

MODELI RAZVOJA – iskustva drugih i naše mogućnosti

Modeli razvoja – iskustva drugih i naše mogućnosti, zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 5. aprila 2019. godine, Prvo izdanje

PRIREDILA

Dr. Albina Abidović

IZDAVAČ:

EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT

049-590-605

www.eubd.edu.ba/

ZA IZDAVAČA

Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković

Dizajn korica:

Mr. Smiljana Bijelović

Priprema za štampu i štampa:

Markos, Banja Luka

Tiraž: 200

ISBN 978-99955-99-46-1

RECENZENTI:

Akademik prof. dr. Ivan Balta
Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić
Akademik prof. dr. Zoran Milošević
Akademik prof. dr. Mile Petrović
Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković
Akademik prof. dr. Dževad Termiz
Akademik prof. dr. Branko Vučković
Akademik prof. dr. Vesna Vučković
Prof. dr. Nenad Avramović
Prof. dr. Suada Duraković Bašić
Prof. dr. Refik Čatić
Prof. dr. Ferhat Čejvanović
Prof. dr. Nedo Danilović
Prof. dr. Jasminka H. Halilović
Prof. dr. Mirko Kulić
Prof. dr. Branimir Marjanović
Prof. dr. Šaćira Mešalić
Prof. dr. Branimir Mikić
Prof. dr. Nusret Mujagić
Prof. dr. Pašaga Muratović
Prof. dr. Nevenka Nićin
Prof. dr. Gligorije Perović
Prof. dr. Ivan Radosavljević
Prof. dr. Jasminka Sadadinović
Prof. dr. Jugoslav Stahov
Prof. dr. Mithat Tabaković
Prof. dr. Drago Tešanović
Prof. dr. Hariz Agić
Prof. dr. Izet Banda
Prof. dr. Kemal Brkić
Prof. dr. Anka Bulatović
Prof. dr. Velimir Dedić
Prof. dr. Mladen Dobrić
Prof. dr. Gordana Đorđević

Prof. dr. Esed Karić
Prof. dr. Zoran Lalić
Prof. dr. Đerđ Lenart
Prof. dr. Sanda Pribić
Prof. dr. Edin Ramić
Prof. dr. Sead Rešić
Prof. dr. Adi Rifatbegović
Prof. dr. Tešo Ristić
Prof. dr. Zvezdan Stojanović
Prof. dr. Dragan Tančić
Prof. dr. Izudin Tanović
Prof. dr. Miodrag Tojagić
Prof. dr. Halid Žigić
Doc. dr. Albina Abidović
Doc. dr. Miroslav Baljak
Doc. dr. Borko Baraban
Doc. dr. Milomir Čodo
Doc. dr. Šemsudin Dervić
Doc. dr. Dario Galić
Doc. dr. Larisa Softić Gasal
Doc. dr. Zijad Jagodić
Doc. dr. Zlatko Kovačević
Doc. dr. Miro Maksimović
Doc. dr. Alija Muhibić
Doc. dr. Slobodan Nićin
Doc. dr. Omer Pinjić
Doc. dr. Goran Popović
Doc. dr. Adis Rahmanović
Doc. dr. Dobrila Regoje
Doc. dr. Kojo Simić
Doc. dr. Almir Šabović
Doc. dr. Izudin Šarić
Doc. dr. Edisa Šljivić
Doc. dr. Budimir Tojagić

MODELI RAZVOJA – ISKUSTVA DRUGIH I NAŠE MOGUĆNOSTI

**ZBORNİK RADOVA SA MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA ODRŽANOG 5.
APRILA 2019. GODINE**

PRIREDILA
Dr. Albina Abidović

TOM I

Evropski univerzitet Brčko distrikt
Brčko, 2019.

NAUČNI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković, Republika Austrija, predsjednik odbora,
2. Akademik prof. dr. Zoran Milošević, Republika Srbija, zamjenik predsjednika odbora,
3. Akademik prof. dr. dr. habil. Wolfgang Rohrbach, Republika Austrija,
4. Akademik prof. dr. Branko Vučković, Republika Crna Gora,
5. Akademik prof. dr. Zdravko Ebling, Republika Hrvatska,
6. Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić, Republika Hrvatska,
7. Akademik prof. dr. Mladen Bodiroža, Bosna i Hercegovina,
8. Akademik prof. dr. Dževad Termiz, Bosna i Hercegovina,
9. Akademik prof. dr. Muhammad Abdul Aziz Al Baker, Katar,
10. Akademik prof. dr. Fernando Maldonado Lopez, Portugalska Republika,
11. Akademik prof. dr. Ivan Balta, Republika Hrvatska,
12. Prof. dr. Joseph Vincent Thakuria, Sjedinjene Američke Države,
13. Prof. dr. Mirko Kulić, Republika Srbija,
14. Prof. dr. Neđo Danilović, Republika Srbija,
15. Prof. dr. Vladimir Džatijev, Ruska Federacija,
16. Prof. dr. Viktor Mischenko, Ruska Federacija,
17. Prof. dr. Kiril Shevchenko, Republika Bjelorusija,
18. Prof. dr. Aleksandar Anatoljevič Prigarin, Republika Ukrajina,
19. Prof. dr. Miroslav Daniš, Slovačka Republika,
20. Prof. dr. Antoni Mironovič, Republika Poljska,
21. Prof. dr. Aleksios Panagopoulos, Republika Grčka,
22. Prof. dr. Danilo Kapaso, Republika Italija,
23. Prof. dr. Jasminka H. Halilović, Bosna i Hercegovina,
24. Prof. dr. Zorka Grandov, Republika Srbija,
25. Prof. dr. Žarko Kostovski, Republika Sjeverna Makedonija,
26. Prof. dr. Dragan Tančić, Republika Srbija,
27. Prof. dr. Marija Ovsenik, Republika Slovenija.

ORGANIZACIONI ODBOR:

28. Akademik prof. dr. Vesna Vučković,
29. Prof. dr. Nevenka Nićin,
30. Prof. dr. Miħat Tabaković,
31. Prof. dr. Jasminka Sadadinović,
32. Prof. dr. Drago Tešanović,
33. Prof. dr. Halid Žigić,
34. Prof. dr. Anka Bulatović,
35. Prof. dr. Esed Karić,
36. Prof. dr. Edin Ramić,
37. Prof. dr. Adi Rifatbegović,
38. Prof. dr. Kemal Brkić,
39. Prof. dr. Sanda Pribić,
40. Prof. dr. Izet Banda,
41. Doc. dr. Borko Baraban,
42. Doc. dr. Zlatko Ercegović,
43. Doc. dr. Albina Abidović,
44. Dr. Nebojša Potkonjak,
45. Mr. Darko Stanković.

SADRŽAJ

Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković, Doc. dr. Albina Abidović	<i>Modeli prepoznavanja, prevencije i suzbijanja terorističke radikalizacije</i>	11
Akademik prof. dr. Branko Vučković, Akademik prof. dr. Vesna Vučković	<i>Pretpostavka nevinosti u Zakoniku o krivičnom postupku Crne Gore</i>	24
Проф. др. Мирко Кулић	<i>Поступак принудне наплате пореза у Републици Србији</i>	34
Prof. dr. Miodrag N. Simović Prof. dr. Dragan Jovašević Prof. dr. Vladimir M. Simović	<i>Primjena krivičnih sankcija za saobraćajna krivična djela u Republici Srbiji</i>	51
Akademik prof. dr. Wolfgang Rohrbach	<i>Erneuerbare Energie: gestern -heute-morgen</i>	59
Джатијев Владимир Солтановић Коројева Инга Давидовна	<i>Государственное управление обществом: Российский опыт</i>	72
Prof. dr. Neđo Danilović, Doc. dr. Dragana Lazić, Doc. dr. Aleksandra Blagojević Danilović	<i>Teorijski pristup proučavanju modela razvoja iskustava drugih i sopstvenih mogućnosti u razvoju savremenih država</i>	81
Akademik prof. dr. Dževad Termiz	<i>Uloga i značaj procesa konceptualizacije u sistemu naučnih istraživanja</i>	96
Akademik prof. dr. Zoran Milošević	<i>Обрасци и особености руске модернизације</i>	112
Prof. dr. Kirill Shevchenko	<i>Factors of Economic Growth and Sustainable Development in the Post-Soviet Academic Discourse</i>	118
Коројева Инга Давидовна	<i>Философия государственного Социального управления</i>	123
Prof. dr. Dragoslav Kočović Prof. dr. Alexios Panagopoulos	<i>Human rights, Shinto religion and its Social & Sociopolitical Character</i>	141

Dr. sc. Sandi Dizdarević Prof. dr. Kemal Brkić	<i>Model suradnje privatno javnog sektora (sigurnosti) kod prevencije terorizma u turističkim mjestima BiH</i>	152
Проф. др Драган Батавелић Академик проф. др Митар Лутовац	<i>Ekološko zakonodavstvo Republike Srbije i Bosne i Hercegovine - neophodnost harmonizacije sa zakonodavstvom Evropske unije</i>	161
Prof. dr. Muharem Selimović	<i>Odgovornost notara "put" pravne sigurnosti građana</i>	180
Belous Natalya Vakulina Elena	<i>Проблеми и тенденцији социјално-економическог развоја југо-западних рајонова Бряноској области</i>	192
Juraj Rašić, mag.oec. Mr. sc. Sofija Turjak Ivana Unukić, mag.oec.	<i>Potencijali razvoja "zelene" Hrvatske na primjeru malih i srednjih poduzeća - stanje i perspektive</i>	198
Jelena Ristić, profesor strukovnih studija Prof. dr. Gordana Bejatović Dr. Dragana Đurić, profesor strukovnih studija	<i>Franchising in the function of tourism economy develo</i>	216
Dr. Kristina Cvetković Dr. Marina Jovović	<i>Glorifikovanje unapređenja poslovnih procesa kao bazičnost razvojnih mogućnosti preduzeća</i>	226
Prof. dr. Nenad Avramović Doc. dr. Stanimir Đukić Doc. dr. Predrag Mirković	<i>Direktna strana ulaganja i ekonomski razvoj</i>	238
Prof. dr. Boško Nadoveza Mr. Helena Pešić, doktorand Aleksandar Kovačević	<i>Tržišna konkurentnost i kompetentnost kao pokretački faktori uspešnog privrednog razvoja</i>	250
Prof. dr. Nevenka Nićin Doc. dr. Vojislava Grbić Mr. Larisa Milosavljević	<i>Izvoz kao strategija ulaska na inostrano tržište-vrste i modaliteti</i>	268
Prof. dr. Brano Miljuš Mr. Branko Miljuš	<i>Босна и Херцеговина – одрживи развој</i>	277
Prof. dr. Miloš Marković Prof. dr. Radica Šipovac	<i>Istorijski razvoj sistema izvršenja kazni lišenja slobode u svetu</i>	290
Prof. dr. Muhamed Smajić	<i>Konstituense subjekta međunarodnog javnog prava – paradigma Bosne i Hercegovine</i>	303
Prof. dr. Anka Bulatović Doc. dr. Lidija Vučićević	<i>Institucionalni okvir kao poluga razvoja</i>	316

Prof. dr. Izet Banda Mr sc. Edin Glogić Mr sc. Azra Sadadinović Fazlić	<i>Računovodstvene manipulacije i njihova refleksija na finansijske izvještaje</i>	332
Doc. dr. Jovan Stojanović Prof. dr. Faruk Sinanović	<i>Horizontalni i vertikalni odnos zakonodavne i izvršne vlasti Bosne i Hercegovine</i>	342
Prof. dr. Mirela Kljajić-Dervić Doc. dr. Šemsudin Dervić	<i>Mogućnost iskorištavanja potencijala različitih timova</i>	355
Prof. dr. Salih Bučuk Prof. dr. Edin Rizvanović	<i>Konkurencija na tržištu proizvoda i usluga</i>	365
Prof. dr. Mirza Lišinović	<i>Percepcije kao uzrok nasilnog konflikta u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini</i>	371
Prof. dr. Mirjana Stevanović Prof. dr. Slađana Vujičić	<i>Značaj transparentnosti budžeta Srbije s osvrtom na DRI</i>	380
Doc. dr. Blanka Oršolić	<i>Politike regionalnog razvoja i njihov utjecaj na gospodarski razvoj zemlje</i>	397
Doc. dr. Slobodan Nićin Mr. Admir Galijatović	<i>Neprofitni sektor, savremeno poslovno okruženje i analiza informacionih tokova</i>	406
Doc. dr. sci. Admir I. Beganović, Doc. dr. sci. Allen A. Popović Beganović, Dr. sci. Adis Puška	<i>Izazovi i perspektive preduzetništva u savremenim uslovima privređivanja</i>	415
Doc. dr. Milomir Čodo Saša Petković	<i>Sudski postupci u vezi objavljivanja ličnih i neistinitih podataka na društvenim mrežama</i>	430
Doc. dr. Edis Bajić Mr. Bego Gutić	<i>Razvoj Evropske unije: značaj i uloga Bosne i Hercegovine u razvoju i pristupanju</i>	445
Doc. dr. Sead Muratović	<i>Rodna ravnopravnost i odbrambeni sektor u Bosni i Hercegovini</i>	453
Doc. dr. Husejin Omerović	<i>Vanjska politika Rusije prema državama ex- Jugoslavije nakon raspada Sovjetskog saveza i SFRJ</i>	463
Dr. Branko Peran Lovorka Blažević Mirko Goreta	<i>Značaj i uloga policije u prevenciji kriminaliteta, s osvrtom na sigurnost u turizmu</i>	477

Dr. sc. Dženeta Hadžić	<i>Razvoj prava pacijenata u Bosni i Hercegovini sa posebnim osvrtom na prava pacijenata u Europskoj uniji i SAD-u</i>	488
Dr. sc. Željko Josić	<i>Primjena koncepta lokalnog ekonomskog razvoja u Bosni i Hercegovini</i>	505
Mr. Draženko Lugonja	<i>Načelo formalnog legaliteta kod izvršenja na izvršenikovim računima kod banke</i>	519
Mr. Senad Alić Mr. Denis Husić	<i>Komunikacija – pojam, teorije i funkcije</i>	537
Mr. sc. Envera Halilčević	<i>Uloga forenzičke revizije u sprečavanju finansijskih prevara u Bosni i Hercegovini</i>	546
Mr.sci. Malik Ikanović Mr.sci. Asim Bojić	<i>Kriteriji konvergencije EU, analiza ispunjenosti kriterija slučaj Crna Gora</i>	558
Mr. Slaviša Kovačević Mr. Srđan Stajić	<i>Uticaj poreskih utaja i pranja novca na društveno-ekonomski razvoj BiH</i>	568
Mr. Zlatan Lukić	<i>Komparativna analiza i stupanj demokratije u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Srbiji</i>	583

MODELI PREPOZNAVANJA, PREVENCIJE I SUZBIJANJA TERORISTIČKE RADIKALIZACIJE

Sažetak

U ovom radu predmet istraživanja su modeli prepoznavanja, prevencije i suzbijanja terorističke radikalizacije. Teroristička radikalizacija je složen psihološki proces tokom kojeg pojedinac, usljed dejstva unutrašnjih i vanjskih faktora, usvaja terorističko djelovanje kao opravdano. Teroristička radikalizacija sama po sebi nije kažnjiva, ali može biti pokretačka sila za vršenje terorističkih akata. Cilj ovog rada je dati odgovore na pitanje kako prepoznati terorističku radikalizaciju, kakvim modelima prevencije se poslužiti, i, u konačnici, kako suzbijati terorističku radikalizaciju. Autori se u radu, pored toga, bave krivičnim djelom terorizma s posebnim osvrtom na rješenja u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine. Teroristički čin ima za cilj ozbiljno zastrašivanje stanovništva ili prisiljavanja organa vlasti Bosne i Hercegovine, vlade druge zemlje ili međunarodne organizacije, da što izvrši ili ne izvrši, ili ozbiljnu destabilizaciju ili uništavanje osnovnih političkih, ustavnih, privrednih ili društvenih struktura Bosne i Hercegovine, druge zemlje ili međunarodne organizacije. Zakonodavac je inkriminisao veći broj radnji kojim se definiše teroristički čin, a kojima su se autori u radu detaljnije doticali.

Ključne riječi: terorizam, teroristička radikalizacija, teroristički čin, finansiranje terorizma.

MODELS OF RECOGNITION, PREVENTION AND SUPPRESSION OF TERRORISTIC RADICALIZATION

Abstract

In this paper, the subject of research are models of recognition, prevention and suppression of terrorist radicalization. Terrorist radicalization is a complex psychological process during which an individual, due to the effects of internal and external factors, accepts terrorist activity as justified. Terrorist radicalization itself is not punishable, but it can be a driving force for the execution of terrorist acts. The aim of this paper is to provide answers to the question of how to recognize terrorist radicalization, what kind of prevention models to use, and, ultimately, how to suppress terrorist radicalization. The authors of this article, besides this, are dealing with the crime of terrorism with a special reference to the regulation in the criminal legislation of Bosnia and Herzegovina. A terrorist act aims to seriously intimidate a population or compelling the authorities of Bosnia and Herzegovina, the government of another state or an international organization, to perform something or not to perform something, or to seriously destabilize or destroy the fundamental political, constitutional, economic or social structures of Bosnia and Herzegovina, other states or international organizations. The legislator has incriminated a larger number of actions that defines a terrorist act, which the authors have in detail analyzed.

¹ Redovni profesor, Evropski univerzitet Brčko distrikt (www.eubd.edu.ba) i Evropski univerzitet „Kallós“ Tuzla (www.eukallos.edu.ba)

e-mail: n.stankovic@eubd.edu.ba

² Docent, Evropski univerzitet Brčko distrikt (www.eubd.edu.ba)

e-mail: a.abidovic@eubd.edu.ba

Keywords: terrorism, terrorist radicalization, terrorist act, terrorist financing.

1. Uvod

Razumijevanje pojma terorističke radikalizacije moguće je jedino uz njegovo posmatranje u korelaciji sa pojmom terorizma. Stoga je neophodno ova dva pojma zasebno definisati, a zatim ih smjestiti u istu ravan. Teroristička radikalizacija je složen psihološki proces tokom kojeg pojedinac, usljed dejstva raznih unutrašnjih i vanjskih faktora, prihvata terorističko djelovanje kao opravdano. Teroristička radikalizacija sama po sebi nije kažnjiva, ali može biti pokretačka sila za vršenje terorističkih akata. Upravo zato što je to proces koji se događa na psihološkom nivou pojedinca, teško se otkriva, odnosno teško se ustanovljava koji momenat je ključan u pretvaranju neradikalnog u radikalnog pojedinca. Faktori koji su uticali na ovakvu promjenu stavova kod jedne ličnosti mogu biti unutrašnji i vanjski. Pod unutrašnjim faktorima podrazumijeva se da je određeno lice samostalno promijenilo svoje stavove, što će biti vrlo rijetka situacija. Mnogo češće se dešava da pojedinci bivaju regrutovani za vršenje terorističkih akata izvana, a da bi se uključili u ove nezakonite radnje, prethodno je potrebno izvršiti njihovu radikalizaciju. Terorističkoj radikalizaciji izvana pogoduje razvoj tehnoloških dostignuća, veća dostupnost informacija, mogućnost brže i jeftinije komunikacije i dijeljenja informacija.

Termin „terorizam“ (terror od lat. riječi užas, intenzivan strah) prvi puta se upotrebljava u izvještaju koji je donijet na III Međunarodnoj konferenciji za unifikaciju krivičnog prava u Briselu 1930. godine.³

Ženevsku konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju terorizma Društvo naroda je donijelo 1937. godine. Međutim, ova konvencija nikada nije stupila na snagu, pošto nije ratifikovana od dovoljnog broja zemalja. Generalna skupština Ujedinjenih nacija, razmatrajući problem terorizma, na Drugom zasjedanju održanom 21.11.1947. godine usvojila je Rezoluciju 177/II, kojom je Komisiji za međunarodno pravo naloženo da pripremi Nacrt kodeksa zločina protiv mira i bezbjednosti. Komisija je Generalnoj skupštini podnijela Nacrt kodeksa 1954. godine, u čijem je članu 2 paragraf 6 utvrđeno da „ukoliko vlasti jedne zemlje preduzimaju ili ohrabruju terorističke aktivnosti koje su sračunate na izvođenje terorističkih akata u drugoj zemlji, to se proglašava zločinom protiv mira i bezbjednosti čovječanstva.“ Generalna skupština UN-a zatražila je mišljenje članica UN-a u vezi sa navedenim Nacrtom, a rasprava o tom pitanju odgođena je na neodređeno vrijeme. Problem terorizma aktualizirao se tek poslije terorističkog napada tokom održavanja Olimpijskih igara u Minhenu 1972. godine, kada su osmorica Palestinaca zadržala devet izraelskih sportista kao taoce. U akciji njemačkih sigurnosnih snaga poginuli su svi taoци i pet Palestinaca. U znak odmazde, Izrael je bombardovao palestinske izbjegličke kampove u Libanu, što je rezultovalo velikim brojem žrtava.⁴

Zainteresovanost međunarodne zajednice za terorizam se posebno ispoljila u situacijama kada je on bio usmjeren protiv SAD i njihovog preokookeanskog prisustva. Prva faza (i prije okončanja hladnog rata) dostigla je ranu kulminaciju 1983. godine kada je u Bejrutu ubijen 241 američki marinac – vagon bombom velike razorne snage. Taj događaj naveo je administraciju SAD, u to vrijeme kada je Ronald Regan bio predsjednik SAD-a, da naglo okončaju američko prisustvo u Libanu. Taj napad na vojne objekte i oružane snage SAD nije ispravno kvalifikovati kao terorizam, odnosno teroristički akt, ali se on najčešće povezivao sa

³ Vidi više: Gaćinović, R. *Savremeni terorizam*, Grafomark, Beograd, 1988.

⁴ Vidi više: Stanković, N. *Terorizam i finansiranje terorizma*, Evropski univerzitet Brčko distrikt, Brčko, 2014, str. 31

nasiljem koje je usmjereno na građane i civilno društvo. Razmjere ukupne štete koja je nanijeta doprinijele su da SAD po prvi put na dnevni red stave ozbiljnost prijetnje koju nedržavni politički subjekti predstavljaju za veliku američku svjetsku strategiju, a posebno kada je u pitanju njena bliskoistočna politika.

Iranska revolucija, koja je otpočela zauzimanjem američke ambasade, bila je indikator antiamerikanizma i spremnosti bliskoistočnih snaga da dovedu u pitanje američku regionalnu dominaciju. Takvi izazovi utvrđenom međunarodnom poretku bili su označavani kao terorizam. Taj politički koncept bio je usmjeren ka mobilizaciji zgražavanja nad antiamerički orijentisanim nasiljem. U pozadini takvog pristupa bila su i izraelska nastojanja da palestinske protivnike odrede kao teroriste, kako bi time zamaglili nelegalnu i nelegitimnu okupaciju, koja je ustvari bila državni terorizam. Tada se terorizam u američkom i izraelskom političkom diskursu, kao pojam dovodio u vezu sa sa nedržavnim oblicima nasilja, koji su u toj meri zločinački, da se svaki metod prisiljavanja i osвете tretira kao prihvatljiv i nepodložan kritici.

Na neki način slična situacija se ponovila i sa događajima od 11. septembra 2001. godine. Odgovor SAD imao je efekat odobrenja vladama širom svijeta da pojačaju svoje nasilje protiv opozicionih aktivnosti i pokreta otpora koji su određivani kao terorizam, da se čak upuštaju u rat protiv suverenih država koje navodno podržavaju te vandržavne snage. Predsjednik SAD je u govoru u UN od 10.11.2001. godine izdejstvovao široku međunarodnu podršku za američki odgovor na napad Al-Kaide: „Mi zahtijevamo široko opredjelenje za ovu borbu. Moramo se ujediniti da bismo se suprostavili svim teroristima, a ne samo nekima od njih. U ovom svijetu postoje dobre i loše stvari i mi se ne moramo slagati kada je riječ o pitanju gdje treba povući diobnu liniju između njih. Pa, ipak, ne postoji tako nešto kao što je dobar terorista. Nikakvim nacionalnim aspiracijama, nikakvim opravdavanjem zla ne može se nikad opravdati smišljeno ubijanje nevinih. Svaka vlada koja odbaci taj princip, nastojeći da odabere svoje terorističke prijatelje, osjetit će konsekvence.“ Zaključak je jasan: napad na SAD mora biti kvalifikovan kao napad na međunarodnu zajednicu u cjelosti i na njega se mora odgovoriti, a to znači uništiti i razbiti bilo koji pokret na bilo kom mjestu ako se on oslanja na ono što se podrazumijeva pod terorizmom u Bijeloj kući i Pentagonu.⁵

Vijeće sigurnosti UN-a rezolucijom broj 1269 iz 1999. godine bezrezervno je osudilo sva djela, metode i aktivnosti terorizma kao kriminalne i neopravdane, bez obzira na njihov motiv, dok je rezolucijom broj 1368, koja je usvojena 2001. godine, utvrđeno da je terorizam u većini slučajeva politički akt, čiji je cilj da proizvede dramatične i smrtonosne žrtve nad civilima i da stvori atmosferu straha. Istaknuto je da bi države trebalo da sarađuju, kao i da preduzmu sve moguće mjere da bi se počinioci, organizatori i pokrovitelji terorističkih aktivnosti izveli pred lice pravde. Do danas je usvojeno više rezolucija i međunarodnih konvencija o terorizmu, ali se, nažalost, na raspravama članica UN-a pokazalo da ne postoji saglasnost pri definisanju terorizma, kao i o mjerama za njegovo sprečavanje.⁶

Prvi regionalni međunarodni akt, koji je razradio sistem mjera za sprečavanje i suzbijanje terorizma, je Evropska konvencija o zabrani terorizma. Ova konvencija nastala je kao rezultat sve veće zabrinutosti zbog povećanja terorističkih akata.⁷ Cilj Konvencije je, prije svega, da se pomogne suzbijanje terorizma tako što će se postojeći sporazumi o izručenju počinitelja krivičnih djela i međusobnoj pomoći, zaključeni između država članica, mijenjati i

⁵ Ibid. str. 40

⁶ Ibid. str. 32

⁷ Vidi više: Simović, M., Jovašević, D. *Krivična djela terorizma u pravu Bosne i Hercegovine i relevantni evropski standardi*, Dijalog 1-2 (2013), Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, str. 91-96.

dopunjavati i na taj način unaprijediti.⁸ Evropska konvencija o zabrani terorizma usvojena je 27. januara 1977. godine u Strazburu, a stupila na snagu 4.08.1978. godine, dok je u odnosu na Bosnu i Hercegovinu stupila na pravnu snagu 4.01.2004. godine.⁹

Terorizam se shvata kao politička pojava, jer nastaje u određenim političkim uslovima, a najčešće radi ostvarivanja određenih političkih interesa. U domaćoj i stranoj literaturi postoji više različitih definicija terorizma, među kojima ne postoji opšta saglasnost. Pojedini autori tvrde da ne postoji jedinstvena definicija terorizma upravo iz razloga što terorizam uvijek sadrži političke pobude i motive.¹⁰ Njegovo definisanje godinama predstavlja izvor nesporazuma među državama.¹¹ Pojedini autori, pak, razlikuju obični i međunarodni terorizam, u zavisnosti od toga da li se terorističkim aktom ugrožava ustavno uređenje i državna sigurnost, ili čovječnost i druga međunarodnim pravom zaštićena dobra.¹² Bitno obilježje međunarodnog terorizma je element inostranosti. Terorizam se može podijeliti na više vrsta, u zavisnosti od kriterijuma podjele (ideološki, vjerski, etnički, fundamentalistički, separatistički itd.). Pojavni oblici terorizma su većinom mješoviti.

Terorizam kao pojava i proces je veoma značajan naučni i društveni problem, kako u državnim, tako i međunarodnim okvirima, a na šta ukazuju empirijski pokazatelji u svjetskim razmjerama o terorizmu i žrtvama terorizma od 2005. do 2015. godine (National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, A Department of Homeland Security Science and Technology Center of Excellence, University of Maryland, 2015).

Ono što je bitno istaći prilikom definisanja pojma terorizma, jeste da je to politička pojava i proces, oblik organizovane kriminalne djelatnosti, koja se odlikuje vršenjem akata sile, nasilja, poput podmetanja eksploziva, izazivanja požara i preduzimanja drugih opšteopasnih radnji, te vršenja ubistava, atentata i otmica, kao i drugih akata nasilja u odnosu na ljude i imovinu, a sve to radi zastrašivanja stanovništva i predstavnika vlasti, a u cilju ostvarenja određenih, pretežno političkih ciljeva.¹³

2. Prepoznavanje i prevencija terorističke radikalizacije

Razni su faktori koji pogoduju terorističkoj radikalizaciji, kao što su: visok stepen nezaposlenosti, siromaštvo, nizak stepen poštovanja ljudskih prava i sloboda, korupcija i kriminal, ugrožena socijalna prava stanovništva. Terorizam se ne može povezivati s nekom nacionalnom, vjerskom ili etničkom pripadnošću. Primarnu ulogu u prepoznavanju i prevenciji terorističke radikalizacije ima država, ponajprije njene obavještajno-sigurnosne agencije. Znatno doprinos mogu dati i subjekti civilnog društva. Dakle, javnost i pojedini subjekti društva igraju glavnu ulogu u suzbijanju terorizma. Neke države razvijaju pristupe usmjerene na zajednicu u suzbijanju terorizma koji ističu podršku i učešće javnosti u povećanju odgovornosti i djelotvornosti, akoci se sastoje od inicijativa pokrenutih na lokalnom nivou prilagođenih lokalnim zajednicama koje se oslanjaju na partnerstva između niza različitih subjekata, pored

⁸ Vidi više: Tomić, Z. *Krivično pravo II posebni dio*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

⁹ Evropska konvencija o zabrani terorizma („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 12/03)

¹⁰ Stanković N, *cit. djelo*

¹¹ Vidi više: Vučković, B. *IX Tematski međunarodni naučni skup „Terorizam i ljudske slobode“*, Udruženje za međunarodno krivično pravo, Beograd, 2010, str. 205.

¹² Vidi više: Čejović, B, Kulić, M. *Krivično pravo*, Bora Čejović i Mirko Kulić, Beograd, 2011.

¹³ Škulić, M. *IX Tematski međunarodni naučni skup „Terorizam i ljudske slobode“*, Udruženje za međunarodno krivično pravo, Beograd, 2010.

tradicionalnih profesionalnih sigurnosnih službenika, radi uključivanja drugih državnih tijela, kao i organizacija civilnog društva, preduzeća i medija.¹⁴

Ilustrativni su statistički podaci o krivičnim djelima terorizma na području Bosne i Hercegovine do kojih smo došli tokom istraživanja, a koji ukazuju na stvarno stanje kod krivičnogpravnog gonjenja ovih krivičnih djela. Statističke podatke u vezi sa krivičnim djelima terorizma, finansiranja terorističkih aktivnosti, javnog podsticanja na terorističke aktivnosti, vrbovanja radi terorističkih aktivnosti, obuke za izvođenje terorističkih aktivnosti, kao i organizovanja terorističke grupe, ustupili su Tužilaštvo Bosne i Hercegovine i Sud Bosne i Hercegovine, a odnose se na period od 2011. do 2016. godine.

Za krivično djelo terorizma iz člana 201 Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine u periodu od 2005. do 2011. godine, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine zaprimilo je dvije prijave protiv ukupno 6 osoba. Samo jedna naredba o sprovođenju istrage je donijeta i odnosila se na četiri osobe. Međutim, nijedna optužnica nije podignuta.

Za krivično djelo javnog podsticanja na terorističke aktivnosti iz člana 202a Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine zaprimilo je samo jednu prijavu protiv jedne osobe u 2012. godini. Međutim, nije donijeta naredba o sprovođenju istrage, niti je podignuta optužnica u tom predmetu.

Za krivično djelo organizovanja terorističke grupe iz člana 202d Krivičnog zakona BiH, u periodu između 2013. i 2015. godine zaprimljeno je ukupno 11 prijava protiv 36 osoba. Donijeto je 6 naredbi za sprovođenje istrage protiv 17 osoba, što je rezultiralo podizanjem dvije optužnice protiv ukupno 13 osoba.

Ostala krivična djela u vezi sa terorizmom nisu evidentirana na prostoru Bosne i Hercegovine.¹⁵

Sud Bosne i Hercegovine, u ovom periodu, donio je ukupno devet presuda za krivično djelo terorizma ili neko od drugih djela iz ove grupe krivičnih djela. Radi lakšeg prikaza podataka, svrstali smo ih u tabelu.

Broj osoba	Krivično djelo	Izrečena kazna	Mjera bezbjednosti	Prvostepena presuda	Drugostepena presuda
3	Terorizam iz čl. 201 stav 4 tačka f) u vezi stava 1 KZ BiH i krivično djelo udruživanje radi činjenja krivičnih djela iz čl. 249 stav 1 KZ BiH.	Jedno lice je osuđeno na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od četiri godine i šest mjeseci, a druga dva lica na jedinstvenu	Oduzimanje predmeta upotrijebljenih u izvršenju krivičnog djela.	10.11.2011.	29.06.2012. (otpremljena 06.09.2012.) potvrđena

¹⁴ *Sprječavanje terorizma i suzbijanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Pristup kroz rad policije u zajednici*, ISBN 978-92-9234-479-5, OSCE, Beč, 2014. str. 22

¹⁵ Na zahtjev autora, Tužilaštvo BiH je rješenjem broj A-1-312/16 od 8.07.2016. godine stavilo na raspolaganje statističke podatke o broju optuženih lica u Tužilaštvu BiH, kao i ostalih podataka koje u vezi sa krivičnim djelima terorizma vodi.

		kaznu zatvora u trajanju od po tri godine i četiri mjeseca.			
1	Terorizam iz čl. 201 stav 3 u vezi sa stavom 5 tačke a) i d) u vezi sa stavom 1, a sve u vezi sa čl. 29 KZ BiH	Kazna zatvora u trajanju od 14 godina.	Od optuženog se trajno oduzimaju predmeti upotrijebljeni za izvršenje krivičnog djela mobiteli i SIM kartice.	11.07.2012.	
3	Terorizam iz člana 201 stav 5 tačke a) u vezi sa stavom 1 KZ BiH, Nedoželjeno držanje oružja ili eksplozivnih materija iz člana 371 stav 1 KZ FBiH.	Jedno lice osuđeno je na šest, druga dva lica osuđena su na po pet godina.	Od jednog od optuženih oduzima se oružje i municija, mobiteli sa SIM karticama.	20.11.2012	18.07.2013. ukinuta
3	Terorizam iz člana 201, Organizovanje terorističke grupe iz člana 202d stav 2 u vezi sa krivičnim djelom Terorizam iz člana 201 stav 4 KZ BiH.	Dva optužena lica su oslobođena, dok je treće lice osuđeno na 18 godina zatvora.	Od optuženog se trajno oduzimaju predmeti upotrijebljeni za izvršenje krivičnog djela.	06.12.2012	21.05.2013. (10.07.2013.) 21.11.2013. (otpremljena 25.12.2013.) ukinuta
2	Terorizam iz člana 201 stav 3 u vezi stava 5 tačke a), d) i f) Krivičnog zakona BiH.	Za jedno lice izrečena je kazna zatvora u trajanju od trideset pet godina, dok je drugo lice oslobođeno.		20.12.2013 (Otpremljena 14.02.2014.)	17.07.2013. (otpremljena 08.08.2013.) ukinuta
1	Organizovanje terorističke grupe iz člana 202d stav 2 u vezi sa članom 1 KZ BiH, a sve u vezi sa krivičnim	Kazna zatvora u trajanju od 1 godine.		21.3.2016 (Otpremljena 25.3.2016.)	

	djelom Terorizam iz člana 201 KZ BiH				
1	Javno podsticanje na terorističke aktivnosti iz člana 202a KZ BiH u vezi sa krivičnim djelima Vrbovanje radi terorističkih aktivnosti iz člana 202b KZ BiH i Organizovanje terorističke grupe iz člana 202d stav 2 KZ BiH.	Kazna zatvora u trajanju od 7 godina.		5.11.2015. (otpremljena 14.12.2015.)	
1	Organizovanje terorističke grupe iz člana 202d stav 2 u vezi sa članom 1 KZ BiH, a sve u vezi sa krivičnim djelom Terorizam iz člana 201 KZ BiH.	Kazna zatvora u trajanju od 1 godine.		11.4.2016. (Otpremljena 20.4.2016.)	
Predmet u žalbenom postupku					
1	Organizovanje terorističke grupe, iz člana 202d stav 2, u vezi sa stavom 1, Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, a sve u vezi sa članom 201, KZ BiH	Kazna zatvora u trajanju od 3 godine.		30.05.2016. (Otpremljena 1.7.2016.)	

Tabela 1. Prikaz presuda koje je donio Sud BiH za krivična djela terorizma

Kao što se vidi, za terorizam je u Bosni i Hercegovini do sada donijeto devet osuđujućih presuda, od kojih su tri ukinute, a jedna potvrđena u drugostepenom postupku. U žalbenom postupku je od toga donijeta jedna osuđujuća presuda.

Kazne zatvora se kreću se u rasponu od jedne do 35 godina, dok su tri lica oslobođena optužbi. U četiri predmeta donijeta je i mjera bezbjednosti oduzimanje predmeta.¹⁶

¹⁶ Podaci dobijeni na zahtjev autora elektronskim obavještenjem Ureda za odnose sa javnošću Suda BiH od dana 28.07.2016. godine.

Kantonalno Tužilaštvo Tuzlanskog kantona od 2010. godine nije procesuiralo niti jedan predmet koji se odnosi na krivična djela uzimanja talaca iz člana 200 Krivičnog zakona Federacije BiH, terorizma iz člana 201 Krivičnog zakona Federacije BiH, i finansiranja terorističkih aktivnosti iz člana 202 Krivičnog zakona Federacije BiH.¹⁷

Okružno tužilaštvo Bijeljina u periodu od 2012. do 2015. nije procesuiralo krivična djela terorizma, uzimanja talaca i finansiranja terorističkih aktivnosti, dok pred Okružnim sudom u Bijeljini u periodu od 2010. do 2016. godine nije bilo potvrđenih optužnica za navedena krivična djela.¹⁸

Poslije 2016. godine uočen je trend povećanja broja optužnica koje se odnose na terorizam i boravak na stranim ratištima koja su Ujedinjene nacije proglasile terorističkim. Poslije propasti takozvane Islamske države, evidentan je i porast broja povratnika sa tog ratišta, kao i iz Ukrajine, koji će biti procesuirani pred domaćim organima gonjenja. Postavlja se pitanje i šta sa porodicama, odnosno suprugama i djecom onih koji su poginuli na tim ratištima. Potrebno je istražiti da li su članovi porodica bili učesnici u eventualnim zločinima. Sve ovo će predstavljati veliki izazov u budućnosti.

3. Suzbijanje terorističke radikalizacije

Države sve više pribjegavaju, kako na međunarodnom, tako i na unutrašnjem planu, krivičnom pravu šireći i zaoštavajući represiju u odnosu na teroristička ponašanja, ili koja u sebi, po njihovoj ocjeni, imaju taj potencijal. Umjesto da se ozbiljnije okrenu otklanjanju uzroka terorizma, mnoge države, pa i međunarodna zajednica, problem vide u samom krivičnopravnom okviru, nastojeći da ga modifikuju u uvjerenju da će time u većoj mjeri rješavati i problem terorizma. Terorizam počinje da briše jasne granice između neprijatelja i okrivljenog, krivičnog djela i načina oružane borbe, rata i mira i dr.¹⁹ Na primjeru Bosne i Hercegovine prikazat ćemo zakonodavni okvir i uređenost krivičnih djela terorizma na svim nivoima vlasti.

Krivično djelo terorizma u krivičnom pravu Bosne i Hercegovine određeno je prema Okvirnoj odluci Vijeća Evropske unije o suzbijanju terorizma koja je donijeta 13.06.2002. godine, a prema kojoj se terorističkim krivičnim djelima imaju smatrati akti, koji zbog svoje prirode i konteksta, kad su počinjeni s tačno određenim ciljem, mogu ozbiljno naštetiti nekoj državi ili međunarodnoj organizaciji.²⁰

U krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine pridaje se odgovarajući značaj sprečavanju terorističkih aktivnosti. Inkriminisane su određene aktivnosti kojima se vrši terorizam, a sve u težnji da se spriječi ova negativna pojava. Krivično djelo terorizma inkriminisano je u krivičnim zakonima Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, kao i Krivičnim zakonikom Republike Srpske.

U cilju suzbijanja terorizma, Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine donijelo je Strategiju Bosne i Hercegovine za borbu protiv terorizma za period od 2006. godine do 2009.

¹⁷ Podaci dobijeni na zahtjev autora elektronskim obavještenjem Kantonalnog Tužilaštva Tuzlanskog kantona broj A-I-145/16 od 28.09.2016. godine.

¹⁸ Podaci dobijeni na zahtjev autora obavještenjem Okružnog tužilaštva Bijeljina broj A-296/16 od 22.09.2016. godine, kao i elektronskim i pismenim obavještenjem od strane Okružnog suda u Bijeljini broj 12-0-SU-16-000-751 od dana 22.09. i 3.10.2016. godine.

¹⁹ Stanković N, *cit. djelo*, str. 142

²⁰ Tomić Z, *cit. djelo*

godine, za period od 2010. do 2013. godine, kao i za period od 2015. do 2020. godine. Posljednju Strategiju Vijeće ministara BiH usvojilo je na sjednici od 8.07.2015. godine.

Krivično djelo terorizma uređeno je odredbom člana 201 Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine i smješteno je u sedamnaestu glavu koja nosi naslov Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom. Ovo djelo postoji kada neko počini teroristički čin s ciljem ozbiljnog zastrašivanja stanovništva ili prisiljavanja organa vlasti Bosne i Hercegovine, vlade druge zemlje ili međunarodne organizacije, da što izvrši ili ne izvrši, ili s ciljem ozbiljne destabilizacije ili uništavanja osnovnih političkih, ustavnih, privrednih ili društvenih struktura Bosne i Hercegovine, druge zemlje ili međunarodne organizacije.²¹

Pod terorističkim činom zakonodavac u Bosni i Hercegovini podrazumijeva:

- 1) napad na život osobe koji može prouzrokovati njezinu smrt;
- 2) napad na fizički integritet osobe;
- 3) protupravno zatvaranje, držanje zatvorenom ili na drugi način oduzimanje ili ograničavanje slobode kretanja druge osobe, s ciljem da nju ili nekoga drugoga prisili da što izvrši, ne izvrši ili trpi (otmica) ili uzimanje talaca;
- 4) nanošenje velike štete objektima Bosne i Hercegovine, vlade druge države ili javnim objektima, transportnom sistemu, objektima infrastrukture uključujući informacijski sistem, fiksnoj platformi koja se nalazi u kontinentalnom pojasu, javnom mjestu ili privatnoj imovini, za koju štetu je vjerovatno da će ugroziti ljudski život ili dovesti do znatne privredne štete;
- 5) otmica zrakoplova, broda ili drugog sredstva javnog saobraćaja ili za prevoz roba;
- 6) proizvodnja, posjedovanje, sticanje, prevoz, snabdijevanje, korištenje ili osposobljavanje za korištenje oružja, eksploziva, nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja ili radioaktivnog materijala, kao i istraživanje i razvoj biološkog i hemijskog oružja ili radioaktivnog materijala;
- 7) ispuštanje opasnih materija ili izazivanje požara, eksplozija ili poplava s posljedicom ugrožavanja ljudskih života;
- 8) ometanje ili zaustavljanje snabdijevanja vodom, električnom energijom ili drugim osnovnim prirodnim resursom s posljedicom ugrožavanja ljudskih života, i
- 9) prijetnja učinjenjem bilo kojeg od navedenih djela.

Teroristički čin može biti preduzet u trojakoj namjeri, i to: 1) u cilju ozbiljnog zastrašivanja stanovništva; 2) u cilju prisiljavanja organa vlasti Bosne i Hercegovine, vlade druge zemlje ili međunarodne organizacije, da što izvrši ili ne izvrši, i 3) u cilju ozbiljne destabilizacije ili uništavanja osnovnih političkih, ustavnih, privrednih ili društvenih struktura Bosne i Hercegovine, druge zemlje ili međunarodne organizacije. Da bi se čin okvalifikovao kao teroristički, učinilac tog čina morao se rukovoditi jednim od navedena tri cilja. Dakle, suština ovog djela je u cilju koji se želi ostvariti djelom.²²

²¹ Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15 i 35/18).

²² Vidi više: Stajić, A., Vešović, M. *Krivično pravo posebni dio*, Svjetlost, Sarajevo, 1978.

Propisivanjem ovog krivičnog djela intencija zakonodavca je bila da zaštiti ustavno uređenje države Bosne i Hercegovine, kao i nacionalnu i međunarodnu sigurnost. Jedan od osnovnih uslova za obavljanje svakodnevnih aktivnosti u životu čovjeka jeste osjećanje sigurnosti. Krivično djelo terorizma upravljeno je upravo protiv tog osjećanja sigurnosti čovjeka.²³ Posljedica ovog krivičnog djela ne ogleda se u povredi već u ugrožavanju, odnosno u stvaranju mogućnosti za izazivanje osjećanja lične nesigurnosti kod građana (apstraktna opasnost). Inkriminisana je, dakle, sama radnja izvršenja kojom bi se moglo stvoriti osjećanje lične nesigurnosti kod građana.

Izvršilac ovog krivičnog djela može da bude svako lice. Za postojanje ovog krivičnog djela, u pogledu subjektivnih obilježja, potreban je umišljaj. Pored toga, kod izvršioaca krivičnog djela potrebna je namjera da ostvari jedan od tri navedena cilja. Ovu namjeru potrebno je utvrditi i dokazati.

Za ovo krivično djelo propisana je kazna zatvora najmanje pet godina. Ranije je kazna bila blaža i iznosila je tri godine. Imajući u vidu opasnost ovog krivičnog djela, zakonodavac je, izmjenama i dopunama Krivičnog zakona, pooštrio kaznu.

Zakonodavac je propisao dva kvalifikovana oblika krivičnog djela terorizma. Prvi oblik postoji ako je usljed krivičnog djela terorizma nastupila smrt jedne ili više osoba. U tom slučaju izvršilac će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od najmanje osam godina. Kao i kod osnovnog oblika, i u ovom slučaju je sankcija pooštrena, te je istim izmjenama i dopunama Krivičnog zakona iz 2010. godine kazna povećana sa ranijih pet godina na osam. Drugi kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela postojaće ukoliko je izvršilac krivičnim djelom terorizma neku osobu s umišljajem lišio života. Za ovo djelo propisana je kazna zatvora u trajanju najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora.

Pored toga što je, izmjenama i dopunama Krivičnog zakona iz 2010. godine pooštrio sankcije za izvršenje osnovnog i kvalifikovanog oblika krivičnog djela terorizma, zakonodavac je uveo i poseban oblik terorizma. Ovo krivično djelo postojaće ukoliko neko nabavi ili pripremi sredstvo ili ukloni prepreku ili preduzme neku drugu radnju kojom stvori uslove za izvršenje krivičnog djela terorizma. Zakonodavac je u ovom slučaju inkriminisao pripreme radnje za izvršenje krivičnog djela terorizma kao samostalne radnje izvršenja. Ovakvu inkriminaciju možemo pravdati posebno ispoljenim stepenom opasnosti.²⁴ Za ovo krivično djelo propisana je kazna zatvora u trajanju od jedne do deset godina.

Krivično djelo terorizma u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, kao i u Krivičnom zakonu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, nalazi se u osamnaestoj glavi koja nosi naslov Krivična djela terorizma, dok je u Krivičnom zakoniku Republike Srpske smješteno u dvadesetitreću glavu pod naslovom Krivična djela terorizma. Ranije je ovo djelo u Krivičnom zakonu Republike Srpske, koji je prestao da važi stupanjem na snagu novog zakona, bilo smješteno u dvadesetpetu glavu zakona pod nazivom Krivična djela protiv ustavnog uređenja Republike Srpske. Krivično djelo terorizma uređeno je članom 201 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, članom 299 Krivičnog zakonika Republike Srpske i članom 198 Krivičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.²⁵

²³ Vidi više: Čejović, B., Miladinović, V. *Krivično pravo posebni deo*, Studentski kulturni centar, Niš, 1995.

²⁴ Simović, M., Jovašević, *cit. djelo*.

²⁵ Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 36/03, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17).

Krivični zakonik Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 64/17 i 104/18).

Krivično djelo terorizma u krivičnim zakonima entiteta Federacija BiH i Distrikta Brčko inkriminirano je na sličan način kao i u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, ali postoji nekoliko razlika. Prva razlika sastoji se u visini kazne, koja za osnovni oblik djela iznosi tri godine, a za prvi kvalifikovani oblik pet. Kao što smo ranije već istakli, u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine sankcije su pooštrene. Druga razlika odnosi se na posebno krivično djelo u vezi sa pripremnim radnjama za izvršenje terorističkog čina. Naime, one nisu inkriminirane ni u jednom od navedenih zakona. Treća razlika tiče se objekta krivičnopravne zaštite, koji je ograničen na organe vlasti u entitetima i Distriktu, a ne obuhvata vlade drugih zemalja ili međunarodne organizacije.

U Republici Srpskoj učinjen je znatan iskorak u pogledu krivičnopravnog normiranja krivičnih djela terorizma, pa su tako znatno pooštrene sankcije i u odnosu na krivični zakon BiH. Naime, za osnovni oblik ovog krivičnog djela predviđena je najoštrija sankcija – kazna zatvora u trajanju od najmanje pet godina. Onaj ko prijeti izvršenjem ili priprema neko terorističko djelo, kazniće se kaznom zatvora od jedne do osam godina. Dva su kvalifikovana oblika predviđena ovim Zakonikom. Ako su ta djela imala za posljedicu velika razaranja ili smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora, a ako je pri izvršenju krivičnog djela terorizma učinilac neko lice s umišljajem lišio života, kazniće se kaznom zatvora najmanje petnaest godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

Ostali oblici krivičnih djela terorizma su: krivično djelo finansiranja terorističkih aktivnosti, koje je inkriminirano krivičnim zakonima države, entiteta, kao i Distrikta Brčko.²⁶

Izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine iz 2010. godine, dodana su četiri nova krivična djela, i to: krivično djelo javnog podsticanja na terorističke aktivnosti; krivično djelo vrbovanja radi terorističkih aktivnosti; krivično djelo obuke za izvođenje terorističkih aktivnosti i krivično djelo organizovanja terorističke grupe.²⁷

Stupanjem na snagu novog Krivičnog zakonika u Republici Srpskoj 2017. godine inkriminirana su nova krivična djela povezana s terorizmom u odnosu na prethodni krivični zakon, i to: stvaranje terorističkih grupa ili organizacija; javno podsticanje na terorističke aktivnosti; vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih djela; formiranje i obučavanje grupa radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama, i uzimanje talaca.²⁸

Pored navedenih krivičnih djela, posebno je inkriminirano i krivično djelo finansiranje terorističkih aktivnosti.²⁹ Osnov inkriminacije krivičnog djela finansiranja terorističkih aktivnosti je međunarodna Konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma koja je usvojena 9. decembra 1990. godine od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Ovo krivično djelo je dovršeno ako neko na bilo koji način, neposredno ili posredno, dâ, prikupi ili na drugi način obezbijedi sredstva s ciljem njihove upotrebe ili znajući da će, u cjelini ili djelimično, biti upotrijebljena za izvršenje nekog od krivičnih djela terorizma predviđenih zakonom, ili svakog drugog krivičnog djela koje može prouzrokovati smrt ili težu tjelesnu povredu civila ili lica koje aktivno ne učestvuje u neprijateljstvima u oružanom sukobu, kada je svrha takvog djela, po njegovoj prirodi ili kontekstu, zastrašivanje stanovništva ili prisiljavanje organa vlasti ili međunarodne organizacije da nešto učini ili ne učini, bez obzira na to da li su terorističke

Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine“, broj 33/13 – prečišćeni tekst, 26/16, 13/17 i 50/18)

²⁶ Čl. 202 KZ BiH; čl. 202. KZ FBiH; čl. 300 KZ RS, i čl. 199 KZ Brčko distrikta BiH.

²⁷ Čl. 202a, 202b, 202c. i 202d. KZ BiH

²⁸ Čl. 301 – 305 Krivičnog zakonika RS

²⁹ Član 202 KZ BiH, član 202 KZ FBiH, član 300 Krivičnog zakonika RS, član 199 KZ Brčko distrikta BiH

aktivnosti izvršene i da li su sredstva korištena za izvršavanje terorističkih aktivnosti. Kazne su različito određene – Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine zapriječena je kazna zatvora u trajanju od najmanje tri godine; u Federaciji BiH i Brčko distriktu BiH određena je kazna zatvora u trajanju od jedne deset godina, a najstrožija kazna određena je Krivičnim zakonikom RS, i to kazna zatvora u trajanju od najmanje osam godina. Istom kaznom kazniče se i ko na bilo koji način, neposredno ili posredno, dâ ili prikupi ili na drugi način obezbijedi sredstva: a) s ciljem da ih, u potpunosti ili djelimično, terorističke organizacije ili pojedinačni teroristi upotrijebe u bilo koju svrhu, ili b) znajući da će ih, u potpunosti ili djelimično, terorističke organizacije ili pojedinačni teroristi upotrijebiti za izvršenje navedenih krivičnih djela. Pod sredstvima, u smislu zakona, smatraju se sredstva svake vrste, bilo da se sastoje u stvarima ili pravima, bilo materijalna ili nematerijalna, pokretna ili nepokretna, bez obzira na to kako su stečena, te pravni dokumenti ili instrumenti u svakom obliku, uključujući i elektronske ili digitalne, koji dokazuju vlasništvo ili pravo vlasništva nad imovinom, uključujući ali ne ograničavajući se na bankarske kredite, putničke čekove, bankarske čekove, novčane naloge, udjele, hartije od vrijednosti, obveznice, mjenice i kreditna pisma.

4. Zaključak

Terorizam u savremenim uslovima predstavlja evidentnu prijetnju miru i bezbjednosti na nacionalnom i međunarodnom nivou. Cilj terorizma je destabilizacija ukupnih društvenih, političkih, ustavnih, privrednih prilika i društvenih struktura i odnosa u Bosni i Hercegovini, unošenje osjećanja nesigurnosti i straha među građane i druge subjekte, što remeti njihove svakodnevne aktivnosti. Zakonodavac u Bosni i Hercegovini je, imajući u vidu značaj krivičnopravne zaštite ustavnog uređenja države i sigurnosti ljudi i imovine, inkriminisao više krivičnih djela vezanih za teroristički čin. Smatramo da je zakonodavac time, kao i pooštavanjem sankcija za učinioce ovih djela, stvorio dobar pravni okvir za suzbijanje terorizma i za krivičnopravnu zaštitu pravnog poretka Bosne i Hercegovine, kao i života i imovine ljudi. Međutim, uspješna borba protiv terorističke radikalizacije i terorizma može se voditi samo uključivanjem i drugih subjekata, osim države, a posebno kad se radi o stadijumu prevencije. Teroristička radikalizacija, kao i krivična djela terorizma, mogu se zasigurno usporiti ukoliko se pronađu dobri mehanizmi sprečavanja finansiranja terorističkih aktivnosti.

Borba protiv terorizma zahtijeva permanentnu saradnju između država, kao i noveliranje propisa iz oblasti krivičnog prava unutar država. Bosna i Hercegovina u borbi protiv terorizma neprekidno prati aktivnosti međunarodne zajednice i na valjan način se suprotstavlja svim terorističkim aktivnostima.

Izvori i literatura:

- Čejović, B, Kulić, M. Krivično pravo, Bora Čejović i Mirko Kulić, Beograd, 2011.
- Čejović, B, Miladinović, V. Krivično pravo posebni deo, Studentski kulturni centar, Niš, 1995.
- Gaćinović, R. Savremeni terorizam, Grafomark, Beograd, 1998.
- OSCE, Sprječavanje terorizma i suzbijanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Pristup kroz rad policije u zajednici, ISBN 978-92-9234-479-5, Beč, 2014.
- Simović, M, Jovašević, D. Krivična djela terorizma u pravu Bosne i Hercegovine i relevantni evropski standardi, Dijalog 1-2 (2013), Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo
- Stajić, A, Vešović, M. Krivično pravo posebni dio, Svjetlost, Sarajevo, 1978.
- Stanković, N. Terorizam i finansiranje terorizma, Evropski univerzitet Brčko distrikt, Brčko, 2014.
- Škulić, M. IX Tematski međunarodni naučni skup „Terorizam i ljudske slobode“, Udruženje za međunarodno krivično pravo, Beograd, 2010.
- Tomić, Z. Krivično pravo II posebni dio, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. Sarajevo, 2007.
- Vučković, B. IX Tematski međunarodni naučni skup „Terorizam i ljudske slobode“, Udruženje za međunarodno krivično pravo, Beograd, 2010.

Propisi:

- Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15 i 35/18).
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 36/03, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17).
- Krivični zakonik Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 64/17 i 104/18).
- Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine“, broj 33/13 – prečišćeni tekst, 26/16, 13/17 i 50/18)

PRETPOSTAVKA NEVINOSTI U ZAKONIKU O KRIVIČNOM POSTUPKU CRNE GORE

Apstrakt

Pretpostavka nevinosti je opšteprihvaćena procesna garancija okrivljenom, iako danas, njeno kršenje je sve više prisutno, posebno u medijima, senzacionalističkim izvještavanjem. Time se ugrožava samostalnost i nezavisnost sudstva, ne vrijedja se samo ličnost okrivljenog. O njenom značaju moglo bi se govoriti sa različitih aspekata. Ono što je najvažnije jeste, da se ovim načelom štiti sloboda, jedno od najvažnijih ljudskih prava. Pretpostavka nevinosti je oboriva pravna prezumpcija, s obzirom na to da važi prije, u toku krivičnog postupka, sve dok se suprotno ne utvrdi, osudjujućom pravosnažnom odlukom.

Zakonik o krivičnom postupku propisuje da se svako smatra nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda, a ustanovljava i obavezu državnih organa, medija, javnih ličnosti i drugih lica na poštovanje pretpostavke nevinosti, da svojim javnim izjavama o krivičnom postupku koji je u toku ne vrijedjaju druga pravila postupka, prava okrivljenog i oštećenog i načelo sudske nezavisnosti.

Iako je određivanje sadržaja pretpostavke nevinosti bitno sa stanovišta teorije, njen izuzetan značaj je i sa praktičnog aspekta-postupanje bez predrasuda i predubjedjenja o krivici okrivljenog, teret dokazivanja ne smije biti na okrivljenom i rizik nedokazanosti mora biti u korist okrivljenog.

U daljem tekstu ovog rada, autori će analizirati ovaj institut u krivičnoprocesnom zakonodavstvu Crne Gore.

Abstract

The presumption of innocence is a generally accepted procedural guarantee for the defendant, although today its violation is increasingly present, especially in the media, by sensationalist reporting. This threatens the autonomy and independence of the judiciary, not only offends the personality of a defendant. Its importance may be viewed from different aspects. The most important is the fact that this principle protects freedom, one of the most important human rights. The presumption of innocence is an abatable legal presumption, since it is valid before, during the criminal proceedings, until the contrary is established, by a convicting final enforceable decision.

The Criminal Procedure Code prescribes that everyone is considered innocent until their guilt is established by a final enforceable court decision, and also establishes the obligation of state authorities, the media, public figures and other persons to respect the presumption of innocence, and that in the course of their public statements on ongoing criminal proceedings they do not violate the other rules of proceeding, the rights of the defendant and the injured party and the principle of judicial independence.

Although determining the content of the presumption of innocence is important from the point of view of the theory, it also exceptional significance from the practical aspect-acting without prejudice and preconception about the guilt of the defendant, the burden of proof must not be on the defendant and the risk of uncertainty must be in favor of the defendant.

¹ Predsjednik Osnovnog suda Kotor, predsjednik Udruženja za krivično pravo i kriminalnu politiku Crne Gore, e-mail: bvvuckovic@t-com. me

² sudija Vrhovnog suda Crne Gore, profesor na Univerzitetu „Adriatik“ Bar-Fakultetu za mediteranske poslovne studije – Tivat, e-mail: bvvuckovic@t-com. me

Further on in this paper, the authors will analyze this institute in the criminal procedure legislation of Montenegro.

Sadržaj pretpostavke nevinosti

Sadržaj pretpostavke nevinosti treba posmatrati ne samo sa stanovišta teorije, već i prakse. Praktični značaj potenciran je obavezom države da harmonizuje svoj pravni poredak sa evropskim standardima. Pretpostavka nevinosti involvira tri pravna pravila koja determinišu njeno značenje i obim važenja:

- 1) postupanje bez predrasuda i predubjedjenja o krivici okrivljenog,
- 2) teret dokazivanja ne smije biti na okrivljenom i
- 3) sumnja u relevantne činjenice (tzv. rizik nedokazanosti) mora biti u korist okrivljenog.³

Ove pravne standarde izgradio je Evropski sud za ljudska prava i cijeni ih prilikom ocjenjivanja da li su povrijeđene odredbe Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kada je u pitanju pretpostavka nevinosti. Prema mišljenju Suda, odredba stava 2 člana 6 Evropske konvencije, o pretpostavci nevinosti zahtijeva, između ostalog, da prilikom objavljivanja svojih dužnosti sudije ne smiju polaziti od predubjedjenja da okrivljeni učinio djelo koje mu se stavlja na teret, da teret dokazivanja leži na tužiocu i da svaka sumnja (u postojanje činjenica) mora ići u korist okrivljenog.

Pretpostavka nevinosti, u tom smislu, moglo bi se reći obuhvata:

1) Predrasude i predubjedjenja ne smiju biti izraženi ni u jednom momentu sudskog odlučivanja, nezavisno od faze u kojoj se postupak nalazi. S tim u vezi, Evropski sud smatra da je pretpostavka nevinosti povrijeđena ako prethodno nije dokazana krivica okrivljenog u skladu sa zakonom, a sudska odluka koja se tiče okrivljenog odražava stav da je on kriv.⁴

Da bi se izveo zaključak o kršenju pretpostavke nevinosti, dovoljno je da obrazloženje sudske odluke bude takvo da se njime sugeriše krivica lica na koga se odluka odnosi. Iskazivanje sumnje u pogledu krivice, makar ona bila izražena u obrazloženju oslobadjajuće presude, u neskladu je s pretpostavkom nevinosti.

2) Teret dokazivanja ne smije biti na okrivljenom-izgrađen je pravni standard da okrivljeni nije dužan da dokazuje svoju nevinost. Ovo pravilo propisano je i u našem krivičnoprocesnom zakonodavstvu, jer okrivljeni nije dužan da iznosi svoju odbranu na glavnom pretresu.⁵

3) Sumnja u relevantne činjenice (tzv. rizik nedokazanosti) mora biti u korist okrivljenog-znači da sud mora da donese oslobadjajuću presudu ne samo kada je dokazano da je okrivljeni nevin, tj. kad je sud u potpunosti uvjeren u nevinost okrivljenog, nego i kada nije sasvim uvjeren u njegovu krivicu ali ni u njegovu nevinost.

Osnovni postulat pretpostavke nevinosti je da nije zadatak okrivljenog da dokazuje svoju nevinost, već je zadatak tužioca, odnosno suda, da dokaže njegovu krivicu.

Pretpostavka nevinosti ima i svoju logično-sociološku osnovu, jer je krivično djelo relativno rijetka pojava, pa se pri rješavanju pitanja podjele tereta dokazivanja treba zauzeti stav da teret dokazivanja leži na onome ko tuži, jer tvrdi da postoji nešto što je relativno rijetka pojava u društvu nasuprot tome da ne postoji. Na taj način štite se građani, jer im se garantuje da će moći biti osuđeni samo ukoliko tužilac potpuno dokaže navode svoje optužbe.⁶

³ B. Čejović, Pretpostavka nevinosti okrivljenog, Dosije, Beograd, 2009.g., str. 30.

⁴ V. Djurdjić, Značenje i obim primene pretpostavke nevinosti u krivičnom postupku, Bilten sudske prakse Okružnog suda u Nišu, br. 25/2007, str. 7.

⁵ Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore, „Sl. list CG“, br. 57/09, 49/10, 47/14, 2/15, 35/15, član 341.

⁶ V. Bayer, Krivično procesno pravo, povijesni razvoj, Zagreb, 1943.b., str. 226.

Značenje u teoriji krivičnog prava i praktični značaj pretpostavke nevinosti

Različita su mišljenja o značaju pretpostavke nevinosti. Nije bez razloga rečeno da je zaista malo pravnih instituta koji, na prvi pogled, izgledaju tako jasni i očevidni, a da su u isto vrijeme toliko različito tumačeni, a u praksi malo ili nikako uvažavani kao što je institut pretpostavke nevinosti. Neslaganja postoje oko same zakonske formulacije ove ustanove, njene sadržine i pravne prirode, određivanju njenog mjesta u sistemu krivičnopravnih pojmova i slično.⁷

Na prvom mjestu, to je princip, odnosno, načelo. Pretpostavka nevinosti je tekovina civilizovanog društva i pravne države. To je ustavno načelo i jedno od osnovnih prava čovjeka. Ustav propisuje „Svako se smatra nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda. Okrivljeni nije obavezan da dokazuje svoju nevinost. Sumnju u pogledu krivice sud je obavezan da tumači u korist okrivljenog“.⁸

Pretpostavka nevinosti je osnovno načelo krivičnog postupka – Postoji shvatanje u teoriji krivičnog prava, da se pretpostavka nevinosti ubraja u osnovna načela krivičnog postupka.⁹ Po drugom, kao što je to i u našem zakonodavstvu, iako se odredba o pretpostavci nevinosti nalazi u Zakoniku o krivičnom postupku u Glavi I „Osnovna pravila“, ona predstavlja načelo.

Pretpostavka nevinosti je pravo okrivljenog-okrivljeni se smatra nevinim sve dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom sudskom odlukom. Prigovara se ovakvom stavu, da se ne može bezrezervno prihvatiti iz jednostavnog razloga što, za razliku od drugih prava kojih se okrivljeni može odreći ili ih ne koristiti, pretpostavka nevinosti djeluje i mimo volje okrivljenog. Ona djeluje i onda kada okrivljeni, priznajući izvršenje krivičnog djela, identifikuje sebe sa učinocem (krivcem), a time postigne upravo ono što pretpostavka nevinosti eliminiše.¹⁰

Pretpostavka nevinosti je radna hipoteza – pomoću koje u toku dokazivanja određujemo teret dokaza.¹¹ Medjutim, ovakvom shvatanju se prigovora, jer je upravo obrnuto-radna hipoteza u krivičnom postupku je optužba, a pretpostavka nevinosti je antiteza, teret dokazivanja je na onome koji tvrdi suprotno, tako da nije sastavni dio pretpostavke nevinosti.

Pretpostavka nevinosti je procesna garancija – ovdje imamo dva različita stava:

- Pretpostavka nevinosti je jedna od garancija okrivljenog u krivičnom postupku koja mu obezbjeđuje određeni položaj zavisno od toga da li on to prihvata ili ne.

- Pretpostavka nevinosti je procesna garancija, uputstvo za postupanje sa okrivljenim kao da je nevin, te da se organima krivičnog postupka koji su ponekad skloni da to zaborave, skrene pažnja da čovjek koji je pred njim još nije kriv i kao takvog ga moraju tretirati.¹²

Zajednički stav za oba shvatanja je, da je pretpostavka nevinosti procesna garancija koja štiti okrivljenog od predrasuda i predubjedjenja, da je to konstitutivni element pravičnog postupka kojima se, zajedno sa ostalim činocima, osigurava kompenzacija okrivljenikovog inferiornog položaja u odnosu na nadmoć državne represivne vlasti.¹³

Pretpostavka nevinosti je upozorenje – upozorenje organima krivičnog postupka kako da se ponašaju prema okrivljenom, posebno kada je riječ o odgovarajućim mjerama procesne prinude.

⁷ D. Radulović, Pretpostavka nevinosti okrivljenog, Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici, br. 37/2008, str. 118.

⁸ Ustav Crne Gore, „Sl. list CG“, br. 1/07 i 38/13, član 35.

⁹ O. Cvijović, D. Popović, Zakon o krivičnom postupku, Beograd, 1977.g., str. 2.

¹⁰ Z. Simić, R. Jeknić-Dimić, Krivično procesno pravo, Beograd, 2005.g., str. 123., citirano prema B. Čejović, *op. cit.* str. 37.

¹¹ V. Bayer, *op. cit.*, str. 31.

¹² T. Vasiljević, Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ, Beograd, 1981.g., str. 282.

¹³ D. Krapac, Kazneno procesno pravo, Knjiga prva, Institucije, Zagreb, 2003.g., str. 114.

Na kraju, moglo bi se zaključiti:

Načelo pretpostavke nevinosti je veliko civilizacijsko i pravno dostignuće u oblasti krivičnog prava kao zaštita od prejudiciranja krivice, ali i kao opomena svim subjektima koji učestvuju u krivičnom postupku, da vode računa i stalno imaju na umu, da osumnjičeni, okrivljeni i optuženi nijesu krivi, sve dok se to ne utvrdi pravosnažnom krivičnom presudom.¹⁴

Postoje različita mišljenja u teoriji krivičnog prava, što predstavlja pretpostavka nevinosti. Bez obzira na te razlike u teoriji, praktična primjena ogleđa se kroz nekoliko dimenzija:

- a) da se u sudskom procesu moraju svestrano i potpuno ispitati sve okolnosti djela;
- b) da se okrivljeni može oglasiti krivim samo, kada je krivica dokazana;
- c) ako nema dokaza, nedokazana krivica okrivljenog je kao i dokazana njegova nevinost.

Pretpostavka nevinosti dozvoljava da se lice proglasi krivim za izvršenje krivičnog djela, samo kada je krivica dokazana, na osnovu svih izvedenih dokaza i u tome je njen praktični značaj.

Pretpostavka nevinosti nekad

Pretpostavka nevinosti nastala je kao tekovina optužnog načela, a zatim zabrane iznudjivanja priznanja okrivljenog primjenom torture. Njeni korijeni mogu se naći još u rimskom pravu, odnosno u akuzatorskom krivičnom postupku, iako je tada postojalo samo pravilo da teret dokazivanja ne leži na okrivljenom, a ne i sama pretpostavka nevinosti, upravo zbog nepostojanja uslova za garantovanje ljudskih prava u robovlasničkom poretku. U inkvizicionom krivičnom postupku, postojala je pretpostavka krivice, dakle, suprotna pretpostavka i okrivljeni je dokazivao sopstvenu nevinost. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine, koja je donijeta nakon buržoaske revolucije, i u članu 9 reguliše pretpostavku nevinosti i navodi: „Svaki čovjek se smatra nevinim dok ne bude oглаšen krivim“. Danas ona predstavlja sastavni dio korpusa osnovnih prava čovjeka u najznačajnijim međunarodnim dokumentima, kao što su Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1948. godine (čl. 11 stav 1), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (čl. 14 stav 2), Američka deklaracija o ljudskim pravima (čl. 8 stav 2) i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (čl. 6 stav 2). U Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, u članu 6 stav 2, pretpostavka nevinosti formulisana je da „Svako ko je optužen za krivično djelo mora se smatrati nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona“.

Pretpostavka nevinosti je ustavno načelo. Ustav Crne Gore, u članu 35, propisuje: „Svako se smatra nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda. Okrivljeni nije obavezan da dokazuje svoju nevinost. Sumnju u pogledu krivice sud je obavezan da tumači u korist okrivljenog“. Po prvi put, pretpostavka nevinosti pojavljuje se u Zakonu o krivičnom postupku iz 1953. godine¹⁵ i korišćena je kao negativna definicija „ne smatra se krivim“ i kasnije je više puta mijenjana.

Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore–prezumpcija nevinosti

Pretpostavka nevinosti definisana je u članu 3 Zakonika o krivičnom postupku Crne Gore i glasi:

¹⁴ S. Medjedović, Princip nevinosti u krivičnom pravu Crne Gore, Crnogorska revija za krivično pravo i kriminalnu politiku, Udruženje za krivično pravo i kriminalnu politiku Crne Gore, br.2/08, Godina I, str. 255.

¹⁵ „Sl. list FNRJ“, br. 40/53

(1) Svako se smatra nevinim dok se njegova krivica za krivično djelo ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda.

(2) Državni organi, mediji, udruženja građana, javne ličnosti i druga lica dužni su da se pridržavaju pravila iz stava 1 ovog člana i da svojim javnim izjavama o krivičnom postupku koji je u toku ne vrijeđaju druga pravila postupka, prava okrivljenog i oštećenog i načelo sudske nezavisnosti.

(3) Ako i nakon pribavljanja svih raspoloživih dokaza i njihovog izvođenja u krivičnom postupku, ostane samo sumnja u odnosu na postojanje nekog bitnog obilježja krivičnog djela ili u pogledu činjenica od kojih zavisi primjena neke odredbe Krivičnog ili ovog zakonika, sud će donijeti odluku koja je povoljnija za okrivljenog.

Iako bi gramatičkim tumačenjem iz zakonske definicije proizilazilo da se odnosi na bilo koga, „na svakog“, prezumpcija nevinosti se odnosi samo na okrivljenog i osumnjičenog, jer izvan krivičnog postupka za ovom prezumpcijom nema nikakve potrebe, jer građanin raspolaže drugim sredstvima zaštite.¹⁶

Definicija prezumpcije nevinosti – „smatra se nevinim“, u Zakoniku o krivičnom postupku, u skladu je sa Ustavom Crne Gore (član 35), tako da je napuštena ranija formulacija „ne smatra se krivim“, iako među ovim formulacijama ne postoji velika i suštinska razlika.

Obje prezumpcije imaju u suštini isti cilj i iste pravne posljedice: obezbjeđuju da okrivljeni prije presude ne bude tretiran kao krivac, oslobađaju ga tereta da dokazuje svoju nevinost, obavezuju sud da ga oslobodi u svakom slučaju kad ne može da utvrdi njegovu krivicu i da sumnju u pogledu krivice tumači u njegovu korist.

Moglo bi se, međjutim, reći da prezumpcija nekrivice više odgovara logici i stvarnom položaju okrivljenog u krivičnom postupku nego prezumpcija nevinosti. Logički se teško može objasniti da lice koje se smatra nevinim snosi niz posljedica u krivičnom postupku, koje nevino lice ne bi smijelo da trpi (privodjenje, pritvor, tjelesni pregled, lični pretres i druge mjere procesne prinude), sa nizom posljedica i van krivičnog postupka (udaljenje sa radnog mjesta, obustava plate i dr.). Teško je objasniti zašto se prema nevinom licu uopšte vodi krivični postupak i kako se može smatrati nevinim onaj koji je zatečen prilikom izvršenja krivičnog djela. Treba imati u vidu da osim situacije „kriv“ i situacije „nevin“ postoji i treća situacija u kojoj se nalazi okrivljeni u vrijeme dok se prema njemu vodi krivični postupak: situacija u kojoj se pokazuje kao sumnjiv. Za razliku od prve dvije, ta je situacija privremena i vodi konačno jednoj od dvije definitivne. Ni oslobađajuća presuda nije konstatacija optuženikove nevinosti, a prije donošenja presude još se manje može tvrditi da je on nevin. Za zaštitu ljudskih prava okrivljenog važno je da se prije donošenja presude i njene pravosnažnosti on ne smatra krivim, a nema nikakve stvarne potrebe da se uz to smatra još i nevinim.

Od ovog logičkog problema mnogo je važnije pitanje kako ostvariti cilj koji ova pretpostavka podrazumjeva, bilo da je ona definisana na jedan ili na drugi način, pozitivno ili negativno. U stavu 2 ovog člana Zakonik je predvidio obavezu državnih organa (tačnije, lica u tim organima: članovi vlade, poslanici, sudije, porotnici, državni tužioci, policija i dr.), sredstava javnog obavještanja, udruženja građana, javnih ličnosti i svih drugih lica koja istupaju u javnosti da se pridržavaju prezumpcije nevinosti dok traje krivični postupak. Odredba ne sadrži sankciju, ali mogla bi da posluži kao pravni osnov za ustanovljavanje sankcija u propisima o djelatnostima navedenih organa, organizacija i lica (skupštinski poslovnici, zakoni o javnom informisanju, statuti nevladinih organizacija i td.). Zakoni o sudovima posebno moraju da predvide pravne garancije sudske nezavisnosti, među kojima važno mjesto zauzima i ova.

¹⁶ M. Grubač, B. Vučković, Komentar Zakonika o krivičnom postupku Crne Gore, Četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, FMS, Tivat, 2015.g., str. 58.

Prezumpcija nevinosti znači da okrivljeni nije dužan da dokazuje svoju nevinost, tako što bi morao da pobija nedokazane navode optužbe. Tužilac treba da dokazuje postojanje krivične odgovornosti optuženog.¹⁷

Osim na način predviđen u stavu 2 ovog člana („izjavama o krivičnom postupku koji je u toku“) prezumpcija nevinosti se može prekršiti i u samom krivičnom postupku od strane organa krivičnog postupka (suda, sudije, državnog tužioca) ili još prije otvaranja krivičnog postupka, od strane policije. Prezumpcija ne sprječava te organe vlasti da javnost obavještavaju o toku krivičnih istraga, ali nalaže da se ta obavještenja daju diskretno, oprezno i bez prejudiciranja krivice osumnjičenog. Sankcije za postupanje suprotno odredbi stava 2. ovog člana nijesu predviđene u ovom zakoniku, jer im je mjesto u propisima koji uređuju organizaciju i rad pojedinih državnih organa i društvenih službi (skupštinski i drugi poslovници, zakon o javnom informisanju, statuti nevladinih organizacija i td.).

Prema članu 25. stav 3. Ustava Crne Gore odstupanje od pretpostavke nevinosti nije dozvoljeno ni u vanrednom ili ratnom stanju.

Sudska praksa je zaštitu okrivljenom koji još nije pravosnažno osuđen pružila, potpuno opravdano, i prije nego što su ovakve odredbe postojale u Zakoniku. U odluci VSJ, Kž. 47/65 je rečeno: „Prikazivanje okrivljenog u toku istrage kao kriminalca koji je učinio teško krivično djelo protiv službene dužnosti, prije završenog sudjenja, suprotno je odredbi da niko ne može biti smatran učiniocem krivičnog djela, dok se ne utvrdi pravosnažnom presudom. Ovakvi napisi su štetni, a naročito su štetni ako lice koje se prikazuje kao nesumnjiv krivac, kasnije bude oslobođeno. Obavještanje građana putem štampe, o toku postupka o pojedinim krivičnim stvarima potrebno je i dozvoljeno, ali je nužno da se ono vrši objektivno i bez prejudiciranja krivice optuženog i sudske odluke. Suprotan postupak može imati znatnu i nenadoknadivu štetu pravima i interesima građana. Novinar treba objektivno da izloži stavove optužbe i odbrane, i izvedene dokaze, izbjegavajući upotrebu izraza i komentara koji prikazuju okrivljenog kao nesumnjivog učinioca krivičnog djela za koje je optužen.“

Prema stavu 3 člana 3, u slučaju sumnje o postojanju činjenice koja čini obilježje bića krivičnog djela ili od koje zavisi primjena neke odredbe krivičnog zakona, sud će odlučiti na način koji je povoljniji za okrivljenog. Načelo *in dubio pro reo* (u slučaju sumnje povoljnije za osumnjičenog), na ovaj način je ozakonjeno. Ovo načelo je konsekvencija prezumpcije nevinosti.

Okrivljeni se ne oslobadja optužbe samo kada se utvrdi njegova nevinost već i kada navodi optužbe ne budu u potpunosti dokazani. Okrivljeni se oslobadja od optužbe i ako sud ostane u sumnji u pogledu krivice okrivljenog, što znači da donošenje oslobadajuće presude (član 373. tač. 3), predstavlja primjenu pravila iz stava 3 ovog člana.

Na ovom pravilu počiva i odredba člana 188 stav 3 ZKP, prema kojoj se glas najnepovoljniji za optuženog pripaja glasu koji je od njega manje nepovoljan, ako se prilikom donošenja odluke glasovi sudija podjele tako da se ne može postići apsolutna većina.

Sumnja o kojoj je riječ u stavu 3, ovog člana, treba da bude razumna, tj. prihvatljiva za stranke i viši sud.¹⁸

Evropski sud za ljudska prava-povreda prezumpcije nevinosti

Pretpostavka nevinosti propisana je u članu 6 stav 2 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i glasi: Svako ko je optužen za krivično djelo smatraće se nevinim dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona“. Ona predstavlja jedan od elemenata poštenog/pravičnog krivičnog sudjenja.

¹⁷ Ibid, str. 58-59.

¹⁸ M. Grubač, B. Vučković, *op. cit.*, str. 60-61.

Evropski sud za ljudska prava veliki značaj daje pretpostavci nevinosti i jasno je izrazio svoj stav u više svojih odluka, imajući u vidu da je prezumpcija nevinosti osnovno načelo Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Po stanovištu Suda, pretpostavku nevinosti i slobodu izražavanja treba rješavati na način da javnost bude informisana, ali uz poštovanje pretpostavke nevinosti.

Teret dokazivanja krivice leži na tužiocu.

Sud je ovo načelo formulisao u presudi slučaja *Barbera, Mesege i Habardo protiv Španije*¹⁹ gdje je izrekom naveo da „svaka sumnja (ide) u korist optuženog“, kao i da tužilac „mora podnijeti dokaze, koji su dovoljni da potkrijepe optužbu“.

U predmetu *Minelli protiv Švajcarske*,²⁰ Evropski sud je utvrdio da je došlo do povrede pretpostavke nevinosti, kada je sud optuženom naložio da naknadi troškove krivičnog postupka, iako je postupak obustavljen, zbog nastupanja zastarjelosti, a domaći sud je zaključio, da bi vjerovatno postupak doveo do osudjujuće presude, da nije nastupila zastarjelost krivičnog postupka.

U predmetu *Karakaş and Yeşilirmak protiv Turkey*,²¹ izraženo je mišljenje da član 6 stav 2, ne može spriječiti vlasti da informišu javnost o krivičnim istragama koje su u toku, ali traži da to čine uz potrebnu diskreciju i oprez, uz poštovanje pretpostavke nevinosti.

U presudi *Allenet de Ribemont protiv Francuske*²², istražni organi su postupali povodom ubistva jednog narodnog poslanika i bivšeg ministra, i dok je istraga protiv nepoznatog učinioca još trajala ministar unutrašnjih poslova i dvojica visokih policijskih funkcionera održali su konferenciju za štampu i tom prilikom su o podnosiocu predstave govorili kao o licu odgovornom za ubistvo, povodom kojeg je policija vodila istragu.

U presudi *Y.B. protiv Turske*, zauzet je stav, da se princip nevinosti mora poštovati ne samo od strane sudije, već i od strane državnih službenika, kao što su tužioc i policija kada obavještavaju javnost o napretku istrage ili krivičnog postupka. Sud smatra da je izvještavanje o hapšenjima, istragama i optužbama značajan element javnosti postupka, ali mora biti učinjeno sa pažnjom i diskrecijom, tako da se ne daju izjave koje pretpostavljaju krivicu.²³

U predmetu *Kyprianou protiv Kipra*,²⁴ konstatuje se da ni policija ne može davati izjave koje podrazumjevaju da je osumnjičeni, odnosno, optuženi kriv za krivično djelo dok se njegova krivica po zakonu ne dokaže, a sudije ne smiju davati ni izjave koje izgledaju kao predrasude prema osumnjičenom, odnosno, optuženom.

Pretpostavka nevinosti mora se poštovati u toku cijelog postupka i garantuje se svimajavnim ličnostima i običnim gradjanima.

Evropska komisija za ljudska prava u slučaju *Krause protiv Švajcarske*, zauzela je stav: Fundamentalno načelo izraženo u članu 6 stav 2, štiti svako lice od toga da bude tretirano od strane javnih funkcionera kao krivo prije nego što se njegova krivica ne ustanovi na osnovu Zakona od strane nadležnog suda. Član 6 stav 2 povrijeđen je od strane državnog funkcionera koji izjavi da je neko lice odgovorno za krivično djelo bez prethodnog ustanovljavanja krivice. Vlasti ne mogu informisati javnost o krivičnoj istrazi. Član 6 stav 2 neće biti prekršen ukoliko državni funkcioner izjavi da postoji sumnja, da je neko lice uhapšeno, da je neko lice priznalo izvršenje djela itd. Ono što je u svakom slučaju isključeno jeste formalna izjava o nečijoj krivici.²⁵

¹⁹ *Barbera, Mesege and Jabardo protiv Spain*, 10590/83 (1998)

²⁰ *Minelli protiv Švajcarske*, presuda od 25.marta 1983.g., Serija A, br. 62

²¹ *Karakaş and Yeşilirmak protiv Turkey*, presuda od 28. juna 2005. godine

²² *Allenet de Ribemont protiv Francuske*, 15175/89 (1995)

²³ Odluka br. 481/99, objavljena u Pravnom biltenu, Ljudska prava u Evropi, br. 59/04

²⁴ *Kyprianou protiv Kipra*, presuda od 15. decembra 2005. godine

²⁵ Odluka br.48173/99 i 48319/99, objavljena u Pravnom biltenu, Ljudska prava u Evropi, br. 59/04

Evropski sud za ljudska prava je našao da je povrijedjena prezumpcija nevinosti - član 6 stav 2, time što je nacionalni sud u rješenju o produženju pritvora konstatovao da je okrivljeni „počinio krivična djela koja su predmet optužbe“ i što Vrhovni sud ovu „grešku“ nije ispravio u žalbenom postupku. Prva presuda koju je Sud donio protiv Srbije, odnosila se upravo na povredu pretpostavke nevinosti.²⁶

U slučaju *Barberá Messegné protiv Italije*, Evropski sud smatra: Drugi stav člana 6 sadrži načelo pretpostavke nevinosti. Pri vršenju svojih dužnosti, članovi suda ne smiju polaziti od pretpostavke da je okrivljeni učinio krivično djelo koje mu se stavlja na teret: teret dokazivanja snosi tužilac, a svaka sumnja ide u korist okrivljenog. Iz toga takodje izlazi da tužilac mora obavjestiti okrivljenog (optuženog) zašto je optužen, tako da on može pripremiti i na odgovarajući način iznijeti svoju odbranu, te ponuditi dokaze koji će biti dovoljni za njegovu osudu.²⁷

Isti sud u slučaju *Talfner protiv Austrije*, nalazi da je povrijedjena pretpostavka nevinosti, zato što je na okrivljenog, inače vlasnika i uobičajenog korisnika automobila, prenio obavezu da identifikuje vozača u situaciji kad je sam poricao da je upravljao motornim vozilom u vrijeme kad je saobraćajna nezgoda prouzrokovana.²⁸

Ukazaćemo na presudu, koja je donijeta po predstavi crnogorskog državljanina *Mugoša protiv Crne Gore*,²⁹ u kojoj se podnosilac predstavke žalio, između ostalog, i na kršenje pretpostavke nevinosti, gdje ga je Viši sud u rješenju od 22.09.2011. godine, prilikom produžavanja pritvora, oglasio krivim. Evropski sud je našao da je povrijedjen član 6 stav 2, ukoliko sudska odluka, ili izjava javnog funkcionera, koja se tiče osobe optužene za krivično djelo, odražava mišljenje da je kriv, prije nego što njegova krivica bude dokazana na osnovu zakona. Dovoljno je, u nedostatku službenih nalaza, da postoji obrazloženje u kojem se navodi da sud ili funkcioner nalazi da je optuženi kriv, dok će prijevremeno davanje takvog mišljenja od strane suda neminovno doći u sukob sa pretpostavkom nevinosti.

I na kraju, na osnovu izloženog, mogli bismo zaključiti - pravo na pretpostavku nevinosti ne odnosi se samo na postupanje tokom sudjenja i ocjene dokaza, već i na postupanje prije sudjenja, tako da se primjenjuje na osumnjičene i prije podizanja optužnog akta za krivično djelo i traje sve do donošenja pravosnažne presude.

ZAKLJUČAK

Pretpostavka nevinosti jedan je od instituta savremenog demokratskog društva i sadržana je u svim najvažnijim nacionalnim i međunarodnim dokumentima. Ona se garantuje svima-okrivljenom i osumnjičenom, bez obzira da li su javne ličnosti ili ne.

Na putu ostvarenja ove pretpostavke, nailazi se na brojne prepreke. Prije svega, i najčešće, to su mediji, koji svojim senzacionalističkim izvještavanjima o licima o kojima izvještavaju nanose štetu-krše prezumpciju nevinosti namjerno ili nenamjerno. Zaštita ovih lica, u tom slučaju, moguća je pred nacionalnim sudom ili Evropskim sudom za ljudska prava.

Pretpostavka nevinosti sadrži u sebi tri pravna pravila: postupanje bez predrasuda; teret dokazivanja i u slučaju sumnje presuditi u korist okrivljenog (*in dubio pro reo*).

Sva nastojanja da se poštuje pretpostavka nevinosti, apel su za pravdom kao temeljom svake uređene države. Zato, sud mora da bude jemac pravde i čuvar slobode, baš onako kako je knjaz Nikola poručio prilikom donošenja Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru: „Od svih vlasti, a naročito sudija najstrožije zahtijevam da su strogi i savjesni vršioци

²⁶ presuda *Matijašević protiv Srbije*, od 19. 12. 2006.g.

²⁷ B. Čejović, *op. cit.*, str. 33.

²⁸ Ibid.

²⁹ *Mugoša protiv Crne Gore*, predstavka 76522/12, presuda od 21. juna 2016. godine

zakona i da u primjeni zakonskih odredjenja ne gledaju ni ko je ko, ni kako se ko zove, ni koga je roda i plemena, ni koji položaj zauzima, ni kojim se krstom krsti ili se ne krsti“.

Pretpostavka nevinosti, kao jedan od instituta savremenog civilizovanog, demokratskog društva i pravne države i sadržana je u svim najvažnijim domaćim i međunarodnim dokumentima.

Pretpostavka nevinosti u sebi sadrži nekoliko pravila.

Prvo, niko ne može biti označen kao izvršilac, učinilac krivičnog djela prije nego što se donese pravosnažna sudska odluka.

Drugo, u toku postupka nije dozvoljeno da se kaže da je neko lice učinilo krivično djelo; može se reći da je osumnjičeno za određeno krivično djelo.

Evropski sud za ljudska prava treba da štiti lica kojima je ova pretpostavka povrijeđena, s tim što on štiti samo ona lica koja mu se obrate. Taj sud utvrdio je i mjerila za procjenu saglasnosti postupanja suda sa članom 6 stav 2 Evropske konvencije: članovi suda ne mogu poći od pretpostavke da je okrivljeni izvršio djelo za koje je optužen jer teret dokazivanja leži na tužiocu i svaka sumnja treba da koristi okrivljenom.

Pretpostavku nevinosti, treba posmatrati kao dio jednog od ustavom garantovanih prava svakome, a to je, da svako ima pravo na pravično sudjenje. Dakle, ona je dio prava na pravično sudjenje, a to je jedno od prava u krivičnom postupku koje se nalazi na vrhu piramide. Kroz princip nevinosti ostvaruje se shvatanje, da se svako ima smatrati nevinim dok se pravosnažnom presudom ne utvrdi njegova krivica.

Korišćena literatura

- V. Bayer, Jugoslovensko krivično procesno pravo, Zagreb, 1978.g.
 - O. Cvijović, D. Popović, Zakon o krivičnom postupku, Beograd, 1977.g.
 - B. Čejović, Pretpostavka nevinosti okrivljenog, Dosije, Beograd, 2009.g.
 - V. Djurdjić, Značenje i obim primene pretpostavke nevinosti u krivičnom postupku, Bilten sudske prakse Okružnog suda u Nišu, br. 25/2007.
 - M. Grubač, B. Vučković, Komentar Zakonika o krivičnom postupku Crne Gore, Četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, FMS, Tivat, 2015.g.
 - D. Krapac, Kazneno procesno pravo, Knjiga prva, Institucije, Zagreb, 2003.g.
 - S. Medjedović, Princip nevinosti u krivičnom pravu Crne Gore, Crnogorska revija za krivično pravo i kriminalnu politiku, Udruženje za krivično pravo i kriminalnu politiku Crne Gore, br.2/08, Godina I
 - D. Radulović, Pretpostavka nevinosti okrivljenog, Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici, br. 37/2008.
 - T. Vasiljević, Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ, Beograd, 1981.g.
-
- ❖ Ustav Crne Gore, „Sl. list CG“, br. 1/07 i 38/13
 - ❖ Zakon o krivičnom postupku, „Sl. list FNRJ“, br. 40/53
 - ❖ Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore, „Sl. list CG“, br. 57/09, 49/10, 47/14, 2/15, 35/15
 - ❖ Pravni bilten, Ljudska prava u Evropi, br. 59/04
 - ❖ presude Evropskog suda za Ljudska prava: *Minelli protiv Švajcarske*, presuda od 25.marta 1983.g., Serija A, br. 62; *Karakaş and Yeşilirmak protiv Turkey*, presuda od 28. juna 2005. g.; *Kyprianou protiv Kipra*, presuda od 15. decembra 2005. g.; *Mugoša protiv Crne Gore*, predstavka 76522/12, presuda od 21. juna 2016. g.; *Alenet de Ribemont protiv Francuske*, predstavka 15175/89 (1995); *Barbera, Messegue and Jabardo protiv Španije*, predstavka 10590/83 (1998).

ПОСТУПАК ПРИНУДНЕ НАПЛАТЕ ПОРЕЗА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Апстракт

У раду се обрађује поступак принудне наплата пореза у Републици Србији. Пореска управа приступа принудној наплати пореза и споредних пореских давања кад порески обвезник доспелу пореску обавезу не измири до истека прописаног рока. Аутор указују да се принудна наплата пореза не може спроводити на имовини и приходима пореског обвезника који су законом изузети од извршења. Указује се на начела по којима треба спроводити поступак принудне наплате пореза, као и на поступак уновчавања предмета принудне наплате.

Кључне речи: порез, принудна наплата, залога, уновчавање, несолвентност.

Abstract

The paper deals with the procedure of forced collection of taxes in the Republic of Serbia. The Tax Administration engages forced collection of taxes and secondary taxation when the taxpayer does not settle the due tax obligation until the expiry of the prescribed deadline. The authors point out that the forced collection of taxes cannot be carried out on the property and income of taxpayers exempted from execution by law. Also, the principles under which the procedure for forced collection of taxes should be carried out is pointed out, as well as the process of monetization of the subject of forced collection.

Keywords: tax, forced collection, stock, monetization, insolvency.

1. Увод

Наплата пореза представља најчешћи начин гашења пореског дуга, који се састоји у узимању одређеног, по правилу новчаног износа од пореског дужника, ради намирења пореског потраживања. Утврђени порез доспева за плаћање у року прописаном законом. Порез по одбитку доспева за плаћање на дан који је у појединачној пореској пријави наведен као датум плаћања ако је тај дан ранији од рока прописаног законом. Право на повраћај више или погрешно наплаћеног пореза и споредних пореских давања, на пореску рефакцију, односно на рефундацију пореза, као и на намирење доспелих обавеза по другом основу путем прекњижавања пореза, доспева истеком рока од 30 дана од дана пријема захтева².

Приликом наплате пореза порески орган ступа у порескоправни однос са пореским обвезником. Најзначајнију компоненту порескоправног односа представља порески омовински однос, који чини «његово језгро»³. Овај однос садржи захтеве и обавезе имовинске природе, који могу бити разноврсни⁴.

¹ Редовни професор Правног факултету за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом Саду.

² Види опширније: М. Кулић, *Пореско Право*, Правни факултет за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом Саду, Нови Сад, 2012, стр. 184.

³ Т. Klaus, *Steuerrecht*, Band I, Verlag DR. Otto Schmidt KG, Köln, 1993, стр. 138.

⁴ Д. Поповић, *Пореско Право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 98.

Постоје две врсте наплате пореза, и то: 1) редовна наплата и 2) принудна наплата. Редовна наплата пореза врши се о доспелости пореске обавезе. Принудна наплата предузима се кад доспела пореска обавеза није намирена до истека прописаног рока. Одредбе о наплати пореза примењују се и на наплату споредних пореских давања, осим ако је законом друкчије прописано.

2. Почетак, прекид, обустава и трошкови поступка принудне наплате пореза

1. Поступак принудне наплате пореза у Републици Србији уређен је Законом о пореском поступку и пореској администрацији⁵. Према овом закону Пореска управа може, пореском обвезнику који није платио порез, а који је доспео за плаћање, односно споредно пореско давање у року из опомене, да пошаље упозорење писаним или електронским путем, као и *sms* поруком, односно на други начин, када је то могуће, да доспелу а неплаћену пореску обавезу, са каматом обрачунатом у складу са законом, плати у року од пет дана од дана достављања упозорења. Ако порески обвезник није платио порез, односно споредно пореско давање, у року од пет дана од дана пријема опомене, односно у року од пет дана од дана достављања упозорења, порески орган почиње поступак принудне наплате пореза, односно споредних пореских давања, доношењем решења о принудној наплати пореза. У овом решењу наводи се основ пореског дуга, његов преостали неплаћени износ из опомене достављене пореском обвезнику, са обрачунатом каматом од дана издавања опомене до дана доношења решења, а порески обвезник се обавештава о својим правима у поступку принудне наплате. Решење се истовремено доставља пореском обвезнику и организацији надлежној за принудну наплату, односно другим регистрима, чиме постаје извршно.

Порески орган неће донети решење о принудној наплати пореза ако је захтев за одлагање плаћања пореза поднет у року од пет дана од дана пријема опомене за плаћање пореза – док се не одлучи по том захтеву.

Против решења о принудној наплати пореза може се изјавити жалба у року од осам дана од дана достављања решења.

Покретање поступка принудне наплате пореза има за последицу: 1) наплату из целокупне имовине пореског обвезника, осим имовине и прихода пореског обвезника који су законом изузети од извршења; 2) плаћање трошкова поступка принудне наплате пореза и 3) увећање пореског дуга, који у себи не садржи камату и који је предмет принудне наплате за 5% на дан почетка поступка принудне наплате на који се обрачунава камата. Износ увећања пореског дуга је приход буџета Републике Србије, осим износа увећања пореског дуга који је правна последица принудне наплате изворних прихода јединице локалне самоуправе, који припада буџету јединице локалне самоуправе.

2. Поступак принудне наплате прекида се: 1) ако порески орган покрене стечајни поступак против пореског обвезника; 2) ако порески орган одобри одлагање плаћања пореза; 3) ако се утврди постојање грешке код обрачуна пореске обавезе која има за резултат нижи порез, до исправке утврђивања; 4) ако другостепени орган одложи

⁵ Закон о пореском поступку и пореској администрацији објављен је у „Службеном гласнику РС“, број 80/02, 84/02 – испр., 23/03 – испр., 70/03, 55/04, 61/05, 85/05 – др. закон, 62/2006 – др. закон, 63/2006 – испр. др. закона, 61/07, 20/09, 72/09 – др. закон, 53/10, 101/11, 2/12 – испр., 93/12, 47/13, 108/13, 68/14, 105/14, 91/15 – аутентично тумачење, 112/15, 15/16, 108/16, 30/18 и 95/18.

извршење пореског управног акта којим је утврђена пореска обавеза против којег је изјављена жалба, када порески обвезник документује да би плаћањем пореза или споредних пореских давања пре коначности побијаног акта претрпео битну економску штету и 5) у случају ако је покренут поступак принудне наплате на основу пореског решења против којег је изјављена жалба, а поступак по жалби се не оконча у прописаном року – док се пореском обвезнику не достави решење по жалби, односно док првостепени порески орган не поступи по налогу другостепеног органа.

Поступак принудне наплате може се прекинути ако, по истеку рока од пет дана од дана пријема опомене за плаћање пореза, тј. рока у коме по налогу пореског органа порески обвезник може да плати доспеле пореске обавезе, порески обвезник поднесе захтев за одлагање наплате.

У свим наведеним случајевима, порески орган доноси закључак о прекиду поступка принудне наплате, који се доставља и организацији која спроводи принудну наплату са рачуна. Прекид поступка принудне наплате пореза не утиче на заложно право, ни на увећање пореског дуга.

3. Поступак принудне наплате обуставља се: 1) ако је пореска обавеза поништена и 2) ако порески обвезник накнадно плати дуговану обавезу, укључујући настале трошкове и износ увећања пореског дуга. У овом случају: а) порески орган издаје решење о обустави поступка принудне наплате, које се доставља и организацији која спроводи принудну наплату са рачуна; б) заложно право престаје, у складу са законом; в) мере уновчавања се укидају и г) имовина се враћа пореском обвезнику.

4. Трошкови принудне наплате пореза падају на терет пореског обвезника. Висину трошкова принудне наплате прописује Влада, на предлог министра надлежног за послове финансија. Ако порески обвезник плати пореску обавезу по отпочињању поступка принудне наплате, не ослобађа се плаћања насталих трошкова принудне наплате. Трошкови принудне наплате не укључују трошкове настале грешком пореског органа.

3. Начела поступка принудне наплате пореза

Законодавац је у Закону о пореском поступку и пореској администрацији формулисао пет начела по којима треба спроводити поступак принудне наплате пореза.

а) Најпре се полази од начела *економичности поступка*. Прописано је да у поступку принудне наплате пореза порески орган примењује радње уређене законом, водећи рачуна о економичности поступка. Према овом начелу, порески орган је овлашћен да може да изабере сваки предмет принудне наплате који је предвиђен законом, за који оправдано верује да ће обезбедити што већи уновчени приход, уз што мање трошкове принудне наплате, у што краћем поступку. Принцип економичности важи и за друге радње из поступка принудне наплате (нпр. дискреционо овлашћење у погледу избора између продаје покретних ствари путем усменог јавног надметања или непосредном погодбом, осим у случају ако је покретна ствар подложна кварењу или ако њено чување изискује велике трошкове)⁶.

б) Друго начело је да се *не покреће неисплатив поступак принудне наплате пореза*. Поступак принудне наплате неће бити покренут ако је очигледно да порески обвезник нема имовину из које наплата може да буде извршена, што не искључује

⁶ Д. Поповић, *Коментар Закона о пореском поступку и пореској администрацији*, Београд, 2003, стр. 130.

могућност принудне наплате од других пореских обвезника или пореских дужника.

в) Треће начело је да се *наплата не врши из предмета принудне наплате ако су трошкови принудне наплате већи од вредности предмета принудне наплате*. Овим начелом се допуњује начело економичности поступка принудне наплате.

г) Према четвртном начелу, *принудна наплата се врши у оној мери у којој се покрива дуговани износ пореза и споредна пореска давања*. Овим начелом одређен је лимит до ког се поступак принудне наплате спроводи. Принудна наплата се обуставља чим се покрије порески дуг и трошкови принудне наплате.

д) По петом начелу, *порески орган је обавезан да у извршавању принудне наплате пореза поштује достојанство пореског обвезника*. Ово начело је у складу с правом пореског обвезника да се према њему службена лица пореског органа опходе с поштовањем и уважавањем.

4. Предмети принудне наплате пореза

1. Предмет принудне наплате пореза не могу бити имовина и приходи пореског обвезника који су законом изузети од извршења. Наплата пореза и споредних пореских давања, у поступку принудне наплате, може се спроводити на: 1) новчаним средствима пореског обвезника; 2) новчаним потраживањима пореског обвезника; 3) заради, односно накнади зараде, односно пензији, као и на другим врстама прихода на текућим рачунима физичких лица, у делу који није изузет од извршења према закону којим се уређује извршење и обезбеђење; 4) неновчаним потраживањима и другим правима пореског обвезника; 5) готовом новцу и хартијама од вредности; 6) штедним улозима; 7) покретним стварима и 8) непокретностима.

Принудна наплата се може спровести на једном или више предмета у исто време. Предмети принудне наплате одређују се решењем.

Треће лице, осим члана домаћинства пореског обвезника, које тврди да има право на ствари која је предмет поступка принудне наплате а које би спречило продају имовине, може поднети надлежном суду *излучну тужбу*. Суд може да наложи прекид или обустављање спровођења одређене мере у току поступка принудне наплате на ствари која је обухваћена излучном тужбом.

Ако лице које тврди да има право на ствари која је предмет поступка принудне наплате пореза пружи доказ да има право на тој ствари, порески орган може да прекине, односно обустави примену мера принудне наплате над тој ствари.

2. Ради обезбеђења наплате пореза који је доспео за наплату, порески орган може решењем установити претходну меру обезбеђења наплате пореза, и то: 1) забрану располагања новчаним средствима; 2) забрану располагања, отуђења и оптерећења покретних ствари; 3) забрану располагања, отуђења и оптерећења непокретности или стварних права на непокретности уписаних у јавну књигу, као и 4) забрану извршења од стране трећих лица.

Решење о установљавању претходне мере обезбеђења наплате пореза истовремено се доставља пореском обвезнику и надлежним регистрима, чиме постаје извршно. Против овог решења порески обвезник може изјавити жалбу, која не одлаже извршење.

Претходна мера обезбеђења наплате пореза траје до доношења решења о принудној наплати из новчаних средстава пореског обвезника и уписа у регистар блокираних рачуна који води надлежна организација, уписа заложног права у регистар покретних ствари, односно регистар непокретности, односно до наплате пореза у целисти.

5. Установљавање залоге у поступку принудне наплате пореза

1. Порески орган може, одмах по доспелости пореза и споредних пореских давања, уписати заложно право у регистре заложних права. Ради обезбеђења пореског потраживања у принудној наплати пореза на стварима, односно имовинским правима пореског обвезника, установљава се законско заложно право у корист пореског повериоца. Порески поверилац је Република Србија, односно јединица локалне самоуправе – за изворне јавне приходе које утврђује, наплаћује и контролише у јавноправном односу. Залога траје до намирења пореског дуга или поништења пореског решења.

Порески орган решењем налаже: 1) попис покретних ствари; 2) попис непокретности; 3) забрану преноса новчаних средстава преко рачуна пореског обвезника отвореног код банке, осим у сврху измирења обавеза по основу пореза и упис забране у регистар блокираних рачуна који води надлежна организација; 4) забрану исплате или преноса других врста прихода са текућих рачуна физичких лица до преноса средстава у сврху измирења обавезе по основу пореза; 5) забрану исплате штедног улога до преноса средстава у сврху измирења обавезе по основу пореза; 6) забрану дужницима пореског обвезника да пореском обвезнику плате готовинске дугове и упис забране у одговарајући регистар и 7) забрану дужницима пореског обвезника да испуне друге обавезе према њему и упис забране у регистар покретних ствари. Ово решење истовремено се доставља пореском обвезнику и одговарајућим регистрима, дужницима пореског обвезника, односно банци, чиме постаје извршно.

По извршеном попису покретних ствари или непокретности, порески орган решењем налаже одговарајућем органу да изврши упис заложног права у регистар покретних ствари, односно непокретности. Уз ово решење порески орган доставља записник о попису покретних ствари или непокретности.

Решење о: 1) забрани преноса новчаних средстава преко рачуна пореског обвезника отвореног код банке; 2) забрани дужницима пореског обвезника да пореском обвезнику плате готовинске дугове; 3) забрани дужницима пореског обвезника да испуне друге обавезе према њему и 4) о налагању одговарајућем органу да изврши упис заложног права у регистар покретних ствари, односно непокретности, уписује се одмах по достављању, код надлежног органа, у заложни регистар покретних ствари, у регистар непокретности, односно у регистар блокираних рачуна, са датумом и тачним временом пријема. Законско заложно право у корист Републике Србије установљава се уписом у одговарајући регистар.

После достављања решења пореског органа о налагању пописа покретних ствари и пописа непокретности, пореском обвезнику није дозвољено да располаже предметима принудне наплате на којима је залога, односно хипотека успостављена.

Решењем о принудној наплати пореза из новчаних средстава пореског обвезника обустављају се све финансијске трансакције преко рачуна пореског обвезника, осим трансакција које се односе на намиривање пореза. Решењем о: 1) забрани дужницима пореског обвезника да пореском обвезнику плате готовинске дугове и 2) о забрани дужницима пореског обвезника да испуне друге обавезе према њему, забрањује се дужницима да намирују своје обавезе према пореском обвезнику, од дана достављања тог решења.

Република стиче заложно право на стварима, којим се обезбеђује и потраживање у односу на споредна пореска давања, чији се приоритет одређује у складу са временом уписа у регистар или временом обавештења дужника.

2. Службеник пореског органа овлашћен за спровођење принудне наплате (порески извршитељ) има право да, ради састављања *пописа*, уђе на земљиште и у просторије у којима порески обвезник обавља своју пословну делатност. Ако порески извршитељ треба да уђе у стан или другу просторију ради вршења пописа, процене и заплене, а њихов држалац не дозвољава улазак у стан или друге просторије, порески орган подноси захтев надлежном суду за доношење решења којим се пореском извршитељу дозвољава улазак у стан или друге просторије против воље њиховог држаоца, ради извршења радњи у поступку установљивања привремене мере обезбеђења наплате пореске обавезе, заложног права и других радњи у поступку принудне наплате пореске обавезе. Суд је дужан да решење по овом захтеву донесе најкасније у року од 15 дана од дана пријема уредног захтева.

Пре приступања попису, порески извршитељ ће показати документе којима потврђује своја овлашћења и решење о принудној наплати и позвати пореског обвезника да плати дуговани износ пореза и споредних пореских давања. Попис покретних ствари спроводи се у присуству два пунолетна сведока. Ако у току пописа порески обвезник истакне да је на покретној ствари установљено заложно право и уписано у регистар заложних права у корист приватноправног повериоца, порески извршитељ то узима у обзир при утврђивању прихода који се могу реализовати. Порески извршитељ може да, ако процени да су основане тврдње пореског обвезника или других лица да на одређеним стварима постоје права која би могла спречити извршење, не утврди приоритет приликом пописа ствари. Првенство у попису имају ствари које се најлакше могу уновчити.

Порески извршитељ је овлашћен да удаљи лице које омета спровођење принудне наплате, као и да затражи помоћ полиције ако се ометање настави или ако лице које поседује ствари одбије да их учини доступним за потребе спровођења принудне наплате. Полиција је дужна да пружи затражену помоћ у најкраћем року од пријема позива.

3. Порески орган прибавља, по службеној дужности, доказ о непокретностима које су својина пореског обвезника, од органа надлежног за вођење регистра непокретности. Орган надлежан за вођење регистра непокретности дужан је да, у року од три дана од дана пријема захтева, достави пореском органу тражене доказе. Ради састављања пописа, порески извршитељи имају право да уђу на земљиште и у просторије у којима порески обвезник обавља своју пословну делатност, а на основу судског решења и у стан пореског обвезника или члана породице са којим порески обвезник живи у домаћинству.

4. Порески орган, у року од два дана од дана намирења пореске обавезе, подноси захтев за брисање залогe, односно хипотеке и обавештава банку и дужника пореског обвезника о престанку важења решења о: 1) забрани преноса новчаних средстава преко рачуна пореског обвезника отвореног код банке; 2) забрани исплате или преноса других врста прихода са текућих рачуна физичких лица; 3) забрани исплате штедног улога; 4) забрани дужницима пореског обвезника да пореском обвезнику плате готовинске дугове; 5) забрани дужницима пореског обвезника да испуне друге обавезе према њему и 6) о налагању одговарајућем органу да изврши упис заложног права у регистар покретних ствари, односно непокретности. У истом року порески орган обавештава и пореског обвезника о престанку важења решења о принудној наплати пореза.

6. Уновчавање

6.1. Средства принудне наплате пореза и приходи од уновчавања

1. Средствима принудне наплате порески орган принудно остварује пореско потраживање. То је скуп процесних радњи које се предузимају ради спровођења одређене принудне наплате. Свако средство принудне наплате повезано је с одговарајућим предметом принудне наплате. Принудна наплата спроводи се на: 1) новчаним средствима пореског обвезника – преносом средстава са рачуна пореског обвезника, укључујући и средства на девизном рачуну, на уплатни рачун јавних прихода; 2) новчаним потраживањима пореског обвезника – преносом потраживања на уплатни рачун јавних прихода; 3) заради, односно накнади зараде, односно пензији, као и на другим врстама прихода на текућим рачунима физичких лица – запленом на одређеном делу тог примања и налогом исплатиоцу, односно банци, да новчани износ за који је одређено извршење, обуставља и уплаћује, односно пренеси на прописани уплатни рачун јавних прихода до потпуне исплате; 4) неовчаним потраживањима пореског обвезника – забраном, преносом потраживања и пописом са проценом, запленом и продајом предмета потраживања; 5) готовом новцу и хартијама од вредности – пописом и запленом; 6) штедним улозима – пленидбом и преносом средстава на уплатни рачун јавних прихода; 7) покретним стварима – запленом и продајом и 8) непокретностима – запленом, утврђивањем почетне вредности и продајом. Порески орган може на основу решења, по било којем редоследу, примењивати једно или више наведених средстава принудне наплате. Ово решење доставља се пореском обвезнику и његовим дужницима, односно организацији надлежној за принудну наплату, односно банци.

2. Заплењени новац и приходе од продаје покретних ствари и непокретности порески орган уплаћује на одговарајући уплатни рачун јавних прихода. Ако је продајом остварена већа цена од износа пореске обавезе, разлика се враћа пореском обвезнику у року од 30 дана, а камата се обрачунава у корист пореског обвезника по истеку тог рока. У случају да је у том року пореском обвезнику доспела нова пореска обавеза која није плаћена, разлика остварена продајом покретних ствари, односно непокретности по већој цени користи се за намирење те обавезе. Приходи од уновчавања предмета принудне наплате распоређују се решењем пореског органа према редоследу намирења.

3. Циљ принудне наплате јесте уновчавање предмета извршења, како би се уплатом на одговарајући уплатни рачун јавних прихода намирила пореска обавеза. Међутим, могуће је да се, упркос спроведеној законској процедури, ствар не прода. У овим случајевима врши се преношење покретних ствари, односно непокретности у својину Републике Србије решењем Пореске управе, односно у својину јединице локалне самоуправе, решењем надлежног органа јединице локалне самоуправе. То се чини због тога што продаја заплених покретних ствари није успела на првом усменом јавном надметању, као и на наредним јавним надметањима, односно путем непосредне погодбе, у року од три месеца од дана доношења закључка о одређивању продаје путем усменог јавног надметања, односно због тога што се непокретност није могла продати ни путем непосредне погодбе у року од шест месеци од дана доношења закључка о одређивању продаје непокретности путем усменог јавног надметања. Тада се сматра да процењена вредност покретних ствари, односно трећина утврђене почетне вредности непокретности представља цену која је уплаћена на одговарајући уплатни рачун јавних прихода. Ако на покретној ствари, односно непокретности, које се по наведеном основу пренесе у својину Републике Србије, односно јединице локалне самоуправе, постоји приоритетно заложно право другог повериоца које мора да буде намирено у оквиру наведеног износа, прво ће се намирити тај поверилац. Ако је процењена вредност покретних ствари, односно трећина утврђене почетне вредности непокретности на којој није постојало приоритетно заложно право другог повериоца, већа од износа пореске обавезе, разлика се враћа пореском обвезнику. Ако је на покретној ствари, односно непокретности, постојало приоритетно заложно право другог повериоца које је намирено, пореском обвезнику враћа се разлика између процењене вредности покретне ствари, односно трећине утврђене вредности непокретности, и збира износа за који је намирено приоритетно заложно право другог повериоца и износа за који је намирена пореска обавеза. Начин и поступак повраћаја разлике у овим случајевима прописује министар надлежан за послове финансија.

6.2. Принудна наплата пореза из новчаних средстава и новчаних потраживања

1. Принудна наплата пореза и споредних пореских давања из новчаних средстава пореског обвезника врши се преношењем средстава са рачуна пореског обвезника отвореног код банке на одговарајући уплатни рачун јавних прихода, на основу решења о принудној уплати пореза. Ово решење садржи и налог организацији за послове принудне наплате да обрачуна камату на начин прописан законом, од дана доношења решења до дана преноса целокупног износа пореза и споредних пореских давања и да износ обрачунате камате пренесе на одговарајуће рачуне јавних прихода. Ако на рачуну пореског обвезника привремено нема довољно средстава, организација надлежна за принудну наплату, односно банка извршава решење sukcesивно, према расположивим средствима на рачуну, док се решење у целини не изврши. Ако банка не поступи на овај начин, наплата дугованог износа пореза и споредних пореских давања врши се непосредно из средстава која се налазе на рачуну банке. Решење о принудној уплати пореза из новчаних средстава пореског обвезника производи правно дејство од дана достављања организацији надлежној за принудну наплату до дана намирења обавеза, односно дана поништења решења.

Решењем о одређивању средстава принудне наплате, ради обезбеђења наплате пореза и споредних пореских давања после почетка поступка принудне наплате из новчаних средстава пореског обвезника на његовим рачунима, порески орган може да установи и привремену меру обезбеђења наплате пореског потраживања. Ова

привремена мера представља забрану пореском обвезнику да новчане обавезе које има према трећим лицима измирује уговарањем промене поверилаца, односно дужника у одређеном облигационом односу (асигнација, цесија и др.), пребијањем (компензација) и на други начин у складу са законом.

Банка је дужна да, по пријему налога од стране организације надлежне за принудну наплату, издатог на основу решења о принудној уплати пореза из новчаних средстава пореског обвезника, одмах обустави измирење новчаних обавеза које порески обвезник има према трећим лицима на основу уговора о промени поверилаца, односно дужника у одређеном облигационом односу (асигнација, цесија и др.), по основу пребијања (компензација) и по другом основу у складу са законом, осим за плаћања по основу исплата зарада и накнада трошкова (за долазак на рад и одлазак с рада и за време проведено на службеном путу у земљи и иностранству), као и по основу других примања (отпремнина при одласку у пензију, солидарна помоћ и помоћ у случају смрти запосленог или члана његове уже породице) и новчаних накнада из социјалног програма за запослене којима престаје радни однос у процесу реструктурирања предузећа и припреме за приватизацију, стечаја и ликвидације.

2. Принудна уплата из новчаних потраживања пореског обвезника извршава се на основу решења пореског органа. Овим решењем налаже се дужнику пореског обвезника да свој дуг намири уплатом на уплатни рачун јавних прихода по доспелости потраживања. Ако дужник не изврши плаћање, по доспелости, порески орган врши принудну наплату из новчаних средстава са рачуна дужника пореског обвезника.

Принудна уплата пореза и споредних пореских давања из зараде, накнаде зараде, односно пензије, као и на другим врстама прихода на текућим рачунима пореског обвезника извршава се на основу решења пореског органа. Овим решењем одређује се заплена на одређеном делу зараде, накнаде зараде, односно пензије, и налаже исплатиоцу ових прихода да приликом сваке исплате тих прихода, почев од прве наредне исплате од пријема решења пореског органа, па све до потпуне уплате пореза и споредних пореских давања, врши обуставу на заради, накнади зараде, односно пензији и уплату обустављеног износа на прописани уплатни рачун јавних прихода. Решење садржи и налог банци код које се води текући рачун да обрачуна камату на начин прописан законом, од дана доношења решења до дана преноса целокупног износа пореза и споредних пореских давања и да износ обрачунате камате пренесе на одговарајуће уплатне рачуне јавних прихода. Исплатилац зараде, накнаде зараде, односно пензије, је дужан да поступа по налогу из решења пореског органа. Исплатилац зараде, накнаде зараде, односно пензије, је дужан да обавести надлежни порески орган о променама од утицаја на извршење решења, најкасније у року од пет дана од дана настанка промене. Ако исплатилац зараде, накнаде зараде, односно пензије, не обустави и не уплати износ зараде, накнаде зараде, односно пензије, на коме се спроводи принудна уплата, на прописани уплатни рачун јавних прихода, порески орган врши принудну наплату из новчаних средстава са рачуна исплатиоца, у складу са законом. Принудна уплата пореза и споредних пореских давања из других прихода на текућим рачунима, на основу решења пореског органа, је заплена и пренос средстава са текућег рачуна отвореног код банке на одговарајући уплатни рачун јавних прихода. Ако на текућем рачуну нема довољно средстава, банка извршава решење sukcesивно, према расположивим средствима на текућем рачуну, док се решење у целини не изврши. Ако банка не поступи по решењу пореског органа, наплата уговораног износа пореза и споредних пореских давања врши се непосредно из

средстава која се налазе на рачуну банке. Решење о принудној наплати из других прихода на текућим рачунима производи правно дејство од дана достављања банци.

6.3. Принудна наплата пореза из неновчаних потраживања, готовог новца и хартија од вредности

1. Принудна наплата из неновчаних потраживања пореског обвезника када потраживање гласи на предају ствари или пренос права својине на пореског обвезника, извршава се на основу решења пореског органа. Овим решењем налаже се дужнику пореског обвезника да, по доспелости, преда дуговану покретну ствар или непокретност пореском органу. Ако дужник не изврши плаћање, по доспелости, порески орган врши принудну наплату из неновчаног потраживања дужника пореског обвезника.

2. Принудна наплата из готовог новца извршава се на основу решења пореског органа. Решење о принудној наплати из хартија од вредности порески орган доставља банци или другом правном лицу код кога се хартије од вредности чувају, као и пореском обвезнику. Банка, односно друго правно лице код кога се хартије од вредности чувају, доставља пореском органу податке о хартијама од вредности, укључујући и процену њихове вредности у року од пет дана од дана пријема решења. У року од наредних осам дана банка, односно друго правно лице, дужни су да продају хартије од вредности под најбољим условима на тржишту. Остварена цена, од које се одбија провизија и трошкови продаје, уплаћује се на рачун пореског органа и најкасније наредног радног дана уплаћује на одговарајући уплатни рачун јавних прихода.

6.4. Принудна наплата пореза из штедних улога

Принудна наплата пореза и споредних пореских давања из штедних улога, на основу решења пореског органа, је пленидба и пренос средстава са штедног улога отвореног код банке на одговарајући уплатни рачун јавних прихода. Ово решење садржи и налог банци код које се води штедни улог да обрачуна камату на начин прописан законом, од дана доношења решења до дана преноса целокупног износа пореза и споредних пореских давања и да износ обрачунате камате пренесе на одговарајуће уплатне рачуне јавних прихода. Решење о принудној наплати из штедних улога производи правно дејство од дана достављања банци.

Ако на штедном улогу нема довољно средстава, банка извршава решење sukcesивно, према расположивим средствима на штедном улогу, док се решење у целини не изврши. Ако банка не поступи по решењу пореског органа, наплата дугованог износа пореза и споредних пореских давања врши се непосредно из средстава која се налазе на рачуну банке.

6.5. Принудна наплата пореза из покретних ствари

1. Принудна наплата из покретних ствари врши се тако што се покретне ствари пописују, процењују, плене и продају од стране пореског извршитеља, на основу решења пореског органа. Ако су покретне ствари пописане у поступку установљавања заложног права, поступак принудне наплате почиње проценом пописаних покретних ствари.

Процену пописаних ствари врши порески извршитељ током пописа. Порески орган може одредити друго стручно лице као проценитеља или прибавити извештај о цени ствари од стручних институција или организација. О извршеном попису и процени саставља се записник, који се доставља пореском обвезнику. На процену пописаних ствари порески обвезник може изјавити приговор у року од три дана од дана достављања записника. Поступак принудне наплате прекида се до доношења закључка по приговору. Закључак по приговору не може се побијати правним леком.

Пописана покретна ствар, на којој је уписана залога у корист Републике или је покренут поступак установљавања заложног права у корист Републике, не одузима се од пореског обвезника у моменту пописа. Пописана покретна ствар одузима се (плени се) од пореског дужника по истеку рока од осам дана од дана пописа. Ако је пописана ствар подложна кварењу или ако њено чување изискује велике трошкове, порески орган ту ствар одузима без одлагања. О заплени покретних ствари саставља се записник. Изузетно, ако постоје основи сумње да ће порески обвезник угрозити принудну наплату пореза тако што ће сакрити, отуђити, уништити или учинити неупотребљивом пописану покретну ствар, укључујући и пописану покретну ствар на којој је, у складу са законом, установљено заложно право Републике, пре или у поступку принудне наплате, ствар ће се одузети у моменту пописа. Порески извршитељ је дужан да образложи постојање основа сумње. У овом случају, саставља се записник о попису, процени и заплени покретних ствари.

2. Порески извршитељ је дужан да о извршеном попису обавести сва лица, изузев чланова домаћинства пореског обвезника, за која је указано да им припадају пописане ствари и да их упути да у року од осам дана од дана пријема обавештења могу поднети надлежном суду *излучну тужбу*. Ово обавештење даје се усмено, ако су та лица присутна попису и то се уноси у записник о попису и процени покретних ствари, који се доставља тим лицима, а одсутна лица се обавештавају писмено.

У случају да порески орган прекине примену мера принудне наплате због тога што је треће лице пружио доказ да има право на ствари која је предмет принудне наплате, ствар се може оставити на чување пореском обвезнику или трећем лицу, који су дужни да ствар сачувају у непромењеном стању до окончања спора по излучној тужби. До прекида принудне наплате неће доћи ако је ствар подложна кварењу или ако њено чување изискује велике трошкове, када ће порески орган ствар продати непосредном погодбом, без одлагања.

Ако се по излучној тужби утврди да подносилац тужбе није власник пописане ствари, а порески обвезник је отуђи, уништи или оштети и тиме угрози наплату пореске обавезе, порески орган је дужан да у року од пет дана од дана сазнања за овакав поступак пореског обвезника поднесе кривичну пријаву јавном тужиоцу, а принудна наплата ће се без одлагања довршити применом средстава и у односу на друге предмете извршења у складу са законом.

Ако се одређена ствар пореског обвезника налази код другог лица, оно је дужно да је, на захтев пореског извршитеља, преда за сврху принудне наплате или да плати пореску обавезу пореском извршитељу. У том случају, сматраће се да су радње другог лица извршене по налогу пореског дужника. Порески извршитељ дужан је да том лицу изда потврду о предаји ствари, односно о уплати дугованог пореза.

3. Продаји заплењених покретних ствари приступа се по истеку рока од осам дана од дана пописа. Порески орган ће, у року од пет дана од дана заплене, огласити продају ствари на интернет страни и огласној табли. Оглашавање продаје ствари врши

се и у дневном листу који се продаје на територији целе Републике Србије, ако је процењена вредност покретних ствари које се продају путем усменог јавног надметања већа од 1.000.000 динара. Порески обвезник, лица запослена у пореском органу и са њима повезана лица не могу бити купци заплених ствари. Ова забрана односи се и на препродају купљених ствари, њихово давање у закуп, на поклон или на коришћење тим лицима, у периоду од годину дана по извршеној продаји.

Продаја покретних ствари у поступку принудне наплате пореза из покретних ствари врши се путем: 1) усменог јавног надметања, или 2) непосредном погодбом између купца и пореског органа, о чему се доноси закључак.

Усменим јавним надметањем сматра се усмено јавно надметање на коме учествују најмање два понуђача. Уколико на усменом јавном надметању не учествују најмање два понуђача, усмено јавно надметање се поново оглашава у року од осам дана од дана за који је било оглашено усмено јавно надметање на коме није било најмање два понуђача. Продаја путем усменог јавног надметања одредиће се код ствари веће вредности, када се може очекивати да ће се продати по цени већој од износа који би се добио продајом путем непосредне погодбе. На усменом јавном надметању на коме се продају покретне ствари чија је појединачна вредност преко 200.000 динара, могу учествовати само лица која положе депозит у висини од 10% од процењене вредности покретне ствари. У случају да купац покретне ствари у року од осам дана од дана када му је достављен записник о продаји покретне ствари не уплати износ за који му је покретна ствар продата, продаја се у односу на тог купца оглашава неважећом, а купац губи право на повраћај положеног депозита и не може бити понуђач у даљем поступку продаје те ствари.

На првом усменом јавном надметању, као и у року одређеном за продају непосредном погодбом, покретна ствар се не може продати по цени нижој од 60% процењене вредности. Ако се покретна ствар не прода на првом усменом јавном надметању, закључком се одређује и заказује друго, у року од осам дана од дана одржавања првог јавног надметања. На другом усменом јавном надметању покретна ствар се не може продати по цени нижој од 30% утврђене процењене вредности. Ако покретна ствар не буде продата ни на другом усменом јавном надметању, јавна надметања се понављају, са најнижом ценом од једне трећине процењене вредности, све до продаје ствари, односно истека рока од три месеца од дана доношења закључка о одређивању продаје путем усменог јавног надметања. Покретне ствари се могу продати на првом усменом јавном надметању за износ који је мањи од 60% од утврђене почетне вредности, односно по цени нижој од 30% утврђене почетне вредности, на другом усменом јавном надметању, ако се са тим писмено сагласи порески обвезник.

Када су запленине ствари продате, порески орган ће купцу, после извршене уплате износа за који му је покретна ствар продата издати документ о продаји имовине којим се купцу потврђује да је на њега пренето право својине и да је правни основ стицања права својине куповина ствари у поступку принудне наплате пореза. Поступак продаје заплених ствари прекида се када постигнута цена достигне висину дугованог пореза и споредних пореских давања, а преостале ствари враћају се пореском обвезнику.

Ако је покретна ствар подложна кварењу или ако њено чување изискује велике трошкове, порески орган ту ствар продаје непосредном погодбом, без одлагања. Покретне ствари које нису продате непосредном погодбом у прописаном року продају се по правилима која важе за друго и наредна усмена јавна надметања.

Покретне ствари на усменом јавном надметању или непосредном погодбом купују се у виђеном стању. О извршеној продаји покретних ствари саставља се записник.

4. Ако продаја заплених ствари није успела на првом усменом јавном надметању, као и на наредним јавним надметањима, односно путем непосредне погодбе, у року од три месеца од дана доношења закључка о одређивању продаје путем усменог јавног надметања, односно непосредне погодбе, ствари се преносе у својину Републике Србије, односно у својину јединице локалне самоуправе решењем пореског органа, по цени која ће се утврдити накнадном проценом њихове вредности.

6.6. Принудна наплата пореза из непокретности

1. Принудна наплата из непокретности спроводи се тако што се непокретност пописује, одређује њена почетна вредност и продаје од стране пореског извршитеља, на основу решења о принудној наплати. Од дана пописа непокретности, пореском обвезнику није дозвољено да располаже предметом принудне наплате. Ова забрана се уписује у прописани регистар непокретности. Непокретности обвезника које су предмет принудне наплате видно се означавају знаком пореског органа.

Заплену непокретности која није уписана у одговарајући регистар врши порески извршитељ у моменту пописа. Пре приступања заплени, порески извршитељ ће показати документ којим потврђује своја овлашћења и решење о принудној наплати и позвати пореског обвезника да плати дуговани износ. Заплена непокретности спроводи се у присуству два пунолетна сведока. О извршеној заплени непокретности саставља се записник. Порески извршитељ овлашћен је да удаљи лице које омета спровођење принудне наплате, као и да затражи помоћ полиције ако се ометање настави или ако лице које поседује непокретност одбије да је учини доступном ради спровођења принудне наплате. Полиција је дужна да пружи затражену помоћ у најкраћем року од пријема позива.

У року од три дана од коначности решења о принудној наплати, порески орган решењем утврђује почетну вредност непокретности, при чему се води рачуна и о томе колико непокретност мање вреди због тога што на њој остају одређена права и терети после продаје. Против овог решења порески обвезник може изјавити приговор у року од три дана од дана пријема. Против решења по приговору жалба није допуштена.

2. Продаји непокретности приступа се по истеку рока од осам дана од дана коначности решења о утврђивању почетне вредности непокретности, односно достављања решења донетог по приговору против решења о утврђивању почетне вредности непокретности, а до продаје може доћи и у краћем року, ако порески обвезник на то пристане. Порески орган, наредног дана по истеку овог рока, доноси закључак о одређивању продаје непокретности путем усменог јавног надметања. Оглас о продаји непокретности објављује се на огласној табли организационе јединице пореског органа на чијој територији се налази непокретност и истовремено се доставља, ради оглашавања, дневном листу који покрива целу територију Републике, као и пореском обвезнику, заложним повериоцима и лицима која имају законско право прече куповине на тој непокретности.

Продаја непокретности у поступку принудне наплате може се вршити: 1) путем усменог јавног надметања и 2) непосредном погодбом. По основу јавног надметања или по основу непосредне погодбе купци не могу бити порески обвезник и лица запослена у пореском органу, као ни са њима повезана лица. Ова забрана односи се и

на препродају купљене непокретности, њено давање у закуп, на поклон или на коришћење тим лицима, у периоду од годину дана по извршеној продаји. На непокретности продатој јавним надметањем или на други начин не постоји право реклаamacије.

Продаја непокретности путем усменог јавног надметања врши се у седишту организационе јединице пореског органа која ту продају спроводи. На усменом јавном надметању могу учествовати само лица која су положила депозит. Депозит се полаже на рачун пореског органа у висини од 5% утврђене почетне вредности непокретности. Понуђачима чија понуда није прихваћена депозит се враћа одмах по закључењу јавног надметања. Заинтересовани понуђачи имају право да најкасније до дана одржавања јавне продаје разгледају непокретност која је предмет јавне продаје. На првом усменом јавном надметању непокретност се не може продати по цени нижој од 75% утврђене почетне вредности. Ако се непокретност не прода на првом усменом јавном надметању, закључком се одређује и заказује друго у року од осам дана од дана одржавања првог јавног надметања. На другом усменом јавном надметању непокретност се не може продати по цени нижој од 50% утврђене почетне вредности. Ако непокретност не буде продата ни на другом усменом јавном надметању, јавна надметања се понављају, са најнижом ценом од једне трећине утврђене почетне вредности, све до продаје непокретности, односно истека рока од три месеца од дана доношења закључка о одређивању јавне продаје усменим јавним надметањем. Непокретност се може продати на првом усменом јавном надметању за износ мањи од 75% од утврђене почетне вредности, односно по цени нижој од 50% од утврђене почетне вредности, на другом усменом јавном надметању, ако се са тим писмено сагласи порески обвезник. О току усменог јавног надметања саставља се записник. По окончању продаје непокретности путем усменог јавног надметања, порески орган доноси решење о продаји непокретности. Лице које има законско право прече куповине непокретности која је предмет принудне наплате пореза има првенство над најповољнијим понуђачем на усменом јавном надметању, ако по закључењу усменог јавног надметања изјави на записник о продаји непокретности да непокретност купује под истим условима.

Купац непокретности дужан је да уплати износ за који му је непокретност продата у року од осам дана од дана закључења усменог јавног надметања, по умањењу тог износа за положени депозит, који постаје део плаћене цене. У случају да купац у остављеном року не уплати износ за који му је непокретност продата, продаја се решењем оглашава неважећом, а купац губи право на повраћај положеног депозита и не може бити понуђач у поступку продаје те непокретности, у периоду од шест месеци. У том случају порески орган позива другог најповољнијег понуђача, ако понуђена цена није нижа од цене прописане законом, да се изјасни да ли купује непокретност за понуђени износ. Ако други најповољнији понуђач писмено пристане да купи непокретност за понуђену цену, доноси се решење о продаји непокретности том понуђачу. Ако ни овај купац не уплати износ, за који му је непокретност продата у остављеном року, продаја се решењем оглашава неважећом, а купац губи право на повраћај положеног депозита и не може бити понуђач у поступку продаје те непокретности у периоду од шест месеци. У том случају порески орган наставља поступак продаје непокретности у року од осам дана од дана доношења решења о оглашавању продаје неважећом, на начин и под условима који су важили за усмено јавно надметање које се понавља. У случају постојања приоритетног хипотекарног потраживања другог повериоца на продатој непокретности, прво се намирује потраживање тог повериоца.

Ако непокретност не буде продата по правилима о усменом јавном надметању у року од три месеца од дана доношења закључка о одређивању јавне продаје усменим јавним надметањем, овлашћено лице пореског органа закључком одређује продају непокретности непосредном погодбом. У овом случају, непокретност се не може продати по цени нижој од једне трећине утврђене почетне вредности. О току непосредне погодбе саставља се записник. По окончању продаје непокретности непосредном погодбом, порески орган доноси решење о продаји непокретности.

По извршеној уплати износа за који је непокретност продата усменим јавним надметањем, односно непосредном погодбом и коначности решења о продаји непокретности, порески орган доноси решење о предаји непокретности купцу, које се доставља и пореском обвезнику и органу надлежном за вођење регистра непокретности. По коначности решења о намирењу приоритетног хипотекарног повериоца, порески орган доставља то решење, уз доказ да је извршена уплата, органу надлежном за вођење регистра непокретности, ради брисања хипотеке на непокретности.

3. Ако се непокретност не може продати ни путем непосредне погодбе у року од шест месеци од дана доношења закључка о одређивању продаје непокретности путем усменог јавног надметања, порески орган ће донети решење којим непокретност преноси у својину Републике Србије, односно јединице локалне самоуправе, у вредности једне трећине утврђене почетне вредности. Ово решење доставља се пореском обвезнику и органу надлежном за регистар непокретности. Порески орган намирује приоритетно хипотекарно потраживање до једне трећине утврђене почетне вредности непокретности. По намирењу потраживања приоритетних поверилаца, порески орган доставља доказ о намирењу органу надлежном за вођење регистра, са налогом да се хипотека брише.

6.7. Проглашење несолвентности пореског обвезника

Када се у поступку принудне наплате утврди да порески обвезник нема имовину из које се порески дуг принудном наплатом може намирити, односно да му је имовина која се предаје Републици Србији по вредности мања од пореског дуга, порески орган ће решењем констатовати његову привремену несолвентност и покренути стечајни поступак, у својству повериоца, у складу са законом, ако је порески обвезник правно лице. Ако порески обвезник поново постане солвентан, порески орган ставља ван снаге решење о проглашеној несолвентности и наставља поступак принудне наплате.

7. Закључак

Законске формулације у позитивном пореском законодавству Републике Србије, којима се уређује поступак принудне наплате пореза и споредних пореских давања, задовољавају. Оне пружају могућност за ефикасну наплату пореза и других јавних прихода. Међутим, поједине одредбе би могле да буду јасније и прецизније дефинисане.

Начелима поступка принудне наплате пореза одређени су оквири којих мара да се придржава порески орган при спровођењу поступка принудне наплате. Тим начелима пружа се гаранција пореским обвезницима да се према њима могу предузимати само оне мере од стране пореског органа које су неопходне да се принудно наплати порез.

У великом броју случајева у поступку принудне наплате пореза порески орган одлучује закључком, што је у супротности са одредбама Закона о општем управном поступку. Одредбом члана 34 став 4 Закона о пореском поступку и пореској администрацији прописано је да је против закључка допуштена жалба, ако тим законом није друкчије прописано. Ова одредба у супротности је са одредбом члана 146 став 3 Закона о општем управном поступку⁷, којом је прописано да против закључка није дозвољена жалба, нити се може покренути управни спор. Неопходно је да се у овом смислу изврши новелирање Закона о пореском поступку и пореској администрацији и изврши његово усаглашавање са одредбама Закона о општем управном поступку.

⁷ Закон о општем управном поступку објављен је у „Службеном гласнику РС“, број 18/16 и 95/18 – аутентично тумачење.

ЛИТЕРАТУРА

- Кулић Мирко. *Пореско Право*, Правни факултет за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом Саду, Нови Сад, 2012.
- Klaus Tírke, *Steuerrecht*, Band I, Verlag DR. Otto Schmidt KG, Köln, 1993.
- Поповић Дејан, *Коментар Закона о пореском поступку и пореској администрацији*, Београд, 2003.
- Поповић Дејан, *Пореско Право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010.
- Закон о пореском поступку и пореској администрацији („Службеном гласнику РС“, број 80/02, 84/02 – испр., 23/03 – испр., 70/03, 55/04, 61/05, 85/05 – др. закон, 62/2006 – др. закон, 63/2006 – испр. др. закона, 61/07, 20/09, 72/09 – др. закон, 53/10, 101/11, 2/12 – испр., 93/12, 47/13, 108/13, 68/14, 105/14, 91/15 – аутентично тумачење, 112/15, 15/16, 108/16, 30/18 и 95/18).
- Закон о општем управном поступку („Службеном гласнику РС“, број 18/16 и 95/18 – аутентично тумачење).

PRIMJENA KRIVIČNIH SANKCIJA ZA SAOBRAĆAJNA KRIVIČNA DJELA U REPUBLICI SRBIJI

Rezime

Saobraćajna krivična djela ili krivična djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja predstavljaju najznačajniji, najteži i najopasniji oblik saobraćajne delinkvencije u vidu povrede ili ugrožavanja bezbjednosti javnog saobraćaja kršenjem saobraćajnih propisa. Time se ugrožava bezbjednost javnog saobraćaja i, istovremeno, stvara konkretna opasnost za život i tijelo ljudi - učesnika u javnom saobraćaju, odnosno njihovu imovinu velikog obima. Prema učiniocima saobraćajnih krivičnih djela Krivični zakonik Republike Srbije propisuje specifične vrste krivičnih sankcija. Iako su kazne zatvora najčešće propisivane vrste krivičnih sankcija za krivična djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja, ipak poseban i specifičan značaj i izuzetno specijalno-preventivno dejstvo imaju dvije vrste krivičnih sankcija. To su: a) kazna u vidu oduzimanja vozačke dozvole i b) mjera bezbjednosti pod nazivom zabrana upravljanja motornim vozilom. O primjeni ove dvije vrste krivičnih sankcija u teorijskom i praktičnom smislu u Republici Srbiji govori se u ovom radu.

Ključne reči: javni saobraćaj, bezbjednost, kršenje, krivično djelo, kazna

Academician prof. dr Miodrag N. Simović⁴
Prof. dr Dragan Jovašević, ⁵
Vladimir M. Simović,⁶

APPLICATION OF CRIMINAL SANCTIONS FOR TRAFFIC CRIMES IN REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

Traffic crimes or crimes against public traffic safety constitute the most significant, the most difficult and the most dangerous form of traffic delinquency in a form of violation or endangering of public traffic safety by violation of traffic regulations. Public traffic safety is, thereby, endangered, and, at the same time, puts a life and body of humans – participants in the public traffic, i.e. their large-scale assets, into direct danger. Criminal Code of the Republic of Serbia prescribes for perpetrators of criminal acts specific kinds of criminal

1 Akademik prof. dr Miodrag N. Simović, sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i redovni profesor Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni član Evropske akademije nauka i umjetnosti, inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka i redovni član Balkanskog naučnog centra Ruske akademije prirodnih nauka, *miodrag.simovic@ustavnisud.ba*.

2 Prof. dr Dragan Jovašević, redovni profesor, Pravni fakultet Niš, *jovashana@ptt.rs*.

3 Prof. dr Vladimir M. Simović, tužilac, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, Kraljice Jelene 88, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, *vladimir.simovic@tuzilastvobih.gov.ba*.

⁴ Judge of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Full Professor of the Faculty of Law of Banja Luka, Active Member of the Academy of Sciences and Art of Bosnia and Herzegovina, Foreign Member of the Russian Academy of Natural Sciences, Active Member of the European Academy of Sciences and Arts and Active Member of the Balkan Scientific Center of the Russian Academy of Natural Sciences

⁵ Full Professor of the Faculty of Law, Niš

⁶ Prosecutor of the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina and Associate Professor at the Faculty of Security and Protection Independent University in Banja Luka and Faculty of Law University „Vitez“ Vitez

sanctions. Even though the sentences of imprisonment are the most often applied type of criminal sanctions for criminal acts against public traffic safety, a special and specific importance and extremely special and preventive effect have two types of criminal sanctions. These are: a) sentence in form of driver license revocation and b) security measure called motor vehicle control ban. This Paper is about the application of these two types of criminal sanctions in theoretical and practical sense in Republic of Serbia.

Keywords: public traffic, safety, violation, criminal act, sentence,

1. UOPŠTE O KRIVIČNIM DJELIMA PROTIV BEZBJEDNOSTI JAVNOG SAOBRAĆAJA

Saobraćajna krivična djela (Jovašević, 2014) ili krivična djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja predstavljaju posebnu kategoriju opšteopasnih krivičnih djela budući da se njihovom radnjom izvršenja prouzrokuje opasnost po život, tjelesni integritet i zdravlje individualno neodređenih ljudi, odnosno njihovu imovinu neodređenu po vrsti, obimu i vlasništvu. Zbog te karakteristike ova su djela bila sistematizovana u ranijem krivičnom zakonodavstvu (sa važnošću do 1. jula 1977. godine) u grupi krivičnih djela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine.

Krivična djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja imaju dvojaki objekt zaštite (Jovašević, 2016). To su: 1) bezbjednost javnog saobraćaja (suvozemnog, vazdušnog ili vodenog) i 2) opšta sigurnost ljudi i imovine.

S obzirom na to da prvi objekt zaštite ima pretežni, primaran, prevalentan značaj, to su ova djela i sistematizovana u posebnu grupu. Javni saobraćaj je nužna i potrebna društvena i privredna delatnost od značaja za celokupno stanovništvo i privredni život zemlje, pa i šire. Saobraćajna sredstva kojima se odvija javni saobraćaj (u vidu motornih vozila ili drugih prevoznih sredstava bez obzira na pogon) su omogućila veliku pokretljivost ljudi i robe unutar jedne države i između više država, pa i čitavih kontinenata.

Pošto prvi objekt zaštite ima pretežni, primaran, prevalentan značaj, to su ova djela i sistematizovana u posebnu grupu. Javni saobraćaj je nužna i potrebna društvena i privredna djelatnost od značaja za cjelokupno stanovništvo i privredni život zemlje, pa i šire. Saobraćajna sredstva kojima se odvija javni saobraćaj (u vidu motornih vozila ili drugih prevoznih sredstava bez obzira na pogon) su omogućila veliku pokretljivost ljudi i robe unutar jedne države i između više država, pa i čitavih kontinenata.

Zbog posebnog značaja i potrebe da se obezbijedi sigurno i bezbjedno odvijanje javnog saobraćaja u cjelini ili u pojedinim segmentima, sva pozitivna krivična zakonodavstva (Jovašević, 2000) predviđaju "saobraćajna krivična djela" kao segment saobraćajne delinkvencije (u smislu sveukupnosti protivpravnih ponašanja kojima se ugrožavaju ili povređuju odnosi, dobra i vrijednosti u obavljanju javnog saobraćaja, gdje pored krivičnih djela spadaju i privredni prestupi i prekršaji) (Jovašević i dr, 2012).

Cilj ovih inkriminacija jeste da se prijetnjom primjene kazni preventivno podigne pažljivost i svijest svih učesnika u saobraćaju da sa pojačanim oprezom i odgovornošću poštuju saobraćajne propise i tehnička pravila u javnom saobraćaju i korištenju saobraćajnih sredstava i, na taj način, doprinesu sprečavanju saobraćajnih nesreća sa velikim ljudskim i materijalnim gubicima (Jovašević, 2001).

Vazdušni, vodeni i suvozemni saobraćaj se odvija pomoću saobraćajnih sredstava raznih vrsta i pogona. Saobraćajna sredstva, naročito ona koja se kreću pomoću motora i imaju za pogonsku snagu benzin, naftu, gas ili električnu energiju, imaju karakteristike opšteopasnog sredstva. Ali za razliku od drugih opšteopasnih sredstava koja su opasna po

svojoj prirodi, saobraćajna sredstva, sama po sebi, nisu opasna, već to postaju kada se sa njima nesavjesno, nestručno ili nepropisno upravlja ili kad se koriste u neispravnom stanju.

Radnja izvršenja ovih krivičnih djela (Petrović i dr, 2016) se sastoji u nepostupanju po propisima o bezbjednom učešću u javnom saobraćaju od strane njegovih učesnika. Dakle, ovdje se radi o blanketnim krivičnim djelima čiju sadržinu upotpunjavaju propisi iz oblasti javnog saobraćaja (tzv. saobraćajno pravo). To znači da se radnja izvršenja ovih krivičnih djela sastoji u postupanju protivno propisima koji imaju za cilj da obezbijede normalno, nesmetano, bezbjedno i uz povjerenje odvijanje javnog saobraćaja.

Ti propisi koji se krše radnjom izvršenja sadržani su u različitim zakonskim i podzakonskim propisima, među kojima se posebno izdvajaju: Zakon o bezbjednosti saobraćaja na putevima⁷, Zakon o međunarodnom prevozu u drumskom saobraćaju⁸, Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju⁹, Zakon o javnim putevima¹⁰, Zakon o željeznici¹¹, Zakon o bezbjednosti i interoperabilnosti željeznice¹², Zakon o vazдушnom saobraćaju¹³, Zakon o vazduhoplovnim pristaništima¹⁴, Zakon o pomorskoj plovidbi¹⁵, Zakon o plovidbi i lukama na unutrašnjim vodama¹⁶ i dr.

Posljedica ovih krivičnih djela se javlja u vidu ugrožavanja javnog saobraćaja. Ona može da se javi u dva vida i to kao (Petrović i dr, 2015): 1) konkretna i 2) apstraktna opasnost za bezbjednost javnog saobraćaja, odnosno za život, tjelesni integritet ili zdravlje ljudi i njihovu imovinu većeg obima. U ovu posledicu ulaze laka tjelesna povreda i imovinska šteta koja se ne smatra velikom. Zapravo, javni saobraćaj kod ovih djela treba da je tako ugrožen da je doveden u opasnost život, tjelesni integritet ili zdravlje ljudi ili imovina većeg obima. U slučaju da je usljed preduzete radnje izvršenja (nepostupanja po saobraćajnim propisima) nastupila posljedica u vidu povrede - kao smrt jednog ili više lica ili kao imovinska šteta velikih razmjera, tada osnovno djelo dobija težu kvalifikaciju i postaje teško djelo protiv bezbjednosti javnog saobraćaja. Kada postoji velika šteta, a kada šteta velikih razmjera, predstavlja faktičko pitanje koje sudsko vijeće rješava u konkretnom slučaju, imajući u vidu sve objektivne i subjektivne okolnosti učinjenog djela.

U pogledu krivice, ova krivična djela se vrše sa umišljajem ili iz nehata. No, priroda ovih djela ukazuje da se u praksi češće javlja nehatno izvršenje djela. Kod ovih djela dolazi i do primjene instituta skrivljene neuračunljivosti ili skrivljene bitno smanjene uračunljivosti (*actiones liberae in causa*) (Đorđević i dr, 2002).

Kao izvršilac ovih krivičnih djela najčešće se javlja svako lice koje se na bilo koji način, bilo kojom svojom djelatnošću ili u bilo kom svojstvu nađe u ulozi učesnika u javnom saobraćaju. Najčešće se radi o primarnim, situacionim, nehatnim učiniocima koji nemaju kriminogena svojstva ličnosti. No, i ovdje se mogu naći takva krivična djela koja mogu da izvrše samo određena lica (npr. kod ugrožavanja bezbjednosti vazdušnog saobraćaja ili nesavjesnog vršenja nadzora nad javnim saobraćajem).

Najznačajnije i najčešće izvršavano saobraćajno krivično djelo u Republici Srbiji je krivično djelo pod nazivom „Ugrožavanje javnog saobraćaja“. To je djelo predviđeno u članu

⁷ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013, 55/2014, 96/2015 i 9/2016.

⁸ Službeni list SRJ, br. 60/98, 5/99, 44/99, 74/99 i 4/2000 i Službeni glasnik Republike Srbije, br. 101/2005, 18/2010 i 68/2015.

⁹ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 91/2005, 62/2006, 31/2011 i 68/2015.

¹⁰ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 101/2005, 123/2007, 101/2011, 93/2012 i 104/2013.

¹¹ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 45/2013 i 91/2015.

¹² Službeni glasnik Republike Srbije, broj 104/2013.

¹³ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 73/2010, 57/2011, 93/2012, 45/2015 i 66/2015.

¹⁴ Službeni glasnik SR Srbije, br. 28/75 i 44/95.

¹⁵ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 87/2011, 104/2013 i 18/2015.

¹⁶ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 73/2010, 121/2012 i 18/2015.

289 Krivičnog zakonika¹⁷. Ovo djelo se sastoji u nepridržavanju saobraćajnih propisa od strane učesnika u saobraćaju na putevima, čime se ugrozi javni saobraćaj tako da se dovede u opasnost život ili tijelo ljudi ili imovina većeg obima, usljed čega kod drugog nastupi laka tjelesna povreda ili imovinska šteta preko 200.000 dinara (Jovašević, 2001).

Prema učiniocima saobraćajnih krivičnih djela se primjenjuju kazne (u prvom redu kazna zatvora), kao i dvije specifične vrste krivičnih sankcija čija je primjena upravo primarno vezana za učinioce ovih djela. To su: a) kazna oduzimanja vozačke dozvole iz člana 55 KZ i b) mjera bezbjednosti zabrana upravljanja motornim vozilom iz člana 86 KZ.

2.ODUZIMANJE VOZAČKE DOZVOLE

Oduzimanje vozačke dozvole je kazna koja se sastoji u oduzimanju vozačke dozvole učiniocu krivičnog djela za presudom određeno vrijeme (član 53 KZ). To znači isključenje osuđenog lica iz mogućnosti upravljanja motornim vozilom što predstavlja poseban oblik ograničenja slobode njegovog kretanja izrazito specijalno preventivnog karaktera. Ova se kazna izriče na vrijeme od jedne do tri godine, pri čemu se ovaj rok računa od dana pravnosnažnosti presude. Vrijeme koje je učinilac proveo u zatvoru se ne uračunava u vrijeme trajanja kazne. Ova kazna pretpostavlja da učinilac krivičnog djela posjeduje vozačku dozvolu. To znači da se ova kazna ne može izreći licu koje nema vozačku dozvolu ili, pak, stranom državljaninu koji takvu dozvolu posjeduje.

Ova se kazna može izreći i kao glavna i kao sporedna kazna. Dva su uslova za njeno izricanje: 1) da se radi o učiniocu krivičnog djela u vezi sa čijim izvršenjem ili pripremanjem je korišteno motorno vozilo i 2) ako je za učinjeno krivično djelo propisana kazna zatvora do dvije godine ili novčana kazna.

Korištenje motornog vozila u smislu uslova za primjenu ove kazne može se shvatiti u dvojakom smislu: a) u užem smislu kada je motorno vozilo korišteno kao sredstvo za izvršenje krivičnog djela (npr. djelo protiv bezbjednosti javnog saobraćaja) i b) u širem smislu kada je motorno vozilo korišteno na bilo koji način prilikom izvršenja ili pripremanja bilo kog krivičnog djela.

Motorno vozilo je, u smislu člana 112 stav 25 KZ, svako saobraćajno sredstvo na motorni pogon u suvozemnom, vodenom ili vazдушnom saobraćaju. Pri tom je zakon izričito predvidio da se ova kazna ne može izreći uz mjeru bezbjednosti zabrane upravljanja motornim vozilom.

Poslije pravnosnažnosti odluke suda kojom je izrečena kazna oduzimanja vozačke dozvole, sud prvog stepena, u smislu člana 194 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija¹⁸, izvršnu odluku dostavlja organu policije nadležnom prema mjestu prebivališta ili boravišta osuđenog lica u vrijeme kada je odluka postala pravosnažna. Ako osuđeni upravlja motornim vozilom za vrijeme dok mu traje izrečena kazna oduzimanja vozačke dozvole, sud će obavezno zamijeniti ovu kaznu kaznom zatvora, i to tako što će za jednu godinu oduzimanja vozačke dozvole odrediti jedan mjesec zatvora.

O oduzimanju vozačke dozvole govori i Zakon o bezbjednosti saobraćaja na putevima u odredbi člana 197. Prema ovom zakonskom rješenju, svaki vozač je dužan da vozilom u saobraćaju upravlja savjesno i na propisan način. Teritorijalno nadležna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova koja vozača vodi u evidenciji, oduzima vozačku dozvolu vozaču koji vozilom ne upravlja savjesno i na propisan način.

Smatra se da vozač ne upravlja vozilom savjesno i na propisan način ako je ispunjen najmanje jedan od sljedećih zakonom taksativno navedenih uslova. To su: a) ukoliko ima 18

¹⁷ Službeni glasnik Republike Srbije, broj 85/2005.

¹⁸ Službeni glasnik Republike Srbije, broj 55/2014.

ili više kaznenih poena, b) ukoliko je pravosnažnom presudom osuđen za krivično delo protiv bezbjednosti javnog saobraćaja, koje za posledicu ima smrt lica, c) ukoliko je više od jednom u roku od pet godina pravosnažno osuđen za krivično djelo protiv bezbjednosti javnog saobraćaja, koje za posledicu ima teške tjelesne povrede drugog lica i d) ukoliko je više od jednom u roku od tri godine pravosnažno osuđen za krivično djelo protiv bezbjednosti javnog saobraćaja, koje za posledicu ima tjelesne povrede drugog lica ili imovinsku štetu.

Izuzetno se smatra da vozač koji ima probnu vozačku dozvolu ne upravlja vozilom savjesno i na propisan način ako ima devet ili više kaznenih poena. Kazneni poeni koji su vozaču izrečeni za vrijeme posjedovanja probne vozačke dozvole važe i nakon sticanja vozačke dozvole do njihovog brisanja, u skladu sa odredbama ovog zakona. Žalba na ovo rješenje ne odlaže izvršenje.

3.KAZNENI POENI

Kazneni poeni (Jovašević, 2012) predstavljaju specifičnu vrstu prekršajnih sankcija koje propisuje Zakon o prekršajima Republike Srbije¹⁹. Organ nadležan za vođenje prekršajnog postupka - mjesno nadležni prekršajni sud kao donosilac pravosnažnog rješenja kojim se izriču kazneni poeni obavezan je da isto dostavi podnosiocu zahtjeva odmah, a najkasnije u roku od 15 dana.

Vozaču koji izvrši određeni saobraćajni prekršaj iz Zakona o bezbjednosti saobraćaja na putevima, shodno članu 198, izriču se, odlukom kojom je kažnjen, kazneni poeni u skladu sa ovim zakonom. Kaznene poene evidentira teritorijalno nadležna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova koja vodi vozača u evidenciji na osnovu pravosnažne odluke o kažnjavanju. Kazneni poeni se brišu nakon isteka 24 mjeseca od dana pravosnažnosti odluke o prekršaju.

Za vrijeme dok se vozač nalazi na izdržavanju kazne zatvora zbog učinjenih saobraćajnih prekršaja, kazne zatvora zbog učinjenih krivičnih djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja, kao i trajanja izrečene zaštitne mjere, odnosno mjere bezbjednosti zabrane upravljanja motornim vozilom, ne teče zakonom predviđeni rok za brisanje kaznenih poena.

Uvid u evidenciju kaznenih poena imaju samo policijski službenici koji rade na poslovima oduzimanja vozačke dozvole u slučaju iz člana 197 Zakona o bezbjednosti saobraćaja na putevima. Na pisani zahtjev, vozaču će se, u roku od najviše sedam dana, dati obavještenje o stanju broja kaznenih poena koje taj vozač ima u trenutku podnošenja zahtjeva. Izuzetno, ovi podaci se mogu dati roditelju, usvojiocu, odnosno staratelju maloljetnika, kao i organu socijalnog staranja. Troškove izdavanja obavještenja snosi vozač podnosilac zahtjeva.

Licu kome je oduzeta vozačka dozvola iz razloga što nije savjesno i na propisan način upravljalo vozilom u saobraćaju na putu može, u smislu člana 199 Zakona o bezbjednosti saobraćaja na putevima, ponovo biti izdata vozačka dozvola, na njegov zahtjev: a) ako je na posebnom zdravstvenom pregledu utvrđeno da je sposoban za vozača određenih kategorija motornih vozila, odnosno skupova vozila, b) ako je prisustvovao obaveznom seminaru unapređenja znanja iz bezbjednosti saobraćaja, c) ako je položio ispit iz oblasti unapređenja znanja iz bezbjednosti saobraćaja, d) ako je izmirio obavezu plaćanja izrečene novčane kazne za prekršaje zbog kojih su mu izrečeni kazneni poeni, odnosno ako je izmirio obavezu plaćanja izrečene novčane kazne za krivična djela zbog kojih mu je oduzeta vozačka dozvola, odnosno ako je izdržao izrečenu kaznu zatvora za navedene prekršaje, odnosno krivična djela i e) ako su izvršene sve mjere zabrane upravljanja motornim vozilom koje su mu izrečene.

¹⁹ Službeni glasnik Republike Srbije, broj 65/2013.

Vozačima kojima se, u smislu člana 200 Zakona o bezbjednosti saobraćaja na putevima, vozačka dozvola izdaje nakon oduzimanja zbog nesavjesnog i nepropisnog načina upravljanja, preostali kazneni poeni brišu se iz evidencije, a najveći dozvoljeni zbir kaznenih poena, nakon svakog ponovnog izdavanja vozačke dozvole smanjuje za po tri poena, najniže do devet kaznenih poena.

4. ZABRANA UPRAVLJANJA MOTORNIM VOZILOM

Zabrana upravljanja motornim vozilom je specifična vrsta krivične sankcije za učinioca saobraćajnih krivičnih djela izrazito specijalno-preventivnog karaktera. Ova mjera se sastoji u zabrani učiniocu krivičnog djela da upravlja motornim vozilom određene vrste ili kategorije za određeno vrijeme (član 86 KZ) (Jovašević, 1998a). Uslovi za njeno izricanje jesu:

- 1) da je učinilac izvršio krivično djelo kojim se ugrožava javni saobraćaj,
- 2) da je učiniocu izrečena kazna, uslovna osuda, sudska opomena, vaspitna mjera, kazna maloljetničkog zatvora ili oslobođenje od kazne i
- 3) da sud dođe do uvjerenja da je opasno da učinilac krivičnog djela upravlja motornim vozilom određene vrste ili kategorije. Do ovog uvjerenja sud dolazi imajući u vidu sljedeće okolnosti: a) težinu učinjenog krivičnog djela, b) okolnosti pod kojima je djelo učinjeno i c) ranije kršenje saobraćajnih propisa od strane učinioca²⁰.

Pri izricanju ove mjere (Jovašević, 1998b) sud određuje njeno trajanje koje može da se kreće od tri mjeseca do pet godina, računajući od dana pravosnažnosti odluke, s tim da se vrijeme provedeno u zatvoru ili ustanovi u kojoj se izvršava mjera bezbjednosti ili vaspitna mjera ne uračunava u vrijeme trajanja mjere. Ako je mjera izrečena licu koje ima stranu dozvolu za upravljanje motornim vozilom, onda se ova zabrana može odnositi samo na upravljanje motornim vozilom na teritoriji Republike Srbije.

Ako je mjera bezbjednosti izrečena uz uslovnu osudu, sud može da odredi da se takva osuda opozove ako učinilac prekrši zabranu upravljanja motornim vozilom. I konačno, iako se ova mjera izriče fakultativno, po nahođenju suda kada su ispunjeni navedeni uslovi, zakon predviđa i njeno obavezno izricanje kod teških djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja (član 297 KZ).

Amnestijom se može ukinuti ova mjera bezbjednosti, dok se pomilovanjem može ne samo ukinuti, već i odrediti kraće vrijeme trajanja. Mjera se izvršava u skladu sa čl. 210–211 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

Mjeru bezbjednosti, u smislu člana 201 Zakona o bezbjednosti saobraćaja na putevima, izvršava teritorijalno nadležna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova koja vodi vozača u evidenciji, odnosno na čijem području ima prebivalište vozač koji nije upisan u registar vozača. Tako izrečenu mjeru licu koje ima stranu vozačku dozvolu izvršava teritorijalno nadležna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova na čijem je području sjedište organa, odnosno suda koji je mjeru izrekao.

²⁰ Ispunjeni su uslovi za izricanje mjere bezbjednosti zabrane upravljanja motornim vozilom kada okrivljeni vozač, došavši do obilježenog pješačkog prelaza na kome je saobraćaj bio regulisan svjetlosnim saobraćajnim znakom, svoje vozilo nije zaustavio ispred pješačkog prelaza kada mu je datim znakom semafora - crvenim svjetlom prolaz bio zabranjen, već je bez zaustavljanja nastavio kretanje i oborio pješaka koji je prelazio kolovoz obilježenim pješačkim prelazom (presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 64/2004); Kada se izriče mjera bezbjednosti zabrane upravljanja motornim vozilom „B“ kategorije u trajanju od pet mjeseci stranom državljaninu kome je vozačka dozvola izdata u Njemačkoj, takva zabrana može se odnositi samo na teritoriju Republike Srbije (presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž. 1312/2010).

Vrijeme trajanja mjere bezbjednosti zabrane upravljanja motornim vozilom teče od dana kada je teritorijalno nadležna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova mjeru izvršila (član 202. Zakona o bezbjednosti saobraćaja na putevima).

Vrijeme provedeno na izdržavanju kazne zatvora ne uračunava se u vrijeme trajanja izrečene mjere bezbjednosti. Zakon zaključuje da se ova mjera bezbjednosti zabrane upravljanja motornim vozilom smatra izvršenom kada teritorijalno nadležna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova, na osnovu pravnosnažne odluke organa, odnosno suda koji je mjeru izrekao, to vozaču saopšti u pisanoj formi i taj podatak evidentira u registar vozača, odnosno registar stranih vozača kojima je izrečena zaštitna mjera, odnosno mjera bezbjednosti. Takođe, primjena mjere bezbjednosti počinje da teče od dana kad je vozaču saopštena.

Izuzetno, ukoliko postoje opravdani razlozi, teritorijalno nadležna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova može, vozaču kome je izrečena zaštitna mjera zabrane upravljanja motornim vozilom u trajanju od najviše šest mjeseci, odrediti da ova mjera počne da teče najkasnije u roku od 30 dana od dana kada mu je saopštena.

O izvršenim mjerama iz ovog člana za lica koja imaju stranu vozačku dozvolu, Ministarstvo unutrašnjih poslova treba da, bez odlaganja, obavijesti državu čiji je organ izdao stranu vozačku dozvolu.

5. ZAKLJUČAK

Za krivična djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja (saobraćajna krivična djela) propisana KZ ili drugim sporednim, pomoćnim, dopunskim krivičnom zakonodavstvom, koja predstavljaju najopasnije i najznačajnije oblike saobraćajne delinkvencije, krivično zakonodavstvo poznaje različite mjere društvene reakcije u vidu krivičnih sankcija. Te sankcije treba da ostvare dvojaki cilj: a) represiju - suzbijanje krivičnih djela kroz oduzimanje sloboda i prava učiniocu krivičnog djela za određeno vrijeme i b) prevenciju - sprečavanje ponovnog vršenja, odnosno ponavljanja saobraćajnih krivičnih djela.

U tom pogledu KZ za saobraćajna krivična djela predviđa kazne zatvora kao najznačajnije vrste krivičnih sankcija. No, pored njih, iako nisu izričito propisane u posebnom dijelu Zakonika, sud je ovlašten da primijeni i druge vrste krivičnih sankcija, koje su upravo specifične prirode, karaktera i sadržine, odnosno svrhe sprečavanja i suzbijanja saobraćajnog kriminaliteta.

Tu se razlikuju dvije vrste krivičnih sankcija. To su: a) kazna oduzimanja vozačke dozvole u trajanju od jedne do tri godine i b) mjera bezbjednosti zabrana upravljanja motornim vozilom određene vrste ili kategorije u trajanju od tri mjeseca do pet godina. Primjenu ove dvije vrste krivičnih sankcija uređuju dva zakona koja se međusobno dopunjuju. To su: a) Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i b) Zakon o bezbjednosti saobraćaja na putevima.

LITERATURA

- Babić, M., Marković, I. (2007). Krivično pravo, Opšti dio. Banja Luka.
- Horvatić, Ž. (2003.). Kazneno pravo, Opšti dio, Zagreb.
- Jovašević, D. (1986). Krivično pravo, Posebni deo, Beograd, 213-215.
- Jovašević, D. (2016). Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 167-173.
- Jovašević, D. (2000). Krivičnopravni aspekti ugrožavanja javnog saobraćaja, Zbornik radova, Prevencija saobraćajnih nezgoda na putevima, Novi Sad, 205-210.
- Jovašević, D., Ikanović, V. (2012). Krivično pravo Republike Srpske, Posebni deo, Banja Luka, 198-201.
- Jovašević, D. (2001). Krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja u teoriji, praksi i uporednom zakonodavstvu, Pravo, teorija i praksa, Novi Sad, (2), 42-53.
- Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. (2016). Krivično pravo 2, Sarajevo, 315-317.
- Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. (2015). Krivično pravo 1, Sarajevo, 189-193.
- Đorđević, Đ. (2002). Zaštita života učesnika u javnom saobraćaju, Pravni život, Beograd, (9), 49-62.
- Đorđević, M., Đorđević, Đ. (2004). Krivično pravo, Beograd.
- Jovašević, D. (2007). Krivični zakonik Republike Srbije sa uvodnim komentarom, Beograd.
- Jovašević, D. (2001). Krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja u teoriji, praksi i uporednom zakonodavstvu, Pravo, teorija i praksa, Novi Sad, (2), 42-53.
- Jovašević, D. (2012). Prekršajno pravo, Niš, 89-91.
- Jovašević, D. (1998a). „Zabrana upravljanja motornim vozilom kao mera bezbednosti i kao zaštitna mera – sličnosti i razlike“, Sudska praksa, Beograd, (7–8), 74–78.
- Jovašević, D. (2014). Praktikum za krivično pravo, Posebni deo, Niš.
- Jovašević, D. (1998b). „Mera bezbednosti zabrane upravljanja motornim vozilom kao faktor prevencije saobraćajnog kriminaliteta“, Zbornik radova „Prevencija saobraćajnih nezgoda na putevima“, Novi Sad, 395–400.

ERNEUERBARE ENERGIE gestern - heute - morgen

Abstract

Der Mensch verwendet seit Jahrtausenden verschiedene Formen von Energie zur Lebensgestaltung. Schon in der Antike, sowie im Mittelalter und verstärkt in der Neuzeit wurde die kinetische Energie des Wassers und Windes genutzt. Vom 18. bis zum 21.Jh. bewirkten vier Industrielle Revolutionen einen rasanten Fortschritt samt Bevölkerungsexplosion, was zu einem Vielfachen an Energiebedarf führte. Im 19./ 20. Jh kamen verstärkt fossile Energieträger zum Einsatz. Ihre Verwendung war und ist begrenzt möglich sowie mit hohen Schadstoff-Emissionen und anderen Umweltbelastungen (Treibhauseffekt) verbunden. Diese zunehmend spürbaren Nachteile leiteten gegen Ende des 20.Jhs ein Umdenken ein.

Im 21.Jh hat der Einsatz erneuerbarer Energie einen hohen Stellenwert. Prognosen weisen darauf hin, dass Europa künftig eine weit geringere Umweltbelastung trotz steigenden Energiebedarfs haben wird. Für die technisch unterentwickelten Notstandsgebiete in Afrika und Asien hingegen bringt die Stromgewinnung aus Solar-Energie über kostengünstige Photovoltaikanlagen eine deutliche Verbesserung der Lebensbedingungen. Andererseits steigen die Absatzmöglichkeiten europäischer Photovoltaik-Unternehmen. Und schließlich gelten diese übrigens EU-geförderten Energieprojekte als ein wirtschaftlicher Beitrag, der auch zur Senkung der Flüchtlingsströme nach Europa beiträgt.

Schlüsselwörter: Biomasse, Fossile Energie, Geothermie, Kohle, Photovoltaik, Sonnenenergie

1. Einleitung und Definitionen

Da der vorliegende Beitrag einem Publikum aus unterschiedlichen Wissensbereichen präsentiert wird, sollen zum besseren Verständnis eingangs einige technische Ausdrücke und Zusammenhänge erklärt werden. Die schon im Titel des Beitrags angeführte Bezeichnung „Erneuerbare Energie“ wird heute zwar auch in Fachkreisen verwendet, dennoch ist sie unpräzise. Energie kann nämlich weder erzeugt oder erneuert, noch beseitigt werden. Sie kann nur von einer Form in eine andere Form umgewandelt werden.¹

1.1. Beispiele zur Umwandlung von Energie

Heute erscheint in Alltag die Umwandlung von Energie als nichts Außergewöhnliches: Ob es die Umwandlung von kinetischer Energie in elektrische Energie mit Hilfe eines Fahrraddynamos oder die Umwandlung von chemischer Energie in elektrische Energie bei einer Batterie ist.

Elektrische Energie zB kann durch Umwandlung aus Licht, Wärme, Bewegung und chemischer Energie gewonnen werden, die zum Beispiel in Kohle oder Öl gespeichert ist. Umgekehrt lässt sich elektrische Energie mit wenig technischem Aufwand nahezu vollständig in viele andere Energieformen überführen. Elektromotoren wandeln sie beispielsweise in

¹ vgl.dazu: Martin Buchholz: Energie – Wie verschwendet man etwas, das nicht weniger werden kann?
Heidelberg, Berlin: Springer. ISBN 978-3662497418

kinetische Energie um. Da die Sonne immer wieder scheint und der Wind oft weht, spricht man von „Erneuerbaren Energien“.

1.2. Energiearten

- Thermische Energie.
- Mechanische Energie. Sie gliedert sich Potentielle Energie. Kinetische Energie. Schallenergie.
- Elektrische Energie.
- Lichtenergie.
- Chemische Energie²

1.2. Formen der Energiequellen

Energiequellen können durch Verbrennung und andere auf die einwirkende Umwandlungsprozesse folgende Energien bereitstellen:

1.3.1. Fossile Energie

Die Energiequellen sind Steinkohle, Braunkohle, Torf, Erdgas, Erdöl. Allen fossilen Energiequellen ist gemeinsam, dass sie nur in begrenztem Maß vorhanden sind und ihre Verwendung mit hohen CO₂-Emissionen verbunden ist (Treibhauseffekt, Klimawandel). Die bereitgestellte elektrische Energie wird über Stromnetze zu den Verbrauchern transportiert. Die Kehrseite der Medaille sind Verbauung der Naturreservate; Schadstoffemissionen, welche die Umwelt schwer in Mitleidenschaft ziehen usw. Die daraus resultierenden Gesundheitsbelastungen sind in einem Ausmaß gestiegen, sodass seit Beginn des 21. Jhs der Ausbau der erneuerbaren Energien in vielen Staaten vorangetrieben wird.³

1.3.2. Erneuerbare oder Regenerative Energie

Als erneuerbare oder regenerative Energien werden Energiequellen bezeichnet, die im Rahmen des menschlichen Zeithorizonts nahezu unerschöpflich zur Verfügung stehen oder sich verhältnismäßig schnell erneuern. Der Begriff „erneuerbare Energien“ ist im streng physikalischen Sinne unpräzise, denn Energie lässt sich nach dem Energieerhaltungssatz weder vernichten noch erschaffen, sondern lediglich in verschiedene Formen überführen. Auch aus erneuerbaren Energien gewonnene sekundäre Energieträger (Elektrizität, Wärme, Kraftstoff) werden oft unpräzise als erneuerbare Energien bezeichnet. Als Bezeichnung für thermische Energie, die aus Geothermie, Solarthermie oder Bioenergie gewonnen wird, und für die indirekte Nutzung von Sonnenenergie durch Solararchitektur wird auch der Begriff erneuerbare Wärme verwendet. Elektrizität aus erneuerbaren Energiequellen wird auch als Grünstrom und Ökostrom bezeichnet.

Zu den erneuerbaren Energien zählen:

- Sonnenenergie (nutzbare solare Energieeinstrahlung: Licht, Wärme)

Die Hauptenergiequelle der Erde ist die Sonne. Mittels Solartechnik kann die Sonnenenergie selbst kostenlos genutzt werden. Für die Installation und die Erhaltung der Anlage entstehen

² Energiearten und deren Umwandlung/Chemiezauber.de; <https://www.chemiezauber.de/>; abgefragt am 8.3.2019

³ Fossile Energie – Wikipedia, <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Fossil>; abgefragt am 5.3.2019

jedoch Kosten. Die Technik im Bereich Solaranlagen hat sich in den vergangenen Jahren stetig weiterentwickelt. Daher ist eine Solaranlage heute mehr denn je eine effiziente und kostengünstige Alternative für die Stromerzeugung. Die Sonnenenergie ist auch die treibende Kraft für viele andere Energieträger wie zum Beispiel Meeresströmungen und den Wasserkreislauf.⁴

- Biomasse

Energie in Form von Strom, Wärme und flüssigem oder festem Kraftstoff aus erneuerbarer Biomasse wird aus speziell zu diesem Zweck angebauten Energiepflanzen (z. B. Raps oder Mais) gewonnen sowie aus Holz und Reststoffen wie beispielsweise Stroh, Ernteabfällen, Biomüll und Gülle.⁵

- Windenergie (atmosphärische Strömungen)

Durch den Wind werden die einzelnen Rotorblätter an den Windkraftanlagen in eine Drehbewegung versetzt. Damit wird ein Generator angetrieben, der Strom produziert. Es wird physikalisch gesprochen die kinetische Energie des Luftstroms in elektrische Energie umgewandelt

- Wasserkraft, einschließlich Gezeiten

Der Begriff bezeichnet die Umsetzung potenzieller oder kinetischer Energie des Wassers mittels einer Wasserkraftmaschine in mechanische Arbeit. Bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts wurde Wasserkraft hauptsächlich in Mühlen genutzt.

Heute wird bei der Wasserkraft die Bewegungsenergie der Strömung (z.B. eines Flusses) sowie die potenzielle Energie (z.B. Höhendifferenz bei Stauseen) dank Turbinen in Strom umgewandelt. Es wird zwischen Laufwasserkraftwerken und Speicherkraftwerken unterschieden. Ersteres nutzt die Strömung von Flüssen und Bächen zur Stromerzeugung. Dagegen nutzen Speicherkraftwerke Wasser aus einem Stausee, um Ökostrom zu produzieren. Strom aus Wasserkraft hat den gleichen Vorteil wie Bioenergie: Er ist speicherbar. Zum Beispiel bei der Sonderform eines Speicherkraftwerks, dem Pumpspeicherkraftwerk. Dort pumpt man das Wasser (zum Beispiel mit überflüssigen Solar- oder Windstrom) in ein Speicherbecken und kann es dann bei Bedarf in Sekundenschnelle ablassen, damit es dann durch die Turbinen fließt und Strom erzeugt wird.⁶

- Wellenkraft (Wellenkraftwerk)
- Meeresströmung (Meeresströmungskraftwerk)
- Geothermie (Erdwärme)

Geothermie bezeichnet die Nutzung der Energie, welche unter der Erdkruste in Form von Wärme gespeichert vorliegt. Diese stammt aus dem Zerfall natürlicher Radioisotope im Gestein der Erdkruste sowie aus dem Wärmeaustausch mit dem tieferen Erdinneren. Die Wärme kann mittels Wärmepumpen direkt genutzt werden, sie kann allerdings auch z.B. mittels Kraft-Wärme-Kopplung in Energie umgewandelt werden.⁷

1.3.3. Kernenergie (Kernspaltung)

⁴ Erneuerbare Energie - Energie-Übersicht — Erneuerbare Energie Österreich, <https://www.erneuerbare-energie.at> ›; abgefragt am 7.3.2019

⁵ Quelle: Agentur für Erneuerbare Energien ...

⁶ Wasserkraft – Wikipedia, <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Wass>; abgefragt am 9.3.2019

⁷ Geothermie — Erneuerbare Energie ..., <https://www.erneuerbare-energie.at/geo.>; abgefragt am 9.3.2019

Kernenergie, Atomenergie, Atomkraft, Kernkraft oder Nuklearenergie wird die Technologie zur großtechnischen Erzeugung von Sekundärenergie mittels Kernspaltung genannt. Diese Technologie wird seit den 1950er Jahren in großem Maßstab zur Stromproduktion genutzt.⁸

1.4. Energiezufuhr

Eine Zufuhr von Energie ist unter anderem nötig, um Körper, zB Räder, Lifte, Pendel etc zu beschleunigen oder sie entgegen einer Kraft zu aktivieren (Bremsen), um eine Substanz zu erwärmen, Gase zusammenzudrücken, elektrischen Strom fließen zu lassen oder elektromagnetische Wellen einzusetzen. Energie benötigt man auch für den Betrieb von Computersystemen, für Telekommunikation und für jegliche wirtschaftliche Produktion.⁹

2. Historische Meilensteine der Energienutzung

Unsere Vorfahren erkannten den Wert der Wind -und Wasserkraft, und nutzten sie nachhaltig.

2.1. Windkraft

Schon im Babylonischen Reich des legendären Königs Hammurapi soll es 1750 v. Chr. Windmühlen gegeben haben. Nach schriftlichen Überlieferungen aus dem Codex Hammurapi wurden sie vor rund 4.000 Jahren genutzt.¹⁰

In Europa datieren die ältesten Erwähnungen aus England in die Mitte des 9. Jahrhunderts nach Christus, im 11. Jahrhundert sind sie in Frankreich nachgewiesen. Im 13. Jahrhundert hatten sie sich bis nach Polen verbreitet.¹¹ Eingesetzt wurde die Windenergie zur Verrichtung mechanischer Arbeit mit Hilfe von Windmühlen und Wasserpumpen.

In Europa existierten im 19. Jahrhundert einige 100.000 Windräder, die bei guten Windverhältnissen bis zu 25–30 kW Leistung erzielten.¹²

In Frankreich, England, Deutschland, den Niederlanden, Belgien und Finnland gab es in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zwischen 50.000 und 60.000 Windmühlen. Einsatzzwecke waren das Mahlen von Getreide, die Baumwollspinnerei und die Tuchwalkerei. Weiters dienten die Mühlen als Kraftquelle für das Stoßen von Leder, das Sägen von Holz, die Herstellung von Öl, Papier und Tabak sowie das Entwässern von Sumpfbereichen oder unter dem Meeresspiegel liegenden Landflächen.¹³

In Deutschland stieg die Zahl der Windmühlen während der Industriellen Revolution zunächst bis zur Hochindustrialisierung weiter an und erreichte in den 1880er Jahren ihr Maximum.¹⁴ In den Jahrzehnten darauf wurden viele der Windmühlen sukzessive durch fossile Kraftquellen bzw. elektrische Antriebe ersetzt.

⁸ Kernenergie – Wikipedia, <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Kerne...>

⁹ Energie – Wikipedia, <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Energie>; abgefragt am 8.3.2019

¹⁰ Jens-Peter Molly: *Windenergie in Theorie und Praxis. Grundlagen und Einsatz*, Karlsruhe 1978, S. 14.

¹¹ Piotr Michalak, Jacek Zimny: *Wind energy development in the world, Europe and Poland from 1995 to 2009; current status and future perspectives*. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 15, (2011), S 2330–2341.

¹² Paolo Malanima: *Europäische Wirtschaftsgeschichte 10-19. Jahrhundert*. UTB, Wien/ Köln/ Weimar 2010, ISBN 3825233774, S.9-97 f.

¹³ Michael Mende: *Frühindustrielle Antriebstechnik – Wind- und Wasserkraft*. In: Ullrich Wengenroth (Hrsg.): *Technik und Wirtschaft*, VDI-Verlag, Düsseldorf 1993, S. 289–304.

¹⁴ Vaclav Smil, *Energy in World History*. Westview Press 1994, S. 112

2.2. Wasserkraft

Bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts wurde die Wasserkraft zum Betreiben von Mühlen, Sägewerken und Hammerschmieden genutzt. Heute wird fast immer elektrischer Strom mit Hilfe von Generatoren erzeugt. Die Geschichte der Wasserkraft reicht weit zurück. In China kam sie bereits vor 5000 Jahren zur Anwendung. In den Regionen am Nil, Euphrat und Tigris sowie am Indus wurden vor ca 3500 Jahren die ersten, durch Wasserkraft angetriebenen Maschinen in Form von Schöpfkrädern zur Bewässerung für Felder eingesetzt. Im alten Rom und in den antiken Stadtstaaten der Griechen wurde Wasserkraft als Antriebsmittel für Arbeitsmaschinen in vielfältigster Art und Weise genutzt. Im 2. Jahrhundert v. Chr. wurde die Archimedische Schraube erfunden, die bis heute noch genutzt wird. Die Archimedische Schraube ist eine Förderanlage, die aus einer Wendel und einem Trog besteht. Treffender ist die Bezeichnung Schneckenpumpe oder Schneckenförderer. Die Erfindung dieser Wasserhebeanlage wird dem griechischen Techniker Archimedes zugeschrieben.¹⁵

Seit dem 9. Jahrhundert n. Chr. wurde das unterschlächtige Wasserrad eingesetzt. Fünf Jahrhunderte später begann die Nutzung des oberflächigen Wasserrads. Hier wurde nicht mehr nur die Bewegungsenergie des Wassers allein, sondern auch sein Gewicht genutzt.¹⁶

1767 stellte der englische Bauingenieur John Smeaton das erste Wasserrad aus Gusseisen her, und lieferte damit einen Impuls für die Industrielle Revolution, da es durch die enorm höhere Belastbarkeit auch größere Leistungen ermöglichte. Die damit verbundene Produktivitätssteigerung führte mit zum wirtschaftlichen Aufschwung und verschaffte dem Wasserrad bis zum 19. Jahrhundert eine herausragende Stellung als Antriebsquelle.

Ende des 18. Jahrhunderts bestanden in Europa etwa 500.000 bis 600.000 Wassermühlen, die als Antriebquelle für (Getreide)-Mühlen und andere Arbeitsmaschinen dienten. Die durchschnittliche Leistung dieser Mühlen betrug zwischen 3 und 5 kW, die größten Anlagen erreichten bis über 40 kW.¹⁷

1842 entwickelte der französische Ingenieur Benoît Fourneyron den Vorläufer der Francis-Wasserturbine.

1849 ging dann die von James Francis entwickelte und nach ihm benannte Turbine in Betrieb. Bei der *Francis-Spiralturbine* wird das zufließende Wasser durch ein schneckenförmiges Gehäuse, die Spirale, in zusätzlichen Drall versetzt und anschließend durch einen nicht rotierenden, feststehenden Leitschaufelkranz mit verstellbaren Schaufeln auf die gegenläufig gekrümmten Schaufeln des Laufrads gelenkt.¹⁸ Durch diese Technik konnten größere Wassermengen und höhere Gefälle ausgenutzt werden, was zu einer Steigerung der Leistungsfähigkeit im Vergleich zu Wasserrädern führte. Als dann 1866 Werner von Siemens noch den elektrodynamischen Generator erfand, wurde die Umwandlung von Wasserkraft in elektrischen Strom möglich.

2.2.1 Wasserkraftwerke

1880 wurde das erste Wasserkraftwerk im englischen Northumberland in Betrieb genommen und schon 1896 entstand an den Niagarafällen in den USA das erste Großkraftwerk der Welt.¹⁹ Obwohl die Nutzung von Wasserkraft zur Energiegewinnung meist als besonders

¹⁵ Wasserkraft – Wikipedia, <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Wass...>; abgefragt am 6.3.2018.

¹⁶ Michael Mende: *Frühindustrielle Antriebstechnik – Wind- und Wasserkraft*. In: Ullrich Wengenroth (Hrsg.): *Technik und Wirtschaft*, VDI-Verlag, Düsseldorf 1993, S. 302 -304.

¹⁷ Volker Quaschnig: *Regenerative Energiesysteme. Technologie – Berechnung – Simulation*. 9. aktualisierte Auflage. München 2015, S. 327.

¹⁸ Francis-Turbine – Wikipedia, <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Franc>, abgefragt 10.3.2019

¹⁹ Vaclav Smil, *Energy in World History*. Westview Press 1994, S. 114ff

ökologisch anerkannt wird, sind mit ihr teilweise erhebliche Eingriffe in die Natur und Landschaft verbunden. So wurde eines der bedeutendsten Naturdenkmäler am Rhein, der *Kleine Laufen* bei Laufenburg für das erste stromquerende Kraftwerk am Rhein gesprengt. Das Kraftwerk ging 1914 in Betrieb. Andere ökologische Sünden folgten. Die jüngsten Schäden am Landschaftsbild entstanden und entstehen in Serbien durch die Errichtung von kleinen Wasserkraftwerken.

2.2.2. Die Kaplan-Turbine

Eine weitere Produktivitätssteigerung in der Stromerzeugung brachte die Kaplan-Turbine. Sie ist eine axial angeströmte Wasserturbine mit verstellbarem Laufrad und wird in Wasserkraftwerken verwendet. Sie wurde vom österreichischen Ingenieur Viktor Kaplan im Jahre 1913 aus der Francis-Turbine weiterentwickelt und patentiert. Das Laufrad gleicht bei der Kaplan-Turbine einem Schiffspropeller, dessen Flügel verstellbar sind (vergl. Verstellpropeller). Die Drehzahl einer klassischen Kaplanturbine ist unabhängig von der Wassermenge konstant. Daher kann der Generator einer Kaplanturbine mit entsprechender Übersetzung direkt in das Netz einspeisen. Durch die Flügelverstellung des Propellers wird erreicht, dass die Flügel bei schwankenden Wassermengen immer optimal umströmt werden und dadurch einen hohen Wirkungsgrad erzielen. Turbinen ohne diese Flügelverstellung werden als Propellerturbinen bezeichnet. Um bei schwankenden Wassermengen ebenfalls einen hohen Wirkungsgrad zu erreichen, wird daher bei Propellerturbinen die Drehzahl angepasst (elektrotechnische Regelung): strömungsmechanisch wird dadurch der gleiche Effekt erzielt wie bei der Verstellung der Laufradflügel einer klassischen Kaplanturbine. Bei konstanten Wassermengen kann auf die Anpassung der Drehzahl bzw. das Verstellen der Laufradflügel verzichtet und direkt ins Netz eingespeist werden.

Vor dem Laufrad befindet sich das Leitwerk, auch als Leitschaufeln bezeichnet. Es sorgt dafür, dass das Wasser optimal auf die Schaufeln der Turbine trifft und die Turbine in Rotation versetzt. Durch das Einstellen von Leit- und Laufradschaufeln (doppelte Regulierung) kann der Wirkungsgrad der Kaplan-Turbine jeweils an unterschiedliche Wassermengen und Fallhöhen angepasst werden.²⁰ Der erreichte Wirkungsgrad liegt im Bereich von 80–95 %.

2.2.3. Kalorisches /Thermisches- oder Wärmekraftwerk

In diesen Anlagen wird zum Zwecke der Stromerzeugung Wärme durch Verbrennung erzeugt. Es funktioniert nur, wenn zwei Wärmereservoirs mit ausreichendem Temperaturunterschied vorliegen. Die Wärme wird zunächst in einer Kraftmaschine in nutzbare kinetische Energie umgewandelt und diese dann durch einen Generator in elektrische Energie, es finden also zwei Energieumwandlungen statt.²¹

Seit Mitte der fünfziger Jahre wurde die Kapazität der kalorischen Kraftwerke in Europa stärker ausgeweitet als die der Wasserkraftwerke, damit nahm auch die Umweltbelastung zu. Viele Wärmekraftwerke nutzen zur Kühlung das Wasser vorbeifließender Flüsse. Das erspart den Kühlturm mit seinen vielen Nachteilen und die Temperatur am Auslass der Dampfturbine kann wirkungsvoller abgesenkt werden. Allerdings kann dadurch das Flusswasser zu warm werden. Es sind deshalb Grenzwerte festgelegt, um wie viel Grad Celsius bzw. auf welche Temperatur der Fluss maximal erwärmt werden darf,

²⁰ Jürgen Giesecke, Stephan Heimerl, Emil Mosonyi: *Wasserkraftanlagen: Planung, Bau und Betrieb*. 6. Auflage. Springer Vieweg, ISBN 978-3-642-53870-4, S. 570

²¹ Wärmekraftwerk-Wikipedia, <https://de.m.wikipedia.org/wiki/W%C3%A4rmekraftwerk>

um ein Umkippen zu verhindern. Dies kann im Sommer bei hoher Wassertemperatur zur Abschaltungen des Kraftwerks führen. Wärmekraftwerke gehören zu den größten Wasserverbrauchern und CO₂- Emittenten in der Wirtschaft. In den Industriestaaten entfällt etwa 40 % der gesamten Wasserentnahme aus Frischwasserquellen auf Wärmekraftwerke, wobei die höchsten Verbräuche Kernkraftwerke und (zukünftige) Kohlekraftwerke mit CO₂-Abscheidung und –Speicherung aufweisen. Bei jedem Kühlverfahren muss das Wasser mit Hilfe von Filteranlagen von Verschmutzungen gereinigt werden, damit die immer vorhandenen Grobverschmutzungen nicht den nachgeschalteten Turbinenkondensatorverstopfen und damit unwirksam machen. Zu diesem Zweck werden Treibgutrechen und Filter verwendet.

Das Kühlwasser wird anschließend in einem Kühlturm oder auch einem Kühlteich soweit abgekühlt, dass es entweder in ein Fließgewässer abgegeben oder erneut im Kühlkreislauf verwendet werden kann. Weiterhin wirken die Kühltürme großer Kraftwerke wie Luftwäscher. Ihre reinigende Wirkung auf die sie durchströmende Luft bleibt für die Umwelt gering, der ausgewaschene Staub konzentriert sich jedoch im Kühlwasser und kann eine erhebliche Verschmutzung der nachgeschalteten Anlagenteile bewirken.²²

Aber auch die ergiebigste Quelle für die schädlichen Treibhausgase ist diese Art der Energiegewinnung für die Industrie und für den Haushalt. Dieser Bereich trägt etwa 30% zur globalen Erwärmung bei.

3. Zukunftsträchtiges Potential der erneuerbaren Energien

Welche Aussichten gibt es, die Energieerzeugung aus erneuerbaren Quellen in der Zukunft noch zu steigern? Die Möglichkeiten sind sehr unterschiedlich. Das derzeit größte Ausbaupotenzial scheinen die Windkraft und die Photovoltaik zu besitzen. Beide Primärenergien sind in der Natur reichlich vorhanden. Erneuerbare Energien tragen heute auf dreifache Art zu unserer Energieversorgung bei: zur Erzeugung von Strom, zur Erzeugung von Wärme und durch Nutzung von Biomasse, um Treibstoffe herzustellen.²³ Die Energiewende ist der Weg in eine Zukunft ohne Atomenergie - hin zu einer Industriegesellschaft, die dem Gedanken der Nachhaltigkeit und der Verantwortung gegenüber kommenden Generationen verpflichtet ist. Dabei soll unser Strom bis 2035 zu 55 bis 60 Prozent und bis 2050 zu mindestens 80 Prozent aus erneuerbaren Energiequellen kommen. Der Ausbau der erneuerbaren Energien ist daher die zentrale Säule der Energiewende.

Die auf die Erde eingestrahlte Sonnenenergie entspricht mehr als dem Zehntausendfachen des aktuellen menschlichen Energiebedarfs. Erdwärme und Gezeitenkraft liefern deutlich geringere, aber im Vergleich zum menschlichen Bedarf hohe Beiträge. Rein physikalisch betrachtet, steht damit ein Vielfaches der Energie zur Verfügung, die in absehbarer Zukunft gebraucht werden wird, auch wenn sich das hier genannte theoretische Potential u.a. durch technische und ökologische Belange reduziert. Auch die notwendigen Technologien sowie die Konzepte zur Realisierung einer nachhaltigen Energieversorgung gelten als vorhanden.

Die Internationale Energieagentur (IEA) geht davon aus, dass weltweit bis 2040 ein Fünftel des Primärenergieverbrauchs sowie ein Drittel der Elektrizität durch erneuerbare Energien gedeckt werden. Laut IPCC (=International Plant Protection Convention, Vertrag der Ernährungs- und Landwirtschaftsorganisation (FAO): Internationales

²² Edward A. Byers, Jim W. Hall, Jaime M. Amezaga, *Electricity generation and cooling water use: UK pathways to 2050*. Global Environmental Change 25, (2014), 16–30, doi:10.1016/j.gloenvcha.2014.01.005.

²³ Welt der Physik: Zukünftige Potenziale erneuerbarer Energien, <https://www.weltderphysik.de/ueberblick> vom 22.08.2017

Pflanzenschutzübereinkommen) könnten unter optimistischen Annahmen bis 2050 sogar 77 % des weltweiten Energieverbrauches aus erneuerbaren Energien stammen.

In vielen Ländern findet derzeit ein starker Ausbau der erneuerbaren Energien statt. Neben den klassischen Bereichen Wasserkraft und Bioenergie betrifft dies insbesondere die im 20. Jahrhundert noch unbedeutenden Bereiche Windenergie und Sonnenenergie.

In der internationalen Berichterstattung über Rolle und Potenzial der erneuerbaren Energien haben die beiden Institutionen IEA und IRENA eine herausgehobene Stellung inne. Während die Gründung der IEA im Jahr 1973 eine Reaktion auf die Ölkrise war, fand die Gründungskonferenz der IRENA erst Anfang 2009 in Bonn statt, wobei jedoch ihre Geschichte bereits mit dem 1980 erschienenen Brandt-Bericht beginnt. Neben diesen Publikationen veröffentlicht das Regierungsforum REN21 regelmäßig Statusberichte zum weltweiten Ausbau der erneuerbaren Energien. Der jährlich erscheinende „Global Status Report“ gilt als Standardwerk der Erneuerbare-Energien-Branche.

Nach diesem Bericht verfügten Anfang 2014 mindestens 138 Staaten über politische Ziele zum Ausbau der erneuerbaren Energien oder ähnliche Regelungen, davon waren 95 Schwellen- oder Entwicklungsländer. 2005 waren es 55 Staaten. Während Windenergie derzeit in mindestens 83 Staaten der Erde zum Einsatz kommt, sind Photovoltaikanlagen in über 100 Staaten installiert. Bestimmte erneuerbare Energien sind in manchen Regionen bereits wettbewerbsfähig und können dort günstiger Strom produzieren als fossile Anlagen.

Für die Produktion von Strom stehen zwei Varianten zur Verfügung: Solarzellen wandeln Sonnenlicht direkt in Strom um. Der Staat unterstützt die Nutzung dieser Technik, die Photovoltaik genannt wird, finanziell durch das Erneuerbare-Energien-Gesetz (EEG). Wirtschaftlicher sind in sonnenreichen Ländern solarthermische Kraftwerke. Mit großen Spiegeln wird das Sonnenlicht gebündelt, in Wärme umgewandelt und so Dampfturbinen angetrieben. Der gewonnene Strom kann als Gleichstrom über große Entfernungen transportiert werden. Derartige Solarkraftwerke sind bereits in Andalusien und Kalifornien in Betrieb.²⁴

3.1. Vorteile von erneuerbaren Energien

Der wichtigste Vorteil von erneuerbaren Energiequellen gegenüber fossilen ist, dass der Nachschub von Wasser, Sonne, Wind, Erdwärme und Biomasse unerschöpflich ist. So kann die begrenzte Menge der konventionellen Rohstoffe geschont werden. Die Stromerzeugung auf der Basis der erneuerbaren Energien hat einen geringeren Kohlenstoffdioxidausstoß als der, der bei der Verbrennung fossiler Rohstoffe entsteht. Dabei sollte jedoch berücksichtigt werden, dass nicht jede Form der umweltfreundlichen Energieformen CO₂-frei ist.

Durch die Erzeugung von Ökostrom kann nachhaltig unsere Versorgungssicherheit aufrecht erhalten werden, denn die Abhängigkeit von fossilen Brennstoffen sinkt, und somit auch die Abhängigkeit von Rohstofflieferanten. Gerade im Fall der sich zuspitzenden Schwierigkeiten zwischen der Ukraine und Russland, Österreichs wichtigstem Erdgaslieferanten, kann ein langfristiges Anvisieren der Energieautarkie einen zuverlässigen Ausweg darstellen. Die Energieautarkie ist ein erklärtes Ziel des österreichischen Wirtschaftsministeriums, das für die Energiepolitik verantwortlich ist. Durch den Ausbau der Kraftanlagen, die durch erneuerbare Rohstoffe Strom erzeugen, übernimmt Österreich nicht nur Verantwortung. Außerdem ist eine Vielzahl von Ökostromproduzenten auch wichtig, um den Markt der umweltfreundlichen Energie zu beleben. Je mehr Produzenten es gibt, desto

²⁴ Energie: Erneuerbare Energien - Energie - Technik - Planet Wissen, <https://www.planet-wissen.de>

dynamischer wird die Wettbewerbsstruktur, was in der Regel zu einer verbesserten Preislage für den Endkonsumenten führt.²⁵

3.2. Nachteile von erneuerbaren Energien

Die Verbrennung von fester, flüssiger und gasförmiger Biomasse hat wie fossile Energieträger einen CO₂-Ausstoß. Dieser ist jedoch erheblich niedriger als der von Braun – und Steinkohle oder Erdgas. Biogene Brennstoffe stoßen lediglich die Menge CO₂ aus, die der ursprüngliche organische Träger bei der Photosynthese gespeichert hat. Man kann sie folglich als CO₂-neutral (im Gegensatz zu CO₂-frei) bezeichnen, da keine zusätzlichen Emissionen entstehen.

Durch die Investitionen, die in Ökostromanlagen gemacht werden müssen, ist der Preis für manche Formen des Ökostroms noch höher als der für konventionellen Strom. Dieser Preis kann nicht an die Endverbraucher weitergereicht werden, da er so hoch ist, dass es unter freien Wettbewerbsbedingungen keine Chance für die erneuerbaren Energien gäbe. Die Erzeugung sowie der Verkauf von Ökostrom muss daher staatlich gefördert werden. Insbesondere Wasserkraftanlagen stellen eine erhebliche Intervention in das ökologische Gefüge dar. Die Unterbrechung des natürlichen Wasserlaufes, die Anstauung von Wassermassen und deren Leitung durch Turbinen kann eine Reihe dramatischer Folgen für das biologische Gleichgewicht des Flusses haben: Wasserbewohner werden an ihrer natürlichen Wanderung zu Laich- und Paarungsplätzen behindert, in Turbinen gesaugt und verenden, auch Methan-Kohlendioxidgase können durch das Kippen des Gewässers freigesetzt werden. In diesem Zusammenhang werden Großprojekte wie z.B. der Guangzu Staudamm in China kontrovers diskutiert. In Österreich sind vorrangig Kleinwasserkraftwerke in Betrieb. Diese sind umweltschonender und bringen die oben genannten Gefahren in weit kleinerem Umfang mit sich.

Stromerzeugung mithilfe von Wind und Sonne setzt entsprechende meteorologische Bedingungen voraus. Weht kein Wind oder scheint keine Sonne, können die Anlagen nicht arbeiten, also keinen Strom produzieren. Da sich die Anlagen im Freien befinden, sind diese außerdem anfällig für Witterungszustände und müssen häufig gewartet werden. Der Nachschub für Anlagen, die durch das Verbrennen von Biomasse Elektrizität generieren, kann unter Umständen begrenzt sein. Weniger für Gülle, trifft das jedoch stark für Raps und Holz zu. Denn bei der Bepflanzung von Nutzfläche zu Energiegewinnungszwecken stellen sich auch ethische Fragen, ob beispielsweise die nötigen Ressourcen (Fläche, Wasser, etc.) nicht eher für Tiere oder Nahrung verwendet werden sollten.²⁶

3.3. Photovoltaik im Überblick

Unter Photovoltaik versteht man die direkte Umwandlung von Lichtenergie, meist aus Sonnenlicht, in elektrische Energie mittels Solarzellen. Zur Energiewandlung wird der photoelektrische Effekt von Solarzellen genutzt, die ihrerseits wiederum zu so genannten Solarmodulen verbunden werden. Die erzeugte Elektrizität kann direkt genutzt, in Stromnetze eingespeist oder in Akkumulatoren gespeichert werden. Vor der Einspeisung in Wechselspannungs-Stromnetze wird die erzeugte Gleichspannung von einem Wechselrichter

²⁵ Die Vor- und Nachteile von erneuerbaren Energien - wirtschaft.at, www.wirtschaft.at › datum › 2017/03/29

²⁶ Ökostrom: Das sind die Nachteile und Vorteile von Ökostrom – WELT, <https://www.welt.de> › ... › Strom, abgefragt am 10.3.2010

umgewandelt. Das System aus Solarmodulen und den anderen Bauteilen (Wechselrichter, Stromleitung) wird als Photovoltaikanlage bezeichnet.²⁷

Seit 1958 wird Photovoltaik in der Raumfahrt genutzt. Inzwischen wird sie auf der Erde überwiegend zur Stromerzeugung eingesetzt. Weltweit wurden bis Ende 2017 Photovoltaikanlagen mit einer Leistung von ca. 400 GW installiert. Bis 2020 rechnet die IEA mit einem weiteren Anstieg auf ca. 400 bis 500 GWp. Zwischen 1998 und 2015 wuchs die weltweit installierte Fotovoltaik-Leistung um durchschnittlich 38 % pro Jahr.²⁸ Dies war deutlich stärker als die meisten Wachstumsszenarien angenommen hatten.

Die Photovoltaik galt lange als die teuerste Form der Stromerzeugung mittels erneuerbaren Energien; eine Sicht, die mittlerweile durch die starken Kostensenkungen der Anlagenkomponenten jedoch überholt ist. Von 2011 bis 2017 fielen die Kosten der Stromerzeugung aus Photovoltaik um fast 75 %.²⁹

Bereits 2014 lagen die Stromgestehungskosten der Photovoltaik in bestimmten Regionen der Erde auf gleichem Niveau oder sogar niedriger als bei fossilen Konkurrenten. Inklusive Speicher, die bei hohem Anteil der Photovoltaik am Strommix notwendig werden, waren die Kosten zu diesem Zeitpunkt jedoch noch höher als bei fossilen Kraftwerken. Allerdings war Solarstrom auch zu diesem Zeitpunkt bereits konkurrenzfähig, wenn die externen Kosten der fossilen Stromerzeugung (d. h. Umwelt-, Klima- und Gesundheitsschäden) mitberücksichtigt wurden.³⁰

Einer 2017 im Fachjournal *Nature Energy* erschienenen Studie zufolge kann die Photovoltaik bis zum Jahr 2050 ca. 30–50 % des weltweiten Strombedarfs technisch und wirtschaftlich decken und damit die dominierende Art der Stromerzeugung werden.

3.3.1. Speicher-, Mix- und Insellösungen

Für eine sinnvolle Nutzung können in vielen Fällen die Paneel unzureichend sein; daher werden diverse Lösungen -zB für einzelne Häuser eine PV-MiniGrid Lösung empfohlen, bei welcher ein Speichermedium integriert ist

Eine beliebte Methode sind Akkumulatoren bzw spezifische Batterie-Speicher. Der besondere Vorteil des Photovoltaik-Batterie-Speichers ist die Erhöhung der Eigenverbrauchsrate. Wenn die Sonne nicht gerade scheint oder einfach kein Strom verbraucht wird, können durch einen Speicher die Stromerzeugung und der Stromverbrauch aufeinander abgestimmt werden. Mit einer intelligenten Kombination aus Photovoltaik-Anlage, Batteriespeicher und einem Energiemanagement-System werden die Energieflüsse im Haushalt verbessert. So kann der Stromverbrauch gesenkt und dadurch langfristig Geld einspart werden.

Betreffend sog. intelligentes Energiemanagement werden – je nach Entwicklungsstatus der Region – Energie-Mixlösungen angeboten. So werden zB Photovoltaikanlagen mit Wind- und oder Wasserrädern kombiniert bzw. PV-MiniGrids mit klassischen Dieseldieseln, es gibt also HybridMiniGrids. Alle diese Mixlösungen bieten den Vorteil, das für Spitzenabdeckungen die Speichermedien entlastet werden.³¹

²⁷ Photovoltaik – Wikipedia, <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Photo>; abgefragt am 13.3.2019

²⁸ *Weltweite Erzeugungskapazitäten: Nach Windkraft übertrifft auch Photovoltaik die Atomkraft.* in: *PV-Magazine*. 12. Februar 2018 Abgerufen am 15. Februar 2019

²⁹ Felix Creutzig et al.: *The underestimated potential of solar energy to mitigate climate change.* In: *Nature Energy*. Band 2, 2017, doi:10.1038/nenergy.2017.140

³⁰ Nancy M. Haegel et al.: *Terawatt-scale photovoltaics: Trajectories and challenges.* In: *Science*. Band 356, Nr. 6334, 2017, S. 141–143, doi:10.1126/science.aal1288.

³¹ Konrad Mertens: *Photovoltaik. Lehrbuch zu Grundlagen, Technologie und Praxis*, München 2015, S. 287

Neben der heute verbreiteten Stromgewinnung zur Netz-Einspeisung wird Photovoltaik auch für mobile Anwendungen und Anwendungen ohne Verbindung zu einem Stromnetz, so genannte Inselanlagen, eingesetzt. Hier kann der Gleichstrom auch direkt genutzt werden. Am häufigsten finden sich daher akkugepufferte Gleichstromnetze in Schwellenländern in alltäglichen Einrichtungen, wie Wochenendhäusern, Solarleuchten, elektrischen Weidezäune, Parks etc. Inselanlagen mit Wechselrichter können auch Wechselstromverbraucher versorgen. In vielen Ländern ohne flächendeckendes Stromnetz ist die Photovoltaik eine Möglichkeit, elektrischen Strom preisgünstiger zu erzeugen als z. B. mit einem Dieselgenerator.

Auch die Einbindung von Photovoltaikanlagen und Solarbatterien in bestehende Inselnetze stellt eine Möglichkeit dar, die Kosten der Energieproduktion deutlich zu verringern.³²

4. Komponenten zwischen Marshallplan mit Afrika und Photovoltaik

Dass Photovoltaik dazu beitragen kann, Dürre- und Hungerkatastrophen in Afrika samt den daraus resultierenden Migrationsfolgen für Europa zu mildern, wenn nicht sogar regional abzuwenden, wird in diesem Kapitel skizziert.

Während es im 20. Jh in Afrika und Asien zahlreiche Machtkämpfe um Erdöl gab; steht im 21. Jh ein erbitterter Kampf um Wasservorkommen im Vordergrund. Was kann für oder in Gebieten getan werden, deren Oberfläche Wüstengebiet ist, die aber nachweislich in 70 bis 90 m Tiefe Wasservorräte besitzen. Es gibt heute hocheffiziente, Solarpumpen, die aus 60 - 80 m Tiefe Grundwasser abschöpfen und Wüsten in Kürze in fruchtbares Ackerland umwandeln. An der Oberfläche wird durch Photovoltaik-Bewässerungsanlagen die Kontinuität des Befeuchten des Weidelandes samt Trinkwasserversorgung gewahrt. Es handelt sich um eine CO₂-freie, wirtschaftliche Technologie, die Einkommen, Produktivität und Arbeitseinsparungen miteinander kombiniert.

Doch ein großer Teil der Bevölkerung ist zu arm, um kleinste Anlagen zu finanzieren. Nirgendwo sonst auf der Welt klaffen Wirtschaftskraft und Bevölkerungswachstum so weit auseinander wie in Afrika. Bevölkerungsexplosion, schwache Infrastruktur, niedrige Bildung, klimatische Beeinträchtigungen bzw. Dürreperioden, sich ausbreitende Wüsten usw sind die Hauptgründe. Wenn man Europäer auf dieses Problem anspricht, meint der größere Teil noch immer, es handle sich bei diesen Erscheinungen um rein Afrika spezifische Probleme.

Prognosen kommen jedoch zu dem Schluss, dass sich Europa in den nächsten Jahrzehnten auf gewaltige Migrationsbewegungen aus Afrika einstellen muss, wenn riesige Regionen weiterhin ohne Wasser und somit ohne eine lebensfähige Landwirtschaft, weiters ohne elektrischen Strom etc bleiben. Ungeachtet des Wassermangels und der Dürreperioden nimmt nämlich gerade in kritischen Regionen Afrikas wie der Sahelzone die Bevölkerung massiv zu, und zwar um mehr als 3 Prozent pro Jahr.

Afrika ist der Kontinent mit den schlechtesten Zukunftsaussichten. Trotz einer Kindersterblichkeitsrate von durchschnittlich 15 Prozent für Kinder unter 5 Jahren wird die Bevölkerung Afrikas nach Schätzungen der Vereinten Nationen bis 2050 auf 2,5 Milliarden, und bis 2100 auf 4,4 Milliarden Menschen ansteigen! Somit ist das größte Problem Afrikas das ungebremste Bevölkerungswachstum. Das mag zunächst befremdlich erscheinen. Denn mit mehr als 30 Millionen Quadratkilometern Fläche und einer Bevölkerung von 1,1 Milliarden Menschen scheint es zunächst keine Hinweise auf Überbevölkerung zu geben.

Indien hat vergleichsweise mit einer Fläche von 3,25 Millionen Quadratkilometern und mehr als 1,3 Milliarden Menschen eine rund zehnmal größere Bevölkerungsdichte. Doch in

³² Michael Sterner, Ingo Stadler: *Energiespeicher. Bedarf, Technologien, Integration*, Berlin/Heidelberg 2014, S. 75.

Indien ist ein Ende der Fahnenstange in Sicht. Der Bevölkerungszuwachs hat an Wucht verloren.

In Afrika hat die Entwicklungshilfe aus Europa und Nordamerika ihren Teil zum unkontrollierten Bevölkerungswachstum beigetragen, indem sie die medizinische Versorgung zu verbessern half und in Dürrezeiten mit Lebensmittellieferungen aushalf. Die Hilfe zur Selbsthilfe beim Aufbau einer tragfähigen Wirtschaft und Infrastruktur kam in vielen afrikanischen Staaten zu kurz. Und jetzt flüchten die Massen aus Regionen.³³

Was Afrika dringender benötigt als jegliche karitative Lebensmittellieferung ist eine kontinuierliche Wasserversorgung.

4.1. Der „Marshallplan mit Afrika“

ist eine politische Initiative, die auf den deutschen Entwicklungsminister Gerd Müller zurückgeht.

Der Plan basiert auf drei Säulen:

- Wirtschaft, Handel und Beschäftigung;
- Frieden, Sicherheit und Stabilität und
- Demokratie, Rechtsstaatlichkeit und Menschenrechte.

Der Fokus liegt auf der Ausweitung der wirtschaftlichen Kooperation.³⁴

Schon zu Beginn seiner Amtszeit erklärte Müller erwähnte der Minister einen seiner Ansicht nach nötigen „Marshallplan für Afrika“, um Jobs und Perspektiven für Jugendliche aus afrikanischen Ländern zu schaffen. In einer gemeinsamen Initiative des Entwicklungs- und des Wirtschaftsministeriums sieht der Ansatz vor allem die Förderung von Privatinvestitionen vor. In jüngster Vergangenheit waren nur etwa 1.100 Unternehmen aus dem deutschsprachigen Raum auf dem Afrikanischen Kontinent aktiv (Stand 2017). Darüber hinaus wird für eine Neuordnung der Beziehungen zwischen der EU und Afrika geworben. Hauptmerkmal der Vorschläge ist die Verbindung von öffentlichen und privatwirtschaftlichen Akteuren für eine Entwicklungszusammenarbeit (EZ) mit afrikanischen Ansätzen.

Weiterhin soll Entwicklung „nachhaltig“ geschehen; im Sinne der Sustainable Development Goals (SDGs).³⁵ Ziel ist die Verbesserung von Rahmenbedingungen für alle Unternehmen in afrikanischen Ländern. Dabei stehen der Abbau von Bürokratie, die Bekämpfung von Korruption, sowie die Schaffung von Sicherheit und Infrastruktur im Mittelpunkt. Die Investitionsbedingungen sollen verbessert werden. Förderung von Investitionen und aus der EU stammenden Unternehmen in afrikanischen Staaten. Hierzu sollen die klassischen Instrumente der Außenwirtschaftsförderung (Kreditgarantien sowie Export- und Investitionsgarantien) erreicht werden. Auch soll es Steuererleichterung für Unternehmen geben, die sich in afrikanischen Ländern engagieren. Unterstützung von afrikanischen Unternehmen und den Aufbau von Wertschöpfungsketten. Es soll Unterstützung von afrikanischen Existenzgründungen geben auch von „kleinsten Unternehmen“. Die Unterstützung bei der Weiterverarbeitung von Rohstoffen in afrikanischen Ländern und Finanzierungsangebote für afrikanische Unternehmen stehen hier Mittelpunkt.

³³ DIE FREIE WELT, Internet&Blogzeitung der Zivilgesellschaft, Wirtschaft und Bevölkerungsentwicklung: Nirgendwo sonst sind die Zahlen so alarmierend; Afrika – Die demographische Zeitbombe, Veröffentlicht:27.06.2017

³⁴ Donata Riedel: "Deutsche Wirtschaft begrüßt Gerd Müllers neuen Marshallplan für Afrika". Handelsblatt, 9. Juli 2018

³⁵ Siehe auch Kommentierung des Entwurfs zum Marshallplan mit Afrika – Schwerpunkt Energie und Infrastruktur Germanwatch e.V., abgerufen am 21. Juli 2017

4.2. ICMPD (International Centre for Migration Policy Development)

Seit 25 Jahren existiert die in Wien 1, Gonzaga Gasse 1 ansässige ICMPD (International Centre for Migration Police). Der ehemalige Vizekanzler Dr. Michael Spindeleger ist seit 1. Jänner 2015 Generaldirektor des Internationalen Zentrums für die Entwicklung von Migrationspolitik. Sein Ziel: „Ich will der Organisation mehr politisches Gewicht verleihen. Das ICMPD verfügt über ein ausgezeichnetes, erfahrenes Personal, doch dessen Arbeit kennt in der Öffentlichkeit kaum jemand. Spindeleger hat begonnen das ICMPD zu einer politischen Plattform auszubauen, an der nicht nur Staaten, sondern auch die Internationale Organisation für Migration (IOM) und das UN-Flüchtlingshilfswerk UNHCR andocken sollen.

Zu den 15 Mitgliedern der Organisation zählen – außer Österreich – Kroatien, Serbien, Bosnien, Mazedonien, Slowenien, Rumänien, Bulgarien, Ungarn, Tschechien, die Slowakei und Polen, dazu noch die Schweiz, Schweden und Portugal. Spindeleggers Kommentar dazu: "Wir sind eine Expertenorganisation, die Regierungen in Migrationsfragen berät. Vor der Flüchtlingskrise stand dieses Thema noch nicht so stark im Zentrum des Interesses."³⁶

Es gibt Anregungen für ein Pilotprojekt, dass österreichische Firmen, die zB in Nigeria tätig werden wollen, sowie Nigerianer, betrifft, die derzeit in Österreich weilen und wegen ihres unter 18 Jahre betragenden Lebensalters nicht abgeschoben werden können. Die EU und/oder Österreich bezahlen diesen jungen Menschen eine entsprechende Ausbildung, wenn sie sich verpflichten, nach absolvierter Ausbildung nach Nigeria zu gehen, um ihr Land aufzubauen. Im Gegenzug erhalten jene österreichischen Firmen finanzielle Unterstützung, welche diese Leute in Nigeria einstellen. So mancher möchte diese Chance nützen, da sie seinen Arbeitern ordentliche Bezahlung und Sozialversicherungsschutz garantiert.

³⁶ Christian Ultsch: "Wie Michael Spindeleger zu seinem neuen Job kam"; in: Die Presse vom 02. 10. 2015

Профессор Джатиев Владимир Солдатович¹
Короева Инга Давидовна²

УДК 008:338.1(47+57)
Оригинални научни рад

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ ОБЩЕСТВОМ: РОССИЙСКИЙ ОПЫТ

Аннотация

В статье государственное управление обществом рассматривается как функция государства, конкретизируемая применительно к видам органов государственной власти и сферам их деятельности. В качестве цивилизованных способов государственного управления обществом называются взаимно обусловленные и взаимно связанные государственное строительство, правотворчество и реализация права. Рассмотрены отдельные аспекты российского опыта государственного управления обществом.

Ключевые слова: государственная власть, государственное управление обществом, функция государства, государственное строительство.

Professor Dzhatiev Vladimir³
Koroeva Inga Davidovna⁴

STATE GOVERNANCE OF SOCIETY: RUSSIAN PRACTICE

Abstract

In the present article state governance of society is regarded as a function of the State in the context of types of state bodies and their authority. Civilized methods of state governance of the society are considered to be mutually caused and interlocking ways of state construction, legislature and appliance of law. Certain aspects of Russian practice of state governance of society are discussed in the article.

Key words: state authority, state governance of society, a function of the State, state construction.

Общество – не просто совокупность большого количества людей, живущих на определенной территории, а сложное явление, характеризующееся одновременно единством и расслоением. Единство определяется территорией проживания, взаимосвязью с соответствующим государством, консолидированной ответственностью за свою судьбу. Причин и признаков расслоения общества гораздо больше: этнические, половые, возрастные и интеллектуальные различия, этические, религиозные и

¹ Доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой уголовно-правовых дисциплин Российской академии адвокатуры и нотариата, djatiyev@mail.ru

² Кандидат исторических наук, заместитель директора Центра экспериментальных образовательных программ Института государственной службы и управления Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации.

³ PhD, Professor, head of the department of criminal-law studies at the Russian academy of advocacy and notariate, djatiyev@mail.ru

⁴ PhD of history, deputy director at the Center for Experimental Educational Programmes of the Institute of public administration and public service of the Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation

политические предпочтения, социальное и материальное положение и степень удовлетворенности ими, и пр. Общество не может существовать без мощного стороннего организующего (управляющего) воздействия. Потенциала внутренней самоорганизации (самоуправления) явно недостаточно.

Роль организатора общества исторически примеряли на себя различные индивидуальные и коллективные субъекты, начиная от вождей первобытных племен и кончая мировым закулисем. Наиболее жизнеспособным как организатор общества оказалось государство, идеологически подпитываемое преимущественно политическими партиями и религиозными объединениями⁵. Общество и государство в своем существовании неразрывны. Государство порождено инстинктом (потребностью) выживания общества. При этом государство остается частью общества и одновременно гарантом его существования. Оторванность государства от общества и подмена объективных интересов общества превратно понимаемыми интересами государства могут порождать и порождают конфликты между обществом и государством, в конечном счете, ослабляя и государство, и общество, а порой приводя к краху того и другого. Смыслом существования ответственного перед обществом государства является благополучие общества, но никак собственное благополучие в ущерб благополучию общества. Такое государство всегда пользуется широкой общественной поддержкой.

Таким образом, естественным предназначением (функцией) государства является организация общества или управление обществом, что одно и то же.

Цивилизованными способами государственного управления обществом являются взаимно обусловленные и взаимно связанные государственное строительство, правотворчество и практика реализации права. Поэтому качество государственного управления обществом непосредственно зависит от качества государственного устройства, от качества системы права и качества практики реализации права, отражающих также уровень развития и востребованность наук об обществе (в том числе наук о государстве и праве) и интеллектуальную состоятельность государства. Социальное происхождение и социальное предназначение государства – явления объективные, чего нельзя сказать о способах государственного управления обществом, во многом имеющих субъективное происхождение и не всегда используемых в интересах общества.

1. Государственное строительство, в первую очередь, зависит от доминирующей идеологии осуществления государственной власти. Более того, оно должно иметь конституционно-правовую основу.

„Среди ресурсов государственной власти особое место занимает *идеология*, – справедливо отмечает Л.А. Морозова. – Государственная власть объективно нуждается в системе идей, тесно связанных с интересами властвующих. С помощью идеологии власть оправдывает свои цели и способы их достижения, приобретает определенный авторитет у населения“⁶. Увы, этот ресурс современным российским государством мало востребован. В Конституции Российской Федерации прямо записано, что „никакая идеология не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной“ (часть 2 статьи 13). Данное обстоятельство не может не сказываться негативно на взаимопонимании власти и общества, на масштабах социальной поддержки государства и на эффективности государственного управления обществом. Планомерная реализация

⁵ См.: Короева И.Д. О сосуществовании различных систем социального управления // Образование, культура, наука и коммуникации в современном мире: материалы Второй международной научной веб-конференции „Базовые идеи ЮНЕСКО в современном образовании, культуре, науке и коммуникации“. Москва: Изд. РГБ „Пашков дом“, 2015.

⁶ Морозова Л.А. Теория государства и права: Учебник. – М.: „Юристъ“, 2003. С. 73.

внятой государственной идеологии (другими словами, государственной политики), пользующейся широкой общественной поддержкой, нередко заменяется так называемым ручным управлением обществом, импульсивность которого вполне ощутима.

В сложный период смены вектора своего развития под воздействием спорной идеи разделения властей Российская Федерация в своей Конституции провозгласила: «Государственная власть в Российской Федерации осуществляется на основе разделения на законодательную, исполнительную и судебную. Органы законодательной, исполнительной и судебной власти самостоятельны» (статья 10); „Государственную власть в Российской Федерации осуществляют Президент Российской Федерации, Федеральное Собрание (Совет Федерации и Государственная Дума), Правительство Российской Федерации, суды Российской Федерации“ (статья 11).

Это было ошибочное решение. Не была принята во внимание неизбежность порождения противоречий между разделенными частями государства, разрешить которые не способны никакие сдержки и противовесы.

Был проигнорирован даже поучительный опыт современных развитых капиталистических государств, которые при решении тех или иных проблем с огромным трудом на фоне ожесточенного противоборства достигают внутреннего согласия. Ошибочность данного решения подтверждается также включением положений о прокуратуре в главу 7 Конституции Российской Федерации, которая изначально называлась – «Судебная власть». Это притом, что по характеру своей деятельности прокуратура не относится ни к одной из трех разделенных властей. Надзор за реализацией законов, осуществляемый российской прокуратурой, является самостоятельным видом государственной деятельности наряду с законодательной, исполнительной и судебной. Для признания этого очевидного факта потребовалось двадцать лет: Законом Российской Федерации от 5 февраля 2014 года глава 7 Конституции Российской Федерации переименована, и теперь она называется – «Судебная власть и прокуратура». При этом, словесное обособление прокуратуры от судебной власти следует признать полумерой. Необходимо преодолеть ненормальную ситуацию, когда в Конституции зафиксирован факт существования прокуратуры, но ни словом не обозначена ее компетенция.

Здесь позволим себе повторить слова одного из авторов настоящей статьи, которые им были произнесены, выступая в Совете Федерации Федерального Собрания Российской Федерации на парламентских слушаниях на тему "Роль и место органов прокуратуры в системе государственных институтов Российской Федерации" 29 мая 2008 года: «Жизнь убедительно показывает, что в России власть не делится, какие бы теории к этому не призывали и что бы в Конституции не было прописано. И, слава богу! Власть государственная едина, и иной быть не может. Есть лишь органы государственной власти, выполняющие те или иные функции государства и наделенные соответствующими для этого полномочиями»⁷.

2. Проблемой государственного строительства является также обеспечение соответствия функций (предназначения) и полномочий органов государственной власти. Кажется, что все просто: орган законодательной власти должен наделяться полномочиями по законотворчеству, орган исполнительной власти – полномочиями по управлению в конкретной сфере общественных отношений, суд – полномочиями по осуществлению правосудия, а прокуратура – по осуществлению надзора за реализацией законов. К сожалению, реальность не всегда оправдывает ожидание.

⁷ Джатиев В.С. Зачем России прокуратура? // Законность. 2008. № 8. С. 30-31.

В соответствии со статьей 103 Конституции Российской Федерации, к ведению Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации относится объявление амнистии. Актом об амнистии „лица, осужденные за совершение преступлений, могут быть освобождены от наказания, либо назначенное им наказание может быть сокращено или заменено более мягким видом наказания, либо такие лица могут быть освобождены от дополнительного вида наказания. С лиц, отбывших наказание, актом об амнистии может быть снята судимость“ (статья 84 Уголовного кодекса Российской Федерации). Это означает, что Государственная Дума может воспрепятствовать реализации приговора или иного судебного решения по уголовному делу, законность и обоснованность которого никем не оспаривается. Таким образом, орган законодательной власти наделен несвойственным ему (не соответствующим его предназначению) полномочием, позволяющим вторгаться в сферу правосудия. Наблюдается и другая коллизия: исполнение судебного решения, принятого на основе закона, прерывается актом амнистии, оформленного в виде постановления, т.е. актом меньшей юридической силы. Подобное принципиально недопустимо. Никто не сомневается в праве государства проявлять гуманизм в отношении лиц, совершивших преступления, путем их амнистирования. Только будет логично, если это право будет принадлежать не законодательному органу государства, а высшему судебному органу государства.

3. Для осуществления контроля за исполнением федерального бюджета Совет Федерации и Государственная Дума образуют Счетную палату, состав и порядок деятельности которой определяются федеральным законом (часть 5 статьи 101 Конституции Российской Федерации). По своему статусу Счетная палата Российской Федерации является органом парламентского контроля с четко ограниченной компетенцией – „контроль за исполнением федерального бюджета“. Это означает, что за пределами своего конституционно определенного предназначения у Счетной палаты не должно быть никаких иных полномочий. На самом же деле статус Счетной палаты как органа парламентского контроля подтверждается лишь порядком наделения полномочиями Председателя, заместителя Председателя и аудиторов Счетной палаты, а также подотчетностью Счетной палаты Федеральному Собранию Российской Федерации. Вместе с тем, содержание Федерального закона № 41-ФЗ от 5 апреля 2013 года „О Счетной палате Российской Федерации“ не оставляет никаких сомнений в том, что Счетная палата фактически является мощным федеральным органом исполнительной власти, осуществляющим «внешний государственный аудит (контроль) порядка формирования, управления и распоряжения средствами федерального бюджета, бюджетов государственных внебюджетных фондов, федеральной собственностью и иными ресурсами, обеспечивающими безопасность и социально-экономическое развитие Российской Федерации“ (статья 1). Более того, полномочия счетной палаты выходят далеко за пределы финансового контроля – единственно подразумеваемого под «контролем за исполнением федерального бюджета“. В части 4 статьи 14 этого закона прямо говорится, что „контрольная и экспертно-аналитическая деятельность осуществляется в виде финансового аудита (контроля), аудита эффективности, стратегического аудита, иных видов аудита (контроля) в соответствии со стандартами внешнего государственного аудита (контроля), утверждаемыми Счетной палатой“. Непосредственно же контролю за исполнением федерального бюджета посвящены только две статьи закона: статья 19 – „Оперативный анализ исполнения и контроль за организацией исполнения федерального бюджета и бюджетов государственных внебюджетных фондов Российской Федерации“ и статья 20 – „Последующий контроль за исполнением федерального бюджета и бюджетов государственных внебюджетных фондов Российской Федерации“. Это притом, что в законе „О Счетной палате

Российской Федерации“ указаны 28 функций, 12 полномочий, 8 видов контрольной и экспертно-аналитической деятельности, 4 области действия контрольных полномочий и многочисленные объекты в каждой области аудита (контроля) Счетной палаты (статьи 13-15). И получается, что свое конституционно определенное предназначение Счетная палата Российской Федерации оправдывает только малой частью своей деятельности. Все остальное находится за пределами парламентского контроля.

На несоответствие конституционного и фактического статуса Счетной палаты Российской Федерации один из авторов настоящей статьи указывал еще 9 апреля 2002 года, выступая на научно-практической конференции „Единая концепция государственного финансового контроля в Российской Федерации“, проведенной Комиссией Совета Федерации по взаимодействию со Счетной палатой Российской Федерации⁸. Более того, Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации в своем постановлении «О научно-практической конференции „Единая концепция государственного финансового контроля в Российской Федерации“ от 29 мая 2002 года № 251-СФ предписал направить итоговые рекомендации данной конференции в Государственную Думу Федерального Собрания Российской Федерации, Правительство Российской Федерации и Счетную палату с предложением „создать совместную рабочую группу по подготовке проекта концепции государственного финансового контроля в Российской Федерации, к работе которой привлечь ученых и специалистов“. С тех пор прошло много времени, был принят новый закон «О счетной палате Российской Федерации», но кардинально так ничего и не изменилось.

4. Заслуживающим внимания является также организация работы Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации, которая неоднократно давала повод ставить вопрос о своей дееспособности в связи с регулярным отсутствием кворума на ее заседаниях. При этом отсутствие кворума не препятствует ее работе. При подсчете голосов во время принятия того или иного решения учитываются голоса отсутствующих на заседании Государственной Думы депутатов, поскольку вместо них, но с их идентификационными картами в голосовании принимают участие представители соответствующей партийной фракции. Конечно, парламентская партия перед голосованием может выработать любую консолидированную позицию по тому или иному вопросу, выносимому на рассмотрение Государственной Думы. Только в силу мандата, полученного от народа, и в соответствии с законом голосовать депутаты должны сами.

Характерным примером является Федеральный конституционный закон „О внесении изменения и дополнения в Федеральный конституционный закон О референдуме Российской Федерации“ от 27 сентября 2002 года № 5-ФКЗ. Согласно части 2 статьи 108 Конституции Российской Федерации, „Федеральный конституционный закон считается принятым, если он одобрен большинством не менее трех четвертей голосов от общего числа членов Совета Федерации и не менее двух третей голосов от общего числа депутатов Государственной Думы“. По официальным результатам голосования, закон был принят Государственной Думой со следующим распределением голосов депутатов: „за“ – 302 голоса, „против“ – 130 голосов, „воздержалось“ – 0 голос; участвовало в голосовании 432 депутата. При этом были учтены голоса 123 („за“ – 120 голосов, „против“ – 3 голоса) отсутствовавших на заседании Государственной Думы депутатов, которые так и не воспользовались

⁸ Джатиев В.С. О концепции государственного финансового контроля в Российской Федерации // Концепция государственного финансового контроля в Российской Федерации. Материалы научно-практической конференции „Единая концепция государственного финансового контроля в Российской Федерации“. 9 апреля 2002 года. – М.: Изд. дом «Финансовый контроль», 2002. С. 52-56.

принадлежащим каждому из них лично правом распорядиться своим голосом в соответствии со статьей 85 Регламента Государственной Думы Федерального собрания Российской Федерации. При этом трое депутатов Государственной думы смогли проголосовать 87 раз вместо отсутствовавших депутатов. Подсчет же голосов депутатов, реально принявших участие в голосовании, показал следующие результаты: „за“ – 182 голоса, „против“ – 127 голосов, „воздержался“ – 0 голос.

Таким образом, Федеральный конституционный закон „О внесении изменения и дополнения в Федеральный конституционный закон „О референдуме Российской Федерации“ не набрал конституционного большинства голосов депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации и вследствие своей неконституционности подлежал (и подлежит) отмене. По буквальному же толкованию части 2 статьи 108 Конституции Российской Федерации он вообще не может считаться принятым. Тем не менее, Конституционный Суд Российской Федерации не решился признать данное обстоятельство, поскольку тогда пришлось бы признать не соответствующими Конституции и не подлежащими применению большое количество других законов, принятых недееспособным парламентом⁹.

5. Общеизвестным принципом международного права является предоставление обвиняемому права на защиту от обвинения, основанное на осознании того, что реальная защита от обвинения возможна лишь при условии ознакомления обвиняемого с содержанием обвинения.

В пункте 3 статьи 14 Международного пакта о гражданских и политических правах¹⁰, в частности, говорится, что „каждый имеет право при рассмотрении любого предъявляемого ему уголовного обвинения как минимум на следующие гарантии на основе полного равенства:

а) быть в срочном порядке и подробно уведомленным на языке, который он понимает, о характере и основании предъявляемого ему обвинения ...“.

Аналогичное положение содержится в пункте 3 статьи 6 европейской Конвенция о защите прав человека и основных свобод¹¹:

„Каждый обвиняемый в совершении уголовного преступления имеет как минимум следующие права:

а) быть незамедлительно и подробно уведомленным на понятном ему языке о характере и основании предъявленного ему обвинения ...“.

Этот же принцип сформулирован в пункте 1 статьи 67 Римского статута Международного уголовного суда¹²: „При определении любого обвинения обвиняемый имеет право на публичное слушание, с учетом положений настоящего Статута, на справедливое слушание, проводимое беспристрастным образом, и как минимум на следующие гарантии на основе полного равенства:

а) быть в срочном порядке и подробно уведомленным на языке, который обвиняемый понимает в полной мере и на котором он говорит, о характере, основании и содержании предъявленного ему обвинения ...“.

Удивительный гуманизм был проявлен государствами, победившими во второй мировой войне, к главным военным преступникам, посаженным на скамью подсудимых,

⁹ См.: Джатиев В.С. О дееспособности парламента, процедуре принятия и юридической силе законов в свете обеспечения прав и свобод человека и гражданина // *Insan v vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konstitusiyə təminatının aktual problemləri. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. 7 noyabr 2014-cü il.* Bakı: Mütərcim, 2016. S. 319-332.

¹⁰ Принят 16 декабря 1966 года Резолюцией 2200 (XXI) на 1496-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций.

¹¹ Заключен в г. Риме 4 ноября 1950 года.

¹² Принят в г. Риме 17 июля 1998 года Дипломатической конференцией полномочных представителей под эгидой ООН по учреждению Международного уголовного суда.

в плане гарантирования им возможности защищаться. В статье 16 Устава Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси¹³ одна из процессуальных гарантий для подсудимых сформулирована следующим образом:

„Для обеспечения справедливого суда над подсудимыми устанавливается следующий порядок:

а) в обвинительный акт включаются все подробности, детально излагающие обвинение против подсудимого.

Копии обвинительного акта и всех документов, направляемых вместе с обвинительным актом, переведенные на язык, который подсудимый понимает, передаются ему заблаговременно до начала суда ...“.

А в статье 9 Устава Международного военного трибунала для Дальнего Востока, принятого в г. Токио 19 января 1946 года, сказано:

„Для обеспечения справедливого суда над подсудимыми устанавливается следующий порядок судопроизводства:

а) Обвинительный акт. Обвинительный акт должен состоять из ясной, краткой и соответствующей требованиям формулировки каждого инкриминируемого деяния. Каждому обвиняемому должна быть вручена копия обвинительного акта со всеми приложениями, включая и данный Устав, на понятном обвиняемому языке. Обвинительный акт вручается заблаговременно с тем, чтобы предоставить обвиняемому необходимое время для подготовки к защите ...“.

Принципиальные положения международно-правовых актов воспроизведены и в Уголовно-процессуальном кодексе Российской Федерации, предоставившем обвиняемому право: „знать, в чем он обвиняется“; „получить копию постановления о привлечении его в качестве обвиняемого, копию постановления о применении к нему меры пресечения, копию обвинительного заключения, обвинительного акта или обвинительного постановления“; «знакомиться по окончании предварительного расследования со всеми материалами уголовного дела и выписывать из уголовного дела любые сведения и в любом объеме» (часть 4 статьи 47). Вроде бы все правильно. Только, надо понимать, что реальной гарантией права обвиняемого на защиту может быть одновременное ознакомление его с процессуальным актом, содержащим развернутое изложение обвинения, и с соответствующими материалами уголовного производства.

В условиях современного состояния российского уголовного процесса вряд ли стоит реально рассчитывать на изменение положения обвиняемого применительно к процедуре предъявления ему обвинения. Поэтому основных претензий к российскому уголовному процессу в части гарантирования обвиняемому права на защиту две. Первая претензия касается бездоказательности обвинения, излагаемого в обвинительном заключении. «Перечень доказательств, подтверждающих обвинение, и краткое изложение их содержания», а также «перечень доказательств, на которые ссылается сторона защиты, и краткое изложение их содержания» (статья 220 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации) без какого-либо намека на обоснование этими ограниченными средствами вывода о виновности обвиняемого в совершении преступления вряд ли свидетельствуют о полноте и доказательности обвинения и оправдывают правомерные ожидания обвиняемого. Вторая же претензия заключается в том, что по окончании предварительного следствия обвиняемому и его защитнику материалы уголовного дела предоставляются для ознакомления до составления обвинительного заключения. С обвинительным же заключением обвиняемый и его защитник знакомятся уже после направления прокурором уголовного

¹³ Принят в г. Лондоне 8 августа 1945 года.

дела в суд. Тем самым он лишен возможности возразить против обвинения в окончательном и наиболее полном изложении (статьи 215-219, 221-222 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации).

В итоге получается, что при окончании предварительного следствия обвиняемому не предоставляется реальной возможности защищаться от обвинения. Право обвиняемого на защиту носит предельно декларативный характер, поскольку обвиняемый лишен возможности опровергать обвинение ввиду незнания его содержания. К удовлетворению следует отметить, что, в отличие от предварительного следствия, при окончании дознания обвиняемый и его защитник ознакамливаются с обвинительным актом или обвинительным постановлением и материалами уголовного дела одновременно (часть 2 статьи 225 и часть 4 статьи 226⁷ Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации). Трудно объяснить, почему этот опыт не распространен на окончание предварительного следствия, хотя сам по себе уже является достижением российского уголовного процесса в плане гарантирования обвиняемому права на защиту от обвинения¹⁴.

6. В сфере осуществления правосудия также имеется негативный опыт, от которого России необходимо избавляться, другим же – не повторять его. Имеются в виду, в частности, особые формы уголовного судопроизводства при согласии обвиняемого с предъявленным ему обвинением и при заключении с ним досудебного соглашения о сотрудничестве (главы 40 и 40¹ Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации). Особенность этих форм судопроизводства заключается в том, что приговор постановляется без проведения судебного разбирательства. То же самое явление иными словами обозначается как судебное заседание без проведения судебного разбирательства либо как особый порядок проведения судебного заседания и вынесения судебного решения (статьи 314-316, 317⁶, 317⁷ Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации). Но это уже не правосудие. Правосудие немыслимо без судебного разбирательства по уголовному делу. Здравомыслящий и ответственный человек не должен позволять себе рассуждать о чем-либо, не имея своего собственного мнения. Здесь же закон предусматривает вынесение судом приговора, не позволяя ему провести ни судебного следствия, ни судебных прений, т.е. сформировать собственное мнение по уголовному делу. По официальной статистике за последние несколько лет в общей массе уголовных дел, рассмотренных судами Российской Федерации, доля дел, рассмотренных в особом порядке, стабильно держится на уровне 65 %. Впору бить тревогу.

Мысль выхватывает очередную проблему, а регламент неумолим...

Итоговый вывод: государство должно осознавать социально-управленческую сущность своего предназначения, действовать во благо общества, не игнорируя чужого (и положительного, и отрицательного) опыта.

Особая благодарность организаторам конференции за выбор столь неожиданной по своей честности и полезной темы для обсуждения!

¹⁴ Подробнее см.: Владимир С. Джатиев. Право оптуженог да буде упознат са садржајем оптужбе: меѓународно-правни и национално-правни аспекти // Једанаести тематски меѓународни научни скуп Релевантна питања примене меѓународног кривичног права у националном праву, Тара, од 06. до 10. јуна 2012. године / [организатор] Удружење за меѓународно кривично право = International Criminal Law Association; [уредник Срето Ного]. – Београд: Удружење за меѓународно кривично право: Intermex, 2012 (Београд: Радуних). С. 141-146.

Литература

1. Джатијев Владимир солдатович, Зборник радова са једанаестог тематског међународног научног скупа, *Релевантна питања примене међународног кривичног права у националном праву*, Тара, од 06. до 10. јуна 2012. године / [организатор] Удружење за међународно кривично право = International Criminal Law Association; [уредник Срето Ного]. – Београд: Удружење за међународно кривично право: Intermex, 2012 (Београд: Радуних).
2. Короева И.Д. О сосуществовании различных систем социального управления // Образование, культура, наука и коммуникации в современном мире: материалы Второй международной научной веб-конференции «Базовые идеи ЮНЕСКО в современном образовании, культуре, науке и коммуникации». Москва: Изд. РГБ «Пашков дом», 2015. С
3. Морозова Л.А. Теория государства и права: Учебник. – М.: „Юристъ“, 2003.
4. Джатиев В.С. Зачем России прокуратура? // Законность. 2008. № 8.
5. Джатиев В.С. О концепции государственного финансового контроля в Российской Федерации // Концепция государственного финансового контроля в Российской Федерации. Материалы научно-практической конференции „Единая концепция государственного финансового контроля в Российской Федерации“. 9 апреля 2002 года. – М.: Изд. дом „Финансовый контроль“, 2002.
6. Заключен в г. Риме 4 ноября 1950.
7. Джатиев В.С. О дееспособности парламента, процедуре принятия и юридической силе законов в свете обеспечения прав и свобод человека и гражданина // *Insan v vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konstitusiyə təminatının aktual problemləri. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. 7 noyabr 2014-cü il. Bakı: Mütərcim, 2016.*
8. Принят 16 декабря 1966 года Резолюцией 2200 (XXI) на 1496-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций.
9. Принят в г. Риме 17 июля 1998.
10. Дипломатической конференцией полномочных представителей под эгидой ООН по учреждению Международного уголовного суда.
11. Принят в г. Лондоне 8 августа 1945.

Dr Nedo Danilović, redovni profesor*
Dr Dragana Lazić, docent*
Dr Aleksandra Blagojević Danilović, docent*

UDK 330.341:316.422
Originalni naučni rad

TEORIJSKI PRISTUP PROUČAVANJU MODELA RAZVOJA ISKUSTAVA DRUGIH I SOPSTVENIH MOGUĆNOSTI U RAZVOJU SAVREMENIH DRŽAVA

Rezime

Autori u ovom članku teorijski razrađuju pojam iskustva drugih i sopstvene mogućnosti u razvoju savremenih država. To čine iz dva razloga. Prvi je, što je doživljeno iskustva građana, socijalnih grupa i njihovih institucija, ustanova i organizacija osnovni izvor saznanja pomoću kojih se može doći do pouzdanih pokazatelja o njihovom ponašanju i praktičnom delanju u procesu političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja društva, i drugi je, nedostatak jedne novije, konzistentne teorije modela razvoja iskustava drugih i sopstvenih mogućnosti u razvoju savremenih država.

U uvodu članka, autori s najopštijeg filozofskog stanovišta daju teorijsko određenje kategorija spoznaje i prakse iz kojih izvode teoriju iskustava u političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju savremenih država. Potom, potanko, obrazlažu elemente iskustva u razviju savremenih država (opažanje, emocije; senzacije, intuicije i voljne radnje) i klasifikuju iskustvo na: pasivno (receptivno), aktivno (dinamičko - kreativno), praktično iskustvo (pojedinačno i grupno) i objektivno iskustvo.

Naučno definisanje termina u vezi s pojmom iskustava i naučna deskripcija, klasifikacija i objašnjenje elemenata koji čine ovaj kategorijalni pojam predstavljaju fundamentalnu teorijsku osnovu za proučavanje ostalih problema vezanih za glavni predmet naučnog skupa "modeli razvoja iskustva drugih i naše mogućnosti".

Ključne reči: iskustvo, razvoj, saznanje, praksa, opažanje, emocije, senzacije, intuicija, voljne radnje.

PhD Nedo Danilović, Full Professor*
PhD Dragana Lazić, Assistant Professor*
PhD Aleksandra Blagojević Danilović*

THEORETICAL APPROACH TO THE EXAMINATION OF A MODEL OF DEVELOPMENT EXPERIENCE OF OTHER AND OUTSTANDING OPPORTUNITIES IN THE DEVELOPMENT OF MODERN COUNTRIES

Summary

The authors in this article theoretically elaborate the concept of others experiences and their own possibilities in the development of modern states. They do this for two reasons. The first

* Пословни и правни факултет Универзитета Унион Никола Тесла,
[даниловић.недјо@жгмаил.цом](mailto:daniilovic.nedjo@zgmaail.com)

* Правни факултет Мегатренд универзитета, [драгана1908@жйахоо.цом](mailto:dragana1908@jyaxoo.com)

* Адвокат: адвокатска канцеларија - Александра Благојевић Dani l ovi ć ,
[александра.даниловић@жйахоо.цом](mailto:aleksandra.daniilovic@jyaxoo.com)

* Факултџ оф Бусинесс анд Лањ, Университџ оф Унион "Никола Тесла",
[даниловић.недјо@жгмаил.цом](mailto:daniilovic.nedjo@zgmaail.com)

* Факултџ оф Лањ, Мегатренд Университџ, [драгана1908@жйахоо.цом](mailto:dragana1908@jyaxoo.com)

* Индепендент Лањџер, Лањ Оффисе: Александра Благојевић Dani l ovi ć ,
[александра.даниловић@жйахоо.цом](mailto:aleksandra.daniilovic@jyaxoo.com)

is that the experience of citizens, social groups and their institutions and organizations is a basic source of knowledge that can provide reliable indicators of their behavior and practical actions in the process of political, economic, social and cultural development of society, and the other is the lack of one recent, consistent theories of models of the development of others experiences and their own possibilities in the development of modern states.

In the introduction of the article, the authors from the most general philosophical point of view give a theoretical definition of the categories of knowledge and practice from which they derive the theory of experience in the political, economic, social and cultural development of modern states. Then, in detail, explain the elements of experience in the development of modern states (perception, emotions, sensations, intuitions and willing actions) and classify experience on: passive (receptive), active (dynamic - creative), practical experience (individual and group) experience.

The scientific definition of terms related to the notion of experience and scientific description, classification and explanation of the elements that make up this categorical notion constitute a fundamental theoretical basis for studying other problems related to the main subject of the conference "models of the development of others' experiences and our possibilities".

Keywords: experience, development, knowledge, practice, perception, emotion, sensation, intuition, willing actions.

Uvod

Glavna karakteristika u razvoju savremenih međunarodnih odnosa potkraj druge decenije 21. veka je stagnacija u razvoju mnogih zemalja sveta, koja je posebno vidljiva u zemljama Jugoistočne Evrope i Zapadnog Balkana. Za objektivni pristup u dijagnozi uzroka stagnacije i postavljanje dobrih temelja za izlazak iz takvog stanja i ulazak u stabilniji period razvoja značajno mesto ima sagledavanje iskustava drugih i realnih mogućnosti svake zemlje pojedinačno.

Iskustva drugih zemalja i realno sagledavanje sopstvenih iskustava mogu biti od značajne pomoći u projekciji mogućih rešenja stabilnijeg razvoja u budućnosti. Uočavanjem i apstrahovanjem tuđih i sopstvenih iskustava u razvoju, mogu se koncipirati objektivni i realni modeli budućeg razvoja država i naroda koji će biti otporni na ciklične ekonomske, političke i socijalne potrese i promene.

Pribavljanje iskustava drugih zemalja i analiza sopstvenih mogućnosti, posebno ekonomskih, veoma je složen postupak koji mora uvažavati temeljne teorijske pretpostavke i naučne zakonitosti. Ovaj rad je namenjen da istraživačima pomogne u teorijskom razjašnjenju pojmovnog određenja iskustava u razvoju drugih, spoznavanju njihovih sastavnih elemenata, vrsta i oblika kako bi oni mogli biti od koristi u projekciji razvoja budućnosti.

Da bi neko iskustvo moglo imati određenu saznavnu vrednost neophodno je u razmišljanju o njemu početi od relevantnih teorijskih stanovišta i pojmovnih određenja samih kategorija spoznaje i prakse. Jer, bez svesti o znanjima sa kojima su jedna zemlja ili region ušli u period stagnacije ne možemo znati šta praktično proveravamo i izdižemo na nivo tuđeg i sopstvenog iskustva. Bez teorijskog oslonca na ključne pojmove, ne mogu se razvrstati iskustva pojedinih zemalja i proceniti sopstvene mogućnosti i odrediti im saznavni značaj. Zato u pristupu ovom problemu, s najopštijeg filozofskog i naučnog stanovišta, u ovom radu, prvo dajemo teorijsko određenje kategorija spoznaje i prakse iz

kojih se izvodi i sama teorija iskustva. Teorija saznanja je momenat opšte filozofske teorije koja sadrži najosnovnije pretpostavke svakog mogućeg saznanja i svake teorije.¹

1. Saznanje (spoznaja)

Saznanje (spoznaja) je delatnost kojom otkrivamo istinu o stvarima i pojavama. Saznanje se zasniva na iskustvu i mišljenju, a rezultat tog procesa je znanje.

Sa stanovišta predmeta ovog naučnog rada, nas posebno interesuje epistemološki pristup u saznanju iskustava drugih i saznanju sopstvenih mogućnosti u oblasti ukupnog razvoja savremenih država. Dakle, nas ne zanima teorija saznanja uopšte, već samo jedan segment saznanja iz oblasti razvoja savremenih država, kojeg možemo definisati kao svest državljana svake zemlje o bitnim svojstvima ličnog, lokalnog, nacionalnog, regionalnog i globalnog razvoja, koja se mogu jezikom izraziti, objasniti i praktično proveriti.

S filozofske tačke gledišta saznanje je jedan od načina spoznaje subjekt - objekt odnosa. Suština sazajnog procesa ogleda se u tome da on nije slučajan proces, već da ima svoju svrhu. On se uspostavlja u specifičnom postupku i kroz aktivni odnos utiče na subjekt i objekt saznanja, time što ih menja, omogućavajući na taj način aktivno delovanje čoveka prema spoljnom svetu².

Prema tome, sazajni proces nije jednom za uvek dat, on se stalno iznova uspostavlja i menja. Kakav će biti uspostavljen odnos između subjekta i objekta saznanja zavisi i od subjekta i od objekta. U različitim istorijskim razdobljima čovek je do svojih saznanja dolazio na različite načine i na osnovu njih stvarao sebi sliku sveta. U literaturi se najčešće navode sledeće vrste saznanja: *zdravorazumsko; intuitivno; teološko; filozofsko; ideološko i naučno saznanje*³.

2. Praksa

Praksa je polazna tačka teorije saznanja u kojoj se nalaze sve druge ključne kategorije implicitno date i iz nje se analizom mogu razviti.⁴ To je delatnost kojom građani u procesu razvoja zemlje u kojoj žive preobražavaju društvo, prirodnu i životnu sredinu radi poboljšanja svojih životnih uslova.

U marksističkoj filozofiji pojam prakse je osnovna kategorija koja u sebi objedinjava ontološku, epistemološku i vrednosnu (aksiološku) dimenziju.

Ontološka dimenzija kategorije prakse govori da je praksa jedina vrsta delatnosti koja je ne samo prilagođena datoj istorijskoj situaciji, već i tu situaciju nastoji da promeni i prilagodi potrebama građana. Ona je uvek otvorena i sadrži mogućnost novog. Praksu ne karakteriše samo to da je istorijski uslovljena, već i to da ona stvara novi i bolji društveni, ekonomski, socijalni i kulturni ambijent, odnosno nove uslove za život građana, i u isto vreme nove potrebe i novu strukturu ljudskog društva.

Jedna od praktičnih delatnosti je i delatnost razvoja svake zemlje. Planiranje i usmeravanje razvoja jedne zemlje je nesumnjivo racionalan i svrshodan proces koji se smatra praksom. Za praksu uopšte, a posebno za praksu razvoja savremenih država, karakteristično je: (1) registrovano i upamćeno iskustvo o proteklim periodima razvoja; (2) stalna aktivnost na tumačenju pojedinih elemenata razvoja koji tek u budućnosti treba da se dese; (3) uočavanje različitih mogućnosti promene jednog perioda razvoja na osnovu otkrića

¹ Marković Mihailo, *Filozofski osnovi nauke*, SANU, Beograd, 1981, str. 229.

² Danilović S. Nedjo, *Teorijski pristup proučavanju ratnih iskustava. Vojno delo*, 51(5-6), Beograd, 1999, str. 133-148.

³ Ibidem

⁴ Marković Mihailo, Op. cit, str. 239.

njegovih strukturalnih i funkcionalnih karakteristika; (4) odluka o angažovanju subjekata društva za realizaciju one mogućnosti razvoja koja najbolje odgovara budućim potrebama društva; (5) izbor najboljih puteva i sredstava za ostvarenje postavljenog cilja razvoja⁵.

Ma koliko se kategorija prakse zasnivala na iskustvu, ona je i neposredna čulna i uvek u sebi sadrži momenat spontanosti. U tome se i razlikuje teorijska od praktične delatnosti. Praktična delatnost u oblasti razvoja jedne složene državne zajednice nema pred sobom unapred poznatu, racionalizovanu i pojednostavljenu sliku razvoja, već društvenu situaciju po sebi sa svim onim što je u njoj nepoznato, neobjašnjivo, iracionalno i daleko složenije nego što teorija o ekonomskom, političkom, socijalnom i kulturnom razvoju pretpostavlja. U procesu intenzivnog razvoja, savremene države nisu u mogućnosti da se mogu po svojoj volji distancirati od ukupne situacije u svom bližem i daljem okruženju onoliko koliko je potrebno da bi primena prethodnih znanja iz oblasti ekonomskog, političkog, socijalnog i kulturnog razvoja bila moguća⁶.

U procesu ukupnog razvoja, savremene države se neminovno susreću s preprekama koje nisu očekivale i nailaze na situacije koje nisu predvidele. Takve situacije, posebno u periodima intenzivnog razvoja i stagnacije nužno nastaju i, da bismo na njih adekvatno odgovorili, moramo kombinovati plansku primenu prethodnih znanja sa pravovremenim reagovanjem nadležnih grana vlasti u skladu sa karakterom, težinom i ozbiljnošću političke, ekonomske, socijalne i kulturne situacije u zemlji. Ova pravovremenost ponašanja društvenih aktera koja se dešava u procesu stalnog suočavanja nosilaca vlasti u jednoj zemlji sa realnostima ekonomskog, političkog, socijalnog i kulturnog razvoja je bitna karakteristika društvene prakse⁷.

Epistemološka dimenzija naučnog znanja sastoji se u otkrivanju porekla, prirode, metoda i granica znanja o pojmu prakse razvoja savremenih država. U naučnom metodu spoznaje prakse razvoja savremenih država najvažnije je obezbediti: (1) objektivnost, (2) sistematičnost, (3) opštost, i (4) pouzdanost saznanja onih elemenata prakse društvenog razvoja koji su prethodno bili realizovani od strane drugih zemalja ili sticani u sopstvenoj zemlji. Tu spadaju: neposredno čulno iskustvo u procesu razvoja, istorija praktične delatnosti u razvoju pojedinih sektora društva i opšta antropološka teorija⁸.

Neposredno čulno iskustvo koje doživljavaju državljani jedne zemlje u procesu ekonomskog, političkog, socijalnog i kulturnog razvoja sadrži: (1) svest o cilju razvoja, odnosno svest o potrebi realizacije konkretne društvene akcije u razvoju društva; (2) svest o vrsti strateških ekonomskih, političkih, socijalnih i kulturnih delatnosti koje treba realizovati da bi se postavljeni cilj razvoja zemlje ostvario; (3) neposredni doživljaj napora koje ulažu legitimni subjekti društva u procesu dostizanja postavljenog cilja razvoja društva; (4) stalno poređenje postignutih rezultata u razvoju pojedinih sektora s unapred postavljenim ciljem (ciljevima) dugoročnog, srednjeročnog i kratkoročnog razvoja društva, i na osnovu toga neposredno odlučivanje o potrebnim korekcijama ciljeva razvoja. Neposredna čulna svest koja sadrži sve ove komponente čini *praktično iskustvo* u razvoju savremenih država, koje je osnovni i najdirektniji izvor samosaznanja o praksi društvenog razvoja⁹.

Pored ontološke i epistemološke, savremeni pojam prakse ima i *aksiološku (vrednosnu) dimenziju*. Sve tri dimenzije razvojne prakse su neodvojive jedna od druge i uz određene specifičnosti prisutne su i u praksi društvenog razvoja svake zelje.

Društvena praksa razvoja savremenih država je šira od njihovih iskustava, jer ona uključuje u sebe i čulno iskustvo njenih državljana i socijalnih grupa. Svi elementi

⁵ Videti šire: Danilović S. Nedjo, Op. cit, str. 133-148

⁶ Ibidem

⁷ Ibidem

⁸ Ibidem

⁹ Ibidem

društvenog iskustva kao što su: senzacije (čulni doživljaji), emocije (psihički procesi koji odražavaju lični odnos državljana jedne zemlje prema objektivnim zbivanjima u procesu društvenog razvoja), intuicija (sagledavanje biti neke razvojne društvene situacije nepristupačne i čulnom opažanju i racionalnom mišljenju) i voljni impulsi (naglo, intenzivno i kratkotrajno podsticanje državljana jedne zemlje, socijalnih grupa i njihovih institucija na aktivnost koja doprinosi razvoju) mogu biti doživljeni samo u praksi društvenog razvoja. Zato je praksa razvoja savremenih država polazna tačka teorije saznanja o njihovom daljem razvoju, a praktična iskustva najadekvatnija osnova za objašnjenje svih kategorija neposrednog saznanja iz ekonomskog, političkog, socijalnog i kulturnog razvoja¹⁰.

3. Pojam iskustva

Pod iskustvom u razvoju savremenih država u najširem smislu reči treba podrazumevati "različite psihičke doživljaje subjekta svakog društva u datom intervalu vremena".¹¹ Takvo iskustvo je sastavni deo svakodnevne čovekove delatnosti usmerene na ukupni razvoj društva. U praksi razvoja savremenih država ljudi ispoljavaju svoje doživljaje, predstave, slike mašte, emocije i voljne impulse koji zajedno čine njihova iskustva u razvoju ekonomskog, političkog, socijalnog, kulturnog, bezbednosnog i informativnog sistema. U razvoju savremenih država praksa je jedina veza njenih državljana, socijalnih grupa i njihovih institucija, ustanova i organizacija s objektivnom društvenom stvarnošću. Ona je jedini kriterijum istinitosti teorijskog saznanja o društvenom razvoju, a praktična iskustva najadekvatnija osnova za objašnjenje neposrednog, u društvu stečenog, saznanja¹².

Učestvujući u društvenom razvoju zemlje građani ne samo što pasivno konstatuju ono što se nalazi u njihovom vizuelnom, auditivnom i taktinom polju, već i doživljavaju snažna osećanja. Tumačeći opažaje oni njima dodaju elemente svoje mašte i pod uticajem onog što su u društvu doživeli modifikuju i same opažaje. U takvom iskustvu teško je utvrditi iskustvene činjenice, jer su one promenljive i subjektivno obojene¹³.

Zato je u procesu naučnog istraživanja iskustava u ekonomskom, političkom, socijalnom i kulturnom razvoju društva neophodno isključiti sve druge elemente iskustva osim čulnog opažanja. Čulno opažanje je jedini deo iskustva koji je relevantan za utvrđivanje objektivnih iskustvenih činjenica. A, upravo, iskustvene činjenice su konkretni objektivni društveni događaji koje pod određenim uslovima može opaziti svaki državljanin i građanin društva normalnih čula pod uslovom da isključi svoja predubeđenja, afekte, praktične interese i druge iracionalne faktore¹⁴.

Iskustvom se stiču predstave o političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju društva. Te predstave mogu biti više slike (bliže opažaju) ili apstrakcije (bliže pojmu). Bitno je da te predstave o ekonomskom, političkom, socijalnom i kulturnom razvoju društva budu rezultat više puta ponovljenog koncentrovanog iskustva, pomoću izdvajanja i zadržavanja jednih elemenata i zanemarivanja drugih. Zato, kad govorimo o iskustvu moramo biti veoma pažljivi u razlikovanju čulnih opažanja pojava i događaja u procesu društvenog razvoja i svesti državljana i socijalnih grupa o vlastitim psihičkim doživljavanjima toga razvoja, s jedne strane i našeg mišljenja o svemu tome, s druge strane.¹⁵ U protivnom,

¹⁰ Ibidem

¹¹ Marković Mihajlo, op. cit, str. 370.

¹² Videti šire: Danilović S. Nedjo, Op. cit, str. 133-148

¹³ Ibidem

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Marković Mihajlo, op. cit, str. 371.

nećemo biti sigurni da li govorimo o iskustvu ili o našim razmišljanjima o proteklim periodima razvoja društva.¹⁶

Upravo takva iskustva u razvoju drugih stiču svakodnevno mnogi istraživači, a ovaj naučni rad predstavlja skroman prilog da se ponudi dobra polazna teorijska osnova koja će pomoći da se iskustva u razvoju drugih zemalja kontinuirano prikupljaju, sredjuju, analiziraju i uzročno-posledično povezuju u sistem znanja pogodan za njihovo stavljanje u funkciju budućeg prosperitetnog razvoja tih društava¹⁷.

4. Osnovni elementi iskustva

U psihološkoj teoriji poodavno su otkriveni elementi kategorijalnog pojma iskustvo u koje spadaju opažanje, emocije, senzacije, intuicija i voljne radnje.

4.1. Opažanje

Svaki građanin i socijalna grupa u određenoj zemlji održava vezu sa spoljnim okruženjem pomoću čulnih organa. Jednostavno rečeno čulni organi su prozori kroz koje čovek gleda na svet oko sebe. U psihološkoj teoriji navodi se da oko devedeset odsto tog opštenja čoveka sa spoljnim svetom odigrava se preko čula vida, a preostalih deset odsto preko čula sluha i ostalih čulnih organa. Kod životinja ta se veza održava pretežno preko čula mirisa.

Za razvoj psihičkog života čoveka, odnosno građanina jedne zemlje neophodne su informacije koje dolaze iz društva i spoljne sredine. Mozak sam po sebi bez čulnih podataka nije dovoljan da razvije psihički život. Te informacije čovek saznaje pomoću svojih čula u čijem osetnom analizatoru se registruju draži kao fizički procesi i nadražaji i osećaji kao fiziološki i psihički procesi.¹⁸

Oset je najjednostavniji sazajni psihički proces koji, u suštini, predstavlja subjektivni doživljaj delovanja podražaja iz spoljnog sveta i vlastitog organizma na čulne organe. Oset je, dakle, elementarna psihička funkcija i samo jedna etapa u procesu opažanja.

Opažanje je složeniji psihički proces u kojem, pored čulnih organa, učestvuje ceo mozak. To je psihički proces u kojem su tesno vezani oset i iskustvo. Opažanje je kreativni akt kojim subjekt nova čulna iskustva preobražava, selektira i tumači u skladu sa svojim prethodnim iskustvom i mislima.¹⁹ Dok je osećaj samo subjektivno odražavanje osobina predmeta (npr. posmatramo politički, ekonomski, socijalni i kulturni razvoj po određenim parametrima) - opažanje je prepoznavanje predmeta u celini ("To je prosperitetan ili stagnirajući razvoj"). Oset i opažanje su etape čulnog saznanja i preduslov su logičkog mišljenja (saznanja). Opažanje je zapravo čulno saznanje, dok je mišljenje osnova logičkog saznanja koje predstavlja viši stepen saznanja uopšte.

Tačnost opažanja zavisi od tri grupe faktora: fizičkih karakteristika draži, fizioloških stanja organizma i psiholoških faktora.

Od fizičkih karakteristika draži najznačajniji uticaj na tačnost i preciznost opažanja imaju: intenzitet, trajanje i organizacija elemenata draži.

Od psiholoških faktora koji učestvuju u stvaranju opažaja značajni su: perceptivna orijentacija, potrebe, motivacija, emocije, stavovi, kultura i sistem vrednosti.

S obzirom na sadržaj opažaja u literaturi se navodi više vrsta opažanja: opažanje prostora, opažanje vremena, opažanje promena u razvoju sopstvene zemlje, kao i opažanje

¹⁶ Dušan Višnjić, Novi glasnik br. 3, Beograd, maj-juni 1993, str. 9-13.

¹⁷ Videti šire: Danilović S. Nedjo, Op. cit, str. 133-148

¹⁸ Jovan Marić, Klinička psihijatrija, Savremena administracija, d.d., Beograd, 1992, str. 9-13.

¹⁹ Mihailo Marković, op. cit, str. 372.

promena u drugim državama ili socijalno opažanje. U pogledu načina opažanja moguće je razlikovati tri tipa opažanja: analitičko, sintetičko i analitičko-sintetičko opažanje.²⁰

Iz svega navedenog može se zaključiti da je opažanje (percepcija) vrlo složena forma psihičkog života državljana jedne zemlje i socijalnih grupa u kojem pored elemenata objektivno opaženih činjenica ima i niz manje ili više subjektivnih elemenata koji zavise od anatomske i fiziološke strukture čulnog aparata, prethodnog iskustva, zatim od misli i predubeđenja koji učestvuju pri interpretaciji opažaja, kao i od prostorno vremenskog sistema, odnosno od celokupne kulture datog društva.²¹

Dakle, među subjektivnim faktorima koji utiču na interpretaciju opažaja treba razlikovati dve vrste. Jedni su individualnog karaktera, drugi zavise od opšte kulture sredine u kojoj žive državljani te društvene sredine i socijalne grupe.²²

Prvi izvor subjektivnosti u odražavanju spoljne okoline je ljudsko iskustvo, a drugi, postojanje lično obojenog emocionalnog stava pri opažanju. Tipičan primer za to je opažanje proticanja vremena. Čini nam se da vreme u razvoju brže prolazi, nego vreme u stagnaciji u kome se ne dešava ništa značajno i zanimljivo. Najbrže prolazi ono vreme koje subjekti društva utroše u procesu intenzivnog političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja, a u takvim uslovima se nalazi većina razvijenih i zemalja u razvoju.²³

4.2. Emocije

Svaki doživljaj građanina pojedinca i socijalne grupe, svaka misao i svaki oblik njihovog ponašanja emocionalno su obojeni. Da nije emocija čovek ne bi mogao da bude ni radostan, ni tužan, ne bi mogao da voli, da mrzi, da usmerava društvo ka prosperitetnom razvoju, odnosno društveni život u određenoj zemlji bi bio posve monoton.

Zahvaljujući emocijama građani i socijalne grupe se posle uspešnih faza u razvoju društva raduju prosperitetu, više zalažu u radu, raduju se uspesima i tuguju zbog neuspeha u razvoju nekog od sektora društva. Jednostavno, pojedinci i socijalne grupe uz pomoć emocija doživljavaju pojedine faze razvoja kao prijatne ili neprijatne, vesele ili tužne, dobre ili loše. Svojim intelektualnim procesima građani i socijalne grupe saznaju objektivnu društvenu realnost, a emocionalnim procesima je vrednuju kao povoljnu ili nepovoljnu, uspešnu i neuspešnu, prosperitetnu i retrogradnu, itd.

Emocije su psihički procesi pomoću kojih pojedinci i socijalne grupe doživljavaju svoj odnos prema društvenom razvoju kao i prema sopstvenim postupcima u procesu društvenog razvoja. Emocije građana i socijalnih grupa nastaju kao posledica delovanja draži iz spoljašnje sredine ili iz sopstvenog organizma, a njihov intenzitet zavisi od intenziteta draži, neočekivanosti u razvoju društvenih pojava i njihovog značaja za njih. Na kvalitet emocionalnih doživljaja osim svojstva draži, utiče i psihološko stanje građana i socijalnih grupa.

Poznati psiholozi Kreč i Kračfild emocije su definisali kao "uzbuđeno stanje organizma koje se manifestuje u obliku emocionalnog doživljaja, ponašanja i fizioloških promena u organizmu".²⁴ U ovoj definiciji sadržane su bar tri osnovne karakteristike emocija: subjektivnost emocija, angažovanost simpatičkog i parasimpatičkog nervnog sistema u emocijama i aktuelnost emocija. Bitna karakteristika emocija ogleda se i u tome što dovode do fizioloških promena u organizmu koje su veoma izražene, naročito kod emocija straha i

²⁰ Dragoljub Arnautović, Ljubomir Kasagić i Desimir Pajović: Vojna psihologija, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988, str. 50-55.

²¹ Mihailo Marković, Op. cit, str. 374.

²² Ibid, str. 373.

²³ Jovan Medić, Klinička psihologija, Savremena administracija, d.d., Beograd, 1992, str. 10.

²⁴ Kreč, D. i Kračfild, R. Elementi psihologije (prevod), Naučna knjiga, Beograd, 1976, str. 237.

apatije u vreme stagnacije u razvoju društva. U takvim društvenim uslovima snažne emocije mogu da dovedu i do organskih promena kod pojedinih kategorija građana.

U eri društvenog razvoja veoma je važno poznavati spoljne manifestacije emocije straha i gneva kod građana i njihovih izaslanika koji učestvuju u predstavničkim organima koji odlučuju o daljim pravcima razvoja društva. Te manifestacije su fiziološki veoma slične kod svih građana i socijalnih grupa, bez obzira na njihovu etničku, versku, nacionalnu i rasnu pripadnost. Poznavanje prirode osnovnih emocija, njihovog nastanka i mogućnosti kontrole ponašanja građana i socijalnih grupa u stanjima velikih emocionalnih uzbuđenja, koje sa sobom nosi buran politički, ekonomski, socijalni i kulturni razvoj društva, posebno je važno za organe vlasti koje usmeravaju razvoj društva na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou.

Najčešće psihičke reakcije na opasnosti stagnacije u razvoju jednog društva su nesigurnost i strah njegovih građana i socijalnih grupa, a u težim vidovima pesimizam, panika i drugi oblici negativnog ponašanja. To su ekstremni oblici ponašanja, kojima ne podležu svi građani i socijalne grupe, već samo manji broj onih najslabijih. Intenzivan razvoj, ipak, kod većine građana i socijalnih grupa budi pozitivna osećanja i kod njih razvija motivaciju i želju za uspehom i prosperitetom, koja je neophodno mudrom politikom razvoja društva iskoristiti i usmeriti u pozitivnom pravcu.

Emocije su snažan podsticajni element svakog građanina i socijalne grupe koji oslobađa latentnu čovekovu snagu. Emocije pomažu građanima i socijalnim grupama da lakše podnesu psihička i fizička opterećenja u periodima intenzivnog razvoja, ali i u periodu stagnacije.

Istraživanja su pokazala da se emocionalna ponašanja lako prenose na druge građane i socijalne grupe i da od njih sve više zavisi uspeh u političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju društva. Zato odmereno i mudro ponašanje političkog rukovodstva na lokalnom, regionalnom i državnom nivou, kao i narodnih predstavnika u predstavničkim telima, mogu veoma podsticajno da deluju na emocionalnu stabilnost i pozitivna osećanja građana i socijalnih grupa. Svojim odmerenim i ljudskim odnosom prema građanima i njihovim potrebama mogu da utiču na stvaranje emocija koje pokreću šire kategorije građana i socijalnih grupa na pozitivno ponašanje. To su činjenice koje političke elite moraju imati u vidu u svim društvenim situacijama, tim pre, što radost prosperitetnog razvoja može ljude "dići do nebesa", a nezadovoljstvo stagnacijom u razvoju društva stvoriti kod njih malodušnost i nezadovoljstvo koje vodi u nestabilnost i stalnu smenu vlasti, što se zakonito negativno odražava na politički, ekonomski, socijalni i kulturni razvoj svakog društva.

4.3. Senzacije

Senzacije su psihički oseti, osećaji, utisci koji se dobijaju od energije iz spoljašnjeg okruženja (*super refleksija*), odnosno psihički oseti koji dovode do uzbuđenja ili stvari i pojava u razvoju ljudskog društva koje izazivaju uzbuđenje građana i socijalnih društvenih grupa.²⁵

U svakodnevnom govoru pojam senzacija označava ono što izaziva uzbuđenje, događaj, vest o uspešnom razvoju društva koja nijednog građanina ne ostavlja ravnodušnim. Takve psihičke osete građani i socijalne grupe doživljavaju svakodnevno u procesu intenzivnog društvenog razvoja, kao i u periodu stagnacije u razvoju društva.

²⁵ Milan Vujaklija, Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd, str. 833.

U drugim jezicima pojam senzacija označava oset, osećaj, čulni podatak.²⁶ Pored ovog pojma u psihološkom rečniku navodi se i čitav niz drugih pojmova kojima se objašnjava suština i složenost ovog psihičkog procesa, kao što su:

Senzacionalan - (nlat. *sensationalis*) čovek (građanin) ili socijalna grupa koji izazivaju uzbuđenje.

Senzibilan - (nlat. *sensibilis*) čovek (građanin) koji je opazljiv, osetan, primetan, zapažljiv; osetljiv, sposoban za primanje utisaka, sposoban za osećaje; osetljiv, pun osećanja, nežan.

Senzitivan - (nlat. *sensitivus*) čovek (građanin) sposoban da oseti, osetan, čulan, osećajan; koji se zasniva na opažanju, čulnom opažanju (senzaciji).

Senzibilitet - (nlat. *sensibilitas*) koji označava osetljivost, sposobnost opažanja osetom; pojačana čulna osetljivost, osećajnost, čuvstvenost, nužnost osećanja.²⁷

Senzualizam - (nlat. *sensualis*) kao pojam označava filozofsko učenje koje celokupno saznanje svodi na čulne doživljaje. Drugačije rečeno, to je doktrina koja govori da psihički život počiva na čulnom iskustvu, kao jedinom izvoru saznanja. Po ovom učenju nema ničeg u razumu što prethodno nije bilo u čulima. Zagovornici ove doktrine zastupaju mišljenje da je čovek neispisana tabla, sposoban onoliko koliko to dopušta individualno čulno iskustvo. Senzualizam kao filozofski pravac je definisan u antici u okviru epikurove i stoičke filozofije. Posebno je aktuelizovan u periodu renesanse, a zatim se javlja kao poseban pravac - empirizam. Značajno je uticao na razvoj eksperimentalne psihologije. Početkom dvadesetog veka uticao je na razvoj empirijske psihologije, kao i na radikalni buhaviorizam, a tridesetih godina praktično je izgubio uticaj u psihologiji.²⁸

Senzualno – *čulno* je pojam koji označava ono što se odnosi na reakcije i iskustvo čula.

4.4. Intuicija

Intuicija je jedan od sastavnih elemenata pojma iskustvo, koji je nedovoljno teorijski istražen. U domaćoj i stranoj literaturi ovaj pojam se samo uzgred spominje, ali nigde zasebno teorijski ne obrazlaže. Zato smo prinuđeni da u njegovoj eksplicaciji, prvo, pođemo od osnovnih tumačenja ovog pojma datih u Leksikonu stranih reči i izraza i Psihološkom rečniku.

U Leksikonu stranih reči i izraza, pojam *intuicija* (lat. *intuer-sagledam, opazim* - nlat. *intuitio*) s filozofskog stanovišta označava neposredno opažanje, neposredno uviđanje, duhovno gledanje, neposredno stečeno saznanje, tj. ono saznanje do koga se nije došlo putem iskustva ili razmišljanja (refleksije), neposredno doživljavanje stvarnosti, "otkrivanje koje se razvija iz čovekove duše" kako figurativno kaže Gete. U svakodnevnom govoru ovaj pojam označava naslućivanje, predosećanje i slutnju.²⁹

U Psihološkom rečniku pojam *intuicija* označava neposredno opažanje i uviđanje, saznanje mimo rezonovanja. "Osećaj" za istinu, koji se prećicom i gotovo trenutno doživljava.³⁰ Dok, pojam *intuicionizam* (nlat. *intuitio*) označava učenje o intuiciji kao najglavnijem i najpouzdanijem izvoru saznanja.

U filozofskoj i psihološkoj literaturi nije sporno postojanje akta intuitivnog saznanja, već njegovo obrazloženje. Jedan deo objašnjenja oslanja se na metafizičku prirodu intuicije, sve do prepoznavanja božanske volje u njoj. U psihoanalizi se objašnjava odnosom

²⁶ Dragan Kostić, Psihološki rečnik, Savremena administracija, Beograd, 1971, str. 505 i 506.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem

²⁹ Milan Vujaklija, Op. cit, str. 360.

³⁰ Dragan Kostić, Op. cit, str. 234.

nesvesnog i svesnog dela ličnosti, prodorom nesvesnog, koje je prethodno izvršilo određeni "rad", u svest ličnosti, što se doživljava kao gotovo saznanje.

U stručnoj i naučnoj literaturi u upotrebi su i neretko se sreću specifični oblici intuicije: razvojna, naučna, politička, ekonomska, umetnička, policijska, oficirska, itd..., koje se uvek, u većoj ili manjoj meri, posmatraju s primesama stvaralačkog čina.³¹ Nas, naravno, sa stanovišta modela razvoja iskustava drugih i sopstvenih mogućnosti, posebno zanima "razvojna", "naučna", odnosno "starešinska" intuicija, koja uprkos brojnim i raznovrsnim objašnjenjima u naučnoj i široj javnosti nije dovoljno objašnjena. Čak nije ni proverena pouzdanost empirijskog podatka da je prisutnija kod intelektualnih naučnih elita, što se u širokoj javnosti prihvata kao neosporna činjenica. Dosadašnja društvena praksa pokazuje da se takav iskustveni podatak treba uzeti u obzir, ali ostaje sporno u kojoj meri je on realan.

U inostranoj literaturi intuicija se pripisuje ljudima sa visoko razvijenim intelektualnim sposobnostima. Tako u svojoj studiji Dž. A. Pikart (Jose, A. Picart) za glavne sposobnosti upravljanja smatra intuiciju i sposobnost predviđanja u razvoju društva i istovremeno postavlja praktično pitanje kako uticati na formiranje takvih sposobnosti kod intelektualnih elita. Naučnici su utvrdili da osnovu za razvijanje intuicije i sposobnosti predviđanja događanja u cikličnom razvoju društva čini visoka stručnost, odnosno sticanje bogatih (vrhunskih) znanja o principima i načelima razvoja društva.³²

Sa stanovišta izvlačenja iskustava u razvoju drugih država i naroda, posebno je značajno Pikartovo shvatanje odnosa intuicije i odlučnosti i hrabrosti onih koji upravljaju društvom. Samo intuitivni upravljači društva mogu da anticipiraju tok razvoja i ispolje odlučnost i hrabrost koja im pomaže da u društvenoj praksi deluju brzo i na taj način utiču na prosperitetan politički, ekonomski, socijalni i kulturni razvoj. To presudno utiče na otklanjanje neodlučnosti i ispoljavanje inicijativnosti onih koji su legalno i legitimno izabrani da upravljaju društvom.³³

Neki autori ističu osobinu genijalnosti kod pojedinih upravljača, navodeći da oni koji poseduju tu intelektualnu sposobnost, ispoljavaju uvek dva neophodna kvaliteta kao što su, s jedne strane *intelekt* koji čak i u najtežim trenucima u razvoju društva zadržava tračak unutrašnje nade i svetlosti koji vode istini i, s druge strane *hrabrost* da se sledi ta nada i svetlost, ma kuda ona vodila.³⁴

U tumačenju genijalnosti, prvo mesto zauzima kvalitet intelekta, a drugo, kvalitet temperamenta oličen u odlučnosti. Pod odlučnošću u razvoju društva mnogi autori podrazumevaju "političku hrabrost" da se preuzme odgovornost za razvoj zemlje, uprkos brojnim političkim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim iskušenjima. Hrabrog i odlučnog političkog rukovodioca karakterišu prisutnost duha koji mu omogućava da izađe na kraj sa slučajnim, nepredvidivim događajima u procesu društvenog razvoja i snaga volje kojom prevladava sve teškoće na tom putu. Po mnogim autorima ovi kvaliteti političkog rukovodioca podrazumevaju: nepokolebljivost karaktera, hladnokrvnost, samokontrolu i emocionalnu stabilnost u stresnim situacijama burnog i cikličnog društvenog razvoja.

Ovim kvalitetima ličnosti političkih rukovodilaca neki autori dodaju pronicljivost, tj. sposobnost da se zamisli, odnosno formira mentalna slika onoga što treba da se preduzme i praktično uradi u pojedinim fazama razvoja društva i odlučnost u delovanju da se planirano ostvari. To su osobine koje obezbeđuju uspeh u procesu društvenog razvoja koji su kroz istoriju razvoja ljudskog društva posedovali samo rukovodioci s velikim umom.³⁵

³¹ Ibidem.

³² Jose, A. Picart, Ehpert Warfighters with Battlefield Vision, Military Review, 1991. No 5.

³³ Isto.

³⁴ Danilović S. Nedjo, Op. cit, str. 133-148.

³⁵ Videti šire: Gray Otis, Developing Military Genins, Military Review, 1989, Vol. LXIX, No 11.

Dakle, *Intucija* je svojstvena samo ličnostima s visokim koeficijentom inteligencije. Označava sposobnost visoko inteligentnih rukovodilaca da na osnovu neophodnog broja informacija brzo shvataju suštinu razvojnih zadataka koji se moraju uraditi u određenom periodu vremena, pravilno procenjuju nastalu situaciju u procesu razvoja društva i brzo donose odluke koje podstiču razvoj zemlje.

4.5. Voljne radnje

Jedan od važnih elemenata samog pojma iskustvo je i voljni impuls, odnosno *voljna radnja*. U ovom radu voljnu radnju sagledavamo kao element iskustva za koju je neophodno postojanje želje i potrebe da se nešto uradi na planu razvoja društva. Želja je rezultat vitalnih i socijalnih nagona (povezanost s motivima), a odluka da se voljna radnja realizuje je rezultat čovekove svesti. Konflikti između motiva i želja su osnova mnogih poremećaja voljne aktivnosti.³⁶

Svaki voljni proces ima nekoliko svojih etapa kroz koje prolazi. Prva etapa je javljanje pobude (pojava motivacije, borba motiva, razmišljanje, odmeravanje i formiranje odluke), druga etapa je donošenje odluke i planiranje njenog izvršenja i treća etapa, predstavlja izvršenje odluke.³⁷ Postoji više oblika poremećaja volje i voljnih radnji, među kojima ističemo:

- *slabost volje (hipobulija) i potpuno gašenje volje (abulija)* koje se manifestuju gubitkom energije i nesposobnošću rukovodilaca da nastave i aktivno učestvuju u procesu političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja društva;

- *sugestibilnost* koja se ogleda u nekritičkom prihvatanju tuđih stavova. Obično se javlja kod nižih rukovodilaca na bazi jake emocionalne veze sa višim rukovodiocem kao objektom identifikacije, zatim kod histeričnih političara i narodnih predstavnika sa oštećenom inteligencijom (*tzv. docilni-poslušni debili*);³⁸

- *kolebljivost volje (ambivalencija i ambitencija)* koja nastaje kod sukoba suprotnih motiva pri čemu rukovodilac koji treba da predvodi razvoj društva ostaje neodlučan, odnosno ne može da donese odluku;

- *automatska poslušnost* koja se manifestuje kroz apsolutnu poslušnost rukovodioca u izvršavanju tuđih naloga (bilo domaćih ili inostranih centara moći).³⁹

5. Vrste iskustva

U filozofskoj teoriji razlikuju se dve vrste čulnog iskustva. Jedno je *pasivno* i uglavnom receptivno, a drugo je *aktivno*, dinamičko i kreativno, odnosno kako ga većina autora naziva *praktično iskustvo*. Pasivno iskustvo imamo u svim slučajevima prostog posmatranja, naročito kada se radi o posmatranju prethodnih faza razvoja društva, dok, aktivno iskustvo doživljavamo u svim slučajevima praktičnog delovanja, u koje spada i delatan odnos u procesu političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja društva. U prošlosti se obično uzimalo u obzir samo pasivno čulno iskustvo, što je bio jedan od razloga koji je pričinjavao velike teškoće u objašnjenju kako na osnovu konkretno datog iskustva možemo zaključiti ma šta o činjenicama objektivne stvarnosti koja se tiče razvoja društva.⁴⁰

U opštoj materijalističkoj teoriji saznanja govori se o direktnom i indirektnom saznanju. Direktno saznanje mi stičemo u svakodnevnom životu, kada o objektima

³⁶ Jovan Marić, Klinička psihijatrija, Savremena administracija, d.d., Beograd, 1992, str. 31.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibid, str. 31 i 32.

⁴⁰ Mihailo Marković, Op. cit, str. 371.

društvenog razvoja imamo neposredno znanje, dok indirektno saznanje postoji u nauci, gde mi znanje o objektivnom društvenom razvoju stičemo tek posrednim putem.⁴¹

U svakodnevnom životu obično govorimo o direktnim saznanjima o determinantama društvenog razvoja, jer saznanje tih determinanti ne predstavlja visoko razvijen aparat diskurzivnog mišljenja. Do svesti o determinantama razvoja dolazimo neposrednim opažanjem i intuicijom u procesu praktičnog delovanja u procesu razvoja društva. U našem slučaju to su u stvari predstave o držanju i ponašanju građana, socijalnih grupa i njihovih institucija, ustanova i organizacija u procesu političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja društva. Predstave o sopstvenom ponašanju, ponašanju drugih ljudi i socijalnih grupa u procesu društvenog razvoja sadrže mnoge individualne elemente koji variraju od građanina do građanina u zavisnosti od njihove percepcije i konkretnih uslova u kojima se odvija razvoj društva.⁴²

S stanovišta naučnog tretiranja modela razvoja iskustava drugih mnogo veći značaj imaju indirektna saznanja u kojima se vrši uopštavanje i korekcija individualnih i varijabilnih predstava o razvoju društva. Tek tada možemo govoriti o naučnom pristupu u proučavanju iskustava drugih iz svake praktične delatnosti građana i socijalnih grupa na razvoju društva. Ipak, zbog logičke korektnosti u zaključivanju treba reći da bez direktnog saznanja ne bi bilo ni ovog drugog - indirektnog saznanja, jer tek na našim neposrednim saznanjima o ponašanju društvenih aktera koji učestvuju u razvoju, gradi se celokupni fond znanja o objektivnim pojavama praktičnog ponašanja i delovanja u procesu političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja društva.

⁴¹ Mihailo Marković, *Dijalektika teorije značenja*, Nolit, Beograd, 1971, str. 198.

⁴² *Ibid*, str. 204.

5.1. Praktično iskustvo

Da bismo stekli direktno znanje o ponašanju građana, socijalnih grupa, društvenih institucija, ustanova i organizacija nedovoljno je čulno iskustvo, odnosno samo receptivno doživljavanje njihovih čulnih utisaka o determinantama razvoja društva. Osnova za direktno saznanje o njihovom ponašanju u procesu razvoja društva može biti samo jedno dinamičko i kreativno iskustvo koga društveni akteri doživljavaju u procesu razvoja. Ova vrsta iskustva u literaturi se naziva *praktičnim iskustvom*.⁴³

Elementi tog iskustva su: (1) svest o razvojnim ciljevima; (2) svest o načinu ostvarenja razvojnih ciljeva; (3) svest o potrebi praktičnog delanja na ostvarivanju ciljeva razvoja, i (4) svest o rezultatima delanja. Svi ovi elementi, bez ostatka, čine celinu praktičnog iskustva u procesu društvenog razvoja, u koje spadaju i iskustva iz oblasti političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja drugih država i naroda.⁴⁴

Samo u celovitom opažaju u kojem je snažno prisutna svest građana o razvojnim ciljevima društva u celini i svake njegove teritorijalne jedinice pojedinačno i u kojem su oni svesni da se samo doslednom primenom principa i načela u razvoju pojedinih privrednih i društvenih delatnosti, uz aktivno lično angažovanje i svest o svom doprinosu u tom angažovanju može obezbediti uspešan razvoj društva i ostvariti postavljeni razvojni ciljevi uz pametno i racionalno korišćenje raspoloživih resursa sa kojima raspolaže savremeno društvo. Pri tome, svaki građanin i socijalna grupa, s jedne strane, neprestano opaža efekte svog delovanja i registruje svaku promenu u svom ponašanju i delovanju, a s druge strane, te promene neprestano ocenjuje upoređujući ih s postavljenim razvojnim ciljevima. Ukoliko su zadovoljni oni produžavaju svoje praktično angažovanje u razvoju društva, a ukoliko nisu koriguju svoja ponašanja i praktična delanja, ili utiču na promenu samih razvojnih cilja društva.

Postoji više klasifikacija samog praktičnog iskustva. U literaturi se najčešće pominju dve vrste praktičnog iskustva - *pojedinačno (individualno) i grupno*.

5.1.1. Pojedinačno (individualno) iskustvo

Pod ovim iskustvom se obično podrazumeva nešto potpuno subjektivno, veoma promenljivo i, bar s obzirom na svoje elemente, neponovljivo. To je u suštini iskustvo jednog građanina, koga smo uslovno nazvali *individualno iskustvo*.⁴⁵

Bez obzira što je pojedinačno iskustvo građana u razvoju društva subjektivno obojeno, promenljivo i neponovljivo, u komunikaciji s iskustvima drugih građana ono pretpostavlja postojanje nekih intersubjektivnih elemenata u samom iskustvu. Ako u višim formama mentalne delatnosti ima nečeg invarijantnog, objektivnog i svojstvenog celoj jednoj socijalnoj grupi, onda je prirodno pretpostaviti da se njegovi začeci nalaze već u najelementarnijim pojedinačnim iskustvima svakog građanina, odnosno državljanina jedne zemlje.

5.1.2. Grupno iskustvo

Grupno praktično iskustvo je zbir individualnih iskustava jedne manje ili veće socijalne grupe pa i cele društvene zajednice. Kad se radi o iskustvima u razvoju društva to je praktično iskustvo jedne socijalne grupe (porodice, ustanove, opštine, regiona i društvene zajednice u celini). To nije samo prost zbir individualnih iskustava građana sa svim svojim

⁴³ Ibid, str. 198.

⁴⁴ Ibid, str. 198-204.

⁴⁵ Ibid, str. 243.

subjektivnim datostima, već su to doživljene relativno identične i intersubjektivne iskustvene činjenice o ponašanju i praktičnom delanju u procesu razvoja društva oslobođene subjektivnih predubeđenja, afekata, praktičnih interesa i drugih iracionalnih faktora, o čemu će biti više reči u teorijskoj elaboraciji kategorije objektivnog iskustva.

5.2. Objektivno iskustvo

Ako bi se iskustvo u razvoju društva shvatilo isključivo kao individualno i subjektivno, onda se, s pravom, postavlja pitanje da li takvo iskustvo može poslužiti za gradnju bilo kakvog pouzdanog misaonog sistema o postojanju objektivnog iskustva.

U društvenoj praksi i naučnoj teoriji potvrđeno je da u iskustvima jedne grupe građana i pripadnika jedne socijalne i esnafske grupe postoje relativno istovetni, intersubjektivni elementi, koji su nezavisni od pojedinačne svesti člana grupe, ali ne i od kolektivne svesti date društvene grupe. Skup ovakvih invarijantnih iskustvenih elemenata koji su doživeli građani u procesu političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja jedne zemlje čini *objektivno iskustvo*.

Objektivna struktura iskustva nije nešto čega možemo biti neposredno svesni i što možemo direktno saznati. To je nešto što uz pomoć naučnih metoda mora biti posredno zaključeno. Koji od elemenata ličnog iskustva građana imaju intersubjektivni, društveni karakter, može biti utvrđeno samo analizom ponašanja praktičnog delanja, pre svega, poređenjem njihovog ponašanja i delanja u razvoju društva sa ponašanjem i delanjem drugih građana i potom zaključivanjem po analogiji.⁴⁶

Teza o postojanju objektivnog iskustva ima karakter pretpostavke nužne za objašnjenje izvesnih iskustvenih činjenica. U našem slučaju, nužno je pretpostaviti da postoji objektivno iskustvo u procesu političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja svake zemlje pojedinačno. Da bi građani, socijalne grupe, institucije, ustanove i organizacije u jednoj zemlji bili u stanju da svojim učešćem u društvenom razvoju zajednički ostvaruju predviđene ciljeve razvoja društva, logično je pretpostaviti da u onom što oni opažaju, osećaju i žele u procesu političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja ima strukturalno identičnih elemenata.⁴⁷

Pri tome, značajno je naglasiti da apsolutne objektivnosti iskustava u razvoju zemalja nema. U nauci i svakodnevnom životu postoji samo relativna objektivnost saznanja uopšte i iskustva posebno. Ima malo ljudskih iskustvenih elemenata za koje se može reći da imaju objektivni i univerzalni društveni karakter. Tako na primer, svi građani verovatno doživljavaju neke strukturalno identične elemente pri osećanju potrebe za većim stepenom političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja lokalne, regionalne i globalne društvene zajednice, itd., iz čega se može zaključiti da su ti elementi praktičnog iskustva najobjektivniji. Međutim, nivo objektivnosti se može određivati i kvantitativnim merilima. Sve što više građana opaža i misli isto u procesu razvoja društva, to rezultat njihovog svesnog napora ima objektivniji karakter.⁴⁸ Objektivnijim saznanjem raspoložu narodni predstavnici u predstavničkim telima, posebno oni u izvršnim organima vlasti, od velike većine običnih građana jedne zemlje.

Dakle, pri ostalim jednakim uslovima broj građana koji su doživeli istovetno iskustvo u razvoju društva ili izveli istovetan zaključak o stepenu toga razvoja, posebno njihovo znanje i spremnost da se opaža ili sudi nezavisno od emocija, želja i interesa, kako svojih sopstvenih, tako i svoje porodice i druge socijalne grupe kojoj pripadaju, počev od mesne zajednice, opštine i regijonalne zajednice, do nacije i državne zajednice u celini u značajnoj

⁴⁶ Ibid, str. 248.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ибид, стр. 253.

meri utiče na objektivnost iskustva uopšte, pa i iskustva u procesu razvoja društva. Struktura iskustva u razvoju društva biće utoliko objektivnija ukoliko ona važi za veći broj subjekata u jednoj zemlji, pod većim brojem uslova i za duži vremenski period.

Literatura

- 1) Arnautović, D. Kasagić, L.J. i Pajović, D. (1988). *Vojna psihologija*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- 2) Danilović S. N. (1999). *Teorijski pristup proučavanju ratnih iskustava*. Vojno delo, 51(5-6), Beograd: Vojno izdavački zavod.
- 3) Kostić, D. (1971). *Psihološki rečnik*. Beograd: Savremena administracija.
- 4) Kreč, D. Kračfild, R. (1969). *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga.
- 5) Marić, J. (1992). *Klinička psihijatrija*. Beograd: Savremena administracija d.d.
- 6) Marković, M. (1981). *Filozofski osnovi nauke*. Beograd: SANU.
- 7) Medić, J. (1992). *Klinička psihologija*. Beograd: Savremena administracija d.d.
- 8) Marković, M. (1971). *Dijalektika teorije značenja*. Beograd: Nolit.
- 9) Otis, G. (1989). Developing Military Genins, *Military Review*, No 11.
- 10) Picart, J.A. (1991). Ehpert NJarfighters njith Battlefield Vision, *Military Review*, No 5.
- 11) Vujaklija, M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- 12) Višnjic, D. (1993). *Novi glasnik* br. 3. Beograd: Vojno izdavački zavod

ULOGA I ZNAČAJ PROCESA KONCEPTUALIZACIJE U SISTEMU NAUČNIH ISTRAŽIVANJA

Sažetak

Postoje razna shvatanja procesa konceptualizacije, njene uloge i značaja u sistemu naučnih istraživanja. Suštinska (zajednička) odredba tih shvatanja može se iskazati kroz sljedeću definiciju konceptualizacija je osnovana, naučno teorijska zamisao istraživanja određenog problema i predmeta koji može biti bilo koji realitet društvene stvarnosti podoban za određenu vrstu i tip naučnog istraživanja, pri čemu rekonceptualizaciju shvatamo kao komponentu procesa konceptualizacije.

Konceptualizacija je složen, etapni i fazni proces s kojim započinje djelatnost naučnog istraživanja i ona ima usmjeravajuću i kontrolnu ulogu, ne samo tokom procesa naučnog istraživanja, već i pri naučnoj upotrebi rezultata istraživanja, a što potvrđuju i rezultati savremenih metodoloških istraživanja.

Razmatranjem dijelova konceptualizacije dolazimo do saznanja da:

prvo, svi dijelovi, faze i etape su:

- a) posebne cjeline, i
- b) međusobno uslovljene cjeline;

drugo, naučno promišljanje se kreće od najosnovnijeg i najopštijeg ka sve konkretnijem da bi, na kraju, završilo uopštavanjem.

Konceptualizacija obuhvata dvije globalne etape:

I etapu teorijskog izgrađivanja teorijskog modela:

- a) problema i
- b) predmeta istraživanja i

II etapu empirijsku ili teorijsku provjeru modela, čiji je sastavni dio cjeline tog modela i razvijeni proces naučnog istraživanja.

U cjelini posmatrano, izvedbeni (primijenjeni) projekt naučnog istraživanja i njegova realizacija su strateški dio konceptualizacije.

Ključne riječi: Konceptualizacija (rekonceptualizacija), projekt naučnog istraživanja, naučno istraživanje, uloga, značaj, proces i sistem.

1. Definicija, uloga i zadaci konceptualizacije naučnih istraživanja

O problemima određenja – definisanja konceptualizacije naučnih istraživanja u društvenim naukama se relativno malo raspravljalo. Jedan od razloga je postojanje različitih shvatanja o mogućnosti i načinu određenja predmeta društvenih nauka kao tipskog predmeta koji artikuliše i povezuje zajedničke, bitne karakteristike predmeta raznih nauka i naučnih disciplina u korpusu društvenih nauka i metoda društvenih nauka i naučnih disciplina, kao i klasifikacije i tipologije naučnih istraživanja.

Postavlja se pitanje od kojih činilaca poći u razmatranju konceptualizacije naučnog istraživanja. Da li konceptualizacija počinje sa opažanjem – zapažanjem pojave, situacije, problema ili na neki drugi način. Nadalje, koja pitanja se moraju razraditi tokom konceptualizacije.

Evidentno je nekoliko osnovnih shvatanja o mjestu i ulozi konceptualizacije.¹ Po prvom shvatanju konceptualizacija predstavlja opštu, generalnu zamisao o naučnom istraživanju u cjelini. Po drugom shvatanju, to je sistem naučnih i operativnih aktivnosti i akcija, a po trećem konceptualizacija se odnosi na izgradnju pojmova² u procesu naučnog istraživanja.

Nesporno je da je konceptualizacija složen, etapni i fazni proces kojim započinje djelatnost istraživanja i koja se završava prezentacijom i primjenom zaključaka naučnog istraživanja. To je djelatnost stvaranja, izgrađivanja, razvijanja, oformljivanja koncepcije istraživanja na neki način i u nekom obimu. Ona prožima cijeli tok naučnog istraživanja.

Bitan zadatak konceptualizacije naučnog istraživanja je da kroz određenu proceduru pripremi najpovoljnije uslove i valjane naučno teorijske i metodološke osnove za izradu primjenjivog projekta naučnog istraživanja i da obezbijedi dosljednu realizaciju osnovne istraživačke ideje, koncepcije i koncepta od momenta pristupanja izradi istraživačkog projekta do prezentacije rezultata naučnog istraživanja. Dosadašnja metodološka istraživanja su pokazala da se konceptualizacija ne završava testiranjem projekta odnosno predistraživanjem, već ona ostvaruje svoju usmjeravajuću i kontrolnu funkciju i pri naučnoj upotrebi rezultata istraživanja. Imajući u vidu stvarne funkcije osnovne istraživačke ideje i konceptualizacije možemo stati na stanovište da je konceptualizacija bitna komponenta naučnih, a naročito empirijskih istraživanja, i da je neophodna u svim slučajevima u kojima je preporučljiva izrada projekta istraživanja.

Istraživačka praksa demonstrirala je, do sada, tri tipična načina odnošenja prema konceptualizaciji³:

1. izrada potpune konceptualizacije, što je naučno funkcionalno;
2. djelimična izrada konceptualizacije orijentacijom na izradu projektnog zadatka ili skice, što može biti opravdano samo kod nekih vrsta akcionih istraživanja;
3. odustajanje od konceptualizacije i neposredno pristupanje izradi projekta naučnog istraživanja, što je karakteristično za situaciju kada su naručilac istraživanja i istraživač isti subjekt.

Konceptualizacija istraživanja je nužno empirijski, teorijski metodološki i logički zasnovana. Ona je izrazito složena teorijska i metodološka zamisao sistema naučnog istraživanja, te se njegove komponente – komponente naučnog istraživanja ne mogu posmatrati nezavisno, bar u načelu.

Konceptualizacija istraživanja i empirija su tijesno povezani i međuzavisni. Empirijski osnovi konceptualizacije su koncentrisani u postojećem naučno saznanom fondu. Generalizacija empirijskih saznanja (kao činioци ukupnog naučno saznanog fonda) su bitna osnova konceptualizacije svakog naučnog istraživanja. Naime, opažanjem društvenih pojava, procesa i društvene prakse posredstvom čulno iskustvenih saznanja vrši se njihova identifikacija, opisivanje, klasifikacija, te se otkrivaju i prognoziraju određeni društveni

¹ Termiz, Dž. i Milosavljević, S., Uvod u metodologiju politikologije, DAX TRADE, Sarajevo, 1999, str. 341 – 346; Milosavljević, S. i Radosavljević, I., Osnovi metodologije političkih nauka (peto izdanje) JP Službeni glasnik, Beograd 2013., str. 413 – 416; Termiz Dž, Metodologija društvenih nauka, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK „Grafit“, Lukavac, 2009., str. 199 – 206.

² Vujević, M., Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti, Školaska knjiga, Zagreb, 2000., str. 12 – 14.

³ Naročito su vidljive razlike između teorijskih i empirijskih naučnih istraživanja. Isto tako, opravdano je postaviti pitanje potrebe za izradom konceptualizacije u slučajevima panel i verifikatornih istraživanja. Detaljnije o tome vidi: Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, TKD „Šahinpašić“, Sarajevo, 2003., str. 157 – 158; Milosavljević, S. i Radosavljević, I., Osnovi metodologije političkih nauka, treće izdanje, Beograd 2006., str. 413.; Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK Grafit, Lukavac 2009. str. 204.

proces, kritički se provjeravaju, usavršavaju i proširuju naučna saznanja društva i o društvu, naučnim istraživanjem i konceptualizacijom kao njihovom bitnom komponentom.

Ovom prilikom nećemo potpunije i detaljnije ulaziti u suptilne probelme i pitanja obima, strukture i porcedure konceptualizacije svih vrsta naučnih istraživanja i svih tipova naučnih istraživanja.

Ali su naročito vidljive razlike između teorijskih i empirijskih naučnih istraživanja. Shodno tome, opravdano je postaviti pitanja potrebe za izradu konceptualizacije u slučaju panel i verifikatornih istraživanja.

Osnov svake konceptualizacije istraživanja, pored teorije je, dakle, i empirija⁴ koja je u funkciji osnovnih polazišta svih naučnih istraživanja i konceptualizacije. Praksa je, također, osnov i predmet svake konceptualizacije. Empirijskim osnovama kritički se razmatraju i usavršavaju teorijske metodološke i logičke osnove raznih teorijsko – metodoloških orjenatacija (pravaca), naučnih paradigmi,⁵ te se dovode u pitanje valjanost djelimično ili / i u cjelini skupa aksioma, principa, postavki i normi nauke – naučne discipline. Utvrđuje se da li su teorijska saznanja dovoljno obuhvatna u smislu uključivanja svih relevantnih činilaca pojave i da li je teorija⁶ valjano formulisana odnosno da li se ona može uspješno povezati sa empirijskim osnovama ili je previše apstraktna, nedovoljno razvijena, te kao takva nije podložna faktičkoj naučnoj i praktičnoj operacionalizaciji.

Teorijski osnovi konceptualizacije sadržani su u naučno – teorijskim saznanjima o naučnim istraživanjima, projektovanju istraživanja, pojavi – predmetu i metodu određene nauke, odnosno naučne discipline. Konceptualizacija je i sama dvostruka teorija o predmetu i metodu. Sastavni dijelovi konceptualizacije sadržani su u kategorijalno – pojmovnom i terminološkom sistemu i naučnom jeziku, stavovima, sudovima i zaključcima, aksiomima, postulatima, teoremama i naučnim zakonima. Iskazani teorijski osnovi nalaze se u postojećem naučno . teorijskom fondu iz koga istraživači crpe naučna saznanja, objašnjenja i predviđanja. Teorijske osnove konceptualizacije su postulati i polazišta u svakom naučnom istraživanju i konceptualizaciji istraživanja počev od opažanja društvenog – istraživačkog problema, njegove idnetifikacije i artikulacije, izrade projektnog zadatka i idejne skice, izrade izvedbenog (primjenjenog) projekta istraživanja, realizacije istraživanja po projektu, zaključivanju na osnovu pribavljenih i obrađenih podataka primjenom projekta istraživanja, izrade izvještaja o rezultatima i procesu istraživanja (po projektu istraživanja), do primjene rezultata istraživanja. Odnosi između teorije i konceptualizacije su bitan uslov opstojanja, primjene ili odbacivanja teorije i konceptualizacije.

⁴ Sa stanovišta društvene stvarnosti problem je uvijek empirijski, osim u prognostičnim istraživanjima u kojima može biti pretpostavljen, moguć i vjerovatan. Ukoliko je u pitanju veća vremenska udaljenost u tom slučaju vjerovatnoća može da opada i da raste.

⁵ Termiz, Dž., Osnovi metodologije nauke o socijalnom radu, Grafitt, Lukavac, 2001. U navedenom djelu pod pojmom paradigme podrazumijevamo „osnovni, opšti stav neke nauke kojim se izražava shvatanje jedne pojave (predmeta nauke), mogućnosti, načina i dometa njenog naučnog saznanja. U tom smislu paradigma opredjeljuje sve pritupe, koncepcije, tumačenja i objašnjenja koja se u okvirima te nauke javljaju, te je to trajan i stabilan stav, ali i razvojan i promjenljiv stav. Ukoliko se jave teškoće i prepreke da s osloncem na njega se ne mogu naučno shvatiti i objasniti određene pojave dolazi do potrebe zamjene tog stava. U situaciji postojanja određenog skupa sadržaja, postulata, principa, aksioma između kojih postoji određeni stepen povezanosti može se smatrati da postoji paradigma društvenih odnosno prirodnih nauka, a one se ogledaju ne samo u shvatanju predmeta, već i u shvatanju metoda nauke(a). Nadalje, autor tvrdi da ukoliko postoji određeno naučno saznanje (makar postulativno) o pojavi koja je predmet nauke na osnovu koga se shvata i definiše pojava – predmet nauke postoji paradigma. Paradigma nauke odnosno naučne discipline je djelom eksplicitno izražena kroz naučno teorijske definicije, teorije, istraživački rad i shvatanja demonstrirana u praksi određene djelatnosti. Opširnije i potpunije o navedenom vidi: str.73 -76.

⁶ Termiz, Dž., Teorija nauke o socijalnom radu, Grafitt Lukavac 2005., vidi Pristup osnovama naučne teorije socijalnog rada, str. 7 – 13; Termiz, Dž., Kritika teorije, AMOS GRAF, Sarajevo, 2013., vidi Funkcije teorija u društvenim naukama i u društvu, str. 87 – 91.

Metodološki osnovi se nalaze u postojećem naučno – teorijskom fondu. Pod metodološkim osnovama podrazumijevamo ukupna metodološka saznanja date nauke, naučne discipline o logičkim pravilima, kategorijalno - pojmovnom sistemu kojim se metodologija kao nauka koristi u istraživanjima, naučna saznanja o metodama, tehnikama, instrumentima, postupcima i procedurama metodologije.

Poseban segment su naučno – historijski osnovi koji se bave problemima daljeg razvoja metodologije nauke – naučne discipline i metametodologije.⁷ Metodološki osnovi su iskazani i kroz metodološke osnove metodologije društvenih nauka, te posebnih i pojedinačnih metodologija naučnih disciplina društvenih nauka.

Logičke osnove konceptualizacije čine, prije svega, definicije mišljenja, pravila – zakoni istinitog mišljenja, imenovanje, označavanje i značenje, jezik kao sredstvo mišljenja, logičke varijable i logičke konstante, logičke iskazne funkcije i valencije istinitog mišljenja, osnovni oblici naučnog mišljenja, vrste i međusobni odnosi pojmova, definicije i definisanje, učenje o iskazu, stavu, sudu, zaključivanju i zaključku, dokazivanju i opovrgavanju, aksiomima i postulatima, naučnim teorijama, osnovne metode logičkog mišljenja i naučnog saznanja, što uključuje analizu, apstrakciju, specifikaciju, dedukciju, sintezu, konkretizaciju, generalizaciju, indukciju, analogiju i komparaciju.

Poznavanje logike kao nauke u društvenim naukama i društvenim istraživanjima je nužno iz razloga što su logika i pravila logičkog mišljenja usmjerena ka istinitom mišljenju i naučnom saznanju o predmetu i metodu društvenih nauka i njenih naučnih disciplina.

2. Struktura konceptualizacije naučnog istraživanja

Konceptualizacija naučnog istraživanja je početna etapa i faza procesa istraživanja. Kao opšta zamisao – koncepcija, proces konceptualizacije obuhvata sljedeće bitne momente⁸:

- a) konstatovanje i identifikacija istraživačkog problema;
- b) izrada i usvajanje istraživačkog „projektnog zadatka“;
- c) izgradnja i usvajanje idejnog projekta;
- d) izrada i provjera „izvedbenog“, „primjenjenog“ projekta istraživanja;
- e) realizacija istraživanja po projektu istraživanja:
 - pribavljenjem i
 - obradom pribavljenih podataka;
- f) zaključivanje na osnovu podataka pribavljenih i obrađenih primjenom projekta istraživanja;
- g) izvještaj o rezultatima i procesu istraživanja na osnovu realizovanog projekta istraživanja;
- h) sugestije i preporuke kao dio izvještaja i primjene rezultata naučnog istraživanja.

Svi navedeni dijelovi, faze, etape konceptualizacije naučnog istraživanja su posebne cjeline koje su međusobno uslovljene. Naučnom analizom procesa konceptualizacije koja obuhvata sve bitne segmente naučnog(ih) istraživanja možemo konstatovati da ona obuhvata dvije globalne etape i to:

- 1) Etapu teorijskog izgrađivanja teorijskog modela – problema i predmeta istraživanja
- 2) Empirijsku ili teorijsku provjeru tog modela.

⁷ Termiz, Dž., Problemi metametodologije, Fakultet političkih nauka, Sarajevo 2016.

⁸ Termiz, Dž., Problemi..., str. 82 – 83.

2.1. Opažanje pojava, procesa, problema posredstvom čula i iskaza drugih

Konceptualizacija istraživanja započinje opažanjem pojava, procesa, problema posredstvom čula i iskaza drugih. Bitne determinante opažanja – zapažanja su: osnovne odredbe logičkog mišljenja, kvalitet i kvantitet znanja koje obuhvata prethodna i savremena naučno teorijska i empirijska saznanja, metodološko – metodička znanja kao i volju i moral motivaciju, vjerovanja i uvjerenja, emotivna stanja (osjećaj) i sistem orijentacionih vrijednosti.

Pojave društvene stvarnosti mogu se opaziti u cjelini, djelomično – parcijalno ili njihova razna svojstva.

Opažanje pojave, problema i procesa objektivne društvene stvarnosti vrši se čulnim i nečulnim putem, pri čemu je značajno angažovanje svijesti⁹ i mišljenja.¹⁰

Čulnim putem se opažaju spoljne manifestacije pojava, procesa i problema, pa se tada govori o svjesnom čulnom opažanju. Čulnim putem ne mogu se opaziti osjećaj straha, tuge, bola, već se dato opaža „nečulnim putem“, psihički, duhovno.

Slična situacija je i sa idejama, misaonim tvorevinama i zamislama, te to označavamo i imenujemo zapažanjem.

Operaciona onotološki zasnovana klasifikacija opažanja¹¹ po kriterijumu uloge čula i svijesti razlikuje:

a) čisto čulno opažanje (izvorno čulno, bez prethodnog imena, oznake i značenja i izvan „paradigmatskog sistema“);

b) čulno opažanje u „paradigmatskom sistemu“, sa formiranim imenima i značenjima predmeta;

c) čulna opažanja u sistemu nauke i „paradigmi“ nauke;

d) psihička opažanja;

e) racionalno duhovna opažanja (opažanja ideja, uvjerenja i vjerovanja).

Na osnovu opažanja, u ovoj fazi „konstatuje“ se nešto bez saznanja o kvalitetu i kvantitetu predmeta opažanja. Tako nastaje početni utisak koji se nešto docnije razumom i znanjem artikuliše.

Po opažanju određenog problema, situacije ili stanja koje treba rješavati naučnim istraživanjem konstatuju se, odnosno uočavaju se i zapažaju „preliminarna saznanja“ o kvalitetu i kvantitetu, postojanje i (ili) odsustvo sličnosti i razlika, strukturi koji činioци imaju, manji ili veći značaj (rasprostiranje, trajanje djelovanja na cijelu situaciju, intenzitet i sl.) društveni i naučni. Važno je istaći da se u ovoj fazi preliminarno opisuju i klasifikuju određeni problemi, situacije i stanja i njihova procjena na postojeća naučna saznanja i društvena kretanja. U početnoj fazi istraživanja još uvijek se ne donosi odluka o istraživanju.

Na osnovu opažanja - zapažanja pojave, problema, procesa javlja se ideja o istraživanju. Ideja o istraživanju javlja se na osnovu određene inspiracije koja može da potekne iz:

a) uvida u naučno – teorijski fond (teorijski podsticaj);

b) realne situacije (empirijski podsticaj);

c) rezultata nekih istraživanja;

d) posrednih opažanja (indukovana).

Inspiracija i početna ideja ne mora i po pravilu nije artikulisana, već ona može da bude pretežno intuitivna. Artikulacija početne ideje (inspiracije) se ostvaruje kroz:

1) proces mišljenja (promišljanja, razmišljanja, zamišljanja);

⁹ Termiz, Dž., Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2014., str. 76.

¹⁰ Termiz, Dž. i Milosavljević, S., nav. dj., str. 81 – 82.

¹¹ Radosavljević, I., Hipotetičko – deduktivni metod u istraživanju politike, str. 259 . 260.

- 2) uvidom u naučno – teorijski fond o:
 - a) predmetu dotične nauke, naučne discipline;
 - b) metodu dotične nauke naučne discipline.

3) uvidom u naučnu praksu;

4) uvidom u društvenu praksu.

Za ovu fazu su posebno značajne sljedeće aktivnosti:

1) identifikacija informacija o problemu i stanju, odnosno izvora podataka i ocjeni njihovog karaktera i dostupnosti;

2) otkrivanje postojećeg znanja i datih shvatanja o problemu, situaciji i stanju;

3) utvrđivanje svojstava situacije i njihove podnesnosti za istraživanje.

U ovoj fazi konceptualizacije dolazi se do saznanja o:

a) društvenom i naučnom značaju problema, situacije, stanja;
b) pripadnost opaženog – zapaženog problema određenoj nauci odnosno naučnoj disciplini,

c) stanje opštedruštvenih i naučnih uslova za istraživanje;

d) donošenje odluke o daljem radu na rješavanju opaženog problema, situacije ili stanja.

U sljedećoj fazi konceptualizaciji se formira stanovište o problemu i predmetu istraživanja izborom:

a) aksioma;

b) postulata;

c) kategorija;

d) utvrđivanje njihovog međusobnog odnosa.

Nakon formiranja stanovišta u sljedećoj fazi se vrši kritičko ispitivanje i revizija stanovišta (dokazivanje – opovrgavanje) u vezi sa sljedećim pitanjima:

1) da li su sadržaji i forma ideje podobni za naučno istraživanje (da li opaženi društveni problem može da bude istraživački problem, u cjelini, parcijalno, segmentarno, ili njegov aspekt) i

2) da li se i kako mogu istraživati.

Ukoliko se dobiju afirmativni pozitivni odgovori na prethodna pitanja prelazi se na sljedeću fazu u kojoj se formira koncepcija istraživanja kao generalno opredjeljenje o:

a) problemu – predmetu;

b) procesu istraživanja.

Na osnovu formiranja koncepcije formira se, u sljedećoj fazi, koncept dotičnog istraživanja kao njegova konkretizacija u cilju određivanja moguće i podobne teme:

a) preliminarno određivanje predmeta i njegovo obrazloženje;

b) zamisao mogućeg procesa istraživanja.

U sljedećoj fazi se pristupa izradi projektnog zadatka kao artikulisane ideje, koncepcije i koncepta u obliku modela. Po završetku izrade projektnog zadatka veći stepen konkretizacije modela predstavlja izrada idejne skice.

Potom u narednoj fazi, vrši se izrada nacrtu naučne zamisli kao naučnog segmenta projekta istraživanja (primjenjenog, izvedbenog).

Krajnja faza konceptualizacije istraživanja je realizacija projekta predistraživanjem i rekonceptualizacija na osnovu projektovanja kao oblik istraživanja i predistraživanje – rezultata predistraživanja kao argumenta o valjanosti projekta i konceptualizaciji.

Jedno od posebno značajnih pitanja koja u određenom obliku treba razjasniti jeste pitanje izbora, definisanja i primjene kriterijuma izbora istraživačkog problema. Pitanje je višeslojno i ono se može razmatrati kroz tri faze:

Prva, konstatovanje postojanja problema u teoriji i praksi, na osnovu faza odedenih manifestacija:

- a) nedostatak saznanja ili nedovoljna saznanja o pojavi – problemu;
 - b) načini nastanka pojave – problema -namjeran, sistematski, po određenim pravilnostima;
 - c) pripadnost pojave - problema određenoj nauci odnosno naučnoj disciplini;
 - d) svojstva pojave, problema, procesa – problem je stvaran empirijski problem,
 - e) kako se problem može opisati definisati i klasifikovati;
 - f) značaj istraživanja i rezultata istraživanja za nauku i društvo – naučni i društveni značaj;
 - g) mogući uticaji problema istraživanja u sferi društvenih kretanja i na naučna saznanja;
 - h) da li se problem može istraživati i kako se može istraživati.
- Druga faza se odnosi na utvrđivanje sljedećih dimenzija:
- a) utvrđivanje izvora podataka o pojavi, problemu (empirijskih, naučnih i drugih, što determiniše vrstu i tip istraživanja, ciljeve istraživanja hipoteze i indikatore, metode i tehnike istraživanja);
 - b) utvrđivanje postojećih znanja i shvatanja o pojavi, problemu;
 - c) utvrđivanje osnova i svojstava za razmatranje istraživanja pojave, problema na osnovu:
 - 1) pripadnosti pojave, problema određenoj nauci, naučnoj disciplini;
 - 2) naučnom i društvenom značaju pojave, problema;
 - 3) opšti i posebni uslovi za istraživanje;
 - 4) modeli – tipskog predmeta i procesa istraživanja.
- U trećoj fazi se primjenjuju kriteriji izbora, u kojoj se na osnovu prethodnih kriterija pristupa:
- 1) Izradi teme projektnog zadatka i idejne skice;
 - 2) Izradi projekta istraživanja;
 - 3) Realizacije istraživanja predistraživanjem.

2.2. Odnos konceptualizacije istraživanja i projektnog (istraživačkog) zadatka

Projektni zadatak je dio konceptualizacije istraživanja i on iskazuje viši stepen artikulacije problema, odnosno određeni stepen saglasnosti oko tematskog određenja, poželjni tip istraživanja, najpodobnije metode istraživanja, procjenu potrebnih sredstava, opravdanost i očekivanja od istraživanja, te vrijeme, prostor i kadrovi za istraživanje.

Sadržaj i struktura projektnog zadatka su određeni temom. Tema se, čak sadržajno, može suziti, ali projektni zadatak mora biti u saglasnosti sa temom. U praksi istraživanja javljaju se ne rijetki nesporazumi, što je razlog da se sprovede kompetentna rasprava između naručioca i izvršioca – ponuđača istraživanja o projektnom zadatku na osnovu koje treba decidirano iskazati stavove o tipu istraživanja, odnosu rezultata i njihove primjene, o odnosu uslova i sredstava istraživanja s jedne i rezultata istraživanja s druge strane.

Obim teksta projektnog zadatka, po pravilu, ne prelazi tri kucane strane teksta.

Tekst projektnog zadatka i rasprava o njemu su osnov za izradu idejne skice projekta istraživanja.

2.2. Odnos konceptualizacije istraživanja i idejne skice projekta istraživanja

Idejna skica, ponegdje se naziva i idejni projekt, kao sažeti pisani dokument je i skraćena verzija projekta istraživanja. Njena izrada predstavlja svojevrsno i teorijsko i metodološko istraživanje. Po sadržaju je slična projektnom zadatku, s tim što je ona detaljnija, razvijenija i potpunija.

Sadržaj idejne skice¹² čine:

- 1) preliminarno određivanje predmeta istraživanja – naziv teme sa skraćenim opisom sadržaja;
- 2) mogući ciljevi istraživanja;
- 3) osnovni hipotetički stavovi o pojavi, problemu, predmetu istraživanja;
- 4) značaj i opravdanost istraživanja;
- 5) osnovne metode i tehnike istraživanja;
- 6) potrebno vrijeme, kadrovi i sredstva.

Obim teksta idejne skice projekta istraživanja ne prelazi deset kucanih strana teksta, a obično je to od pet do sedam strana teksta.

Idejna skica ima svojstva idejnog projekta te se ona može smatrati završenom tek onda kada se obavi rasprava o njoj i kada opravdane primjedbe i sugestije budu integrisane u njen sadržaj. Idejna skica je osnova za izradu projekta istraživanja („izvedbenog“, „primijenjenog“, „operativnog“).

2.3. Odnos konceptualizacije i projektovanja naučnog istraživanja

Bitna uloga i osnovni zadatak konceptualizacije istraživanja je da određenom procedurom pripremi osnove i stvori povoljne uslove za izradu primjenjivog projekta naučnog istraživanja, odnosno da obezbijedi dosljednost od momenta opažanja – zapažanja društvenog problema, realizaciji artikulisane istraživačke ideje, koncepcije, koncepta, projektnog zadatka, idejne skice, izrade nacrtu naučne zamisli i projekta istraživanja do prezentacije rezultata istraživanja i njihove upotrebe – naučne i društvene.

Projektovanje istraživanja i izvedbeni projekt je rezultat teorijsko – empirijskog istraživanja. Izvedbeni projekt istraživanja i njegova realizacija su strateški dio procesa konceptualizacije. Projekt istraživanja je preventivno teorijski, ali je i praktično operativan, te i taj praktično – operativni i metodološki dio je osnov za teoriju, ali u određenim slučajevima i za praksu. Izvedbeni projekt istraživanja je istovremeno rezultat i osnov meta – teorije i teorije, meta – metodologije i metodologije, te je kao takav njihov stalan i veoma složen predmet kao što je to konceptualizacija i rekonceptualizacija.

Projekt istraživanja je složen dokument koji obuhvata dvije vrste sadržaja – naučni i operativni, zbog čega ima svojstva naučnog i operativnog dokumenta. Po svojoj ulozi izvedbeni projekt istraživanja je normativni i planski dokument kojim se što je moguće potpunije iskazuje zamisao procesa naučnog istraživanja od početnog shvatanja problema do eventualne primjene rezultata istraživanja. Njegova uloga je da bude valjan naučni osnov i sredstvo upravljanja istraživanjem. Projekt istraživanja je teorijsko – praktičan, dinamički strukturalno – funkcionalni model sistema naučnog istraživanja, prvenstveno empirijskog, primjenjiv na sve tipove istraživanja. Svaki njegov dio je strukturalno – funkcionalna cjelina.

Izrada projekta istraživanja započinje formulacijom naslova teme. Naslov teme – početni je preliminaran i on se izgrađuje na osnovu rezultata razmatranja projektnog zadatka i idejne skice (idejnog projekta). osnovni razlog preliminarosti naslova projekta je u odnosu naslova i predmeta istraživanja. U tom smislu javljaju se bar tri teorijska pitanja:¹³

- 1) saglasnost teme sa predmetom nauke – naučne discipline u okviru koje se dotično istraživanje odigrava;
- 2) saglasnost teme sa predmetom istraživanja konkretnog projekta istraživanja;
- 3) saglasnost suštinskih odredbi teme sa iskazom o temi – sa formulacijom naslova.

¹² Milosavljević, S. i Radosavljević, I., Osnovi metodologije političkih nauka, JP Službeni Glasnik, Beograd, 2000., str. 413 – 415.

¹³ Termiz, Dž., Problemi..., str. 94 – 95.

Naslov teme treba da izrazi kratko, određeno, jasno i precizno suštinu onog što istražujemo. On obavezuje istraživače na sadržaj, mjesto i vrijeme istraživanja, te im nameće da u formulaciji problema i određenju predmeta istraživanja obrade sadržaj koji proizilaze iz odredaba naslova.

I tokom izrade izvedbenog projekta istraživanja dva puta se vrši provjera valjanosti naslova – naziva teme projekta istraživanja.

Prvi put se to čini nakon izrade operacionalnog određenja predmeta istraživanja jer nije isključeno da se naslov teme u nekoj mjeri izmijeni kako bi opšti iskaz naslova bio korespondentniji sa stvarnim sadržajem i svojstvima predmeta istraživanja, i drugi put nakon izrade načina istraživanja kada se naslov i naziv teme određuje u njegovoj konačnoj verziji.

Stoga se, u praksi istraživanja, operiše sa tri vrste naslova:¹⁴

- 1) preliminarni,
- 2) radni,
- 3) završni, konačni naslov.

Poslije izrade naučne zamisli izvedbenog projekta istraživanja moguće su dvije osnovne situacije:

a) da se tema zamijeni (dakle, da se od prvobitne teme u potpunosti odustane i da se utvrdi nova tema). Ova situacija zahtijeva potpunu ili parcijalnu rekonceptualizaciju. Potpuna rekonceptualizacija zahtijeva poništavanje i obnavljanje cijelog prethodnog toka konceptualizacije, dok parcijalna rekonceptualizacija podrazumijeva samo novu izradu i zvedbenog projekta (nacrta naučne zamisli) kojom se obezbjeđuje konzistentnost odnosa odredaba teme i ostalih dijelova projekta istraživanja.

b) u drugoj situaciji, preformulacija teme ne zahtijeva rekonceptualizaciju, već samo zahtijeva preradu iskaza o temi.

2.3.1. Odnos konceptualizacije i formulacije problema konkretnog istraživanja

U fazi izbora istraživačkog problema i njegove artikulacije su dati okviri i osnovi formulacije problema konkretnog istraživanja. Opažena – zapažena pojava, problem, situacija, stanje se definiše na bazi početnih saznanja u fazama konceptualizacije, koje nazivamo projektni zadatak i idejna skica, te se na tim osnovama i polazeći od odredbi naslova teme pristupi formulaciji problema konkretnog istraživanja koga čine tri međuzavisna i povezana segmenta – hipotetički stavovi, značaj istraživanja (i problema) i rezultati dosadašnjih istraživanja.

2.3.2. Odnos konceptualizacije i predmeta istraživanja

Predmet istraživanja je najsloženiji dio procesa istraživanja, projektovanja odnosno izrade projekta. Ovaj dio je bitan s obzirom na njegovu povezanost sa naučno – teorijskim fondom, a koja se ostvaruje u teorijskom određenju predmeta istraživanja.

Konceptualizacija je postupak kojim se vrši povezivanje postojećih saznanja naučno – sazajnog fonda o dotičnom predmetu istraživanja (temi), koji(a) predmetno pripada određenoj naučnoj disciplini – nauci u korpusu društvenih nauka. Istovremeno, to je povezivanje sa društvenom realnošću. Predmet istraživanja je dvokomponentan, sastoji se od teorijskog i operacionalnog određenja predmeta istraživanja. U teorijskom određenju predmeta istraživanja prezentiraju se saznanja raznih statusa i oblika, provjerena (naučno verifikovana), naučno poznata, ali ne verifikovana, empirijska i stručna kao ne naučna saznanja i ista služe za otkrivanje praznina, manjkavosti o predmetu istraživanja i na osnovu

¹⁴ Termiz, Dž., Osnovi metodologije socijalne psihologije, AMOS GRAF, Sarajevo, 2013., str. 42 – 43.

istih se konstatuje ono što nedostaje, što je vjerovatno, a što prethodni dijelovi impliciraju. To je način kojim se dolazi do „nepostojećih saznanja“ o predmetu istraživanja, a na osnovu postojećih naučnih saznanja i to imaginacijom uz korištenje osnovnih metoda naučnog saznanja. Ustvari teorijsko određenje predmeta istraživanja je teorija o predmetu istraživanja zasnovana na paradigmatiskim postavkama i prethodnim naučno – istraživačkim radnjama u konceptualizaciji. To je teorija koja ima segmente raznog nivoa istinitosti, vjerovatnoće i mogućnosti i ona je prvenstvena prognostičkog karaktera. Teorijsko određenje predmeta istraživanja nije opis i objašnjenje predmeta (kako to neki istraživači shvataju, tumeče i praktikuju), već je to teorijska zamisao o mogućem, ali još nepostojećem društvenom realitetu ili o postojećem realitetu o kome nemamo dovoljno saznanja ili postojeća znanja o njemu, do tada, nisu naučno verifikovana.

U okviru teorijskog određenja predmeta istraživanja vrši se i izrada kategorijalno – pojmovnog i terminološkog sistema koji je proistekao (činilac je) iz naučnog jezika određene nauke, odnosno naučne discipline, određen konceptualizacijom, teorijskim konceptom i modelom, a koga čine centralni pojmovi naslova – naziva teme i pojmovi bitnih odredaba pojave koja se istražuje. Svaki od navedenih pojmova ima svoj sadržaj, strukturu i formu, svoje odredbe – kvalitativne i kvantitativne. Prilikom definisanja tih odredaba i definisanju kriterija klasifikacija i pri klasifikovanju, formiraju se bitni pojmovi i termini koji se koriste u istraživanju. Tako je uspostavljen – formiran kategorijalno – pojmovni sistem istraživanja koji obezbjeđuje shvatanje i tumačenje značenja svih drugih pojmova i termina u datom istraživanju, ali je isti i osnov uspostavljanja adekvatnih relacija sa terminima i jezičkim izrazima primjenjenim u izradi istraživačkih instrumenata i njihovoj upotrebi u istraživanju. Dakle, u ovom dijelu projekta istraživanja ne navodi se (a to je istovremeno i neracionalno i nemoguće) cijela lista pojmova, termina i jezičkih izraza koji će biti korišteni u realizaciji istraživanja.

U operacionalom određenju predmeta istraživanja saopštavaju se bitne komponente i njihovi činioци koji će biti istraživani. Također, u ovom djelu predmet istraživanja se locira vremenski i prostorno, iskazuje njegovu pripadnost naučnoj disciplini u okviru koje se dotično istraživanje realizuje.

Operacionalno određenje predmeta istraživanja neposredno se izvodi iz teorijskog određenja, ma da njegova razrada započinje razmatranjem i operacionalizacijom preliminarnog predmeta istraživanja, odnosno obradom i razradom naziva – naslova teme. Prema tome, operacionalm određenjem predmeta istraživanja ostvaruje se (finalizira se) konkretizacija i specijalizacija problema i predmeta u okviru određenja predmeta istraživanja. Operacionalom određenjem predmeta istraživanja stvara se model poretka varijabli i vrši se njihovo predstavljanje. Činioce sadržaja (varijable) iskazujemo s osloncem na model tipskog predmeta istraživanja¹⁵ i oni imaju funkciju formiranja osnove sadržaja hipoteza u projektu istraživanja.

2.3.3. Odnos konceptualizacije i ciljeva istraživanja u projektu naučnog istraživanja

To je odnos cjeline i dijela, gdje je konceptualizacija cjelina, a ciljevi dio, što je slučaj i sa ostalim bitnim dijelovima nacrtane naučne zamisli projekta istraživanja.

Ciljevi istraživanja se iskazuju kao društveni i naučni. Naučnim ciljevima su zadati nivoi naučnog saznanja koji se namjeravaju ostvariti naučnim istraživanjem i koji će biti sadržani u rezultatima istraživanja. Mogući naučni ciljevi istraživanja su: naučna deskripcija, naučna klasifikacija i tipologizacija, naučno otkriće, naučna eksplikacija i naučna prognoza.

¹⁵ Termiz, Dž. i Milosavljević, S., Praktikum iz metodologije politikologije, drugo dopunjeno, prošireno i izmijenjeno izdanje, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Sarajevo – Beograd, 2018, str. 169 – 171.

U društvenim naukama naučna deskripcija i naučna klasifikacija su nužni i ugrađeni su u sve ostale nivoe naučnog saznanja.

Društveni ciljevi istraživanja, iako nisu kodifikovani i klasifikovani obavezuju i predviđaju da istraživanje svojim rezultatima ostvari određenu svrsishodnost i društvenu, vannaučnu upotrebljivost bez obzira na doprinos nauci.

Ciljevi istraživanja su uslovljeni temom, projektnim zadatkom, idejnom skicom, formulacijom problema, a naročito predmetom istraživanja, prvenstveno njegovim naučnim saznanjem o predmetu istraživanja iskazanom u prvoj cjelini teorijskog određenja predmeta istraživanja.

Ciljevi i predmet istraživanja opredjeljuju „polje“ istraživanja i determinišu zadatak istraživanja. Ciljevi istraživanja u cjelini determiniraju nivo i karakter hipoteza u projektu istraživanja.

2.3.4. Odnos konceptualizacije i hipoteza u projektu istraživanja

Nakon što se artikulira otkirvena i identifikovana pojava koja je društveno naučni problem, i nakon što je artikulise u predmet istraživanja uspostavlja se odnos između postojećeg naučnog fonda o problemu i predmetu istraživanja i otkriva se ono što treba saznati o predmetu istraživanja, a što čini sadržaj hipoteza. Hipoteze, u projektu istraživanja, se izvode iz predmeta istraživanja i one se svojom sadržinom neposredno odnose na predmet istraživanja, a posredno na formulaciju problema (hipotetičke stavove). Nivo i usmjerenost hipoteza zasnovana je na zahtjevima prvenstveno naučnih ciljeva istraživanja.

Hipoteze su osnovane pretpostavke o predmetu istraživanja i u valjano rađenom projektu istraživanja i naučno nastalom nacrtu naučne zamisli one su naučno osnovane i imaju oblik sudova. Hipoteze, strukturu hipoteza čine varijable (najmanje dvije) i to nezavisne – x i zavisne varijable – y koju nezavisna varijabla proizvodi, na nju utiče ili su u odnosu međuzavisnog uticanja i stava hipoteze koji iskazuje odnose između varijabli. Obično iskaz (stava) hipoteza je u formi tvrdnje, negiranja ili sumnje.

U projektu istraživanja hipoteze se izvode na tri nivoa opštosti (generalna, posebne i pojedinačne hipoteze), a broj hipoteza zavisi od stepena operacionalizacije predmeta istraživanja. U praksi projektovanja istraživanja i izradi projekata istraživanja optimalan broj hipoteza je devetnaest (19) i to jedna generalna, šest (6) posebnih i dvanaest (12) pojedinačnih.

U svim naučnim istraživanjima, pitanje indikatora je posebno značajno pitanje (kvalitativni – kvantitativni; elementarni – sindromni; ekspresivni – predikativni; objektivni – subjektivni, indikatori varijabli, indikatori stava hipoteze, upotrebljivi – neupotrebljivi indikatori). Indikatori u projektu istraživanja se navode uz pojedinačne hipoteze i tretiraju se sastavnim dijelovima pojedinačnih hipoteza. Indikatori najneposrednije determiniraju izbor i korištenja metoda i tehnika (postupaka i instrumenata) pribavljanja podataka u naučnom istraživanju.

2.3.5. Odnos konceptualizacije i metoda istraživanja u projektu istraživanja

Konceptualizacija istraživanja je početna faza naučnog istraživanja koja započinje opažanjem i analizom kao osnovnom metodom naučnog saznanja. Primjena osnovnih metoda i njihovih postupaka u procesu konceptualizacije se posebno ogleda u fazi izbora istraživačkog problema i njegove artikulacije. U prvoj fazi konceptualizacije posebno je naglašen visok stepen oslonca na osnovne metode naučnog saznanja s pretežnošću u korištenju analitičkih osnovnih metoda.

Odnos između konceptualizacije i osnovnih metoda sastoji se iz nekoliko bitnih momenata:

1) u osnovi konceptualizacije kao procesa i procedure su osnovne metode logičkog i naučnog mišljenja i istraživanja;

2) u svim fazama i etapama konceptualizacije, projektovanja, realizacije i prezentacije rezultata istraživanja moraju biti primjenjene sve osnovne metode naučnog saznanja, ali ne istovremeno i podjednako. Međutim neke od tih metoda, naročito analiza, klasifikacija pa i apstrahovanje naglašeno se koriste u nekim dijelovima istraživanja, kao što je to određenje predmeta istraživanja, hipotezama i u procesu obrade podataka, dok procesu zaključivanja i prezentacije rezultata istraživanja naglašenije je korištenje sintetičkih osnovnih metoda naučnog saznanja.

Opštenaučne metode se mogu primijeniti u svim fazama procesa konceptualizacije, ali one se različito primjenjuju u raznim fazama konceptualizacije istraživanja. U zavisnosti od predmeta, vrste i tipa istraživanja uspostavljaju se odnosi između konceptualizacije i opštenaučnih metoda.

Iz grupe opštenaučnih metoda naročito se primjenjuju hipotetičko – deduktivna metoda i to u početnoj fazi procesa konceptualizacije polazeći od njenih osnovnih postulata i procedura primjene.¹⁶ Statistička metoda se naglašeno primjenjuje u fazi pribavljanja i obrade podataka i interpretaciji rezultata istraživanja, a metoda modelovanja shvaćena i primjenjena u svim fazama konceptualizacije, a posebno pri projektovanju, izradi istraživačkog projekta i izradi i prezentaciji rezultata naučnog istraživanja. Komparacija je u osnovi komparativnog metoda i ona je neizbježna u procesu saznanja i naučnog saznanja – njegovog sticanja, provjere, razvoja i primjene u nauci i društvenoj praksi.

Iz grupe – kompleksa metoda pribavljanja podataka u istraživanju bilo kojeg procesa, ponašanja ljudi, iskaza, djelanja i tvorevina neizbježna je primjena bar sljedeće tri metode:

- a) analiza sadržaja dokumenta;
- b) ispitivanje i
- c) posmatranje.

U opredjeljenju izbora metoda, pored indikatora koji ih najneposrednije determiniraju, a koji su sastavni dijelovi pojedinačnih hipoteza u projektu istraživanja, djeluju tri bitna faktora: predmet i ciljevi istraživanja, tip istraživanja i naučna disciplina u okviru koje se realizuje predmetno naučno istraživanje.

Primjena više metoda u istraživanju nameće pitanje odnosa tih metoda i njenih rezultata i njihovih uloga u procesu zaključivanja na osnovu pribavljenih podataka. Pored toga, nužno je razriješiti problem odnosa raznih tehnika istog metoda primijenjenog u istraživanju. U vezi s tim, pravilo kao polazište u istraživačkoj praksi glasi: pravilan je izbor i dominantna je ona metoda i tehnika koja više odgovara saznavanju odredaba predmeta istraživanja i koja je prodornija.¹⁷

2.3.6. Odnos konceptualizacije i efekata istraživanja

Konceptualizacija naučnog istraživanja se ostvaruje raznovrsnim djelanjima i aktivnostima i to etapno, fazno i slojevito.

Prvi segment konceptualizacije odnosi se na ukupan proces istraživanja i izradu projekta istraživanja.

Drugi segment se odnosi na posebne cjeline naučnog istraživanja i projekta istraživanja.

¹⁶ Radosavljević, I., Hipotetičko – deduktivna metoda u istraživanju politike, Dečije novine, SO G Milanovac, 1996.

¹⁷ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, TKD „Šahinpašić“, Sarajevo 2003., str. 242.

Treći segment se odnosi na ukupne efekte, rezultate i posljedice u postojećem naučno – teorijskom fondu o predmetima nauke, naučne discipline, metodološkoj sferi, iskustvenoj sferi i sferi praktikovanja naučnih saznanja u društvenoj praksi.

U zavisnosti od faktičkih efekata rezultata i posljedica može se govoriti o prihvatljivosti i realizaciji konceptualizacije, koja može biti potpuna ili djelimična ili odbačena i cjelini.

3. Odnos konceptualizacije prema predistraživanju

Testiranje valjanosti konceptualizacije ostvaruje se predistraživanjem kao bitnom etapom konceptualizacije. Testiraju se sadržaji o izboru i artikulaciji istraživačkog problema, sadržaji koji se bave temom, projektnim zadatkom, idejnom skicom, istraživačkim projektom i sadržaji o realizaciji istraživanja predistraživanjem.

Odnos konceptualizacije prema predistraživanju ostvaruje se kroz slijedeće faze:

- prva faza konceptualizacije istraživanja ostvaruje se do izrade istraživačkog projekta u kojoj se teorijsko – metodološki i analitički, kritički se razmatraju osnovanosti izbora istraživačkog problema, teme, projektnog zadatka i idejne skice;

- druga faza se donosi na testiranje projekta istraživanja, u cjelini i po pojedinim dijelovima, po određenim pravilima i procedurama projektovanja;

- treća faza je vrlo rigorozna. Ona se ostvaruje testiranjem konceptualizacije predistraživanjem u smislu praktične empirijske provjere svega što je do tada urađeno, a to znači testiranje koncepcije, koncepta, modela, planiranja istraživanja i plana organizacije i izvođenja istraživanja predistraživanjem, plana pribavljanja i plana obrade podataka, izrade izvještaja i prezentacije rezultata istraživanja predistraživanjem. Dakle, u ovoj fazi konceptualizacije, kao što se može primijetiti, posebno je značajno testiranje projekta istraživanja (kao strateškog dijela konceptualizacije) koji je nastao kao rezultat prve etape konceptualizacije, pri čemu se projekt testira u cjelini, a osnovni kriterij testiranja projekta kao cjeline i njegovih sastavnih dijelova jesu međuzavisnost i funkcionalnost istraživačkog instrumentarija i izvora podataka, njihove valjanosti i pouzdanosti.

U četvrtoj fazi se pristupa izradi izvještaja o rezultatima istraživanja predistraživanjem, valjanosti konceptualizacije i preporuka za daljnje aktivnosti.

4. Odnos konceptualizacije prema interpretaciji i praktikovanju rezultata istraživanja predistraživanjem

Saznanja do kojih se došlo predistraživanjem izlažu se u pisanoj formi, sistematično, kritički i argumentovano u odgovarajućim formama, stilom i jezikom u saglasnosti sa zahtjevima konceptualizacije i samog istraživačkog projekta, te ista bi mogli imenovati kao konceptualizacijske izvještaje.

Konceptualizacijski izvještaji¹⁸ trebaju imati slijedeće sadržaje:

- a) sadržaje o izboru istraživačkog problema i njegovoj artikulaciji;
- b) sadržaj o naučnoj artikulaciji istraživačkog problema;
- c) sadržaji koji se bave temom, projektnim zadatkom i idejnom skicom;
- d) sadržaj o projektu istraživanja;
- e) sadržaj o realizaciji istraživanja predistraživanjem.

Svi navedni sadržaji bave se problemom i predmetom, sadržajem metodološko – metodičke prirode i sadržajima o organizaciji, planiranju, pripremi i izvođenju istraživanja.

¹⁸ I u ovoj fazi izrade izvještaja može se primijeniti model izvještaja o naučnom istraživanju i rezultatima istraživanja na način kako je to prije skoro tri pune decenije postavio prof. dr. Slavomir Milosavljević. Vidi: Milosavljević, S., Izveštaj o naučnom istraživanju, Centar visokih vojnih škola oružanih snaga „Maršal Tito“, Institut za strategijska istraživanja, Beograd 1990.

Po urađenom izvještaju o rezultatima istraživačkog projekta isti se dostavlja naručiocu i isti se razmatra u cilju razjašnjenja, otklanjanja uočenih nedostataka.

Od uočenih nedostataka i njihovog sadržaja forme i suštine zavisi da li će se pristupiti djelimičnoj rekonceptualizaciji ili će to zahtijevati izradu potpuno nove konceptualizacije.¹⁹ Rijetke su situacije u kojima se u potpunosti napušta prvobitna konceptualizacija, ali takve situacije su moguće. U zavisnosti od navedenog pristupa se realizaciji naučnog istraživanja.

5. Rekonceptualizacija

Rekonceptualizacija se može shvatiti u osnovi na dva načina. Prvo, veoma rašireno shvatanje je da je rekonceptualizacija proces i djelanje suprotnog smjera od konceptualizacije. Drugo je savremenije shvatanje i ono rekonceptualizaciju razumije samo kao komponentu konceptualizacije.

Nesumnjivo da je rekonceptualizacija kao komponenta procesa konceptualizacije zasnovana i uslovljena konceptualnim okvirom, odnosno teorijskim i metodološkim sadržajima iznijetim u konceptualizaciji, teorijskim i metodološkim konceptom i modelom istraživanja, koji se potvrđuje i odbacuje po ocjeni podataka pribavljenih predistraživanjem.

Uloga rekonceptualizacije²⁰ je usavršavanje i kritička analiza osnovne ideje, zamisli istraživanja, kojom se potvrđuje ili odbacuje valjanost projekta i konceptualizacije.

Osnovi rekonceptualizacije su opšta i posebna naučna saznanja o predmetu i metodi nauke, naučnih disciplina od kojih se polazi u svakom naučnom istraživanju.

Teorijski osnovi konceptualizacije su teorijska saznanja raznih nivoa naučnosti. To su verifikovana naučna saznanja nauke, naučne discipline kojoj pripada predmet istraživanja, a pored njih u statusu postulativnih su i naučno poznata, ali još uvijek neverifikovana, kao i nenaučna saznanja (stručna i iskustvena).

Empirijska saznanja su, također, osnova rekonceptualizacije i ona moraju biti u korelaciji sa teorijskim saznanjima. Empirijom u praksi društvene stvarnosti i naučnih istraživanja se potvrđuje valjanost postojećih teorijskih saznanja, ali se istovremeno i uvijek polazi od postojećih teorijskih saznanja.

Metodološki osnovi rekonceptualizacije su sadržani kroz logičko mišljenje – logičke osnove, korz epistemološki i naučno – strategijski dio metodologije nauke, naučne discipline.

Navedenim teorijskim, empirijskim i metodološkim osnovama kritički se razmatraju postojeća naučna saznanja, konformiraju i verifikuju, dopunjuju, mijenjaju, usavršavaju, a u cilju razvoja nauke, naučnih disciplina i potreba društvene prakse.

¹⁹ Konceptualizacija je proces koji se postavlja i istražuje po modelu tipskog predmeta i po modelu procesa istraživanja, vidi: Termiz, Dž. i Milosavljević, S., Uvod u metodologiju politikologije, DAX TRADE, Sarajevo, 1999., str. 346.

Model predmeta istraživanja je opšti, univerzalan i on je rezultat procesa metodoloških naučnih istraživanja u društvenim i političkim naukama i ima svojstva naučne paradigme jer je primjenjiv u svim društvenim, prirodnim i psihološkim naukama. Model je jedinstven, izvoran i originalan osnovne postavke tog modela su date prije četiri decenije. Vidi: Milosavljević, S, Politička akcija, Institut za političke studije, Fakultet političkih nauka Beograd, 1977; Isti, Istraživanje političkih pojava, Institut za političke studije, Fakultet političkih nauka Beograd i Centar za omladinu i pionire, Beograd, 1980; Milosavljević, S. i Radosavljević, I., Repititorijum iz metodologije društvenih istraživanja, Institut za političke studije, Beograd, 1988.

Izlaganje o konceptualizaciji naučnog istraživanja zasnovano je na shvatanju da se konceptualizacija odnosi na cjelinu istraživačkog procesa što je stanovište Viljema Guda, Pola Heta, Roberta Mertona, Paula Lazarsfelda, Miroslava Pečujlića, Slavomira Milosavljevića, Ivana Rdosavljevića, Dževada Termiza, dok Miroslav Vujević je vezuje za pojmove, a Bogdan Šešić ističe da su konceptualizacija i rekonceptualizacija suština procesa istraživanja i istraživačkog projekta. Vidi: Šešić, B., Osnovi metodologije društvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd, 1971.

²⁰ „Rekonceptualizacija je konstruktivna, naučno teorijski i empirijski osnovana kritika konceptualizacije i otklanjanje njenih grešaka odgovarajućim intervencijama“, Termiz, Dž., Problemi..., str. 81.

Rekonceptualizacija istraživanja podrazumijeva dvije situacije. Prva situacija se odnosi na potpuno napuštanje početne ideje, koncepcije, koncepta i modela izraženog u konceptualizaciji, što znači i zahtijeva izradu potpuno nove konceptualizacije.

Ova situacija u istraživačkoj praksi rijetko se javlja, ali nije nemoguća pošto se konceptualizacija odvija po strogo određenoj proceduri od izbora i artikulacije istraživačkog problema, izrade projektnog zadatka, izrade idejne skice, izrade „izvedbenog“, „primijenjenog“ projekta kao osnove za realizaciju naučnog istraživanja.

Istraživačka praksa je ukazala na razloge zbog kojih se javlja potpuna rekonceptualizacija²¹ počev od nedovoljnog teorijskog, iskustvenog i metodološkog znanja istraživača, nedovoljne obaviještenosti o pojedinim naučnim saznanjima, pre naglašeno poštovanje predviđenih i isključivih normi raznih teorijskih i metodoloških procesa, do nepovoljnosti uslova po samo istraživanje.

Druga situacija predstavlja djelimično napuštanje zamisli, ideja, koncepcija, koncepta i modela i tada imamo djelimičnu rekonceptualizaciju.

Metodološka istraživanja upućuju i na saznanja i o tekućoj rekonceptualizaciji kao komponenti procesa konceptualizacije koja se vrši „u hodu“, fazne koja se odvija po fazama procesa istraživanja i na konačnu rekonceptualizaciju.

Konačna rekonceptualizacija se odnosi na konceptualizaciju po završenom predistraživanju ili po primjeni rezultata istraživanja u njihovoj ukupnosti preko projekta istraživanja, čime se faktički u cijelosti vrši konačna adaptacija prema opštoj zamisli i dovođenju u sklad sa predmetom istraživanja i njegovim zahtjevima.

Jedno od pitanja koje se postavlja je pitanje da li rekonceptualizacija ima „svoju proceduru“ na što se može dati potvrđan odgovor.

Rekonceptualizacija se odvija po slijedećim fazama²²:

1. rekonceptualizacija teme i projektnog zadatka;
2. rekonceptualizacija idjne skice;
3. rekonceptualizacija projekta istraživanja nakon testiranja projekta predistraživanjem;
4. rekonceptualizacija izrade izvještaja o istraživanju i rezultatima istraživanja;
5. rekonceptualizacija primjene rezultata istraživanja.

Rasprave o temi, projektnom zadatku, idejnoj skici, analizi testiranog projekta predistraživanjem su u toj funkciji.

U tom smislu, kako smo prethodno i naveli može se govoriti o pracijalnim, tekućim, faznim rekonceptualizacijama.

Djelimična rekonceptualizacija je svo vrijeme prisutna od početne zamisli, ideje, teme, projektnog zadatka, idejne skice, izrade istraživačkog projekta do prezentacije zaključaka izvještaja.

Totalna rekonceptualizacija je rezultat predistraživanja kojom se u potpunosti odbacuje valjanost projekta i konceptualizacije.

Konceptualizacija – obimna i totalna u drastičnom vidu ne javlja se u istraživanjima u kojima je projekt valjano urađen i čijoj izradi je prethodila konceptualizacija.

²¹ Termiz, Dž., Metodologija..., str. 158.

Rekonceptualizacija se ostvaruje u:

1. u toku istraživanja;
2. po izradi izvještaja o istraživanju i rezultatima istraživanja, i
3. po primjeni rezultata naučnog istraživanja.

Tančić, D., Konceptualizacija istraživanja u političkim naukama, magistarski rad, Fakultet političkih nauka Beograd, 2006., str. 117.

²² Termiz, Dž. i Milosavljević, S., Uvod u..., str. 347.

Poštovanje procedure konceptualizacije je zaštita od potreba većih zahvata za konceptualizaciju, koja je u empirijskim istraživanjima društvenih pojava izuzetno teška i skupa, a zbog činjenice neponovljivosti društvenih pojava - ne daje očekivane i poželjne rezultate.

Izvori i literatura:

1. Milosavljević, S. i Radosavljević, I., Osnovi metodologije političkih nauka (peto izdanje) JP Službeni glasnik, Beograd 2013;
2. Milosavljević, S. i Radosavljević, I., Osnovi metodologije političkih nauka, treće izdanje, Beograd, 2006;
3. Milosavljević, S. i Radosavljević, I., Osnovi metodologije političkih nauka, JP Službeni Glasnik, Beograd, 2000;
4. Milosavljević, S., Izveštaj o naučnom istraživanju, Centar visokih vojnih škola oružanih snaga „Maršal Tito“, Institut za strategijska istraživanja, Beograd 1990;
5. Milosavljević, S., Politička akcija, Institut za političke studije, Fakultet političkih nauka Beograd, 1977;
6. Milosavljević, S., Istraživanje političkih pojava, Institut za političke studije, Fakultet političkih nauka Beograd i Centar za omladinu i pionire, Beograd, 1980;
7. Milosavljević, S. i Radosavljević, I., Repititorijum iz metodologije društvenih istraživanja, Institut za političke studije, Beograd, 1988;
8. Radosavljević, I., Hipotetičko – deduktivna metoda u istraživanju politike, Dečije novine, SO G Milanovac, 1996;
9. Šešić, B., Osnovi metodologije društvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd, 1971.
10. Tančić, D., Konceptualizacija istraživanja u političkim naukama, magistarski rad, Fakultet političkih nauka Beograd, 2006;
11. Termiz, Dž. i Milosavljević, S., Uvod u metodologiju politikologije, DAX TRADE, Sarajevo, 1999;
12. Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, TKD „Šahinpašić“, Sarajevo, 2003;
13. Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, NIK Grafit, Lukavac 2009;
14. Termiz, Dž., Osnovi metodologije nauke o socijalnom radu, Grafit, Lukavac, 2001;
15. Termiz, Dž., Teorija nauke o socijalnom radu, Grafit Lukavac 2005;
16. Termiz, Dž., Kritika teorije, AMOS GRAF, Sarajevo, 2013;
17. Termiz, Dž., Problemi metametodologije, Fakultet političkih nauka, Sarajevo 2016;
18. Termiz, Dž., Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2014;
19. Termiz, Dž., Osnovi metodologije socijalne psihologije, AMOS GRAF, Sarajevo, 2013;
20. Termiz, Dž. i Milosavljević, S., Praktikum iz metodologije politikologije, drugo dopunjeno, prošireno i izmijenjeno izdanje, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Sarajevo – Beograd, 2018;
21. Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, TKD „Šahinpašić“, Sarajevo 2003;
22. Termiz, Dž. i Milosavljević, S., Uvod u metodologiju politikologije, DAX TRADE, Sarajevo, 1999;
23. Vujević. M., Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

ОБРАСЦИ И ОСОБЕНОСТИ РУСКЕ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ**

Сажетак

С. Н. Гавров је изнео предлог да се руска модернизација треба посматрати у оквиру два обрасца: либералног и империјалног (царског), при чему се убедљива предност даје империјалном обрасцу модернизације.

Једна од особености империјалног обрасца модернизације јесте у томе што је он идеократичан и повезан са великом месијанском идејом. Империјална модернизација је наступала у име стабилности и очувања базичних карактеристика империје, те успешног спровођења економских, политичких, културних и других задатака у новим историјским и социокултурним условима.

Либерални образац модернизације Русије је једноставно хтео да се безусловно прихвати културно-цивилизацијско искуство Запада (тзв. вестернизација Русије) и трансформација Русије у либералном смеру. Међутим, усвајање модела западних институција (представничке демократије, изборног система, људских права, регулаторних прописа у бродоградњи итд.) попримило је у Русији облик девијантних имитационих форми, што не само да је мењало њихов изворни садржај, него их је изложило бројним критикама због тога што нису имале адекватне одговоре на негативне последице модернизације, а што је појачало захтеве да се примени империјални образац модернизације.

Кључне речи: модернизација, индустријализација, «друштво знања», развој, Русија, традиција, култура, идентитет

Zoran Milošević

FORMS AND CHARACTERISTICS OF RUSSIAN MODERNIZATION

Abstract

S. N. Gavrov suggested that the Russian modernization should be considered in the context of two forms: liberal and imperial (royal), whereby the preference has been convincingly given to the imperial form of modernization.

One of the characteristics of the imperial form of modernization is that it is ideocratic, and related to the great messianic idea. Imperial modernization took place in the name of stability and preservation of the basic characteristics of the empire, and the successful implementation of economic, political, cultural and other tasks in new historical and sociocultural conditions.

The liberal form of Russian modernization had the intention to unconditionally accept the cultural and civilizational experience of the West (the so-called Westernization of Russia) and Russia's transformation in the liberal direction. However, the adoption of models of Western institutions (representative democracy, electoral system, human rights, regulatory regulations in shipbuilding, etc.) took the form of deviant imitation forms in Russia, which not only changed their original content, but also exposed them to much criticism for not having adequate

* Редовни професор теоријске социологије, научни саветник e-mail: zoran.milosevic@yandex.ru

**Рад је настао у оквиру научног пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

responses to the negative consequences of modernization, which amplified the demands to apply the imperial form of modernization.

Keywords: modernization, industrialization, «society of knowledge», development, Russia, tradition, culture, identity

Модернизација дословно значи «осавремењивање», тј. обнову и довођење било чега у стање које захтева савременост. При томе, поимање модернизације искључиво као пуке замене застареле технологије новијом и напреднијом технологијом (технолошки напредак) није правилно, јер је заједно са технолошким прогресом потребно размишљати о томе да ли је друштвена средина способна да користи модерне технологије, или, другим речима речено, за успешну модернизацију неопходна је одговарајућа социјално-културна основа.

Последично, процес модернизације садржи две «компоненте»: техничку и културну. Прва се односи на техничке иновације и нове напредне технологије које се примењују у процесу производње. У принципу, ту спадају нови и обновљиви извори енергије, нове летелице, средства везе, нанотехнологије итд. Друга компонента представља модернизацију која се тиче културе и друштвене сфере. Она се односи на морал, област духовног живота, друштвене вредности и на крају крајева – сам образац живота људи. Обе компоненте су узајамно повезане, јер нове технологије изазивају преобрат у сазнању и техничка модернизација иницира и потребу да се модернизује и социјално-културни аспект. Истовремено, увођење нових система вредности мења менталитет људи и омогућава живот техничких иновација, односно техничку модернизацију друштва.

Модернизација је процес смене традиционалног, аграрног друштва увођењем индустријализације у производњи, као и развојем након тога. У Русији, модернизација је започета почетком XX века и има неколико особености:

- модернизација је извођена у веома кратким роковима,
- финансирање процеса модернизације одразило се на економску ситуацију у коме се нашло становништво у смислу да су му пали приходи,
- модернизацију је у потпуности контролисала влада,
- модернизација је прво захватила делове привреде који су били важни за јачање државе, што је условило и активно учешће владе. На пример, влада је контролисала изградњу пруга (железницу) и поштанских објеката, јер су били од стратешке важности за државу.

Поред тога влада је стимулисала стране инвестиције у Русију. Почетком XX века, страни инвеститори су почели да улажу капитал у Русију, при чему је пропорционални однос домаћих према страним инвестицијама био 60:40, тј. 40 посто новца у модернизацију руских предузећа уложили су страни инвеститори. Француска је улагала у банке, Немачка у индустрију, Велика Британија у нафтни сектор и обојену металургију итд.

Поред тога, модернизација је обухватила и монетарну реформу (1897) у оквиру које су формиране златне резерве и поједностављена конверзија валуте. Према већини

стручњака за реформе и модернизацију, Русија је све до 1914. године активно развијала и јачала сопствене позиције.¹

Међутим, рат и његов одраз на унутрашњу политику нанели су огромне штете због чега је економија практично престала да се развија и модернизује. Сви капацитети су преусмерени превасходно на задовољавање потреба војске, а што је умногоме умањило извоз.

РАЗЛИКЕ У МОДЕРНИЗАЦИЈИ РУСИЈЕ И ЗАПАДНИХ ДРЖАВА

Као основне особености модернизације у Русији треба навести следеће:

- велике компаније створане су уз подршку владе,
- по питању економије већина предузећа је била у државном власништву,
- већина монопола створена је од стране картела и синдикалних организација,
- буржоазија је умногоме зависила од владе,
- стране инвестиције су биле значајне, јер их је, између осталог, привлачила јефтина, али и нискоквалификована радна снага. У производњи је било мало машина, због чега је у предузећима радило много најамних радника, више него у САД-у и западноевропским државама, у економији је преовладала природна привреда,
- процес индустријализације је текао уз велике потешкоће,
- повремено је долазило до сукоба заговорника традиционалног друштва и модернизатора,
- у првом периоду модернизације развијала се тешка индустрија, а потом и остале индустријске гране.

Истовремено, западне државе (укључујући и САД) модернизовале су се на другачији начин:

- покретач модернизације била је слободна трговина, због чега су се формирала велика предузећа,
- држава се није мешала у економију до XX века, а потом је преузела регулаторну улогу,
- појављују се монополисти у виду трустова и концерна,
- власници капитала и компанија мало зависе од владе,
- из држава запада се извозио капитал и улагао у друге државе,
- радници су постајали висококвалификовани, док се у компанијама масовно уводе машине у процесу производње, због чега расте висина дохотка. Пре

¹ С. В. Кулешов, Модернизация России (XIX-XX вв.): социальные и политические процессы: учебное пособие / С. В. Кулешов, Ю. П. Свириденко, А. А. Федюлин, Альфа-М : ИНФРА-М, Москва, 2007. стр. 107.

индустријализације дошло је до револуције у аграрној сфери тако да је најразвијенија постала лака индустрија.

Задаци модернизације у Русији требало је да остваре следеће циљеве:

- да ојачају економску позицију Русије,
- да се пређе на индустријски облик економије,
- да се смањи заостајање за западним државама и да се постепено трансформише у друштво на основу искустава развијених држава. Тежиште је било на привреди која је јачала светску позицију Русије.

Задатак модернизације Русије узроковао је и стварање нових појмова који су имали за циљ да објасне наличје руске варијанте модернизације. Појам „модернизациона парадигма“ увео је Г. Г. Абдулкаримов, а означавао је да постоје различити путеви модернизације, а не само један.² Тако су А. А. Кара-Мурза и А. Г. Вишњевски предложили су да се користи термин «конзервативна модернизација», под којим су подразумевали образац орјентисан на очување или спору трансформацију традиционалних вредности, институција и друштвених односа.³ С. Н. Гавров⁴ је изнео предлог да се руска модернизација треба посматрати у оквиру два обрасца: либералног и империјалног (царског), при чему се убедљива предност даје империјалном обрасцу модернизације.

Особеност империјалног обрасца модернизације јесте у томе што је он идеократичан и повезан са великом месијанском идејом. Империјална модернизација је наступала у име стабилности и очувања базичних карактеристика империје, те успешног спровођења економских, политичких, културних и других задатака у новим историјским и социокултурним условима.

Либерални образац модернизације Русије је једноставно хтео да се безусловно прихвати културно-цивилизацијско искуство Запада (тзв. вестернизација Русије) и трансформација Русије у либералном смеру. Међутим, усвајање модела западних институција (представничке демократије, изборног система, људских права, регулаторних прописа у бродоградњи итд.) попримило је у Русији облик девијантних имитационих форми, што не само да је мењало њихов изворни садржај, него их је изложило бројним критикама због тога што нису имале адекватне одговоре на негативне последице модернизације, а што је појачало захтеве да се примени империјални образац модернизације.⁵

ИДЕОЛОГИЈА РУСКОГ КОНЗЕРВАТИВИЗМА КАО ОСНОВА МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

² Г. Г. Абдулкаримов, Теоретические проблемы актуальной этнополитики в России: этносоциология модернизации современной России, Весь мир, Москва 2008. стр. 231.

³ А. Г. Вишневский, *Серп и рубль: Консервативная модернизация в СССР*, ОГИ, Москва, 1998. стр. 48.

⁴ С. Н. Гавров, *Модернизация во имя империи*. Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России. «Эдиториал УРСС», Москва, 2004, стр. 64.

⁵ Зоран Милошевић, *Политичка модернизација*, Институт за политичке студије, Београд, 2010. стр. 276.

Да би модернизација била успешна, неопходна је синтеза традиционалног и савременог. Шта нам, дакле, дозвољава да идемо напред, у будућност, а да притом не порушимо створено у прошлости, уважавајући искуство предака које су они стекли?

Пред свим модернизаторима Русије увек се појављивало питање: шта је важније, учвршћивање идентитета или развој? Са тачке посматрања руских архетипова – важнији је идентитет, јер ако изгубимо идентитет, онда се и нема шта модернизовати.

Према већини савремених руских мислилаца, задатак очувања идентитета може да реши идеологија руског конзервативизма. Руски конзервативизам, на који се ослања и актуелна власт Русије, али и водећи руски геополитичари попут Александра Дугина, јесте ослањање на духовне традиције, на велику историју, на отаџбинску културу и на интересе већине грађана државе.⁶ То је подршка породичним вредностима, а уједно то значи и занимање за васпитање деце и бригу о старијој генерацији. То је давање пажње здрављу и образовању, као и уважавање културних вредности. То је заштита личне имовине, приватног власништва, породичног бизниса и пољопривредних домаћинстава. То је јачање државног суверенитета, а у том смислу и јачање престижности руске армије и служби безбедности итд. Другим речима, конзервативна модернизација је способност да се мења, али и да се остане оно што човек јесте. Конзервативизам је политика идентитета, а не очување статуса кво.

ИЗГРАДЊА «ДРУШТВА ЗНАЊА» КАО ГЛАВНИ ЦИЉ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

Тенденција формирања постиндустријског («информационог», «научног», «постматеријалног») друштва најављено је у развијеним државама још 70-их година XX века. Притом, постиндустријализација је почела са мењањем друштвених вредности и то на следећи начин: вредност стицања материјалног богатства преусмерена је ка самопоштовању, од власти над природом креће се ка хармонији са природом, од погледа на рад као средства зараде новца ка схватању рада као средства самореализације конкретног човека.

Последњих година у међународним организацијама и академским круговима учврстило се мишљење да је стицање и коришћење знања главни фактор конкурентности државе. Управо знање опредељује границу између сиромаштва и процвата. Последишно и Русија тежи ка „друштву знања“, јер овај пут модернизације омогућава максималну ефикасност и конкурентност са другима у свету.⁷

⁶ А. Дугин, Что такое модернизация [Электронный ресурс] // Политический класс. – 2009. - № 49 (январь). <http://evrazia.org/article/901>.

⁷ Стаљинова индустријализација сматра се једном од најуспешнијих у свету. Оцену Стаљинове индустријализације СССР-а, самим тим и Русије руски научници оцењују као опонашање модернизације коју је спровео Петар I Велики и која носи име „брза или милитаризована модернизација“. Суштина ове, Стаљинове индустријализације, јесте у брзом развоју тешке индустрије. Велику улогу у индустријализацији СССР-а играла је идеологија која је мотивисала грађане да раде како би се Совјетски Савез „супростави агресивном Западу“, затим да би имали „техничко-технолошку базу не лошију од Запада“ итд.. Другим речима, идеологија је указивала на Запад који угрожава СССР и потребу да се одбрани од истог тог агресивног Запада, што је давало мотивацију људима да следе државне циљеве.

ЛИТЕРАТУРА

- Абдулкаримов, Г. Г.: Теоретические проблемы актуальной этнополитики в России: этносоциология модернизации современной России , Весь мир, Москва 2008.
- Вишневский, А. Г.: *Серп и рубль: Консервативная модернизация в СССР*, ОГИ, Москва, 1998.
- Гавров, С. Н.: *Модернизация во имя империи. Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России*. «Эдиториал УРСС», Москва, 2004.
- Дугин, Александр: Что такое модернизация [Электронный ресурс] // Политический класс. – 2009. - № 49 (январь). <http://evrazia.org/article/901>.
- Кулешов, С. В.: Модернизация России (XIX-XX вв.): социальные и политические процессы: учебное пособие / С. В. Кулешов, Ю. П. Свириденко, А. А. Федулин, Альфа-М : ИНФРА-М, Москва, 2007.
- Милошевић, Зоран: Политичка модернизација, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

**FACTORS OF ECONOMIC GROWTH AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT
IN THE POST-SOVIET ACADEMIC DISCOURSE****Abstract**

Radical market reforms implemented in Russia by Boris Yeltsin's government right after the dissolution of the USSR in 1991 and aimed at tackling growing economic problems and poor standards of living resulted in a deep economic crisis and even more dramatic decline in living standards. Consequences of those failed market reforms continue to complicate economic situation in present Russia and other post-Soviet state and can be viewed as a negative example of economic transformation. Contemporary social, political and economic thought in post-Soviet states continues to analyze both the reasons of such a failure as well as its lessons and the most important factors capable of improving economic situation in Russia and other post-Soviet states. According to many academicians and experts, market reforms in Russia during 1990-ties mechanically followed the recommendations of IMF advisers without taking into consideration economic, social and cultural peculiarities and traditions of post-Soviet societies as well as mentality of the population. They argue that state had to play much more important and authoritative role in regulating macroeconomic processes, in setting right priorities in both social and economic policy and in providing well-designed and firm legal framework for successful economic transformation. At present, some leading Russian economists and politicians believe that Russian political leadership had to use successful Chinese experience in implementing economic reforms.

Key words: Market Reforms, Economic Growth, Sustainable Development, Russia

Numerous but ill-considered, hasty and hectic reforms during Gorbachev's "perestroika" and radical market reforms implemented later in Russian Federation by Boris Yeltsin's administration right after the dissolution of the USSR in 1991 were aimed at tackling growing economic problems and poor standards of living of the population. However, ill-considered format of those reforms and their concrete implementation resulted in a deep economic crisis and even more dramatic decline in living standards. At the very beginning of the reforms, system of economic regulation throughout the country was seriously undermined and even paralyzed by the fact that directors of state enterprises were released from their submission to central ministries and by short-sighted experiment to introduce elections of directors of state enterprises by members of working collectives.

Another serious mistake made by Gorbachev in his economic policy was his erroneous and populist decision to start nation-wide anti-alcohol campaign, which soon deprived state budget of considerable financial resources and created a vast black market with home-made alcoholic drinks. As a result, in 1986-1988 USSR state budget lost around 67 billion Soviet

rubles while Gorbachev and his team found themselves under growing criticism for introducing unpopular and ill-considered prohibition law and started losing their previous popularity.¹

The immediate consequences of the reforms included drastic degradation of the economic system, disruption of production links throughout the country, mounting economic fragmentation and decline of a single economic space and bankruptcy of numerous previously successful enterprises as a result of ill-considered and hasty mass privatization. Reforms resulted in a debacle of Russian domestic industry. During three years of “shock therapy” reforms the volume of industrial production decreased by half. As many economists believe, the real aim of such a format of conducting economic transformation was to destroy and kill Soviet economy rather than to reform it.² At the same time, a number of authoritative experts argue that during 1980-ties the Soviet economy remained generally viable and needed just to be structurally improved and modernized.³ As authoritative Russian politician and expert V. Nikonov indicates, during middle 1980-ties “all economic problems could have been solved”.⁴ In fact, disastrous economic reforms during Gorbachev’s perestroika paved the way to disintegration of the USSR and creation of independent Russian Federation. In the words of Russian economist M. Delyagin, “Russian statehood was formed as a machine for robbing Soviet legacy”.⁵

It should be noticed that key role in designing and implementing those reforms belonged to recommendations of the International Monetary Fund (IMF), which predetermined the radical liberal nature of those reforms. It is worth of noting that some authoritative American political scientists characterized Russian reforms during 1990-ties as “market Bolshevism”, which, in their view, were not in line with the principles of true democracy.⁶ Interestingly, while exploring the roots of Russian market reforms in 1990-ties Chinese experts came to a conclusion that one of the reasons for that Russian “market catastrophe” was absolute “lack of rationality” in traditional Russian mentality, which is prone to radicalism and revolutionary decisions.⁷

Major beneficiaries of those reforms were numerous criminal elements, which actively used shadowy format of privatization and due to that factor managed to take control over many previously quite successful enterprises. Most of those enterprises went bankrupt. In the words of famous Russian film director and public activist Stanislav Govorukhin, Yeltsin’s market reforms were in fact “great criminal revolution, which gave rise to symbiosis of oligarchs and

¹ Рыжков Н.И. Перестройка: история предательства. Москва, 1992. С. 243.

² 1991 год. Поворот в мировой и российской истории. Под редакцией академика РАН С.Ю. Глазьева, доктора исторических наук А.Ю. Полунова. Москва: Издательство МГУ, 2018. С.16.

³ Видьманов В.М. Кто виноват? И что делать? Москва, 2003. С. 34.

⁴ Никонов В.А. 1991 год: распад России // 1991 год. Поворот в мировой и российской истории. Под редакцией академика РАН С.Ю. Глазьева, доктора исторических наук А.Ю. Полунова. Москва: Издательство МГУ, 2018. С.23.

⁵ Делягин М. Россия в большой игре. Москва, 2016. С. 338.

⁶ Reddaway P., Glinesky D. The Tragedy of Russia’s Reforms: Market Bolshevism against Democracy. Washington DC, 2001.

⁷ Глазьев С. 25 лет реформ: уроки и возможности // 1991 год. Поворот в мировой и российской истории. Под редакцией академика РАН С.Ю. Глазьева, доктора исторических наук А.Ю. Полунова. Москва: Издательство МГУ, 2018. С. 171.

corrupt bureaucracy that started to exploit Russian economy”.⁸ As Govorukhin pointed out, victory of that “criminal revolution” was crowned by establishment of criminal state interconnected with mafia. Other important beneficiaries of Yeltsin’s reforms were leaders of the commodity sector of the economy, primarily directors of Russian oil and gas enterprises, who later made up an influential group of Russian oligarchs.

At the same time, vast majority of Russia’s population found themselves among absolute losers of those transformations. Increasingly deep social contrasts manifested themselves in a fact that one of the most vivid immediate results of the reforms was mass pauperization and impoverishment of the people, many of whom lost their jobs and had to survive at all costs. Life savings of the people virtually disappeared because of rapid and drastic devaluation of Russian ruble in 1992 after financial reforms undertaken by then acting prime-minister Yegor Gaidar. Critically-minded Russian politicians and public figures had very good reasons to argue that Yeltsin’s and Gaidar’s market reforms robbed vast majority of people in Russia. Mass unemployment, bankruptcy of numerous enterprises and chronic under financing of science and education in Russia caused mounting emigration of Russian scientists and intelligentsia abroad. According to rough estimates, starting from 1992 around 100.000 people emigrated from Russian Federation each year and the process of “brain drain” with its negative impact on Russia’s economy is still going on.⁹ It would not be an exaggeration to say that market reforms in Russia in 1990-ties were one of the most radical and at the same time ill-considered and disastrous reforms in post-socialist countries, which had the most severe and devastating social consequences in Eastern Europe.

Devastating consequences of those failed market reforms continue to complicate economic situation in present Russia and other post-Soviet state and can be viewed as a negative example of economic transformation. Contemporary social, political and economic thought in post-Soviet states continues to analyze both the reasons of such a failure as well as its negative lessons trying to identify on the basis of that negative experience the most important factors capable of improving economic situation in Russia and in other post-Soviet states.

According to many Russian academicians and politicians, radical market reforms in Russia during 1990-ties had a number of important structural flaws and shortcomings of a fundamental character. In particular, those reforms mechanically followed the recommendations of IMF advisers without taking into consideration economic, social and cultural peculiarities and traditions of post-Soviet societies as well as mentality of the population. Some economists argue that format of the reforms designed by IMF advisers in the first place followed the interests of big transnational capital and corporations ignoring the needs of Russian economy and interests of population.¹⁰

⁸ 1991 год. Поворот в мировой и российской истории. Под редакцией академика РАН С.Ю. Глазьева, доктора исторических наук А.Ю. Полунова. Москва: Издательство МГУ, 2018. С. 17.

⁹ Эмиграция и репатриация в России. Москва, 2001. С. 320.

¹⁰ Глазьев С. 25 лет реформ: уроки и возможности // 1991 год. Поворот в мировой и российской истории. Под редакцией академика РАН С.Ю. Глазьева, доктора исторических наук А.Ю. Полунова. Москва: Издательство МГУ, 2018. С. 174.

It quickly turned out that, contrary to the expectations of Russian liberal economists and politicians, mass privatization, private property and the market reforms themselves could not improve the economy and general standards of living. Contemporary Russian economists indicate that from the very beginning of the market reforms state had to play much more important and authoritative role in regulating macroeconomic processes, in setting right priorities in social and economic policy, in avoiding unwanted disproportions between different segments of industry and also in providing well-designed and firm legal framework for successful economic transformation. However, many experts argue that the major goal of the reforms was to liquidate Soviet economy and to create a new class of Russian bourgeois at any cost. Therefore, liberal architects of Yeltsin's market reforms absolutely did not care about its devastating social consequences.

One of the leading contemporary Russian economists S. Glaziev believes that especially monetary policy in present Russia has to be changed and to take into account the vital immediate interests of Russian real economy. In his opinion, sustainable economic development in the first place requires necessary sufficient investments and therefore state should provide necessary legal conditions for adequate financing of the real sector of economy from bank system. As an example, Glaziev indicates that permanent and stable rise of production in China is combined with even faster investment growth, which still is not the case in present Russia.¹¹

Another important precondition for successful economic development is effective central system of regulating economy, which is combining elements of strategic and indicative plans and providing favorable conditions for implementing investment projects in key areas of industry. Such approach, in opinions of many Russian economists, can explain the roots of Chinese "economic miracle" as well as recent spurt in economic development in South Korea, Vietnam, India and Singapore.¹² Some Russian economists and politicians believe that Russian political leadership had to use successful Chinese experience in implementing economic reforms.

Also, contemporary Russian politicians and experts indicate that another important precondition for successful economic development of Eurasian space under the conditions of growing economic globalization and economic conflicts is a need for closer economic integration between post-Soviet states with common market enabling free flow of capital, goods and labor force. Recently created Eurasian Union including Russia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Armenia can be considered as the first step in that direction. In M. Delyagin's view, further development of Eurasian integration is the only real way to preserve sovereignty of Eurasian countries under current political circumstances and to avoid further disintegration of Eurasian post-Soviet states, which otherwise seems to be unavoidable.¹³

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem. С. 175.

¹³ Делягин М. Россия в большой игре. Москва, 2016. С. 339.

LITERATURE

1. Видьманов В.М. Кто виноват? И что делать? Москва, 2003.
2. Глазьев С. 25 лет реформ: уроки и возможности // 1991 год. Поворот в мировой и российской истории. Под редакцией академика РАН С.Ю. Глазьева, доктора исторических наук А.Ю. Полунова. Москва: Издательство МГУ, 2018.
3. Деягин М. Россия в большой игре. Москва, 2016.
4. Никонов В.А. 1991 год: распад России // 1991 год. Поворот в мировой и российской истории. Под редакцией академика РАН С.Ю. Глазьева, доктора исторических наук А.Ю. Полунова. Москва: Издательство МГУ, 2018.
5. Рыжков Н.И. Перестройка: история предательства. Москва, 1992.
6. Эмиграция и репатриация в России. Москва, 2001.
7. 1991 год. Поворот в мировой и российской истории. Под редакцией академика РАН С.Ю. Глазьева, доктора исторических наук А.Ю. Полунова. Москва: Издательство МГУ, 2018.
8. Reddaway P., Glinsky D. The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy. Washington DC, 2001

**ФИЛОСОФИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО
СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ****Аннотация**

В статье рассматриваются методологические вопросы взаимодействия власти и народа. Отмечаются особенности взаимодействия правового государства и гражданского общества. Отношения власти как волевые отношения возникают между обладателем власти и тем, на кого распространяется власть. Государственная власть является средством социального управления. Общество как объект управления через демократические институты оказывает обратное воздействие на государство. Задача состоит в достижении взаимоприемлемого баланса между государственной властью и народовластием. Гармонизация взаимоотношений государства и гражданского общества является задачей ответственного государства.

Ключевые слова: власть, государство, правовое государство, народ, общество, гражданское общество, социальное управление, политика, демократия, взаимодействие власти и народа.

Koroeva I.D.²**THE PHYLOSOPHY OF STATE
GOVERNANCE OF SOCIETY****Annotation**

The article deals with methodological issues of cooperation between authorities and the people. The specific features of constitutional state and civil society are considered as well. Volitional relations of power appear between the ones who carry the power and the ones who are obliged to follow. State governance is an instrument in governing the society. The society being subjected to governance by democratic institutes is still highly influential on the state government. The aim is to reach a mutually acceptable balance between the government of state and the government of people. The harmonious relationship of the institutes is the task of a truly responsible state.

Key words: power, state, constitutional state, the people, society, civil society, governance of society, policy, democracy, cooperation between authorities and the people.

В настоящее время в России актуализировался поиск путей гармонизации взаимоотношений гражданского общества и государства. Как верно заметил выдающийся российский правовед и философ Д.А. Керимов, «гражданское общество является необходимой предпосылкой правового государства. Нет гражданского

¹ кандидат исторических наук, заместитель директора Центра экспериментальных образовательных программ Института государственной службы и управления Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации

² PhD of history, deputy director at the Center for Experimental Educational Programmes of the Institute of public administration and public service of the Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation

общества – нет и правового государства, равно как и без правового государства не может существовать, функционировать и развиваться гражданское общество»³.

Существование гражданского общества и правового государства – не просто теоретическое предположение, а реальное политическое целеполагание. Реальность любой целеустановки подтверждается реальной деятельностью субъекта. Высшее руководство Российской Федерации неоднократно заявляло о своем устремлении к установлению в стране гармоничных отношений между гражданским обществом и правовым государством. Философское (методологическое) осмысление вопросов взаимодействия власти и народа как никогда актуально.

Понятие «власть» очень часто и с большим разбросом трактовок используется в философии, социологических и правовых науках. Самым кратким, в силу собирательности, и самым емким определением власти является «возможность оказания воздействия на что-то и на кого-то»⁴. Власть предполагает определенные межсубъектные отношения, в рамках которых один из субъектов имеет возможность навязывать другому свою волю. Власть – явление социальное (общественное). Власть присутствует везде, где у человека есть возможность влиять на поведение другого человека. Власть формализуется (нормативно определяется) там, где сформированы устоявшиеся объединения людей: в семье, производственных коллективах, общественных объединениях, государстве. Средствами формализации власти являются социальные нормы (традиции, обычаи, мораль, право).

Отношения власти (синонимы: властеотношения, властные отношения) всегда имеют волевую сущность. Воля может быть как индивидуальной, так и коллективной. Поэтому субъектами властных отношений могут быть отдельные люди и их различные объединения. На сегодняшний день, высшей формой такого объединения следует признать государство. В силу правового регулирования отношения власти приобретают характер правовых отношений (правоотношений). В юридической науке правовые нормы, наделяющие одного участника правоотношения властными полномочиями в отношении другого участника правоотношения, принято называть императивными. Именно за невыполнение императивного предписания предусматривается правовая ответственность, как средство принуждения, без которого власть немислима. Принуждение – не всегда реальный элемент властных отношений, хотя оно всегда имеется в виду как сила, которая может быть применена в любой момент. Независимо от реальности принуждения, в отношениях власти всегда есть ведущие и ведомые, властвующие и подвластные, господствующие и подчиненные.

В цивилизованном, государственно-организованном обществе качество правовых отношений власти непосредственно зависит от качества права как регулятора общественных отношений. Качество же права и качество правового регулирования общественных отношений находятся в прямой зависимости от степени демократичности или недемократичности государств, степени разумности или неразумности его организации.

История убедительно свидетельствует, что государственная, как и любая другая, власть используется и во благо, и во вред, как средство созидания, так и средство разрушения⁵. Многое зависит от способности и готовности общества контролировать

³ Керимов Д.А. Избранные произведения. В 3 т. Т. 3. – М.: Издательский дом «Академия», 2007. С. 49.

⁴ Новая философская энциклопедия: В 4 т. Т. I. – М.: Мысль, 2010. С. 418.

⁵ О разрушительной силе власти подробнее см.: Денисов В.В. Философия насилия // Философия и общество. 2008. № 1.

деятельность государства и любого другого носителя власти, придавая ей свойства большей осмысленности и большей социальной значимости.

Государственная власть как особая разновидность социальной власти всегда политизирована. Государство выполняет роль ядра политической системы общества. Эффективность государственной политики производна от степени ее соответствия общественным потребностям и степени ее общественного осознания и одобрения.

Отношения власти существуют и развиваются между субъектом власти и объектом власти. Эти отношения могут быть бесконфликтными и конфликтными. Бесконфликтная модель предполагает убедительность субъекта власти и убежденность объекта власти. Конфликтная же модель характеризуется неубедительностью субъекта власти и неубежденностью объекта власти. В конфликтных отношениях власти, с одной стороны, обычно используют угрозы и различные формы насилия, а с другой – различные же формы неприятия и сопротивления. Уравнивание силы сопротивления с силой насилия непременно приводит к разрушению прежних отношений власти и началу выстраивания новых.

Осознание и принятие логики поведения субъекта власти не единственный мотив подчинения власти. Мотивация подчинения власти многообразна: от абсолютной солидарности с логикой власти до элементарного чувства страха при абсолютном неприятии этой логики. В промежутке же встречаются и корысть, и расчетливость, и подчинение авторитету и многое другое. Конечно, властителям не безразлична мотивация подчинения. Властитель заинтересован, как минимум, в меньшем сопротивлении, поэтому, со взглядом на перспективу, он вынужден выработать облагороженную идеологию или облагораживать ранее выработанную идеологию своей власти, одновременно пропагандируя ее. В свою очередь, подвластный, насколько он может позволить себе, в случае несогласия со своим положением подчиненного выработывает и делает достоянием других идеологию несогласия. При этом стороны отношений власти в меру своей свободы и преследуемых целей сами выбирают пределы публичности своего поведения. Сказанное одинаково справедливо применительно к любому виду отношений социальной власти, в том числе и власти государственной.

Социальное, экономическое, нравственное и прочее неравенство людей с многообразием интересов и потребностей предопределяет предназначение государства в качестве регулятора общественных отношений, гармонизатора противоречивых интересов и гаранта целостности общества.

Известный немецкий социолог, историк, экономист Макс Вебер (1864-1920 гг.) выделял три основных типа властного господства: 1) легальный, основанный на целерациональном действии и формальной рациональности; 2) традиционный, представленный в патриархальном и сословном господстве; 3) харизматическое господство, где властитель получает легитимность благодаря или святости, или личным свойствам. По его мнению, рациональное построение властных отношений в конечном счете приводит к формированию демократических институтов. Они создают возможность для принятия решений в ходе осмысленного дискурса, а не сообразно иррациональной воле вождя или незыблемой традиции. Рациональные властные отношения сводят к минимуму господство человека над человеком⁶.

⁶ См.: Гутнер Г.Б. ВЕБЕР (Weber) Макс (21 апреля 1864, Эрфурт – 14 июня 1920, Мюнхен) // Новая философская энциклопедия: В 4 т. Т. I. – М.: Мысль, 2010. С. 373-374; Гайденок П.П., Давыдов Ю.Н. История и рациональность. Социология М. Вебера и веберовский ренессанс. – М., 1991.

Отдавая должное великому ученому, приходится констатировать, что человечество еще не достигло такого уровня своего развития, чтобы хоть на примере одного государства было продемонстрировано абсолютно рациональное осуществление власти.

Понятно, что власть сама по себе не может ни с чем взаимодействовать, поскольку власть, как мы уже выяснили, это свойство (возможность, способность) субъекта навязывать свою волю другому субъекту. Взаимодействующими могут быть лишь субъекты деятельности. Таковыми, разумеется, могут быть носитель власти и те, на кого эта власть распространяется. Однако следует помнить, что носители власти так же многообразны, как многообразна сама власть.

В обыденном сознании понятие власти отождествляется с государством, с его представителями. Это воззрение широко внедрено в публицистику. И, что не очень желательно, оно же постепенно внедряется в ткань философских и социологических (в широком смысле) исследований. Все характеристики государства приписываются «власти». Например, власть законодательная, исполнительная и судебная; власть суверенная или зависимая; власть решительная или безвольная и пр. Словом «власть» обозначают не какое-то силовое преимущество субъекта (государства, его органа или должностного лица), а самого субъекта. Например, говорят о бездеятельности власти, его невосприимчивости по отношению к общественному мнению. Не оспаривая более правомерность (или ошибочность) отождествления власти и государства, перейдем к рассуждениям о взаимодействии именно государства и народа (общества).

Довольно универсальным и методологически функциональным представляется определение государства как политической целостности, созданной национальной или многонациональной общностью на определенной территории, где с помощью политической элиты, монополизирующей власть, поддерживается юридический порядок, включая законное право применения насилия. При этом государству не приписывается свойство абсолютного блага или абсолютного зла⁷. Основным предназначением (функцией) государства является управление обществом. Независимо от того, издает ли государство законы, организует ли оно реализацию этих законов или же осуществляет правосудие, оно управляет обществом.

«Общество не может существовать, функционировать и развиваться без управления, благодаря которому упорядочиваются взаимоотношения между его членами, социальными группами, объединениями, производственными предприятиями, культурными учреждениями, – отмечает Д.А. Керимов. – Особенно возрастает роль управления в эпоху усложнения общественных связей, научно-технического прогресса, модернизации производства, расширения демократии, обогащения духовной жизни и т.д. В этих условиях возрастает значение и роль, прежде всего, государственного управления, правового регулирования соответствующих общественных отношений, укрепления законности и установления режима правопорядка, благодаря которым объединяются и целеустремленно направляются многочисленные и разнообразные силы, факторы и тенденции общественной жизнедеятельности»⁸.

Интересны суждения замечательного российского философа Л.Н. Москвичева о сущности социального управления: «Социальное управление в общем виде – это

⁷ См.: Новая философская энциклопедия: В 4 т. Т. I. – М.: Мысль, 2010. С. 546-547.

⁸ Керимов Д.А. Избранные произведения. В 3 т. Т. 1. М.: Издательский дом «Академия», 2007. С. 200.

процесс воздействия социального субъекта на социальный объект в целях упорядочивания, сохранения или изменения объекта в соответствии с поставленными задачами при определенных внутренних и внешних условиях. Социальное управление – необходимая функция любой социальной системы (общества в целом или же его отдельных компонентов) как сложноорганизованной системы по обеспечению ее самосохранения, воспроизводства, функционирования и саморазвития»⁹.

Взаимоотношения между государством, осуществляющим управление обществом, и самим обществом находятся в процессе постоянного видоизменения. При этом необходимо иметь в виду, что видоизменение не всегда равнозначно развитию. Все зависит от состояния на тот или иной исторический момент и государства, и общества.

«Управление по мере развития социума, по мере усложнения общественных отношений развивалось и приобретало все новые и новые черты. А с возникновением государства управление приобретает качественно новую форму. Появляется государственный аппарат, профессионально занимающийся управлением государственными делами. Этот аппарат постепенно приобретает черты бюрократизма, субъектами которого являются бюрократы, чиновники», – справедливо отмечает И.А. Гобозов¹⁰. Как мы уже отметили, именно с бюрократией (чиновничеством) довольно часто отождествляется власть.

Система государственной власти и органов, ее осуществляющих, определена в Конституции Российской Федерации. Государственная власть в Российской Федерации осуществляется на основе ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную. Органы законодательной, исполнительной и судебной власти самостоятельны¹¹. Государственную власть в Российской Федерации осуществляют Президент Российской Федерации, Федеральное Собрание, Правительство Российской Федерации, суды Российской Федерации, органы государственной власти субъектов Российской Федерации, предметы ведения и полномочия которых законодательно разграничены. Кроме того, органы местного самоуправления могут наделяться законом отдельными государственными полномочиями с передачей необходимых для их осуществления материальных и финансовых средств. Реализация делегированных органам местного самоуправления полномочий подконтрольна государству (см. статьи 10, 11 и 132 Конституции Российской Федерации).

Непременным и минимальным ожиданием общества как объекта государственного управления является предсказуемость государственной власти. Минимальным потому, что вряд ли она когда-нибудь будет одобряемой всем обществом. А то, что власть зачастую осуществляется вопреки общественному мнению, доказательств не требует. Показателем и даже, в известной степени, гарантом предсказуемости осуществления государственной власти является ее идеологическая

⁹ Москвичев Л.Н. Общественное развитие и социальное управление (Социально-философские концепции: классические, неклассические и современные). – М.: Изд-во РАГС, 2009. С. 18-19. См. также: Воронович Б.А. Социальное управление: дискуссии о субъекте и объекте // Современная Россия в изменяющемся мире: философские проблемы социального управления. – М.: Изд-во РАГС, 2006. С. 30-50.

¹⁰ Гобозов И.А. Управление и бюрократия // Философия и общество. 2009. № 4. С. 7.

¹¹ Как видим, авторы текста Конституции РФ, все же, разграничивают государственную власть и органы государственной власти.

основа. Иными словами, власть должна представлять собой не что иное, как воплощение в жизнь идеологии, которой отдало свое предпочтение большинство людей, в совокупности составляющих общество. Конечно, данное утверждение справедливо применительно к демократическим государствам и гражданским обществам.

В свете сказанного настораживает конституционное утверждение, что никакая идеология не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной (см. статью 13 Конституции Российской Федерации). Как справедливо отмечает М.Ю. Попов, «идеология всегда была существенной частью мировоззрения, без которого не может быть ни дальновидной политики, ни большой культуры. Без мировоззрения, вносящего смысл в деятельность людей, общественная жизнь и культура замирают. Именно этот процесс мы сегодня наблюдаем в России. Не потому ли сегодня нет больших культурных достижений равных культуре прошлых веков. Не следует забывать, что российская культура XIX и XX вв. была оплодотворена либо демократическими идеями просвещения и критического реализма, либо романтикой революции»¹².

Поэтому нельзя не согласиться с утверждением, что «суверенное государство не может не иметь своей идеологии. Без нее оно обречено копировать модели общественного устройства других стран, следовать в фарватере их политики. При этом государственная идеология обязательна для власти, а в обществе должно быть сохранено идеологическое многообразие. По мере развития общества будут уточняться и представления о содержании объединяющих условий. Идеология должна улавливать эти изменения, обеспечивать их жизнеспособность в обозримом временном пространстве»¹³.

Безыдейное государство обречено на столкновение с многочисленными и различными по сути социально-экономическими, политическими, культурными и пр. проблемами. Собственно, новейшая российская история это наглядно подтверждает. Однако, не все так плохо. Выборы в Государственную Думу показывают, что в обществе высок спрос на идеологию, идеологию преодоления существующих проблем. Политические партии, представленные в Думе, естественно, будут стараться влиять на государственную политику, исходя из собственных идеологических воззрений. А государственные (законодательные) решения будут впитывать в себя идеологию большинства.

Государство тем более сильно и эффективно, чем более оно в своей деятельности учитывает мнение общества (народа). «Тот, кто привлечет на свою сторону народ, – справедливо отмечает В.В. Денисов, – имеет больше шансов одержать победу. Об этом свидетельствует историческая политика. К народным массам обращались в переломные и критические моменты истории представители разных общественных сил. Так было в эпоху становления капитализма, когда происходила ожесточенная борьба отживающего феодализма с рвущейся к власти промышленной буржуазией»¹⁴.

Объектом управления и одновременно стороной взаимодействия с государством обычно указывается либо народ, либо общество, либо и то, и другое

¹² Попов М.Ю. Социализация личности в условиях деидеологизации: в поиске идеологии консолидации // Социально-гуманитарные знания, 2004, №6. С. 64.

¹³ Реформирование России: реальность и перспективы. М., 2003. С. 266.

¹⁴ Денисов В.В. Народные массы как субъект исторического процесса // Философия и общество. 2010. № 2. С. 39.

вместе, но с обособлением одного из этих понятий скобками. Ничего неприемлемого в этом мы не видим, хотя понимаем, что содержательно это не идентичные понятия, даже если иметь в виду, что и народ, и общество – это определенная совокупность людей¹⁵. Применительно к России, на наш взгляд, одинаково правомерно говорить, как о российском народе, так и о российском обществе, не проводя никаких принципиальных различий. Констатируя взаимодействие власти и народа (государства и общества), Конституция Российской Федерации конкретизирует – «многонациональный народ». Так, преамбула к российской Конституции начинается с утверждения: «Мы, многонациональный народ Российской Федерации». А в статье 3 Конституции утверждается: «Носителем суверенитета и единственным источником власти в Российской Федерации является ее многонациональный народ».

Восприятие народа как источник власти опосредуется не только законодательными положениями, но и реальной практикой реализации этих положений. «Главный парадокс современности – отмечает В.В. Денисов – заключается, с одной стороны, в происходящем возрастании социально-политической активности масс, а с другой – в наблюдающейся апатии с отходом многих людей от участия в общественной деятельности, в проявлении приоритетности индивидуальных, а не общественных целей. И российское общество не составляет в этом отношении исключения»¹⁶.

Сущность народовластия, формы и методы его осуществления принято называть демократией, демократическими институтами, демократическими процессами и пр. Каждое государство демократично по-своему. Как носитель суверенитета и единственный источник власти в Российской Федерации, ее многонациональный народ осуществляет свою власть непосредственно, а также через органы государственной власти и органы местного самоуправления. Высшим непосредственным выражением власти народа являются референдум и свободные выборы. Никто не может присваивать власть в Российской Федерации. Захват власти или присвоение властных полномочий преследуются по федеральному закону. Граждане Российской Федерации имеют право собираться мирно, без оружия, проводить собрания, митинги и демонстрации, шествия и пикетирование. Они имеют право участвовать в управлении делами государства как непосредственно, так и через своих представителей, избирать и быть избранными в органы государственной власти и органы местного самоуправления, а также участвовать в референдуме. Не имеют права избирать и быть избранными лишь граждане, признанные судом недееспособными, а также содержащиеся в местах лишения свободы по приговору суда. Граждане Российской Федерации имеют равный доступ к государственной службе, имеют право участвовать в отправлении правосудия. Граждане Российской Федерации имеют право обращаться лично, а также направлять индивидуальные и коллективные обращения в государственные органы и органы местного самоуправления (см. статьи 3, 31-33 Конституции Российской Федерации). Социальная ценность конституционно-правовых деклараций тем выше, чем более они находят развитие в обычном законодательстве и практике правоприменения.

Между правовыми положениями о народовластии и реальным народовластием вряд ли достижимо полное соответствие. Задача состоит в достижении

¹⁵ См.: Денисов В.В. Народные массы как субъект исторического процесса // Философия и общество. 2010. № 2; Новая философская энциклопедия: В 4 т. Т. III. – М.: Мысль, 2010. С. 13, 132; <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%F0%EE%E4>.

¹⁶ Денисов В.В. Народные массы как субъект исторического процесса С. 39.

взаимоприемлемого баланса между государственной властью и народовластием на основе примирения интересов.

Библиография:

1. Конституция Российской Федерации.
2. Бойков В.Э. Народ и власть. Результаты социологического мониторинга: 1998-2005 гг. – М.: Изд-во РАГС, 2006.
3. Воронович Б.А. Социальное управление: дискуссии о субъекте и объекте // Современная Россия в изменяющемся мире: философские проблемы социального управления. – М.: Изд-во РАГС, 2006.
4. Гайденок П.П., Давыдов Ю.Н. История и рациональность. Социология М. Вебера и веберовский ренессанс. – М., 1991.
5. Гобозов И.А. Управление и бюрократия // Философия и общество. 2009. № 4.
6. Денисов В.В. Философия насилия // Философия и общество. 2008. № 1.
7. Денисов В.В. Народные массы как субъект исторического процесса // Философия и общество. 2010. № 2.
8. Ефременко В.И. Общественные отношения как объект управления: содержание, формы проявления // Современная Россия в изменяющемся мире: философские проблемы социального управления. – М.: Изд-во РАГС, 2006.
9. Ильин В.В. Философия власти. – М.: МГУ, 1993.
10. Керимов Д.А. Избранные произведения. В 3 т. – М.: Издательский дом «Академия», 2007.
11. Меньшиков В.В. Власть и властные отношения: теоретико-методологический аспект / В.В. Меньшиков. – Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 2005.
12. Москвичев Л.Н. Общественное развитие и социальное управление (Социально-философские концепции: классические, неклассические и современные). – М.: Изд-во РАГС, 2009.
13. Новая философская энциклопедия: В 4 т. – М.: Мысль, 2010.
14. Попов М.Ю. Социализация личности в условиях деидеологизации: в поиске идеологии консолидации // Социально-гуманитарные знания, 2004, № 6.
15. Реформирование России: реальность и перспективы. М., 2003.

Короева Инга Давидовна
Koroeva Inga Davidovna

ФИЛОЗОФИЈА ДРЖАВНЕ СОЦИЈАЛНЕ УПРАВЕ**Сажетак**

У раду се разматрају методолошка питања међусобне повезаности власти и народа. Истичу се карактеристике везе правне државе и грађанског друштва. Односи власти као односи засновани на вољи настају између носиоца власти и оних које та власт обухвата. Државна власт је средство социјалне управе. Друштво као објекат управљања посредством демократских институција пружа повратни утицај на државу. Задатак се састоји у достизању узајамно прихватљивог баланса између државне и народне власти. Задатак одговорне државе је хармонизација узајамних односа државе и грађанског друштва.

Кључне речи: власт, држава, правна држава, народ, друштво, грађанско друштво, социјална управа, политика, демократија, узајамно деловање власти и народа.

Koroeva I.D.²

**THE PHYLOSOPHY OF STATE
GOVERNANCE OF SOCIETY****Annotation**

The article deals with methodological issues of cooperation between authorities and the people. The specific features of constitutional state and civil society are considered as well. Volitional relations of power appear between the ones who carry the power and the ones who are obliged to follow. State governance is an instrument in governing the society. The society being subjected to governance by democratic institutes is still highly influential on the state government. The aim is to reach a mutually acceptable balance between the government of state and the government of people. The harmonious relationship of the institutes is the task of a truly responsible state.

Key words: power, state, constitutional state, the people, society, civil society, governance of society, policy, democracy, cooperation between authorities and the people.

Тренутно је у Русији актуелно проналажење путева хармонизације грађанског друштва и државе. Како је исправно приметио истакнути руски правник и филозоф Д. А. Керимов, „грађанско друштво је неопходан предуслов за правну државу. Ако не постоји грађанско друштво, нема ни правне државе, исто као што без правне државе грађанско друштво не може да постоји, функционише и развија се.“³

Коегзистенција грађанског друштва и правне државе није само теоријска претпоставка, већ стварни политички циљ. Реалност сваког одређивања циља потврђује се стварном

¹ Институт за државну службу и управу Руске академије за националну привреду и државну службу при Председнику Руске Федерације

² PhD of history, deputy director at the Center for Experimental Educational Programmes of the Institute of public administration and public service of the Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation

³ Джангир Аббасович Керимов, *Избранные произведения: в трех томах. Том III*. Москва: Издательский дом Академия, 2007, стр. 49.

делатношћу субјекта. Највише руководство Руске Федерације неколико пута је изјављивало о својој усмерености ка успостављању хармоничних односа између грађанског друштва и правне државе. Филозофско (методолошко) осмишљавање питања међусобне повезаности власти и народа актуелније је више неко икад.

Појам власти се веома често с различитим тумачењима користи у филозофији, социолошким и правним наукама. Најкраће, а због збирности и најобимније одређење власти гласи „могућност утицања на нешто или неког“.⁴ Власт подразумева одређене међусубјекатске односе у оквиру којих један од њих има могућност да намеће другом своју вољу. Власт је социјална (друштвена) појава. Власт је присутна свугде где човек има могућност да утиче на понашање другог човека. Власт се формализује (нормативно одређује) тамо где су формиране устаљене заједнице људи: у породици, производним колективима, друштвеним заједницама и држави. Средства за формализацију власти су социјалне норме (традиције, обичаји, морал, право).

Односи власти увек се заснивају на вољи. Она може бити како индивидуална, тако и колективна. Зато субјекти могу бити како конкретни људи, тако и њихова различита удружења. Данас је највиши облик таквог удружења држава. Због правног регулисања односи власти добијају карактер правних односа. Правне норме, које једном учеснику правних односа додељују овлашћења према другом учеснику, у правној науци се обично називају императивне. Управо за неизвршавање императивног налога предвиђена је правна одговорност као средство принуде без које није могуће замислити власт. Принуда није увек стварни елемент односа власти, мада се она увек има у виду као сила која се може применити у сваком тренутку. Независно од постојања принуде, у односима власти увек постоје вољи и они који се воде, претпостављени и подређени, владари и потчињени.

У цивилизованом, државно организованом друштву квалитет правних односа власти непосредно зависи од квалитета права као регулатора друштвених односа. А квалитет, пак, права и правног регулисања друштвених односа у директној је зависности од степена демократичности или недемократичности држава и степена разумности или неразумности његовог организовања.

Историја убедљиво сведочи да се државна, као и свака друга власт користи и на добробит, али и на штету, као средство за градњу, али и за рушење.⁵ Много зависи од способности и спремности друштва да контролише делатност државе и сваког другог носиоца власти придајући јој својства веће осмишљености и већи социјални значај.

Државна власт као посебан вид социјалне власти увек је политизирана. Држава врши улогу језгра политичког система друштва. Ефикасност државне политике произилази

⁴ Вячеслав Семенович Степин (председатель научно-редакционного совета), *Новая философская энциклопедия: в четырех томах. Том I*. Москва: Мысль, 2010, стр. 418.

⁵ О рушилачкој сили власти детаљније видети: Владимир Васильевич Денисов, „Философия насилия“, *Философия и общество*, № 1/49 (2008), стр. 39–56.

из степена њене усклађености са потребама друштва и степена њеног друштвеног схватања и одобравања.

Односи власти постоје и развијају се између субјекта и објекта власти. Ти односи могу бити неконфликтни и конфликтни. Модел без конфликта подразумева убедљивост субјекта и убеђеност објекта власти, док конфликтни модел карактерише неуубедљивост субјекта и неуубеђеност објекта власти. У конфликтним односима власти с једне стране се обично користе претње и различите врсте насиља, а с друге неприхватање и супротстављање. Изједначавање силе противљења са силом насиља неизоставно води ка рушењу ранијих односа власти и успостављању нових.

Схватање и прихватање логике понашања субјекта није једини мотив за потчињавање његовој власти. Мотивација потчињавања власти је многострука: од апсолутне солидарности с логиком власти до елементарног осећања страха уз елементарно неприхватање те логике. Између се срећу користољубивост, опрезност, потчињавање ауторитету, итд. Наравно, властодршцима није небитан мотив потчињавања. Њима је у интересу барем најмање могуће супротстављање, те су због перспективе принуђени да формулишу оплемењену идеологију, или пак да оплемене ранију идеологију своје власти, док је истовремено она предмет пропаганде. Са своје стране, потчињени, у мери у којој то може себи да дозволи, у случају да се не слаже са својим положајем потчињеног, формулише и чини заједничком идеологију неслагања. При томе стране односа власти, онолико колико су слободне и зависно од постављених циљева, саме бирају границе јавности свог деловања. То се једнако односи на сваки вид социјалне власти, укључујући и државну власт.

Социјална, економска, морална и свака друга неједнакост људи с многобројним интересима и потребама предодређује намену државе као регулатора друштвених односа, који хармонизује противречне изразе и гарантује целовитост друштва.

Познати немачки социолог, историчар и економиста Макс Вебер (1864–1920) издвојио је три основна типа власти: 1) легални, заснован на циљно-рационалном деловању и формалној рационалности; 2) традиционални, заступљен у патријархалној и сталешкој власти; 3) харизматични, где владар добија легитимитет захваљујући светости или личним особинама. Према његовом мишљењу, рационална изградња односа власти води ка формирању демократских институција, а оне стварају могућност доношења одлука током осмишљеног дискурса, а не у складу са ирационалном вољом вође или несаломивом традицијом. Рационални односи власти своде на минимум власт човека над човеком.⁶

⁶ Г. Б. Гутнер, „Вебер Макс“, *Новая философская энциклопедия: в четырех томах. Том I*. нав. дело, стр. 373–374.; Пиама Павловна Гайдено, Юрий Николаевич Давыдов, *История и рациональность. Социология М. Вебера и веберовский ренессанс*, Москва: Политиздат, 1991.

Одајући признање великом научнику, ипак морамо да констатујемо да човечанство још није достигло тај ниво развоја да би се барем на примеру једне државе могло показати апсолутно рационално остваривање власти.

Јасно је да власт сама по себи не може ни са чим да узајамно делује, јер је она, као што је речено, својство (могућност, способност) субјекта да своју вољу наметне другом субјекту. Узајамно могу деловати само субјекти делатности. Наравно, то могу бити носиоци власти и они на које се та власт односи. Међутим, треба имати у виду да су носиоци власти исто тако разноврсни, као што је разноврсна и сама власт. У свакодневној свести појам власти поистовећује се с државом и њеним представницима. Тај поглед је широко заступљен у публицистици, и, што је посебно непожељно, оно полако улази у ткиво филозофских и социолошких (у ширем смислу) истраживања. Све карактеристике државе приписују се „власти“. На пример, власт је законодавна, извршна и судска, власт је суверена или зависна, власт је одлучна или безвољна, итд. Речју *власт* не означава се преимућство надмоћи субјекта (државе, њеног органа или службеног лица), већ сам субјекат. На пример, говори се о пасивности власти, да не разуме јавно мњење. Не оспоравајући више исправност (или погрешност) поистовећивања власти и државе, прећи ћемо на расуђивање о узајаном деловању управо државе и народа (друштва).

Чини се да је веома универзална и методолошки функционална дефиниција државе као политичке целине, коју је створила национална или вишенационална заједница на одређеној територији, где политичка елита монополизује власт и тако одржава правни поредак, укључујући и законско право на примену насиља. При томе, држави се не приписује својство апсолутног добра или апсолутног зла.⁷ Основна намена (функција) државе је управљање друштвом. Независно од тога да ли држава доноси законе, организује спровођење тих закона или правосуђе, она управља друштвом.

„Друштво не може да постоји, функционише и развија се без управе, захваљујући којој се регулишу узајамни односи његових чланова, социјалних група, заједница, производних предузећа, културних установа“ – истиче Д. А. Керимов – „Улога управе посебно расте у време усложњавања друштвених веза, научно-техничког напретка, модернизације производње, ширења демократије, богаћења духовног живота, итд. У таквим условима расте значај и улога, пре свега, државне управе, правног регулисања одговарајућих друштвених односа, јачања законитости и успостављања правног поретка. Захваљујући томе се многобројне и разноврсне снаге, фактори и тенденције друштвене активности уједињују и усмеравају према јасно одређеном циљу.“⁸

Занимљива су и расуђивања чувеног руског филозофа Л. Н. Москвичова о природи социјалне управе: „У општем виду социјална управа је процес узајамног деловања социјалног субјекта на социјални објекат у циљу регулисања, очувања или промене

⁷ Вячеслав Семенович Степин, *нав. дело*, стр. 546–547.

⁸ Джангир Аббасович Керимов, *нав. дело*, стр. 200.

објекта у складу са постављеним задацима уз одређене унутрашње и спољашње услове. Социјална управа је неопходна функција сваког социјалног система (друштва уопште или његових посебних сегманата) као комплексно организованог система за обезбеђивање самоочувања, репродукције, функционисања и самосталног развоја.⁹

Узајамни односи државе, која остварује управу друштвом, и самог друштва налазе се у процесу сталне промене. При томе, треба имати у виду да промена није увек исто што и развој. Све зависи од стања како државе, тако и друштва у одређеном историјском моменту.

„Како се друштво развијало и како су се усложњавали друштвени односи, управа је добијала нове црте, да би с настанком државе она добила квалитативно нови облик. Појављује се државни апарат који се професионално бави управљањем државним пословима. Тај апарат постепено добија црте бирократизма чији су субјекти бирократе и чиновници“ – с правом истиче И. А. Гобозов.¹⁰ Као што смо већ истакли, управо се власт поистовећује с бирократијом (чиновништвом).

Устав Руске Федерације одређује систем државне власти и органа који је остварују. Државна власт у Руској Федерацији остварује се на основу њене поделе на законодавну, извршну и судску. Органи сваке од њих су самостални.¹¹ Државну власт у Руској Федерацији остварају председник Руске Федерације, Федерално Сабрање, Влада Руске Федерације, њени судови, органи државне власти субјеката Руске Федерације, чији су предмети надлежности и пуномоћја законски ограничени. Осим тога, закон може доделити органима локалне самоуправе одређене државне надлежности уз преношење материјалних и финансијских средстава потребних за њихово извршавање. Држава контролише реализацију тако пренетих надлежности на органе локалне самоуправе (видети чланове 10, 11 и 132 Устава Руске Федерације).

Обавезно и минимално очекивање друштва као објекта државне управе је предвидљивост државне власти. То је минимално очекивање зато што је мало вероватно ће њу икада одобравати целокупно друштво, а то да се власт често остварује противно друштвеном мњењу не треба доказивати. Показатељ, чак и у извесном степену и гарант предвидљивости државне власти је њена идеолошка основа. Другим речима, власт није ништа друго до спровођење у живот оне идеологије, коју је одобрила већина људи, а који у својој укупности представљају друштво. Наравно,

⁹ Лев Николаевич Москвичев, *Общественное развитие и социальное управление (Социально-философские концепции: классические, неклассические и современные)*. Москва: Издательство РАГС, 2009, стр. 18–19. Видети такође: Борис Андреевич Ворнович, „Социальное управление: дискуссии о субъекте и объекте“, в сборнике: *Современная Россия в изменяющемся мире: философские проблемы социального управления*, отв. ред. Валентина Павловна Торукало. Москва: Издательство РАГС, 2006, стр. 30–50.

¹⁰ Иван Аршакович Гобозов, „Управление и бюрократия“ *Философия и общество* № 4 (2009), стр. 7.

¹¹ Као што видимо, аутори текста Устава Руске Федерације ипак разграничавају државну власт од органа државне власти.

наведена тврдња исправна је само када се примени на демократске државе и грађанска друштва.

У светлу реченог пажњу изазива уставна формулација да се ниједна идеологија не може успоставити као државна или обавезна (видети члан 13 Устава Руске Федерације). Како с правом истиче М. В. Попов „идеологија је увек била важан део погледа на свет без кога не може бити ни далековиде политике ни високе културе. Без погледа на свет, који уноси смисао у делатност људи, друштвени живот и култура замиру. Управо тај процес посматрамо данас у Русији. Из тог разлога данас нема великих културних достигнућа, која би се могла мерити с културом прошлих векова. Не треба заборавити да је руска култура XIX и XX века била обогашена или демократским идејама просветитељства и критичког реализма, или романтиком револуција.“¹²

Зато не можемо да се не сложимо с тврдњом да „суверена држава не може имати своју идеологију. Без ње она је осуђена да копира моделе друштвене организације других земаља, да прати трасу њихове политике. При томе, државна идеологија је обавезна за власт, а у друштву мора бити очувана идеолошка разноврсност. Како се друштво буде развијало, тако ће се и представе о садржају обједињујућих услова конкретизовати. Идеологија треба да запажа те промене, обезбеђује њихову животну способност у сагледивом временском простору.“¹³

Држава без идеје осуђена је на судар с многобројним и различитим социјално-економским, политичким, културним и осталим проблемима. Конкретно, савремена историја Русије то очигледно потврђује. Међутим, није све тако лоше. Избори за Државну Думу показују да је у друштву присутна висока потреба за идеологијом, и то идеологијом превазилажења постојећих проблема. Наравно да ће се политичке партије заступљене у Думи трудити да утичу на државну политику полазећи од сопствених идеолошких погледа. А државне (законодавне) одлуке одражаваће у себи идеологију већине.

Што више у својој делатности узима у обзир мишљење друштва (народа), држава је јача и ефикаснија. „Онај, ко привуче народ на своју страну“ – с правом истиче В. В. Денисов – „има више шансе да однесе победу. О томе сведочи историјска политика. У преломним и критичним историјским моментима народним масама обраћали су се представници различитих друштвених сила. Тако је било у епоси настанка

¹² Михаил Васильевич Попов, „Социализация личности в условиях деидеологизации: в поиске идеологии консолидации“ *Социально-гуманитарные знания*, № 6 (2004), стр. 64.

¹³ Виктор Константинович Левашов, Вячеслав Вениаминович Локосов, *Реформирование России: реальность и перспективы. Социальная и социально-политическая ситуация в России в 2001 году*. Москва: ИСПИ РАН, 2003.

капитализма, када се одиграла жестока борба застарелог феудализма с привредном буржоаизијом која је јурила ка власти.“¹⁴

Као објекат управе и истовремено страна узајамног деловања с државом обично се наводи или народ, или друштво, или и једно и друго заједно уз навођење једног од појмова у загради. У томе не видимо ништа неприхватљиво, мада разумемо да садржајно то нису идентични појмови, чак и ако се има у виду да су и народ и друштво одређена укупност људи.¹⁵ На примеру Русије, по нашем мишљењу, једнако се може говорити како о руском народу, тако и о руском друштву, не наводећи никакве принципијелне разлике. Када констатује узајамно деловање власти и народа (државе и друштва), Устав Руске Федерације конкретизује „вишенационални народ“. Тако преамбула руског Устава почиње тврдњом „Ми, вишенационални народ Руске Федерације“. А у члану 3 Устава каже се: „Носилац суверенитета и једини извор власти у Руској Федерацији је њен вишенационални народ.“

Схватање народа као извора власти није изражено само у законским уредбама, већ и у њиховој практичној реализацији. „Главни парадокс стварности“ – истиче В. В. Денисов – „састоји се, с једне стране, у актуелном порасту социјално-политичке активности маса, а с друге, у апатији и одустајању многих људи од учешћа у друштвеној делатности, у давању предности индивидуалним, а не друштвеним циљевима. И руско друштво у том погледу не представља изузетак.“¹⁶

Суштина народне власти, облици и методи њеног остваривања обично се називају демократија, демократске институције, демократски процеси, итд. Свако друштво је демократично на свој начин. Као носилац суверенитета и једини извор власти у Руској Федерацији, њен вишенационални народ остварује своју власт непосредно, а такође кроз органе државне власти и локалне самоуправе. Највиши непосредни израз власти народа су референдум и слободни избори. У Руској Федерацији нико не може да присвоји власт. Заузимање власти или присвајање надлежности кажњиво је по федералном закону. Грађани Руске Федерације имају право да се мирно окупљају, без оружја, да организују скупове, митинге и демонстрације, шетње и протесте. Имају право да учествују у управљању државним пословима како непосредно, тако и кроз своје представнике, да бирају и буду изабрани у органе државне власти и локалне самоуправе, као и да учествују на референдуму. Само грађани, које је суд признао правно неодговорним, и они који су лишени слободе због одслужења казне, немају право да бирају и буду изабрани. Грађани Руске Федерације имају једнак приступ државној служби, имају право да учествују у стварању правосуђа. Грађани имају право

¹⁴ Владимир Васильевич Денисов, „Народные массы как процесс исторического процесса“ *Философия и общество*, № 2 (2010), стр. 39.

¹⁵ Владимир Васильевич Денисов, „Народные массы как процесс исторического процесса“ , *нав. дело*; Вячеслав Семенович Степин, *нав. дело*, том III, стр. 13, 132.

¹⁶ Владимир Васильевич Денисов, „Народные массы как процесс исторического процесса“ , *нав. дело*, стр. 39.

да се обратe лично, као и да упуте индивидуална и колективна обраћања у државне и органе локалне самоуправе (видети чланове 3, 31–33 Устава Руске Федерације). Што се више уставно-правне декларације развијају у обичном законодавству и примени права, то је њихова социјална вредност већа.

Потпуна сагласност између правних уредби о народној власти и ње саме тешко је остварива. Задатак се састоји у достизању узајамно прихватљивог баланса између државне и народне власти на основу мирeња интереса.

(с руског превео Стефан Милошевић)

ЛИТЕРАТУРА

- Ворнович Борис Андреевич, „Социальное управление: дискуссии о субъекте и объекте“, в сборнике: *Современная Россия в изменяющемся мире: философские проблемы социального управления*, отв. ред. Валентина Павловна Торукало. Москва: Издательство РАГС, 2006, стр. 30–50.
- Гайденок Пиима Павловна, Давыдов Юрий Николаевич, *История и рациональность. Социология М. Вебера и веберовский ренессанс*, Москва: Политиздат, 1991.
- Гобозов Иван Аршакович, „Управление и бюрократия“ *Философия и общество* № 4 (2009), стр. 5–21.
- Денисов Владимир Васильевич, „Философия насилия“, *Философия и общество*, № 1/49 (2008), стр. 39–56.
- Денисов Владимир Васильевич, „Народные массы как процесс исторического процесса“ *Философия и общество*, № 2 (2010), стр. 27–41.
- Керимов Джангир Аббасович, *Избранные произведения: в трех томах. Том III*. Москва: Издательский дом Академия, 2007.
- Конституция Российской Федерации*
- Левашов Виктор Константинович, Локосов Вячеслав Вениаминович, *Реформирование России: реальность и перспективы. Социальная и социально-политическая ситуация в России в 2001 году*. Москва: ИСПИ РАН, 2003.
- Москвичев Лев Николаевич, *Общественное развитие и социальное управление (Социально-философские концепции: классические, неклассические и современные)*. Москва: Издательство РАГС, 2009.
- Попов Михаил Васильевич, „Социализация личности в условиях деидеологизации: в поиске идеологии консолидации“ *Социально-гуманитарные знания*, № 6 (2004), стр. 63–78.
- Степин Вячеслав Семенович (председатель научно-редакционного совета), *Новая философская энциклопедия: в четырех томах. Том I*. Москва: Мысль, 2010.

HUMAN RIGHTS, SHINTO RELIGION AND ITS SOCIAL & SOCIOPOLITICAL CHARACTER

Resume

Shinto religion crystallized, due to geographical factor, social customs and preserved their importance. In that process values had emerged that are even today an important part of the lives of the Japanese people: hygiene, purity of the body and the spirit, carefulness, etc. We are searching for the specific thing this religion is offering and nurturing, such as preservation of the tradition, good oration, prayers, love towards the State and the country. This study encourages great, superior, spiritual and divine and it finds a model for that in the nature, natural phenomena and surroundings. We try to show the lasting of the religious study, customs and beliefs that had been transferred through centuries without written books or prophets. We want to show the coherence of the lives lead by Shinto believers with natural surroundings to which they admire without any limits and are trying to live in accordance with it.

Key words: Shinto, Kami, stories, rituals, Tsar's relics, responsibility, community, collective spirit.

Rezime

Šinto religija je zahvaljujući geografskom faktoru kristalisala društvene običaje i očuvala njihov značaja. U tom procesu iznedrene su vrednosti koje i danas bitno obeležavaju svakodnevni život japanaca: higijena, čistota tela i duha, marljivost i dr. Tragamo za onim što ova religija specifično daje i neguje, a to je očuvanje tradicije, dobre besede, valjano saopštavanje molitvi, ljubav prema zemlji i domovini. Ovo učenje podstiče veliko, superiorno, duhovno, božanstveno, a uzor za to nalazi u prirodi, prirodnim pojavama i okruženju. Nastojimo da pokažemo sposobnost trajanja religioznog učenja, običaja i verovanja koja se vekovima prenose tradicijom bez pisanih knjiga i proroka. Da pokažemo sklad života šinto japanaca sa prirodnom okolinom kojoj se oni bezgranično dive i nastoje da sa njom u skladu žive.

Cljučne reči: Šinto, kami, priče, rituali, carske relikvije, odgovornost, zajedništvo, kolektivni duh.

1. Main characteristics and things by which it is conditioned

In ancient history, in fishing, hunting and agricultural habitats of Japanese islands, customs and beliefs had been practiced which did not bear a mutual name, but still had an important influence on the culture and overall social development of the country of Japan. As nowhere else in the world, geographical factor had been deciding influence in the fact that through centuries the spirit of Japanese people made completely clear their way of thinking and the values which had been determining Japanese lifestyle up to these days. *Hygiene, purity of the body and the purity of the spirit are the most important* since Shinto Shrines are located near running waters and springs, so believers can wash their hands and mouths before they enter the Shrine. It is being believed even up to the present day that orations and successfully said

¹ Dr. Dragoslav Kocovic is occasional professor of the University of Political Sciences in Belgrade where he is teaching lessons in scientific subjects: Social Politics of Serbia and Doctrines of the Social Politics. Until this date, he has published five books and significant number of articles from the area of social politics.

² Dr. Alexios Panagopoulos is visitor professor in Public Law Paphos Neapolis University of Cyprus.

prayers, when it refers to style of the prayer, in Shrines are to acquire mercy from the Gods, as well as their blessing and that they are to bring success in life. The second value is Japan itself, where children are being thought since their early age that they should love their country, show delight for nature that surrounds them and nurture spiritual values. These beliefs, customs and studies gained a name during the 6th Century A.C. i.e. in the period when spiritually strong Buddhism had spread over the territory of Japan. With the aim to save their own tradition, customs and rituals and to differentiate them from Buddhism, Japanese people named their spiritual values *Shinto*.³ This word is actually of Chinese origin, i.e. it is synonym for Japanese phrase *kami-no-michi*, which means ‘Way of the Gods’.

Kami is a word that signifies both singular and plural, and it can have diverse meanings: tall, superior, God, Divinity, spirit. Kami can represent everything that is around us, such as natural phenomena and all the things a person can perceive with its senses: thunders, earthquakes, wind, storms, waters, mountains, woods and animals. All of this is unusual in some way in the conscience of a man. This religion, unlike Judaism, Christianity and Islam is not being tied to one Divine creature and to one founder and it does not have a holy book or a text, such as Bible and Quran, or Jesus and Mohamed. The belief is based on ancient verbal lectures, i.e. prayers (*norito*) that have been written significantly later. This religion is polytheistic, since it is a religion with diverse Divine Creatures which are not above people like it is the case in some other religions, but are ordinary inhabitants of the world and are only living as common people do. In the conscience of the Shinto, the world by which we are surrounded is perpetual cycle of the creation of divinities and things in the nature (trees, waters, mountains, etc.) which have their own spirits. The man is not a creation of God, but it is constituent part of the cycle and the entire system in the nature, as well as everything else that exists in the world and in the nature. Shinto is not relying on just one whole mighty power that is incorporated through entire world, such is the case of Taoism or Great Sole – when Indians are concerned. It originated from everyday life of the simple hunter, cattle breeder and agriculturist who are inhabitants of the Japanese islands’ villages, since this religion is linked to soil and therefore every Japanese person adores it, as well as they adore the state of Japan.

The Japanese, who are adherents of Shinto religion, believe that they become that just by being born. Due to this reason, all of Japanese people, regardless the fact if they are believers or not, participate in festivities and celebrations of the holidays. *Paula R Harc* says that ‘*Shinto is practically a synonym for the character of a Japanese person*’. Shinto is, in fact, national religion of the Japanese who are deeply connected with their country and its natural wealth, and they never had an intention to spread this religion outside of their own country, since it belongs only to them and it makes sense only to them, unlike missionaries and violent incorporation of some other religions. *In the conscience of the contemporary Japanese person, there is a belief that wonderful islands of Japan and the Japanese nation have been created by heavenly Kami. This is why firm belief in Kami had been preserved up to this day, as well as expressed gratitude and respect shown towards them. By this fact, perseverance of this belief that Kami are the ones who had created the country of Japan and Japanese people, as descendants of God, is being secured*⁴.

2. Outer influences and spiritual improvement

³ How was Hinduism and when named, you can learn in more details in the book of the Author Madhu Bazas Wangu in the book *Buddhism*, Belgrade 2002., Mirče Elijade, *World Religions*, Public book Alfa, Belgrade 1996.

⁴ Will Durant, *Eastern Civilizations*, Public Book Alfa, Belgrade 1995, page 828.

With time, especially at the beginning of the 3rd century A.C. Confucianism and Taoism started making a significant influence on Shinto tradition, but that act had not aroused any kind of suspicion among the Japanese people. In fact, these two studies have been developed in China, and by Koreans' conquest of China in time when Han dynasty was ruling, in the period from 220 year B.C. up to 206 year A.C. they have been spatially moved more near to Japan, and starting from 57th year A.C. spiritual achievements of the ancient Chinese culture had been brought in Japan by enlightened Chinese people of that day. It have not been on rear occasions that the Japanese court would invite educated Chinese people to bring their experiences and achievements of China, and starting from 200 year A.C. the big number of Chinese people had moved to Japan. 'At that time, Japan had still been quite primitive. It did not have its own letter, thus not having written works of poetry or literature. It had developed crafts, but there had not been many paintings and drawings and there had not been centralized authority – and all of this had existed in China for more than two thousand years. Written word is one of the most important cultural values which China brought to Japan. The Japanese people have gradually accepted Chinese writing system, by fitting it in their own language. It finally made possible for them to write down the oral history of their country, as well as the basics of the Shinto religion.⁵

Confucianism, with its efforts and keeping of the rightful relationships among people, then with its respect of tradition and of ancestors; work and moderation, perseverance and nurturing the harmony in nature and in the family, had been completely in accordance with the Japanese views regarding sensitivity towards the nature and the family. The study of Confucianism regarding rightful relationships which exist between: parents and children, husband and wife, older and younger brother, between two friends, the ruler and people submissive to him, is completely in accordance with Japanese views about family and social relations. Due to these reasons this study had an important impact on Japanese people. Along with Confucianism, Taoism came to Japan as well, which represents second strongest philosophy value of the Chinese people. Taoism, as well as Shinto religion, pleads for harmony and respecting of the nature. Taoism puts out *Tao* as the only power which is behind everything in the nature and the Universe, and Shinto, and Shinto is based on the premise that behind all things there is a force, but that force is not incorporated in one, but in big number of gods – Kami, despite the difference that exists regarding conscience on demiurge (one or more). Therefore, in the spiritual creation, both Shinto and Taoism have great spiritual similarity and relatedness.

Starting from 1549 Jesuit *Francisco de Ksavijer* brought Christianity to Japan and it had been welcomed by people living on the islands. However, this study, according to some authors, was completely different when compared to docile Chinese values of Confucianism, Taoism and Buddhist's view of the world, so due to that reason it had not been well accepted in Japan. It would be more logical to say that Jewish – Christian symbiosis that exists in Heavenly father would probably not be a problem for the Japanese people, considering the fact that they had great openness for spirituality and diversity, but the problem for the Japanese people was unbearable aggressiveness shown by the promoters of Christianity in colonized Europe. From the day it came to Japan, Christianity needed only one century to become unacceptable and that Japanese authorities think of it as a treat, so therefore it had been forbidden.⁶ When some new religious forms of Shinto religion are concerned, an

⁵ Paula R. Hartz, *Shinto*, Cigoja, Belgrade 2002, page 36.

⁶ Look at the book by Paula R. Hartz, *Shinto*, Cigoja, Belgrade 2002, page 51. Christian movement became illegal for the following 200 years since the ruler of the time from the Tokugava family forbidden it. The third ruler from Tokugava family exiled in 1630 all foreigners and he closed all ports for European merchants. Only a couple of Holland merchants had a right to limited merchandising with the Desi islands since they had not been

interest has been shown regarding the care Christian people had shown for the poor and financially challenged, as well as for some other ideals present in Christian faith, such as healing by faith. Some of the studies, such as *Toneriko* study, even advocate the existence of only one God and have created the new version regarding how Japan was created, as well its people. Namely, the God had given instructions to Izanagi and Izanami to create people. The founder of this Shinto doctrine *Miki Nakajama*, faced an unusual experience – ecstasy, when she had been visited and inspired by Divine force. This study tells us that the human mind can be used in the wrong manner, which can lead to sickness and the sickness gained in this way could only be cured by purification of the mind. When mind is being used in a wrong way, it can cause: *austerity, hatred, envy and self-centered love, hostile feelings towards other people, anger, greed and arrogance*. *Kurozumikjo* study, as part of Shinto religion, was founded at the end of the 18th century by *Kurozumi Munetada*. After it had been revealed, the Sun entered into him, thus making him a healer. The sick came and asked for help. He was inclined to enlighten people by bringing them close to his study. ⁷

From the 7th century A.C. notable influence of Buddhism almost emerged itself into Shinto beliefs. Even today, out of 125 million of Japanese people, 112 of them are practicing Shinto, but around 75 % of Shinto believers are Buddhist at the same time. This duality had never created social and religious conflicts, so therefore the wealthy spirit of the Japanese people says that ‘you are born as a Shinto, but you die as a Buddhist’. The strong influence of Buddhism had been kept until the end of the 18th century and the first half of the 19th. During the second half of the 19th century in the period when Tsar *Meidjija* had been ruling, in the scope of overall reforms that had been going on after 1868 Shinto became National religion.⁸ Shinto Shrines and Temples have been helped by the money from the State in great amounts, and patriotism, as well as obeying the Tsar, as a God’s representative and descendant of the ancestors of all the Japanese people, had been especially advocated. This is the period when Shinto finally left the shadow of the great Buddhism. Statues of Buddha had been thrown out of Shrines, and from the Buddhists’ temples holy Shinto relics had been removed. This is the period when religion took its strong swing, which had been especially noticed in rural areas. Shinto went through purification with the initial intention to repress and set itself free from Buddhism. After more centuries of existence of these two religions at the same time, they have been separated even when it comes to separated places for religious practices. In this manner, Shinto had become official national religion.

During this religious renaissance variations of Shinto practice emerged at the same time, and along with them, charismatic leaders. Despite their mutual differences, there had always been common faith that had dominantly Shinto character. This, so-called *National Shinto*, was kept until 1945, the time when Japanese government decided to terminate it. Tsar *Hirohito*, on the occasion when he was addressing people in 1946 publicly denounced divine nature. However, Tsar still served all three Shrines that are in the scope of his Palace and he represented superior priest of the Tsar’s Shinto religion. In the ritual, Tsar pleads the Gods, Kami, for the well being of the country and its people, maintain relations with the legendary ancestor in the biggest Temple in *Ise*, which had been dedicated to heavenly great Kami, i.e. the goddess *Amaterasu*. By Japanese constitution, which had been brought after World War II, the freedom of religions had been allowed, but it had also been forbidden that the State advocated in favor of Shinto religion. Among the people, the need for faith appeared, since Japan got out from the war devastated and defeated. People had been fulfilling their needs in

advocating Christian religion. In this period, the laws have been passed by which the Japanese people have been forbidden to leave Japan. For the next 215 years, Japan had been self-isolated. *The same*, page 53.

⁷ P.R. Hartz, *Shinto*, Cigoja, Belgrade 2002, page 6466.

⁸ *Mirče Elijade, World Religions, Public Book Alfa, Belgrade 1996, page 263*

more than 8000 Shrines of Shinto religion, scattered all over Japan. These Shrines remained without state's financial support and had created their own organization under the name *Association of Shinto Shrines*. This association has been taking care of the Shrines up to this date, as well as of celebrating holy days, holidays and training of the priests.

Japan has a long tradition regarding Tsars and it is quite natural that with time more firm connection had been created between the Tsar, the family of the Tsar and the Palace of the Tsar, with Shinto religion and its organization. Today, these relations are usually being referred to as *Tsar's Shinto*. Namely, in this religion it is being believed that the Tsar is the keeper of the religion. Such significant protection of the faith has been represented through three Shrines, as well, in the complex of the Palace of the Tsar, where the Tsar performs religious rituals and ceremonies of Shinto religion. Usually, for the holidays, Tsar gives great gifts to this Shrine, announces significant news from the life of the Tsar's family and the Shrine is being visited, on some very important occasions, by some of the members of the family (usually female) and she serves together with the priests.

It is without doubt that Shinto religion has changed through time; it was shaped and adjusted to urban and industrialized Japan. However, Shinto has still remained mostly *national religion*, where people in small local shrines (81000 of them exist today), and mostly in their own homes, nurture initial customs of its ancestors that include showing respect for Kami of the home and for Kami of the local community, production associations, etc. People can be included in the organized life of one of the Shrines, but, independently of that, understanding Shinto is, after all, personal characteristic of every individual and it is mostly family religion. Due to this reason, there is an altar in every home for Kami and members of the family pray in front of it for personal and family well being, as well as for well being of the State, and this is accompanied by suitable rituals. *Through these rituals and practices performed in the Shrines, children learn to respect their ancestors, leaders and the nature, to nurture their own intuition, purity and respect, correct behavior and rightful relationship for the others. They are expressing gratitude for the Kami for their kindness, for goodness expressed in the form of the fertility of the wheat fields, business success, a lot of water, success achieved in school, education, etc.*

3. Origin of the texts, religious practice and collective spirit

Oral lectures and beliefs of the Shinto religion believers had existed for centuries and they had nurtured, among other things, the myth about heavenly origin of the Tsar's family tree, of Japanese people as descendents of the Gods and of Divine origin of Japanese islands and the state of Japan. Worried that these stories might be forgotten and dismissed, Tsar *Temu* had ordered that ancient stories and beliefs must be memorized. That is why his servant *Hojeda No Are*, memorized all that had been said regarding inheritance and the family tree of the Tsars and ancient traditions from the life of ancestors of her people. Tsar *Gemu* ordered that this oral history be written. In this way, in 712 A.C. writing of the book named *Writings on ancient things or Kojiki*, which included all the stories of Tsars' family trees. The book *Japan Chronicles* i.e. *Nihongi* or *Nihon Soki*, included lectures regarding divine origin of Japan and it was finished in 720.⁹ These two books represent foundation for the religious study and the Shinto philosophy; such is the case with Vedas and Upanishads in Hinduism. In the later stages, variations of these books have been created regarding ancient event and beliefs that had been written in the meanwhile.¹⁰ These records provide information on heavenly and

⁹ Look at the book by *Mirče Elijade*, *World religions*, Public Book Alfa, Belgrade 1996, page 260

¹⁰ We can find different versions of the same thing even in the stories from the Bible, such as Gospels according to Luka, Marko, Jovan, Mateja, look in the Bible for more details.

earthly Kami, family trees of the Tsars that starts from the Sun goddess *Omikami Amaterasu*, which in translation means heavenly great Kami, who had sent, through her grandchild Tsar's relics on earth to the tsar of Japan: mirror, diamonds and the sword, as a sign of the Tsars' power and Divine origin of the Tsar. Phenomena are explained by them: day and night, good and evil, suffer and death. It also says that the world has not been created, but that it existed for the whole time. In its early stages it consisted of informal, oily sea, covered with rattan. In time, the sea divided in three parts: sky, the middle level, still covered with sea, and an underworld, the dark place, and the Japanese islands that have been created by the pair of Gods (man and female), Izanagi and Izanami (brother and sister, who later became a married couple and they are descendents of three Kami who went to the sky in the period when the sea had been divided), who came down from the sky on the bridge made of the rainbow, from which Izanagi put his sword into the sea, then he pulled it out, and the sea drops that had been falling from the sword gained firm shape and in this manner the first island *Onogoro* had been created, and then other great Japanese islands.¹¹ Myth stories regarding heavenly creation of Japan, the Japanese people and the Tsars' family trees are incorporated even today deeply in the conscience of the Japanese people. Through history, Japanese culture has been an important constituent of cohesion and of joining the forces of the Japanese, who consider they to be blessed and unique (like Jewish religion about Israel people as being divine, chosen people).

Out of native beliefs, Shinto has grown, through centuries, into *national value; it became reliance, and with its spirit it is incorporated into every individual, family and social life of the Japanese people. Shinto gathers people, fortifies collective spirit, develops personal responsibility and a sense for community.* Due to these reasons, religious rituals in and around Shrines provide satisfaction of the spiritual need for the faith for becoming one with Kami, and personal strength is being fortified through the act of purification, while the possibility of inspiration is also being provided. In this act, all people are active, and the role of priests can be performed by ordinary people who support themselves by performing completely common jobs. Ceremony involves all people who live near the Shrine; respectable individuals are being present, musicians, and common people, as well. In the Shrine itself, Kami are being summoned, presents are being given, and girls (*miko*) are dancing, one girl is spilling salt around the boiler with the heated water and takes water from the boiler and is giving it to people who are present to take a sip. *Miko* girl, a dancer, is stirring water with the bamboo branch and waves with it above the heads of the people who are present and drops of boiled water are falling on their heads. After that, the water from the boiler is being sent to all people present to drink it, by which unity with Kami is being achieved. In this ceremony, striving for the purity and for renewal is being expressed, as well as gratitude and respect for Kami. According to Shinto belief, this ritual is of extreme importance since it provides balance between nature, Gods (Kami) and people. Church calendar contains all local, regional and national holidays (*macuri*). In most of the cases, Shinto holidays are related to Shinto genesis, which is in agricultural community, so therefore

¹¹ 'Izanagi and Izanami got married. Their intercourse produced eight main Japanese islands –Avadzi, Sikoku, Oki, Kjusu, Iki, Cu, Sado And Ojamoto. Izanami also gave birth to a lot of important kami – God of the sea named Ohovata-cumi, God of the wind, named Simacu-Hiko, God of the mountains named Ohojama-cumi, and many others. Izanagi and Izanami represent parents of the entire geography of Japan – its mountains, trees, waterfalls, flowers, winds and rains. When Sima-Cu-Hiko was born, the God of Wind, it blew of the fog that had been covering the islands and Izanagi and Izanami saw, for the first time, what they have created.' Paula R. Hartz, Shinto, translation, Cigoja, Belgrade 2002, page 17. Look in more details about Shinto mythology, *Mirče Elijade, World religions, Public Book Alpfa 1996, pages 261-262.*

the holidays are in accordance with agricultural life and work.¹² Seeding, harvest, the change of the seasons, i.e. changes that occur in the nature, such as blossoming of the plants, changes of the color of the leaves in nature, are being celebrated by a ritual. *Especially important celebration is the New Year. It symbolizes the new beginning, renewal and new contents in the lives of the people.* Holidays are gathering people at the same time, who stop working for one or seven days. The man in this system of values is not preoccupied with himself, but with belonging to the collective spirit, and due to that reason people sing, dance, act and have fun. People compete in wrestling, shooting with bow and arrow, horse racing, they make camp fires, etc. As in other religions, Shinto celebrates important periods in the life of people, such as: *birth, marriage and death, fertility is important, as well as growth and giving birth. Sincerity is being nurtured, as well as cooperation, loyalty, unity. Every community, association and neighborhood are being considered as a family, as one, as an entity. That is why team work is the basic for agricultural and social success in Japan, the basic straw of civilization which had grown on one geographical area, in a place where people are related by blood and where clans have power and influence.*

4. Social & sociopolitical life and moral norms

In ancient history, when passing through the periods of animism and totemic, old Japanese people worshipped their ancestors and had been seeing everywhere around them the spirits – in the stars, plants, insects, in the fields, mountains, animals, people, etc. Fortune telling had been the most favorite way to plan any kind of business or possible road or war. People feared of the dead since they had believed that the evil will of the dead can cause great problems for a living man, and at the same time they had worshipped them and brought gifts to their tombs. The dead had been buried with the object they used in everyday life: men with a sword, women with a mirror, and food had been brought to the mounds every day. Sacrificing people had been a practice, but not widely, only with the aim to solve some bigger issue they had encountered with, ‘for example to stop some storm or to secure the stability of the construction or the wall; and escort of the dead ruler was sometimes buried along with him, in order they would be able to defend him after his end in this life.’¹³ With time, by relying on its tradition, Shinto religion had been created, as well. Shinto had not developed comforting study regarding immortality, heaven or hell. The thing that is being demanded from the successors is occasional pilgrimage, worshipping of the ancestors, of the past and the Tsar. Appearance of Buddhism incorporated fear of Gods, peacefulness and obedience. This made possible for the Tsar to become the ultimate creature and to sometimes be called Tensi or ‘The son of the sky’, usually Teno or ‘Heavenly King’, rarely Mikado or ‘Exalted gate’. Tsar could have as much women as he wanted, the heir to the throne did not have to be his real son, but anyone from the successors’ line. In the early period (Kjoto), Tsars have been inclined to religion and according to tradition some of them abdicated and turned into Buddhist’s monarchs. There had been some examples of the cruel behavior towards the citizens, since Tsar would make people ‘climb on the trees from where he would take them off with bow and arrow; he would catch girls on the streets, tie them with wires and throw them to the ponds; His highness loved to horse-ride through the capital city and to whip people living there; at the end, his subjects would throw him out in an political attack that has been rear in the Japanese history.’¹⁴ Headquarters of the Government had been transferred

¹² ‘Since traditional Japanese Economy has been agricultural, the biggest number of customs and holidays have been seasonal.’. *Mirče Elijade, World Religions, Public Book Alfa, Belgrade 1996, page 262*

¹³ Will Durant, *Eastern civilization, Public Book Alfa, Belgrade 1995, page 830*

¹⁴ The same as the 12th, page 832

from town to town, from Nara to Nagaoku, then Kijoto, where it had been located from 794 up to 1190. Kijoto had at that time around 500 inhabitants, only Constantinople and Cordoba had more inhabitants in that period. Social differences have been noted: glory on one side, as well as wealth and splendor, so aristocracy had been called 'Inhabitants above the clouds, with complete right. On the other side, the city had been full of old houses and cottages in which people had been living in poverty and misery. Development of the Society influenced creation of social classes and concentration of wealth with small number of people. In this process, strong families had been created: *Fudjivara, Taira, Minamoto and Sugavara*, whose power reached even to the point that they appointed and thrown down Tsars. In its cultural development, Japan took over the achievements of China, especially regarding architecture, arts, way of writing, managing methods, dressings, food, fun, etc. Wealth and glory have created, with time, space for immoral and corruption. Prostitution and adultery had not been considered to be great sin; the position in the legal services could have been bought, since it would go to the highest bidder. Criminal had been spreading robbery and violence was present at the sea and on the land, 'culprits and pirates attacked on the roads and on the seas, both common people and the Tsar; tax collectors had been robbed on their way to the court. Groups of robbers have existed inside the country, but in the capital, as well, some of the most notorious robbers have lived openly in splendor, too powerful so that anyone would even dare to arrest or upset them'.¹⁵ These tendencies lead to the civil wars in which powerful families have been competing among themselves with the aim to be the one who is to appoint the new Tsar. Reputation and power of the Tsar had dropped suddenly, while clan's leaders became completely independent lords of their feuds. People living in the villages stayed unprotected by the civil army and had to pay high taxes since that was the only one to be protected from the robbers. Clans became even stronger and they replaced one another, so central authority of the Tsar had not been acknowledged. The successes of Hidejašija in Japan lead to gradual fortification of the central authority. Among other things, he is also well known for forbidding Christianity in 1614 and Christians had been exiled since he was not satisfied with their response to his five questions.¹⁶ Further success has been made by *Ijejasua*, who managed very skillfully to organize peaceful life in Japan. This ruler believed that the knowledge is the only virtue and nurtured moral norms, such as 'Life is like a long journey with hard baggage on your back. Let your step be easy and firm, so you do not fall. Make yourself sure that imperfection is the natural destiny of the mortal people and there will be no place left for dissatisfaction and desperation. When ambitious desires arise in your heart, remember the day of the ultimate need you have been through. Restraining is the root of peace and eternal safety. Think of anger as your enemy. If you only know what means to conquer, and not to be defeated, you will not do well. It is better to find an error in yourself than in the others.'¹⁷ He directed the development of the society based on peace, not war; he encouraged the development of the science, philosophy, where he tried to direct Samurais away from the sward. He advocated compassion for the widowers, invalid people, orphans, and lonely people. He desired strict order and peace, while considered that feudal order is perfect and that it suits the nature of the men the most. Religion was considered to be good mean for the social discipline. His successors continued his road

¹⁵ The same, page 834

¹⁶ '1. Why and with what authority him and the followers of his faith are forcing Hidejosins to become Christians? 2. Why have they lead their students and followers to tear down the Shrines? 3. Why have they been throwing out of the country Buddhist priests? 4. Why have they, and other Portugese people ate animals useful to people, such as oxen and cows? 5. Why did he allow to the merchants from his country to buy Japanese people and to turn them into slaves in India?' The same, pages 837-838

¹⁷ The same, page 839

toward success, fortified executive power and took care of the people. In this manner *Jasimun* engaged himself in solving the problem of poverty and for those needs, due to the deficit in the state treasury, borrowed great amounts of money from the merchants, put great taxes on the rich, decreased expenses of the Government. He even started living modestly himself: he wore simple clothes, made of cotton, ate ordinary food, he placed the box for complaints in front of the High Court building in which anyone could put their complaints regarding performance of the Government and its members. 'When some *Jamasita* would harshly accuse the Government, *Jasimun* would advocate for the complaint to be publicly read and he would highly award the critic for being honest.'¹⁸

Social structure of the society included the ruling class: *tsar, the lords, barons and knights*, below them there had been 4 classes: *samurais, craftsmen, merchants, and peasants*; below them *slaves* who constituted 5% of the population (culprits, war prisoners, children sold by their parents). At the bottom of the social stratification there had been *the untouchables* (butchers, dustmen, etc). There had been over one million of samurais at that time who had been engaged with their masters. They had great privileges: did not pay taxes, got regularly amounts of rice, did not do anything but going to wars on behalf of their masters and for their country. In case that someone from the lower class would insult the samurai, he was entitled to kill him on the spot. Samurais tested their swords on dog, beggars or peasants without bearing any responsibility for the committed murder. They had their very strict honor codex (*busido*) and according to it they resented material jobs, gains, they neither borrowed, nor gave money, they did not want to count it, they did not break their promises, they have risked their lives for anyone who would approach them in the name of justice, they ate once per day, any kind of food, but in small amounts, had been completely loyal to their masters after whose death they would kill themselves so they could serve the masters in the other world, as well. After Tsar Macuhito died in 1912, as a sign of loyalty to the Tsar, Nogi and his wife both committed suicide. Blood revenge was allowed, so the brother or the son of the murdered person could take law into their own hands and get revenge for their blood relative. Peasants constituted great part of the population with the land they owned. It happened that the State would nationalize the land and give it to peasants to use it for 6 years, or, most often, until they die. Each spring, the State secured means for seeding and harvest. During one whole year, the peasant had to work for the State for the period of thirty days, under weapon threat. Taxes of the income had been 6% for the peasant in the 7th century, 72% in the 12th and 40% in the 19th. *Great taxes, forced work and perpetual lack of food caused mass poverty and great mortality.*

Family is an important institution in Japan. It has been expected from every man to get married and to have a family. The husband could divorce from his wife if she could not have children, and in case she gave birth only to girls, he could adopt a boy so his name would last, as well as his property since female children did not have the right to inherit anything. Children have been raised based on Chinese values and respect shown for their parents. Well organized and disciplined family would secure firm and stabile society. All family members have been obliged to show respect for their ancestors who have been providing protection for all living members of the family. The freedom was seen in the level of patriarchal family, not as a freedom of an individual. The father was entitled to murder his child, sell it to be a slave or force it to prostitution. Lower classes of the society usually lived in monogamous marriage, while upper classes had lovers. Men were 'entitled' to be unfaithful. In case a husband caught his wife in adultery he had a right to kill her in the spot and the same could happen to her lover. Prostitution had been organized, and in Tokyo there had been 15000 prostitutes in the Red Quarter. The most educated ones were called *geishas*, since they had

¹⁸ The same, page 841

good artistic performance and have been capable of expressing themselves poetically, and also shown good love skills. Shogun *Ijenari* issued an edict against geishas, calling them prostitutes, but despite that a lot of families and groups continued to call geishas to amuse them. Often, accepting to be geisha was the consequence of overall poverty and the only way for the family to be saved from starvation, poverty and misery.

Going through centuries filled with temptation, ups and downs, decadency and the progress of Japan and Japanese people, it can be concluded they had got themselves in the very top of the leading countries of the world in every manner. Today, Japan is a modern, powerful industrial country and the leader in banking and finance Sector. It has grown from fishing, hunting and agricultural habitats, and the Japanese culture is completely connected with the beliefs which were created as echoes of the mountains, fields, rivers and all of that which the Japanese senses felt and lived through. With time, these were formed as representations about society, men and universe - which have their spiritual expression in Shinto religion. Going around Shinto foundation, Japan transferred from primitive agricultural spirit to powerful technological giant. Sticking to its tradition and beliefs, the Japanese people celebrate, even today, with excitement seeding the rice and the harvest. These celebrations are accompanied by religious ceremonies held in Shinto Shrines that are scattered all over Japan. As in no other place, in Japanese culture the connection was successfully made between Shinto tradition and contemporary marketing spirit and business. People still value tradition and Shinto religion.

Literature:

Paula R Hartz, Shinto, Čigoja, Belgrade 2002.

Slobodan M Radošević, Civilization of the Monks, Book II, Belgrade 1994.

Madhu Bazaz Wangu, Buddhism, Čigoja, Belgrade 2002.

Mirče Elijade, World Religions, Public Book Alfa, Belgrade 1995.

Will Durant, Eastern Civilizations, Public Book Alfa, Belgrade 1995.

Dragoslav Kočović, Social Politics, Faculty of Political Science, Belgrade 2007.

Alexios Panagopoulos, Balkans and Serbia in The Conditions of Globalization, Lemina 2015, tom. III, pp. 154-161.

MODEL SURADNJE PRIVATNO JAVNOG SEKTORA (SIGURNOSTI) KOD PREVENCIJE TERORIZMA U TURISTIČKIM MJESTIMA BIH

Sažetak

Turistička djelatnost kao vrlo značajna gospodarska grana u Bosni i Hercegovini predstavlja vrlo važnu ekonomsku granu od koje egzistiraju mnogi društveni subjekti. Poučeni primjerom gubitka i/ili smanjenja turizma kao posljedica terorističkog akta u Tunisu, te brojnih provedenih analiza, kao i vlastitog iskustva, autori u radu nastoje ukazati i pružiti suvremeni koncept saradnje privatnog i javnog sektora. Predvođeni jedinstvenim i zajedničkim ciljem, privatni i javni sektor nužno su oslonjeni jedan na drugi, zbog čega je neminovna saradnja osobito na polju preventivne sigurnosti. Prilagođavanje savremenih koncepcija veoma složenoj ustavnoj strukturi i sigurnosnom sistemu u BiH, neophodno je uspostaviti jedinstveni analitičko preventivni model polazeći od razine države kao krovnog sigurnosnog koordinatora, do razine lokalne zajednice unutar koje je neophodno napraviti sintezu privatno javnog sektora. Teroristički akt, i sa najmanjom posljedicom može imati nepopravljive gubitke u vidu potpunog uništenja turizma, do rapidnog opadanja ponuda, i smanjenja cijena. Takav akt proizvodi ekonomsku krizu, koja logičkim kretanjem dovodi do niza socioloških pojava sa potencijalno sigurnosnim implikacijama. Uspostavljanjem modela suradnje javnog i privatnog sektora unutar turističkih mjesta omogućava se aktivni i kontinuirani nadzor nad migracijom ljudi, od strane policijskih i sigurnosnih službi, uz istovremeno jačanje povjerenja građana u sigurnosni sustav.

Ključne riječi: javni i privatni sektor, turizam, terorizam, savremeni koncept.

Abstract

Tourism as a very important economic branch in Bosnia and Herzegovina represents a very important economic branch which many social entities exist from. Having learned from the example of losing and / or decreasing of tourism as a result of the terrorist act in Tunisia, numerous analyzes and their own experience as well, the authors in the paper are trying to point out and provide contemporary concept of cooperation between private and public sector. Conducted by a unified and common goal, private and public sectors are necessarily relied on one another. That is the reason why inevitable co-operation is needed, especially in the field of preventive safety. Adapting contemporary concepts to a very complex constitutional structure and a security system in Bosnia and Herzegovina, it is necessary to establish a unified analytical preventive model starting from the state level as an umbrella security coordinator, to the local community level within which it is necessary to make the synthesis between private and public sector. A terrorist act, even with the slightest consequences, may have irreversible losses in the form of complete destruction of tourism, rapid decline in bids and price decreases, too. That act produces an economic crisis, which by logical movement leads to a series of sociological phenomenon with potentially security implications. By establishing a model of public and

¹ Dr.sci Sandi Dizdarević, zaposlen u Tužiteljstvu HNK-a, Odjel za ratne zločine, na poziciji istražitelja, te angažovan u svojstvu spoljnog suradnika-profesora na visokoj školi UNION u Mostaru.

² Prof.dr. Kemal Brkić, vanredni profesor na Evropskom univerzitetu „Kallos“ u Tuzli i Evropskom univerzitetu Brčko distrikt, www.eukallos.edu.ba i www.eubd.edu.ba

private sector cooperation within the tourist facilities it is possible to have active and continuous monitoring of the migration of people by police and security services. In the same time citizens will have more confidence in the security system as well.

Key words: public and private sector, tourism, terrorism, contemporary concept.

Uvodna razmatranja

Sigurnosni izazovi u XXI stoljeću predstavljaju veoma složenu paradigmu koja ovisi od multidisciplinarnih i višeznačnih uticaja koja se mogu sintetizovati u dva temeljna procesa: geopolitička i geostrateška. Takva kretanja imaju direktne i indirektne uticaje na makro razinu ali i na unutrašnja zbivanja, tj. mikro razinu. Definiranjem teme rada, nedvojbeno se uviđa da su ova dva procesa uzajamno ovisna, i kao krajnju posljedicu mogu imati nesigurnost, odnosno ekonomsku krizu. Pojavom ekonomske krize, onemogućavaju se ino ulaganja, što na mikro razini može uticati na povećanje tendencije različitih sociopatoloških pojava. Već u samom uvodu se mogu predvidjeti posljedice koje se mogu svrstiti u dvije velike grupe:

1. sigurnosne koje nastaju kao posljedica terorističkog akta i,
2. ekonomske koje nastaju kao posljedica nekvalitetno uspostavljenog sigurnosnog sistema.

Dvije vrlo bitne varijable direktno su ovisne jedna od druge, iako se javljaju u različitim sverama društvene zbilje. Ne postoji mogućnost ino ulaganja bez odgovarajuće razine sigurnosti, niti se može stvoriti kvalitetan sigurnosni ambijent bez ekonomskih ulaganja. Jedna od izrazito zastupljenih ekonomskih, poslovnih i privrednih grana u Bosni i Hercegovini (*u daljem tekstu BiH*) svakako je turizam. Danas, BiH i njene vlade nastoje privući izuzetno veliki kapital u sveru turizma. S druge strane, sasvim je razumljivo takvo stajalište jer BiH krasi mnogim prirodnim ljepotama polazeći od nedirnutih planina, zaaštićenih pejzaža, seoskog turizma, etno avlija, vjerskog turizma, pa do brojnih sportsko rekreacionih centara. BiH kao i mnoge svjetske turističke destinacije, odvijaju se o nedovoljno razvijenoj paradigmi koja se nalazi na raskršću između državnog, privatnog i sigurnosnog. Državni djelokrug prožima se kroz administrativnu sigurnost i korespodenciju, dok se privatni kreće u okviru pravnog okvira kojeg je propisao državni. Većina atraktivnih turističkih destinacija nalazi se u privatnom vlasništvu, koji egzistira u onom sigurnosnom ambijentu kojeg država osigurava. Pojavom privatnih sigurnosnih kompanija mnoge privatne korporacije i pravna lica nastojala su osigurati dodatnu zaštitu kroz angažman privatnih zaštitara. Pored velikih turističkih atraktivnih mjesta, danas u mnogim bosanskohercegovačkim gradovima egzistiraju i mala pravna lica poput privatnih apartmana, hostela, hotela, agencija za pružanje različitih turističkih usluga, pravozničke tvrtke. Sva ovakva pravna lica nastoje egzistirati u veoma složenom sigurnosnom ambijentu, gdje postojeću sigurnost osiguranu od strane države nastoje dograditi kroz angažman privatnog sigurnosnog osoblja. Bosanskohercegovačke vlasti, iako djeluju u veoma složenom ustavnom ustrojstvu nastoje prihvatiti smjernice i standarde Evropske unije (*u daljem tekstu EU*) u mnogim sverama pa tako i na polju turističke djelatnosti. U tom smislu, od strane nadležnih upravnih organizacija uvedene su pojednostavljene procedure prijave stranaca koji se nalaze na području BiH.³ Međutim, zbog složenosti ustavnog ustrojstva BiH, veoma često

³ Zbog sve većeg priliva migrantske populacije u posljednjih nekoliko godina, koja je zadesila BiH, zbog njenog geostrateškog položaja (tranzitne rute prema EU), od čega se izvjesni broj zadržao na unutrašnjem području,

se dolazi u koliziju nadležnosti, pa i po pitanju same sigurnosti. Pitanje terorizma u stvarnoj je nadležnosti državnih institucija, ali i entiteta, dok je pitanje sigurnosti u većem svom opsegu u nadležnosti kantona. S druge strane, turistička grana kao i djelovanje brojnih pravnih lica i njihova registracija odvija se na lokalnim razinama. Već se u samom postavljanju problema uviđa distinkcija između djelatnosti i nadležnosti. Veoma je bitno uspostaviti kvalitetan javno privatni odnos, koji će se bazirati na načelu povjerenja, profesionalnosti, uzajamnog pomaganja, i korektnosti. Pitanje terorizma, ali i drugih sigurnosnih fenomena iz kojih mogu proizaći destruktivne posljedice postaju naša svakodnevica, bilo da se dešavaju kod nas, u regionu ili u svijetu. Savremene policije opterećenu su brojnim fenomenima, čak i onim koje ne ulaze u nadležnost istih. Međutim, svaka sigurnosna posljedica u pravilu prepisuje se policijskim i sigurnosnim službama, iako veoma često smo svjesni da ti organi nisu bili iz različitih razloga u mogućnosti djelovati. Kako je privatni sektor, turizam kognitivizirao ovakva kretanja, prednosti i mane, mnogi poduzetnici prihvatili su koncept privatne sigurnosti koristeći se mnogim djelatnostima od fizičko tehničke zaštite, do cjelokupne korporativne sigurnosti. Prihvatajući činjenicu da policija ne može biti u svakom trenutku i na svakom mjestu, takav prirodni nedostatak moguće je nadomjestiti upravo partnerstvom između javno-privatnog. U radu će se nastojati prikazati različiti modeli suradnje privatnog i javnog sektora sigurnosti, prilagođeni bosanskohercegovčkom pravnom i sociološkom ambijentu. U nastojanju predočavanja mogućih oblika suradnje, obradit će se domen privatne sigurnosti koji može biti od ključnog značaja kao partner u kreiranju cjelokupnog sigurnosnog ambijenta. Postavlja se pitanje: zašto bi turizam po bilo kom svom sadržajnom smislu bio meta terorističkih akata, kada se radi o djelatnosti u kojoj je država najmanje involvirana. Turističke mete, u pravilu su uvijek nevine i u kriminalističko sigurnosnoj praksi nazivaju se „*meke mete*“. Dizdarević i Bošnjčić pravilno ističu kada ukazuju: „Simboličnost koja *krasi* „apriori“ mete ukazuje na kukavičluk terorista, jer se zapravo radi o metama koje su gotovo uvijek potpuno nemoćne da se odupru terorističkom aktu“.⁴

ODNOS PRIVATNE I JAVNE SIGURNOSTI

Privatna sigurnost, prema pojedinim teorijskim stajalištima smatra se svojevrsnom pretećom javnoj sigurnosti, iako postoje stajališta u kojoj je prvobitno država kreirala pravni osnov koristeći se elementima privatne sigurnosti. Neulazeći u istorijsko-povjesne odrednice starosti privatne i javne sigurnosti, vrlo je bitno naglasiti da je od trenutka uspostavljanja prvih sigurnosnih službi oduvijek postojala kauzalna veza sa privatnom sigurnosti. Ovakva tendencija poprima daleko veći intezitet ulaskom velikog kapitala na tržište različitih privrednih grana. Danas privatna sigurnost djeluje čak i na onim sverama poput nuklearnih postrojenja, čime bi propuštanje u tom domenu imalo dalekosežne posljedice na nacionalnu ali i međunarodnu sigurnost. Upravo na ovakvim odnosima najbolje se grade primjeri dobre prakse u zajedničkoj djelatnosti privatnog i javnog sektora sigurnosti. Sinkić u svom magistarskom radu pravilno

Služba za poslove za strance uvela je elektronski obrazac prijave stranih državljana kao i ostalih gostiju u hotelima, hostelima i drugim pravnim licima koji se bave djelatnostima prenočišta.

⁴ Dizdarević, S. Bošnjčić, M. (2017). Savremeni koncepti zaštite turizma od terorističkih akata, Mostar, Međunarodna konferencija MASTA 2017. Zbornik radova.

zaključuje da danas veza između privatne sigurnosti i policije je prvobitno povezana kroz pravni sistem, odnosno:

- ✓ pravni sistem, tj. Zakon u čijem kreiranju je nedvojbeno učestvovala policija.
- ✓ nadzoru i kontroli privatnih sigurnosnih agencija koju u pravilu vrše policijski organi.⁵

Ovdje svakako ne treba zanemariti ni koncept privatno javne sigurnosti kroz koncept osnovne i specijalističke obuke zaštitara koje u pravilu vrše policijske agencije ili njene organizacione jedinice, akademska zajednica.⁶ S druge strane, tu su i neformalni oblici edukacije i razmjene iskustva koje se odvijaju kroz različite oblike okruglih stolova, i međunarodnih konferencija. Međutim, u praksi između djelatnosti javne i privatne sigurnosti javljaju se brojne neusaglašenosti, pa može se govoriti i o svojevrsnim problemima. U pravilu ovakvi problemi produkt su osoba, a ne odnosa između privatne i javne sigurnosne djelatnosti. Upravo o tome u svom radu govore Daničić i Sajić, preme kojima su: „ovakva neslaganja zapravo rezultati jaza i angagonizma između stručnjaka privatne sigurnosti i stručnjaka policijskih službi, odnosno nepostojanje obostranog poštovanja“.⁷ Ovakva stajališta i odnosi nužno se moraju prevazići jer kao takva ne mogu i ne smiju biti iznad sigurnosni građana, pravnih lica, javnog reda i mira. Najbolji primjer nadilaženja ovakvih antagonizama u praktičnoj djelatnosti ogleđa se u zajedničkim operacijama privatne i javne sigurnosti, poput osiguranja različitih manifestacija. U takvim situacijama, privatna sigurnost zadužena je za stanje sigurnosti unutar granica stationa, dok je javna sigurnost-policija zadužena za javni red i mir, odnosno sigurnost na javnoj površini ali i za suprotstavljanje narušavanju javnog reda i mira većeg obima.

POSLOVNO OBAVJEŠTAJNA DJELATNOST PRAVNIH LICA KAO PREDUVJET KVALITETNE SURADNJE

Od trenutka kognitivnosti značaja informacija po stanje sigurnosti, mnoge korporacije i pravna lica prihvatile su ili su u fazi prihvatanja uspostavljanja koncepta poznat kao „poslovno obavještajna djelatnost“. Vidović i dr. ističu: „upravo na temelju informacija i uz pomoć njih donose se odluke, obavljaju najrazličitijih zadaci, uspostavljaju odnosi, planiraju aktivnosti, stječu nova znanja i spoznaje“.⁸ Na ovakav način kada se govori o turističkoj djelatnosti u BiH, mnoga pravna lica raspolažu sa velikom količinom vrlo značajnih informacija. Takve informacije su: podaci o osobama koje borave, vozilima, međunarodnim okupljanjima, i druge vrste. Naravno, ovakve informacije ne predstavljaju sigurnosnu prijetnju, ali one mogu predstavljati vezu koja može biti vrlo značajna u sigurnosnom istraživanju, osobito u XXI stoljeću kada su migracije postale globalni strateški element hibridnog djelovanja. Mnogi laici koji izlaze u javnost sa različitim teorijama ukazuju da se pod pojmom poslovne obavještajne djelatnosti krije segment poslovne špijunaže, što je apsolutno neargumentirano i netačno. Milanović, Pajević i Dizdarević u svojoj studiji, desetkovali su argumentirano, znanstveno i utemeljeno ovakve tvrdnje ukazujući:

proučavanje

⁵ Sinkić, Z. (2018). Brojnost i obim privatnih sigurnosnih mehanizama kompanija u F BiH, Magistarski rad, Univerzitet modernih znanosti, CKM- Mostar, str. 24.

⁶ Vidjeti detaljnije Zakon o privatnim zaštitarskim agencijama u F BiH, u čijim pravnim normama obuku zaštitara provodi organizaciona jedinica Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova u suradnji sa Fakultetom za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Sarajevo.

⁷ Daničić, M. Stajić, Lj. (2002). Privatna bezbjednost, Banja Luka, str. 15.

⁸ Vidović, D. Karlović, L. Ostojić, A. (2011). Korporativna sigurnost, Zagreb, str. 93.

Izvor: Milanović, Pajević, M. Dizdarević, S. (2018). Poslovno obavještajna djelatnost i špijunaža, sličnosti i razlike, Zbornik radova, Međunarodna konferencija Skoplje.

Upravo u ovom hodogramu, vidljiv je cjelokupan proces legalnog (pravnog korističi se dozvoljenim metodima i sredstvima) i legitimnog načina prikupljanja poslovnih informacija koje su od sigurnosnog značaja za pravno lice. Kod ovakvog koncepta razvija se obavezna ali i svojevoljna operativna zona suradnje između s jedne strane:

1. pravnog lica-hotela, i privatne sigurnosne kompanije koja tom pravnom licu pruža svoje usluge i,
2. s druge strane sa javnom sigurnosti i u krajnjoj instanci sa segmentima nacionalne sigurnosti.

Blogovremena razmjena informacija koje su od značaja za sve strane može biti od ključnog značaja po bilo kom aspektu borbe protiv kriminaliteta, a osobito kod zaštite turizma od terorističkih akata. Primjeri ovakve pozitivne suradnje u praktičnom smislu susreću se svakodnevno, i temeljem iste spriječeni su mnogi teroristički akti. Primjeri dobre prakse ne smiju ostati u paradigmi „volje“ stranaka odnosno subjekata, već takva suradnja mora biti pravno uređena, i u njenom odvijanju morali bi biti uspostavljene standardne operativne procedure, sa jasnim kontinuitetom.

SURADNJE PRIVATNO JAVNOG SIGURNOSNOG SEKTORA KROZ JAČANJE MODELA „RADA POLICIJE U ZAJEDNICI I RADA POLICIJE U SURADNJI SA ZAJEDNICOM“

Suvremeni modeli rada: „Rad policije u zajednici“ i „Rad policije u suradnji sa zajednicom“ predstavljaju dva povezana ali različita koncepta. Da bi se bolje razumijeli ova dva modela policijskog djelovanja „u“ i „sa zajednicom“, veoma je bitno naglasak u znanstvenom smislu staviti na pojam zajednicu. Dizdarević u jednoj od svojih studija ističe da: „Pod zajednicom se može promatrati različiti koncept zajedništva“.⁹ U užem smislu, Champion i Rush smatraju da pod zajednicom osim geografskih granica i teritorija obuhvataju se i „zajedničke vrijednosti i ciljevi“.¹⁰ Ako pođemo od deduktiranja i induktiranja elemenata stajališta prethodnih znanstvenika, onda nedvojbeno dolazi do izražaja sljedeće:

- ✓ koncept zajedništva u kojem postoje interesi svih subjekata, od kojih posebno dolazi do izražaja osnovna ljudska potreba neophodna za opstanak, a to je potreba za sigurnosti.
- ✓ zajedničke vrijednosti i ciljevi, što može jasno ukazivati na zajedničke ciljeve u domenu sigurnosti kao najviše vrijednosti i zajedničkih stremljenja u nastojanju da se takav cilj ostvari što je moguće kvalitetnije.

⁹ Dizdarević, S. (2018). Uloga i značaj kantonalnih policijskih službi u primjeni modela rane detekcije ponašanja i ranog obavještavanja kod radikalizma, ekstremizma i terorizma u BiH, Doktorska disertacija, UMZ, CKM Mostar, str. 119.

¹⁰Champion, D. J., Rush, G. (2003). Rad policije u zajednici, SAD-Sarajevo, str. 12.

Upravo ova dva modela: rad policije u zajednici i rad policije u suradnji sa zajednicom podrazumjevaju aktivno učešće građana, pravnih lica i drugih u kreiranju sigurnosnog stanja, gdje se policija kao najodgovorniji subjekt javlja sa obavezom da tu suradnju kruniše zaštitom temeljnih ljudskih prava i sloboda. Jedan od najvećih praktičara i emanentnih eksperata za rad policije u zajednici u BiH, profesor Brkić u autentičnoj studiji koju je proveo jasno je ukazao na brojne propuste koje danas policije prave, uz istovremeno davanje jasnih praktičnih rješenja kojim bi se prevazišli takvi problemi. Upravo u skladu sa ustavnim ustrojstvom, Brkić i Obradović ukazuju: „Policija u BiH pati od nekoliko institucionalnih slabosti. Dejtonski mirovni sporazum potvrdio je ratnu podjelu zemlje, i ostavio joj u amanet nefunkcionalnu i decentralizovanu mješavinu organa vlasti, uključujući i policiju“.¹¹ U BiH, 27 godina nakon rata, neargumentirano se nastoji mjenjati policijski sistem, što je u mnogome neprihvatljivo jer je takav koncept suprotan ustavnom aktu kao najvećem pravnom aktu jedne zemlje. Umjesto promjene koja se kontinuirano nastoji nametnuti, rijetki su oni eksperti i stručnjaci koji daju mogućnost i nude rješenja u modifikaciji postojećeg policijskog sistema. Jadan od takvih koncepata jeste upravo koncept ili model suradnje privatno javnog sektora. Temin privatno javni sektor suradnje nije autorska pogreška, već širina koju isti obuhvata. U radu se ne govori samo o sigurnosnoj suradnji između privatnog i javnog sektora sigurnosti, već o uključivanju svih subjekata u kreiranju sigurnosnog okruženja. Vaney pravilno ukazuje na razlike i pozitivne učinke ova dva modela kao svojevrsna analitičko-preventivnog modela u kreiranju sigurnosti. Osnovni postulati Vaney teorije su da je: „Rad policije u zajednici sektorski rad“, kroz model patrolno pozorne djelatnosti i dr., odnosno da je inicijativa na javnoj sigurnosti ali je ona opstojna tek ukoliko postoji suradnja sa građanima, dok se „Rad policije u suradnji sa zajednicom“ ogleda kroz inicijativu građana, NVO i drugih subjekata gdje se policija javlja samo kao stručni subjekt. I jedan i drugih model rada, prihvatljivi su kod zaštite turizma od terorističkih akata, osobito u BiH, čiji policijski sistem je kombinacija decentraliziranog sa blagim elementima centralizacije i koordinacije.

PARTNERSKA SURADNJA IZMEĐU PRIVATNOG I JAVNOG SEKTORA U KREIRANJU SIGURNOSTI I ZAŠTITI OD TERORIZMA

Danas mnoge policijske agencije, pa i u BiH prema zakonskim rješenjima predstavljaju primarno represivni državni organ. S druge strane, mnoge djelatnosti policije, pa i privatni zaštitarskih agencija čini skup djelatnosti koje se mogu podvesti pod preventivnu ali takve djelatnosti nisu kodificirane kao takve. Zaštita turizma, prema Dizdarević i Bošnjčić: „ne smije se temeljiti isključivo i samo na suzbijanju, niti on može biti prioritet“.¹² Turizam kao vrlo značajna privredna grana može se jedino zaštititi od bilo kog vida kriminaliteta, a osobito visokog inteziteta primjenom kombiniranih preventivno represivnih mjera. Na početku rada ukazano je da se većina turističkih djelatnosti odvija u nadležnosti najnižih razina ustavnog ustrojstva u BiH, i njenim entitetima, odnosno kantonima i lokalnim zajednicama. Suvremeni sigurnosni fenomeni koji opterećuju mnoga društva ne smiju se promatrati izvan turizma, kao vrlo značajne privredne grane ali i simbola etniciteta, vjere, državnosti i ekonomije. Takvi sigurnosni fenomeni kao potencijalno ugrožavajući faktor sigurnosti su: migracije, radikalizam, terorizam. Za razliku od kriminaliteta „niskog inteziteta“ sa kojim se država, i lokalne zajednice mogu kvalitetno nositi i suzbijati, radikalizam, i terorizam kao i kriminalitet

¹¹. Brkić, K. Obradović, V. (2016). *Reforma policije za rad u zajednici-empirijska studija*, Sarajevo

¹² Dizdarević, S. Bošnjčić, M. (2017). *Savremeni koncepti zaštite turizma od terorističkih akata*, Mostar, Međunarodna konferencija MASTA 2017. Zbornik radova.

„visokog inteziteta“ u potpunosti urušava kvalitet odvijane turističke djelatnosti. Jedan od najočigledniji primjera takve destrukcije, ne samo u materijalno-ljudskom kao trenutnom već i u ekonomskom kao trajnom jeste teroristički akt u Tunisu. Svaka zemlja nastoji zaštititi svoje državljane, osobito u ljetnom periodu kada je turistička sezona aktivna. U tom smislu, većina zemalja posredstvom svojih službi i diplomatsko konzularnih predstavništva prati kontinuirano sigurnosnu situaciju u interesantnoj zemlji. Izvještaji takvih službi, za koje se procjenjuju da predstavljaju povećani rizik od radikalizacije i ekstremizma mogu uticati na smanjeni priliv turista, pa time i na ekonomiju te zemlje. Zašto se radikalizam kao fenomen smatra potencijalno opasnim? Radikalizacija prema Laliću i Šikmanu nema naučnu utemeljenost, već ova dva stručnjaka ukazuju: „da ona prvenstveno predstavlja analitičko sredstvo praktične politike za sprovođenje preventivnih mjera za suzbijanje terorizma“. ¹³ Slično promišljanje sa određenim razlikama ističe i Dizdarević u svojoj studiji gdje ukazuje: „radikalizam niti u jednom elementu ne odražava strukturu nasilja, iako bi se određeni govor kao projekcija nečijeg mišljenja mogla protumačiti kao verbalno nasilje“. ¹⁴ Međutim, Dizdarević nadalje ukazuje da je upravo u neodražavanju strukture nasilja sadržana opasnost, osobito ukoliko se radikalizacija javlja kao faza ka terorizmu. Isti autor ovakvu tezu objašnjava na sljedeći način: „najveća opasnost od radikalizma sastoji se upravo u strukturi i moći prenošenja informacija usljed čega se kroz genezu ulazi u domen vrbovanja temeljen na podstrekavanju i širenju mržnje“. ¹⁵ Ovakvi procesi mogu dovesti određenu turističku zajednicu u veoma nezavidnu situaciju, jer se postojanje radikalnih grupa sa opravdanom sumnjom može dovesti u kontekst prijetnje sigurnosti. Ne treba degradirati niti zanemariti upozorenja svjetskih vlada, poput SAD-a kada njihova diplomatska mreža izda saopćenje za svoje građane da u zemlji poput BiH, postoji povećana opasnost od radikalizma i da smanje kretanja na toj teritoriji. Ovakve tvrdnje, bilo da su argumenirane ili ne, na direktan način utiču na stanje turizma i ekonomije. Partnerski odnos između policije i zaštitarskih agencija kao i drugih pravnih lica, policiji bi mogao olakšati određene djelatnosti na onim dijelovima terena ili objektima gdje postoji angažman privatnih zaštitarskih službenika. Ta pomoć ogleдалa bi se ne samo u zaštiti takvih objekata, već i u blagovremenoj razmjeni informacija. Razmjena informacija ne smije u tom slučaju biti jednosmjerna, odnosno kretati se isključivo od zaštitarskih i pravnih lica prema policiji. U takvom slučaju to bi značilo isključivo informatorski ili prijateljsko poznanički odnos. Zašto? Odgovor je vrlo jednostavan i jedinstven. Riječ je o partnerskim odnosima, koji imaju više zajedničkih ciljeva: jačanje sigurnosti, jačanje obostranog povjerenja. S druge strane, razlog zbog kojeg informacije sigurnosnog karaktera moraju biti dvosmjerne proizilazi iz činjenice da privatne sigurnosne kompanije kao i pravna lica moraju biti upoznata sa određenim osobama koje su sigurnosno interesantne. Samo primjenom načela profesionalnosti, odgovornosti, povjerenja i kontinuiteta između svih subjekata moguće je uspostaviti kvalitetan partnerski odnos, a time i očekivati kvalitetnu razinu sigurnosti.

¹³ Lalić, V. Šikman, M. Teorijski i praktični aspekt koncepta radikalizacije koja vodi terorizmu, Pregledni naučni rad: UDK 327.88:323.28(100). Banja Luka.

¹⁴ Dizdarević, S. (2018). Uloga i značaj kantonalnih policijskih službi u primjeni modela rane detekcije ponašanja i ranog obavještanja kod radikalizma, ekstremizma i terorizma u BiH, Doktorska disertacija, UMZ, CKM Mostar, str. 58

¹⁵ Ibid

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Sigurnost kao dinamična kategorija nužno se oslanja u XX i XXI stoljeću ne samo na javnu, već i na privatnu sigurnost. Zbog podjeljene djelatnosti između javne i privatne sigurnosti, te pružanja usluga privatne sigurnosti pravnim i fizičkim licima neophodno je uspostaviti suradnju upravo na jasno definiranim načelima. Fundamentum u kreiranju odgovarajuće razine sigurnosti, čine informacije koje se veoma često zadržavaju zbog antagonizama pojedinaca, a ne zbog fragmenirane nadležnosti. Terorizam kao sigurnosni problem XXI stoljeća pored individualne destrukcije nosi sa sobom i niz drugih anti ali i post deliktih situacija. U anti deliktum stadijumu to mogu biti drugi fenomeni poput globalnih migracija koje se mogu koristiti kao paravan za infiltriranje terorista, dok u post deliktum stadiju to su primarno ljudske i materijalne posljedice, te ekonomska destrukcija. Uspostavljanjem suradnje privatno javnog sektora sigurnosti i drugih pravnih lica omogućava se zajedničko stremljenje ka većoj sigurnosti. Takva stremljenja mogu se odvijati kroz temeljne policijske modele, koji u svojoj strukturi sadržavaju ravnopravnu raspodjelu aktiviteta, predvođeni jedinstvenim i zajedničkim ciljem. Danas suvremena demokratska društva svoj privredni ambijent kreiraju upravo na ravnopravnim privatno javnim partnerskim odnosima u mnogim granama, pa tako i u sigurnosti. Uspostavljanjem takvih modela suradnje, omogućava se blagovremena preventivna djelatnost koja u krajnjem cilju sprečava nastupanje posljedice sa aspekta sigurnosti, ali i ekonomskog prosperiteta turističke djelatnosti.

Literatura

1. Brkić, K. Obradović, V. (2016). *Reforma policije za rad u zajednici-empirijska studija*, Sarajevo.
2. Champion, D. J., Rush, G. (2003). Rad policije u zajednici, SAD-Sarajevo.
3. Daničić, M. Stajić, Lj. (2002). Privatna bezbjednost, Banja Luka.
4. Dizdarević, S. (2018). Uloga i značaj kantonalnih policijskih službi u primjeni modela rane detekcije ponašanja i ranog obavještanja kod radikalizma, ekstremizma i terorizma u BiH, Doktorska disertacija, UMZ, CKM Mostar.
5. Dizdarević, S. Bošnjak, M. (2017). Savremeni koncepti zaštite turizma od terorističkih akata, Mostar, Međunarodna konferencija MASTA 2017. Zbornik radova.
6. Lalić, V. Šikman, M. Teorijski i praktični aspekt koncepta radikalizacije koja vodi terorizmu, Pregledni naučni rad: UDK 327.88:323.28(100). Banja Luka.
7. Sinkić, Z. (2018). Brojnost i obim privatnih sigurnosnih mehanizama kompanija u F BiH, Magistarski rad, Univerzitet modernih znanosti, CKM- Mostar.
8. Vaney, S.(2010). *Rad policije u zajednici u BiH-priručnik*, Sarajevo.
9. Vidović, D. Karlović, L. Ostojić, A. (2011). Korporativna sigurnost, Zagreb.

**ЕКОЛОШКО ЗАКОНОДАВСТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ – НЕОПХОДНОСТ ХАРМОНИЗАЦИЈЕ СА
ЗАКОНОДАВСТВОМ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ**

Резиме

Током целог XX века нарушен је склад између човека и природе, услед чега је дошло до поремећаја вишемиленијумске равнотеже. Аутори у овом раду указују на ту чињеницу, као и на очигледан дисбаланс између постојећих ресурса и потреба човека. Све је то постало посебно видљиво у другој половини прошлог века, услед незадрживог развоја технологије и претеране трке за профитом. Самим тим, човек је довео у питање и сопствени опстанак на Земљи. Управо, због тога (додуше, са великим закашњењем), дошло је до настанка еколошког законодавства, чији је развој веома интензиван, како у Европи, тако и у целом свету. Нажалост, Република Србија и Босна и Херцеговина, у овој (као и у многим другим областима) доста заостају за европским и светским законодавством. Век у коме живимо је проглашен веком екологије, јер су они који одлучују о нашим животима, коначно схватили да човек "сече грану на којој седи". Отуда су све већи захтеви бројних организација за заштиту човекове околине да "екоцид", као тешко дело против безбедности животне средине, које настаје употребом забрањених биолошких и хемијских средстава, постане саставни део међународног кривичног права. Република Србија и Босна и Херцеговина се налазе на путу европских интеграција, али је за пуноправно чланство у Европској унији, неопходно да, што је могуће пре, ускладе (хармонизују) своја национална законодавства са правним тековинама Европске уније, које чине основ њеног законодавства. То се посебно односи на еколошко законодавство, без чијег усаглашавања не може да се оствари еколошка безбедност грађана.

Кључне речи: хармонизација, еколошко законодавство, Република Србија, Босна и Херцеговина, Европска унија, правне тековине, животна средина, еколошка безбедност.

Prof. dr Dragan Bataveljić³
Academician, PhD Mitar Lutovac⁴

**ENVIRONMENTAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND
BOSNIA AND HERZEGOVINA - THE NEED FOR HARMONIZATION WITH THE
EU LEGISLATION**

Abstract

In the course of the previous centuries the harmonized balance between human kind and nature that was in place for billions of years, has been destroyed. In this paper, the authors underline this fact and the obvious disbalance between the existing resources and human

¹ Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу

² Универзитет Унион "Никола Тесла", Факултет за посао и индустријски менаџмент Београд

³ University of Kragujevac, Faculty of Law

⁴ University Union "Nikola Tesla", Faculty of Business and Industrial Management, Belgrade

needs. The situation started to become critical in the second half of the previous century as a result of rapid technological development and race for profit. In this way, the human kind has endangered its survival on Earth. Governments worldwide responded to these threats by adopting the environmental legislations (though it seems too late). Unfortunately, Republic of Serbia and Bosnia and Herzegovina were among the last to adopt these laws. This century was proclaimed the century of global environmental protection since the governments have finally recognized the threat of self-destructive actions – "chopping the branch they are sitting on". Therefore, there are a growing number of requests coming from various organizations for more strict environmental protection - that "ecocide", as a crime with destructive impact on nature and humanity by using forbidden biological and chemical agents, should become the constituent part of international criminal law. Since the Republic of Serbia and Bosnia and Herzegovina are on their path towards European integration and EU accession, it is necessary to harmonize their national legislations with *acquis communautaire* in all fields, including the field of environmental legislation whose compliance with EU law is vital for the safety of the citizens of these two countries.

Key words: harmonization, environmental legislation, Republic of Serbia, Bosnia and Herzegovina, European Union, *acquis communautaire*, environment, ecological safety.

Uvod

Savremeni proces globalizacije u svetu, u velikoj meri, određuje život današnjeg čoveka. Na samom početku ovog rada, želimo da ukajemo da je čovek, hiljadama godina unazad, živio u skladu sa prirodom, uspostavljajući i održavajući neopходnu ravnotežu. Takav način života je omogućio da se čovekova vrsta održi sve do današnjih dana i da ima neopходan kvalitet života koji mu pripada i to, kako po prirodnom (vечnom, непроменљивом) pravu, tako i po позитивном (променљивом) pravu. То поштовање сопствених закона одржања, међусобно помагање и узајамно поштовање човека и природе је, нажалост, угрожено до забрињавајућих граница, тако да су само у XX веку животна средина и ресурси планете Земље више угрожени и исцрпљени, него у целокупној досадашњој историји људске цивилизације. До тако драматичног исцрпљивања расположивих (необновљивих) ресурса и дисбаланса између човека и природе, дошло је услед невиђеног напретка технологије, која је све то omogućila. Вођење два светска рата у првој половини XX века, као и изазивање на хиљаде регионалних и локалних ратних сукоба, уз свакодневно усавршавање борбених средстава у њихове разорне моћи, довело је у питање опстанак биљног и животињског света на нашој планети.

Уништавање природних ресурса, загађивање животне средине, оштећење озонског омотача и бројни еколошки акциденти, посебно су били приметни у другој половини XX века. Наиме, то је период (после Другог светског рата), када је човек, захваљујући веома великом и изузетно брзом напретку науке и технике, а у превеликој жељи и свакодневној трци за остваривањем што већег профита, заборавио на природу и њене законе. Незадрживи развој технологије, omogućio је човечанству да узима од природе и од окружења у коме живи много више, него што је то смело. Све је то довело до поремећаја равнотеже, која је успостављена и одржавана од самог настанка људске цивилизације, па је природа, последњих неколико деценија, почела неумољиво да опомиње човека. "Резултати" људских активности на Земљи се огледају у бројним негативним феноменима, чије су последице, већ данас, у појединим деловима света катастрофалне, а ако се нешто хитно не предузме на глобалном нивоу, може бити доведен у питање и сам опстанак човека.

Последњих неколико деценија, бројни стручњаци из целог света (који се баве проучавањем и заштитом животне средине) упозоравају на бројне негативне процесе који су започети у XX веку, а присутни су и на почетку XXI века, тако да се човечанство суочава са бројним проблемима глобалног карактера, у која спадају, пре свега: 1) оштећење биосфере и њеног екосистема; 2) незадрживо повећање броја становника (посебно у појединим регионима света); 3) неконтролисано смањивање енергената, што често доводи до локалних и регионалних сукоба, са могућношћу да се претвори и у сукоб светских размера; 4) превелико загађење и деградирање воде, ваздуха и земљишта; 5) промена климе на глобалном нивоу, што доводи до свакодневног угрожавања опстанка бројних врста биљног и животињског света; 6) свакодневно угрожавање биодиверзитета; 7) стварање све већих количина отпада, што доводи до оштећења здравља људи и повећања морталитета и слично. Из овога се може закључити да је човечанство, данас, оптерећено и угрожено великим бројем криза егзистенцијалног значаја, али међу овим мноштвом, еколошка криза заузима посебно место. Због тога, заштита и унапређење човекове околине представља кључни (најзначајнији) глобални проблем савременог друштва, јер од његовог решавања зависи будућност генерација које долазе, као и опстанак људске популације у целини. То захтева проналажење начина за рационално коришћење природних ресурса, неопходну изградњу еколошке свести код људи, увођење социјалних програма, примену одговарајућих техничких мера и унапређење међународне сарадње у области научних истраживања, тако да се нови однос према животној средини, данас, намеће као императив.

Савремено еколошко законодавство у свету

Чињеница је да, данас, како на локалном и регионалном, тако и на светском нивоу, постоје веома велики еколошки проблеми и то нико не спори. Сагледавајући главне разлоге за тако интензивне и видљиве промене климе, указаћемо на два најважнија: 1) глобално загревање планете и 2) оштећење озонског омотача. Међутим, оно што посебно забрињава јесте околност да су оба ова разлога последица неразумних активности човека и његове неконтролисане жеље за стварањем профита. Свакодневно повећавање коришћења бројних хемијских једињења, доводи до промене састава гасова у атмосфери, чија је најтрагичнија последица загревање атмосфере. Наиме, само у последња два века (XIX и XX), дошло је до пораста просечне температуре за скоро 1°C (прецизније 0.7°C), што је оставило несагледиве последице, али оно од чега људска цивилизација посебно треба да страхује, јесте научни податак да ће се у овом, XXI веку, глобалне промене климе наставити и да последица тога може бити дуплирање степена пораста просечне температуре атмосфере (1,4°C), па све до невероватних 5.8°C. То би довело до нестанка хиљада (по неким песимистичким прогнозама и читавог милиона) биљних и животињских врста, а такав поремећај екосистема и угрожавање биодиверзитета, оставило би несагледиве последице на људску цивилизацију и угрозило сам опстанак човека на нашој планети⁵. Оштећење (у неким подручјима и потпуно разарање) озонског омотача би довело до даљих катастрофалних последица и то, пре свега, обољевања десетина милиона људи од тумора коже, оштећења очију и низа других болести, које се, у овом тренутку, не могу предвидети.

⁵ Нагло и повећано топљење леда у поларним областима (посебно на Арктику), довело би до прекида функције топле Голфске струје, настанка разорних ветрова, повећања нивоа светског мора и великих поплава подручја у којима живи око 1/3 становништва.

Имајући у виду наведену опасност по биљни и животињски свет, донет је Монреалски протокол (1987), као споразум којим су се земље потписнице обавезале да смање употребу фреона⁶ за 50%. Овај Протокол је проширен са две своје верзије и то, у Лондону 1990. године и у Копенхагену 1992. године, а основна сврха ових међународних прописа се састоји у настојању да се сачува озонски омотач. Ови документи дефинишу обавезе, тј. мере које треба предузети за заштиту човековог здравља и животне средине од негативних утицаја, која су последица или могу да буду последица човекових активности. Уколико се не би поштовале одредбе овог Протокола, постоји оправдана бојазан да ће до средине овог века, тј. до 2050. године, оштећење озонског омотача бити скоро десет пута веће од данашњег стања. Управо, због тога, је неопходно да се решавању овог проблема приступи мултидисциплинарно и заједнички од стране свих (или, бар, највећег броја) земаља света, јер се појединачним акцијама мало тога може постићи.

Када је реч о животној средини, треба рећи да је ова област друштвеног живота, нажалост, дуго времена била запостављена, што је довело до катастрофалних последица у појединим деловима света и упозорења човечанству да се морају предузети хитне мере ради спречавања даљег угрожавања биодиверзитета, уништавања природних ресурса и девастирања животне средине. Но, како се обично каже, "никад није касно" и "боље икад, него никад"! Тако је до детаљнијег изучавања и систематског приступа заштити животне средине дошло тек 1972. годину, када је одржана Конференција у Стокхолму, која се може сматрати почетком развоја еколошког законодавства. Отуда, животна средина, данас, представља веома значајну област истраживања великог броја научника различитих профила. Резултати ових истраживања су указали на то да се привредни раст и број становника на Земљи морају ускладити, с обзиром да су ресурси и простор наше планете ограничени. Наиме, неопходно је заустављање раста броја становника⁷ и задржавање светске индустријске производње на нивоу, који је постојао у време одржавања наведене Прве конференције Уједињених Нација о животној средини у Стокхолму, за коју се може слободно рећи да представља, уствари, прекретницу у односу човека према животној средини.

Као један од главних резултата ове Конференције, може се навести усвајање тзв. *Стокхолмске декларације*, која је указала на драматичну ситуацију и алармантно стање у погледу квалитета животне средине. Колика је важност ове Декларације, као и саме Конференције, може се видети из чињенице да је за Светски дан заштите животне средине одређен 5. јун, као први дан њеног одржавања. Такође, значај ове Конференције се огледа и у томе, што се управо у периоду од 1972. године до деведесетих година XX века, појавио већи број теорија и покрета о заштити животне средине. Еколошка политика која је прихваћена у овом периоду, а посебно у последњој деценији прошлог века, представљала је основну идеју даљег развоја савременог друштва и нову филозофију живота, а најкомплекснији модел, тзв. *модел одрживог развоја*, представљао је путоказ преласка из индустријског у еколошко друштво. Сам појам "одрживи развој" (енглески "*sustainable development*") установљен је 1989. године и званично прокламован *Бергенском декларацијом* из 1990. године, као развој који задовољава потребе садашњости, тако да оставља могућност будућим генерацијама да задовоље своје потребе и да се и саме развијају. Овај појам представља и план за задовољење захтева земаља Трећег света за већим техничко-инфраструктурним развојем и захтева бројних група и организација за заштиту природе и очување природних богатстава на дужи рок.

⁶ Заједничко име за више врста гасова, који су се употребљавали или се употребљавају у расхладним машинама.

⁷ О овоме је, пре два века, говорио и јавно упозоравао Малтус (тзв. Малтузијанска теорија).

Имајући у виду да је од природе узимано и да се узима много више, него што она може да пружи (с обзиром на ограниченост и необновљивост бројних ресурса), овај модел указује на начин задовољавања потреба садашњих генерација, али без умањивања могућности будућим генерацијама за задовољавање њихових потреба⁸. То је наша обавеза према будућим покољењима, с обзиром да смо и ми од наших предака наследили све ово што данас уживамо. Овакав развој треба да обезбеди заштиту животне средине за сваког човека и да не наруши виталност еколошких система, а то је могуће само хитном променом еколошке свести, пре свега, највећих загађивача. То су најмоћније земље света, које су достигле највиши степен индустријског и технолошког развоја, али последице њиховог нарушавања еколошке равнотеже у свету, најчешће трпе мале и неразвијене земље, које ни у ком случају нису допринеле тако драматичном стању у свету.

Поред напред наведених међународних докумената, један од најзначајнијих догађаја у формирању еколошког законодавства представља, свакако, одржавање Конференције у Рио де Жанеиру 1992. године, на којој су усвојени бројни документи, као што су: 1) Декларација о животној средини и развоју (Рио декларација); 2) Конвенција о промени климе; 3) Конвенција о биодиверзитету и 4) Принципи о управљању, заштити и одрживом развоју свих типова шума. Значај ове међународне Конференције се огледа, пре свега, у чињеници да је она, по први пут, указала на повезаност развоја човечанства и заштиту животне средине. Ту, свакако, посебну улогу заузима познати акциони програм под називом "Агенда 21" (Програм активности за XXI век).

Наведена Агенда заслужује, из много разлога, посебан третман и дубљу анализу, али због ограничености простора, у овом раду, нећемо се детаљније њоме бавити. Међутим, морамо да укажемо на чињеницу да овај Акциони програм за XXI век, има и бројне негативне конотације, које су под плаштом опште бриге за човечанство и његову будућност, "подметнуте" од стране великих сила предвођених САД-ом у сам текст Агенде. Наиме, поред позитивног указивања на неопходност глобалног приступа (партнерства) у погледу одрживог развоја и драматичног упозорења да се "човечанство налази на одлучујућој тачки своје историје... да смо сведоци смо неједнакости међу народима, сиромаштва, глади, неписмености, болести и оштећења екосистема од којих зависи наш даљи живот..."⁹ и слично, овај Акциони програм својим одредбама подржава тзв. "светски рат за воду", утврђујући да се "не сме дозволити националним политичким или етничким групама да посегну за уцењивањем светске заједнице помоћу извора незагађене воде. Чак препоручујемо, за почетак, као делотворно упозорење да се, негде, некако, делимично затрују или униште водни извори, како би свету било јасно шта некога чека ако се усуди да право управљања воденим ресурсима употреби против интереса наднационалних структура, јер једино оне могу да обезбеде рационалним, профитним пословањем да вода буде доступна свима, уз услов да могу да је плате, наравно"¹⁰.

⁸ То је тзв. принцип интергенерацијске правде.

⁹ Преамбула Агенде 21.

¹⁰ Када је реч о Републици Србији и располагању природним богатствима, треба рећи да су, према члану 87. став 1. важећег Устава из 2006. године, "природна богатства, добра за које је законом одређено да су од општег интереса и имовина коју користе органи Републике Србије у државној имовини. У државној имовини могу бити и друге ствари и права, у складу са законом". Такође, овим чланом је одређено да "физичка и правна лица могу стећи поједина права на одређеним добрима у општој употреби, под условима и на начин предвиђен законом" (став 2). Оно што је веома битно, јесте да се "природна богатства користе под условима и на начин предвиђен законом" (став 3), којим се, такође, уређује "имовина аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе, начин њеног коришћења и располагања" (став 4). На сличан начин и све друге земље, својим највишим општим правним актима

Такође, веома значајан догађај за даљи развој еколошког законодавства, јесте одржавање "Конференције Рио + 5", на којој су у Њујорку 1997. године, усвојени бројни закључци, међу којима је најважнији следећи - у заштити планете Земље у протеклих пет година је постигнут веома мали напредак. Због тога је, кроз пет година, организован нови Светски самит о одрживом развоју у Јоханесбургу 2002. године (тзв. "Рио + 10"), као највећи самит УН-а са више од 60.000 делегата, активиста еколошких организација, представника великих светских компанија и преко 170 светских лидера. Свакако, овде је незаобилазан и Протокол из Кјота уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе¹¹ (као додатак овом међународном споразуму о климатским променама), потписан са циљем смањивања емисије угљен-диоксида и других гасова који изазивају ефекат стаклене баште¹². Протокол је ступио на снагу 16. фебруара 2005. године, када га је ратификовала Русија, док је Република Србија прихватила овај протокол 24. септембра 2007. године. Децембра 2012. године у Дохи (држава Катар), одржана је Конференција на којој је прихваћен тзв. "Доха амандман на Кјото протокол". Овим Амандманом су се државе потписнице наведеног протокола сагласиле у погледу новог (другог) обавезујућег периода за Кјото протокол, који траје од 1. јануара 2013. до 31. децембра 2020. године.

Савремено европско еколошко законодавство

Оно што је на овом месту веома значајно рећи, јесте да морамо анализирати период увођења и развоја концепта заштите животне средине у законодавству Европске уније до Лисабонског уговора¹³ и после његовог доношења. Наиме, Европска унија (раније Европска економска заједница) је један од најгласнијих заговорника потреба за заштитом животне средине, па је зато, одмах после одржане Конференције у Стокхолму, ова највећа регионална организација донела свој први Акциони план (1973)¹⁴, за који се слободно може рећи да представља документ који је одиграо кључну улогу у преокрету политике Европске уније. Овај преокрет се тиче одрживог развоја, тј. настојања Уније да заштити природу, али и да, истовремено, развија привреду, што до тада није био случај¹⁵. Тако је, веома брзо после доношења овог Плана, усвојено око 200 прописа, који су се односили на заштиту животне средине, да би у Јединственом европском акту, донетом 1987. године, овој проблематици била посвећена цела глава наведеног уговорног документа. Кључни ставови нормативног дела овог Јединственог европског акта посвећеног животној средини, састоје се прокламовању нужности заштите ове средине и она је одређена као циљ Заједнице.

(уставима, законима и подзаконским актима), регулишу коришћење ресурса и природних богатстава на својој територији. Међутим, поједине приватне корпорације, мултинационалне компаније и светски моћници, настоје да доношењем одређених декларација, конвенција и других аката наднационалног карактера, обезбеде за себе коришћење природних ресурса (пре свега, воде) и, на тај начин, наставе са остваривањем високих профита.

¹¹ Енгл. *The Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change*.

¹² До сада је овај Протокол потписало 170 држава и владиних организација (стање: децембар 2006).

¹³ Овај Уговор је познат и под називом Реформски уговор, потписан је 13.12.2007. године у Лисабону, а ступио је на снагу 1. децембра 2009. године и представља замену за неуспели Европски устав. Службени назив Уговора је "Уговор о изменама и допунама Уговора о стварању Европске уније (Мастрихтски уговор) и Уговора о стварању Европске економске заједнице (Римски уговор)".

¹⁴ После овог, донето је још шест акционих планова до сада, који су посвећени заштити животне средине.

¹⁵ Тако, на пример, први оснивачки уговори из Рима, нису регулисали заштиту животне средине, већ су међународну јавност и правну регулативу покренули одређени догађаји, пре свега, страдање више хиљада људи 1952. године (познати случај тзв. "Великог лондонског смога").

Такође, уведен је и правни основ за спровођење наведених мера заштите, при чему се изричито инсистирало на обавези да се даље активности спроводе, искључиво у складу са принципима превенције. У складу са овим принципима, било је предвиђено и да се доносе правни акти¹⁶, који су врло брзо постали најважнији стубови у овој области, тј. основни постулати, на којима се заснивала политика Европске уније у заштити животне средине. Суштина ове политике се може схватити у циљу који је формулисан наведеним Актом (члан 130р. став 1.), према коме Заједница (касније Унија) "треба да сачува, заштити и побољша квалитет животне средине, да допринесе заштити људског здравља, као и да осигура рационално коришћење природних ресурса".

Ова прекретница се састоји и у томе што се све више успостављала веза и равнотежа између раније тешко спојивих ствари. Наиме, од тада се паралелно ствара јединствено (заједничко) тржиште, јача индустријски развој, успоставља слободна конкуренција и штити животна средина. Овде је веома значајна 1992. године, јер се у Риу одржала Конференција о заштити животне средине и развоју (међународни ниво), док је у Мастрихту потписан Уговор о стварању Европске уније (европски ниво)¹⁷. У овом Уговору је једно од кључних и најзначајнијих места заузела, управо, област заштите животне средине, а већ идуће године је био донет пети Акциони план, чији се значај састојао у томе, што је тежио преобликовању економије на принципима одрживог развоја, али увек водећи рачуна о генерацијама које долазе.

Када је реч о европском еколошком законодавству, које представља саставни део међународног законодавства, треба рећи да оно садржи у себи велики број значајних аката, који регулишу ову материју. Ту, свакако, треба убројити: 1) Уредбу Савета Европске заједнице бр. 1836/93 о добровољном учешћу индустријских предузећа у систему Европске заједнице за еколошко управљање и еколошку проверу; 2) стандардне серије ISO 14000 за системе еколошког управљања, аналогно серији стандарда за системе квалитета ISO 9000¹⁸, 3) Директиву о квалитету ваздуха 96/62/ЕС; 4) директиве о квалитету вода 96/62/ЕС, 2000/60/ЕС, 91/271/ЕЕС, 91/676/ЕЕС; 5) директиве о заштити природе 79/409/ ЕЕС, 92/43/ЕЕС; 6) директиве о управљању отпадом 75/44/ЕЕС, 91/156/ЕЕС, 94/31/ЕС и 7) директиве о индустријском загађењу 96/61/ЕС, 96/82/ЕС.

Као основа за спровођење одређене стратегије о квалитету ваздуха у европском еколошком законодавству, може се сматрати програм чистог ваздуха за Европу, донет 2001. године (*CAFE-Clear Air for Europe*), а најважнији документ у овој области представља Кјото протокол о климатским променама (2002/368/ЕС). Такође, један од најзначајнијих аката је *Европска повеља о средини и здрављу*, донета у Франкфурту 1989. године, на Првој европској конференцији о средини и здрављу. Значај ове Повеље се огледа у томе што она утврђује права и одговорности сваког појединца¹⁹, принципе јавне политике, према којима здравље сваког човека треба да буде заштићено (нарочито високоризичних група), као и стратешке елементе у заштити и очувању животне средине. Оно што је значајно нагласити на овом месту, јесте чињеница да и Европска повеља о средини и здрављу утврђује да влада сваке државе и међународне организације треба да обрате посебну пажњу на глобалне поремећаје

¹⁶ Драгојловић, Н., Мишчевић, Т., *Водич кроз ЕУ политике – Животна средина*, Европски покрет у Србији, Београд, 2010, стр. 20.

¹⁷ Наведени Мастрихтски уговор (Уговор о Европској унији), ступио је на снагу новембра 1993. године.

¹⁸ Ове стандардне серије је урадио Технички комитет Међународне организације за стандардизацију бр. 207.

¹⁹ По одредбама ове Повеље, свако има право на средину која му омогућава највиши оствариви ниво здравља и благостања, право на информације и савете о стању средине, као и учешће у процесу доношења одлука, али и обавезе да доприноси заштити животне средине.

средине и усвајање здравог начина живота у чистој (хармоничној) средини, као и то да су за решавање уочених проблема потребни заједнички напори и међународна сарадња.

Лисабонски (Реформски) уговор је изузетно значајан, јер представља, данас, највиши акт, с обзиром да се до њега веома тешко дошло и да представља замену за неуспели Европски устав. Он је, својим ступањем на снагу, учврстио политику заштите животне средине, прецизније дефинисао одрживи развој и омогућио да тржишна привреда буде високо-конкурентна²⁰. То се може видети одмах, на први поглед, и то на самом почетку, јер је он у члану 3. став 5. поставио одрживи развој као специфичан циљ спољне политике. Притом је нарочито значајна одредба која промовише одрживи развој изричитим навођењем принципа интеграције политике заштите животне средине, прописивањем да сви захтеви који се тичу заштите животне средине морају да буду интегрисани у спровођење свих политика и активности Европске уније. Еколошки проблеми су препознати као фундаментални (основни, најважнији), што им омогућава да о њима расправља Савет Европске уније, а тиме је успостављена, веома значајна, наднационалност Уније у области заштите животне средине. Подељена је надлежност између држава чланица и Европске уније у сфери заштите животне средине и многе активности у овој заштити су прешле са националног на наднационални терен, тј. са држава чланица на Европску унију.

Овај систем подељене надлежности је имао и има доста предности, јер је омогућио већу усаглашеност између држава чланица, али не треба заборавити да наведени систем има и одређене недостатке. Међутим, оно што се посебно треба нагласити када је у питању Лисабонски уговор, јесте чињеница да он тежи да се приближи својим грађанима у циљу обезбеђивања још веће демократичности у законодавном поступку. Ту мислимо, пре свега, на могућност грађана да (по први пут) имају директан пролаз до Европске комисије и да могу да утичу на доношење закона. То им омогућава увођење првог механизма – нове грађанске иницијативе, док увођење другог механизма на Архуској конвенцији (Конвенцији о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине) из 1998. године и прихваћеног у Лисабонском уговору, омогућава транспарентност свих органа Европске уније.

Еколошка безбедност и заштита животне средине у законодавству Републике Србије

Државе-чланице Европске уније, већ дуги низ година уводе и даље развијају бројне стимулативне мере за појединце, институције, компаније и организације, локалне заједнице и друге, које у свом раду и деловању примењују мере и програме заштите животне средине и ваздуха. Отуда, Република Србија, на свом путу и жељи да постане саставни део ове велике европске породице, мора да прилагоди (усклади, хармонизује) своје прописе и прихвати наведене стимулативне мере. Наравно, то је један веома дуг и тежак процес, за који је, поред промене еколошке свести грађана и спремности носилаца политичких функција за реформе у области еколошког законодавства, неопходно и обезбеђивање значајних финансијских средстава. Наша земља се налази у транзицији, бројним реформама и тешкој економској ситуацији, тако да је неопходно коришћење одређених приступних фондова за очување животне средине, с обзиром да Европска унија пружа помоћ земљама које се налазе у процесу

²⁰ О овоме видети шире: Драгојловић, Н., Мишчевић, Т., *Водич кроз ЕУ политике – Животна средина*, Европски покрет у Србији, Београд, 2010, стр. 25.

приступања, јер је њен основни циљ виши ниво квалитета живота свих грађана. Отуда, ово начело треба да постане примарно за сваку земљу европског континента.

Имајући у виду значај настанка, развоја и поштовања законодавства у области унапређења животне средине и заштите квалитета ваздуха, треба нагласити да постоје оправдани разлози за спровођење хармонизације нашег националног законодавства са правном тековином Европске уније. Наиме, материја која је посвећена регулисању заштите животне средине обухвата, како међусобно хармонизовано хоризонтално законодавство²¹ и законодавство по областима²². Као главни разлог хармонизације законодавства у области животне средине, наводи се боље функционисање интерног европског тржишта и побољшање услова укупног живота грађана²³. Управо, због тога, Република Србија се налази пред бројним проблемима, чије решавање захтева изузетно стручан и напоран рад на усвајању одређених стратегија и одговарајућих прописа, доношењу неопходних закона, промовисању едукације у области заштите животне средине и спровођењу одрживог развоја на свим нивоима, иновирању образовног програма из ове области и, што је веома значајно, обезбеђивању услова за остваривање (спровођење) усвојених законских прописа.

Највишим општим правним актима сваке државе (уставом, законима и подзаконским актима), уређује се материја заштите здравља њених грађана, заштите животне средине, коришћења земљишта, воде и ваздуха, добијања правих информација о свему томе, одговорности за загађиваче и слично. Таква је ситуација и са позитивним правом Републике Србије (важећим законским прописима), па Устав Републике Србије из 2006. године, неколико својих чланова посвећује овој, изузетно важној и осетљивој, материји која последњих година све више добија на значају²⁴. Тако, овај уставни акт утврђује да свако има право на: 1) заштиту свог психичког и физичког здравља; 2) здраву животну средину; 3) благовремено, непристрасно и потпуно обавештавање о стању животне средине и слично. Такође, Устав Републике Србије обавезује, и физичка, и правна лица да пољопривредно земљиште користе, искључиво за пољопривредну производњу и забрањује испуштање и одлагање опасних и штетних материја на пољопривредном земљишту и у каналима за одводњавање и наводњавање, док државу Србију обавезује да уреди и обезбеди одрживи развој. Међутим, може се констатовати да ниједно од ових уставних права, утврђених и зајемчених највишим општим правним актима у нашој земљи, грађанима није испоштовано, као ни наведене законске обавезе!

Поред Устава, као основног, најопштијег и највишег закона, постоји и велики број нижих законских аката који регулишу ову материју, међу којима су најважнији следећи:

1. **Закон о заштити животне средине**²⁵ - овим Законом се уређује интегрални систем заштите животне средине, којим се обезбеђује остваривање права човека на живот и развој у здравој животној средини;
2. **Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину**²⁶ - уређује услове, начин и поступак вршења процене утицаја одређених планова и

²¹ Ова врста законодавства обухвата процену утицаја на животну средину, приступ информацијама, учешће јавности у одлучивању, начине извештавања, одговорност за штету нанету животној средини и слично.

²² Законодавство по областима обухвата ваздух, воде, природу и природне ресурсе (шуме, земљиште и слично), климатске промене, зрачење, отпад и слично.

²³ Побољшање живота се односи, како за грађане који су држављани Европске уније, тако и грађана који су држављани земаља које се налазе у процесу придруживања овој великој европској породици.

²⁴ У ове чланове спадају, на пример, чланови 15, 51, 68, 74, 97. и други.

²⁵ "Службени гласник РС", бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - др. закон, 72/2009 - др. закон, 43/2011 - одлука УС, 14/2016, 76/2018, 95/2018 - др. закон и 95/2018 - др. закон.

- програма на животну средину, ради обезбеђивања заштите животне средине и унапређивања одрживог развоја;
3. **Закон о процени утицаја на животну средину**²⁷ - уређује поступак процене утицаја за пројекте, који могу имати значајне утицаје на животну средину, садржај студије о процени утицаја на животну средину и слично;
 4. **Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине**²⁸ - уређује услове и поступак издавања интегрисане дозволе за постројења и активности, која могу имати негативне утицаје на здравље људи, животну средину или материјална добра;
 5. **Закон о заштити ваздуха**²⁹ - уређује управљање квалитетом ваздуха и одређује мере, начин организовања и контролу спровођења заштите и побољшања квалитета ваздуха;
 6. **Закон о радијационој и нуклеарној сигурности и безбедности**³⁰ - прописује мере заштите живота и здравља људи и заштите животне средине од штетног дејства јонизујућих зрачења и мере нуклеарне сигурности, при свим поступцима у вези са нуклеарним активностима и уређује услове за обављање делатности са изворима јонизујућих зрачења и нуклеарним материјалима, као и управљање радиоактивним отпадом;
 7. **Закон о заштити од нејонизујућег зрачења**³¹ - уређује услове и мере заштите здравља људи и заштите животне средине од штетног дејства нејонизујућих зрачења у коришћењу извора нејонизујућих зрачења;
 8. **Закон о водама**³² - уређује заштиту вода, заштиту од штетног дејства вода, коришћење и управљање водама, као добрима од општег интереса, услове и начине обављања, организовања и финансирања водопривредне делатности, као и надзор над спровођењем одредаба овог Закона;
 9. **Закон о заштити од буке у животној средини**³³ - уређује заштиту животне средине од буке, мере и услове ове заштите, приступ информацијама, надзор и друга питања од значаја;
 10. **Закон о управљању отпадом**³⁴ - врши класификацију отпада, уређује планирање и субјекте управљања отпадом, прописује одговорност и обавезе у управљању отпадом, услове и поступак издавања дозвола, као и друга питања од значаја за управљање отпадом.

Имајући у виду све већи значај еколошког законодавства и његов нагли развој, како у свету, тако и код нас, Република Србија задњих неколико година предузима бројне мере (које су, морамо признати, још увек недовољне), ради укључивања наше земље у савремене еколошке токове и настојања Европске уније да надокнади пропуштено у области заштите животне средине. Цела Европа, као и друге развијене земље света, улажу огромна средства, која се мере у милијардама долара, у развој еколошке свести, едукацију грађана, формирање бројних института, факултета и других научних институција за заштиту животне средине, увођење нових програма и наставних предмета у образовним институцијама, почев од основног до највишег

²⁶ "Службени гласник РС", бр. 135/04 и 88/10.

²⁷ "Службени гласник РС", бр. 135/04 и 36/09.

²⁸ "Службени гласник РС", бр. 135/04 и 25/2015

²⁹ "Службени гласник РС", бр. 36/09 и 10/13.

³⁰ "Службени гласник РС", бр. 95/2018 и 10/2019

³¹ "Службени гласник РС", бр. 36/09.

³² "Службени гласник РС", бр. 30/2010, 93/2012, 101/2016, 95/2018 и 95/2018 - др. закон.

³³ "Службени гласник РС", бр. 36/09 и 88/10.

³⁴ "Службени гласник РС", бр. 36/2009, 88/2010, 14/2016 и 95/2018 - др. закон.

образовања, као и у развој, систематизовање и хармонизацију еколошког законодавства на глобалном нивоу. То се чини са разлога што у заштити животне средине и окружења човека, успех може да буде постигнут само ако све земље света (или, бар, већина њих) уложе максималне напоре у очувању природе и ресурса који су нам дати. Појединачни напори у том смислу, тј. само појединих држава, унапред су осуђени на пропаст.

Када је у питању развој еколошког законодавства, треба рећи да ће сама економија у периоду који је пред нама, нераскидиво бити везана за екологију, док ће заштита животне средине представљати нову привредну грану, која ће пружити добре могућности и за одговарајућу зараду. Наиме, свако залагање за екологију у садашњости, омогућиће јачање економије у будућности, па се изгласавањем читавог пакета еколошких закона³⁵ Република Србија укључила процес усклађивања (хармонизације) својих прописа из ове области, са прописима који већ постоје у Европској унији. Оно што је још важније јесте чињеница да је наша земља одмах после доношења наведених законских и подзаконских аката, почела и са њиховом имплементацијом. Наравно, овде треба указати на чињеницу да ова примена нових еколошких прописа неће ићи нимало лако и да ће то бити један вишегодишњи напор који ће захтевати промену свести грађана, напуштање одређених навика, крупна одрицања, новчана улагања и слично.

Да би се Република Србија укључила у савремене европске токове и убрзала процес свог интегрисања у Европску унију, неопходно је да посебну пажњу посвети усвајању прописа, који ће омогућити много већу примену обновљивих извора енергије. У поређењу са другим европским земљама, које су у овом погледу постигле велике успехе, морамо признати да се Србија налази на самом почетку и да се примена прописа који ће омогућити и олакшати знатно веће коришћење обновљивих извора енергије, појављује као неопходност. Ту мислимо, пре свега, на позиционирање места на којима ће бити могуће постављање ветрогенератора, соларних панела и малих хидроелектрана, што је прецизно предвиђено просторним планом Републике Србије. Управо због чињенице да ће све то омогућити веома велике приходе (неколико десетина милиона евра годишње)³⁶, данас је код грађана наше земље све више присутно мишљење да еколошко законодавство и одговарајућа правна регулатива не ограничавају слободу привреде него, напротив, пружају могућности за боље пословање и развијенију производњу.

Оно што посебно треба нагласити, јесте чињеница да овде треба ствари посматрати на дуги рок, тако да ће, у будућности, екологија и економија ићи "руку под руку" и једна другу помагати. Зато и Србија треба да пође тим путем, с обзиром да су најразвијеније европске земље много раније схватиле значај заштите животне средине и суштину инвестирања у поштовање околине која нас окружује и тзв. "зелену привреду". Наравно, морамо указати на чињеницу да наша земља доста заостаје у овој области за Европом, али је веома значајно да је направљен крупан корак ка приближавању европском еколошком законодавству, усвајању европских еколошких закона и њиховој примени, укључивању у еколошке пројекте и њиховој реализацији. За то је неопходна одговарајућа едукација на бројним универзитетима, односно факултетима, као њиховим саставним деловима. И у овом погледу је у Србији направљен значајан корак напред, отварањем различитих факултета који су посвећени екологији и заштити животне средине, организовањем бројних курсева, научних скупова, округлих столова, међународних конференција на ову тему и слично.

³⁵ Овај крупан корак у развоју еколошког законодавства је назван "великом зеленом парламентарном револуцијом".

³⁶ По неким проценама, ови приходи (уштеде) могли би да се крећу и до читавих 100 милиона евра.

Еколошко законодавство Босне и Херцеговине

Током 2015. године, Европска агенција за животну средину је објавила документ под називом "Стање животне средине у Европи", који се објављује једном у пет година и сагледава трендове у области животне средине како би се државне политике и планови прилагодили стварној ситуацији. Бројне еколошке организације из БиХ су јединствене у ставу да треба изградити, у што хитнијем року, доста квалитетније законодавство и да га треба спровести у области животне средине. Међутим, чињеница је да, и поред тога што је у БиХ усвојен велики број закона, правилника и међународних стандарда, постоји основни проблем³⁷, који се састоји у њиховом неспровођењу, са чиме се, свакодневно, суочавају њени грађани. Такође, томе треба додати и стални проблем, који се састоји у непотпуном усклађивању домаћег законодавства са правним наслеђем ЕУ, затим недостатку стратегије из сектора животне средине и енергетике на нивоу Босне и Херцеговине, као и у суштинском одступању од европских стандарда и обавеза, улагањем у прљаве и необновљиве изворе енергије.

Када је реч о Босни и Херцеговини и њеној еколошкој заштити, треба рећи да, у тој области, постоје бројни проблеми и да се она налази међу последњима у Европи. Један од главних разлога јесте блокада предлога о заштити нових подручја унутар ентитетских и кантоналних скупштина, док се с друге стране у постојећим заштићеним подручјима, природни ресурси експлоатишу несмањеним темпом. Последица таквог стања се огледа у знатној загађености ваздуха, а на то указују бројне еколошке организације које се баве заштитом животне средине, наводећи да, ни државни, ни ЕУ извештај, последњих година не одговарају правом стању. Ове организације у својим писмима указују и на недостатак система за сталну и непрекидну процену (током одређеног временског периода) квалитета ваздуха и валидних резултата мерења. Све је то довело до занемаривања проблема индустријских средина у које спадају, пре свега, Зеница, Тузла, Лукавац, Какањ и други градови, у којима је ваздух загађен, како у летњем, тако и у зимском периоду. Поред тога, постоје и бројни проблеми који се односе на актуелне планове везане за изградњу нових термоелектрана на угљ, хидроелектрана које треба да буду подигнуте на рекама, које су до сада биле чисте и потпуно очуване, управљање отпадом, едукацију у области одрживог развоја и слично.

ОвOME, свакако, треба додати бројне савремене еколошке проблеме, који веома озбиљно прете читавом човечанству (ту мислимо, пре свега, на озонске рупе, глобално загревање, токсична загађења, стварање тзв. "киселих киша", отопљавање полова и слично), остављајући за собом страховите последице, како на локалном, тако и на глобалном нивоу. Такође, човек у савременом добу ствара нове облике еколошких загађења и то, како својим чињењем, тако и својим нечињењем, тј. непредузимањем одговарајућих и благовремених мера за спречавање уништавања биодиверзитета и околине у којој живи. Сва та загађења животне средине свакодневно расту и тиме доводе до све драстичнијих последица по биљни и животињски свет, које доживљавају изузетно велики раст. Нажалост, као што је и у другим земљама транзиционог процеса, најшира јавност је оптерећена егзистенцијалним проблемима, па се веома често не примећују еколошки проблеми и игнорише потенцијална опасност. У таквим условима се не схвата суштина проблема – да је заштита животне средине гаранција за егзистенцију и опстанак будућих генерација. Међутим, треба схватити и бити свестан

³⁷ Овај проблем неспровођења донетих закона, среће се у већини бивших југословенских земаља, негде у мањем, а негде у већем обиму.

чињенице да је брига о заштити животне средине, у тесној зависности од степена еколошке свести, образовања становништва, едукације политичких представника, развоја демократије, стабилности политичког система и других чинилаца. Зато је неопходно учинити бројне напоре на изради одговарајућег еколошког законодавства Босне и Херцеговине, што сигурно није нимало лако, имајући у виду дубоко подељену, транзициону и недовољну демократску државу.

Међутим, чини се да се ствари, ипак, крећу на боље услед бројних критика и оправданих захтева еколошких организација, као и притиска Европске уније и целокупне међународне заједнице. Поред тога, и сами грађани желе да се организују ради сопственог учешћа у дефинисању своје еколошке политике, како превентивно, тако и практично, на отклањању последица које су настале као "резултат" институционалних проблема и њиховог игнорисања, спорости и недоследности у решавању и слично. Отуда је приметан рад на формулисању суштине еколошке политике, која представља свесну и организовану друштвену делатност, чија се улога састоји у "усмеравању односа друштва према природи, ради заштите и унапређења човекове животне средине"³⁸. Ово усмеравање се врши од стране државе и политичких организација (странака), али је чињеница да се у решавању еколошких проблема, поред државе, морају укључити и други чиниоци унутар ње саме. Али, веома значајну улогу имају и земље са којима се одређена држава граничи (у конкретном случају, Босна и Херцеговина), као и цео европски континент, односно међународна заједница у целини. Имајући у виду да еколошки проблеми нису локалног карактера, већ да се незадрживо шире и врло лако и брзо постају регионални, па чак и глобални, њихово решавање захтева уклањање стечених стереотипа, одбацивање бројних конфликта, успостављање блиске сарадње и заједничко решавање проблема.

После распада бивше СФРЈ, решавање еколошких проблема је отежано услед свих догађања насталих у последњој деценији XX века, као и првим деценијама XXI века. Често пута, економија и екологија не иду заједно, тако да у жељи за стварањем јаке индустрије, као што је то био случај у бившој Југославији, државно руководство и надлежне институције не воде довољно рачуна о једном од најважнијих услова опстанка сопственог народа – заштити животне средине. Тако је било и у Босни и Херцеговини, у којој је био лоциран велики број фабрика, које нису имале развијену технологију, а последице тога су биле велика загађења и девастација животне средине. Низак ниво опште културе, неразвијена еколошка свест, управљање отпадом на застарели начин и слично, довели су до бројних еколошких проблема, али је свему овоме посебно "допринео" крвави грађански рат и војна акција НАТО алијансе³⁹. Употреба осиромашеног уранијума и других врста забрањене муниције, оставила је несагледиве последице по биљни и животињски свет, а посебно на здравље становништва, које је по престанку војних активности, остало да живи на загађеним подручјима, која су пре тога представљала пример нетакнуте природе – чист ваздух, незагађене реке, здраво земљиште...

Хармонизација (усклађивање) еколошког законодавства Републике Србије и Босне и Херцеговине са правом ЕУ

³⁸ Марковић, Ж.Д., *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 306.

³⁹ Последице НАТО бомбардовања су, посебно, велике у Републици Србији, јер је после 1999. године, велики број грађана оболео од тешких болести, а животна средина у појединим деловима Србије је значајно девестирана и загађена.

Имајући у виду напред наведене околности, еколошко законодавство се данас усклађује у целој Европи, а на томе посебно инсистира Европска унија, као регионална организација која окупља највећи број земаља. Она, на тај начин, омогућава постизање високог нивоа квалитета животне средине и то, на првом месту, у земљама које су чланице ове велике европске породице. Свакако, овде треба напоменути да систем заштите животне средине представља једну заокружену целину и отуда Унија настоји да се усвојени еколошки стандарди и правни прописи примењују од стране свих грађана Европе, тј. и ван граница Европске уније. Такође, могу се навести и бројни други разлози, који захтевају да и државе које нису чланице, прате законодавство Уније (посебно у области заштите животне средине) и да све више, своје националне прописе усаглашавају са законодавством Уније. Због тога је један од најважнијих циљева Европске уније уједначавање критеријума са захтевима у погледу очувања и подизања квалитета животне средине, јер је и један од кључних изазова европских земаља које се налазе у процесу транзиције (самим тим и Србија), управо хармонизација законодавства у области животне средине са законодавством Европске уније, које је доста развијеније и доживело своју проверу у пракси. Наравно, не треба заборавити ни чињеницу да је тзв. "отварање" 27. поглавља, које регулише животну средину (од укупно 35 поглавља) и које треба ускладити, тј. хармонизовати са одговарајућим законодавством Европске уније⁴⁰, предуслов за сарадњу у овој области, за добијање статуса кандидата и отпочињање процеса припрема за чланство Србије у овој великој европској породици. Србију на том путу приближавања усвојеним еколошким вредностима, чека изузетно велики и тежак посао и она је, почев од 2004. године, па све до данас, усвојила велики број закона, који је у потпуности усаглашен са одговарајућом легислативом Европске уније. Зато се мора констатовати да је Србија у том процесу направила крупан корак, али је неспорна и чињеница да ће се до коначног циља (пријем у пуноправно чланство Европске уније), стићи доста тешко, да је исти процес неопходно наставити даље, али и да је, у том погледу, нашој земљи потребна изузетно велика помоћ и подршка саме Уније.

За Републику Србију је посебно карактеристично да се укаже на почетак и развој процеса хармонизације националних законодавстава земаља Југоисточне Европе (с обзиром да је и Србија саставни део овог дела Европе), односно на примењивање стратегије регионалног приступа овом делу Европе, што је учињено 1997. године. То је резултат настојања да се превазиђу последице ратних разарања на овим просторима у последњој деценији XX века и жеље да се створе најважније претпоставке за стабилност и напредак у процесу демократизације друштва. Сам приступ земљама Југоисточне Европе је реализован формирањем тзв. *Консултативних радних група*⁴¹ 1998. године. То је учињено на основу упутстава ЕУ, која су у себи садржавала минимум захтева и који су били предуслов за отпочињање израде студије изводљивости. Фаза испуњавања ових услова (захтева) претходила је новом приступу Европске уније Републици Србији, као и осталим државама Југоисточне Европе – процесу стабилизације и придруживања, што је захтевало међусобну сарадњу држава у региону.

Овај процес стабилизације и придруживања имао је неколико основних инструмената и то: 1) правни инструмент целокупног процеса – Споразум о стабилизацији и придруживању; 2) финансијски инструмент за подршку овом процесу - Програм техничке помоћи CARDS; 3) подршку развоју привреде – аутономни

⁴⁰ Оно што је посебно карактеристично за наше законодавство, јесте чињеница да примењивост постојећих прописа из области животне средине није на задовољавајућем нивоу и уочљив је недостатак институционалне ефикасности за њихово спровођење.

⁴¹ Consultative Task Force – CTF.

трговински режим који је увела Европска унија и 4) политички дијалог. Очигледно, сам процес усклађивања националних законодавстава са правном тековином Европске уније (*acquis communautaire*⁴²) је доста спор, јер се врши постепено и у фазама, али оно што је најбитније на овом месту указати, јесте чињеница да се *acquis communautaire* мора у потпуности применити од стране сваке државе, која аплицира за пуноправно чланство у Европској унији. Посебно треба нагласити да је за ово приближавање националног правног поретка Републике Србије захтевима правне тековине Европске уније, неопходно извршити и значајне промене у погледу правила и процедура доношења правних прописа. То, уствари, значи изградњу савременог правног поретка, који ће у будућности, моћи да одговори захтевима чланства.

Као што смо напред навели, за хармонизацију националних прописа са европским законодавством, неопходна је несебична помоћ Европске уније, тако да је један од првих корака у том правцу обезбеђивање Техничке помоћи и размене информације Европске комисије у усклађивању законодавства (*Technical Assistance and Information Exchange – TAIEX*). Циљ TAIEX-a је осигурање неопходне краткорочне техничке помоћи новим државама чланицама, државама кандидатима и државама Западног Балкана. Ово приближавање законодавства (*Approximation of legislation*) подразумева приближавање правних прописа држава чланица, држава кандидата и потенцијалних кандидата законодавству ЕУ, а његов основни циљ се састоји у регулисању друштвених односа на јединствен (или што је могуће сличнији) начин на нивоу ЕУ. Тако, с обзиром на мере које се примењују у овом процесу, разликујемо три врсте правног приближавања, и то: 1) унификацију; 2) хармонизацију (усклађивање) и 3) координацију.

Унификација представља поступак стварања јединственог правног подручја, односно замењивање домаћих прописа прописима Европске уније и то у одређеним областима, у којима Унија има потпуну надлежност, а главни инструмент наведеног поступка представљају уредбе. *Хармонизација* представља усклађивање домаћих прописа са циљевима који су постављени у прописима Европске уније⁴³. Главни инструмент овог поступка су директиве, при чему разликујемо три основне методе усклађивања (хармонизације). Прва метода (транспозиција) представља преношење текста прописа Европске уније у домаће право, којом се постиже потпуно и правилно испуњавање обавеза, док друга метода (преформулација) означава преузимање суштинске обавезе, која из одређеног прописа произилази. Трећа метода (реферисање или позивање) се користи ретко и подразумева навођење одредби одређеног прописа Европске уније у анексима домаћих прописа. Коначно, трећа врста правног приближавања је *координација*, која означава прописивање (одређеним правним актима ЕУ) координације активности, размене информација и закључивање споразума о одређеним питањима између држава чланица.

На основу свега наведеног, може се закључити да хармонизација представља, услед прихватања истих вредности, "процес доношења правних аката, у којима ће постојати исти принципи као у праву са којим га треба хармонизовати"⁴⁴ (прихватање

⁴² Ово је један од најзначајанијих правних и политичких принципа европских интеграција, због чега га је пракса Суда европских заједница ставила у ранг уставног принципа, тако да је то (у политичком смислу) кључно правило о коме се не може преговарати. Правна достигнућа Европске уније представљају услов који се мора испунити (морају се применити и уградити у национална законодавства).

⁴³ Овде треба напоменути да разликујемо две врсте усклађивања: 1) потпуно (детаљно и целовито се регулише одређена област, тако да се држави чланица не оставља простор за неко додатно регулисање) и 2) минимално (успоставља се минимум правне регулације у одређеној области, па се држави чланица омогућава додатно регулисање).

⁴⁴ Алексић, С., *Значење појмова унификације, кодификације и хармонизације правних прописа*, Зборник радова "Хармонизација грађанског права у региону", Београд, 2013, стр. 210.

постојећих вредносних принципа). Такође, као што смо напред навели, овај поступак је веома сложен, обиман, пун непознаница и многих препрека, оптерећен бројним финансијским проблемима и слично. То је последица чињенице да су захтеви за овим усклађивањем превелики (у неким случајевима и апсурдни), што посебно оптерећује податак да се ради о хиљадама прописа, са којима је често веома тешко постићи хармонизацију услед бројних разлога: историјских, културних, економских, географских, обичајних и других. Тако, на пример, захтев за овим усклађивањем постоји у области техничких прописа, компанијског права, заштите пољопривредног биља, царинских прописа, правне заштите проналазака, осигурања и реосигурања, техничке исправности возила, привредних прописа, пореске политике, прописа о водама, енергетике, трговине, међународне сарадње и слично.

Колико је ово велики притисак на Републику Србију (као и сваку другу земљу, која се налази у процесу европских интеграција и приступања Европској унији), може се видети из само једног примера, који то говори на веома сликовит начин. Наиме, Европска комисија је "препоручила" нашој држави да обустави рад на изградњи Јужног тока, "док тај пројекат не буде у потпуности хармонизован са законодавством ЕУ". Представници ове Комисије правдају такав став чињеницом да "Јужни ток, као и сви други велики инфраструктурни пројекти у Европи, мора имати чврст правни и регулаторни оквир, који за сада не постоји". Такође, у образложењу "препоруке" Европске комисије се наводи да је Србија, као потписница Уговора о оснивању енергетске заједнице, "обавезна да примени све релевантне законе ЕУ, да развије адекватан регулаторни оквир, те да либерализује енергетско тржиште у складу са правним тековинама ЕУ". На основу свега наведеног се може закључити о сложености ситуације у којој се Република Србија налази и тежини послова, који је очекују у наредних неколико година, на хармонизацији свог законодавства са прописима Европске уније, а све у циљу остварења њеног европског пута и евентуалног стицања пуноправног чланства у овој великој европској породици.

Када је реч о Босни и Херцеговини, треба рећи да се тек крајем XX и почетком XXI века почело са интензивном обновом законских прописа, применом неких европских стандарда у заштити животне средине. Ту мислимо, пре свега, на програм ЕУ и Светске банке, Национални акциони план заштите околине, Стратегију управљања чврстим отпадом и бројне друге пројекта. Посебно је значајна примена усвојених законских прописа у пракси и развијање еколошке свести код становништва, при чему, изузетну улогу имају мас-медији, који треба да укажу читавом свету да је Босна и Херцеговина током рата (1992-1995.)⁴⁵ била претворена у "велику експерименталну светску депонију". Наиме, све оно што је било застарело у свету и Европи (храна, лекови, стари аутомобили, рачунари, ТВ опрема и друго), дошло је на ову територију. Зато је веома битно да се настави са даљом израдом законских аката, којима би се, по европским принципима регулисала животна средина, а процене су да би за санирање еколошких последица рата у овој бившој југословенској републици, требало најмање 50 милијарди америчких долара (отприлике, иста сума новца би била потребна и за Републику Србију).

С обзиром да је рат у Босни и Херцеговини ставио ван снаге све међународне, савезне и републичке законе, од почетка распада СФРЈ (1991. – почетак рата у Хрватској), дошло је до правног хаоса и незакоња. Дугорочна последица рата се, свакако, огледа и у вишегодишњем запостављању образовања младих генерација о еколошкој проблематици, а као ненадокнадива штета ових дешавања, јесте рушење

⁴⁵ Предратне планове о еколошком чишћењу су заменила, нажалост, етничка чишћења. Последице грађанског рата су биле око 100.000 жртава и око 1.800.000 расељених.

свих међународних и националних правних норми. Због тога, ова бивша југословенска република мора, у периоду који је пред њом да, по убрзаној процедури, хармонизује (усагласи) своју законску регулативу са европском правном тековином. То се исто односи и на Републику Србију, с обзиром да обе државе, као и остале државе у региону, имају јасан политички циљ – приступање Европској унији. Притом, посебан акценат ће бити на хармонизацији прописа који се односе на заштиту животне средине и њиховој примени, јер без испуњења овог услова и отварања поглавља који се односе на екологију, не може бити разговора о даљем напретку у европским интеграцијама.

Литература

1. Аксић, С., *Значење појмова унификације, кодификације и хармонизације правних прописа*, Зборник радова "Хармонизација грађанског права у региону", Београд, 2013.
2. Алексић, С., *Значење појмова унификације, кодификације и хармонизације правних прописа*, Зборник радова "Хармонизација грађанског права у региону", Београд, 2013.
3. Батављевић, Д., Војводић, М.: *Законодавство*, Висока здравствено-санитарна школа струковних студија "ВИСАН", Београд, 2009.
4. Биочанин, Р., *Енергетска ефикасност и животна средина у међународној економској констелација*, у: Нешковић, С. (уредник), *Безбедност у постмодерном амбијенту – зборник радова*, Књига VI, Центар за стратешка истраживања националне безбедности – ЦЕСНА Б, Београд, 2009.
5. Блек, С.: *Однос са јавношћу*, СЛЮ, Београд, 1997.
6. Веселиновић, Д. и др: *Заштита и унапређење животне средине*, Научна књига, Београд, 1980.
7. Драгојловић, Н., Мишчевић, Т., *Водич кроз ЕУ политике – Животна средина*, Европски покрет у Србији, Београд, 2010.
8. Ђорђевић, Т.: *Политичко јавно мњење*, Радивој Ђирпанов, Нови Сад, 1975.
9. Ђорђевић, Т.: *Теорија масовних комуникација*, Треће издање, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
10. Јолцић, В., *Еколошко право и еколошка економија на примеру Републике Србије*, у: Јовановић, Л. (уредник), *Ecologica*, Зборник радова са међународне конференције "Животна средина данас", посебно тематско издање, број 16, година XV, Научно-стручно друштво за заштиту животне средине Србије "Ecologica", Београд, 2008.
11. Керановић, С., *Политика и екологија*, у: Јовановић, Л. (уредник), *Ecologica*, Зборник радова са међународне конференције "Животна средина данас", посебно тематско издање, број 16, година XV, Научно-стручно друштво за заштиту животне средине Србије "Ecologica", Београд, 2008.
12. Кин, Ц.: *Медији и демократија*, Београд, 1995.
13. Марковић, Ж.Д., *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
14. Мишчевић, Т., Раичевић, Н., *Искусства нових чланица ЕУ у процесу хармонизације*, Зборник радова са научне конференције "Правни систем Републике Србије – усаглашавање са правом Европске уније", Ниш, 2005.
15. Нешковић, С., *Глобализација животне средине и међународна сарадња у еко-безбедности*, у: Видовић, А. (уредник), *Еколошка безбједност у постмодерном амбијенту*, Зборник радова са научне конференције одржане 26-27. јуна 2009. године у Бања Луци, Књига II, Паневропски универзитет "Апеирон", Бања Лука, 2009.
16. Петровић, Н.: *Еколошка свест као основа одрживог развоја*, IV скуп привредника и научника, Зборник радова "Менаџмент, технологије и иновација", Београд, 2006.
17. Радојковић, М.: *Савремени информационо-комуникациони системи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1984.
18. Стевановић-Царапина, Х.: *Достизање ЕУ стандарда у заштити животне средине - изазов и услов за одрживи развој*, Регионална конференција "Животна средина ка Европи", Београд, 2005.
19. Стевановић, Б. и др.: *Животна средина и одрживи развој: Књига тачних одговора*, Ecolibri, Београд, 2003.

20. Тодић, Д.: Еколошки менаџмент у условима глобализације, Мегатренд, Београд, 2008.
21. Тухтар, Ф.: *Загађивање зрака и воде*, Свјетлост, Сарајево, 1999.
22. *Устав Републике Србије од 08. новембра 2006. године*, "Службени гласник РС", број 83/06.
23. Франк, С., *О унификацији закона*, Споменица Мауровићу, прва књига, Београд, 1934.
24. Цвејић-Јанчић, О., *Усаглашавање породичног права Србије са Европским породичним правом, тј. праксом Европског суда за права човека*, Зборник радова са научне конференције "Правни систем Републике Србије – усаглашавање са правом Европске уније", Ниш, 2005.

ODGOVORNOST NOTARA „PUT“ PRAVNE SIGURNOSTI GRAĐANA

Sažetak

U Bosni i Hercegovini notarska služba je počela sa radom 04.05.2007. godine u Federaciji Bosne i Hercegovine u Republici Srpskoj dana 11.03.2008. godine, dok je u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine notarska služba počela sa radom 03.12.2007. godine. Zakoni o notarima u Federaciji BiH, Republici Srpskoj te Brčko distriktu BiH su utemeljeni na osnovama Evropskog notarijata koji se oslanjaju na Madridsku deklaraciju koja u svojoj biti određuje notara kao nosioca javne službe, koji je nezavisan, nepristrasan, mora posjedovati visoku pravničku kvalifikaciju i sa visokim stepenom obrazovanja, te se mora brinuti za pravnu sigurnost kao temeljnim pravno-političkim razlogom uvođenja i uređenja notarijata. Autor je u radu nastojao ukazati na osnovne postulate notara kao nosioca javne službe te ukazati i pokušati dati ocjenu na temeljno pitanje koje glasi: dali odgovornost notara vodi pravnoj sigurnosti iz prostog razloga, što strankama daje garanciju da će notar savjesno, na stručnim osnovama svoju profesiju obavljati nepristrasno u duhu zakonskih propisa dotične države te dali stepen takve odgovornosti vodi građansko-pravnoj, krivično-pravnoj ili disciplinskoj odgovornosti. Na postojećim osnovama a usled nedostatka prostora za ovaj rad autor u kraćem segmentu daje odgovor na osnovno pitanje oblika odgovornosti kao temeljne postavke profesionalne odgovornosti koje notar u svom radu može pričinii vršeci javnu službu. Svjesni okolnosti da naučni rad treba da predstavlja kontinuirani proces razvoja koji se odvija i temelji na razmjeni mišljenja svatanja i iskustva nezaobilazno na ovom putu se pojavljuje postupak zasnovan na principima sigurnosti i odgovornosti notarske javne službe. Svjesni da ovim radom nećemo u potpunosti riješiti kompleksnu materiju koja se odnosi na ovaj segment notarijata, ipak smo nastojali da održimo visok stepen naučno istraživačkog rada. Ovim radom se ne daju sva rješenja za predmetnu pravnu problematiku i on zasigurno nije konačan u ovom pravnom domenu. Cijenimo da ovaj rad predstavlja dobru osnovu za dalju diskusiju u vezi određenih postavljenih pitanja te se nadamo da će od svega toga posebnu korist imati pravnici uže struke u oblasti civilnog prava.

Ključne riječi: notar, javna služba, slobodna profesija, vrste i oblici odgovornosti.

Summary

In Bosnia and Herzegovina, the notary service started operating on May 4, 2007 in the Federation of Bosnia and Herzegovina in Republika Srpska on March 11, 2008, while the notary service started operating in the Brčko District of Bosnia and Herzegovina on December 3, years. The laws on notaries in the Federation of BiH, the Republika Srpska and the Brčko District of BiH are based on the basis of the European notaries who rely on the Madrid Declaration, which in its essence is determined by the notary as a public service entity, who is independent, impartial, must possess a high legal qualification and high degree of education, and must take care of legal security as the fundamental legal and political reason for the introduction and arrangement of notaries. In his work, the author tried to point out the basic postulates of notaries as the bearer of the public service, and to point out and try to give an assessment on the fundamental question which states: whether the notary's responsibility leads to legal security for a simple reason, giving the parties a guarantee that the notary will conscientiously, on professional grounds, to perform

¹ Profesor na Univerzitetu u Travniku Pravni fakultet uža naučna oblast građansko pravna,
muharem.selimovic@gmail.com

impartially in the spirit of the legislation of the State concerned and whether the degree of such responsibility leads to civil-legal, criminal or legal or dysfunctional liability. On the existing bases and due to the lack of space for this work, the author in the shorter segment gives the answer to the basic question of the form of responsibility as the basic setting of professional responsibility that a notary may in his work perform by performing public service. Being aware of the fact that scientific work should represent a continuous process of development that takes place and is based on the exchange of thinking of experience and experience, the procedure based on the principles of security and responsibility of the notary public service appears on this path. Realizing that with this work we will not completely solve the complex matter related to this segment of notarias, we nevertheless tried to maintain a high level of scientific research work. This paper does not provide all the solutions for the subject legal issues and it is certainly not final in this legal domain. We consider that this paper represents a good basis for further discussion on certain issues raised, and we hope that the special benefit of this will be the lawyers of the narrow profession in the field of civil law.

Key words: notary, public service, free profession, types and forms of responsibility.

1. Uvod

Notarijat ja kao dio pravosudnog sistema u našoj državi nov institut. Iako su Zakoni koji uređuju notarijat doneseni u vremenu od 2002.godine do 2004.godine notari su počeli svoju dužnost vršiti dosta kasnije 2007 i 2008.godine.(»Zakon o Notarima Federacije BiH „Službene novine Federacije BiH br.45/02 «)(Zakon o Notarima RS-a BiH Službeni glasnik RS 86/04,74/05) i (Zakon o Notarima Brčko Distrikta BiH „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH br.09/03,17/06) .

Obzirom da je evropski model notarijata u formi latinskog notarijata kome pripada i naš, u odnosu na anglo-američki i skandinavski, najrasprostranjeniji u svijetu i ukazuje se potreba da ga u kontestu ove teme u kraćim crtama upoznamo u smislu funkcije notara kao osobe koji vrši javnu službu ². Ovo činimo iz razloga boljeg razumjevanja pravne sigurnosti i odgovornosti notara iz takvog modela notarijata kome pripada i naša država te koji u odnosu na model državnog notarijata i model advokata-notara zauzima «krunu» notarajata koji mu u tom smislu daje veću odgovornost.

U tom smislu je i definisana služba notara : » Služba notara je javna služba koju obavljaju notari, koji su samostalni i nezavisni nosioci te službe».Iz pravne sigurnosti proizilazi i temelj odgovornosti za eventualnu štetu notara prema klijentu za koju odgovara na osnovnim principima i načelima protkanim zakonomom i podzakonskim aktima.Više nego jasno je da notar i osoblje u uredu notara čine povredu iz člana 120 ZON-a F BiH kao i identičnim odredbama ZONO-a RS i Brčko distrikta. Dakle lice koje čini štetu ima obavezu da je nadoknadi i ta obaveza ne zavisi od volje notara niti klijenta. Obaveza po jednom mišljenju nastaje u momentu prouzrokovanja štete, a po drugom mišljenju u momentu pravosnažne sudske odluke o građansko pravnoj odgovornosti notara i lica zaposlenih u notarskom uredu.

Slijedom navedenog dolazimo do temeljnog, kako pravnog tako i političkog osnova notarijata koji se nalazi u pravnoj sigurnosti, kako u prošlosti gdje je bio duboko ukorijenjen, tako i u sadašnjem vremenu. Pravna sigurnost je vidljiva u uslovima koje kandidat treba da

² Poznato je da je latinski notarijat u Evropskoj uniji prisutan u: Holandiji, Belgiji, Luksenburgu, Franskoj, Njemačkoj, Austriji, Grčkoj, Italiji, Španiji, Portugaliji kao i u istočnoj Evropi: Češkoj, Slovačkoj, Rumuniji, Madjarskoj, Poljskoj, Litvaniji, Estoniji, Letonji, Moldaviji, Rusiji, Albaniji, Sloveniji, Makedoniji i Hrvatskoj sa procjenom da je ovaj notarijat prihvaćen od strane 67 država članica Međunarodne unije latinskog notarijata.

ispunjava da bi mu bila povjerena služba notara, obzirom da oni trebaju biti preventiva nastanka eventualnih sporova.

2. Pravila o odgovornosti notara

Pravila o odgovornosti notara vode ka pravnoj sigurnosti jer predstavljaju strankama garanciju da će notar savjesno, stručno i nepristrasno obavljati svoju djelatnost. U građansko-pravnoj odgovornosti vremenom se uočava njena pooštrena odgovornost. Potrebe za pravnom sigurnošću u kasnom rimskom carstvu dovele su do pojave tabeliona (*tabelliones*), za čiju djelatnost se vežu začeci modernog notarijata. Ova posebna vrsta javnih pisara, koji su bili specijalizovani u pravnim pitanjima, svoju službu obavljali su na tržnicama (*fora*) i u kancelarijama, a njihovu aktivnost kontrolisali su carski službenici. Isprave koje su sastavljali imaju jaču dokaznu vrijednost i postepeno postaju *instrumenta publica*. Srednjovjekovni razvoj u lombardijskoj Italiji i Francuskoj stvarao je postepeno posebnu samostalnu notarsku službu, isprave koje su sastavljali imale su istu vrednost kao i sudske odluke, a notari postali osobe od javne vjere (Mojović, N., „Od rimskog tabeliona do modernog notara —, Pravna riječ, Banja Luka, 1/2004, str. 129-141.) Krunu razvoja notarijata, ali i utemeljenje latinskog notarijata predstavlja Napoleonov zakon koji se danas smatra kodeksom modernog svjetskog notarijata latsknog tipa.³ (Zakon Ventose- la loi du 25 Ventose an XI-16.mart 1803). Značaj notarijata za ostvarivanje pravne sigurnosti najbolje je izrazio savjetnik Real u svom ekspezuu prilikom obrazlaganja tokom postupka usvajanja ovog zakona i zaslužuje da bude citiran.Pored funkcionera koji izmiruje i koji sudi sporove, javni mir traži i druge funkcionere koji, kao nezainteresovani savjetnici stranaka, ali i kao nepristrasni zapisivači njihove volje, upoznaju ih o širini njihovih obaveza koje ugovaraju, uređujući sa jasnoćom njihove pogodbe, dajući im karakter autentičnog akta i snagu konačne presude, ovjekovjećujući svoje zapise i čuvajući ih u svojim depozitima sa pouzdanošću, sprečavaju da nastanu sporovi između dobronamjernih ljudi i uklanjaju iste kod pohlepnih ljudi, sa nadom na uspjeh i želju za pokretanjem neopravdanog osporavanja. Ovi nezainteresovani savjetnici, ovi nepristrasni sastavljači, ova vrsta dobrovoljnih sudija koja neopozivo obavezuje ugovorne stranke su notari: ova institucija je notarijat (Stevens, F.,Motifs du projet de loi relatif au notariat, par le conseiller d'État Réal. La loi Ventôse contenant organisation du notariat et sa genèse, Bruylant, Bruxelles, 2004, str. 222.) Suvremeni zakonodavac ostvaruje pravnu sigurnost uređnjem organizaije notara,a posebno kroz uslove koje kandidat mora ispunjavati da bi mu ova služba bila povjerena te predviđanjem posebne odgovornosti notara. (Hiber, D., „Pojam bilježnika (notara) i bilježničkog (notarijalnog) prava—, Hiber, D. et alia, Javno bilježničko pravo, 2. izmenjeno i dopunjeno izdanje, Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2006)

Kako je država povjerila notaru dio javnih ovlašćenja u sačinjavanju javnih isprava, potom da savjetuje stranke, štiti učesnike pravnog posla,zapisuje volju stranaka ostvarujući tako zadatak preventivne jurisdikcije, to se prepoznaje njegova velika uloga u provođenju pravne sigurnosti. Upravo zbog toga zakonodavac propisuje, osnovne uslove koje kumulativno mora da ispuni lice koje čeli biti notar. Uočljivo je da se ovi uslovi djelimično razlikuju u zemljama razvijenog notarijata i onim koje su tek uvele ovu značajnu službu. Ipak, generalno posmatrani, mogli bi se navesti oni koji se odnose na državljanstvo, poslovnu i opštu zdravstvenu sposobnost, stečenu profesionalnu kvalifikaciju, dostojnost javnog povjerenja, znanje jezika.⁴ (Valkeneer, de R., Précis du notariat, Deuxième édition, Bruylant, Bruxelles, 2002, str. 172.).Zato osnovano cijenimo da odgovornost notara vodi pravnoj

³ Naglašavamo da isti datira iz vremena velike francuske revolucije.

⁴ Neke uslove koji su u prošlosti bili postavljani za imenovanje notara današnji zakonodavac je napustio, kao što su npr. da je kandidat odslužio vojni rok.

sigurnosti što strankama daje garanciju da će notar savjesno, na stručnim osnovama svoju profesiju obavljati nepristrasno u duhu zakonskih propisa određene države.

3. Istraživanja pravne prirode odgovornosti notara

Praksa i teorija pred nama su postavili opravdan kako teorijski tako i praktični razlog istraživanja pravne prirode odgovornosti notara.

Slika 1. Znak Medjunarodne unije Latinskog notarijata

Naime iz kontesta odgovornosti koju treba postaviti na temeljene okvire države-članice postavile su državno organizovano pravosuđe putem nepristrasne treće osobe koja se zove notar. Na osnovama pravnika-stručnjaka koji djeluje u domenu svoje profesije prenose se javna ovlaštenja na bazi kojih su utvrđene nagrade za notare, a građanstvu je prepušteno da sami sebi biraju notara. Na tom polju važne principe notarske službe je utvrdila Konferencija notarijata Evropske unije. Kao prvo, to se desilo u Madridu 1990. godine, a potom 1995. godine i nakon toga dana 09.11.2002. godine u Munchenu. (Deutsche-Zeitschrift,1995,str.329 ff.I 2003,str.721 ff). Notarijati Evropske unije motive su obrazložili tezom: “Ostvarenje unutrašnjeg tržišta i slobode kretanja osoba, kapitala i roba u zemljama članicama u Evropskoj uniji dovodi do stalnog porasta prekogranične razmjene i transakcija i općenito pravnih

operacija sa inostranim faktorom“. Na osnovu analize položaja u kojoj se notar nalazi u odnosu prema klijentima odnosno trećim licima, obavljajući povjerenu dužnost otkriva se ovaj vid odgovornosti koji bi mogao biti ugovornog odnosno javnopravnog karaktera, o čemu će biti riječi nešto kasnije. Radi pravilne orijentacije navodimo osnove da je teorija građansko-pravne odgovornosti notara, u francuskoj pravnoj doktrini postavila dominantno shvatanje po kome je ovaj vid odgovornosti „vrsta delikta“Na osnovama zakona i podzakonskih akata koji su ustanovili notarsku službu u pravnim sistemima država našeg regiona i načina na koji su uredili pitanje odgovornosti notara za štetu nastalu u obavljanju njegove djelatnosti zaključuje se da u njima postoje elementi na osnovu kojih bi se moglo tvrditi da su ta pravila prožeta idejom o deliktnoj prirodi notarske građansko-pravne odgovornosti. Načela notarske službe je utvrdila i Međunarodna unija notarijata na XXVI kongresu Unije u kraljevini Maroko gdje se okupilo oko dvije hiljade notara. Naime ista je razmatrala o saradnji notarijata medju kojima su posebnu pažnju zauzele dvije teme i to: Saradnja notarijata i države sa novim izazovima transparentnog finansijskog tržišta i osnovama sprečavanja pranja novca, te Notarski akt kao jemstvo za investicije i instrument sigurnosti za javne registre. Posebno je ovdje bitno naglasiti da su na sjednici Glavne Skupštine Kongresa u članstvo Unije notarijata izabrani notarijati: Bosne i Hercegovine, Mauricijusa, Mauritanije, Tunisa i Južne Koreje, pa je članstvo Unije međunarodnog notarijata time povećano na 81 državu članicu (Javni bilježnik, Zagreb, 2009 br. 32).

XXVI. KONGR
MEĐUNAROD
UNIJE NOTARIJA
Prisutno oko 2000
notara

Slika 2. XXVI Kongres međunarodne unije notarijata, BiH kao učesnik

4. Javni domen notarske profesije i odgovornost

Uvidom u zakonske propise dolazimo do spoznaje javnog domena notarske profesije, a potom do okvirnih pitanja i odgovora koja se odnose na organizaciju notarijata koja u sebi sadrži osnovno pitanje odgovornosti za eventualno pričinjenu štetu klijentima.

4.1. Javni domen notarske profesije

Obavezni javni domen notarske službe se sastoji u sastavljanju javnih isprava o pravnim poslovima za čiju punovažnost je neophodno da budu sastavljeni u formi javne isprave, potvrđivanje privatnih isprava o pravnim poslovima u formi javne isprave kao i fakultativni domen koji obuhvata izdavanje javnih potvrda i ovjera, čuvanje isprava koje notar nije sastavio, novca i hartija od vrijednosti i slično.

4.2. Notarska profesija u svjetlu prizme prava i obaveza notara

Druga grupa notarsku profesiju posmatra kroz prava i obaveze vezane za istu kao i za organizaciju notarijata. U ovu grupu normi spadaju, pored ostalih, norme o odgovornosti notara za štetu klijentima i trećim licima. U vezi s tim, postavlja se zakonska obaveza u formi obaveznog osiguranja od odgovornosti za štetu koju notar kao i lica zaposlena u notarskoj kancelariji prouzrokuju klijentima i trećim licima u obavljanju notarskih poslova. Iz tih razloga postavljena su pravila o organizaciji ove odgovornosti, uslovi odgovornosti i obaveze naknade štete, koja su malobrojnija ili ih propisi o notarima uopšte ne sadrže. Na primjer, u francuskom pravu, odgovornost notara nije pomenuta u pravnim aktima koji uređuju notarijat. Bivši Zakon o javnim bilježnicima Kraljevine Jugoslavije od 1931. godine uređivao je odgovornost notara za štetu prouzrokovanu sopstvenim radnjama samo jednom normom, u kojoj je stajalo da je javni bilježnik dužan nadoknaditi stranci štetu koju je nanio povredom dužnosti propisanih zakonom. (Zakon o javnim bilježnicima (notarima) Kraljevine Jugoslavije član 31. Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 220/31)

5. Dužna pažnja notara

U Bosni i Hercegovini notareva odgovornost (Christoph S. „Modu I Notarijat i Evropska Unija, Sarajevo 2003.«) se temelji na principima i pravilima o odgovornosti za štetu koju je dužan drugom naknaditi ukoliko je ona rezultat povrede njegove službene dužnosti. U vezi s tim vrijedno pomena je istaći, da pored štete koju lično prouzrokuje notar odgovara i za štetu koja je eventualno prouzrokovana radnjama zamjenika notara, notarskog pomoćnika, stručnog saradnika ili drugih lica uposlenih u uredu. Dakle odgovornost za štetu postoji ako je ona nastala u vezi sa vršenjem službene dužnosti (Tomić V.Z., Opšta

javnopravna obilježja notarijata (javnog bilježništva) Javno bilježničko pravo, Beograd 2002 str. 23,) (Luc Aubert V. J., La resposnabilite civile des notaires, Pariz, .2006, str. 218) odnosno nepravilnog vršenja ili propuštanja vršenja službene dužnosti. Kao povreda moglo bi se smatrati povreda obaveze notara određene zakonom kao i Pravilnikom a koje se prije svega odnose na propuštanje obavezne pouke, neprepoznavanje rizičnih situacija, propust da se strankama predloži najsigurniji način za obavljanje određene transakcije, nejednaka zaštita interesa stranaka, propuštanje bilo koje obavezne radnje propisane u postupku notarske obrade i druge štete koje mogu proizaći iz konteksta djelatnosti notara ili lica uposlenih u uredu notara. Administrativno osoblje u uredu notara za eventualnu štetu odgovara na principima odnosno Zakonskim odredbama Zakona o radu (Povlakić M. »Izvještaj za notarsku službu Bosne i Hercegovine.« Nacionalni izvještaji,Sarajevo,2009.) Vidjeli smo dakle da naknada štete kroz klasične uslove prava, a koja se sastoji u protivpravnoj radnji koja se sastoji u šteti, krivici, uzročnoj vezi izmedju štete i radnje, štetnika ni u jednom trenutku se nedovode u pitanje. U vezi s tim javni bilježnik dakle notar odgovara za štetnu radnju koja je rezultat krivice, a koja je rezultat štete i mora biti rezultanta povrede službene dužnosti. Zaključak je dakle, ako se nije radilo o djelatnosti notara ili od lica njegovog ureda u okvirima službenih dužnosti ne postoji obaveza naknade štete

6. Pravni interes za proučavanje odgovornosti notara

Pravna sigurnost je temeljni pravno politički razlog uvođenja i uređenja notarijata, kako u prošlosti u koju je ovaj institut duboko ukorijenjen, tako i u savremeno doba. Savremeni zakonodavac pravnu sigurnost ostvaruje prvenstveno kroz postavljanje uslova koje kandidat treba da ispunjava da bi mu bila povjerena ova značajna služba. Oni predstavljaju garanciju za ostvarivanje osnovnog zadatka notara, a to je prevencija nastanka sporova. Neki od ovih uslova, kao što je npr. neophodna profesionalna kvalifikacija izražena kroz posjedovanje ne samo diploma i drugih uvjerenja već i obavljen odgovarajući staž, zahtijevaju veliku pažnju zakonodavca. U istoj ravni po značaju je i zahtjev da lice bude dostojno javnog povjerenja jer djelatnost notara zahtijeva posebno povjerenje. I pravila o odgovornosti notara vode ka pravnoj sigurnosti jer predstavljaju strankama garanciju da će javni bilježnik savjesno, stručno i nepristrasno obavljati svoju profesiju. U građansko-pravnoj odgovornosti bilježi se pooštrena odgovornost notara. Pravna nauka daje doprinos sa svoje strane razumijevanju profesije, a time i razvijanju pravne sigurnosti,⁵ formulisanjem načela koja je obilježavaju, od kojih najveći značaj ima načelo nepristrasnosti.

6.1. Ugovorna odgovornost notara

Kada govorimo o ugovornoj odgovornosti moramo imati u vidu da se ovdje radi prije svega o odgovornosti za prouzrokovanu štetu neizvršenjem postojeće obaveze iz opisa poslova na koje je notar bio u obavezi prema svome klijentu, npr. obrada i ovjera ugovora o prodaji u kancelariji notara u tačno određeno vrijeme kada se klijent pojavio, a notar nije došao ni izvijestio svog klijenta o nedolasku, pa je usled toga došlo do štete za klijente.

Naime, treba primjetiti da kod ugovorne odgovornosti, koja pretpostavlja da od ranije postoji pravni odnos između počinioca štete i oštećenog, (Radišić J., Obligaciono pravo, Opšti deo, Beograd, 1993.,str.187) obligacija nastala voljom stranaka koja je potom povrijeđena(Antić O., Obligaciono pravo, Beograd, 2008, str. 442-446), i dalje ostaje mogućnost da strane u tom odnosu utiču na domašaj odgovornosti na osnovu ugovornih

⁵ M.Selimović „Odgovornost i osiguranje notara za štetu pričinjenu klijentu u obavljanju djelatnosti“, Izdavač Vlada Brčko distrikta BiH Bosne i Hercegovine“2014,Brčko distrikt BiH 198 st.

klauzula kojima se on ograničava ili proširuje. Kod ugovorne odgovornosti oštećeni ima pravo na naknadu obične štete i izmakle koristi koje je dužnik morao predvideti kao moguće posledice povrede ugovora, a s obzirom na činjenice koje su mu tada bile poznate ili morale biti poznate. (»Zakon o obligacionim odnosima „Sl.list SFRJ“,br.29/78,39/85 i 57/89“ Sl.list R BiH“,br.2/9213/93 i 29/03 primjenjuje se kao Federalni Zakon temeljem člana IX.5.Ustava Federacije Bosne i Hercegovine« čl. 266.st. 1.) Nedopušteno je samo da se odgovornost (Klarić P, Vedriš M., Građansko pravo opći dio, stvarno pravo, obvezno i nasledno Zagreb veljača 2009. godine) unaprijed ugovorom isključi kad do neispunjenja ili zakašnjenja dođe namjerno ili iz krajnje nepažnje. No sud može na zahtjev ugovorene strane poništiti i ugovorenu odredbu o isključenju odgovornosti za običnu nepažnju ali samo ako je sporazum proizašao iz neravnopravnog odnosa ugovaratelja.

6.2. Deliktna odgovornost

Nasuprot ugovorenoj odgovornosti deliktna odgovornost u svojoj osnovi je odgovornost kao posledica štete koja je nastala protivpravnom radnjom odnosno deliktnom radnjom notara ili osoba zaposlenih u uredu notara .U vezi s tim navodimo primjer vrijedan pažnje npr: notar je dao pogrešna uputstva klijentima te ovjerio ugovor koji nije zakonit, te je kao takav protivpravan pravnom poretku i uslijed čega je nastupila šteta za klijente.

Na drugoj strani, mala razlika se ispoljava na planu odgovornosti za drugog, jer kod deliktne odgovornosti jedno lice može da na osnovu zakona odgovara za radnje drugog lica, dok kod ugovorne odgovornosti takva mogućnost zakonima nije predviđena.Na ovom mjestu važno pomena je istaći da se ova vrsta odgovornosti ispoljava kao subjektivna odgovornost za prouzrokovanu štetu, zatim kao što je istaknuto odgovornost za drugog i na kraju odgovornost za prouzrokovanu štetu.

Da ne padne u zaborav, moramo naglasiti da se unutar ove odgovornosti može razlikovati subjektivna i objektivna odgovornost, vlastita odgovornost i odgovornost za drugoga, podijeljena i solidarna odgovornost.

Kod subjektivne odgovornosti odgovara lice koje je štetu prouzrokovalo, a kod objektivne lica koje je sa tim licem u pravnom odnosu.Ovdje je bitno istaći da se kod subjektivne odgovornosti krivica pojavljuje kao poseban uslov kao i kod odgovornosti za drugog i kod ugovorene odgovornosti.

6.3. Osnov za razlikovanje ovih odgovornosti

Ranije se vjerovalo da postojeće razlike između istih su nepremostive i da za teorijsko razlikovanje ugovorne i deliktne odgovornosti postoji veliki praktični interes. Savremeno pravo je u naučnoj sferi dalo, drugačiji pravac od onoga za koji se ranije mislilo da će imati. Broj tačaka razdvajanja se smanjivao, a granica između ove dvije vrste odgovornosti postajala sve otvorenija. Na današnjem stepenu razvoja prava, razlike između ugovorne i vanugovorne odgovornosti nisu više velike (Antić O., Obligaciono pravo, Beograd, 2008, str. 442-446) (Radišić J., Obligaciono pravo, Opšti deo, Beograd, 1993., str.186-189) kao što su bile, ali ipak nisu ni nestale, kao što se ponegdje to mislilo. Što se uslova odgovornosti tiče razlike između ugovorne i vanugovorne odgovornosti su se znatno smanjile od kada je u materiji deliktne odgovornosti pojedinim zakonima uvedena pretpostavka o krivici ⁶ (ZOO čl.154.st.1) a

⁶ Nesumnjivo je pravilo: „Ko drugome prouzrokuje štetu dužan je nadokanditi, ukoliko ne dokaže da je šteta nastala bez njegove krivice“. Uporediti Zaključak Zajedničke sjednice Saveznog suda, vrhovnih sudova i Vrhovnog vojnog suda od 25. i 26. 03. 1980: „(I)Po pravilu o presumpiranoj krivici iz čl. 154. st.I. ZOO presumpira se samo obična nepažnja; (II) Teži stepen krivice (gruba nepažnja i namera) se presumpira samo ako je takva presumpcija zakonskim pravilom izričito utvrđena ili ako iz smisla odnosnog zakonskog pravila to

krivica štetnika počela utvrđivati na osnovu upoređivanja njegovog ponašanja sa ponašanjem razumnog i pažljivog čoveka u datim okolnostima(ali nisu sasvim nestale. Međutim, ona nema veći praktični značaj, postoji u sudskoj praksi i pravnoj doktrini jedinstveno mišljenje da je odgovornost jednog lica za štetu koju prouzrokuju njegovi saradnici u obavljanju nekog posla, koji treba da se izvrši na osnovu ranije zaključenog ugovora između tog lica i oštećenog, jedan vid ugovorne odgovornosti za drugog (ZOO čl.154.st.1) a krivica štetnika počela utvrđivati na osnovu upoređivanja njegovog ponašanja sa ponašanjem razumnog i pažljivog čoveka u datim okolnostima, ali nisu sasvim nestale. Međutim, ona nema veći praktični značaj, postoji u sudskoj praksi i pravnoj doktrini jedinstveno mišljenje da je odgovornost jednog lica za štetu koju prouzrokuju njegovi saradnici u obavljanju nekog posla, koji treba da se izvrši na osnovu ranije zaključenog ugovora između tog lica i oštećenog, jedan vid ugovorne odgovornosti za drugog (Radišić J., str. 187) Nasuprot ugovornoj, kod deliktne odnosno vanugovorene odgovornosti takva mogućnost ne postoji.

Razlike postoje i na planu obaveze na naknadu štete. Obaveza na naknadu štete na osnovu ugovorne odgovornosti dopijeva u momentu kada je trebalo da usledi ispunjenje ugovorne obaveze, a na osnovu deliktne odgovornosti od trenutka prouzrokovanja iste.

Kod ugovorne odgovornosti, kada ima više učesnika, ova obaveza je po pravilu podijeljena, zajednička, a izuzetno solidarana, ako tako proizlazi iz zakona ili ugovora. (Radišić J., opcit. str. 187) Nasuprot tome, kod deliktne odgovornosti pravilo je da je obaveza, da se šteta nadoknadi solidarno, kada je više štetnika prouzrokovalo štetu radeći zajedno, pa čak i kada su radili nezavisno jedan od drugog, ako se ne mogu utvrditi njihovi udjeli u pričinjenoj šteti (ZOO čl. 206. st.1 i st. 3.).

Najzad, možda najznačajnija razlika između ugovorne i delikte odgovornosti koja i dalje ostaje između njih, ogleda se na planu određivanja visine obaveze na naknadu štete.

Nasuprot tome, kod vanugovorene odgovornosti šteta se nadoknađuje u potpunosti, tako da za obim naknade nije bitno na koju veličinu štete je dužnik računao da će nastupiti, nego koliki je stvarni opseg obične štete i izmakle koristi. (ZOO čl. 189. st. 1..) Dakle, razlike između ugovorne i deliktne odgovornost ne mogu se zanemariti, iako nisu više velike. Na prvi pogled one ne izgledaju bitne sa stanovišta odgovornosti notara, jer za njegovu odgovornost *a priori* se čini da je vanugovorna odgovornost.Međutim, ne mora biti tako. Uvidom u odnos između javnog bilježnika i njegovog klijenta u stvarnoj situaciji u kojoj javni bilježnik obavlja poslove iz okvira svoje profesije pokazuje da se u njoj mogu pronaći elementi građansko-pravne (ugovorne) sfere i elementi javnopravnog karaktera.

7. Oblici odgovornosti notara kao segment profesionalne odgovornosti

7.1. Disciplinska odgovornost

Ovaj oblik odgovornosti kojoj notar podliježe u slučaju ponašanja koje se kosi sa zakonom,a koju notar učini svojom krivicom je neovisna od krivične i građansko pravne što znači da se pored pokrenutog, krivičnog ili prekršajnog postupka istovremeno može pokrenuti i postupak utvrđivanja disciplinske odgovornosti. Na osnovu toga notaru se može izreći neka od zakonom propisanih disciplinskih kazni predviđenih u članu 121 Zakona oNF BiH. Ukoliko notar počini neku od navedenih radnji i time načini povredu ili propust u primjeni profesionalnih normi, kao i normi etičkog kodeksa, on dovodi u opasnost povjerenje javnosti u notarsku službu, koja je bitna pretpostavka za funkcioniranje ove

nesumnjivo proizlazi; (III) Izvan tih slučajeva stepen krivice dokazuje se prema opštim pravilima parničnog postupka“.

profesije. Propisivanjem disciplinske odgovornosti zakonodavac osigurava obavljanje notarske službe u skladu sa etičkim i profesionalnim standardima i time čuva ugled profesije.

Krivica kao i za svaku vrstu odgovornosti jeste uvjet odgovornosti. Zakon izričito za odgovornost notara traži da je utvrđena njegova krivica prilikom počinjenja neke od zakonom taksativno pobrojanih povreda službene dužnosti. Pri tome se pojam krivice ne veže za pojam koji važi za krivičnopravnu i prekršajnopravnu odgovornost. Krivica je pojam čije se definiranje suočava sa brojnim teškoćama usprkos tome što je ovaj izraz u svakodnevnoj upotrebi. Iako se u svakodnevnom životu najčešće zna šta je krivica, u pravu je to teško definirati. Prema stanovištu koje je izgleda prevagnulo u pravnoj doktrini, krivim se smatra onaj tko se nije ponašao onako kako je trebalo da se ponaša, kako bi se od njega moglo razumno očekivati (Đurđević M. Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse, Mostar, 2008. str. 289) Polazeći od ovakvog shvatanja krivice moglo bi se reći da krivica notara postoji kada se u vršenju službene dužnosti nije ponašao onako kako je trebalo da se ponaša službena osoba, što je na koncu uređeno zakonom.

Kako treba da se ponaša notar propisano je Zakonom o notarima, Pravilnikom o radu notara i Etičkim kodeksom. Notari su prilikom imenovanja zaklinjali da će službu obavljati nepristrasno, savjesno, nezavisno i čuvajući poslovnu tajnu (ZNot FBiH čl. 30/4 ZNot RS čl.30/4) Ukoliko se notar upusti u aktivnosti koje predstavljaju povredu službene dužnosti, ili su na drugi način te aktivnosti protuzakonite, time je notar prekršio i datu službenu zakletvu. Iz sadržine odredbe je vidljivo da disciplinska odgovornost postoji samo za dovršenu povredu ili propust, dakle za *svršenu radnju* koja predstavlja jednu od zakonom nabrojanih povreda službenih dužnosti, a ne i za pokušaj. Iz kojih razloga ostaje nejasno, pa je pretpostavka da zakonodavac ima dilemu na koji način razriješiti ovaj slučaj.

Jasna je dakle potreba definiranja postupka koji se bazira na osnovnim principima krivičnog postupka, definirati pojam disciplinske odgovornosti i pojam krivice shodno zakonu o krivičnom postupku, te za koje je povrede službene dužnosti moguće izreći koju kaznu tj. povrede razgraničiti na teže i lakše. U svakom slučaju je neophodno opštim aktom Notarske komore, prije svega Pravilnikom o disciplinskoj odgovornosti definirati i propisati sve ono što je moguće staviti u kontekst notareve odgovornosti.

Pored navedenih i nepobitnih okolnosti vrijedna pomena je okolnost notarske službe koja podliježe disciplinskoj odgovornosti koja je regulisana osnovama Zakona o notarima. Jasno je da disciplinsku odgovornost pokreću upravni organi za koji postupak je nadležna notarska komora, preko disciplinskih vijeća prvog i drugog stepena. Protiv odluka je otvoren redovni pravni put i u postupku se mogu izreći disciplinske kazne o kojima će biti govora kasnije kao i privremeno oduzimanje prava na obavljanje službe notara u trajanju do godinu dana koja u osnovi znači oduzimanje prava na bavljenje ovom djelatnošću. Ova disciplinska odgovornost vrijedi paralelno uz eventualnu građansko pravnu pa i krivično pravnu odgovornost notara.

7.2. Krivična i građansko pravna odgovornost

Opće poznato je da krivičnopravna odgovornost predstavlja odgovornost za krivična djela, a građansko pravna odgovornost odgovornost za prouzrokovanu štetu. Naime, uzrokovanje štete može u isto vrijeme predstavljati i krivično djelo iz čega će proizaći i krivično pravna odgovornost. te izvršeno krivično djelo može pored krivičnopravne odgovornosti da dovede do građanske odgovornosti, ali to nemože dovesti do istovjetnosti obzirom da su to dvije vrste različitih odgovornosti iako sadrže iste elemente kao što su uračunljivost, uzročna veza, krivica (vinost) i drugi (Đurđević Ž., Stanković V.J, Obligaciono pravo, Savremena administracija, Beograd, 1986.) Dakle, ove

dvije odgovornosti mogu postojati i paralelno, tzv. kumuliranje delikta i kumuliranje odgovornosti.

Prouzrokovanje štete povlači građanskopravnu odgovornost za pričinjenu štetu odnosno obavezu naknade štete. Vrlo često ova druga krivičnopravna odgovornost se ne primjenjuje u vezi sa nizom slučajeva prouzrokovanja štete, iako ti slučajevi pričinjene štete predstavljaju krivično djelo. To obično biva kada se za krivična djela krivično pravno ne gone i ne kažnjavaju po službenoj dužnosti nego po inicijativi zainteresovanog lica.

To ustvari znači da građansko-pravna odgovornost za prouzrokovanu štetu nastupa na inicijativu oštećenog lica (Radišić J., Obligaciono pravo, Izdavačko preduzeće Nomos DOO Beograd, 2000. godina,) odnosno njegovog npr. nasljednika i one ne nastaju po službenoj dužnosti. Nasuprot tome krivično-pravna odgovornost za prouzrokovanu štetu, kada prouzrokovanje štete predstavlja krivično djelo, nastupa po pravilu po službenoj dužnosti (tužioca) a u izvjesnim slučajevima i na inicijativu oštećenog lica ili sukcesora (pravnog sljednika) koji se gone po inicijativi službenih lica. Svrha građansko-pravne odgovornosti za štetu ima karakter popravke štete (reparacije). Krivično-pravna sankcija kao posljedica krivično-pravne odgovornosti ima karakter kazne koja pogađa slobodu tj. izolaciju učinioca krivičnog djela, a može imati vaspitno-popravno dejstvo na učinioca krivičnog djela da ubuduće to ne čine. (KZ F BiH čl. 369. KZ RS , čl.396) I za jednu i za drugu odgovornost nadležan je sud pred kojim se odgovara. U vezi s tim, u kraćim crtama osvrnuti ćemo se na određena djela u notarijatu koja u sebi sadrže ili mogu sadržavati obilježja krivičnog djela. Prije svega stoji odredba po kojoj postoji obaveza na čuvanje službene tajne, ali ista je pretpostavka postojanja prema trećim osobama koje nisu učesnici u pravnom poslu, ali i prema državnim tijelima i organima u svim sudskim i istražnim postupcima. Drugim riječima, pod "drugim" u smislu krivičnog djela otkrivanja službene tajne se smatra svako fizičko i pravno lice koje nije ovlašteno da se upozna sa sadržajem tih podataka. (M., Babić. »Komentar Krivičnog Zakona, Tom 1,« 734. Sarajevo: Vijeće evrope i Evropska komisija, 2005.).

Osuda je razlog za prestanak službe (sa danom pravosnažnosti sudske odluke), a ista postoji ukoliko notar bude osuđen za krivično djelo iz umišljaja iz člana 26. tačka 5. ZoNot-a ili mu bude izrečena zabrana obavljanja službe.

Shodno pomenutom članu i nehatno izvršenje određenih krivičnih djela povlači za sobom neimenovanje, pa dolazi do kolizije koja se mora uskladiti i unijeti u odredbe našeg zakonodavstva.

Jasno je da je notaru izričito zabranjeno da nosi naziv nakon što mu služba prestane ili dok je udaljen iz službe. (ZNoF BiH čl. 34. ,čl.27 ZNot-a RS i čl.12.ZNot BD BiH).

Ova odredba više nego sigurno „postavlja“ temelj lažnog predstavljanja što znači sadrži u sebi odredbe krivičnog zakona sa obilježjima krivičnog djela, a sama isprava koja je tako sačinjena bila bi krivotvorena isprava. (Krivični Zakon F BiH čl.369 i 374 stav 1.tačka a, član 396 Krivičnog zakona RS)Ova odredba propisuje da će se smatrati počinjenjem krivičnog djela krivotvorenje isprave i kaznit će se po članu 373. (krivotvorenje isprave) ukoliko lice kao izdatatelj isprave uz svoj potpis navede da ima kakav položaj, zvanje ili čin iako nema takav položaj, zvanje ili čin, a to ima bitan uticaj na dokaznu snagu isprave.

8. Zaključak

Odgovornost notara za pružene usluge javne službe je izuzetno složen problem. Zbog ograničenog prostora, rad je dao odgovor na segmentna pitanja nastanka notarijata na kom polju je definisao službu notara kao osnovnih izvršilaca javne službe te slijedom toga odredio pravila o odgovornosti osoba koje izvršavaju zakonom regulisane pravne poslove. Na

temeljima dužne pažnje izvršilaca ovih poslova došlo se do spoznaje i odgovora na pitanje pravne prirode i domena notarske službe u svjetlu prizme prava i obaveza notara kao samostalnih i nezavisnih nosilaca ove profesije. Kroz pravnu sigurnost ovog instituta ugovorna i deliktna odgovornost su zasigurno ugradile svoj bit opstojnosti te klijentu kao subjektu s druge strane ostavili prostor za pravnu zaštitu u slučaju počinjene greške notara. Naravno da su pojačanim oblicima odgovornosti kroz disciplinski, građanskopravni i krivični postupak udareni pravni temelji za sigurnost druge strane ovog odnosa „odnosa notar-klijent. S druge strane određena pitanja iako usko povezana sa prednjim ostala su da budu obradjena u skorije vrijeme a posebno osiguranje kao nužnost i temelj na kome počiva osnov odgovornosti notara. Poseban krug pravnih problema vezan je za odgovornost notara unutar notarskog ureda i odgovornosti prema strukovnom udruženjima te odgovornosti notara koji su specijalizirani za određene pravne oblasti. U našim uslovima od značenja je svakako i ispitivanje kako se problemi koji prate rad pravosuđa odražavaju na rad notara i kakav bi utjecaj te okolnosti trebale imati na odgovornost notara za štetu pričinjenu klijentu. Kako se u našem pravu do sada nismo susreli sa većim brojem odštetnih zahtjeva prema notarima realno je očekivati da će broj tih zahtjeva rasti. Stoga i naše pravo mora zauzeti precizne stavove vezane za ovaj problem te modalitet ove odgovornosti postaviti na mjesto koje mu pravno pripada. Iako neprecizno definisane u određenim slučajevima povrede notarske službe posebno u dijelu podjele na lakše i teže nesmije biti prepreka nerješivosti problema nego naprotiv mora se to mora riješiti primjenom općih pravila o ugovornoj i deliktnoj odgovornosti o kojoj smo u radu to naveli. Razvoj odgovornosti pokazuje da se ona shvaća sve strože i da se od notarske službe očekuje poštivanje veoma visoko postavljenih kriterija stručnosti i brižljivosti, a krug osoba kojima notar može odgovarati za povrede ovih obveza stalno se proširuje. Naravno uvijek treba voditi računa o specifičnostima uloge notara o izuzetnom značenju postojećih načela nezavisnosti notara jer je to bitno koliko i načelo odgovornosti.

LITERATURA:

- [1] »Javni bilježnik.« Časopis broj: 32. Zagreb, 2009 .
- [2] »Zakon o javnim bilježnicima (notarima) Kraljevine Jugoslavije član 31. Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 220/31.«
- [3] »Zakon o Notarima Federacije BiH „Službene novine Federacije BiH br.45/02 «
- [4] »Zakon o obligacionim odnosima „Sl.list SFRJ“,br.29/78,39/85 i 57/89“ Sl.list R BiH“,br.2/9213/93 i 29/03 primjenjuje se kao Federalni Zakon temeljem člana IX.5.Ustava Federacije Bosne i Hercegovine«
- [5] »Zakon Ventose- la loi du 25 Ventose an .« XI-16.mart 1803.
- [6] Antić O. »Obligaciono pravo.« 442-446. Beograd: Pravni fakultet, 2008.
- [7] Christoph S. »Modu 1 Notarijat i Evropska Unija ,Sarajevo 2003.«
- [8] Đorđević, Ž., Stanković, V.J. Obligaciono pravo. Beograd: Naučna knjiga, 1986.
- [9] Đurđević M. Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse,Mostar. 2008.str. 289
- [10] Hiber, D. Pojam bilježnika (notara) i bilježničkog (notarijalnog) prava. Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2006.
- [11] J, Luc Aubert V. »La resposnmbilte civile des notaires.« 218. Pariz: Dalloz, 2006.
- [12] Klarić P, Vedriš M. Građansko pravo opći dio, stvarno pravo, obvezno i nasljedno. Zagreb: Narodne Novine, 2009.
- [13] M.Selimović „Odgovornost i osiguranje notara za štetu pričinjenu klijentu u obavljanju djelatnosti“ Izdavač Vlada Brčko distrikta BiH Bosne i Hercegovine“2014,Brčko distrikt BiH 198 st.
- [14] Mojović, N. Od rimskog tabeliona do modernog notara. Banja Luka: Pravna riječ, 1/2004.
- [15] Povlakić M. »Izveštaj za notarsku službu Bosne i Hercegovine.« Nacionalni izvještaji,Sarajevo,2009.
- [16] Radišić J. »Obligaciono pravo, Opšti deo.« 186-189. Beograd: Savremena administracija, 1993.
- [17] Radišić J. Obligaciono pravo. Beograd: Izdavačko preduzeće Nomos DOO, 2000.
- [18] Stevens, F. »Motifs du projet de loi relatif au notariat, par le conseiller d'État Réal, La loi Ventôse contenant organisation du notariat et sa genèse, « 222. Bruxelles: Bruylant, 2004.
- [19] Tomić V.Z. »Opšta javnopravna obilježja notarijata (javnog bilježništva) .« 23 . Beograd : Javno bilježničko pravo, 2002.
- [20] Valkeneer, de R. »Précis du notariat.« 172. Bruxelles: Deuxième édition Bruylant, 2002.
- [21] Zakon o Notarima Brčko Distrikta BiH „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH br.09/03,17/06
- [22] Zakon o Notarima RS-a BiH Službeni glasnik RS 86/04,74/05

ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЮГО-ЗАПАДНЫХ РАЙОНОВ БРЯНСКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

В статье рассматриваются некоторые показатели социально-экономического развития юго-западных районов Брянской области, пострадавших от аварии на Чернобыльской АЭС, приводится анализ программы перспективного развития этих регионов.

Ключевые слова: юго-западные регионы Брянской области, социально-экономические показатели.

Belous Natalya³
Vakulina Elena⁴

Summary

The article discusses some indicators of the socio-economic development of the south-western regions of the Bryansk region, affected by the accident at the Chernobyl nuclear power plant, provides an analysis of the program for the long-term development of these regions.

Key words: south-western regions of the Bryansk region, socio-economic indicators.

В юго-западной части Брянской области расположены семь районов области: Гордеевский, Злынковский, Климовский, Клиновский, Красногорский, Новозыбковский, Стародубский районы. Занимаемая юго-западными районами площадь составляет 8373 кв. км, или 24% всей территории области (34857 кв. км).

Данные районы наиболее значительно пострадали от аварии на Чернобыльской АЭС. Здесь произошел разрыв традиционных экономических связей с другими регионами, сократили или прекратили свою деятельность многие промышленные предприятия.

Снижение численности постоянного населения происходило темпами, превышающими среднеобластные более чем в 2 раза.

В 2017 году суммарный коэффициент рождаемости составил 1,43 детей на 1 женщину, при этом общий уровень рождаемости составил 9,5 человек на 1000 населения (2016 год – 10,9), уровень смертности – 15,3 человек на 1000 населения (2016 год – 15,6), коэффициент естественной убыли населения составил 5,8 человек на 1000 населения (2016 год – 4,7).

По оценке в 2018 году суммарный коэффициент рождаемости составит 1,43 детей на 1 женщину, общий уровень рождаемости - 9,1 человека на 1000 населения, уровень смертности – 15,3 человека на 1000 населения, коэффициент естественной убыли составит 6,2 человека на 1000 населения.

Негативное влияние на демографическую ситуацию оказывает снижение численности населения в возрасте 15-64 года за счет малочисленного поколения людей,

¹ Россия, Брянский государственный университет имени академика И.Г. Петровского

² Россия, Брянский государственный университет имени академика И.Г. Петровского

³ Russia, Bryansk State University

⁴ Russia, Bryansk State University

рожденных в 90-е годы, в том числе числа женщин ранне- и средне-репродуктивного возраста (20-34 года).

Согласно прогнозу в 2021 году суммарный коэффициент рождаемости увеличится до 1,6 детей на 1 женщину, общий коэффициент рождаемости составит 9,5 человека на 1000 населения, коэффициент смертности населения – 14,7 человека на 1000 населения. Как следствие, коэффициент естественной убыли населения в 2021 году прогнозируется в размере 5,2 человека на 1000 населения. . [2]

В настоящее время на территории юго-западных районов насчитывается около 2,1 тыс. предприятий и организаций всех отраслей экономики и социальной сферы различных организационно-правовых форм собственности. Из них около 38 крупных и средних промышленных предприятий, относящихся к отраслям машиностроения и металлообработки, легкой, деревообрабатывающей, пищевой промышленности. Численность работающих на предприятиях юго-западных районов после аварии существенно сократилась, при этом сокращение в целом сопровождалось значительным оттоком наиболее квалифицированных кадров, что негативно отразилось на потенциале предприятий по освоению и выпуску наукоемкой и конкурентоспособной продукции.

Промышленный потенциал юго-западных районов области за последние 25 лет существенно утерян. Если в 1985 году (до аварии на ЧАЭС) удельный вес продукции, произведенной промышленными предприятиями юго-западных муниципальных образований, составлял 20,4 процента в общем объеме промышленного производства, то в 2010 году - 10,3 процента. . [3]

Многие предприятия юго-западных районов не могут решить свои финансовые проблемы, испытывают недостаток в оборотных средствах. Объемы необходимых финансовых средств многократно превышают размеры привлекаемых инвестиций.

У ряда предприятий недостаточно средств для радикального обновления технической и технологической базы, без которых невозможен переход к производству конкурентоспособной на межрегиональном и международном рынках продукции. промышленности, которая прежде была представлена в городах Новозыбкове и Клинцах.

Для юго-западных районов было характерно высокоразвитое сельскохозяйственное производство. В результате аварии на ЧАЭС из сельскохозяйственного оборота было выведено 93 тыс. га земель, в том числе более 66 тыс. га пашни. В результате аварии на Чернобыльской АЭС территория юго-западных районов и их аграрных экосистем подверглась интенсивному радиационному загрязнению. В настоящее время почвы сельскохозяйственных угодий имеют плотность загрязнения Цезием-137 - основным дозообразующим радионуклидом - 1,93 Ки/кв. км, что превышает доаварийный уровень более чем в 50 раз, а в некоторых районах - в 137 раз. Почв с плотностью загрязнения свыше 1 Ки/кв. км насчитывается 421 тыс. га, или 25,1 процента от всех сельскохозяйственных угодий.

Наиболее загрязнены сельхозугодья Новозыбковского, Красногорского, Злынковского, Гордеевского районов, где 357,8 тыс. га, или 76 процента почв, имеет плотность загрязнения свыше 1 Ки/кв. км, из них 156,2 тыс. га, или 34 процента, - свыше 5 Ки/кв. км. Уровень загрязнения Цезием-137 естественных кормовых угодий более чем в 2 раза выше пахотных земель.

Процесс очищения почв от Цезия-137 идет очень медленно. За 25 лет в группу чистых (до 1 Ки/кв. км) перешло лишь 204,9 тыс. га сельхозугодий, или 15 процентов их площади. . [1]

Наблюдается устойчивая тенденция сокращения доли производимой сельскохозяйственной продукции юго-западных районов в областном объеме.

Кроме того, в юго-западных районах области, как и во всем регионе в целом, существует ряд проблем, препятствующих развитию агропромышленного комплекса: изношенность материально-технической базы отрасли; сокращение численности и продуктивности основного стада КРС; наличие недостаточной залоговой базы для

предоставления залогодателям при кредитовании; недостаток кадров рабочих и квалифицированных специалистов.

Руководство Брянской области определило стратегическую цель и комплекс задач инвестиционной стратегии Брянской области на основе определенных в ходе разработки стратегии приоритетных направлений развития экономики и социальной сферы региона. Цель и задачи Инвестиционной стратегии соответствуют системе целеполагания Стратегии социально-экономического развития Брянской области до 2025 г. Согласно Стратегии социально-экономического развития Брянской области до 2025 г. стратегическими целями региона являются повышение уровня жизни до среднего уровня жизни в ЦФО РФ и создание в дальнейшем благоприятных условий для жизнедеятельности населения на основе реализации ее природного, географического, промышленного и транзитного потенциала. Для достижения поставленной стратегической цели Стратегия социально-экономического развития Брянской области до 2025 г. ориентирует региональную экономическую политику на увеличение доходов населения, развитие инфраструктуры, привлечение инвестиций. Реализация стратегической цели Стратегии социально-экономического развития Брянской области до 2025 г. (в рамках конкретного сценария развития региона) будет обеспечена за счет программно-целевого подхода к решению следующих задач по ключевым направлениям регионального развития:

1) В экономической сфере:

увеличение объема привлеченных инвестиций в приоритетные направления экономики;

реализация конкурентных преимуществ региона через создание транспортно-логистического комплекса (далее - ТЛК) межрегионального значения и развитие приоритетных видов экономической деятельности, в которые входят: развитие машиностроительного и химического секторов экономики; развитие промышленности строительных материалов; развитие лесопереработки; развитие логистики в агропромышленном комплексе;

развитие инновационной инфраструктуры и инфраструктуры научной деятельности; совершенствование и развитие финансово-кредитного сектора экономики;

развитие транспортной (автомобильных и железных дорог) и энергетической инфраструктуры;

развитие потребительского рынка и стимулирование развития сферы услуг, а также развитие различных форм малого бизнеса;

развитие агропромышленного сектора экономики, обеспечивающего потребности региона в качественных продуктах питания;

восстановление сельскохозяйственного и промышленного производства на территориях, пострадавших вследствие аварии на Чернобыльской АЭС;

создание на территории юго-западных районов области особой экономической зоны (далее - ОЭЗ).

2) В социально-демографической сфере:

повышение уровня доходов населения;

повышение уровня здоровья населения;

удовлетворение потребностей в образовании, социальной обеспеченности;

обеспечение занятости населения и достойных условий труда;

сокращение естественной убыли населения и оттока (миграции) населения в соседние субъекты Российской Федерации.

Деятельность органов государственной власти Брянской области в рамках Стратегии социально-экономического развития Брянской области до 2025 г. должна привести к следующим позитивным изменениям:

создание условий для формирования благоприятного инвестиционного климата на территории региона, предусматривающих административно-правовое обеспечение реализации приоритетного проекта по созданию транспортно-логистического комплекса, а

также ОЭЗ в юго-западных районах области, реализация значительного промышленного потенциала, предусматривающего содействие развитию базовых и перспективных видов производства региона на основе внедрения в производство инновационной и наукоемкой продукции с высокой добавленной стоимостью;

создание условий для повышения эффективности и надежности системы финансовых институтов, а также доступности и качества, предоставляемых юридическим лицам, частным клиентам и населению финансовых услуг;

повышение конкурентоспособности транспортной системы и реализация ее транзитного потенциала в направлении создания транспортно-логистического комплекса, а также повышение доступности услуг транспортного комплекса для населения через повышение пропускной способности и технической оснащенности транспортной инфраструктуры; разработка и реализация мер в области развития энергосбережения с учетом изменяющихся экономических условий, действующего федерального и регионального законодательства, участие региона в федеральных программах, создание условий для повышения энергетической безопасности региона;

создание условий для экономического роста существующих предприятий и реализации перспективных инвестиционных проектов, в особенности транспортно-логистического комплекса, что будет способствовать повышению доходов населения, основой которых является уровень заработной платы;

повышение качества и доступности медицинской помощи, повышение обеспеченности населения объектами здравоохранения, образования, социальной сферы, содействие занятости населения, повышение профессионализма и конкурентоспособности трудовых ресурсов через реализацию приоритетных федеральных и региональных программ. Реализация социальных программ, а также реализация стратегических целей в экономике является условием сокращения оттока (миграции) населения в соседние субъекты Российской Федерации и условием повышения уровня жизни населения;

создание эффективной системы обеспечения населения качественными услугами (досуговые и развлекательные заведения, гостиничная сфера, социальные магазины, музеи, театры, библиотеки) по доступным ценам через стимулирование притока инвестиций в развитие потребительского рынка;

создание благоприятных условий для восстановления агропромышленного производства и расширения рынка сбыта продукции на основе привлечения инвестиций в расширение существующих предприятий и строительство новых, а также создание благоприятных условий для внедрения современных инновационных технологий в сельском хозяйстве;

создание условий для привлечения инвестиций в восстановление сельскохозяйственного и промышленного производства на территориях, выведенных из экономического оборота после аварии на Чернобыльской АЭС.

Инвестиционная стратегия Брянской области должна быть в полной мере интегрирована в систему долгосрочного планирования Брянской области, для чего предлагается увязывать между собой отдельные задачи и направления реализации Стратегии социально-экономического развития Брянской области до 2025 г. через реализацию таких проектов и мероприятий, которые позволят достичь кумулятивного эффекта в сфере инвестиционного развития региона.

Таким образом, инвестиционная стратегия Брянской области предлагает инструментарий, необходимый для успешной реализации приоритетов Стратегии социально-экономического развития Брянской области до 2025 г.

Главной целью инвестиционной стратегии является ускорение темпов роста экономики Брянской области и диверсификация ее структуры. Достижение стратегической цели предполагает реализацию следующих задач:

обеспечение ускоренного развития приоритетных отраслей и кластеров;

улучшение базовых условий для осуществления экономической деятельности в регионе;

совершенствование системы институтов развития, отвечающих за инвестиционную политику в регионе;

развитие системы привлечения федерального финансирования;

развитие человеческого капитала и малого и среднего предпринимательства;

создание эффективной коммуникационной платформы.

Разработан набор ключевых показателей оценки эффективности деятельности Правительства Брянской области по решению каждой из выше приведенных задач:

вклад приоритетных отраслей в ВРП (для первой задачи);

новые рабочие места (для второй задачи);

оценка деловым сообществом качества администрирования инвестиционных процессов в Брянской области (для третьей задачи);

число проектов с федеральным финансированием (для четвертой задачи);

количество малых и средних предприятий на 1 тысячу населения Брянской области (для пятой задачи);

средний уровень узнаваемости брендов Брянской области (для шестой задачи).

В качестве интегрального показателя достижения цели инвестиционной стратегии предлагается использовать суммарный уровень "решенности" задач (для каждой задачи выражается в доле от планового значения), который определяется как сумма долей по каждой задаче, поделенная на количество задач.

Отдельно в качестве итогового количественного показателя достижения цели инвестиционной стратегии предлагается использовать ежегодный объем привлеченных инвестиций в основной капитал (в текущих ценах) за период реализации инвестиционной стратегии.

Литература

1. Белоус Н.М. Социально-экономическое развитие районов Брянской области пострадавших от чернобыльской катастрофы. URL: www.newsbyansk.ru/fn_367478.html
2. Демографическая ситуация в Брянской области. URL: <http://www.bryanskobl.ru/economy-forecast-until-2019/population>
3. Некрасов Н.П. Региональная экономика. - Н.: Экономика, 2005. - 594 с.
4. Сайт администрации Брянской области

POTENCIJALI RAZVOJA „ZELENE“ HRVATSKE NA PRIMJERU MALIH I SREDNJIH PODUZEĆA – STANJE I PERSPEKTIVE

Sažetak

Europska unija definira zelenu ekonomiju kao ekonomiju kojoj je cilj poboljšanje ljudske dobrobiti i društvene jednakosti, uz značajno smanjenje rizika za okoliš i daljnje okolišne degradacije. Osim toga, zelena ekonomija u poslovanju malih i srednjih poduzeća je i sredstvo održivog razvoja, stvara vezu između ekonomije i društva, očituje se okolišnim, socijalnim i ekonomskim karakteristikama na način da utječe na redukciju štetnih okolišnih čimbenika, utječe na efikasno korištenje resursa materijala i energije transformirajući proizvodne procese, promovira održivost poduzeća te poboljšava jednakost u raspodjeli dohotka. Republika Hrvatska pridružila se 2014. godine inicijativi Europske unije koja je pokrenula Zeleni akcijski plan za mala i srednja poduzeća. Za ispunjenje ciljeva akcijskog plana Hrvatsko gospodarstvo mora pratiti pet važnih elemenata: smanjenje potrošnje sirovina i uporabe energije na svim područjima, uporaba čiste energije, učinkovitost korištenja sirovine i energije, međusobno umrežavanje i razmjena najboljih praksi među državama članicama, osiguravanje dostupnosti financiranja i smanjenje birokracije. Glavni cilj ovog rada je prikazati usporedno stanje tranzicije u zelenu ekonomiju u gospodarstvu Republike Hrvatske u razdoblju od 2015.-2017. godine te odgovoriti na sljedeća pitanja: koje se aktivnosti zelene ekonomije koriste u poslovanju malih i srednjih poduzeća; koje aktivnosti zelene ekonomije mala i srednja poduzeća planiraju provesti kako bi se ispunili ciljevi Zelenog akcijskog plana?

Ključne riječi: zelena ekonomija, mala i srednja poduzeća, Republika Hrvatska, Zeleni akcijski plan

THE DEVELOPMENT POTENTIALS OF "GREEN" CROATIA ON THE EXAMPLE OF SMES - THE STATE AND THE PERSPECTIVES

Abstract

European Union defines a green economy as an economy aimed to improve human wellbeing and social equity, with a significant reduction of environmental risks and further environmental degradation. Moreover, the green economy in the business of SMEs is also a mean of sustainable development, it creates a link between economics and society, manifests itself in environmental, social and economic characteristics by affecting the reduction of harmful environmental factors, it has an influence on the efficient use of material and energy resources by transforming production processes, it promotes enterprise sustainability, and improves equality in income distribution. The Republic of Croatia has joined the initiative called the Green Action Plan for SMEs and launched by the European Union in 2014. To meet the

¹ Ekonomski fakultet u Osijeku, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

² Ekonomski fakultet u Osijeku, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

³ Ekonomski fakultet u Osijeku, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

objectives of the action plan, the Croatian economy has to follow five important elements: reducing raw material consumption and energy usage in all areas, usage of clean energy, efficient use of raw materials and energy, networking and exchange of best practice among the Member States, ensuring funding availability and reducing bureaucracy. The main purpose of this paper is to present the comparative situation of the transition to the green economy in the Croatian economy for the period 2015-2017 and to answer the following questions: which green economy activities are used in the business of SMEs? Which green economy activities are SMEs planning to implement in order to meet the Green Action Plan goals?

Key words: green economy, small and medium enterprises, Republic of Croatia, Green Action Plan

1. UVOD

Zelena ekonomija predstavlja koncept koji se pojavljuje početkom dvadeset i prvog stoljeća kao sredstvo održivog razvoja, ili s druge strane kao „dopuna“ održivom razvoju. Cilj stvaranja i provedbe održivog razvoja je uspostaviti odnos između rasta proizvodnje (ekonomski aspekt), no istovremeno, imajući na umu korištenje obnovljivih izvora energije (ekološki aspekt) i životne uvjete (socijalni aspekt). „Može se zaključiti da je održivi razvoj u zajedničkom djelovanju s gospodarskim rastom (ekonomska učinkovitost i produktivnost, rast, modernizacija tehnologije itd.), društveni napredak (društveno odgovorno poslovanje s ublažavanjem siromaštva, poboljšanje javnog zdravlja itd.) i okoliš (smanjenje zagađenja, očuvanje biološke raznolikosti itd.)“ (Stanojević i sur., 2013:438).

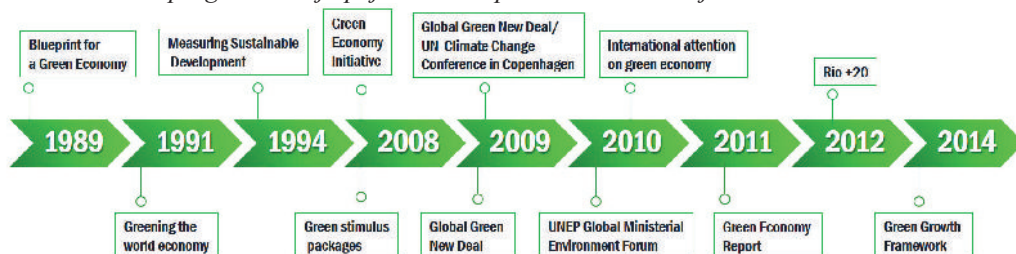
Mnoga poduzeća danas prilikom svog poslovanja uz strategiju koja će im donijeti profit, u svoje poslovanje implementiraju i strategiju kojom će doprinijeti društvu, gdje se dolazi do pojmova društveno odgovornog poslovanja poduzeća, čiji je cilj „podržati“ koncepciju održivog razvoja. Poduzeća prilikom donošenja raznih poslovnih odluka na umu imaju i učinkovito poslovanje, ali i zdravo okruženje, odnosno okoliš. Poduzeća su uvela velike promjene u zadnjih nekoliko godina koje su vezane uz razvoj i zaštitu okoliša. No, na promjene prema okolišu u velikoj mjeru utjecalo je sljedeće:

- 1) „Razvoj međunarodne i nacionalne politike zaštite okoliša - posebice poslije 80-ih godina prošloga stoljeća, kada je prihvaćen „preventivni“ koncept politike zaštite okoliša;
- 2) Jačanje ekološke svijesti i promjena ukusa potrošača – koji se pokazuju u tzv. zelenom potrošačkom mentalitetu temeljem kojeg su potrošači spremni platiti veću cijenu za ekološki prihvatljive proizvode;
- 3) Uvođenje ekološkog označavanja proizvoda – temeljem čega se utvrđuje utjecaj tog proizvoda na okoliš tijekom cijeloga životnoga ciklusa;
- 4) želja za utjecanje na potrošače i državne institucije – kada se stvara „ekološki imidž“ poduzeća kako bi se lakše plasirali proizvodi, proširila proizvodnja, ili ostvarile neke pogodnosti kod državnih institucija;
- 5) Strah od troškova – koji nastaje nanošenjem šteta okolišu. Troškovi naglo rastu, a zakonodavstvo je sve beskompromisnije;
- 6) Uštede koje poduzeće može postignuti smanjenjem resursa, npr. Upotrijebljene energije, sirovina ili ponovnom upotrebom otpada.
- 7) Promjena morala - upravljača i zaposlenih kojima raste ekološka svijest i ne žele biti označeni kao protivnici zdravog okoliša“ (Črnjar, 2002:204).

2. PREGLED LITERATURE

Zelena ekonomija (ili zeleno gospodarstvo) relativno je nov pojam, ako se uzme u obzir provođenje tog koncepta. No, prošlo je dosta vremena otkada se isti i pojavio u ekonomskoj teoriji. Briga o okolišu kreće u drugoj polovici 20. stoljeća. Događaji koji su potaknuli razvoj istoga slikovito su prikazani na sljedećoj vremenskoj crti te detaljnije objašnjeni.

Slika 1: Skraćeni pregled razvoja pojma i koncepta zelene ekonomije

Izvor: izrada autora prema službenim podacima Ujedinjenih naroda i Dornan i sur. (2018)

Kako Ujedinjeni narodi navode, 1989. godine u jednom izvješću (Planu za zelenu ekonomiju) za vladu Ujedinjenog Kraljevstva, prvi puta se spominje pojam zelene ekonomije. Izvješće su sastavili Pearce, Markandya i Barbier, a s ciljem savjetovanja britanske vlade oko održivog razvoja. No, zanimljiva je činjenica da se sam pojam spominje isključivo u naslovu izvješća. 1991. i 1994. godine isti autori objavljuju nastavke navedenog izvješća (Zelenu svjetsko gospodarstvo i Mjerenje održivog razvoja), u kojima su problemi zaštite okoliša i održivog razvoja prošireni na globalnu brigu u smislu klimatskih promjena, krčenja šuma, gubitka resursa itd., a koji se temelje na dugotrajnim istraživanjima i praksi u ekonomiji okoliša. Do svjetske globalne krize i „zelenih poticajnih paketa“ navedenim pojmom bavili su se razni teoretičari. Međutim, 2008. godine nekoliko vlada inspirirano je upravo odrednicama zelene ekonomije za gospodarski oporavak. U listopadu 2008. godine UNEP⁴ pokreće Inicijativu za zelenu ekonomiju zbog analize i političke potpore ulaganjima u zelene sektore te za ozelenjavanje ekološki nepovoljnih gospodarskih sektora. Rezultat ove Inicijative je izvješće iz 2009. godine pod nazivom Globalni zeleni novi dogovor (GGND) koje predlaže određene političke aktivnosti za poticanje ekonomskog oporavka te poboljšanja održivosti svjetske ekonomije, a podrazumijeva tri cilja: gospodarski oporavak, iskorjenjivanje siromaštva te smanjenje emisije ugljika. Iste godine, UN na konferenciji o klimatskim promjenama u Kopenhagenu objavljuje međuagencijsku izjavu koja podržava zeleno gospodarstvo kao transformaciju za rješavanje višestrukih kriza. 2010. godine ministri i čelnici Delegacije UNEP-ovog globalnog ministarskog foruma o okolišu potvrđuju važnost i višestruke koristi koncepta zelene ekonomije u gospodarskom razvoju. S obzirom na veću pozornost koja se u to vrijeme počela pridavati upravo zelenoj ekonomiji, UNEP u studenom 2011. godine objavljuje Izvješće zelenoj ekonomiji koje daje radnu definiciju zelene ekonomije. Navedena radna definicija citirana je u većini novijih izvješća (Ujedinjeni narodi). 2012. godine održala se treća konferencija Ujedinjenih naroda o održivom razvoju (Rio +20) na kojoj je u centru pozornosti bio zeleni rast, o kojem će također biti riječi u ovome radu (Dornan i sur., 2018). I iako je od prvog spominjanja prošlo dosta vremena, ne postoji jedinstvena definicija. Najčešće korištena

⁴ United Nations Environment Programme (UNEP) - Program Ujedinjenih naroda za okoliš

i „najstručnija“ definicija zelene ekonomije, kako navodi EEA⁵ je ona UNEP-a (radna definicija iz 2011. godine): „zelena ekonomija je ona koja rezultira poboljšanjem ljudske dobrobiti i društvene jednakosti, uz značajno smanjenje ekoloških rizika i ekoloških nedostataka“.

Još jedna definicija zelene ekonomije koju nudi koalicija zelene ekonomije (skupina nevladinih organizacija, sindikalne skupine i drugi koji rade na lokalnoj razini na zelenom gospodarstvu), a koju navode Ujedinjeni narodi, jezgrovito definira zelenu ekonomiju kao „otpornu ekonomiju koja osigurava bolju kvalitetu života za sve u okviru ekološke granice planeta“.

U kontekstu zelene ekonomije često se spominje i koncept održivog razvoja. Oba pojma usmjerena su zaštiti okoliša u ekonomskom kontekstu, no autori navode kako je održivi razvoj ipak nešto stariji (čak 2 godine) te se definira kao razvoj koji zadovoljava sadašnje potrebe bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe (Brundtland, 1987. u Munitlak-Ivanović, i sur., 2018). Osim toga, Gültekin i Erenoğlu (2018) navode da je „zelena ekonomija jedan od važnih parametara održivog razvoja, a održiv razvoj je veza između okoliša i gospodarstva, dok koncepti kao što su zeleno gospodarstvo, zeleni rast, ekološki prihvatljiv rast doprinose integraciji ideje okoliša i gospodarstva u planu održivog razvoja“. Isti autori u središte zelene ekonomije stavljaju učinkovito korištenje resursa te razvoj zdravijeg i ugodnijeg okruženja, uz povećanje individualnog bogatstva. Prema nekim autorima, zelena ekonomija sadrži sva dostignuća koncepta održivog razvoja – ta se dostignuća proširuju naporima da se poveća ukupna ljudska dobrobit, smanje društvene nejednakosti i brojnost i obujam ekoloških katastrofa (Szabo, 2016 u Munitlak-Ivanović, i sur., 2018) te se iz navedenog može zaključiti kako je ipak zelena ekonomija širi pojam. Sam pojam (zelena ekonomija) ukazuje na ekološki prihvatljivo načelo, uključivanje zelene tehnologije u takvu ekonomiju i proizvodnju, važnost zaštite okoliša i društveno odgovorno ponašanje ne samo pojedinaca i poduzeća, već i društveno odgovorno ponašanje na globalnoj razini (Ilić Petković, 2015 u Munitlak-Ivanović i sur., 2018).

Osim dosad navedenih definicija, UNECE⁶ navodi kako se zelena ekonomija može promatrati i kao sredstvo za postizanje otporne ekonomije koja osigurava bolju kvalitetu života svima, unutar ekoloških granica planeta. Također, navode kako se može promatrati i kao sredstvo za povezivanje gospodarskih, ekoloških i socijalnih aspekata održivog razvoja na takav način da se dugoročni ekonomski razvoj postigne ulaganjem u ekološki prihvatljiva i društveno pravedna rješenja, dakle, i iskorjenjivanje siromaštva u svijetu. S druge strane, Investopedia navodi kako je zelena ekonomija zapravo ekonomska metodologija koja podržava skladnu interakciju ljudi i prirode te pokušava zadovoljiti potrebe obje strane istovremeno. Također, navodi kako „zeleni“ ekonomisti tvrde da bi svaka ekonomska odluka trebala biti na neki način povezana sa samim ekosustavom, a da prirodni kapital i ekološke usluge imaju ekonomsku vrijednost.

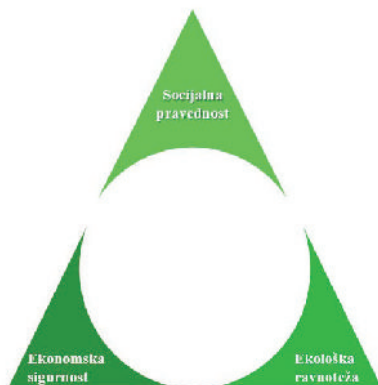
Prema UN-u (u Rudneva, i sur., 2018), zelena ekonomija je gospodarstvo koje vodi poboljšanju blagostanja i socijalne jednakosti, uz značajno smanjenje gospodarskih rizika i nedostatka prirodnih resursa. Pokrajac i Josipović (2015) navode kako ne postoji jedinstvena definicija ili model zelene ekonomije, no tvrde kako je ona zapravo sredstvo za postizanje održivog razvoja (kao i neki prethodno navedeni autori). 2016. i Ivanović i sur. navode da je zelena ekonomija sredstvo održivog razvoja. Također, Pokrajac i Josipović (2015) spominju „Magični trokut“ koji označava održivi razvoj kroz svoje tri komponente: socijalnu pravednost,

⁵ European Environment Agency (EEA) - Europska agencija za okoliš

⁶ United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) - Gospodarska komisija Ujedinjenih naroda za Europu

ekološku ravnotežu i ekonomsku sigurnost, a isto spominje i UNITAR⁷. Napominju kako je upravo ovaj trokut osnova zelene ekonomije.

Slika 2: Magični trokut održivog razvoja i zelene ekonomije

Izvor: Pokrajac i Josipović (2015)

Navedene komponente podrazumijevaju:

Ekonomsku sigurnost, tj. povećanje produktivnosti i proizvodnje korisnih dobara i usluga; smanjenje siromaštva u svijetu; osiguranje pravedne raspodjele dobara i stalno unaprjeđivanje jednakosti u svim segmentima privrede; osiguranje zaposlenosti, zaradu, novu investiciju, trgovinu i distribucije roba te podizanje inovativnosti i poduzetništva, zatim *socijalnu pravednost*, odnosno osiguranje i poticanje kulturne raznolikosti; održavanje i podržavanje institucija društvenih sustava; podržavanje socijalne pravednosti te spolne i rasne jednakosti; omogućavanje sudjelovanja u odlučivanju svih segmenata društva; osiguranje jednakih mogućnosti obrazovanja za sve, kao i *ekološku ravnotežu* kroz osiguranje i održavanje genetske raznolikosti; podržavanje biološke proizvodnje; razvijanje otpora prema negativnim utjecajima na okolinu, kao i poticanje i omogućavanje oporavka u slučaju nastajanja negativnih utjecaja; osiguranje čiste okoline i stabilne klime; poticanje eko-efikasnosti u svim dijelovima društva (Pokrajac i Josipović, 2015:206). Neki od principa zelene ekonomije koje, kroz ekonomsku, ekološku i socijalnu dimenziju, ističe i UNITAR navedeni su u tablici koja slijedi.

Tablica 1: Principi zelene ekonomije

Dimenzija	Principi
Ekonomska	Prepoznaje prirodni kapital i vrijednosti
	Ugrađena u ekonomski razvoj i modele rasta
	Internalizira eksternalije
	Promiče učinkovitost resursa i energije
	Stvara pristojan rad i zelena radna mjesta
Ekološka	Štiti bioraznolikost i ekosustav
	Ulaže u i održava prirodni kapital
	Prepoznaje i poštuje planetarne i ekološke granice

⁷ United Nations Institute for Training and Research (UNITAR) - Institut za obuku i istraživanje Ujedinjenih naroda

	Poboljšava (podiže na veću razinu) međunarodne okolišne ciljeve održivosti
Socijalna	Osigurava smanjenje siromaštva, dobrobit, životnu dob, socijalnu zaštitu i pristup osnovnim uslugama
	Društveno je uključiva, demokratska, participativna, odgovorna, transparentna i stabilna
	Pravedna je i poštena - između i unutar zemalja i između generacija

Izvor: prilagodba autora prema podacima UNITAR-a

Načela zelene ekonomije nastavljaju se razvijati i napredovati u različitim zemljama svijeta, a prema Europskoj agenciji za okoliš uključuju jednakost i pravdu generacija, usklađenost s načelima održivog razvoja, odgovarajuće razmatranje prirodnog i društvenog kapitala, održivo i učinkovito korištenje resursa, zelena radna mjesta, iskorjenjivanje siromaštva, konkurentnost i rast u ključnim sektorima gospodarstva (Rudneva i sur., 2018). Osim svega navedenog, zelena ekonomija može se promatrati i kao set načela, ciljeva i akcija koja uključuju (kombinirano iz ECLAC, 2010; EEA, 2010; UNEP 2011; OECD, 2011, u EEA, 2016):

- „jednakost i pravednost, unutar i između generacija;
- dosljednost s načelima održivog razvoja;
- predostrožan pristup socijalnim i ekološkim utjecajima;
- uvažavanje prirodnog i društvenog kapitala kroz, na primjer, internalizaciju vanjskih troškova, zeleno računovodstvo, cjeloživotno trošenje i poboljšano upravljanje;
- održivo i učinkovito korištenje resursa, potrošnja i proizvodnja;
- potreba usklađivanja s postojećim makroekonomskim ciljevima, kroz stvaranje zelenih radnih mjesta, iskorjenjivanje siromaštva, povećanje konkurentnosti i rast u ključnim sektorima.“

Ivanović i sur. (2016) dobro su zaključili kako je zelena ekonomija ona u kojoj su vitalne veze između ekonomije, društva i životne sredine uzete u obzir, a koja utječe na transformaciju proizvodnih procesa i modela potrošnje, brine o zaštiti okoliša te stvara pristojne mogućnosti za zapošljavanje, smanjenje siromaštva i raspodjelu dohotka.

U srpnju 2014. godine Europska komisija usvojila je Zeleni akcijski plan za male i srednje poduzetnike. Zeleno poduzetništvo postalo je glavni alat Europske unije u revitalizaciji europskog gospodarstva, jer objedinjuje društvene ekonomske i okolišne aspekte razvoja čime se stvaraju temelji za postizanjem održivog rasta navode Tišma i Čermak (2014). Strategija je razvijena do 2020. godine a kao središnja tema s jest pojam „zeleno gospodarstvo“ kojim se „osigurava rast i razvoj, štiti ljudsko zdravlje i blagostanje, pruža zadovoljavajuća radna mjesta, smanjuje nejednakosti i ulaže u bioraznolikost te je čuva, uključujući usluge ekosustava koje pruža (prirodni kapital), zbog njezine stvarne vrijednosti i temeljnog doprinosa ljudskom i gospodarskom blagostanju“ (Tietari, 2015:22). Tietari također (2015:23) navodi kako se za uspješnost zelenog gospodarstva ističe važnost pet elemenata: 1) smanjenje: potrošnja sirovina i uporaba energije treba se smanjiti na svim područjima; 2) uporaba čiste energije: u cilju sprečavanja vanjske ovisnosti, smanjenja emisija i stvaranja radnih mjesta; 3) učinkovitost: sirovine i energiju treba koristiti još učinkovitije u cijelom lancu vrijednosti proizvoda ili usluga; 4) međusobno umrežavanje i razmjena najboljih praksi: razmjena iskustava među državama članicama i sektorima pruža mogućnost povećanja ponude zelenih proizvoda i usluga i na tržištima izvan EU-a; i 5) dostupnost financiranja: od izuzetnog je značaja osigurati dostupnost financiranja i smanjiti birokraciju; podnošenje zahtjeva za financiranje treba biti jednostavno, lako razumljivo te korisno i na drugim područjima poslovanja.

U kontekstu zelene ekonomije često se spominju još neki slični, srodni pojmovi, npr. zeleni rast, kružna ekonomija, zelena industrija i drugi, koji se u ovom radu neće detaljnije obrađivati, već će se pokušati istražiti položaj Republike Hrvatske u tranziciji prema zelenom modelu gospodarstva.

3. METODOLOGIJA

Eurobarometar je službeni mjerni instrument Europske unije koji provodi ankete i prikuplja podatke u svim državama članicama Europske unije, kao i u državama koje su u procesu pristupanja Europskoj uniji te ponekad i u ostalim državama. Eurobarometar javno objavljuje rezultate ankete u službenim izvješćima, dok su primarni podaci na razini mikropodataka javno dostupni putem online platforme GESIS. Autori su analizirali mikropodatke iz Flash Eurobarometra 426 i 456 (*tema: Mala i srednja poduzeća, učinkovitost resursa i zelena tržišta*) u dva perioda. Dva analizirana perioda odnose se na val 3 (Flash Eurobarometar 426) istraživanje provedeno na navedenu temu tijekom 2015. godine, te na val 4 (Flash Eurobarometar 456) istraživanje provedeno 2017. godine. Navedeni podaci sastoje se od 30.039 ispitanih malih i srednjih poduzeća iz 28 država članica EU-a i 9 zemalja koje nisu članice EU-a tijekom promatranog dvogodišnjeg razdoblja. Istraživanje u 2015. godini provedeno je između 1. i 18. rujna 2015. godine, dok je istraživanje u 2017. godini provedeno između 11. i 26. rujna 2017. Za potrebe pisanja ovog rada analizirani su podaci prikupljeni samo za Republiku Hrvatsku tijekom oba istraživanja. Tijekom provedenog istraživanja u 2015. godini u Republici Hrvatskoj je ispitano 502 poduzeća, dok je tijekom provedenog istraživanja u 2017. godini u Republici Hrvatskoj ispitano 501 poduzeće što čini ukupan broj od 1003 analizirana poduzeća. Na temelju dostupnih podataka, analizirana su mala i srednja poduzeća s 1 ili više zaposlenih do najviše 250 zaposlenih. Ankete za oba promatrana razdoblja su provedene među donositeljima odluka u anketiranim poduzećima putem telefonskog razgovora na materinskom jeziku u ime Europske komisije, DG Environment navodi Europska komisija (2015, 2018).

Autori su postavili dvije hipoteze s obzirom na dosadašnja istraživanja o primjeni aktivnosti koncepta zelene ekonomije u Republici Hrvatskoj među malim i srednjim poduzećima. Postavljene hipoteze su sljedeće:

H1: Mala poduzeća u manjoj mjeri koriste aktivnosti koncepta zelene ekonomije od srednjih poduzeća.

H2: Mala poduzeća u manjoj mjeri planiraju povećati broj aktivnosti koncepta zelene ekonomije od srednjih poduzeća.

U ovom istraživanju primjenjuju se različite statističke metode (univarijantne i bivarijantne metode) korištenjem statističkog softvera IBM SPSS 23.0. kako bi se definirali odnosi između aktivnosti zelenog gospodarstva koje se primjenjuju u hrvatskim malim srednjim poduzećima, njihov broj zaposlenih i godišnji promet. Nakon provedenog hi-kvadrat testa pronađena je statistički značajna razlika između 8 aktivnosti zelenog gospodarstva, broja zaposlenih i godišnjeg prometa. U analizu je uključeno osam aktivnosti (štednja vode, štednja energije, korištenje pretežno obnovljivih izvora energije, štednja materijala, minimiziranje otpada, prodaja otpadnog materijala drugom poduzeću, recikliranje, osmišljavanje proizvoda koje je lakše održavati, popravljati ili ponovno rabiti) koje su analizirane u odnosu na broj zaposlenih i godišnji promet ostvaren u protekloj godini poslovanja poduzeća.

4. ZELENA EKONOMIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ – MALA I SREDNJA PODUZEĆA

Analizom podataka nisu obuhvaćena poduzeća koja na postavljena pitanja nisu dala odgovor. Prema dostupnim podacima, 982 odgovara zabilježena su na pitanje o broju zaposlenika u pojedinom poduzeću te je 733 poduzeća dalo odgovor na pitanje koliko je iznosio njihov promet u protekloj godini. Zabilježeni odgovori na navedena pitanja prikazana su tablicom 2.

Tablica 2: *Struktura promatranih poduzeća*

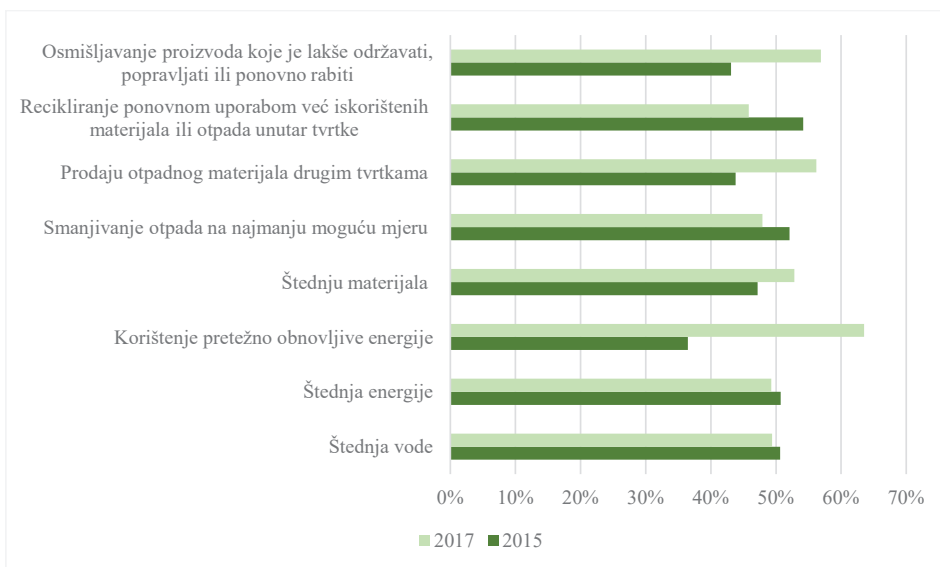
Koliko zaposlenika ima Vaša tvrtka?	n (%)
1 do 9 zaposlenika	375 (38.19%)
10 do 49 zaposlenika	346 (35.23%)
50 do 249 zaposlenika	179 (18.23)
250 zaposlenika ili više	82 (8.35%)
Ukupno	982 (100.0%)
Koliko je iznosio Vaš promet prošle godine?	
750 000 kuna i manje	86 (11.73%)
od 750 000 do 3.8 milijuna kuna	244 (33.29%)
Više od 3.8 do 15 milijuna kuna	214 (29.20%)
Više od 15 do 75 milijuna kuna	129 (17.60%)
Više od 75 do 380 milijuna kuna	43 (5.87%)
Više od 380 milijuna kuna	17 (2.32%)
Ukupno	733 (100.0%)

Izvor: izrada autora

Iz navedene tablice je vidljiv kako su promatrana poduzeća u najvećem broju slučajeva poduzeća s 1 do 9 zaposlenih, njih čak 38.19%, dok je najmanje ispitanih poduzeća s 250 i više zaposlenika njih samo 8.35%. Prema prometu tijekom prethodne godine poslovanja, najviše je poduzeća s ostvarenim prometom od 750 000 do 3.8 milijuna kuna, njih 33.2%, dok je najmanje onih s prometom većim od 380 milijuna kuna, samo 2.32% anketiranih poduzeća.

U nastavku su slikom 3 i 4 prikazane usporedbe poduzeća anketiranih poduzeća iz 2015. godine i 2017. godine te aktivnosti koje anketirana poduzeća koriste i koje planiraju koristiti tijekom sljedeće dvije godine.

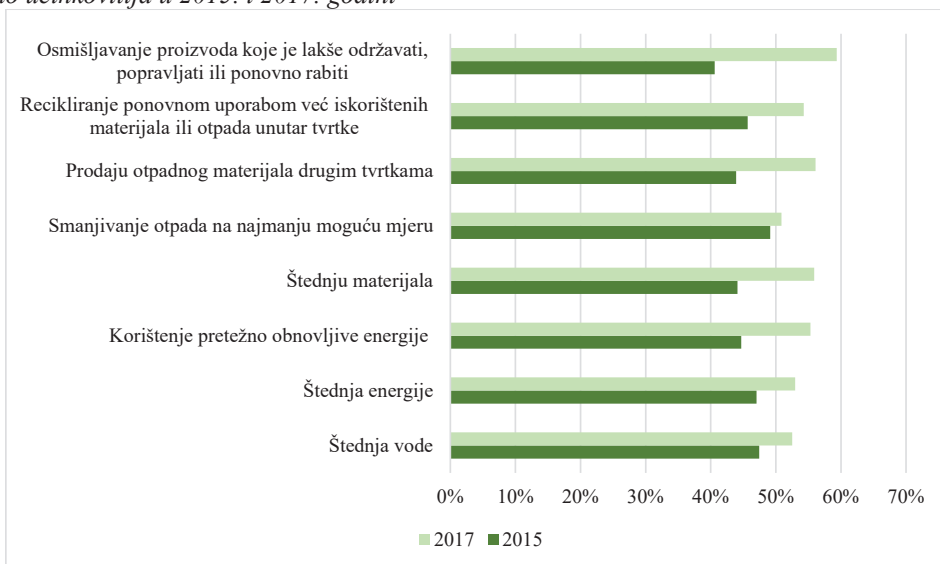
Slika 3: Aktivnosti koje poduzeća koriste kako bi bila resursno učinkovitija u 2015. i 2017. godini

Izvor: izrada autora

Od ukupnog broja promatranih poduzeća tijekom 2015. i 2017. godine, poduzeća su tijekom 2015. godine najviše poduzimala aktivnost recikliranja ponovnom uporabom već iskorištenih materijala ili otpada unutar tvrtke, dok su tijekom 2017. poduzeća najviše poduzimala aktivnost korištenja pretežno obnovljive energije.

Slika 4: Aktivnosti koje poduzeća planiraju koristiti tijekom sljedeće dvije godine kako bi bila resursno učinkovitija u 2015. i 2017. godini

Izvor: izrada autora

Slika 4 prikazuje aktivnosti koje poduzeća planiraju koristiti tijekom sljedeće dvije godine poslovanja. Od ukupnog broja promatranih poduzeća tijekom 2015. i 2017. godine,

poduzeća su tijekom 2015. godine najviše planiraju koristiti aktivnost smanjivanje otpada na najmanju moguću mjeru, dok su tijekom 2017. poduzeća najviše planirala tijekom sljedeće dvije godine poduzeti aktivnost osmišljavanja proizvoda koje je lakše održavati, popravljati ili ponovno rabiti.

5. REZULTATI

Autori su koristili hi-kvadrat test kako bi pronašli razlike između osam aktivnosti zelene ekonomije i broja zaposlenih u poduzećima te između navedenih aktivnosti i godišnjeg prometa promatranih poduzeća. Aktivnosti su analizirane kao one koje mala i srednja poduzeća koriste te kao one koje mlada i srednja poduzeća Republike Hrvatske planiraju koristiti tijekom sljedeće dvije godine. U sljedeće četiri tablice prikazani su statistički značajni rezultati između promatranih varijabli.

Tablica 3: Broj zaposlenika i aktivnosti koje poduzeća koriste kako bi bila resursno učinkovitija

Koliko zaposlenika ima Vaša tvrtka?		Štednja vode			Hi-kvadrat
		Ne	Da	Ukupno	
1 do 9 zaposlenika	n (%)	184 (49.1%)	191 (50.9%)	375 (100.0%)	$\chi^2 = 16.563$ df = 3 p = 0.001*
10 do 49 zaposlenika	n (%)	154 (44.5%)	192 (55.5%)	346 (100.0%)	
50 do 249 zaposlenika	n (%)	71 (39.7%)	108 (60.3%)	179 (100.0%)	
250 zaposlenika ili više	n (%)	21 (25.6%)	61 (74.4%)	82 (100.0%)	
Ukupno	n (%)	430 (43.8%)	552 (56.2%)	982 (100.0%)	
		Štednja energije			
		Ne	Da	Ukupno	
1 do 9 zaposlenika	n (%)	137 (36.5%)	238 (63.5%)	375 (100.0%)	$\chi^2 = 23.314$ df = 3 p = 0.000*
10 do 49 zaposlenika	n (%)	106 (30.6%)	240 (69.4%)	346 (100.0%)	
50 do 249 zaposlenika	n (%)	48 (26.8%)	131 (73.2%)	179 (100.0%)	
250 zaposlenika ili više	n (%)	9 (11.0%)	73 (89.0%)	82 (100.0%)	
Ukupno	n (%)	300 (30.5%)	682 (69.5%)	982 (100.0%)	
		Štednja materijala			
		Ne	Da	Ukupno	
1 do 9 zaposlenika	n (%)	167 (44.5%)	208 (55.5%)	375 (100.0%)	$\chi^2 = 16.246$ df = 3 p = 0.001*
10 do 49 zaposlenika	n (%)	129 (37.3%)	217 (62.7%)	346 (100.0%)	
50 do 249 zaposlenika	n (%)	55 (30.7%)	124 (69.3%)	179 (100.0%)	
250 zaposlenika ili više	n (%)	21 (25.6%)	61 (74.4%)	82 (100.0%)	
Ukupno	n (%)	372 (37.9%)	610 (62.1%)	982 (100.0%)	
		Smanjivanje otpada			
		Ne	Da	Ukupno	
1 do 9 zaposlenika	n (%)	139 (37.1%)	236 (62.9%)	375 (100.0%)	$\chi^2 = 22.564$ df = 3 p = 0.000*
10 do 49 zaposlenika	n (%)	87 (25.1%)	259 (74.9%)	346 (100.0%)	
50 do 249 zaposlenika	n (%)	39 (21.8%)	140 (78.2%)	179 (100.0%)	
250 zaposlenika ili više	n (%)	16 (19.5%)	66 (80.5%)	82 (100.0%)	
Ukupno	n (%)	281 (28.6%)	701 (71.4%)	982 (100.0%)	
		Prodaja otpadnog materijala drugim tvrtkama			Hi-kvadrat
		Ne	Da	Ukupno	
1 do 9 zaposlenika	n (%)	284 (75.7%)	91 (24.3%)	375 (100.0%)	$\chi^2 = 58.087$ df = 3
10 do 49 zaposlenika	n (%)	202 (58.4%)	144 (41.6%)	346 (100.0%)	

50 do 249 zaposlenika	n (%)	89 (49.7%)	90 (50.3%)	179 (100.0%)	p = 0.000*
250 zaposlenika ili više	n (%)	34 (41.5%)	48 (58.5%)	82 (100.0%)	
Ukupno	n (%)	609 (62.0%)	373 (38.0%)	982 (100.0%)	
		Osmišljavanje proizvoda koje je lakše održavati, popravljati ili ponovno rabiti			
		Ne	Da	Ukupno	
1 do 9 zaposlenika	n (%)	314 (83.7%)	61 (16.3%)	375 (100.0%)	$\chi^2 = 12.926$ df = 3 p = 0.005*
10 do 49 zaposlenika	n (%)	263 (76.0%)	83 (24.0%)	346 (100.0%)	
50 do 249 zaposlenika	n (%)	131 (73.2%)	48 (26.8%)	179 (100.0%)	
250 zaposlenika ili više	n (%)	58 (70.7%)	24 (29.3%)	82 (100.0%)	
Ukupno	n (%)	766 (78.0%)	216 (22.0%)	982 (100.0%)	

*statistički značajna razlika na razini signifikantnosti od 0.05

Izvor: izrada autora

Tablica 3 prikazuje rezultate hi-kvadrat testa koji pokazuju statistički značajnu razliku među brojem zaposlenika u malim i srednjim poduzećima te šest promatranih aktivnosti koje navedena poduzeća koriste u svom poslovanju. Statistički značajna razlika postoji između broja zaposlenih i štednje vode u poduzeću ($p=0.001$, $df = 3$, $\chi^2 = 16.563$). Od ukupno 982 poduzeća, njih 43.8% ne štedi vodu, dok preostalih 56.2% poduzeća štedi vodu. Poduzeća koja najviše štede vodu su poduzeća s više od 250 zaposlenih, njih 74.4% štedi vodu, potom slijede poduzeća s 50 do 249 zaposlenih od kojih njih 60.3% štedi vodu, dok vodu najmanje štede poduzeća s 1 do 9 zaposlenih od kojih njih 49.1% ne štedi vodu. Između broja zaposlenih u poduzeću i štednje energije postoji statistički značajna razlika ($p=0.000$, $df = 3$, $\chi^2 = 23.314$). Od ukupnog broja promatranih poduzeća, njih 69.5% štedi energiju, dok 30.5% ne štedi energiju. Najmanje energiju štede poduzeća s 1 do 9 zaposlenih, 63.5% navedenih poduzeća, dok poduzeća s 50 do 249 zaposlenika vodu štede u većoj mjeri, njih 73.2%. Statistički značajna razlika postoji između broja zaposlenih i štednje materijala u poduzeću ($p=0.001$, $df = 3$, $\chi^2 = 16.246$). Od ukupno 982 poduzeća, njih 37.9% ne štedi materijal, dok preostalih 62.1% poduzeća štedi materijal. Poduzeća koja štede materijal u velikoj mjeri su poduzeća s 50 do 249 zaposlenih, njih 69.3% štedi materijal, dok materijal najmanje štede poduzeća s 1 do 9 zaposlenih od kojih njih 55.5% štedi materijal. Između broja zaposlenih u poduzeću i smanjivanja otpada na najmanju moguću mjeru postoji statistički značajna razlika ($p=0.000$, $df = 3$, $\chi^2 = 22.564$). Od ukupnog broja promatranih poduzeća, njih 71.4% smanjuje otpad na najmanju moguću mjeru, dok 28.6% poduzeća to ne čini. Poduzeća s 1 do 9 zaposlenih u najmanjoj mjeri smanjuju otpad na najmanju moguću mjeru, 62.9% navedenih poduzeća, dok poduzeća s 50 do 249 zaposlenika u puno većoj mjeri smanjuju otpad na najmanju moguću mjeru, njih 78.2%. Statistički značajna razlika postoji između broja zaposlenih i prodaje otpadnog materijala drugim tvrtkama koje poduzeće proizvodi ($p=0.000$, $df = 3$, $\chi^2 = 58.087$). Od ukupno 982 poduzeća, njih 62.0% ne prodaje otpadni materijal drugim tvrtkama, dok preostalih 38.0% poduzeća prodaje otpadni materijal drugim tvrtkama. Poduzeća koja u velikoj mjeri prodaju otpadni materijal drugim tvrtkama su poduzeća s 50 do 249 zaposlenih od kojih njih 50.3% prodaje otpad, dok istu aktivnost najmanje koriste poduzeća s 1 do 9 zaposlenih od kojih njih samo 24.3% prodaje otpadni materijal drugim tvrtkama. Između broja zaposlenih u poduzeću i osmišljavanja proizvoda koje je lakše održavati, popravljati ili ponovno rabiti postoji statistički značajna razlika ($p=0.005$, $df = 3$, $\chi^2 = 12.926$). Od ukupnog broja promatranih poduzeća, samo 22.0% poduzeća osmišljava proizvod koji je lakše održavati, popravljati ili ponovno rabiti, dok 68.0% poduzeća to ne čini. Poduzeća s 1 do 9 zaposlenih najmanje osmišljavaju proizvode koje je lakše održavati popravljati ili ponovno rabiti, 16.3% navedenih poduzeća, dok poduzeća s 50 do 249 zaposlenika istu aktivnost provode u većoj mjeri, njih 26.8%.

Tablica 4: Broj zaposlenika i aktivnosti koje poduzeća planiraju koristiti tijekom sljedeće dvije godine kako bi bila resursno učinkovitija

Koliko zaposlenika ima Vaša tvrtka?	Smanjivanje otpada			Hi-kvadrat
	Ne	Da	Ukupno	
1 do 9 zaposlenika n (%)	189 (50.4%)	186 (49.6%)	375 (100.0%)	$\chi^2 = 17.025$ df = 3 p = 0.001*
10 do 49 zaposlenika n (%)	137 (39.6%)	209 (60.4%)	346 (100.0%)	
50 do 249 zaposlenika n (%)	63 (35.2%)	116 (64.8%)	179 (100.0%)	
250 zaposlenika ili više n (%)	28 (34.1%)	54 (65.9%)	82 (100.0%)	
Ukupno n (%)	417 (42.5%)	565 (57.5%)	982 (100.0%)	
	Prodaja otpadnog materijala drugim tvrtkama			
	Ne	Da	Ukupno	
1 do 9 zaposlenika n (%)	300 (80.0%)	75 (20.0%)	375 (100.0%)	$\chi^2 = 45.299$ df = 3 p = 0.000*
10 do 49 zaposlenika n (%)	222 (64.2%)	124 (35.8%)	346 (100.0%)	
50 do 249 zaposlenika n (%)	103 (57.5%)	76 (42.5%)	179 (100.0%)	
250 zaposlenika ili više n (%)	43 (52.4%)	39 (47.6%)	82 (100.0%)	
Ukupno n (%)	668 (68.0%)	314 (32.0%)	982 (100.0%)	
	Recikliranje ponovnom uporabom već iskorištenih materijala ili otpada unutar tvrtke			
	Ne	Da	Ukupno	
1 do 9 zaposlenika n (%)	287 (76.5%)	88 (23.5%)	375 (100.0%)	$\chi^2 = 17.093$ df = 3 p = 0.001*
10 do 49 zaposlenika n (%)	219 (63.3%)	127 (36.7%)	346 (100.0%)	
50 do 249 zaposlenika n (%)	125 (69.8%)	54 (30.2%)	179 (100.0%)	
250 zaposlenika ili više n (%)	51 (62.2%)	31 (37.8%)	82 (100.0%)	
Ukupno n (%)	682 (69.5%)	300 (30.5%)	982 (100.0%)	

*statistički značajna razlika na razini signifikantnosti od 0.05

Izvor: izrada autora

Rezultati hi-kvadrat testa koji pokazuju statistički značajnu razliku među brojem zaposlenika u malim i srednjim poduzećima te tri promatrane aktivnosti koje navedena poduzeća planiraju koristiti tijekom sljedeće dvije godine u svom poslovanju prikazani su tablicom 4. Statistički značajna razlika postoji između broja zaposlenih i planiranja smanjivanja otpada na najmanju moguću vodu tijekom sljedeće dvije godine ($p=0.001$, $df = 3$, $\chi^2 = 17.025$). Od ukupno 982 poduzeća, njih 42.5% ne planira smanjiti otpad na najmanju moguću mjeru, dok preostalih 57.5% poduzeća planira koristiti navedenu aktivnost. Poduzeća koja u velikoj mjeri planiraju smanjiti otpad na najmanju moguću mjeru tijekom sljedeće dvije godine su poduzeća s 50 do 249 zaposlenih od kojih njih 64.8% planira koristiti navedenu aktivnost, dok istu aktivnost u manjoj mjeri planiraju koristiti poduzeća s 1 do 9 zaposlenih, njih 49.6%. Između broja zaposlenih u poduzeću i korištenja aktivnosti prodaje otpadnog materijala drugim tvrtkama u sljedeće dvije godine postoji statistički značajna razlika ($p=0.000$, $df = 3$, $\chi^2 = 45.299$). Od ukupnog broja promatranih poduzeća, njih 32.0% planira koristiti navedenu aktivnost u sljedeće dvije godine, dok 68.0% ne planira. Prodaju otpadnog materijala drugim tvrtkama u sljedeće dvije godine u najmanjoj mjeri planiraju koristiti poduzeća s 1 do 9 zaposlenih, 20.0% navedenih poduzeća, dok poduzeća s 50 do 249 zaposlenika istu aktivnost planiraju koristiti u većoj mjeri, njih 42.5%. Statistički značajna razlika postoji između broja zaposlenih i recikliranja ponovnom uporabom već iskorištenih materijala ili otpada unutar tvrtke tijekom sljedeće dvije godine ($p=0.001$, $df = 3$, $\chi^2 = 17.093$). Od ukupno 982 poduzeća, njih 69.5% ne planira reciklirati ponovnom uporabom već korištenih materijala ili otpada unutar tvrtke tijekom sljedeće dvije godine, dok preostalih 30.5% poduzeća planira koristiti navedenu aktivnost. Poduzeća koja planiraju koristiti navedenu aktivnost u većoj mjeri su poduzeća s 10

do 49 zaposlenih, njih 36.7%, dok samo 23.5% poduzeća s 1 do 9 zaposlenih planiraju reciklirati ponovnom uporabom već korištenih materijala ili otpada unutar tvrtke.

Tablica 5: Godišnji promet poduzeća i aktivnosti koje poduzeća koriste kako bi bila resursno učinkovitija

Koliko je iznosio Vaš promet prošle godine?	Štednja energije			Hi-kvadrat
	Ne	Da	Ukupno	
≤ 750 000 kn n (%)	27 (31.4%)	59 (68.6%)	86 (100.0%)	$\chi^2 = 14.827$ df = 5 p = 0.011*
750 000 kn -3.8 mil kn n (%)	87 (35.7%)	157 (64.3%)	244 (100.0%)	
3.8 mil. kn – 15 mil. kn n (%)	80 (37.4%)	134 (62.6%)	214 (100.0%)	
15 mil. kn – 75 mil. kn n (%)	27 (20.9%)	102 (79.1%)	129 (100.0%)	
75 mil. kn – 380 mil. kn n (%)	13 (30.2%)	30 (69.8%)	43 (100.0%)	
> 380 mil. kn n (%)	2 (11.8%)	15 (88.2%)	17 (100.0%)	
Ukupno n (%)	236 (32.2%)	497 (67.8%)	733 (100.0%)	
	Smanjivanje otpada			$\chi^2 = 13.017$ df = 5 p = 0.023*
	Ne	Da	Ukupno	
≤ 750 000 kn n (%)	32 (37.2%)	54 (62.8%)	86 (100.0%)	
750 000 kn -3.8 mil kn n (%)	82 (33.6%)	162 (66.4%)	244 (100.0%)	
3.8 mil. kn – 15 mil. kn n (%)	64 (29.9%)	150 (70.1%)	214 (100.0%)	
15 mil. kn – 75 mil. kn n (%)	31 (24.0%)	98 (76.0%)	129 (100.0%)	
75 mil. kn – 380 mil. kn n (%)	13 (30.2%)	30 (69.8%)	43 (100.0%)	
> 380 mil. kn n (%)	0 (0.00%)	17 (100.0%)	17 (100.0%)	
Ukupno n (%)	222 (30.3%)	511 (69.7%)	733 (100.0%)	
	Prodaja otpadnog materijala drugim tvrtkama			$\chi^2 = 45.416$ df = 5 p = 0.000*
	Ne	Da	Ukupno	
≤ 750 000 kn n (%)	71 (82.6%)	15 (17.4%)	86 (100.0%)	
750 000 kn -3.8 mil kn n (%)	173 (70.9%)	71 (29.1%)	244 (100.0%)	
3.8 mil. kn – 15 mil. kn n (%)	126 (58.9%)	88 (41.1%)	214 (100.0%)	
15 mil. kn – 75 mil. kn n (%)	64 (49.6%)	65 (50.4%)	129 (100.0%)	
75 mil. kn – 380 mil. kn n (%)	17 (39.5%)	26 (60.5%)	43 (100.0%)	
> 380 mil. kn n (%)	7 (41.2%)	10 (58.8%)	17 (100.0%)	
Ukupno n (%)	458 (62.5%)	275 (37.5%)	733 (100.0%)	
	Recikliranje ponovnom uporabom već iskorištenih materijala ili otpada unutar tvrtke			$\chi^2 = 11.417$ df = 5 p = 0.044*
	Ne	Da	Ukupno	
≤ 750 000 kn n (%)	54 (62.8%)	32 (37.2%)	86 (100.0%)	
750 000 kn -3.8 mil kn n (%)	167 (68.4%)	77 (31.6%)	244 (100.0%)	
3.8 mil. kn – 15 mil. kn n (%)	148 (69.2%)	66 (30.8%)	214 (100.0%)	
15 mil. kn – 75 mil. kn n (%)	71 (55.0%)	58 (45.0%)	129 (100.0%)	
75 mil. kn – 380 mil. kn n (%)	26 (60.5%)	17 (39.5%)	43 (100.0%)	
> 380 mil. kn n (%)	8 (47.1%)	9 (52.9%)	17 (100.0%)	
Ukupno n (%)	474 (64.7%)	259 (35.3%)	733 (100.0%)	

*statistički značajna razlika na razini signifikantnosti od 0.05

Izvor: izrada autora

Tablica 5 prikazuje rezultate hi-kvadrat testa koji pokazuju statistički značajnu razliku među godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine u malim i srednjim poduzećima te četiri promatrane aktivnosti koje navedena poduzeća koriste u svom poslovanju. Statistički

značajna razlika postoji između godišnjeg prometa tijekom prethodne poslovne godine i štednje energije u poduzeću ($p=0.011$, $df = 5$, $\chi^2 = 14.827$). Od ukupno 733 poduzeća, njih 32.2% ne šteti energiju, dok preostalih 67.8% poduzeća šteti energiju. Poduzeća koja u velikoj mjeri štete energiju su poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine od 15 do 75 milijuna kuna, njih 79.1% šteti energiju, dok energiju najmanje štete poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine od 3.8 do 15 milijuna kuna od kojih njih 62.0% šteti energiju. Između godišnjeg prometa tijekom prethodne poslovne godine i smanjivanja otpada na najmanju moguću mjeru postoji statistički značajna razlika ($p=0.023$, $df = 5$, $\chi^2 = 13.017$). Od ukupnog broja promatranih poduzeća, njih 69.7% smanjuje otpad na najmanju moguću mjeru, dok njih 30.3% to ne čini. Smanjivanje otpada na najmanju moguću mjeru najmanje provode poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine manjim od 750 000 kuna, 62.8% navedenih poduzeća, dok poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine od 15 do 75 milijuna kuna u većoj mjeri smanjuju otpad na najmanju moguću razinu, njih 76.0%. Statistički značajna razlika postoji između godišnjeg prometa tijekom prethodne poslovne godine i prodaje otpadnog materijala drugim tvrtkama ($p=0.000$, $df = 5$, $\chi^2 = 45.416$). Od ukupno 733 poduzeća, njih 62.5% ne prodaje otpadni materijal drugim tvrtkama, dok preostalih 37.5% poduzeća to čini. Poduzeća koja prodaju otpadni materijal drugim tvrtkama u velikoj mjeri su poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine od 75 do 380 milijuna kuna, njih 60.5% to čini, dok poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine manjim od 750 000 kuna najmanje prodaju otpadni materijal drugim tvrtkama, samo 17.4% njih. Između godišnjeg prometa tijekom prethodne poslovne godine i recikliranja ponovnom uporabom već iskorištenih materijala ili otpada unutar tvrtke postoji statistički značajna razlika ($p=0.044$, $df = 5$, $\chi^2 = 11.417$). Od ukupnog broja promatranih poduzeća, njih 64.7% ne reciklira ponovnom uporabom već iskorištenih materijala ili otpada unutar tvrtke, dok 35.3% poduzeća to čini. Poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine od 3.8 do 15 milijuna kuna u najmanjoj mjeri recikliraju ponovnom uporabom već iskorištenih materijala ili otpada unutar tvrtke, 30.8% navedenih poduzeća, dok poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine od 15 do 75 milijuna kuna u puno većoj mjeri koriste istu aktivnost, njih 45.0%.

Tablica 6: Godišnji promet poduzeća i aktivnosti koje poduzeća planiraju koristiti tijekom sljedeće dvije godine kako bi bila resursno učinkovitija

Koliko je iznosio Vaš promet prošle godine?	Smanjivanje otpada			Hi-kvadrat
	Ne	Da	Ukupno	
≤ 750 000 kn n (%)	47 (54.7%)	39 (45.3%)	86 (100.0%)	$\chi^2 = 16.385$ $df = 5$ $p = 0.006^*$
750 000 kn -3.8 mil kn n (%)	113 (46.3%)	131 (53.7%)	244 (100.0%)	
3.8 mil. kn – 15 mil. kn n (%)	90 (42.1%)	124 (57.9%)	214 (100.0%)	
15 mil. kn – 75 mil. kn n (%)	45 (34.9%)	84 (65.1%)	129 (100.0%)	
75 mil. kn – 380 mil. kn n (%)	17 (39.5%)	26 (60.5%)	43 (100.0%)	
> 380 mil. kn n (%)	2 (11.8%)	15 (88.2%)	17 (100.0%)	
Ukupno n (%)	314 (42.8%)	419 (57.2%)	733 (100.0%)	
	Prodaja otpadnog materijala drugim tvrtkama			$\chi^2 = 35.771$ $df = 5$ $p = 0.000^*$
	Ne	Da	Ukupno	
≤ 750 000 kn n (%)	70 (81.4%)	16 (18.6%)	86 (100.0%)	
750 000 kn -3.8 mil kn n (%)	189 (77.5%)	55 (22.5%)	244 (100.0%)	
3.8 mil. kn – 15 mil. kn n (%)	133 (62.1%)	81 (37.9%)	214 (100.0%)	
15 mil. kn – 75 mil. kn n (%)	77 (59.7%)	52 (40.3%)	129 (100.0%)	
75 mil. kn – 380 mil. kn n (%)	22 (51.2%)	21 (48.8%)	43 (100.0%)	

> 380 mil. kn	n (%)	7 (41.2%)	10 (58.8%)	17 (100.0%)	
Ukupno	n (%)	498 (67.9%)	235 (32.1%)	733 (100.0%)	

*statistički značajna razlika na razini signifikantnosti od 0.05

Izvor: izrada autora

Rezultati hi-kvadrat testa koji pokazuju statistički značajnu razliku među godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine u malim i srednjim poduzećima te dvije promatrane aktivnosti koje navedena poduzeća planiraju koristiti tijekom sljedeće dvije godine u svom poslovanju prikazani su tablicom 6. Statistički značajna razlika postoji između godišnjeg prometa tijekom prethodne poslovne godine i planiranja smanjivanja otpada na najmanju moguću vodu tijekom sljedeće dvije godine ($p=0.006$, $df=5$, $\chi^2=16.385$). Od ukupno 733 poduzeća, njih 42.8% ne planira smanjiti otpad na najmanju moguću mjeru, dok preostalih 57.2% poduzeća planira koristiti navedenu aktivnost. Poduzeća koja u velikoj mjeri planiraju smanjiti otpad na najmanju moguću mjeru tijekom sljedeće dvije godine su poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine od 15 do 75 milijuna kuna od kojih njih 65.1% planira koristiti navedenu aktivnost, dok istu aktivnost u manjoj mjeri planiraju koristiti poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine manjim od 750 000 kuna, njih 45.3%. Između godišnjeg prometa tijekom prethodne poslovne godine i korištenja aktivnosti prodaje otpadnog materijala drugim tvrtkama u sljedeće dvije godine postoji statistički značajna razlika ($p=0.000$, $df=5$, $\chi^2=35.771$). Od ukupnog broja promatranih poduzeća, njih 32.1% planira koristiti navedenu aktivnost u sljedeće dvije godine, dok 67.9% ne planira. Prodaju otpadnog materijala drugim tvrtkama u sljedeće dvije godine u najmanjoj mjeri planiraju koristiti poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine manjim od 750 000 kuna, 18.6% navedenih poduzeća, dok poduzeća s godišnjim prometom tijekom prethodne poslovne godine većim od 380 milijuna kuna istu aktivnost planiraju koristiti u većoj mjeri, njih 58.8%.

6. ZAKLJUČAK

Kao jedan od novijih pojmova/trendova/paradigmi/modela u ekonomiji, zelena ekonomija predmet je izučavanja mnogih teoretičara i praktičara pa se napredak u tranziciji prema zelenim gospodarstvima može vidjeti u različitim europskim i svjetskim službenim izvješćima i publikacijama.

U radu su predstavljene statistički značajne razlike između malih i srednjih poduzeća Republike Hrvatske prema broju zaposlenih i ostvarenim godišnjim prometom te osam aktivnosti koje Europska unija smatra aktivnostima zelene ekonomije. U većini analiziranih slučajeva su poduzeća s većim brojem zaposlenika koristila analizirane aktivnosti u svojim poduzećima, dok su poduzeća s manjim brojem zaposlenika u manjoj mjeri koristila iste aktivnosti. Razlike su postojale i među poduzećima u analizi njihovog ostvarenog godišnjeg prometa i aktivnosti koje koriste. U velikom broju analiziranih slučajeva poduzeća sa srednjim i većim godišnjim prometom koristila su promatrane aktivnosti, dok su one s najmanjim godišnjim prometom iste aktivnosti koristila u manjoj mjeri. Prilikom analize poduzeća prema broju zaposlenih i aktivnosti koje planiraju koristiti tijekom sljedeće dvije godine poslovanja zaključuje se kako poduzeća s većim brojem zaposlenika planiraju koristiti više aktivnosti od onih s manjim brojem zaposlenika. Također, promatrajući godišnji promet i planirane aktivnosti u sljedeće dvije godine, poduzeća sa srednjim i većim godišnjim prometom planiraju koristiti više aktivnosti nego ona poduzeća s manjim godišnjim prometom.

S obzirom na sve promatrane podatke, može se vidjeti da oko 50% hrvatskih malih i srednjih poduzeća ulaže napore u „jednostavnije“ aktivnosti očuvanja okoliša, tj. zelene ekonomije, s posebnom pažnjom na štednji vode, štednji energije, štednji materijala te smanjenju otpada, dok ista poduzeća u puno manjoj mjeri ulažu napore u „komplificiranije“

aktivnosti zelene ekonomije, poput osmišljavanja proizvoda koje je lakše održavati, popravljati ili ponovno rabiti, recikliranja ponovnom uporabom već iskorištenih materijala ili otpada unutar tvrtke, prodaje otpadnog materijala drugim tvrtkama, iz čega se može zaključiti kako je Republika Hrvatska na dobrom putu prema zelenijoj ekonomiji, no prostora za napredak ima. Prema podacima iz tablice 3, dokazana je prva postavljena hipoteza rada – mala poduzeća doista u manjoj mjeri koriste aktivnosti koncepta zelene ekonomije u odnosu na srednja poduzeća Republike Hrvatske. Isto tako, potvrđuje se i druga postavljena hipoteza (tablica 4) koja kaže da su mala poduzeća u manjoj mjeri spremna povećati broj aktivnosti koncepta zelene ekonomije u svom poslovanju u odnosu na srednja poduzeća Republike Hrvatske.

Iako su u radu ustanovljene razlike između malih i srednjih poduzeća i njihovog korištenja te njihovog planiranog korištenja aktivnosti u sljedeće dvije godine, autori preporučuju nastavak istraživanja s ciljem pronalaska razloga zbog kojih navedene razlike postoje. Osim navedenog, preporuča se istražiti načine financiranja takvih aktivnosti unutar poduzeća kao i razloge zbog kojih poduzeća koriste analizirane aktivnosti.

REFERENCE

1. Črnjar, M. (2002.) *Ekonomika i politika zaštite okoliša*. Rijeka: Ekonomski fakultet sveučilišta
2. Dornan, M., Morgan, W., Newton Cain, T., & Tarte, S. (2018). *What's in a term? "Green growth" and the "blue-green economy" in the Pacific islands*. *Asia & the Pacific Policy Studies*, 5(3), 408-425.
3. European Commission (2015), "*Flash Eurobarometer 426 (Small and Medium Enterprises, Resource Efficiency and Green Markets, wave 3)*", TNS Political & Social, GESIS Data Archive, Cologne, ZA6648 Data file Version 1.0.0.
4. European Commission (2018), "*Flash Eurobarometer 456 (Small and Medium Enterprises, Resource Efficiency and Green Markets, wave 4)*", TNS Political & Social, GESIS Data Archive, Cologne, ZA6917 Data file Version 1.0.0.
5. European Environment Agency (2016). Dostupno na: <https://www.eea.europa.eu/publications/europes-environment-aoa/chapter3.xhtml>, (pristupljeno 12.02.2019.)
6. Gültekin, Ö. F., & Erenoğlu, B. (2018). A Research On Policies For Green Economy In Developed And Developing Countries Within The Scope Of Sustainable Development. *Global Economic Observer*, 6(1), 33-38.
7. Investopedia (2018). Dostupno na: <https://www.investopedia.com/terms/g/greeneconomics.asp>, (pristupljeno 12.02.2019.)
8. Ivanović, V., Gasić, M., Perić, G., i Krulj Mladenović, M. (2016). *Zeleni turizam kao deo zelene ekonomije u funkciji buduće održivosti (Green Tourism as Part of the Green Economy in the Function of the Future Sustainability)*. Dostupno na: https://www.researchgate.net/profile/Goran_Peric3/publication/325976744_Zeleni_turizam_kao_deo_zelene_ekonomije_u_funkciji_buduće_održivosti/links/5b3173f8a6fdc8506cfee50/Zeleni-turizam-kao-deo-zelene-ekonomije-u-funkciji-buduće-održivosti.pdf, (pristupljeno 12.02.2019.)
9. Kasztelan, A. (2017). *Green growth, green economy and sustainable development: Terminological and relational discourse*. *Prague Economic Papers*, 2017(4), 487-499.
10. Munitlak-Ivanović, O., Zubović, J., i Mitić, P. (2018). *Relationship between sustainable development and green economy-emphasis on green finance and banking*. *Economics of Agriculture*, 64(4), 1467-1482.
11. Pokrajac, S., i Josipović, S. (2015). "Zelena industrija" i proces reindustrijalizacije. *Časopis Društva ekonomista Beograda (Osnovano 1932. g.)*, 203.
12. Rudneva, L., Pchelintseva, I., i Gureva, M. (2018). *Scenario modelling of the "green" economy in an economic space*. *Resources*, 7(2), 29.
13. Stanojević, D., Mitić, P., Rakić, S. (2013): *Strategija bankarskog sektora u kontekstu održivog razvoja - perspektive Srbije*, XVIII Internacionalni naučni skup SM2013 - Strategijski menadžment i sistemi podrške odlučivanju u stratejskom menadžmentu "Korporativno upravljanje u funkciji održivog razvoja", Subotica, Srbija, pp. 437-446
14. Tietari, S. (2015) Mišljenje Europskog odbora regija — Zeleni akcijski plan za mala i srednja poduzeća i Inicijativa za zeleno zapošljavanje, Službeni list Europske unije (2015/C 140/05).
15. Tišma, S. i Čermak, H. (2014) *Zaštita okoliša – Minivodič za poslovnu zajednicu, Ministarstvo poduzetništva i obrta ; Europski fond za regionalni razvoj, Zagreb*. Dostupno na: <https://www.mingo.hr/public/documents/107-vodic-zastita-okolisa-lowresfinalweb.pdf> (pristupljeno 12.02.2019.)

16. Ujedinjeni narodi (Online) Zelena ekonomija. Ciljevi održivog razvoja. Platforma znanja. Dostupno na: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1446>, (pristupljeno 12.02.2019.)
17. UNECE – United Nations Economic Commission for Europe. Dostupno na: <http://www.unece.org/ru/sustainable-development/green-economy/what-does-green-economy-mean.html>, (pristupljeno 12.02.2019.)
18. UNITAR. Dostupno na: <https://www.unitar.org/sites/default/files/uploads/egp/Section1/PDFs/1.3%20Definitions%20for%20Green%20Economy.pdf>, (pristupljeno 12.02.2019.)

FRANCHISING IN THE FUNCTION OF TOURISM ECONOMY DEVELOPMENT

Abstract

In this paper, the author points out to the basic characteristics of this international phenomenon which constantly resists regulations. The development and form of franchising agreement convincingly confirms the view according to which business life is much richer than law, which means that the legislator often is not able to include through legal regulations all business relationships which occur among economic-legal entities on the market.

The franchising business model is successfully implemented by the business entities within the tourism industry. The objective of the paper is to present the role and the significance of this business model, considering all its specificities and application in tourism.

Key words: franchising, UNIDROIT, tourism

JEL: Z30, K20

Introduction

The importance of tourism in the economic development of every country emphasizes the need to govern than field well, whereas the success of tourism development largely depends on networking of all entities from the organizational structure of.⁴ At present, the franchising system can be applied in almost all activities. In the developed countries, franchising is applied in over 70 economic and service providing activities, generating about 50 % of the total retail turnover. The trend of franchise development is growing around the world. Serbia is almost at the bottom of the ladder in terms of the number of franchises in Europe, and there is a high potential for the development of this type of business, particularly in the field of trade and tourism. Franchising is a very successful way of organizing for the 'upcoming' financial and intellectual capital beyond the borders of the country of users. Over the past decade, we have witnessed a substantial pushing of political and technological barriers. Today franchising represents a form present in practice of all countries.

Although franchising, as we know it nowadays, is a product of the modern era, it is necessary to be introduced to its social and historical development and see the course of its early evolution as a prelude to the role it will later on have in certain countries.

¹ Jelena Ristić, Ph.D., Professor, Business School of Applied Studies Blace, +38163/404202; email:jelenazristic@yahoo.com

² Gordana Bejatović, Ph.D., Full Professor, Faculty of Economics and Finance, University UNION Nikola Tesla, Belgrade, +38163/600060; email: gordana.bejatovic@yahoo.com

³ Dragana Đurić, Professor, Business School of Applied Studies Blace, +38164/8965660; email:djdragana@ikom.com

⁴ Ristić, J., Milanović, S., (2017), Harmonization of Legal Framework of the Republic of Serbia in the Field of Tourist Services with the EU Rules, *2nd International Scientific Conference "Tourism in Function of Development of the Republic of Serbia – Tourism product as a factor of competitiveness of the Serbian economy and experiences of other countries"*, Thematic Proceedings II, University of Kragujevac, Faculty of hotel management and tourism in Vrnjačka banja, 1-3 June, 2017, p. 163-180.

Three important factors which can be taken as an incentive for the growth of franchising importance are:

- the need to expand;
- lack of capital and
- the need to overcome spatial distance.

Concept of Franchising

The concept of franchising is not simple to explain because it is a part of many areas of the economic life. It is used in large business activities, such as: industry, wholesale, retail, tourism, crafts and services, agriculture and construction. Franchising exceeds the national limits and it is mostly used in business of multinational companies today.⁵

Franchising is not an economic branch, but a distribution method and a business relationship and it is a relationship where one contracting party (franchise provider) gives another contracting party (franchise user) the right to sell products and/or services which are produced by the franchisor but exclusively in accordance with his conditions of doing business and protected commercial name of the franchisor. Franchise provider (franchisor) invests capital, knowledge and experience and contributes to the user through motivation, capital investment and business experience on different markets.

One of the most famous authors and the first university professor of franchising, Charles Vaughn, claims that franchising is a form of distribution and marketing, where the parent company gives an individual or a small enterprise the privilege to do business properly for a certain period of time, at a specific place. That privilege can be very different or it can consist of the exclusive right to sell the product of the parent company, the right to adopt its methods of doing business, know – how, to use its recognizable symbols, trademarks, but also all these rights together.⁶ Therefore, franchising is a system of marketing and distribution, where independent, often small enterprises obtain the right to sell goods and services from a larger company, in accordance with the designed standards and practice.⁷

Franchising agreement

Franchising agreement is a part of the franchising relationship and it regulates all important elements which connect partners. It is not a standard contract with a longterm character which must be complete, in terms of legal terminology. On the other hand, it is a *sui generis* contract, where one party (franchise provider) obliges to perform successive goods delivery and provide certain services, transfers its knowledge and experience in business to the other party (franchise user), which obliges to pay for that a certain compensation.⁸ According to the form, they can be fixed-term contracts and contracts with prolonged duration. This general definition of franchising is just one of the possible ones.⁹ This is the reason why objections that it does not emphasize the inclusion of the franchise user in the business system of the franchisor, as well

⁵ Zlatković, M. Ž., (1999), „Fransizing: tranzicija u postkapitalistički privredni sistem“, „Ekonomika“, Niš.

⁶ Spineli, A., (2003), „Franchising: Patway to Wealth Creation“, Prentice-Hall, New Jersey.

⁷ Pelton, L.E., Strutton, D., Lumpkin, J., (1999) „Marketing Channel – A Relationship Management Approach“, McGraw-Hill, New York.

⁸ Kapor, V., Carić, S., (2000) „Ugovori robnog prometa“, X izdanje, Centar za privredni konsalting, Novi Sad

⁹ Peters, L., Schneired, M., (1986), „Franchising Contract, Preliminary Study“, UNIDROIT Secretariat, Rome.

as the responsibility of the franchise user to do business within the company and with the equipment of the provider and to do according to his directions seem justified.¹⁰

Great popularity of franchising, as well as the changed character in relation to the franchising in 1950s led not only to the growth of the contract size, but also the franchising agreement from the domain of contract freedom transferred to the domain of the so-called standard contracts which are the feature of the modern *lex mercatoria*.¹¹

Nowadays, most franchising agreements are defined by a contractual relationship between contract parties in detail and the change in contract is left up to the franchisor. Franchise user protection is very reduced or it does not exist and it is left most often to general rules of contract law. It is very important that the subject of the franchise is no longer the right to distribute products or the right to license the trademark, but a whole business system.

There is a great number of authoritative definitions, such as the one provided by *EFF* – European Franchising, UNIDROIT Model Law on pre-contractual notification.

Law of the European Union sees franchising also as a so-called "franchise package" which is given with a fee and is related to the license of certain rights of industrial property (patents, models, patterns, signs, know-how). Know-how implies a set of unpatented information which arose from experience and testing of franchisor which are permanent, essential and determined.

UNIDROIT Model Law on pre-contractual notification in franchising agreement also provides a detailed definition of franchise, according to which it represents "the right acquired from the franchisor party by which he authorizes and obliges the franchise user in exchange for direct or indirect financial compensation, to sell goods or give services within the system which was created by the franchisor and it includes know-how and help, significantly pre-determined way of doing business, including the significant and continuous control by the provider and it is essentially linked to the trade and service mark, business name or logo created by the franchisor.

It is characteristic that contracts in many cases anticipate the possibility of cancellation whether the planned or expected results are not realized, after mutual analysis and determining of the cause. Franchising agreement is an agreement between two parties which has a goal to realize affairs which provide profit. That is the mutual interest of the provider and recipient of the franchise. Relationships in the franchising agreement are based on the possibility of acquiring greater profit through mutual work of legally independent entities.

Franchising is a characteristic method of goods and/or services distribution which create a symbiosis between successful economic entities that have well-established and developed methods of doing business on one hand and an independent individual that has certain capital and wants his own economic society on the other hand.¹²

When describing franchising agreements, professor *Schanze* calls them "symbiotic contracts" because the relationship between the contractors represents a permanent and vital cooperation of different economic actors who have perfectly adapted to each other and depend one on another.¹³

¹⁰ **Draškić, M.**, (1983), „*Ugovor o franšizingu*“, Institut društvenih nauka, Centar za pravna i politikološka istraživanja, Beograd.

¹¹ **Vilus, J.**, (1978), „*Formularni ugovori*“, Enciklopedija imovinskog prava i udruženog rada, Tom I, Beograd.

¹² **Milenković-Kerković, T.**, (1998), „*Ugovor o franšizingu-tajna uspeha*“, Monografija, Studentski kulturni centar, Niš.

¹³ **Schanze, E.**, (1991), „Symbiotic Contracts: Exploring Long-Term Agency Structures Between Contract and Cooperation“ in C. Joerges (ed.), *Franchising and the Law, Theoretical and Comparative Approaches in Europe and the United States*, Baden-Baden: Nomos, p. 67-103.

Legal separation and independence of contract parties - *de iure* and their economic - *de facto* connection create and imbalance which is characteristic of most new contracts of autonomous trade law - leasing, countertrade affairs, factoring etc.

In this way, franchising becomes not only an economic, marketing and social phenomenon which can explain and causes of globalization of the world market, but it is also a legal institute which has been the subject of research of legal literature for several decades, and in the recent years, the franchising agreement is becoming the motivation for legislative activity within the national legal systems, as well as the subject of unification process of private law within internationally acknowledged agencies such as UNIDROIT (International Institute for the Unification of Private Law) and ICC (International Chamber of Commerce).

Model Franchise Disclosure Law

The rules on pre-contract notification were the essence of legal solutions in US (FTC Rules from 1979) where the franchising experience was the greatest and misuse of franchise providers the most dominant.

While finding the best solutions for the existing regulation and practice, UNIDROIT issued in 2002 (after five years) Model Franchise Disclosure Law, intended primarily for those countries which introduce franchising in their legal regulation for the first time.¹⁴ This instrument is the *soft law* form of matter unification in the field of franchising, because the Model Franchise Disclosure Law represents a non-binding and flexible instrument of international law which, unlike more rigid instruments, such as, for example, the Convention, leaves the possibility for countries to adapt the rules from the Model Franchise Disclosure Law to their needs, so even if the use of the Model Franchise Disclosure law leads to a smaller degree of uniformity in application (because each country independently accepts certain solutions and changes them according to its needs), this instrument guarantees greater acceptance on an international level. During the creation of this instrument, it was criticized by lawyers in the field of civil law, whose technique of formulation implies general and short regulations, instead of longer lists of data, which favors legal security but, at the same time, burdens the text of the future legal act. While in the Model Franchise Disclosure law of the previous version there was a request for the document text to be in the language which is officially used in the headquarters of the user, this request was left out from the accepted version of the Model Franchise Disclosure law.

The data list, which the informative document must contain, is very detailed and it is created primarily according to the American, Canadian and Australian legislations, which have the greatest experience and their jurisprudence is the richest.

The essence of the solution, which the Model Franchise Disclosure law offers, is to determine the obligation of the franchise provider to, in a determined time (at least 14 days, wither before signing the franchising agreement or before paying the franchise fee), submit to the future recipient of franchising a document (in written form or in any other format) with all the relevant and regularly updated data (Article 3. and Article 4. of the Model Franchise Disclosure law), which is necessary for making a decision, and the sanctions for the failure or irregular performance of this obligation demands cancellation of the previously concluded franchising agreement.

These soft law sources of international trade law influenced the expansion of franchising legislation, so that during the nineties, and after 2000, a great number of national legal sources

¹⁴www.unidroit.org/component/search/?searchword=Explanatory%20Report&searchphrase=all&Itemid=516

were adopted, which regulate franchising through different legal techniques (laws, by-laws, ethic codex) and through application of different methods in standardization of franchising (disclosure, relationship and registration law).

The significance of this international instrument is great and its goal is to find out more about the future, national franchising regulation which would stimulate the development of this legal affair. The quality of the solution of the Model Franchise Disclosure law UNIDROIT, and activities of this intergovernment organization will contribute to the unification of law in this field on the national level and it will provide a minimum guaranteed protection of future franchising users.

Application of franchising in tourism

Globalization of economic activities creates the need of all countries to actively participate in international cooperation and processes of exchange of goods, services and capital.¹⁵ Countries face numerous economic issues, and a powerful contribution to their overcoming may be provided by the development of tourism as an important economic activity.¹⁶

The service providing sector is very interesting and attractive for franchising, as indicated by data on a large number of service providing organizations on leading positions globally in terms of franchising application. The service franchise is a type of franchise in which the franchisor provides their know – how to the franchisee, in the form of recipes and procedures of delivery of services. It is a form of franchise where the franchisee provides services by using the standards, know – how, trademarks and other protected marks of the franchisor. The fields in which the service franchises are frequent are catering and hotel industry. Service franchises developed more slowly than the distribution franchises, as it is more difficult to perform the standardization of service procedures implemented within a certain business unit.

Table 1. *The leading global franchises in 2018*

Regula r no.	Franchise	Country of origin	Production activity
1.	McDonald's	SAD	Fast Food Franchises
2.	KFC	SAD	Chicken Franchises
3.	Burger King	SAD	Fast Food Franchises
4.	Pizza Hut	SAD	Pizza Franchises
5.	7 Eleven	SAD	Convenience Store Franchises
6.	Marriot	SAD	Hotel Franchises
7.	RE/MAX	SAD	Real Estate Franchises
8.	Dunkin' Donuts	SAD	Bakery & Donut Franchises
9.	InterContinental Hotels and Resorts	SAD	Hotel Franchises

¹⁵ Đurić, D., Ristić, J., Đurić, D., (2016), Foreign Direct Investments in the Role of Strengthening the Export Competitiveness of the Serbian Economy, *Economics of Agriculture*, Vol. LXIII, No 2, Belgrade, p. 531.

¹⁶ Đurić, D., Đurić, D., (2016), „Development of Tourist Potential as a Chance for Serbian Economy – Example of National Park Djerdap“, *1st International Scientific Conference “Tourism in Function of Development of the Republic of Serbia – Spa Tourism in Serbia and Experiences of Other Countries“*, University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjačka Banja, 2-4 June, p.382-398.

10.	SUBWAY®	SAD	Sendwich & Bagel Franchises
-----	---------	-----	-----------------------------

Source: <https://www.franchisedirect.com/top100globalfranchises/rankings>

Results of a survey of franchise business of FranchiseDirect.com portal in 2018 indicate that the most successful franchising systems come from the USA and Table 1 presents the domination of franchise systems from the USA, as well as the production activities in which franchising is frequent. All five franchising systems in the field of hotel industry are on the list of 100 top franchises, among the top 21.¹⁷

The important strategic issue pertains to the manner of appearance of an enterprise on the market. Franchising is one of the forms of expansion of economic entities.

Franchising activities realized in the field of tourism have a specific character as the tourist offer is of a service type, and it requires a different approach relative to the approach used when applying the franchising business model in physical products.

The tourist offer is caused by a higher level of education, information and free time of users.¹⁸ The subject matter of offer in tourism is actually a service, or a trip like a product, and experience as a result of travelling to and visiting a certain destination. Consumers, or tourists, have the need for more information when selecting a destination.

Tourist needs do not reach the saturation point easily.¹⁹ When making decisions, tourist appreciate information about the destination or the offer carrier and when selecting an alternative, tourist tend to maximize the total value and they do not consider individual elements, but the overall experience. Considering the above facts, it may be concluded that the hotel chains and tourist agencies operating on the basis of franchising agreements make making of decisions easier for consumers - tourists. Brands for tourists offer emotional benefits as well, as there is the feeling of prestige when staying and using services at destination that is recognized or a hotel whose name carries a special meaning (luxury, prestige, tradition, etc.).²⁰ In times when globalization becomes an imperative, franchising of hotel chains becomes a more comfortable manner of operating, to avoid the risks of international business operations. Also, some hotel chains have adopted franchising as a strategy of international expansion to new markets, thus creating the base for good relations between the contracting parties, as using numerous advantages realized by both franchisor and franchisee.²¹ The franchisor transfers goodwill and image to franchisees, expanding to new markets with minimum investment, therefore creating conditions for increased turnover and profit, resulting in increased value of the franchising system. – The next advantage for the franchisor is the right to financial compensation:

- a single initial monetary compensation, paid by the user as the price for entering the system, and

¹⁷ www.franchisedirect.com/top100globalfranchises/rankings?page=1

¹⁸ Marinković, V., Sekulić, D., (2016), Motif stay as criteria of segmentation hotel services users, *Hotel and tourism management*, University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjačka Banja 4 (2), p. 25-35.

¹⁹ Bejatović, G., Ristić, J., (2016), Modern Concept of Tourism Development and Normative Protection of National Parks, *1st International Scientific Conference "Tourism in Function of Development of the Republic of Serbia – Spa Tourism in Serbia and Experiences of Other Countries"*, Thematic Proceedings II, University of Kragujevac, Faculty of hotel management and tourism in Vrnjačka banja, 2-4 June, 2016, p. 483-500.

²⁰ Blain, C., Levy, S., Rychie, J., (2005). Destination Branding: Insights and Practices from Destination Management Organizations. *Journal of Travel Research*, 43 (4), p. 328-338.

²¹ Pine, R., (2002), China's Hotel Industry: Serving a Massive Market, *Cornell HRA Quarterly*, 43(3), p. 61-70

- royalty – permanent compensation, continuously paid for the duration of business relation.²²

Apart from these advantages, the following should be mentioned:

- accelerated growth of business network,
- better management competences,
- better staff motivation,
- minimizing of business and financial risks.²³

As far as the franchisees are concerned, they obtain the package of knowledge, assistance in location, finance, preparation before opening, training, from the donor... The franchisee also uses the successful business format, developed business idea and operating methods –goodwill and image of a well-known brand, and successful business name and reputation of the franchisor. The franchisee does not have to start from scratch, thus minimizing the risk.

In general, relations of franchisors and franchisees have never been the same. The franchising we know today has evolved in time. In hotel industry, for example, most franchisors have not controlled the franchisees who had the right to use trade name at that period, and they also had complete freedom of deciding about business. Franchising as a modern form of operating has significantly changed the manner of operating in the world, and after the results achieved in other sectors, it was applied in hotel industry as well. Franchising occurred in hotel industry in 1960 in the USA, with expansion of Holiday Inn and other renowned names, accelerating the growth of these hotels to a great extent, increasing mobility and introducing a unique expectation in the offer. The US market is the largest franchising market in terms of hotel industry, with 65% of all hotels in franchising.

Regardless of advantages of franchising, this business model does not have to be the best solution. For example, franchising in hotel industry outside of North America is not as developed. Franchising as a form of international conquering of new markets is beneficial not only for the contracting parties, so development of franchising system was not simple. Not all entities meet the requirements for its application and realization. It is important to analyze and know specificities of every market at which the business entity wants to be present. Apart from that, both franchisor and franchisee see certain disadvantages in this system- franchisor face the risk of selecting the franchisee: risk of trust (possibility for breach of contract, giving away trade secret...) and the risk of achieving results. Less profitable business is also a disadvantage, as the profit is split with the franchisees, then there is reduced control and failure to comply with the operating procedures, as well as the inability to influence the employment policy of the franchisee.²⁴

Regarding the franchisees, although they keep legal independence, they are economically limited, as they have to follow the business policy defined by the franchisor. There are issues with a certain sales territory, fixed prices, prohibition of competition with the franchisor not only for the duration of contract, but for sometime after termination of the franchising contractual relation. Centre for Franchising of the Serbian Chamber of Commerce survey indicates the following disadvantages: if territorial exclusivity of the franchisees is not well defined, there might be competition among different franchisees, necessity for constant harmonization with the contract and standards provided by the franchisor. The franchisee

²² Jokić, M., (2013), Economic and commercial justification of franchising, *Socioeconomica*, Vol. 2, No3, p. 151-162.

²³ Centar za franšizing, Privredna komora Srbije, 2013

²⁴ Ibid.

cannot be equal in deciding with the franchisor, as their knowledge and responsibility are at a much lower level, whereas the decisions of the franchisor need to be within the limits of protection of basic rights of franchisees.

Conclusion

Nowadays, successful companies do not even raise the question whether it is necessary to be engaged in international business, but rather which forms are the most efficient in order to join the global market.

Franchising system represents a form of vertical cooperation which has gained importance in the recent years, not only in certain countries, but also in international exchange. Owing to franchising, many enterprises with limited financial funds have succeeded in obtaining a good position on the market, with the help of large and successful enterprises. On the other hand, it would be wrong to conclude that the franchising system is universally applicable in modern conditions of doing business. It does not have to be the most desirable solution in all situations. Prerequisite for its application and realization is not met by all enterprises.

Partners choose the franchising system when it is evaluated that that form of cooperation is cheaper and more efficient in comparison to individual work, joining enterprises (fusion) or regular market transactions. In short, partners choose franchising when the advantages of such "cooperation" exceed the determined costs of franchising entering the business system. Generally speaking, the advantages of the franchising business system can be classified into three basic sources: greater revenues, lower costs, smaller risk.

International franchisingm affairs can generate new business opportunities, improve access to international markets and reduce the time necessary for the product to be launched on the market.

Increasing significance of the service sector is one of the factors contributing to the growing role of franchising, as the service sector is the potential where this business model may be applied. According to World Tourist Organization, tourism is the fastest growing industry generating the highest revenue annually. Due to advantages of this business phenomenon, its further expansion is expected, and countries are tasked with contributing to promotion and application of franchising.

In legal terms, it should be considered that there are numerous difficulties which arise in functioning of franchising affairs, such as the distribution of power among partners and a realistic possibility of showing numerous conflicts in relation to decision making and control of business partners. Besides great development, these affairs still resist regulations.

In franchising business, inequality of the participants is dominant and it is not necessary to realize an equal relationship because that would be unfair to the stronger party, but rather basic rights of the weaker party should be protected. The responsibility of disclosure was introduced in order for contractual balance to be established between the parties.

Bibliography

1. **Baillieu, D.**, (1988), *Streetwise franchising*, Hutchinson Business.
2. **Blain, C., Levy, S., Rychie, J.**, (2005). Destination Branding: Insights and Practices from Destination Management Organizations. *Journal of Travel Research*, 43 (4), p. 328-338.
3. **Bejatović, G., Ristić, J.**, (2016), Modern Concept of Tourism Development and Normative Protection of National Parks, *1st International Scientific Conference "Tourism in Function of Development of the Republic of Serbia – Spa Tourism in Serbia and Experiences of Other Countries"*, Thematic Proceedings II, University of Kragujevac, Faculty of hotel management and tourism in Vrnjačka banja, 2-4 June, 2016, p. 483-500.
4. **Dražkić, M.**, (1983), „*Ugovor o franšizingu*“, Institut društvenih nauka, Centar za pravna i politikološka istraživanja, Beograd.
5. **Đurić, D., Đurić, D.**, (2016), „Development of Tourist Potential as a Chance for Serbian Economy – Example of National Park Djerdap“, *1st International Scientific Conference "Tourism in Function of Development of the Republic of Serbia – Spa Tourism in Serbia and Experiences of Other Countries"*, University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjačka Banja, 2-4 June, p.382-398.
6. **Đurić, D., Ristić, J., Đurić, D.**, (2016), Foreign Direct Investments in the Role of Strengthening the Export Competitiveness of the Serbian Economy, *Economics of Agriculture*, Vol. LXIII, No 2, Belgrade, p. 531-545.
7. **Jokić, M.**, (2013), Economic and commercial justification of franchising, *Socioeconomica*, Vol. 2, No3, p. 151-162.
8. **Kapor, V., Carić, S.**, (2000) „*Ugovori robnog prometa*“, X izdanje, Centar za privredni konsalting, Novi Sad
9. **Milojević, I., Cvijanović, D.**, (2016), Inventory balance in as a means of company management, *Hotel and tourism management*, University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjačka Banja 4 (2), p. 55-60.
10. **Marinković, V., Sekulić, D.**, (2016), Motif stay as criteria of segmentation hotel services users, *Hotel and tourism management*, University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjačka Banja 4 (2), p. 25-35.
11. **Milenković-Kerković, T.**, (1998), „*Ugovor o franšizingu-tajna uspeha*“, Monografija, Studentski kulturni centar, Niš.
12. **Peters, L., Schneired, M.**, (1986), „*Franchising Contract, Preliminary Study*“, UNIDROIT Secretariat, Rome.
13. **Pelton, L.E., Strutton, D., Lumpkin, J.**, (1999) „*Marketing Channel – A Relationship Management Approach*“, McGraw-Hill, New York.
14. **Pine, R.**, (2002), China’s Hotel Industry: Serving a Massive Market , *Cornell HRA Quarterly*, 43(3), p. 61-70
15. **Ristić, J., Milanović, S.**, (2017), Harmonization of Legal Framework of the Republic of Serbia in the Field of Tourist Services with the EU Rules, *2nd International Scientific Conference "Tourism in Function of Development of the Republic of Serbia – Tourism product as a factor of competitiveness of the Serbian economy and experiences of other countries"*, Thematic Proceedings II, University of Kragujevac, Faculty of hotel management and tourism in Vrnjačka banja, 1-3 June, 2017, p. 163-180.
16. **Schanze, E.**, (1991), „Symbiotic Contracts: Exploring Long-Term Agency Structures Between Contract and Cooperation“ in C. Joerges (ed.), *Franchising and the Law, Theoretical*

and Comparative Approaches in Europe and the United States, Baden-Baden: Nomos, p. 67-103.

17. **Spinel, A.**, (2003), „*Franchising: Patway to Wealth Creation*“, Prentice-Hall, New Jersey.

18. **Spasić, I.**, (1996), *Franšizing posao*, Monografija, Institut za uporedno pravo, Beograd.

19. UNIDROIT - Model Franchise Disclosure Law, (<https://www.unidroit.org/component/search/?searchword=Explanatory%20Report&searchphrase=all&Itemid=516>).

20. **Vilus, J.**, (1978), "*Formularni ugovori*", Enciklopedija imovinskog prava i udruženog rada, Tom I, Beograd.

21. **Zlatković, M. Ž.**, (1999), „*Franšizing: tranzicija u postkapitalistički privredni sistem*“, „*Ekonomika*“, Niš.

Internet addresses:

www.pks.rs

www.franchisedirect.com/top100globalfranchises/rankings

<http://www.whichfranchise.org/article.cfm?articled=255>

GLORIFIKOVANJE UNAPREĐENJA POSLOVNIH PROCESA KAO BAZIČNOST RAZVOJNIH MOGUĆNOSTI PREDUZEĆA

Apstrakt

Potreba za poslovnim napretkom i neophodnost unapređenja poslovnih procesa je osnova razvojnih mogućnosti u poslovnim okvirima delovanja preduzeća. Postiћи i podstaći dobit predstavlja pokazatelj uspeha i integritet trajanja preduzeća. Uspeh, kao cilj, ostvaruje se uz unapređene i usavršavanje poslovnog procesa, korišćenjem reinžinjerina, korišćenjem robotike, nusproizvoda, dizajniranjem i korišćenjem IT sektora, kao i uz primenu novih tehnoloških dostignuća i postupaka. Efikasno poslovanje kao koncept razvojnih mogućnosti u osnovi počiva na implementacionom usavršavanju poslovnih procesa u preduzeću. Bazičnost razvojnih mogućnosti preduzeća počiva na unapređenju poslovnih procesa u poslovanju.

Ključne reči: poslovno – organizacioni procesi, glorifikacija unapređenja, razvojni koncept, efikasnost implementacije.

Apstract

The need for business advancement and the necessity of improving business processes is the basis of developmental capabilities in the business framework of the company's operations. Achieving and stimulating profit is an indicator of success and integrity of the enterprise's life. Success, as a goal, is achieved with the improvement of the business process, using re-engineering, using robotics, by-products, designing and using the IT sector, as well as with the application of new technological achievements and procedures. Efficient business as a concept of development opportunities basically relies on the implementation of business process improvement in the company. The basis of the development possibilities of the company is to improve the business volume in the business.

Key words: business-organizational processes, glorification of improvement, development concept, implementation efficiency.

UVOD

Glorifikovanje usavršavanja proizvodnog procesa u radu ćemo posmatrati kao bazu za razvojne mogućnosti i potencijal napretka i poslovnog uspeha preduzeća. Usavršavanje poslovnih procesa pomatraćemo na više osnova. Osnovne postavke unapređenja poslovnih procesa preduzeća sagledavaćemo kroz :uvođenja novih proizvodnih linija, kroz poboljšavanje

¹ Visoka poslovna škola strukovnih studija Blace, Kralja Petra I/70 18420 Blace 062271379, kristina.cvetkovic.tina@gmail.com, Republika Srbija

² Visoka poslovna škola strukovnih studija Blace, Kralja Petra I/70 18420 Blace 0644762788, marina.jovovic@vpskp.edu.rs, Republika Srbija.

osnova automatizacije, primenu novih tehničkih unapređenih dostignuća i postupaka, primenu nusproizvoda, unapređenje uz robotiku, dizajniranje i primenu IT sektora, sve sa ciljem da se ostvari poslovanje sa povećanim rezultatima, sa težnjom uspeha u nacionalnim okvirima i pospešivanje prodornosti nastupa na inostrano poslovanje. U radu se predstavlja istraživanje unapređenja i usavršavanja poslovnog procesa koji primenom primetno postavlja bazu efektivnijeg poslovanja i poslovnog uspeha, koji će se predstaviti kao concept razvojnih mogućnosti preduzeća. Sam predmet istraživanja u ovom radu biće predstavljanje fabule usavršavanja poslovnih procesa kroz postavke uvođenja novih proizvodnih linija, poboljšane automatizacije, poboljšane tehnološke promene i postupke, kroz korišćenje nusproizvoda, primenom robotike, dizajniranje i korišćenje IT sektora. Koncept cilja rada predstaviće efekte primene usavršenih poslovnih procesa koje ćemo predstaviti kao osnovu razvojnih mogućnosti u poslovanju. U radu će se predstaviti okviri efikasnosti usavršavanja i unapređenja poslovnih procesa na poslovni uspeh, dobit, kao i njegovu multiplikaciju i reflektovanje u širim okvirima. Upravljačkim akcijama u poslovnom svetu predstavljamo osnovu upravljanja koje je bazirano na podstreku unapređenja u poslovanju preduzeća, sa opsegom potrebe i težnje ka rezultiranom uspehu. Razvojnim delovanjem, uz poboljšanje proizvodnog procesa, uz organizaciono- strukturne postulate promena, ostvaruje se fleksibilniji odnos koji doprinosi efikasnijem poslovanju preduzeće. Osnovni cilj poslovanja jeste ostvarenje profitabilnosti uz reduciranje troškova, uz bolji kvalitet proizvoda, nižu cenu, i bolju prolaznost na tržištu.

1. Konceptualnost organizacionog uspeha preduzeća

Ukoliko sagledavamo trenutni inovirani identitet organizacione celine, primetićemo osnove u okvirnim pretpostavkama koje se evidentne. Promenu su neminovna kategorija sadašnjosti. Pravila igre u trenutnim ekonomskim utakmicama su prilično stroga, promenljivo evidentna. Potrebno je učiti na drugim iskustvima, sopstveni greškama uz bitovanje u evidentno turbolentnom okruženju koje je ispunjeno brojnim stejholderima. Promene, pretnje koje dolaze iz okruženja su adekvatno primetne. Konkurencija takođe diktira pravila ponašanja u ekonomskim okvirima integriteta biznis organizacije.

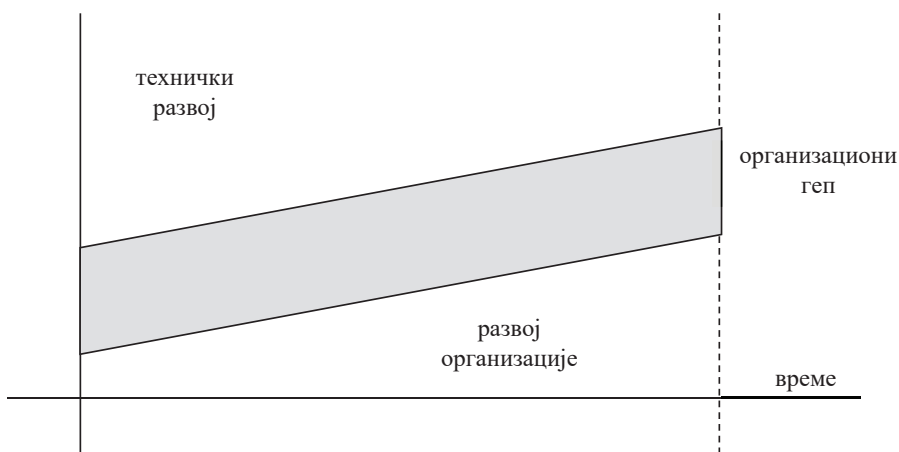
Organizacioni impuls postavljen je na posmatranje impulsa tržišta na tehnološki aspekt, i unapređenje samog organizacionog sistema i poslovnog procesa.

„Ni jedna od navedenih strukturnih organizacija nije u mogućnosti da izvrši produbljivanje inovacija kakva je recimo primenjena u agencijama za istraživanje svemira. Profinjena organizacija zahteva vrlo različitu strukturnu konfiguraciju koja je sposobna da ujedini eksperte iz različitih disciplina u jedan ad hoc tim koji dobro funkcioniše.

Inoviranje znači nepriznavanje šablona i stereotipa.

Organizacije koja se bave inovacijama ne mogu se osloniti na standardne koordinacije, odnosno izbegavanje birokratske strukture, formalizovano ponašanje, oštru podelu rada i sl. Dakle, za strukturu ad hoc vezuje se misao snažne fleksibilnosti, samo obnavljanje, organizacija 'šator' umesto 'zgrade' (jer se šator može postaviti i pokrenuti po želji, za razliku od zgrade). U prilog ovome ide i kreacija – centra za čovekov let u svemir, koja je od šezdesetih

godina promenila svoju strukturu 17 puta, u prvih osam godina svoga poslovanja” (Đorđević, 2003, strana A-136; prema Litzonger i drugi, 1970)

Slika 1. Organizacioni геп

Izvor(Đorđević, 2003, strana A-136; prema Litzonger i drugi, 1970)

Prevazići ili prihvatiti promene je imperativ uspeha, potrebno je da se promenama adaptiramo, i ugraditi ih u delove ili čitavo preduzeće. Preduzeća shodno toga da li se bavi proizvodnjom ili uslugama, nastoji da promenama pospeši povećanje dobiti, veću konkurentnost, veću mobilnost, veću adaptibilnost zahtevima tržišta. Osluškiivanje tržišta predstavlja najidealniju osnovu, na kojoj bi počivao uspeh delovanja preduzeća. Tehnološke promene takodje predstavljaju odskočnu dasku na kojoj počiva adekvatnije poslovanje i adaptibilniji odnos ka biznisu i uspehu.

Konkurencija je zapravo prednost – šansa, ne predstavlja pretnju, jer podstiče na adekvatnije poslovanje, ona bi trebala da bude motivaciona pokretačka snaga koja bi usavršavala poslovanje preduzeća. Usavršavanje organizacijske osnove podstiče ekonomsku utakmicu u kojoj uspeh se posmatra kao pokretački motor, konkurencija se posmatra kao prednost, jer se produktivnost uvećava, pospešuje i implementira.

Rast i razvoj preduzeća u sebe mora da uobličava inovativne postavke, plan i kontrolu uspeha poslovanja. Neophodnost novih informacija, funkcija delovanja i informatička privreda sačinjavaju okvir koji podstiče povećani tempo rasta preduzeća. Strategija uspeha uz ovaj okvir je zagarantovana. Prednost koju ostvaruje strategija rasta preduzeća opstaje na pozornici poslovanja uz adekvatnost, efikasnost, efektivnost, uz korišćenje robotike i novih tehnoloških dostignuća. Povezuju se u okviru informatičke mreže, vrši se sinteza povezivanja delova u celinu, pa kazemo da dizajniranje IT sektora predstavlja konstantni uspeh i adekvatnost delovanja poslovno – organizacionih procesa. Uspeh merimo kroz finansijski rezultat. Rezultiranje svakako je najozbiljniji pokazatelj našeg delovanja. Modeliranje uspeha ostvaruje se kroz unapređenja, usavršavanja i promene delovanja poslovanja.

Na pijedestalu postavljamo informacije koje uz kvalitetno delovanje IT sektora, treba da ostvare povećanu rentabilnost, efikasnost, produktivnost, likvidnost i poslovni uspeh. Značajno je posmatranje operativnih zadataka, smanjuje se vremenski okvir obavljanja radnih zadataka, poslovni procesi se usavršavaju a unapređenje se usmerava ka inovacijama, ka kreativnošću posla. Uspeh je zagarantovano primetan uz reduciranje troškova, uz smanjenje cene koštanja, koju je nemoguće ostvariti uz troškovno smanjenje-npr, korišćenjem nus proizvoda i otpadaka kao osnov za sirovinu koja se koristi u procesu proizvodnje..

Uspeh je zagarantovan ukoliko osluškujete tržište, posmatramo privredni ambijent i celokupno promenljivo okruženje u kome preduzeća opstaju. Uspešnost preduzeća takođe merimo ukoliko ono prevažiđe nacionalne granice i ostvari nastup na inostranom tržištu uz postizanje poslovnog uspeha međunarodnom poslovanju.

2. Korišćenje novih unapređenja kao razvojni koncept

U svetu sadašnjice kao alat za unapređenja poslovanja koristi se reinžinjerung uz sve druge mogućnosti usavršavanja upravljačkih akcija.

Uspeh predstavlja primenu mogih okvira i standard.

Standardi sadrže zahteve za unapređenje sistemom kvaliteta, zaštitom životne sredine, zdravstvenom bezbednošću hrane, rizikom, društvenom odgovornošću, energijom, sigurnošću informacija (Ušćumlić i Babić, 2011).

Primećujemo i implementaciju standarda koja osigurava upravljački sistem, tj, integrišući menadžment sistem stvara unapređeni osnov biznisa (Babić, 2017, 485–499 i Babić, Aćimović, Mijušković, 2015, 131–158).

Alati, koncepti, metodi i tehnike koje se koriste u konceptu strategijskog menadžmenta suprimetno brojne. Uvrštava se: portfolio koncept menadžmenta, pims program, analiza jaza (gepa), cost-benefit analiza, metod scenarija, kriva iskustava, SWOT ili TOWS analiza, koncept životnog ciklusa proizvoda, tehnike za povećanje kreativnosti rada, concept benčmarkinga, kompjuterski softveri i internet.

Benčmarkingom i reinžinjerungom, se vrši unapređenje i potrebno je rezultirati njihovim delovanjem.

Reinženjering, će se predstaviti kao glavni faktor unapređenja poslovnog procesa. On predstavlja radikalni redizajn koji vrši precizno usavršavanje poboljšanja poslovnih procesa. Sami efekti reinženjeringa su višedimenzionalno primetni, predstavljaju radikalne promene u biznisu, inovativnost u poslovnim procesima su primetni, usavršavanje tehnologije. Efekti istog u sebe inkorporiraju: poslovni proces, usavršavanje, menjanje i merenje rukovođenja, usavršavanje organizaciono poslovne strukture.

Inovativne organizacije predstavljaju organizacije koje uče, napreduju i usavršavaju se u svim svojim okvirima. Te organizacije prvo identifikuju postojeće znanje, nakon toga kreiraju novo znanje u organizacionoj celini, potom se vrši difuzija novog znanja, integriše se i modifikuje predstavljeno znanje. Poslednji korak predstavlja korišćenje i implementacija znanja u

trenutnoj praksi. Organizacija može da postane organizacija koja uči ukoliko je njena struktura dizajnirana tako da nesmetano dopušta sprovođenje procesa koji koristi nova saznanja, vrline, veštine i umeća koja prevazilaze okvire rizika i neizvesnosti .

„Poslovni proces predstavlja skup međusobno povezanih aktivnosti iniciranih događajem i koji ostvaruju određeni output za potrošače. primeri poslovnih procesa su: razvoj proizvoda, proizvodnja, obezbeđenje potrebnih sirovina i materijala, isporuke robe, naplata potraživanja itd. Poslovni procesi kreiraju outpute dok struktura i sistemi predstavljaju samo okvir kroz koji ti procesi teku. Zato se promena organizacije i njenog outputa može postići daleko pre redizajnom poslovnih procesa te organizacije i njenih promena koja je u poslednje vreme sve popularnija” (Ibid., str. 23).

Upravljačke odluke i akcije koje vode ka inovativnosti predstavljaju koncept koji u sebi ima inkorporiranu logistiku i samu analizu datog koncepta razvoja. Integralna logistika je proces predviđanja potreba i želje kupaca, prikupljanje kapitala, materijala, ljudi, tehnologija i informacija potrebnih za ispunjenje tih potreba, optimiziranje proizvodne mreže roba ili usluga s ciljem ispunjenja zahteva kupaca . Ulazna logistika predstavlja kretanje proizvoda u preduzeću.. Logistika u preduzeću obuhvata kretanje unutar svih skladišnih prostora. Izlazna logistika je kretanje proizvoda iz firme ka kupcima. Integralna logistika ima dva različita dela: osnovne logističke aktivnosti i logističke aktivnosti osnovne usluge delovanja.

Dobro funkcionisanje svih delova u celinu, postaje mogućnost da se kroz efekata unapređenja poslovnih procesa a i same logistike dovodi do poslovnog unapređenja i poslovnog uspeha.

Usavršavanje i primena programskih alata i modela služi za modeliranje poslovnih procesa koji vrše promene u poslovanju preduzeća.. Konkurentsku prednost uz nize cene proizvoda u uslovima turbolentnosti moguće je ostvariti uz inovativne i efikasnije poslovne procese koji se koriste u poslovanju. Usavršavanje poslovnih procesa mora da prati nova procedura, nova poslovna pravila, usavršavanje postojeće prakse, pa se integracionim konceptom organizacionog znanja to usavršavanje kristališe i sprovodi.

Grupa autora smatra „u težnji ka uspehu, preduzeća trebaju prihvatiti principe procesne paradigme. 'Fokus na procese', može značiti mnogo stvari, poput procesnog pogleda, procesnog pristupa, procesne orijentacije, procesnog menadžmenta, upravljanja procesima, merenje procesa, modeliranje procesa i unapređenje procesa. Iako nedostaju empirijska istraživanja, pojavilo se nekoliko modela kroz prošlih nekoliko godina koji su prezentirali visoko uspešne, procesno-orijentirane organizacije neophodne u današnjem i sutrašnjem poslovanju. Deming, Porter, Davenport, Short, Hammer, Byrne, Imai, Drucker, Rummler-Brache i Melan definirali su šta oni vide kao novi model organizacije. Taj 'novi model razmišljanja' i 'gledanja' na organizaciju se općenito objašnjava kao orijentacija na poslovne procese ili BPO. Prema Demingu, organizacija koja vidi kompaniju kao skup procesa koji treba razumeti, stabilizirati i unaprediti, ima BPO. Hammer definiše BPO kao organizacijski fokus na skup – funkcijskih aktivnosti (procesu) koji koriste jedan ili više različitih inputa i kreiraju output koji predstavlja vrednost za potrošače, dok Rummler i Brache tvrde kako se organizacije sa procesnom orijentacijom temelje na procesno-orijentiranim strukturama, mjerama, nagradama i distribuciji resursa. Konačno, Davenport opisuje procesnu orijentaciju kao sastavnicu strukture, fokusa, mjerenja, vlasništva i potrošača. Iako se definicije procesne orijentacije razlikuju, najprihvatljivija definicija je ona: organizacija koja, u cijelom svom delovanju, naglašava

proces kao suprotnost hijerarhijama sa posebnim naglaskom na outpute i zadovoljstvo potrošača” (Bosilj-Vukšić, Spremić, Omazić, Vidović, Hernaus, 2006, str. 2–20)

Slika 2. Organizacija nivoa i njene sredine i komponente ovih nivoa

Izvor: Mašić B, „Strategijski menadžment”, UBK, Beograd, 2001, str.179, preuzeto od Philips S.

Thomas, Environmental Analysis for Corporate Planning, Business Horizons, str. 41

Benčmarking , kao alat usavršavanja predstavlja kompariranje pojedinih funkcija organizacije sa istim ili sličnim funkcijama organizacija različitih delatnosti koje se posmatraju i kompariraju trenutno. On može da se koristi kao prednost koja se koristiti iz okvira nekonkurentne firme. Primera radi uzećemo L. L. Bean kao firma koja je najuspešnija u prodaji odeće kataloškom prodajom i firmu Xeroxa. Xerox je posetio pomenutu firmu i proučio sistem skladištenja i procesa prilikom naručivanja robe. Radnici ove firme tri puta brže skladište proizvode od Xeroxa. Xerox je zatim redizajnirao sistem i pospešio efikasnije

poslovanje, pa je na osnovu funkcionisanja date firmi unapredio sistem fakturisanja i skladištenja i time unapredio sopstvenu proizvodnju.

Eksternim benčmarketingom akcentujemo generičke poslovne procese koji su isti u granama privrede. Tako se utvrđuju ključni i generički procesi poslovanja. Oni se kao prednost benčmarketinga koriste bez obzira na delovanja tržišta, grane, ili veličine neke organizacije koja se trenutno komparira. On dobija na značaju i prednosti zbog potrebe za inovativnošću i promenama u poslovanju i svakako ostvarenju boljeg uspeha poslovanja u preduzeću.

Primetno je da se kombinovani interni i eksterni benčmarketing koristi u istraživanju najboljeg proizvoda i novog proizvodnog procesa, kao i korišćenje istih standarda za poboljšanje sopstvenog proizvoda i poslovnog procesa. Kombinovani benčmarketing daje rezultate koji su najbolji, najefikasniji i primetno najprihvatljiviji u praksi.

Strategijski benčmarketing je tehnika komparativne analize kojom se utvrđuju strategije i delovanja najboljih kompanija na svetu sa težnjom analize

3.Reduciranje cena i troškova kao baza uspeha (primer kompanije Xerox)

Utvrđivanjem troškova koji su nastali u procesu proizvodnje, saznajemo o troškovima proizvodnje, sa težnjom da ih reduciramo. Ukoliko pak se dobijeni zbir troškova, određenog proizvoda podeli sa proizvedenom količinom proizvoda, dobija se cena koštanja tog proizvoda. Ukoliko ceni koštanja dodamo profit, dobijamo prodajnu cenu poslovanja. Prodajnu cenu diktira tržište, ali razlika između prodajne cene i cene koštanja predstavlja dobitak ili gubitak. Naravno da u ekonomskoj utakmici uvek igramo da bismo kao ekonomski gol postigli dobit dobitak. Ipak je mnogo faktora koji će uticati kakvu ćemo ekonomsku utakmicu voditi i da ćemo golove (u obliku profita) ostvariti.

Za cenu kažemo da predstavlja novčani izraz vrednosti neke robe. Po jedinici proizvoda, cena može biti: ukupna, bruto, paušalna, orijentaciona cena. Proizvođačka cena predstavlja: troškove proizvodnje, materijala, radne snage, sve rashode poslovanja.. Klizajuća cena predstavlja parametre koji su promenljivi i nisu trajni, dok osnovna cena predstavlja prosečan kvalitet obrade i ambalaže roba.. Cenovnik je spisak cena vezanih za količine i uslove isporuke robe.

Računarski postupak kojim se izračunavaju cene naziva se kalkulacija. Ona može biti predkalkulacija i stvarna, naknadna kalkulacija (Kisić i Perović-Jovanović, 2007, str. 142–143).

Reduciranje cena ostvaruje se kroz smanjenje troškova poslovanja.. Snižanje troškova, može se odraditi na različite načine, korišćenjem nusproizvoda ili smanjenjem radne snage koja obavlja isti ili sličan obim poslovanja.

Reduciranje troškova podrazumeva snižavanje troškova .Smanjenje troškova moguće je ostvariti uvođenjem novih proizvodnih linija ili povećanjem produktivnosti rada.. Da bi se proizvodilo ili da bi se pružale usluge preduzeće mora da troši. Troše se predmeti rada, ulaganje živog rada, korišćenje nekih usluga. Kako bi se vodila pravilna poslovna politika, maksimiziranje profita se ostvaruje smanjenjem troškova poslovanja.

Najizraženiji primer u reduciranju odnosno smanjenju troškova uzima se sedamdesetih godina firma Xerox.

Xerox u okviru tog perioda primećuje da isuvuše gubi tržište jer japanske kompanije prodaju fotokopirne aparate za prilično nižu cenu od Xerox-a, koji je do dato prilično uspešan u svom poslovanju.. Počinje da deluje u prvom momentu i to komparirajući se sa Japancima I to sa Fuji Xerox-om. Početkom osamdesetih uz korišćenje benčmarkinga Xerox smanjuju troškove proizvodnje upola i zalihe delova za proizvodnju za dve trećine delovanja. Rešenje se sastojalo u sledećem: Fuji je ostvario isti kvalitet kao i Xerox, ali sa znatno manje radnika koji su obavljali potpuno isti deo posla, troškovi su bili smanjeni jer je Fuji koristio nusproizvode pa tako , uz unapređenje poslovnih procesa, ostvario isti kvalitet, poboljšanu produktivnost i primetno niže cene.

Povećana je produktivnost odeljenja za distribuciju, smanjeni su izdaci za isplatu plata radnika. Firma je danas usredsređenija na usavršavanje poslovanja satežnjom da nema rešavanje problema. „Utvrđeno je da je benčmarking jedan od glavnih faktora kriznog oporavka Xerox-a, ključ neprekidnog poboljšanja kvaliteta i sticanja konkurentske prednosti na tržištu. Xerox je u svojoj praksi benčmarkinga koristio konkurentske pristup, ali i interni pristup gde je unutar svoje organizacije iznalazio benčmarking (reper), tako što je utvrđivao koje radno mesto ili jedinica u organizaciji imaju najbolji proizvodni proces, a zatim podizao druge delove organizacije do tog nivoa. Benčmarking projekat koji je realizovala korporacija Xerox bio je vrlo uspešan, tako da se Xerox često uzima kao preteča benčmarking projekta. Uz Xerox, kao pionir, u literaturi se često navodi i IBM (Internacional Business Machines), koji je ranih 1970-tih i krajem 1960-tih postigao uspehe koristeći bengmarking tehniku” (Mašić, 2001, str. 152–153).

Posmatrano iz ugla tržišnih poslova razmene cena neposredno odražava prometnu vrednost proizvoda i dovodi se u direktnu vezu sa platežnom-sposobnošću. Kupac često ne kupuje ono što želi već ono što može da plati. Varijabla cene ne prouzrokuje troškove već ih sasvim pokazuje i izražava. Cena se nalazi u direktnom odnosu sa profitom preduzeća. Strategijski značaj cene u međunarodnom marketingu se ispoljava na trojak način: 1. cenom se direktno opredeljuje profitabilnost međunarodnih poslovnih aktivnosti, 2. cenom se može uticati na dinamiku internacionalizacije preduzeća i povećanje tržišnog učešća, 3. cenom se kreira predstava o kvalitetu ponude i renomeu preduzeća na inostranom tržištu (Rakita, 2005, str. 301–302).

4. Unapređenje proizvoda preduzeća

Proizvod je deo marketing programa, njime se istupa na tržište. Njegova uloga je da zadovolji zahteve kupaca . Proizvod bi trevalo da poseduje kvalitet. Proizvod je predmet razmene, predmetom razmene menja se postavka vlasništva. Cilj je da se po povoljnih uslovima dođe do krajnjeg potrošača proizvoda.

Inostrani proizvod se definiše kao rezultat ljudskog rada namenjen tržištu, a sastoji se uglavnom od fizičkih, ekonomskih (cena) i psihosocijalnih elemenata proizvoda . Izvozni

proizvod se mora prilagoditi standardima koji su u stranoj zemlji propisani, kao I zahtevima kupaca. Procenjuje se funkcionalnost i kvalitet izvoznog proizvoda koji mora biti na visokom tehničko-tehnološkom nivou, zatim je važno je oblikovanje – dizajn – koji bi trebao biti savremen, sigurna i privlačna ambalaža, te osiguranje isporuke u količinama i rokovima koje strano tržište zahteva prodlaže.. Korisno je proceniti koliko proizvod, osim svoje funkcionalne namene, pruža potrošaču drugih vrednosti, kao npr: da li doprinosi njegovom ugledu, prestižu, poboljšanju socijalnog položaja, uštedi u vremenu, udobnosti. Kod izbora proizvodnog asortimana za izvoz važno je utvrditi da li se radi o čistom proizvodu ili o proizvodu koji je praćen određenim uslugama .

Izvozna politika proizvoda i usluga obuhvata:

- Određivanje vrsta proizvoda i usluga;
- Utvrđivanje proizvodnog programa, asortimana i linija;
- Utvrđivanje poslovnog miksa, šta su osnovni proizvodi, dodatni i sporedni;
- Utvrđivanje količine prema rokovima proizvodnje, načinu opreme i vrste pakovanja;
- Utvrđivanje politike inovacija;
- Utvrđivanje politike lokacije za filijale i predstavništva;
- Utvrđivanje politike servisiranja.

Međunarodna konkurentna sposobnost je sposobnost proizvodnje jednog proizvoda u odnosu na proizvodnju tog proizvoda u drugoj zemlji, što zavisi od proizvodnih troškova, dizajna i kvaliteta proizvoda koji je prilagođen potrebama tržišta. Najvažniji faktori za izvoz nekog proizvoda su sledeći (Grandov, 2009, str. 118–119):

- Priznati poznati kvalitet proizvoda.
- Da se proizvod može racionalno skladištiti.
- Da se prevoz može obezbediti uz osnovu minimalnih troškova.
- Da bude prikladan zapakovan, odnosno da se pakovanje može ojačati uz minimalne troškove
- Da etikete budu jasne, kao i da podaci koji su na njima ,ispisani barem na jednom od svetskih jezika kao što su engleski, francuski, nemački.

Proizvod, kao instrument marketinga je kratkoročno neelastičan, pa kao takav predstavlja podlogu za aktivan uticaj na tražnju putem drugih instrumenata marketinga.

Ipak proizvod, kao instrument marketinga nalazi se u direktnoj vezi sa troškovima proizvodnje. Višedimenzionalnim marketing planiranjem i usklađivanjem proizvoda, proizvodnih linija kao i proizvodnog programa, moguće je uticati na smanjivanje troškova po jedinici proizvoda.

ZAKLJUČAK

Glorifikovanje unapređenja poslovnih procesa predstavlja bazičnost razvojnih mogućnosti preduzeća. Kažemo da je unapređenje moguće kroz usavršavanje i uvođenje: automatizacije, novih proizvodnih linija, novih tehnoloških mogućnosti, IT sektora, uvođenje robotike, korišćenje nusproizvoda. Ova vrsta usavršavanja poslovnih procesa daje osnovu za unapređenje razvojnim mogućnosti i potencijala preduzeća. Implementacijom unapređenih proizvodnog procesa dovodi do reduciranje cena, smanjenja troškova, usavršavanje proizvoda, povećanje proizvodnje i prodaje, povećanje dobitka, ubećanje izvoza. Osluškivanje tržišta dovodi do usavršavanja proizvoda, povećanje kvaliteta proizvoda. Efekti koji su primetni prilikom primene usavršenih poslovnih procesa dovodi do: uvođenja novih proizvodnih linija, poboljšava automatizaciju, kraće trajanje poslovnih procesa, fleksibilnost se povećava, troškovi su smanjeni, smanjuje se administracija, povoljšava se ekološko stanje zemlje, preduzeće postaje konkurentnije na tržištu. Korišćenjem unapređenja poput It sektora I robotike, povećava se poslovni uspeh poslovanja. Unapređenje i povećanje profita se uvećava sa mogućnostima korišćenja nus proizvoda, robotike i dizajniranjem IT sektora u preduzeću. Bazu uspeha predstavljaju unapređenja poslovnih procesa, korišćenje tehnoloških napredaka, reduciranje cena i troškova kao i unapređenje proizvoda preduzeća. Formula uspeha ostvaruje se implementacijom i mutpoliciranjem inovativnosti, promena i unapređenja u svim okvirima poslovanja.

LITERATURA

1. Rakita B, „Međunarodni marketing” sedmo izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005.
2. Cvetković K, Arsić LJ, 17–18, mart, 2010, „Logistika modernog biznisa i organizacija poslovanja”, Međunarodna naučna konferencija, Menadžment 2010, Fakultet za industrijski menadžment Kruševac, 17–18, mart, 2010, CIP 005 (082), ISBN 978-86-84909-69-7, COBISS: SR-ID 174005772, str. 85–90
3. Ušćumlić D, Babić J, „Model poslovne izvrsnosti kao alat za unapređenje poslovanja preduzeća”, Naučni skup „Novi metodi menadžmenta i marketinga u podizanju konkurentnosti srpske privrede”, Palić, oktobar 2011, rad na CD-u.
4. Mašić Branislav, „Strategijski menadžment”, Beograd, UBK,2001.
5. Kisić S, Perović-Jovanović M, „Ekonomika preduzeća, principi i primena”, Beogradska poslovna škola, Visoka škola strukovnih studija Beograd, 2011.
6. Đorđević Branislav, „Menadžment”, Priština–Blace, Ekonomski fakultet,2003.
7. Grandov Z, „Međunarodna ekonomija i globalizacija”, Trgovačko društvo BTO, Beograd, 2009.
8. Grandov Z, „Međunarodni biznis i trgovina”, Trgovačko društvo BTO, Beograd, 2009.
9. Babić J, „The Implementation of International Standards for Insurance Management Systems”, chapter 28, Challenges and Tendencies in Contemporary Insurance Market, 2017, Editors: Jelena Kočović PhD, Branislav Borčević PhD, Biljana Jovanović Gavrilović PhD, Martin Balleer PhD, University of Belgrade, Faculty of Economics, Publishing Centre, pp. 485-499, ISBN: 978-86-403-1522-7;
10. Bosilj-Vukšić V, Spremić M, Omazić M. Ante, Vidović M, Hernaus T, „Menadžment poslovnih procesa i znanja u hrvatskim preduzećima”, Članak br. 06–05, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet Zagreb, 2006, str. 2–20,
11. Babić J, Aćimović S, Mijušković V, „The Analysis of Demands for IMS in Organizations Dealing with Passenger/Freight Road Transport”, Contemporary Issues in Economics, University of Kragujevac, 2015, pp. 309–322. ISBN: 978-86-6091-049-5;
12. Cvetković K, Arsić LJ, „Kontinuirani benčmarking i metodologija 20 ključeva”, 14 DQM međunarodna konferencija, Upravljanje kvalitetom i pouzdanošću, Zbornik radova, Beograd, 29–30 jun 2011, str. 143–150, ISBN 978-86-86355-05-8; COBISS SR-ID 184399116.
13. Janićijević N, „Organizaciono ponašanje”, Data status, Beograd, 2008.
14. Janićijević N, „Upravljanje organizacionim promenama”, Ekonomski fakultet, Beograd, 2007.
15. Janićijević S, „Azbukaz biznisa”, Politika NM narodna knjiga – Alfa, Beograd, 2005.
16. Kostić D, „Međunarodno poslovanje I” drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Megatrend univerzitet, Beograd 2010.

17. Levi-Jakšić M, Komazac G, „Menadžment operacija”, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Megatrend univerzitet, Beograd, 2008.
18. Manc C, Sims H, „Superleadership”, New York, 1990.
19. Mankju N. G, „Principi ekonomije”, Harvard univerzitet, Ekonomski fakultet, Beograd, 2006.
20. McNamee Patrick B, „Tools and Techniques for Strategic Management”, Pergamon Pres, 1985.
21. Michael J. Baker, „Marketing Strategic and Management”, MacMillan, 1992.

DIREKTNA STRANA ULAGANJA I EKONOMSKI RAZVOJ

Sažetak

Slobodno kretanje kapitala jedna je od karakteristika međunarodnih ekonomskih odnosa i formiranja globalnog tržišta. Obim međunarodnog kretanja kapitala ubrzan je kroz proces transformacije privreda socijalističkih zemalja i proces privatizacije u kom su učešće uzele i kompanije razvijenih zemalja tržišne ekonomije.

Strana direktna ulaganja kao jedan od oblika međunarodnog kretanja kapitala kroz proces tranzicije postaju dominantan investicioni faktor svetske ekonomije. Istovremeno, vodeće svetske kompanije kroz privatizaciju uvećavaju svoj svojinski portfolio, ali i stižu pravo kontrole i upravljanja adekvatno svom vlasničkom učešću.

Sa druge strane zemlje recipijenti stranih direktnih investicija kroz strana ulaganja pokušavaju da na najbezbolniji način supstituišu deficit domaće akumulacije i reše probleme nezaposlenosti i ekonomskog razvoja. Da li su strana direktna ulaganja adekvatan odgovor na probleme posttranzicionih država i u kojoj meri su one rešenje ekonomskih problema eks socijalističkih država, nerazvijenih i zemalja u razvoju? U ovom radu autori će pokušati, sagledavajući iskustva drugih zemalja, ali i praksu eks jugoslovenskih republika, danas nezavisnih država, daju odgovor na navedena pitanja.

Ključne reči: strana direktna ulaganja, ekonomski razvoj, posttranzicione države, privatizacija, ekonomska globalizacija, tržište, profit.

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

Free movement of capital is one of the characteristics of international economic relations and the formation of a global market. The volume of international capital movements was accelerated through the process of transformation of the economy of socialist countries and the privatization process, in which the companies in developed countries of market economies took part.

Foreign direct investments as one of the forms of international capital movement through the process of transition becomes the dominant investment factor of the world economy. At the same time, the world's leading companies are increasing their own portfolio through privatization, but also acquire the right to control and manage adequate to their ownership.

On the other hand, country recipients of foreign direct investment through foreign investments are trying on the most painless way to substitute the deficit of domestic accumulation and solve

¹ Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu, avramovic.n@pravni-fakultet.info

² Fakultet za diplomatiju i bezbednost Univerziteta Union Nikola Tesla, Beograd, stanimirdj@hotmail.com

³ Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu, mirkovic@pravni-fakultet.info

the problems of unemployment and economic development. Are foreign direct investments an adequate response to the problems of post-transition countries and to what extent are they a solution to the economic problems of ex-socialist countries, underdeveloped and developing countries? In this paper, the authors will try, taking into account the experience of other countries, but also the practice of ex Yugoslav republics, today independent states, to give answers to these questions.

Key words: foreign direct investment, economic development, post-transition countries, privatization, economic globalization, market, profit.

Uvodne napomene

Neoliberalna ekonomska doktrina zasnovana na „svetu bez granica“ fundamentalna je osnova razvoja jedinstvenog globalnog sistema i izgradnje savremenog svetskog poretka. Nesumnjivo je multidimenzionalnost globalizacije proces koji dovodi do homogenizacije kulturnih i društvenih vrednosti, ekonomskih sloboda i pokušaja devastacije političke raznolikosti. Osnovu promena savremenog sveta koji vodi mondijalizaciji čini, u suštini, ideja da nacionalne privrede predstavljaju integralni deo svetske ekonomije. Otuda i definicija Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj da je globalizacija „pomeranje od sveta s različitim nacionalnim ekonomijama ka globalnoj ekonomiji, u kojoj je proizvodnja internacionalizovana, a finansijski kapital se slobodno i u trenutku prebacuje iz zemlje u zemlju.“⁴

U središtu neoliberalne ekonomske misli su, dakle, pojedinac kao nosilac privredne aktivnosti i jedini stvaralac nove vrednosti i tržište kao autonomni poredak i regulatorni mehanizam trgovinske razmene. Ekonomska globalizacija svoj politički koncept ima u desuverenizaciji država koji se manifestuje i kroz rastući značaj međunarodnih organizacija na koje je prenet deo suverenih državnih nadležnosti. A proces političke globalizacije traje već osmu deceniju, to jest od okončanja Drugog svetskog rata 1945. godine, kada je većina međunarodnih organizacija osnovana i otpočela sa radom. Ekonomska globalizacija u vreme Hladnog rata imala je ograničene efekte i odvijala se u ideološkom okviru društveno ekonomskog kapitalističkog sistema. Države sa socijalistički organizovanom privredom ignorisale su principe liberalnog kapitalizma.

Globalna organizacija svetskog društva naglo se izmenila posle sloma socijalizma, raspadanja istočnog bloka i kontrolisanja njegovog raspada⁵ poslednje decenije XX veka. Proces tranzicije socijalističkih zemalja doneo je niz radikalnih promena koje su se na političkom planu manifestovale kroz zabranu monizma i uvođenje višestranačkog sistema u političko odlučivanje, a na ekonomskom kroz privatizaciju državne i društvene svojine i reaffirmaciju tržišta kao kontrolnog mehanizma. Restauracija kapitalizma značila je *per se* i promociju kapitalističkih umesto socijalističkih društvenih vrednosti.

Raspad i tranzicija dojučerašnjih država socijalističkog lagersa istovremeno je i značio i otvaranje njihovih tržišta za učešće u međunarodnoj utakmici. Više nije bilo prepreka za uspostavljanjem sloboda kretanja ljudi, roba, usluga i kapitala, kao aksioma neoliberalne ekonomske doktrine.⁶ Barijere da nekada zatvorena tržišta roba i kapitala socijalističkih država

⁴ Hejvud E., *Politika*, Klio, Beograd, 2002 godina, strana 269.

⁵ Kovačević Ž., *Prvih 50 godina Evropske unije*, Zbornik radova, Beograd, 2007. godina, strana 125.

⁶ Liberalizacija kretanja ljudi, roba, usluga i kapitala je promovisana kao cilj ekonomskih reformi Evropske zajednice sedamdesetih godina XX veka i poznata je kao četiri slobode.

postanu deo globalnog svetskog tržišta i dodatni stimulans međunarodnom kretanju kapitala su uklonjene. Za sprovođenje reformi nacionalnih privreda eks socijalističkih država bilo je neophodno izvršiti privatizaciju državnih preduzeća i prirodnih resursa, promeniti zakonodavni okvir, izvršiti liberalizaciju trgovine, oživeti finansijska tržišta... Za realizaciju navedenih ciljeva bio je neophodan i međunarodni kapital, a sve navedene mere, kao i članstvo u međunarodnim ekonomskim organizacijama, poput Svetske trgovinske organizacije, te Evropske unije, vodile su ekonomskoj desuverenizaciji država.

Države i preduzeća u novoformiranim i modernim uslovima u internacionalnoj sferi poslovanja, danas se nalaze na značajnoj raskrsnici, pa se kao imperativ postavlja usmeravanje ekonomske politike u pravcu internacionalizacije i globalizacije. Ovo je neophodno za opstanak i razvoj u ovim novim uslovima poslovanja.⁷ Celokupan koncept međunarodnog kreditiranja i uopšte ekonomskih odnosa na međunarodnom tržištu kapitala nametao je konsenzus na koji su tranzicione zemlje (ne) voljno pristale: strana ulaganja su glavni izvor za strukturalno prilagođavanje njihovih privreda u novi globalni ekonomski sistem. U nastavku autori će prezentovati osnovne oblike kretanja međunarodnog kapitala, sa posebnim akcentom na strana direktna ulaganja, definisati motive, kako ulagača, tako i recipijenta stranih investicija i, na kraju, efekte istih po privredni razvoj država primaoca kapitala.

Pojam i vrste stranih ulaganja

Kretanje kapitala iz jedne nacionalne ekonomije u drugu je proces koji se u ekonomsko-pravnoj teoriji i praksi definiše najčešće kao međunarodni tokovi kapitala.⁸ Pravna teorija i pozitivno pravna legislativa u Republici Srbiji stoji na stanovištu da se međunarodno kretanje kapitala, koje je u osnovi ekonomski institut, najtačnije *de iure* definiše izrazom „strana ulaganja“.

Pod pojmom ulaganje podrazumeva se svaka imovinska vrednost, a naročito pokretne i nepokretne stvari u svojini ulagača i ostala stvarna prava, ulaganje u akcije i druge slične vrste ulaganja, pravo na potraživanje novca koji je uložen ili od usluge koja je izvršena radi stvaranja ekonomske vrednosti u vezi sa nekom investicijom, autorska prava i prava industrijske svojine uključujući i koncesije u vezi sa korišćenjem prirodnih bogatstava.⁹ Strana ulaganja, sa aspekta pravnog svojstva učesnika u međunarodnom kretanju kapitala, dele se na javna i privatna.

Strana javna ulaganja odnosno kapital obuhvataju transfere, kredite međunarodnih institucija i međunarodne zajmove. Recipijenti ovih ulaganja su države, a cilj međunarodnih kredita je finansiranje velikih investicionih poduhvata od značaja za zemlju ili pak reprogramiranje starih dugova, a samo izuzetno nova ulaganja. Kroz kreditnu politiku međunarodne finansijske organizacije utiču i na unutrašnju ekonomsku politiku, pa čak i političke profile vladajućih struktura, promovišući na taj način mere ekonomske globalizacije.

Sa druge strane, „strani privatni kapital obuhvata direktna strana ulaganja i indirektna strana ulaganja ili portfolio investicije. Kod direktnih stranih ulaganja bitan je ekonomski

⁷ Grubor, A., *Marketing istraživanja – integralni deo međunarodnog marketing programa*, Ekonomski fakultet Subotica, 2008, godina, strana 12.

⁸ U poslovnoj praksi i pravnoj i ekonomskoj doktrini upotrebljavaju se i drugačija pojmovno jezička određenja, poput: uvoz kapitala, izvoz kapitala, strane investicije, međunarodna kretanja kapitala, strana ulaganja. Pritom svi navedeni jezički izrazi, izuzev strano ulaganje, predstavljaju ekonomske institute..

⁹ Kitić, D., *Pravni položaj stranaca*, Beograd, 1991 godina, strana 131.

interes na dugoročnoj osnovi, koji se, osim kroz formu ulaganja, ispoljava i kroz učešće (u celini ili delom) u sistemu upravljanja preduzećem i kontroli visine dobiti na uloženi kapital. Zainteresovanost stranog ulagača za poslovanje i mogućnost odlučivanja i organizovanje daju ovom obliku investiranja suštinske preferencijale u odnosu na druge oblike investiranja.¹⁰ Indirektna ili portfolio strana ulaganja ograničena su na vlasnički udeo u privrednom subjektu u visini do deset odsto vrednosti kapitala, najčešće hartija od vrednosti. Pritom strani ulagač nije zainteresovan niti upravlja preduzećem, već je njegov glavni cilj isključivo učešće u dobiti.

Međunarodne ekonomske institucije¹¹ jedinstvene su u stavu da se „strano direktno ulaganje definiše kao ulaganje koje se preduzima radi sticanja trajnog interesa u preduzeću koje posluje u ekonomiji različitoj od ulagačeve sa namerom ulagača da učestvuje u upravljanju tim preduzećem.“¹² Pored navedenog potrebno je da strani ulagač dođe u posed najmanje 10 odsto ili više vlasničkog udela ekonomskog subjekta rezidenta sa namerom ostvarivanja trajnih poslovnih interesa i učešćem u upravljanju u preduzeću u kom ne mora da ima većinski svojinski udeo. Dakle, strana direktna ulaganja imaju za cilj stvaranje aktivnog ekonomskog interesa koji se ostvaruje kroz pravo svojine, kontrolu poslovanja i mogućnost upravljanja nad uložanim sredstvima.

Strana direktna ulaganja, bez obzira na širok izbor modela ulaganja, mogu se podeliti, u suštini, na dve vrste. Prva su strana direktna ulaganja, koja stvaraju novu proizvodnju i imovinu i nazivaju se „*greenfield*“ investicije ili investicije u ledinu. Ove investicije u tranziciji socijalističkih država bile su veoma malo zastupljene. Drugi oblik stranih direktnih ulaganja, koji je u prvim godinama tranzicije bio veoma prisutan su „*merger/acquisition*“ (M/A sticanje integracijom) ili *braunfield* investicije. Suština ove vrste direktnih stranih ulaganja je kupovina postojećih postrojenja i preduzeća, preuzimanje kontrole u njima, kako bi novi vlasnik upravljao efikasnije od prethodnog. U ovu vrstu ulaganja spadaju i direktna strana ulaganja nastala privatizacijom.¹³ Pod ovu vrstu ulaganja mogla bi se podvesti i zajednička ulaganja (*joint ventures*), koja su od ranije poznata i u poslovnoj praksi eksteranacionih država. Naravno, samo ako se radi o zajedničkim ulaganjima na korporativnoj osnovi.

Pored navedenih oblika stranih direktnih ulaganja opšteg tipa poslovna praksa poznaje i posebne oblike stranih ulaganja u koje spadaju koncesije, koje su u ekonomsko-pravnoj istoriji Srbije bile široko primenjivan poslovni institut još u XIX veku, a potom i u Kraljevini Jugoslaviji pre Drugog svetskog rata, a i ulaganja po tzv. BOT sistemu.

Koncesija kao poseban oblik stranih ulaganja predstavlja pravo korišćenja prirodnog bogatstva, dobara u opštoj upotrebi ili obavljanju delatnosti od opšteg interesa i koncesija po BOT sistemu (*build-operate-transfer*), izgradi, koristi predaj, uključujući i sve oblike ovog sistema, a koji se zasnivaju na izgradnji ili rekonstrukciji i finansiranju kompletnog objekta, uređaja ili postrojenja, njegovom korišćenju i predaji.¹⁴

¹⁰ Avramović, N., *Strana direktna ulaganja i tranzicija*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2006 godina, strana 18.

¹¹ Misli se na Međunarodni monetarni fond, Svetsku trgovinsku organizaciju i Organizaciju za ekonomsku saradnju i razvoj.

¹² IMF, *Balance of Payments Manual*, 1980., par.408.

¹³ Avramović, N., *Strana direktna ulaganja i tranzicija*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2006 godina, strana 19.

¹⁴ Knežević, M., *Značaj koncesija za strana ulaganja u Republici Srbiji*, Ekonomski horizonti broj 12 (1), strana 91, Ekonomski fakultet Kragujevac, 2010 godina,

Strana direktna ulaganja u poslovnoj praksi

Prva masovnjia ulaganja kapitala na međunarodnom nivou inicirana su posle industrijske revolucije i rezultat su prelaska sa manufakturne na industrijsku proizvodnju. Brzi razvoj industrije i visoka akumulacija kapitala determinisali su investiranje u druge zemlje sa ciljem obezbeđivanja sirovina i ostvarivanja enormnih profita. Prva međunarodna kretanja kapitala odvijala su se na relaciji metropola-kolonija i imala su eksploatorsku dimenziju. Konstanta kretanja kapitala tada i svo vreme istorije išla je od visoko razvijenih ka nerazvijenim. Pritom, po mišljenju većine ekonomista, „akumulacija je uvek bila glavni pokretač kapitalističkog sistema“¹⁵ i, prema tome, determinišući faktor međunarodnog kretanja kapitala. Ekonomska istorija Sjedinjenih Američkih Država svedoči u prilog tome. Snažan i kompleksan razvoj američke ekonomije tokom devetnaestog veka u osnovi je bio posledica investiranja stranog kapitala. Otuda i tvrdnja da najjača ekonomija sveta, privreda SAD, i danas prima najviše stranih investicija predstavlja svojevrsni *contraditio in adjecto*. Ipak, sa druge strane privreda Sjedinjenih država je i među najvećim stranim investitorima u svetu.

Ekonomska globalizacija se u poslednjih stotinak godina intenzivno sprovodi kroz internacionalizaciju kapitala i proizvodnje i sve intenzivnije povezivanje proizvodnih, komercijalnih, finansijskih i informaciono-tehnoloških centara SAD, Japana i razvijenih zapadnoevropskih zemalja. Akceleracija toga procesa usledila je u drugoj polovini XX veka da bi poseban zamajac dobila otvaranjem tržišta eks socijalističkih država u poslednjoj dekadi drugog milenija.

Sredinom devedesetih, prema podacima UNCTAD-a ukupan obim ulaganja dostigao je nivo od oko 1500 milijardi dolara. Samo direktna strana ulaganja iz zemalja u kojima se nalaze centrale transnacionalnih kompanija dostigao je u 1996 godini rekordnih 350 milijardi dolara.¹⁶ Kontinuirani rast direktnih stranih ulaganja, kao oblik finansiranja svetske ekonomije na kraju XX i prvim godinama trećeg milenija rezultat je niza tektonskih poremećaja u međunarodnoj zajednici. Raspad socijalističkog društveno-ekonomskog sistema rezultirao je okončanjem Hladnog rata, ujedinjenjem Nemačke, raspadom Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke i SFR Jugoslavije, reformama u Kini i otvaranjem procesa tranzicije u pravnim sukcesorima ovih i ostalih bivših socijalističkih država. Transformacija centralno-planske u tržišnu privredu ovih zemalja podrazumevala je otvaranje procesa deregulacije kojim se stvaraju uslovi za slobodno kretanje roba, kapitala i znanja, pristupanje međunarodnim finansijskim organizacijama, a time i otvaranje mogućnosti za ulaganja i finansiranja prilivima stranog kapitala.

Strana direktna ulaganja su u godinama svetske finansijske krize koja je započeta 2008 godine imala tendenciju pada, a geopolitičke napetosti između vodećih svetskih i ekonomskih sila poslednjih godina negativno su delovale na međunarodna kretanja kapitala. Tako je prema podacima UNCTAD-a u 2017 godini ukupna vrednost stranih direktnih ulaganja na planetarnom nivou iznosila oko 1.430 milijardi dolara što je manje nego godinu dana ranije, a za čak 491 milijardu dolara manje nego 2105 godine. U isto vreme Republika Srbija, čija ekonomska politika je bezrezervno okrenuta privlačenju stranih direktnih investicija od 2014 godine naovamo beleži konstantni rast stranih ulaganja, koji je u 2017 godini iznosio 2,867 milijardi dolara. U 2018 godini očekivana strana ulaganja dostiće cifru od tri milijarde dolara što Republiku Srbiju stavlja na prvo mesto u konkurenciji pravnih sukcesora bivše Jugoslavije i među najuspešnijim državama na Zapadnom Balkanu.

¹⁵ Baran, P., Sweezy P., *Monopolni kapital*, strana 50.

¹⁶ World Investment Report, 1997, UNCTAD, FDI/TNC.

Uz povoljan investicioni ambijent za strana ulaganja u Srbiji nastavljen je i trend rasta bruto domaćeg proizvoda, koji je u 2017 bio veći za dva odsto, a u 2018 očekuje se rast od preko 3,5 procenata. Rast BDP, kao i smanjenje stope nezaposlednosti sa 13,5, na oko 11,5 procenata¹⁷, uz, po opštoj proceni ekonomista, nedovoljan porast industrijske proizvodnje u najvećoj meri su pokazatelji koji su rezultat stranih direktnih ulaganja. A, da li efekti stranih direktnih ulaganja u srpsku privredu donose zemlji recipijentu adekvatne ekonomske rezultate i kakva su iskustva drugih država koje su imale slična iskustva prezentovaćemo u nastavku. Ipak, pre toga pokušaćemo elaborirati motive od koji polaze, sa jedne strane, strani investitori a, sa druge, prevashodno tranzicione države recipijenti.

O motivima stranih direktnih ulaganja

S obzirom da strane direktne investicije predstavljaju kompleksan ekonomsko-pravni institut koji, uz to, ima i političku dimenziju, a suprotna interesna polazišta ugovornih strana moraju rezultirati kompromisom, elaboriraćemo ciljeve koje žele da ostvare obe ugovorne strane. Praktični poraz koncepta socijalističkog privređivanja na ideološkom planu značio je ponovno uspostavljanje kapitalizma kao dominantnog sistema društvenih odnosa. Akumulirani kapital, kao osnov proširene reprodukcije, u uslovima slobodnog tržišnog privređivanja teži novom ulaganju koje će mu omogućiti ostvarenje većeg profita. Otuda se interesi kompanija investitora i države izvoznice kapitala poklapaju, pa ostvareni profit ulagača znači i uvećanje bogatstva i države sedišta. Prema tome, osnovni ekonomski cilj stranog ulagača je ostvarenje većeg profita od onog koji ostvaruje u zemlji svog sedišta.

I načini ostvarenja primarnog cilja su poznati. Po pravilu radnička nadnica odnosno cena rada u zemlji recipijentu je manja, što kroz pojačanu eksploataciju radne snage, dodatno uvećava profitnu stopu. Motiv stranih investitora neretko su ekonomski povoljni prirodni i društveni resursi nerazvijenih ili zemalja u tranziciji. Stranim ulaganjem na taj način nastavlja se ili uspostavlja novi vid neokolonijalne zavisnosti dojučerašnjih kolonija, odnosno država u tranziciji od nekadašnje metropole odnosno države investicije.

Motiv inoulagača može da bude i ograničena konkurencija i relativno laka monopolizacija ili kartelizacija tržišta, posebno ukoliko se radi o velikom tržištu roba i usluga. Ovladavanjem tržišta države uvoznice kapitala neretko se kroz potpunu dominaciju na tržištu devastira domaća ekonomija i sistematski ostvaruje stav o neophodnosti ulaganja stranog kapitala u funkcionisanju privrede.

Do većeg profita strani ulagač može da dođe i kroz smanjenje troškova, to jest benefite koje država uvoznik daje kroz besplatne industrijske lokacije, besplatne komunalne priključke, povlašćene cene energenata, oslobađanje od poreza ili manje poreske stope, subvencionisanje otvaranja novih radnih mesta, što je u politici privlačenja stranih investicija u Srbiji posebno izraženo. Investiranje u neku zemlju, u kontekstu tržišnih benefita može biti motivisano i smanjenjem transportnih troškova ukoliko isti utiču značajnije na cenu koštanja proizvoda. Naravno strani ulagač je zainteresovan za investiciju samo u slučaju mogućnosti repatrijacije ostvarenog profita na uloženi kapital.

Svaki od navedenih motiva mora se analizirati u kontekstu realizacije primarnog cilja – očekivanog profita. Naravno da izvođenje navedene računice nije jednostavno, jer se svaki

¹⁷ Konačni statistički pokazatelji za 2018 nisu gotovi, ali na bazi aktuelnih pokazatelja Republičkog statističkog zavoda stopa nezaposlenosti se kreće od 11,3 do 11,8 procenata.

od uslova mora analizirati kako pojedinačno tako i u interakciji sa drugim elementima investicionog ambijenta. Svakako, jedan od najbitnijih elemenata je stabilan bezbednosni i pravni ambijent države uvoznice tj. eliminisanje takozvanih nekomercijalnih ili političkih rizika.

Pod političkim rizikom podrazumjeva se svaka aktivnost države koja rezultira smanjenjem vrijednosti i kapitala poduzeća. Često se pod rizikom zemlje podrazumjeva politički rizik koji podrazumjeva da u danoj zemlji postoji mješanje političkih faktora u rad privatnog sektora. Politički rizik je uži pojam od rizika zemlje i odnosi se na rizik da vlade zemlje u koju se želi investirati neočekivano uvede specifične propise koji mogu rezultirati diskontinuitetom i sažimanjem investicijske aktivnosti kompanije u zemlji domaćinu kapitala.¹⁸

Sa druge strane, „lajt motiv zemlje uvoznice stranih direktnih ulaganja je prinudna supstitucija nedostajuće domaće akumulacije. To je obeležje svih ekonomija zemalja u tranziciji. Strana ulaganja postaju zamajac privrednog rasta bilo kroz stvarni priliv kapitala, bilo kroz reinvestiranu dobit od stranog ulaganja, što u oba slučaja ima multiplikovani lukrativni efekat.¹⁹ U uslovima visoke devizne prezaduženosti u kojoj se nalaze gotovo sve posttranzicione zemlje, aktuelna ekonomska politika posebno država Zapadnog Balkana, nedostajeću akumulaciju supstituiše stranim direktnim investicijama. Jedan od razloga je što su domaće banke i finansijsko tržište prepuštene strancima, a politika visokih kamatnih stopa dodatno opterećuje i onako slabu nacionalnu ekonomiju.

Od ukupno 28 banaka, koliko ih posluje na srpskom tržištu, čak 21 je u rukama stranih vlasnika. One pokrivaju ukupno nepunih 80 odsto tržišta bankarskog sektora. Trenutno u većinskom ili manjinskom vlasništvu države je samo pet banaka, dok su dve banke u privatnoj svojini. Trend smanjenja vlasničkog udela države nastavlja se najavljenom privatizacijom Komercijalne banke, u kojoj je Republika Srbija najveći pojedinačni akcionar sa udelom od 41,7 odsto. Na taj način se ionako mali investicioni potencijal Srbije dodatno smanjuje, a privreda sve više orijentiše ka stranim ulaganjima.

Motivi primatelja ulaganja očituju se u transferima tehnologije, otvaranju novih radnih mesta te poboljšanju kvalitetne radne snage (povećanje znanja i vještina kroz osposobljavanje radnika). Jedan oblik koristi za zemlju odredišta priljevi su u državni proračun. Djelovanje multinacionalne kompanije na lokalnom tržištu i stvaranje dobiti koja se onda oporezuje osigurava znatne priljeve u državni proračun.²⁰

Navedenom svakako treba dodati da je motiv države prijema povećanje društvenog bruto proizvoda, rast proizvodnje i izvoza, povećanje konkurentnosti privrede, podizanje društvenog i ličnog standarda zaposlenih, smanjenje spoljnog i javnog duga. Ostvarivanje ciljeva kompanije inoulagača i privrednog subjekta zemlje recipijenta na mikroekonomskom planu bilo bi egzaktno utvrđeno ukoliko bi svi ekonomski parametri ulaganja bili transparentni, što se u praksi, pod izgovorom poslovne tajne stranog ulagača, po pravilu ne dešava. Utvrditi egzaktne benefite stranog ulaganja na nivou zemlje recipijenta je još složeniji zadatak, jer se sve posledice investicija ne mogu sagledati u direktnom uzročno-posledičnom odnosu. Otuda ćemo zaključke izvoditi iz iskustava drugih država i kroz prizmu doktrinarnih stavova

¹⁸ Radman Peša, A., Prohaska Z., Stulić J., *Utjecaj rizika zemlje na izravne strane investicije*,

https://www.researchgate.net/publication/303017118_Utjecaj_rizika_zemlje_na_izravne_strane_investicije.

¹⁹ Avramović, N., *Strana direktna ulaganja i tranzicija*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2006. godina strana 78.

²⁰ Grgić, M., Bilas, V., Franc, S., *Inozemna izravna ulaganja i ekonomski razvoj*, Ekonomski fakultet, Zagreb, 2012 godina, strana 93.

ekonomskih eksperata, koji su se bavili istraživanjima stranih direktnih investicija na ekonomiju i drutvo države prijema.

Efekti stranih direktnih ulaganja

Analizirajući efekte stranih direktnih ulaganja na državu prijema dr Jovo Drobniak navodi da oni zavise „od: grane industrije u koju ino-ulagač investira, zatim od programa proizvodnje i programa razvoja, te od ekološke odgovornosti, energetske efikasnosti i nivoa tehnološke intenzivnosti, a ponajviše od namera i ciljeva investitora. Od navedenih činilaca zavisi da li se strane direktne investicije mogu svrstati u grupu - korisnih i razvojnih ili u grupu štetnih i eksploatorskih. Korisne i razvojne SDI su ove sa kojima se unose savremene tehnologije – uključujući i novu opremu – zatim nova naučna saznanja i tehnološka iskustva te investicije koje u svojim programima imaju obaveznu obuku i stalnu edukaciju zaposlenih radnika i koje zapošljavaju domaću radnu snagu.“²¹

Ocenjujući strana direktna ulaganja u Srbiji, po Drobniaku, status razvojnih bi mogle da dobiju ulaganja FIAT-a u Zastavu Kragujevac, pod uslovom da poveća udeo domaćih auto komponenti u finalnom proizvodu i obezbedi njen dugoročniji karakter i ulaganje Gaspromnjefta u NIS, koje ima značajan broj protivnika zbog niske cene stranog udela u investiciji. Obe braunfield investicije su rezultat privatizacije i ostvaruju značajan izvoz na strana tržišta.

Štetne i eksploatorske SDI su investicije sa niskim stepenom tehnološke intenzivnosti, zatim, neekološke investicije, investicije na kratak rok poslovanja koje dolaze samo radi eksploatacije nekih resursa, investicije koje se infiltriraju radi plasmana proizvoda iz matičnih zemalja (trgovinski lanci) i investicije čiji investitori na nehuman način eksploatišu radnu snagu i sl.²²

Opšta ocena sprovedenih privatizacija u tranzicionim zemljama u kojim su stranci kupili domaću firmu je da su iste kupovane ispod realne tržišne cene. Ako se tome doda da su objektivno umanjena sredstva dobijena prodajom u najvećoj meri usmeravana u budžetsku potrošnju, a ne u nove investicije privatizacioni efekat je bio dvostruko negativan. Prvo, društvena imovina umanjena je za iznos nominalno privatizacione cene uvećane za razliku do realne tržišne cene. I, drugo, tako umanjen akumulacioni kapacitet nacionalne ekonomije umesto u investicije otišao je u neproduktivnu budžetsku potrošnju. Ocenu privatizacije u Mađarskoj prof. Zoltan Pogača ocenio je kao pogrešnu. „Odabrali smo *second hand* kapitalizam (kapitalizam iz „druge ruke“). Uvezli smo multinacionalke i dozvolili im da preuzmu sve velike državne kompanije i... za privatizaciju otvorili širom vrata austrijskim i nemačkim koncernima. Model se u početku činio fantastičnim, ali se taj rast temeljio na rekonstrukciji. Goleme stope rasta, veće od pet ili šest odsto, po istoj matrici ponovile su se u Slovačkoj, Bugarskoj i Sloveniji i oduševljenje nisu krili ni Evropska banka MMF ni ino-ulagači. Preokret se desio 2004, kada je izgubljen ritam rasta sa završetkom rekonstrukcije, a pojavili su se fiskalni deficiti, problem nezaposlenosti, korupcije, pa je svima postalo jasno da Mađarska nije baš fantastična priča.“²³

²¹ Drobniak, J., *Strane direktne investicije – instrumenti eksploatacije*, <https://www.makroekonomija.org/strane-direktne-investicije-instrumenti-eksploatacije/>.

²² Isto

²³ Pogača, Z., *Istok Evrope je evropski Meksiko*, Intervju, Pečat, broj 359. 2015 godina.

Dosadašnja praksa govori da strana direktna ulaganja pozitivno utiču na rast i nivo bruto društvenog proizvoda iako ima i suprotnih primera. Egazaktna potvrda navedene hipoteze, međutim, nije moguća jer statistika ne prikazuje stvaran doprinos filijala multinacionalnih preduzeća domaćoj ekonomiji, a podaci o transferu profita i drugi načini odliva sredstava u državu maticu nisu transparentni. Činjenica je da stope rasta BDP u većini tranzicionih zemalja Zapadnog Balkana (a uglavnom su od 1-4%) nisu dovoljne da im obezbede ubrzan privredni rast, posebno što je i statistička osnova društvenog proizvoda veoma niska. Pretpostavka brzog ekonomskog razvoja zemlje je rast privrede u iznosu od oko 7 odsto ili više na godišnjem nivou, što su pojedine zemlje poput Kine u poslednjih tri decenije uspešno sprovodile u kontinuitetu. Iskustva azijskih tigrova nešto ranije takođe su potvrda te konstatacije. No, prosperitetne stope ekonomskog rasta i razvoja nisu bile samo rezultat stranih direktnih ulaganja na slobodnom tržištu već i aktivnog učešća države u realizaciji strateških ciljeva.

Loša strana SDI u tranzicione zemlje je i preveliki ulog u sektor usluga, posebno bankarstvo, osiguranje, telekomunikacije i trgovinu, koje su oblici društvene potrošnje, a nedovoljan u proizvodnju koja je stvaralac nove vrednosti. „I da li je slučajno da u svim zemljama Istočne Evrope (sem Slovenije i Ruske Federacije) strane banke dominiraju i u bankarskom sektoru. Na kraju, nije slučajno što Vlada Mađarske da u što bližoj perspektivi domaće banke pređu 50% bankarskog kapitala i delatnosti.²⁴ Poslovanje stranih banaka u Srbiji je prvenstveno vezano za špekulativne operacije sa Narodnom bankom Srbije (reotkup hartija od vrednosti, tj. repo operacije) pri čemu uloženi novac stranih banaka nema nikakve veze sa realnim sektorom. Drugi razlog je taj što su SDI i najveći uvoznici. Njihove uvozne preference nisu povezane sa domaćom dobavljačkom bazom, već se uvoz odvija u najvećoj meri unutar kompanije, što olakšava krfetanje profita u zemlje gde je poresko opterećenje manje.²⁵

Motiv stranog ulagača, ali i zemlje recipijenta je povećanje izvoza. Ino-ulagaču da osvoji nova tržišta i da ekonomijom obima prodaje uveća profit, a državi prijema da uvećanim izvozom olakša servisiranje spoljnog duga i poboljša platni bilans. Problem države prijema je što se radi prevashodno o izvozu primarnih, a ne finalnih ili proizvoda visoke tehnologije.

Pobornici tzv. SDI u Srbiji ističu veliki doprinos stranih kompanija lociranih u Srbiji rastu izvoza. I tu nema spora, jer među 10 najvećih izvoznika iz Srbije 9 su strane kompanije. Međutim, statistika ne kazuje koliko strane firme ostvaruju uvoza, a veliki broj njih, od „Fijata“ i Željezara, do IMPOL – Sevala, su veliki uvoznici, jer svoju proizvodnju zasnivaju na uvoznim komponentama, delovima i reprodukcijom materijalima. Brojne veće trgovinske firme u vlasništvu stranih kompanija, sem MAXI-a, prodaju znatno više uvozne nego domaće robe. Zbog svega toga, postavlja se pitanje koliko su strane firme koje su locirane u Srbiji doprinele enormnom rastu uvoza od 2001. godine i spoljnotrgovinskog deficita koji je zaključno sa 2008. g. dostigao ogromne razmere i još uvek je, i pored znatnog smanjenja, vrlo visok.²⁶

I u pogledu efekata koji strana direktna ulaganja imaju na zapošljavanje prisutne su kontroverze. Zvanična politika u Srbiji stoji na stanovištu da strane investicije smanjuju stopu nezaposlenih, što statistike i pokazuju. I to je kod *grinfield* investicija i dela *braunfield* očito. Međutim, u nekim čak i uspešnim privatizacijama a o neuspešnim da ne govorimo, evidentno

²⁴ Kovačević, M., *Osnovni problemi i perspektive stranih direktnih investicija u Srbiji*, Balkan magazin, 2016, www.balkanmagazin.net/nauka/cid144-150945/ osnovni-problemi-i-perspektive-stranih-direktnih-investicija-u-srbiji-1

²⁵ Radenković, I., *Čemu služe strane investicije u Srbiji?*, www.nedeljnik.rs/lmd/portalnews/cemu-sluze-strane-investicije-u-srbiji/.

²⁶ Kovačević, M., isto.

je smanjenje broja zaposlenih. Tako se posle privatizacije Cementare u Kosijeriću broj zaposlenih smanjio sa 657 na 263, u Fabrici duvana u Nišu sa 2.308 na 288, kruševačkoj „Merimi“ sa 1.151 na 432 i u Cementari Novi Popovac sa 2.408 na 288. Činjenica je da su pre privatizacije društvena preduzeća u Srbiji bolovala od viška zaposlenih, ali je racionalizacija stranih vlasnika neke kolektive odvela u drugu krajnost – eksploataciju radnika. Naredni primer je veoma ilustrativan. Naime, nakon prodaje nacionalnih telekomunikacionih kompanija nemačkom „Telekomu“, do čega je došlo u Mađarskoj, Hrvatskoj, po je i Crnoj Gori, broj zaposlenih u telekomunikacionim kompanijama u ovim zemljama je osetno smanjen, pa se broj klijenata po jednom zaposlenom znatno povećao i znatno je prevazišao taj odnos u Nemačkoj. Tako je, prema analizi kompanije Gullen International, početkom 2011 godine na jednog zaposlenog u nemačkom „Telekomu“ dolazilo 289 korisnika, u Hrvatskoj 463, u Makedoniji 800, a u Mađarskoj čak 806.²⁷

Eksploatacija radnika od stranog vlasnika vrši se ne samo kroz povećan obim posla i radno vreme nego i kroz manju nadnicu, koju domaći radnik ima u odnosu na zaposlenog u matičnom preduzeću zemlje stranog investitora. Otuda je masovna ekonomska migracija iz posttranzicionih država ka razvijenim privredama Zapada, prevashodno mladih i školovanih ljudi, trend koji je dobio razmere epidemije. U Srbiji je od početka trećeg milenijuma do danas iz zemlje otišlo 654.000 radno sposobnog stanovništva, a taj trend se nastavlja i dalje nesmanjenim intenzitetom.

Umesto zaključka

Nema sumnje da su strane direktne investicije jedan od oblika kretanja međunarodnog kapitala i instrument ekonomske globalizacije. U uslovima prezaduženosti posttranzicionih država, kakve su i zemlje Zapadnog Balkana, strana direktna ulaganja su supstitut za međunarodne kredite, kojim se kompenzuje nedostajuća domaća akumulacija, a i stvaraju pretpostavke za veću proizvodnju i zaposlenost, ekonomski rast i razvoj, tehnološka unapređenja i povećanje konkurentnosti. Nasuprot ciljevima kompanija i zemlje recipijenta, stoji namera davanja investicije da maksimalizuje svoj profit. Privatizaciona iskustva eksosocijalističkih zemalja sa učešćem SDI uglavnom su proizvele privrednu stagnaciju, pa i osiromašenje nacionalne ekonomije i uveznu zavisnost, a na društvenom planu ogromno socijalno raslojavanje i osiromašenje naroda, promenu sistema vrednosti...

Strana direktna ulaganja mogu imati lukrativne efekte i za državu recipijenta ukoliko imaju razvojnu komponentu odnosno donose nova naučna saznanja i tehnološka iskustva. Korisnih razvojnih ulaganja, kakva su *grinfield* investicije, na nesreću je veoma malo i u praksi prevlađuju tzv. štetna i eksploatorska ulaganja sa kratkim rokom poslovanja, neekoloških opredeljenja i sa niskim nivoom tehnološke intenzivnosti i izraženim stepenom eksploatacije radne snage. Rezultat slepog pridržavanja neoliberalnih mantri i tržišnog fundamentalizma, je masovna ekonomska migracija najproduktivnijeg dela stanovništva.

Ekonomska iskustva Kine danas, i država-„azijskih tigrova“, pokazuju da je privredni razvoj ostvariv i na principima tržišnog fundamentalizma, dakle i sa SDI, kao elementom međunarodnog kretanja kapitala, ali ne i osnovom razvoja nacionalne ekonomije. Ekonomski prosperitet je moguć samo uz aktivno učešće države koja će kreirati ekonomski ambijent i

²⁷ Dušanić, J., *Prodaja Telekomu*, , Destrukcija ekonomije, knjiga treća, Beograd 2011, strana 1089.

voditi investicionu politiku baziranu na štednji i visokoj stopi vlastite akumulacije u skladu sa strateškim nacionalnim ekonomskim interesima dok će strana direktna ulaganja biti komplementarni činilac razvojnog projekta.

Literatura

- Avramović, N., *Strana direktna ulaganja i tranzicija*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2006. godina.
- Baran, P., Sweezy P., *Monopolni kapital*.
- Grgić, M., Bilas, V., Franc, S., *Inozemna izravna ulaganja i ekonomski razvoj*, Ekonomski fakultet, Zagreb, 2012 godina.
- Grubor, A., *Marketing istraživanja – integralni deo međunarodnog marketing programa*, Ekonomski fakultet Subotica, 2008, godina.
- Hejvud E., *Politika*, Klio, Beograd, 2002 godina.
- Drobnjak, J., *Strane direktne investicije – instrumenti eksploatacije*,
<https://www.makroekonomija.org/strane-direktne-investicije-instrumenti-eksploatacije/>
- Dušanić, J., *Prodaja Telekoma*, , Destrukcija ekonomije, knjiga treća, Beograd 2011.
- IMF, *Balance of Payments Manual*, 1980., par.408.
- Kitić, D., *Pravni položaj stranaca*, Beograd, 1991 godina.
- Knežević, M., *Značaj koncesija za strana ulaganja u Republici Srbiji*, Ekonomski horizonti broj 12 (1), Ekonomski fakultet Kragujevac, 2010 godina.
- Kovačević, M., *Osnovni problemi i perspektive stranih direktnih investicija u Srbiji*, , Balkan magazin, 2016, www.balkanmagazin.net/nauka/cid144-150945/ osnovni-problemi-i-perspektive-stranih-direktnih-investicija-u-srbiji-1
- Kovačević Ž., *Prvih 50 godina Evropske unije*, Zbornik radova, Beograd, 2007. godina.
- Pogača, Z., *Istok Evrope je evropski Meksiko*, Intervju, Pečat, broj 359. 2015 godina.
- Radenković, I., *Čemu služe strane investicije u Srbiji?*,
www.nedeljnik.rs/lmd/portalnews/cemu-sluze-strane-investicije-u-srbiji/.
- Radman Peša, A., Prohaska Z., Stulić J., *Utjecaj rizika zemlje na izravne strane investicije*,
https://www.researchgate.net/publication/303017118_Utjecaj_rizika_zemlje_na_izravne_strane_investicije.
- World Investment Report, 1997, UNCTAD, FDI/TNC.

TRŽIŠNA KONKURENTNOST I KOMPETENTNOST KAO POKRETAČKI FAKTORI USPEŠNOG PRIVREDNOG RAZVOJA

Sažetak

Obzirom da tržišna konkurentnost kao ekonomsko društvena kategorija nije do kraja teorijsko metodološki zaokružena, bilo je najprihvatljivije da se u ovom radu krene od definicije i mernog instrumentarija (globalni indeks konkurentnosti - GCI) koga je dao Svetski ekonomski forum. Iz okvira tako definisanog koncepta, za potrebe ovog rada, izdvojen je samo deo indikatora i to onih koji se odnose na ljudske resurse (kompleksno posmatrane: znanje i veštine stečene obrazovanjem i obukom, motivisanost, organizaciona i preduzetnička kultura, inovativnost, tržište rada, itd) i koji se mogu dovesti u vezu sa konkurentnošću.

U početnom delu rada ukratko su dati rezultati analize uticaja ključnih faktora koji se odnose na ukupan institucionalni okvir i makroekonomsko okruženje kojim se determiniše odgovarajući konkurentnski i podsticajni ambijent na makro i mikro nivou. Posebno je naglašeno šta nije do kraja i na pravi način definisano, a onda i precizirano šta treba uraditi da bi se stvorili uslovi za uspešno delovanje ekonomskih subjekata. To je polazna tačka u ovom radu od koje se pošlo kao od pretpostavke na kojoj se mogu graditi posebni modeli rasta i razvoja čitave privrede. U tom kontekstu je ponuđen konkretan model u kome su izloženi postupci i načini kroz koje subjekti mogu podizati kvalitet ljudskog potencijala koji će obezbediti veću produktivnost i inovativnost, a kroz to i konkurentnost.

MARKET COMPETITIVENESS AND COMPETENCE AS ACTORS OF SUCCESSFUL ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

Since market competitiveness as an economic social category is not fully theoretically and methodologically rounded up, it was most acceptable that this paper commences with definitions and measuring instruments (Global competitiveness index-GCI) that were given by World Economic Forum. From the framework of such a concept, for the purposes of this paper, only a part of the indicators, which are related to human resources, are separated (complex observation: knowledge and skills acquired through education and training, motivation, organizational and entrepreneurial culture, innovation, organizational the labor market, etc) and they can be connected with competitiveness.

In the initial part of the paper, the results of the analysis of the influence of key factors are briefly given, which refer to the overall institutional framework and the macroeconomic environment, with which matching competitive and stimulating environment at macro and micro level are determined. It's specially emphasized what is not completely and properly defined, and then precisely what is needed to create conditions for the successful operation of economic entities. It's the starting point in this paper from which came the assumption that special models of growth and development of the entire economy can be built. In this context, a concrete model has been offered which exposes the procedures and ways through which subjects can raise the quality of the human potentials that will provide greater productivity and innovation, and through that, competitiveness as well.

¹ Evropski univerzitet Brčko

² FINE Group Beograd

³ John Cabot University, Rim

Uvod

Pitanje konkurentnosti je odavno prepoznato kao izuzetno važna ekonomska varijabla od koje zavisi dinamičnost i efikasnost privrednog rasta i razvoja svake zemlje kao i privrednih subjekata pojedinačno. Zato je konkurentnost bila i ostala predmet stalnih istraživanja kroz koja se nastojalo da se najpre taj fenomen što preciznije sadržajno terminološki definiše, a onda i identifikuju njeni elementi i kvantifikuju njihovi uticaji na promene (efekte) koje se iskazuju kroz rast i razvoj privrede. Međutim, iako se tim pitanjem ekonomska nauka i praksa bavi dugo i neprekidno, počevši još od vremena nastajanja klasične ekonomske misli (čiji su utemeljivači Smit i Rikardo), može se reći da još uvek ne postoji opšteprihvaćena definicija konkurentnosti pa ni konzistentna teorija koja bi do kraja objasnila pojam konkurentnosti jedne zemlje.

Iako kategorija konkurentnosti nije precizno teorijski i sadržajno - metodološki definisana niti do kraja operacionalizovana, ekonomska misao je prihvatila stav da je uticaj konkurentnosti na mnoge ekonomske varijable i ukupan razvoj privrede evidentan. Pošto je to prihvaćeno kao početna pretpostavka, onda je razumljivo što su istraživanja išla u pravcu identifikacije i kvantifikacije što većeg broja indikatora koji direktno ili indirektno utiču na konkurentnost. Poseban doprinos u tom pravcu dat je izradom kompleksnog mernog instrumentarija od strane Svetskog ekonomskog foruma (Indeks globalne konkurentnosti – GFI), koji se može smatrati dobrom startnom osnovom za kvantifikovanje uticaja indikatora na konkurentnost, a onda i na ukupan razvoj. Zahvaljujući tome, stvorena je realna mogućnost da se identifikuju neki bitni indikatori konkurentnosti, utvrdi njihov pojedinačni značaj i efekat uticaja i sagledaju mogućnosti i načini njihovog poboljšanja koje bi obezbedilo efikasan i dinamičan rast i razvoj privrede u celini kao i ekonomskih subjekata. U tom kontekstu posebno je razmotrena produktivnost kao sublimirani izraz uticaju brojnih faktora, koja je po mnogim elementima pokazatelj realno ostvarene konkurentnosti.

Kada se govori o konkurentnosti, bitno je naglasiti da tu kategoriju treba posmatrati i kao višeslojnu, sa čitavim spektrom polja, delatnosti i mogućih agregacija, pa se stoga mora kompleksno sagledavati. To je put i način da se definiše konzistentna teorija tržišne konkurentnosti koja bi obuhvatila sve postojeće ekonomske nivoe (počevši od ekonomskih integracija više zemalja, preko nacionalne ekonomije, konkretne privredne grane ili stratejske grupacije do samog preduzeća). Ovo svakako dodatno usložava teorijsko promišljanje i definisanje koncepta konkurentnosti jer se radi o različitim značenjima i pozicijama, kao i zbirnim agregacijama preko kojih se sumarno iskazuju dostignuti ciljevi na različitim nivoima. Zato se različito definiše i posmatra fenomen konkurentnosti na nivou nacionalne privrede a drugačije na nivou preduzeća, posebno kada je u pitanju njena determinišuća varijabla koja se odnosi na produktivnost.

U teorijskim razmatranjima kao i u sagledavanju i primeni praktičnih rešenja faktički se pravi razlika između dva koncepta konkurentnosti. Prvi se odnosi na makrokonkurentnost, koja podrazumeva konkurentnost jedne nacionalne privrede u celini, a drugi na mikrokonkurentnost koja se odnosi na konkurentsku prednost koju ostvaruje jedno preduzeće u odnosu na druga u svojoj grani ili grupaciji. Iako se radi o dva specifično različita koncepta, oni su svakako blisko povezani i međusobno uslovljeni.

Definisanje makrokonkurentnosti kao ekonomsko - razvojne kategorije

Ekonomska nauka je nedvosmisleno uočila značaj konkurentnosti i njenog uticaja na ukupan rast i razvoj nacionalne privrede, kao i potrebu da se definiše celovit teorijsko metodološki koncept. Međutim, kvalitativan pomak u sagledavanju konkurentnosti nacionalne privrede kroz pokušaj da se identifikuju i kvantifikuju faktori koji je određuju, ostvaren je zahvaljujući Porteru. U svojim ekonomskim istraživanjima on je potvrdio svoju ključnu pretpostavku da se upravo kroz povećanje produktivnosti jedne zemlje faktički stvaraju osnovni uslovi za povećanje konkurentnosti [Porter, 1990.]. Shodno tome, Porter produktivnost vidi kao sintetizovani efekat višefaktorskih uticaja, koja kao takva postaje ključni pokretač unapređenja konkurentnosti. Dakle, konkurentnost je determinisana nivoom produktivnosti korišćenja raspoloživih resursa (materijalni i ljudski). Zbog toga, po njegovom mišljenju, uloga države je da kroz kontinuirano stvaranje uslova (regulativa, podsticaji, zaštita svih prava, makrookruženje itd.) obezbedi da se faktori proizvodnje ulažu (sele) u delatnosti sa najvećom produktivnošću rada, jer je to najbolja garancija podizanja ukupne konkurentnosti, a time i uspešnosti privrede.

Ekonomska nauka kompleks produktivnosti nacionalne privrede definiše kao masu upotrebnih vrednosti, koje se stavljaju društvu na raspolaganje u cilju podmirenja potreba, a koja je nastala uz utrošak radne snage (iskazan brojem zaposlenih). Zato je najprihvatljivije da se produktivnost nacionalne privrede iskazuje društvenim proizvodom (ukupna količina proizvoda uz data ulaganja) po glavi stanovnika. Pošto društveni proizvod čine različiti proizvodi i usluge koji se ne mogu jednoobrazno agregatno kvantifikovati, pribegava se njegovom novčanom iskazivanju⁴. To je izraz koji najpotpunije može iskazati konkurentnost nacionalne ekonomije, ali isto tako i omogućuje uporedivost u odnosu na ono što je ostvareno u drugim državama.

Analitičari procenjuju da godišnji rast društvenog proizvoda od 2%, tokom dvanaest godina, dovodi do dvostrukog povećanja nivoa životnog standarda [Kendrick, J., Understanding, Productivity] Polazeći od toga da ključnu ulogu u podizanju konkurentnosti ima produktivnost, Porter posebno ističe značaj sposobnosti zemlje da generiše inovacije u ključnim industrijskim granama kao zamajac u postizanju ili održavanju prednosti u odnosu na druge države.

Mnogi autori su saglasni sa Porterovim shvatanjem da su produktivnost i inovativnost ključni faktori ostvarenja i poboljšanja konkurentnosti. U tom kontekstu se potencira neophodnost stvaranja uslova i institucionalnih okvira (institucije, infrastruktura, makroekonomsko okruženje), koji će doprineti podsticanju vlastitog inovacionog razvoja, sa osloncem na ljudski potencijal i privlačenje stranih tehnologija [Кузнецов, 2005]. To se vidi kao jedan od načina uspešnog rešavanja problema održivosti makroekonomske dinamike.

Osim prirodnih resursa i unapređenja tehnoloških postupaka, izuzetni je značajan i način na koji se koriste ljudski resursi. Treba imati u vidu da se efikasnost upotrebe ljudskih resursa manifestuje kroz ponudu rada, fleksibilnost tržišta rada i stepen kvalifikovanosti radne snage [Sharle, 2003]. Osim navedenih faktora, značajan činilac konkurentnosti radne snage predstavlja stepen podudarnosti ponude i tražnje za radom u pogledu znanja, sposobnosti i stručnosti, kao i troškova rada [Bejaković, 2004.]. Dakle, jedna od najznačajnijih determinanti konkurentnosti radne snage jeste obrazovni sistem jedne zemlje, odnosno stepen

⁴ Umesto tržišnih cena, kao ponderi koriste se stalne cene izabranog baznog perioda. Time se stvaraju uslovi da se povećanje društvenog proizvoda sagledava isključivo kroz doprinos produktivnosti nacionalne privrede, a eliminiše uticaj promene cene.

obrazovanja i stručnosti radne snage. Kvalitet obrazovanja treba da poboljša zapošljivost i konkurentnost radne snage, pri čemu se ne misli samo na formalno već i na neformalno obrazovanje.

U tom kontekstu je značajno ostvarenje politike zapošljavanja koja podrazumeva stalno tržišno usklađivanje ponude i tražnje radne snage, povećano ulaganje u sve segmente kroz koje se gradi ukupan ljudski potencijal uključujući i celoživotno učenje i osposobljavanje kao i fleksibilnost radnih odnosa pri zapošljavanju (fleksibilno radno vreme, rad na određeno vreme, rad od kuće itd.). Neophodan je veći stepen efikasnosti i fleksibilnosti tržišta rada jer se tako obezbeđuje alokaciju radne snage upravo tamo gde će biti najproduktivnija (brži i usmeren prelazak uz niže troškove), čime se daje najdirektniji doprinos stvaranju podsticajnog ambijenta.

S druge strane, boljom obrazovnom strukturom stanovništva, uključujući i zaposlene, povećava se privlačnost jedne zemlje za strane investitore, čiji dolazak može imati višestruke pozitivne uticaje. Prvo, na taj način se ubrzava transfer znanja kao i savremenih tehnoloških i organizacionih rešenja u našu privredu, a drugo to ubrzava postupak prestrukturiranja radnih mesta iz čega proističu novi zahtevi koji se postavljaju sistemu obrazovanja i obučavanja. U konačnom, sve to ide u prilog otvaranja novih radnih mesta i podstiče produktivnost i konkurentnost kao uslov opstanka na zahtevnom tržištu.

Međutim, ima ekonomista (Samjuelson i Nordhaus) koji drugačije vide kompleks konkurencije, naglašavajući da se ona ne može poistovetiti sa produktivnošću. Konkretno, po njihovom mišljenju, konkurentnost govori o stepenu u kome se dobra koja su proizvedena u posmatranoj zemlji mogu takmičiti na tržištu, što dominantno zavisi od relativnih cena domaćih i stranih proizvoda. Dok se, s druge strane, produktivnost (kao osnovni ekonomski princip) meri količinom proizvodnje po ulaznim inputima [Samjuelson i Nordhaus, 2009].

Neki autori konkurentnost definišu kao sposobnost nacionalne ekonomije da u okviru svetske slobodne i fer tržišne utakmice (integrisanjem u svetske ekonomske tokove) osigura stalni rast proizvodnje ukupnih dobara, zaposlenosti i životnog standarda stanovništva. Unapređenje konkurentnosti je povezano sa sve višim životnim standardom, mogućnostima zapošljavanja, kao i sposobnostima zemlje da odgovori svojim međunarodnim obavezama [Despotović, 2015]. To znači da će realna pozicija jedne nacionalne ekonomije na međunarodnom tržištu biti određena na osnovu ostvarenog nivoa konkurentnosti, koja se faktički može predstaviti količinom i vrednošću izvoza.

Budući da se jedino integrisanjem u svetske ekonomske tokove može ostvariti strategija održivog razvoja, pitanje konkurentnosti privrede predstavlja jedno od najvažnijih pitanja kojim treba da se bave i u tom kontekstu ponude adekvatne odgovore nosioci ekonomske politike.

Prema definiciji OECD-ove statistike „konkurentnost je mera prednosti ili zaostajanja koje zemlja ima u prodaji svojih proizvoda na međunarodnom tržištu (<https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=399>)

Konkurentnost zemlje govori o njenoj sposobnosti da ostvari brži privredni rast od ostalih zemalja i poveća blagostanje, tako da se menja struktura privrede i efikasnije prilagođava kretanju međunarodne razmene [Bienkowski, 2006.].

Vredne pažnje su i definicije koje nagašavaju znanje kao bazičnu komponentu u građenju konkurentnosti. Konkretno, ističu se 4 uslova koja jedna zemlja mora da ispuni da bi bila konkurentna u svetskoj privredi baziranoj na znanju: [Dahlman, 2007.]

- zakonodavno i ekonomsko okruženje koje omogućava slobodno kretanje znanja i podsticanje preduzetništva
- obrazovano i stručno stanovništvo
- dinamična informaciona infrastruktura
- mreža istraživačkih centara, univerziteta, organizacija itd

Brže promene nauke i tehnologije u uslovima globalizacije i nastajanja svetkog tržišta, temelje se upravo na znanju i inovativnosti koje treba da obezbede uspešno prilagođavanje poslovanja promenama i brz odgovor na sve zahteve potrošača. Traži se radna snaga koja kontinuirano podiže kompetentnost, unosi inovativnost u rešavanje probleme uz sagledavanje rizika i uz to preferira timski rad. Schumpeter je davno prepoznao značaj inovacije kao osnovnog pokretača dinamičkog ekonomskog razvoja i suštinski atribut preduzetništva. Inovaciju kao faktor konkurentnosti opredeljuje nekoliko ključnih indikatora: kvalitet istraživačkih institucija, uloga poslovnog sektora u istraživanju i razvoju, broj naučnika i inženjera, broj prijavljenih патената i zaštita intelektualne svojine.

Svetski ekonomski forum je, u suštini, prihvatio dve definicije konkurentnosti. Prvu je dao već pomenuti Majkl Porter i koja naglašava da je „konkurentnost sposobnost zemlje da ostvaruje visoku tekuću produktivnost“, dok su drugu definiciju dali Džefri Saks i Andrea Werner i ona glasi „konkurentnost je sposobnost da se ostvaruje dinamičan rast u dugom periodu“. Korak dalje predstavljaju novije definicije, koje konkurentnost definišu na sledeći način: konkurentnost je set institucija, politika i faktora koji determinišu nivo produktivnosti jedne zemlje [<http://www.weforum.org>].

Neprestano se traga za načinima kako da se poboljša nivo konkurentnosti, kako bi ekonomije bile efikasnije u promenljivim uslovima funkcionisanja globalne ekonomije i kako bi se što egzaktnije merili uticaji indikatora konkurentnosti na razvoj i rast privrede.

Svetski ekonomski forum (World Economic Forum – WEF, 2006.) definiše konkurentnost dosta široko, kao skup institucija, politika, propisa i drugih činilaca koji određuju nivo produktivnosti nacionalne ekonomije. Dakle, konkurentnost se definiše kao potencijal jedne ekonomije da ostvaruje rast u dugom roku.

U praksi postoji veći broj metodologija i tehnika za kvantifikaciju konkurentnosti zemalja u cilju njihovog upoređenja. Svakako da je najpoznatija metodologija tzv. Globalnog indeksa konkurentnosti, kreirana od strane Svetskog ekonomskog foruma [Geiger, 2015.] Pokazatelj konkurentnosti je globalni indeks konkurentnosti (GCI - Global Competitiveness Index) koji meri više mikroekonomskih i makroekonomskih komponenti, koje se vrednuju na unapred utvrđenoj skali od 1 do 7.

Svi merni pokazatelji su grupisani u 12 stubova, koji su podeljeni u tri grupe:

- **Osnovni faktori** (institucije, infrastruktura, makroekonomsko okruženje, zdravlje i osnovno obrazovanje). To predstavlja institucionalno okruženje, kroz koje treba stvarati ambijent koji će biti podsticajan za ekonomske aktere i njihovu veću konkurentnost. Politički, pravni, društveni i makroekonomski kontekst predstavlja skup regulatornih politika i institucija, kojima se stvaraju zajednički okvirni uslovi za delatnost preduzeća, pojedinca i Vlade. Radi se o formiranju institucija konkurentskog okruženja, unapređenju konkurencije i zaštiti konkurentskog ambijenta.
- **Faktori efikasnosti** (visoko obrazovanje i obuka, efikasnost tržišta roba, efikasnost tržišta rada, razvoj finansijskog tržišta, tehnička opremljenost, veličina tržišta)
- **Faktori inovacije** (softiciranost poslovanja i inovacije)

Iako postoje brojne kritike koncepta konkurentnosti, od same definicije, do metodoloških osporavanja, ipak treba priznati da su uspešno identifikovani brojni elementi indeksa konkurentnosti i kvantifikovani njihovi uticaji na odedene promene. Time je stvorena mogućnost da se sagledavaju ili usmeravaju promene u domenu politika i regulativa, institucionalne transformacije i adaptivne sposobnosti konkretne privrede kao i njenih ekonomskih potencijala. Upravo to potvrđuje sve veća praktična primena koncepta konkurentnosti u oceni uspeha ili neuspeha nacionalne privrede u odnosu na druge kao i

traženju odgovora na to kako se što efikasnije izboriti sa sadašnjim i budućim ekonomskim izazovima.

Konkurentnost je ta koja, s jedne strane, pretpostavlja uspešno aktiviranje velikog broja razvojnih faktora i bolju alokaciju i korišćenje raspoloživih potencijala, a s druge obezbeđuje da tržišni rezultati i podsticaji idu onima koji su iznadprosečni u svojoj delatnosti. Zato država mora svojom politikom i konkretnim merama da stvara povoljne uslove poslovanja i da podstiče preduzeća da stvaraju održivu konkurentsku prednost ukoliko žele opstati na tržištu.

Nivo konkurentnosti nacionalne ekonomije i njenih subjekata ukazuje na realnu sposobnost zemlje da proizvodi dobra i usluge (određenog obima i kvaliteta), čime se obezbeđuje dugoročni održivi ekonomski rast i razvoj i poboljšanje pozicije u evropskoj i svetskoj privredi. Za povećanje konkurentnosti neophodno je aktivno delovanje ekonomskih subjekata (privatnih i državnih kompanija), uz racionalno korišćenje raspoloživih resursa, kao i efektivna i efikasna makroekonomska politika države. U ostalom, konkurentnost nacionalne ekonomije određena je, s jedne strane, kvalitetom ekonomskih institucija i njihovim doprinosom formiranju povoljnih uslova poslovanja i, s druge strane, sposobnošću firme i grana da iskoriste te uslove radi stvaranja i razvoja održive konkurentne prednosti.

Indikatori makrokonkurentnosti privrede Srbije

U cilju redovnog praćenja i uporednog iskazivanja konkurentnosti pojedinih država, uljučujući i one iz našeg okruženja, radi se redovni godišnji izveštaj u vidu tabela (The Global Competiveness report, koju publikuje WEF). Podaci (2009-2014, Prilog 1 i 2) potvrđuju da je konkurentnost Srbije merena metodologijom Globalnog indeksa konkurentnosti (GCI) ispod proseka konkurentnosti deset zemalja iz njenog šireg okruženja.

Kao najproblematičniji stubovi iz grupe „Osnovni zahtevi“ identifikovane su „Investicije“, gde Srbija i pored određenog poboljšanja ima najlošiji rezultat od svih posmatranih zemalja kao i „Makroekonomsko okruženje“, gde je zabeležen dodatni pad.

Posebno veliki zaostatak Srbija ima kod većine faktora iz grupacije „Faktori povećanja efikasnosti“, gde dodatni problem predstavlja slabljenje vrednosti stuba „Efikasnost tržišta rada i roba“. Doduše, postignut je značajan napredak kod „visokog obrazovanja“ i „Tehnološke spremnost“ gde je Srbija dostigla prosek grupacije.

Iz grupe „Faktori inovativnosti i softiciranosti“, Srbija je gotovo na samom začelju (113.mesto), što joj znatno otežava brzo podizanje konkurentnosti.

Ljudski kapital u Srbiji, kao i u zemljama u tranziciji, u pogledu znanja i veština ne odgovara potrebama i tražnji za radnom snagom. Nedostatak kvalifikacija, kompetencija, znanja i veština predstavlja ograničavajući faktor za nesmetano zapošljavanje. Posledica takvog nesklada je strukturna nezaposlenost. U ostalom, Srbija je daleko ispod evropskog proseka ako se posmatraju osnovni indikatori tržišta rada (nezaposlenost, udeo radne snage - zbir zaposlenih i nezaposlenih u ukupno radno sposobnoj populaciji). Po kriterijumu „Efikasnosti tržišta“ Srbija je na 118 mestu, sa koeficijentom 3,72.

„Efikasnost tržišta rada“ je cenjena kroz sledeće podindekse:

- saradnja na relaciji radnik - poslodavac (na 136. mestu)
- lakoća zapošljavanja i otpuštanja (na 111. mestu)
- poreski podsticaji radu (na 129. mestu)
- odnos plata i produktivnosti (na 117. mestu)
- poverenje u profesionalni menadžment (na 1312. mestu)
- kapacitet zemlje da da zadrži talente (na 140. mestu)
- kapacitet zemlje da privuče talente (na 139. mestu)

Podaci pokazuju da je neophodno povećati učešće visokoobrazovanih kadrova, budući da oni stiču znanja i sposobnosti koje im omogućuju lakše prilagođavanje izmenjenim uslovima poslovanja i tržišnim zahtevima, odnosno da znatno podižu konkurentnost. Vrednost parametra „Visoko obrazovanje“ iskazuje se stopom upisa u srednje i visoke škole, kao i kvalitetom stečenog obrazovanja, koji se procenjuje na bazi ankete u kojoj učestvuju menadžeri velikih preduzeća. Po kriterijumu „Visokog obrazovanja“ Srbija je u 2015.godini na 75 mestu, sa koeficijentom 4,27.

Visoko obrazovanje je cenjeno kroz sledeće podindekse:

- stopa upisa na tercijalno obrazovanje (na 58. mestu)
- kvalitet obrazovnog sistema (na 110. mestu)
- kvalitet menadžment obrazovanja (na 116. mestu)
- pristu internetu (na 89. mestu)
- dostupnost specijalizovanih usluga obuke (na 107. mestu)
- zastupljenost stalne obuke nastavnika (na 135. mestu)

Slična je situacija kod gotovo svih zemalja zapadnog Balkana, jer se za taj region u zvaničnim makroekonomskim analizama konstatuje da je nekonkurentan (indeks konkurentnosti je oko 4, na skali koja ide do 7). U zvaničnim tabelama se može videti da postoji veliki jaz između zemalja zapadnog Balkana i Evropske unije. U proseku region zauzima 86. mesto (od 60. pozicije Makedonije do 111. pozicije BiH), što je mnogo lošije u odnosu na 36. poziciju zemalja EU. (Izvor: Global Competitiveness Report 2015- 2016).

Uočava se da je prosečna produktivnost rada u Srbiji čak pet puta manja nego produktivnost u Evropskoj uniji, što nedvosmisleno potvrđuje da je niska i konkurentnost.

Uobičajeni problemi koji su uočeni kod zemalja zapadnog Balkana, a otežavaju da se poboljšaju uslovi za podizanje konkurentnosti su: dogotrajno pribavljanje građevinskih dozvola, otežano priključivanje na električnu mrežu i stalno povećanje poreza. Na listi najproblematičnijih faktora za poslovanje u Srbiji (Izveštaj Svetske banke), na visokom petom mestu, nalazi se „slaba radna etika radne snage“, koja upućuje na zaključak da radne navike nisu dovoljno izražene, kao i posvećenost poslu. S druge strane, napravljeni su i neki pozitivni pomaci koji se odnose na lakše pokretanje poslovanja, bržu i jednostavniju registraciju imovine i lakše uključivanje u spoljnotrgovinsko poslovanje.

Sve ovo je vidljivo iz godišnjeg izveštaja Svetske banke Doing Business, gde se kao najveći nedostaci poslovnog okruženja u Srbiji ističu: nepotpuna politička stabilnost, poreska administracija i procedure, pristup finansijama, nelojalna konkurencija neformalnog sektora i korupcija. Naravno sa sličnim problemima se suočavaju i ekonomije ostalih zemalja iz regiona.

Produktivnost, konkurentska prednost i kompetentnost kao faktori tržišnog uspeha preduzeća

Produktivnost preduzeća i produktivnost nacionalne privrede su blisko povezane i međusobno uslovljene, tako da se to može definisati kao kompleks koji predstavlja opšti

društveni interes. U tom kontekstu, težnja ka povećanju produktivnosti predstavlja prvi korak u realizaciji ukupne efikasnosti preduzeća i čitave privrede.

Produktivnost se može definisati kao zahtev da se sa datom količinom inputa (oprema, mašine, zgrade, znanja i sposobnosti), ostvari najveća ili maksimalna količina proizvoda.

Za potrebe konkretnih izračunavanja u okviru kojih se sagledavaju uticaji ljudskog faktora na ostvarenje obima proizvodnje, a samim tim i na produktivnost, koristi se matematički izraz proizvodne funkcije (Q) i produktivnosti (P)

$$Q = f(L, K) \quad P = Q / L$$

Zato se koncept proizvodne funkcije koristi pri egzaktnom merenju produktivnosti i izračunavanju mogućih varijanti pri promeni ulaznih varijabli.

Često se koristi i pojam parcijalne produktivnosti, gde se prevashodno misli na produktivnost rada, shvaćenu kao radni učinak u jedinici vremena - ostvaren u određenoj proizvodnji.

Ovde se kao ključno pitanje postavlja identifikacija faktora koji mogu da utiču na smanjenje produktivnosti, a onda i preduzimanje mera za eliminisanje ili umanjenje negativnih uticaja. Konkretno, do smanjenje produktivnosti dolazi zbog pojave dodatnog (suvišnog) rada, koji je uzrokovan određenim problema koji se vezuju za sam proizvod (nije standardizovan, neodgovarajući kvalitet, male proizvodne serije itd), proizvodne postupke (neadekvatan raspored mašina, neodgovarajući tip, neadekvatne metode itd) i organizaciju rada (čekanja i zastoji).

Na rast produktivnosti pored tehnologije procesa proizvodnje, veliki uticaj imaju i ljudski resursi kompleksno shvaćeni (veštine, kvalifikacije, inovativnost i motivacija, intenzitet rada i posvećenost poslu). Sve više se shvata da samo kompetentni i motivisani zaposleni mogu odgovoriti na izazove i promene i osigurati konkurentsku prednost koja je uslov opstanka na turbulentnom tržištu.

Pod **konkurentskom prednošću** podrazumeva se sve ono što u očima kupca, odnosno krajnjeg korisnika, povoljno razlikuje proizvod ili uslugu preduzeća u odnosu na konkurente [Todorović, 1998]. Svako preduzeće koje uspeva da svoje proizvode i usluge prodaje na tržištu uz natprosečnu stopu dobiti pri postojanju drugih ponuđača ostvaruje konkurentsku prednost.

Prema Porteru [1985] postoje dva osnovna načina (tipa) da preduzeće ostvari konkurentnu prednost i to:

- a) smanjenjem troškova, odnosno, ostvarenjem visokog tržišnog učešća na bazi prodaje proizvoda sa niskim cenama
- b) diferenciranjem, odnosno ostvarenjem malog tržišnog učešća na bazi prodaje proizvoda visoko prihvaćene vrednosti

Zato je stvaranje i očuvanje konkurentne prednosti suština konkurentskih strategija u savremenoj privredi. Vodeća preokupacija svih konkurentno orijentisanih preduzeća je stvaranje posebne kompetentnosti koja omogućava superiornost u odnosu na ostala preduzeća u poslovnom području. Relativna konkurentna prednost opredeljuje relativnu rentabilnost preduzeća na određenom poslovnom području.

Kompetentnost (pojedinačna i kolektivna) predstavlja noviji termin čije razmatranje se stavlja u kontekst stvaranja i podizanja ukupne konkurentne prednosti. Suština kompetentnosti je kombinacija komplementarne stručnosti i znanja koje poseduju pojedinci i grupe u preduzeću, koja im omogućava da poslovnu aktivnost obavljaju na način koji obezbeđuje pravovremenu dobru usklađenost sa sredinom.

Prema Hamelu, suština kompetentnosti omogućava logičan pristup otvorenim problemima preduzeća. Zapravo, koncept omogućava da preduzeće sagleda sve svoje aktivnosti s aspekta kompetentnosti, a onda da odluči koje aktivnosti treba da integriše, a koje da prepusti da obavljaju druga preduzeća. Isto tako, omogućava se logičan pristup u postavljanju portfolia

preduzeća (u čemu je najbolje) kako bi se kroz to eksploatisala i proširivala suština kompetentnosti.

Stvaranje kompetentnosti je svaki proces kojim preduzeće ostvaruje promene u postojećem stanju resursa i sposobnosti, uključujući novu sposobnost da koordinira i koristi nove ili postojeće izvore i sposobnosti iznalaženja načina koji pomažu da se ostvare ciljevi [Sanchez, 1997].

Kada su kompetentnosti ili sposobnosti superiorne u odnosu na konkurente nazivaju se distinktivna kompetentnost. Da bi nešto predstavljalo distinktivnu kompetentnost, mora imati tri odrednice:

- da doprinosi vrednosti potrošača
- da je superiorna u odnosu na sposobnosti konkurenata
- da omogućava da se stvore novi proizvodi i usluge za tržište

Konkretni model podizanja konkurentnosti i konkurentne prednosti

Nema sumnje da je pitanje konkurentnosti i njenog uticaja na razvoj ekonomije izuzetno složeno i višenivovsko obzirom da postoji veliki broj faktora, koji sadrže brojne indikatore i podindikatore, tako da ih je nemoguće kompleksno obuhvatiti u ovakvom istraživanju. Iz toga razloga, za potrebe istraživanja ovoga rada, definisan je predmet tako da je obuhvaćen samo deo indikatora koji čine „vertikalnu” u okviru koncepta datog GCI, a koji se odnose na ljudski potencijal (obučenos, znanje, sposobnost, motivacija, preduzetnička organizaciona kultura, tržište rada, inovativnost) u kontekstu traženja načina da se poveća produktivnost.

Pošlo se od osnovnog opredeljenja da razvoj koji bazira na aktiviranju inovacione delatnosti, razvoju ljudskog potencijala i unapređenju institucionalnog ambijenta, doprinosi uspostavljanju adaptivne ekonomske strukture.

Polazna pretpostavka u građenju modela podizanja konkurentne prednosti je da se prethodno moraju poboljšati osnovni institucionalni i infrastrukturni uslovi kao i makroekonomsko okruženje tako da se stvore podsticajni uslovi za razvoj odabranih indikatora, a time i produktivnosti i konkurentnosti na makro i mikro nivou. Unapređenje postojećeg nepovoljnog nivoa konkurentnosti privrede Srbije treba da bazira, između ostalog, na podsticanju investicionog, infrastrukturnog i inovacionog razvoja sa osloncem na ljudskom kapitalu. Analiza pokazuje da na tom segmentu treba mnogo toga odraditi i unaprediti, kako bi se stvorili uslovi za primenu konkretnog modela podizanja konkurentnosti ekonomskih subjekata⁵. To se prevashodno odnosi na stvaranje pretpostavki kako bi se povećavao broj zaposlenih i unapredio kvalitet i integrisanost ljudskog faktora. Isto tako, treba nastojati da se smanje troškovi koji nastaju zbog prevelikih „nameta” na plate zaposlenih jer to negativno utiče na produktivnost i sigurno umanjuje konkurentnost. Dakle, u prvom koraku su neophodne mere koje će omogućiti i podstaći promene strukture radne snage i uporedo povećavati efikasnost tržišta rada (Program mera razvoja ljudskog potencijala, modernizacija sistema formalnog i neformalnog obrazovanja i stvaranje preduslova za zapošljavanje).

Unapređenje kvaliteta ljudskog faktora podrazumeva kako dugoročne mere koje se odnose na osmišljenu i usmerenu reformu obrazovnog sistema tako i kratkoročne mere koje bi

⁵ Analiza pokazuje da je trenutno u Srbiji nepovoljno stanje posebno u pogledu definisanja zaštite svojinskih prava, prava zaštite intelektualne svojine, zaštite interesa malih akcionara, a ništa bolje nije stanje kada je u pitanju podindikator koji se odnosi na organizovani kriminal i korupciju. Za makroekonomsko okruženje data je ocena 3,24 i Srbija je na 125 mestu. Slična ocena je data i za Inovativnost, gde se Srbija nalazi na 113 mestu. Po kriterijumu visokog obrazovanja Srbija je na 71. mestu, a po efikasnosti tržišta na 118. mestu.

doprinele bržem povezivanju ljudskih resursa sa trenutnim zahtevima privrede. Treba podići kvalitet obrazovnog sistema, osavremeniti ga i potpuno vezati za potrebe privrede i prakse, a sistemski rešiti proces kontinuiranog vođenja nastavnika kroz stalnu teorijsku i praktičnu obuku (upravo po tim elementima Srbija ima izuzetno niske ocene).

Sve to nameće potrebu da sistem školovanja i usavršavanja mora biti kompatibilan sa zahtevima tržišta rada odnosno zahtevima radnih organizacija koji treba da diktiraju obim, dubinu, složenost i trajanje obrazovanja i obučavanja. Dakle, kvalitetno obrazovnje i kontinuirano obučavanje treba da poboljša zapošljivost i konkurentnost radne snage.

Treba nastojati da se liberalizuju uslovi zapošljavanja i otpuštanja radnika, tako da se poslodavcima daju mogućnosti da otvaraju nova radna mesta, ali i da ih redukuju shodno zahtevima i uslovima poslovanja i u okviru definisane regulative (poslednji Zakon o radu doneo je znatna poboljšanja). To bi sigurno podsticalo radnike na veću odgovornost i kvalitetnije angažovanje, što bi se odrazilo na produktivnost, a time i brži privredni rast i otvaranje novih radnih mesta. Uz to, treba dati konkretan doprinos građenju sistema nagrađivanja koji će favorizovati i posebno stimulisati povećanu produktivnost, inovativnost i natprosečnost. Sistemski podržati koncept zadržavanja natprosečnih i nalaženja načina da se privlače najbolji. Neophodna je veća uloga države kada je u pitanju nabavka tehnološki naprednih proizvoda i zaštita intelektualne svojine i poslovnog sektora u istraživanju i razvoju, kao i širenje i jačanje kvalitetnih institucija za naučna istraživanja koje bi bile povezane sa obrazovnim institucijama i privredom.

Razvoj preduzetništva i inovativnosti treba podsticati u okviru unapred definisane strategije i jasno postavljenih sistemskih rešenja, počevši od uvođenja predmeta Preduzetništvo (izrada Biznis plana i Projekta) u obrazovni sistem, počevši od srednje škole, preko definisanja i razvoja institucionalne infrastrukture i modela za podsticaj preduzetništvu (Biznis inkubatori, klasteri, naučno tehnološki parkovi), pa do stimulisanja start- up-a i projekata angažovanja mladih u selima kao i davanja poreskih olakšica.

Jedna od reformskih mera usmerenih na tržište rada jeste uspostavljanje Nacionalnog okvira kvalifikacija, čiji je cilj unapređenje sistema kvalifikacija stečenih obrazovanjem i obučavanjem, podrška konceptu celoživotnog učenja i bolja pokretljivost radne snage. Nacionalni okvir kvalifikacija otvara mogućnost za unapređenje kvalifikacija i kompetencija za profitabilna visokokvalifikovana radnih mesta.

Što se tiče samih **preduzeća**, na njima je da u okviru konkurentskog ambujenta na nivou države, razmatraju sve aspekte mogućeg povećanja produktivnosti i podizanja kompetentnosti kao načina stvaranja konkurentске prednosti na tržištu.

Konkretno, neophodno je identifikovati sve faktore koji dovode do smanjenja produktivnosti (zbog nepotrebnog suvišnog rada), detaljno analizirati uzroke nastalog stanja i osmišljeno pristupiti rešavanju ovog problema. Neke od mera kojima se može povećati produktivnost su:

- poboljšanje kvalifikacione strukture radnika i primena stimulativnog sistema nagrađivanja
- podizanje intenziteta rada i smanjenje neopravdanih izostanaka
- poboljšanje organizacije rada, načina i metoda rada, sistema rukovođenja
- uvođenje timskog rada i fleksibilne organizacione strukture
- kontinuirana nabavka kvalitetnog materijala i korišćenje standardizovanih delova, kao i optimizacija zaliha
- stvaranje adekvatnih uslova za rad i sprovođenje mera za zaštitu na radu
- uvođenje nove tehnologije i tehnike i tehničko tehnoloških mera
- potpunije korišćenje kapaciteta i kvalitetnije održavanje mašina, opreme i alata

Preduzeće mora da stvara pretpostavke i preduzima konkretne mere kroz koje će se graditi kompetentan, zainteresovan i motivisan kadar koji donosi konkurentsku prednost. U tom cilju potrebno je:

- obezbediti stalnu usklađenost kompetencija radnika sa zahtevima radnih mesta (dobra sistematizacija radnih mesta - definisanje poslova i zadataka i adekvatan izbor i postavljenje radnika na radna mesta)
- jasno definisati odgovornosti zaposlenih (opis poslova i jasni ciljevi)
- uspostaviti standarde i performanse rada i ponašanja zaposlenih
- permanentno obučavanje i osposobljavanje zaposlenih
- adekvatno i pravično nagrađivanje (objektivno vrednovanje radnih mesta i rada)
- participacija zaposlenih u donošenju odluka (kompetentan i odgovoran kadar)

Pitanje jasnog i preciznog definisanja radnih mesta odnosno poslova i zadataka koji se obavljaju u nekom preduzeću je polazni i svakako ključni momenat u planiranju potrebnog kadra (po broju i strukturi), a time i njegovom usklađivanju sa zahtevima posla kao i kontinuelnom osposobljavanju i ukupnom razvoju zaposlenih. Bitno je da se ukupne potrebe za kadrovima (broj i struktura radnih mesta) definišu na bazi kompleksnog sagledavanja svih faktora koji direktno ili indirektno utiču na broj i strukturu radnih mesta. U tom kontekstu treba sagledati uticaj naučno tehnološkog razvoja, organizacionih promena, opštih tendencija u prestrukturiranju kadra, promena metoda i načina rada, kao i strategijskih viđenja razvoja proizvodnje i preduzeća.

Osnovna uloga organizacije je da motiviše zaposlene da se stalno usavršavaju i to tako što će ih postavljati na radna mesta u skladu sa stvarnim kompetencijama, a njihov razvoj i napredovanje usloviti sticanjem potrebnih znanja i veština.

U skladu sa rečenim, pred svako preduzeće se postavlja nekoliko suštinskih zadataka od čije realizacije zavisi nivo funkcionisanja i usaglašenost razvoja. To se pre svega odnosi na:

- što preciznije utvrđivanje konkretnih potreba za obrazovanjem i obučavanjem (po broju, vrsti, specifikacijama, profilima itd.),
- definisanje planova i programa prema iskazanim potrebama i ciljevima,
- izbor odgovarajućih metoda obrazovanja, kontrola efekata i usaglašavanje procesa osposobljavanja i razvoja zaposlenih.

Ovakav pristup upravo obezbeđuje da se poveća nivo kvaliteta obrazovanja i obučavanja kao i transfer efekata osposobljavanja u praksu, odnosno da se realizuje koncept obrazovanja „po meri“ preduzeća. Na taj način organizacija podiže nivo kompetentnosti zaposlenih u funkciji efikasnijeg izvršavanja zadataka. S druge strane, pojedinac suočen sa novim zahtevima i novim poslovima oseća potrebu za novim stručnim znanjima i veštinama i spreman je da uči. Uz to on ima svoje lične aspiracije i očekivanja, čije ostvarenje vezuje za svoje obrazovanje i osposobljavanje. Zato je sasvim logično očekivati racionalno ponašanje organizacije, a to je da nastoji da motiviše pojedinca da neprekidno uči postavljajući ga na radno mesto na osnovu kompetencija, a njegov razvoj vezuje za sticanje potrebnih znanja i sposobnosti.

U tom kontekstu treba sagledati i adekvatno postaviti:

- sistem raspodele zarada (da zaradu čini deo koji je vezan za posao, za radni staž i promenljivi deo, koji zavisi od uspeha zaposlenog)
- motivisanje novcem (naći prihvatljivi način plaćanja zaposlenih - normiranih, administrativnih, istraživačkih i drugih poslova;

- individualno i grupno stimulisanje
- nenovčano stimulisanje (adekvatno definisanje poslova i zadataka na radnom mestu - da bude kreativno i izazovno, a ne monotono; pohvale i ukori – adekvatna primena; takmičenje -u funkciji zadovoljenja ego potreba; adekvatna društvena klima – prijatna i podsticajna; participacija zaposlenih u odlučivanju i postavljanju ciljeva
- sistem vrednovanja radnih mesta i učinka pojedinca (objektivno vrednovanje kao osnova adekvatnog i pravičnog nagrađivanja)

Svako preduzeće treba da ima jasnu predstavu o mogućim konkurentskim pozicijama u kojima se može naći u odnosu na druge tržišne učesnike, kao i načinima kroz koje se može obezbediti bolja pozicija u okviru grane.

U tu svrhu mogu koristiti matricu konkurentske pozicije (slika 1), koja je sačinjena na osnovu dve dimenzije:

- (a) proizvedena vrednost (rezultat raspoloživih resursa) i
- (b) relativni troškovi

Matrica pokazuje devet mogućih pozicija koje preduzeće može imati u odnosu na konkurente.

		Proizvedena vrednost		
		Mala	Jednaka	superiorna
T r o š k o v i	Niski	1 ?	2 Konkurentna prednost	3 Konkurentna prednost
	Jednaki	4 Konkurentna slabost	5 Izjenačena pozicija	6 Konkurentna prednost
	Visoki	7 Konkurentna slabost	8 Konkurentna slabost	9 ?

Slika 1 Matrica konkurentske pozicije [Milosavljević, 2007]

Naravno, preduzeće treba da preferirati one pozicije u kojima ostvaruje konkurentsku prednost u odnosu na druge. Pre svega, to je pozicija 3 - superiorna vrednost onoga što proizvodi i niski troškovi proizvodnje u odnosu na konkurenciju, zatim pozicija 6 - superiorna vrednost proizvoda i jednaki troškovi sa konkurencijom i konačno pozicija 2 - jednaka vrednost proizvoda i niski troškovi u odnosu na konkurenciju. Shodno tome, preduzeće će nastojati da izbegne one pozicije u kojima je konkurentno slabije u odnosu na druge.

Bitno je da preduzeće sebe i svoje konkurente posmatra i ocenjuje kroz ostvarenu suštinu **kompetentnosti** jer to omogućava da se krajnje objektivno upoređuju i na osnovu toga

definišu potrebe dajeg poboljšanja. Menadžment mora neposredno da učestvuje u aktivnostima na jačanju suštine kompetentnosti, da identifikuje postojeću, da stvori plan

pribavljanja nedostajuće suštine kompetentnosti, da je stvara, efektivno koristi i štiti i održava. Hamel i Prahalad [1996] sugerišu jednu matricu kao korisnu tehniku za plan stvaranja suštine kompetentnosti. U matrici se posmatraju dve dimenzije:

- a) suština kompetentnosti (može biti nova i stara)
- b) tržišta (mogu biti postojeća i nova)

		Tržišta	
		<i>Postojeća</i>	<i>Nova</i>
Sušтина kompetentnosti	<i>Nova</i>	<p><u>Premija +10</u> <i>Koja je nova kompetentnost potrebna da se zaštiti postojeće poslovanje na postojećem tržištu?</i></p>	<p><u>Mega mogućnosti</u> <i>Koje nove suštine kompetentnosti će biti potrebne da bi se učestvovalo na tržištima budućnosti?</i></p>
	<i>Stara</i>	<p><u>Popuniti prazninu</u> <i>Koje su mogućnosti da se postojeća pozicija na postojećim tržištima očuva proširenjem (leverage) postojeće suštine kompetentnosti?</i></p>	<p><u>Novi prostor</u> <i>Koje nove proizvode ili usluge preduzeće može da stvori kreativno boljim korišćenjem ili kombinovanjem postojeće suštine kompetentnosti?</i></p>

Slika 2 Plan stvaranja suštine kompetentnosti [Hamel, 1996]

Matrica pomeže menadžmentu u definisanju suštine kompetentnosti kroz koju će biti u stanju da zadovolji zahteve tržišta, bilo proširenjem postojećih ili sticanjem novih kompetentnosti ili njihovim boljim korišćenjem radi stvaranja novih proizvoda.

Bitno je da preduzeće sebe i svoje konkurente posmatra u smislu suštine kompetentnosti jer to omogućava menadžmentu da je objektivno ocenjuje i planski stvara.

Kada su u pitanju kompetencije koje treba da imaju i razvijaju preduzeća, Džavidan [1998] sugerišu preduzećima da se orijentišu na:

- a) napuštanje ili prilagođavanje onih kompetentnosti za koje se očekuje da će da gube vrednost u budućnosti
- b) održavanje i poboljšanje identifikovanih izvora kompetentnosti i sposobnosti
- c) povećati nivo identifikovanih izvora kompetentnosti i sposobnosti
- d) razvoj i prilagođavanje identifikovanih novih sposobnosti i kompetentnosti

Kada preduzeće procenjuje i odlučuje o tome koje aktivnosti može i treba da obavlja, a koje bi trebalo da prepusti drugima, treba da poče od analize realnih kompetencija kao i toga šta bi bilo isplativije. Generalno, preduzeće će se opredeliti za one aktivnosti koje predstavljaju suštinu njegovog poslovanja (jer je pretpostavka da to ono najbolje obavlja), dok će sve ostale aktivnosti kandidovati za neku vrstu eksternog povezivanja - odnosa

(dati da to obavlja drugi). Procenu treba vršiti na osnovu utvrđivanja nivoa izvesnosti sticanja konkurentske prednosti (na bazi podizanja sposobnosti) koja će rezultirati iz konkretnog predloga.

Zaključna razmatranja

Suština izloženog u ovom radu može se rezimirati u tri zaključne tačke.

Prva, nesporno je da je ponuđeni koncept i merni instrumentarij, koga je definisao Svetski ekonomski forum, dao nekoliko opšteprijvatljivih odrednica i na dobar način povezoao uticaj indikatora na produktivnost i konkurentnost, a time i na ukupan rast i razvoj privrede.

To predstavlja dobru teorijsko metodološka osnova za analizu dostignutog nivoa konkurentnosti neke privrede i njeno objektivno upoređenje sa drugim, utvrđivanje slabosti i uzroka nedovoljne konkurentnosti kao i predlaganje mera za poboljšanje konkurentnosti uz mogućnost kvantifikovanja uticaja faktora i indikatora.

Druga, svako nastojanje da se definiše konkretan model poboljšanja konkurentnosti podrazumeva povezano razmatranje i predlaganje mera na makro i mikro nivou. Shodno tome, polazna pretpostavka u građenju modela podizanja konkurentske prednosti preduzeća je da se prethodno moraju izgraditi osnovni instuticionalni i infrastrukurni uslovi kao i makroekonomsko okruženje koje je podsticajno za razvoj indikatora koji utiču na produktivnost i konkurentnosti.

Treća, zbog složenosti koncepta konkurentnosti i činjenice da postoji veliki broj faktora, koji sadrže brojne indikatore i podindikatore, u ovom radu je definisan predmet tako da je obuhvaćen samo deo indikatora i to onih koji se odnose na ljudski potencijal (obučenost, znanje, sposobnost, motivacija, preduzetnička organizaciona kultura, tržište rada, inovativnost).

Konkretno ponuđeni model poboljšanja produktivnosti i ostvarenja konkurentske prednosti preduzeća ima dve celine:

- a) Predlog neophodnog poboljšanja institucionalnih i makroekonomskih uslova i politika koje se prevashodno odnose na indikatore bitne za kompleksan sadržaj i razvoj ljudskog potencijala, stvarajući tako neophodan konkurentski i podsticajni ambijent
- b) Predlog konkretnih rešenja, mera i postupaka za definisanje modela poboljšanja produktivnosti i ostvarenja konkurentske prednosti preduzeća.

Prilozi

Prilog 1

Rang zemalja na osnovu Globalnog indeksa konkurentnosti

DRŽAVE	G O D I N E					
	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ALBANIJA	96 3,72	88 3,94	78 4,06	89 3,91	95 3,85	97 3,84
B i H	109 3,53	102 3,7	100 3,83	88 3,93	87 4,02	
BUGARSKA	76 4,02	71 4,13	74 4,16	62 4,27	57 4,31	54 4,37
HRVATSKA	72 4,03	77 4,04	76 4,08	81 4,04	75 4,13	77 4,13
GRČKA	71 4,04	83 3,99	90 3,92	96 3,86	91 3,93	81 4,04
MAĐARSKA	58 4,22	52 4,33	48 4,36	60 4,30	63 4,25	60 4,28
MAKEDONIJA	84 3,95	79 4,02	79 4,05	80 4,04	73 4,14	63 4,26
CRNA GORA	62 4,16	49 4,36	60 4,27	72 4,14	67 4,20	67 4,23
RUMUNIJA	64 4,11	64 4,16	77 4,08	78 4,07	76 4,13	59 4,30
SLOVENIJA	37 4,55	45 4,42	57 4,3	56 4,34	62 4,25	70 4,22
SRBIJA	93 3,77	96 3,84	95 3,88	95 3,87	101 3,77	94 3,90

Izvor : Global Competitiveness Report 2015 - 2016

Prilog 2

Vrednosti Globalnog indeksa po stubovima konkurentnosti

ZAHTEVI	D R Ž A V E										
	Alb	BiH	Bug	Hrv	Grč	Mađ	Mak	CG	Rum	Slov	Srb
OSNOVNI FAKT.											
Institucije	3,83	3,87	3,32	3,59	3,64	3,67	4,26	3,96	3,56	3,81	3,21
Infrastruktura	3,52	3,67	4,06	4,72	4,88	4,56	3,73	4,10	3,65	4,88	3,93
Makroekon. okruž	3,82	4,23	5,45	4,44	3,31	4,78	4,93	4,46	5,20	4,27	3,51
Zdravst. i osn.obraz.	5,85	5,99	6,03	5,91	6,15	5,84	5,64	6,31	5,51	6,50	5,76
FAKTORI EFIKAS											
Visoko obraz. i obuk	4,53	4,30	4,49	4,67	4,84	4,68	4,32	4,68	4,63	5,33	4,25
Efikasn. tržišta roba	4,15	3,98	4,37	4,05	4,20	4,36	4,64	4,34	4,18	4,40	3,78
Efikasn. tržišta rada	4,02	4,15	4,24	3,86	3,74	4,17	4,21	4,24	4,04	3,93	3,73
Razvoj finan.tržišta	3,39	3,53	4,17	3,93	2,97	3,93	4,49	4,26	4,12	2,85	3,50
Tehnička spremnost	3,30	3,74	4,73	4,56	4,79	4,43	3,99	4,28	4,49	5,05	4,45
Velicina tržišta	2,94	3,09	3,87	3,58	4,34	4,26	2,91	2,16	4,44	3,45	3,68
FAK. INOV. I SOF.											
Poslovna softiciran	3,61	3,53	3,61	3,83	3,91	3,75	3,78	3,69	3,77	4,11	3,21
Inovativnost	2,73	3,28	2,94	3,10	3,18	3,50	3,28	3,37	3,28	3,64	2,89

Izvor : Global Competitiveness Report 2015 - 2016

Reference

1. Asemoglu, D. I Robinson, Dž.A. (2014): Zašto narodi propadaju poreklo moći, prosperiteta i siromaštva, Bgd, Clio
2. Back, T., Levine, R., Loayza, N. (2000): „Finance and Sources of Growth“, Journal Of Financial Economics, 58 (1 -2), 261 -300
3. Bienkowski, W. (2006) : How much are studies of competitiveness Worth?. Some critical theoretical reflections on the issue, The second Economic Forum On „New Europe“, April, 2006
4. Cvetanović, S., Despotović, D Nedićević (2012): Comparative analysis of business sophistication of Serbia and its neighboring countries, Industrija, 40 (4), 89- 106
5. Dahlaman, C. (2007): Tehnology, globalization and international competitiveness Challenges for developing countries, in: Industrial Development for the 21st Century, New York, p.32
6. Fagerbeg, J (2000): Technological Progress, structural Change and Productivity Growth: A Compatitive study, structural change and Economic Dynamics, 11 (4), 393- 418
7. Đorđević, M., Veselinović, P (2010): Razvojne karakteristike srpske ekonomije u periodu tranzicije, Škola biznisa, 1 (21- 30)
8. Geiger, T (2015) : Competitiveness Data set, World Economic Forum. Retrieved July 26, 215
9. Hamel, G. And C.K. Prahalad (1996): Competing for the Future, Harvard Business School Press, Boston, str 250
10. Jakopin, E. (2013) :Institucionalne performanse konkurentnosti privrede Srbije. U V
11. Javadin, M (1998) :Core Competence What does It mean in practice, Long Range Planning, No 1, str 69
12. Levine, R (2005) „Finance and Growth“: Theory and Evidence, Handbook of Economic Growth, in: Aghion P. And S. Durlauf (ed) vol I, 865- 934
13. Кузьминов, Я., Радаев, В, Яковлев, А, и Ясин, Е. (2005). Институты: от заимствования к выращиванию. Вопросы экономики, 5, 5-27.
14. Kendrick, J., Understanding, Productiveity, str. 7.]
15. Levine, R (2005): „Finance and Growth“: Theory and Evidence, Handbook of Economic Growth, in: Aghion P. And S. Durlauf (ed) vol I, 865- 934
16. Maddison, A. (1997) : Growth and slowdown in advanced capitalist ekonomies: techniques of quantitative assessment. Journal of Economic literature, 649-698
17. Mitrović, B., Stefanović, Z. (2007) : Institucionalne pretpostavke povećanja konkurentnosti privrede Srbije. TEME, 31 (2) 263- 272
18. Milosavljević, M., (2007): Savremeni strategijski menadžment, Megatrend, Bg, str 73
19. Mroczkowski, T (2012): New Pleyers in Life Science Innovation: Best Pactice in Reseach and Development from Around the World. FT Press Upper Saddle River, New Jersey
20. North, D. C. (1994): Economic performance through time. American Economic Review, 84 (3) 359- 368
21. North, D.C. (1990): Instituions, Institutional change and Economic Performance. Cambridge University Press, Cambridge
22. Porter, M.,E. (2008):O konkurenciji, FEFA, Beograd
23. Porter, M. (1990): The Compatitive Advantage of Nations, New York: Free Press
24. Porter, M. (2000): Location, Competition and Economic Development:Local Clusters in a Global Economy. Economic Development Quaterly, 14 (1), 15- 34
25. Poreter, M., (1985): Competitive Advantage Creating and sustaining Superior performance, The Free Press, New York, str 11

26. Полтерович, В. (1999): Институциональные ловушки и экономические реформы. Экономика и математические методы, 35(2), 1-37
27. Rodrik, D. (2001): Development Strategies for the 21 st Century. In B. Plesković, and S. Nicholas (eds) Annual World Bank Conference on Development Economics 2000. Washington DC: World Bank,
28. Sanchez, K. R. and A. Heene (1997) : Competence Based Strategic Management Concept and Issues for Theory, Research and Pretice, John Willey and Sons, Chicchester, str 11
29. Stiglitz, J., E. (2006): Marking globalization work, Chapter III, London, Penguin Books Ltd. 61- 102
30. Syrquin, M. (2007): Structural change and Development, In Dutta, A. and Ros. C. (ed), International Handbook of Development Economics, Vol 1, Uk: Edvard Elgar Publishing
31. Sharle, A. (2003): Competitiveness and the Labour Market, Ministry of Finance, Hungary, Working Paper No 4
32. Samjuelson, P., Nordhaus, W. (2009): „Ekonomija“, Mate, Zagreb, str 635
33. Todorovi, J., (1988): Strategijski menadžment, Ekonomski fakultet, Beograd, str 441

IZVOZ KAO STRATEGIJA ULASKA NA INOSTRANO TRŽIŠTE – VRSTE I MODALITETI

Rezime

Kao posledica razvoja nauke, savremene tehnologije, tržišne ekonomije i novih oblika komunikacije, nastao je fenomen globalizacije.

Sve postaje jedinstveni sistem, a tržište dostupno svima. Omogućava se slobodno kretanje kapitala, roba, usluga i informacija. Tako globalizacija zadire u ekonomiju, politiku, pa čak i u kulturu. Ukratko, stvara se globalno selo. Kao jedan od dominantnih trendova, internacionalizacija poslovanja primorava preduzeća da svoje poslovanje prošire na inostrano tržište. Jedan od glavnih razloga za internacionalizaciju je smanjivanje zavisnosti od domaćeg tržišta i disperzija rizika. Međutim, glavni razlog internacionalizacije je razvoj preduzeća koji dugoročno vodi ostvarivanju većih profita. Prilikom donošenja odluke o internacionalizaciji, preduzeće mora biti svesno da će se ta odluka odraziti na sve aspekte poslovanja.

Iz ovog razloga, potrebno je razmotriti prethodno iskustvo u međunarodnom poslovanju, dodatne troškove koji bi nastali u slučaju širenja na inostrano tržište kao i rizik mogućeg neuspeha preduzeća.

Ključne reči: nauka, tržišna ekonomija, internacionalizacija, profit.

Nevenka Nićin, Full Professor⁴
Vojislava Grbić, Assistant Professor⁵
Master Larisa Milosavljević⁶

EXPORT AS A STRATEGY OF ENTERING THE FOREIGN MARKET - TYPES AND MODALITIES

Summary

As a consequence of the development of science, modern technology, market economy and new forms of communication, the phenomenon of globalization arose.

Everything becomes a unique system, and the market is accessible to everyone. Free movement of capital, goods, services and information is facilitated. Thus, globalization is affecting economy, politics, and even culture. In short, a global village is created. As one of the dominant trends, internationalization of business forces companies to expand their business to foreign markets. One of the main reasons for internationalization is the reduction of dependence on the

¹ Univerzitet Union, Fakultet za poslovno industrijski menadžment i pravo, Beograd, Ekonomski fakultet, Evropski univerzitet Brčko, Brčko distrikt, nicinnevenka@gmail.com

² Evropski univerzitet Brčko distrikt, Brčko, BIH, Bijeljinska 72-74; Visoka škola strukovnih studija za menadžment i poslovne komunikacije, Sremski Karlovci, Mitropolita Stratimirovića 110, vojislava.grbic@gmail.com

³ Doktorand na Ekonomskom fakultetu Univerziteta Privredna akademija, Novi Sad

⁴ Univerzitet Union, Faculty of Business Industrial Management and Law, Belgrade, Faculty of Economics, European University Brcko, Brcko District, nicinnevenka@gmail.com

⁵ European University Brcko District, Brcko, BIH, Bijeljinska 72-74; College for Management and Business Communication, Sremski Karlovci, Mitropolita Stratimirovića 110, vojislava.grbic@gmail.com

⁶ Ph.D. at the Faculty of Economics, University Privredna akademija, Novi Sad

domestic market and risk dispersions. However, the main reason for internationalization is the development of a company that in the long run leads to the realization of higher profits. When making a decision on internationalization, the company must be aware that this decision will affect all aspects of the business.

For this reason, it is necessary to consider the previous experience in international business, additional costs that would arise in case of expansion to the foreign market as well as the risk of possible failure of the company.

Key words: science, market economy, internationalization, profit.

UVOD

Prilikom izbora strategije ulaska na inostrano tržište, preduzeće mora imati u vidu da ne postoji idealna strategija koju bi sledila sva preduzeća pri ulasku na isto inostrano tržište.⁷ Iz ovog razloga, preduzeće treba, razmatrajući prethodne odluke, da odabere onu strategiju koja će mu najbolje odgovarati. Svaki od načina ulaska na inostrano tržište zahteva specifične menadžerske veštine.

U praksi, mnoga preduzeća su razvila specijalizovane menadžerske veštine za određene načine ulaska na tržište. Na primer, neke od multinacionalnih kompanija iz najrazvijenijih zemalja su jedno vreme preferirale u 100%-tnom vlasništvu čak i kada je rastao finansijski trošak (npr. Union Carbide, IBM, Honeywell, Philips i Američka auto kompanija spadaju u ovu kategoriju). Za razliku od multinacionalnih kompanija, mala i srednja preduzeća, čije se poslovanje bazira na tehnološkim proizvodima, periferiju ekspanziju putem licenciranja i zajedničkog ulaganja. Po navedenom, preduzeća najčešće slede proverene metode ulaska koje su se, istovremeno, pokazale najuspešnijima. Razlog tome je što se na taj način minimizira rizik ulaska, a povećava verovatnost uspeha (npr. Xerox i 3M se uspešno internacionalizuju putem zajedničkog ulaganja, a IBM preferira filijale u 100% tnom vlasništvu).⁸

Strategije ulaska na inostrano tržište grupisane su u tri osnovne genetičke strategije⁹: strategija izvoza, vlasništva i proizvodnje u inostranstvu. Svaka od ovih strategija obuhvata niz specifičnih metoda ulaska u poslovnoj praksi, ali zbog zajedničkih osobina ista se svrstava u jednu od osnovnih generičkih strategija. Strategija izvoza se deli na direktnu i indirektnu metodu. Pod pojmom strategije vlasništva se razmatraju strateške opcije zajedničkog ulaganja kao i savezi i akvizicije; u strategiju proizvodnje u inostranstvu spadaju strategija licenciranja, franšizno poslovanje, ugovorna proizvodnja, sklapanje proizvoda u inostranstvu kao i potpuno integrisana proizvodnja.

Kod generičke strategije izvoza, zajedničko obeležje svih oblika je to da je proizvodnja još uvek u vlastitoj, domaćoj zemlji. Izvoz predstavlja najčešće korišćenu metodu ulaska na inostranstvo tržište za ona preduzeća koja su prvi put na međunarodnoj sceni. Izvoz se ostvaruje jednim od dva moguća modaliteta: indirektni i direktni izvoz. Indirektni (posebni) izvoz predstavlja najjednostavniji način ulaska na inostrano tržište. Posao izvoza može obavljati izvozna kuća koja će upravljati celokupnim izvoznim poslom, tzv. Export Management

⁷ Young, S., Hamill, J., Wheeler, C., Davies, R.J., (1989.), „International Market Entry and Development“, str.24-28.

⁸ Johansson, Johny K., (2008), „Global Marketing: Foreign Entry, Local Market & Global Management“. McGraw-Hill, international Edition, str.31-38.

⁹ Gillespie, K., Jeannet, J.P., Hennessey H.D., (2004.), „Global Marketing: An Interactive Approach“, Houghton Mifflin Company, str.48-61.

Comapany (EMC)¹⁰. EMC je nezavisno preduzeće koje preuzima odgovornost za istraživanje inostranog tržišta, zaštitu patenta, organizaciju distributivnih kanala, poslovne logistike kao i marketinšku operativu na inostranom tržištu¹¹. Ova vrsta indirektnog izvoza ima mnoge prednosti za domaće preduzeće, a posebno za mala i srednja preduzeća bez izvoznog iskustva. Značajna prednost korišćenja posrednika u izvoznom poslovanju se ogleda u njegovom poznavanju uslova poslovanja na inostranom tržištu¹². Ostale prednosti koje ovi autori navode su: mala ili nikakva investicija za ulazak na inostrano tržište, nije potrebno imati svoje zaposlene u inostranstvu, EMC razvijenu mrežu prodajne ifrastrukture kao i potrebno znanje o međunarodnom marketingu i distributivnim kanalima.

Kao glavni nedostatak indirektnog izvoza, navodi se nemogućnost kontrole nad prodajnim i celokupnim marketinškim procesom u inostranstvu. Takođe, ukoliko proizvod ima duži životni ciklus i zahteva veće izdatke za razvoj tržišta, tada EMC najčešće ne ulaže dovoljno napora kako bi proizvod uspeo na novom tržištu. Međutim ovi autori dodaju i nedostatak samostalnog sticanja veština koje se razvijaju kroz iskustvo poslovanja u inostranstvu. Uz EMC, posao izvoza mogu obavljati i izvozni agenti. Izvozni agenti su individualci ili preduzeća koja pomažu proizvođaču u procesu izvoza dobara. Razlika agenata u odnosu na EMC je ta što agenti pružaju ograničen broj usluga i usredsređeni su na jednu zemlju ili jedan deo sveta. Agenti su isključivo fokusirani na izvozu prodaju i upravljanje proizvodnom linijom.

Glavna prednost korišćenja izvoznih agenata leži u činjenici da proizvođači ne treba da imaju menadžera za izvoz koji upravlja dokumentacijom i izvoznim zadacima. Glavni nedostatak ovakve vrste izvoza je ograničenost u pokrivanju tržišta. Iz ovog razloga, ukoliko se preduzeće želi širiti na veći broj inostranih tržišta treba da angažuje veći broj izvoznih agenata. Direktna (neposredna) izvoz koriste preduzeća kada direktno izvoze kupcu ili izvoze preko posrednika koji su locirani u inostranstvu¹³. Drugim rečima, domaći posrednik nije uključen u poslovanje preduzeća u inostranstvu. Direktna izvoz zahteva više veština, menadžerskog vremena kao i finansijskih resursa od indirektnog izvoza. Međutim, direktni izvoz daje preduzeću stepen kontrole nad distributivnim kanalima i marketinškim ulaganjima¹⁴.

Kod direktne metode izvoza, glavna odluka se avodi na izbor između osnivanja pojedine filijale ili zapošljavanja nezavisnog posrednika¹⁵. Ova odluka u velikoj meri zavisi od željenog stepena kontrole nad marketinškim programom u inostranstvu kao i od raspoloživih finansijskih sredstava. Investicije u sopstvene filijale predstavljaju veću obavezu i zahtevaju ulaganja više finansijskih sredstava nego kod korišćenja nezavisnih agencija. Ukoliko je potencijalno inostrano tržište veliko, tada je za preduzeće bolje da ima kontrolu nad poslovnim operacijama u inostranstvu.

MARKETING ODNOSA I SARADNJE U INOSTRANOM KONTEKSTU

Često spominjana globalizacija je stvorila potrebu za marketingom odnosa i saradnje (*eng. relationship marketing*), posebno kod preduzeća koja izlaze na inostrana tržišta i koja

¹⁰ Johansson, Johny K., (2008), „Global Marketing: Foreign Entry, Local Market & Global Management“, McGraw-Hill, international Edition, str.112-139.

¹¹ Gillespie, K., Jeannet, J.P., Hennessey H.D., (2004.), „Global Marketing: An Interactive Approach“, Houghton Mifflin Company, str.52-61.

¹² Isto, str.73-75.

¹³ Isto, str. 81-88.

¹⁴ Johansson, Johny K., (2008), „Global Marketing: Foreign Entry, Local Market & Global Management“, McGraw-Hill, International Edition, str. 142-146.

¹⁵ Isto, str. 163-171

žele iskoristiti mogućnost saradnje s inostranim uvoznikom kako bi uz što manje rizika registrovala uspeh na novom tržištu. Međutim, veza s inostranim partnerom uključuje jedinstveni rizik koji proizilazi iz transakcionog odnosa kod partnera iz različitih kulturnih pozadina. Iz ovog razloga, razvoj dugoročnog i profitabilnog odnosa s inostranim partnerom je isključivo zahtevan posao koji iziskuje napore obe strane. Paralelno s tom činjenicom raste i važnost istraživanja i razumevanja odnosa između izvoznika i uvoznika. Iz ovog razloga, marketing odnosa i saradnje se javlja kao efikasan način upravljanja poslovnim odnosima¹⁶.

Marketing odnosa i saradnje predstavlja sve marketinške aktivnosti koje su usmerene na uspostavljanje, razvijanje i održavanje uspešnih poslovnih odnosa¹⁷. Glavni cilj marketinga odnosa i saradnje je razvoj dugoročnog odnosa s kupcima ili dobavljačima kako bi se povećala vrednost za obe strane¹⁸. Dugoročan odnos stvara vrednost zbog toga što kupac i prodavac rade zajedno na razvoju odnosa koji može doneti korist za oba preduzeća. Za razvoj uspešnog marketinga odnosa i saradnje potrebno je razviti kvalitetnu marketinšku infrastrukturu kao što su oglašavanje, razvijena distribucijska mreža (proizvodnja, prethodne kao i posle prodajne usluge), tehnologija i menadžment kvaliteta¹⁹. Takođe, isti autori sugerišu da specifičan kulturni kontekst značajno utiče na prirodu marketinga odnosa i saradnje. Problem postaje kompleksniji kod međunarodnih preduzeća koja posluju u zemljama s različitim nivoom ekonomskog razvoja i konkurentnosti. Iz ovog razloga, menadžeri treba da detaljno prouče inostrani kontekst kao i da oblikuju strategiju marketinga odnosa i saradnje koje će odgovarati kontekstualnim kulturnim različitostima.

Jedan od osnovnih praktičkih pretpostavki marketinga odnosa i saradnje je da preduzeća stvaranjem odnosa sa svojim klijentima istovremeno povećavaju njihovo zadovoljstvo i odanost preduzeću. Takođe, stvorena lojalnost kod klijenata doprinosi većoj profitabilnosti preduzeća. Marketing odnosa i saradnje se razvija s posebnim naglaskom na dugoročne odnose i sa glavnom usmerenošću na privrženost i poverenje. Navedene varjabile su nužna pretpostavka za stvaranje i održavanje uspešnog odnosa, koji se meri dugoročnošću i zadovoljstvom uključenih stranki²⁰.

Privrženost je suštinski deo marketing odnosa, a bavi se razmenama u poslovnom svetu tokom dužeg vremenskog razdoblja. Upravo, privrženost partnera ukazuje na njihovu želju za ostankom i daljim razvijanjem poslovnog odnosa²¹. Privrženost se smatra gradivnom varjablom poslovnog odnosa²² jer stvara povezanost partnera u njihovom poslovnom odnosu. Privrženost ima pozitivan uticaj na vitalna pitanja poslovanja preduzeća kao što je namera ostajanja u poslovnom odnosu i saradnji s poslovnim partnerom. Poveravanje se najčešće navodi kao prethodnica privrženosti u ljudskom ponašanju²³. Neki autori navode da sa

¹⁶ Achrol, R.S. (1991.), „Evolution of the Marketing Organization: New Forms for Tubulent Environments“, Journal of Marketing, str. 14-18.

¹⁷ Morgan, R.M. i Shelby D.H., (1994.), „The Commitment-Troust Theory of Relationship Marketing“, Journal of Marketing, str.51-55.

¹⁸ Juntner, U., Hans P.W. (1995.), „Interactive Systems Value Creation Through Relationship Marketing“, in AMA, chicago, str.62-67.

¹⁹ Iyer, Gopalkrishnan R., Sharma, Arun, Bejou, David, (2006), „Developing Relationship Equity in International Markets“, Journal of Relationship Marketing, str.21-28.

²⁰ Morgan, R.M. i Shelby D.H., (1994.), „The Commitment- Trust Theory of Relationship Marketing“, Journal of Marketing, str.32-34.

²¹ Anderson, E.Weitz,B. (1992.), „The Use of Pledges to Build and Sustaion Commitment in Distribution Channels“, Journal of Marketing Research, str. 45-49.

²² Isto, str.52-57.

²³ Ulaga, W.,Eggert, A.(2004.), „ Relationship value and relationship quality: Broadening the nomalogical network of business-to-business relationships“, European Journal of Marketing, str.37-41.

sticanjem poverenja u procesu razmene, partneri razvijaju imunitet prema potencijalnom oportunističkom ponašanju²⁴. Pri tome, uvoznik ulaže u izvoznikovu marku, čime se osigurava proizvođačev uspeh na inostranom tržištu. Kada u poslovnom odnosu preovladava poverenje, tada postoji bolja povezanost među partnerima što u završnici pospešuje razmenu resursa kao i koordinaciju aktivnosti u ostvarivanju zajedničkih ciljeva. Uz navedene relacijske varjable koje utiču na odnos izvoznika i uvoznika, u literaturi se još spominju i „vrednost odnosa“, „kvalitet odnosa“, „zadovoljstvo“ kao i „pouzdanost“.

Kvalitet odnosa je pokazatelj očekivanja dugoročnog odnosa i on održava ukupnu snagu istog²⁵. Kvalitet odnosa poboljšava performanse uvoznika, što za uzvrat poboljšava izvozne performanse (prihode i profit)²⁶. Zadovoljstvo kupaca je široko prihvaćen pojam među istraživačima kao snažan pokazatelj bihevioralnih varijabli kao što su namera kupovine ili lojalnost. Ovi autori navode da zapravo zadovoljstvo kupaca nastaje kao rezultat upoređenja očekivanja i ukupne performanse proizvoda ili usluge. Kupac oseća zadovoljstvo kada smatra da je proizvod ili usluga jednaka njegovom očekivanju. Ukoliko, performanse proizvoda nadmaše očekivanja tada je kupac vrlo zadovoljan, a kada su performanse ispod očekivanja tada nastupa nezadovoljstvo kupaca.

VREDNOST ODNOSA

Pojam poslovnog odnosa postaje sve važniji u menadžerskoj praksi, ali i u akademskim istraživanjima. Sve brojniji konkurenti, zahtevniji potrošači kao i lakoća dostupnosti informacija su doveli do borbe preduzeća na poslovnom tržištu. Kako bi povećali konkurentnost i diferencirali se na tržištu, preduzeća prilagođavaju proizvode kupcima i konstantno poboljšavaju svoje usluge usmerene njima. Kao jedna od dodatnih varjabila koja može uticati na konkurentnost je i izgradnja dobrog poslovnog odnosa prema dobavljačima i krajnjim kupcima.

Ulaganje u poslovni odnos, danas predstavlja normalan i obavezan deo poslovanja. Iz akademske perspektive, poslovni odnos pruža bogato i rastuće područje istraživanja koje se fokusira na odnos kupca i dobavljača na poslovnim tržištima²⁷.

Istraživači su dali mnoge uvide u periodu i mehanizme odnosa kupaca i dobavljača i razvili su pojmovne okvire integrisane u business-to-business modele²⁸. Pregledavanjem istraživanja vezanih za vrednost odnosa, otkrilo se da postoje određena istraživačka pitanja koja još nisu određena. „Vrednost odnosa“ je subjektivan pojam i svako preduzeće ga drugačije definiše u zavisnosti od razloga ulaska u poslovni odnos kao i od očekivanja od istih. U tom odnosu obe strane balansiraju između koristi koje ostvaruju odnosom i određenih troškova koje treba podneti²⁹, a u cilju ostvarivanja dugoročne profitabilne veze.

Među ostalim konceptualizacijama, vrednostima se smatra kombinacija ekonomskih, tehničkih, uslužnih i socijalnih koristi³⁰. Trošak se, ponekad, posmatra u novčanom smislu,

²⁴ Isto, str.53-61.

²⁵ Isto, str.72-77.

²⁶ Isto. Str.81-84.

²⁷ Dyer, i sar. (1998.), „The relational view: Cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage“, *Academy of Management Review*, str.14-23.

²⁸ Isto, str.31-34.

²⁹ Zaheer, A., McEvily, B., Perrone, V., (1998.), „Does trust matter? Exploring the effects of interorganizational and interpersonal trust on performance“, *Organization Science*, str.31-37.

³⁰ Anderson, E.Weitz,B. (1992.), „The Use of Pledges to Build and Sustain Commitment in Distribution Channels“, *Journal of Marketing Research*, str.41-49.

dok definicije troška opisuju kao žrtvu u širem smislu³¹, i konceptualizuju poslovni odnos kao indikator poverenja, prednosti i zadovoljstva od strane kupaca. Takođe, delom i indentifikuju zadovoljstvo i poverenje kao ključne elemente kvaliteta odnosa.

Stvaranje *Vrednosti* i „*Vrednosti odnosa*“ mogu se posmatrati kao razlozi nastanka saradnje između kupaca i dobavljača³². Iz ovog razloga, tržišna razmena i nastaje, jer uključene strane očekuju koristi, odnosno profit nakon razmene. Što se tiče očekivanja ako je primljena viša neto vrednost, to će biti jača motivacija za iniciranje i održavanje poslovnog odnosa.

POUZDANOST

Za razliku od varijabili poverenja i privrženosti, pouzdanost ne uključuje osećajne elemente već institucionalizovane standarde koji služe za smanjenje rizika poslovanja³³. S obzirom da poverenje ima ulogu u međuljudskim odnosima, ukazuje se na važnost korištenja pouzdanosti u međuorganizacijskim odnosima.

Naude i Jiang (2009.) su autori koji su svojim istraživanjima pokazali da se za održavanje poslovnog odnosa, preduzeća ne smeju isključivo usredsrediti na jačanje pouzdanosti, već cilj treba da bude u izgradnji poverenja s poslovnim partnerima. Sve u svemu i poverenje i pouzdanost predstavljaju značenje varijable za izgradnju poslovnog odnosa u dugoročnoj perspektivi.

Pouzdanost u poslovnim odnosima ne zavisi od privrženosti, ali je povezana s pojmovima razumnog očekivanja, pozitivnog rezultata i dokazane sposobnosti³⁴. Pouzdanost u međuorganizacijskim odnosima označava pozitivna očekivanja od strane članova organizacije da će se specifične potrebe preduzeća ispuniti u poslovanju s partnerom s obzirom na njegove prethodno dokazane sposobnosti. Organizacijska sposobnost je od presudne važnosti kada se u obzir uzme činjenica da poverenje u većem delu zavisi od uspešnih transakcija iz prošlosti poslovnih partnera³⁵. Pouzdanost na organizacijskom nivou zahteva racionalnu procenu kao što su prednosti, troškovi i potencijalni rizik upuštanja u poslovni odnos.

Uprkos važnosti pitanja pouzdanosti u poslovnim odnosima, postoji znatan nedostatak istraživanja vezanih za to.

RELACIJSKI KAPITAL

Relacijski kapital se definiše kao međusobno poverenje, poštovanje, razumevanje i bliski prijateljski odnos između pojedinaca u poslovnoj saradnji³⁶ (Thuy i Quang, 2005.).

³¹ Dorsch, M.J., et(1998.), „The role of relationship quality in the stratification of vendors as perceived by customers“, Journal of the Academy of Marketing Science, str.162-178.

³² Ulaga, W., Eggert, A.(2004.), „Relationship value and relationship quality: Broadening the nomological network of business-to-business relationships“, European Journal of Marketing, str.25-39.

³³ Mouzas, S., Henneberg, S. I Naude, P. (2007.), „Trust and reliance in business Relationships“, European Journal of Marketing, str. 87-89.

³⁴ (Blois, K.J., (1999.), „Trust in business-to-business relationships: an evaluation of its status“, Journal of Management Studies, str. 64-68.

³⁵ Ring, P.S. i Van de Ven, A., (1992.), „Structuring cooperative relations between organizations“, Strategic Management Journal, str.32-39.

³⁶ T Thuy, L.X.,Quang, T., (2005.), „Relational Capital and Performance of International Joint Ventures in Vietnam“, Asia Pacific Business Review, str.37-39.

Konotacija pojma relacijskog kapitala ističe da je to kapital koji proizilazi iz odnosa i nije zadana dimenzija, koja se zasniva isključivo ako partneri imaju poverenje jedni u druge. Da bi se stvorio, relacijski kapital zahteva se dugoročan napor od strane partnera u izgradnji i održavanju poslovnog odnosa, a jednom razvijen, relacijski kapital će na kraju imati koristi za obe strane.

Relacijski kapital se može definisati kao resurs koji nastaje unutar društvene mreže³⁷. Poverenje je jedan od ključnih aspekata relacijskog kapitala³⁸. Kad se poverenje gradi putem ponavljanih transakcija, donosioci odluka su, manje zabrinuti za oportunističko ponašanje poslovnog partnera³⁹. Kako se poverenje razvija, donosioci odluka postupno napreduju od uključivanja u više rizične poslovne interakcije. Prema tome, relacijski kapital smanjuje oportunističko ponašanje i olakšava korporativno ponašanje u poslovnim odnosima⁴⁰. Takvi odnosi razvijaju poverenje, poštovanje, prijateljstvo i uzajamnost koje s vremenom smanjuje troškove nadzora i poboljšavanje saradnje unutar poslovnog odnosa.

Relacijski kapital dozvoljava privilegovani pristup ključnim resursima poslovnog partnera i povećava spremnost istraživanja novih poslovnih mogućnosti. Empirijska istraživanja su pokazala prednosti relacijskog kapitala u smislu poboljšanja kvaliteta⁴¹, i podsticanju inovacija. U tom smislu, relacijski kapital povećava spremnost kupca i dobavljača da dodatne rizike i veće investicije u projekte s ciljem postizanja operativne i strateške prednosti.

S druge strane, nedostatak relacijskog kapitala povećava nesigurnost u vezi i uzrokuje ograničavanje pristupa potencijalno važnim resursima. Međutim, kako se relacijski kapital izrađuje, može se otvoriti mogućnost za oportunističko ponašanje.

Preveliki nivo poverenja može naterati kupca da smanji intezitet monitoringa poslovnog odnosa što dobavljač može zloupotrebiti. Smanjenjem kontrolnih mehanizama stavlja dobavljača u bolju poziciju za ostvarivanje prednosti nad kupcem. Kao što rezultati istraživanja pokazuju⁴² menadžeri treba da pažljivo utvrde optimalni nivo relacijskog kapitala, kako ne bi doživeli i negativne učinke kapitala.

Relacijski kapital igra važnu ulogu u međupartnerskom učenju, a to znači i sticanje znanja koje doprinosi konkurentskim prednostima. Iz ovog razloga, preduzeća bi trebalo da koriste kapital kao resurs kojim se može aktivno upravljati. Osim toga, neki istraživači su приметili da relacijski kapital nije statičan i da ga treba postupno razvijati tokom poslovnog odnosa⁴³.

³⁷ Dyver, J.H.,& Sing, H. (1998.), „The relational view: Cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage“, *Academy of Management Review*, str. 23-35.

³⁸ Coleman, J.S.(1990.), „Foundations of Social Theory“, The Belknap Press of Harvard University Press, str.12-31.

³⁹ Blau, P.M.(1964.), „Exchange and Power in Social Life“, Wiley, str.17-22.

⁴⁰ Villenaa, Veronica H., Revillaa, E. I Choi, Thomas Y. (2010.), „ The dark side of buyer-supplier relationships: A social capital perspective“, *Journal of Operations Management*, str. 45-49.

⁴¹ Cousins, P.D., Handfield, R.B., Lawson, B. Petersen, K.J., (2006.), „Creating supply chain relation capital: the impact of formal and informal socialization processes“, *Journal of Operations Management*, str. 29-36.

⁴² Villena, Veronica, H., Revillaa, E.i Choi, Thomas Y. (2010.), „ The dark side of buyer-supplier raelationships: A social capital perspective“, *journal of Operations Management*,str.37-44.

⁴³ Das, T.K., Teng, B.S., (1998.), „Between trust ond control: developing confidence in partner cooperation in alliances“, *Academy of Management, Review*,str.41-49.

ZAKLJUČAK

Na osnovu teorijskog pregleda koncepta marketinga odnosa i saradnje, detaljnije su se proučili specifični koncepti uticaja na poslovni odnos. Vrednost odnosa, pouzdanost partnera i relacijski kapital.

Relacijski kapital predstavlja okosnicu rada zbog njegove ključne uloge u procesu stvaranja i održavanja poslovnog odnosa. U radu su detaljnije odrađene i varijabile „Vrednost odnosa“ i pouzdanost.

„Vrednost odnosa“ i pouzdanost utiču na relacijski kapital, a navedene varijabile su potrebne kako bi se izgradio uspešan i dugoročan odnos poslovnih partnera na inostranom tržištu.

LITERATURA

- 1.Nićin N., (2013), „Osnovi ekonomije“, Evropski Univerzitet Brčko Distrikt, Brčko
- 2.Nićin S.,(2015), „Istraživanje tržišta“, Evropski Univerzitet Brčko Distrikt, Brčko
- 3.Ralita, B., (1998), „Međunarodni marketing“, Ekonomski fakultet, Beograd
- 4.Capaldo,A., (2007), „Network structure and innovation: the leveraging of a dual network as a distinctive relational capability“, Strategic Management Journal
- 5.Cousins, P.D., Handfield, R.B., Lawson, B., Petersen, K.J., (2006), „Creating supply chain relational capital: the impact of formal and informal socialization processes“, Journal of Operations Management
- 6.Das, T.K., Teng, B.S., (1998), „Between trust and control: developing confidence in partner cooperation in alliances“, Academy of Management Review
- 7.Granovetter, M., (1985), „Economic action and social structure: the problem of embeddedness“, The American Journal of Sociology
- 8.Johanson, J., Vahlne J.E., (1977), „The Internationalization Process of the Firm: A Model of knowledge Development and Increasing Foreign Commitments“, Journal of International Business Studies
- 9.Johansson, Johnny K., (2008), „Global Marketing: Foreign Entry, Local Market & Global Management“, McGraw-Hill, International Edition

REFERENCES

- 1.Nićin N., (2013), "Fundamentals of Economics", European University Brčko Distrikt, Brčko
- 2.Nićin S.,(2015), "Market research", European University Brčko Distrikt, Brčko
- 3.Ralita, B., (1998), "International Marketing", Faculty of Economics, Belgrade
- 4.Capaldo,A., (2007), „Network structure and innovation: the leveraging of a dual network as a distinctive relational capability“, Strategic Management Journal
- 5.Cousins, P.D., Handfield, R.B., Lawson, B., Petersen, K.J., (2006), „Creating supply chain relational capital: the impact of formal and informal socialization processes“, Journal of Operations Management
- 6.Das, T.K., Teng, B.S., (1998), „Between trust and control: developing confidence in partner cooperation in alliances“, Academy of Management Review
- 7.Granovetter, M., (1985), „Economic action and social structure: the problem of embeddedness“, The American Journal of Sociology
- 8.Johanson, J., Vahlne J.E., (1977), „The Internationalization Process of the Firm: A Model of knowledge Development and Increasing Foreign Commitments“, Journal of International Business Studies
- 9.Johansson, Johnny K., (2008), „Global Marketing: Foreign Entry, Local Market & Global Management“, McGraw-Hill, International Edition

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА – ОДРЖИВИ РАЗВОЈ

Абстракт

Одрживи развој у Босни и Херцеговини након обнове вишепартизма на читавом југословенском простору 1990 године, дакле крајем прошлога века, наметнуо је увођење плурализма и у БиХ у периоду транзиције. Тако је закашњели вишепартизам у Босни и Херцеговини отворио болна питања која још нису решена али и насушну потребу хватања корака са просвећеним народима Европе.

Нажалост, предуго траје хватање воза за ЕУ у овој централној балканској држави а јасног одговора на питање стратегије одрживог развоја још увек нема. Овај рад је покушај да се назначе основни узроци застоја и стагнације у БиХ која је на зачелу европских интеграција.

У раду се посебно анализира потреба веће партиципације кроз део транзиције и кодификација економских односа са иностранством у промету роба, капитала, знања идеја и искуства у складу са европским вредностима а то све изискује потребу бржег превазилажења застоја у који смо ушли већином због маргинализације наших основних економских ресурса. Са успешнијим реформама тржишне привреде могуће је у овој години постати и кандидат за улазак у ЕУ тако да је потребно критичко сагледавање пређеног пута и транспарентно отварање дебате која мора бити утемељена у научној истини без идеолошких острашћености.

Кључне речи: плурализам, ЕУ, транзиција, одрживи развој, европске вредности, економска нестабилност, кандидатски статус за ЕУ.

BOSNIA AND HERZEGOVINA - SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

Sustainable development in Bosnia and Herzegovina after the restoration of multipartism in the entire Yugoslav region in 1990, that is, at the end of the last century, imposed the introduction of pluralism in BiH in the period of transition. Thus, the late multiparty in Bosnia and Herzegovina opened up painful issues that have not yet been resolved, but also the overwhelming need to take steps with the enlightened peoples of Europe. Unfortunately, it is too long to catch the train for the EU in this central Balkan country, and there is still no clear answer to the question of the sustainable development strategy. This paper is an attempt to identify the main causes of stagnation and stagnation in BiH that is at the back of European integration.

The paper analyzes in particular the need for greater participation through part of the transition and codification of economic relations with foreign countries in the trade of goods, capital, knowledge of ideas and experiences in accordance with European values, and this all necessitates faster overcoming of the stalemates in which we entered mainly due to marginalization of our basic economic resources. With successful reforms in the market economy, it is possible this year to become a candidate for EU membership, so it is necessary to critically examine the way forward and openly open the debate, which must be grounded in a scientific truth without ideological dread.

Key words: pluralism, EU, transition, sustainable development, European values, economic instability, candidate status for the EU.

I МАКРОАНАЛИЗА ИСТОРИЈСКИХ ФАКТОРА СТВАРАЊА МОДЕРНЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Обнова вишепартизма на читавом тадашњем југословенском простору 1990. године, довела је до увођења плурализма и у Босну и Херцеговину у периоду транзиције. Победом трилатералне коалиције такозване три народне странке (СДА;СДС;ХДЗ) у ствари националних странака: Странке демократске акције, Српске демократске странке, и Хрватске демократске заједнице, које су и пре избора формирале неку врсту техничке коалиције, против сукцесора бившег Савеза комуниста (СДП БиХ и СРС за БиХ) односно СК-Социјалдемократске партије и Савеза реформских снага Југославије за БиХ, остварено је обарање политичког система комуниста, дакле и једнопартијског система, у првим вишепартијским изборима у Босни и Херцеговини и тиме је обзнањено да је исцрпљен уставотворни модел једнопартијског система у БиХ заснован на Уставу БиХ из 1974. године и Уставу СФРЈ из 1974.године. Било је то 19. новембра 1990. године од када је и наступио период транзиције у Босни и Херцеговини.

Претходно је у пролеће исте године дошло до смене власти у две западне југословенске републике, у Словенији и Хрватској: уместо реформисаних комунистичких партија у Словенији дошла је на власт коалиција Демоса, а у Хрватској демократска заједница (ХДЗ). Ова победа опозиционих партија и уз то партија које су се отворено залагале за индипендистичку опцију ван Југославије, или бар за раздруживање до врло лабаве конфедерације, успоставила је формално-правно у бившој Југославији један дуални политички систем: на западу плуралистички режим парламентарне демократије, а на истоку (остале четири бивше републике) једнопартијски систем у том тренутку. Због тога је био од изузетног политичког значаја исход првих вишестраначких избора у централној југословенској републици – Босни и Херцеговини. Победа индипендистичке опције значила би тада подршку Словенији и Хрватској и практично би убрзала раздруживање или урушавање Југославије а победа федералистичке опције, односно странака сличних програмских опредељања, значила би подршку Србији и Црној Гори у очувању статуса кво. Зато је ради бољег разумевања суштине политичких сукоба и њихових импликација до данашњих дана, занимљиво анализирати из тог аспекта пет релевантних странака у БиХ и њихова програмска опредељања. Међу првима се битно реформисала тада владајућа партија, СК БиХ, која је темељно редефинисала своја програмска опредељања, променила је и име у Савез комуниста – Социјалистичка демократска партија (лето 1990. година) У свом програму, СКСДП БиХ залаже се за тржишну привреду и парламентарну демократију. Осуђујући формирање националних странака, као ретроградну појаву на политичком небу БиХ, ипак прихвата плурализам и вишестраначје, уверена да ће бирачи препознати праве вредности из њеног програма о пуној привржености БиХ као „држави грађана“.¹

Тако је у програму поентирано: „Сви грађани су своји на своме, потпуно равноправни и једнаки. Усред расправе о даљој конфедерализацији односа у Југославији, СК-СДП се залаже за Југославију као федеративну државу у којој тада републике чланице имају максималну аутономију.

1 Странке у Југославији, Тањуг, Београд, 1990.г. из ове књиге су наведена сва програмска опредељања свих страначких докумената тада формираних странака

Са готово идентичним програмом наступила је странка Савез реформских снага Југославије за БиХ, која је формирана 15. августа 1990. године и која је уместо економског дела програма преузела и подржала програм Савезне владе Анте Марковића. Кад кажемо идентичним програмом наступила је странка Савез реформских снага мислимо да се на политичком плану такође залагала за парламентарну демократију, као и очување Југославије у чијем саставу је и по њима требало да буде и БиХ као „економска целина и суверена држава свих грађана који у њој живе, без обзира на веру, нацију, пол и класну припадност“.

Биле су ово странке, које су својим идејама, програмским одређењима, па чак и кадровима које су истакли, сукцесори бивше владајуће странке Савеза комуниста БиХ, док су следеће три странке окупљале углавном припаднике једног од три народа: Муслимане, Србе и Хрвате..

Прва међу њима је формирана Странка демократске акције, 26. маја 1990. године и окупила је највећи део Муслимана. Поред одређења за плурализам и вишестраначје, што је опште место код националних странака, као и одређење за политичку демократију и тржишну привреду, ова странка се залагала за „ одржање Југославије као слободне заједнице суверених народа и република, у тадашњим федералним границама“ и уз већу аутономију БиХ ако је то могуће. За добре познаваоце и аналитичаре ова формулација значила је веће симпатије ове странке за индипендистичку опцију две западне републике, иако се она експлиците није јавно изјашњавала о дилеми између федерације и конфедерације.

Друга по реду је формирана Српска демократска странка (СДС) 27. јула 1990. године. Општа места из програма су такође увођење вишестраначја, потом о политичкој демократији, приватизацији и тржишној привреди.

Кад је реч о одржању Југославије ова странка је у свом програму заузела веома јасан став, потпуно идентичан ставу две источне федералне јединице: „демократска Југославија, уређена као модерна савезна држава“.

И најзад, трећа национална странка – Хрватска демократска заједница (ХДЗ) формирана је 6. септембра 1990. године. Поред општих програмских циљева и залагања за тржишну привреду и приватизацију, ХДЗ истиче захтев и за „претварање БиХ у демократску, парламентарну, вишестраначку државу“. Овакав став без помињања Југославије била је отворена подршка руководству ХДЗ-а Хрватске, односно индипендистичкој опцији двома западним федералним јединицама.

За многа парцијална истраживања политичког тржишта и јавног мњења у БиХ, изборни резултати на првим вишестраначким изборима у БиХ су били изненађење. Убедљиво су победиле три националне странке: „СДА -87 са 37,80 %, СДС-64 са 26,50 %, ХДЗ-34 са 14,7 %, СК СДП-14 са 6,0 % а СРС за БиХ-13 је добила 5,6% гласова бирача у БиХ“.²

Ово је практично значило да се грађанин БиХ, кроз гласање као демократски чин, у драматичном периоду, пуном тешких искушења и неизвесности определио за нацију као примарну заједницу, у покушајима дефинисања међународно-правне природе савремених решења босанско-херцеговачког питања и то ће мање више остати константа све до последњих избора у октобру прошле године. (2018.година)

Из тог угла истраживања гледано, само у стабилним демократским земљама контролу и опцију државотворног устројства остварује парламент, који на основу нормативно утврђених критеријума, штити уставност или цени покретање иницијативе за редефинисање односа у држави. У вишестраначком, плуралистичком систему у транзицији, фундамент стварног одлучивања није само у парламенту, него је већим

² Службени лист БиХ, Сарајево, новембар 1990.г.

делом и у другим институцијама, а пре свега у различитим странкама и њиховим ставовима где и доносе кључне одлуке. То је био и еклатантан случај са непринципијелном коалицијом националних страначких партнера у БиХ, који су били јединствени само око обарања претходног режима, а нису били у стању да изграде став о међународно-правној природи савременог решења босанско-херцеговачког питања и да га као таквог наметну као општедруштвено добро, нити да покрену иницијативу за доношење новог Устава. Ово само потврђује став да је за аутономни парламент нужен вишестраначки систем али не и довољан као услов очувања уставности и законитости, поготово у условима нарушене равнотеже снага и искључивости националних интереса коалиционих, страначки националних партнера.

Хронологија догађаја је онда потврдила хипотезе да је одговорност за пропуштене прилике мирног решавања босанско-херцеговачке кризе, такође већим делом и у другим институцијама, а пре свега у националним странкама. Наиме, након убедљиве победе на изборима, коалиција три тзв.народне странке, које су чак подршком својих верских институција, гласале солидарно, подржале се међусобно и тако добиле 72 % свих гласова, изгледало је на први поглед да су сва битна питања политичког и државног живота била решена на демократски начин за дужи период. Сва власт у земљи и све кључне функције у државном апарату моћи, подељене су на бази унапред договореног страначког споразума, који је од националних странака испоштован као неписано правило, које је као нека врста националног кључа свуда гарантовала пет функција за СДА, четири за СДС и три за ХДЗ. Функцију председника председништва БиХ добила је СДА, Председника Скупштине БиХ добила је СДС странка а функција председника Владе БиХ припала је ХДЗ-у.

Унапређене су неке верске слободе и национална права, али у друштвеној структури и стању односа у друштву и власништву није ништа промењено. Уместо тога, започела је борба националних странака за што бољу и потпунију контролу над добијеним делом власти, па чак и узурпацијом која је олакшана заједничким ставом све три ове странке да су оне једини и аутентични представници интереса три народа а све то у циљу територијализације добијене власти на изборима, која је вршена у циљу преваходно осигурања што дуже трајности владања.

Ове конфронтације су биле видљивије стварањем српских аутономних области, као обликом регионализације и с мотивом оних тенденција очувања статуса кво у смислу останка БиХ у Југославији а процес је започео већ у априлу 1991. године стварањем Заједнице општина Босанске крајине, од стране СДС, коалиционог партнера трипартидне народне власти. Формирано је пет таквих области, и то : Аутономна регија Крајина, Српска аутономна област северна Босна, Српска аутономна област Херцеговина, Српска аутономна област романијско-бирчанска и Српска аутономна област Семберија. Овај процес је убрзан и као одговор након усвајања Меморандума о независности двају коалиционих партнера (посланика СДА и ХДЗ) у Скупштини БиХ прегласавањем на питању од виталног националног интереса, прегласавањем, супротно закључку Скупштине БиХ (од 15.10 1991. године).Посланици СДС и СПО су напустили ову Скупштину, основали Скупштину српског народа у БиХ 24. октобра 1991. године а 21. новембра 1991. године донели одлуку о верификацији проглашених српских аутономних области у БиХ. У одлуци се наводи да је она донесена полазећи од резултата изјашњавања претходно организованог плебисцита српског народа у БиХ одржаног 9 и 10. новембра 1991. године и на основу Уставом утврђеног права народа на самоопредељење.

И ХДЗ Босне и Херцеговине, као једина странка босанских Хрвата, кренуо је са реализацијом идеје стварања регионалних заједница у октобру 1991. године. У том

смислу су најважнији акти ове странке Закључци заједничког састанка Херцеговачке регионалне заједнице и Травничке регионалне заједнице 12. новембра 1991. године у Грудама. Одлука о успостави Хрватске заједнице, Херцег-Босна коју су 16. новембра 1991. године донели демократски изабрани представници хрватског народа у БиХ, као и одлука о проглашењу Херцег-Босне унутар БиХ од 3. јула 1992. године, убрзали су овај процес.

Из угла пуног респектовања поука историје, може се закључити да што је у појединим моментима политички јачи био један народ у БиХ, то је слабија у политичком смислу била БиХ. Ипак БиХ јесте вишенационална државна заједница али у њој ни једна посебна нација није и не може бити унилатерално носилац њене државности, нити државне синтезе. Државу Босну и Херцеговину никако у животу нису могли одржати као стабилну и јаку државу никакви партикуларни интереси и напред анализирани тежње, већ заједнички интереси њених народа.

У оваквим условима, републичка изборна комисија на седници одржаној 6. марта 1992. године, утврдила је резултате републичког референдума које је претходно организовала за утврђивање статуса БиХ и бјавила резултате референдума. Према тим резултатима од укупног броја бирача (3,253.847) на референдум се одазвало 63,41 % а одговор „ ДА“ је заокружило преко 90% оних који су гласали. Председништво БиХ у функцији Скупштине, која је по Уставу за то надлежна, потврдило је извештај о референдуму, доносећи уредбу са законском снагом о провођењу одлуке о републичком референдуму.³

То је практично значило да је БиХ у тим условима преузела пуни државни суверенитет, да је био заокружен унапред планиран процес припрема за признање државности БиХ, премда су државе које су се спремале да признају БиХ, као и међународне организације, укључујући и ЕЗ, биле свесне немогућности тадашње централне власти да у потпуности оствари свој суверенитет на целокупној територији БиХ. Штавише на сам дан признања од стране Европске заједнице и њених држава чланица 6. априла 1992. године распламсавају се борбе ширих размера, а пошто се овим признањем одрицало право Срба на самоопредељење, по признању БиХ од стране САД и Хрватске 7. априла 1992. године два представника Срба у Председништву БиХ поднела су оставку, а Скупштина српског народа БиХ, састављена од посланика СДС и СПО, прогласила је независност Републике Српске. Заузимањем територија од стране оружаних формација, трију раније формираних конфликтногенних група, потпуно заустављају рад странака у целој БиХ осим у функцији хомогенизирања властитих нација и заузетих етницитета.

Услови за даљу обнову страначког живота на простору БиХ па тиме и у Републици Српској ће се створити тек након доношења Дејтонско-Париског споразума, који је донео мир, омогућио одржавање мира и перспективе развоја БиХ и целог региона. Дејтонским споразумом од 1. до 21 новембра 1991. године, у војној бази Рајт Петерсон у Охају, под надзором Контакт групе, као и на Мировној конференцији у Паризу 14. децембра 1995. године постигнут је споразум о условима Општег оквирног споразума и његових 11 анекса. Посебно је значајан анекс 4, односно Устав БиХ. Овај уставотворни акт јесте сушаствени производ међународно-правне природе савременог решења, уз наметање и успешно одржавање мира са приматом директне примене Европске конвенције о заштити људских права. Дезидеологизован је, има свега 12 чланова. Један од основних принципа је и принцип плурализма који системом класичног парламентаризма инаугурише постојање више партија који обезбеђује могуће заступање интереса свих грађана. Али он има и недостатака које је неопходно

³ Службени лист Р БиХ, Сарајево, бр.393, 1992. године

мењати да би се до краја остварила демократска владавина институција а не аутократска моћ појединаца, он мора осигурати правичну процедуру и хармоничне мирољубиве односе у друштву

II УНУТРАШЊИ И СПОЉАШЊИ ФАКТОРИ НЕСТАБИЛНОСТИ У БиХ

Савремена Босна и Херцеговина је пуна изазова у историјском, социолошком, политиколошком, правном, економском, безбедоносном и сваком другом смислу који су истовремено и извори нестабилности БиХ и најеклатантнији пример, како се међународна заједница залаже за територијални интегритет и суверенитет једне земље. Куда данас иде БиХ? Има ли она јасно формулисан и јединствен програм или јединствене циљеве усклађене са властитом двоентитетском структуром, са актуелном и будућом улогом у Европској унији. Шта су њени ближи циљеви и како превазићи поделе које суштински произилазе из Дејтонског уговора, односно Анекса 4 тог уговора, који је и њен Устав. Може ли БиХ без дубљих уставних реформи остварити одрживи развој и функционалну државност а то значи ближе и даље циљеве којима теже и друге балканске државе на чијем зачелу БиХ није искључиво властитом заслугом, што онда имплицира и спољашње изворе нестабилности БиХ. Овим питањима треба свакако додати кључно питање измирења која се претварају у ратно хушкашку реторику приликом сваког изрицања пресуде на ад хок суду у Хагу, или националном суду који негативно утичу на измирење међу народима и стварају тензије ширих унутрашњих и спољних извора нестабилности, која одмажу и у трагању добросуседских односа на Балкану преко потребним и савременој БиХ али и академској расправи о доследности борбе за суверенитет и територијални интегритет.

Невесела је стварност у погледу територијалног интегритета и суверености БиХ. У њој су бројни унутрашњи извори нестабилности. Подаци Светске банке показују да је број сиромашних повећан ове године 20% у односу на претходну годину. Према домаћим ентитетским проценама босанско – херцеговачка стварност је још суморнија: оне гоовре да око 80% грађана БиХ живи на граници сиромаштва. Више од 300.000 породица живи без икаквих примања јер су то „породице у којима нико не ради“.⁴ Иселило је у потрази за послом преко 100.000 људи из БиХ само у протеклих неколико година.⁴

Незапослено је пола милиона људи и то представља рекорд у региону. Од 400.000 запослених 100.000 ради у јавној управи, што додатно усложњава проблем, обзиром да су то нешто веће зараде које поправљају иначе лош просек месечних примања од око 800 км, који је и иначе мањи у односу на децембар 2017 године.

У ову категорију сиромашних слободно се може приписати и већина пензионера којих у РС и Федерацији БиХ има око 600.000, обзиром да њихова просечна пензија износи 320 км, од којих је минимална пензија у Републици Српској 160 км, а у Федерацији БиХ 290 км.⁵ За разлику од статистичких показатеља о структури босанско-херцеговачког становништва, где су критерији и показатељи мање-више уједначени, многи процеси у БиХ од стране српске, бошњачке или хрватске историографије кроз векове су погрешно тумачени, све до комплекса савремених решења босанско-херцеговачког питања и у том погледу савремени научници нису ни најмањи изузетак. Наведимо на пример карактер богумилства у Босни и значај Босанске цркве, појам државности и положај медијавалне Босне, затим институције

⁴ Агенција за статистику, 2018.г Сарајево

⁵ Подаци Агенције за статистику БиХ, извештај за 2018.г

девширме (данак у крви) као такође значајном фактору исламизације али са судом и ангажованим закључцима о њој који је у различитим историографијама претежно субјективан и често је зависио од религијске и националне припадности аутора који су га изводили, до узрока и повода Првог светског рата односно *causus belli* – како су Централне силе сматрале убиство Франца Фердинанда 28. јуна 1914. године у Сарајеву од стране Гаврила Принципа, појаве ЗАВНОБИХ-а у Другом светском рату, узрока и повода последњег етничког и верског рата у БиХ, геноцида на делу територије БиХ над делом становнштва, ратног злочина с тим у вези на све три зарађене стране, урушавању Сарајева, Маркалама и томе слично. Свако исхитрено и једнострано анализирање наведених догађаја посебно у едукативном смислу могу постати фактором спољних или унутрашњих нестабилности БиХ. Али ове разлике су системски уграђене у образовне системе два различита ентитета, чија надлежност је министарство Федерације БиХ и Републике Српске. Тако млади нараштаји уче у истој држави потпуно опречне ставове који у свакодневном животу производе несугласице а неретко и сукобе.

Ипак и поред великих разлика у анализи многобројних историјских догађаја и процеса постоји и темељна аналогија између савремених решења модерне БиХ, заступљене појавом ЗАВНОБИХ-а и касније федералне јединице као Републике БиХ, која ће се након етничког и верског рата преструктуисати у европеизирани БиХ, Дејтонско-Париским уговором конституисаном од два ентитета, касније арбитражом и једног дистрикта, а некада средњевековне бановине и краљевине Босне која је дошла на свет племенских територија, ширила се на њихов рачун и укључивала их у себе. Та темељна аналогија претпоставља разумевање великог двојства на примеру БиХ, а без ког нема реалистичког поимања модерног друштва уопште, поготово не светског друштва нити савременог процеса глобализације. А он сам, као процес, носи у себи највеће двојство суштине и форме, немерљиво увећавајући и стваралачку и деструктивну страну овог великог двојства.

Природу савремених решења босанско-херцеговачког друштва ваља ускладити са отклањањем унутрашњих и спољашњих фактора нестабилности, а то је могуће једино високо уздижући цивилизацијске критеријуме на могућности распрострања економске добробити насупрот енормног ширења регионалног сиромаштва, обогаћивању насупрот поништавању култура, мултинационалности, мултикултуралности и мултиконфесионалности, насупрот сукобу цивилизација и усконационалне самодовољности и зачаурености, глобалној демократији са начелом једнакости за све државе насупрот ауторитативној светској држави са начелом једнакости резервисаној само за уски круг најмоћнијих држава, поузданом миру насупрот могућностима обнове ратова. Поделе из разних разлога, неретко из националистичких или религијских, неке политичке снаге гурају у поистовећивање само са средњовековном босанском државом, друге са БиХ под османском окупацијом, неке опет са БиХ под аустроугарском окупацијом, неке са БиХ за време НДХ, друге са БиХ за време Броза а неке искључиво са дејтонском БиХ. А цела историја БиХ је њена реалност. Али проблем на нивоу БиХ тек онда настаје јер на нивоу БиХ владајуће националне елите, чији су национали уграђени у Устав БиХ, бивају легитимисани сталним завађањем народа да би онда бранили свако од њих свој национални интерес, не искреним отклањањем напред набројаних унутрашњих и спољашњих фактора нестабилности БиХ, односно нису способне демократизацијом изборног процеса, имплементирати их и конституисати легитимну и легалну власт на основама пуне демократије на нивоу БиХ као државе која ће преузети пуну одговорност за интеграције у Европску унију. Главни узроци ове популистичке неспремности политичких, националних елита леже уистину у поделама у структури друштва и

стереотипима које једни о другима имају Срби, Хрвати и Бошњаци. Ово је на веома зоран начин показало истраживање доцента загребачког Факултета политичких наука др. Боже Скока под насловом „Шта Хрвати, Бошњаци и Срби мисле једни о другима, а шта о БиХ.“⁶ На питање како оцењују једни друге занимљиво је уочити да ни једна од међусобних оцена није ни тројка а посебно пада у очи да је чак 50 одсто бошњачких испитаника навело да не воли Србе због тога што су агресивни и насилни.

С друге стране само 14 одсто хрватских испитаника сматра да су Срби агресивни и насилни. БиХ је за 30 одсто испитаника „подељена држава без будућности,“ а за већину анкетираних између 30 и 40 година старости, БиХ је држава која „живи на апаратима међународне заједнице,“. За умну и одговорну политику индикативно је да Бошњаци и Срби као две највеће националне групе у БиХ најлошије мисле једни о другима и што се њихово међусобно поверење не смањује ни 20-так година након потписивања Дејтонско-Париског мировног споразума. То само потврђује колико је Србија с правом чинила напоре у потписивању Истамбулске декларације јер се спољним факторима, односно вођењем спољне политике морају чинити и такви напори када они и нису наставак унутрашњег курса (Споразум о специјалним везама). Посебно је значајно да нема сагласности националних заједница о узроцима и кривцима за рат. Наиме, Бошњаци и у нешто мањој мери, Хрвати оптужују Србе за почетак рата у БиХ, а Срби за крвопрлиће оптужују Бошњаке и нешто мање Хрвате.

Оно што је најтрагичније јесте спознаја да ће се ови стереотипи преносити на следеће генерације без критичког сагледавања пуне истине о узроцима рата и распада заједничке земље, јер је недопустиво висок проценат од чак тридесет одсто испитаника из све три нације који сматра да је БиХ неодржива и неперспективна држава. Све то доводи у питање територијални интегритет земље изнутра. Упоредна анализа наставних садржаја у средњошколским уџбеницима, дипломским радовима и магистарским и докторским тезама на високошколским установама недвосмислено додатно потврђује да је тај раскорак потенцијално у будућности још могуће и већи јер се на том плану међуентитетског усаглашавања наставних планова и програма апсолутно ништа не ради. Овде је битно запазити да БиХ нема јединственог програма у овој области, усклађеног са двоентитетском структуром, јасном улогом у актуелној и могуће будућој позицији у ЕУ која произилази из Споразума о стабилизацији и придруживању.

Отуда стално треба имати на уму да је БиХ заправо чедо овако схваћене избалансиране двојне глобализације чији је уставотворац веома необичне уставне слике, из угла међународног права, формално била преговарчка страна за заустављање етничког рата зараћених страна у БиХ. Тиме не само што потврђујемо опште прихваћено мишљење да је сама природа савременог решења босанско-херцеговачког питања споља наметнута, наметањем мира, дакле капитулантским уговором, капитулирала су сва три национална програма, него је и сама садржина Анекса 4. Дејтонско-Париског уговора постала највишим правним актом, снагом уставног дисконтинуитета. Зато ћу овде ни мало случајно и ни мало без разлога цитирати познатог научника Емила Диркема да су сва примирја наметнута силом увек привремена и не смирује духове, него умножавају унутрашњи и спољашњи фактор нестабилности БиХ и понајвише угрожавају територијални интегритет.

Уосталом, неметање решења, строго егзактичко-правном методом анализирано, увек је кроз историју било саставни део оних бременитих хегемонизмом наметнутих решења, која су трајно оптеретили перспективу демократског развоја БиХ. Тако, након

⁶ Skoko Božo, Istraživanje Instituta Fakulteta političkih nauka, Zagreb, 2010. g.

пада средњевековне босанске државе, она је од 1463. године била практично војно-административна област Османско-Турске власти, да би је упорном дипломатском акцијом, уз подршку Немачке и Велике Британије, одлуком Берлинског конгреса, Аустро-Угарска монархија, добила као право – да окупира, како би након анексије 1908. године она и формално – правно постала хабзбуршка покрајина, потом је након распада Аустро – Угарске монархије 1918. године ушла у састав Државе СХС, да би као саствани део Државе СХС ушла и у Краљевство СХС, где је образована и Земаљска влада за БиХ, на политичко-територијалној целини БиХ, која је разбијена на управна подручја тек шестојануарском диктатуром 1929. године, али је и тада и читаво време између два светска рата, хегемонију у БиХ имала политика српског великодржавља, а у периоду фашистичке окупације у БиХ је наметнуто у основи једно фашисоидно-хегемонистичко решење, великохрватског тоталитаризма, НДХ типа. Зато у БиХ морамо бити посебно осетљиви на процесе усташофилије која се распламсава све више и прекрајање историјских датума и обележавање датума смрти Драже Михајловића недавно у Вишеграду као малтене регионални догађај у медијима.

Иако са становишта савремених решења босанско-херцеговачког питања и оснивача заседање ЗАВНОБИХ-а од 1943. године након ранијег утицаја босанско – херцеговачке мислеће омладине, посебно на разоткривању стварне потребе и природе савременог решења босанско-херцеговачког питања, која је имала Прво, Друго и Треће отворено писмо босанско – херцеговачке студентске омладине, објављена 1937., 1938. и 1939. године, по својој правној, историјској и политичкој аргументацији представљају непроцењив и непревазиђен документ до најсавременијих решења босанско-херцеговачког питања, који ће тек оснивањем ЗАВНОБИХ-а, не само дати прави допринос афирмацији федералног статуса БиХ, него је Босни враћена њена историјско-политичка индивидуалност и елементи за државотворну творевину, као историјски идентитет, након 480 година, ипак ће се све наде, а посебно оне донесене у Декларацији о правима грађана БиХ, на другом заседању ЗАВНОБИХ-а 30. јуна у Санском Мосту, којим се грађанима гарантују сва политичка и грађанска права, бити изневерена. Стварни разлог изневерних нада, демократских и грађанских садржаја у раздобљу 1945-1990, у једнопартијском систему је била једина партија СКЈ као политички хегемон, који се истина разликовао од осталих комунистичких партија источно-европског лагера по уставним реформама од којих је најзначајнија за истраживање она из 1974. године и увођења дефакто конфедерализма у Југославији.

Од 1990-1992. године у периоду транзиције и партнерства и касније политичких сукоба и рата зараћених страна, бошњачка СДА, српски СДС и хрватски ХДЗ су упорно тежили за хегемонијом у БиХ и у свим фазама територијализације власти, наметали су хегемонистичка решења, преласком од комунистичког ка националном колективизму. А последњи рат зараћених страна је показао управо то, да хегемонија угроржава и разара БиХ у самом њеном бићу конститутивности (о којој су у отвореном писму босанско-херцеговачке студентске омладине, мислећи људи далеко од војне базе у Охају, безмало пола столећа раније, писали управо супротно од оног што је тамо наметано тј. да БиХ није ни српска ни хрватска ни муслиманска, него и српска и хрватска и муслиманска) а потом да су њени носиоци и основни политички кривци и покретачи рата и носиоци дезинтеграције БиХ, једнако као и носиоци селективне правде у наметању неприродних решења, носиоци и нецивилизацијске деструкције. Ту лежи основни неспоразум са националним интересима САД и Клинтонове доктрине о одговорности и поред несумњивих заслуга за заустављање братоубилачког рата 90.

Зато дубље изучавање примера једне мале земље на Балкану, поготово у контексту поука из етничког и грађанског рата, отвара темељно питање типова хегемоније и могућности примерене концептуализације смисла консензуалне или

либералне хегемоније која изражава не само партукуларне интересе суперсила већ и шире интересе светске заједнице, која би евентуално могла да уважава значајну меру мултиполарности света.

Снажно сведочанство сазревања овог процеса пружа анализа пропуштених прилика за мирно решење босанско-херцеговачке кризе. Нема ни једног новог питања које није усаглашавано у свим тим многобројним плановима који полазе од Мировне конференције о бившој Југославији до Конференције за имплементацију мира у БиХ, осим што се зорно уочава период када САД преузимају иницијативу, стављајући у страну чак и план свог бившег државног секретара за спољну политику, заједно са лордом Овеном, када одлучују да увежбају своје политичко лидерство у озбиљној европској кризи, агресивном методом наметнутих спорзума, прво Вашингтонског, којим је уведена реалистичка слика сецесије и скраћење БиХ, уперено против преостале РС до њеног коначног решења, глобалном милитантно -полицијском контролом, интервенционистичким бомбардовањем, контролисаним ратом и присилом свих врста решења Дејтонско-Париским уговором.

III ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА – ПЕРСПЕКТИВЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Остала је за предиктивну анализу видљива непобитна чињеница да се управо тим тренирањем, агресивне, глобалне, милитантне строгеће, стварао регионални и припремао униполарни глобални модел, за перманентне превентивне ратове не само за југоисток Европе него је полако без много емоција за босанско- херцеговачку етничку драму у којој се ова мала земља нашла, стварана централна преминација у великој трансформацији света. Тако милитантно крило глобалне елите моћи допушта себи могућност оклевања, па чак и минирања изналажења правовремених решења али и муњевито вођење ратова до краја, када је то у њиховом интересу, под изговором заустављања локалних ратова или превентивног заустављања ратова, уз дозвољену употребу нуклеарних бојевих глава и осиромашеним уранијем, чије катастрофалне последице се не испитују ни по еколошку кризу, нити по биолошке ресурсе нити на људску врсту. Цео тај процес сазревања униполарног света уз каснију „превентивну“ опасност од тероризма, као врх леденог брега, био је камуфлиран једном „бригом“ за губљење контроле пред опасношћу рата без краја, зараћених страна на босанско-херцеговачком простору југоистока Европе. Извор спољашне нестабилности БиХ постаје у овако сагледаваном укусу ближе историје и сазнање да је више него јасно да онај ко има политички капацитет и моћ да донесе и наметне Општи мировни споразум, да доноси Устав једној малој земљи на Балкану, он има и моћ да мења тај устав ако је уистину нефункционалан и кочи до краја имплементацију свих 11. анекса Дејтонско-Париског споразума. Уместо тога Међународна заједница веома цинично (кроз прудски процес, бутмирски процес и априлски пакет), оличена превасходно у Европској унији, инсистира да се националне политичке елите уграђене у Дејтонско-Париски уговор договоре о уставним променама у недостатку властите стратегије која самим тим постаје значајан спољашњи фактор нестабилности БиХ. (показао је то је и изборни процес из октобра 2018.г.) Тренирање глобалне, агресивне милитантне строгеће се сада сели у друге регионалне крајеве а простор западног Балкана препушта националним стратегијама политичких елита које нису у стању услед подељених

националних интереса ни око чега да се договоре. Националне елите са филигранском прецизношћу препознају тај празан простор и додатно се радикализују оживљавајући нерералне националне програме који су деведесетих година прошлога века потпуно поражени. Сада они поново тако оснажени чак дојучерашњим левичарима, (СНСД се одржава на власти у пракси јурећи свесно у десно) своја практична деловања, не мењајући програме својих странака постају удруженим снагама, унутрашњи фактори нестабилности БиХ а да тога нису до краја свесни јер сви заступају националне интересе на недовршеној територијализацији власти. Стога се отвара кључно питање како је могуће двадесет и три године након Дејтонско-Париског споразума, под теретом најкомпликованијих институционалних структура и гаранцијама за њихово очување, са замрзнутим процесом реформи Устава, и након последњих избора, оживљавањем идеје о трећем ентитету од стране босанских Хрвата и недовољно промишљеном, помало авантуристичком подршком од стране босанских Срба, покренути процесе у БиХ са мртве тачке са циљем елиминације и унутрашњих и спољашњих фактора нестабилности БиХ. Одговор је можда у самој природи Дејтонско-Париског споразума који је успоставио нови модел државног уређења – супраддржавни, а његови потписници и тобож гаранци су и Србија и Хрватска. Како је и Европска унија јединствен систем који своје надлежности спроводи путем два основна нивоа управљања тј. супранационалне и интернационалне (међувладине) институционалне структуре, то ове две земље које су једна већ примљена у ЕУ а друга значајно одмакла изградњом добросуседских односа на путу у Европску унију, имају и обавезу да потврде и ојачају своју позитивну улогу у БиХ. Институционални оквир за почетак може да буде Регионални савет за сарадњу који је произишао из Пакта за стабилност у југоисточној Европи. Али врло брзо би обзиром на досадашња искуства (РСС) било могуће формирање прекограничног министарског савета сачињеног од експерата – представника са извршном одговорношћу из сваке од ове три државе, што би, у случају БиХ, произлазило из државних или ентитетских одговорности, у зависности од најактуелнијих и виталних интереса свију у региону а то би на најконкретнији начин унапредило регионалну сарадњу. Након неуспешног процеса Бриселског споразума Београда и Приштине, са ЕУ као посредником, било би изузетно важно у Региону, да САД заједно са Русијом преузму иницијативу и наново релаксирају и балансирају напету ситуацију, која није била безизлазница након уласка Хрватске у Европску унију 1.јула 2013. године а тиме и амбивалентан однос према БиХ који је недопустив. Србија и Хрватска већ одржавају специјалне везе са својим матичним народима, и поред повремених инцидената односи напредују, спорзума који су на различите начине реализовани су донели низ позитивних резултата, посебно у областима мањинских права, образовања, енергетике и економије али је сада дошао тренутак када би ти најпозитивнији процеси могли бити од користи за јачање плана међународне заједнице за коначно измирење изменом свог даљег присуства у БиХ, који није био нарочито успешан у лику високог представника ОХР-а. Једино тако би се могла унапредити регионална сарадња у Дејтонско-Париском троуглу који би релаксирао унутрашње напетости, недовољно успешним радом институција БиХ, којима народ у БиХ незадовољан, након Извештаја ОЕБСа у октобарским изборима али унапредио би се економски развој, регионална трговина, домаће и стране инвестиције, унапредила би се борба против организованог криминала, сарадња у области безбедности и дипломатије, јаче укључивање у европске токове у области образовања и научно-технолошког истраживања а парламентарна сарадња би у региону била битно унапређена као „крвни приоритет“, овакве добросуседске

политике на делу, као доказа да је могуће бити оптимистичан око проширења ЕУ као најуспешније интеграционистичке политике Европе.⁷

Што се економије тиче, БиХ би требала у условима сложеног политичког система да се залаже за социјално тржиште, по узору на Неачку, са тржишним принципима ослобођеним мешања владе или Савета министара али са наглашеном потребом за друштвеним јединством и солидарношћу, свеобухватним системом социјалне заштите и ефикаснијим јавним услугама. Једино тако ће и тржиште у већој мери постати средство за производњу богатства ослонцем на властите природне ресурсе (позитиван пример Бјелине) али то ће пробудити и већу жељу да се остваре шири друштвени циљеви и довести до повећаног степена интегрисања у друштву и држави. Ова жеља ће у нашем сложеном политичком систему у пуној мери открити сушаствену разлику између социјалног и слободног тржишта и она је у нашем случају апсолутно у корист првога облика кад је реч о већем нагласку на партнерству, солидарној сарадњи и субвенцијарности у смислу народне партиципације, којом се јачају локалне и регионалне установе.

На овај начин, настао је енорман улагачки капитализам који у већој мери узима у обзир интересе радника и шире заједнице, тако да стратегија социјалног тржишта омогућава нпр. Немачкој изнутра да постигне консензус који повезује конзервативна и социјалистичка политичка опредељења и као такав, модел постаје привлачан за велики број држава чланица ЕУ, које га код себе покушавају да примене. Предности социјалног капитализма нису се само испољиле у привредном чуду, које је након Другог светског рата потпуно уништено Немачку претворило у водећу европску економску силу, него и у флексибилности овога облика капитализма који лагано постиже консензус са левим и десним приступима социјалистичких и конзервативних гледишта у Словенији, која је члан ЕУ, али и бројним другим земљама у транзицији, које су искористиле висок ниво предприсупних фондова, да повећају производњу и извоз и ухвате прикључак за Европску унију без релативног потреса и социјалних немира.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Екмечић Милорад, Стварање Југославије 1790-1918, Просвета, Београд, 1989.г
2. Имамовић Мустафа, Хисторија Бошњака, Сарајево, 1998.г.
3. Ћоровић Владимир, Историја Срба, Београд, 2004,г.
4. Миљуш Брано, Истраживање политичког тржишта, београд, 2012. г.
5. Миљуш Брано, Европска унија, најуспешнија интеграционистичка политика Европе, Београд, 2015.г.
6. Шаховић Милан, Међународно право и југословенска криза, Београд, 1996.г.

Научна периодика

7. Fukuyama Francis, The End of History, New York, 1989.
8. Скоко Божо, Институт политичких наука, Истраживање, Загреб, 2010.г.

⁷ Миљуш Брано, Европска унија – најуспешнија интеграционистичка политика Европе, ИМП, Београд, 2015.г ст.22

Документа

9. Агенција за статистику БиХ, Сарајево, 2018.г.
10. Службени лист Р БиХ, бр.392, 1992.г
11. Службени лист БиХ, Сарајево , 1990.г.
12. Странке у Југославији, Тањуг, Београд,1990. г.
13. Општи оквирни мировни споразум, Дејтонско-Париски споразум (оригинални споразум)

ISTORIJSKI RAZVOJ SISTEMA IZVRŠENJA KAZNI LIŠENJA SLOBODE U SVETU

Apstrakt

Autori u radu razmatraju razvoj sistema izvršenja kazni lišenja slobode u svetu, kroz istoriju, od antičkog perioda do danas.

Kazna lišenja slobode dobija na svom značaju i težini tek sa shvatanjem da je čovekova sloboda najveća vrednost i da je njeno ograničenje težak oblik kažnjavanja. Koliko god da je kazna lišenja slobode bila veliki napredak u penitencijarnoj praksi, kao alternativni model za smrtnu kaznu i ukidanje telesnih kazni, toliko je njena sve masovnija primena i u neodgovarajućim ustanovama pretvorena delom i u suprotnost, posebno sa aspekta savremnog cilja kazne – *prevaspitanja i resocijalizacije učinioca krivičnog dela*.

Pojavom kazne lišenja slobode otvara se period u penologiji koji je karakterističan po nastojanjima da se učinilac krivičnog dela više ne suočava sa samovoljom i arbitrarnošću različitih moćnika koji su imali odlučujući uticaj na način izvršenja kazne, već sa jednim sistemom u kojem je tačno propisan položaj svakog osuđenika.

Od početka penološke misli i prvih saznanja o sistemu izvršenja kazni autori su u radu analizirali i obradili zatvore u antičkom periodu, srednjovekovne zatvore, Brajdvelske zavode, prve ćelijske zatvore i reforme zatvora Džona Hauarda.

Posebno poglavlje u radu je posvećeno klasičnim sistemima izvršenja kazni lišenja slobode, i to: sistemu zajedničkog zatvora, ćelijskom sistemu (pensilvanijski i oberski), sistemu progresivnog zatvora (engleski, irski i Monokijev) i klasifikacionom sistemu. U radu se govori i o tome kakav uticaj klasični sistemi imaju na sistem izvršenja kazni lišenja slobode u Srbiji.

Put kojim bi trebalo poći, u interesu poboljšanja položaja osuđenika za vreme izdržavanja kazne lišenja slobode i potpunije zaštite društva od kriminaliteta, jeste strpljivo i postupno stvaranje uslova za smanjenje broja osuđenika i stvarno poboljšanje njihovog položaja kako bi se stvorili uslovi da se po izlasku iz zatvora uspešnije i bez diskriminacije uključe u svakodnevni život. Postizanje ovih ciljeva zahteva, osim istrajnosti, mnogo znanja, bolju saradnju stručnjaka, promenu stavova javnosti zahvaljujući kvalitetnijem informisanju i solidne materijalne resurse.

Ključne reči: penologija, kazna, zatvor, sloboda, sistem

¹ Redovni profesor na Pravnom fakultetu za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu.

² Redovni profesor na Pravnom fakultetu za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu.

Professor Miloš Marković PhD³
Professor Radica Šipovac PhD⁴

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE EXECUTION SYSTEM OF LIBERTY DEPRIVATION SENTENCES IN THE WORLD

Abstract

In this paper, the authors discuss the development of the system regarding the execution of liberty deprivation sentences in the world through history, from the Antiquity period until today.

The penalty of liberty deprivation gains importance and weight only with the understanding that one's freedom is of the highest value and that limitation of such is a severe form of punishment. Regardless of the extent to which the sentence of liberty deprivation represented a great progress in penitentiary practice as an alternative model for the death penalty and abolishment of corporal punishments, so much has its more mass application and application in unsuitable institutions turned it partially into the opposite of what it was aimed to do, particularly from the aspect of modern goal of punishment – *reeducation and resocialization of the perpetrator of the criminal offense*.

The onset of the punishment of liberty deprivation opened a period in penology characterized by the attempts to no longer face the perpetrator of the criminal offense with self-will and arbitrariness of various persons in power that had the deciding impact on the manner of punishment execution, but instead with a system that precisely proscribes the position of each convicted person.

Since the beginning of penological thought and the first findings regarding the system of the execution of penalties, the authors have analyzed and discussed prisons in the Antiquity period, medieval prisons, Bridewell institutions, first cell prisons, and John Howard prison reforms.

A special chapter in the paper is dedicated to classic systems of execution of liberty deprivation sentences, such as: system of communal prison, cell system (Pennsylvania and Auburn system), progressive imprisonment system (English, Irish, and Maconochie), and classification system. The paper also talks about the impact of the classic systems on the execution system of deprivation of liberty punishments in Serbia.

The road that should be taken, in the interest of improving the position of convicts while serving liberty deprivation sentences and a more complete protection of society from crime is a patient and gradual creation of conditions that would decrease the number of convicts and really improve their position in order to create the conditions that would enable them to participate more successfully and without discrimination in everyday life upon leaving the prison. The achievement of these goals requires, apart from persistence, a lot of knowledge, better cooperation of experts, changing public opinions with the use of quality information, and solid material resources.

Key words: penology, sentence, prison, liberty, system.

³Full professor at the Faculty of Law for Commerce and Judiciary, University Business Academy in Novi Sad

⁴Full professor at the Faculty of Law for Commerce and Judiciary, University Business Academy in Novi Sad

Uvod

Osnovna vrednost koje se lice koje se nalazi na izdržavanju kazne zatvora lišava jeste *sloboda*. Sloboda predstavlja univerzalan pojam nezavistan od epohe, načina društvenog uređenja ili oblika u kojem se ispoljava. U kontekstu pravnog položaja osuđenika za vreme izdržavanja kazne zatvora, slobodu je potrebno pomenuti sa aspekta pojma i definicije, da bi se moglo ustanoviti šta se to licu osuđenom na kaznu zatvora uskraćuje.⁵

Sloboda kao sloboda izbora podrazumeva sposobnost čoveka da bira između različitih mogućnosti, da donosi odluke. Sloboda kao autonomija delanja znači mogućnost delanja po sopstvenoj volji koje pretpostavlja odsutnost svake prinude spolja. Sloboda kao sloboda volje podrazumeva sve ono što ne škodi drugome. Pojam slobode podrazumeva samoograničenje, jer bi sa druge strane bezgranična sloboda bila samovolja. U ontološkom smislu sloboda čini suštinu čoveka, njegovu čovečnost koja ga razlikuje od ostalih bića determinisanih nužnošću. Pošto sloboda čini suštinu čoveka kao ličnosti, nazivamo je i ličnom slobodom.

Potrebno je pomenuti bogatu međunarodnu regulativu sloboda i prava građana, te postavljanje međunarodnih standarda koje je domaće zakonodavstvo dužno da prati. Svi međunarodni pravni akti o zaštiti ljudskih prava, od Habes korpus akta iz 1679. godine pa sve do Univerzalne deklaracije OUN o ljudskim pravima iz 1948. godine i Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine garantuju ličnu slobodu kao prirodno pravo čoveka i zabranjuju arbitrerno hapšenje, zadržavanje i proterivanje. Odredbe ovih akata svode se na ustanovljavanje dužnosti državnih vlasti da se uzdrže od nezakonitih hapšenja, propisivanja zabrana da se građani drže u zatvoru bez očiglednih dokaza o krivici i predviđanje posebnih procesno-pravnih garancija uhapšenim građanima.

Lišenje slobode kao kazna, odnosno način borbe protiv kriminaliteta, javlja se tek s prvim buržoaskim kodifikacijama krajem XVIII i tokom XIX veka. Uvođenje kazne lišenja slobode predstavlja progres u odnosu na kazne koje su vladale u prethodnim društveno-ekonomskim formacijama. Lišavanje slobode je postojalo i ranije, u starom Egiptu, Mesopotamiji, Grčkoj, Rimu, u Srednjem veku itd, ali ono nije imalo karakter kazne, već se u prostorijam određenim za to (tamnicama, podrumima, tvrđavama, podzemnim prolazima i prostorijam, čak i bunarima) čuvali ljudi nad kojima će se izvršiti izvesna telesna kazna, ili će biti deportovani. Kazna lišenja slobode dobija na svom značaju i težini tek sa shvatanjem da je čovekova sloboda najveća vrednost i da je njeno ograničenje težak oblik kažnjavanja. Koliko god da je kazna lišenja slobode bila veliki napredak u penitencijarnoj praksi, kao alternativni model za smrtnu kaznu i ukidanje telesnih kazni, toliko je njena sve masovnija primena i u neodgovarajućim ustanovama pretvorena delom i u suprotnost, posebno sa aspekta savremenog cilja kazne – *prevaspitanja i resocijalizacije učinioca krivičnog dela*.⁶

Antički period i srednjovekovni zatvori

Pojava zatvora se ne podudara sa nastankom kazne lišenja slobode. Kazna lišenja slobode se pojavljuje znatno kasnije od nastanka zatvora. Tamnice su postojale i u antičko doba i u Srednjem vijeku, ali se zatočenici u njima nisu držali na ograničeno vreme, nego do njihove smrti ili dok se ne otkupe.⁷ Tamnice, tvrđave i druga pogodna mesta tek su u XIII i

⁵ Sloboda (*lat. libertas*), odnosi se na tvrdnju "biti slobodan", biti nesputan, nezarobljen, označava stanje u kojem subjekt može delovati bez prisile i zabrane. Položaj čoveka potpuno suprotan slobodi jeste ropstvo.

⁶ Radoman, M. (2009). *Penologija i kazneno izvršno pravo*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost, str. 27 i 28.

⁷ Bloh, E. (1977). *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Beograd, str. 231.

XIX vijeku postali mesta za kažnjavanje učinilaca krivičnih dela. Neke zemlje, naročito Engleska, jedan oblik zatvora koristile su u tu svrhu i znatno ranije.

U starom Rimu za zatvor su korišćene i podzemne cisterne. U Srednjem veku su uobičajena mesta za zatvaranje bile kule ili kazamati. Tvrđave pretvorene u zatvore imale su i svoja groblja, gde su sahranjivani osuđenici nad kojima je izvršena smrtna kazna, osuđenici koji su umirali od neke zarazne bolesti ili od gladi i iznemoglosti. U Srednjem veku nisu bili potrebni zatvori da bi se izvršavale surove sankcije. Zatvori su bili neophodni da se sa ulica sklone lica koja remete normalan život građana, kao i izvršioi krivičnih dela.

Brajdvelski zavodi

Krajem XVI i početkom XVII veka u institucijama koje predstavljaju začetke, u kaznenim zatvorima rad postaje obaveza zatvorenika. Prvi zatvor koji je bio namenjen za ograničeno kretanje ljudi na zatvorenom prostoru bio je londonski Brajdvel (*Bridwell*). Brajdvel je bio izgrađen 1553. godine. Naziv je dobio po dvorcu u kojem su ljudi zadržavani radi navikavanja na rad. Te godine je engleski kralj Edvard dvorac Brajdvel dao gradu Londonu u svrhu zbrinjavanja napuštene dece koja nisu imala svoj dom, kao i za kažnjavanje "neposlušnih žena". Grad London je potpuno vlasništvo nad Brajdvelom preuzeo 1556. godine. Nakon toga je nekadašnja palata postala bolnica, zatvor i radionica.

Godine 1577. u Nemačkoj je formiran prvi zatvor u koji su pored skitnica, smešteni i kriminalci, dok je u Holandiji 1596. godine, u Amsterdamu, formiran Rasphuis, a godinu dana kasnije i Spinhuis, koji su predstavljali modele na osnovu kojih su kasnije formirane slične institucije. Rasphuis je bio zatvor za mlade muške kriminalce, u kome su zatvorenici obrađivali drvo doneto iz Brazila, a Spinhuis je bio ženski zatvor u kojem su žene radile na preslicama za holandsku tekstilnu industriju, a bio je model zatvora kojem su se najpre divili, a kasnije ga oponašali.

Širom Evrope, popravni zavodi bili su osnivani po holandskom modelu, odnosno njihova suština i svrha bila je zasnovana na neprekidnom radu, koji je trebao da ostvari dva cilja, odnosno kako da kazni, tako i da kod zatvorenika ustanovi naviku discipline i rada. Ženske zatvorenice su osim osnovnih obaveza doprinosa tekstilnoj industriji kroz pređu, tkanje i šivenje radile i kao kuvarice, čistačice i pralje, na taj način pružajući usluge u zatvorskoj zajednici. Osim toga, u londonskom Brajdvelu su npr. žene bile prinuđene da se prostituišu, a one koje su to odbijale, na prostituciju su bile primorane batinama i pretnjama.

Uslovi u zatvorima bili su veoma loši, prvenstveno zbog toga što sama arhitektonska rešenja nisu bila adekvatna stvarnim potrebama, te je tako u samo jednoj sobi smešteno od četiri do dvanaest zatvorenika, a u jednom krevetu ih je spavalo dvoje ili troje. Iako su u odnosu na ranije zatvorske sisteme, kojima je svrha bila surovo telesno kažnjavanje, postojanje ovakvih institucija predstavljalo veliki pomak i napredak, stanje u zatvorima je i dalje bilo poražavajuće. Neadekvatni uslovi života, koji su za svoju posledicu imali širenje raznih vrsta zaraznih bolesti, ali i kriminalnih zaraza koje su se pokazale kao neminovne u situaciji gde veliki broj ljudi boravi na jednom mestu i ima mogućnost svakodnevne nesmetane komunikacije. S druge strane, surovost života u ovakvim ustanovama doveo je do toga da boravak i život zatvorenika u njima postane nepodnošljiv. Visok stepen smrtnosti je ukazivao na neophodnost hitnih promena i reformi zatvorskih ustanova toga doba. Pored toga, nečovečno postupanje zatvorskog osoblja sa zatvorenicima i zasnivanje izdržavanja kazne na principu odmazde, doveli su do toga da se u zatvorima jave kocka, prostitucija, alkoholizam i mnoge druge socijalno patološke devijacije.

Prvi ćelijski zatvor

Rimokatolička crkva je preuzela primat u reformističkim idejama da bi sprečila ili ublažila patnje kojima su bili izloženi osuđenici u tamnicama i kazamatima. Po ideji Filipa Frančija, 1650. godine u Firenci je osnovan popravni dom za mlađe otpadnike i skitnice. S obzirom na uspeh Frančijevog popravilišta u Firenci, papa Kliment XI naredio je da se sagradi zatvor za maloletne prestupnike, kao sastavni deo sirotišta San Mikele u Rimu. Taj zatvor je bio znameniti objekat, koji će po svojim rešenjima uticati na arhitekturu zatvora u narednih 200 godina. U osnovi ovog zatvora stajala je ideja *ćelijskog razdvajanja*, koji je trebalo da svakom zatvoreniku omogući da u samoći razmišlja o svojim nedelima. Izgrađen je niz ćelija raspoređenih tako da svaki zatvorenik ima pogled na oltar u središnjoj lađi, što mu je omogućavalo da učestvuje u bogoslužju.⁸

Džon Hauard i reforma zatvora

Džon Hauard (1726-1790) je bio jedan od prvih reformatora i zagovornik ideje o neophodnosti humanizacije života u zatvorima. Na bazi empirijskog istraživanja stanja u zatvorima, 1777. godine objavio je svoje delo "Stanje u zatvorima", a njegove ideje i stavovi predstavljeni u pomenutom delu postali su osnova za kasnije formirane stavove reformatora u drugim zemljama. Opisao je mnoge zatvore kao prljave, vlažne, mračne i nezdrave. Zatvori su bili pretrpani, a sa zatvorenicima se posupalo surovo. Bili su neuhranjeni, prljavi, bolesni, a tamničari korumpirani, surovi i neefikasni.

Prema mišljenju Hauarda u zatvoru treba da vladaju pristojni higijenski uslovi i da postoje odgovarajuće sanitarije, uređaji za grejanje i provetravanje zatvora. Takođe, u zatvoru je neophodno izvršiti internu klasifikaciju, odnosno razdvajanje zatvorenika po polu, starosti i prirodni krivičnog dela. U zatvoru je neophodno obezbediti posebnu disciplinu za privorena lica i posebnu za osuđena lica i ostvariti punu bezbednost i lak nadzor.⁹

Djelo "Stanje u zatvorima" uključivalo je veoma detaljno razmatranje i prikaz stanja u zatvorima koje je posetio, uključujući i planove i mape ovih objekata, te je na osnovu tih istraživanja u svom radu dao detaljne instrukcije neophodne za poboljšanje uslova u zatvorima.

Hauard je 1773. godine bio postavljen za šerifa u Bedfordu. Kao sastavni deo svojih dužnosti obilazio je zatvore u svojoj jurisdikciji, ali je bio toliko potresen stanjem u zatvorima da je ostatak svog života posvetio kaznenoj reformi, zanemarujući dobrobit svoje porodice, svoje zdravlje i udobnost. Ostatak svog života kao i značajnu sumu novca posvetio je naporima da napravi veliku reformu zatvorskog sistema kroz pre svega unapređenje života zatvorenika. Do 1784. godine Hauard je izračunao da je putujući prešao 42000 milja kako bi posetio zatvore. Njegovi naponi i činjenica da je na izvestan način ceo svoj život posvetio drugima nisu ostali neprimećeni. Bio je odlikovan titulom počasnog doktora na Dablinskom univerzitetu, a veliki broj penalnih institucija nosile su ime ovog velikog svetskog reformatora.

Klasični sistemi izvršenja kazni lišenja slobode u svetu

Sistem zajedničkog zatvora

Sistem zajedničkog zatvora, ili asocijalni sistem, predstavlja najstariji način izvršenja kazne lišenja slobode i on se proteže sve do pokreta za reformu zatvora krajem XVIII i

⁸ Radoman, M., op. cit., str. 59.

⁹ Radoman, M., op. cit., str. 61.

početkom XIX veka. Ovaj sistem predstavlja način izdržavanja kazne gde se svi osuđenici zatvaraju u zajedničke prostorije, bez obzira na vrstu krivičnog dela, dužinu kazne, kriminogena svojstva ličnosti i druge klasifikacione osobine.¹⁰ Osnovna svrha ovakvog zatvora bila je prosta izolacija osuđenika iz društva, gde su oni provodili određeno vreme, bez ikakvih programa tretmana i rehabilitacije.

Uslovi u ovim zatvorima bili su krajnje nehumani i za čoveka ponižavajući. Nije postojao ni minimum higijenskih uslova za izdržavanje kazne, pa su osuđenici umirali od zaraznih bolesti, torture i gladi. Višestruki povratnici su maltretirali slabe i nazaštićene osuđenike, a stražari podjednako i jedne i druge. Radno angažovanje je bilo samo deo kazne i odvijalo se pod veoma teškim uslovima. U javnosti su ovi zatvori ocenjivani kao „univerziteti zločina“, u kojima se dešavaju užasne stvari.

Kao reakcija na postojeći sistem zajedničkog zatvora, gde su vladali *kriminalna infekcija* i opšte moralno-psihološko propadanje osuđenika, u mnogim zemljama je ubrzo zaveden *ćelijski sistem*, u kojem će osuđenici biti izolovani jedni od drugih i na taj nači sprečeni *kriminalna infekcija* i svi oblici torture i maltretiranja jednih osuđenika od strane drugih. Sada će osuđenom licu izolacija, tišina, samoća i razmišljanje o svom zločinu pružiti šansu moralnog preporoda.¹¹

Ćelijski sistem

Ćelijski sistem ili sistem ćelijskog zatvora predstavlja prvi pravno regulisani sistem izvršenja kazni lišenja slobode. Ćelijski sistem, ili sistem izolacije, naziva se još i filadelfijski i pensilvanijski, po zemljama u kojima je nastao, a sastojao se u tome što su osuđenici celu kaznu lišenja slobode izdržavali odvojeno po ćelijama, tako da je time otklonjena glavna slabost zajedničkog zatvora, koj se obično naziva *kriminalna infekcija*.

Pensilvanijski ćelijski sistem

Model je nastao 1829. godine u Istočnoj državnoj kaznionici (Čeri Hil), a zasnovan je na ideji da je potrebno da zatvorenici usamljenički izdržavaju kaznu, odnosno da i noću i danju nemaju kontakte sa drugim zatvorenicima. Ovaj sistem zatvora podrazumeva napuštanje dotadašnjih rešenja da zatvorenici grupno izdržavaju kaznu, budući da se smatralo da je to najbolji način za izbegavanje širenja tzv. *kriminalnih zaraza* među osuđenima, odnosno za izbegavanje međusobnog lošeg uticaja zatvorenika jednih na druge. Osim što su zatvorenici sve vreme provodili sami, koristili su religijsku literaturu za koju se smatralo da će na najbolji način doprineti „okajavanju greha“ i moralnoj katarzi, kao osnovnim ciljevima kažnjavanja putem ovog modela.

Da bi se sprečila *kriminalna infekcija*, arhitektonska rješenja (položaj i sistem otvaranja, na primer vrata) i režim zatvora (izvođenje osuđenika na šetnju u dvorište zatvora) onemogućavali su svaki kontakt osuđenika, čak do te mere da im je sprečen i vizuelni kontakt, odnosno mogućnost da vide jedan drugog.¹²

Iako je početna ideja o onemogućavanju međusobnih kontakata među zatvorenicima i time sprečavanja loših međusobnih uticaja imala svoje opravdanje, situacije koje je praktična

¹⁰ Popović, V. (1966). *Sistem izvršenja kazni lišenja slobode u Jugoslaviji*, Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije, str. 31.

¹¹ Radoman, M., op. cit., str. 71.

¹² U slučajevima kada je to viđenje bilo neizbežno postojale su posebne kape koje su se navlačile na lice osuđenika da bi se izbegao vizuelni kontakt. Ukoliko bi osuđenik ipak nekim slučajem stupio u kontakt sa drugim, makar i vizuelno, bio je trenutno telesno kažnjavana na licu mesta.

primena ove ideje stvorila nisu opravdale ovakvo rešenje. Naime, zatvorenici su umesto duhovne katarze doživljavali duboke depresije, bivali demoralisani, a neretko su se javljali i duševni poremećaji izazvani dugotrajnim usamljenjem i suočenošću jedino sa samim sobom, religijskom literaturom i napornim radom. Osnovne primedbe koje su se odnosile na pensilvanijski model zatvora govorile su o tome da ovakav sistem i organizacija izdržavanja kazne zatvora ne pripremaju osobu za život na slobodi, u stvarnom svetu.

Oberski ćelijski sistem

Strogi sistem ćelijskog zatvora poznat je kao pensilvanijski, dok je modifikovani sistem ćelijskog i zajedničkog zatvora poznat kao *oberski, ili sistem šutnje ili ćutanja*. Da bi se eliminisale negativne strane pensilvanijskog sistema, uveden je oberski sistem, ili sistem ćutanja. Ovaj sistem se pojavio u Sjedinjenim Američkim Državama i dobio je naziv prema gradu Obernu u državi Njujork.

Iako je pensilvanijski model bio veoma uspešan u smislu kopiranja ovog tipa zatvora širom sveta, ovaj model je pretrpeo značajne kritike koje su se upravo odnosile na činjenicu da osim psihičke demoralizacije ličnosti, osuđenik nakon izdržane kazne ne može biti spreman na život van zatvorske zajednice. Kao rezultat ovih kritika na račun manjkavosti efikasnosti pensilvanijskog modela sa aspekta ličnosti osuđenika, ovaj model je modifikovan pa je tako u Obernu 1819. godine sagrađena prva kaznionica prema koncepcijama ovog sistema.¹³ Organizacija izdržavanja kazne zatvora bila zasnovana na ideji usamljenja zatvorenika noću, a zajedničkog rada u toku dana.

Iako su u toku dana zajednički radili i imali međusobne kontakte, zatvorenicama je bila strogo zabranjena komunikacija. Njihov boravak u zajedničkoj prostoriji bio je samo puka forma budući da nisu imali pravo da se obraćaju jedni drugima, dok su se zatvorskim čuvarima mogli obraćati isključivo tihim tonom, pognute glave. Ovaj model zatvora zasnovan je na principu posmatranja zatvorske zajednice kao minijaturnog i savršeno uređenog društva, gde su jedinke strogo izolovane, iako su fizički u istom prostoru, dok je okruženje izrazito hijerarhijsko i jedina dozvoljena komunikacija se odvija isključivo po vertikalni.

Ovaj model je imao veću dozu humanosti u odnosu na pensilvanijski model budući da su zatvorenici u toku dana izvesno vreme provodili zajedno, doduše bez razgovora, a osuđenici su takođe imali i mogućnost stručnog usavršavanja, koji ih je pripremao za život van zatvora. Međutim, negativni aspekti ovog modela kao što su zabrana komunikacije i tortura potirali su pozitivne efekte.

Za oberski režim se kaže da je bio jedan od najsirovijih režima. Zatvorenici su imali obrijane glave, imali su obavezu da nose prugastu odeću, zatvoreničku odeću, da hodaju po pravilu "kažnjeničkog koraka", dok su neretko bila prisutna i telesna kažnjavanja, kao što su šibanje korbacem od pletene neštavljene kože.

Kako su početkom devetnaestog veka oba ova modela pretrpela kritike nastale na osnovu zaključaka da ovi modeli niti doprinose prevaspitavanju ličnosti zatvorenika, niti imaju uticaja na suzbijanje povratništva, istovremeno su i napuštena, a ustupila su mesto progresivnom, mešovitom tipu zatvora.

Sistem progresivnog zatvora

¹³ Zatvor Sing-Sing postavio je karakterističan obrazac oberskog sistema.

Kao reakcija na negativne strane pensilvanijskog i oberskog sistema javljaju se brojne reformatorske ideje i pokreti. Pokret u razvoju penologije, odnosno sistema izvršenja kazni inicirao je izradu modernih kaznenih programa, koji si u sebi uključivali elemente nagrađivanja i stimulacije osuđenih za dobro vladanje.¹⁴

Glavna ideja ovog sistema stajala se u poverenju u osuđenika, odnosno mogućnosti da sam osuđenik na osnovu svoga rada i ponašanja postaje odgovoran za svoje mesto i položaj u zatvoru.

Sistem progresivnog zatvora ustanovljen je na principima “*vaspitanja i popravljanja*” osuđenika. Obrazovanje ovakvih zatvora nastalo je kao rezultat velikog broja kongresa na kojima su doneti zaključci da je u zatvorima potrebno organizovati takav način izdržavanja kazne u kojem će biti omogućeno da se zatvorenici obrazuju i stručno usavrše, a gde će okruženje, odnosno higijenske, materijalne i druge prilike omogućiti humanizaciju života i poštovanje osnovnih ljudskih prava lica koja u zatvorima borave.

Engleski progresivni sistem

Engleski model je podrazumevao kretanje zatvorenika tokom trajanja zatvorske kazne kroz različite faze, od samice pa sve do faze u kojoj će zatvorenik imati više slobode i gde neće biti podvrgavan strogom zatvorskom režimu kao zatvorenici koji se nalaze u drugim fazama. Boravak u fazama je zavisio prvenstveno od ponašanja zatvorenika u zatvorskoj ustanovi, te je na taj način sam zatvorenik imao priliku da utiče na tretman koji će se nad njim sprovesti, odnosno na svoj položaj i uslove boravka tokom trajanja kazne. Ovaj model je imao za cilj kako zastrašivanje, tako i popravljanje.

Engleski model je nastao 1853. godine i bio je zasnovan na principu boravka osuđenika u tri faze:

Prva faza bila je *faza ćelijskog zatvora (usamljenja)*. Ova faza je bila preuzeta iz pensilvanijskog modela i podrazumevala je strogo usamljenje uz neke pogodnosti u pogledu kvaliteta hrane, korišćenja literature i tipa ćelije u kojoj osuđenik boravi. Zatvorenici su radili tokom celog dana a boravak van zatvora je podrazumevao kratkotrajnu šetnju i vršenje verskih obreda. Trajanje ove faze zavisilo je od dužine trajanja kazne i ocene vladanja osuđenika, koju je donosila zatvorska administracija.

Druga faza je bila *faza zajedničkog zatvora ili skupnog izdržavanja kazne*. Nastaje kada osuđenik napusti ćelijski sistem i nađe se u osuđeničkom kolektivu. Zatvorenici su danju zajednički radili, a noću su izdvajani u posebne spavaonice. Tokom zajedničkog dnevnog rada, klasifikovani su u posebne razrede, koji su formirani prema stepenu “pokvarenosti”, i starosti, vrsti krivičnog dela, pobudama iz kojih je delo izvršeno, te dužini kazne na koju je osuđenik osuđen, a mešanje razreda nije bilo moguće. I ovde je prelazak iz razreda u razred, kao i prelazak iz faze u fazu, zavisio od vladanja osuđenika, te su samim tim sami uticali na to u kojem će se razredu naći.

Treća faza je *faza uslovnog otpusta*. Ona je podrazumevala uslovno otpuštanje osuđenika, uz nadzor njegovog života na slobodi od strane zatvorskih vlasti, a ocena adekvatnosti osuđenika da pređe u ovu fazu je zavisila od njegovog ponašanja u prethodne dve faze, gde je posebnu ulogu imalo ubeđenje zatvorskih vlasti da osuđenik neće ponoviti delo, te da je njegovo ponašanje u fazi usamljenja i u fazi zajedničkog izdržavanja kazne, dalo osnova za ubeđenje da je adekvatan kandidat za izdržavanje kazne na slobodi.

Ova faza predstavlja najveću i najznačajniju pogodnost koju je osuđenik u ovom sistemu mogao da dobije. Ova faza nije bila obavezna, jer se uslovni otpust davao samo onima koji su se izuzetno dobro vladali i istakli u oblasti radnog angažovanja.

¹⁴ Kupčević-Mladenović, R. (1972). *Osnovi penologije*, Sarajevo: Svjetlost, Univerzitet u Sarajevu, str. 101.

Irski progresivni sistem

Ovaj model nastao je u Irskoj 1854. godine, a njegovim idejnim tvorcem i osnivačem smatra se kapetan Volter Grofton. Iako je engleski model zatvora prvi akcentat stavio na princip resocijalizacije osuđenika, ipak je imao svoje manjkavosti. Naime, iako je osuđenik imao mogućnost da u zavisnosti od svog vladanja prelazi iz faze u fazu, odnosno iz razreda u razred u fazi zajedničkog izdžavanja kazne, te iako se verovalo da će takav princip doprineti boljem vladanju osuđenika i njihovoj većoj motivisanosti da se u potpunosti resocijalizuju i pređu u fazu uslovnog otpusta, u praksi se pokazalo da ovaj sistem takođe ima svojih manjkavosti. Te manjkavosti su se sastojale u pojavi kalkulantskog ponašanja osuđenika koji su svoje ponašanje formirali prema svojim težnjama da usklađivanjem svog ponašanja dobiju beneficije koje svaka faza nosi sa sobom, te samim tim njihovo ponašanje nije bilo rezultat njihovih unutrašnjih, suštinskih promena odnosno nije za svoju posledicu imalo stvarnu, faktičku resocijalizaciju. Da bi se prevazišli ovi problemi, nastali su irski i Makonokijev model, tj. modeli koji su trebali da prevaziđu postojeće nedostatke engleskog modela.

Ovaj sistem u odnosu na engleski sistem ima jednu novinu, a ona se sastoji u pojavi jedne nove faze u toku izdržavanja kazne zatvora, pojava odeljenja za slobodnjake, koja je sledila nakon faze zajedničkog izdržavanja kazne, a prethodila je fazi uslovnog otpusta. Ova faza podrazumevala je boravak osuđenika u specijalnom zavodu, odnosno u odeljenju za slobodnjake, kako se ovaj deo najčešće naziva. Bio je to rad u kaznenim ustanovama bez straže i nadzora, veći broj kontakata sa spoljnim svetom, te rad na poljoprivrednim radovima, odnosno na ekonomijama koje su se nalazile van zatvorskog kruga. Ovaj sistem koji su kasnije preuzele i mnoge druge evropske zemlje poput Italije, Mađarske, Švajcarske, skandinavskih zemalja, takođe je kao i prethodni, podrazumevao mogućnost napretka u fazu uslovnog otpusta ili pak vraćanje u prethodnu fazu, a sve u zavisnosti od ponašanja osuđenika.

Uvođenje ove faze Irski progresivni sistem nastoji da osuđenike uči veštini življenja na slobodi, odnosno, ova faza predstavlja jedan korak do slobode. Ova faza nosi sa sobom iskušenja, odnosno zloupotrebu stepena slobode i poverenja, ali je istovremeno nužna sa stanovišta *prevaspitavanja i resocijalizacije*.¹⁵

Makonokijev progresivni sistem

Aleksandar Makonoki je bio prvi profesor geografije na Londonskom univerzitetu, ali je bio i veliki reformator kaznenog sistema. Ovaj kapetan engleske kraljevske mornarice je 1836. godine oputovao u sadašnju Tasmaniju kao privatni sekretar poručnika Ser Džona Frenklina kako bi posetio zatvor u Hobartu, a kao rezultat ove posete nastalo je njegovo prvo pismeno zapažanje situacije u zatvoru, odnosno zatvorske discipline. Njegovo osnovno zapažanje se odnosilo na tadašnji zatvorski model i njegove posledice.

Naime, Makonoki je smatrao da dotadašnji zatvorski sistem, nakon izdržane kazne zatvora, u stvarni život vraća društveno slomljena, ozlojeđena i ogorčena bića u kojima je uništena nada i vera u budućnost. 1840. godine osnovao je zatvor na ostrvu Norfolk,¹⁶ u Australiji, čiji je bio upravnik. Kako je Makonoki bio duboko religiozna osoba "velikodušnog i saosećajnog temperamenta, ubeđen u ljudsko dostojanstvo kao osnovno obeležje čoveka", reformu zatvorskog sistema je bazirao na dva osnovna principa:

¹⁵ Radoman, M., op. cit., str. 80.

¹⁶ Na usamljeno ostrvo Norfolk deportovani su brojni osuđenici sa najtežim krivičnim delima i posebno društveno opasni osuđenici.

1. ako okrutnost srozava kako žrtvu, tako i društvo u celini, kazna ne bi trebalo da bude osveta već treba da teži da se osuđenik suoči sa ograničenjima koje mu društvo nameće;
2. boravak osuđenika u zatvoru treba da bude pre svega zasnovan na radu, a ne da mu suština bude vremenska odrednica, te da njegovo otpuštanje treba da zavisi od toga koliko je dobro i vredno radio u zatvoru.

Sušтина njegovog modela je bila u tome da se iz upotrebe u potpunosti izbaci faza usamljenja, odnosno ćelijski zatvor kao prva fazu progresivnog sistema. Makonoki je smatrao da su za osuđeničke najstimulativniji bodovi koje su "zarađivali" tokom boravka u zatvoru, te bi svaki osuđenik, u zavisnosti od toga da li je skupio dovoljno bodova, mogao da pređe u drugu fazu, fazu uslovnog otpusta i time sebi olakša položaj, odnosno sebi skрати boravak u zatvoru. Zato je ovaj sistem u istoriji penologije poznat kao *bodovni sistem*.

Sam boravak u zatvoru se sastojao od dve faze. Prva faza podrazumevala je strog i disciplinovan rad, dok je druga faza podrazumevala deljenje u dve zajedničke radne grupe. Osuđenici su dobijali zajedničke bodove koje su ravnopravno delili i time su imali međusobni uticaj jedni na druge, što je takođe doprinosilo zajedničkoj motivaciji za postizanje što boljih radnih efekata. Bodovima su se takođe mogle kupovati razne vrste pogodnosti, a mogla se odrađivati i po koja kazna. Međutim, ono što je svakako bilo najznačajnije jeste činjenica da je u poslednjoj fazi osuđenik mogao biti slobodnjak, te je u toj situaciji dobijao i kućicu sa zemljištem koju je obrađivao, te je na taj način doprinosio i svom izdržavanju, budući da je deo prihoda zadržavao za sebe a deo prihoda je služio za dobijanje bodova kojim je otplačivao svoju kaznu.

Za vreme njegovog mandata uslovno je otpušteno gotovo 1400 zatvorenika. On je tvrdio da veliki procenat njih nije ponovo učinio krivično delo. *Makonoki je u istoriji poznat i kao otac uslovnog otpusta*. U Veliku Britaniju Makonoki se vratio 1844. godine, a dve godine kasnije je izdao knjigu koja je predstavljala njegovo viđenje zatvorskog sistema i koja je imala nemejljivi uticaj na penologiju.

Monoki je nesumnjivo veliki reformator. Bio je izraziti protivnik brutalnih i okrutnih metoda kažnjavanja, za koje je smatrao da pojednako negativno utiču na ličnost osuđenika. Radom kao osnovnim sredstvom vaspitanja Manoki je nastojao da *resocijalizuje osuđeničke*, a ne da ih torturom čini još većim neprijateljima društva.

Klasifikacioni sistem

Ovaj sistem izvršenja krivičnih sankcija pojedini autori nazivaju i ženevskim sistemom, jer je kao eksperiment prvi put uveden u jednom kazneno-popravnom zavodu u Ženevi. *Princip klasifikacije* čini njegovu osnovnu teorijsku i praktičnu osnovu. Prema ovom sistemu osuđenici izdržavanju kaznu po određenim grupama, u koje se raspoređuju prema nekim zajedničkim karakteristikama, kao što su: pol, starost, vrsta krivičnog dela, dužina kazne, ranija osuđivanost, motivi izvršenja krivičnog dela, stepen obrazovanja, radne sposobnosti i slična svojstva.

Osuđeno lice počinje izdražavanje kazne u ćelijskom delu zatvora, gdje ostaje izvesno vreme, da bi kasnije nastavilo izdražavanje kazne u zajedničkom zatvoru, i to u grupi u kojoj na osnovu klasifikacionih svojstava i pripada. Ovakav klasifikacioni sistem organizuje tretman osuđenih lica u okviru homogenih grupa, da bi se izbegli *kriminogeni uticaji osuđenika ili kriminalna infekcija*. *Ideja klasifikacije*, koja stoji u osnovi ovog sistema, pojavila se polovinom XIX veka i čini jednu od težišnih ideja savremene penološke misli i prakse.

Problem *klasifikacije* će ostati dominantan i do danas, ali će u međuvremenu nastati svest o *subjektivnoj klasifikaciji* kao mnogo suptilnijoj i tačnijoj klasifikaciji u odnosu na objektivnu, koju je lako utvrditi. *Objektivna klasifikacije* se zasniva na spoljašnjim

obeležjima, kao što su pol, starost, vrsta krivičnog dela, dužina kazne itd. *Subjektivna klasifikacija* bi se zasnivala na kriterijumima promena unutar ličnosti nastalih za vreme tretmana. Ona je neuporedivo komplikovanija, jer je mnogo teže utvrditi do kakvih je promena došlo u ličnosti osuđenika da bi se na osnovu toga mogla proceniti mogućnost *reklasifikacije, odnosno pomeranja osuđenika u povoljniji zatvorski režim.*

Ovaj model, kao i Makonokijev, nije imao širu primenu te samim tim ni uticaj na tadašnju praksu, budući da je humani pristup zatvorenima i težnja za njihovom klasifikacijom u grupe bila isuviše napredna za to vreme.

Uticaj klasičnih sistema na sistem izvršenja kazni lišenja slobode u Srbiji

Sistem izvršenja krivičnih sankcija u Srbiji predstavlja *kombinaciju gotovo svih klasičnih sistema.* U prvi mah bi moglo izgledati da u našem sistemu vlada velika neujednačenost, heterogenost, odnosno šarenilo pristupa izvršenju kazni. I pored ove neujednačenosti, sistem izvršenja kazne lišenja slobode u Srbiji zasniva se na koncepciji Irskog progresivnog sistema. Učinjene su izvesne modifikacije, naročito u pravcu izbegavanja ćelijskog zatvora, kao prve faze u progresivnim sistemima. *Umesto ćelijskog zatvora kao početne faze, u sistem izvršenja kazne lišenja slobode u Srbiji uveden je klasifikacioni model, koji izbegava kruto normiranje boravka osuđenika u pojedinim fazama tretmana.*¹⁷

U penitencijarnim sistemima Srbije ne postoji faza ćelijskog zatvora. Pojedini zavodi su izgrađeni u pensilvanijskom ili oberskom stilu, ali se sadašnji sistem izvršenja kazne ne zasniva na tim principima. Drugi objekti, koji su organizovani u velike spavaonice i prostorije za boravak, radne i okupacione aktivnosti, ukazuju da je reč o drugoj fazi progresivnog sistema, poznatog kao *sistem zajedničkog zatvora.*

Izgradnjom objekata za smeštaj slobodnjaka, odnosno izgradnjom poluotvorenih odeljenja van zatvorenih delova zavoda, na poljoprivrednim dobrima zavoda, Engleski progresivni sistem u Srbiji prerastao je u Irski progresivni sistem, koji je predviđao ovu fazu u tretmanu osuđenika. Ćelijski sistem zatvora, kako se naziva u nekim zavodima u Srbiji, sada se koristi za izvršenje disciplinske kazne upućivanja u samicu, kao i za smeštaj osuđenika koji ispoljavaju smetnje u adaptaciji na zajednički sistem zatvora ili predstavljaju opasnost za sebe i druge osuđenike.

Elementi oberskog sistema mogu se zapaziti u Okružnom zatvoru u Beogradu, a elementi pensilvanijskog sistema u kazneno-popravnim zavodima u Požarevcu i Sremskoj Mitrovici. U Kazneno-popravnim zavodima u Požarevcu i Sremskoj Mitrovici izgrađen je po jedan objekat u stilu pensilvanijskog sistema, sa spoljašnjim ćelijama kojima se pristupa preko galerije. Kako se sistem izvršenja krivičnih sankcija prilagođavao potrebama vremena i razvoja naučne misli, pokazuje primer Kazneno-popravnog zavoda u Požarevcu. Sada zavod sa maksimalnim stepenom obezbeđenja, ili strogo zatvoreni zavod, prvobitno je bio namenjen maloletnicima. Bio je koncipiran kao kazneno-popravni zavod za maloletnike. Arhitektonska rešenja šest paviljona ukazuju na nameru smeštaja maloletnika. Međutim, umesto maloletnika, u ove paviljone su smešteni osuđenici svih kategorija.

Zaključak

Kategorizacija ustanova za izvršenje krivičnih sankcija spada u tradicionalna penološka pitanja, od čijeg rešavanja zavisi efikasnost sistema izvršenja krivičnih sankcija.

¹⁷ Radoman, M., op. cit., str. 83 i 84.

Ona je sastavni deo svrhe izvršenja kazne, definisane kao napuštanje kriminalnih oblika i ponovno usvajanje društveno prihvatljivih obrazaca ponašanja. Kod kazne lišenja slobode savremeni sistem izvršenja krivičnih sankcija najdirektnije se zasniva na principu resocijalizacije, odnosno menjanja kriminalne ličnosti, koji je praćen i odgovarajućim konceptom sistema i vrste ustanova, s orijentacijom na stvaranje uslova koji će tu nameru najefikasnije realizovati.

Takva orijentacija ima za cilj da stvori uslove za prevaspitni rad, odnosno da režim ustanove omogući terapeutskom osoblju primenu odgovarajućih metoda i da režim, tj. stepen obezbeđenja, bude prilagođen tipovima osuđenika kako bi se mogli realizovati svi sadržaji potrebni za ispunjenje svrhe kažnjavanja. Čitav niz stručnih i svakodnevnih postupanja sa osuđenim licima povezan je sa načinom na koji će se rešiti problem kategorizacije ustanova za izvršenje krivičnih sankcija. U praksi je razvijenih penitencijarnih sistema čest slučaj da se sistem izvršenja krivičnih sankcija bazira prvenstveno na radnom angažovanju i sportskim i rekreativnim aktivnostima osuđenika.

Principi resocijalizacije i postpenalne pomoći imaju zajednički cilj – promenu u ponašanju ličnosti i osposobljavanje za život na slobodi. Po programskom karakteru i svrsi princip resocijalizacije najbliže je prilagođen kazni zatvora. Iz njega proizilaze i primerena su njegovoj svrsi organizacija, sredstva i metodi izvršenja kazne zatvora, kao i obaveza zatvorskih organa da, pored adekvatnih programa tretmana, imaju i odgovarajuće stručno osoblje, sposobno da primenjuje savremene metode prevaspitanja osuđenika.

Princip postpenalne pomoći podrazumeva obavezu zavodskih ustanova i drugih državnih organa da licu posle izdržane kazne pruže neophodnu pomoć radi njegovog lakšeg uključivanja u život na slobodi, kako bi šticeci lakše savladali materijalne, stambene, socijalne, porodične, zdravstvene i druge teškoće koje ih očekuju posle izlaska iz zavoda. Tom cilju je podređen i institut uslovnog otpusta. Princip omogućavanja uslovnog otpusta uveden je radi podsticanja ličnih napora za uključivanje u život van zavoda onog osuđenika za kojeg se osnovano može očekivati da će se ubuduće ponašati u skladu sa zakonom.

Put kojim bi trebalo poći, u interesu poboljšanja položaja osuđenika za vreme izdržavanja kazne lišenja slobode i potpunije zaštite društva od kriminaliteta, jeste strpljivo i postupno stvaranje uslova za smanjenje broja osuđenika i stvarno poboljšanje njihovog položaja kako bi se stvorili uslovi da se po izlasku iz zatvora uspešnije i bez diskriminacije uključe u svakodnevni život. Postizanje ovih ciljeva zahteva, osim istrajnosti, mnogo znanja, bolju saradnju stručnjaka, promenu stavova javnosti zahvaljujući kvalitetnijem informisanju i solidne materijalne resurse.

Literatura:

1. Bloh, E. (1977). *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Beograd
2. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine
3. Kupčević-Mladenović, R. (1972). *Osnovi penologije*, Sarajevo: Svjetlost, Univerzitet u Sarajevu
4. Milutinović, M. (1992). *Penologija*, Beograd: Savremena administracija
5. Popović, V. (1966). *Sistem izvršenja kazni lišenja slobode u Jugoslaviji*, Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije
6. Radoman, M. (2003). *Penologija i sistem izvršenja krivičnih sankcija*, Novi Sad – Beograd: Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost
7. Radoman, M. (2009). *Penologija i kazneno izvršno pravo*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost

8. Simović, Lj. (1996). *Užice sa vranama*, Beograd: Srpska književna zadruga, Užice: Kulturno-prosvetna zajednica
9. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija broj 217 (III) od 10. decembra 1948. godine
10. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 55/2014)

KONSTITUENSE SUBJEKTA MEĐUNARODNOG JAVNOG PRAVA – PARADIGMA BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak

Konvencionalni pristup prema subjektu u međunarodnom javnom pravu determiniran je, u pojednostavljenoj formi, kapacitetima za posjedovanje, kako međunarodnih prava, tako i dužnosti i odgovornosti u okviru normi međunarodnog prava. Kako je definirano u Konvenciji o pravima i dužnostima države, subjekt međunarodnog javnog prava treba posjedovati stanovništvo, utvrđenu teritoriju, vladu i kapacitete da pristupi u odnose sa drugim državama. U tom kontekstu, modelirana je kapacitiranost i da subjekt međunarodnog prava zadrži svoja prava, kako sa primjenom, tako i adaptivnošću na promjene međunarodnog prava.

S toga, u ovom radu, analizira se stanje Bosne i Hercegovine u pogledu elemenata koji predstavljaju konstituense države kao subjekta međunarodnog prava: stanovništvo, teritorija i demokratski izabrane organe vlasti, kao i kapacitiranost podnošenja zahtjeva u pogledu kršenja međunarodnog prava i sposobnost zaključivanja ugovora i sporazuma.

Ključne riječi: međunarodno javno pravo, subjekt međunarodnog javnog prava, teritorija, stanovništvo, legitimitet u međunarodnom pravu.

Resume

The conventional approach to the subject in international law is, in a simplified form, determined by the capacity to own, both international rights, and duties and responsibilities within the norms of international law. As defined in the Convention on the Rights and Duties of a State, a subject of international law, it is necessary to possess the population, established territory, government and capacities to enter into relations with other states. In this context, capacity is modeled and that the subject of international law retains its rights, both with application and adaptability to changes in international law.

Thus, in this paper, the state of Bosnia and Herzegovina is analyzed regarding the elements that represent the constitution of the state as a subject of international law: the population, territory and democratically elected authorities, as well as the capacity to file claims in violation of international law and the ability to conclude contracts and agreements.

Keywords: international public law, subject of international public law, territory, population, legitimacy in international law.

Uvodne napomene

Termin subjekt međunarodnog prava podrazumijeva “kapacitiranost entiteta posjedovanja međunarodnog prava i dužnosti, kao i posjedovanje kapaciteta da održi prava sa podnošenjem međunarodnih tužbi.”² Kvalifikacija subjekta u međunarodnom pravu nalaže i razmatranje uzajamnosti između prava i dužnosti koji se pružaju u međunarodnom sistemu i sposobnosti za sprovođenje potraživanja. U tom kontekstu, osnovni formalni kontekst u kojem se postavlja pitanje legitimiteta uključuje: sposobnost da se podnese tužba u vezi sa kršenjem međunarodnog prava, sposobnost da se zaključuju ugovori i sporazumi koji važe na međunarodnom planu, te uživanje privilegija i imuniteta od strane nacionalnih jurisdikcija.

¹ Vanredni profesor, AUBiH

² Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, 7th ed. (Oxford: Oxford University Press, 2008), 57-67, preuzeto iz *Contemporary International Law, Materials and Cases*, Bishkek 2012

Prethodno naznačeno upućuje na ključnog subjekta međunarodnog prava, države, koje su tradicionalno imale praktično isključivu ulogu u evoluciji modernog međunarodnog pravnog sistema. Osim država, međunarodne organizacije, ako su ispunjeni određeni uslovi, mogu imati te kapacitete i imunitete.

U poimanju države kao subjekta međunarodnog prava polazi se od Konvencije o pravima i dužnostima države koja precizira da država treba posjedovati slijedeće kvalifikacije: „stalno stanovništvo; utvrđenu teritoriju; vladu i kapacitete da uđe u odnose sa drugim državama.”³ Kada su u pitanju određeni uvjeti za prijem u Organizaciju ujedinjenih nacija, članom 4. Povelje OUN-a je precizirano da članicama ove organizacije mogu postati sve miroljubive države koje prihvate obaveze sadržane u tom dokumentu UN-a i koje su sposobne i voljne izvršavati te obaveze.⁴ Saglasno takvim zahtjevima i nakon potrebne procedure, Bosna i Hercegovina je 22.05. 1992. godine, rezolucijom Generalne skupštine UN-a primljena u članstvo te globalne međunarodne organizacije.

1. Stanovništvo-element međunarodnog subjektiviteta

Država, kao subjekt međunarodnog prava, predstavlja u načelu i zajednicu ljudi na području koje obuhvata jedna država. Upravo, bez stalno naseljenih stanovnika ne može biti ni države koja pored građana (državljana) te države, uključuje i strance. Svi državljani ne moraju govoriti isti jezik, niti moraju biti istoga etničkog porijekla.

Hiljadugodišnje bitisanje Bosne i Hercegovine, i njena historijska i politička tradicija, ima za bitnu odliku etnički i vjerski izmiješano stanovništvo na cijelom državnom teritoriju. Multinacionalni i multireligijski karakter Bosne i Hercegovine očuvan je kroz četiristotinepetnaest godina vladavine Osmanskog carstva, četrdeset godina vladavine Austro-Ugarske monarhije, te dvadeset i pet godina u okviru Kraljevine Jugoslavije.

Susretanje i suživot njenih stanovnika, koji su pripadnici različitih religijskih zajednica, jeste ono što predstavlja opće stanovište da je Bosna i Hercegovina globalni civilizacijski znak kao spona Istoka i Zapada. Poznata udaljenost, ili, preciznije, blizina u prečniku od 100 metara bogomolja čini Sarajevo Jerusalemom na evropskom kontinentu.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine čine svi ljudi koji su građani, odnosno državljani Bosne i Hercegovine. Stanovništvom Bosne i Hercegovine smatraju se ljudi koji na njenoj teritoriji trajno prebivaju, a ne svi oni koji se u datom trenutku zateknu na tlu BiH. Specifičnost Bosne i Hercegovine se ogleda u činjenici da Ustav BiH predviđa postojanje državljanstva Bosne i Hercegovine i državljanstvo svakog entiteta. Naime, u članu 7. tačka a. Ustava BiH se ističe da su svi državljani entiteta samim tim državljani Bosne i Hercegovine. Državljanstvo Bosne i Hercegovine nosi specifičnost i u činjenici da se javlja i institut dvojnog državljanstva, pod uvjetom da postoje bilateralni odnosi između Bosne i Hercegovine i države s kojom se to pitanje uređuje. Takva vrsta sporazuma zaključena je sa susjednim državama. Imajući u vidu činjenicu da je kao posljedica ratnih djestava znatan broj stanovnika raseljen u više desetina zemalja svijeta, to se nametnula potreba da se ovakva vrsta sporazuma o mogućnosti dvojnog državljanstva usaglasa i zaključi i sa brojnim drugim državama svijeta.

Za razliku, recimo, od Francuske, Grčke i Njemačke, specifičnost Bosne i Hercegovine ogleda se i u tome što svi njeni državljani ne govore isti jezik (u ravnopravnoj upotrebi su bosanski, hrvatski i srpski). Stanovništvo Bosne i Hercegovine ima formalno-pravnu ravnopravnost i jednakost, mada je jasno da u postdejtonskom periodu nije do kraja afirmirana

³ Član 1. Konvencije o pravima i dužnostima države, Montevideo 1933., **Izvor: V.Đ. Degan**, Međunarodno javno pravo, Pravni fakultet, Rijeka, 2002, str.226

⁴ Međunarodni sud je u Savjetodavnom mišljenju iz 1948. godine utvrdio uvjete za prijem i članstvo u Ujedinjene nacije i to: 1.) treba postojati država; 2.) biti miroljubiva; 3.) prihvatiti obaveze iz Povelje; 4.) biti sposobna izvršavati te obaveze i 5.) biti voljna to činiti⁴ **Izvor: V.Đ. Degan**, citirano, str.226

demokratska funkcija **građanstva** koja u društvima sa razvijenom demokratijom omogućava da se spriječi nacionalna, rasna, spolna, vjerska i druga vrsta nejednakosti. Donošenjem Odluke o ravnopravnosti naroda na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, Ustavni sud Bosne i Hercegovine je dao podsticaj u demokratskom napretku Bosne i Hercegovine i osiguranju ravnopravnosti svih njenih stanovnika kao građana. Turbulentne promjene u pojedinim dijelovima Evrope su uvjetovale da su pojedinci još za svog života bili državljani tri države. U Bosni i Hercegovini još ima lica koja su bila u Kraljevini Jugoslaviji, NDH-a, FNRJ (SFRJ), odnosno na kraju državi Bosni i Hercegovini, a da nisu morali napustiti svoje mjesto rođenja. I to je jedan od razloga da se u državama u tranziciji, i izuzimajući elementarna osjećanja ljudi, javljaju nesporazumi koji teško razgraničavaju šta je “građanin”, a šta je “državljanin.”

Kada je riječ o stanovništvu, Bosna i Hercegovina kao i sve demokratske države svijeta, ima razrađen sistem prijema u državljanstvo. Uvjeti za sticanje državljanstva podrazumijevaju, pored ostalog: mjesto rođenja, porijeklo, ali i kroz zahtjev za sticanje državljanstva i odgovarajućih odluka vlasti.

Brojnost stanovništva nije presudan faktor za državu, jer je poznato da ima država koje imaju manje stanovnika od Bosne i Hercegovine, kao što je to slučaj sa Luksemburgom, ili, pak sa Islandom. Prema popisu iz 1991. godine broj stanovnika u Bosni i Hercegovini bio je 4.377.033. Kao Muslimani se izjasnilo 43,71 % stanovnika; 31,3 % se izjasnilo kao Srbi, a 17,3 % kao Hrvati. Negdje oko 7,7 % se izjasnilo kao Jugosloveni, a ostatak se izjasnilo kao Albanci, Crnogorci, Poljaci, Nijemci, Židovi.

U Bosni i Hercegovini se nije samo kasnilo sa provođenjem popisa, jer je u svijetu proveden popis 2011. godine, već i sa prezentiranjem rezultata popisa tokom 2013. godine. Popis u Bosni i Hercegovini tokom 2013. godine je proveden na osnovu: Zakona o popisu stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine („Službeni glasnik BiH“, br. 10/12 i 18/13), Preporuka Ekonomske komisije UN-a za Evropu i Statističkog ureda Evropske unije (Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing), te Uredbe (EC) br. 763/2008 Evropskog parlamenta i vijeća. Prema objavljenim rezultatima, u Bosni i Hercegovini je 3.531.159 stanovnika. U Federaciji BiH je 2.219.220 stanovnika, a u drugom entitetu Bosne i Hercegovine, Republika Srpska 1.087.993. Brčko Distrikt, koji ima poseban ustavni status, je 83.516 stanovnika. Od ukupnog broja stanovnika u Bosni i Hercegovini je 1.732.270 muškaraca, a 1.798.889 žena.⁵

U odnosu na kretanje i promjene u broju stanovnika, Bosna i Hercegovina su suočava sa aktuelnim izazovima u pogledu kontinuiranog opadanja broja stanovnika. Razlozi su višestruki, ali, prije svega, bazirani na političkim i ekonomskim komponentama, uslijed kojih se bilježi konstantan broj odlazaka radno sposobnog stanovništva, migracije ka članicama Evropske unije. Sa druge strane, evidentan je pokazatelj o padu nataliteta, i manjem broju rođenih u odnosu na umrle.⁶

Bez pretenzija da se dublje analizira pitanje u vezi statističkih pokazatelja za stanovništvo Bosne i Hercegovine zanimljivim se čini paralela sa Kraljevinom Nizozemskom. Teritorija Kraljevine Nizozemske⁷ je približno za petinu manja u odnosu na Bosnu i Hercegovinu, dok je za približno petinu manji broj stanovnika u Bosni i Hercegovini.

⁵ Izvor: <http://www.bhas.ba/>, datum pristupa 02.01. 2019. godine

⁶ Ilustracije radi u podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine da je prvih devet mjeseci 2018. godine registrovano 21.006 živorođene djece što u odnosu na isti period 2017. godine pokazuje pad broja živorođenih za 2,09%, a umrlo je 27.182 lica, što u odnosu na isti period 2017. godine pokazuje rast broja umrlih za 0,02%. Izvor: http://www.bhas.ba/saopstenja/2018/DEM_01_2018_Q3_0_BS.pdf, datum pristupa 02.01. 2019. godine

⁷ Nizozemska se prostire na 41.526 km² i izuzetno je nizinska zemlja. Polovina teritorija nalazi se na visini većoj od jednog metra nadmorske visine, dok je petina Nizozemske ispod nivoa mora – na polderima, odnosno na

2. Teritorija-konstituensa subjekta međunarodnog prava

Naredni element koji determinira subjekta međunarodnog prava jeste teritorija države na kojem njezini organi implementiraju ustavne nadležnosti. Za Malcolm N. Shaw, znamenitog autora iz oblasti međunarodnog javnog prava, kontola teritorije je esencijalna uloga države,⁸ jer predstavlja stub "teritorijalnog suvereniteta",⁹ uspostavljajući isključivu nadležnost za preduzimanje pravnih i činjeničnih mjera na toj teritoriji i zabrane stranim vladama da vrše vlast u istoj teritoriji. Ilustracija za prethodnu konstataciju nalazi se u slučaju u vezi sa Otokom Palmas. Naime, slučaj se odnosio na spor između Nizozemske i Sjedinjenih Američkih Država o suverenitetu nad ostrvom na pola puta između Filipina i sadašnjih Indonezijskih ostrva Nanusa (slučaj poznat kao područje bez pristanka). Strane u sporu su uputile pitanje Stalnom arbitražnom sudu u Hagu. Predsjednik Stalnog suda za međunarodnu pravdu, Max Huber je, kao imenovani arbitar u presudi od 4. aprila 1928. godine, naglasio da: "teritorijalni suverenitet uključuje isključivo pravo na predstavljanje aktivnosti države. Ovo pravo ima kao posljedicu dužnosti: obaveza da se na teritoriji zaštite prava drugih država, posebno njihovo pravo na integritet i nepovredivost u miru i ratu, zajedno sa pravima koja svaka država može tražiti za svoje državljane na stranoj teritoriji. Bez ispoljavanja teritorijalnog suvereniteta na način koji odgovara okolnostima, država ne može ispuniti tu dužnost. Teritorijalni suverenitet se ne može ograničiti na svoju negativnu stranu, tj. na isključivanje aktivnosti drugih država; jer služi za podjelu između naroda prostora na kojem se koriste ljudske aktivnosti, kako bi ih se osiguralo u svim tačkama minimuma zaštite od kojeg je međunarodno pravo čuvar."¹⁰ Ovdje je bitno istaći da je koncept teritorije određen geografskim područjima koja su odvojena granicama od drugih područja i ujedinjena u zajednički pravni sistem, kao što je slučaj sa Danskom i Grenlandom ili Francuska i Martinik. To uključuje vazdušni prostor iznad zemlje (iako ne postoji sporazum o preciznoj gornjoj granici) i zemlja ispod nje, teoretski, do središta globusa. Nadalje, to uključuje i do dvanaest milja teritorijalnog mora uz obalu. Stoga, razgraničenje državnih granica je od presudnog značaja. Ipak, apsolutna sigurnost o državnim granicama nije potrebna; mnoge države imaju dugotrajne granične sporove sa svojim susjedima. Primjera radi je situacija Republike Hrvatske sa Slovenijom.

Teritorija Bosne i Hercegovine je dio prostora (kopna, vode, zraka) koji naseljava i koristi njeno stanovništvo i koji se nalazi pod njenom vlašću. Teritorija Bosne i Hercegovine, međunarodno verificirana obuhvata površinu 51.129 km² na jugoistoku evropskog kontinenta. Zahvata prostor između 43 stepena i 26 minuta i 45 stepena i 13 stepena i 41 minute istočne geografske dužine. Graniči se sa susjedima Hrvatskom, Srbijom i Crnom Gorom.

Teritorijalni razgraničenja Bosne i Hercegovine sa susjednim državama, još uvijek, nisu markirana u potpunosti. Iako je Ugovor o međunarodnoj granici između Bosne i Hercegovine i Hrvatske potpisan 1999. godine, osporen je od Republike Hrvatske zbog dijela granice kod zaljeva Neum-Klek, te granice i na rijeci Uni kod Bosanske i Hrvatske Kostajnice.

isušenom morskom i jezerskom dnu. U Nizozemskoj živi oko 16,6 milijuna ljudi, pa se ta država smatra i jednom od najgušće naseljenih u Evropi.

⁸ **Malcolm N. Shaw**, *Territory in International Law*, *NYIL* 13 (1982) p 61-91 preuzeto Peter Malanczuk, *Akehurst's modern Introduction to International law*, Seventh revised edition, Routledge, London and New York, 1997, str. 75

⁹ U vezi toga, bitno je naznačiti da je važno da država dosljedno kontroliše dovoljno prepoznatljivo jezgro teritorije. Tako je Izrael prepoznat kao država, uprkos neriješenom statusu svojih granica u arapsko-izraelskom sukobu

¹⁰ Vidjeti šire: *Island of Palmas case*, *RIAA* II 829, at 839 (1928). See also P.C.Jessup, *The Palmas Island Arbitration*, *AJIL* 22 (1928), 735-52;

Kada je u pitanju Srbija sa kojom graniči Bosna i Hercegovina neriješeno granično područje je enklava Međurječje, koja administrativno- teritorijalno pripada općini Rudo, a sa svih strana je okružena teritorijom općine Priboj u Srbiji. Zatim, dio željezničke pruge Beograd-Bar koja napušta teritoriju Srbije na dužini od 12 km i prolazi kroz selo Štrpce u općini Rudo. Osim navedenoga sporne su i dvije hidroelektrane, "Zvornik" i "Bajina Bašta", obje su izgrađene na rijeci Drini, koja predstavlja graničnu rijeku između dvije države.

Granične linije Bosne i Hercegovine sa Crnom Gorom su definirane sporazumom o granici, koji je Parlament Crne Gore ratifikovao, dok je Predsjedništvo Bosne i Hercegovine to uradilo u januaru 2016. godine.

3. Funkcionisanje vlasti i kapaciteti relacija sa drugim subjektima međunarodnog prava

U elaboraciji elemenata atributa države, kao subjekta međunarodnog prava, postoji potreba da se rasvijetli i pitanje vlasti i kapaciteti ulaska u odnose sa drugim državama ili međunarodnim organizacijama. Države kao priznati subjekti međunarodnog prava, pored stalnosti vlastitog stanovništva i teritorije, treba da posjeduju suverenost ili nezavisnost. U principu, suverena vlast je element koji pokazuje specifičnost u savremenoj etapi međunarodnih odnosa i prava, u pogledu slojevitosti, veličine i obima, koji se iskazuje na unutarnjem i vanjskom planu. Klasično pravilo suverene vlasti podrazumijeva da ta vlast ima supremaciju prema svim drugim vlastima unutar te države, u nezavisnosti pri obavljanju svoje interne misije i svoje funkcije na međunarodnom planu. Suverena vlast države je izvorna, ali je to veoma teško odrediti u integrativnim procesima koji su se odvijali u posljednjoj deceniji XX stoljeća i prvoj deceniji XXI stoljeća.

Bosna i Hercegovina je u Preambuli svog Ustava definirala da je demokratska država, koja nastavlja kontinuitet Republike Bosne i Hercegovine i osigurava visoke standarde poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti svim konstitutivnim narodima i ostalima, te svim svojim građanima. U Preambuli Ustava naglašen je i »poželjni profil« države koja teži da »podstakne opšte blagostanje i ekonomski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i unapređenje tržišne privrede.« Istovremeno, to je država koja će primjenjivati sve relevantne konvencije i sporazume o ljudskim pravima, kao i sva dokumenta koji osiguravaju njenu kompatibilnost sa drugim državama članicama Ujedinjenih nacija. Prethodno navedeni elementi daju karakter državi Bosni i Hercegovini kao: 1.) demokratskoj, 2.) liberalno-ekonomskoj, zasnovanoj na privatnom vlasništvu i tržišnoj privredi i 3.) otvorenoj i okrenutoj za saradnju sa zemljama razvijene demokratije i spremnoj za integracione tokove u Evropi i u svijetu.

U savremenom svijetu Bosna i Hercegovina se često pojavljuje kao paradigma zbog nekoliko elemenata koji su specifični za njen Ustav, kao dijela Mirovnog sporazuma, ali i po elementima unutarnjeg ustrojstva. Prema Ustavu, »Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske.«¹¹ Budući da je Federacija Bosne i Hercegovine sastavljena od kantona, da je Arbitražnom odlukom ustanovljen i Distrikt Brčko, to daje još jednu vrlo bitnu karakteristiku Bosne i Hercegovine i kao decentralizirane države, ali koja ima suverenitet, teritorijalni integritet i političku nezavisnost u skladu sa međunarodnim pravom.

Ustav Bosne i Hercegovine, s obzirom na okolnosti u kojima je utvrđen u Dejtonskom mirovnom sporazumu, zastupljenost međunarodnih sudionika u njegovom kreiranju, te da se

¹¹ Član I tačka 3. Ustava BiH, Izvor:

http://www.ustavnisud.ba/public/download/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE.pdf, datuma pristupa 05.01.2019. godine

pojavi se kao supotpisnici susjedne države (Hrvatska, SRJ) odnosno svjedoci (Evropska unija i pet članica Kontaktne grupe), predstavlja formalno pravno **međunarodni ugovor**.

Sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine su i sve konvencije i sporazumi o ljudskim pravima koje se direktno primjenjuju (Aneks I Ustava BiH). Time se ostvaruje **supremacija međunarodnog zakonodavstva nad domaćim**.

Ustav Bosne i Hercegovine (Aneks IV Dejtonskog mirovnog sporazuma) u članu III-2 (a. i d.) omogućava da entiteti imaju pravo da uspostavljaju posebne (specijalne) paralelne odnose sa susjednim državama u skladu sa suverenitetom i teritorijalnim integritetom Bosne i Hercegovine. U poređenju sa drugim državama to ne predstavlja neuobičajenu situaciju. Poređenja radi, u Ustavu Švicarske je definirano da su kantoni suvereni i da vrše «sva prava koja nisu prenesena na saveznu vlast»,¹² odnosno ukoliko njihov suverenitet nije ograničen saveznim ustavom. Nadalje, Ustav Švicarske u članu 10. definiše da zvanični odnosi između kantona ili stranih vlada, ili njihovih predstavnika, mogu se održavati posredstvom Federalnog vijeća.

Specifičnost Ustava Bosne i Hercegovine je i činjenica da Ustav inaugurira (*član VI i VII*) uključenost međunarodnih agencija i organizacija koje imenuju članove u sastav Ustavnog suda i Centralne banke Bosne i Hercegovine. Činjenica da su data ovlaštenja entitetima,¹³ odnosno da prisustvo stranaca u Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine,¹⁴ ili na mjestu Guvernera Centralne banke,¹⁵ može predstavljati umanjivanje suvereniteta države, odnosno stanje izvjesnog stepena „*zavisne države*”.¹⁶ Prema mišljenju Jaume Saura ni u jednom ni u drugom slučaju se „ne dovodi u pitanje suverenitet BiH”.¹⁷ Potrebno „prisustvo stranaca u ključnim pravnim i finansijskim uredima” nije uopće teret ili višak. Naprotiv, kako smatra Jaume Saurom ta mjera ima „za cilj uspostavu balansa vlasti između tri konstitutivna naroda u državi u toku prelaznog perioda, dok taj balans ne bude moguće uspostaviti normalnijim sredstvima.” Naročito, ako se ima u vidu da strane članove Ustavnog suda BiH „ne imenuju pojedinačne strane države, nego međunarodni organ i međunarodna organizacija”.¹⁸

Upravo, zbog prisustva brojnih međunarodnih subjekata u procesu implementacije Dejtonskog mirovnog sporazuma, prisutna je dilema, da li je Bosna i Hercegovina protektorat ili ima osnove Bosnu i Hercegovinu smatrati kao “nesamoupravno područje” prema Povelji UN-a.

¹² **Brevijar demokratije, funkcionisanje demokratske države na primjeru Švicarske**, Društvo Švicarske i Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996, str.30.

¹³ “Entiteti imaju pravo da uspostavljaju posebne paralelne odnose sa susjednim državama...” **Član III tačka 2. alineja a. Ustava BiH**; “Entiteti će ispuniti sve uslove za pravnu sigurnost i zaštitu lica pod svojom jurisdikcijom, održavanjem civilnih ustanova za primjenu pravnih propisa...” **Član III tačka 2. alineja c. Ustava BiH**; “Sve vladine funkcije i ovlaštenja koja nisu ovim Ustavom izričito povjerena institucijama Bosne i Hercegovine pripadaju entitetima”. **Član III tačka 3. alineja a. Ustava BiH**, , **Izvor:** http://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE.pdf, datuma pristupa 05.01. 2019. godine.

¹⁴ “Preostala tri člana bira predsjednik Evropskog suda za ljudska prava nakon konsultacije sa Predsjedništvom...Sudije koje bira predsjednik Evropskog suda za ljudska prava ne mogu bit državljani Bosne i Hercegovine ili bilo koje susjedne države.” **Član VI Ustavni sud, tačka 1. Sastav, stav 1. alineja a. i b. Ustav BiH**, **Izvor:** http://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE.pdf, datuma pristupa 05.01. 2019. godine.

¹⁵ “...Guverner, koji neće biti državljani Bosne i Hercegovine niti bilo koje susjedne države, može imati odlučujući glas u slučaju neriješenog ishoda glasanja.” **Član VII Centralna banka, stav 1. tačka 2. alineja a. i b. Ustav BiH**, objavljen u **O. Ibrahimagić, Supremacija Bosne i Hercegovine nad entitetima**, drugo dopunjeno izdanje, citirano, str.109.

¹⁶ Izrazi koje koristi **Jaume Saura** (profesor međunarodnog javnog prava na Univerzitetu u Barceloni), *Suverenitet Bosne i Hercegovine u međunarodnom pravu, Forum Bosnae*, broj 6, Sarajevo, 1999., str.66.

¹⁷ **Jaume Saura**, citirano, str.66.

¹⁸ **Jaume Saura**, idem, str.66.

Radi navedene dileme, bitno je ovdje naznačiti slijedeće sadržaje kako bi se napravila diferencijacija i distinkcija od protektorata ili nesamoupravnog teritorija. U istupima političara i analitičara izriče se kvalifikacija da je Bosna i Hercegovina protektorat međunarodne zajednice.¹⁹ Polazeći od mišljenja Međunarodnog suda pravde, od 07.02.1932. godine, da su protektorati forma individualnog karaktera koja proizilazi iz specijalnih uvjeta njihovog nastanka i stepena njihovog razvoja, ali i od uvjeta pod kojima protektorat priznaju treće države, na kojim argumentima su bazirane takve kvalifikacije odnosno stavovi o Bosni i Hercegovini?

Općim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini, kao međunarodnim ugovorom kojeg priznaju i podržavaju treće države, Ujedinjene nacije su povjerile mandat održavanja mira NATO savezu i formirale svoju posebnu misiju. Implementacija civilnog dijela Sporazumom je data u nadležnost Visokom predstavniku. Sa protekom vremena, a u skladu sa potrebama u izgradnji stabilnosti u Bosni i Hercegovini, dolazilo je do promjene mandata svih učesnika zaduženih za realizaciju pojedinih segmenata Sporazuma.

Ako se u kontekstu navedenog mišljenja Međunarodnog suda pravde, od 07.02.1932. godine, podvuče paralela da su snage za održavanje mira izabrane od strane NATO-a i drugih država, te da se i Visoki predstavnik bira iz zemalja članica Evropske unije, onda bi se za Bosnu i Hercegovinu moglo reći da je pod protektoratom. Ipak, imajući u vidu da građani Bosne i Hercegovine biraju svoje predstavnike u vlasti, onda je Bosna i Hercegovina nešto novo u odnosu na do sada poznate slučajeve protektorata koji su poznati u teoriji i praksi.

Nesamoupravno područje definiira Povelja UN-a u poglavlju XI pod nazivom „Deklaracija o nesamoupravnim teritorijama”. Naime, nesamoupravne teritorije, kao odraz kompromisa uslijed kolonijalne krize poslije Drugog svjetskog rata, su poseban sistem uređenja u kojem su države metropole imale obavezu da nesamoupravnim teritorijama:” a.) jamče, uz dužno poštovanje za kulturu tih naroda, njihov politički, ekonomski, društveni i obrazovni napredak; b.) razvijaju samoupravu, uzimajući u obzir političke aspiracije naroda; c.) jačaju međunarodni mir i sigurnost; d.) promoviraju konstruktivne mjere razvoja... e.) redovno dostavljaju generalnom sekretaru statističke i druge podatke koji se tiču privrednih, društvenih i drugih prilika na teritorijama za koje su odgovorne.”²⁰

Nakon što je Generalna skupština UN-a 1960. godine usvojila Deklaraciju o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima došlo je njihovog oslobađanja od država metropola. U periodu od 1960. do 1962. godine Velika Britanija, Francuska i Belgija oslobodile su se svojih posjeda. Većina nesamoupravnih područja je tada steklo i nezavisnost, a potom su kao nove države primljene u Ujedinjene nacije. Izuzetak je bio država-metopola Portugal, koji je sve do 1974. godine držao pod kontrolom Istočni Timor i Makau.²¹

¹⁹ U principu, protektorat u svom etimološkom značenju (*protect-engl.- zaštita*) predstavlja odnos između dviju država u kojem se jedna, iz sigurnosnih razloga, stavlja dobrovoljno ili pod uticajem sile, u zaštitu druge države. Taj odnos se bazira prema međunarodnom ugovoru kojim se utvrđuje uzajamni odnos između ugovornih strana. Historijski razvoj protektorata veže se za Evropu u Srednjem vijeku. Poznati su kolonijalni protektorati kao što je Tunis pod upravom Francuske, na osnovu ugovora od 1881. i 1883. godine, ili slučaj protektorata uspostavljen nad Marokom u korist Francuske 1904. Poznati su i još neki drugi primjeri takvih odnosa, kao što je bila situacija sa kneževinom Monako, koja je stavljena pod zaštitu Francuske 1918. godine, ali sa mogućnošću da zaključuje samostalno međunarodne ugovore, i u ograničenom stepenu da uređuje i odražava diplomatske odnose.

Na prostorima Jugoistočne Evrope, i na prostoru Bosne i Hercegovine, za vrijeme Drugog svjetskog rata, uspostavljen je protektorat Italije nad tzv. Nezavisnom Državom Hrvatskom 1941. godine. Mada je taj protektorat bio zasnovan na formalnom ugovoru, zbog nametanja političke organizacije i vlade od strane “protektora”, to je bila okupacija, a koja je bila u interesu sprovođenja nacističke politike, jer isti nije bio prihvaćen od strane ostalih država Evrope. **V.Đ- Degan, citirano**, str.294

²⁰ Član 73. Povelje OUN-a

²¹ **V.Đ- Degan, citirano**, str.296

Budući da je time proces rješavanja nesamoupravnih područja, odnosno dekolonizacije okončan, bez obzira što su propisi Povelje UN-a formalno još na snazi, to se može smatrati da su rješenja kroz sistem nesamoupravnih područja historijska kategorija. Samim time, nema osnova ni da se Bosna i Hercegovina, kao članica Ujedinjenih nacija, dovodi bilo u kakvu vezu sa statusom nesamoupravnih teritorija.

Specifičnost Bosne i Hercegovine, u odnosu na druge države u kojima su Ujedinjene nacije provodile operacije očuvanja mira, jeste i u ulozi i uticaju Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu, kojem u formalno-pravnom smislu omogućavaju legitimitet: Vijeće za implementaciju mira,²² Evropska unija, te i Ujedinjene nacije.²³ Naime, Rezolucijom broj 1031, od 15. decembra 1995. godine, Vijeće sigurnosti je podržalo uspostavljanje institucije Visokog predstavnika koja će „*nadgledati implementaciju Mirovnog sporazuma...koordinirati aktivnosti civilnih i drugih agencija uključenih u implementaciji Mirovnog sporazuma...*”²⁴ Osim toga, Vijeće sigurnosti je potvrdilo da je, shodno Aneksu 10 Dejtonskog mirovnog sporazuma, Visoki predstavnik konačni autoritet u tumačenju implementacije sporazuma. Naglašena je važnost saradnje IFOR-a i Visokog predstavnika, koja će „ **biti od vitalnog značaja da osigura uspješnu implementaciju.**”²⁵

Vijeće za implementaciju mira redovno analizira provođenje Dejtonskog sporazuma, te je sa svoje strane utvrđivalo određene mjere koje su trebale pružiti odgovore na mnoga otvorena pitanja u realizaciji mirovnog procesa u Bosni i Hercegovini. Vijeća za implementaciju mira je izražavalo svoje stavove kroz forme kominikea ili izjave. U tim aktima je tretirano više pitanja, od analize stanja do mjera koje se trebaju poduzimati radi otklanjanja problema u implementaciji Mirovnog sporazuma. U odnosu na nivo sudjelovanja na zasjedanju ministara vanjskih poslova očigledno je da su najviše utvrdili mjera kroz deklaracije. Kao takve, izdvajaju se deklaracije iz Sintre, Luksemburga, Bona, Madrida i Brisela, koje su tretirale set pitanja u implementaciji Mirovnog sporazuma, te utvrđeni pravci djelovanja u narednom periodu. Neke od tih deklaracija, imale su i anekse. Ilustracije radi je Bonska deklaracija sa 3 aneksa, kojima je utvrđen Zakon o državljanstvu, Brčko i pitanja funkcioniranja vlasti u

²² Vijeće za implementaciju mira sačinjavaju: **a.) zemlje:** Albanija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Kina (istupila u maju 2000. godine), Njemačka, Danska, Egipat, Finska, Francuska, Velika Britanija, Island, Italija, Japan, Jordan, SR Jugoslavija, Kanada, Hrvatska, Luksemburg, BJR Makedonija, Malezija, Maroko, Nizozemska, Norveška, Austrija, Oman, Pakistan, Poljska, Portugal, Rumunija, Ruska Federacija, Saudijska Arabija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, SAD; **b.) međunarodne organizacije:** Vijeće Evrope, Evropska banka za obnovu i razvoj, Evropska komisija, Međunarodni komitet crvenog križa/krsta, Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju, Međunarodni monetarni fond, NATO, OSCE, Visoki komesarijat za ljudska prava UN (UNHCHR), Visoki komesarijat za izbjeglice UN (UNHCR), Svjetska banka; **c.)** Arbitražni sud za Brčko do 1999. godine; **d.)** Prelazna uprava za Istočnu Slavoniju (UNTAES) do januara 1998. godine; **e.)** visoki predstavnik.

U svojstvu posmatrača su: Australija, Centralna banka Bosne i Hercegovine, Evropska investiciona banka, Estonija, Vatikan, ombudsmeni za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Island, Međunarodna federacija Crvenog krsta/križa i Crvenog polumjeseca, Međunarodni posrednik za BiH, Međunarodna organizacija za migracije (IOM), Letonija, Litvanija, Novi Zeland, Kraljevstvo Lihtenštajn, Južnoafrička Unija, i od jula 1999.godine koordinator Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope. **Izvor: Wolfgang Petritsch, Bosna i Hercegovina od Daytona do Evrope, Svjetlost, Sarajevo, 2002, str.62.**

²³ Na prijedlog Evropske unije, visokog predstavnika imenuju ministri vanjskih poslova u Upravnom odboru Vijeća za implementaciju mira. Inače, članovi Upravnog odbora su: a.) zemlje: Njemačka, Francuska, Velika Britanija, Italija, Japan, Kanada, Rusija, i SAD; b.) organizacije ili njihova tijela: Organizacija islamske konferencije koju predstavlja Turska, Evropska komisija i Predsjedništvo Evropske unije. Upravni odbor djeluje pod rukovodstvom visokog predstavnika, koji je izvršilac stavova i odluka Vijeća za implementaciju mira. **Izvor: Wolfgang Petritsch, citirano, str.62-63.**

²⁴ Rezolucija Vijeća sigurnosti broj 1031, paragraf 26, www.ohr.int/other-doc/hr-reports/default.asp, datum pristupa 05.12.2018. godine

²⁵ Isto

Federaciji BiH. Nadalje, Madridska deklaracija u svom aneksu sadrži programske aktivnosti za implementaciju mira u različitim oblastima.

Na osnovu Poglavlja XI u tački 2. Bonske deklaracije od 10.12.1997. godine Visokom predstavniku su date ovlasti da donosi obavezujuće odluke u slučajevima: « a.) o vremenu, lokaciji i predsjedavajućem sastanka zajedničkih institucija; b.) prijelaznim mjerama koje će stupiti na snagu kada strane ne budu mogle postići sporazum i koje će vrijediti dok Predsjedništvo ili Vijeće ministara ne usvoji odluku konzistentnu Mirovnom sporazumu o određenom pitanju; c.) ...akcije protiv osoba koje su zadužene za javni red ili dužnosnika koji ne prisustvuju sastancima bez opravdanog razloga ili za koje Visoki predstavnik kaže da krše zakonske obaveze iz Mirovnog sporazuma ili uvjete njegove implementacije.»²⁶

Na osnovama takvih ovlaštenja, zbog evidentnih zastoja ili opstrukcija u realizaciji mirovnog procesa, donesene su odluke koje su imale presudan uticaj na mnoge aspekte izgradnje sigurnosti Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu.

Sve procese u Bosni i Hercegovini, bilo da se radi o ekonomskim pitanjima, o državnim obilježjima (zastavi, grbu i himni) ili o drugim pitanjima na državnom, entitetskom i lokalnom nivou, su pratili mukotrni i beskonačno dugi pregovori i usaglašavanja. Kao ilustracija može da posluži utvrđivanje novih jedinstvenih registracijskih oznaka za vozila. Njihova upotreba u naslijeđenoj formi nakon rata je značajno uticala na otežanu primjenu Ustava Bosne i Hercegovine u pogledu osnovnih ljudskih prava i sloboda. Naime, Ustavom je propisano da »...Bosna i Hercegovina i entiteti neće ometati punu slobodu kretanja lica, roba i usluga i kapitala širom Bosne i Hercegovine. Nijedan entitet neće provoditi bilo kakvu kontrolu na granici između entiteta.«

Saobraćajne registarske oznake sa znakovima Republike Bosne i Hercegovine (ljiljani), Republike Srpske (uz oznaku »S«) ili Hrvatske zajednice Herceg-Bosne (znak »šahovnica«), direktno su ukazivali na područje sa kojeg dolazi lice koje upravlja motornim vozilom. Imajući u vidu političku osjetljivost sa takvim registarskim oznakama, modelirano je rješenje kojim je »sakriven geografski znak« odakle potiče vozilo. To je bilo učinjeno sa kombinacijom brojeva i slova, gdje su poslije prve tri cifre korištena samo ona slova koja su identična na latiničnom i ćirilničnom pismu (A,E,J,K,M i T). Odluka o novim saobraćajnim tablicama donesena je 02.02.1998. godine. Zamjena registarskih oznaka, bez obzira na usporavanja ili osporavanja, posebno izražena sa prostora Republike Srpske ili onih pod uticajem vlasti HDZ-a, u konačnici je izuzetno uspješno realizirano. Njihov značaj je višestruk. Osim slobode kretanja i sigurnosti, vozila sa novim jedinstvenim registarskim oznakama, omogućila su pretpostavke za obnovu privrede i razvoj trgovine.

Poslije Odluke o saobraćajnim oznakama, a nakon što Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine u ostavljenom roku nije pokazala spremnost za donošenje odluke o zastavi Bosne i Hercegovine, Visoki predstavnik je riješio i tu situaciju. Donio je odluku o zastavi, 04.04.1998. godine. Za zastavu Bosne i Hercegovine izabrana je plavo-žuta kombinacija sa bijelim zvijezdama. Ubrzo se, 07.02.1998. godine, zastava Bosne i Hercegovine zavijorila na Ist Riveru pred zgradom Ujedinjenih nacija. Na neki način, međunarodnu promociju zastava Bosna i Hercegovina je imala na otvaranju Zimskih olimpijskih igara u gradu Nagoji u Japanu.

Slična situacija je bila i u vezi sa pasošem i izgledom monete. Insistiranje na dobro uočljivom znaku »Republika Srpska« u odnosu na natpis »Bosna i Hercegovina«, odnosno koja će osoba biti na kojoj novčanici jesu prošlost koju je svakodnevna praktična potreba prevladala.

²⁶ Deklaracija Vijeća za implementaciju mira, Bonsel konferencija, 10.12.1997. godine

Sve u svemu, odluke o kojima je prethodno bilo riječi i one koje su kasnije donesene, opravdale su svoju svrishodnost donošenja, a, sa protekom vremena, sve se više potvrđivala njihova vrijednost.

Bez obzira na sve manjkavosti ustavnih rješenja utvrđenih u Dejtonskom mirovnom sporazumu, i kontekst njihovog donošenja, ipak su neka od njih, dugoročno potencijalno osigurala prevlast anglosaksonskog pravnog sistema sa principom „law the land”. Ovaj princip podrazumijeva da je međunarodno pravo direktno primjenjivo kao zakon zemlje. Kako međunarodno pravo priznaje samo međunarodne subjekte, to je priznata i Bosna i Hercegovina (isključivo ona) kao međunarodni subjekt koji je odgovoran ako bilo ko od njenih dijelova krši neke od normi međunarodnog prava. To u praksi znači da međunarodno pravo priznaje ako neki od administrativnih dijelova međunarodnog subjekta, pa i u Bosni i Hercegovini „svaki entitet može također sklapati sporazume sa državama i međunarodnim organizacijama uz saglasnost Parlamentarne skupštine.”²⁷

U vezi kapaciteta i procedura zaključivanja, a samim time i izvršavanja međunarodnih ugovora, Bosna i Hercegovina je definirala taj postupak donošenjem Zakona o postupku zaključivanja i izvršavanja međunarodnih ugovora²⁸, te Zakona o zaduživanju, dugu i garancijama Bosne i Hercegovine²⁹. Prema navedenom kontekstu, Bosna i Hercegovina ima definirane nadležnosti i kapacitete da pristupi u odnose sa drugim državama ili međunarodnim organizacijama. Time je modelirana kapacitiranost Bosne i Hercegovine kao subjekta međunarodnog prava da zadrži svoja prava i obaveze implementacijom međunarodnog ugovora, konvencije ili rezolucije. Bitno je istaći da zakoni sa definiranim odredbama uključuje i opća pravila međunarodnog običajnog i međunarodnog ugovornog prava i odredbe Bečke konvencije o ugovornom pravu iz 1969. godine, čija je Bosna i Hercegovina članica.³⁰ Kada su u pitanju opća pravila međunarodnog prava bitno je istaći da u Ustav BiH član III/3b definira da: „opšta načela međunarodnog prava su sastavni dio pravnog sistema Bosne i Hercegovine i entiteta”.³¹ U tom okviru, izvršavanje međunarodno preuzetih obaveza proizilazi iz samog Ustava BiH, te neprovođenje i/ili kršenje tih obaveza predstavlja povredu unutrašnjeg prava, odnosno Ustava BiH.³²

Dakle, poštivanje međunarodnih ugovora je suština ugovornog prava što je naglašeno i kod definicije subjekata međunarodnog prava, te Konvenciji UN iz 1970. godine o miroljubivoj koegzistenciji. To je osnova za konstataciju da poštivanjem ugovora, jednog od glavnih formalnih izvora međunarodnog prava, nastaje pozitivan trend međunarodne saradnje ili negativan trend međunarodnih sporova. Izvršavanje međunarodnih ugovora implicira pravne, političke, ekonomske mehanizme koji se koriste u skladu sa specifičnostima međunarodnog prava i konkretnim situacijama, kao što su mjere: za nedosljednu ili nedovoljnu primjenu ugovora definirane, načelno u prelaznim i završnim odredbama (arbitražni postupak protiv Bosne i Hercegovine u predmetu „Strabag“); mjere ekonomsko-finansijskog karaktera

²⁷ Član III tačka 2. alineja d. Ustava BiH,

Izvor: http://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE.pdf, datuma pristupa 05.01. 2019. godine.

²⁸ ("Službeni glasnik BiH", br: 29/00, 32/13)

²⁹ ("Službeni glasnik BiH", br. 52/05 i 103/09)

³⁰ Bečka konvencija o ugovornom pravu (Vienna Convention on the Law of Treaties, Beč, 23.05.1969. godine, BiH članica na osnovu ugovora o sukcesiji bivše SFRJ; tekst objavljen „Službeni list SFRJ“ - Međunarodni ugovori broj: 30/1972);

³¹ Jedno od načela međunarodnog prava je i načelo *pacta sunt servanda*-svaki ugovor koji je na snazi veže stranke i one ga moraju izvršavati u dobroj vjeri, dakle, načelo savjesnog ispunjavanja preuzetih međunarodnih obaveza, odnosno obaveza iz međunarodnih ugovora kojima je država pristupila ili koje je zaključila.

³² Ilustracije radi je Odluka Ustavnog suda BiH br. U-05/09 kojom je utvrđena ocjena ustavnosti Zakona o zaštiti domaće proizvodnje u okviru sporazuma CEFTA (Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini), na način da svaki ugovor na snazi vezuje Bosnu i Hercegovinu i da se treba dobronamjerno izvršavati.

(međunarodne ekonomske i finansijske organizacije); mjere isključenja ili suspenzije članstva; izvještavanje međunarodnih organizacija o provođenju ugovora (primjera radi, izvještavanje Bosne i Hercegovine o uvođenju taksi Kosova na proizvode uvezene iz Bosne i Hercegovine i Srbije, što je suprotno odredbama Sporazumu CEFTA); razna međunarodna tijela, komisije, nevladine organizacije koje kontrolišu i prate primjenu ugovora, pa do moralnih sankcija, putem rezolucija o osudi djelovanja neke države.

Iz prethodne elaboracije može se izvesti konstatacija da Bosna i Hercegovina posjeduje mehanizme definirane na formalno-pravnom okviru da zaključuje ugovore i sporazume koji važe na međunarodnom planu, te shodno tome i sposobnost da podnese tužbu ili da podzme zaštitu u slučaju tužbe protiv Bosne i Hercegovine u vezi sa kršenjem međunarodnog prava.

Kada je riječ o podjeli državnih nadležnosti, u Bosni i Hercegovini se na prigovore da postoji ograničena vanjska suverenost, može odgovoriti da isto tako postoji ograničena i unutarnja suverenost državnih organa na cijelom teritoriju. Ovlašćenja centralnih organa vlasti (Predsjedništva i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine) u utvrđivanju najviših pravnih normi (ustavnih, zakonskih, podzakonskih, sudskih itd.) bila su takva da su izazivala dilemu u njihovu realizaciju. Naročito je to bilo izraženo u periodu kada Bosna i Hercegovina nije imala uprave za indirektno poreze, obavještajnu službu, policijske službenike ili oružane snage. Sve te službe bile su u funkciji entiteta. Vremenom i pod pritiskom međunarodne zajednice, i uz saglasnost entiteta, postepeno su se povećavale nadležnosti Bosne i Hercegovine.

Jedan od faktora koji opredjeljuju potrebu za ostvarivanje nadležnosti Bosne i Hercegovine, kao subjekta međunarodnog javnog prava, su i procesi integracija u evroatlanske asocijacije u kojima pitanje suvereniteta ima i drugačije manifestacije. U procesu globalizacije ili mondializacije, koji nezaustavljivo zahvata cijelu Planetu, postali su upitni do jučer neprikosnoveni nacionalni suvereniteti, pa, u tom pogledu, situaciju u Bosni i Hercegovini treba posmatrati (kada je o suverenitetu riječ) nešto specifičnom, ali nikako unikatnom. U savremenim uvjetima postojanja guste mreže ekonomskih asocijacija kroz tehničko-tehnološke procese, odbrambene relacije kroz zastupljenost vojnih baza na tuđoj teritoriji, to znači promjenu u klasičnom podrazumijevanju principa suverene vlasti. Drugačije izraženo, pod sjenkom ekonomskih i sigurnosno-vojnih potreba nezavisnost jedne države i njena teritorijalna nadležnost se prenosi na druge organizacione subjekte. Tako, recimo, za institucije poput Međunarodnog monetarnog fonda ili Svjetske banke, kao i sve prisutnijih modernih informativnih i komunikacionih uređaja, nema nikakvih tajni, pa pitanje suverenosti postaje sve fleksibilnija kategorija. Stoga, ni u slučaju Bosne i Hercegovine ni po čemu se ne može smatrati unikatnim proces i potrebe zastupljenosti i vlasništva drugih državljana i uspostavljanja vojnih baza, kada je takav isti slučaj i sa drugim državama širom svijeta.

Prema tome, iz prethodno sadržaja može se uočiti da su integracije ključna karakteristika i potreba savremene zbilje političkih odnosa na unutarnjem i međunarodnom planu Bosne i Hercegovine. Analizirajući pređeni put sa ispunjavanjem uvjeta iz Studije izvodljivosti, potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i pristupanjem Bosne i Hercegovine, te predajom aplikacije za kandidatski status i dugotrajnost odgovora na pitanja Evropske komisije, kao i pristupanje NATO Programu Partnerstvo za mir, pa ispunjavanje uvjeta za aktiviranje MAP (Member Action Plan) moguće je konstatirati da su taj proces pratila dugotrajna usaglašavanja za usvajanje određenog zakonskog projekta. Bez pretenzije da se dublje analizira kompliciranost procesa, bitno je ovdje naznačiti da u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine,³³ vanjsku politiku države kreira Predsjedništvo BiH,³⁴ dok je njeno provođenje u nadležnosti Ministarstva vanjskih poslova. Ipak, obim i intenzitet vanjskopolitičkih

³³ Član III Nadležnosti i odnosi između institucija Bosne i Hercegovine i entiteta, tačka 1. propisuje da je vanjska politika u nadležnosti institucija BiH.

³⁴ "Predsjedništvo je nadležno za:vođenje vanjske politike Bosne i Hercegovine..." Član V tačka 3. Ustava BiH

aktivnosti Bosne i Hercegovine objektivno je dimenzioniran unutarpolitičkom situacijom i spremnošću aktera na domaćoj političkoj sceni da prvo sprovede Ustav BiH, potom propise i odluke.

Zaključna promišljanja

Kroz elaboraciju konstituensi subjekta međunarodnog prava potvrđeno je nedvosmisleno svojstvo Bosne i Hercegovine kao subjekta međunarodnog javnog prava. Nadalje, subjektivitet se potvrđuje kroz priznanje od strane trećih država i putem članstva u međunarodnim organizacijama, a što je i manifestirano u bilateralnim i multilateralnim relacijama Bosne i Hercegovine.

Kao subjekt međunarodnog javnog prava Bosna i Hercegovina ima definirane nadležnosti i kapacitete da pristupi u odnose sa drugim državama ili međunarodnim organizacijama. Time je modelirana kapacitiranost Bosne i Hercegovine kao subjekta međunarodnog prava da zadrži svoja prava i obaveze implementacijom međunarodnog ugovora, konvencije ili rezolucije.

Bosna i Hercegovina u odnosu i prema međunarodnoj zajednici je u specifičnom položaju zbog egzistiranja Ureda Visokog predstavnika ili zastupljenosti sudija stranaca u Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine. Ipak, i takav odnos je neophodan na njenom putu ka samoodrživoj stabilnosti dok se ne priključi evropskim i drugim integracionim asocijacijama.

Koliko će Bosna i Hercegovina biti bliža putu tom putu tj. ulasku u strukture političkih, ekonomskih, političko-vojnih i drugih evropskih i evroatlantskih asocijacija zavisi od volje političkih aktera, u, i van njenih granica.

Literatura:

1. **Contemporary International Law**, (2012) Materials and Cases, American University of Central Asia and others, Bishkek;
2. **Peter Malanczuk**, (1997) Akehurst's modern introduction to International law, Seventh revised edition, Routledge, London and New York,;
3. **Malcolm N. Shaw**, (2008) International law, six edition, Cambridge University Press,;
4. **Degan, Vladimir Đ.**, (2002.), Međunarodno javno pravo, Pravni fakultet, Rijeka;
5. **Galtung, J.**, (2009.), Mirnim sredstvima do mira, mir i sukob, razvoj i civilizacija, NVO Jugoistok XXI- Centar za Evro-balkansku saradnju, JP Službeni glasnik;
6. **Wolfgang Petritsch**, (2002) *Bosna i Hercegovina od Daytonu do Evrope*, Svjetlost, Sarajevo,
7. **Ian Brownlie**, (2008) Principles of Public International Law, 7th ed. (Oxford: Oxford University Press;
8. **Robert Dhal**, (1999) *Democracy and Its Critics* New Haven Yale University, Press,;
9. **Jaume Saura**, (1999) Suverenitet *Bosne i Hercegovine u međunarodnom pravu*, *Forum Bosnae*, broj 6, Sarajevo,

Web-stranice:

[http:// www.ohr;](http://www.ohr;)

[http://www.ustavnisud.ba.](http://www.ustavnisud.ba)

[http:// www.bhas.ba](http://www.bhas.ba)

INSTITUCIONALNI OKVIR KAO POLUGA RAZVOJA

Sažetak

Jedna od glavnih tema brojnih ekonomskih istraživanja su promjene uopšte, a posebno institucionalne promjene koje karakterišu procese tranzicije i globalizacije. Uništavanje institucionalnog ambijenta, u većini tranzicionih zemalja, uzrokovalo je infrastrukturno i privredno urušavanje. Tokom tranzicionog perioda, funkcioniše čitav sistem inhibirajućih faktora, uzrokujući stvaranje disfunkcionalnog sistema konglomerata i neuspjeha institucionalnih promjena. Zemlje u tranziciji moraju selektivno primijeniti primjeren model racionalnog institucionalnog ponašanja, jer neosporno je da institucije igraju ključnu ulogu u ekonomskom razvoju. Međutim, ne postoje konzistentna i sistemska objašnjenja institucionalizovanih izbora i institucionalizovane razmjene na osnovu koje bi mogli precizno modelirati pluralističko institucionalno ponašanje kao alternativni model, koji bi uključivao različite oblike institucija, kao ni instrumenti za njihovo precizno mjerenje odnosno nedostatak operativnog okvira za njihova precizna mjerenja.

„Institucionalna struktura“, sinonim za pluralizam institucija, podrazumijeva izgradnju tržišta i drugih vitalnih institucija u savremenoj složenoj privredi, koja polazi od makroekonomskog ka mikroekonomskom nivou, čija strategija treba biti orijentisana na podsticaje, upravljanje i usmjeravanje bez sveobuhvatnog planiranja i dirigovanja, dok institucije moraju biti važan „idejni most“ između ta dva nivoa.

Ključne riječi: institucionalne promjene, liberalizacija, tranzicija, koncept, restrukturiranje, privatizacija, makroekonomska stabilizacija

INSTITUTIONAL FRAMEWORK AS A BULLION DEVELOPMENT

Summary

One of the main themes of numerous economic studies is changes in general, and especially institutional changes characterized by processes of transition and globalization. Destruction of the institutional environment, in most countries in transition, caused infrastructural and economic collapse. During the transitional period, operates the entire system of inhibitory factors, causing the creation of a dysfunctional system of conglomerates and failure of institutional changes. Countries in transition have to selectively apply the appropriate model of rational institutional behavior, since it is undeniable that institutions play a key role in economic development. However, there are no consistent and systematic explanations of institutionalized choices and institutionalized exchanges on the basis of which it would be possible to accurately model pluralistic institutional behavior as an alternative model that would involve different forms of institutions, as well as instruments for their precise measurement, or the lack of an operational framework for their precise measurements.

The "Institutional Structure", synonymous with pluralism of institutions, involves the construction of markets and other vital institutions in modern, complex economy, ranging from macroeconomic to microeconomic level which strategy should be oriented to stimulus,

¹ Vanredni profesor, Evropski univerzitet Brčko distrikt, a.bulatovic@eubd.edu.ba

² Docent, Evropski univerzitet Brčko distrikt, lidijavucicevic55@gmail.com

management and guidance without comprehensive planning and conducting, while institutions should be an important "idea bridge" between these two levels.

Key words: institutional changes, liberalization, transition, concept, restructuring, privatization, macroeconomic stabilization

*„Smisao ekonomije se ne sastoji u konstruisanju modela, već u stalnom naporu da se cjelokupnom čovječanstvu olakša život“
(Joan Robinson)*

Uvod

Institucije predstavljaju ključni faktor ekonomskog rasta i razvoja. Da bi ekonomija bila uspješna neophodne su institucije, koje su od suštinskog značaja za razumijevanje ekonomskog rasta i razvoja. Svrha ekonomskih institucija jeste da služe kako pojedincima, tako i društvu u cjelini u cilju da se inicira ekonomski rast i razvoj, kao i blagostanje građana. Jedan od oblika institucija je i samo tržište. Da bi ovaj institucionalni oblik mogao da funkcioniše uspješno, njega stvara i ograničava niz formalnih i neformalnih pravila. I kod razvijenih tržišnih ekonomija se pokazuje da ni tržište ni država nisu i ne mogu biti jedini i univerzalan koordinacioni mehanizam. Neophodne su njihove kombinacije kako bi se determinisala realnim uslovima svake konkretne zemlje odnosno njene ekonomije. Imajući to u vidu, neprihvatljivo je da se nerazvijenim zemljama, koje prihvataju "preporuke" MMF-a radi prevazilaženja strukturnih i raznih ostalih razvojnih problema, ne dozvoljava da koriste one mehanizme koji su primjenjivani u razvijenim zemljama, a često ih koriste i danas, i zahvaljujući tome su ostvarile svoj razvoj.³

Mnogi ekonomisti danas ističu značajnu ulogu institucija za ostvarivanje ekonomskog rasta. O značaju institucija za privredni rast napisani su brojni radovi. Knjiga „Zašto narodi propadaju“ istraživački poduhvat koji je izazvao ogromnu zainteresovanost stručne javnosti, od D. Acemoglu i J. Robinsona, u kojoj su došli do zaključka, da ključni razlog propadanja nacija leži upravo u institucijama: i političkim i ekonomskim.⁴

Primat se daje dobrim ekonomskim institucijama kao osnovi ekonomskog rasta i razvoja.⁵ Međutim, ekonomske institucije se često oblikuju od strane političkih institucija. Osnovna tvrdnja autora je „da pokažemo da je za razumijevanje nejednakosti u svijetu neophodno razumijevanje zašto se neka društva organizuju na veoma neefikasan i društveno nepoželjan način. Narodi ponekad uspijevaju da uspostave efikasne institucije i ostvaruju napredak, ali to se, nažalost, rijetko dešava“.⁶ Osim toga, ističu da se većina ekonomista i političara fokusira na vođenje „ispravne politike“, dok ono što je zaista potrebno jeste objašnjenje zašto siromašne

³Vlastimir Leković: „Institucije potrebne za pokretanje ekonomskog rasta i održivost razvoja“, zbornik radova „Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije“, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac 2015., str. 52.

⁴Daren Acemoglu & James A. Robinson: „Why nations fail“ - „Zašto narodi propadaju“, CLIO Beograd, 2014., str. 52-56. (prevod sa engleskog Đorđe Trajković i Stefan Trajković Filipović)

⁵Bil Gejts je primjer gdje dobre ekonomske institucije doprinose ekonomskom rastu i razvoju. Gejts kao jedan od ambicioznih i izuzetno talentovanih ličnosti u industriji informacione tehnologije, koje mu je školski sistem SAD omogućio, kao i njemu sličnima (Pol Alen, Stiv Džobs, Lari Pejdž..) da upotpune svoj talenat, u suštini je reagovao na podsticaje koje su realizovani putem institucija bez nepremostivih prepreka. Kod takvih poduhvata nije postojala sumnja u ostvarivost zbog postojanja povjerenja u institucije i vladavinu prava, i nije postojala briga za sigurnost svojinskih prava. Osim toga, političke institucije su obezbeđivale kontinuitet i stabilnost, što je osiguravalo da nikakvi značajni društveni faktori neće biti usmjereni u ekonomski pogubnom pravcu jer je politička moć bila ograničena (vidi: Daron Acemoglu & James A. Robinson: „Why nations fail“ - „Zašto narodi propadaju“, 2014., str. 54-55.).

⁶Daren Acemoglu & James A. Robinson: „Why nations fail“ - „Zašto narodi propadaju“, 2014., CLIO Beograd, str. 81., prevod sa engleskog Đorđe Trajković i Stefan Trajković Filipović)

zemlje vode „pogrešnu politiku“, pri čemu vođenje pogrešne politike uglavnom nije u vezi sa nedostatkom znanja ili kulturom, već su posljedica odluka koje se donose i stvaraju siromaštvo. Takođe, ekonomska nauka obično zanemaruje politiku, ali upravo razumijevanje potike je ključ za objašnjenje postojanja nejednakosti u svijetu. Autori zaključuju da su glavni uzroci siromaštva u dominaciji političke elite na vlasti, zloupotrebi i kršenju imovinskih prava, suzbijanju ekonomske i lične slobode, te da zbog pretpostavke da su politički problemi riješeni, ekonomska nauka ne uspijeva da da adekvatno objašnjenje za nejednakosti u svijetu. Za takvo objašnjenje neophodno je da ekonomska nauka pokaže na koji način različite politike i društveni aranžmani utiču na ekonomske podsticaje i ponašanje, a uz to je potreban i politički život.⁷

D. Rodrik naglašava značaj, ali i različitost, institucija u različitim društvenim kontekstima, kao i da globalna ekonomija i slobodna trgovina nisu uvijek povoljne, zaključujući da će najuspješnija društva budućnosti ostaviti prostor za evoluciju institucija tokom vremena.⁸

J. Stiglic je isticao značaj institucija, pri tome, kao najvažnije istakao je pravni i regulatorni okvir koji treba da obezbijedi da se ugovori ispunjavaju, da postoji uređen način za rješavanje komercijalnih sporova, uređene procedure bankrotstva, da se osigura funkcionisanje hartija od vrijednosti.⁹

Stanje institucija u zemljama i regionima, Svjetski ekonomski forum (WEF-World Economic Forum) prikazuje kao jedan od stubova konkurentnosti nacija, u okviru izračunavanja Globalnog indeksa konkurentnosti (GCI-Global Competitiveness Index). Ovogodišnji izvještaj predstavlja rezultate o lakoći poslovanja u 190 svjetskih ekonomija, a podaci su prikupljeni kroz deset setova indikatora: pokretanje poslovanja, izdavanje građevinskih dozvola, dobijanje priključka za električnu energiju, registrovanje nepokretnosti, dobijanje kredita, zaštita manjinskih investitora, plaćanje poreza, prekogranična trgovina, izvršenje ugovora i rješavanje problema nesolventnosti.¹⁰

Institucije predstavljaju jedan od osnovnih faktora ekonomskog rasta i razvoja. One su svojevrsan oslonac sprovođenja strategija i politika za razvoj pojedinih zemalja. Institucije predstavljaju važnu determinantu uspjeha svakog ekonomskog sistema, dok njihova efikasnost je osnovna odrednica stabilnosti ekonomije. Privreda je veoma osjetljiv mehanizam koji ne trpi neizvjesnost, nestalnost, nesigurnost, neslobodu i politizaciju. Privreda, u stvari, zahtijeva regulaciju po mjeri njenih potreba, a ne političkih potreba jer je determinisana ekonomski, a ne politički.

⁷Daren Acemoglu & James A. Robinson: *“Why nations fail” - “Zašto narodi propadaju”*, CLIO Beograd, 2014., str. 81. (prevod sa engleskog Đorđe Trajković i Stefan Trajković Filipović), navode da je ekonomista Aba Lerner, 70-ih godina XX vijeka rekao: “Ekonomska nauka je dobila titulu kraljice društvenih nauka zato što je za svoj domen odabrala riješene poliičke probleme”.

⁸Dani Rodrik: *“The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist”*, Oxford University Press, Oxford, UK, 2011., XXII, 346P ISBN 978-0-19-960333-6

⁹Joseph Stiglitz: *“Globalization and Its Discontents”*, W.W. Norton & Company, New York, 2002. (*“Protivrečnosti globalizacije”*, SBM-x, Beograd, 2002), str.148-149.

¹⁰Prema Doing Business 2018 izvještaju, prvo mjesto na listi od 190 ekonomija svijeta po lakoći poslovanja, kao i u prošlogodišnjem izvještaju, zauzeo je Novi Zeland. Najbolje plasirana država Evropske unije je Danska na 3. mjestu, a najbolje plasirana država našeg regiona je Makedonija na visokom 11. mjestu. Najbolji plasman Makedonija je ostvarila u okviru indikatora koji se odnosi na zaštitu manjinskih investitora gdje je 4-ta na svijetu, ostvarila je visok plasman i u oblasti dobijanja kredita (12. mjesto) i na 22. mjestu u svijetu u oblasti pokretanja poslovanja, za šta je potrebno sprovesti 4 procedure i čekati 7 dana, što je značajno manje od prosjeka za region Evrope i centralne Azije. Bosna i Hercegovina se nalazi na 86. mjestu liste, čime je pogoršala svoj ranking u odnosu na prošlogodišnji izvještaj. Na začelju svjetske liste su Venecuela, Eritreja i Somalija. (dostupno na <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2018>, pristupljeno 3.12.2018.)

Posljednja globalna finansijska i ekonomska kriza je ukazala na potrebu iznalaženja novog puta „za novim kapitalizmom“, „humanim kapitalizmom“. Minimumi državnog regulisanja napravili su štetu od koje je stradao čitav svijet. Dakle, regulacija je veoma važna zato što se odražava na cijelu globalnu ekonomiju koja postaje predmet rasprave i grupe zemalja G20.¹¹ S tim u vezi, očigledno je da za budući prosteritet mora postojati balans interesa tržišta i države. U tom pogledu javlja se teorija nove institucionalne ekonomije koja nastoji da inkorporira teoriju institucija u ekonomiju. Naravno, ona neće zamijeniti neoklasičnu teoriju, već je nadograđuje, modifikuje i proširuje kako bi se uhvatila u koštac s njenim problemima.

Koncepti institucionalnih promjena i uloga države

Novo izazove u svjetskoj privredi stvorila je svestrana liberalizacija trgovine, liberalizacija finansijskih tržišta i brži protok kapitala, koje je morala da prihvati svaka nacionalna ekonomija kako bi opstala na međunarodnoj sceni. To je poseban izazov za bivše socijalističke zemlje (zemlje Centralne i Istočne Evrope). O ovom procesu se veoma često govori kao prelazu iz netržišnih u tržišne uslove privređivanja. Dakle, neophodnost tranzicije nije sporna, tranzicija je skoro u svim zemljama prihvaćena, negdje sa oduševljenjem, a negdje sa strahom ali je, u svakom slučaju, sporno kako se sprovodi tranzicija, sporni su metodi, putevi, sredstva, brzina i ciljevi njenog ostvarenja.¹²

Generalno, faze koje karakterišu procese tranzicije, u skoro svim zemljama Centralne i Istočne Evrope, odnose se na sljedeće:

- *liberalizaciju*, koja podrazumijeva proces smanjivanja trgovinskih barijera i na internom i na eksternom nivou, kao i slobodno formiranje cijena na tržištu (zavisno od odnosa ponude i tražnje);
- *makroekonomsku stabilizaciju*, koja podrazumijeva kontrolisanu stopu inflacije (ne veću od 10% na godišnjem nivou), kao i prihvatljivu stopu nezaposlenosti (ne veću od 6% na godišnjem nivou);
- *restrukturiranje i privatizaciju*, koji podrazumevaju reformisanje preduzeća za efikasniju proizvodnju kroz promjenu njihovog vlasništva i jasnog definisanja titulara svojine; i
- *promjene u političkom i privrednom sistemu*, koje podrazumijevaju uspostavljanje višestranačke parlamentarne demokratije i dugoročnih institucionalnih rješenja.

Fleksibilnost institucionalne infrastrukture je od velike važnosti pošto je sam tranzicioni proces veoma protivurječan i nepredvidiv. Institucionalna infrastruktura u uslovima tranzicije treba da obezbijedi reafirmaciju tržišne ekonomije i privatne svojine na svim nivoima u društvenoj zajednici. Novu ulogu države moguće je ostvariti jedino u interakciji sa tržišno postavljenim institucijama sistema.

Praksa je pokazala da jedan od preduslova za uspješnost tranzicije jeste izgradnja efikasnih institucija.¹³ Danas, i posle toliko tranzicionih godina i njenih promjena, ispostavilo se da

¹¹G20 ili grupa od dvadeset je međunarodni forum za Vlade i guvernera Centralnih banaka 19 zemalja + Evropska unija. Osnovana je 1999. godine sa ciljem okupljanja velikih industrijskih zemalja i zemalja u razvoju, kako bi razgovarali o ključnim pitanjima u globalnoj ekonomiji. Ekonomije G20 čine oko 90 % bruto svjetskog proizvoda, 80 % svjetske trgovine (bez EU 75 %), 2/3 svjetske populacije i oko polovine svjetske kopnene površine.

¹²Peter Drucker: „*Post-Capitalist Society*“, Harper Collins Publishers, New York, 1993., p. 21.

¹³Pad privredne aktivnosti u periodu tranzicije zabilježen je u svim zemljama Centralne i Istočne Evrope. Poljska i Mađarska su imale pad proizvodnje od oko 20% u trajanju od 2 odnosno 3 godine. Uprkos sličnostima ovih zemalja, koje su imale u fazi recesije, pokazalo se da u fazi oporavka postoji znatna različitost (u pogledu brzine

znatan broj zemalja, još uvijek ima pred sobom dug put za stvaranje povoljnog institucionalnog ambijenta, te su stvorene i razlike u uspješnosti kreiranja tih institucija koje su se odrazile i na različitosti u ekonomskoj efikasnosti i intezitetu privrednog razvoja tih zemalja. Umjesto snažnog rasta i brzog oporavka, recesija se u jednom dijelu zemalja pretvorila u depresiju. Došlo je do mnogih negativnih pojava uslovljenih redistribucijom dohotka, dok je standard velikog broja ljudi pogoršan u odnosu na prethodna vremena, te stoga nimalo ne iznenađuje što dio stanovništva ispoljava nostalgiju za nekim ranijim i srećnijim (socijalističkim) vremenima.

Primjenom neoliberalnog koncepta, neoklasična ekonomija ne uključuje institucije kao važan faktor ekonomske efikasnosti. Ekonomska uloga države, koja je načelno smatrana nepotrebnom i štetnom, redukovana je na klasične funkcije: uspostavljanje sigurnog i podsticajnog poslovnog okruženja (garantovanje nepovredivosti prava vlasništva i poštovanje ugovora) i makroekonomskih uslova za slobodno odvijanje privatnih aktivnosti. Zahtjev za minimiziranje uloge države u ekonomiji, odnosno, za sprovođenje deregulacije i privatizacije, opravdavan je potrebom da se stvori veći prostor za razvijanje privatnog preduzetništva i inventivnosti, kao pretpostavke ostvarivanja najbržeg ekonomskog rasta. Pri tome se ne obaziru na ekonomsku realnost odnosno da ne postoji ekonomija u kojoj je potvrđena pozitivna korelacija između brzine ekonomskog rasta zemlje i potpune liberalizacije ekonomskog sistema.¹⁴

Ključna poruka je da institucionalni razvoj u zemljama Centralne i Istočne Evrope treba više da se oslanja na vladavinu prava i postepeni razvoj novih institucija, uz poštovanje kulturnog nasleđa, a manje na usvajanje koncepta države blagostanja i konstruktivizma.¹⁵

Teorijski pristup

Pojam „institucija“ karakteriše kompleksnost i raznovrsnost njegove upotrebe, a time i mogućnost podvođenja različitih sadržaja ovom terminu. Sve aktivnosti u društvu počivaju na nekom institucionalnom okviru, bilo da je riječ o društvenim normama ili o nekoj drugoj strukturi socijalne interakcije. Geoffrey Hodgson sve navedene oblike socijalne interakcije podvodi pod pojam institucija.¹⁶ Institucije, u širem smislu, mogu predstavljati skup različitih konvencija, pravila i normi koje definišu i pozitivno djeluju na ponašanje ekonomskih aktera u društvenoj zajednici.

pozitivno djelovanje institucija omogućuju osobine kao što su: stabilnost, neisključivost (masovnost), stalnost i obaveznost pozitivno djelovanje institucija. Uloga institucija kao kontinuiranih posrednika između kolektivnih obrazaca i individualnih ponašanja može se svesti

oporavka, izlaska iz recesije i sl.). Tako je Poljska 1996. godine uspjela da dostigne nivo BDP-a iz 1989. godine i njen uspjeh se povezuje sa naglom ekspanzijom novog privatnog sektora, čije je učesće na samom startu reforme iznosilo 35%. Sklonost poljskog stanovništva ka preduzetništvu (a ne na sivu ekonomiju) ispoljena je jer se poslovanje suočavalo sa manje restrikcija, dok se Vlada posvetila programu radikalnih ekonomskih reformi. Osim toga, pored brzine reformi važna je njihova dubina, čvrstina i obuhvatnost.

¹⁴Vlastimir Leković: „*Institucije potrebne za pokretanje ekonomskog rasta i održivost razvoja*“, zbornik radova „Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije“, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2015., str. 50.

¹⁵Zoran Arandelović i Petar Veselinović: „*Institucionalni aspekti reformskih procesa u zemljama Centralne i Istočne Evrope*“, zbornik rada „Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije“, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2015., str. 84.

¹⁶Geoffrey M. Hodgson: „*What are institutions?*“, Journal of Economic Issues, Vol. XL, No. 1, March 2006., pp. 1 – 25.

na kreiranje pravila ponašanja, koordinaciju, regulaciju, organizaciju, garanciju izvršenja, motivaciju, redukciju rizika, ograničavanje ponašanja i kažnjavanje.¹⁷

Warren J. Samuels je izdvojio petnaest tema, na osnovu svojih istraživanja, za koje je smatrao da predstavljaju sintetizovano analitičko polje institucionalne ekonomije, a mogu se koristiti za anлізу uspješnosti i efikasnosti ekonomskih institucija.¹⁸ Allan G. Gruchy, primjećuje da nije sasvim jasno kako je Samuels povezo ove teme u jedan teorijski pravac. Naime, ističe ukoliko se ove teme ne povežu u određeni i zadovoljavajući paradigmatki okvir doći će do umanjenja značaja institucionalne ekonomije na malo više od naučnog eklekticizma.¹⁹

Nobelovac Douglass C. North institucionalne promjene i dugoročni ekonomski rast smatra najvažnijim komponentama i pretpostavkom ekonomskog razvoja, te izgradnju takve institucionalne strukture, prije svega strukture prava svojine, pomoću koje se dostiže maksimizacija dohodka i visok stepen sloboda.²⁰

North definiše institucije kao „pravila igre u društvu ili ograničenja koja su osmislili ljudi da oblikuju svoje interakcije“.²¹

North i drugi predstavnici neoinstitucionalne ekonomske teorije²² su dokazali da bez pluralistički naprednog, politički poželjnog i zakonom zaštićenog institucionalnog ambijenta, dugoročno ekonomski rast nije moguće ostvariti. Naime, sugerisali su da su visoke i održive stope ekonomskog rasta posljedica, dok je institucionalni ambijent jedan od njegovih ključnih uzroka i pretpostavki.

Na slici 1. prikazani su osnovni faktori po teoriji ekonomskog rasta.

Slika 1: Uzroci ekonomskog rasta

Izvor: Kreacija autora

Iako se međusobno razlikuju, institucionalna ekonomija i neoklasična ekonomska škola imaju i neke sličnosti. Osnovna razlika ogleda se u samom njihovom analitičkom i naučnom pristupu, odnosno neoklasična teorija zasniva se na materijalističkom pristupu, dok je za institucionalnu ekonomiju karakterističan idealistički pristup. Sličnosti se ogledaju u tome da oba pravca prihvataju činjenicu da je suština ekonomije kako da proizvede i distribuirati rijetka dobra i usluge. I institucionalna ekonomija i neoklasična ekonomska škola pretpostavljaju potrebu za

¹⁷Mimo Drašković i Veselin Drašković: "Institucionalizovani pluralizam vs. socijalna patologija kao odnos koji objašnjava ulogu države u obezbjeđenju ekonomskog rasta", *Ekonomija/Economics*, vol. 20, issue 1, 2013., 265-280.

¹⁸Warren J. Samuels : „*Institutional Economics*“, *The Journal of Economic Education*, Vol. 15, No. 3, Summer, 1984.

¹⁹Allan G. Gruchy: „*Institutional Economics: Its Influence and Prospects*“, *Journal of Economics and Sociology*, Vol. 37, No. 3, July, 1978., p. 273.

Elekcticizam je način mišljenja kada neko ne stvara svoj sopstveni sistem, nego bira iz drugih sistema ono što mu izgleda tačno i zgodno, pa onda od toga gradi cjelinu i sistem.

²⁰Douglass C. North: „*Structure and Change in Economic History*“, W. W. Norton & Co, New York., 1981., p. 32.

²¹Douglass C. North: „*Institutions, Institutional Change and Economic Performance*“, Cambridge University Press, New York, Cambridge, 1990.

²²Neoinstitucionalizam je teorijski pristup izučavanju političkih i društvenih fenomena. Javlja se krajem 80-ih godina prošlog vijeka , a termin su prvi upotrijebili James G. March i Johan P. Olsen (1984) kako bi pokazali razliku tog pristupa od klasičnog institucionalizma. Umjesto na organizaciju akcentat je na pravilima koja strukturiraju organizaciju, zatim umjesto formalnih uobziruju i neformalne institucije, razmatraju ih dinamički a ne statički i institucije posmatraju kao dio konteksta a ne nezavisno od sistema koji ih okružuje.

sticanjem kod ljudi, kao i značaj podsticaja i slažu se sa osnovnim principima zakona ponude i potražnje.²³

Rodrik postavlja metodološko-analički okvir, u kojem identifikuje „dobre institucije“ koje doprinose realizaciji ekonomskih principa. Empirijsko istraživanje o nacionalnim institucijama generalno se fokusiralo na zaštitu imovinskih prava i vladavinu prava. U tom smislu, predložio je matičnu sistematizaciju „tržišno održivih institucija“. Kakve institucije su važne i zašto? Tabela 1. prikazuje institucije koje podržavaju tržište, povezujući svaku vrstu institucija sa posebnom potrebom. Polazna tačka je priznanje da tržišta ne moraju biti samo-kreirajuća, samo-regulirajuća, samo-stabilizirajuća i samo-legitimirajuća. On insistira da se međusobni odnos između ekonomskih i političkih institucija uvijek posmatra u interakciji.²⁴

Tabela 1: Sistematizacija tržišno održivih institucija po Rodriku

INSTITUCIJE ZA STVARANJE TRŽIŠTA	INSTITUCIJE KOJE REGULIŠU TRŽIŠTE
<ul style="list-style-type: none"> - imovinska prava - sprovođenje ugovora 	<ul style="list-style-type: none"> - regulatorna tijela i - drugi mehanizmi za otklanjanje tržišnih nedostataka
INSTITUCIJE ZA STABILIZACIJU TRŽIŠTA	INSTITUCIJE ZA LEGITIMACIJU TRŽIŠTA
<ul style="list-style-type: none"> - monetarne i fiskalne institucije i - institucije prudencijalne regulacije i nadzora 	<ul style="list-style-type: none"> - demokratija i - socijalna zaštita i socijalna sigurnost

Izvor: Dani Rodrik, "Growth Strategies", 2003., p. 60

Naslijedene institucionalne strukture

Pitanje uloge institucija u podsticanju ekonomskog rasta, kao i modela rasta, faktorima i njegovim efektima, istraživali su brojni autori. Pojedini autori su ukazivali na interaktivnu vezu između rasta, ekonomske liberalizacije i demokratizacije tokom tranzicije, dolazeći do zaključka da liberalizacija ima snažan i pozitivan efekat na rast, zatim da demokratija olakšava proces ekonomske liberalizacije, a da zbog uticaja na liberalizaciju, demokratija ima pozitivan ukupni efekat na rast. Međutim, napredak u demokratizaciji uveliko zavisi od ekonomskih performansi zemalja u tranziciji, ali i od političkih faktora koji dovode do nastanka različitih formi demokratije u njima.²⁵ Ipak, drugi autori idu još dublje u naglašavanju značaja početnih,

²³Don Paarlberg: „*The Case for Institutional Economics*“, American Journal of Agricultural Economics, Vol. 75, No. 3, August, 1993., pp 823 – 827.

²⁴Dani Rodrik: "Growth Strategies," Working Paper 10050, National Bureau of Economic Research, Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138 , October 2003, pp.1-60., pages 25-28 (Dani Rodrik: "Growth Strategies," Handbook of Economic Growth, in: Philippe Aghion & Steven Durlauf (ed.), Handbook of Economic Growth, edition 1, volume 1, chapter 14, 2005., pages 967-1014 Elsevier, Amsterdam)

²⁵Jan Fidrmuc: „*Economic Reform, Growth and Democracy During Post-communist Transition*“, William Davidson Working Paper No. 372, March 2001, pp. 1 – 39.

odnosno naslijeđenih uslova i navode da je uvažavanje početnih uslova daleko važnije u odnosu na političke reforme kao determinante rasta.²⁶

Zanemarivanje naslijeđenih uslova i neuvažavanje postojeće institucionalne strukture, odnosno težnja da se na sve zemlje u tranziciji primijeni isti model institucionalnih reformi predstavljao je jedan od nedostataka samog tranzicionog koncepta. Drugi, podjednako važan nedostatak ovog koncepta, tiče se modela rasta koji je preporučivan ovim zemljama. Naime, koncept tranzicionih reformi nije predviđao konkretne mjere koje bi se ticale rasta i razvoja privreda zemalja u tranziciji. Osnovne preporuke tim zemljama su se bazirale na brzini reformi i liberalizaciji, bez detaljnijeg sagledavanja drugih mjera i politika koje su mogle imati pozitivne efekte na ekonomske performanse njihovih privreda. Štaviše, neke od ovih politika, među kojima bismo izdvojili industrijsku politiku, su posmatrane kao odstupanje od reformi.²⁷ Naslijeđena kultura u različitim društvima pokazuje zašto formalne institucije dovode do različitih rezultata u raznim okolnostima. Formalne institucije uključuju politička i ekonomska pravila i ugovore. North smatra da njihova hijerarhija, od ustava, preko statuta, zakona i konkretnih podzakonskih akata, pa sve do pojedinačnih ugovora definiše ograničenja, od opštih pravila do njihove konkretne specifikacije.²⁸

Odnos između sociokulturnog kapitala i formalnih institucija je veoma složen, posebno s aspekta čvrste povezanosti (*path dependency* - prema Northu) između prošlih i sadašnjih institucionalnih struktura.²⁹ Dakle, složeni sistem društvenih vrijednosti i odgovarajućih konstrukcija čine sociokulturni kapital, koji predstavlja centralni okvir a institucionalno okruženje pravila ponašanja, te da između njih djeluje povratna veza. Dakle, od razvijenosti institucija zavisi racionalnost korišćenja i alokacije resursa i tehnologija.

Pri koncipiranju institucionalnih promjena i formalnih pravila, potrebno je uvažavati i neformalne institucije čiju sadržinu određuju tradicija, istorijsko i kulturno nasleđe, običaji i sl. odnosno uvažiti specifičnosti sredine u kojoj se promjene odvijaju. Većina zemalja se opredijelila za radikalni institucionalni okvir, što je za posljedicu imalo značajan porast transakcionih troškova, upućujući ka tome da uvođenje novih formalnih institucija nije izvršeno u duhu koordinacije i povezanosti sa postojećim institucionalnim formama. Naime, ispostavilo se da „naslijeđenu“ institucionalnu infrastrukturu nije jednostavno zamijeniti institucionalnom infrastrukturuom savremenih tržišnih privreda. U takvim okolnostima, od ključnog značaja je izgradnja institucionalnog okvira, jer kada takve institucije postoje i funkcionišu, čine makroekonomska i sva druga prilagođavanja lakše ostvarivim.

²⁶Torsten Persson: „*Forms of Democracy, Policy & Economic Development*“, National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper Series, NBER Working Paper 11171, Cambridge, March 2005, pp. 1 – 45.

²⁷Božidar Cerović: „*Srbija i Zapadni Balkan – Kako iz krize?*“, u: Ekonomska politika Srbije u 2015. godini, Naučno društvo ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka, Ekonomski fakultet, Beograd, 2015, str. 59-73, str. 61.

²⁸Douglass C. North : „*Institutions, Institutional Change and Economic Performance*“, Cambridge: Cambridge University Press, 1990., p. 47.

²⁹Douglass C. North : „*Institutions, Institutional Change and Economic Performance*“, Cambridge: Cambridge University Press, 1990., p. 112.

Institucionalni model i efikasnost kao uslov razvoja

Posljednjih godina istraživanja ukazuju na uzajamnost kvaliteta institucija i rotacije na vlasti, pri čemu navode na zaključak da zavisnost zaštite prava svojine od rotacije vladajućih elita je karakteristika nedovoljno razvijenih demokratskih sistema, pri čemu je ta zavisnost izraženija ukoliko pripadnici elita posjeduju veće lično bogastvo.³⁰ U ekonomskoj teoriji vlada uvjerenje da efikasne institucije donose efikasnom korišćenju resursa i porastu ukupnog društvenog blagostanja. Pri tom su koristi koje dolaze kao posljedica institucionalnih promjena rijetko ravnomjerno raspoređene. U vezi s tim, mogu se identifikovati tipični gubitnici institucionalnih reformi u liku izvjesnih društvenih grupa i slojeva, zbog čega se iz redova istih obično regrutuju protivnici daljih institucionalnih prilagođavanja.³¹

Uloga i aktivnosti države, kojima bi se pokretao dinamičniji ekonomski rast i razvoj, ne mogu se ograničiti samo na stvaranje podsticajnih uslova privređivanja. Zadatak i uloga države odnosi se na preduzimanje neophodnih mjera koje su usmjerene na stimulisanje preduzetničke inicijative, na podsticanje otvaranja novih radnih mjesta, mobilizaciju svih raspoloživih izvora finansiranja investicija, kao i istraživanja i razvoja.

Model institucionalnog okvira, dinamika i njegov odnos prema ekonomskom razvoju mora:³²

- uvažavati nastajanje, evoluciju i održanje dva različita tipa institucionalnih struktura: horizontalnih i vertikalnih,
- biti u skladu sa Northovim modeliranjem, koje posmatra promjenu institucionalnog okvira (skup neformalnih institucija) kao posljedicu uticaja organizacija (skup formalnih institucija), pri čemu postojeća konfiguracija (pozitivna ili negativna) institucionalnog okvira (skup vrijednosti i pravila) izaziva određene transakcione troškove funkcionisanja političkih i privrednih tržišta koji restriktivno djeluju na institucionalne promjene i
- prihvatiti potrebu diskontinuiranih promjena³³, koje podrazumijevaju odsustvo prisilnog institucionalnog poretka, radikalne normativne i institucionalne reforme, primjenu dosljednih i pravičnih sankcija i uspostavljanje kritične mase civilnih društvenih vrijednosti.

Institucije se najbolje predstavljaju svojim funkcionisanjem. Kvalitet institucije se odražava na ekonomski rast, jer bez efikasne institucionalne strukture nema ni kvalitetnog ekonomskog rasta. Klasifikaciju svih zadataka/pravila koje obavljaju institucije nije jednostavno sačiniti. Ipak, izvršavanje nekoliko ključnih zadataka institucije mogu se prihvatiti, i to:

- povećavaju efikasnost transakcija i time smanjuju transakcione troškove³⁴ preko koordinirane ekonomske aktivnosti, koja se obezbjeđuje usaglašavanjem interesa između ekonomskih subjekata (horizontalno) ili na bazi svojinskih odnosa (vertikalno),

³⁰Leonid Polishchuk & Georgiy Syunyaev: "Taming the (Not So) Stationary Bandit: Turnover of Ruling Elites & Protection of Property Rights" Higher School of Economics, National Research University, Working Paper WP10/2011/04 Series WP10 Center for Institutional Studies, Moscow, 2011., pp. 1-40., p. 15.

³¹Dragan Petrović i Ivan Marković: "Institucionalne reforme u svjetlu političke centralizacije i prevazilaženja interesnih konflikata", zbornik radaova "Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije", Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2015., str. 95.

³²Milica Delibašić i Nikša Grgurević: "Institucionalni pluralizam i ekonomski razvoj" Ekonomske ideje i praksa, broj 12, mart 2014. godine, Beograd, str. 176.

³³Gordon Tullock: "Rationality and Revolution", Rationality and Society, Vol. 7, No. 1, 116-119. (U Milica Delibašić i Nikša Grgurević: "Institucionalni pluralizam i ekonomski razvoj" Ekonomske ideje i praksa, broj 12, mart 2014. godine, Beograd, str. 177.)

³⁴Oliver E. Williamson: "The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach", American Journal of Sociology, Vol. 87, No. 3, Novemember 1981., pp. 548-577.

- omogućuju realizaciju, povezivanje i koordinaciju ekonomskih odnosa, resursa, subjekata i aktivnosti, povećavaju efikasnost komunikacije između subjekata zajednice (razmjene), doprinose prilagođavanju promjenama, minimiziranju neizvjesnosti i entropije, ekonomišu vrijeme i napore pri donošenju odluka, pružaju pouzdanu i adekvatnu zaštitu od oportunističkog ponašanja,
- ograničavaju mogućnosti izbora ekonomskih subjekata (ponašanje) i kolektivno smanjuju vjerovatnoću neracionalnih ishoda individualne neracionalnosti i
- održavaju hijerarhijsku strukturu autoriteta³⁵, što znači da institucije u svojim kvazi-manifestacijama mogu zastupati partikularizam kao promociju političkih, ekonomskih i drugih interesa povlašćenih društvenih slojeva.

Potrebno je naglasiti da ne postoje jedinsteni, unificirani kriterijumi institucionalne izgrađenosti niti sveobuhvatna analiza kojom bi se vršile kvalitetne komparacije, zbog brojnih specifičnosti i raznolikosti uticajnih faktora, koje karakterišu pojedine zemlje.

Uticaj konkurentnosti na ekonomski rast

Primarni cilj ostvarivanja i unapređenja konkurentnosti u savremenim uslovima je trajan i održiv ekonomski rast iskazan kroz rast BDP-a i BDP-a per capita, koji osigurava povećanu zaposlenost a time i podizanje kvaliteta života – životnog standarda. Samo pod pretpostavkom postojanja dinamičnog, kontinuiranog i održivog privrednog rasta, moguće je i ostvariti veliki broj različitih ciljeva. Pored toga što ciljevi konkurentnosti mogu biti komplementarni, takođe, mogu biti međusobno konfliktni i protivrječni.³⁶

Pored primarnog cilja, postoji čitav spektar ciljeva koji se mogu okarakterisati kao zajednički za većinu državnih privreda u svijetu:³⁷

- rast proizvodnje roba i usluga (i kvantitativno i kvalitativno);
- rast produktivnosti i povećanje ekonomske efikasnosti;
- strukturne promjene u privredi i industriji;
- povećanje izvoza i uravnoteženost spoljnotrovinskog bilansa;
- rast investicione aktivnosti i privlačenje direktnih investicija;
- razvoj inovacija i tehnologija;
- rast zaposlenosti i smanjenje stope nezaposlenosti;
- osnivanje novih firmi, razvoj i jačanje malih i srednjih preduzeća;
- razvoj liderstva i preduzetničke kulture;
- razvoj klastera;
- jačanje tržišne konkurencije i bolja regulacija monopola;

³⁵Roberto Michels: Political Parties, Free Press, New York, 1967. To u principu omogućuje nametanje asimetričnih uslova razmjene i pristupa dobrima tj. mogućnost zloupotrebe preko organizacione monopolizacije odlučivanja (U: Milica Delibašić i Nikša Grgurević “Institucionalni pluralizam i ekonomski razvoj” Ekonomske ideje i praksa, broj 12, mart 2014. godine, Beograd, str. 178.)

³⁶Kao jedan od primjera tipičnih konfliktnih ciljeva može se navesti nastojanje da se postigne što dinamičnija stopa privrednog rasta, a da se istovremeno obezbijedi održivi ekološki razvoj.

³⁷Competitiveness of Nations: The Fundamentals, World Competitiveness Yearbook 2005., IMD, Lusanne, Switzerland, 2005., str. 608-619.

- usavršavanje sistema obrazovanja, razvoj sistema doživotnog učenja i veća ulaganja privrede i države u obrazovanje;
- poboljšanje obrazovne i kvalifikovane strukture stanovništva;
- razvoj i unapređenje institucija i infrastrukture;
- politička stabilnost;
- debirokratizacija društva;
- održivi razvoj životne sredine;
- smanjenje siromaštva i
- veći stepen društvene uključenosti i socijalne kohezije.

J. Mencinger, koristeći statističke podatke analiziranih zemalja, je analizirao odnos SDI i ekonomskog rasta u osam zemalja u tranziciji – kandidatima za priključenje Eropskoj uniji, u periodu 1994-2001. godine (Estonija, Mađarska, Latvija, Litvanija, Češka, Poljska, Slovačka, Slovenija)³⁸, a Lj. Maksimović je istraživala uticaj SDI na ekonomski rast pet zemalja Zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, R. Srbija, Makedonija), koje su na približno istom nivou razvoja, što potvrđuju i podaci o ostvarenom BDP-u, za period 2004-2014. godine.³⁹ Zaključak navedenog istraživanja Mecingera je negativan odnosno implicira da su SDI usporavale konvergenciju zemalja kandidata na putu ka Evropskoj uniji. Istraživanje Lj. Maksimović je potvrdilo postavljene hipoteze: da SDI u zemljama Zapadnog Balkana nisu uticale na ekonomski rast; SDI su povezane sa deficitom bilansa tekućeg računa; što izaziva dodatno zaduživanje

K. Mejer i E. Sinani pokazali su da SDI mogu dati pozitivne efekte na privredni rast samo ako je zemlja primalac sa visokim nivoom BDP-a, ima efikasnu institucionalnu infrastrukturu i razvijen ljudski kapital. Takođe, navodi se da zemlje u tranziciji mogu da poboljšaju svoju poziciju primaoca SDI ako u toku procesa pridruživanja Evropskoj uniji unaprijede regulatornu infrastrukturu, poslovni ambijent i povećaju efikasnost ekonomskog sistema (restrukturiranje preduzeća, reforma energetskog sistema, infrastukture i tržišta kapitala).⁴⁰

Znanje – ključni resurs

Razvoj konkurentnosti u regionalnom i globalnom okruženju, putem unapređenja produktivnosti, predstavlja konačan cilj ne samo preduzeća, nego i nacija. Ključni faktor konkurentnosti jedne države je znanje, odnosno opšte dostignuti nivo obrazovanja te zajednice, njena sposobnost za stvaranje inovacija, prihvatanje savremenih tehnoloških dostignuća, kao i sposobnost da se stvori novo znanje koje vodi daljem progresu.

³⁸Jože Mencinger: "The „Addiction“ With FDI & Current Account Balance" International Center for Economic Research-ICR, Working Paper Series No.16/2008, p. 1-20.

³⁹Ljiljana Maksimović: "Uticaj stranih direktnih investicija na ekonomski rast z emalja Zapadnog Balkana ", zbornik radaova "Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije", Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2015., str. 23-40.

⁴⁰Klaus E. Meyer, & Evis Sinani : "When and where does foreign direct investment generate positive spillovers? A meta-analysis", Journal of International Business Studies, No 40., 2009., p. 1076-1091. (U: Ljiljana Maksimović: "Uticaj stranih direktnih investicija na ekonomski rast z emalja Zapadnog Balkana ", zbornik radaova "Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije", Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2015., str.31.)

Ekonomija znanja demonstrira novi kvalitet ekonomskog rasta i otkriva nove ekonomske mogućnosti saradnje i razvoja. Ona se sve više okreće ljudskim resursima, kreativnim idejama, liderstvu i novoj poslovnoj kulturi.

Ulaganje u obrazovanje, istraživanje i nauku povećava produktivnost i konkurentnost. Takav stav, zasnovan na ljudskom kapitalu, stavlja znak jednakosti između ulaganja u ljude i ulaganja kapitala. Što je ulaganje značajnije, produktivnost je veća. Stiglic naglašava da je veoma važna uloga obrazovanja u socijalizaciji. Ljudi se kroz obrazovanje uče kako da se ponašaju na radnom mjestu, kako da izvršavaju zadatke, kako da slijede uputstva i rade u timovima. Oni koji duže pohađaju škole odnosno imaju viši stepen obrazovanja ostvaruju više zarade, a primjećeno je i da su produktivniji.⁴¹

Zaključak

Pored istorijski relevantnih činjenica koje pokazuju da je ujspeh nekih nacija, odnosno stagniranje drugih, u velikoj mjeri uslovljeno različitim institucionalnim sistemima i potencijalima, u radu je ponuđena analiza koja argumentuje dodatne razloge za primarni značaj institucija. Procesi tranzicije i globalizacije dovedeni su u vezu sa efikasnošću uvođenja i funkcionisanja institucija. Kao što je poznato, u vrijeme sve izraženijih tranzicionih i globalnih problema sa kojima se suočava civilizacija danas, primjetan je pojačani nivo ekonomske i svake druge neizvjesnosti. Izgradnja efikasnih institucija sa ciljem stabilnog i dugoročnog uticaja na ekonomske rezultate i društveno blagostanje uopšte predstavlja mogući izlaz iz tih sveopštih previranja i turbulencija kojima su izložene mnoge državne zjednice.

Uloga institucija u kontekstu ekonomskog rasta i performansi ekonomskog sistema, predmet je širokog interesovanja u okviru „nove“ institucionalne ekonomije. Iako se pristupi modelu, mjerila i metode istraživanja značajno razlikuju, između teorije i empirije postoji saglasnost, u vidu generalnog zaključka, da institucije imaju značajan efekat na ekonomski rast i efikasnost. Institucije u značajnoj mjeri utiču na ekonomiju jednog društva i uspjeh ekonomije jednog društva u velikoj mjeri je ograničen kapacitetom i kvalitetom institucionalnog okvira na kome je zasnovana. Pokazali smo da sam pojam institucija nije moguće jednostavno i precizno odrediti. Izdvojili smo nekoliko zajedničkih odlika, fundamentalnih za sve institucije (formalne i neformalne) u datom društvu: 1) potrebno je postojanje opšteg društvenog konsenzusa oko sistema vrijednosti (ekonomskih, socijalnih, političkih, kulturnih, itd.) na kojima će institucije počivati; 2) iz tih vrijednosti proizilazi sistem pravnih normi na kome počiva cjelokupni institucionalni okvir datog društva; 3) cilj institucija jeste maksimizacija opšteg društvenog dobra, kako u političkom, tako i u ekonomskom smislu.

Ekonomski značaj institucija ogleda se u njihovom djelovanju na troškove razmjene i troškove proizvodnje, kao i na ekonomske transakcije uopšte. Nove institucije će stvarati povjerenje u sve aktere na tržištu (one koji stvaraju pravila, kao i one koji ta pravila primjenjuju), te da će poštovati sve preuzete obaveze. Posmatrano iz ugla svojinskih odnosa, efikasna formalna i neformalna pravila, kao vitalni segmenti institucionalne strukture svakog društva vode ka smanjenju transakcionih troškova.

Izgradnju institucija i modifikovanje privredne strukture, u pojedinim zemljama, omogućilo je pojedinim zemljama integrisanje u svjetske privredne tokove. Iskustvo zemalja u tranziciji je pokazalao da pored neosporne uloge da tržište predstavlja motornu snagu razvoja privrede,

⁴¹Joseph E. Stiglitz: „*Economic of the Public Sector*“, W.W. Norton, New York, 1986. („*Ekonomija javnog sektora*“, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2004. , str. 438.)

ipak u jeku velikih promjena (globalizacije i harmonizacije), neizostavna i važna je uloga države kao poluge razvoja društva.

Nezaposlenost, sniženje realnih dohodaka, ukidanje socijalnih beneficija i ostali ekonomski problemi sa kojima se suočavaju pojedinci i njihove porodice, ne čine ambijent za razvoj građanske kulture i izgradnju osećaja odgovornosti za stanje i odnose u društvu.

U današnjoj ekonomiji znanja svaka zemlja mora biti spremna da školuje i obuči najmanje 1/3 radne populacije da bi imala potencijal za konkurenciju. Danas, rast i razvoj preduzeća isključivo zavise od kvaliteta ljudskih resursa. Upravo oni, koji su prepoznali ljudske resurse kao jedan od osnovnih činilaca uspjeha poslovanja, daleko su više napredovali od onih koji još uvijek to nisu shvatili. Obrazovna politika predstavlja jedno od najefektivnijih poluga koje Vlada jedne zemlje ima u svojoj moći da promoviše rast i pravednu raspodjelu prihoda. Male privrede moraju se boriti za svoj ekonomski rast kroz ulaganje u obrazovanje i stvaranje povoljnog poslovnog ambijenta sve u cilju oštrog napredka.

Reference:

1. Acemoglu Daren & Robinson A. James: "*Why nations fail*" - "Zašto narodi propadaju", CLIO Beograd, 2014. (prevod sa engleskog Đorđe Trajković i Stefan Trajković Filipović)
2. Arandžević Zoran, Veselinović Petar: "*Institucionalni aspekti reformskih procesa u zemljama Centralne i Istočne Evrope*", zbornik radaova "Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije", Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2015.
3. Cerović Božidar: "*Srbija i Zapadni Balkan – Kako iz krize?*", u: Ekonomska politika Srbije u 2015. godini, Naučno društvo ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka, Ekonomski fakultet, Beograd, 2015.
4. Competitiveness of Nations: *The Fundamentals*, World Competitiveness Yearbook 2005., IMD, Lousanne, Switzerland, 2005.
5. Delibašić Milica, Grgurević Nikša: "*Institucionalni pluralizam i ekonomski razvoj*" Ekonomske ideje i praksa, broj 12, mart 2014. godine, Beograd
6. Doing Business 2018 (dostupno na <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2018>, pristupljeno 3.12.2018.)
7. Drašković Mimo, Drašković Veselin: "*Institucionalizovani pluralizam vs. socijalna patologija kao odnos koji objašnjava ulogu države u obezbeđenju ekonomskog rasta*", Ekonomija /Economics, vol. 20, issue 1, 2013.
8. Drucker Peter: "*Post-Capitalist Society*", Harper Collins Publishers, New York, 1993.
9. Fidrmuc Jan: „*Economic Reform, Growth and Democracy During Post-communist Transition*“, William Davidson Working Paper No. 372, March 2001.
10. Gruchy G. Allan: „*Institutional Economics: Its Influence and Prospects*“, Journal of Economics and Sociology, Vol. 37, No. 3, july 1978.
11. Hodgson M. Geoffrey: „*What are institutions?*“, Journal of Economic Issues, Vol. XL, No. 1, March 2006., pp. 1 – 25.
12. Leković Vlastimir: „*Institucije potrebne za pokretanje ekonomskog rasta i održivost razvoja*“, zbornik radova „Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije“, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac 2015.
13. Maksimović Ljiljana: "*Uticaj stranih direktnih investicija na ekonomski rast zemalja Zapadnog Balkana*", zbornik radaova "Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije", Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2015.

14. Mencinger Jože: "The „Addiction“ With FDI & Current Account Balance" International Center for Economic Research-ICR, Working Paper Series No.16/2008
15. Meyer E. Klaus & Sinani Evis: "When and where does foreign direct investment generate positive spillovers? A meta-analysis", Journal of International Business Studies, No 40., 2009. (U: Maksimović Ljiljana: "Uticaj stranih direktnih investicija na ekonomski rast z emalja Zapadnog Balkana", zbornik radaova "Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije", Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2015.)
16. Michels Roberto: „Political Parties“, Free Press, New York, 1967. (U: Milica Delibašić, Nikša Grgurević "Institucionalni pluralizam i ekonomski razvoj" Ekonomske ideje i praksa, broj 12, mart 2014. godine, Beograd)
17. North C. Douglass: "Structure and Change in Economic History", W. W. Norton & Co, New York., 1981.
18. North C. Douglass: "Institutions, Institutional Change and Economic Performance", Cambridge University Press, New York, Cambridge, 1990.
19. Paarlberg Don: „The Case for Institutional Economics“, American Journal of Agricultural Economics, Vol. 75, No. 3, August, 1993.
20. Persson Torsten: „Forms of Democracy, Policy & Economic Development“, National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper Series, NBER Working Paper 11171, Cambridge, March 2005.
21. Petrović Dragan, Marković Ivan: "Institucionalne reforme u svetlu političke centralizacije i prevazilaženja interesnih konflikata", zbornik radaova "Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije", Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2015.
22. Polishchuk Leonid & Syunyaev Georgiy: "Taming the (Not So) Stationary Bandit: Turnover of Ruling Elites & Protection of Property Rights" Higher School of Economics, National Research University, Working Paper WP10/2011/04 Series WP10 Center for Institutional Studies, Moscow, 2011.
23. Rodrik Dani: "Growth Strategies," Working Paper 10050, National Bureau of Economic Research, Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138 , October 2003. (in: Aghion Philippe & Durlauf Steven (ed.), Handbook of Economic Growth, edition 1, volume 1, chapter 14, 2005., Elsevier, Amsterdam)
24. Rodrik Dani: "The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist", Oxford University Press, Oxford, UK, 2011., XXII, 346P ISBN 978-0-19-960333-6
25. Samuels J. Warren: „Institutional Economics“, The Journal of Economic Education, Vol. 15, No. 3, Summer, 1984.

26. Stiglitz E. Joseph: „*Economic of the Public Sector*“, W.W. Norton, New York, 1986
(„*Ekonomija javnog sektora*“, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2004.)
27. Stiglitz Joseph: „*Globalization & Its Discontents*“, W.W. Norton & Company, New York, 2002 („*Protivrečnosti globalizacije*“, SBM-x, Beograd, 2002.)
28. Tullock Gordon: "*Rationality and Revolution*", Rationality and Society, Vol. 7, No. 1,
(U: Delibašić Milica, Grgurević Nikša: "Institucionalni pluralizam i ekonomski razvoj"
Ekonomske ideje i praksa, broj 12, mart 2014. godine, Beograd)
29. Williamson E. Oliver: "*The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach*", American Journal of Sociology, Vol. 87, No. 3, November 1981.

RAČUNOVODSTVENE MANIPULACIJE I NJIHOVA REFLEKSIJA NA FINANSIJSKE IZVJEŠTAJE

Sažetak

Ovaj rad će približiti računovodstvene manipulacije i njihovu refleksiju na finansijske izvještaje, kontrolu preduzeća, tačnije finansijskih izvještaje na jedan teorijski način s nekolicinom praktičnih primjera koji će pokušati dočarati koje su najčešće metode računovodstvenih manipulacija i manipulacija u finansijskim izvještajima u praksi. Također u ovom radu će biti prikazani načešći razlozi zbog kojih se pribjegava manipulativnim radnjama u računovodstvu, i koje efekte proizvode manipulativni finansijski izvještaji. Kako računovodstvene manipulacije negativno utiču na pouzdanost finansijskog izvještavanja jer se finansijski izvještaji sprječavaju u ispunjavanju svog cilja i svrhe, a to je prezentacija objektivnog, fer i istinitog prikaza finansijskog položaja i finansijske uspješnosti preduzeća.

Ključne riječi: računovodstvo, manipulacije, finansijski izvještaji

ACCOUNTING MANIPULATIONS AND THEIR REFLECTION ON FINANSIAL STATEMENTS

Summary

This paper will approximate accounting manipulations and their reflection on the finansial statements, the control of the company, more precisely the finansial reports in one theoretical manner with a few practical examples that will try to demonstrate what are the most common methods of accounting manipulation and manipulation in the finansial statements in practice. Also in this paper will be presented the reasons why it is resorting to manipulative accounting activities, and what effects are produced by manipulative finansial reports. As accounting manipulations negatively affect the reliability of finansial reporting because finansial statements prevent the fulfillment of their purpose and purpose, which is the presentation of an objective, fair and true presentation of the finansial position and finansial performance of the company.

Keywords: accounting, manipulation, finansial reports

Uvod

Računovodstvene manipulacije i njihov efekat u finansijskim izvještajima su prevare koje za cilj imaju zavarati korisnike finansijskih izvještaja namjernim pogrešnim prikazivanjem ili izostavljanjem značajnih objava. Cilj ovakvih aktivnosti koje se reflektuju kao manipulativno finansijskog izvještavanje je ostvarenje koristi za preduzeće u vidu smanjenja porezne obaveze, poboljšanja boniteta za dobijanje kredita, povećanja tržišne kapitalizacije itd., ali i ostvarenje lične koristi poput menadžerskih bonusa. Uz motiv,

¹ Dekan Ekonomskog fakulteta, Evropski univerzitet Kallos Tuzla

² Predavač na Visokoj školi za finansije i računovodstvo FINra Tuzla i Viši asistent na Fakultetu poslovne ekonomije, Sveučilište/Univerzitet VITEZ

³ Doktorant na Ekonomskom fakultetu, Evropski univerzitet Brčko distrikt BiH

vjervatnoća nastanka prevare povećavaju psihološke karakteristike potencijalnog izvršioca (racionalizacija ličnih stavova) i sposobnost prepoznavanja pogodne prilike za provođenjem određenog prevano – manipulativnog koncepta. Računovodstvene manipulacije realiziraju se smjeru iskazivanja višeg finansijskog rezultata i povoljnijeg imovinsko-finansijskog položaja, te u suprotnom smjeru, a međusobna povezanost finansijskih izvještaja uslovljava zajedničko kretanje navedenih pokazatelja. Smjer u kojem će se realizirati računovodstvene manipulacije zavisi o ciljevima uprave i menadžmenta koji imaju odgovornost za sastavljanje finansijskih izvještaja. Precjenjivanje finansijskog rezultata ostvaruje se lažnim povećanjem prihoda, smanjenjem rashoda, precjenjivanjem dugotrajne i kratkotrajne imovine ili lažnim smanjenjem rashoda i obaveza. Podcjenjivanje finansijskog rezultata ostvaruje se lažnim povećanjem rashoda i lažnim smanjenjem prihoda. Poboljšanje imovinsko-finansijskog položaja u bilansu postiže se precjenjivanjem vrijednosti imovine, kapitalizacijom tekućih troškova, smanjenjem zaduženosti u korist kapitala i rezervi itd. Računovodstvenim manipulacijama negativno se utiče na pouzdanost finansijskog izvještavanja jer se finansijski izvještaji sprječavaju u ispunjavanju svog cilja i svrhe, a to je prezentacija objektivnog, fer i istinitog prikaza finansijskog položaja i finansijske uspješnosti preduzeća. Stoga su odgovorni subjekti korporativnog upravljanja dužni uspostaviti učinkovite interne kontrole i stvoriti korporativnu kulturu koja odvraća i sprječava potencijalne počinitelje od upuštanja u prevarno finansijsko izvještavanje, te potiče i štiti subjekte koji ukazu na prevaru.

Manipulacije u finansijskom računovodstvu

U finansijskoj i računovodstvenoj literaturi te praksi javljaju se termini „manipulacije“ i „špekulacije“. Oni se često koriste kao sinonimi. Tumače se kao npr. spletkarenja, smicalice ili podvaljivanja. U smislu aktivnosti, i to poslovne, ovi termini se tumače kao nastojanja da se raspoloživim, bilo dopuštenim ili nedopuštenim sredstvima dođe do brze i lake zarade.⁴ U savremenim finansijskim i računovodstvu termin manipulacije, sve više zauzima mjesta i u stručnoj literaturi. Tako se danas sve više govori o dvije vrste manipulacija, i to:⁵

- manipulacije na finansijskim tržištima (često se u literaturi nazivaju i berzanske manipulacije) i
- manipulacije s finansijskim izvještajima (nazivaju se još i računovodstvene manipulacije).

Iako sam termin manipulacije ima negativan prizvuk koji upućuje na ilegalne operacije to nije

uvijek tako. Nisu sve manipulacije a priori ilegalne i negativne. Zakonodavstva pojedinih zemalja putem zakona ili standarda definišu koje su to manipulacije ilegalne. U zakonskom definisanju manipulacija i njihovoj zabrani prednjače SAD čiji SEC⁶ (Komisija za vrijednosne papire) određuje koje su manipulacije ilegalne. Također, zemlje EU putem amandmana na Direktive EU nastoje zakonski ograničiti pojedine manipulacije na finansijskim tržištima.⁷

⁴ Gulin, D., Petričević, H., Finansijsko računovodstvo – izabrane teme, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2013. str. 96.

⁵ www.harvestroad.com.au

⁶ Securities and Exchange Commission

⁷ Amandmanina The Insider Directive (89/592/EEC), vidjeti, www.europa.eu.int/comm

Povezanost između manipulacija na finansijskim tržištima i računovodstvenih manipulacija sve je veća u posljednjim desetljećima 20. stoljeća, a posebno danas. Razlozi tome su brojni, a najvažniji su: globalizacija finansijskih tržišta, razvoj savremenih informacionih tehnologija i interneta u funkciji finansijskih tržišta, pojava novih finansijskih instrumenata i prelazak na nove metode vrednovanja imovine i obveza.⁸ Početak 21. stoljeća u računovodstvenom okviru donosi promjene na području vrednovanja. Tradicionalno načelo vrednovanja – načelo troška koje datira iz prošlih stoljeća, uz sve razumljive otpore, mijenja se. Savremeni oblik elektronskog trgovanja nameće potrebe za istinitim i fer informacijama o finansijskom položaju i uspjehu kompanija u kraćim intervalima, kao npr. svaki dan ili svaki sat i sl. Nacionalni i nadnacionalni odbori (posebno američki FASB55 ili međunarodni IASB) izradili su računovodstvene standarde koji uvode novo načelo vrednovanja imovine i obveza poznato po nazivu fer vrijednost.⁹ Primjena ovog načela vrednovanja primarno se odnosi na ulaganja u vrijednosne papire i na njihovo iskazivanje u bilansu. Ovo načelo najviše „pogađa“ finansijske institucije kao što su banke i investicijski fondovi čiju imovinu u najvećem dijelu čini portfolio vrijednosnih papira. Manipulacije s cijenama vrijednosnih papira na berzama izvor su manipulacija i u finansijskim izvještajima. Uticaj berzanskih manipulacija na finansijske izvještaje postao je izraženiji primjenom vrednovanja po načelu fer vrijednosti. Berzanske manipulacije, a zatim i računovodstvene manipulacije, produbljuju konfliktnost interesa različitih ciljnih skupina, kao što su konflikti između poslovnih subjekata i poreznih vlasti, a posebno konflikti interesa između investitora (dioničari, kreditori), menadžmenta i zaposlenih.¹⁰

Manipulacije u finansijskim izvještajima

Preduzeća kotiraju na berzama te imaju eksternu reviziju dužne su prema računovodstvenim standardima¹¹ usvojiti i objaviti računovodstvene politike, odnosno načela, metode i postupke koje će koristiti prilikom izrade i objavljivanja finansijskih izvještaja.¹² U finansijskoj i računovodstvenoj teoriji poseban predmet interesa sredinom 20.st. bili su konfliktni interesi između menadžmenta i dioničara.¹³ Posebno su se isticali modeli upravljačke teorije firme (Baumol-ov, Marris-ov i Williamson-ov).¹⁴ Prema ovim modelima ciljne funkcije top – menadžmenta i dioničara jesu konfliktne na kratki rok. Konfliktnost se manifestuje na području poslovnog rezultata gdje dioničari nastoje maksimizirati dividende, a top – menadžment zadržanu dobit. Upravo na području konflikta interesa počelo se, s

⁸ Gulin, D., Petričević, H., Finansijsko računovodstvo – izabrane teme, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2013. str. 96.

⁹ MRS 39 – Finansijski instrumenti: priznavanje i mjerenje

¹⁰ Gulin, D., Petričević, H., Finansijsko računovodstvo – izabrane teme, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2013. str. 97.

¹¹ Prema MRS 1 - Prezentacija finansijskih izvještaja, menadžment je dužan odabrati i primjenjivati odabrane računovodstvene politike tako da finansijski izvještaji budu u skladu sa svim zahtjevima primjenjivanih MRS.

¹² Gulin, D., Petričević, H., Finansijsko računovodstvo – izabrane teme, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2013. str. 103.

¹³ Još 1959. Baumol W. J. objavio je rad u Business Behavior, Value and Growth, Macmillan, New York, ili npr. Koutsoyannis A., Modern Microeconomics, Macmillan, London 1972., ili Birgham E. F., Pappas J. L., Managerial Economics, Holt Reinhart and Winston The Dryden Press, London, 1972. Ili Salvatore D., Managerial Economics, Mc Graw Hill Book Company, New York, 1989.

¹⁴ Baumol W. J., Business Behavior. Cit. Dj., ili Marris R., A Model of the Managerial Enterprise, Quarterly Journal of Economics, 1963. ili Williamson O. E., Managerial Discretion and Business Behavior, American Economic Review, 1963

računovodstvene tačke, posmatrati efekti alternativnih računovodstvenih politika kojima se postižu kratkoročni ciljevi pojedinih grupa.¹⁵

Priprema finansijskih izvještaja i objavljivanje računovodstvenih informacija jesu uobičajene aktivnosti menadžmenta koje, u cilju zaštite investitora, podliježu eksternoj reviziji. Između manipulacija menadžmenta putem primjene odabranih alternativnih računovodstvenih politika (legalnih računovodstvenih manipulacija) i manipulacija kojima se varaju investitori (ilegalnih računovodstvenih manipulacija) vrlo je tanka linija razgraničenja. Ilegalne računovodstvene manipulacije jesu već dugi niz godina predmet eliminacija. Uprkos svim naporima i postignutim rezultatima ilegalne manipulacije nisu isključene.

U posljednje vrijeme javljaju se pokušaji sistematizacije razloga za manipulacije s finansijskim izvještajima. Brojni su razlozi među kojima su najčešći sljedeći:¹⁶

1. Smanjenje fiskalnih i regulatornih opterećenja. Kompanije imaju za cilj smanjenje izvještajnog rezultata zbog manjih poreza te koriste one računovodstvene politike kojima će kratkoročno postići taj cilj.
2. Težnja za što jeftinijim povećanjem kapitala. Nastoji se prezentovati što bolja finansijska situacija tako da se iskaže što niža zaduženost zbog:
 - a. zaduživanja kod banaka uz povoljnije uslove (niže kamate i duže rokove otplate) i emisije obveznica, i
 - b. uspješnosti emisije dionica.
3. Izbjegavanje kršenja ugovora s povjerenicima. Zbog zaštite svojih interesa povjerenici, npr. banke, nameću dužnicima finansijske restrikcije, kao npr. maksimalna vrijednost pokazatelja zaduženosti, minimalna vrijednost pokazatelja pokriva kamata, minimalne vrijednosti stopa rentabilnosti (ROA¹⁷ ili ROE¹⁸) itd. Ako dužnik promaši u održavanju ugovorenih limita može doći do ponovnih pregovora o uslovima kreditnih ugovora, i to vjerojatno na štetu dužnika. Zato se kod dužnika javlja potreba za manipulacijama, npr. u bilansu ili drugim izvještajima da bi održao ugovorene limite.
4. Povećanje bogatstva menadžmenta. Plaće, naknade i diskrecione investicije menadžmenta (mogućnost donošenja nekih investicijskih odluka bez sazivanja dioničke skupštine) direktno su povezane s tekućim kao i zadržanim dobitima kompanije. Zato menadžment ima uvijek pritajenu potrebu objavljivati veću dobit. Posebno je to važno ako menadžment može participirati u neto dobiti prema bonus planu kada je ona iznad utvrđenog minimalnog nivoa. Također, menadžment može biti stimuliran da u jednoj godini (kratkoročno) iskaže što manju dobit kako bi sljedeće godine bez problema ostvario minimalnu neto dobit koja mu prema bonus planu omogućava participaciju. Ako je imenovan novi menadžment tim u interesu mu je da

¹⁵ Gulin, D., Petričević, H., Finansijsko računovodstvo – izabrane teme, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2013. str. 103.-104

¹⁶ Sutton, T., Corporate Financial Accounting and Reporting, Prentice Hall, Edinburgh, 2000., str. 678.

¹⁷ ROA (Return on Assets) = povrat na aktivu = neto dobit / ukupna imovina

¹⁸ ROE (Return on Equity) = povrat na kapital = neto dobit / kapital

kratkoročno iskaže što manju dobit kako bi jednostavnije u budućnosti, bez značajno većeg napora, iskazao veći rezultat i time stekao visoku reputaciju (puno sposobniji od prethodnog menadžmenta).

Metode manipulacija s finansijskim izvještajima

Kojim metodama kompanije i njihov menadžment manipulišu s računovodstvenim informacijama, odnosno, sa finansijskim izvještajima zavisi primarno o ciljevima kompanije. Ciljevi mogu biti (na temelju prethodno iskazanih razloga brojni) među kojima se najčešće sistematiziraju sljedeći:¹⁹

- (1) kratkoročno povećanje profita,
- (2) smanjenje variranja profita i
- (3) „jačanje bilansa“.

Kratkoročno povećanje profita može se postići različitim metodama priznavanja prihoda

unaprijed ili odgađanjem rashoda što se može postići manipulirajući:

- (a) pomoću računovodstvenih politika (npr. priznavanjem budućih prihoda u tekuće prihode, produženjem vijeka upotrebe dugotrajne materijalne i nematerijalne imovine i sl.) i
- (b) „realnim poslovnim odlukama“ (npr. ubrzati naplatu potraživanja od kupaca ili smanjiti rok naplate, povećati konačne zalihe i sl.).²⁰

Smanjenje variranja profita postiže se manipuliranjem računovodstvenih politika primarno na području vrijednosnih usklađivanja i rezerviranja troškova. Varijacije profita danas se „uspješno kontrolišu“ u bankama pomoću rezerviranja troškova prilikom razvrstavanja plasmana u rizične skupine čime se direktno utiče na visinu neto dobiti banaka. U realnom sektoru menadžment kontroliše profit rezervisanjima za nepredviđene obaveze te politikama umanjenja imovine (vrijednosnih usklađivanja). Jačanje bilansa postiže se također:

- (a) računovodstvenim politikama (precjenjivanjem imovine ili podcjenjivanjem obveza) što se postiže različitim metodama vrednovanja imovine i obaveza kao i
- (b) „realnim poslovnim odlukama“ (npr. korištenjem lizinga kao vanbilansnog finansiranja, emisijom preferencijalnih dionica i sl.) precjenjivanje imovine je najčešća metoda jačanja bilansa kojoj je cilj kratkoročno povećanje dobiti. Isti efekti postižu se podcjenjivanjem obaveza ili, ako je moguće, vanbilansnim finansiranjem (najam).

U posljednje vrijeme sve je veća međuzavisnost „jačanja“ i „slabljenja“ bilansa (posebno finansijskih institucija, kao što su banke, investicijski fondovi i sl.) i manipulacija na finansijskim tržištima. Manipulacijama na finansijskim tržištima potiče se rast i pad cijena vrijednosnih papira čime se direktno utiče na njihovo naknadno vrednovanje na datum bilansa.²¹

Zaštita od manipulacija s finansijskim izvještajima i povratak povjerenja javnosti

¹⁹ Sutton, T., Corporate Financial Accounting and Reporting, Prentice Hall, Edinburgh, 2000., str. 678.-679

²⁰ Sutton, T., Corporate Financial Accounting and Reporting, Prentice Hall, Edinburgh, 2000., str. 679.

²¹ Gulin, D., Petričević, H., Finansijsko računovodstvo – izabrane teme, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2013. str. 105.

Sprječavanje računovodstvenih manipulacija stalni je zadatak institucionalnih faktora i investitora. Računovodstvene profesija putem svojih institucija (odbori, instituti) uključena je u izradu računovodstvenih pravila i standarda, a preko revizijskih firmi u obavljanju eksterne revizije. Pokazalo se do danas da uz postojeće institucionalne faktore računovodstva i uz budnost investitora te njihovih savjetnika računovodstvene manipulacije nisu isključene.

Uglavnom danas se navode tri vrste zaštite od manipulacija finansijskim izvještajima, i to:²²

1. Računovodstvena pravila i standardi,
2. Eksterna revizija,
3. Opreznost investitora.

Izrada računovodstvenih pravila i standarda kao okvira finansijskog izvještavanja kompanija prvorazredna je briga računovodstvene profesije. Globalizacija finansijskih tržišta zahtijeva visok stepen harmonizacije okvira finansijskog izvještavanja. Posljedica harmonizacije je ujednačavanje nacionalnih računovodstvenih standarda bilo s američkim US GAAP standardima ili s Međunarodnim računovodstvenim standardima. Promjene i revizije postojećih standarda posljedica su danas, prije svega, promjene i razvoja novih finansijskih instrumenata i računovodstvenih metoda njihova praćenja i izvještavanja. Nedorečenost, dvojnost, nejasnoće i neiskustvo u tumačenju i primjeni računovodstvenih načela, metoda i postupaka rezultira smanjenjem povjerenja javnosti, a posebno investitora i kreditora što dovodi do povećanja cijene kapitala i smanjenja cijena vrijednosnih papira. To je izvor svjesnih (namjernih – ciljanih) ili nesvjesnih (nenamjernih) računovodstvenih manipulacija.

Način kako regulatori (kao npr. međunarodni IASB ili američki FASB) mogu zaštititi investitore mogu biti:²³

(1) računovodstveni regulatori ne smiju bježati kada se tuže i osuđuju finansijski menadžeri koji manipuliraju investitore lažnim i nekompletnim informacijama,

(2) suprotno, regulatori trebaju biti sigurne luke i savjetnici menadžmentu koji vrši legitimne napore za poboljšanjem kvalitete izvještavanja,

(3) svi regulatori (odbori za računovodstvene standarde, komisije za vrijednosne papire i instituti ovlaštenih računovođa) trebaju pomoći računovodstvenom menadžmentu kompanija i revizorima da se poboljša kvaliteta izvještaja, a time i povjerenje javnosti,

(4) odbori za računovodstvene standarde trebaju pripremati standarde koje će najbolje prepoznati praksa tako da se na vrijeme eliminiraju slabosti alternativa računovodstvenih politika.²⁴

Eksterna revizija uz konzistentne računovodstvene standarde može značajno suzbiti računovodstvene manipulacije. Osnovna pretpostavka od koje bi revizori trebali poći je kako bi reviziju radili da su oni investitori u kompaniji koju revidiraju. Naime, revizija nije samo mehanički slijed standardnih procedura već se tu radi i o visokom etičkom ponašanju koje je, nažalost, više na papiru nego u podsvijesti revizora. Revizija može ugroziti povjerenje javnosti,

²² Miller, P., Quality Financial Reporting, Journal of Accountancy 4/2002, New York 2002, str. 679.-680.

²³ Miller, P., Quality Financial Reporting, cit. dj., str. 6

²⁴ Gulin, D., Petričević, H., Finansijsko računovodstvo – izabrane teme, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2013. str. 108.

ali isto tako se može boriti za povratak izgubljenog povjerenja. Propusti u revizijskim postupcima te davanje neutemeljenog revizijskog mišljenja povlači za sobom ogromne gubitke investitora. Posebno je pitanje reputacije revizijske firmi. Propusti revizije u otkrivanju ilegalnih računovodstvenih manipulacija dolaze na vidjelo i rezultiraju slučajevima praćenim stečajevima i likvidacijama kompanija. Neovisnost i kvaliteta revizije (uglavnom) nakon svakog takvog slučaja ponovno se preispituje i analizira. Izlazak na vidjelo profesionalnih manipulacija i prevara pokrenulo je najveća računovodstvena regulatorna tijela u traženju efikasnije zaštite. Zahtjevi su adresirani revizorima i menadžmentu. Od revizora se u revizijskom standardu zahtijeva:

(1) više diskusije tokom faza planiranja revizije o materijalnim greškama koje mogu izazvati prevare i gubitke,

(2) revizori trebaju pripremiti upitnik menadžmentu o njihovom viđenju rizika prevara te spoznaji ili očekivanju manipulacija i prevara,

(3) revizori trebaju dobiti širi obim informacija za razmatranje rizika prevare kroz utvrđivanje tipa rizika (npr. manipuliranje izvještajima u cilju prisvajanja imovine), značaja rizika, vjerovatnosti iskrivljavanja činjenica, prodornosti rizika (da li se odnosi na finansijske izvještaje kao cjelinu ili na pojedine segmente), revizori posebnu pažnju trebaju fokusirati na priznavanje prihoda i rizicima prevara koje su s tim povezani, i

(4) potrebno je češće evaluirati računarske programe i kontrole knjiženja u dnevniku i glavnoj knjizi (da se ne izgube ili unište evidencije) te posebno kontrole uobičajenih transakcija koje se odnose na povezane stranke (članove uprava i sl.), pripajanja i ostale akvizicije.²⁵

Navedeni revizijski standard zahtijeva od revizora postavljanje pitanja menadžmentu, kao što su:

- (1) kakva mu je spoznaja o prevarama ili očekivanim prevarama,
- (2) je li svjestan šta znače manipulacije u izvještajima i koji su mu zato izgovori
- (3) kakvo mu je shvaćanje o rizicima prevara i manipulacija u njegovom poslovnom subjektu,
- (4) kakvi su mu programi i kontrole za ublažavanje određenih rizika prevara, kakvi su programi za prevenciju i detekciju prevara i manipulacija i kakav je nadzor programa i kontrola,
- (5) kakav je nadzor dislociranih segmenata i gdje se mogu locirati rizici prevara u transakcijama s dislociranim jedinicama, i
- (6) kakva je komunikacija menadžmenta sa zaposlenicima kompanije i kakvo je
- (7) njihove viđenje etičkog ponašanja.²⁶

Pod oprežnošću investitora podrazumijeva se njihova mogućnost i sposobnost da određenim tehnikama nadziru menadžment i sprječavaju njihove manipulacije. U tu svrhu investitori

²⁵ Gulin, D., Petričević, H., *Finansijsko računovodstvo – izabrane teme*, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2013. str. 109.

²⁶ Ibidem

imaju na raspolaganju i pomoć finansijskih analitičara i savjetnika. Instrumenti kojima se analitičari služe u pružanju pomoći investitorima najčešće su sljedeći:²⁷

- (a) praćenje osnovnih računovodstvenih informacija i pokazatelja,
- (b) provjeravanje novčanog toka, i
- (c) istraživanje bilješki uz finansijske izvještaje itd.

Bolju zaštitu investitora, a time i vraćanje povjerenja javnosti, moguće je osigurati i kvalitetnijom računovodstvenom edukacijom. Međutim, recentna istraživanja pokazuju porast krize računovodstvene edukacije, a njezini razlozi su sljedeći:²⁸

- (1) veliki dio iskusnih računovođa našao se izvan savremenih tokova zbog promjene tehnologije u računovodstvu i poslovnom okruženju,
- (2) uslijedilo je povlačenje iskusnih i zrelih računovodstvenih instruktora i profesora čija se mjesta ne popunjavaju dobro educiranim i iskusnim računovođama,
- (3) najveći dio diplomiranih studenata računovodstva zbog karijere odlazi iz edukacije u praksu tako da nastaje kontrakcija i kriza računovodstvene akademske zajednice.

Za zaustavljanje ovog negativnog trenda kao i za suzbijanje krize računovodstvene edukacije, potrebna je čvršća veza između akademske zajednice i iskusnih računovodstvenih praktičara. Dobro educirani i iskusni računovođe te posebni revizori mogu poboljšati edukaciju, doprinijeti povećanju kvalitete finansijskih izvještaja i tako vratiti povjerenje javnosti.

Zaključak

Riziku prevare su izložena sva preduzeća, bez obzira na njihovu veličinu ili djelatnost kojom se bave. Prevare su ozbiljan problem koji utiče na organizacije diljem svijeta unatoč povećanju regulatornih aktivnosti, lično u okruženju gdje svjetski privredni pad značajno povećava pritiske na organizacije i pojedince stvarajući više poticaja za prijevare i stvaranjem više mogućnosti za počinjenje prevare. Unatoč pažnji regulatornih tijela, te pažnji i resursima koje organizacije ulažu u jačanje kontrola za sprečavanje i otkrivanje prevara, prevara je jedno od najproblematičnijih pitanja za poduzeća diljem svijeta. Prevare ne uzrokuju samo velike

²⁷ Sutton, T., *Corporate Financial Accounting and Reporting*, Prentice Hall, Edinburgh, 2000., str. 680.-681.

²⁸ Gabbin, A., *The Crisis in Accounting Education*, *Journal of Accountancy* 4/2002., str. 2.

gubitke, već stvara i lošu atmosferu u preduzeću. U borbi protiv tog rastućeg problema organizacije se ne mogu osloniti samo na kontrole za sprječavanje i otkrivanje prevara već moraju jasno definisati nedozvoljene aktivnosti i sankcije za one koji počine prevaru, te unaprijediti etičku kulturu kako bi smanjile rizik nastanka prijevar, odnosno računovodstvenih manipulacija koje bi putem finansijskih izvještaja dovele do prevare.

Literatura

- Baumol W. J., Business Behavior. Cit. Dj., ili Marris R., A Model of the Managerial Enterprise, Quarterly Journal of Economics, 1963. ili Williamson O. E., Managerial Discretion and Business Behavior, American Economic Review, 1963
- Gabbin, A., The Crisis in Accounting Education, Journal of Accountancy 4/2002.,
- Gulin, D., Petričević, H., Finansijsko računovodstvo – izabrane teme, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2013.
- Miller, P., Quality Financial Reporting, Journal of Accountancy 4/2002, New York 2002,
- MRS 39 – Finansijski instrumenti: priznavanje i mjerenje
- Sutton, T., Corporate Financial Accounting and Reporting, Prentice Hall, Edinburgh,
- www.harvestroad.com.au

HORIZONTALNI I VERTIKALNI ODNOS ZAKONODAVNE I IZVRŠNE VLASTI BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak

U ovom radu je detaljno obrađen horizontalni i vertikalni odnos zakonodavne i izvršne vlasti u Bosni i Hercegovini. Opravdanost izbora ove teme sastoji se u tome što je ista vezana za posebne okolnosti koje se odnose na Bosnu i Hercegovinu, a naročito imajući u vidu period od 1991. godine pa do danas. Evidentno je da je tokom 1991. godine pa nadalje došlo do raspadanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije kao zajedničke države i nakon toga do stvaranja pet novih država.

Ukazano je da je Bosna i Hercegovina država koja se prema Opštem okvirnom sporazumu za mir u Bosni i Hercegovini sastoji od entiteta Federacije Bosne i Hercegovine (51 % teritorije) i Republike Srpske (49 % teritorije). Takođe je ukazano da je Federacija Bosne i Hercegovine entitet koji se sastoji od 10 kantona, da se kantoni administrativno dalje dijele na 79 Opština. Kada je riječ o Republici Srpskoj, ona je takođe entitet i ona se dalje administrativno dijeli na Regije, a Regije dalje na 62 Opštine. Nadalje je ukazano da u Federaciji Bosne i Hercegovine zakonodavnu vlast čini Parlament Federacije B i H, koji se sastoji od Predstavničkog doma i Doma naroda. Izvršnu vlast vrši predsjednik i dva podpredsjednika Federacije B i H kao i Vlada Federacije B i H. U Republici Srpskoj zakonodavnu vlast vrši Narodna Skupština Republike Srpske i Vijeće naroda. Izvršnu vlast vrše predsjednik i dva podpredsjednika Republike Srpske, kao i Vlada Republike Srpske. Što se tiče Brčko distrikta to je u suštini teritorij koji je bio pod arbitražom i nije pripadao niti jednom entitetu, tek Odlukom Međunarodne arbitražne komisije za Brčko, krajem 2000. godine stavljen pod upravu države Bosne i Hercegovine, kao zaseban distrikt. Ukazano je i na strukturu vlasti Brčko distrikta i ona ima multietničku Vladu sa izabranom Skupštinom, Izvršnim odborom, sudstvom i policijskim snagama.

Ključne riječi: Zakonodavna i izvršna vlast, Parlamentarna skupština, Federacija B i H, entiteti, Republika Srpska, Dom naroda, postupak izbora zvaničnika.

Summary

This paper deals in detail with the horizontal and vertical relationship between the legislative and executive authorities in Bosnia and Herzegovina. The right to choose this topic is that it is related to the specific circumstances surrounding Bosnia and Herzegovina, especially having in mind the period since 1991 and until today. It is evident that during 1991, the Socialist Federal Republic of Yugoslavia continued to dissolve as a common state and then to create five new states.

It is stated that Bosnia and Herzegovina is a state that, according to the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, consists of the entities of the Federation of Bosnia and Herzegovina (51% of the territory) and Republika Srpska (49% of the territory). It was also pointed out that the Federation of Bosnia and Herzegovina is an entity that consists of 10 cantons, that the cantons are administratively further divided into 79 municipalities. Republika Srpska is also an entity and it is further administratively divided into the Regions, and the Regions into 62 municipalities.

¹ Doc. dr. Jovan Stojanović, Evropski univerzitet Brčko distrikt, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, www.eubd.edu.ba, www.eukallos.edu.ba

² Dr. sci. Faruk Sinanović, vanredni profesor

It was further indicated that in The Federation of Bosnia and Herzegovina there is the legislative power of Parliament of the Federation BiH, consisting of the House of Representatives and the House of Peoples. The executive power is exercised by the president and two vice-presidents of the Federation BiH as well as the Government of the Federation BiH. In Republika Srpska legislative power is exercised by the National Assembly of the Republic of Srpska and the Council of Peoples. The executive power is exercised by the president and two vice-presidents of the Republika Srpska, as well as the Government of the Republika Srpska. As for the Brčko District, it is essentially a territory that was in the lap of the Arbitrary Tribunal and did not belong to any entity, until the Decision of the International Arbitration Commission for Brčko was placed under the administration of the state of Bosnia and Herzegovina as a separate district at the end of 2000. It is also pointed out on the structure of the Brčko District and that it has a multi-ethnic government with the elected Assembly, the Executive Committee, the Judiciary and the police forces.

Key words: Legislative and Executive power, Parliamentary Assembly, Federation BiH, Entities, Republika Srpska, House of Peoples, procedure for election of officials.

1.UVOD

Kada se uopšte raspravlja o državnim funkcijama, odnosno vlastima u današnje vrijeme obično se smatra anahronizmom. Ovakav zaključak se temelji na sljedećim pokazateljima: prvo, tokom devetnaestog vijeka pa i dvadesetog vijeka, nije bilo značajnije knjige niti autora iz oblasti javnog prava a da se nisu bavili ovim pitanjem, pa se smatra da je to pitanje u teoriji već davno riješeno; i drugo, promjene koje je doživjela savremena država, koja ima pred sobom različite pravce kretanja kao i različite nove probleme u poređenju s onim koji su postojali u vrijeme kada se u teoriji raspravljavalo o državnim funkcijama, su takve da se svako opredjeljivanje za naučno raspravljanje o jednoj klasičnoj temi u vezi sa državom smatra nepotrebnim kao i naučno neosnovanim, i da samim tim neće ni dati očekivane naučne rezultate.

Bez obzira na ove primjere, rasprava o problemu organizacije državne vlasti potpuno je opravdana, a posebno kada posmatramo problem organizacije državne vlasti u Bosni i Hercegovini. Kao prvo mora se imati u vidu činjenica da je u toku 1991 godine i nadalje došlo do raspadanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije kao zajedničke države i do stvaranja pet novih država, koje su potpuno odvojeno, svaka u skladu sa svojim unutrašnjim uređenjem, krenule u izgradnju građanskog društva, samim tim je i Bosnu i Hercegovinu dovelo do tranzicije cjelokupnog kako društveno-ekonomskog tako i političkog uređenja. Kao prvo tranzicija cjelokupnog sistema u Bosni i Hercegovini pretrpjela je korjenite promjene, kako u obliku državnog uređenja, tako i u samoj organizaciji državne vlasti. Drugo, Bosna i Hercegovina je prošla težak put od dana sticanja i priznanja nezavisnosti od strane međunarodne zajednice pa do danas. Treće, posebno treba cijeniti okolnosti pod kojim je došlo do stvaranja novog državnog uređenja i nove organizacije državne vlasti u Bosni i Hercegovini. Slobodno se može zaključiti da oblik državnog uređenja Bosne i Hercegovine ne pripada nijednom do sada u teoriji i ustavno-pravnoj praksi poznatom modelu državnog uređenja.

Organizacija državne vlasti u Bosni i Hercegovini je zasnovana na načelu podjele vlasti, izvedena je kombinacijom elemenata parlamentarnog, polupredsjedničkog i predsjedničkog sistema vlasti. Isto tako vlast je organizovana i u Republici Srpskoj, a u Federaciji Bosne i Hercegovine vlast je organizovana po parlamentarnom sistemu vlasti. Sasvim opravdano se

postavlja pitanje može li se sistemom, zasnovanim na kombinaciji ovih sistema vlasti ostvariti potrebna sinhronizacija državne vlasti između države i entiteta, između samih entiteta i unutar entiteta, kako po horizontali, tako i po vertikali? Da li će takav sistem vlasti dovoditi do stalnog sukoba, i ako hoće, kako ga prevazići, odnosno kako ga rješavati? Vladajući oblik vršenja državne vlasti u svim savremenim državama zasnovan je na slobodnim demokratskim izborima. Samim vršenjem vlasti ostvaruje se narodni suverenitet, te shodno tome proizilazi da su izbori najznačajniji vid ostvarivanja narodnog suvereniteta. Konstituisanje najvažnijih organa državne vlasti; predstavničkog tijela, odnosno zakonodavne vlasti, a u velikom broju zemalja, gdje spada Bosna i Hercegovina, neposrednim izborima se bira i šef države kao nosilac izvršne vlasti.

Da bi se uopšte raspravljalo o zakonodavnoj vlasti u Bosni i Hercegovini, neophodno je prethodno odgovoriti na pitanje, šta je tu uopšte zakonodavna vlast? Prije nego što se da adekvatan odgovor na ovo pitanje potrebno je konstatovati da, kada se govori o državnim vlastima, govori se ustvari o državnim funkcijama, o najmanje tri državne funkcije, zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj, kao oblicima jedinstvene i nedjeljive vlasti³. Dakle, ostvarivanje državne vlasti vrši se djelovanjem različitih državnih tijela, državnih organa, čije djelovanje se ispoljava i donošenjem raznih akata, pravnih akata. Nadalje je bitno konstatovati da se pravni akti državnih organa razlikuju prema pravnoj snazi i prema sadržaju. Prema osnovnim kategorijama pravnih akata koje donose državni organi, razlikuju se i državne funkcije, zakonodavna, izvršna i sudska funkcija. Zakonodavna vlast u suštini nije ništa drugo do ona vlast čija je osnovna zadaća donošenje zakona. Ovdje se sada pojavljuje razlika između funkcije stvaranja zakona od funkcije stvaranja prava. Pod zakonodavstvom se podrazumjeva stvaranje opštih pravnih normi od strane specijalnih organa, to jest od strane takozvanih zakonodavnih tijela. Ovakvo određenje zakonodavne vlasti je njeno određenje prema formalnom kriteriju, prema formi akata koje donosi.

2.UOPŠTENO O ZAKONODAVNOJ VLASTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Na koji način se konstituišu najviši državni organi vlasti, pitanja su na koja treba dati odgovor analizom izbornih sistema. Analogno tome, a imajući u vidu oblik državnog uređenja i oblik organizacije državne vlasti u Bosni i Hercegovini, nužno i osnovno je prvo analizirati i obraditi izborne sisteme uopšte, a nakon toga pravnoteorijski i ustavnopravno obraditi izborni sistem u Bosni i Hercegovini i komparacijom izbornog sistema dati određena pravnoteorijska i kritična gledišta izbornog sistema Bosne i Hercegovine, sa jasnim stavovima njegovih bitnih obilježja, a tek nakon toga analizirati uticaj političkih partija na izborne sisteme i posebno parlamentarne sisteme vlasti uopšte.

Imajući u vidu sve ove okolnosti neophodno je prije svega, obraditi oblik državnog uređenja u Bosni i Hercegovini kao i oblik državne vlasti, njihov međusobni odnos na nivou države, a zatim pravnoteorijski i ustavnopravno analizirati odnos vlasti u horizontalnom odnosu. Nadalje, neophodno je pravnoteorijski i ustavnopravno analizirati oblik unutrašnjeg uređenja entiteta u Bosni i Hercegovini i organizaciju njihove vlasti, kako po horizontali, tako i po vertikali, a u samoj Federaciji Bosne i Hercegovine i odnos vlasti u kantonima kao konstitutivnim političkim jedinicama Federacije Bosne i Hercegovine, jako je bitno obratiti

³Iako se smatra daje jedinstvo vlasti isto tako bitno kao ijedinstvo teritorije i naroda ,ipak se misli da je moguće činiti razliku između tri različita sastavn adijela vlasti-zakonodavne, izvršne i sudske državne vlasti. Hans Kelzen, Opšta teorija prava i države, Pravnikafakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za publikacije, Beograd, 1998.godina, str.317

posebnu pažnju na različitost unutrašnjeg uređenja entiteta i mogućnost njihove saradnje i funkcionisanja, vodeći pri tome računa da je Republika Srpska centralizovano uređen, a Federacija Bosne i Hercegovine decentralizovano uređen entitet.

Osim toga vrlo bitno je pravnoteorijski i ustavnopravno analizirati međusobne odnose zakonodavne i izvršne vlasti, ali i uz određena doticanja sudske vlasti, po vertikali počev od države, preko entiteta do kantona, odnose državne vlasti unutar entiteta kao i odnose između entiteta. Tek nakon toga moguće je pristupiti komparaciji državnog uređenja i organizacije državne vlasti u Bosni i Hercegovini, a zatim i unutrašnjeg uređenja i organizacije vlasti u entitetima, tek poslije toga može se pristupiti pravno-kritičkoj i ustavnopravnoj analizi kao i obradi odnosa zakonodavne i izvršne vlasti na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou u vertikalnom odnosu.

2.1. ZAKONODAVNA VLAST U BOSNI I HERCEGOVINI

U ovom dijelu rada će se do u detalje obraditi ko čini zakonodavnu vlast u Bosni i Hercegovini i šta su njene nadležnosti. Dakle, zakonodavnu vlast u Bosni i Hercegovini čini Parlamentarna skupština, Skupština Bosne i Hercegovine, a ista je ustanovljena Ustavom Bosne i Hercegovine. Zakonodavna vlast kao predstavnik naroda, kao izraz opšte volje naroda, a zakon kao opšti akt kojim se izražava ta volja⁴, sa takvog značaja da je “u državnoj organizaciji najviša, svim ostalim državnim djelatnostima nadređena, ustavna-zakonodavna djelatnost-legislativa.” Baš upravo zbog toga ona se i naziva još i suverena djelatnost, a državni organi koji je obavljaju suvereni organi⁵, odnosno zakonodavna vlast⁶. Slobodno se može zaključiti, “zakonodavstvo je oblik onih državnih djelatnosti koje se sastoje u izradi i donošenju pravnih propisa najviše snage u državi.” Ti propisi se zovu zakoni. Upravo pomoću tih zakona regulišu se oni društveni odnosi u državi koje državna vlast smatra najvažnijim⁷. Iz ovoga jasno i nedvosmisleno proizilazi da su zakoni “sredstva suverenih državnih organa”, u demokratijama “parlamenta sastavljenog od predstavnika političkog naroda” zbog toga što se “narodna suverenost u demokratiji izražava u vladavini zakona kao opštih i prema svima jednakih normi i u pravnoj državi kao vlasti koja je podređena Ustavu i zakonu.” Donošenje zakona nije ništa drugo do ostvarivanje zakonodavne vlasti.

Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine se sastoji od dva doma - Predstavničkog doma i Doma naroda, a sve zakonodavne odluke donose se usvajanjem u oba doma Parlamentarne Skupštine Bosne i Hercegovine. Zakonodavni postupak pokreće se podnošenjem prijedloga

⁴Zakonodavno tijelo ne može da prenese vlast donošenja zakona u neke druge ruke. Samo narod može da odredi oblik države što čini uspostavljanjem zakonodavne vlasti i određivanjem u čijim će rukama ona biti. Pošto vlast zakonodavnog tijela potiče od naroda na osnovu pozitivnog dobrovoljnog odobrenja i ustanovljenja, ona ne može biti ništa drugo do ono što je pozitivnim odobrenjem prenijeto, a to obuhvata samo donošenje zakona a ne i određivanje zakonodavca. Žarko Petrović, Podjela vlasti i garancije sudske nezavisnosti, Podjela vlasti i nezavisno sudstvo, str. 51.

⁵Dr. Nikola Visković, Država i pravo, str. 44.

⁶S obzirom da će se u daljim izlaganjima koristiti termin zakonodavna vlast, a ne ustavn zakonodavna vlast, radi pojašnjenja navest će se da ustavotvornu djelatnost u skoro svim zemljama svijeta vrši predstavničko-zakonodavno tijelo.

⁷Berislav Perić, Država i pravni sustav, Informativni Zagreb, Zagreb 1994. godina, str. 42.

zakona koji se podnosi u obliku teksta sa članovima. Prijedlog zakona može podnijeti svaki poslanik, komisije Doma, Dom naroda, kao i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine i Vijeće ministara Bosne i Hercegovine u okviru njihovog djelokruga. Podnosilac prijedloga zakona mora takođe dostaviti i pismeno obrazloženje kojim opravdava svoj prijedlog za donošenje zakona, a koji sadrži: ustavnu osnovu za usvajanje zakona, razloge za usvajanje prijedloga, načela na kojim je prijedlog utemeljen, finansijska i druga sredstva potrebna za provedbu zakona, mišljenja institucija i organizacija koje su konsultirane tokom stvaranja prijedloga kao i bilo koje druge okolnosti koje bi mogle pojasniti Domu razloge za donošenje zakona⁸. Zadatak i uloga Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine je da donosi zakone, odobrava budžet i odlučuje o izvorima i iznosu prihoda za finansiranje institucija Bosne i Hercegovine i međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine, potvrđuje imenovanje predsjedavajućih i članova Vijeća ministara, daje saglasnot za ratifikaciju međunarodnih ugovora, te odlučuje o drugim pitanjima neophodnim za provođenje njenih ovlaštenja ili dodijeljenih sporazumom entiteta. Kada je riječ o Predstavničkom domu neophodno je naglasiti da on ima 42 člana stim da se dvije trećine neposredno biraju sa teritorije Federacije Bosne i Hercegovine, a jedna trećina sa teritorije Republike Srpske. Kvorum čini većina svih članova izabranih u Predstavnički dom. Za Predstavnički dom je obaveza da se prilikom svoga rada rukovodi Ustavom B i H, zakonima i Poslovníkom Predstavničkog doma.

Dom naroda Parlamentarne skupštine B i H čini 15 delegata, od kojih su dvije trećine, po pet Bošnjaka i Hrvata, delegate iz Federacije Bosne i Hercegovine, a jedna trećina, pet Srba, delegate iz Republike Srpske. Dom naroda prilikom svoga rada dužan je i obavezan da se rukovodi Ustavom B i H, zakonima i Poslovníkom Doma naroda. Kvorum koji je potreban za odlučivanje u Domu naroda čini 9 delegata, ali ovo je uslovljeno da su prisutna najmanje tri Bošnjaka, tri Hrvata i tri srpska delegate, a prema Poslovníku Doma, odluke u Domu donose se većinom glasova delegata koji su prisutni i koji glasaju. Znači, suvereno pravo svake države je da donosi svoj Ustav i svoje zakone. Zakonodavno tijelo ustvari izražava principe narodne suverenosti, pa shodno tome i ti organi se još nazivaju i suvereni organi. Zakonodavno tijelo kao suvereni državni organ i kao državni organ izabrano je kao kolegijalni organ od strane naroda na određeno vrijeme, ali po unaprijed utvrđenom postupku i to prema načelu legaliteta. Shodno tome izabrano na demokratski način, predstavničko tijelo je odraz, ili bi trebalo da bude odraz, političke strukture društva i to izražene kroz raspoloženje biračkog tijela. Za predstavničko tijelo u ustavnopravnoj i političkoj teoriji se uglavnom koriste termini Parlament,⁹ ili zakonodavno tijelo sa specifičnim nazivima u svakoj pojedinoj državi i to u zavisnosti od: tradicije, jezika, istorijskih, kulturnih i drugih specifičnosti te države. Kao izraz narodne suverenosti, parlament predstavlja najviše izbornu i zakonodavno tijelo u jednoj

⁸Član 82. Poslovníka Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine.

⁹a) Naziv institucije potiče od latinske riječi *parlare*, koja znači govoriti. Prema osnovnoj sadržini svog rada parlament je „stvrno, „jedna organizovana diskusija“, mjesto ili institucija gdje se odvija razgovor. Kao institucija, parlament je skup sabran po izvjesnom redu i na organizovan (nestihijski ili slučajan) način. On je mjesto gdje se zbori, govori, pa bi odgovarajuća naša riječ za parlament bila sabor ili zbor, a ne ona koja preovlađuje – skupština. Ratko Marković, Ustavno pravo i političke institucije, str. 333.

b) Za predstavnički organ upotrijebili smo zajednički naziv parlament, jer je to u teoriji generički pojam za ovaj tip državnog organa, iako se on u svim ustavima naziva drugačije, najčešće izražavajući tim nazivom historijske i kulturne specifičnosti tih država (Narodna skupština, Narodno vijeće). Vladan Kutlešić, Organizacija vlasti, Uporedna studija ustava bivših socijalističkih država Evrope, str. 163.

c) Imajući u vidu način na koji je, od koga je donesen, Ustav Bosne i Hercegovine, kao i politički sistem koji je egzistirao u Bosni i Hercegovini do donošenja njenog zadnjeg ustava, u Bosni i Hercegovini je izvršena kombinacija navedenih elemenata u nazivu zakonodavnog tijela koje se naziva Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, iako se obilježje parlamentarizma nebi izgubilo da je dat i neki drugi – domaći naziv, iz ranije historije Bosne i Hercegovine, što bi unosilo manje zabune među narode i građane Bosne i Hercegovine.

državi, ustrojeno kao jednodomo ili dvodomo, koje u ustavom utvrđenim i poslovnikom preciziranim procedurama priprema, razmatra i usvaja ustav, zakone i druge akte iz svoje nadležnosti. Parlament raspolaže širokim ovlaštenjima koja se sastoje od donošenja najviših političkih i pravnih odluka, redovno u obliku ustavnih i zakonskih normi, kojima se na uopšten način uređuju najvažniji ekonomski, politički, kulturni, porodični, zdravstveni i drugi društveni odnosi. Osim toga, suverenoj ustavno-zakonodavnoj djelatnosti pripadaju i druge važne nadležnosti, među ostalim postavljanje nekih visokih službenih lica, npr. vlade i šefa države u parlamentarnim republikama, proglašavanje vanrednog stanja i ratnog stanja, nadzor nad ustavnosti i zakonitosti rada svih državnih lica, predlaganje, raspravljanje i odlučivanje o osnovnim pitanjima unutrašnje i vanjske politike.¹⁰ Ono što je bitno naglasiti je da Parlament kao predstavničko tijelo treba na što reprezentativniji način da izrazi političku strukturu ukupnog društva, ali uvažavajući sve njegove specifičnosti koje se tiču tradicijskih, kulturnih i historijskih, geografskih, nacionalnih i drugih obilježja.

3. Izvršna vlast u Bosni i Hercegovini

Obzirom da se Bosna i Hercegovina sastoji od entiteta, onda bi bilo adekvatnije posmatrati organizaciju vlasti u entitetima Bosne i Hercegovine a zatim konstatovati da se ista zasniva na načelu podjele vlasti. Kod organizacije vlasti u entitetima došla je doizražaja razlika u unutrašnjem uređenju entiteta, s obzirom da je Federacija B i H složeno uređen entitet, dok se Republika Srpska zasniva na prostom ili unitarnom uređenju. Organizacija vlasti u Federaciji Bosne i Hercegovine zasnovana je na parlamentarnom sistemu, a organizacija vlasti u republici Srpskoj na predsjedničkom sistemu vlasti. Različito unutrašnje uređenje entiteta i različita organizacija vlasti u entitetima Bosne i Hercegovine čine još složenijim cjelokupni pravni, pa uopšte, i društveni poredak Bosne i Hercegovine. Zajedničko za oba entiteta u Bosni i Hercegovini je to što imaju zaokruženu zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlasti čiji je osnov obrazovanja isti.

3.1. Izvršna vlast u Federaciji Bosne i Hercegovine

Izvršnu vlast Federacije obavlja predsjednik Federacije, a u pojedinim ovlaštenjima zajedno sa dva podpredsjednika iz reda druga dva konstitutivna naroda, i Vlada Federacije. Predsjednik Federacije je po funkciji šef izvršne vlasti i on predstavlja i zastupa Federaciju. Kada je u pitanju sam izbor predsjednika i dva podpredsjednika Federacije neophodno je naglasiti da se ta institucija obrazuje primjenom parlamentarnog sistema, što znači da se njihov izbor vrši u Parlamentu Federacije. Tako u izboru predsjednika i dva podpredsjednika Federacije Bosne i Hercegovine, najmanje trećina delegate iz klubova bošnjačkih, hrvatskih i srpskih delegata u Domu narodu mogu kandidovati predsjednika i dva podpredsjednika Federacije Bosne i Hercegovine. Izbor za predsjednika i dva podpredsjednika Federacije Bosne i Hercegovine zahtjeva prihvatanje zajedničke liste tri kandidata za predsjednika i podpredsjednika Federacije, većinom glasova u Predstavničkom domu, a zatim i većinom glasova u Domu naroda, uključujući većinu kluba svakog konstitutivnog naroda. Mandat predsjednika i podpredsjednika Federacije Bosne i Hercegovine je četiri godine.¹¹ Kod samog utvrđivanja

¹⁰Dr. Nikola Visković, Država i pravo, str. 44.

¹¹Član IV. A. 4. 18a. 5. 6. 7. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine. Prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav

obima nadležnosti predsjednika Federacije bitno je naglasiti da ta institucija sadrži dosta elemenata predsjedničkog sistema vlasti, ali i to da se tu ogledaju specifičnosti u organizaciji vlasti zasnovanoj na načelu podjele vlasti. Pa tako prema tim ovlaštenjima Vlada može da se smjeni odlukom predsjednika Federacije ali uz saglasnost podpredsjednika Federacije. Isto tako predsjednik Federacije smjenjuje ministrena prijedlog premijera.¹² Osim toga ovlaštenja predsjednika Federacije su da može bez prijedloga premijera i bez ikakvih konsultacija sa njim, a kada utvrdi da Domovi nisu u mogućnosti da donesu potrebne zakone uz saglasnost sa podpredsjednikom Federacije da raspusti jedan ili oba Doma, stim da nijedan Dom ne može biti raspušten u period od godinu dana od njegovog prvog sazivanja, kao i da može bez ičije saglasnosti raspustiti oba Doma kada oni ne uspiju da donesu Budžet prije početka budžetske godine. Ostala ovlaštenja predsjednika Federacije su manje više uobičajena ovlaštenja te institucije u parlamentarnom sistemu vlasti i ona obuhvataju: imenovanje Vlade, šefova diplomatskih misija, oficira u vojsci, sudija Ustavnog suda Federacije na prijedlog kandidata od visokog sudskog i tužilačkog vijeća, vršenje funkcije vrhovnog komandanta oružanih snaga Federacije, vođenje konsultacija u vezi sa imenovanjem Ombudsmena i sudija, potpisivanje odluka Parlamenta Federacije nakon njihovih donošenja, potpisivanje i ratifikovanje međunarodnih sporazuma u ime Federacije, davanje pomilovanja za djela utvrđena federalnim zakonima, osim za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocida.¹³ Odgovornost predsjednika ili podpredsjednika utvrđena je Ustavom Federacije tako da predsjednik ili jedan od podpredsjednika Federacije, ukoliko je prekršio zakletvu ili je iz drugih razloga nedostojan vršenja te funkcije, može biti smjenjen odlukom Ustavnog suda koji postupi prema zahtjevu dvotrećinske većine glasova svakog Doma Parlamenta Federacije.

Pored predsjednika i podpredsjednika, izvršnu vlast u Federaciji vrši i Vlada Federacije u kojoj ključnu ulogu ima predsjednik Vlade. Vlada je kolegijalno tijelo i sastoji se od predsjednika Vlade i šesnaest ministara. Vlada Federacije održava etnički sastav stanovništva Federacije. Nju čini osam ministara iz reda bošnjačkog, pet ministara iz reda hrvatskog i tri ministra iz reda srpskog naroda. Vlada takođe ima jedno uže tijelo koje sačinjavaju Premijer i dva zamjenika premijera. Zamjenici premijera su iz druga dva konstitutivna naroda a biraju se iz reda ministara. Ministri su članovi Vlade i istovremeno rukovodioci pojedinih resora.

3.2. Izvršna vlast u Republici Srpskoj

Izvršnu vlast vrši predsjednik Republike sa dva podpredsjednika iz druga dva konstitutivna naroda i Vlada. Predsjednik Republike je i šef Izvršne vlasti. I predsjednika Republike i dva podpredsjednika biraju građani na neposrednim i opštim izborima tajnim glasanjem a na vrijeme od četiri godine sa mogućnošću još jednog izbora. Izbori predsjednika i dva podpredsjednika se vrši direktno sa liste kandidata za predsjednika Republike Srpske. Oni se biraju sistemom relativne većine. Za predsjednika je izabran onaj kandidat koji dobije najveći

Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 141.

¹² Član IV. B. 5. 3. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine. Prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 175.

¹³ Član IV. B. 3. 7a. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine. Prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 187. i 188.

broj glasova, a za podpredsjednike su izabrani oni kandidati iz druga dva konstitutivna naroda koji imaju najveći broj glasova iza izabranog predsjednika Republike. Po samom položaju Predsjednik Republike je izjednačen sa Narodnom skupštinom s obzirom, da izbornu legitimaciju dobija direktno od građana kao i narodni poslanici. Ali bitno je naglasiti da položaj predsjednika Republike poslije izbora nije isti položaju narodnih poslanika, zbog toga što izborom u Narodnu skupštinu, narodni poslanici prekidaju svaku vezu i svaki odnos sa biračima, što znači da nemaju više nikakve obaveze prema biračima, osim da prate njihova mišljenja, reakcije i stremljenja i ko eventualni kandidati na sljedećim izborima podešavaju svoj izborni program prema potrebama birača, dok je “predsjednik Republike odgovoran građanima i oni ga mogu opozvati potpuno isitim postupkom po kome su ga i izabrali”¹⁴

Posmatrajući političku odgovornost predsjednika republike prema biračima, neophodno je naglasiti da prema načelu podjele vlasti, predsjednik je izuzet od bilo kakve političke odgovornosti, kako prema predstavničkom tijelu, tako i prema samim biračima. Odgovornost predsjednika svodi se isključivo na krivičnu odgovornost a koja može imati za posljedicu odstupanje sa dužnosti predsjednika Republike. Ako posmatramo ovlaštenja predsjednika Republike koja ima u skladu sa Ustavom, s jedne strane i političku odgovornost prema građanima, s druge strane, proizilazi da je u Republici Srpskoj polupredsjednički sistem vlasti, u kojem su “funkcije i ovlaštenja predsjednika republike dosta velike i u mnogome ulaze u područje nadležnosti izvršne vlasti (Vlade), ali i zakonodavne vlasti (Skupštine). I neke druge ustavne odredbe upućuju na to da model podjele vlasti koji je na djelu ima elemenata predsjedničkog sistema”.¹⁵ “Predsjednik Republike: predstavlja Republiku, predlaže Narodnoj skupštini kandidata za predsjednika Vlade, predlaže Narodnoj skupštini kandidate za predsjednika i sudije Ustavnog suda na prijedlog Visokog sudskog i tužilačkog savjeta, predsjednik Republike ukazom proglašava zakon u roku od sedam dana od dana njegovog usvajanja u Narodnoj skupštini. U tom roku predsjednik Republike može zahtijevati od Narodne skupštine da ponovo odlučuje o zakonu, ali je predsjednik Republike dužan da proglasi zakon koji je ponovo usvojen u Narodnoj skupštini, daje pomilovanja, dodjeljuje odlikovanja i priznanja utvrđen zakonom, obavlja i druge poslove u skladu sa Ustavom”.¹⁶ “Osim navedenih ovlaštenja, predsjednik Republike: obavlja, u skladu sa ovim Ustavom, Ustavom Bosne i Hercegovine i zakonom poslove iz oblasti odbrane, bezbjednosti i odnosa Republike sa drugim državama i međunarodnim organizacijama, odobrava ograničenu upotrebu jedinica Vojske Republike Srpske kako bi se pružila pomoć civilnim vlastima u reagovanju na prirodne katastrofe i nesreće, u skladu sa Zakonom o odbrani Bosne i Hercegovine, ukazom, na prijedlog Vlade, postavlja i opoziva šefove predstavništava Republike Srpske u inostranstvu i predlaže ambasadore i druge međunarodne predstavnike Bosne i Hercegovine iz Republike Srpske, obrazuje savjetodavna tijela i stručne službe za obavljanje poslova iz svoje nadležnosti”.¹⁷ Predsjednik Republike imenuje Senat kao posebno savjetodavno tijelo najviših

¹⁴Član 88. stav 1. Ustava Republike Srpske, prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim, prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 419.

¹⁵Prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim, prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 412.

¹⁶Član 80. stav 1. tačka 1-7. Ustava Republike Srpske, prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim, prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 410. i 411.

¹⁷Član 80. stav 2. tačka 1-4. Ustava Republike Srpske, prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim, prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 411.

ustavnih institucija Republike Srpske. Predsjednik u Senat imenuje lica od svog povjerenja ali i svog uticaja. Za članove Senata imenuju se istaknute ličnosti iz javnog, naučnog i kulturnog života. Senat broji do 55 članova. Sjednice Senata saziva i predsjedava im predsjednik Republike. Senat razmatra pitanja od posebnog značaja za politički, nacionalni, ekonomski i kulturni razvoj Republike Srpske. Osim toga, Senat daje mišljenje o pitanjima iz njihove nadležnosti najvišim ustavnim institucijama, čime predsjednik republike indirektno utiče i na ostale organe vlasti.

Posebno su naglašena ovlaštenja “predsjednika Republike za vrijeme ratnog stanja i vanrednog stanja, kojeg proglase institucije Bosne i Hercegovine, ako Narodna skupština ne može da se sastane, na prijedlog Vlade ili po sopstvenoj inicijativi i nakon što sasluša mišljenje predsjednika Narodne skupštine, donosi uredbе sa zakonskom snagom i o pitanjima iz nadležnosti Narodne skupštine i imenuje i razrješava funkcionere, koje bira, odnosno imenuje i razrješava Narodna skupština”.¹⁸ Davanjem ovlaštenja predsjedniku Republike da donosi uredbе sa zakonskom snagom u skladu sa članom 81. stav 1. Ustava, Ustav Republike Srpske spada u one ustave koji taksativno navode slobode i prava građana koji se ne mogu ograničiti za vrijeme vanrednih i ratnih okolnosti. Znači, Ustav samo ograničava, ali ne suspenduje slobode i prava građana za vrijeme vanrednih i ratnih okolnosti i ne dira u temeljna ljudska prava i slobode.¹⁹ U slučaju neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, mandat predsjednika i dva podpredsjednika Republike se produžava sve dok takvo stanje traje, odnosno dok se ne stvore uslovi za izbor predsjednika odnosno dva podpredsjednika Republike. Nakon što smo ukratko objasnili prava i obaveze predsjednika Republike, sada će mo ukratko objasniti ustavni položaj dva podpredsjednika Republike. Ustav Republike Srpske samo konstatuje da “predsjednik ima dva podpredsjednika iz različitih konstitutivnih naroda”, koji “pomažu predsjedniku Republike u obavljanju poslova koje im povjeri predsjednik Republike”. Nadalje, “predsjednik Republike određuje koji će ga podpredsjednik Republike zamjenjivati u slučaju privremene spriječenosti da obavlja svoje funkcije”,²⁰ iz čega proizilazi da je ustavni položaj dva predsjednika isti kao i u Federaciji B i H. Podpredsjednici nemaju nikakvih ustavnih ovlaštenja, već samo pomažu predsjedniku Republike u obavljanju njegovih poslova, to jest poslova koje im on povjeri. A u slučaju njegove spriječenosti da obavlja funkciju predsjednika, jedan od podpredsjednika ga mijenja, kada preuzima ovlaštenja predsjednika, i to kao predsjednik, a ne kao podpredsjednik. Takođe se isto odnosi i na instituciju podpredsjednika Federacije.

Vlada Republike Srpske je drugi organ izvršne vlasti. Vladu Republike Srpske sačinjavaju predsjednik, podpredsjednici i ministri. Predsjednik Vlade ima dva zamjenika iz ostala dva konstitutivna naroda koji se biraju iz reda ministara²¹. Predsjednik Vlade je ključna figura u

¹⁸Član 81. stav 1. Ustava Republike Srpske, prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim, prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 414.

¹⁹Uredbe predsjednika Republike i odluke o imenovanju i razrješavanju podnose se na potvrdu Narodnoj skupštini čim ona bude u mogućnosti da se sastane.

²⁰Član 80. stav 2. Ustava Republike Srpske, prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim, prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 411.

²¹Sve što je rečeno o ovom pomoćnom tijelu Vlade Federacije B i H, mutatis mutandis se odnosi i na isto tijelo u Republici Srpskoj, s obzirom da su ustavne odredbe o Vladama entiteta identične, ali sa različitom brojnom etničkom strukturom.

Vladi, on može, na osnovu mišljenja predsjednika Republike i predsjednika Narodne skupštine, smjenjivati pojedine ministre i o tome samo obavijestiti Narodnu skupštinu.

Po Ustavu, Vlada Republike Srpske je poslanička vlada. Vršenje određene funkcije u izvršnoj vlasti nije smetnja da to lice obavlja i funkciju u zakonodavnoj vlasti, i obrnuto, jer "narodni poslanik koji je predložen za predsjednika ili podpredsjednika Vlade ili ministra ne može učestvovati u odlučivanju o izboru Vlade, a narodni poslanik koji je izabran na te funkcije ne može učestvovati u izglasavanju nepovjerenja Vladi, u glasanju o svom razrješenju i o izvještaju Vlade ili ministarstva kojim rukovodi".²²

Vlada se bira na vrijeme od 4 godine. Kandidata za predsjednika Vlade predlaže predsjednik Republike u roku od deset dana od dana usvajanja ostavke, izglasavanja nepovjerenja ili prestanka mandata prethodnoj Vladi zbog raspuštanja ili skraćivanja mandata Narodne skupštine.

"Vlada: predlaže zakone, druge propise i opšte akte, predlaže plan razvoja, prostorni plan, budžet i završni račun, obezbjeđuje provođenje i izvršava zakone, druge propise i opšte akte, donosi uredbe, odluke i druga akta za izvršavanje zakona, daje mišljenje o prijedlozima zakona, drugih propisa i opštih akata koje Narodnoj skupštini podnosi drugi predlagač, utvrđuje načela za unutrašnju organizaciju ministarstava i drugih republičkih organa uprave i upravnih organizacija, postavlja i razrješava funkcionere u ministarstvima, drugim republičkim organima i upravnim organizacijama, usklađuje i usmjerava rad ministarstava i drugih republičkih organa i upravnih organizacija, vrši nadzor nad radom ministarstava i drugih republičkih organa i upravnih organizacija i ukida ili poništava njihove akte koji su u suprotnosti sa zakonom ili propisom Vlade, obavlja i druge poslove u skladu sa Ustavom i zakonom. Vlada odlučuje o obrazovanju predstavništava Republike u inostranstvu".²³

Vlada i članovi Vlade imaju dvostruku odgovornost ito prema Narodnoj skupštini i prema predsjedniku Republike. Narodna skupština može izglasati nepovjerenje Vladi na prijedlog najmanje 20 narodnih poslanika. Predsjednik Vlade može podnijeti ostavku Narodnoj skupštini, što za sobom povlači ostavku i cijele Vlade.

²²Član 92. stav 2. Ustava Republike Srpske, prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim, prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 424.

²³Član. 90. Ustava Republike Srpske, prof. dr. Kasim Trnka, prof. dr. Neđo Miličević, prof. dr. Miodrag N. Simović, doc. dr. Mile S. Dmičić, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, Komentar sa neslužbenim, prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, str. 422.

4.ZAKLJUČAK

Prema Ustavu Bosne i Hercegovine, a koji je sastavni dio Dejtonskog mirovnog sporazuma Bosna i Hercegovina je uspostavljena kao jako složena država,država veoma složene unutrašnje strukture i to sa skoro dva jednaka entiteta:Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske,i sa tri konstitutivna naroda:Bošnjaka,Srba i Hrvata,a sama organizacija vlasti u Bosni i Hercegovini ustrojena je na načelu podjele vlasti i to sa kombinacijom elemenata predsjedničkog i parlamentarnog sistema vlasti. Sama takva kombinacija uvijek prijeti da u praksi dovede do blokade rada ne samo najviših državnih organa vlasti,veći blokadu rada najviših državnih organa vlasti,kao i funkcionisanje kompletnog pravnog sistema. Za Ustav Bosne i Hercegovine kao najviši zakonodavni akt nedvosmisleno se može reći da predstavlja semantički ustav koji je vrlo teško,pa čak i nemoguće primjeniti u životu i države i društva.Iz ovih navedenih konstatacija da se zaključiti da je pravna priroda oblika državnog uređenja i oblika organizacije državne vlasti za većinu,pa gotovo i sve autoritete javnog prava upitna i da se vrlo mali broj njih odlučuje dati konačnu ocjenu takvog stanja,već uglavnom to stanje smatraju prelaznim periodom ka uspostavi “normalne države”.Nadalje,samo prisustvo međunarodne zajednic i to u svim porama društvenog i državno-političkog života u Bosni i Hercegovini u cijelosti potvrđuje da Bosna i Hercegovina u sadašnjim uslovima funkcionise kao protektorat pod zaštitom i vrhovnim nadzorom Visokog predstavnika koji je otjelotvorenje kako zakonodavne ,izvršne tako i sudske vlasti.Tranzicija cjelokupnog društveno-ekonomskog i političkog uređenja u Bosni i Hercegovini ima za cilj stvaranje uslova za priključenje Bosne i Hercegovine kako evroatlanskim integracijama,tako i članstvu u Evropskoj uniji,opravdano je pitanje može li uopšte Bosna i Hercegovina kao država,koja je uspostavljena Dejtonskim mirovnim sporazumom,postati moderna demokratska ustavna,pravna i socijalna država koja će obezbjediti funkcionisanje pravnog sistema,odnosno cjelokupnog društvenog sistema uopšte,koji osigurava jednaku i ravnopravnu zaštitu svih njenih naroda i građana?

Skoro pa sa sigurnošću možemo zaključiti da Bosna i Hercegovina sa sadašnjim državnim uređenjem i ovakvom organizacijom državne vlasti zasigurno to ne može.Osim toga smatramo da je u Bosni i Hercegovini neophodno izvršiti promjenu Ustava Bosne i Hercegovine i otkloniti nedostatke kao i diskriminatorne odredbe iz Ustava i urediti najosnovnija pitanja:neposredan izbor članova Predsjedništva Bosne i Hercegovine,utvrditi područje Bosne i Hercegovine kao jednu izbornu jedinicu,za izbor članova Predstavničkog doma parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine takođe utvrditi kao jednu izbornu jedinicu,u potpunosti izjednačiti nadležnosti Doma naroda Parlamenta Federacije i Vijeća naroda u Republici Srpskoj radi potpune ravnopravnosti tri konstitutivna naroda ,ali i ostalih.

5.LITERATURA

I KNJIGE I ČLANCI

- 1.Đorđević Jovan, Ustavno pravo, Savremena administracija Beograd,1986 .godina;
- 2.Grebo Zdravko, Bakšić-Muftić Jasna,Ljudska prava u bosanskohercegovačkom ratnom kontekstu, Država Bosna i Hercegovina i ljudska prava,Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu,Sarajevo 1999.godine;
- 3.Jovanović Slobodan, Državna knjiga prva,Geca Kon Beograd,1936 .godina
- 4.Jovičić Miodrag, Savremeni parlamentarizam,Savremena administracija Beograd,Beograd 1973.godina;
- 5.Kuzmanović Rajko,Ustavno pravo,Pravni fakultet Banja Luka 2000.godine;
- 6.Markoović Lazar,Parlamentarno pravo,Ekopres Beograd,Beograd 1991.godine;
- 7.Miličević Neđo,Lokalna samouprava u knjizi Lokalna i regionalna samouprava u B i H,Centar za promociju civilnog društva Sarajevo,2001.godine;
- 8.Trnka Kasim, Miličević Neđo, Simović N. Miodrag, Dmičić S.Mile, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Evropska povelja o lokalnoj samoupravi,Komentar sa neslužbenim, prečišćenim i izvornim ustavnim tekstovima, Centar za promociju civilnog društva Sarajevo, 2004. godine;
- 9.Visković Nikola, Država i pravo, Birotehnika CDO Zagreb,1995.godina;

II OSTALI IZVORI

10.Dejtonski mirovni sporazum,Službeni list RB i H Sarajevo,1996.godine;

12.Izborni zakon Bosne i Hercegovine,Službeni glasnik B i H broj 23/01 Sarajevo 2001.godine ;

13.Poslovnik o radu Predsjedništva B i H,Službeni glasnik B i H broj 25/01,Sarajevo 2001.godina;

14.Ustav Republike Bosne i Hercegovine (prečišćeni tekst) Službeni list RB i H broj 5/93,Sarajevo 1993.godine;

15.Zakon o Vijeću ministara Bosne i Hercegovine,Službeni glasnik B i H broj 30/03,Sarajevo 2003 .godine.

MOGUĆNOST ISKORIŠTAVANJA POTENCIJALA RAZLIČITIH TIMOVA

Sažetak

Savremen način rada postavlja u prvi plan timski rad i saradnju vrlo različitih pojedinaca. Generalno važi da su različiti timovi učinkovitiji i postižu bolje rezultate od onih koji su već u početku vrlo homogeni. U ovom radu se pitamo da li je to stvarno tako? Nova ekonomija i promijenjeni ekonomski odnosi su mnoga preduzeća prisili da razmisle o novoj organizaciji rada i novom strukturnom obliku te većoj decentralizaciji sektora i odjela. Današnje organizacije se sve više okružuju oko timova i grupa, koje moraju često tražiti odgovore na vrlo zahtjevne i kompleksne izazove i probleme. Ujedno današnji timovi sve češće okupljaju vrlo različite pojedince iz različitih okruženja, koji imaju različite osobine, ideje, znanja i iskustva.

U ovom radu predstavljamo kako može preduzeće unaprijediti sistem upravljanja organizacije i iskoristiti sve dobrobiti različitih članova tima i na takav način postići bolje poslovne rezultate. Ovim radom želimo potaknuti preduzeća na timski rad, podršku formiranju različitih timova i time stvarati poslovne modele koji će povećati produktivnost preduzeća, ostvariti bolju kvalitetu rada, povećati zadovoljstvo zaposlenih i postići veću konkurentnost i veći tržišni udio preduzeća u okruženja u kojem djeluje.

Ključne riječi: menadžment, vođenje, upravljanje ljudskim resursima, uspješnost poslovanja

Uvod

Teoretske i empirijske studije kao i praksa dokazuju značaj timskog rada. Ujedno svi, koji se bave upravljanjem ljudskih resursa, planiranjem i organizacijom kadrova, oblikovanjem timova ili su dio tima znaju, da sastaviti dobar i uspješan tim nije jednostavno i da timski rad ne dolazi sam već se na istom mora raditi.

Timski rad u preduzeću nije samo to da se dobro razumijemo sa saradnicima, već i to da razumijemo duh poslovanja preduzeća i da ga preuzmemo i prihvatimo. Preuzimanjem i prihvaćanjem „poslovnog duha“ preduzeća od strane svakog pojedinca do svih uposlenih preduzeće postiže da pojedinac ne istupa iz kolektiva te istog nije potrebno cijelo vrijeme usmjeravati, već je barem djelomično svjestan, kuda preduzeće ide odnosno koji su njegovi ciljevi na različitim područjima i nivoima.

U preduzećima je saradnja između zaposlenih u različitim oblicima već dobro zastupljena ali u praksi vrlo rijetko možemo evidentirati pravi timski rad. Vrlo često se radi samo o grupama pojedinaca, koji su se više ili manje dobrovoljno udružili za određeni projekat. Autori Kobolt i Jerebic su za opis tima koristili riječi „Lanac je toliko snažan koliko je snažan njen najslabiji član“. Iz ovih riječi proizlazi da nije svaki član tima isti i da svatko u okviru svoji mogućnosti može dati svoj doprinos, i da je upravo u tim različitostima snaga svakog tima i time snaga preduzeća.

¹Evropski univerzitet Brčko distrikt, Ekonomski fakultet, Bosna i Hercegovina, www.eubd.edu.ba, semsudin.dervic@yahoo.com

² Univerzitet u Bihaću, Ekonomski fakultet, Bosna i Hercegovina, mirelakd@yahoo.com

Kod različitosti obično pomislimo naročito na razlike u spolu, starosti i narodnosti. Ali je kod definisanja različitosti među pojedincima značajno mnogo više drugih faktora i osobina, koje odlučujući utječu na to kako će različiti pojedinci raditi zajedno u timovima. Elizabeth Manix i Margaret A. Neale raznolikost vrlo odgovarajuće opredjeljuju kao „svaki atribut pojedinca, kojeg druga osoba može shvatiti kao element različitosti“. Peter Drucker kaže da današnji, savremeni i stručni radnici nisu "radna snaga, oni su kapital", kapital koji je produktivan i koji stvara dodatnu vrijednost za svoju organizaciju. S tim u vezi možemo reći da je kompanija uspješna i dobra samo koliko su dobri i uspješni različiti pojedinci u njoj. Kao kreativni i inovativni dio svake organizacije, svatko na svoj način, ljudi imaju vodeću ulogu u stvaranju i održavanju njene konkurentske prednosti. Samo visoko educirani, pravilno motivisani zaposleni, uz stalno i kontinuirano učenje novih poslovnih vještina, mogu da odgovore na izazove koje im nameće novo poslovno okruženje i ekonomija znanja.

Šta je to tim i timski rad?

U početku dvadesetog stoljeća su organizacije zamišljali kao strogu piramidu sa ciljevima na vrhu. Bili su ubijeđeni da je ostvarivanje istih moguće sa planskim oblikovanjem radnih mjesta i određivanjem uslova za njihovo zauzimanje te sa ljudima koji će odgovarati opisanim uslovima.

Malim promjenama u okolini je odgovaralo također i ubijeđenje da je dovoljno, da svatko savjesno obavlja svoju zadaću bez obaziranja na druge. Ukočeno ponašanje ljudi, koji su bili po opisanom uzorku zaduženi samo za svoje usko definirane zadaće, uskoro više ne odgovara promjenama u okolini. Pokazala se je potreba za inovativnim i timskim radom za ostvarivanje unaprijed postavljenih ciljeva.

Nagle promjene koje donosi vrijeme, također se usmjeravaju ka takvim odlukama. Izvještaj da bolji rezultati mogu biti pod uticajem socijalnih uvjeta, pokazala je važnost kulturnih procesa kako bi se utvrdilo što su istraživači razumjeli kao neformalnu organizaciju grupe. Postalo je jasno da do tada industrijska organizacija ne obavlja samo proizvodne aktivnosti, već proizvodi i distribuira zadovoljstvo između zaposlenika unutar organizacije. Dok je prva djelatnost ekonomska, o drugoj je moguće govoriti kao o kontaktu sa zaposlenicima, dobroj volji zaposlenika, saradnji, itd..

Zahtjevi za optimalno zadovoljstvo potrošača u konkurentnoj situaciji organizacije i zaposlene su postavili pred nove izazove. Promjene na tržištu su zahtijevale podjelu odgovornosti za rezultate u cijeloj organizaciji, planiranje je zamijenila vizija, kreativnost znanje. Potreba po novoj koncepciji organizacije dovela je do značajnih otkrića o ulozi čovjeka u organizaciji. Pravi značaj ljudskog faktora otkrila je tek teorija o međuljudskim odnosima, koje je predstavnik Mc Gregor (Mc Gregor, 1960) s teorijom Y, što je rezultat kritike tradicionalne filozofije vođenja (teorija X), i po kojoj je doprinos zaposlenih u postizanju organizacijskih ciljeva ovisan od učestvovanja u odlučivanju o radu i odgovornosti za posao.

Pregledom različite literature, kako domaće tako i strane, dolazimo do različitih definicija timova i grupa. Pri tome je potrebno razlikovati tim i grupu. Aurori Rozman, Kovač i Koeltnik kažu da su timovi radne grupe, koje sastavljaju stručnjaci različitih profila. U velikim preduzećima je timski način rada stalan oblik rješavanja određenih problema i obavljanja zadataka.

Lipičnik i Možina tvrde da kod zajedničkog grupnog rada, poslove obavlja više ljudi, ali nije nužno da članovi grupe komuniciraju. Član, koji je izvršio svoj posao, može svoju grupu napustiti. To je individualni rad, kojeg ljudi obavljaju u istom prostoru, ali zbog rada samog

nemaju kontakt. I prilikom timskog rada saraduje veći broj ljudi, ali je njihovo glavno oruđe komunikacija. Uz to nitko od članova tima ne može napustiti posao sve dok isti nije u cijelosti završen.

Tim sastavljaju dvije ili više osoba, koje među sobom saraduju, da bi postigli postavljeni cilj. Tim čine članovi, koji su svjesni da samo sa dobrom saradnjom i kooperativnošću mogu postići svoj cilj. Svaki član mora biti ubijeđen, da je postizanje njegovog cilja povezan time, koliko postižu svoje ciljeve drugi članovi. Tako je svaki član tima zainteresiran, da i ostali članovi tima rade dobro (Andrejčić et al., 1994).

Tim je grupa radnih ljudi, koja je kolektivno odgovorna za obavljanje zadataka, koje su postavili (Barlow, 1999).

Kaše i drugi (2007) u svom radu navode prednosti i slabosti timskog rada. Za prednosti timskog rada ističu: dobro radno okruženje; zadaci i ciljevi su jasni svim učesnicima; članovi imaju jasne upute za rad i znaju, šta se od njih očekuje; komuniciranje je sveobuhvatno, spontano, otvoreno; kritike su konstruktivne, članovi ih ne uzimaju lično; tim prihvata razlike u mišljenju; većina zaključaka usvajaju usklađivanjem; demokratsko vođenje; pripadnost timu i tim sam prati svoj rad i traži rješenja prilikom prepreka. Slabosti timskog rada su: jednonumlje; često se pojavljuju pritisci na člana tima, da se slažu sa nekom alternativom, koju zagovaraju jači i većina, mogući konflikti između članova tima može uzrokovati zavlacenje i smanjenje učinkovitosti; težnja pojedinaca, da sebi pripišu rezultate timskog rada; u timovima često dolazi do ekstremnih odluka; raspršenost odgovornosti i potrebno je dosta vremena i sredstava.

Prateći navode Kaše i autora i tvrdnje Andrejčića već 1994. godine da se konkurentnost na svjetskom tržištu se povećava i zaoštrava, zato su sve više tražena sredstva, koja mogu povećati konkurentnost organizacije. Mijenjaju se potrebe potrošača, jer imaju više izbora te mogu biti izbirljiviji. Mijenja se njihova svijest, povećava se stepen obrazovanja i osviještenosti. S tim u vezi već davno je bilo potrebno mijenjati način i pristup upravljanja ljudskih resursa i oblikovanju timova i timskom radu. Na žalost vrlo kasno pristupaju mnogi istraživači i autori rješavanju navedenog problema.

Odabir i uloga članova u timu

Za uspješnost tima je odabir članova od izuzetnog značaja. Pri tome rukovodiocima timova mogu pomoći stručne službe u preduzeću. U upotrebi su i brojne tehnike, koje kreatorima timova pomažu prilikom odlučivanja o tome, koje osobe uključiti u tim. Preduzeća često traže „najboljeg čovjeka za taj posao“, ne gledajući na to kako će se slagati sa ostalim članovima. Traže najsposobnije, talentirane ljude, sa najboljim referencama. Najbolji pojedinci vrlo često ne postižu uvijek najbolje rezultate. Grupa najboljih ljudi može biti i poražena, ako ne saraduje kao tim. Zato odabir najboljeg ne garantuje uspjeh (Parker, 1990). Danas sve češće praksa a manje teorija dolazi do saznanja da je vrlo bitno cijeniti različitosti u timovima, jer upravo tim različitostima dolazimo do boljih rezultata. Kako u privredi tako i u javno-političkom okruženju dolazi do vrlo čudnih i u tom trenutku ne primjerenih veza, koje kasnije kroz takmičarski duh u skladu sa postavljenim zajedničkim ciljem dovedu do uspješnije organizacije, koja ima za rezultat veću konkurentsku prednost i bolji poslovni rezultat.

Na osnovu navedenog a prateći model autora Gardenswartz i Rowe iz njihovog rada *Diverse Teams at Work* možemo različitosti članova razdijeliti u slijedeća područja:

-Ličnost pojedinca

-Primarni faktori (npr. spol, starost, narodnost, psihičke sposobnosti,...)

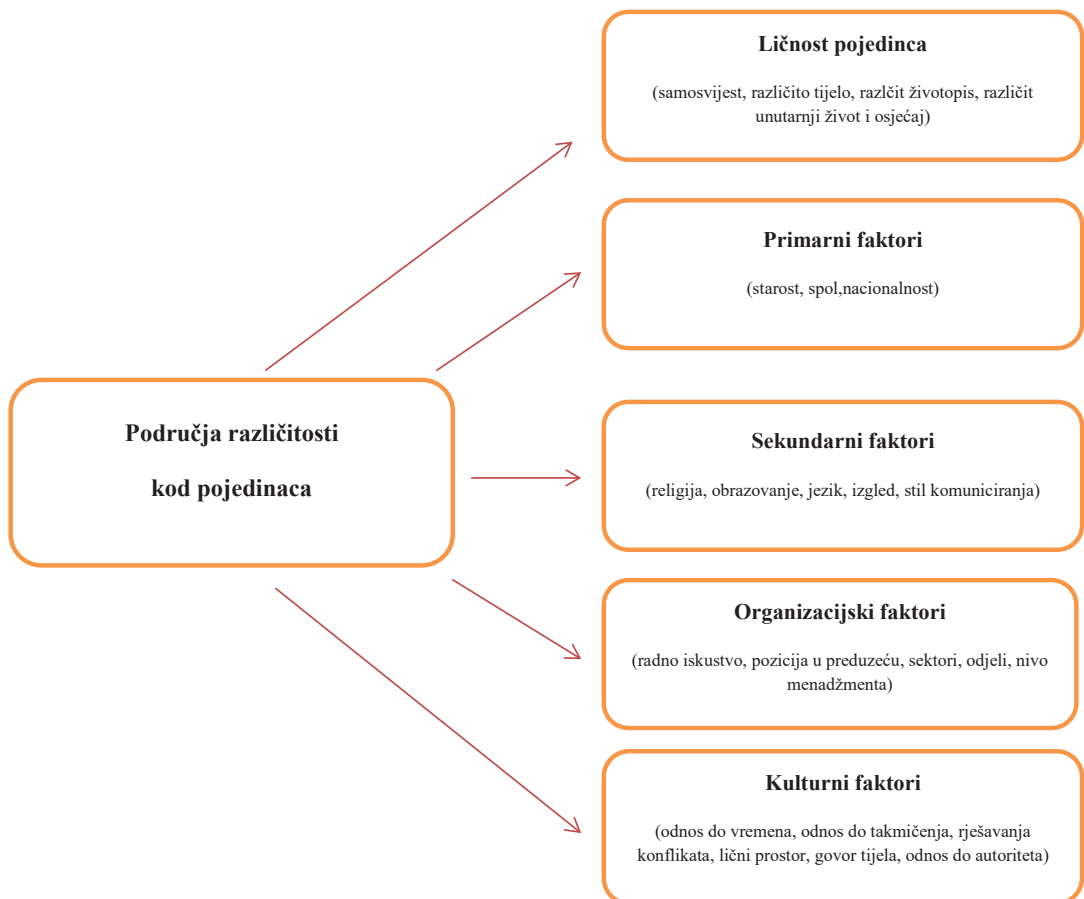
-Sekundarni faktori (npr. vjerska usmjerenja, obrazovanje, geografska okolina, stil komunikacija i rad, jezik, izgled,..)

-Organizacijski faktori (npr. uloga pojedinaca u preduzeću, njegova radna iskustva, djelatnost, pozicija i odjel u preduzeću..)

-Kulturni faktori (npr. pogledi na autoritet i snagu, stepen takmičenja, razumijevanje vremena, usmjerenost u tradiciju, lični prostor, govor tijela,..)

Brandt (Brandt, 2001) s konceptom upravljanja ljudskim faktorom definira filozofiju o situaciji i važnosti članova u organizaciji i opće temelju specifičnih aktivnosti koje se odnose na zaposlenike u organizaciji.

Raznolikost i jedinstvenost članova tima čini svaki tim jedinstven. To predstavlja veliki potencijal za postizanje napretka, kreativnosti i produktivnost, ujedno usmjerava u timu sasvim specifične situacije, konflikte i izazove. U koliko su timovi svjesni različitosti između članova tima te njihovog vladanja mogu predstavljati veliku prednost, koja se odražava u visini produktivnosti cijelog tima. Ujedno različitost stvara i nove konflikte i izazove, koji mogu kočiti produktivnost tima, ako ih pojedinci ne znaju odgovarajuće riješiti. To potvrđuje i istraživanje Elizabeth Mannix i Margaret A. Neale, u kojoj autorice navode, da može imati različitost u timu pozitivne kao i negativne posljedice.

Slika 1: Područja različitosti kod pojedinaca, obrađeno po Gardenswartz i Rowe, 2003.

Uspješni i kreativni timovi

Kod uspješnih timova rezultati rada prelaze zbir znanja, sposobnosti i stručnosti pojedinačnih članova. Članovi u takvim timovima postižu više, u odnosu da rade pojedinačno. Samo takvi timovi su korisni i opravdani te je u iste opravdano ulagati (Brajša, 1995). Isti autor kaže da su kreativni timovi otvoreni za sve novo i drugačije, ne bježe pred problemima i konfliktima, elastični su i izvorni, ustrajni su i prilagodljivi te prihvaćaju rizik te su puni života i inovativnosti.

Ključne prednosti različitih timova su:

-Kognitivna prilagodljivost zbog istupa sa područja udobnosti

Timovi sa pojedincima koji imaju različita znanja, iskustva i stilove mišljenja, mogu značajno proširiti sposobnost tima, da riješi kompleksne izazove. Upravo različitost izaziva pojedinca da iz kreativnih okvira razmišljanja i time iz svog udobnog područja pokušaju razumjeti drugačije poglede i načine razmišljanja, što često omogućava razvoj više različitih i kreativnijih rješenja postavljenih izazova. Članovi tima, koji su između sebe slični, generalno generiraju manje različitih ideja, a uz to su u svojoj sličnosti više usmjereni prema odobravanju drugih članova – bez potrebnog stepena kritičnosti.

-Odgovorniji pristup spretnosti i iskustva

Projekti u današnjem vremenu su većinom kompleksniji i zato zahtijevaju veću širinu spretnosti, znanja i iskustva. U jednom samom pojedincu rijetko možemo pronaći svu širinu znanja i spretnosti (pa i mogućnosti), koje omogućavaju širenje sve zahtjevnijih izazova, slični problemi nastaju, ako su znanja i iskustva pojedinaca u timu vrlo slična. Raznoliki timovi imaju mnogo veći sadržaj iskustva, znanja i spretnosti, zato je veća vjerojatnoća, da te izazove riješe na odgovarajući način. A ujedno je zajedničko djelovanje različitih pojedinaca značajno i sa pogleda savladavanja znanja i učenja, jer se može znanje brže prenijeti od pojedinca na cijelu grupu.

-Odgovarajuća podjela uloga te s tim povezana veća motivacija članova tima

Raznolikost omogućava, da se u timu kreira veći broj različitih uloga, koje mogu obavljati pojedinci, koji su za te uloge i najprimjereniji. Njihova različitost omogućava da budu dodijeljene uloge bolje u skladu sa ličnim karakteristikama pojedinca te će odgovarati njihovim iskustvima i znanju. Ujedno će im biti upravo iz tog razloga u većem zadovoljstvu od nekog drugog, kome uloga ne odgovara. Odgovarajuće dodijeljena uloga dodatno doprinosi jačanju osjećaja odgovornosti i smislu, što pojedinca dodatno motivira za uspješno obavljanje zadaća.

Sve navedeno dokazuje da je bitna odluka preduzeća kako na pravi način motivirati svoje zaposlene i nagraditi odnosno odabrati prvi način nagrađivanja za njihovu kreativnost i uspješnost u poslovanju preduzeća.

Uz prednosti različitih timova je vrlo bitno istaći i navesti ključne opasnosti različitih timova, a to su:

-Naizgled nerješivi konflikti

Velika opasnost različitih timova je da razlike njihovih članova uzrokuju previše i naizgled nerješivi konflikti, koje članovi tima nisu sposobni sami odgovarajuće riješiti. Zato dostižu nižu produktivnost, kao što bi je mogli sa svojim potencijalom, koji proizlazi iz različitosti.

-Stereotip

U različitim timovima se često pojavi stereotipno razmišljanje, koje proizlazi iz nerazumijevanja drugačijeg te je posljedica kultura, nacionalnosti, spolova, načina komuniciranja ili djelovanja. Takvo razmišljanje ograničava pojedinačne te je često i nepoštovano, zato može biti uzrok brojnih nerazumijevanja i konfliktnih situacija.

Ovdje je vrlo bitno istaknuti na važnost organizacijske kulture, koju ističu i brojni autori (Tissen i drugi, 1998, Davenport i Prusak, 2000, Groff i Jones, 2003), i poznavanje oblikovanja iste u različitim državama i različitim preduzećima, kako bi uspješno prevazišli negativne stereotipe.

-Oblikovanje podgrupa

Različitost često stvara neugodne situacije, zato pojedinci traže sebi slične pojedince, u krugu kojih se osjećaju bolje i kojih ih bolje razumiju i prihvaćaju. Takve podgrupe inače nisu nužno negativne ili neproduktivne, a ponekad vode u konfliktnost i takmičenje između tih podgrupa, što može onemogućiti uspješnost cjelokupnog tima.

Kako iskoristiti timski potencijal

Parker već 1990. godine ističe da preduzeća često traže „najboljeg mogućeg čovjeka za posao“ ne gledajući na to kako će se uklopiti sa ostalim članovima. Traže najsposobnije i najtalentiranije pojedince. Zato preduzeća moraju biti svjesna da odabir najboljeg nije čarobni štapić za uspjeh preduzeća.

Svatko od nas ima određene karakteristike bolje razvijene, a druge manje. Za tim je bitno da je sastavljen iz takvih pojedinaca, da pokriju sve uloge. Bitno je također da učinkovit tim ima slijedeće karakteristike u pogledu osobina članova (tabela 1.).

Tabela 1: Karakteristike osobina članova tima

svakom timu je potreban vođa, najprimjereniji je usklađivač
jedan član kreator je dovoljan u grupi, ako ih ima više, pokušavaju tražiti nedostatke u idejama drugih te je time posao manje uspješan
bitna je širina umne sposobnosti, nije dobro ako su članovi previše jednaki u pogledu umne sposobnosti
potrebna je širina ličnih karakteristika, da mogu pokriti sve timske uloge
dobro je da je usklađenost između prirodnih uloga članova tima i njihovih formalnih uloga što veća
učinkovitiji timovi su sposobni prepoznati nesrazmjer u pogledu timskih uloga te se tome primjereno prilagoditi

Izvor: Obradeno po Kaše i drugi, 2007.

Lipičnik (1998) navodi devet timskih uloga: izvođač, usklađivač, kreator, producent, istraživač, ocjenjivač, podrška, kontrolor i specijalista.

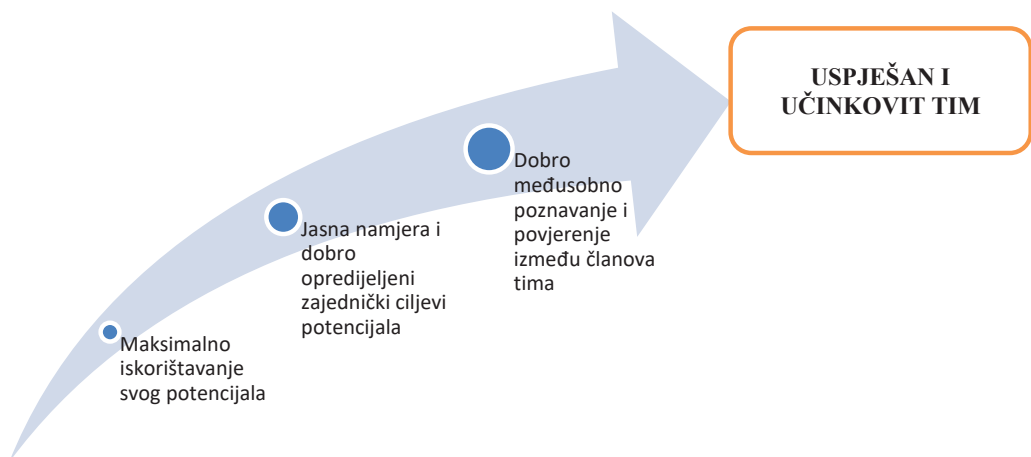
Zbog ograničenih resursa se vodstvo u preduzeću češće pitaju, kako sastaviti optimalan i odgovarajući tim, sa načinom, kako podržati i usmjeriti pojedince u postojećim različitim

timovima. Njihov cilj je osigurati, da pojedinci uspješno rješavaju nezaobilazne konflikte, koji su posljedica različitosti i iskoriste svoj potencijal, da postanu dobro funkcionalan i uspješan tim. Bitnu ulogu kod toga ima osposobljenost rukovodstva – posebno u početnoj fazi rada tima – da učinkovito prepoznaju različitost odnosno jedinstvenost svakog pojedinca u timu te postignu težnju svih članova ka grupnim ciljevima, ne da bi bila pri tome ugrožena njihova jedinstvenost. Još uvijek za uspješnu saradnju u timu najviše mogu doprinjeti svakako članovi sami.

Zatim se postavlja pitanje: Kako postići da se različitost tima može suočavati sa unutrašnjim izazovima i iskoristiti potencijale svoje različitosti?

-Dobro međusobno poznavanje i povjerenje između članova tima

Timovi mogu u većoj mjeri iskoristiti svoj potencijal različitosti, imaju otvoreni odnos poštovanja do drugih članova, a njihov odnos se temelji na otvorenoj komunikaciji i povjerenju. Takav način saradnje vrlo često sprječava oblikovanje nekonstruktivnih stereotipova. Bitni za uspjeh su i visok stepen samopouzdanja, samokontrole, tolerancije i integriteta članova tima, da informacije i aktivnosti saradnika, koje proizlaze iz nerazumijevanja različitosti, ne uzimaju lično.

Slika 2: Kako do uspješnog i učinkovitog tima

Zadatak menadžera je dobro poznavanje članova tima te razumijevanje i prihvaćanje njihove različitosti. Mišljenje, da je sve zaposlene potrebno razmatrati jednako, kod različitih timova vrlo vjerojatno neće donijeti pozitivne plodove. A pri tome nema velike brige, da u prevelikoj mjeri drugačija kontrola određenih pojedinaca može postati dodatan izvor konflikata u kolektivu.

Kod boljeg međusobnog sporazumijevanja mogu pomoći već jednostavna rješenja kao što su svakodnevne grupne jutarnje kafe ili ručkovi, neformalna druženja van posla ili zajednička rasprava kod odabira hobija. Korak dalje predstavlja plansko – može i vanjsko stručno vođenje – zabavna duženja (tim bilding igrice) sa namjerom upoznavanja i razumijevanja međusobnih različitosti. Bitna uloga menadžmenta je da to druženje podupire i podržava kod njihovog

učesća te i sami u njima učestvuju, gdje ocjenjuju, da je to primjereno. Za bolje međusobno razumijevanje je bitno i razvijanje soft vještina, gdje članovi tima upoznaju različite načine djelovanja i stilove komuniciranja, što omogućava lakše razumijevanje različitosti te podržava otvorenu komunikaciju. Otvoren razgovor između članova timova u pogledu međusobnih razlika i njihovog utjecaja na međusobne odnose i zajednički rad je inače nezamjenjiv, ali mogu biti u veliku pomoć i različite radionice sa područja soft vještina.

Uloga menadžmenta: rukovodilac može sa svojim primjerom značajno doprinijeti otvorenoj komunikaciji i pozitivnom rješavanju konflikata u kolektivu, a dodatno svakako pomaže timu sa mogućnošću usavršavanja na području soft vještina. Neproduktivne konfliktno situacije, koje su rezultat međusobnog nerazumijevanja, može u velikoj mjeri spriječiti oblikovanje „timske ugovora“, gdje se članovi tima dogovore, kako žele biti razmatrani i koja zajednička pravila će uvažavati, da ne dođe do nepotrebnih i nekonstruktivnih konflikata. Tako svi članovi znaju, šta se od njih očekuje i kako razmatrati ostale članove tima. Jednako se može dogovoriti i pojedinačni članovi između sebe, ako ocjene, da takav dogovor treba za bolji zajednički rad. Dobrim poznavanjem svakog pojedinca može se kreirati dobra organizacijska klima, koja će biti temelj preduzeća i osnova za kreiranje i oblikovanje uspješne i za zaposlene prihvatljive organizacijske kulture, koja će imati za rezultat zadovoljstvo zaposlenih i njihov doprinos k većoj produktivnosti tima i preduzeća u cjelini.

-Jasna namjera i dobro opredijeljeni zajednički ciljevi

Oblikovanje zajedničke namjere te jasnog fokusa i ciljeva je svakako uslov dobrog rada svakog tima, a još toliko više je to značajno kod različitih timova. Sa zajedničkom namjerom i ciljem umanjimo težinu pojedinačnih razlika između članova tima te ih umjesto toga usmjere na zajedničke zadatke i rezultate. Postizanje rezultata pozitivno utječe na jačanje veza između članova tima, uspjehom tim dokaže da može sa timskim radom postići različitost pojedinačnih članova. Sa jasnim zajedničkim ciljevima se često može izbjeći i oblikovanje podgrupa te njihovom potencijalnom konfliktnom radu, jer imaju svi članovi pred očima zajednički fokus.

Uspješnost različitih timova često gradi neku vrste „superidentiteta“, to znači identitet, koji je iznad pojedinca i te pojedince udružuju u dobro povezan i sinkroniziran tim. Tim sa takvom svijesću o svom identitetu može djelovati uspješnije, jer se ne bavi sa pojedinačnim razlikama, već shvaća svakog člana kao nužan i potreban dio cjeline, a ujedno iz svojih uspjeha crpi dodatnu motivaciju i energiju za nove pobjede.

Ne smijemo zaboraviti kako je značajno da se moraju članovi tima za pojednu uspješno nagraditi te ih proslaviti, a neuspjehe detaljno analizirati za buduće situacije, bez ukazivanja prstom na pojedince.

Uloga vođe je da zajedno sa članovima tima ostvari zajedničku svrhu tima, usmjeri ga i brine, da su njegovi ciljevi usklađeni sa ciljevima preduzeća. Rukovodilac može mnogo doprinijeti kod gradnje (super)identitete kolektiva, a još značajnije njegovo ostvarivanje ravnoteže i očuvanje odgovarajućih odnosa sa ostalim timovima unutar cijelog preduzeća, čime sprječava osamljivanje, osjećaj samozadovoljavanja ili prevelikog značaja pojedinačnog tima.

-Maksimalno iskorištavanje svog potencijala

U različitim timovima je posebno značajno da članovi razumiju, šta su ključne prednosti te ograničenja pojedinaca i to znanje i uspješno koriste kod svojih zaduženja te uloga. U tu svrhu je ponekad dovoljno već otvoren razgovor, a često je poželjna radionica sa vanjskim moderatorom. Članovi otvoreno vrše razmjenu informacija o pogledu na svoje saradnike: šta

su njihove prednosti, gdje su neiskorišteni potencijali i na kojim područjima su poželjna poboljšanja, sa kojima bi povećali produktivnost, koja bi povećala produktivnost tima. Na osnovu toga članovi pripreme odgovarajući akcijski plan odnosno razvoj plana svakog pojedinca i kolektiva kao cjeline.

Zaključak

Preduzeća odnosno organizacije i timovi unutar istih su kao čovjekovo tijelo, koje mora raditi sinhronizovano i zajedno kao sportska ekipa, ako žele biti uspješni, jedni i drugi. Kod uravnoteženog rada kako organizacije, tima i sa njima menadžmenta preduzeća, prethodno provedena analiza literature kao i prakse je pokazala bitna usmjerenja ili korake za oblikovanje danas sve traženijih uspješnih timova, koji u svom sastavu bi trebali biti sve drugo osim homogenizirani. Različitost u svim sferama donosi veću produktivnost, pri čemu moramo paziti na brojne faktore koji mogu utjecati na tu produktivnost.

Različitost između pojedinaca u timu stvara vrlo različite nesuglasice. Kakav konflikt postoji i na koji način će ga članovi tima riješiti, određuje, da li će različitost u timu povećati ili sniziti njegovu uspješnost. U različitim timovima se nesuglasice pojavljuju češće nego u homogenim te mogu za tim biti uništavajuće, ako ih članovi ne znaju odgovarajuće riješiti. Različiti kolektivi, gdje se članovi nauče nesuglasice rješavati odgovarajuće – uz to su usmjereni na zadatke i ciljeve – može doći do promijenjenih ideja i rješenja, koja su rezultat različitih pogleda, znanja i iskustva te su ujedno provjereni i sa kritičkog stajališta.

Možemo zaključiti da smo ljudi različiti jedni od drugih, imamo različite sposobnosti i različit način razmišljanja. Uspješan tim je onaj tim, koji zna usmjeriti saradnju između različitosti. Upravo radi te različitosti su i najbolji timovi sastavljeni od ljudi, koji su međusobno različiti. Jer samo tako mogu sa različitim pogledima riješiti probleme, koje su sebi postavili za cilj.

Za dobar timski rad je u prvom redu potrebno, da članovi među sobom sarađuju te na takav način podupiru jedan drugog i postižu planirane ciljeve. Saradnja obuhvaća sve osobine čovjeka od povjerenja i otvorenosti do ostalih. U koliko nije stvarno otvorena saradnja između članova, nema pravog tima. U pogledu na sve karakteristike timskog rada u realnom životu je teško postići kreativan tim. Većina ljudi se boji prihvatiti drugačije. Sve manje je takvih, koji teže ka drugačijem, što bi ih dovelo do kreiranja nečeg novog, jer je negativan odaziv ostalih ljudi velik poraz.

Također smo došli do saznanja, prije svega aktivnim pregledom prakse u našem okruženju, da je tim jedna vrsta grupe, koja se temelji na saradnji. Ista mora biti što intenzivnija, svi, kako članovi tako i menadžment, moraju biti predani cilju. Došli smo također do saznanja u vezi sa konkurentskom prednošću da preduzeća moraju poraditi na promjeni organizacije timova kao što rade na promjeni zadovoljavanja potreba kupaca. Potrebno je tražiti nova rješenja i udružiti kvalitet pojedinca, u svakom pojedinačnom timu. Još jedan od zaključaka ovog rada i prijedlog, da sva preduzeća moraju obratiti posebnu pažnju na motivaciju zaposlenih, jer je i to jedan od uslova za uspjeh preduzeća.

Literatura:

- Andrejčič, R., 1994. Globalni i kadrovski menadžment. Kranj. Moderna organizacija.
- Barlow, R., 1999. Team Librarianship; The Advent of Public Library Structures. London. Library Association Publishing.
- Barta, T. Kleiner, M. i Neumann, T., 2012. Is there a payoff from top-team diversity? McKinsey Quarterly.
- Brajša, P. 1995. Sedam tajni uspešne škole. Maribor: Doba.
- Davenport, T. in L. Prusak. 1998. *Working knowledge: Managing what your organization knows*. Boston (MA): Harvard Business School Press.
- Gardenswartz, L. i Rowe A., 2003. Diverse Teams at Work: Capitalizing on the Power of Diversity, Alexandria, Virginia, Society for human resource management.
- Groff, T. R. in T. P. Jones. 2003. *Introduction to knowledge management: KM in business*. Amsterdam; Boston: Butterworth-Heinemann.
- Jackson, E., Jashi, A., 2011., Work team diversity. U: APA Handbook of industrial and organizational Psychology, Vol. 1.
- Kaše, R., Lipičnik B., Mihelič, K., i Zupan, N., 2007. Organizacijsko ponašanje. Ljubljana, Ekonomski fakultet.
- Kobalt, A. i Jerebic, F., 2002. O timskom radu u stručnoj grupi. Socijalna pedagogija, Ljubljana.
- Lipičnik, B., 1998. Organizacija preduzeća. Ljubljana, Ekonomski fakultet.
- Lipičnik, B. i Možina, S., 1993. Psihologija u preduzeću. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Mannix E. i Neale, M. A., 2005. What differences make a difference? The promise and reality of diverse teams in organizations. U: Psychological Science in the Public Interest. Oktober 2005., Vol. 6., br. 2.
- Parkere, M., Glenn, 1990. Team Players and Teamwork. San Francisco, Oxford: Jossey bas Publishers.
- Rozman, R., Kovač, J. i Koletnik, F., 1993. Management. Ljubljana.
- Tissen, R., D. Andriessen in F. Lekanne Deprez. 1998. *Value-based knowledge management: Creating the 21st century company: Knowledge intensive, people rich*. Amsterdam: Addison Wesley Longman.

KONKURENCIJA NA TRŽIŠTU PROIZVODA I USLUGA

Sažetak

Konkurencija se u poslovnom smislu može odrediti kao pravilima definisano takmičenje poslovnih subjekata koje je prostorno vezano za tržište. Cilj takmičenja je ostvarenje dobiti. Predmet prava konkurencije najdirektnije upućuje na društvene i poslovne odnose koji su odraz privredne utakmice u oblasti prometa roba i usluga. Oni ujedno odslikavaju i sistem vrijednosti društva, kroz njegov odnos prema potrebi takmičenja, kao osnovi ukupnog napretka društva. Smisao normiranja ove oblasti leži u promovisanju odnosa slobodne konkurencije, što znači omogućavanje učešća u razmjeni svim subjektima, bez obzira na njihovu veličinu i ekonomsku snagu.

Cilj ovog rada je ukazati na značaj konkurencije u smislu uspostavljanja tržišnog reda, koji, putem efikasne alokacije resursa, doprinosi ekonomskom napretku kroz smanjenje troškova proizvodnje, podsticanja inovacija, raznovrsniju proizvodnju, te jeftinije i kvalitetne proizvode. Sve ovo u svrhu stvaranja socijalnog blagostanja. Slabija konkurencija ima za posljedicu porast socijalnog aspekta ekonomije i potrebu za državnim podsticajima. Tržišni učesnici moraju imati jednake mogućnosti, što ponajprije asocira na pojam savršene konkurencije.

Ključne riječi: takmičenje poslovnih subjekata, dobit, tržišni red, resursi, troškovi, inovacija, proizvodnja.

COMPETITION IN THE MARKET OF PRODUCTS AND SERVICES

Abstract

Competition can be defined in a business sense as a defined competition rules for business entities that are spatially linked to the market. The goal of the competition is to make a profit. The subject of competition is the most direct reference to the social and business relations that are the a reflection of an economic game in the field of goods and services trade. They also reflect the value system of society, through its relationship to the needs of competitions, as a basis for overall progress of society. The purpose of standardizing this area lies in promoting the free competition, which means enabling participation in the exchange of all subjects, regardless of their size and economic strength.

The aim of this paper is to point to the importance of competition in terms of establishing a market order that, through efficient allocation of resources, contributes to economic progress through the reduction of production costs, encouragement of innovation, more diversified production and cheaper and quality products, all of this in order to create social prosperity. Weak competition leads to an increase in the social aspect of the economy and the need for state incentives. Market participants must have equal opportunities, which is primarily associated with the concept of perfect competition.

Keywords: Business Entrepreneurs Competition, Profit, Market Order, Resources, Costs, Innovations, Manufacturing

¹ Ekonomski fakultet, Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku

² Pravni fakultet, Univerzitet „Džemal Bijedić“ Mostar

KOMUNITARNO PRAVO KONKURENCIJE

Komunitarno pravo konkurencije reguliše određene vrste aktivnosti – oblike nedozvoljenog ponašanja preduzeća, koje su zbog toga i zabranjene. U pitanju su slijedeće aktivnosti:

- a) restriktivni sporazumi koji se odnose na djela nelojalne konkurencije ,
- b) zloupotrebe dominantnog položaja koji se može protumačiti kao svako korištenje ekonomske moći koja ograničava slobodu izbora dobavljača i potrošača, i na drugi način ograničava konkurenciju i ugrožava interese i ciljeve na tržištu,
- c) koncentracije koje mogu nastati bilo kojim aktom, s ciljem omogućavanja jednom preduzeću, ili grupi preduzeća, da provode direktan ili indirektan uticaj na jedno ili više preduzeća (koncentracija se može ispoljiti kao spajanje, sticanje kontrole i zajednički poduhvat).

Pravo konkurencije može se terminološki odrediti i kao antitrustovsko, odnosno antikartelno pravo.

PRAVO KONKURENCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

U primarne izvore prava konkurencije spadaju Ustav Bosne i Hercegovine i entitetski ustavi, iz kojih proizlaze pretpostavke prava konkurencije i privatno vlasništvo, slobodna tržišna ekonomija i individualne slobode. Drugi nivo izvora prava konkurencije čine zakoni, među kojima se posebno izdvajaju: Zakon o konkurenciji, Zakon o trgovini, Zakon o privrednim društvima, Zakon o obligacionim odnosima, Zakon o kontroli cijena, Zakon o tržišnoj inspekciji, Zakon o nadzoru nad tržištem u Bosni i Hercegovini, Zakon o opštoj sigurnosti proizvoda, Zakon o tehničkim zahtjevima za proizvode i ocjenjivanje usklađenosti, te Zakon o zaštiti potrošača.

Zakon o konkurenciji, donesen na državnom nivou, predstavlja bitan korak naprijed u izgradnji bosanskohercegovačkog tržišta. Zakonom je konstituisano Konkurencijsko vijeće, organ za provođenje zaštite tržišnog nadmetanja. Gledajući opšte naznake ovog zakona evidentan je obuhvat velikog broja subjekata – pravne i fizičke osobe koje se posredno ili neposredno bave proizvodnjom, prodajom roba i pružanjem usluga.

Odredbe Zakona o konkurenciji primjenjuju se i na privredne djelatnosti privrednih subjekata sa sjedištem i prebivalištem u inostranstvu, ako njihovo djelovanje proizvodi značajan učinak na bosanskohercegovačko tržište.

Djelovanja na koja se primjenjuje ovaj zakon skoro su identična onima predviđenim komunitarnim propisima, jer obuhvaćaju sprečavanje, ograničavanje i narušavanje konkurencije. Bosanskohercegovački zakon o konkurenciji , po uzoru na komunitarna rješenja, poznaje tri osnovna oblika zabranjenog konkurencijskog djelovanja:

- a) zabranjeni (restriktivni) sporazumi,
- b) zloupotreba dominirajućeg položaja, i
- c) koncentracije.

a) Zabranjeni sporazumi

U pogledu zabranjenih (restriktivnih) sporazuma, ne postoje bitne razlike u odnosu na komunitarne propise: „Zabranjeni su sporazumi, ugovori pojedine odredbe sporazuma ili ugovora, zajednička djelovanja, kao i odluke i drugi akti privrednih subjekata koji za cilj i posljedicu imaju sprečavanje, ograničavanje ili narušavanje tržišne konkurencije na tržištu, a koji se odnose na: direktno ili indirektno utvrđivanje kupovnih i prodajnih cijena ili bilo kojih drugih trgovačkih uslova, ograničavanje i kontrolu proizvodnje, tržišta, tehničkog razvoja ili ulaganja, podjelu tržišta ili izvora snabdijevanja, primjenu različitih uslova za identične transakcije sa drugim privrednim subjektima, dovodeći ih u nepovoljan položaj u odnosu na konkurenciju“. Iz zabrane su izuzeti oni koji doprinose unapređenju proizvodnje ili distribucije robe ili usluga unutar Bosne i Hercegovine.

Da bi dobili izuzeće, privredni subjekti moraju prijaviti svoje djelovanje (sporazume, zajedničko djelovanje, odluke) Konkurencijskom vijeću koje je dužno donijeti odluku o istom.

b) Zloupotreba dominirajućeg položaja

Poslovni subjekt ima dominirajući položaj na relevantnom tržištu kada se zbog svoje tržišne snage može ponašati u značajnoj mjeri neovisno od konkurenata, kupaca, potrošača, dobavljača, uvažavajući učešće tog poslovnog subjekta na relevantnom tržištu, odnos u učešću njegovih konkurenata, kao i prepreke (pravne i druge) za ulazak drugih poslovnih subjekata na tržište.

U definisanju zloupotrebe dominirajućeg položaja Zakon o konkurenciji, član 3., sadrži generalnu odredbu koja glasi: „Zabranjena je svaka zloupotreba dominantnog položaja jednog ili više privrednih subjekata na mjerodavnom tržištu“. Modaliteti zloupotrebe dominirajućeg položaja su slijedeći:

- Direktno ili indirektno nametanje nelojalnih kupovnih ili prodajnih cijena, ili drugih trgovinskih uslova kojima se ograničava razmjena,
- Ograničavanje proizvodnje, tržišta ili tehničkog razvoja na štetu potrošača,
- Primjena različitih uslova za istu ili sličnu vrstu poslova sa ostalim partnerima, čime se dovodi u neravnopravan i nepovoljan konkurencijski položaj,
- Zaključivanje sporazuma kojima se uslovljava da druga strana prihvati dodatne obaveze koje po svojoj naravi, ili prema trgovinskom običaju, nemaju veze sa predmetom takvog sporazuma“.

c) Koncentracije

I kod ovog oblika konkurencijskog djelovanja polaznu osnovu predstavlja opšta klauzula Zakona o konkurenciji, član 13., prema kojoj su zabranjene koncentracije privrednih subjekata koje kao rezultat imaju značajno narušavanje efikasne tržišne konkurencije, na cijelom tržištu Bosne i Hercegovine.

Koncentracijom se u navedenom kontekstu smatra:

- a) spajanje ili pripajanje nezavisnih privrednih subjekata ili dijelova privrednih subjekata,
- b) sticanje kontrole ili prevladavajućeg uticaja jednog, odnosno više privrednih subjekata nad drugim, odnosno nad više drugih privrednih subjekata i to:
 - sticanjem većine dionica ili udjela osnovnog kapitala, ili
 - sticanjem većine prava glasa, ili

- na drugi način shodno odredbama zakona koji regulišu osnivanje privrednih subjekata ili njihovo upravljanje,

c) zajedničko ulaganje na dugoročnoj osnovi, dva ili više nezavisnih privrednih subjekata, koje djeluje kao nezavisan privredni subjekt.

Ocjenu o dopuštenosti koncentracije donosi Konkurencijsko vijeće. Na osnovu provedenog postupka Konkurencijsko vijeće može koncentraciju ocijeniti dopuštenom, nedopuštenom ili uslovno dopuštenom.

Treba naglasiti da je Konkurencijsko vijeće samostalno tijelo koje je osnovano s ciljem provođenja zaštite tržišne konkurencije na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Vijeće je nadležno i za:

- propisivanje i tumačenje opštih i posebnih definisanja konkurencijskih pojmova,
- propisivanje definicija i obračunskih metoda za djelatnost bankarstva, osiguranja i sl.,
- donošenje upravnih akata kojima se okončava postupak pred Konkurencijskim vijećem,
- donošenje podzakonskih akata potrebnih za provođenje Zakona o konkurenciji,
- davanje mišljenja i preporuka o bilo kojem aspektu konkurencije,
- predlaganje Vijeću ministara Bosne i Hercegovine odluka o visini iznosa administrativnih taksi u vezi sa procesnim aktivnostima pred Konkurencijskim vijećem.

ZAŠTITA POTROŠAČA

Pravo zaštite potrošača usko je vezano za nelojalnu konkurenciju, odnosno nedopušteno trgovanje, intenziviranje trgovinskih transakcija, povećanje njihove raznolikosti, jačanje konkurencije, uvođenje raznovrsnih instrumenata plasmana, rastuća želja za profitom posebno iskazana kroz ponudu proizvoda i usluga putem reklama, što implicira i mogućnost neistinitog prikazivanja svojstava robe, u velikoj je mjeri doprinijelo i razvoju zaštite potrošača. Danas je fokus zaštite okrenut prema nekorektnim uslovima sadržanim u klauzulama tipskih i adhezionih ugovora. Ovakve klauzule su prije svega rezultat jednostranosti u njihovom kreiranju. Stoga se zaštita potrošača nameće kao opšti interes povezivanjem države da posebnim normama uredi proceduru i instrumente zaštite. Najbolji primjer njihovog etabliranja i primjene predstavlja zakonodavstvo Švedske, gdje se akcent stavlja na angažman društva s ciljem pomoći pojedincu (potrošaču), posmatrano u kontekstu ostvarenja individualnog i opštedruštvenog blagostanja.

ZAŠTITA POTROŠAČA U BOSNI I HERCEGOVINI

Ova izuzetno važna oblast u Bosni i Hercegovini je regulisana Zakonom o zaštiti potrošača (Službeni glasnik BiH broj 25/06). Zakonom se definišu osnovne sastavnice poput: potrošača, proizvođača, trgovaca, proizvoda, robe, usluge. Tako, prema slovu zakona, proizvodi obuhvaćaju gotove proizvode – sve vrste proizvoda, uključujući poljoprivredne proizvode, kao i sirovine i sastavne dijelove. Istovremeno, pod robom se smatraju proizvodi i nepokretna imovina. Ekonomske usluge od opšteg interesa su usluge koje ispunjavaju osnovne potrebe potrošača na tržištu – isporuka energije i vode, telekomunikacione usluge, poštanske usluge i javni transport. Osnovna prava koje propisuje Zakon o zaštiti potrošača su: pravo pristupa

osnovnim robama i uslugama, pravo na sigurnost i zaštitu života i zdravlja, pravo na izbor, pravo na naknadu štete i kompenzaciju, pravo na obrazovanje o pitanjima potrošača, pravo na život i rad u zdravoj i održivoj okolini, pravo da bude saslušan i zastupan, pravo na informisanost.

Interesantan je redoslijed koji je utvrdio zakonodavac u pogledu određenja nosioca zaštite potrošača, što je učinjeno na slijedeći način: Ministarstvo spoljne trgovine i ekonomskih odnosa, Ombudsmen za zaštitu potrošača u Bosni i Hercegovini, Konkurencijsko vijeće, nadležni organi entiteta i Brčko Distrikta, entitetski Uredi za konkurenciju i zaštitu potrošača, udruženja potrošača, obrazovne institucije i mediji, te inspekcijski i drugi organi u skladu sa zakonom.

SPRJEČAVANJE NELOJALNOG TAKMIČENJA

Skup normi kojima se reguliše oblast sprječavanja nedopuštenog takmičenja naziva se pravo sprječavanja nelojalnog takmičenja. Nedopušteno takmičenje znači nastup na tržištu koji je suprotan dobrim poslovnim običajima i trgovinskoj praksi. Njemačka je prva zemlja koja je davne 1896.-te godine usvojila zakon protiv nelojalne konkurencije. Osnovu ovog zakona, kasnije preuzetog od većine drugih zemalja, čini opšta klauzula po kojoj se dijelom nedopuštene konkurencije smatra svaka djelatnost protivna dobrim poslovnim običajima, ako pojedino djelo nije posebnim propisima zabranjeno. Uz to, navode se pojedinačna djela koja se smatraju nelojalnim ponašanjem na tržištu, kao što su: davanje podataka o drugom trgovcu koji mogu biti štetni za njegov ugled, ili reklamiranje robe navođenjem podataka kojima se stvara (ili može stvoriti) zabuna na tržištu, čime se određeni trgovac dovodi (ili može dovesti) u nepovoljniji tržišni položaj.

Zakon o unutrašnjoj trgovini Federacije Bosne i Hercegovine iz 2010.godine unio je novine u odnosu na Zakon o trgovini Federacije Bosne i Hercegovine. Ovim zakonom oblast narušavanja konkurencije je određena kao nedopušteno trgovanje pod kojim se podrazumijevaju radnje kojima se radi tržišnog nadmetanja potvrđuju trgovinski običaji i praksa, uz napomenu da je nedopušteno trgovanje zabranjeno. Prema Zakonu o unutrašnjoj trgovini, pod trgovinom se smatra kupovina i prodaja robe i obavljanje trgovačkih usluga, pri čemu se trgovina obavlja slobodno pod istim uslovima na tržištu u skladu sa zakonom, dobrim poslovnim običajima, načelima lojalne konkurencije i trgovinskim pravilima.

ZAKLJUČAK

Zbirno gledano, u pogledu legislative o tržišnom nadmetanju u Bosni i Hercegovini potrebno je izvršiti više izmjena. Način odlučivanja u Konkurencijskom vijeću (član 24. Zakona o konkurenciji, Službeni glasnik BiH, broj 48/05) je opstrukcion jer potrebnu početnu većinu glasova (3) za donošenje punovažne odluke anulira kroz pravilo o obaveznom jednom glasu svakog konstitutivnog naroda, odnosno kroz etničku i (moguću) entitetsku saglasnost, što je primjer bez presedana u usporednom pravu. Bez izmjena zakona koji regulišu ovu oblast, **nema** prostora za fer tržišno nadmetanje, niti za ravnopravan položaj domaćih poslovnih subjekata u odnosu na strane učesnike.

LITERATURA

- Rizvanović Edin, *Osnovi poslovnog prava*, Ekonomski fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, 2011.
- Rizvanović Edin & Nanić Arif, *Poslovno statusno pravo*, JP NIO, Službeni list BiH, Sarajevo, 2018.
- Zakon o koncesijama BiH, Službeni glasnik BiH, broj 32/02.
- Zakon o konkurenciji BiH, Službeni glasnik BiH broj 48/05, 76/07, 80/09.
- Zakon o zaštiti potrošača, Službeni glasnik BiH, broj 25/06, 88/15.
- Zakon o unutrašnjoj trgovini, Službene novine FBiH broj 40/10, 79/17

**PERCEPCIJE KAO UZROK NASILNOG KONFLIKTA U POSTDEJTONSKOJ
BOSNI I HERCEGOVINI****Sažetak**

Percepcije su od izuzetnog značaja za identifikaciju linija podjela među građanima i društvenim grupama. Predrasude, kao pojedinačne percepcije svijeta koje ne korespondiraju stvarnosti, doprinose povećanju nesigurnosti u nastanku društvenog konflikta u multinacionalnom i multikulturnom bosanskohercegovačkom društvu. Etničke predrasude su izvorište građanske destrukcije, a istodobno su forma recepcije različitih vidova sociocentrizma, posebno etnocentrizma, odnosno nacionalizma. Etničke predrasude nose u sebi fantastično snažnu volju i odlučnu spremnost na empirijski aktivitet protiv drugih etničkih ili nacionalnih grupa. Pri tome angažuju sve ključne dimenzije ljudske ličnosti: spoznajne, voljne i emocionalne. Najpovoljnijim ambijentom za nesmetanu ekspanziju društvenog ponašanja nošenog etničkim predrasudama smatra se stanje naglih društvenih obrata, radikalnih promjena postojećih političkih sistema i socijalnih kriza, a pogotovo ratnih sukoba u kojima se cijele nacionalne zajednice smatraju ugroženim. Predmet razmatranja ovog rada su različite interpretacije u tumačenju istorijskih događaja, stavovi građana oko temeljnih principa vezanih za unutrašnje uređenje i poimanje Bosne i Hercegovine kao domovine, percepcije uloge međunarodne zajednice u razvoju bosanskohercegovačkog društva, kao i percepcije o zaštiti ljudskih prava i ekonomskoj uskraćenosti građana.

Ključne riječi: percepcije, etničke predrasude, konflikt, nasilje, Bosna i Hercegovina

Summary

Perceptions are significantly important for identifications of dividing lines between citizens and social groups. Prejudices, as individual perceptions of the world, which do not correspond reality, contribute to increase of insecurity in emerging social conflicts in multinational and multicultural society of Bosnia and Herzegovina. Ethnic prejudices are source of civil destruction, and, at the same time, form of reception of different aspects of socio-centrism, especially ethnocentrism and nationalism. Ethnic prejudices bear fantastically strong will and determined readiness to empirical activity against other ethnical and national groups. In this, all key dimensions of human personality are engaged: cognitive, emotional and willingness. The most suitable environment for undisturbed expansion of social behaviour, supported by ethnic prejudices, deem to be state of rapid social turns, radical changes of existing political systems and social crises, and particularly armed conflicts when whole national communities are considered to be jeopardised. The matters reviewed in this paper are different interpretation of historic events, attitudes of citizens regarding fundamental principles concerning internal state governance and concept of Bosnia and Herzegovina as homeland, perception of the role of international community in development of society of Bosnia and Herzegovina, as well as perception of human rights protection and economic deprivations for citizens.

Keywords: perceptions, ethnic prejudices, conflict, violence, Bosnia and Herzegovina

¹ Visoka škola UNION u Mostaru, email: mlisinovic@yahoo.com

Uvod

Aktuelna situacija i dešavanja u Bosni i Hercegovini u direktnoj su korelaciji sa nedavnom burnom prošlošću zemlje i cijelog regiona. Tri ključne faze u skoroj historiji Bosne i Hercegovine su: prijeratna faza (do 1992.g.), kada je ova država bila dio Jugoslavije i kada je fokus bio na „bratstvu i jedinstvu“ i „građanskim pravima“; ratna faza (1992-1995), koju karakteriziraju krajnji etnonacionalizam i nasilje i poslijeratna faza (od 1995.g.) s fokusom na etnosu; etničkom identitetu potaknutom religijskim kulturološkim predznakom. Trenutno, zemlja se bori da postigne minimum kriterija političke i ekonomske stabilnosti, a potencijal za socijalne nemire i etničko nasilje je realan. U oblasti politike i ekonomije u Bosni i Hercegovini i dalje postoje glavne linije konflikta. Među građanima postoje različite percepcije u pogledu ustavne strukture i podjela nadležnosti raznih nivoa vlasti. Općenito gledano, bošnjačko stanovništvo podržava jačanje centralizovanih struktura nad entitetskim, dok srpsko stanovništvo želi povećati uticaj i autonomna prava entiteta, s fokusom na Republiku Srpsku. Neki Hrvati podržavaju ovu ideju te dodatno traže da se uspostavi i poseban, hrvatski entitet, što je ideja kojoj se žestoko suprotstavljaju Bošnjaci. U tim okolnostima ne iznenađuje da su religijske i etničke podjele i dalje snažne i da se sve strane osjećaju marginaliziranim, a čini se da svi narodi imaju vlastitu istinu o nedavnoj historiji zemlje. Oblikuju se različiti identiteti, koji se međusobno konfrontiraju. Osjećaj o ekonomskoj uskraćenosti i siromaštvu može još više pogoršati stanje u državi. Percepcije kao: spoznaja, shvaćanje, opažanje i sva psihička zbivanja koja se neposredno izazivaju čulnim podražajima, su od izuzetnog značaja za identifikaciju linija podjela među stanovništvom kao i utvrđivanje motiva za potencijalne društvene konflikte. Za Bosnu u Hercegovinu, kao multinacionalno i multikulturno društvo, posebnu opasnost predstavljaju predrasude kao oblik lažne, netačne i pogrešne percepcije. Ukoliko su predrasude ispunjene neprovjerenim, neosnovanim i nedokazanim negativnim vrijednosnim sudovima o drugim narodima, u kojima su izriču potcjenjivanje, osuda, neprijateljstvo, to su onda etničke predrasude. One su izvorište građanske destrukcije, a istodobno su forma recepcije različitih vidova sociocentrizma, posebno etnocentrizma, odnosno nacionalizma. Etničke predrasude nose u sebi fantastično snažnu volju i odlučnu spremnost na empirijski aktivitet protiv drugih etničkih ili nacionalnih grupa. Pri tome angažuju sve ključne dimenzije ljudske ličnosti: spoznajne, voljne i emocionalne. Najpovoljnijim ambijentom za nesmetanu ekspanziju društvenog ponašanja nošenog etničkim predrasudama smatra se stanje naglih društvenih obrata, radikalnih promjena postojećih sistema i socijalnih kriza, a pogotovo ratnih sukoba u kojima se cijele nacionalne zajednice smatraju ugroženim. Imajući u vidu naznačenu prirodu fenomena etničkih predrasuda, kao pojedinačnih percepcija svijeta koje ne korespondiraju stvarnosti, može se reći da one, kao socijalno-psihološki fenomen, predstavljaju jedan od najopasnijih izvora ili posrednika agresivnosti u društvu.

Različite istorijske interpretacije i politički kontekst

Za samo nekoliko decenija u Bosni i Hercegovini su se dogodile drastične društvene promjene. Neki historijski događaji danas su ponovno oživjeli kako bi se opravdali aktuelni politički projekti. Kivimaki ističe različite interpretacije tokova bosansko – hercegovačke historije: „Neki Bošnjaci se opiru nezavisnosti Republike Srpske tvrdeći da je taj entitet nastao etničkim čišćenjem koje su Srbi počinili tokom bosanskog rata, dok istovremeno etničko čišćenje tokom Drugog svjetskog rata neki Srbi navode kao opravdanje za ponovno zauzimanje „srpskih krajeva“ koji sada čine Republiku Srpsku.“ (Kivimaki i dr., 2012:16.)

Bosna i Hercegovina je do 1992. godine bila jedna od šest konstitutivnih republika SFRJ. Nijedna nacija ni republika nije smatrana dominantnom, a vlast je bila decentralizirana. Komunistička partija, prema Kaldor, „zagovarala je bratstvo i jedinstvo među narodima, a jugoslavizam je bio posebno jak u modernoj i sekularnoj Bosni i Hercegovini.“ (Kaldor, 1999:41.) Istorijski događaji iz 1980-tih uticali su na raspad Jugoslavije. Nacionalne elite bosansko – hercegovačkih Bošnjaka i Hrvata općenito su bile za samostalnu Bosnu i Hercegovinu, dok je srpska elita, predvođena prvenstveno Srpskom demokratskom strankom, u velikoj mjeri uticala na stanovništvo srpske nacionalnosti da se zalaže za ostanak u Jugoslaviji.

U ratnom periodu, 1992.-1995., bilo je mnogo pokušaja da se Bosna i Hercegovina podijeli teritorijalno po etničkim linijama. Bosanske Srbe i Hrvate u ovim namjerama podržavale su njihove „rezervne domovine“. Bošnjaci su općenito bili manje skloni podjeli i borili su se za jedinu domovinu koju su imali, Bosnu i Hercegovinu. Ratni zločini su vršeni na području cijele države, ali „prema podacima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, Bošnjaci su imali najviše žrtava, 66%. Ovo su bili dodatni faktori koji su ojačali osjećaj Bošnjaka da su oni ti koji trebaju čuvati jedinstvo zemlje pošto se podjela sada vezuje i za zločine počinjene u nasilnom etničkom čišćenju.“ (Ibidem, str.16.)

Skoko piše da tri glavne etničke grupe u Bosni i Hercegovini danas još uvijek imaju veoma različita tumačenja rata i njegovih uzroka: „Rat je bio najveći proizvođač nepovjerenja i loših odnosa među narodima. Rat i ratne traume još su snažno prisutne u svim aspektima života u državi te najznačajnije opterećuju odnose među narodima. Međutim, ne postoji gotovo nikakav konsenzus među narodima oko uzroka rata u Bosni i Hercegovini, već svaki narod ima svoje poglede na sukobe tijekom devedesetih godina 20. stoljeća i, očito, svoju istinu, što je jedan od ključnih problema u zatvaranju stranica prošlosti i okretanja ka budućnosti.“ (Skoko, Božo, Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini, FES Sarajevo, 2011:16., dostupno na: www.fes.ba/publikacije/2011-03., posljednji pristup 26.02.2018.)

Današnju Bosnu i Hercegovinu čine dva entiteta i tri naroda; svaki od njih iskazuje duboki etnonacionalizam i s malo dodirnih tačaka. Religija igra ključnu ulogu u etničkom identitetu naroda. Odluke na državnom nivou se veoma teško donose, sa čestim blokadama i bojkotom rada državnih institucija.

Kontinuirana ustavna neslaganja među nacionalnim oligarhijama su oko temeljnih političkih principa vezanih za oblik države. Zemljom se upravlja na četiri nivoa. Prvi nivo je državni, a dva entiteta postoje na drugom nivou vlasti – Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine. Razlog zašto je ovaj drugi nazvan federacijom je to što se za taj entitet smatra da predstavlja dva glavna naroda – Bošnjake i Hrvate. Drugim riječima, državni nivo je iznad nivoa koji se zove federacija. Postoji neslaganje u vezi daljeg funkcionisanja države u pogledu njene organizacije ili mogućnosti teritorijalne secesije entiteta ili naroda. Glavne ustavne kontradikcije vezane su za ulogu dvaju najviših nivoa vlasti, granice između entiteta i mogućnost podjele Federacije BiH na bošnjački i hrvatski entitet. Općenito gledano, etnonacionalističke hrvatske stranke zagovaraju uspostavu trećeg entiteta. Istovremeno, srpske stranke pokazuju tendenciju favorizovanja pozicije drugog nivoa uprave i važnost nadležnosti Republike Srpske. Pri tome ignorišu postojanje državnog nivoa vlasti i pokušavaju izgraditi vlastitu političku realnost, često naglašavajući secesionističke namjere, zanemarujući državu Bosnu i Hercegovinu.

Po percepciji Bošnjaka ovo prijeti nastavku „velikosrpske politike“. Asocijacije koje izazivaju imena naroda sugerišu da su Bošnjaci vlasnici države, dok se Srbi osjećaju kao vlasnici

Republike Srpske, a naziv Hrvat jednostavno se odnosi na pripadnost drugoj državi. Veza između Hrvata i Hercegovine pomaže da bosanski Hrvati budu uključeni u državu Bosnu i Hercegovinu. Međutim, ako se Hercegovina vezuje za Hrvate, a Bosna za Bošnjake, šta ostaje bosanskim Srbima čija je istorija marginalizirala taj narod iz procesa izgradnje države i čije većinsko mišljenje teži naglašavanju entiteta, a ne države? Činjenica da je naziv državnog nivoa tako sličan nazivu federacije Bošnjaka i Hrvata naglašava marginalizaciju Srba u procesu izgradnje države.

Percepcija uloge međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini

O ulozi i značaju međunarodne zajednice u provedbi Okvirnog sporazuma o uspostavi mira u Bosni i Hercegovini, parafiranog 21. novembra 1995. godine u Daytonu, a zvanično potpisanog 14. decembra 1995. godine u Parizu, među narodima u Bosni i Hercegovini postoje dijametralno suprotna mišljenja. Uloga međunarodne provedbe Daytonskog mirovnog sporazuma predstavlja kontradikciju između „ustavne teorije“ i realnosti. Mnoge ustavom definisane funkcije države u nadležnosti su međunarodne zajednice. Uloga međunarodne zajednice bila je inicirana Daytonskim mirovnim sporazumom kroz uspostavu Vijeća za implementaciju mira. Ured Visokog predstavnika (OHR) nadgleda provedbu civilnih aspekata Daytonskog sporazuma na dnevnoj osnovi.

Prema istraživanju koje je 2010. godine proveo Ipsos, respektabilna globalna istraživačka kompanija, „84% anketiranih u Federaciji smatra da je uloga OHR-a pozitivna, dok 73% anketiranih u Republici Srpskoj smatra da OHR treba da ode iz Bosne i Hercegovine.“ (Ipsos, 2010:39., Ipsos, Research on Public Opinion in BiH. Pripremljeno za National Democratic Institute (NDI) in BiH, avgust 2010.,, objavljeno na: https://www.ndi.org/files/NDI_Bosnia_Poll_Report_August_2010.pdf, posljednji pristup 25.02.2018.)

Skoko ističe da svaki od naroda u Bosni i Hercegovini ima svoje poglede na devedesete godine 20-og stoljeća na ovim prostorima, odnosno odgovornost za rat, a „većina Srba (56,5 %) smatraju međunarodnu zajednicu odgovornom za rat.“ (Skoko, 2011:64.)

Prvobitna nadležnost međunarodne zajednice temeljila se na potrebi za jednom vanjskom snagom koja može nepristrasno implementirati Daytonski sporazum u zemlji u kojoj nije bilo međusobnog povjerenja između strana koje su prethodno bile u sukobu. Kasnije se snaga međunarodne zajednice zasnivala na uslovima koje su NATO i Evropska unija postavili za članstvo Bosne i Hercegovine u tim organizacijama. Kao rezultat ove promjene, uloga Evropske unije, njenog specijalnog predstavnika, kao i Delegacije EU u Bosni i Hercegovini, dobila je na značaju unutar OHR-a i kao alternativa OHR-u. U septembru 2011.g. Visoki predstavnik OHR-a, Valentin Incko, predao je dio svojih dužnosti specijalnom predstavniku Evroske unije, Peteru Sorensen. Ovaj pristup je pozitivno prihvaćen, jer daje mogućnost da se Bosna i Hercegovina približi članstvu u Evropskoj uniji. On bi mogao pomoći da međunarodna zajednica sačuva nepristrasnost u situaciji kada OHR podržavaju dva naroda, a treći mu se protivi, dok članstvo Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji podržavaju sva tri naroda.

Međunarodna zajednica se ne percipira uvijek kao nepristrasna u svojoj provedbi Mirovnog sporazuma. Činjenice, da se srpski nacionalisti odupiru nezavisnosti Bosne i Hercegovine i da su željeli da se odvoje kada je Bosna i Hercegovina postala nezavisna, otežavaju situaciju Srba u pogledu provedbe Mirovnog sporazuma, čiji je cilj izgradnja države Bosne i Hercegovine. Prvenstvena prepreka toj percepciji nepristrane uloge vezana je za pozicije u bosanskom ratu,

ali se odnosi i na rat na Kosovu i na srpsko-hrvatski rat. Podrška provedbi takvog Mirovnog sporazuma često srpske etnonacionaliste stavlja u poziciju protiv međunarodne zajednice.

Nadalje, podrška međunarodne zajednice krivičnom gonjenju ratnih zločinaca percipira se kao etnički pristrasna. Od kada je Vijeće za ratne zločine Suda BiH uspostavljeno 2005. godine, bosanski Srbi imaju prigovore na njegov rad, smatrajući ga djelom međunarodne zajednice i uz tvrdnje da se uglavnom koristi za krivično gonjenje Srba. Hrvati također imaju pritužbe na rad Vijeća za ratne zločine, uz argumente da je mali broj pravosnažnih presuda protiv Bošnjaka, te da je Sud Bosne i Hercegovine pod velikim uticajem bošnjačkih političara. Bošnjaci doživljavaju državni sud kao važno sredstvo za suočavanje sa prošlošću i dovođenje odgovornih pred lice pravde; istovremeno smatraju da je broj osuđenih osoba samo posljedica mase zločina počinjenih od srpske strane. Zajednička nada za članstvo u Evropskoj uniji, prema Kivimakiju, „je jedini relativno neutralni okvir u kojem evropski međunarodni angažman u Bosni i Hercegovini može biti korišćen u svrhu služenja miru u toj zemlji.“ (Kivimaki i dr., 2012:32.)

Etničke predrasude i neslaganja o pravima pojedinaca i društvenih grupa

U Bosni i Hercegovini postoje i stalna ustavna neslaganja o pravima pojedinih društvenih grupa i građana, kao pojedinaca. Građani traže ostvarenje svojih ljudskih prava i sloboda koje im pripadaju, bez obzira na etničku pripadnost. S druge strane, etničke grupe se bore za svoja kolektivna prava, van okvira forme države i podjele ovlašćenja između političkih institucija. Svaki građanin Bosne i Hercegovine koji je izvan triju glavnih etničkih grupa lišen je osnovnih ljudskih prava u vlastitoj domovini, što dovodi do političke marginalizacije. Većina političkih prava izvodi se iz pripadnosti etničkoj grupi.

I sam Ustav Bosne i Hercegovine omogućuje isključivo Bošnjacima, Hrvatima i Srbima da budu članovi Predsjedništva i Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Mnogi također osjećaju da je za svakog ko nije Bošnjak, Hrvat ili Srbin, naziv „ostali“ uvredljiv i da ih označava kao drugorazredne građane.

Mujkić smatra kako, u načelu, postoje tri moguće interpretacije pojma „Ostali“ ili „Others“, što je izvorno ime za tu kategoriju na engleskom – važećem tekstu našeg ustava, u Bosni i Hercegovini: „(1) Ponajprije zahvaljujući dominirajućem etničkom obrascu, termin Others referira na etničke manjine: Rome, Jevreje, Ukrajince, Čehe i druge koji žive u BiH (ukupno 17 etničkih manjina). Ovo je uže, etničko ili partikularističko shvaćanje Ostalih. (2) Šire tumačenje Ostalih moglo bi se nazvati kulturnim shvaćanjem, pa bi ono pored etničkih manjina, u skladu sa savremenim teorijama multikulturalizma, moglo da bude prošireno i na takozvane „kulturne manjine“ te u sebe uključiti ljude koji se smatraju Bosancima, odnosno Hercegovcima, „mješoviti brakovi“, Queer, ekološke inicijative i, uopće svaka druga supkulturna populacija koja ima neku posebnu strukturu međusobnog priznanja i prepoznavanja koja prevazilazi onu etničko – tradicijsko – (ponekad) konfesionalnu, kao u prvom slučaju. (3) Najšire tumačenje Ostalih može se nazvati političkim shvaćanjem ove društvene grupe. Naime, određeni tip jedinstva među tim ljudima, odnosno objašnjenje kao je moguće međusobno povezivanje tih ljudi unatoč identitetskoj divergenciji oni mogu naći, kao prvo, u kontekstu univerzalnih ljudskih prava i sloboda, političkog egalitarizma, odnosno u jednom liberalno – demokratskom sistemu vrijednosti u opreci prema dominantno etnopolitičkom. Kao drugo, jedinstvo i međusobno priznanje ovih ljudi nalazi se u samom poretku političke moći: svi oni ubrajaju se u skupinu „politički irelevantnih“, odnosno u

skupinu onih koji ne mogu uticati, ili to mogu vrlo ograničeno, na procese političkog odlučivanja.“ (objavljeno na : <http://www.zurnal.info/kategorija/70>, Kolumne, Asim Mujkić: Četvrti element, posljednji pristup 25.02.2018.)

U Bosni i Hercegovini, gdje su miješani brakovi bili uobičajeni, svi ti ljudi danas u suštini su prisiljeni da se izjašnjavaju kao pripadnici jednog ili drugog naroda iako su zapravo pripadnici oba naroda i istinski predstavnici multikulturalne zemlje.

Većina političkih prava izvodi se iz pripadnosti etničkoj grupi. Postoje bezbrojni izvještaji o tome što se podjednako percipira i što je stvarna dominacija jedne etničke grupe nad drugom, sa implikacijama na percipirane i stvarne istorijske nepravde. Tako, Srbi smatraju da su neke regije gdje su Srbi bili u većini doživjele etničko čišćenje; da su neke srpske teritorije „ponovo zauzete“ nakon Drugog svjetskog rata; vraćanje na tradicionalni sukob između ustaša i četnika; da su Srbi protjerani kolektivno iz Hrvatske i da je bombardovanje NATO-a bilo nepropisno. Kod Bošnjaka i Hrvata je stalno prisutna teza o srpskoj dominaciji tokom postojanja SFRJ i da su i jedni i drugi stradali od srpskog etničkog čišćenja. Bošnjaci imaju percepciju i o stradanju u hrvatskim napadima tokom bosanskog rata. Hrvati s druge strane smatraju da su Srbi napali domovinu Hrvatsku.

Studija povjerenja između etničkih grupa u Bosni i Hercegovini, koju su radili Hlkansson i Sjoholm, 2007. godine, pokazuje da je „, općenito gledano, povjerenje u Bosni i Hercegovini nisko, pogotovo kod siromašnijih pojedinaca koji nisu članovi dobrovoljnih udruženja i žive u etnički diversificiranim regijama. Ustanovljeno je da svi anketirani vjeruju svim ljudima vlastite etničke grupe, dok 35,7 % vjeruje svim ljudima druge grupe. Zanimljivo, ustanovljeno je i da što više ljudi vjeruju osobama iz svoje vlastite etničke grupe, to je vjerovatnije da će vjerovati i drugima.“ (Hlkansson i Sjoholm, 2007:961.)

Obrazovni sistem ne rješava pitanje negativnih percepcija drugih etničkih grupa zbog segregiranog etnocentričnog školskog sistema. I dok je opšta preporuka međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini da se imaju mješovite škole, uticajni lokalni političari ne dijele to mišljenje. Čak i u nekim mješovitim školama učenici mogu biti predmetom maltretiranja zato što im je jedan roditelj bio na „pogrešnoj strani“ tokom rata.

Čini se da se krajnja podjela vrti oko etnonacionalizma tri glavne etničke grupe. Bosna i Hercegovina je u prošlosti bila multietnička i multikulturalna republika, ali rat je radikalizirao nacionalističke pokrete i potaknuo pretjeranu identifikaciju s vlastitom etničkom grupom. Danas je teško razdvojiti pripadnost jednom narodu od religijske pripadnosti. Ovim činjenicama manipulišu lokalni političari, navodeći Dejtonski sporazum i njegove odredbe o etničkom predstavljanju. Tri konstitutivna naroda su pozicionirana kao tri različita bloka sa suprotstavljenim političkim gledištima i dogmatski prihvaćenim običajnim patriotizmom. U suštini, ako ste Srbin ne može vas se gledati kao probošnjački orjentisanog, ili ako ste Hrvat ne možete biti prosrpski orjentisani, jednostavno zato što ste dio vlastite etničke grupe. Ova vrsta predrasude onemogućava politički diskurs, pošto imamo slučaj da tri većinske grupe koje žive u istoj zemlji rade samo za vlastitu dobrobit, ali ne za dobrobit svih u zemlji. Pošto je svaki od tri naroda na jednom ili drugom dijelu teritorije Bosne i Hercegovine u manjini, ovo je potpuno besmisleno; alternativa je preferirati civilizovani, građanski patriotizam, koji autonomno oblikuje obrazovana, kritički i emancipatorski orjentisana građanska svijest.

O instrumentalizaciji nacionalizma u Bosni i Hercegovini, devedesetih godina 20. stoljeća, Kaldor piše: „, Čini se da je nacionalizam tokom bosanskog rata bio rekonstruisan u političke svrhe. Postoji ta „instrumentalistička“ koncepcija nacionalizma, ponovno izmišljanje zasebnih verzija istorije i sjećanja kako bi se izgradile nove kulturne forme, koje se onda mogu koristiti

za političku mobilizaciju. Ni međunarodna zajednica nije shvatila da strah i mržnja nisu endemske pojave, već izazvani nakon rata, pa je traženjem svojevrsnog kompromisa što je odgovaralo etnonacionalistima, osnažila nacionalističke ciljeve i pomogla slabljenju internacionalističkog humanističkog viđenja stvari. (Kaldor, 1999:58.)

Britanski ambasador u Bosni i Hercegovini, Edward Ferguson, ukazuje kako se „istorije rata i mira u Bosni i Hercegovini prekravaju u svrhu promocije političkih agendi različitih grupa. Mnogo manje pažnje se posvećuje budućnosti. Previše političkog prostora u BiH se danas troši na pokušaje pravnog i historijskog revizionizma. Još gore je to što je ovo sve osmišljeno, da odvrti pažnju sa neuspjeha da se riješe ogromni socijalni i ekonomski izazovi sa kojim se BiH suočava.“ (objavljeno na: <http://vijesti.ba//clanak/339601/ferguson-prekranje-istorije-u-bih>, Ferguson: Prekranje istorije u BiH, Komentari – Blog britanskog ambasadora, od 16.12.2016., posljednji pristup 20.02.2018.)

Posebnu specifičnost bosanskohercegovačkog društva danas predstavlja kultura sjećanja, odnosno način pamćenja i obilježavanja, stradanja građana u proteklom ratu, od 1992. do 1995. godine. Javnim komemorativnim okupljanjima građana, u stalnim terminima svake godine, obilježava se ratno stradanje i patnja pripadnika jednog naroda ili pojedinaca. U postkonfliktnom periodu, od 1996. do 2016. godine u Bosni i Hercegovini, prema Ćudiću, „izgrađena su 2143 spomen – obilježja, posvećena ratnom stradanju civila ili boraca. Na području Federacije Bosne i Hercegovine je 1428 spomen – obilježja, na području Republike Srpske 664 i na području Brčko distrikta Bosne i Hercegovine 51 spomen – obilježje.“ (objavljeno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/u-bih-izgradjeno-vise-od-2-100-spomenika-posvecenih-ratu-1992-1995/161210068>, U BiH izgrađeno više od 2100 spomenika posvećenih ratu 1992-1995, Autor: Fena, Edvin Kanka Ćudić, koordinator Udruženja za društvena istraživanja i komunikacije, izjava sa press-konferencije o objavi Centralne evidencije spomenika u BiH, od 21.12.2016., posljednji pristup 27.02.2018.)

Komemorativna okupljanja građana na mjestima ratnih stradanja boraca i civila, tokom rata od 1992. do 1995. godine u Bosni Hercegovini, su najčešće jednonacionalna; neka od njih su već postala tradicionalna i mogu se smatrati „javnim okupljanjima budućnosti“. Iako se svrha komemorativnog okupljanja građana sastoji u odavanju počasti i sjećanju na žrtve nasilnog ratnog sukoba, politička manipulacija prošlošću zasnovana na kreiranju neprijatelja od drugih naroda, negiranjima prava drugih i njihovih stradanja, te govor mržnje, mogu pokazati svu rizičnost ovih javnih okupljanja građana. Još uvijek ima slučajeva da nadležne vlasti, pozivajući se na sigurnosne razloge, ne dozvoljavaju održavanje komemorativnih okupljanja na pojedinim mjestima stradanja građana u proteklom ratu.

Percepcije o ekonomskoj uskraćenosti

Iako je Bosna i Hercegovina podijeljena politički i etnički, a društvena neslaganja i potencijalni konflikti motivisani prvenstveno etnopolitikom, energija koja hrani političko nezadovoljstvo često je ekonomska frustracija. Prema istraživanju Ipsosa-a, „u Bosni i Hercegovini ekonomski problemi čine pet od šest glavnih zamjerki koje ljudi iskazuju. Nezaposlenost i siromaštvo su daleko najveći problemi, a slijedi ih korupcija.“ (Ipsos, 2010:9., Ipsos, Research on Public Opinion in BiH. Pripremljeno za National Democratic Institute (NDI) in BiH, avgust 2010., objavljeno na: https://www.ndi.org/files/NDI_Bosnia_Poll_Report_August_2010.pdf, posljednji pristup 27.02.2018.)

Dok su ljudi nezaposleni na cijeloj teritoriji, u mnogim slučajevima to je vezano za etničku i političku pripadnost, čime se hrani osjećaj nepravde i relativne uskraćenosti. Ova realnost može stvoriti i međuetničke probleme, posebno u područjima gdje ima mnogo prognanih građana.

Druga grupa relativno uskraćenih, u pogledu mogućnosti, mogu biti bivši borci koji osjećaju da njihov zasluženi dio u ekonomskom blagostanju treba biti veći zbog doprinosa koji su dali zemlji. Relativno siromaštvo među borcima je, također, opasno za mir pošto kod te grupe ljudi koja ima iskustvo i vještinu ratovanja, motiv za konflikt ide zajedno sa prilikama za konflikt. Nejednaka raspodjela može pokrenuti nova nezadovoljstva.

Percepcije o razlikama u pojedinačnim zaradama građana u raznim dijelovima države su važne jer, u slučaju veće centralizacije države, ljudi koji žive u područjima sa većim primanjima neće biti spremni da im se s centralnog mjesta upravlja pitanjem zarada. Nasilje iz frustracije ponekad izaziva tzv. „nesklad u rangu“, koji nastaje tamo gdje grupa ljudi ima nizak socijalni rang po većini mjerila, a osjeća da njihova rasa ili etničko porijeklo podrazumijevaju da su na višem rangu. Nesklad u rangu može se identificirati u istorijskom spektru. Dok su u prošlosti Srbi imali bolju poziciju u pogledu političkih odluka u Jugoslaviji, te time i u Bosni i Hercegovini, Muslimani u Republici Bosni i Hercegovini u to vrijeme su bili relativno ekonomski dominantni, dijelom zahvaljujući i njihovom velikom broju.

Usljed izrazito niskog životnog standarda preovladava mišljenje građana da su „jednostavno svi nezaposleni“. Ova percepcija je takva zbog čestih problema sa kojima su suočeni čak i zaposleni, jer veliki broj zaposlenih u privatnom sektoru ne dobijaju redovno platu ili je primaju u umanjenim iznosima, što može izazvati šire socijalne nemire.

Zaključna razmatranja

Postkonfliktni oporavak u Bosni i Hercegovini teče jako sporo. Iako bi trebala težiti ka reformskim procesima i pridruživanju Evropskoj uniji, mnogi društveno-politički i ekonomski izazovi paraliziraju državu i time sprječavaju toliko potrebni napredak. Pitanje nacionalnog identiteta u Bosni i Hercegovini zauzima posebno mjesto, jer ne postoji jedinstven bosanskohercegovački identitet i to zbog nedostatka identifikacionih osobina – bilo jedinstvene nacionalnosti, bilo ekonomskog, socijalnog ili političkog zajedništva. Na prepoznatljive specifičnosti koje oblikuju nacionalni identitet presudno utiče lični osjećaj pripadnosti, odnosno, percepcije građana. Sukobi različitih vrsta identiteta danas su prisutni u svim aspektima života i u velikoj mjeri onemogućavaju uspješno funkcionisanje njenih građana i preusmjeravanje ka tokovima uspješnijih zemalja u Evropi. Problem je što u Bosni i Hercegovini postoji sukob između etničkog i državnog – nacionalnog identiteta, a još uvijek nedostaje zajednički, ujedinjujući identitet. Etničke predrasude građana, zasnovane na neprovjerenim, neosnovanim i nedokazanim negativnim vrijednosnim sudovima o drugim narodima, izvorište su građanske destrukcije i kao socijalno – psihološki fenomen predstavljaju jedan od najopasnijih izvora agresivnosti u društvu. Opterećena različitim percepcijama tumačenja ključnih istorijskih događaja, poželjnog modela i oblika državne organizacije, „vlasništva nad državom“, „kućnom istorijom“, segregacijom u obrazovanju, a naročito etničkim identitetima i predrasudama, uz katastrofalnu ekonomsku situaciju, postdejtonska Bosna i Hercegovina je u opasnosti od socijalnih nemira i etničkog nasilja.

LITERATURA

Knjige

1. Dautović, Kenan, Prevencija konflikata u međunarodnim odnosima, Preporod, Travnik, 2007.,
2. Grbo, Ismet, Nauka, globalizacija i svijet država, Godišnjak FPN, Sarajevo, 2006.,
3. Hlkansson, Peter and Sjöholm, Fredrik , „Who Du You Trust? Ethniciti and Trust in Bosnia and Herezgovina.“, Europe –Asia Studies, tom 59, br.6 (sept.2007), str.961-976, 2007.,
4. Kaldor, Mary, New and Old Wars. Organized Violence in a Global Era, Stanford: Stanford University, 1999.,
5. Kivimaki, Timo; Kramer, Marina i Pasch, Paul, Dinamika konflikta u multietničkoj državi BiH, Friedrich Ebert Stiftung (FES), Sarajevo, 2012.,
6. Skoko, Božo, Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima, a što o Bosni i Hercegovini, Friedrich Ebert Stiftung (FES), Sarajevo, 2011.,
7. Zgodić, Esad, Ka kritici fundamentalizma, Magistrat, Sarajevo, 2002. i
8. Zgodić, Esad, Kultura patriotizma, BZK „Preporod“, Sarajevo, 2011.

Internet izvori

- <http://www.ndi.org>
- [http:// www.klix.ba](http://www.klix.ba)
- [http:// www.germanlawjournal.com](http://www.germanlawjournal.com)
- [http:// www.fes.ba](http://www.fes.ba)
- <http://www.balkanproject.ips-dc.org>
- <http://www.balkanproject.ips-dc.org>
- <http://www.prf.unze.ba>
- <http://www.zurnal.info>
- <http://www.vijesti.ba>

ZNAČAJ TRANSPARETNOSTI BUDŽETA SRBIJE S OSVRTOM NA DRI

Apstrakt

Finansijski sistem države se sastoji iz finansijskih institucija kao što je budžet, finansijski programi, fondovi... Budžet se smatra najbitnijom finansijskom institucijom. On je baza finansiranja javnih rashoda. Težište rada je na analizi transparentnosti budžeta Republike Srbije i osvrtom na kontrolu trošenja budžetskih sredstava. Cilj rada je da kroz analizu transparentnosti budžeta Srbije, da analizu i transparentnosti budžeta izabranih zemalja sveta, a sve u cilju sagledavanja pozicije Srbije u ovom izuzetno značajnom pitanju. U radu se daje prikaz razvoja budžeta, budžetske procedure i DRI u Srbiji, ali se analizira i položaj zemalja sveta po transparentnosti budžeta sa osvrtom I na zemlje regiona.

Ključne reči: budžet, transparentnost, kontrola, Državna revizorska institucija.

THE IMPORTANCE OF BUDGETARY TRANSPARENCY SERBIAN WITH DRI

Abstract

The financial system of the state consists of financial institutions such as the budget, financial programs, funds ... The budget is considered the most important financial institution. It is the base for financing public expenditures. The focus of the work is on the analysis of the transparency of the budget of the Republic of Serbia and a review of the control of the spending of budget funds. The aim of the paper is to, trough analyzing the transparency of the budget of Serbia, analyze the transparency of the budget of the selected countries of the world, in order to see the position of Serbia in this extremely important issue. The paper presents an overview of the development of the budget, the budget procedure and the SAI in Serbia, but also analyzes the position of the countries of the world in terms of transparency of the budget with a focus on the countries of the region.

Key words: budget, transparency, control, State Audit Institution.

1. Uvod

O budžetu, kao finansijskoj instituciji možemo govoriti tek od 15 veka, kada se pojavljuje u Evropi. Sama reč potiče od latinske reči bulga što u prevodu znači torba, odnosno predstavlja torbu koju nos ministar finansija, prevodi se još kao novčanik, kožna kesa. Teorija i praksa beleže bezbroj definicija. Po M. Todoroviću: „Budžet je sistematski i u ciframa izražen prpregled državnih prihoda i državnih rashoda, koji obeležava cilj i odnos državnih potreba i ima da posluži kao obavezan privredni plan za državno gazdinstvo u jednom budućem periodu“.³ Po B. Raičeviću: „Određene razlike u definisanju budžeta proizilaze iz razlika u pristupu izučavanju fenomena budžeta, budući da u tom pristupu dominantna može da bude pravna, ekonomska, politička, finansijska, administrativna ili socijalna komponenta.“⁴ Naredna slika nam daje prikaz još nekih definicija budžeta.

Kolm	Budžet je sistemski izrađen predlog koji važi za određeno razdoblje, donosi se redovno i u kojem se za buduće vreme predviđaju rashodi i prihodi za pokriće tih rashoda.
------	--

¹ Univerzitet Union-Nikola Tesla, Fakultet za menadžment Sremski Karlovci, mira.stev@mts.rs

² Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo Beograd

³ Todorović, M., „Nauka o finansijama“, 2 Budžet, izdanje Geca Kon, Beograd, 1933. cit.str. 11.

⁴ Raičević, B., Radičić, M., „Javne finansije“, Finansije teorija i praksa, Stilos, Novi Sad, 2001. cit.str. 336.

Duverger	Budžet je godišnji finansijski program koji predstavlja skup prihoda i rashoda utvrđenih unapred, po pravilu godišnje, na detaljan način, koji ima obavezni karakter.
Trklja	To je pravni akt koji donosi najviše zakonodavno telo u državi (parlament, skupština) u kome se za godinu dana detaljno predviđaju svi javni prihodi i rashodi, a zatim se prikazuju i namenski raspoređuju po tačno i unapred utvrđenoj budžetskoj strukturi.

Slika 1. Prikaz definicija budžeta izabranih autora

Izvor: autor

Po K. Bogoev-u: „Budžet je akt predstavničkog tela kojim se predviđaju i odobravaju prihodi i rashodi društveno-političkih zajednica za određeni budućio period, po pravilu za jednu godinu.“⁵ Ono što je zajedničko svim definicijama budžeta je: da je budžet javni i planski akt, da se donosi za jednu godinu i da predstavlja političke odnose koji vladaju u državi u kojoj se i donosi. Jednostavno rečeno, budžet je akt koji sadrži plan prihoda i rashoda za jednu kalendarsku godinu. Na narednoj slici je prikazan početak razvoja budžeta.

Engleska	1628. - „Peticija o pravu“ – da bi se uveo porez mora prethodna saglasnost parlamenta 1688. – Zakon o pravima – neophodno je da vladar dobije odobrenje parlamenta za uvođenje poreza
Francuska	1789. – „Deklaracija prava“ – da bi se uveo porez mora prethodna saglasnost parlamenta 1791. – Ustav – skupština utvrđuje javne prihode i javne rashode 1789. – „Načelo da se porez sme naplaćivati ako ima prethodno dato odobrenje Skupštine“

Slika 2. Istorija razvoja budžeta

Izvor: autor

Da zaključimo, budžet je danas postao jedan od najsnažnijih instrumenata razvojne i tekuće ekonomske politike:⁶

1. U pogledu pravne prirode budžeta postojala je široka diskusija da li je budžet zakon ili administrativni akt. Ako budžet donosi najviše predstavničko telo svake pojedinačne društveno-političke zajednice, i to po proceduri koja je karakteristična za donošenje zakona, onda on dobija sve karakteristike zakona.
2. Druga karakteristika budžeta je da je to finansijski instrument i donosi se za jednu godinu.
3. Kako ne sadrži opšta obavezna pravila i obaveze kao drugi zakoni, budžet je zakon po obliku, a ne po svom sadržaju. Po svojoj sadržini to je administrativni akt sui generis, pošto ga ne donose administrativni, već zakonodavni organi.
4. Budžetom se predviđaju javni prihodi i rashodi za jednu budžetsku godinu, odnosno njime se precizira koje će javne rashode država preuzeti na sebe u tom periodu, te koliko i kakva će sve sredstva osigurati za pokriće takvih rashoda. „Budžetom se predviđaju i raspoređuju rashodi i prihodi radi *osiguranja kontinuiteta* u finansiranju javnih funkcija i usklađivanja potrošnje države sa ekonomskom politikom i mogućnostima”.
5. U budžetu se planirani rashodi i prihodi izražavaju u novčanim (nominalnim) iznosima. Po tome što se radi o planiranim iznosima, budžet se razlikuje od bilansa, jer se bilans odnosi na prethodni period. Tek iz bilans se može videti koliko su stvarno izvršeni prihodi i rashodi, dok

⁵ Bogoev, K., „Budžet (Ekonomska leksikon), Savremena administracija, 1975. Beograd, cit. str. 102

⁶ Ristić, Ž., Komazec, S., Ristić, K., „Monetarne i javne finansije“, Etno Stil, Beograd, 2012. cit. str. 582-583

se kod budžeta stvarno izvršeni i planirani iznosi ne moraju poklapati (što je danas, redovno, slučaj u svim zemljama).

6. Dalja karakteristika budžeta je njegovo obavezno prethodno odobrenje (donosi se unapred, pre početka budžetske godine). Bez takvog odobrenja, sve do momenta dok se budžet ne donese, ne mogu se vršiti nikakvi izdaci kroz budžet. U slučaju da se budžet, iz bilo kojih razloga ne donese navreme, mora se vršiti privremeno finansiranje (jasno, na osnovu posebne odluke predstavničkog organa).

7. Budžet je, u pravilu, sistematsko predviđanje prihoda i rashoda, kao i pregled prihoda i rashoda grupisanih po vrstama i svrsi korišćenja. U prihodima se obavezno predviđaju vrste i iznosi pojedinih oblika izvora sredstava. Samo globalno donošenje plana prihoda i rashoda, bez njihove detaljne specifikacije (svrha prihoda i rashoda), nije spojivo s pojmom budžeta.

8. Svaki budžet sadrži i finansijski zakon, tj. veći ili manji broj odredaba koje treba da se odnose na izvršenje budžeta.

2. Funkcije, načela i budžetska procedura

Teorija i praksa razlikuju podelu funkcija budžeta na tradicionalne i savremene funkcije. Pomenuto je da su tradicionalne funkcije budžeta: politička, pravna, finansijsko-politička, privredno-ekonomsko politička funkcija. Kao savremene funkcije budžeta mogu se uzeti: planska i analitička funkcija.⁷ Funkcije budžeta su uslovljene ciljevima države. U zavisnosti od plana države, kojim ona želi da realizuje svoje ciljeve, razlikujemo funkcije budžeta.

Funkcije budžeta su:

1. Društvena funkcija budžeta – iz budžeta se finansiraju društvene potrebe
2. Politička funkcija budžeta – ogleda se u načinu na koji se budžet donosi i njegovom uticaju na sve sfere života, rada i razvoja konkretne zemlje.⁸
3. Pravna funkcija budžeta – budžet je pravni akt, zakon, odnosno on proizvodi pravne posledice
4. Planska funkcija budžeta – budžet je plan, koji sadrži ciljeve, sredstva i način izvršenja
5. Ekonomska funkcija budžeta – ekonomske funkcije i efekti budžeta dolaze do izražaja kroz dejstvo budžeta na alokaciju resursa, kroz redistributivnu i stabilizacionu funkciju budžeta.⁹
6. Socijalna funkcija budžeta – ogleda se u tome da se svim građanima jedne države obezbedi zadovoljenje opštih društvenih potreba
7. Redistributivna funkcija budžeta – preko javnih prihoda se vrši preraspodela DP
8. Alokativna funkcija budžeta – efikasna alokacija resursa u svim privrednim granama
9. Finansijska funkcija budžeta – ogleda se u uspostavljanju ravnoteže između rashoda i prihoda
10. Stabilizaciona funkcija budžeta – u osnovi je ravnoteža prihoda i rashoda
11. Kontrolna funkcija budžeta – u postupku izvršenja budžeta neophodna je kontrola zakonodavne nad izvršnom vlašću, odnosno skupštine nad Vladom

Funkcionalni plan predviđa osnovne funkcije, koje se raščlanjuju na podfunkcije ili funkcionalna područja za:¹⁰ opšte javne službe, odbranu, unutrašnju bezbednost, obrazovanje, nauku, kulturu i sport, socijalno osiguranje i socijalnu zaštitu, zdravstvo, urbanizam i prostorno planiranje, industriju, poljoprivredu i šumarstvo, energetiku i vodoprivredu, saobraćaj i veze, ekonomske poslove i poslove upravljanja imovinom. Finansijska praksa i teorija razlikuju nekoliko vrsta budžetskih načela. Mada ona nisu u svim zemljama ista, odnosno razlikuju se od države do države, imajući u vidu ekonomske, političke i druge činioce. Vrste budžetskih načela:

⁷ Wittmann, W., „Einführung in die Finanzwissenschaft“, III te. Stuttgart, 1972. cit. str. 34

⁸ Raičević, B., Radičić, M., „Javne finansije“, Finansijske teorija i praksa, Stilos, Novi Sad, 2001. cit. str. 337.

⁹ Musgrave, R., „Teorija javnih finansija“, Naučna knjiga, Beograd, 1973. Godina, cit. str. 5-27

¹⁰ Hrustić, H., „Javne finansije i poresko pravo“, Univerzitet Union, Pravni fakultet, Beograd, 2007. cit. str. 40-41.

1. Načelo budžetskog jedinstva – podrazumeva jedan budžet u kome su iskazani svi javni prihodi i javni rashodi. Po profesoru Raičeviću: „Međutim, treba napomenuti da pored redovnog budžeta postoje i budžeti koji se odnose na vanredne situacije i događaje, čime se odstupa od načela jedinstva budžeta i prihvata pluralitet budžeta (npr. Ratni budžet).¹¹

2. Načelo tačnosti – poznato je i po nazivu „postulat zdravih finansija“. Po B. Jelčić:¹² Da bi se postigla što veća tačnost u planiranju prihoda i time osigurala veća realnost u utvrđivanju i izvršenju rashoda, primenjuju se tri metode:

- Direktna metoda, koja se sastoji u tome što se odgovarajućim telima ostavlja potupuna sloboda u postupku utvrđivanja budžetskih prihoda i rashoda za svaku godinu.

- Automatska metoda, kod koje se prilikom sastavljanja i predlaganja budžeta uzima u obzir ostvarenje budžeta iz ranije godine ili iz ranijih godina. Prednosti ove metode ogledaju se u tome što je izrada budžeta vrlo laka i jednostavna. Nedostaci su, međutim, u tome što tela koja očekuju novčana sredstva od budžeta nastoje u prethodnoj godini odobrena sredstva potrošiti, jer će samo na temelju potrošenih sredstava „automatski“ dobiti sredstva za posmatranu godinu.

- Metoda majorizacije kod planiranja budžetskih prihoda, a s time povezano i budžetskih rashoda, sastoji se u tome da se porast društvenog proizvoda kao i prihoda iz nekoliko proteklih godina predvidi i za godinu za koju se budžet donosi.

3. Načelo univerzalnosti - javni prihodi i javni rashodi se mogu utvrditi u bruto i neto iznosu. Metod bruto budžeta podrazumeva da su u budžetu iskazani svi javni prihodi i javni rashodi. Meto neto budžeta podrazumeva da je u budžetu iskazan višak prihoda nad rashodima, odnosno, rashoda nad приходima, po svim kategorijama budžetskih korisnika.

4. Načelo realnosti – najveća odgovornost za primenu ovog načela leži na onima koji sastavljaju budžet. Odnosno, neophodno je da se realno sagleda i kategorija prihoda i kategorija rashoda. Da se realno planira, tj. da je minimalna razlika između planiranih prihoda i planiranih rashoda u budžetu. Po profesoru Beslaću: „Budžet treba da bude sačinjen prema funkcijama države i njenim ekonomskim mogućnostima, a ne spisak nerealnih zahteva budžetskih korisnika.“¹³

5. Načelo budžetske ravnoteže – sam naziv načela podrazumeva da su javni rashodi u ravnoteži s javnim приходima. Međutim, često u praksi dolazi do situacija i to: da su javni prihodi veći od javnih rashoda – suficit i da su javni rashodi veći od javnih prihoda – deficit.

6. Načelo specijalizacije – javni prihodi i javni rashodi treba da budu na osnovi jedne specifikacije. Razlikujemo:

a) kvantitativnu specijalizaciju – znači da se sredstva iz budžeta troše u iznosu u kome su predviđena,

b) kvalitativnu specijalizaciju – sredstva iz budžeta treba da se troše u svrsi za koju su i namenjena i

c) vremensku specijalizaciju – sredstva iz budžeta treba da se troše u predviđenom vremenskom intervalu

7. Načelo trajanja budžeta – budžet se donosi za jednu kalendarsku godinu

8. Načelo jasnoće budžeta – podrazumeva da je jasan izvor javnih prihoda, kao i namena javnih rashoda. Po profesoru Raičeviću: „Grupisanje (podela) prihoda može se izvršiti po tome od koga se prihodi ubiraju (od stanovništva ili privrede), sa aspekta instrumenta putem koga se ubiraju (porezi, takse, naknade, dopisnosi i slično), ili sa aspekta oblika javnih prihoda preko kojih se vrši ubiranje (porez na dobit, porez na dohodak građana, porez na nasleđe i svi drugi oblici javnih prihoda) i slično. Grupisanje (podela) rashoda može se učiniti prema korisnicima (resorni princip) i prema vrstama rashoda (funkcionalni princip).¹⁴

¹¹ Raičević, B., Radičić, M., „Javne finansije“, Finansije teorija i praksa, Stilos, Novi Sad, 2001. cit. str. 339.

¹² Jelčić, B., „Javne finansije“, Zagreb, cit. str. 514.

¹³ Beslač, M., „Fiskalna ekonomija“, PEP, Beograd, 2014. cit.str. 166

¹⁴ Raičević, B., Radičić, M., „Javne finansije“, Finansije teorija i praksa, Stilos, Novi Sad, 2001. cit. str. 340-341.

9. Načelo javnosti budžeta – znači da budžet treba da je javno dostupan, odnosno, da se svi (stanovništvo, poreski obveznici) upoznaju sa planiranim prihodima i rashodima.

Po profesoru Matejiću: „državni organi brinu za to da li će moći ubediti vladu da im obezbedi sprovođenje njihovih programa rada, vlade da li će parlamenti prihvatiti njihove planove i pristati da odobre u budžetu sredstva za njih, a parlamenti kako će se sa što manje sredstava i uz što manje opterećenja poreskih obveznika obezbediti zadovoljenje što većeg broja i obima rastućih državnih potreba.¹⁵ Pod budžetskom procedurom podrazumevamo zbir postupaka i poslova vezanih za: izradu, donošenje, izvršavanje budžeta i kontrola budžeta. Pod upravljanjem budžetom podrazumeva se sastavljanje, odobravanje i izvršenje budžeta, kontrola izvršenja budžeta, poslovanje službi državnog trezora i odgovornost državnih organa u postupku prikupljanja i korišćenja finansijskih sredstava potrebnih za zadovoljavanje javnih potreba.¹⁶ Može se slobodno reći da je budžet „politički akt“, „zakon“, odnosno predstavlja neraskidivu vezu između vlade i skupštine s kontrolnom funkcijom usmerenom ka izvršnoj vlasti.

Slika 3. Šematski prikaz budžetskog procesa (u praksi je primenjen u većini zemalja)
Izvor: autor

Budžetski sistem Republike Srbije sačinjava:¹⁷ budžet Republike, budžet Autonomne pokrajne, budžet grada Beograda, budžeti gradova – (23), budžeti opština – (150), finansijski planovi organizacija obaveznog socijalnog osiguranja (3). Integritet budžetskog sistema Republike Srbije se obezbeđuje:¹⁸ zajedničkom pravnom osnovu tj. zakonom o budžetskom sistemu, jedinstvenom budžetskom klasifikacijom, upotrebom jedinstvene dokumentacije za izradu nacarta budžeta i finansijskih planova, jedinstvenim sistemom budžetskog računovodstva, jedinstvenim kriterijumima za budžetsku kontrolu i reviziju, prenosom statističkih podataka sa jednog nivoa budžeta na drugi i principa na kojima se zasniva budžetski postupak. Zakonom o budžetu Republike Srbije uređuje se planiranje, priprema, donošenje i izvršenje budžeta Republike i budžeta teritorijalne autonomije i lokalne samouprave.¹⁹ U nastavku je dat postupak budžetske procedure u Srbiji, a koji je regulisan Zakonom o javnim prihodima i javnim rashodima (Službeni glasnik RS, br.76/91, 18/93, 22/93, 37/93, 67/93, 45/94, 42/98, 54/99, 42/98, 54/99, 22/2001, i 33/2004.).

Ključni aspekti pripreme i usvajanja budžeta obuhvataju:²⁰ određivanje prioriteta potrošnje; procene zahteva za potrošnju – naročito u vezi sa tekućim obavezama kao što su rarade u vladi, kapitalni projekti koji su u toku i izdaci na „obavezna“ davanja, kao što su penzije i ostala

¹⁵ <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zborniksadrzajzborniciz1603z16.pdf> pristup oktobar 2018.

¹⁶ Spirić, D., „Analiza sistema nadzora Skupštine jedinice lokalne samouprave nad sprovođenjem budžeta“, Savez gradova i opština Srbije, Beograd, 2010. cit.str. 17.

¹⁷ Đurović-Todorović, J., Đorđević, M., „Javne finansije“, Ekonomski fakultet, Niš, cit. str. 383-384

¹⁸ Raičević, B., „Javne finansije“, Ekonomski fakultet, Beograd, 2010. cit. str. 371

¹⁹ <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1452-4457/2015/1452-44571502043T.pdf> pristup oktobar 2018.

²⁰ Robinson, M., „Planiranje budžeta prema učinku“, Priručnik, Revidiran nacrt, CLEAR, Regional Centers for Learning on Evaluation and Results, jul 2011. cit. str. 12.

plaćanja za socijalnu zaštitu; formulacija tekućeg i kapitalnih budžeta, što zahteva različite metode pripreme budžeta, koji istovremeno moraju biti povezani; formulacija odluka o budžetskom finansiranju kao pravna ovlašćenja („kontrla iznosa“), koju može „prisvojiti“ parlament ili objaviti izvršna vlast.

Po profesoru Karavidiću: „Osnov za pripremu i izvršenje budžeta i obezbeđenje integriteta budžetskog sistema čini sistem jedinstvene budžetske klasifikacije i sastoji se od:²¹ ekonomske fklasifikacije prihoda i primanja (izvori prihoda); ekonomske klasifikacije rashoda i izdataka; organizacione klasifikacije (izdaci direktnih korisnika budžetskih sredstava sa raspodelom aproprijacija); funkcionalna klasifikacija (izrada po funkcionalnoj nameni za određenu oblast) i klasifikacija izdataka prema računovodstvenim fondovima (određenim aktivnostima ili ciljevima). Postupak pripreme budžeta se sastoji iz sledećih faza:

1. Ministarstvo finansija priprema Memorandum (sadrži jasno definisane procedure, pravila i postupke)
2. Vlada usvaja Memorandum
3. ministar finansija donosi upustvo za pripremu nacrt budžeta (prikazan srednjoročni makroekonomski okvir, primanja i izdatke, obim sredstava direktnog korisnika, instrkcje i rokove za sprovođenje budžetskog postupka...)
4. direktni korisnici prilažu finansijski plan
5. ministar finansija revidira memorandum
6. ministar finansija dostavlja Vladi nacrt budžeta sa finansijskim planovima
7. Vlada usvaja Predlog nacrt budžeta
8. Narodna skupština usvaja budžet

Budžet RS, AP, SO kao i grada Beograda se donosi za jednu kalendarsku godinu. Sastoji se iz dva dela i to: opšti i posebni deo. Opšti deo sadrži: ukupan iznos prihoda, rashoda, sa stalnom i budžetskom rezervom; bilans prihoda i rashoda po vrstama i nameni; prava i dužosti organa u izvršenju budžeta kao i mere za izvršenje budžeta. Posebni deo sadrži: prikaz rashoda po nosiocima i korisnicima budžeta, kao i po nameni za koje se prihodi koriste. Nacrt budžeta koji treba da je u saglasnosti sa bilansom javnih prihoda i rashoda, sastavlja organ nadležan za poslove budžeta. Korisnici budžeta su u obavezi da Ministarstvu finansija dostave predlog za obezbeđenje sredstava u budžetu. Predlog budžeta utvrđuje Vlada RS, izvršni organ AP, SO i grada Beograda. Budžet usvaja Skupština RS i to pre početka godine za koju se donosi, odnosno u decembru mesecu za narednu kalendarsku godinu, a u cilju nesmetanog finansiranja u skladu za zakonom. Međutim moguće je da se budžet ne donese u predviđenom roku. Tada se finansiranje vrši privremeno, odnosno, najduže tri meseca. Privremeno finansiranje vrši se srazmerno ukupno korišćenim sredstvima u istom periodu u budžetu za proteklu godinu, a najviše do jedne četvrtine ukupnih prihoda raspoređenih budžetom za prethodnu godinu uvećanim za planirani rast cena na malo.²² Ako se budžet ne donese pre 31. marta godine za koju se donosi, privremeno finansiranje se vrši za svako naredno tromesečje srazmerno korišćenim sredstvima za odgovarajuća tromesečja u istom periodu u budžetu za proteklu godinu, uvećanim za planirani rast cena na malo za ta tromesečja.²³ Ukoliko postoji potreba da se korisnici budžeta zaduže, to mogu učiniti na teret budžetskih sredstava samo uz prethodno pribavljeno odobrenje Ministarstva finansija i to kada pojedinačno ili ukupno prelaze 25% planiranih godišnjih sredstava budžeta. Ministar finansija u skladu sa uslovima koje određuje Vlada, određuje banku gde se sredstva sa računa budžeta RS, korisnika, javnih službi, fondova obaveznog socijalnog osiguranja uključuju u depozit. Sredstva sa računa budžeta autonomne

²¹ Karavidić, S., Ivković, D., Kvirgić, G., „Finansijski menadžment“, PEP, Beograd, 2013. cit. str. 248.

²² Zakon o javnim приходима i javnim rashodima (Službeni glasnik RS, br. 76/91, 18/93, 22/93, 37/93, 67/93, 45/94, 42/98, 54/99, 42/98, 54/99, 22/2001, и 33/2004.) čl. 33.

²³ Zakon o javnim приходима i javnim rashodima (Službeni glasnik RS, br. 76/91, 18/93, 22/93, 37/93, 67/93, 45/94, 42/98, 54/99, 42/98, 54/99, 22/2001, и 33/2004.) čl. 33.

pokrajine, opštine, grada, odnosno grada Beograda i budžetskih korisnika, kao i sredstva javnih službi koje se finansiraju iz budžeta autonomne pokrajine, opštine, grada, odnosno grada Beograda, uključuju se u depozit kod banke koju odredi izvršni organ autonomne pokrajine, opštine, grada, odnosno grada Beograda.²⁴ Budžet RS se donosi u formi zakona. Izvršenje budžeta, s druge strane, može se posmatrati kao jasno definisan redosled faza, kao što sledi:²⁵

- Faza ovlašćenja: na osnovu budžetske aproprijacije parlamenta, Ministarstvo finansija saopštava ministarstvima njihova prava na rashode. Priroda ovih ovlašćenja razlikuje se na međunarodnom nivou. U nekim zemljama, ovlašćenja se vrše na mesečnom nivou – to jest, svakog meseca ministarstvima se saopštava koliko novca će morati da potroše u narednom mesecu.
- Faza obaveza: obaveza je ugovor ili neki drugi obavezujući akt za izvršenje budućih plaćanja.
- Faza verifikacije: Uveravanje da su robe ili usluge prethodno regulisane ugovorom pružene i da ispunjavaju uslove ugovora.
- Faza naloga za plaćanje: u svetlu verifikacije, odobrenje za plaćanje koje treba da se izvrši daje lice koje je nezavisno od osoba koje su inicirale obavezu.
- Faza plaćanja: Plaćanje se izvršava.
- Faza računovodstva: svako plaćanje se unosi u računovodstveni sistem i njegove bitne karakteristike se beleže. U dobro razvijenom sistemu, računovodstveni sistem takođe beleži i fazu obaveza.
- Faza revizije: Vršiti se revizija računa – prvo od strane “unutrašnjih revizora” (unutar budžetskog korisnika), a zatim i od strane “spoljašnjih revizora” (glavni revizor ili državna revizorska institucija).

Budžet se izvršava ostvarivanjem prihoda na način određen zakonom i drugim propisima i stavljanjem na raspolaganje ostvarenih prihoda korisnicima sredstava u okviru rasporeda utvrđenog budžetom.²⁶ Vremenski period izvršenja budžeta je od 1. januara do 31. decembra godine za koju se donosi. Raspodela prihoda se vrši mesečnim i tromesečnim planovima za izvršenje budžeta. Kada nastane situacija neblagovremenog dotoka prihoda i samim tim se mesečni/trmesečni plan ne može uravnotežiti, tada korisnici mogu u cilju pokrića raspoređenih iznosa da koriste sredstva stalne rezerve. Sredstva koja su raspoređena tromesečnim odnosno mesečnim planom za izvršenje budžeta stavljaju se na raspolaganje korisnicima, i to:²⁷ sredstva koja su raspoređena u ukupnim iznosima, uključiv i sredstva koja su raspodeljena iz prihoda ili dela prihoda koji se ustupaju, prenosom na njihove račune; sredstva koja su raspoređena za posebne namene otvaranjem akreditiva ili prenosom na posebne račune. Odgovornost za izvršenje budžeta je na Vladi, odnosno na izvršnom organu AP, SO i grada. Naredbodavac za izvršenje budžeta RS je ministar finansija, a za budžet AP, SO, grada, lice koje je određeno njihovim opštim aktom. Način korišćenja sredstava iz budžeta treba da je zasnovano na zakonu i namensko, odnosno za način na koji se koriste sredstva iz budžeta odgovara lice koje rukovodi organom. Izveštaje o načinu izvršenja budžeta organi podnose i to: Ministarstvo finansija Vladi RS; a AP, SO, grad podnosi izvršnom organu. Budžet se tokom kalendarske godine za koju je donet može menjati i to: ako se povećaju ili smanje prihodi od planiranih; ako treba da se

²⁴ Zakon o javnim prihodima i javnim rashodima (Službeni glasnik RS, br. 76/91, 18/93, 22/93, 37/93, 67/93, 45/94, 42/98, 54/99, 42/98, 54/99, 22/2001, и 33/2004.). čl. 34. a

²⁵ Robinson, M., „Planiranje budžeta prema učinku“, Priručnik, Revidiran nacrt, CLEAR, Regional Centers for Learning on Evaluation and Results, jul 2011. cit. str. 12-13.

²⁶ Zakon o javnim prihodima i javnim rashodima (Službeni glasnik RS, br. 76/91, 18/93, 22/93, 37/93, 67/93, 45/94, 42/98, 54/99, 42/98, 54/99, 22/2001, и 33/2004.). čl. 36.

²⁷ Zakon o javnim prihodima i javnim rashodima (Službeni glasnik RS, br. 76/91, 18/93, 22/93, 37/93, 67/93, 45/94, 42/98, 54/99, 42/98, 54/99, 22/2001, и 33/2004.). čl. 40.

planirani prihodi usklade sa smanjenjem ili povećanjem rashoda i ako postoji potreba da se planirani rashodi drugačije rasporede.

Ministarstvo finansija, odnosno nadležan organ za poslove budžeta sastavlja nacrt završnog računa budžeta i to po isteku godine za koju je budžet donet. Nacrt se dostavlja Vladi RS, odnosno nadležnom izvršnom organu. Nacrt završnog računa se sastavlja na bazi izveštaja iz: evidencije o izvršenju budžeta, o izvršenju godišnjih finansijskih planova, o korišćenju sredstava sa posebnih računa, o korišćenju sredstava budžeta odobrenih na ime kredita. Pored nacrta dostavlja se i izveštaj o izvršenju budžeta, prihodima ustupljenim budžetskim korisnicima, sopstvenim prihodima i odobrenim kreditima. Vlada RS, odnosno nadležan izvršni organ utvrđuje predlog završnog računa budžeta, nakon čega ga dostavlja Narodnoj skupštini, tj. Skupštini AP, SO, grada na usvajanje. Završni račun budžeta sastoji se iz:

- opšteg dela - ukupan iznos predviđenih i ostvarenih: prihoda, rashoda; iznos sredstava izdvojenih iz budžeta u stalnu rezervu; stanje sredstava stalne rezerve na kraju godine; način pokriva deficita.
- posebnog dela – sadrži predviđeni i izvršeni raspored sredstava na način iskazan u posebnom delu budžeta
- bilansa stanja sredstava – iskazuje se stanje sredstava: nepokretnih/pokretnih stvari, prava kojima organi RS, AP, SO, grada raspolažu.

3. Transparentnost/otvorenost budžeta

Budžet države, kako posredno, tako i neposredno utiče na celokupo stanovništvo. Po njemu se može videti da li će biti blagostanja ili ne, odnosno kako će uticati na najveću kategoriju stanovništva, a to su stari, siromašna grupacija, deca. Znači budžet je najači ekonomski alat u rukama Vlade. Transparentnost budžeta je jedna od karakteristika institucija koje oblikuju okruženje budžetskog procesa.²⁸ Postoje barem tri kanala kojima povećana transparentnost može ograničiti prekomerne javne izdatke koji dovode do budžetskog deficita i javnog duga: (1) smanjenje fiskalne iluzije, (2) smanjenje asimetrije informacija između političara i birača koji mogu poboljšati odgovornost i povećati političku konkurenciju, i (3) jača primene fiskalnih pravila.²⁹ Grupa autora tvrdi da budžetski nadzor doprinosi povećanju transparentnosti budžeta.³⁰ Transparentnost u vladinim operacijama ima nekoliko dimenzija:³¹ Prvo, na agregatnom nivou, transparentnost zahteva pružanje pouzdanih informacija o namerama i prognozama vlade o fiskalnoj politici. Drugo, neophodni su detaljni podaci i informacije o vladinim poslovima, uključujući i objavljivanje sveobuhvatnih budžetskih dokumenata koji sadrže pravilno klasifikovane račune za opštu državu i procene kvazi-fiskalnih aktivnosti izvan vlade. Treća dimenzija se sastoji uglavnom od aspekata ponašanja, uključujući jasno definisana pravila o sukobu interesa za izabrane i imenovane zvaničnike, zahteve o slobodi informisanja, transparentan regulatorni okvir, otvorene javne nabavke i praksu zapošljavanja, kodeks ponašanja za poreske službenike i objavljene revizije performansi.

Nesumnjivo je da fiskalna transparentnost utiče pozitivno na ekonomski rast, kao i borbu protiv siromaštva. Vlada mora učiniti budžet što transparentnijim, kako u pogledu prihodovanja, tako i u pogledu trošenja sredstava. Informacije date stanovništvu moraju biti tačne/realne.

²⁸ VON HAGEN, J., „Budgeting Institutions for Better Fiscal Performance“, in Ed. Shah, A. (ed.) Budgeting and budgetary institutions“, 2007., cit. str. 29-31.

²⁹ Sedmihradská, L., Haas, J., „Budget transparency and fiscal performance: Do open budgets matter?“, University of Economics, Prague, Munich Personal RePEc Archive, march, 2012.

³⁰ Види: Rios, A. M., Bastida, F., Benito, B., „Budget Transparency and legislative Budgetary Oversight, An International Approach, The American Review of Public Administration, First Published, 29 decembar 2014.

³¹ Kopits, G., Craig, J., „Transparency in Government Operations“, International Monetary Fund, Washington DC, january 1998., cit. str. 1.

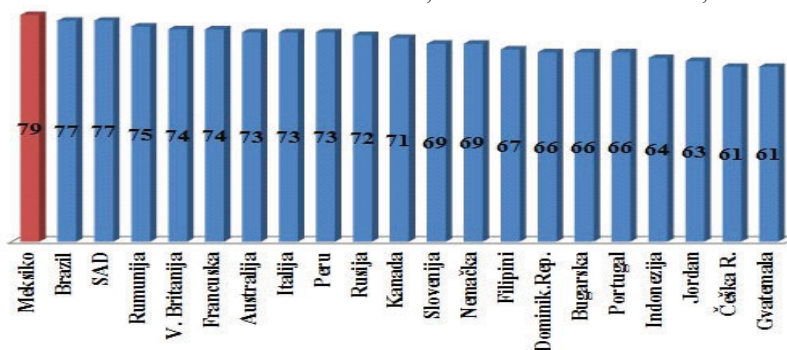
Merenjem transparentnosti se bave brojne svetske organizacije, kao što su: Međunarodni monetarni fond, Svetska banka, OEBS... Kodeks MMF-a o fiskalnoj transparentnosti i najbolje prakse OEBS-a za transparentnost budžeta pozivaju vlade da uključe u svoje budžete alternativne scenarije makroekonomskih predviđanja koje mogu pomoći da se osigura vjerodostojnost fiskalnih prognoza i da su postavke fiskalne politike robusne za niz makroekonomskih ishoda; usklađivanje metodologija i standarda za fiskalno prognoziranje, budžetiranje i izveštavanje takođe može pomoći u eliminisanju neobjašnjivih nedoslednosti između prognoze i rezultata.³² „Smanjenje transparentnosti budžeta je zabrinjavajuće zbog globalnog konteksta rastuće nejednakosti, ograničenja medija i građanske slobode i slabljenje povjerenja između građana i njihovih vlada. Građani svake zemlje na svijetu imaju pravo da znaju kako njihova vlada podiže i troši javna sredstva. „ – Varren Krafchik, izvršni direktor IBP-a³³ Indeks otvorenosti budžeta (Open budget index – OBI) je međunarodno istraživanje transparentnosti budžeta, gde se zemlje rangiraju od 0 do 100. Smatra se da sve zemlje koje se nalaze u rasponu od 61-100 imaju kvalitetnu, dobru transparentnost budžeta, ostale zemlje koje se nalaze od 0-60, smatra se da je transparentnost budžeta nedovoljna. S tim što se mora napomenuti da se rangiranje vrši s obzirom na rang transparentnosti, učešća javnosti i budžetskog nadzora.

Grafikon 1. Prikaz najbolje rangiranih zemalja sveta po transparentnosti budžeta 2017. godine

Izvor: autor na osnovu podataka <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/open-budget-index-rankings/> pristup oktobar 2018.

Zemlje koje se nalaze u prvoj grupi od 81-100 (ukupno njih 5), imaju najbolju transparentnost budžeta i to su Novi Zeland i Južna Afrika 89/100, a leđi ih Švedska 87/100, Norveška 85/100.

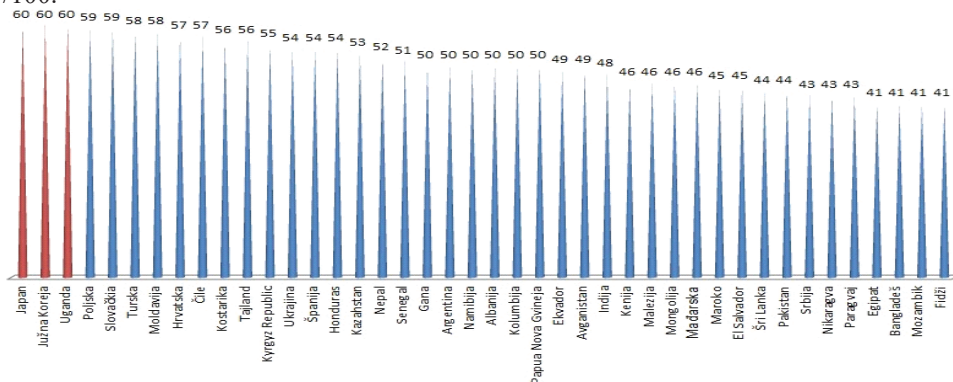
Grafikon 2. Prikaz druge grupe rangiranih zemalja sveta 61-80/100 (njih 21) po transparentnosti budžeta 2017. godine

Izvor: autor na osnovu podataka <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/open-budget-index-rankings> pristup oktobar 2018.

³² Sarr, B., „Credibility and Reliability of Government Budgets: Does Fiscal Transparency Matter?“ Working Papers, in-depth research on budget transparency, participation, and accountability, International budget partnership, number 5., avgust 2015., cit. str. 27.

³³ <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/> pristup oktobar 2018.

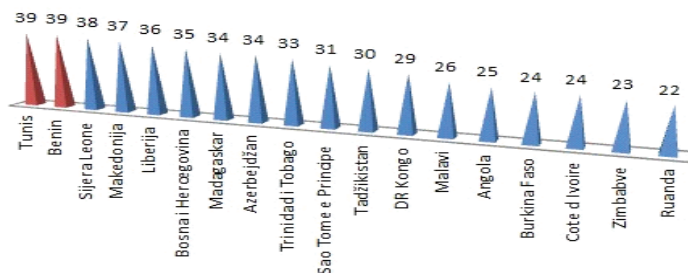
U drugoj grupi po transparentnosti prednjači Meksiko 79/100, a na zadnjem mestu je Gvatemala 61/100.

Grafikon 3. Prikaz treće grupe rangiranih zemalja sveta po transparentnosti budžeta 41-60/100 2017. godine

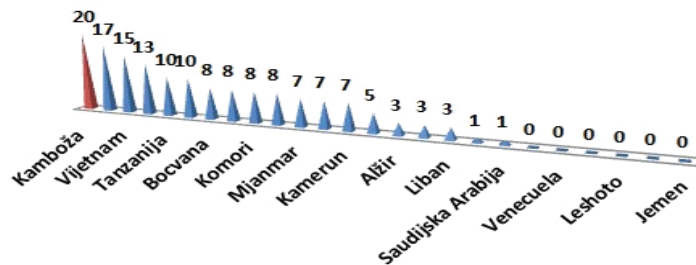
Izvor: autor na osnovu podataka <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/open-budget-index-rankings/> pristup oktobar 2018.

U treću grupu od 41-60/100 spadaju zemlje za koje se smatra da su dostupne ograničene informacije o transparentnosti budžeta (njih ukupno 42). Prednjače Japan, Južna Koreja i Uganda 60/100. Zanimljivo je napomenuti da je Srbija u ovoj grupi i to 43/100, mada će u nastavku biti detaljnije prikazana transparentnost budžeta Srbije kroz sve tri stavke.

Grafikon 4. Prikaz četvrtne grupe rangiranih zemalja sveta po transparentnosti budžeta 21-40/100 2017. godine

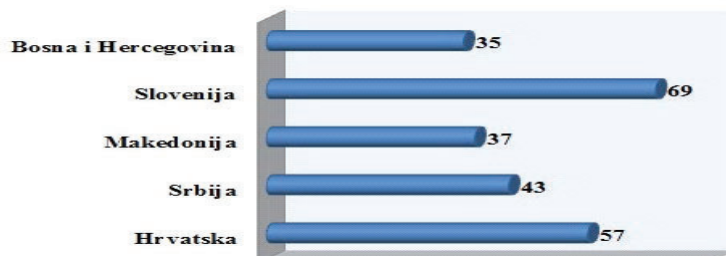
Izvor: autor na osnovu podataka <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/open-budget-index-rankings/> pristup oktobar 2018.

Grafikon 5. Prikaz pete grupe rangiranih zemalja sveta po transparentnosti budžeta 0-21/100 2017. godine

Izvor: autor na osnovu podataka <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/open-budget-index-rankings/> pristup oktobar 2018.

Od 21-40/100 pripadaju zemlje čije informacije o budžetu koje su dostupne su minimalne (njih ukupno 18), a u grupu zemalja koje imaju vrlo malo dostupnih informacija ili uopšte nemaju rangirane su od 0-20/100 (to je grupa od ukupno 27 zemalja).

Grafikon 6. Prikaz država bivše SFRJ po transparentnosti budžeta u 2017. godine
Izvor: autor na osnovu podataka <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/open-budget-index-rankings/> pristup oktobar 2018.

Srbija je na trećem mestu, iza Slovenije i Hrvatske, ali je bitno napomenuti da je Slovenija jedina zemlja bivše SFRJ koja je u drugoj grupi zemalja po transparentnosti budžeta od 61-80/100. odnosno zauzima 69 mesto. Što se naše zemlje tiče ona je rangirana u 2017. godini na 43 od 100 po transparentnosti budžeta. Znači da pruža organičene informacije o budžetu.

Grafikon 7. Grafički prikaz indeksa transparentnosti budžeta RS od 2008. do 2017. godine.³⁴
2008. godine Srbija je bila 46/100, 2010. godine 54/100, 2012. godine 39/100, 2015. godine 47/100. Može se zaključiti da je Srbija bila u trećoj grupi posmatrani period, izuzev 2012. godine kada se nalazila na u grupi zemalja koje su dostavljale minimalne informacije o budžetu. Što se tiče kriterijuma – učešća javnosti u budžetskom procesu Srbija je rangirana na 2/100 u 2017. godini, kao i Albanija, dok je Hrvatska na 26/100. Kriterijum – budžetski nadzor, odnosno u kojoj se meri vrši, obezbeđuje budžetski nadzor, Srbija je na 83/100 u 2017. godini. Znači da revizorska institucija obavlja adekvatan nadzor nad budžetom. Global Initiative for Fiscal Transparency (GIFT) – sadrži 10 principa visokog nivoa o transparentnosti budžeta, učešću i odgovornosti i to:³⁵ Pristup fiskalnim informacijama (sadrži četiri principa) i upravljanje fiskalnom politikom (sadrži šest principa).

4. Budžetska kontrola i revizija

Razvoj kontrole u Srbiji

Nastanak i razvoj kontrole u našoj zemlji dug je skoro dva veka. Naredna slika nam daje prikaz kako se kontrola razvijala od Kneževine Srbije do današnjih dana.

Ustav Kneževine Srbije	Glava deseta – O finansiji (azandarstvu)
------------------------	--

³⁴ <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/results-by-country/country-info/?country=rs#transparency> pristup oktobar 2018.

³⁵ <http://www.fiscaltransparency.net/GIFT-High-Level-Principles-2012-08-ENG.pdf> pristup oktobar 2018.

-Sretenjski Ustav 1835	107) Knjaz i državni Sovjet postaviće glavnu računđinicu, koja će pregledati sve račune finansije, i motriti, da se narodni novci ne troše na druge potrebe, razvje na one, koju su Skuppštinom narodnom odobrene. ³⁶
Ustav Kraljevine Srbije 1888.	Deo 11. Glavna kontrola Čl. 180. „Za pregled državnih računa postoji Glavna Kontrola kao osobeno nadležstvo i računski sud. Čl. 182. „Glavna Kontrola pregleda, ispravlja i likvidira račune opšte administracije i svih računopolagača prema državnoj kasi. Ona motri da se ne prekorači nijedan izdatak po budžetu i da se ne dogodi nikakvo prenašanje suma iz jedne budžetske partije u drugu. Ona završuje račune svih državnih uprava i dužna je prikupljati sve dokaze i sva potrebna obaveštenja.“ ³⁷
Ustav Kraljevine SHS 1921.	Čl. 118. „Za pregled državnih računa i nadziranje nad izvršenjem državnog i oblasnih budžeta postoji Glavna Kontrola kao vrhovni računski sud. Glavna Kontrola pregleda, ispravlja i likvidira račune opšte administracije i svih računopolagača prema državnoj blagajnici. Ona motri da se ne prekorači ni jedan izdatak po budžetu i da se neka suma ne prenosi iz jedne budžetske partije u drugu. Ona završuje račune svih državnih uprava i dužnaje prikupljati sve potrebne dokaze i obaveštenja.“ ³⁸
Ustav Kraljevine Jugoslavije 1931.	Član 107. „Za pregled državnih računa i nadziranje nad izvršenjem državnog i samoupravnih budžeta postoji Glavna kontrola kao vrhovni računski sud.“ ³⁹
Zakon o kontrolno-računskoj komsiji 1945. (Sl. List DFJ, br. 21/1945)	Kontrolu vrši Kontrolno računska komisija
Zakon o društvenom knjigovodstvu (Sl. List FNRJ br. 43/1959)	Formirana Služba društvenog knjigovodstva (SDK)
Zakon o platnom prometu (Sl. List SRJ br. 53/1992)	Služba za platni promet
Zakon o platnom prometu (Sl. List SRJ, br. 27/98., 74/99., 28/00., 73/00., 71/01)	Zavod za obračun i plaćanje
Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji (Sl. Glasnik RS br. 101/05., 54/07., 36/10)	Državna revizorska institucija

*Slika 4. Prikaz razvoja kontrole kroz istoriju
Izvor: autor*

³⁶ Ustav Kneževine Srbije-Sretenjski Ustav 1835. čl. 9.

³⁷ Ustav Kraljevine Srbije, 1888. čl. 180. i 182.

³⁸ Ustav Kraljevine SHS, 1921.1921. čl. 118.

³⁹ Ustav Kraljevine Jugoslavije, 1931. čl. 107.

Razlikujemo sledeće vrste budžetske kontrole i to: interna kontrola, budžetska inspekcija, institucija interne revizije i državna revizorska institucija. Interna kontrola akcentat stavlja na operativno poslovanje. Možemo slobodno reći da je reč o „preventivnoj kontroli“, odnosno njen cilj je da se spreče greške. Interna kontrola je fokusirana na primenu zakona i zakonskih procedura, ekonomično/efikasno čuvanje sredstava i pouzdanost podataka i računa. Manjkavost ove vrste kontrole je subjektivnost (slaba kritika, osvetoljubivost, da se ne zameramo...). Budžetska inspekcija se formira u okviru Ministarstva finansija. Ona se bavi kontrolom primene zakona i procedura u oblasti finansijskog poslovanja kao i ocenom interne kontrole. Institucija interne revizije se ne bavi operativnim poslovanjem iz čega proizilazi da je nezavisna. Obavlja poslove koji treba da rezultiraju unapređenjem postojećih procedura. Takođe, analizira rizik i kvalitet uspostavljenih kontrola. Njen karakter nije preventivan, već je cilj analiza onoga što se desilo.

Državna revizorska institucija

Državna revizorska institucija (u daljem tekstu DRI) je najviši državni organ u oblasti revizije javnih sredstava u Srbiji. Po Stanojeviću: „Posebno treba naglasiti da je DRI preuzela dosta poslova Službe društvenog knjigovodstva i uustpostavila novo sistemsko uređenje državne revizije“. ⁴⁰ U najširem smislu, DRI kao najviši državni organ ulazi u organizaciju javne vlasti SRBije (ali ne i u organizaciju javne uprave), sa neznatnim svojstvima državnog organa, a sa mnogo više svojstava posebne državne organizacije. ⁴¹ Državna revizorska institucija ima za cilj jačanje demokratske kontrole svih državnih institucija. DRI počiva na dva osnovna načela, a to su načelo samostalnosti i načelo nezavisnosti. Da bi ovakva institucija dostigla određenu i neophodnu efikasnost a i da bi raspolagala kredibilitetom potrebnim da bi se postavljena misija ostvarila na zadovoljavajući način neophodno je da bude nezavisna i da se ta nezavisnost ostvari kroz: ⁴² organizacionu nezavisnost, funkcionalnu nezavisnost, finansijsku samostalnost, personalnu nezavisnost, političku neutralnost institucije i zaposlenih u njoj i javnost rada.

Državna revizorska institucija za svoj rad odgovara Narodnoj skupštini. Ima svojstvo pravnog lica, odnosno ona može osnivati svoje jedinice i izvan sedišta (Beograd), ali te jedinice ne mogu imati svojstvo pravnog lica. Organizacija, poslovi, nadležnost, akta, prava i obaveze..., DRI je regulisana Zakonom o Državnoj revizorskoj instituciji (Sl. Glasnik RS, br. 101/2005., 54/2007., i 36/2010). Poslove koje obavlja DRI su: planira i realizuje reviziju; donosi pravne akte u skladu sa ZDRI; podnosi izveštaj o radu; pruža pomoć Skupštini, Vladi i drugim državnim organima; obavlja i savetodavnu funkciju prema korisnicima javnih sredstava; obavlja poslove iz oblasti obrazovanja, sticanja zvanja, polaganja ispita za državnog revizora/ovlašćeni državni revizor; saraduje sa međunarodnim organizacijama iz oblasti revizije i računovodstva....

Predmet revizije u skladu sa ZDRI su: ⁴³ primanja i izdaci u skladu sa propisima o budžetskom sistemu i propisima o javnim prihodima i rashodima; finansijski izveštaji, finansijske transakcije, obračuni, analize i druge evidencije i informacije subjekata revizije; pravilnost poslovanja subjekata revizije u skladu sa zakonom, drugim propisima i datim ovlašćenjima; svrsishodnost raspolaganja javnim sredstvima u celosti ili u određenom delu; sistem finansijskog upravljanja i kontrole budžetskog sistema i sistema ostalih organa i organizacija koje su subjekt revizije Institucije; sistem internih kontrola, interne revizije, računovodstvenih i finansijskih postupaka kod subjekata revizije; akta i radnje subjekata revizije koje proizvode ili mogu proizvesti finansijske efekte na primanja i izdatke korisnika javnih sredstava, imovinu države, zaduživanje i davanje garancija kao i na svrsishodnu upotrebu sredstava kojima raspolažu subjekti revizije; pravilnost rada organa rukovođenja, upravljanja i drugih

⁴⁰ Stanojević, Lj., Vidovičić, Z., „Revizija javnog sektora“, Beograd, 2014. cit. str. 14.

⁴¹ Dabić, Lj., „Nastanak, uspostavljanje i razvoj DRI u pravnom sistemu Srbije“, Finansije, Godina LXXII br. 1-6/2017. cit. str. 41.

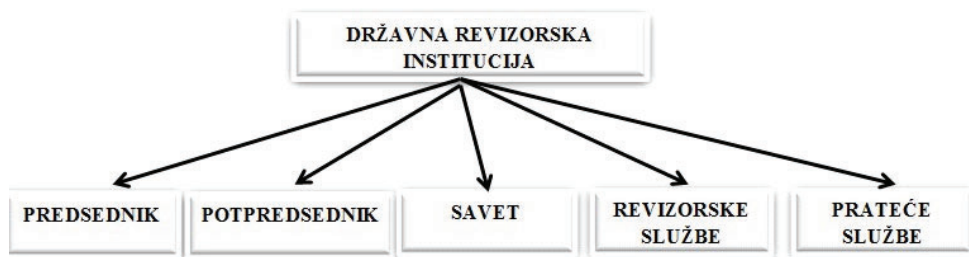
⁴² Karavidić, S., Ivković, D., Kvirgić, G., „Finansijski menadžment“, PEP, Beograd, 2013. cit. str. 266.

⁴³ Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji (Sl. Glasnik RS, br. 101/2005., 54/2007., 36/2010). čl. 9.

odgovornih lica nadležnih za planiranje, izvođenje i nadzor poslovanja korisnika javnih sredstava; druge oblasti predviđene posebnim zakonima.

Ona je ovlašćena da vrši kontrolu svih budžetsih korisnika, kao i nosioce zakonodavne i izvršne vlasti na nivou i Republike i lokalne samouprave, svih privrednih društva u kojima organi države imaju kapital... Odnosno, subjekti revizije u skladu sa ZDRI su:⁴⁴ direktni i indirektni korisnici budžetskih sredstava Republike, teritorijalnih autonomija i lokalnih vlasti u skladu sa propisima kojima se uređuje budžetski sistem i sistem javnih prihoda i rashoda; organizacije obaveznog socijalnog osiguranja; budžetski fondovi osnovani posebnim zakonom ili podzakonskim aktom; Narodna banka Srbije u delu koji se odnosi na korišćenje javnih sredstava i na poslovanje sa državnim budžetom; javna preduzeća, privredna društva i druga pravna lica koje je osnovao direktni odnosno indirektni korisnik javnih sredstava; pravna lica kod kojih direktni odnosno indirektni korisnici imaju učešće u kapitalu odnosno u upravljanju; pravna lica koja su osnovala pravna lica u kojim država ima učešće u kapitalu odnosno u upravljanju; pravna i fizička lica koja primaju od Republike, teritorijalnih autonomija i lokalnih vlasti dotacije i druga bespovratna davanja ili garancije; subjekti koji se bave prihvatanjem, čuvanjem, izdavanjem i korišćenjem javnih rezervi; političke stranke, u skladu sa zakonom kojim se uređuje finansiranje političkih stranaka; korisnici sredstava EU, donacija i pomoći međunarodnih organizacija, stranih vlada i nevladinih organizacija; ugovorna strana u vezi sa izvršenjem međunarodnih ugovora, sporazuma, konvencija i ostalih međunarodnih akata, kada je to određeno međunarodnim aktom ili kada to odredi ovlašćeni organ; i drugi subjekti koji koriste sredstva i imovinu pod kontrolom i na raspolaganju Republike, teritorijalnih autonomija, lokalnih vlasti ili organizacija obaveznog socijalnog osiguranja.

Naredna slika daje prikaz organa DRI.

Slika . Organizaciona šema Državne revizorske institucije Republike Srbije

Izvor: autor

Savet je najviši organ i sastoji se od pet članova (predsednik, potpredsednik i tri člana), s tim što je predsednik Saveta i predsednik DRI, a odluke se donose većinom glasova. Poslovi koje obavlja Savet DRI su: donosi poslovnik o radu, godišnji program revizije, pravne akte kojima se utvrđuje postupak revizije, finansijski plan, završni račun, godišnji iveštaj o radu... Savet bira i razrešava Narodna skupština RS većinom glasova. Mandat članova Saveta je pet godina s tim što najviše dva puta se mogu birati. Važno je naglasiti da je predsednik DRI ujedno i generalni državni revizor. Kao generalni državni revizor, predsednik Institucije ima sledeće nadležnosti:⁴⁵ odobrava i usmerava raspored poslova iz nadležnosti Institucije tako što utvrđuje i sprovodi program rada i potpisuje akta Institucije; propisuje pravila i donosi smernice i instrukcije za sprovođenje pojedinačnih faza revizije; može odrediti službeno nadziranje sprovođenja zadataka revizije i u vezi s tim doneti odluku o nadziranju; predlaže članove ispitne Komisije; potpisuje sertifikate za revizorska zvanja državni revizor i ovlašćeni državni revizor; ima druge nadležnosti i obavlja druge poslove u skladu sa ovim zakonom. Kao rukovodilac, predsednik

⁴⁴ Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji (Sl. Glasnik RS, br. 101/2005., 54/2007., 36/2010) čl. 10.

⁴⁵ Закон о Државној ревизорској институцији (Сл. Гласник РС, бр. 101/2005., 54/2007., 36/2010), чл. 25.

Institucije ima sledeće nadležnosti: predlaže Savetu godišnji finansijski plan Institucije; podnosi Savetu godišnji izveštaj i posebne izveštaje o radu Institucije; naredbodavac je za sredstva Institucije; odlučuje o radnopravnim pitanjima u Instituciji i u vezi s tim donosi odluke; određuje radne zadatke u Instituciji i u vezi s tim može donositi odluke; ima druge nadležnosti i obavlja druge poslove određene zakonom.

Zaključak

Budžet države, kako posredno, tako i neposredno utiče na celokupo stanovništvo. Po njemu se može videti da li će biti blagostanja ili ne, odnosno kako će uticati na najveću kategoriju stanovništva, a to su stari, siromašna grupacija, deca. Znači budžet je najači ekonomski alat u rukama Vlade. Da zaključimo budžetski proces mora biti transparentan. Iz tog razloga se uradila analiza transparentnosti budžeta i to po Indeksu otvorenosti budžeta (Open budget index – OBI), a to je međunarodno istraživanje transparentnosti budžeta, gde se zemlje rangiraju od 0 do 100. Smatra se da sve zemlje koje se nalaze u rasponu od 61-100 imaju kvalitetnu, dobru transparentnost budžeta, ostale zemlje koje se nalaze od 0-60, smatra se da je transparentnost budžeta nedovoljna. S tim što se mora napomenuti da se rangiranje vrši s obzirom na rang transparentnosti, učešća javnosti i budžetskog nadzora. Zemlje koje se nalaze u prvoj grupi od 81-100 (ukupno njih 5), imaju najbolju transparentnost budžeta i to su Novi Zeland i Južna Afrika 89/100, a leđi ih Švedska 87/100, Norveška 85/100. S druge strane, najlošije rangirane zemlje su Saudijska Arabija, Venecuela, Leshoto, Jemen.

Srbija je na trećem mestu, iza Slovenije i Hrvatske, ali je bitno napomenuti da je Slovenija jedina zemlja bivše SFRJ koja je u drugoj grupi zemalja po transparentnosti budžeta od 61-80/100. odnosno zauzima 69 mesto. Što se naše zemlje tiče ona je rangirana u 2017. godini na 43 od 100 po transparentnosti budžeta. Znači da pruža organske informacije o budžetu. 2008. godine Srbija je bila 46/100, 2010. godine 54/100, 2012. godine 39/100, 2015. godine 47/100. Može se zaključiti da je Srbija bila u trećoj grupi posmatrani period, izuzev 2012. godine kada se nalazila na u grupi zemalja koje su dostavljale minimalne informacije o budžetu. Što se tiče kriterijuma – učešća javnosti u budžetskom procesu Srbija je rangirana na 2/100 u 2017. godini, kao i Albanija, dok je Hrvatska na 26/100. Kriterijum – budžetski nadzor, odnosno u kojoj se meri vrši, obezbeđuje budžetski nadzor, Srbija je na 83/100 u 2017. godini. Znači da revizorska institucija obavlja adekvatan nadzor nad budžetom. Nesumljivo je da je DRI doprinela boljem plasmanu Srbije u pogledu transparentnosti budžeta, s tim što je nesumljivo da se još niz mera mora preduzeti kako bi pozicija Srbije bila još bolja.

Literatura

1. Beslać, M., „Fiskalna ekonomija“, PEP, Beograd, 2014.
2. Bogoev, K., „Budžet (Ekonomski leksikon), Savremena administracija, 1975. Beograd
3. VON HAGEN, J., „Budgeting Institutions for Better Fiscal Performance., in Ed. Shah, A. (ed.) Budgeting and budgetary institutions“
4. Dabić, Lj., „Nastanak, uspostavljanje i razvoj DRI u pravnom sistemu Srbije“, Finansije, Godina LXXII br. 1-6/2017. cit. str. 41.2007.
5. Đurović-Todorović, J., Đorđević, M., „Javne finansije“, Ekonomski fakultet, Niš
6. Zakon o javnim prihodima i javnim rashodima (Službeni glasnik RS, br. 76/91, 18/93, 22/93, 37/93, 67/93, 45/94, 42/98, 54/99, 42/98, 54/99, 22/2001, и 33/2004.)
7. Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji (Sl. Glasnik RS, br. 101/2005., 54/2007., 36/2010)
8. Jelčić, B., „Javne finansije“, Zagreb
9. Karavidić, S., Ivković, D., Kvirgić, G., „Finansijski menadžment“, PEP, Beograd, 2013.
10. Kopits, G., Craig, J., „Transparency in Government Operations“, International Monetary Fund, Washington DC, january 1998.
11. Musgrave, R., „Teorija javnih finansija“, Naučna knjiga, Beograd, 1973. godina
12. Raičević, B., „Javne finansije“, Ekonomski fakultet, Beograd, 2010.
13. Raičević, B., Radičić, M., „Javne finansije“, Finansije teorija i praksa, Stilos, Novi Sad, 2001.
14. Rios, A. M., Bastida, F., Benito, B., „Budget Transparency and legislative Budgetary Oversight, An International Approach, The American Review of Public Administration, First Published, 29 decembar 2014.
15. Ristić, Ž., Komazec, S., Ristić, K., „Monetarne i javne finansije“, Etno Stil, Beograd, 2012.
16. Robinson, M., „Planiranje budžeta prema učinku“, Priručnik, Revidiran nacrt, CLEAR, Regional Centers for Learning on Evaluation and Results, jul 2011.
17. Sarr, B., „Credibility and Reliability of Government Budgets: Does Fiscal Transparency Matter?“ Working Papers, in-depth research on budget transparency, participation, and accountability, International budget partnership, number 5., avgust 2015.
18. Sedmihradská, L., Haas, J., „Budget transparency and fiscal performance: Do open budgets matter?“, University of Economics, Prague, Munich Personal rePEc Archive, march, 2012.
19. Stanojević, Lj., Vidović, Z., „Revizija javnog sektora“, Beograd, 2014.
20. Spirić, D., „Analiza sistema nadzora Skupštine jedinice lokalne samouprave nad sprovođenjem budžeta“, Savez gradova i opština Srbije, Beograd, 2010.
21. Todorović, M., „Nauka o finansijama“, 2 Budžet, izdanje Geca Kon, Beograd, 1933.
22. Ustav Kneževine Srbije-Sretenjski Ustav 1835.
23. Ustav Kraljevine Srbije, 1888.
24. Ustav Kraljevine SHS, 1921.
25. Ustav Kraljevine Jugoslavije, 1931.
26. Hrustić, H., „Javne finansije i poresko pravo“, Univerzitet Union, Pravni fakultet, Beograd, 2007.
27. Wittmann, W., „Einführung in die Finanzwissenschaft“, III te. Stuttgart, 1972.
28. <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zborniksadrzajzborniciz1603z16.pdf> приступ октобар 2018.
29. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1452-4457/2015/1452-44571502043T.pdf> приступ октобар 2018.
30. <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/> pristup oktobar 2018.

31. <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/open-budget-index-rankings/>
приступ октобар 2018.
32. <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/results-by-country/country-info/?country=rs#transparency> pristup oktobar 2018
33. <http://www.fiscaltransparency.net/GIFT-High-Level-Principles-2012-08-ENG.pdf>
pristup oktobar 2018.

**POLITIKE REGIONALNOG RAZVOJA I NJIHOV UTJECAJ NA GOSPODARSKI
RAZVOJ ZEMLJE****Sažetak**

Politika regionalnog razvoja sustavna je djelatnost koju vode tijela državne, odnosno entitetskih vlasti i to na način se pomaže i podupire ravnomjeran i održiv gospodarski, a time i sveukupan društveni razvoj na cijelom teritoriju države.

Politika regionalnog razvoja označava cjelovit i usklađen skup ciljeva, prioriteta, mjera i aktivnosti usmjerenih na poticanje dugoročnog gospodarskog rasta i ukupno povećanje kvalitete života sukladno načelima održivog razvoja, usmjerenog na smanjenje regionalnih razlika.

Uloga države po ovom pitanju je determinirajuća i sa vlastima na regionalnoj razini treba doprinjeti kreiranju razvojnih strategija u cilju poboljšanja kvalitete života svih stanovnika.

Cilj ovoga rada je ukazati na značaj regionalnog razvoja radi ravnomjernog i održivog gospodarskog i time sveukupnog društvenog razvoja zemlje. Kako bi se ovo postiglu ključnu ulogu imaju regionalne razvojne agencije koje imaju značajnu ulogu u implementaciji razvojnih strategija. Agencije za razvoj u načelu su vladine organizacije koje djeluju pri nadležnim ministarstvima.

Ključne riječi: regija, regionalna razvojna agencija, regionalna nejednakost

Summary

The policy of regional development is a systematic activity run by state or entity authorities, in a way that assists and supports a balanced and sustainable economic and therefore overall social development on the entire territory of the state.

The Regional Development Policy indicates a comprehensive and harmonized set of goals, priorities, measures and activities aimed at stimulating long-term economic growth and total quality of life growth in accordance with the principles of sustainable development aimed at reducing regional differences.

The role of the country on this issue is decisive and with the regional authorities it should contribute to the development of development strategies aimed at improving the quality of life of all citizens.

The aim is to point to the importance of regional development for the sake of a balanced and sustainable economic and thus overall social development of the country. In order to achieve this, regional development agencies have a key role to play in implementing development strategies. Development agencies are, in principle, governmental organizations working in the relevant ministries.

Key words: region, regional development agency, regional inequality

1. Uvod

Regionalni razvoj predstavlja ključni instrument za podršku i ubrzavanje procesa socijalnih i ekonomskih reformi te pripreme temelja za pristupanje Europskoj Uniji. Regije daju okvir u kojem se proces razvija. **Regija** (latinski *regio*), kraj, predjel, područje, okružje, pokrajina, zemlja, dio, sloj, strana. U geografiji, područje koje je jasno obilježeno nekim zajedničkim

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt, www.eubd.edu.ba

prirodnim, društvenim ili prirodno-društvenim značajkama.² **Ekonomska regija** je jedinstven ekonomski prostor od nekoliko lokalnih jedinica koje imaju zajedničke ekonomske odnose.

Regionalne razvojne agencije (RRA) su ključne institucije koje planiraju, organiziraju i provode proces regionalnog razvoja. Aktivnosti koje provode RRA su regionalno strateško planiranje razvoja malih i srednjih poduzeća; različiti vidovi obuka; marketing i promocija; razvoj inovacijskih centara; razvoj ruralnih područja; razvoj turizma; privlačenje direktnih stranih investicija; učešće u programima koje financira EU i dr.

Regionalne razvojne agencije mogu se financirati na razne načine, ali ih najčešće osnivaju i u većoj mjeri financiraju nacionalne vlade i/ili općine.

Politika regionalnog razvoja definira se kao javna politika, to jest sustavna djelatnost koju vodi središnja državna vlast pomažući i podupirući ravnomjeran i održiv gospodarski i cjelokupni društveni razvoj na teritoriju države.³

Regionalna politika potencira koristi dvaju temeljnih ciljeva: povećanja učinkovitosti nacionalnog gospodarstva, s jedne strane, i uravnoteženog razvoja pojedinih područja, važnog čimbenika tradicionalne regionalne politike, s druge strane. Problemi regionalnog razvoja, politike i planiranja zahtijevaju interdisciplinarni i međusektorski pristup njihovom rješavanju i suradnju između različitih subjekata.

Promatrano u kontekstu Europske unije regionalna politika predstavlja posebnu vrstu politike koja je usmjerena na povećanje konkurentnosti gospodarstva onih područja koja zaostaju za europskim prosjekom. U tom pogledu, opći ciljevi regionalne politike nastoje se postići usmjeravanjem investicija u dugoročne projekte razvoja, poticanje ljudskog kapitala i bolji pristup tržištu radne snage kao i izgradnji fizičke infrastrukture. Iz toga proizlazi kako je suvremena regionalna politika ujedno i aktivna razvojna politika koja nastoji zaustaviti i spriječiti daljnje širenje neujednačenosti u stupnju razvoja među različitim dijelovima EU.

2. Kriterij za definiranje veličine regije

Razni su kriteriji po kojima se regije definiraju. Isto tako, postoje različiti kriteriji koji se koriste za podjelu teritorija u regije. S obzirom na kriterije koji služe za podjelu teritorija u regije postoje pretežno dvije vrste regija nastalih na nekom teritoriju, a to su:

- političke regije - nastale kao izraz političke volje, točnije one služe kao mjesto na kojem određene razine vlasti obnašaju svoje ovlasti, posebno vezane za regionalne politike.
- funkcionalne regije - određene su analitičkim parametrima te nastaju grupiranjem po zemljopisnim kriterijima ili pak po društveno - ekonomskim kriterijima.

3. Politike regionalnog razvoja u Europske unije

Europska regionalna politika zasniva se na „financijskoj solidarnosti“. Države Europske unije nisu isto razvijene. Postoje i velike razlike u regionalno - ekonomskoj razvijenosti unutar pojedinih država članica Europske Unije. U cilju ostvarivanja ekonomskog i socijalnog izjednačavanja unutar cjelokupnog prostora Unije određeni dio novčanih sredstava iz proračuna Europske unije usmjerava se prema manje razvijenim državama kako bi se

² Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52251>

³Tolušić, E. (2011) Regionalni razvoj Republike Hrvatske s posebnim osvrtom na Virovitičko-podravsku županiju, Praktični menadžment, Vol. 2, No. 2, str. 92.

premostile razlike u razvijenosti između pojedinih regija. Zbog ovih razlika regionalna politika EU usmjerena je na financiranje projekata od kojih korist imaju regije, odnosno lokalna zajednice a time i sami građani.

Regionalnom politikom EU, obaveza članica je da uvedu administrativnu podjelu u skladu sa NUTS klasifikacijom (*Nomenclature of Units for Territorial Statistics - Nomenklatura jedinica za teritorijalnu statistiku*).⁴ Države koje nisu članice EU nemaju obvezu uvoditi ovu vrstu klasifikacije. NUTS klasifikacija bazira se na tri osnovne podjele:

- NUTS 1 - 3 do 7 miliona stanovnika (razina vlade)
- NUTS 2 - 800.000 do 3 miliona stanovnika (razina provincije/okruga)
- NUTS 3 - 150 do 800 tisuća stanovnika (razina zajednice općina)

Više NUTS 1 regija imaju mnogoljudnije članice EU. Tako Njemačka ima 16 NUTS 1 regija, Francuska - 9, Italija - 5, Grčka - 4, Španjolska - 7, Velika Britanija - 12.⁵

Evropska unija zahtjeva uvođenje NUTS 3 podjele, odnosno podjele na teritorijalne jedinice koje imaju između 150.000 i 800.000 stanovnika, kao uvjet da bi zemlja mogla pristupiti strukturnim fondovima. NUTS 3 podjela se naročito zahtjeva za potrebe prekogranične saradnje, sa izraženom ulogom lokalnih zajednica.

NUTS 2 podjela se zahtjeva u svrhu planiranja državnih razvojnih strategija u oblasti regionalnog razvoja, socijalne politike, industrijske politike i politike državnih pomoći nerazvijenim regionima sa visokim stupnjem nezaposlenosti i socijalnih problema. S obzirom na navedeno, formiranje regija je započelo i zemljama u kojima takve regije nisu postojale, a sve u svrhu pristupa europskim fondovima.

Sredstva EU za ujednačavanje regionalnog razvoja nisu dostupna samo državama članicama, već i zemljama koje su u postupku pridruživanja Uniji. Međutim, kao posebna stavka u regionalnoj politici EU, predviđa se obveza država da donesu višegodišnje planove regionalnog razvoja.

Europski fondovi su zamišljeni kao financijski instrumenti koji podupiru provedbu pojedine politike Europske unije u zemljama članicama. Jedna od najznačajnijih politika je Kohezijska politika za koju je Evropska unija u razdoblju od 2014. do 2020. godine izdvojila 376 milijardi iz svog proračuna. Spomenuta politika financira se iz tri glavna fonda. To je kohezijski fond koji u najvećoj mjeri financira projekte iz područja prometa okoliša, a glavni cilj su mu države članice čiji je BDP po stanovniku manji od 90% prosjeka EU. Europski fond za regionalni razvoj je drugi fond kojem je cilj jačanje ekonomske i socijalne kohezije u Europskoj uniji i smanjenje razvojnih razlika između njenih regija. Treći fond je Europski socijalni fond koji potiče zapošljavanje i mogućnosti zaposlenja u Europskoj uniji.

Ključna institucija u provođenju politike regionalnog razvoja je Komitet regiona. On je političko tijelo, koje predstavlja lokalne i regionalne vlasti i osnovano je kako bi se ostvarila dva temeljna cilja. Prvo, tri četvrtine EU zakonodavstva se primjenjuje na lokalnom ili

⁴ Evropska Unija je uspostavila opću klasifikaciju teritorijalnih jedinica za statistiku (NUTS), kako bi stvorila istovjetan metod prikupljanja i poređenja statističkih podataka. Ovaj klasifikacijski sustav je značajan instrument za prikupljanje, sastavljanje i dalje širenje statistika o regijama.

⁵Izvor: http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/statistical_regions_en.html

regionalnom nivou, te im je na ovaj način omogućeno da učestvuju u izradi zakona i propisa. Drugo, uključivanjem izabranog nivoa vlasti koji je najbliži građanima po pitanju EU, smanjuje se distanca koja se počela stvarati između EU i njenih građana. Vijeće EU i Europska komisija su obavezni konsultirati Komitet regiona pri donošenja svih dokumenata i propisa koji mogu imati reperkusije na regionalni ili lokalni nivo.

4. Politike regionalnog razvoja u nekim od zemalja u okruženju

U Republici Hrvatskoj uspostavljen je politika regionalnog razvoja koja treba pridonijeti društveno-gospodarskom razvoju zemlje, u skladu s načelima održivog razvoja, stvaranjem uvjeta koji će svim dijelovima zemlje omogućavati jačanje konkurentnosti i realizaciju vlastitih razvojnih potencijala. Radi postizanja navedenog cilja politikom regionalnog razvoja posebno se nastoji osigurati: povezanost lokalnih i regionalnih razvojnih potreba s prioritetima razvoja središnje razine te ciljevima kohezijske politike Europske unije; potpora slabije razvijenim područjima za povećanje i optimalno korištenje vlastitog razvojnog potencijala otklanjanjem uzroka razvojnih teškoća; odgovarajuće mjere za ravnomjeran i održiv razvoj jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave u pograničnom području; poticanje teritorijalne suradnje te učinkovito korištenje sredstva strukturnih i investicijskih fondova Europske unije namijenjenih regionalnom i urbanom razvoju.⁶

Temelji upravljanja politikom regionalnog razvoja uspostavljeni su prihvaćanjem Strategije regionalnog razvoja Republike Hrvatske te donošenjem Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske ("Narodne novine" broj 147/14, 123/17). Ovim Zakonom uspostavljena je i Agencija za regionalni razvoj Republike Hrvatske. Agencija djeluje kao operativno tijelo kako bi pridonijela ostvarenju ciljeva politika regionalnog razvoja te jačanju regionalnih koordinatora – županijskih razvojnih agencija. Jačanjem županijskih razvojnih agencija stvara se ključni preduvjet za uspostavu decentraliziranog i učinkovitijeg sustava upravljanja fondovima EU.

Strategija regionalnog razvoja temeljni je planski dokument politike regionalnoga razvoja na središnjoj razini kojim se utvrđuju ciljevi i prioriteti regionalnog razvoja Republike Hrvatske te način njihova postizanja, područja s razvojnim posebnostima, kao i međusobni odnos i aktivnosti tijela državne uprave i drugih dionika regionalnog razvoja uključenih u provedbu Strategije.

Strategijom se namjerava pridonijeti utvrđivanju prioriteta aktivnosti usmjerenih prema jačanju razvojnog potencijala svih hrvatskih regija, smanjenju regionalnih razlika te jačanju i izgradnji razvojnog potencijala slabije razvijenih dijelova zemlje. Strategija treba predložiti okvir i smjernice za daljnji razvoj politike regionalnoga razvoja temeljem utvrđenih strateških ciljeva i prioriteta.

Zakonom o ustrojstvu i djelokrugu ministarstava i drugih središnjih tijela državne uprave ("Narodne Novine" broj 93/16 i NN 104/16) ustrojeno je Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. Misija Ministarstva je osigurati kvalitetne javne politike za unaprjeđenje radnih i životnih uvjeta u svim dijelovima Hrvatske, a osobito u slabije razvijenim područjima. Zakonom o regionalnom razvoju stvara pravni temelj za provedbu Uredbe broj 1301/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. prosinca 2013. godine o Europskom fondu za regionalni razvoj te posebnim odredbama cilja »Ulaganje za rast i radna mjesta«.

⁶Članak 2. Zakon o regionalnom razvoju Republike ("Narodne novine" 147/14, 123/17, 118/18).

U Republici Hrvatskoj donesena je i Uredba o osnivanju agencije za regionalni razvoj Republike Hrvatske⁷. Prema Uredbi Agencija za regionalni razvoj osnovana je kao javna ustanova. Uredbom je propisana djelatnost, ustrojstvo, prava, obveze i izvori sredstava Agencije. Djelatnost Agencije je financiranje, nabava, plaćanje i nadzor provedbe programa i projekata regionalne razvojne politike Republike Hrvatske. Pored ove, u RH od strane različitih razina vlasti osnovane su još dvadeset i dvije razvojne agencije.⁸

Regionalne razvojne agencije uspostavljene su i u zemljama u okruženju. U Republici Srbiji uspostavljeno je deset RRA.⁹ U Crnoj Gori¹⁰ i Republici Sloveniji¹¹, Republici Češkoj¹² i Rumunjskoj¹³ uspostavljene su po jedna RRA, dok su u Poljskoj uspostavljene dvije RRA.¹⁴

Pravni i strateški okvir u politici regionalnog razvoja u Republici Srbiji - Srbija je počela sa provođenjem politike regionalnog razvoja 2006. godine kada je donesen novi Ustav Republike Srbije. Na ovaj način regionalni razvoj postao je i ustavna kategorija u Srbiji. Prije toga Srbija je svoj razvoj zasnivala isključivo na podršci poduzetništvu i malim i srednjim poduzećima. Pravni i strateški okvir u politici regionalnog razvoja u Srbiji čine: Zakon o regionalnom razvoju, Nacionalni plan za regionalni razvoj, Strategija reforme javne uprave u Republici Srbiji, Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije, programi finansiranja razvoja regiona, Ostale regionalne razvojne strategije. Razvojni dokumenti regionalnog razvoja predstavljaju jednu od polaznih osnova za izradu dokumenata prostornog planiranja i dokumenata za sprovođenje prostornih planova. Za potrebe podsticanja i usmeravanja regionalnog i prostornog razvoja na nivou regiona, odnosno oblasti, pripremaju se regionalni prostorni planovi u skladu sa posebnim zakonom.¹⁵

5. Politike regionalnog razvoja Bosne i Hercegovine

Trenutna situacija u BiH što se tiče politike regionalnog razvoja je da ni na razini države, kao ni na razini entiteta nije donesen zakon o regionalnom razvoju. Iz tog razloga ne postoje jasne

⁷ Uredba o osnivanju agencije za regionalni razvoj Republike Hrvatske ("Narodne novine" broj 155/08).

⁸ Dubrovačka razvojna agencija – DUNEA, Razvojna agencija Sjever – DAN, Istarska razvojna agencija - IDA, Agencija za razvoj Osječko-baranjske županije, Regionalna razvojna agencija PORIN, Regionalna razvojna agencija Međimurje - REDEA, Regionalna razvojna agencija Zagrebačke županije, Zagorska razvojna agencija, Lokalna razvojna agencija Brodsko-posavske županije, Razvojna agencija Podravine i Prigorja – PORA, Razvojna agencija Grada Čakovca ČAKRA, Agencija za regionalni razvoj Virovitičko-podravnske županije - Vidra, Razvojna agencija Zadarske županije, Regionalna razvojna agencija Slavonije i Baranje, Regionalna razvojna agencija Šibensko-kninske županije, Razvojna agencija Sisačko-moslavačke županije – SIMORA, Regionalna razvojna agencija Bjelovarsko-bilogorske županije, Splitska razvojna agencija, Ured za međunarodnu suradnju TINTL

⁹ Regionalna Agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja, Kragujevac; Regionalni centar za društveno ekonomski razvoj Banat, Zrenjanin; Regionalna Razvojna Agencija Zlatibor, Užice; Regionalna Agencija za prostorni i ekonomski razvoj Raškog i Moravičkog okruga, Kraljevo; Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga, Leskovac; Regionalna Razvojna Agencija Braničevo-Podunavlje, Požarevac; Oblasna Razvojna Asocijacija "JUG", Niš; Regionalna Agencija za razvoj Istočne Srbije, Zaječar; Regionalna Razvojna Agencija Sandžaka "SEDA", Novi Pazar Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza.

¹⁰ Agencija za promociju investicija MIPA.

¹¹ Regionalni centar za razvoj - Zasavje.

¹² Centar za regionalni razvoj Republike Češke.

¹³ Sjeverno-istočna razvojna Agencija.

¹⁴ Malopolska regionalna razvojna agencija i Poljska agencija za razvoj poduzetništva.

¹⁵ Zakon o regionalnom razvoju Republike Srbije ("Sl. Glasnik RS" broj 51/2009, 30/2010 I 89/2015).

politike regionalnog razvoja koja bi podrazumjevale uspostavu cjelovitog sustava programiranja, upravljanja i financiranja regionalnog razvoja.

Daytonski sporazum naziv za Opći okvirni sporazum o miru u BiH potpisan 20. XI. 1995. u američkoj zrakoplovnoj bazi Wright - Patterson kraj Daytona, podržao je teritorijalnu cjelovitost i suverenost BiH, geopolitički je odredio entitete u BiH (Republika Srpska i Federacija BiH).¹⁶ Prema istom državni teritorij Bosne u Hercegovine isprepleten je entiteskim i kantonalnim diobenim linijama.

U Bosni i Hercegovini ne postoji službena klasifikacija ekonomskih regija. U Bosni i Hercegovini Evropska komisija je identificirala pet ekonomskih regija prema povijesnim, ekonomskim, socijalnim i kulturnim odnosima i uspostavila pet regionalnih razvojnih agencija. Ove regionalne razvojne agencije ključni su sudionici u izradi i provedbi strategije ekonomskog razvoja na regionalnoj razini u Bosni i Hercegovini. RRA su neprofitne organizacije, osnovane od javnog, privatnog i nevladinog sektora s ciljem doprinosa ukupnom ekonomskom razvoju. One su instrument za potporu ekonomske obnove, stvaranja radnih mjesta i ljudskih resursa kao i razvoja infrastrukture u različitim regijama.

Regionalne razvojne agencije koje je uspostavila Europska komisija u Bosni i Hercegovini su:

1. ARDA-NW za Sjeverozapadni region,
2. NERDA za Sjeveroistočni region,
3. REZ-RDA za Centralni region,
4. SERDA za Sarajevsku makroregiju i
5. REDAH za Hercegovačku regiju.

Svaka od ovih agencija izradila je razvojne strategije, naglašavajući posebnu snagu i ekonomske mogućnosti svojih vlastitih regija i svaka je aktivno angažirana u poslovnom razvoju i promoviranju investicija.

ARDA - NW za Sjeverozapadni region¹⁷- Glavna djelatnost: planiranje razvoja i mjerenje efikasnosti razvojne politike, strategije i ostalih razvojnih i sektorskih planova SZ BiH u koju spada 34 općine.¹⁸ ARDA NW usklađuje finansijska i druga sredstva namjenjena ekonomskom razvoju regije sa usvojenim prioritetima razvojnog plana, priprema razvojne programe i projekte, organizuje i vodi stručno obrazovanje privrednika i drugih aktera. Sjeverozapadna Regija je najveća ekonomska regija u BiH sa preko 1 100 000 stanovnika, ili preko 26% ukupnog procijenjenog broja stanovnika i sa približno 33.35% teritorije BiH.

NERDA¹⁹ djeluje kao regionalna razvojna agencija za sjeveroistočnu BiH i odgovorna je za jačanje, koordinaciju i promociju ekonomskog razvoja sjeveroistočne BiH, obuhvata 34 jedinice lokalne samouprave i Brčko distrikt BiH (ukupno ca. 1 milion stanovnika). Aktivnosti NERDA-e usmjerene su ka izgradnji jake regije putem mobilizacije kako unutrašnjih tako i vanjskih izvora u cilju poboljšanja kvaliteta života i konkurentnosti regionalne ekonomije, kako u zemlji tako i na

¹⁶ Uz opći tekst sadržava i dodatne sporazume (anekse) za različita vojna, politička i društvena pitanja (aneks 4 je Ustav BiH) kojima je regulirano djelovanje IFOR-a i međunarodne policije (posebno i snaga NATO-a), nadgledanje razoružanja, razgraničenje entiteta (uz arbitražu za područje Brčkoga), raspisivanje izbora, povratak izbjeglica i raseljenih, unaprjeđivanje ljudskih prava, osnivanje javnih poduzeća, rješavanje sporova među entitetima, očuvanje nacionalnih spomenika i dr.

¹⁷ <http://slivrijekebosne.org/doc/s4arda.pdf>

¹⁸ <http://slivrijekebosne.org/doc/s4arda.pdf>

¹⁹ <http://www.nerda.ba/>

području zapadnog Balkana. Jedinstvena svrha Udruženja za razvoj NERDA je da doprinese ubrzanju ekonomskog razvoja putem upravljanja strateškim razvojem, da bude instrument u rukama ljudi, poslovnih subjekata, nevladinih organizacija i vlasti koji zajednički rade na smanjenju siromaštva, ekonomskoj samoodrživosti i stabilnosti BiH.

REZ je Regionalna razvojna agencija²⁰ koja djeluje u regiji Centralna BiH. Osnivači su 15 općina, 2 kantona, 15 poslovnih udruženja, 1 međunarodna organizacija i 1 mikrokreditna organizacija. U geografskom smislu, REZ Agencija pokriva 10,34% teritorije BiH na kojemu živi oko 600.000 stanovnika. Krajnji cilj REZ Agencije je transformacija regije Centralna BiH u modernu europsku regiju, kao što to riječi vizije jasno naglašavaju. Uz svoje osnivače i partnere, REZ Agencija je postala jedan od najvažnijih sudionika regionalnog razvoja koji se temelji na principima procesa integracije Bosne i Hercegovine na putu ka punopravnom članstvu u Europskoj uniji. Geografski utjecaj aktivnosti REZ Agencije je sljedeći: Regionalni (regija Centralna BiH) 50%, Mikroregionalni (nekoliko općina) 3%, Lokalni (za neku određenu općinu) 15%, Međuregionalni 13%. Područja djelovanja agencije su: gospodarstvo (ekonomski razvoj); ljudski resursi (dopunsko obrazovanje); ekologija - održivi razvoj i energetska efikasnost; ruralni razvoj; turizam i njegovo tradicionalno - povijesno naslijeđe.

Lokalne razvojne agencije u regiji Centralna BiH su ZEDA - Zenička razvojna agencija, TRA - Tešanjka razvojna agencija, RAŽ - Razvojna agencija Žepče i RAZ - Razvojna agencija Zavidovići.

Razlika između regionalnog i lokalnog ekonomskog razvoja je ta da regionalni razvoj uključuje sinergiju jačanje kapaciteta lokalnih aktera, konkurentnost regiona i međuregionalnu suradnju.

SERDA za Sarajevsku makroregiju obuhvata teritoriju od 32 općine, devet općina Kantona Sarajevo, četiri općine Zeničko - dobojskog kantona, tri općine Srednjobosanskog kantona, šest općina Grada Istočno Sarajevo, te deset općina gornjodrinske regije.

REDAH za Hercegovački region²¹ je regionalna razvojna agencija za Hercegovinu, nevladinog, neprofitnog i neovisnog karaktera osnovana od strane subjekata gospodarskog razvitka u svrhu promicanja, koordiniranja, planiranja te provedbe razvojnih aktivnosti u regiji. Rad REDAH-a se temelji na partnerstvu javnog, privatnog i nevladinog sektora, što smatramo ključem uspjeha skupštinu čine načelnici 23 hercegovačke općine, te predstavnici lokalnih razvojnih udruženja iz Hercegovine, obrtničkih i gospodarskih komora i nevladinih organizacija koje se bave pitanjima gospodarskog razvitka. REDAH-a je u biti katalizator koji će ustrojiti i pružiti cjelovitu potporu regionalnom ekonomskom razvoju kako Hercegovine tako i Bosne i Hercegovine.

Programi Evropske unije posebni su programi koji se financiraju iz proračuna Evropske unije. Cilj im je podržati interne politike Evropske unije i unaprijediti suradnju između država članica Evropske unije i njihovih građana u različitim oblastima: kultura, zaštita okoline, gospodarstvo, obrazovanje, zdravstvo, pravosuđe, fiskalna i carinska politika, i td. Bosni i Hercegovini zbog trenutnog statusa na europskom putu nisu dostupni svi programi pomoći koje nudi EU. Europska komisija dodjeljuje novac u obliku bespovratnih sredstava, zajmova i garancija s ciljem provođenja projekata ili aktivnosti u odnosu na politike Evropske unije, koji će BiH biti dostupni kada dobije status zemlje kandidata za članstvo u EU. U tom slučaju na raspolaganju će biti novac za regionalni razvoj - namijenjen finansiranju infrastrukturnih projekata u

²⁰ <http://www.zeda.ba/partners/irish-miss/index.html>

²¹ <https://www.redah.ba/index.php/hr/o-nama/osnivailanovi-redah-a.html>

području okoliša i transporta, promociji konkurentnosti, ujednačenog regionalnog razvoja te pripremi za Europski fond za regionalni razvoj.

6. Zaključak

Koncept regionalnog ekonomskog razvoja u BiH pojavljuje tokom prethodnih godina mada još nije u potpunosti zaživio. Politiku regionalnog razvoja treba temeljiti na partnerstvu i suradnji između javnog, privatnog i civilnog sektora, pod čim se podrazumijeva suradnja između tijela državne uprave, tijela entitetskih uprava, jedinica područne (kantonalne) uprave, jedinica lokalne samouprave, gospodarskih subjekata, znanstvene zajednice, socijalnih partnera i organizacija civilnoga društva. Uz podršku Evropske Komisije proces jačanja regionalnog razvoja u Bosni i Hercegovini je uspostavljen. Dobro je prihvaćen od strane lokalnih vlasti. Postoji pet ekonomskih regija koje su do sada razvijene u BiH. Iako je postignut određeni uspjeh, još puno toga mora biti učinjeno da bi se regionalni razvoj transformirao u kreiranje radnih mjesta, kao što se desilo u drugim tranzicijskim ekonomijama.

Koristi koje će BiH imati od planski uspostavljenog regionalnog razvoja su sljedeće: brži rast i održivi razvoj regija a time i lokalnih zajednica; brže integriranje u EU; partnerski odnos sa drugim EU regijama; premošćavanje etničkih podjela kroz međukantonalno i međuentitetsko povezivanje; privlačenje stranih investicija i kao najznačajnije jednak razvoj regija kao nužan preduvjet stabilnosti svake države i ostanak stanovništva .

Temelj regionalne politike Bosne i Hercegovine trebao bi biti Zakon o regionalnom razvoju i strategija regionalnog razvoja u cilju razvoja regionalne, a time i ruralne ekonomije. Ovi ciljevi mogu se ispuniti ako se radi na boljoj povezanosti lokalnih i regionalnih potreba uz dostupnost državnih i europskih sredstava.

Nedostatak politike regionalnog razvoja na razini entiteta i države Bosne i Hercegovine, razlike koje u odnosu na regionalno organiziranje postoje između entiteta i Brčko distrikta, politizacija problema regionalizacije, nekontabilnost politike regionalizacije na prostorima BiH s politikama Europske Unije i zemljama u okruženju, samo su dio pitanja koja nameću potrebu cjelovitog i sustavnog istraživanja procesa regionalizacije.

Kako bi Bosna i Hercegovina pristupila sredstvima EU za ujednačavanje regionalnog razvoja u obvezi je donošenja višegodišnjih planova regionalnog razvoja koji su posebna stavka u regionalnoj politici EU i utvrđeni kao obveza državama da je donesu.

Nadajmo se da će ovaj rad potaknuti daljnja znanstvena istraživanja problematike regionalne razvijenosti i njenog utjecaja na društveno gospodarski razvoj zemlje, te naći adekvatnu primjenu pri oblikovanju praktičnih političkih odluka. Političko i svako drugo djelovanje treba usmjeriti na planiranje razvoja Bosne i Hercegovine. Planiranja razvoja nema bez donošenja regulatornog okvira, uspostave razvojnih agencija i donošenja regionalnih razvojnih strategija.

Bibliografija:

1. Bošnjak S. i Tolušić E., NUTS II REGIJE KAO DIO KOHEZIJSKE POLITIKE EUROPSKE UNIJE, UDK 332.1:338.2:061.1 EU, ostali radovi, file:///C:/Users/User/Downloads/PM_br5_cl11.pdf
2. Europski fond za regionalni razvoj (EFRR) - <http://europski-fondovi.eu/program/europski-fond-za-regionalni-razvoj> (pristupljeno 09.01.2019.)
3. Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16328>
4. Leksikon-Poslovni dnevnik, <http://www.poslovni.hr/leksikon/gospodarstvo-1402>
5. Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije R Hrvatske <https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/3585>
6. Regionalizacija u Republici Srpskoj Modelski pristup <http://www.ekinst.org/cms/upload/6.%20Regionalizacija%20u%20RS%20-%20Modelski%20pristup.pdf>
7. Regionalna razvojna agencija , <http://www.zeda.ba/partners/irish-miss/index.html>
8. Tolušić, E. (2011) Regionalni razvoj Republike Hrvatske s posebnim osvrtom na Virovitičko-podravsku županiju, Praktični menadžment, Vol. 2, No. 2
9. UREDBA (EU) br. 1301/2013 EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA od 17. prosinca 2013. o Europskom fondu za regionalni razvoj i o posebnim odredbama o cilju „Ulaganje za rast i radna mjesta” te stavljanju izvan snage Uredbe (EZ) br. 1080/2006 EUROPSKI PARLAMENT I VIJEĆE EUROPSKE UN <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1301&from=EN>
10. Zakon o regionalnom razvoju Republike “Hrvatske Narodne novine” 147/14, 123/17, 118/18 <https://www.zakon.hr/download.htm?id=239>
11. Zakon o regionalnom razvoju Republike Srbije (“Sl. Glasnik RS” broj 51/2009, 30/2010 I 89/2015 https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_regionalnom_razvoju.html

Intrnet:

1. http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/statistical_regions_en.html
2. <http://slivrijekebosne.org/doc/s4arda.pdf>
3. <https://www.redah.ba/index.php/hr/o-nama/osnivailanovi-redah-a.html>
4. <http://www.nerda.ba/>
5. <http://slivrijekebosne.org/doc/s4arda.pdf>

NEPROFITNI SEKTOR, SAVREMENO POSLOVNO OKRUŽENJE I ANALIZA INFORMACIONIH TOKOVA

Rezime

Savremeno tržišno poslovanje organizacija ne može se zamisliti bez komuniciranja sa okruženjem. Komuniciranjem organizacija obavještava javnost o svojim proizvodima i uslugama, novinama koje uvodi, načinu pružanja usluga, o mogućnostima za zadovoljavanje potreba potencijalnih korisnika, pokušavajući da ih pridobije, samim tim stvarajući prostor za poboljšanje finansijske situacije.

Savremena tržišna kretanja, sa diversifikovanom ponudom, sve većom konkurencijom, porastom standarda i kupovne moći, sve boljom informisanošću potrošača, nameću potrebu sve većih napora u stimulanju tražnje svih vrsta proizvoda i usluga. Veoma je bitno stvoriti odnos poverenja korisnika prema određenoj organizaciji, a taj odnos stvaraju odnosi sa javnošću, čije delovanje utiče na odnos poverenja javnosti u organizaciji, sliku koju o njoj imaju ne samo korisnici, već i njeni stejkholderi, vladine organizacije, investitori, društvene zajednice, dobavljači, distributeri, zaposleni, ali i konkurenti.

Profitne su one organizacije čije delovanje ima za cilj stvaranje profita i uvećavanje postojećeg kapitala (na primer, organizacije u privatnom vlasništvu). Za razliku od njih, neprofitne organizacije, su one koje ne stvaraju profit, ili ako ga stvaraju, ne ulažu ga u ponovno uvećanje kapitala već u različite druge društveno korisne aktivnosti i svrhe (na primer u humanitarne i dobrotvorne aktivnosti).

Ključne reči: diversifikacija, odnosi sa javnošću, stejkholderi, profit, kapital

Slobodan Nićin, Assistant Professor³
Admir Galijatović, MSc⁴

NON-PROFIT SECTOR, MODERN BUSINESS ENVIRONMENT AND ANALYSIS OF INFORMATION FLOWS

Summary

Contemporary market operations of organizations can not be imagined without communication with the environment. By communicating, organizations inform the public about their products and services, the newspapers they introduce, the way services are provided, the possibilities to meet the needs of potential users, trying to gain them, thereby creating a space for improving the financial situation.

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt, Brčko, BIH, Bijeljinska 72-74; Visoka škola akademskih studija Dositej, Beograd Trg Nikole Pašića 7, Nušićeva 12a, bobanicin@yahoo.com

² Doktorand na Ekonomskom fakultetu EUBD, Brčko distrikt, BIH, Bijeljinska 72-74

³ European University Brcko District, Brcko, BIH, Bijeljinska 72-74; College of Academic Studies Dositej, Beograd Trg Nikole Pasica 7, Nusiceva 12a, bobanicin@yahoo.com

⁴ Ph.D. at the Faculty of Economics EUBD, Brcko District, BIH, Bijeljinska 72-74

Contemporary market trends, with diversified offer, increasing competition, increasing standards and purchasing power, and increasing consumer awareness, imply the need for increasing efforts to stimulate demand for all types of products and services. It is very important to create a relationship of trust between the users and a certain organization, and this relationship creates relations with the public, whose influence affects the relationship of public confidence in the organization, the image of not only users, but also its stakeholders, government organizations, investors, social communities, suppliers, distributors, employees, and competitors.

Profitable are those organizations whose activities aim to create profits and increase existing capital (for example, private-owned organizations). Unlike them, non-profit organizations are those that do not make a profit, or if they create it, they do not invest in the re-capitalization of capital, but in various other socially useful activities and purposes (for example, in humanitarian and charitable activities).

Key words: diversification, public relations, stakeholders, profit, informational technologies

UVOD

Sve organizacije koje deluju u društvu možemo podeliti na: državne organizacije (državno vlasništvo) i nedržavne organizacije (privatno vlasništvo). Nedržavne organizacije, koje pokreću građani na osnovu svoje privatne inicijative, su organizacije civilnog društva. Ove nedržavne organizacije, opet možemo podeliti na profitne (komercijalne) i neprofitne (nekomercijalne). Profitne su one organizacije čije delovanje ima za cilj stvaranje stvaranje profita i uvećavanje postojećeg kapitala (na primer, organizacije u privatnom vlasništvu). Za razliku od njih, neprofitne organizacije, su one koje stvaraju profit, ili ako ga stvaraju, ne ulažu ga u ponovno uvećanje kapitala već u različite druge društveno korisne aktivnosti i svrhe (na primer u humanitarne i dobrotvorne aktivnosti). Neprofitne organizacije nemaju za cilj uvećanje kapitala, čak i onda kad ostvaruju neku zaradu. Tu zaradu oni koriste za ulaganje u dalje dobrovoljne aktivnosti svojih organizacija⁵.

Neprofitne organizacije može osnovati, pored samih građana i vlada, pa ih zato delimo na (državne) i nevladine (privatne) neprofitne organizacije. Kada govorimo o organizacijama društva, onda se uvek govori o ovom drugom tipu neprofitnih organizacija-nevladinim. Nevladine neprofitne organizacije su autonomne i samostalne organizacije koje su osnovale grupe građana sa različitim motivima, interesima, ciljevima i potrebama. To su sve one organizacije koje nisu vladine (državne), iako i država ima svoje organizacije koje se bave rešavanjem sličnih problema, ali uz pomoć državnog aparata (organizovanjem, kontrolom i finansiranjem njihovih aktivnosti).

Nevladine organizacije deluju drugačije od vladinih. Suština njihovih delovanja čini povezivanje pojedinaca bez posredovanja ili kontrole države, radi ostvarivanja nekog zajedničkog cilja ili afiniteta. Ona nastaju kao svojevrsna alternative rešavanju mnogočrojnih problema na raznim poljima ljudskih delatnosti, koje ne uspevaju da reše ili ne rešavaju na zadovoljavajući način postojeće državne institucije i organizacije. Nevladine neprofitne organizacije se mogu podeliti na organizacije koje služe svim članovima društva i one koje služe samo članovima određenih društvenih grupa⁶.

⁵ Preuzeto sa sajta: <http://www.mingl.org/netakcija/nvo.php>, datum pristup: 30.01.2019.

⁶ Preuzeto sa sajta: <http://www.crnps.org.rs/xdoc/books/konvo.html>, datum pristup: 30.01.2019.

Organizacije koje služe svim članovima društva (javne uslužne organizacije), su na primer fondacije, humanitarne i dobrotvorne organizacije, savetodavne organizacije i organizacije za pružanje socijalnih usluga. Organizacije koje služe samo članovima specifičnih grupa su razna profesionalna i stručna udruženja, klubovi, interesne grupe i savezi.

Tipologija neprofitnih organizacija pretrpela je u poslednjih dvadesetak godina više izmena, ali se u osnovi ona može primeniti na dva osnovna načina, u zavisnosti da li se klasifikacija neprofitnih organizacija vrši u skladu sa jednom centralnom svrhom neprofitne organizacije, ili se one klasifikuju u skladu sa njihovim primarnim namenama. Ako bi neka neprofitna organizacija želela da obezbedi uslove za efikasnu i efektivnu realizaciju svoje misije, prvo mora jasno da utvrdi zbog čega organizacija postoji, zatim njenu svrhu i razlog postojanja, zatim da postavi ciljeve izvedene iz postavljene misije organizacije, da postavi standard i mere efikasnosti, zatim da postavi rokove za projekte i da koristi povratnu spregu preduzetih mera u programima, čime se arfirmišu fini mahanizmi podešavanja u sistemu.

Kako bi preživele i postale efikasne, neprofitne organizacije moraju biti fleksibilne i moraju se prilagoditi promenama svoje okoline. Mudra neprofitna organizacija shvatiće kada je vreme da se odedene, manje istaknute, neprofitne funkcije prepuste drugima (poslovnom ili vladinom sektoru). Uvek postoje nove potrebe i problem kojima se neprofitne organizacije mogu baviti, kao što postoje i novi načini pristupa starim problemima i potrebama. Zbog toga prepuštanje određenih funkcija od strane neprofitne organizacije ne treba smatrati neuspehom ili gubitkom, već znakom uspeha.

MARKETING PLANIRANJE U NEPROFITNOM SEKTORU

U period od (1980 – 2000) zamah razvoja marketinga u neprofitnim organizacijama zasniva se na nekoliko najbitnijih trendova, a to su:⁷

- Porast privatizacije: povećanje transfera pojedinih specijalističkih društvenih programa u privatni sektor, porast zajedničkih ulaganja između vladinih i privatnih firmi, javljaju se potrebe „učenja” profitnih organizacija kako efikasno upravljati aktivnostima koje se ne zasnivaju na profitu.
- Porast volonterstva: u većini zemalja javlja se sve veći broj ljudi koji su spremni da pomažu onima kojima je pomoć potrebna, ne oslanjajući se samo na tradicionalne vladine institucije koje često i nemaju dovoljno resursa da bi zadovoljile sve potrebe.
- Smanjenje tradicionalne podrške neprofitnim organizacijama: tradicionalni izvori finansiranja vlada, ministarstva i privatne donacije postaju nedovoljni resursi za delovanje velikog broja neprofitnih organizacija, koje moraju nalaziti nove mogućnosti finansiranja, a u tome veliku ulogu ima marketing.

Ovo što treba pomenuti jeste da je razvoj neprofitnih organizacija mnogo brži u razvijenim zemljama, tačnije u tim zemljama ovaj sektor je na zavidnom nivou, dok se u zemljama u tranziciji ovaj proces nešto sporije odvija, ali se svakako nameće kao imperativ razvoja modernog i stabilnog društva.

Od velikog značaja su razlike između profitnog i neprofitnog marketinga. Uglavnom se smatra da je osnovna razlika postojanje različitih osnovnih ciljeva. U prvom slučaju to je profit, a u

⁷ Milisavljević, M., Maričić, B., Gligorijević, M., (2009) *Osnovi marketinga*, Ekonomski fakultet, Beograd, str.651.

drugom je ostvarivanje određene koristi za društvo ili zajednicu. Osim toga, iako se mnoge aktivnosti mogu na gotovo isti način primenjivati u svim delatnostima, dobar deo opštih marketinških postavki i zakonitosti mora se značajno prilagoditi specifičnostima neprofitnih delatnosti⁸.

Budući da u većini subjekata u kojima je moguća implementacija neprofitnog marketinga postoji mogućnost stvaranja profita, pojam „neprofitni” ne govori da profit ne postoji ili se ostvaruje, već da nije osnovni cilj poslovanja delatnosti. Profit se pojavljuje kao sekundaran cilj, jer je primaran cilj potpuno drugačiji, prvenstveno društvena korist.

U profitnom sektoru su rezultati delovanja relativno transparentni, jer se pre svega odnose na ostvarenje profita kao glavnog pokazatelja uspešnosti poslovanja nekog privrednog subjekta. S druge strane, u neprofitnom sektoru je ostvarivanje pozitivnih (zadovoljavajućih) rezultata delovanja gotovo isključivo povezano s ostvarivanjem misije i konkretnih ciljeva kod ciljnih grupa kojima organizacija usmerava svoje delovanje⁹.

Neprofitni marketing, od subjekta u kojima se primenjuje, zahteva i odgovarajući stepen „društvene odgovornosti”. Društvena odgovornost predstavlja zapravo obavezu da se uvećaju pozitivni učinci, a umanjaju negativni učinci na društvo kao celinu. Istovremeno treba poznavati i pojam društvena osetljivost koji predstavlja sposobnost pravnih i fizičkih lica kao i državnih tela prema svom okruženju razvijaju politike i delovanja korisna i njima kao elementima društva i društvu u celini¹⁰.

Iz prethodno rečenog možemo izvući zaključak kako je profitni marketing zasnovan na profitabilnim, dok je neprofitni marketing zasnovan na opštedruštvenim kriterijumima, a zajednički cilj im je zadovoljenje potreba. Takođe, profitni marketing je usmeren na krajnjeg korisnika, dok neprofitni marketing tu usmerenost ostvaruje prvenstveno usmerenjem ka društvu kao celini, a potom posredno i ka pojedinцу.

Razliku između profitnog i neprofitnog marketinga najjednostavnije je ustanoviti na osnovu načina i mogućnosti merenja uspeha primene marketing sredstava. U privrednim subjektima moguće je meriti, na primer, rast dobiti ili pak realizacije apsolutno ili relativno u odnosu na konkurente, dok je u subjektima neprofitnog marketinga u najvećem broju slučajeva moguće meriti tek ostvarenje poslovnih ciljeva u odnosu na zadovoljne potrebe i želje korisnika. Drugim rečima, u neprofitnim organizacijama ponekad je teže objektivno vrednovati korist od različitih aktivnosti u odnosu na njihove troškove. Zatim, cilj profitnog marketinga je povećanje prodaje, smanjenje troškova i povećanje dobiti.

Za razliku od toga, neprofitnom marketing cilj je povećanje društvenog blagostanja. Međutim, osnovna svrha neprofitnog marketinga jeste ostvarenje željene reakcije ciljnog tržišta. Reakcija

⁸ Milisavljević, M., Maričić, B., Gligorijević, M., (2009) *Osnovi marketinga*, Ekonomski fakultet, Beograd, str.648.

⁹ Pavičić, Jurica.(2001), Ishodište determinante strateškog pristupa marketingu neprofitnih organizacija, Sveučilište u Zagrebu, str. 102.

¹⁰ Prema: Meler, M., (2003.), *Neprofitni marketing*, Ekonomski fakultet Ossiijek, str. 63., preuzeo iz: Marić, R.,(2008.), *Menadžment neprofitnih organizacija*, Beogradska poslovna škola – visoka škola strukovnih studija, Beograd, str.62.

može rezultirati razmenom vrednosti, finansijskim doprinosom, donacijom ili nekim drugim tipom razmene¹¹.

INSTRUMENTI MARKETING MIKSA

Organizacije su suočene sa jedinstvenim izazovom koji treba da savladaju, a najveći izazov se odnosi na negativne stereotipe koje korisnici mogu imati o ponudi i poslovanju organizacije. Da bi se savladao otpor neophodan je dobar izvojni plan u kojem treba jasno i precizno predstaviti poslovanje korisnicima. To se postiže izradom marketing plana na osnovu kojeg će se komunicirati sa ciljanim korisnicima. Dobar marketing plan je „šematski prikaz akcija koje će sprovesti brojne visoke kritične funkcije”¹². Kriterijumi za njegovu izradu su jednostavnost, određenost, realnost i postupnost, dok se kao najčešći nedostaci navode nedovoljna analiza konkurencije, kratkoročni fokus i nerealnost¹³.

U zavisnosti od pozicije autora, marketing plan se različito definiše. Tako na primer, pojedini autori smatraju da marketing plan treba da, putem istraživanja tržišta, doprinese utvrđivanju potreba korisnika, određivanju ciljnih tržišta, konkurentske prednosti i definisanju marketing strategije, kao izboru optimalne kombinacije elemenata marketing miksa¹⁴. Kotler definiše marketing plan kao „pisani dokument u kome se sumira šta su marketari naučili o tržištu i ukazuje na to kako preduzeće planira da ispuni svoje marketing ciljeve.”¹⁵

Da bi marketing plan bio adekvatno postavljen mora se zasnivati na dobrom poznavanju osnovnih karakteristika razvoja privrede i društva, kao i poznavanju motiva i potreba korisnika. Organizacija mora biti spremna da preuzme rizik. Svrha planiranja u organizacije ogleda se u tome da one moraju biti sposobne i spremne da preuzmu veći rizik, a ne da je eliminišu jer je prihvatanje rizika suština profitno orijentisane organizacije.

Prema Kotleru sadržaj marketing plana čine sledeći delovi:¹⁶

- Izvršni sažetak – predstavlja kratak rezime glavnih ciljeva i preporuka, kao i sadržaj ostatka plana koji prikazuje sve pomoćne racionalne detalje, namenjene upravi radi bržeg pregleda,
- Trenutna marketinška situacija – obezbeđuje podatke o tržištu, uspešnosti usluge, konkurencije i distribucije i opisuje ciljno tržište kao i mesto organizacije na njemu, a na osnovu marketinške revizije, kao sveobuhvatne, nezavisne i periodične kontrole okruženja organizacije, njene aktivnosti, ciljeva i strategija,

¹¹ Prema: Meler, M., (2003.), Nefitni marketing, Ekonomski fakultet Osiijek, str. 65., preuzeo iz: Marić, R.,(2005.), Menadžment nefitnih organizacija, Beogradska poslovna škola – visoka škola strukovnih studija, Beograd, 2008.

¹² How to develop your marketing plan, <http://www.powerhomebiz.com/vol77/marketing.htm>, pristup: 15.01.2019.

¹³ Kotler, Ph., Keller, L.K. (2008.), Upravljanje marketingom, Mate, 12 izdanje, Zagreb, str.60-61.

¹⁴ Paunović, B., Zipovski, D. (2010.), Poslovni plan: vodič za izradu, Centar za izdavačku delatnost, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, str.99.

¹⁵ Kotler, Ph., Keller, L.K. (2006.), Marketing menadžment, Data Status, 12 izdanje, Beograd, op.cit.str.60.

¹⁶ Kotler, Ph. Wong, V., Saunders, J. Armstrong, G. (2006.), Osnove marketinga, MATE, 4 Evropsko izdanje, Zagreb, str.68-72.

- SWOT analiza – koristi podatke dobijene marketinškom revizijom i predstavlja kratak popis ključnih faktora za uspeh na tržištu, upoređuje snage i sposobnosti organizacije sa konkurencijom i ističe potencijalne prilike i pretnje za organizaciju,
- Ciljevi i problemi – nakon SWOT analize, određuju se ciljevi koji se žele postići u područjima pružanja usluga, tržišnog udela i dobiti i razmatraju problem koji mogu imati uticaja na ostvarivanje definisanih ciljeva,
- Marketing strategija – određuje se široka marketing strategija „plan igre” za postizanje planiranih ciljeva, strategija za ciljna tržišta i pozicioniranje, kao i tržišni segmenti na koje će se organizacija usredsrediti, i posebne strategije za elemente marketing miksa na svakom ciljnom tržištu,
- Programi aktivnosti – marketing strategije se pretvaraju u specifične programe (planove) aktivnosti koje određuju šta, ko i kada da uradi i koliko će to koštati,
- Proračuni – na osnovu plana aktivnosti sastavlja se proračun za marketing koji predstavlja predviđeni izveštaj o dobitku ili gubitku, odnosno predviđanje prodaje, predviđene troškova i analizu prelomne tačke rentabiliteta i
- Kontrole – pokazuju način praćenja izvršenja plana po vremenskim periodima (mesečno ili tromesečno) odnosno marenje i vrednovanje rezultata marketinških strategija i planova, kao i preduzimanje korektivnih mera u slučaju odstupanja ostvarenog od planiranog.

Plan prodaje, odnosno pružanje usluga se sastoji iz analize tržišta, projekcije elemenata marketing miksa i projekcije tržišnog učešća organizacije.

Za njegovu izradu neophodno je:¹⁷

- Definirati asortiman proizvoda ili usluge, objasniti njegove karakteristike i ciljno tržište odnosno podeliti ih na generičke proizvode i dati informacije o korisnicima usluga, životnom ciklusu proizvoda ili usluge, komplementarnosti supstitutivnosti sa drugim vrstama i informacije o konkurentskoj poziciji organizacije;
- Analizirati i proceniti tražnju uz pomoć sledećih faza: definisanje tražnje u prošlosti i sadašnjosti, indentifikovanje relevantnih faktora tražnje projekcija njihovih promena, ustanovljavanje njihovih uzročno – posledičnih veza u proteklom i tekućem period i projekcija buduće tražnje;
- Analizirati i proceniti promociju, distribuciju i cenu u prethodnom i tekućem periodu, za organizaciju, ali i za njene konkurente;
- Analizirati i proceniti ponudu, s obzirom na uticaj sledećih faktora: ulazne i izlazne barijere, nivo horizontalne i vertikalne integracije i nivo globalizacije;
- Uraditi SWOT analizu odnosno indentifikovati snage i slabosti, kao i mogućnosti i pretnje organizacije i
- Projektovati plasman proizvoda ili usluge koji se iskazuje u naturalnim količinama i po prosečnoj neto ceni.

Plan nabavke odnosi se na obezbeđenje i analizu najznačajnijih varjabilnih materijalnih inputa u smislu njihovog odgovarajućeg kvaliteta, adekvatne cene i količine. U strukturi ovog plana nalaze se:¹⁸

- Karakteristike osnovnih inputa (tehničke karakteristike);

¹⁷ Paunović, B., Zipovski, D. (2010.), Poslovni plan: vodič za izradu, Centar za izdavačku delatnost, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, str.103-134.

¹⁸ Ibidem, str.151-157.

- Mogućnost nabavke inputa i cena njihove supstitucije:
- Analiza i procena uslova nabavke inputa odnosno definisanje ponude u proteklom i tekućem period, indentifikovanje relevantnih faktora ponude, projekcije njihovih budućih promena, uspostavljanje uzročno – posledičnih veza između njih i protekle i tekuće ponude i projekcije buduće ponude i
- Projekcije uslova nabavke inputa uz pomoć subjekata fizičke distribucije, kreditiranja od strane dobavljača, neto nabavne cene i zavisnih troškova nabavke.

INSTRUMENTI MARKETING MIKSA KAO OKOSNICA INPLEMENTACIJE MARKETING PLANA U NEPROFITNIM ORGANIZACIJAMA

Termin „marketing miks” prvi je upotrebio profesor Nil Borden 1953. godine definišući time „raspodelu napora, kombinaciju, oblikovanje i integraciju elemenata u program ili miks, koji će na osnovu procene tržišnih snaga najbolje ostvariti ciljeve organizacije u datom vremenu.”¹⁹

Kotler definiše miks kao „skup taktičkih marketinških instrumenata kojima organizacija upravlja i kombinuje ih kako bi proizvelo željenu reakciju na ciljnom tržištu.”²⁰

Može se zaljučiti da marketing miks predstavlja dinamičan proces, koji većtim kombinovanjem instrumenata marketinga prilagođava ponudu organizacije prema zahtevima određenih tržišnih segmenata, da bi se na taj način ostvarili ciljevi korisnika tj. zadovoljile potrebe na što kvalitetniji način, a u isto vreme i zadovoljili interesi organizacije.²¹

Marketari u obrazovnim institucijama obično definišu marketing miks od sedam elemenata, tzv. 7P: program, cena, mesto (sistem isporuke), promocija, procesi, fizičko okruženje i ljudi.

Obrazovna usluga nije jednostavna stvar već kompleksna ponuda koja se sastoji od bazične usluge, seta opipljivih karakteristika i seta dodatnih koristi. Obrazovna institucija treba da ispita svaku od usluga koje pruža i da ih dizajnira na način koji je u skladu sa očekivanjima klijenata uz jasno definisanje u odnosu na ponudu konkurencije. U određenim vremenskim intervalima obrazovne institucije bi trebalo da vrše analizu i evaluaciju svojih programa i usluga, a naročito u situacijama kada je potrebno izvršiti određene modifikacije. Pri tom, treba imati u vidu da su neki programi i usluge važniji od drugih u smislu da predstavljaju osnovnu ponudu obrazovne institucije. Modifikacija bazičnih programa je složen proces za razliku od promene ostalih programa ili usluga koji ne predstavljaju srž ponude obrazovne institucije.

Obrazovne institucije se u velikoj meri razlikuju po tome koliko su zainteresovane i koliko potrebu imaju za novim programima i idejama. Neke obrazovne ustanove u potpunosti su okupirane pružanjem tekućih programa i usluga dok neke stalno ispituju tržište i traže nove programe kako bi izašle u susret novonastalim potrebama i interesovanjima. Često, obrazovne institucije polaze od pretpostavke da dizajniranje i uvođenje novog programa ne predstavlja složen zadatak tako da procesu planiranja novog programa pristupaju na neformalan i pojednostavljen način. Takođe, većina njih smatra da planiranje uvođenja novog programa treba pojednostaviti zbog nedostatka vremene i sredstava. Zbog toga, mnoge od njih su sklone

¹⁹ Vasiljev, S. (1999), Marketing principi, Birografika, Subotica, op. Cit. Str. 177.

²⁰ Kotler, Ph., Wong, V., Saunders, J., Armstrong, G., (2006.), Osnove marketinga, MATE, 4. Evropsko izdanje, Zagreb, op.cit.str.34.

²¹ Salai, S., Jovičić, D. (2010.), Tržišno komuniciranje, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad, str.8.

da koriste pristup pokušaja i grešaka u smislu da im se proces planiranja svodi na otpočinjanje programa da bi se tek naknadno videlo da li funkcioniše.

Međutim, baš zbog nedostataka sredstava, obrazovne institucije ne mogu priuštiti sebi da otpočnu, a nakon toga obustave neki program. Proces razvoja novih programa i usluga u obrazovnim institucijama prolazi kroz nekoliko faza: indentifikovanje šansi (definisanje tržišta, generisanje i selekcija ideja), dizajn (istraživanje potrošača, razvoj kocepta, kreiranje marketing strategije i kreiranje programa), testiranje (testiranje programa i promocije, testiranje tržišta), uvođenje (nakon testiranja, institucija će biti spremna da uvede novi program), nadgledanje programa (u ovoj fazi potreban je pravovremen menadžment i blagovremeno informisanje potencijalnih korisnika).

Pored obaveznih programa, obrazovne institucije pružaju i mnoge druge usluge koje se mogu svrstati u dve grupe: usluge podrške i pomoćne usluge. Usluge podrške su neophodne da bi se realizovale bazične aktivnosti obrazovne institucije. To su usluge koje se tiču upisa, finansijske pomoći, ažuriranja podataka, razne finansijske usluge koje su neophodne da bi institucija funkcionisala. Pomoćne usluge uključuju usluge smeštaja, razne ugostiteljske usluge, ishranu, zabavu, zatim sportske usluge (sala, teretana i sl.), kao i druge usluge koje mogu značajno doprineti vrednosti sveukupne ponude i koje su relativno nezavisne od bazične obrazovne usluge koju pruža ustanova. Svaka od pomenutih usluga može biti unapređena na različite načine.

ZAKLJUČAK

Mnoge obrazovne institucije sklone su da usluge unapređuju tek nakon žalbi korisnika, dok s druge strane, neke obrazovne institucije imaju stalnu komunikaciju sa korisnicima izlazeći im u susret kroz kontinuirano unapređenje usluga. Svaka ustanova bi trebalo prvo da identifikuje usluge koje je najpotrebnije unaprediti kao i da uvede usluge za kojima postoji izražena potreba.

LITERATURA

- 1.Kotler, Ph., Keller K.L.(2006) Marketing menadžment, 12. Izdanje. Data Status, Beograd.
- 2.Kotler, Ph., Wong, V., Saunders, J., Armstrong, G. (2006) Osnove marketinga, MATE, 4 Europsko idanje, Zagreb
- 3.Milisavljević M., Maričić B., Gligorijević M., (2009) osnovi marketinga, Ekonomski fakultet, Beograd
- 4.Milisavljević, M., Todorović, J. (2001) Marketing strategija, Ekonomski fakultet, Beograd
- 5.Nićin, N., Kalač, B. (2009) Marketing, Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar
- 6.Rakita, B. (1998) Međunarodni marketing, Globmark i Ekonomski fakultet, Beograd
- 7.Vasiljev, S. (1999) Marketing: principi, Birografika, Subotica
- 8.Vasiljev, S., Cvetković, Lj., Kancir, R., Pantelić, D. (2007) Marketing upravljanje, Ekonomski fakultet, Subotica

REFERENCES

- 1.Kotler, Ph., Keller K.L.(2006) Marketing Management, 12th Edition. Data Status, Belgrade.
- 2.Kotler, Ph., Wong, V., Saunders, J., Armstrong, G. (2006) The Basics of Marketing, MATE, 4 European Edition, Zagreb
- 3.Milisavljevic M., Maricic B., Gligorijević M., (2009) Basics of Marketing, Faculty of Economics, Belgrade
- 4.Milisavljevic, M., Todorovic, J. (2001) Marketing Strategy, Faculty of Economics, Belgrade
- 5.Nicin, N., Kalac, B. (2009) Marketing, University of Novi Pazar, Novi Pazar
- 6.Rakita, B. (1998) International Marketing, Globmark and Faculty of Economics, Belgrade
- 7.Vasiljev, S. (1999) Marketing: Principles, Birografika, Subotica
- 8.Vasiljev, S., Cvetkovic, Lj., Kancir, R., Pantelic, D. (2007) Marketing Management, Faculty of Economics, Subotica

IZAZOVI I PERSPEKTIVE PREDUZETNIŠTVA U SAVREMENIM USLOVIMA PRIVREĐIVANJA

Apstrakt

Preduzetništvo je koncept koji se odavno istražuje i opšte je poznat. Danas se preduzetništvo razvija u različitim smjerovima, prateći dinamiku promjena ili stvara promjene. Preduzetništvo je pojava koja ima sposobnost mijenjanja ekonomija i industrija širom svijeta. Da bi se preduzeća prilagodili izazovima u savremenim uslovima privređivanja, potrebno je da inoviraju poslovanje. Pod inovacijama se podrazumjeva drugačiji način realizacije nečega, što za rezultat ima kreiranu novu vrijednost. Inovacije su pri tome i perspektive i strategije savremenog preduzetništva. Rad elaborira i analizira izazove i perspektive preduzetništva u savremenim uslovima privređivanja, i na tim osnovama kreira autorski model inovacija, koji je osnov za razvoj poslovanja i konkurentnosti. Sa razvojem poslovanja, sektora malih i srednjih preduzeća, razvija se društva u cjelini kao i privreda jedne zemlje. Zbog toga je neophodno primjenjivati kreirani model inovacija, kako bi se unaprijedilo poslovanja privrednog sektora, bez obzira na obim i veličinu.

Ključne riječi: model inovacija, preduzetništvo, paradigme nove ekonomije i društvo znanja

CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF ENTREPRENEURSHIP IN MODERN BUSINESS

Abstract

Entrepreneurship is a concept that has long been explored and is commonly known. Today entrepreneurship is developing in different directions, following the dynamics of change or creating change. Entrepreneurship is a phenomenon that has the ability to change economies and industries around the world. To help companies adapt to the challenges of modern business conditions, it is necessary to innovate business. Innovations imply a different way of realizing something, resulting in a new value being created. Innovations are also the perspectives and strategies of modern entrepreneurship. The paper elaborates and analyzes the challenges and perspectives of entrepreneurship in modern conditions of business, and on this basis creates an authoritative model of innovation, which is the basis for business development and competitiveness. With business development, SME sector, the development of society as a whole and the economy of one country. For this reason, it is necessary to apply the created innovation model in order to improve the business sector's business, regardless of the size and size.

Key words: innovation model, entrepreneurship, paradigm of new economy and knowledge society.

¹ Evropski univerzitet Brčko

² Univerzitet u Tuzli

³ Institut za naučno istraživanje i razvoj u Brčko distriktu BiH

1. Uvod

Globalizacija je prisutna u svim porama života i promijenila je način poslovanja preduzeća. Da bi mogli poslovati na globalnom tržištu, preduzetnici se moraju prilagođavati promjenama koje vladaju na tom tržištu. Zbog toga se moraju koristiti novi resursi koji stoje na raspolaganju preduzetniku, stalno inoviranje, kako poslovnih procesa tako i proizvoda. Inovacije su neophodne da bi se preduzetnici prilagođavali promjenama.

Razvojem informatičkog društva, mijenja se način poslovanja preduzeća. Preduzeća mogu biti prisutna na svjetskom tržištu bez ograničenja, i prodavati proizvode u bilo kojoj zemlji u svijetu. Pod uticajem kontinuiranog razvoja informatike, porasla je uloga informacija i znanja. Informacija je neophodan resurs preduzetnika koja je izmijenila poslovanje preduzeća. Da bi se preduzeća mogla prilagođavati i inovirati, stvaraju se fleksibilni radni timovi i mijenja se organizaciona hijerarhija preduzeća.

Da bi bili uspješni na tržištu, preduzetnici moraju imati znanje, vještine i više pažnje posvećivati i ulagati u permanentno obrazovanje. Trenutno postoje više od 1600 različitih studijskih programa gdje se izučava preduzetništvo na visokoškolskim ustanovama. Najmoćnije organizacijsko učenje je intelektualni kapital. Iskorištavanjem intelektualnog kapitala postiže se umrežavanjem poslovanjem, u cilju pronalaženja pravih informacija. Sa razvojem informacionog društva sve je lakše umrežiti se, odnosno poslovati preko Internet. Preduzeća međusobno sarađuju i razmjenjuju informacije. Razmjena informacija najviše je zastupljena u odnosu sa dobavljačima i kupcima, koji preduzećima dostavljaju najvažnije informacije potrebne za poslovanje, i zbog čega se uspostavljaju partnerski odnosi sa kupcima i dobavljačima.

Da bi primjenjivao savremene trendove, preduzetniku je potrebno da se razvije inovativna organizaciona struktura, te da se primjenjuju stalno traženje novih rješenja. U tome im pomažu inovacije koje su sastavni dio poslovanja svakog preduzeća. Da bi se primijenile inovacije u poslovanju, potrebna je primjenjena preduzetnička i inovativna kultura, podrška menadžmenta, da se formira obrazovna organizacija koja će raditi na razvoju i edukaciji zaposlenih, te sa pravim sistemom nagrađivanja motivisati zaposle, kako bi kroz projektni menadžment i timski rad radili na stalnom inoviranju i unapređenju poslovanja.

Ovaj rad je zbog svoje složenosti podijeljen, osim uvoda i zaključka, u još dva dijela, gdje će se objasniti koje su to izazovi i perspektive preduzetništva, te će se, da bi se odgovorilo na to pitanje, formirati i model inovativnosti koji će pomoći preduzećima da odgovori na ove izazove.

2. Izazovi i perspektive preduzetništva

Preduzetništvo je koncept koji se već odavno istražuje i opće je poznat. Preduzetništvo, u današnje vrijeme, se razvija u različitim smjerovima, prateći dinamiku promjena ili stvarajući promjene. Preduzetništvo je pojava koja ima sposobnost mijenjanja ekonomija i industrija širom svijeta. Preduzetnici se smatraju ključnim pokretačima ekonomskog rasta, generatorima novih radnih mjesta, nositeljima novih proizvoda i usluga. Ključnim faktorima razvoja preduzetništva smatraju: legislativni, institucionalni, regulatorni i politički faktori; porezni sistem; preduzetničko obrazovanje; društveni kapital; preduzetničke kompetencije; fizička infrastruktura i inovacije (Edoho, 2015).

Zahvaljujući velikom naučno-tehničkom progresu koji je ostvaren krajem 20. i početkom 21. vijeka, stope rasta produktivnosti u pojedinim visoko razvijenim zemljama, ostvaruju se

zadnjih decenija sa dvocifrenim brojevima na godišnjem nivou. Navedeni visoki rast produktivnosti rada rezultat je prije svega u porastu stručno - tehnoloških i preduzetničko - menadžerskih znanja, i primjeni inovacija. Preduzetnici koji žele uspjeh u svome biznisu, treba da upoznaju i prate relevantne odnose, koji se kreiraju i procese koji se odvijaju u ambijentu njihovog procesa rada, da bi na osnovu parametara poslovanja, preduzimali odgovarajuće i blagovremene mjere, a u cilju optimizacije odabranog poslovanja. Sistem vrijednosti ili unutrašnja kultura, biće onaj kohezioni element, koji će sve prethodne oblasti vezivati u jedan sklad, sposoban da reaguje na promjene u okruženju a osobine savremenih preduzetnika kvalitativno mijenjaju u pozitivnom pravcu.

Neke od njih su na primjer (Martinović i Tanasković, 2013):

1. Napuštanje uloge „krutog“ šefa od koga svi strepe i koji je nedodirljiv. Njegova uloga postaje sve više uloga trenera koji motiviše, hrabri i podstiče kreativnu energiju članova svoga tima ka ostvarenju zajedničkih ciljeva.
2. Usmjeravanje ka stimulanju kreativnosti i inovativnosti preduzetničkog duha svojih saradnika i pri tome traženje novih, savremenih metoda motivacije, stimulacije i vođenja.
3. Podizanje morala i rad na poboljšanju poslovne etike u svom preduzeću.
4. Inicijator je promjena, jer je svjestan da okruženje vrlo brzo kažnjava krute i nefleksibilne menadžere i njihova preduzeća. Strategijski menadžeri moraju biti sposobni za donošenje i primjenu strateških odluka od kojih zavisi budućnost preduzeća.
5. Inovacija znanja iz oblasti menadžmenta i drugih stručnih oblasti bitnih za posao, primarni je zadatak preduzetnika, kao i njegovih saradnika, kako bi bili u stanju da prate savremene trendove.
6. Dobar komunikator. To ne znači apsolutnu i savršenu retoričku sposobnost, već sposobnost izgradnje interpersonalnih odnosa i adekvatno prenošenje poruka.
7. Vizionar i globalni strateg, osoba koja poznaje međunarodne odnose, odnose među zemljama i narodima, poznaje različite kulture i privrede i sposoban je razvijati ciljeve i strategije svoga preduzeća u odnosu na ta saznanja.
8. Poznavalac tehnologije, jer razumije i uvažava tehnološke promjene i koristi visoku tehnologiju radi ostvarenja konkurentne prednosti.
9. Društveno i politički aktivna osoba koja poznaje i prepoznaje svu kompleksnost u oblasti zakonskih propisa, uticaja države na rast i razvoj preduzeća i koja je u stanju da vodi preduzeće kroz sve društvene i političke izazove.
10. Dobar motivator, sposoban da snažno motiviše zaposlene u ispunjavanju značajnih poslovnih rezultata preduzeća.
11. Dobar preduzetnik upravlja podacima, a ne dopušta da podaci upravljaju njim. Ulaže napor i sredstva i dolazi do kvalitetnih informacija, koje vrlo vješto koristi u svojim poslovima.
12. Upravlja cjelokupnim procesom poslovanja od istraživanja tržišta, preko nabavke repromaterijala - robe, proizvodnje, promocije, do plasmana proizvoda - robe na tržištu.

Za modernog preduzetnika nije presudno je li on ujedno vlasnik ili suvlasnik preduzeća ili je profesionalni menadžer ovlašten da vodi i upravlja preduzećem. Za razliku od ranijih preduzetnika, koji je istovremeno bio i vlasnik preduzeća, sadašnji je preduzetnik najčešće je menadžer profesionalac s mandatom vlasnika preduzeća, da ga organizira i vodi, da unapređuje njegovo poslovanje i da mu osigura poslovni prosperitet.

Izdvojiti trendove koji danas obilježavaju preduzetništvo je veoma teško. Velike organizacije se transformiraju nastojeći razviti svoj preduzetnički potencijal i osigurati fleksibilnost kroz korporativno preduzetništvo. Istovremeno male organizacije rastu i razvijaju svoj preduzetnički kapacitet zapošljavajući sve veći broj ljudi, generirajući veću prodaju i prihode. Često rastu tako brzo da ih se naziva „gazelama“. Nove organizacije, odnosno start-upovi neprestano se pojavljuju, a pokreću ih žene, manjine i imigranti u bilo kojem sektoru. Preduzetništvom se nastoje riješiti i mnogobrojni društveni problemi pa socijalno preduzetništvo dobija svoj strateški okvir i važno mjesto u mnogobrojnim istraživanjima. Pored toga, pojavljuju se novi načini i izvori financiranja. Finansijska sredstva ne poznaju granice, a informacijsko-komunikacijske tehnologije olakšavaju susret (start-up) preduzetnika i potencijalnog osiguravatelja (početnog) kapitala.

Često se ulagači nalaze u nekoj drugoj državi i može ih biti puno više (npr. grupno financiranje). Dok anđeli ulagači ili poslovni anđeli ne ulažu samo novac već znanje i mreže kontakata. Sve veći broj aktivnosti se odvija virtualno te je postojanje i djelovanje organizacije bez interneta nezamislivo. Pitanje uopće nije primijeniti ili ne internetsku tehnologiju već na koji način (Kraljević, et al, 2016). Prisutnost na društvenim mrežama je nužna ako se želi osigurati komunikacija s kupcima. Sve navedeno ima pored prednosti i svoje nedostatke odnosno, izazove koje treba prepoznati i na koje se treba pripremiti, kako zbog toga, poduzeća ne bi izgubila prednost ili nestala s tržišta.

Mnogi autori smatraju da će preduzetnici u budućnosti biti bitno drugačiji od svojih prethodnika s aspekta godina, porijekla i spola. Time će se stvoriti mnoge prilike, ali i promjene na globalnoj razini. Preduzetnici više neće biti osobe u sredini dobnе skale već s njezinih rubova, pojedinci koji odlaze u mirovinu i njihova djeca. Visoka stopa nezaposlenosti i promjena stila života i rada stvorila je novu skupinu mladih preduzetnika.

Posjedovanje „preduzetničke crte“ nije dovoljno za postizanje uspjeha na savremenom tržištu. Potrebno je posjedovati određena znanja i vještine koje se stiču i razvijaju u obrazovnom procesu. To je osobito važno za preduzetnike koji novi posao pokreću iz nužnosti, nepripremljeni za izazove pokretanja poduzeća. Studenti danas pokazuju sve veći interes za preduzetništvo, kao sastavni dio njihovog obrazovnog procesa. Danas preko 1600 visokoobrazovnih institucija nudi smjerove povezane s preduzetništvom. Ono više nije predmetom izučavanja samo na studijima ekonomskog smjera - integrira se i u ostale nauke i područja. U svrhu osiguranja praktičnih znanja visokoobrazovane organizacije su počele održavati radionice iz područja pokretanja poduzeća te formirati studentske preduzetničke inkubatore. Sve veći broj institucija pokušava stvoriti prostor gdje će studenti imati pristup alatima, materijalima i obrazovanju kako bi mogli kreirati stvarne objekte (Stilin, 2016).

Blenker et al. (2011) su postavili četiri paradigme obrazovanja u preduzetništvu:

1. Obrazovanje studenata radi stvaranja novih pothvata;
2. Obrazovanje studenata radi transformacije ideja i znanja u inicijative koje će potaknuti ekonomski rast;
3. Podsticanje preduzetničke energije za društvene promjene;
4. Podsticanje preduzetničkog razmišljanja u svakodnevnim aktivnostima.

2.1.Paradigma nove ekonomije

Informaciona revolucija mijenja postojeće modele poslovanja, ustaljene poslovne procese, način proizvodnje, vrste transporta, oblike reklamiranja, organizacionu strukturu kompanije, pa dolazi do pojave nove ekonomske paradigme. Novo shvatanje ekonomije ističe značaj

nematerijalnih resursa i umrežavanja, kao nove organizacione strukture. Upotreba informacija i znanja, kao novih resursa, utiče na promjene u sferi rada, vlasništva i upravljanja. Informacije, kao i znanje i sposobnosti menadžera, potiskuju ulogu kapitala i manuelnog rada i postaju strateški elementi poslovanja.

Prelazak na novu ekonomiju u pojedinim oblastima poslovanja izaziva tektonske poremećaje (Lajović, 2010):

- Digitalizovane informacije - Informacija je u svim svojim pojavnim oblicima, od medija do ekonomskog procesa, digitalna (elektronska pošta, instant poruke, internet telefonija, sastanci putem video-konferencionog sistema, elektronski novac, pametne kartice, bezpapirno poslovanje, poslovne procedure podržane informacionim sistemom i internet kao prezentacioni i reklamni medij).
- Ekonomija zasnovana na znanju - Od učesnika u ekonomskom procesu se zahtjeva određen nivo poznavanja tehnologije, koji stalno raste. Krajnja posljedica može biti da pojedinci i kompanije koje nemaju odgovarajući nivo znanja ne mogu učestvovati u tržišnoj utakmici.
- Ekonomija zasnovana na informacijama - Ako niste informisani, isti (ili slabiji) kvalitet proizvoda ćete plaćati skuplje.
- Ekonomija zasnovana na tehnologiji - U nekim industrijama, kvalitet tehnološkog rješenja je jedina prednost koju preduzeće posjeduje u odnosu na konkurenciju. Tehnologija je na takvom nivou da omogućava preduzetnicima i malim kompanijama da posluju izuzetno efikasno uz pomoć malog broja ljudi, čime se otima znatan dio tržišta velikim preduzećima.
- Ekonomija bez ljudskog posrednika - Smanjuje se ili potpuno gubi uloga trećih lica u odnosima između proizvođača i potrošača. Kako bi se održao potreban nivo efikasnosti, posrednik danas može biti samo informacioni sistem koji podržava sve faze u poslovanju.
- Veći stepen konkurencije - Zbog sve opšteg stapanja različitih oblasti poslovanja, konkurencija može doći iz pravca iz koga ste je najmanje očekivali. Bitka za kupca je sve oštija. Nemoguće je očuvati ekskluzivnost poslovne ideje. Informacija o novom tipu proizvoda i njegovim osobinama se širi velikom brzinom. Konkurencija strahovito brzo uči, pa se svaki proizvod može jednostavno i brzo kopirati.
- Digitalni kapital - Vrijednost kompanije se sve više mjeri „sivom masom” i njenom sposobnošću u stvaranju i realizaciji novih ideja. Digitalni kapital podrazumijeva ukupnu sumu znanja koje preduzeće posjeduje, način na koji se to znanje održava i unapređuje, način na koji je znanje uključeno u poslovne procese i naravno bazu klijenata.

Način poslovanja preduzeća se bitno izmijenio u savremenoj ekonomiji. Za razliku od prethodnog perioda u kojem je stabilnost organizacije bila u prvom planu, akcenat se sada stavlja na upravljanje promjenama. Preduzeća danas ostvaruju konkurentsku prednost na osnovu kombinacije znanja i sposobnosti svojih zaposlenih i njihovog preduzetničkog duha, dok je ranije ključ uspjeha bio u pristupu fizičkim resursima i racionalizaciji troškova. Dolazi do smanjivanja broja visoko specijalizovanih radnika, a zadaci se sve više povjeravaju timovima umjesto pojedincu. Fleksibilni radni timovi mijenjaju i način organizacije hijerarhijskih nivoa, pa dolazi do „urušavanja“ organizacione piramide. Internet dovodi do jednostavne i brže komunikacije, omogućava direktan i gotovo besplatan pristup informacijama koje do tada nisu bile dostupne, kao i jednostavnu kontrolu urađenog. Potreba za kontrolom i autoritetom nikada neće u potpunosti nestati, ali težište se pomjera od komande

ka saradnji, postepeno degradirajući hijerarhiju i birokratiju. Moć i autoritet se pomjeraju ka potrošaču, pa njegove potrebe postaju prioritet u lancu vrijednosti organizacije.

Iz navedenog, možemo zaključiti da će se uspjeh preduzetnika u novoj ekonomiji bazirati na sljedećim pretpostavkama (Kolaković, 2006):

- Spособnost stvaranja malih fleksibilnih preduzeća sa specijalističkim timovima,
- Umrežavanje i koordinacija upotrebom informacione tehnologije,
- Fokuseranje na aktivnosti koje su ključne za poslovanje preduzeća,
- Outsorsing sporednih aktivnosti,
- Povećanje autonomije i samostalnosti kod zaposlenih,
- Demokratizacija i smanjenje hijerarhijskih razlika u poslovnom odlučivanju,
- Praćenje i vrednovanje nematerijalne imovine i intelektualnog kapitala,
- Kontinuirano ulaganje u znanje i obrazovanje,
- Stvaranje partnerskih veza sa dobavljačima i klijentima,
- Podsticanje kreativnosti i inovacionog procesa.

2.2. Intelektualni kapital u preduzetništvu

Preduzetnici su sve više u situaciji da stvaraju vrijednost za kupca kroz nova kompleksnija poslovna rješenja i modele koji se kvalitativno razlikuje od drugih, a koji su stvoreni uz niže troškove. Izloženost takvom konstantnom pritisku i promjenama, zahtjeva od preduzetnika razumnu inovativnost, fleksibilnost i brzinu reakcije, dobru kombinaciju poslovne i operativne izvrsnosti, efektivnosti i efikasnosti. Projekti, inicijative, eksperimenti, specijalni zadaci za pojedince ili radne timove, „razbijaju“ tradicionalne šeme funkcijskih organizacija. Najbolja poduzeća izgrađuju svoju organizacijsku kulturu i procese tako da se usredotočuju na ciljana tržišta, da bi klijentima pružili očekivanu korist i nezaboravno pozitivno iskustvo suradnje. Hijerarhija razvoja novih poslovnih modela kreće se od zadovoljavanja potreba klijenata, odnosno održavanja i poboljšanja postojećih, do inovacija koje stvaraju nove potrebe na tržištu. Analize pokazuju da je ovo vrijeme, nazovimo to, učećih organizacija, odnosno onih koje su spremne i osposobljene učiti brže od svojih konkurenata, bolje razumjeti izazove iz okruženja te motivirati svoje ljude i iskoristiti njihove potencijale.

Najmoćnije organizacijsko oružje u borbi za uspjeh i opstanak je intelektualni kapital. Intelektualni kapital uključuje; tradiciju, znanje, motivisanost, iskustvo ljudi, zadovoljstvo i lojalnost kupaca, dobavljača i drugih poslovnih partnera, inovativnost u stvaranju novih proizvoda i usluga, rješenja za potrebe tržišta, marka, efikasnost u organizaciji i upravljanju procesima, promjenama i unaprijeđenjima.

Ukoliko su dovoljno razvijene, ove snage vrijednije su u odnosu na vanjske prijetnje i predstavljaju organizacijske vrijednosti koje ih čine otpornim na razne oblike kriza koje su često svjesno globalno inscenirane u korist manjina finansijskih i investicijskih elita, a na štetu velikog broja drugih interesnih skupina. Izostanak vremena da organizacija procesuiru i sve bolje razumije informacije iz eksternog i internog okruženja postupno i trajno smanjuje organizacijske kapacitete i sposobnosti, i štetne posljedice iz takvog slijeda dobivaju sve veće razmjere. Zato je upravljanje informacijama važno poslovno područje, ključno za optimizaciju poslovnih procesa, prodaju, te prevenciju i minimalizaciju rizika. Razumijevanje informacija i posjedovanje pomaže i u stvaranju konkurentne prednosti.

Još uvijek smo daleko od mogućnosti da povezivanjem „pametnih“ mašina rješavamo sve probleme koje susrećemo u poslovanju. Jasno je da umrežavanje računara u cilju razmjene informacija, nije dovoljno samo po sebi, već je potrebno povezivanje ljudi, primjenom novih

tehnologija. Ako odlučujući faktor uspjeha savremenog preduzeća više nije snaga mišića, niti energija, već znanje, odnosno informacija, onda su za uspjeh neophodni ljudi koji svoju inteligenciju, znanje i kreativnost, primjenom savremenih tehnologija, udružuju u mreže znanja. Znanje danas predstavlja osnovnu vrijednost i pokretačku snagu svakog preduzetničkog procesa. Iz tog razloga, mnogi teoretičari današnju ekonomiju nazivaju „ekonomija znanja“. Znanje kao resurs ima jednu osobinu koja ga čini specifičnim u odnosu na sve druge, materijalne resurse - znanje se upotrebom multiplikativno povećava, dok se materijalni resursi u procesu njihove upotrebe značajno smanjuju.

Intelektualni kapital je postao kamen temeljac uspjeha u globalnoj ekonomiji. Definiše se kao skup znanja, vještina i sposobnosti svih zaposlenih- od istraživačko-razvojnog tima, pa sve do manualnih radnika koji su razvili brojne načine za poboljšanje efikasnosti preduzeća. Intelektualni kapital predstavlja zajedničko učenje preduzeća i njegovih klijenata, koje stvara čvrstu sponu između njih i osigurava dugoročnu uspješnu poslovnu saradnju. Intelektualni kapital se svrstava u „neopipljivu“ imovinu preduzeća i odnosi se na znanje koje je prošlo kroz nevidljivi proces transformacije i rezultiralo pojavom nečeg korisnog za preduzeće.

Intelektualni kapital predstavlja sintezu više različitih vrsta kapitala (Stewart, 1997):

- Ljudski kapital - Obuhvata različita znanja, vještine, sposobnosti i iskustva pojedinaca u organizaciji. Preduzeće ne posjeduje ovu vrstu kapitala, pošto ga pojedinci mogu „ponijeti“ odlaskom iz organizacije, ali koristi njegove usluge. Ljudski kapital objedinjuje dvije vrste kapitala:
 - Idejni kapital - Osnov ove vrste kapitala se nalazi u inteligenciji čovjeka.
 - Upravljački kapital - Predstavlja sposobnost pretvaranja idejnog kapitala u praksu, kao i upravljanja ostalim oblicima intelektualnog kapitala u preduzeću.
- Strukturni kapital - Nastaje kao interakcija ljudskih znanja, vještina i ideja, a odnosi se na organizacionu strukturu, rutine, poslovne procese, običaje, baze podataka i intelektualnu svojinu (patenti, licence...). Sastoji se od više elemenata:
 - Organizacioni kapital - Vrijednost organizacionih sposobnosti i vještina u preduzeću.
 - Procesni kapital - Sposobnost preduzetnika za kreiranje procesa.
 - Inovativni kapital - Strukturna sposobnost preduzeća za iskorištavanje ljudskog potencijala.
 - Intelektualno vlasništvo - Dokumentovano i zaštićeno znanje - inovacije, patent, licence, autorska prava, dizajn i sl.
 - Neopipljiva imovina - Korporativna kultura i imidž preduzeća.
- Klijentski kapital - Vrijednost odnosa koje preduzeće ima sa svojim klijentima (penetracija tržišta, pokrivenost tržišta i lojalnost kupaca).

Važnost intelektualnog kapitala je rezultirala stvaranjem procesa za njegovo upravljanje. To je jedna od strateških aktivnosti, kojom se postiže bolje razumijevanje uloge i značaja zaposlenih, kroz njihovo motivisanje za kreiranjem, sticanjem i vrednovanjem novih znanja i vještina. Ovim upravljačkim procesom se stvara organizaciona kultura koja podstiče i ohrabruje preduzetnički duh zaposlenih, kao i njihove napore u istraživanju i razvoju novih proizvoda. Istovremeno, kreira se objektivan sistem valorizacije i nagrađivanja zaposlenih.

Proces upravljanja znanjem se svodi na nekoliko osnovnih kategorija (Lajović, 2012):

- Povećanje produktivnosti - Podrazumijeva upotrebu znanja u cilju definisanja najbolje poslovne prakse, izbjegavanje nedjelotvornih aktivnosti radi što bržeg rješavanja

problema inovativnosti, kao i pronalaženje novih ideja koje direktno povećavaju produktivnost i poboljšavaju konkurentsku poziciju preduzeća.

- Brzina reagovanja na probleme i zahtjeve kupaca - Suština je u dostupnosti znanja u onim oblastima i na onim mjestima gdje je ono najpotrebnije. Moderne komunikacione tehnologije su napravile revoluciju ubrzoj distribuciji znanja, bez obzira na geografsku udaljenost.
- Dodatna edukacija - Jednostavna distribucija znanja preko interneta dopušta svakodnevni rad na edukaciji zaposlenih ("učenje na daljinu"), koji će svoja znanja staviti u proces upravljanja znanjem na nivou preduzeća.
- Sticanje novih znanja - Da bi održala konkurentnost i odgovorila zahtjevima savremenog poslovanja, preduzeća neprekidno povećavaju kvalitet korporativnog znanja. Edukacija zaposlenih je podrazumijevano, ali ne i jedino rješenje. Mnoge akvizicije (preuzimanja preduzeća) se izvode upravo sa namjerom sticanja znanja i tehnologija drugih kompanija. Upotreba usluga konsultantskih kuća, čiji je posao sakupljanje i iznajmljivanje znanja o različitim industrijama, je drugi način na koji kompanije stiču nova znanja.

2.3. Umrežavanje i preduzetništvo

Globalizaciju, pored sve većeg stepena konkurencije, karakterišu i saradnja između preduzeća i procesi umrežavanja. Strategijsko povezivanje predstavlja odgovor kompanije na izazove globalizacije i digitalizacije. Osnovni cilj ulaska u partnerske odnose sa drugim kompanijama je jačanje konkurentne pozicije, koju je moguće ostvariti kroz zajedničko korištenje proizvodnih kapaciteta, povećanje efikasnosti lanca snabdijevanja, izgradnju mreže distributera i sticanje novih znanja, vještina i tehnologije. Umrežavanje se doživljava ne samo kao model poslovanja, već i kao jedan od načina sticanja konkurentne prednosti na turbulentnom globalnom tržištu.

U aktuelnom vremenu, preduzetnički uspjeh nije samo determinanta samostalnim aktivnostima pojedinih preduzeća, već sve više i aktivnostima koje su usmjerene na umrežavanje i kreiranje strateških alijansi s drugim preduzećima. Ukoliko se želi zadržati ili kreirati konkurentna prednost, za preduzeće postaje neophodno prepoznavanje prednosti koje ovakvi organizirani oblici nastupa na tržištu nose sa sobom. Izuzetno je zanimljivo da savremena literatura sugeriše, da su lične konekcije preduzetnika, najznačajniji resurs kojim preduzeće raspolaže. One su posebno značajne u embrionalnoj fazi pokretanja preduzetničkog poduhvata, kada se inicijalna sredstva osiguravaju od porodice, prijatelja ili poznanika s kojima preduzetnik već od ranije ima uspostavljene relacije, a koji imaju povjerenje u samog preduzetnika zbog dotadašnjeg iskustva i kredibiliteta koji uživa. Konekcije koje preduzetnik ima su neopipljiv resurs, kojeg ne možemo vidjeti u finansijskim izvještajima, a koje u pravilu značajno određuju izvodljivost i vrijednost njegove zamisli i poduhvata. Osobne konekcije predstavljaju socijalni kapital, čija se vrijednost dosta često zanemaruje s obzirom da se ne može kvantificirati i ako, s druge strane, može biti najdragocjeniji resurs.

Mreža je danas postala paradigma organizacionog dizajna za preduzeća koja svoj uspjeh zasnivaju na preduzetničkom duhu, inovacijama i učenju. To u praksi podrazumijeva istovremeno postojanje i preplitanje računarskih i poslovnih mreža. Primjena mrežne organizacione strukture za posljedicu ima debirokratizaciju preduzeća i stimulisanje kreativnosti i inovativnosti zaposlenih, uz sve veći značaj intraneta kao unutrašnje računarske mreže preduzeća. Sa druge strane, poslovne mreže se formiraju kada je potrebno da se uradi

više nego što je preduzeće u stanju samo da postigne. One omogućavaju organizaciji da ostvari efikasnost velikog preduzeća, a da pri tome postigne fleksibilnost malog preduzeća.

Umrežavanje se definira kao grupa čvorova (osoba, organizacija) povezanih skupom odnosa (prijateljstvo, poslovni odnosi, članstvo u asocijacijama) specifične vrste. Umrežavanje je, dakle, socio-ekonomska aktivnost, društvena mreža u koju se uključuju preduzetnici sa zajedničkim ili preklapajućim ciljevima u svrhu stvaranja sinergijskog efekta. Članovi mreža na taj način smanjuju troškove pojedinih aktivnosti, bitnih za samo preduzeće i posjeduju dodatni kredibilitet u poređenju s pojedinačnim djelovanjem, s obzirom da mreže koriste svoju infrastrukturu za promovisanje zajedničkih ciljeva (Čizmić i Crnkić, 2012).

Umrežavanje koje je započelo 70-ih godina XX vijeka primjenom kompjuterskih mreža, a značajno ubrzano 90-ih godina zahvaljujući ekspanziji interneta kao globalne javne računarske mreže, omogućilo je povezivanje velikih poslovnih sistema, koji su tradicionalno bili dislocirani, bilo da je riječ o resursima, distribuciji ili projektima. Računarske mreže su nekada prvenstveno služile za prenos podataka između geografski udaljenih dijelova preduzeća, a danas se internet koristi za međusobnu koordinaciju i sinhronizaciju aktivnosti u procesu poslovanja.

Jedan od oblika umrežavanja je poslovni savez (strategijska alijansa). Osnovna karakteristika saveza je potpuna posvijećenost njegovih članova interesima saveza. To je najbolji način da se ojača konkurentna pozicija, kako saveza uopšte, tako i njegovih članova pojedinačno, i infrastrukturu za promoviranje zajedničkih ciljeva. Strateške alijanse se definiraju kao dobrovoljni dogovor između firmi koje su uključene u razmjenu, dijeljenje i zajednički razvoj proizvoda, tehnologija i usluga. Ono što determinira formiranje strateških alijansi su, između ostalog, motivacija preduzetnika i preduzeća, utjecaj koji imaju, geografska lokacija preduzeća i inovativnost. Geografska lokacija može predstavljati veliku prednost ili nedostatak za preduzetnika, jer postoji, naprimjer, mogućnost organiziranja unutar klastera, a time i ostvarivanja koristi u pogledu prelijevanja tehnologije, znanja, resursa i sl.

Kroz strateško povezivanje i umrežavanje dolazi do kompajliranja znanja, umijeća i svih oblika resursa različitih nezavisnih preduzeća i individualnih preduzetnika s ciljem postizanja zajedničkih, ali i pojedinačnih ciljeva. Učestvovanjem u takvim oblicima saradnje preduzeća mogu postići mnogo bolje rezultate u jačanju svog tržišnog položaja, nego putem samostalnoga tržišnog nastupa. Preduzeća stiču koristi kao što su, snižavanje troškova, snižavanje cijena, sticanje novih tehnoloških znanja i različitih vještina (dizajnerskih, proizvodnih, marketinških) i sl. Sistem funkcionisanja saveza je zasnovan na principima kooperativnosti, koji su definisani ugovorom koji obavezuje sve njegove članove.

Uspješnost poslovnog saveza zavisi od nekoliko faktora (Lajović, 2010):

- Izbor partnera - Prilikom izbora treba voditi računa o brojnim faktorima, jer se osim materijalne ulaže i intelektualna imovina preduzeća. Neophodno je da budući partner posjeduje viziju razloga kreiranja saveza koja je kompatibilna sa našom, kao i da nije sklon iskorištavanju saveza za isključivo sopstvene interese. Iz tog razloga, preduzeće bi trebalo da sakupi što više informacija o potencijalnim partnerima, da koristi isključivo provjerene izvore podataka i da prije formalnog osnivanja saveza što bolje upozna partnere.
- Formiranje saveza - Prilikom formiranja saveza posebnu pažnju treba obratiti na smanjenje rizika otkrivanja poslovnih tajni, definisanje procedura prenosa znanja i tehnologije, sprečavanje prenosa znanja koja nisu neophodna za funkcionisanje saveza, kao i na zaštitne mjere u slučaju da se tako nešto ipak dogodi.

- Upravljanje savezom - Na putu funkcionalnosti saveza stoje brojne barijere, a najčešće se radi o razlikama u organizacionoj kulturi. Kako bi se sve te prepreke prebrodile, potrebno je aktivno raditi na povećanju stepena povjerenja i razmjeni znanja.

Strateško povezivanje i umrežavanje su nužni u savremenom poslovanju. Velikim preduzećima omogućavaju proširenje horizonta poslovne saradnje, bolji pristup resursima, te im povećava fleksibilnost, brzinu i kvalitet poslovanja. U kombinaciji s povećanjem upotrebe informacijske i komunikacijske tehnologije, dolazi do sve veće virtualizacije poslovanja, pa fizička prisutnost u obavljanju poslovnih aktivnosti postaje nebitna. Time se omogućava nastanak mrežnih i virtualnih organizacija, što uzrokuje prekoračenje svih donedavnih fizičkih ograničenja širenju i disperziji poslovnih aktivnosti. S druge strane, to omogućava i povezivanje različitih poslovnih aktivnosti koje su prije bile razdvojene, te stvaranje mreža kompatibilnih formalno nezavisnih preduzeća, dobavljača, potrošača, čak i dojučerašnjih suparnika, povezanih pomoću savremene informacijske i komunikacijske tehnologije u ostvarenju zajedničkih ciljeva kroz podjelu vještina, troškova, kompetencija i tržišta. Takav organizacijski model je pogodan i za mikro, mala i srednja preduzeća.

Zadatak strateškog preduzetnika je povezivanje ključnih sposobnosti različitih specijaliziranih mikro, malih i srednjih preduzeća s kompatibilnim specifičnim vještinama da bi se postigao određeni cilj. Svako mikro, malo i srednje preduzeće, kao član mrežne organizacije fokusira napore samo na obavljanje svog dijela ukupnih zajedničkih aktivnosti i na povećanje kvaliteta svog dijela ukupnog proizvoda, dok se liderska kompanija koja upravlja takvom organizacijom poslovanja koncentrira na povećanje plasmana gotovog proizvoda ili usluge na tržištu. Klaster koncepcija ide čak i korak dalje, osim povezivanja lanaca stvaranja vrijednosti kompatibilnih preduzeća dolazi i do njihova povezivanja s pružiocima finansijskih i savjetodavnih usluga. Navedeni tako proširuju svoje mreže čak i do univerziteta i istraživačkih instituta u svojoj regiji. Takva saradnja omogućava povećanje intelektualnog i tehnološkog kapitala preduzeća unutar klastera. Dodavanjem i kreiranjem vrijednosti kroz zajedničku saradnju, svi postaju zainteresirane strane u pogledu kreiranja i plasmana zajedničkog konačnog proizvoda.

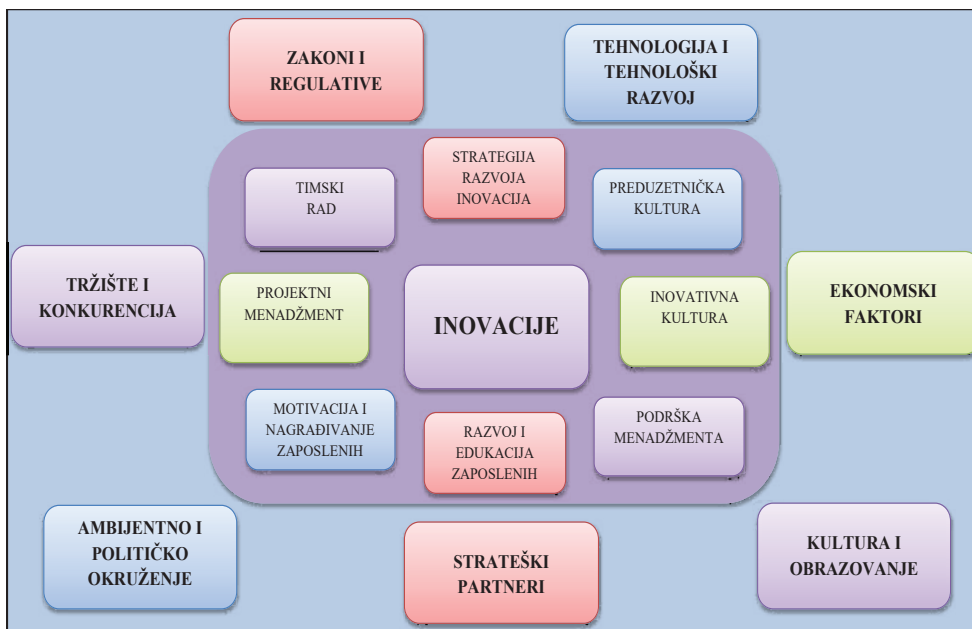
3. Model razvoja preduzetništva pomoću inovacija

Inovativnost je pod uticajem unutrašnjih i spoljnih faktora. Preduzeće može, na direktan način, uticati na unutrašnje faktore, ali na poslovni ambijent u kojem radi, ne može uticati direktno, već indirektno.

U cilju povećanja konkurentnosti primjenom i realizacijom inovativnosti i inovacije kao produkta, na preduzeće-preduzetnika djeluje dva osnovna faktora:

- Unutrašnji faktor primjene i realizacije inovacije,
- Spoljni faktori-ambijentalno okružen

Slika 1. Model razvoja inovacija

- Izvor: *Autorsko istraživanje*

3.1. Unutrašnji faktori

Preduzetnička kultura ima direktan odnos sa samim inovacijama i na osnovu toga se može donijeti zaključak, da je inovacija polazna osnova za definisanje unutrašnjih faktora, koji utiču na razvoj inovacija. Pre nego što se i ustanovi preduzetnička kultura, potrebno je u preduzećima u okviru stratejskog razvoja, naglasak staviti na razvoj inovativnih aktivnosti, tj. potrebno je odrediti strateške pravce razvoja inovacija u okviru strategije razvoja preduzeća. Neophodno je unutar strateški pravaca razvoja akcenat staviti na inovativne aktivnosti.

Zbog toga se strategija razvoja inovacija stavlja na prvo mjesto u modelu razvoja inovacija. Tek kada se odrede strateški pravci razvoja u cilju razvoja inovacija, potrebno je u preduzeću implementirati preduzetničku kulturu. Uspostavljanjem preduzetničke organizacione kulture podstiče se inovativnost kod zaposlenih. Samo sa postavljenom preduzetničkom kulturom u okviru preduzeće je moguće izroditi inovativnu kulturu kod zaposlenih. Inovativna kultura kod zaposlenih. Na taj način se inovacije involviraju u biheviorističke-ljudske resurse, u svijest zaposlenih o bitnosti i važnosti shvatanja koliko svako od zaposlenih može doprinijeti svojim angažovanjem u kreiranju, proizvodnju i primjeni inovacije, koja predstavlja ključni segment u razvoju konkurentnosti i preduzeća u cjelini.

Nakon što su postavljeni strateški pravci i uspostavljena preduzetnička kultura koja će izroditi inovativnu kulturu kod zaposlenih, rezultati istraživanja su pokazali i da podrška menadžmenta ima značajnu ulogu u razvoju inovacija unutar preduzeća. Da bi se realizovali predloženi koraci, neophodno je postojanje podrške menadžmenta pogotovo kada je riječ o razvoju preduzeća i edukaciji zaposlenih. Potrebno je prilikom potrebno je u inovativni proces, koji se implementira putem inovativne kulture, ugraditi stalni - kontinuirani razvoj i edukaciju zaposlenih, kao važan faktor za ostvarivanja inovacija u preduzeću. Naravno sa razvojem inovacija potrebno je kreirati i sistem „motivacije“ koja će stimulisati, nagrađivati i podsticati zaposlene u razvoju inovacija. Samo sa pravilno postavljenim sistemom motivacije može izgraditi osjećaj pripadnosti kod zaposlenih, koji je neophodan da se zaposlenik osjeća važnim

subjektom u preduzeću, da ga doživljava kao vlastito preduzeće i na taj način u punom kapacitetu, nastojati da neprestano implementira inovativnu kulturu u radu.

Prilikom implementacije inovacija potrebno je koristiti projektni pristup tj. primjenu strategije razvoja inovacije projektnog menadžmenta. Prilikom realizacije planiranih ciljeva u razvoju inovacija potrebno je naglasiti, da ne postoje veliki i mali projekti, već svi projekti koji se realizuju imaju veliki uticaj na poslovanje preduzeća. U praksi, ponekada je bolje imati veći broj manjih projekata nego jedan veliki, jer veća je šansa da će uspjeti nekoliko manjih projekata nego jedan veliki projekat.

U razvoju inovativnosti ključni faktor uspjeha predstavlja projektni pristup razvoja inovacijama. Osim što se treba uspostaviti projektni pristup, potrebno je to sve realizovati pomoću timskog rada. Individualci jesu pokretači inovacija u jednom preduzeću, ali uigrani timovi zaposlenih će putem timskog načina rada dati veći sinergentski efekat, nego pojedinci zaposlenici, koji rade zasebno na razvoju inovacija.

Svi argumenti u prethodnom izlaganju vezana su za unutrašnje faktore razvoja inovacija. Da bi organizacija bila inovativna potrebno je najprije, u okviru strategije razvoja preduzeća, implementirati strateške pravce razvoja inovacija, zatim kroz razvoj preduzetničke kulture u preduzeću kreirati i stvoriti inovativnu kulturu kod zaposlenika, gde će se kroz podršku menadžmenta u razvoju i edukaciji zaposlenih uz korišćenje adekvatnih metoda motivacije i tehnika nagrađivanja, koristeći pomoć projektnog menadžmenta i timskog rada, podsticati razvoj inovacija u jednom preduzeću.

3.2. Spoljni faktori

Svako preduzeće djeluje u određenom okruženju na njega djeluju i spoljne sile i faktori koje doprinose, onemogućavanju i otežavanju zacrtane strategije i realizacije u smislu primjene iste u razvoju inovacija.

Vanjski faktori koji utiču na razvoj inovacija u postavljenom modelu su:

- Tržište i konkurencija,
- Zakoni i regulative unutar države,
- Tehnologija i tehnološki razvoj,
- Ambijentalno i političko okruženje,
- Ekonomski faktori razvoja,
- Strateški partneri i
- Uspostavljena kultura i obrazovanje u državi.

Tržište i konkurencija, kao što navedeno, je jedan od najvažnijih faktora za razvoj inovacija unutar preduzeća. Razvijeno tržište i konkurencija su pokretači razvoja inovacija. U tom segmentu poslovanja „Zdrava“ konkurencija preduzeće primorava da razvija svoje poslovanje u konkurentskom okruženju, i da teži da bude bolje od konkurencije tj. da bude konkurentnije na tržištu. Samo kroz podsticanje i razvoj konkurentne utakmice u svim društveno političkim zajednicama, državama, preduzeća a naročito mala preduzeća, brže se razvijaju i opstaju u društvu a sa njima se razvija i to društvo- država, jer kroz tržišnu utakmicu dolazi do razvoja i implementacije inovacija i razvoja toga društva.

Sa razvojem tehnologije celi svet je postao „globalno selo“. S time su inovacije kao pokretači tehnološkog razvoja došli u prvi plan. Samo sa stalnim inoviranjem i prilagođavanjem promjenama tržišta, moguće je ostati konkurentan na tržištu. Indiferentan odnos prema promjenama zasnovan na uslovima i okruženju koji preduzeće čini sigurnim u

smislu ignorisanja kretanja i promjena u okruženju, pogrešno je jer opstanak i konkurentnost nije moguće održati bez primjene novih tehnologija. Zbog toga, razvoj tehnologije u okviru jedne države determinira sam razvoj te države. Zemlje u tranziciji svoju šansu vide u tehnološkim promjenama i inovacijama. Njihova potencijalna prednost predstavlja mogućnost oslanjanja na tehnološki napredak razvijenih zemalja i ako je moguće, imitirati njihovu tehnologiju i na taj način ostvariti napredak te države.

Ambijentalni i političko okruženje je najznačajniji faktor koji guši inovacije i tržišni način privređivanja u tranzicijskim zemljama. Zbog političkih faktora dolazi do stvaranja nepovoljnog ambijenta za razvoj inovacija i za privlačenje stranih investicija. Političko nerazumijevanje utiče na to, da su preduzeća okrenuta sami sebi, i da ne postoji spremnost da se razvijaju inovativne aktivnosti zbog velikog političkog uticaja na stvaranje ambijenta za samostalno djelovanje privrednih subjekata u tržišnim uslovima u zemljama u tranziciji. Položaj i stanje tržišta ukazuje na potrebu promjena politika i odnosa nosilaca zakonodavne i izvršne vlasti u dijelu privrede i privrednog razvoja i da je potrebno promijeniti politike u pravcu stvaranja povoljnijeg zakonodavnog okruženja za podsticanje i razvoj inovativnih preduzeća, gde će se i kroz adekvatnu stimulativnu poresku politiku, uspostaviti osnove za razvoj cijele privrede te zemlje.

Osim političkih faktora najvažniji za razvoj jedne zemlje su ekonomski faktori. Zemlje koje imaju veći bruto nacionalni proizvod (GDP) po jednom stanovniku imaju bolju osnovu za razvoj te zemlje. Povećanjem GDP po stanovniku povećava se dohodak stanovništva što uzrokuje veću štednju i investicije, na taj način se ubrzava formiranje kapitala čime se povećava produktivnost. S povećanom produktivnosti raste prosječni dohodak stanovništva. Svaka zemlja mora težiti povećanju realnog GDP-a po stanovniku jer na taj način se povećava i bogatstvo te države. Samo sa ekonomskim razvojem jedne države razvijaju se i sve ostale aktivnosti u toj državi, kao što je; obrazovanje, smanjenje siromaštva, povećavaju investicija, podrška privrednom sektoru, podstiče se razvoj inovacija u malim i srednjim preduzećima, politička i bezbjednosne sigurnost u tom društvu.

Za svako preduzeće su strateški partneri najvažniji. Sa pravilnim strateškim partnerstvom sa najznačajnim kupcima i dobavljačima generišu se nove informacije u tom preduzeću. Na osnovu tih informacija se mogu otvoriti novi vidici u razvoju inovacija u preduzeću, prema tome kupci i dobavljači su mogući pokretači inovacionih aktivnosti unutar preduzeća. Preduzeće ne može direktno djelovati na svoje kupce, uticaj na potencijalne kupce najbolje je ostvarivati kroz različita partnerstva i na taj način indirektno, uticati na ciljne grupe potrošača – kupaca roba ili usluga.

Razvoj kulture koja podstiče inovacije i obrazovanje predstavlja još jedan od važnih tačaka razvoja inovativnih aktivnosti u jednoj državi. Kao što je u prethodno delu navedeno, kroz razvoj ekonomskih faktora unutar preduzeća se povećava bogatstvo toga društva, sa povećanjem bogatstva se povećavaju i izdaci za nauku i obrazovanje na taj način bogate zemlje kroz obrazovni sistem povećavaju inovativne aktivnosti u toj državi. Razvojem obrazovanja utiče se i na mijenjanje kulture unutar te države. U prvi plan se tada stavljaju razvojne tendencije i inovativna kultura postaje nezaobilazna osnovica kulurološkog razvoja toga društva. Samo sa ulaganjem u nauku i obrazovanje podiže se intelektualna svest stanovništva, koja generiše razvojem inovacije u tom društvu. Obrazovne institucije predstavljaju okosnicu razvoja jednog društva, kako intelektualno tako i kroz sistemsku podršku preduzetništvu. U razvijenim zemljama formiraju se tehnološki parkovi gde se generišu inovacije koje su od presudnog značaja za razvoj te zemlje.

Izvodi se zaključak da, zemlje u tranziciji trebaju, kroz „zdravu“ tržišnu utakmicu koja mora biti zasnovanu i definisana na zakonskim regulativama, pristupom i korištenjem inovacija

tehnološkog razvoja, uticati na ekonomski razvoj zemlje, gdje će se kroz ambijentalno i političko okruženje, podsticati privredni razvoj zemlje, koja će potpomognuta strateški ciljanim obrazovnim sistemom i partnerskim odnosima između preduzeća, kreirati i realizovati inovacije u sektoru malih i srednjih preduzeća i u privrednoj strukturi uopšte.

4. Zaključak

Izazovi savremenog svijeta mijenjanju način poslovanja preduzeća. Preduzeća se moraju prilagođavati promjenama da bi se mogli izboriti sa sve većom konkurencijom koja vlada na tržištu. Zbog toga se preduzetnici okreću ka novim resursima od kojih su informacije najvažnije. Poslovanje baziranom na informacijama se primjenjuje u učecim preduzećima. Ova preduzeća naglašavaju znanje kao neophodan resurs koje pomaže u savladavanjem izazova koje vladaju na tržištu. Sa rastom znanja u preduzećima povećava se i njihov intelektualni kapital. Da bi se povećalo znanje u preduzećima potrebno je se povezivati sa drugim preduzećima kroz umrežavanje. Najčešće se preduzeća umrežavaju sa kupcima i dobavljačima jer su oni najvažniji partneri za svako preduzeće. Razvojem informatičkog društva ovo umrežavanje je olakšano.

Sve ovo se radi da bi se moglo odgovoriti na izazove savremenog svijeta. Međutim, da bi preduzeće ovo sve primijenilo potrebno je da bude inovativno i da primjenjuje inovacije kako u poslovnim procesima tako i na proizvodima. Zbog toga je u ovom radu formiran model inovacija. Ovaj model predstavlja polaznu osnovu za razvoj inovacija u okviru poboljšanja konkurentskog i tržišnog položaja preduzeća. Kreirani model je potrebno istražiti i nadograđivati. Važnost inovacije je od presudnog značaja i uticaja na konkurentnost privrednog subjekta, preduzetnički i institucionalni pristup inovativnosti i inovaciji mora poprimiti značajniji i ozbiljniji pristup.

Predloženi model polazi od pretpostavke da se svi procesi i postupci u okviru internih aktivnosti u okviru preduzetničkog modela, ostvaruju i realizuju primjenom i provođenjem svih preporučenih aktivnosti u cilju ostvarivanja veće konkurentnosti, primjenom inovacije i strategije u njenoj implementaciji. Na taj način eliminisanjem i eksternih faktora uticaja na realizaciju inovacije, čine jednu cjelinu. Polazeći od da inovacija sama po sebi je enigma, koja svojim širokim naučnim zahvatom, otvara se široko polje mogućih istraživanja i pronalaženja načina na koji se inovativnost i inovacija mogu na najbolji način primjeniti u funkciju pružanja jasnih uputstava za postizanje bolje konkurentnosti tržišne pozicije privrednog subjekta.

Literatura

1. Blenker, P., Korsgaard, S., Neergaard, H., Thrane, C. (2011). The question we care about: paradigms and progression in entrepreneurship education. *Industry and Higher Education*, 25(6), 417-427.
2. Čizmić, E., Crnkić, K. (2012). *Strateško preduzetništvo*
3. Edoho, F. M. (2015): Entrepreneurship and socioeconomic development. *African Journal of Economic and Management Studies*, 6(2), 127-147.
4. Kolaković, M. (2006). *Preduzetništvo u ekonomiji znanja*, Zagreb: Sinergija.
5. Kraljević, R., Gujić, M., Milun, T. (2016). Preduzetnici i nova komunikacijska tehnologija: zapreke ili izazovi. *Acta Economica Et Turistica*, 1(2), 159-176.
6. Lajović, D. (2010). *Uvod u biznis*. Podgorica: Ekonomski fakultet.
7. Lajović, D. (2012). *Preduzetništvo, odabrani djelovi*. Podgorica: Ekonomski fakultet.
8. Martinović, M., Tanasković, Z. (2013). *Preduzetništvo i njegov uticaj na razvoj preduzeća u 21. veku. Trendovi u poslovanju*, 1(2), 11-16.
9. Stewart, T.A. (1997). *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*. New York: Doubleday/Currency.
10. Stilin, A. (2016). *Suvremeni trendovi u preduzetništvu. Praktični menadžment*, 7(1), 39-46

SUDSKI POSTUPCI U VEZI OBJAVLJIVANJA LIČNIH I NEISTINITIH PODATAKA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA U REPUBLICI SRPSKOJ

Rezime

Razvojem društva i države javljala se potreba i za povećanjem broja i obima subjektivnih prava građana, a time i potreba da država štiti povrijeđena, osporena ili ugrožena prava. Država je kroz donošenje zakona njihove promjene tražila i iznalazila načine zaštite javnog poretka i sankcionisanje određenih ponašanja koja je u određenom broju slučajeva karakterisala kao krivična djela. U posljednje vrijeme je veoma aktuelno pitanje zaštite ličnih podataka i pitanje sprečavanja zloupotrebe ličnih podataka i njihove zloupotrebe na društvenim mrežama.

Nešto duži niz godina je aktuelno pitanje zaštite od kleveta odnosno zaštite od iznošenja, objavljivanja i prenošenja neistinitih podataka. Manje je bilo izučavanja i procesuiranja slučajeva iznošenja neistinitih podataka na društvenim mrežama.

Zaštita od zloupotrebe ličnih podataka kao i objavljivanja neistinitih podataka se u Bosni i Hercegovini pa time i Republici Srpskoj ostvaruje i kroz sudske postupke i to krivične i parnične postupke.

U Bosni i Hercegovini društvene mreže odnosno internet kao i u drugim državama su postale „mjesto“ masovne komunikacije, pa time i „mjesto“ ili preciznije sredstvo putem kojeg se preduzimaju radnje izvršenja pojedinih krivičnih djela, pa i onih kod kojih su objekti zaštite lični podaci, ali i sredstvo ili način za objavljivanje neistinitih podataka o pojedinim licima odnosno za vršenje klevete.

Ustavom BiH, te Ustavom Republike Srpske i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda su garantovana prava izražavanja, ali to pravo nije neograničenog karaktera. Pravo izražavanja pa i izražavanja na društvenim mrežama prvenstveno “Facebook” je ograničeno u cilju zaštite drugih prava prvenstveno prava pojedinaca. Ovo ograničenje se odnosi na zaštitu ljudskog dostojanstava, časti i ugleda, privatnosti, ličnih podataka i drugih prava.

Ograničenja su sadržana u više zakona, ali u ovom radu će biti dat osvrt na Krivični zakonik Republike Srpske, Zakon o zaštiti ličnih podataka BiH i Zakon o zaštiti od klevete Republike Srpske.

Zbog povrede odredbi ovih zakona pokreću se sudski postupci, kao što je i navedeno krivični i parnični postupci.

Krivični postupci se pokreću ukoliko se u radnjama pojedinaca stiču obilježja pojedinih krivičnih djela i to podizanjem optužnica od strane tužilaštava pred nadležnim sudovima.

U radu će biti obrađeno pitanje istorijskog aspekta krivičnog djela klevete odnosno krivičnih djela protiv dostojanstva, časti i ugleda kao i krivična djela sadašnjeg Krivičnog zakonika Republike Srpske koja se odnose na zaštitu ličnih podataka sve i iz ugla društvenih mreža.

Kada nastanu životne situacije u vezi iznošenja i prenošenja neistinitih podataka kao i ličnih podataka, a koji životni sporovi se ne mogu riješiti sporazumno učesnici pokreću parnični postupak pred nadležnim sudom koji se pokreće podnošenjem tužbe.

¹ Sekratar Okružnog suda u Bijeljini

² Okružni javni tužilac u Bijeljini

Pravila parničnog postupka u procesnom smislu u BiH su utvrđena teritorijalno i vremenski važećim Zakonom o parničnom postupku.

Materijalni osnov ili materijalni propis vezan za ove parnične postupke može da bude Zakon o zaštiti od klevete, Zakon o obligacionim odnosima, Zakon o zaštiti ličnih podataka.

Pokretanje i vođenje parničnih postupaka u vezi ugroženih, osporenih ili povrjeđenih subjektivnih prava na društvenim mrežama, koja prava se tiču dostojanstva, časti, ugleda i privatnosti nemaju nikakav poseban specijalni zakon proceduralnog karaktera već se i na njih primjenjuje Zakon o parničnom postupku kao procesni zakon.

U Bosni i Hercegovini imajući u vidu složeno uređenje države postoje četiri Zakona o parničnom postupku koji se primjenjuju na različitim teritorijama, shodno teritorijalnom principu, na teritoriji Republike Srpske, Federacije BiH, Brčko distrikta BiH i Zakon o parničnom postupku pred Sudom BiH.

Parnične stranke u vezi klevete mogu da budu fizička i pravna lica, znači mogu da imaju ulogu bilo tužioca bilo tuženog.

Institut klevete u Republici Srpskoj regulisan je Zakonom o zaštiti od klevete („Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 37/01) koji je donesen 2001. godine. Cilj donošenja posebnog zakona kojim se reguliše ovaj institut bio je dekriminalizacija same klevete, koja je do donošenja ovog zakona bila regulisana Krivičnim zakonom Republike Srpske. Do donošenja posebnog Zakona o zaštiti od klevete, kleveta, odnosno klevetničko izražavanje povlačilo je za sobom teži stepen odgovornosti u odnosu na sadašnju građansku odgovornost koja obavezuje samo na isplatu novčane naknade na ime prouzrokovane štete radi povrede ugleda nastalog klevetničkim izražavanjem.³

Ovim zakonom uređuju se prihvatljiva ograničenja slobode izražavanja u pogledu građanske odgovornosti za štetu nanесenu ugledu fizičkog ili pravnog lica iznošenjem ili pronošenjem nečeg neistinitog i potvrđuje da:

a) pravo na slobodu izdržavanja, koje je garantovano Ustavom Republike Srpske i Evropskom

konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, predstavlja jedan od osnova demokratskog društva, posebno kada se radi o pitanjima od političkog i javnog interesa;

b) pravo na slobodu izražavanja štiti sadržaj izražavanja, kao i način na koji je iznesen, i ne primjenjuje se samo za izražavanja koja se smatraju korisnim ili neuvredljivim nego, takođe i za

ona koja mogu da uvrijede, šokiraju ili uznemire;

v) sredstva informisanja imaju vrlo značajnu ulogu u demokratskom procesu kao javni posmatrači i snabdjevači javnosti informacijama.

Ključne riječi: kleveta, parnica, sudski postupak, krivično djelo, sud, tužilaštvo, lični podaci, tužba, optužnica, presuda, društvene mreže, facebook, ljudska prava, dostojanstvo, čast, ugled, šteta, obligacija, tužilac, tuženi, duševna bol, vještačenje.

Abstract

Developments society and state answering the need for constant build number and scope of individual rights, and thus the need for the state to protect the hurting, disputed or violated. The country is passing through their law changes are required and devised ways to protect public order and the punishment of certain conduct which is in some cases characterized as crimes. Recently, a very topical issue of protection of personal data and the issue of prevention of misuse of personal data and their abuse on social networks.

³ Nataša Škrbić, (2017), Publikaciju pod nazivom „Postupak za zaštitu od klevete“, Advokatskoj firmi “Sajić” Banjaluke, str 10.

Something many years the current issue of protection against defamation and protection against removal, publication and transmission of false data. Less has been studying and prosecuting cases of misrepresentation of data on social networks.

Protection against the misuse of personal data and the publication of false information in Bosnia and Herzegovina, the Republic of Serbian thus achieved through court proceedings and to criminal and civil proceedings.

In Bosnia and Herzegovina, social networks and the Internet as well as in other countries have become the "place" of mass communication and thus "place" or more precisely the means by which to undertake acts of commission of certain criminal offenses and also those in which the object of protection personal data and means or a way for the publication of false information about individual persons or for performance of defamation.

Constitution of BiH and the Republic of Serbian Constitution and the European Convention for the Protection of Human Rights and fundamental freedoms are guaranteed rights of expression, but this right is not unlimited character. The right of expression but the expression on social networks primarily "Facebook" is limited to protect other rights, especially the rights of individuals. This limitation applies to the protection of human dignity, honor and reputation, privacy, personal data and other rights.

The restrictions are contained in several laws

1. Uvodna razmatranja

U kratkoj analizi dosadašnje primjene entitetskih Zakona o zaštiti od klevete pojavile su se mnoge nedoumice i dileme koje su se pojavile u stručnim krugovima, ali i dosadašnjoj sudskoj praksi u primjeni ovih zakona. Dileme su prisutne u diskusijama i razmjenama mišljenja među kolegama koje se bave ovom oblasti prava, kao i kod praktičara koji rješavaju u konkretnim slučajevima.

Kao što je navedeno Zakon o zaštiti od klevete u Republici Srpskoj je Narodna skupština Republike Srpske usvojila na sjednici održanoj 24., 25. i 26. jula 2001. , a Zakon o zaštiti od klevete u Federaciji BiH objavljen je u Službenim novinama Federacije BiH 59. od 28. 11. 2002. godine, a stupio je na snagu slijedećeg dana. Ovi zakoni na gotovo identičan način regulišu ovu materiju.

U pravosudnoj reformi koja se već niz godina odvija u Bosni i Hercegovini, a na njenom legislativnom nivou, u sklopu izmjene postojećih propisa pojavila se potreba i za donošenjem novog zakona koji bi regulisao pitanje odgovornosti za klevetu. Osnovna ideja kod donošenja novih zakona je bila dekriminalizacija klevete, koja bi trebala da doprinese većoj slobodi izražavanja medija, pa tako i opštoj demokratizaciji društva. Također se prilikom donošenja zakona težilo i usvajanju recentnih evropskih standarda u ovoj oblasti, izraženim ponajprije u članu 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, te jurisprudenciji Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu. Tako je odlučeno da odgovornost za klevetu bude građansko-pravne prirode i da se ovim zakonima zapravo reguliše naknada štete nanesene nečijem ugledu klevetničkim izražavanjem. Ovde treba napomenuti da prema međunarodnim standardima u ovoj oblasti, krivično gonjenje za djelo klevete samo po sebi ne predstavlja kršenje člana 10. Evropske konvencije, budući da se eventualna povreda tog člana, kao i ostalih odredbi Konvencije, utvrđuje u svakom konkretnom slučaju koji se pojavi pred Evropskim sudom. Tako je u velikom broju država članica Vijeća Evrope, kao i državama koje su naši susjedi, oblast klevete još uvijek regulisana u krivično-pravnom zakonodavstvu. Međutim, Evropski sud je ipak u svojim odlukama iznio stanovište da je

među različitim miješanjima u slobodu izražavanja nakon što je nešto izrečeno, za samu slobodu izražavanja vjerovatno najopasnija krivična osuda i kazna. Čak i u slučajevima kad su krivične kazne bile, zapravo, relativno male novčane kazne, Sud je bio protiv njih, jer mogu predstavljati implicitnu cenzuru. Stoga se regulisanje odgovornosti za klevetu u građansko-pravnoj oblasti može smatrati velikim korakom naprijed u ostvarenju najviših međunarodnih standarda u domenu slobode izražavanja. Mada su ovi zakoni donešeni relativno davno, njihova praktična primjena je počela tek u 2004. godini. Prevažadni razlog za ovo stanje predstavlja neiskustvo sudija, kao i drugih učesnika u postupku u ovoj oblasti, i na neki način izbjegavanje donošenja odluka, te su predmeti ove vrste sporo, bolje rečeno nikako rješavani do donošenja novih entitetskih Zakona o parničnom postupku. Naime, ovim procesnim zakonima je znatno ubrzan prvostepeni parnični postupak i ograničena mogućnost odlaganja ročišta i drugih načina za odugovlačenje postupka. Stoga su prve presude iz ove oblasti donešene početkom 2004. godine, od strane Kantonalnih sudova u Federaciji i Osnovnih sudova u Republici Srpskoj. Treba napomenuti da je u prvobitnom tekstu federalnog zakona bilo regulisano da su za suđenje u prvom stepenu u predmetima naknade štete zbog klevete, ukoliko je do izražavanja došlo u medijima, nadležni Kantonalni sudovi. Budući da su predmeti u kojima sporno izražavanje nije objavljeno u medijima ekstremno rijetki, Kantonalni sudovi su po pravilu odlučivali u prvom stepenu, pa je drugostepeni sud bio Vrhovni sud Federacije BiH, zahvaljujući kojoj okolnosti sada postoji određena sudska praksa Vrhovnog suda. U Republici Srpskoj je situacija drugačija, pošto su u prvom stepenu u predmetima ove vrste sudili osnovni sudovi. Nakon izmjena federalnog Zakona o zaštiti od klevete, nadležnost u prvom stepenu je i u Federaciji prebačena na Općinske sudove, što je bilo i logično i svrsishodno. Karakteristika prvih tužbi podnesenih na osnovu novog zakona su enormno visoki tužbeni zahtjevi, koji su se kretali i oko 1 milion KM, što je vjerovatno rezultat nerealnih očekivanja i neiskustva pravnika koji su pisali ove tužbe, a naravno i nepostojanja sudske prakse u ovom pogledu. Također se specifičnost ogledala u tome što je veliki broj postupaka vođen po tužbi novinara i medija, protiv drugih novinara i medija, što nije zabilježeno u drugim zemljama. Inače, zbog nedostatka domicilne sudske prakse, neophodno je bilo direktno primjenjivati međunarodne standarde iz ove oblasti, posebno standarde sadržane u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, a tako i u presudama Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu. Ovde valja napomenuti da u sudsku praksu (case law) u vezi tumačenja i primjene Europske konvencije osim odluka Evropskog suda spadaju i presude nacionalnih sudova u kojima je izravno primjenjena Konvencija. Europski sud je svojom jurisprudencijom znatno uticao na zakonodavnu i sudsku praksu zemalja članica, a na njegove presude se često pozivaju sudovi zemalja koje nisu članice Vijeća Europe.

Član 10. Evropske konvencije glasi:

"(1) Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice.

Ovaj član ne sprečava države da zahtijevaju dozvole za rad od radio, televizijskih i filmskih kompanija.

(2) Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obaveze i odgovornosti, može podlijegati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom i koje su neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, sprečavanja nereda

ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprečavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva".

Dakle, ukoliko pažljivo razmotrimo stav 2. člana 10. Evropske konvencije zapazićemo da materija entitetskih Zakona o zaštiti od klevete tretira samo jednu usku oblast zaštićenih objekata iz ovog stava, tj. zaštitu ugleda ili prava drugih. Nažalost, upravo iz ove oblasti nije lako naći presude Evropskog suda u Strazburu koje mogu biti od interesa za primjenu u našoj praksi, budući da je praksa Evropskog suda daleko obimnija kada su drugi zaštićeni objekti bili predmet spornog izražavanja, kao što su interes nacionalne sigurnosti i spriječavanje nereda ili zločina. Za našu praksu zanimljiva je i oblast koja obuhvata zaštitu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva, pa ću pri kraju ove analize navesti nekoliko stavova Evropskog suda po tom pitanju.⁴

Polazeći od zakonske definicije klevete izdvajamo sljedeće da predstavnici medija u kome je objavljeno sporno izražavanje ističu da oni nisu prvi iznijeli takvo izražavanje, već da su ga prenijeli iz nekog drugog medija, te samim tim smatraju da nisu odgovorni za štetu nastalu istim. Naravno da je ovakvo mišljenje pogrešno i da odgovornost za pronošnje takvog izražavanja postoji, shodno gore navedenoj izričitoj zakonskoj odredbi. Ovo potvrđuje i dosadašnja sudska praksa kod nas. Takva je situacija i u drugim pravnim sistemima, a kao primjer navodimo izvod iz odluke Vrhovnog suda Hrvatske, I Kž-670/76: "Radnja klevete ne sastoji se samo u iznošenju, tj. u saopćavanju nekog vlastitog saznanja i uvjerenja stečenog vlastitim opažanjima, već i u pronošnju tj. u saopćavanju nečeg kao tuđeg saznanja ili mišljenja." U pogledu ovog pitanja, prema opšte prihvaćenim međunarodnim standardima, smatra se da ipak novinari imaju pravo i iz drugih medija prenositi informacije kojima se povrijeđuje nečiji ugled, ali pod uslovom da su te informacije vjerno citirane, i da su prenijete uz primjerenu dozu pažnje, kao i da je eventualno i strani na koju se odnosi sporno izražavanje data mogućnost komentarisanja i reagovanja.

Dalje tvrdnje koje predstavljaju klevetničko izražavanje treba da se odnose na tačno određenu osobu. Određenost osobe na koju se odnosi kleveta može biti izričita, a može biti i takva da se osoba ne mora izričito imenovati, dovoljno je da se prema okolnostima iznesenim u izjavi zna na koga se izjava odnosi. U praksi može doći do problema u pogledu identifikacije određene osobe, pogotovo kada se spominje samo njeno ime i prezime, a to ime je često u našoj zemlji. Kao primjer navodimo presudu Kantonalnog suda u Sarajevu⁵ u slučaju u kome je tužitelj D. L., a zbog članka u kome je objavljeno da je izvjesni D. L. za vrijeme rata bio učesnik nemilih događanja u Doboju. Ovom presudom je odbijen tužbeni zahtjev zbog nedostatka identifikacije tužitelja, a u obrazloženju je između ostalog navedeno i sljedeće: "Kao jedan od elemenata koji treba da se ispune da bi došlo do izražavanja koje se može smatrati klevetom, potrebno je da postoji identifikacija fizičkog ili pravnog lica trećem licu. U konkretnom slučaju, ovaj sud smatra da u spornom izražavanju nema ovog elementa. Naime, lice koje se spominje kao član rukovodstva SDS-a, a navedeno u izjavi svjedoka koja je prenešena u članku, označeno je samo kao "D. L". Uz ovo ime nije navedeno ni jedno drugo obilježje tog lica, npr. profesija, ime oca, ili adresa stanovanja. Notorno je da su ime D.... i prezime L.... veoma česti u Bosni i Hercegovini. U ovom postupku nije bilo moguće utvrditi da je za vrijeme kada su se zbivali događaji opisani u svjedočenju, a objavljeni u članku, u Doboju postojao samo jedan D. L i to baš tužitelj. Nadalje, u članku je precizno navedeno da se radi o izjavi svjedoka čiji su inicijali navedeni i koja je u članku stavljena između navodnika. U cjelokupnom članku, koji je veoma obiman, uglavnom se govori o

⁴ pristup internetu 24.02.2019.godine

⁵Presuda Kantonalnog suda u Sarajevu broj:P-117/03 od 17.08.2004.godine,

ratnim aktivnostima B... P. i drugih lica, dok se ime D. L. više nigdje ne spominje. Imajući gore navedeno u vidu, ovaj sud je mišljenja da nisu ispunjeni uslovi predviđeni Zakonom o zaštiti od klevete, a da se sporno izražavanje može smatrati klevetom."

Rješavajući po žalbi na gore navedenu presudu, Vrhovni sud Federacije je u svojoj presudi,⁶ kojom je potvrdio prvostepenu presudu, naveo:

"Da se ne bi ponavljali razlozi prvostepenog suda, ovaj sud još primjećuje da suprotno žalbenim tvrdnjama ime D. i prezime L. jesu česti u našoj zemlji. U spornom članu nabrajaju se glavni rukovodioci SDS-a u Doboju sa označenom funkcijom bilo kao ženski policajac, predsjednik izvršenog odbora, profesor, ljekar, predsjednik SDS-a, dok kod imena D. L. izostaje advokat ili bivši sudija, a da se radilo upravo o tužitelju sigurno bi i to bilo označeno pa je pretpostaviti, obzirom da je tužilac ugledna ličnost kao advokat u Doboju koji nije malo mjesto sigurno bio označen funkcijom. Dakle, ovaj sud vjeruje tužiocu da on nije lice označeno u navedenom spornom članku, ali pod tim imenom i prezimenom bez bliže oznake nije jasno zbog čega se tužitelj i našao prozvanim.

U sudskoj praksi se pojavilo i pitanje osnovanosti zahtjeva za naknadu štete postavljenih u smislu Zakona o zaštiti od klevete, kada se u postupku utvrdi da se u konkretnom slučaju ne radi o kleveti, ali se ustanovi postojanje izražavanja koje predstavlja uvredu kojom je nanesena nematerijalna šteta. U nekim slučajevima su sudovi odbijali tužbeni zahtjev ako bi ustanovili postojanje samo uvrede. Međutim, po pravilima parničnog postupka, sud nije vezan pravnom kvalifikacijom tužbenog zahtjeva, pa ne postoje formalno-pravne prepreke da se u takvim slučajevima dosudi naknada štete i za počinjenu uvredu, u smislu relevantnih odredbi Zakona o obligacionim odnosima. Ovakvo mišljenje je iznio i Ustavni sud BiH u predmetu broj AP 1064/05: "Međutim, iako Zakonom o zaštiti od klevete nije predviđena mogućnost sudske odgovornosti za uvredu, jer se njime podržava «pravo na izražavanja (...) koja mogu uvrijediti, šokirati ili uznemiriti» (...), to ne znači i da se podržava neprofesionalno i zlonamjerno postupanje. Mogućnost sudske odgovornosti za uvredu i dalje postoji. Naime, ZOO predviđa da za pretrpljene duševne bolove zbog povrede ugleda i časti sud može, ako smatra da okolnosti slučaja to opravdavaju, dosuditi pravičnu naknadu materijalne štete... Imajući u vidu navedeno, osporenim presudama, prema principu proporcionalnosti, uspostavljena je ravnoteža između slobode medija i prava na zaštitu časti i ugleda tužiteljice. Također, s obzirom na sve okolnosti slučaja, sudovi su donošenjem osporenih presuda ocijenili da postoji «hitna društvena potreba» koja je tražila konkretno ograničenje u ostvarivanju slobode izražavanja. Ustavni sud ne smatra da se može zaključiti kako su redovni sudovi izašli izvan dopuštenog stepena slobodne procjene. Na osnovu svega navedenog, Ustavni sud zaključuje da nema kršenja prava na slobodu izražavanja iz člana II/3.h) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 10. Evropske konvencije."⁷

Kako je vidljivo iz člana 1. Zakona o zaštiti od klevete, zakon ne specificira vrstu štete koja može nastati nanošenjem povrede ugleda pravnog lica, iz čega proističe sljedeća dilema - da li pravnom licu može nastati nematerijalna šteta iznošenjem ili pronošenjem izražavanja neistinitih činjenica? Članom 15. Zakona regulisano je da se u odnosu na pitanja koja nisu uređena ovim zakonom, primjenjuju odgovarajuće odredbe zakona kojim su uređeni obligacioni odnosi, Zakona o parničnom postupku ("Službene novine Federacije BiH", broj 42/98 i 3/99) i zakona kojim je uređen izvršni postupak u Federaciji Bosne i Hercegovine. To

⁶ Vrhovni sud Federacije presudi broj GŽ-130/04,

⁷ pristup internetu 25.02.2019.godine

znači da se u konkretnoj situaciji supsidijarno ima primjeniti Zakon o obligacionim odnosima, koji regulira naknadu štete. U smislu člana 200. stav 1. ZOO, za pretrpljene duševne bolove zbog umanjena životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode ili prava i smrti bliskog lica kao i za strah, sud će ako nadje da okolnosti slučaja, a naročito jačina bolova i straha i njihovo trajanje to opravdava, dosuditi pravičnu novčanu naknadu, nezavisno od naknade materijalne štete, kao i u njenom odsustvu. Prema tome, da bi nastupila nematerijalna šteta zbog povrede ugleda, podrazumijeva se i postojanje duševnih bolova, kao uslov koji se prethodno mora ispuniti. Notorno je da pravna lica ne mogu osjećati duševne bolove, pa tako ni duševne bolove nastale usljed povrede ugleda. Stoga je u nekim presudama izraženo mišljenje da u slučaju povrede ugleda pravnog lica može nastati samo materijalna, a ne i nematerijalna šteta. Međutim, stav Vrhovnog suda Federacije, izražen u presudi broj GŽ-22/05 od 15.03.2005. godine je sljedeći:

"Dakle, ovaj sud primjećuje da je izostajanjem žalbe prvotuzitelja bilo moguće održati odluku u pogledu dosuđene naknade, iako je prvostepeni sud dao pogrešne razloge kada je odbio prvotuzitelja sa postavljenim tužbenim zahtjevom. Ovo iz razloga što je član 6. citiranog Zakona o zaštiti od klevete FBiH u tački 1. sasvim jasan kada kaže da svako lice koje prouzrokuje štetu ugledu fizičkog ili pravnog lica iznošenjem ili pronošenjem izražavanja neistinite činjenice, identificirajući to pravno odnosno fizičko lice trećem licu, odgovorno je za klevetu. Nije sporno da je prvotuzitelj pravno lice. To dalje znači da i pravno lice može imati povrijeđen ugled. Svakako da se ne radi o duševnim patnjama, ali se radi o naknadi štete zbog klevete. Ista se dosuđuje kako fizičkom tako i pravnom licu, jer je osnov naknada štete, odnosno šteta nastaje kao posljedica klevete.

Nasuprot ovom mišljenju, neke kolege smatraju da se povrijeđen ugled pravnog lica ipak na kraju može odraziti samo na materijalnu štetu, koje će to pravno lice pretrpiti zbog gubitka povjerenja građana u njegove proizvode, usluge i sl.⁸⁹

1. Krivični postupci u vezi klevete i zloupotrebe ličnih podataka

1.1. Krivični postupci u vezi klevete

Do 1999. godine i u Bosni i Hercegovini su, kao i u većini susjednih zemalja, primjenjivane odredbe krivičnih zakona o kleveti i vođeni su krivični postupci protiv novinara, urednika i osnivača/izdavača medija. Na intervenciju međunarodne zajednice, predstavljene kroz Ured Visokog predstavnika (OHR), te su godine obustavljeni svi krivični postupci za klevetu i uvredu i ukinute odredbe krivičnih zakona koji su to propisivali¹⁰. Ta je intervencija uslijedila, jer se se iz godine u godinu povećavao broj krivičnih sudskih postupaka protiv novinara. Uz to, novinari i urednici su bili suočeni sa zatvorskim i novčanim kaznama, jer su krivični zakoni to omogućavali, iako u sudskoj praksi nije zabilježen nijedan slučaj zatvorske kazne. Odlukom Visokog predstavnika u BiH¹, koja je objavljena 30. jula 1999. godine, suspendirane su dakle sve odredbe u zakonima koji su se odnosili na klevetu i uvredu i naređeno da oba entiteta usvoje „neophodne zakone kako bi u građanskoj parnici uspostavili

⁸Vesne Alaburić, (2007), "Sloboda izražavanja u praksi Europskog suda za ljudska prava", Zagreb, str.97.

⁸ pristup internet 26.02.2019.godine

⁹ pristup internet 26.02.2019. godine

pravne lijekove za klevetu, uvredu i verbalnu klevetu“ u skladu s Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Osnovni motiv za donošenje novih zakona bila je potreba da se kleveta potpuno dekriminalizira i da se na taj način omogući veća sloboda medija i osigura doprinos demokratizaciji društva. ¹¹Novi su zakoni zasnovani na najvišim demokratskim standardima utemeljenim na članu 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i na sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava i drugih sudova.

Krivično djelo klevete u regionu je bilo definisano gotovo na isti način. Krivično djelo je izvršavao onaj ko za drugoga iznesi ili pronosi nešto neistinito što može škoditi njegovoj časti ili ugledu, kvalifikovani oblici djela su bili ko za drugoga iznese ili pronese nešto neistinito što može škoditi njegovoj časti ili ugledu putem novina, radija, televizije, pred više osoba, na javnom skupu ili na drugi način zbog čega je kleveta postala pristupačnom većem broju osoba.

Za ovo krivično djelo su bile propisane novčane kazne ili kazne zatvora.

Dalje bilo je propisno ako osoba protiv koje se vodi krivični postupak zbog klevete dokaže istinitost svoje tvrdnje ili opravdani razlog zbog kojeg je povjerovala u istinitost sadržaja kojeg je iznijela ili pronijela, da se neće kazniti za klevetu.

Trenutno u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine nije predviđeno postojanje krivičnog djela klevete, ali se javljaju stručna razmišljanja i javne izjave da bi ove radnje trebalo ponovo predviditi kao krivično djelo.

Takođe je vidljivo da društvene mreže, posebno facebook, postaju najčešće mjesto gdje se preduzimaju klevetničke radnje, a postupak identifikacije nosilaca ovih radnji samo u parničnim postupcima je povezan sa nizom procesno pravnih, ali i materijalnih i tehničkih poteškoća.

Znači klevete nema u krivičnom zakonu, ali ima u Zakonu o zaštiti od klevete. Tamo piše da je izražavanje mišljenja dozvoljeno, sve dok ne šteti tuđem ugledu. U suprotnom, oštećeno lice ima pravo na privatnu tužbu. Podnošenje tužbe nije dozvoljeno javnim organima, i tako nešto može da se uradi samo u ličnom svojstvu.

1.2. Krivični postupci u vezi zloupotrebe ličnih podataka

U Krivičnom zakoniku Republike Srpske je propisano krivično djelo pod nazivom Neovlašteno korištenje ličnih podataka. Radnja ovog krivičnog djela je određena alternativno, a djelo čini onaj ko suprotno uslovima određenim u zakonu bez saglasnosti građana pribavlja, obrađuje, saopšti drugom ili koristi njihove lične podatke, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.

Kažnjivo je i ko neovlašteno uđe u tuđu zaštićenu kompjutersku bazu podataka sa namjerom da njihovim korištenjem za sebe ili drugoga pribavi korist ili da drugome nanese štetu. Kvalifikovani oblik djela iz st. 1. i 2. ovog člana čini službeno lice zloupotrebom položaja ili ovlaštenja i kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do tri godine. Takođe ističemo da je pokušaj ovog krivičnog djela kažnjiv.

Uslovi korištenja ličnih podataka su određeni Zakonom o zaštiti ličnih podataka BiH¹² i radnja izvršenja djela je vezana za pribavljanje, obrađivanje i saopštavanje drugom ili korištenje ličnih podataka suprotno ovom zakonu, a bez saglasnosti građana.

¹² Zakon o zaštiti ličnih podataka (Službeni glasnik BiH broj: 49/2006, 76/2011 i 89/2011 i druge izmjene)

Cilj Zakona o zaštiti ličnih podataka je da se na teritoriji Bosne i Hercegovine svim licima, bez obzira na njihovo državljanstvo ili prebivalište, obezbijedi zaštita ljudskih prava i osnovnih sloboda, a naročito pravo na privatnost i zaštitu podataka u pogledu obrade ličnih podataka koji se na njih odnose.

Zakon se primjenjuje na lične podatke koje obrađuju svi javni organi, fizička i pravna lica, osim ako drugi zakon ne nalaže drugačije. Ovaj zakon neće se primjenjivati na lične podatke koje obrađuju fizička lica isključivo u svrhu ličnih aktivnosti ili aktivnosti domaćinstva.

Pojedini izrazi upotrijebljeni u Zakonu o zaštiti ličnih podataka imaju sljedeća značenja:

- **lični podaci** podrazumijevaju bilo koju informaciju koja se odnosi na fizičko lice koje je identifikovano ili može da se utvrdi identitet lica;

- **nosilac podataka** je fizičko lice čiji identitet može da se ustanovi ili identifikuje, neposredno ili posredno, naročito na osnovu jedinstvenog matičnog broja te jednog ili više faktora karakterističnih za fizički, fiziološki, mentalni, ekonomski, kulturni ili socijalni identitet tog lica;

- **posebne kategorije** podataka podrazumijevaju sve lične podatke koji otkrivaju:

a) rasno porijeklo, nacionalno ili etničko porijeklo, političko mišljenje ili stranačku pripadnost, ili članstvo u sindikatima, religiozno, filozofsko ili drugo uvjerenje, zdravstveno stanje, genetski kod i seksualni život;

b) krivične presude;

c) biometrijske podatke;

- **zbirka ličnih podataka** je bilo koji sistemski skup ličnih podataka koji su dostupni shodno posebnim kriterijumima, bilo da su centralizovani, decentra- lizovani ili razvrstani na funkcionalnom i geografskom osnovu ili postavljeni u skladu sa posebnim kriterijumima koji se odnose na lice i koji omogućavaju nesmetan pristup ličnim podacima u dosijeu;

- **obrada ličnih podataka** je bilo koja radnja ili skup radnji koje se vrše nad podacima, bilo da je automatska ili ne, a posebno prikupljanje, unošenje, organizovanje, pohranjivanje, prerađivanje ili izmjena, uzimanje, konsultovanje, korišćenje, otkrivanje prenosom, širenje ili na drugi način omogućavanje pristupa podacima, svrstavanje ili kombinovanje, blokiranje, brisanje ili uništavanje;

- **anonimni podaci** su podaci koji u svojoj originalnoj formi ili nakon njihove obrade ne mogu da se dovedu u vezu sa nosiocem podataka u smislu njegove identifikacije;

- **kontrolor** je svaki javni organ, fizičko ili pravno lice, agencija ili drugi organ koji samostalno ili zajedno sa drugim vodi, obrađuje i utvrđuje svrhu i način obrade ličnih podataka na osnovu zakona ili propisa;

- **obrađivač** je fizičko ili pravno lice, javni organ, agencija ili drugi organ koji obrađuje lične podatke u ime kontrolora;

- **treća strana** je bilo koje fizičko ili pravno lice, javni organ, agencija ili bilo koje drugo tijelo, osim nosioca podataka, kontrolora, obrađivača i lica koja su pod direktnom nadležnošću kontrolora ili obrađivača, ovlašćeni da obrađuju podatke;

- **saglasnost nosioca podataka** podrazumijeva svaku konkretnu i svjesnu naznaku želje nosioca podataka datu slobodnom voljom kojom nosilac podataka daje svoj pristanak da se njegovi lični podaci obrađuju;

- **primalac** znači fizičko ili pravno lice, javni organ, agenciju ili drugi organ kojem se otkrivaju podaci, bez obzira da li su treća strana ili ne; organi koji mogu primiti podatke u okviru posebnog zahtjeva ne smatraju se kao primaoci.

Poseban problem u sudskoj i tužilačkoj praksi predstavlja i činjenica da protiv pravna ponašanja u vezi korištenja ličnih podataka mogu predstavljati i prekršaj i krivično djelo pa je veoma teško otkloniti dilemu kada se radi o krivičnom djelu, a kada o prekršaju.¹³

2. Parnični postupci u vezi klevete

2.1. Opšta razmatranja o parničnim postupcima

Parnični postupci se pokreću podnošenjem tužbe stvarno i mjesno nadležnom sudu. Pokretanje i vođenje parničnih postupaka je regulisano Zakonom o parničnom postupku kojih u BiH ima više. Ovi zakoni predstavljaju glavne izvore Građanskog procesnog prava. Građansko procesno pravo čini skup pravnih normi koje regulišu građanske sudske postupke. Građansko procesno pravo je, kao i sva druga procesna prava, deo javnog prava, jer ono ne reguliše privatnopravne odnose između ravnopravnih pravnih subjekata, već odnose između suda i stranaka, kao i odnose između samih stranaka u postupku. Dakle, građansko procesno pravo reguliše odnos između pojedinca i države u postupku za ostvarenje i izvršenje privatnopravnih subjektivnih prava, pa je zadatak ove pravne discipline da uredi i razgraniči uticaj stranaka i suda na tok građanskog sudskog postupka.

2.2. Pokretanje i vođenje parničnog postupka zbog klevete

Parnični postupak zbog povrede, osporavanja ili ugrožavanja prava na ljudsko dostojanstvo, čast i ugled se pokreće kao i svi drugi parnični postupci podnošenjem tužbe nadležnom sudu. Bez obzira na ponašanje pravnog subjekta koji povređuje tuđe subjektivno pravo, imalac subjektivnog prava koji hoće da to pravo ostvari, mora tražiti njegovu zaštitu. Priznajući svojim objektivnim pravom jedno subjektivno pravo, država obećava njegovom imaocu da će mu po njegovom zahtevu, svojom prinudnom silom pružiti zaštitu tog prava. Svaki pravni subjekt koji se u svom subjektivnom pravu smatra povređenim ili ugroženim, ima pravo na zaštitu u tom smislu što je nadležni državni organ (sud) dužan uzeti njegov zahtev u postupak i pružiti mu zaštitu, ako nađe da mu subjektivno pravo pripada i da je povređeno ili ugroženo.¹⁴

S obzirom na tip i sadržaj pravne zaštite tužbe vezane kao i u drugim oblastima mogu biti:

- kondemnatorne ili obavezujuće
- deklaratorne ili utvrđujuće
- konstitutivne ili preobražajne

2.3. Tužba zbog klevete na „facebook“ stranici

Zakon o obligacionim odnosima, koji utvrđuje pojam obligacionih odnosa, ali i pojam i vrstu obligacija.¹⁵Zakonom o obligacionim odnosima u članu 1. je propisano da se ovim zakonom uređuju obligacioni odnosi koji nastaju iz ugovora, prouzrokovanja štete, sticanja bez osnova, posloводства bez naloga, jednostrane izjave volje i drugih zakonom utvrđenih činjenica.

Znači kod povrede ugleda materijalni propis, ali kod klevete sem Zakona o zaštiti od klevete će biti i Zakon o obligacionim odnosima.

¹³ Zakon o zaštiti ličnih podataka (Službeni glasnik BiH broj: 49/2006, 76/2011 i 89/2011 i druge izmjene

¹⁴ Vesna Dabetić-Trogrić (2013), *Građansko procesno pravo*, Univerzitet Sinergija Bijeljina str 142 -149.

¹⁵ Zakon o obligacionim odnosima Prilagođen za Republiku Srpsku (Prečišćeni tekst - "Službeni list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 i 57/89) ("Službeni glasnik RS", br. 17/93, 3/96, 39/03, 74/04)

Kao su društvene mreže, a time i "Facebook" mjesto učestalog iznošenja lažnih podataka to se putem tužbe i zbog klevete na "Facebook" stranici može tražiti sudska zaštita. U nastavku se daje primjer tužbe zbog klevete na "Facebook" stranici:

OSNOVNOM SUDU U SREBRENICI

TUŽILAC: D. D. iz Bijeljine, Ul. Branka Ćopića broj 6, koga zastupa punomoćnik E. V., advokat iz Bijeljine

TUŽENI: R.R., sin Miloša, iz Bijeljine, Ul. Jovana Dučića broj 11.,

T U Ž B A

Radi: - naknade štete
VSP: - 5.200,00 KM

I – Dana 26.08.2016. godine tuženi je na zidu svog "Facebook" profila objavio status koji glasi: *"Moraćemo kriminalnu bandu okupljenu oko T.T.razbiti do kraja. Pogledajte samo kako su napravili spisak djece, koja treba da dobiju pripravnčki na godinu dana, u Upravu ...i po kakvim preporukama. PREPORUKE se nalaze u poslednjoj koloni na spiskovima. A navodno je raspisan konkurs i oni dolaze po pozivu na intervju."* Ispod navedenog teksta tuženi je dodao sedam fotografija koje prema njegovim navodima prikazuju spisak kandidata za pripravnika za 2016. godinu.

Dokaz: - štampani prikaz izgleda "Facebook" stranice tuženog od 26.08.2016. god.
- dokument pod naslovom „Kandidati za pripravnika 2016. godina”

II – Dana 27.08.2016. godine tuženi je na zidu svog "Facebook" profila objavio je status koji glasi: *"Hvala "KRATKOM D.D.", koji mi je dostavio podatke, koje je on pisao, gdje su PREPORUKE, za kandidate pripravnike. Takođe, želim da se zahvalim KRATKOM D., na TUŽBI koju je podnio protiv mene i pokazao da je dio grupe okupljene oko T.T. Život te je stvorio da budeš KRATKI, a i nadam se da te on na kraju tvoga poltronskog rada, uvijek dobro OTRESE"*. Ispod navedenog teksta tuženi je dodao pet fotografija koje predstavljaju dopis Osnovnog suda u ... uz dostavu tužbe na obavezni odgovor i tužbu koju je tužilac podnio protiv tuženog dana 12.08.2016. godine.

Dokaz: - štampani prikaz izgleda "Facebook" stranice tuženog od 27.08.2016. god.
- tužba D.D. protiv E.E od 12.08.2016. godine,
sa potvrdom o prijemu Osnovnog suda u broj: 91 0 P 078955 16 P od 14.08.2016. godine

III - Tuženi se u statusu objavljenom dana 27.08.2016. godine pozvao na status objavljen 26.08.2016. godine, te javno iznio neistinite navode da mu je tužilac *„...dostavio podatke, koje je on pisao, gdje su PREPORUKE, za kandidate pripravnike..."*, čime je tuženi očigledno naveo da je tužilac sastavio spisak kojim se navodno daje prioritet određenim kandidatima, kao i da je tužilac tuženom dostavio taj spisak. Budući da tužilac nije

sačinio navedeni spisak, niti je isti dostavio tuženom, citirani navodi tuženog su neistiniti. Takođe, tuženi u svom statusu od 27.08.2016. godine vrijeđa tužioca nazivajući ga pogrdnim nazivima, čime je tužiocu nanijeta uvreda, a što će biti predmet posebnog postupka.

IV – Tužilac je, shodno odredbama člana 8. Zakona o zaštiti od klevete, dana 01.09.2016. godine tuženom uputio opomenu pred tužbu kojom je zatražio od tuženog da najkasnije do 05.09.2016. godine ukloni navedeni i postavi novi status u kom će navesti da nije tačno da mu je D. D “...*dostavio podatke, koje je on pisao, gdje su PREPORUKE, za kandidate pripravnike...*” i da se izvini tužiocu zbog tih navoda, kao i da tužiocu nadoknadi štetu prouzrokovanu klevetom. Tuženi nije postupio po navedenoj opomeni pred tužbu, niti je preduzeo bilo koju drugu radnju da bi se umanjila prouzrokovana šteta (tuženi nije objavio ispravku izjave, niti je opozvao izjavu, niti je tužiocu uputio izvinjenje i sl.).

Dokaz: - opomena pred tužbu od 01.09.2016. godine, sa potvrdom o prijemu pošiljke

V – Neistinito izražavanje tuženog prema kome mu je tužilac „...*dostavio podatke, koje je on pisao, gdje su PREPORUKE, za kandidate pripravnike...*“ imalo je za svrhu izložiti tužioca ruglu i osudi poslodavca i šire javnosti, te ga profesionalno diskreditovati, zbog čega je tužilac bio izložen brojnim neprijatnostima, kako na svom radnom mjestu, tako i u svakodnevnom životu, pa ista predstavlja očiglednu klevetu iznesenu s namjerom nanošenja štete ugledu tužioca. Tužilac je zbog posljedica iznošenja neistinitih činjenica pretrpio duševne bolove jakog intenziteta, usljed čega je narušeno i njegovo zdravstveno stanje.

Dokaz: - izvještaj o specijalističkom pregledu Doma zdravlja Beograd broj 1293/2016 od

05.09.2016. godine

- izvještaj o specijalističkom pregledu Doma zdravlja Beograd

broj: 1451/2016 od 10.10.2016. godine

- vještačenje po vještaku medicinske struke

- saslušanje tužioca kao parnične stranke

- saslušanje svjedoka čiji lični podaci će biti dostavljeni sudu naknadno.

Kako tuženi nije postupio po zahtjevu tužioca za ispravku neistinite izjave, tužilac je prinuđen da zaštitu svojih prava ostvaruje pred sudom u parničnom postupku. Pravni osnov tužbenog zahtjeva čine odredbe člana 5, 8. i 11. Zakona o zaštiti od klevete, te odredbe člana 199, 200. i 277. Zakona o obligacionim odnosima, a mjesnu nadležnost tog suda tužilac zasniva na odredbama člana 28. i 29. Zakona o parničnom postupku.

Na osnovu svega izloženog, tužilac preko svog punomoćnika podnosi ovu tužbu i predlaže da sud zbog propuštanja (član 182. ZPP-a) ili na osnovu održanog pripremnog ročišta i glavne rasprave donese:

P R E S U D U

OBAVEZUJE SE tuženi R.R. da tužiocu D.D., na ime naknade nematerijalne štete zbog povrede ugleda tužioca nastale iznošenjem neistinitih navoda o tužiocu u izjavi tuženog objavljenoj putem društvene mreže „Facebook“ dana 27.08.2016. godine, isplati novčani iznos od 5.200,00 KM sa zakonskom zateznom kamatom počevši od dana presuđenja, pa do konačne isplate, kao i da mu nadoknadi parnične troškove sa zakonskom zateznom kamatom

počevši od dana presuđenja pa do konačne isplate, sve u roku od 30 dana od dana donošenja presude, pod prijetnjom prinudnog izvršenja.

OBAVEZUJE SE tuženi R.R. da o svom trošku objavi ovu presudu putem javnog glasila koje svoj program emituje, odnosno čija izdanja se distribuiraju na teritoriji cijele Republike Srpske, u roku od 30 dana od dana donošenja presude, pod prijetnjom prinudnog izvršenja.

Prilog: - kao u tekstu
- punomoć za zastupanje

Troškovnik: - sastav opomene pred tužbu – 160,00 KM
- sastav tužbe – 320,00 KM
- paušal od 25% – 80,00 KM
(pribavljanje, umnožavanje i dostava brojnih materijalnih dokaza)
- sudska taksa na tužbu i presudu – po odluci suda

Bijeljina, 19.09.2016. godine

ZA TUŽIOCA:

Vidljivo je da je u gore prikazanoj tužbi kao mjesto iznošenja podataka koji kako to navodi tužba predstavljaju klevetu i uvredu jeste društvene mreže „Facebook“. U konkretnom slučaju postavilo se pitanje dokazivanja uzročno –posljedične veze između tuženog , odnosno njegovih radnji i objave odnosno dokazivanja da je ova stranica vlasništvo tuženog i da je upravo on objavio sporne podatke. Ova činjenica se dokazuje putem vještaka informatičke struke i međunarodnom pravnom pomoći, odnosno traženjem podataka od “Facebook” operatera u SAD. Posljedice u vidu duševne boli se dokazuje ljekarskim nalazima i putem vještačenja što je vidljivo u samoj tužbi.

ZAKLJUČAK:

Iznošenje kleveta i uvreda u Bosni i Hercegovini, a time i Republici Srpskoj je razvojem društva prošlo kroz određene transformacije u smislu regulisanja ovih pitanja i pružanja pravne zaštite. Pravna zaštita je bila krivično pravna, a potom građansko pravna.

U zemljama u okruženju je i dalje ostala krivičnopravna i građansko pravna zaštita dok je u BiH isključena krivično pravna zaštita donošenjem Zakona o zaštiti od klevete.

Pojavom sve učestalijeg iznošenja klevete posebno na društvenim mrežama i ozbiljnosti posljedica ovakvih postupanja javljaju se zagovornici ponovnog krivičnopravnog regulisanja ovog pitanja.

Potreba krivičnog postupanja u vezi klevete se javlja i zbog činjenice da je u parničnom postupku veoma teško identifikovati lica koja su na društvenim mrežama iznosili određene vrste kleveta i uvreda pa bi angažovanje policijskih , specijalizovanih struktura za kompjuterski kriminalitet moglo doprinjeti prevazilaženju ovog problema.

Vežano za klevetu u drugim sredstvima informisanja već su sudovi izgradili određeni nivo sudske prakse, a u pojedinim slučajevima su i Ustavni sudovi zauzimali stavove.

U pogledu krivičnih postupaka koji se tiču zaštite ličnih podataka smatramo da tužilaštva nisu adekvatno od reagovala na ova društveno opasna ponašanja i rjetke su ili ih uopšte nema optužnice za ova krivična djela.

Jasno je da je uslov postojanja ovog djela preduzimanje radnje ili radnji (obrad, prikupljanje, objava itd) suprotno uslovima utvrđenim zakonom. Ključni zakon koji utvrđuje uslove je Zakon o zaštiti ličnih podataka u BiH koji opet pojedine radnje kvalifikuje kao prekršaje, a iste su kvalifikovane i kao krivična djela što stvara poteškoće.

Postupak pokretanja i vođenja parnice vezane za povredu prava iz Zakona o zaštiti od klevete i Zakona o zaštiti ličnih podataka ili u vezi sa njim je identičan kao i kod drugih parnica, pokreće se i vodi u skladu sa Zakonom o parničnom postupku.

Nadležnost sudova i kod parničnih postupaka koji su predmet ovog rada je određena Zakonom o sudovima.

Stranke u parničnim postupcima i ovde su tužilac i tuženi, a ovo svojstvo najčešće imaju javne ličnosti koje su predmet klevete ili službenici koji postupaju u pojedinim predmetima , a u ulozi tuženih su takođe pojedine javne ličnosti, ali i mediji.

LITERATURA:

1. Autorski tim, Komentari zakona o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini, Vijeće Evrope/Evropska komisija, Sarajevo, 2005.
2. Bogdanović R., Leksikon građanskog prava, Homos, Beograd, 1996, str.
3. Radimir Lukić i Budimir P. Košutić, (2008), Uvod u pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu,.
4. Vladimir Vodinelić, (2007), Uvod u građansko pravo, Izdavačko preduzeće „Nomos“, Beograd,
5. Vladimir Pezo, (2002), Pravni leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb,
6. Nedeljko Stanković, (2016), Krivično pravo opšti dio, Evropski univerzitet, Brčko,
7. Nataša Škrbić, (2017), Publikaciju pod nazivom „Postupak za zaštitu od klevete“ , Advokatskoj firmi “Sajić” Banjaluke, str 10.
8. Zakon o obligacionim odnosima (objavljen u Službenom listu SFRJ broj: 29/78, 39/85, 57/89 i 31/93 i Službeni glasnik RS”, br. 17/93, 3/96, 39/03, 74/04)
9. Zakon o parničnom postupku (Službeni glasnik RS, br.58/03, 85/03, 74/05, 63/07, 49/09 i 61/13)
10. Zakon o zaštiti od klevet (Službene novine Federacije BiH, broj 19/03)
11. Zakon o zaštiti ličnih podataka (Službeni glasnik BiH broj: 49/2006, 76/2011 i 89/2011)
12. Vesne Alaburić, (2007), "Sloboda izražavanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava", Zagreb
13. pristup internet 26.02.2019.godine
14. pristup internet 26.02.2019. godine

RAZVOJ EVROPSKE UNIJE: ZNAČAJ I ULOGA BOSNE I HERCEGOVINE U RAZVOJU I PRISTUPANJU

Apstrakt

Evropska unija je rezultat procesa saradnje i integracije koji je započeo 1951. godine između šest zapadnoevropskih zemalja, a nakon više od 50 godina istorije i sedam procesa proširenja članstva, Evropska unija danas broji 28 zemalja s gotovo 500 milijuna stanovnika i priprema se za dalja širenja. Značaj ulaska Bosne i Hercegovine je od izuzetne važnosti, kako za BiH i njene građane, tako i za samu EU, zbog njene sigurnosti i stabilnosti. To je jedina istinska integracija s obzirom na stepen i način saradnje među državama članicama i mehanizama i nivoa odlučivanja u Uniji. Može se reći kako je Evropska unija «sui generis» integracija zbog specifičnih mehanizama i struktura. Upravo i cilj ovoga rada jeste da se ukaže na razvoj Evropske unije, kao i na osnovna načela i institucije koje funkcionišu u okviru nje.

Ključne riječi: Evropska unija, uloga, razvoj, načela, institucije EU, pravo, Bosna i Hercegovina.

Uvod

Iako ideja o ujedinjenoj Evropi seže daleko u prošlost, tek pedesete godine XX vijeka bilježe prve korake ka današnjoj Evropskoj Uniji. Velika razaranja koja su se odigrala na tlu Evrope tokom Prvog i Drugog svjetskog rata, otvorila su prostor za razmišljanje o tome kako prevladati postojeće antagonizme među evropskim državama i učiniti da se rat ne ponovi. Trebalo je naći zajednički naziv oko kojega bi mogle da se ujedine sve, ili većina država Evrope, među kojima i, u Drugom svjetskom ratu pobijeđena Njemačka i Italija. Pored ovih, "unutrašnjih razloga", snažan podsticaj ujedinjenju stigao je izvan Evrope, od strane Sjedinjenih Američkih Država. Uvidjevši da razrušena Evropa ne može biti dostojan ekonomski partner, niti saveznik u borbi protiv nadolazećeg komunizma iz SSSR, SAD su odlučile da finansijski pomognu posleratnu konsolidaciju Evrope. Marshallov plan finansijske

pomoći Evropi (1947), nazvan po tadašnjem američkom državnom sekretaru, kao jedan od uslova za dodjelu sredstava podrazumijevao je udruživanje evropskih država i njihovu međusobnu koordinaciju (Misita, 2010)..

Prvi koraci koji su vodili ka tom cilju napravljeni su 1951 godine, kada su Francuska, Njemačka, Italija, Belgija, Luksenburg i Holandija potpisali ugovor o osnivanju Evropske zajednice za ugljen i čelik, prve nadnacionalne organizacije u Europi. Sljedeći korak u integraciji Evrope bilo je osnivanje Evropske ekonomske zajednice i Evropske zajednice za atomsku energiju (Euratom) potpisivanjem Rimskih ugovora²⁵ ožujka 1957 godine. 1959 godine već su napravljeni prvi koraci u liberalizaciji tržišta, 1962. počela se ostvaruje zajednička politika u oblasti poljoprivrede, a 1968. je okončan proces formiranja carinske unije. Prvo proširenje Zajednice desilo se 1973. godine prijemom u članstvo Velike Britanije, Danske i Irske a kao uvjet za prijem novih članica navedeno je jedino prihvaćanje *Acquis communautaire*-a, što i danas predstavlja jedan od glavnih uvjeta za prijem novih članica (Prokopijević, 2012).

1974. ustanovljen je Evropski savjet, a 1979. uspostavljen je Evropski monetarni sistem (EMS), koji je podrazumijevao ništa više od kontrole kolebanja deviznih kurseva država članica zajednice (Ilić, 1999).

Struktura i institucije Evropske unije

Evropska unija je takav oblik integracije koji zahtijeva koordinaciju i harmonizaciju nacionalnih politika u različitim područjima, kao što su: socijalne, političke, poljoprivredne, monetarne, porezne i druge politike. Da bi to ostvarila, neophodno je postojanje zajedničkih organa koji bi bili odgovorni za donošenje odluka na nivou cijele Unije. Tijela Evropske unije vrše različite funkcije: izvršne, zakonodavne, nadzorne i savjetodavne. Institucionalna infrastruktura definiše načine operacionalizacije ciljeva i zadataka Evropske Unije (Prokopijević, 2012).

Ono što razlikuje Evropsku uniju od drugih tradicionalnih međunarodnih organizacija je njezina jedinstvena institucionalna struktura. Zemlje koje su prihvatile evropske ugovore potvrdile su svoju spremnost da dio svojih suverenih prava ustupe nezavisnim institucijama koje istodobno predstavljaju nacionalne interese, kao i interese Unije. Te institucije međusobno su povezane odnosima komplementarnosti temeljem kojim se donose odluke (Srđić, 2006).

Najznačajnije institucije Evropske unije su:

- Evropska komisija,
- Evropski vijeće,
- Komitet regija i
- Ekonomski i socijalni komitet.

Važno je naglasiti i to da je cilj razvojne politike EU-a da se omogući osobama u nepovoljnom položaju u zemljama u razvoju kontrolu nad vlastitim razvojem, što uključuje: rješavanje uzroka ranjivosti, primjerice otežanog pristupa hrani, čistoj vodi, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, zaposlenju, zemljištu, socijalnim službama, infrastrukturi i zdravom okolišu iskorjenjivanje bolesti i osiguravanje pristupa jeftinim lijekovima za suzbijanje epidemija kao što je HIV/AIDS smanjivanje duga zemalja u razvoju kako bi im se omogućilo više sredstava za ključna javna ulaganja umjesto da plaćaju kamate bogatim zajmodavcima u industrijaliziranim zemljama promicanje strategija samopomoći i iskorjenjivanja siromaštva podupiranje demokratskih procesa poboljšanje poštovanja ljudskih prava, uključujući jednakost između spolova poticanje stabilnijeg gospodarskog okruženja u kojem poduzeća mogu ostvarivati rast i otvarati nova radna mjesta.

Ukratko o institucijama i tijelima EU-a¹

- Evropski parlament
- Evropsko vijeće
- Vijeće Evropske unije
- Evropska komisija
- Sud Evropske unije
- Evropska centralna banka (ESB)
- Evropski revizorski sud (ERS)
- Evropska služba za vanjsko djelovanje (ESVD)
- Evropski gospodarski i socijalni odbor (EGSO)
- Evropski odbor regija (OR)
- Evropska investicijska banka (EIB)

¹ https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies_hr; pristup: 18.03.2019.god.

- Evropski ombudsman
- Evropski nadzornik za zaštitu podataka (EDPS)
- Međuinstitucionalna tijela

Evropsko vijeće određuje opći smjer političkog djelovanja EU-a, ali nema ovlasti za donošenje zakona. Sastoji se od nacionalnih šefova država ili vlada te predsjednika Komisije.

Zakonodavstvo

U donošenju zakonodavstva EU-a sudjeluju tri glavne institucije:

- Europski parlament, koji zastupa građane EU-a, koji ga direktno biraju
- Vijeće Europske unije, koje predstavlja vlade i pojedinačne države članice.
- Europska komisija, koja zastupa interese Unije kao cjeline.

U okviru međusobne suradnje te tri institucije „redovnim zakonodavnim postupkom“ (stari naziv „suodlučivanje“) stvaraju politike i propise koji vrijede u čitavome EU-u. U načelu, Komisija predlaže nove propise, a Parlament i Vijeće ih donose. Nakon toga Komisija i države članice provode propise, a Komisija pazi na njihovu odgovarajuću primjenu i provedbu.

Postoje još dvije institucije s ključnim ulogama:

- Sud Europske unije podupire vladavinu evropskog prava
- Revizorski sud nadzire financiranje djelovanja EU-a.

Ovlasti i nadležnosti svih tih institucija uređene su osnivačkim ugovorima, koji su osnov svih djelovanja EU-a. U njima su utvrđena i pravila i postupci koje moraju slijediti institucije EU-a. Ugovore sklapaju predsjednici i/ili premijeri svih država članica EU-a, a ratificiraju ih nacionalni parlamenti.

U EU-u postoje i brojne druge institucije i međuinstitucionalna tijela koja imaju specijalizirane uloge:

- Evropska centralna banka nadležna je za evropsku monetarnu politiku
- Evropska služba za vanjsko djelovanje (EEAS) pomaže visokomu predstavniku EU-a za vanjske poslove i sigurnosnu politiku. Tu dužnost trenutno obavlja Federica Mogherini. Ashton je predsjednica Vijeća za vanjske poslove te provodi zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku. Ujedno garantira i dosljednost i koordiniranost vanjskoga djelovanja EU-a.

Načela na kojima se zasniva EU

"Unija se temelji na načelima slobode, demokracije, poštovanja ljudskih prava i temeljnih sloboda i vladavini prava, načelima koja su zajednička svim državama članicama." (čl. 6, tačka 1. Ugovora o Evropskoj uniji).

Sloboda, demokratija, poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, pravna država, poštovanje osnovnih prava kako su postavljena u Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i poštovanje nacionalnih identiteta država članica su najosnovnija načela na osnovu kojih se zasniva Evropska unija onakva kakvu mi danas poznajemo.

Ovakve nadležnosti institucije EU imaju samo u tzv. prvom stubu integracije kojeg čine Evropske zajednice (Evropska zajednica, Euroatom i Evropska zajednica za uglj i čelik čiji je Ugovor o osnivanju inkorporiran u Ugovor o osnivanju EZ). U druga dva stuba, koji su stubovi saradnje država članica, Savjet ima odlučujuću ulogu, dok su nadležnosti drugih institucija dosta umanjene. U ova dva stuba (Zajednička spoljna i bezbednosna politika i Pravosudna i policijska saradnja u krivičnim stvarima) Evropska unija funkcioniše kao klasična međunarodna organizacija, odnosno u njima nema nadnacionalnosti kao u prvom stubu. Pomenuta tri stuba zajedno čine Evropsku uniju (Prokopijević, 2012).

Institucionalni balans podrazumijeva da sve institucije EU funkcionišu isključivo u okviru nadležnosti koje su im povjerene Ugovorom. Prilikom vršenja tih funkcija one ne smeju narušiti nadležnosti drugih institucija EU. O poštovanju ovog principa brine se Sud pravde.

Princip podijele vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku, koji karakteriše moderne demokratske države, u Evropskoj uniji je zamijenjen principom institucionalnog balansa. Ovaj princip proistekao je iz jedinstvenog karaktera institucionalne strukture EU koji se ne može poistovijetiti sa strukturom institucija vlasti u savremenim državama. Već kratak prijedlog institucija EU ukazuje na činjenicu da je zakonodavna vlast podijeljena između Savjeta i Evropskog parlamenta, a izvršna između Savjeta i Komisije (Srdic, 2006).

Da bi jedna organizacija bila nadnacionalna ona u sebi mora istovrijemeno sadržati sledeće elemente nadnacionalnosti:

1. postojanje organa u kojem službenici organizacije rade isključivo u interesu organizacije, a ne predstavljaju države članice iz kojih dolaze i od čijeg su uticaja u svom radu nezavisni;
2. obavezujući pravni akti koje donosi organizacija obavezuju kako države članice koje su glasale za, tako i one koje su glasale protiv njih;
3. odluke koje donosi organizacija direktno obavezuju fizička i pravna lica u državama članicama, čak i bez donošenja sprovodećih akata države članice;
4. postojanje sudskog organa čija je nadležnost obavezna (države članice ne mogu birati da li će svoje sporove rešavati pred ovim sudom), a odluke obavezujuće i konačne.

Pravna osnova

Nadležnosti institucija Evropske unije kroz vrijeme su značajno promijenjene.

Evropski integracijski proces je doveo do toga da se postepeno sve važnije nadležnosti transponuju na supranacionalni nivo u okvir regulatornih ovlasti institucija EU.² Član 2. Ugovora o Evropskoj uniji (UEU): vrijednosti EU-a. Vrijednosti na kojima počiva EU su „ljudsko dostojanstvo, sloboda, demokracija, jednakost, vladavina prava i poštovanje ljudskih prava, uključujući i prava pripadnika manjina”.

Član 3. UEU-a: ciljevi EU-a. U „svojim odnosima s ostatkom svijeta” EU doprinosi „iskorjenjivanju siromaštva i zaštiti ljudskih prava, osobito prava djeteta te strogom

² Adnan Mahmutović, Demokratski legitimitet Evropske unije, Novi Pazar, 2013. godine, demokratski legitimitet institucionalne arhitekture Evropske unije, str. 210.

poštovanju i razvoju međunarodnog prava, uključujući poštovanje načela Povelje Ujedinjenih naroda”.

Član 6. UEU-a: Povelja o temeljnim pravima i Europska konvencija o ljudskim pravima. Iako se u Povelji o temeljnim pravima Europske unije (član 6. stav 1.) izričito upućuje samo na provedbu prava Unije, institucije i tijela EU-a i države članice također su dužne poštovati Povelju u vanjskim odnosima EU-a. Isto tako, Povelje se moraju pridržavati i zemlje koje će pristupiti EU-u. U članku 6. stavku 2. zahtijeva se pristupanje EU-a Europskoj konvenciji o ljudskim pravima (za više informacija pogledajte informativni član 4.1.2. o Povelji o temeljnim pravima);

Član 21. UEU-a: Načela kojima se Unija nadahnjuje u vanjskom djelovanju. Ta načela obuhvaćaju demokraciju, vladavinu prava, univerzalnost i nedjeljivost ljudskih prava i temeljnih sloboda, poštovanje ljudskog dostojanstva, jednakost i solidarnost te poštovanje načela Povelje Ujedinjenih naroda iz 1945. godine i međunarodnog prava. Članom 21. Europska unija podržava načelo „nedjeljivosti ljudskih prava i temeljnih sloboda”, čime se obvezala ekonomska i socijalna prava smatrati jednako važnima kao i građanska i politička prava.

Član 205. Ugovora o funkcioniranju Europske unije (UFEU): opće odredbe o vanjskom djelovanju Unije. Tim je članom određeno da djelovanje EU-a na međunarodnoj razini treba biti vođeno načelima iz člana 21. UEU-a.

Bosna i Hercegovina značaj i uloga pristupa Evropskoj uniji

Opći pravci i prioriteti za provedbu vanjske politike Bosne i Hercegovine i Strategija vanjske politike Bosne i Hercegovine 2018. – 2023, naziv je dokumenata koji tretiraju odnos BiH prema međunarodnim zbivanjima. Uz načelno zalaganje za mir u svijetu, borbu protiv terorizma, miroljubivu suradnju sa svima, u ovom dokumentu se navodi pet prioriteta vanjske politike. To su očuvanje i zaštita neovisnosti, suvereniteta i teritorijalnog integriteta države BiH u međunarodno priznatim granicama, potpuna i dosljedna provedba Daytonskog sporazuma, pristupanje BiH euroatlantskim integracijskim procesima, sudjelovanje BiH u multilateralnim aktivnostima, posebno u okviru UN-a, Vijeća Europe, OESS-a, Organizacije islamske konferencije (OIC) i drugih asocijacija te promocija BiH kao partnera u međunarodnim ekonomskim odnosima i aktivnosti koje će omogućiti prijem BiH u Svjetsku trgovinsku organizaciju (WTO).

Među bilateralne prioritete nabrojani su dobrosusjedski odnosi sa zemljama regije, jačanje odnosa s velikim silama i organizacijama poput EU i OIC-a, te promoviranje bosanskohercegovačkog gospodarstva i jačanje tehnološke i kulturne suradnje s drugim zemljama. Multilateralni prioriteti nešto su brojniji, a posebno uključuju približavanje zemlje EU i NATO-u, jačanje suradnje s OIC-om, Pokretom nesvrstanih zemalja i regionalnim asocijacijama u Americi, Aziji i Africi.

Također, kad su u pitanju pravni aspekti sa multilateralnih odnosa izdvaja se Bečka konvencija.³

³ Konvencija je međunarodni ugovor kojim je kodificiran najvažniji dio do tada postojećeg običajnog diplomatskog prava, uz neke novije dispozicije. U njoj su sadržane odredbe o pravima i obvezama države primateljice i države šiljateljice u pogledu stalnih diplomatskih misija dvostranog karaktera, imuniteta i privilegija članova diplomatske misije, administrativnog i tehničkog osoblja.

Bečka konvencija o diplomatskim odnosima usvojena je 14. aprila 1961. na Konferenciji Ujedinjenih naroda od diplomatskim odnosima i imunitetima, koja se održala u Neue Hofburgu u Beču, Austrija, od 2. marta do 14. aprila 1961. Konferencija je također usvojila Fakultativni protokol o stjecanju državljanstva, Fakultativnu protokol o obveznom rješavanju sporova, Završni akta s dodatkom četiri rezolucije. Do sada, 187 država stranke su Konvencije.

U skladu sa odredbama Ustava Bosne i Hercegovine, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine nadležno je za vođenje vanjske politike Bosne i Hercegovine.

Promocija, odbrana interesa i nastupanje u ime Bosne i Hercegovine u međunarodnim odnosima zasnivaju se na odredbama Ustava Bosne i Hercegovine, zakonima, odlukama i stavovima Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Parlamenta Bosne i Hercegovine, Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i Ministarstva vanjskih poslova Bosne i Hercegovine.

Bosna i Hercegovina, suverena i međunarodno priznata država, saradivati će u međunarodnim, odnosno bilateralnim, regionalnim i globalnim okvirima, a uređivati će ugovorene i odnose druge prirode sa svim državama i međunarodnim organizacijama na načelima koja su sadržana u Povelji UN-a, Završnom aktu iz Helsinkija i ostalim dokumentima Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi, te općeprihvaćenim principima međunarodnog prava⁴.

Vanjska politika Bosne i Hercegovine prema međunarodnim partnerima zasniva se na otvorenosti i ravnopravnosti, uzajamnom poštivanju suvereniteta i teritorijalnog integriteta, principu miroljubive saradnje, uz uvažavanje obostranih interesa.

U isto vrijeme, tokom obavljanja vanjskopolitičkih aktivnosti, Bosna i Hercegovina će djelovati u skladu sa obvezama koje proističu iz zaključenih i prihvaćenih sporazuma i drugih međunarodnih instrumenata te članstva u međunarodnim organizacijama i asocijacijama.

Prema ustavu, Bosna i Hercegovina naglašava svoju opredijeljenost za prevazilaženje međudržavnih nesuglasica mirnim putem, uz poštovanje načela koja su sastavni dio međunarodnog prava. Uz to, Bosna i Hercegovina se zalaže za konstruktivan dijalog pri traženju rješenja za sva otvorena pitanja⁵.

Bosna i Hercegovina je opredijeljena za nastavljnje borbe protiv terorizma i organiziranog kriminala, u skladu sa rezolucijama Ujedinjenih naroda, u okviru Komiteta za borbu protiv terorizma Vijeća sigurnosti UN-a, i uz jačanje globalne suradnje na ovom polju. Bosna i Hercegovina, jedna od pet ravnopravnih država nasljednica, aktivno će sudjelovati u sukcesiji bivše SFRJ i poštovati prava i obveze koje proističu iz tog statusa.

Zaključak:

Evropska unija u kojoj danas živimo nastala je zahvaljujući sljedećim predvodnicima vizionarima. Bez njihova zalaganja i motivacije ne bismo živjeli u ozračju mira i stabilnosti koje danas uzimamo zdravo za gotovo. Osnivači, od boraca pokreta otpora do pravnika, bili su raznolika skupina ljudi koji su vjerovali u iste ideale: ujedinjenu Evropu mira i

⁴ <http://www.predsjednistvobih.ba/> - pristup 16.03.2019

⁵ Ustav BiH

blagostanja. U Evropskoj uniji već više od pola vijeka vladaju mir, stabilnost i blagostanje, poboljšan je životni standard i uvedena je jedinstvena evropska valuta: euro. Njime se sada služi i od njega ostvaruje korist preko 340 milijuna građana EU-a u 19 zemalja. Glavni je privredni pokretač EU-a jedinstveno tržište. Ono omogućuje slobodu kretanja većine robe, usluga, novca i ljudi. EU radi na razvoju tog golemog resursa i u drugim područjima poput tržišta energije, znanja i kapitala kako bi Evropljani od njega imali što veću korist.

Zahvaljujući ukidanju graničnih kontrola među državama članicama EU-a ljudi mogu slobodno putovati gotovo čitavim kontinentom. Ujedno je postalo mnogo jednostavnije živjeti, raditi i putovati u inozemstvu unutar Evrope. Svi građani EU-a imaju pravo i slobodu odabrati u kojoj zemlji EU-a žele studirati, raditi ili otići u penziju. Svaka država članica mora postupati prema građanima EU-a potpuno jednako kao prema vlastitim državljanima u pogledu zapošljavanja, socijalne sigurnosti i opozivanja.

Zbog svega gore navedenog, za Bosnu i Hercegovinu pristupanje Evropskoj uniji neophodno je da bude strateški prioritet u cilju stabilnosti unutrašnjih odnosa u BiH, kao i stabilnosti odnosa u vijeloj regiji i samoj Evropskoj uniji.

Ulaskom Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju stvorila bi se mogućnost ekonomskog jačanja Bosne i Hercegovine, te samim tim ostanka i opstanka mladih ljudi na području Bosne i Hercegovine.

Pristupanje BiH u EU je izuzetno značajan proces, naravno u samom procesu neophodno je načiniti korjenite promjene u cjelokupnom BH društvu. Sve navedeno je moguće uz uključivanje i puni angažman svih društvenih faktora, javnog, privatnog i civilnog sektora u procesu integrisanja BiH u EU.

Literatura:

1. Prokopijević, M. (2012) Evropska unija - Uvod: treće dopunjeno izdanje, Beograd.
2. Misita, N. (2010) Evropska unija - osnivanje i razvoj, Revicon, Sarajevo.
3. Srdic, M. (2006). Evropska unija i pravo Evropske unije“, Cacak: Viša poslovna škola.
4. Ilić G., (1999). Koreni stvaranja Evropske unije –od federalizma do funkcionalizma, Revija za evropsko pravo 1,
5. Adnan Mahmutović,(2013) Demokratski legitimitet Evropske unije, Novi Pazar.

**RODNA RAVNOPRAVNOST I ODBRAMBENI SEKTOR U BOSNI I
HERCEGOVINI****Sažetak**

Proces tranzicije i transformacije istočnoevropskih država i društava, iz totalitarnih u demokratske, nosio je brojne promjene. Oblast ljudskih prava je, također, suštinski zahvaćena naznačenim procesom. Spektar promjena, uključio je i (re)afirmaciju rodne ravnopravnosti, koja je svoj legitimitet poprimala i kroz masovniju uključenost žena u procese reforme odbrambenih i sigurnosnih institucija. U radu se krenulo od činjenice da rodna politika nije, u značajnijoj mjeri, bila integrirana u odbrambeni i sigurnosni sistem u bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, te da su žene bile lišene iskustva i mogućnosti značajnije participacije u naznačenim sektorima. Tranzicijom, postdejtonsko razdoblje u Bosni i Hercegovini, proizvelo je novi realitet u gotovo svim sferama države i društva. Odatle se nametnula potreba za analizom bosanskohercegovačke stvarnosti u kontekstu događaja od konca devedesetih godina, i to primarno kroz sagledavanje napora bosanskohercegovačkih subjekata (vladinih i nevladinih) na polju snaženja relevantnosti pitanja rodne ravnopravnosti (Gender Equality) unutar bosanskohercegovačke države i društva. Ovakav pristup, nužno je obuhvatio analizu međunarodnog i domaćeg pravnog konteksta, kao i prakse, te pozitivna dostignuća koja sa sobom nose ovaj proces.

Ključne riječi: spol, rod, rodna ravnopravnost, sigurnost i blagostanje, reforma odbrane odbrambeni sektor, tranzicija

Summary

The process of transition and transformation of Eastern European countries and societies, from totalitarian to democratic, has led to a number of changes. Domain of human rights has also been fundamentally affected by this process. The spectrum of changes included the (re)affirmation of gender equality, which also gained its legitimacy through the mass involvement of women in the processes of reforming defense and security institutions. This paper starts from the fact that gender policy was not significantly integrated into the defense and security system in the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, and that women were deprived of their experience and opportunities for significant participation in the indicated sectors. The transitional, post-Dayton period in Bosnia and Herzegovina produced a new reality in almost all spheres of the state and society. From there, the need to analyze Bosnian-Herzegovinian reality in the context of events since the late 1990s was imposed, primarily through the examination of the efforts of Bosnian and Herzegovinian subjects (governmental and non-governmental) in the field of strengthening the relevance of gender equality within the Bosnian state and society. Such an approach necessarily included analysis of the international and domestic legal context, as well as practices, and the positive achievements that this process carries.

Keywords: Sex, Gender, Gender Equality, Security and Welfare, Defence reform, Defence Sector

¹ Doc.dr. sci. Sead Muratović, spoljnji saradnik AU BiH

1. Uvod

Evropski kontinent su tokom osamdesetih godina 20. stoljeća zapljusnuli talasi demokratije (Huntington), a naročito zemlje bivšeg Varšavskog ugovora, koje su nestankom Sovjetskog saveza, iznenada, skoro preko noći, izgubile svoju ideološku podlogu.² Proces tranzicija i transformacija istočnoevropskih društava započet je na tragu ideja i aktivnosti civilnog društva. Upravo u tom periodu građanke i građani, te civilna društva u istočnoevropskim zemljama postaju subjekti demokratskih promjena. Nastojanje civilnih društava da demokratiziraju bivše, u značajnoj mjeri, totalitarne istočnoevropske zemlje iziskivalo je brojne napore, praćene stanovitim otporom birokratskog aparata u tim zemljama. Ipak, civilno društvo je kroz svoje aktivnosti postajalo sve relevantnije, pa i u segmentima odbrane i sigurnosti, koji su do tada ekskluzivno bili predodređeni državnom aparatu, i na koje građani, građanke i građanske asocijacije nisu mogli bitnije uticati. Unutar općih nastojanja za demokratizacijom tih država i društava, odvijao se i proces demokratizacije odbrambenog i sigurnosnog sektora, kroz reformu vojnih i policijskih struktura. Potreba ostvarivanja civilne kontrole nad odbrambenim i sigurnosnim institucijama, zahtijevala je i veću transparentnost, odgovornost prema parlamentima, medijima i građanima, ali i njihovu uključenost u „tajne“ i aktivnosti organa represije.³ Ukazanu priliku pojedini subjekti civilnog društva nastojali su iskoristiti na optimalan način. Ipak, suočili su se sa značajnim izazovima, kao i izvjesnim nivoom nekompetentnosti da se ozbiljnije uključe u proces nadzora i kontrole. Potrebno je naglasiti da je manjak kompetencija aktera na civilnoj sceni bio očekivan, primarno zbog višedecenijske isključenosti građanki i građana iz predmetne sfere. Stanje u zemljama NATO alijanse bilo je povoljnije, ali su građani i građanke, civilno društvo i mediji i u tim državama držani na „pristojnoj“ udaljenosti od ekskluzivnih poslova organa represije. Odnosno, participirali su u mjeri u kojoj su im državni organi omogućili da učestvuju u pitanjima od značaja za nacionalnu sigurnost.⁴

Kroz koncepciju opštenarodne odbrane i društvene samozaštite (ONO i DSZ), slično državama članicama Varšavskog ugovora, jugoslovensko društvo bilo je visoko militarizirano, a odbrambena i sigurnosna funkcija je u cijelosti bila pod izričitom ingerencijom državnog aparata i ideološke avangarde Komunističke partije Jugoslavije/Saveza komunista Jugoslavije (KPJ/SKJ). Nesvrstana jugoslovenska politika zahtijevala je i značajne vojne potencijale sa kojim je raspolagala SFRJ kroz njene oružane snage.⁵

Bez ambicije da se šire elaboriraju procesi razvoja ljudskih prava i demokratske tranzicije istočnoevropskih društava na razmeđu stoljeća, u fokusu ovog rada bit će promjene i razvoj

² Prema klasifikaciji njemačkog teoretičara Klaus fon Bejmea (Klaus von Beyme), „Četvrti talas demokratizacije dogodio se u Istočnoj Evropi krajem osamdesetih godina i bio je izazvan, po njegovom mišljenju, propašću blokovske prevlasti Sovjetskog saveza. Taj talas je, kako kaže, imao trostruki pravac udara: protiv diktature etatističkog socijalizma, protiv neefikasnog ekonomskog sistema i protiv dominacije jedne hegemonijalne sile.“ Vidjeti: Pavlović, Vukašin, Društveni pokreti i promene, Beograd, 2006.:61.

³ „Organi represije (vojska i policija), pojam koji se odnosi na djelatnost i mjere državnih organa koji prinudom suzbijaju, prigušuju ili sprečavaju po poredak opasne djelatnosti koje prijete izvana ili iznutra.“ Vidjeti u: Leksikon temeljnih pojmova politike : abeceda demokracije / uredili Ivan Prpić, Žarko Puhovski, Maja Uzelac ; autori Arsen Bačić ... (et al). – Sarajevo : Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, 1994., str.133.

⁴ „Potkraj osamdesetih godina 20. stoljeća pojam nacionalne sigurnosti sve je manje isticao vojnu komponentu (što je u prvom razdoblju bilo njegovo glavno obilježje) a sve više uključivao druge segmente društva i države.“ , Tatalović, Grizold, Cvrtila, Savremene sigurnosne politike: države i nacionalna sigurnost početkom 21. stoljeća 2008., str. 19.

⁵ Oružane snage SFRJ sastojale su se od Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane i bile su nosilac odbrambene funkcije u SFRJ.

odbrambenog sektora Bosne i Hercegovine u postdejtonskom razdoblju, kao i ključna dostignuća u manifestaciji rodne ravnopravnosti u odbrambenom sektoru.

2. Promjene i razvoj odbrambenog sektora Bosne i Hercegovine

Postkonfliktna faza zahtijevala je tranziciju i transformaciju društava iz hladnoratovske ere u posthladnoratovski realitet.⁶ Procesi u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini nosili su niz zajedničkih izazova imanentnih većini istočnoevropskih država i društava, kao i dio specifičnih sadržaja koji su bili svojstveni bosanskohercegovačkom multietničkom i multikonfesionalnom društvu, te ukupno ratno i dejtonsko naslijeđe. Dio postdejtonskog naslijeđa odnosio se i na snažno prisustvo i uticaj međunarodne zajednice na procese u BiH, koji su neminovno iziskivali i partnerstvo sa vladinim i nevladinim subjektima u BiH. Prvobitni uticaj sigurnosnih faktora ubrzo je ustupao mjesto ekonomskim faktorima koji su postajali primarni za stabilnost i razvoj bosanskohercegovačke države i društva. Visoka budžetska izdvajanja za sektor odbrane i sigurnosti u većini tranzicionih zemalja iziskivali su reformu tih sektora. Egzistiranje tri entitetske vojske i tri ministarstva odbrane, te brojnih policijskih struktura, u prvim postdejtonskim godinama, a kasnije dvije vojske i dva entitetska ministarstva odbrane, zahtijevali su značajne materijalno-financijske izdatke za bosanskohercegovačke građanke i građane i za razorenu bosanskohercegovačku ekonomiju. U takvom ambijentu revitaliziralo se i bosanskohercegovačko civilno društvo koje je nastojalo promovirati razvoj demokratskih procesa u Bosni i Hercegovini. Dio aktivnosti bosanskohercegovačkog civilnog društva obuhvatio je i segment odbrane i sigurnosti, te promocije ljudskih prava, uključujući i promociju rodnih politika u bosanskohercegovačkom društvu. Za ilustraciju aktivnosti civilnog društva poslužit će nam sljedeći stav: „Želimo ukazati na neke od aktivnosti civilnog društva u pravcu uticanja na sigurnost poput aktivnosti koje su, u prvoj fazi bile usmjerene na pitanje zaštite ljudskih prava, zaštite od zagađenja (kontaminacije) prostora Bosne i Hercegovine (ekološkog, minskog i sl.) promociji vrijednosti mirnog i stabilnog okruženja, promociji vrijednosti evropskog i evroatlantskog opredjeljenja, zalaganjem za civilnu demokratsku kontrolu nad oružanim snagama, kreiranjem ambijenta za usvajanjem sigurnosne i odbrambene politike Bosne i Hercegovine, reformu odbrambenog i sigurnosnog sektora i niz drugih sadržaja, koji ovom prilikom neće biti predmet naše šire elaboracije. Ipak, ovdje ćemo se kratko osvrnuti na aktivnosti domaćih i međunarodnih aktera, vladinog i nevladinog sektora koje su u funkciji razvoja pretpostavki za mirnije i sigurnije okruženje u Bosni i Hercegovini. Aktivnost na reformi odbrambenog i sigurnosnog sektora u Bosni i Hercegovini zahtijevala je mobilizaciju bosanskohercegovačkih vladinih i nevladinih subjekata, ali i subjekata koji reprezentuju Međunarodnu zajednicu u Bosni i Hercegovini. Također, učinak reformskog procesa značajno se manifestirao na niz oblasti u bosanskohercegovačkom društvu.“⁷

Reforma oružanih snaga u Bosni i Hercegovini, bila je, primarno uvjetovana unutrašnjim potrebama (dominantno sigurnosnim i ekonomskim), te vanjskim (dio šireg procesa reforme

⁶ Nada Švob-Đokić smatra da procese tranzicije i transformacije treba razlikovati. Prema njenom mišljenju: „Tranzicija je sistemska promjena koja pretpostavlja društvenu transformaciju. Stoga je ukupna društvena transformacija nužan, ali ne i dovoljan preduvjet tranzicije. Drugi preduvjet za tranziciju je uspješno međunarodno integriranje, odnosno, umrežavanje u ukupnu međunarodnu razmjenu, komuniciranje i sub-regionalno, regionalno i globalno povezivanje. Transformacija je interaktivna promjena koja može, ali i ne mora biti sistemska, i koja, stoga, može biti ograničena na neki društveni pod-sistem. Slijedi da je odnos između tranzicije i transformacije odnos jake interaktivnosti, ali ta dva procesa i pojma nisu istoznačna“. Švob-Đokić, Nada, Tranzicija i nove europske države, Barbat, Zagreb, 2000., str. 9-13.

⁷ Muratović, Sead, Civilno društvo i sigurnost, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2017., str. 176-177.

odbrambenog i sigurnosnog sektora u državama u tranziciji).⁸ Proces reforme odbrambenog sektora u Bosni i Hercegovini⁹ iniciran je tokom 2001. godine a formaliziran je 2003. godine formiranjem Komisije za reformu odbrane (Defence Reform Commission - DRC). Proces reforme u Bosni i Hercegovini rezultirao je usvajanjem izvještaja Komisije za reformu odbrane, te usvajanjem dva zakona i to: Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine i Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, koncem 2005. godine. Navedeni zakoni su omogućili nastanak jedinstvenog Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, donijelo je tokom 2006. godine, Odluku o veličini, strukturi i lokacijama Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, kojom je određeno ukupno brojno stanje od 16.000 pripadnika MO BiH i OS BiH i to: 10 000 vojnih lica, 5000 pripadnika aktivne rezerve i 1000 civilnih lica.

Odredbe Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine propisale su način preuzimanja i prijema pripadnika i pripadnica entitetskih ministarstava odbrane (Federalnog ministarstva odbrane i Ministarstva odbrane Republike Srpske), te pripadnika i pripadnica entitetskih vojski (Vojske Federacije BiH i Vojske Republike Srpske), kao i način zbrinjavanja prekobrojnih pripadnika i pripadnica entitetskih ministarstava i entitetskih vojski. Proces je bio veoma kompleksan i zahtijevao je punu saradnju državnih i entitetskih institucija, te predstavnika međunarodne zajednice u BiH, primarno NATO štaba u Sarajevu, EUFOR-a i OSCE-a, te zemalja partnera. Proces reforme odbrambenog sistema, ali i sigurnosnog sistema u BiH, uključio je i sadržaje vezane za implementaciju rodni politika unutar reformiranih struktura, osiguravši kroz zakonska rješenja zabranu diskriminacije i princip jednakih mogućnosti. Takav pristup je uključio implementaciju bazičnih principa i preporuka za sprovedbu reforme u oblasti odbrane, čija realizacija osigurava nastanak oružanih snaga koje koriste ukupne društvene potencijale.¹⁰ Proces je omogućio bosanskohercegovačkim građankama i građanima da učestvuju u razvoju i promociji modernog odbrambeno-sigurnosnog sistema, u kojem svi dijelovi društva mogu doprinosti sigurnosti i blagostanju¹¹. Personal iz prijašnjih entitetskih ministarstava

⁸ „Reforma sistema odbrane podrazumijeva transformaciju sektora odbrane date države čije institucije su stavljene pod civilnu kontrolu; poštuju principe odgovornosti i dobre uprave; održavaju primjerenu veličinu snaga; njihov sastav odražava raznolikost u smislu roda, etničke pripadnosti i drugih faktora; one su obučene i opremljene u skladu sa strateškim okruženjem (koje može uključivati učešće u mirovnim operacijama i regionalnim organizacijama za bezbjednost); i poštuju odredbe međunarodnog prava, doprinoseći time nacionalnim i međunarodnim ciljevima koji se tiču mira i bezbjednosti. Stoga, reforma sistema odbrane zahtijeva višeslojan pristup kojim se teži da se postignu optimalan sastav snaga i poboljšana efikasnost, uz istovremeni razvoj i održavanje profesionalnih, uravnoteženih i modernih snaga državne odbrane koje će predstavljati sve grupacije stanovništva u zemlji. Štaviše, reforma sistema odbrane mora provesti politike državne odbrane i principe civilno-vojnih odnosa. Čineći navedeno, oružane snage bi trebale steći nacionalno i međunarodno poštovanje kao pouzdane i profesionalne institucije.“ Vidjeti u: Kristin Valasek. „Reforma sektora bezbjednosti i rodna pitanja“. Set priručnika o rodnom pitanjima i reformi sektora bezbjednosti. Ur. Megan Bastic., (Priručnik 3) Ženeva: DCAF, OEBS/ODIHR, UN-INSTRAW, 2008., str.1-2

⁹ U radu ćemo pod odbrambenim sektorom podrazumijevati Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine i Oružane snage Bosne i Hercegovine. Pojam, shvaćen u širem smislu, osim navedenih institucija uključuje Predsjedništvo Bosne i Hercegovine i Parlamentarnu skupštinu Bosne i Hercegovine.

¹⁰ U cilju ilustriranja postignutih rezultata kroz proces reforme ističemo odredbu iz Zakona o službi u Oružanim snagama BiH, koja osigurava princip jednakih mogućnosti za sve bh. građanke i građane. U Poglavlju III, Član 28. Iste mogućnosti, Stav 1. navodi se: „Profesionalna vojna lica i lica koja žele biti primljena u Oružane snage tretiraju se s punim poštovanjem principa transparentnosti, pravičnosti i istih mogućnosti. Neće biti diskriminacije ni po kom osnovu, poput spolne, rasne, zbog boje kože, jezika, vjeroispovijesti, političkih ili drugih mišljenja, etničkog ili socijalnog porijekla, povezanosti s nacionalnim manjinama, imovinskog stanja, odnosno drugog statusa.“

¹¹ “Sigurnost i blagostanje (engl. Security and welfare, njem. Sicherheit und Wohlstand, franc. securite et prosperite) kao društvene i političke vrijednosti označavaju okvir socijalne i političke zajednice koji omogućuje očuvanje i reprodukciju života te opstanak same političke zajednice i njezina unutrašnjeg ustrojstva. Sigurnost osobito podrazumijeva zaštitu ljudskog života i poretka političke zajednice od nasilnog ugrožavanja, a blagostanje

odbrane i entitetskih vojski prošao je kroz procedure internih konkursa, da bi najuspješniji kandidati bili primljeni u MO BiH i OS BiH, te raspoređeni na odgovarajuća radna (MO BiH) i formacijska mjesta (komande i jedinice OS BiH). Izborom i prijemom civilnog i vojnog personala iz entitetskih odbrambenih struktura, Ministarstvo odbrane BiH i Oružane snage BiH, osigurale su adekvatnu nacionalnu popunjenost u skladu s Odlukom Predsjedništva BiH o veličini, strukturi i lokacijama OS BiH, kao i odgovarajući balans civilnog i vojnog personala u svim kategorijama. Također, kroz proces prijema naslijeđeni su i određeni negativni elementi u strukturi personala poput nepovoljne starosne strukture vojnih lica (vojnika, podoficira i oficira), rodno neizbalansirana struktura (veoma mali procenat žena u kategoriji vojnih lica) i dr.

3. (Re)afirmacija ideje rodne ravnopravnosti

Pitanje rodne (ne)ravnopravnosti¹² aktuelizirano je, kako u regionu, tako i u Bosni i Hercegovini, nakon okončanja ratova u bivšim jugoslovenskim republikama devedesetih godina proteklog stoljeća. Analize su ukazivale na činjenicu da su žene bile žrtve navedenih ratova, o čemu postoje relevantne domaće i međunarodne statistike. Također, analize su ukazivale i na njihovu isključenost tokom vođenja mirovnih procesa. Takav slučaj bio je i u BiH. Naime, tokom mirovnih pregovora vođenih u drugoj polovini 1995. godine, koji su kao i rat u BiH okončani Mirovnim sporazumom za Bosnu i Hercegovinu, dogovorenim i parafiranim 21. novembra u Dejtonu i potpisanim u Parizu 14. decembra 1995. godine, žene nisu bile sudionice niti akterke navedenog mirovnog procesa. Iz navedene činjenice proističu i relevantni komentari o ignoriranju specifičnih potreba i sadržaja polovine bh. populacije. Navedeno ćemo ilustrirati stavom Olivera Simić koja konstatira: "... u skoro svim mirovnim procesima žene nisu prisutne tokom pregovaranja strana u konfliktu. Prema tome, potrebe i problemi većine žena su izostavljeni iz završnih mirovnih sporazuma, što često ima dugoročni efekat na buduće društvo. Mirovni sporazumi nemaju samo za cilj prestanak vatre, već pre imaju za cilj da ponovo stvore i rekonstruišu čitavo, ratom uništeno društvo."¹³

Decenijski teorijski i praktični uticaj feminističkog pokreta, ženskih grupa, aktivnosti drugih subjekata civilnog društva, uticaj međunarodnog i domaćeg pravnog okvira, te ženskih studija predstavljali su snažan poticaj za aktivnosti dijela bosanskohercegovačkog civilnog društva na afirmiranju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, te na afirmiranju rodni politika i uticaju roda¹⁴ na odbrambenu i sigurnosnu sferu. Značajan poticaj tim aktivnostima predstavljala je i

podrazumijeva dostupnost materijalnih sredstava za zadovoljavanje osnovnih ljudskih potreba.“ Izvor: Leksikon temeljnih pojmova politike : abeceda demokracije / uredili Ivan Prpić, Žarko Puhovski, Maja Uzelać ; autori Arsen Bačić ... (et al). – Sarajevo : Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, 1994., str.28

¹² Rodna ravnopravnost “podrazumijeva jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti za žene i muškarce, dječake i djevojčice. Ravnopravnost ne znači da će žene i muškarci postati isti, nego da prava, odgovornosti i mogućnosti žena i muškaraca neće zavisiti od toga da li su rođeni kao žensko ili muško” (iz direktive NATO-a Integriranje Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti UN i rodne perspektive u komandnu strukturu NATO-a.) – Vidjeti u: Bastick, Megan, Integriranje rodne perspektive u unutarnji nadzor nad oružanim snagama (Ženeva: DCAF, OSCE, OSCE/ODIR 2014.), str.10

¹³ Širu elaboraciju vidjeti u: Simić, Olivera, Rod, konflikt i pomirenje: Gde su muškarci? A šta je sa ženama?, <http://www.danas.co.yu/>, (11.01.2019.).

¹⁴ „Pokušavajući odgovoriti na pitanje šta je biološko a šta kulturno u biću žene, Ann Oakley, feministička sociologinja i spisateljica, ispitala je razliku između spola i roda. Pod spolom mi podrazumijevamo sve što je biološko u biću žene. To uključuje sposobnost da rađaš (bez obzira da li možeš ili ne možeš, da li želiš ili ne želiš imati djecu), zatim to podrazumijeva naše ženske gene, naše ženske organe i hormone. Pod pojmom rod mi podrazumijevamo sve one stvari koje se očekuju od žene njenom kulturom. Na primjer na žene se gleda kao na osobe koje su sposobnije otkrivati svoja osjećanja i o njima pričati. Ako ovako gledamo na te stvari, onda to znači

orijentacija ženskih grupa na regionalno povezivanje i djelovanje. Značajan regionalni poticaj predstavljalo je i osnivanje Gender radna grupa Pakta za stabilnost tokom 1999. godine. Inicijalni poticaji međunarodnih, regionalnih i lokalnih aktera civilnog društva, kao i sinergija sa vladinim sektorom omogućili su uspostavu pravnog okvira na nacionalnom nivou. Tako je u BiH, tokom 2003. godine usvojen Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini,¹⁵ a potom su tokom 2005. godine, otpočele aktivnosti na definiranju monitoring strategije za BiH i Kosovo, te urađen Prvi nacrt izvještaja o implementaciji Rezolucije Vijeća sigurnosti UN 1325 (2000) „Žene, mir i sigurnost“ (UNSC Rezolucije 1325). Nakon toga je Agencija za ravnopravnost spolova u BiH, uz saradnju entitetskih gender centara pripremila petogodišnji Gender akcioni plan BiH.¹⁶ Ovaj akcioni plan je uključio sve obaveze Bosne i Hercegovine iz oblasti ravnopravnosti spolova proistekle iz dokumenata UN, EU i Vijeća Evrope. Definiranje strategije i realiziranje programskih zadataka u cilju ostvarenja ravnopravnosti žena i muškaraca u BiH istaknuto je kao glavni cilj Gender akcionog plana BiH. U poglavlju V definirane su aktivnosti koje se odnose na realizaciju UNSC Rezolucije 1325. Od petnaest oblasti navedenih u Gender akcionom planu BiH, dio se odnosi direktno na Ministarstvo odbrane BiH i Oružane snage BiH, te na druga bosanskohercegovačka ministarstva i institucije. Uslijedile su značajne aktivnosti Agencije za ravnopravnost spolova BiH, skupa sa predstavnicima državnih institucija i nevladinih organizacija na pripremi i izradi Akcionog plana za implementaciju UNSC Rezolucije 1325 u BiH, koji je usvojen na 129. sjednici Vijeća ministara BiH 27.07.2010. godine.¹⁷ Od brojnih pozitivnih iskustava proisteklih iz aktivnosti na izradi Akcionog plana, izdvajamo činjenicu da je profesionalizam i partnerski pristup predstavnika i predstavnica vladinog i nevladinog sektora, kao i međunarodnih partnera omogućio da pitanje roda, pitanje sigurnosti i njihova uzajamna veza kod svih učesnika bude prioritetan i krajnje legitiman sadržaj za daljnje djelovanje i postupanje. Može se konstatirati da su u jubilarnoj desetoj godini od usvajanja Rezolucije inicirane i realizirane brojne aktivnosti na globalnoj, regionalnoj ali, također i na bosanskohercegovačkoj razini. Učešće predstavnika i predstavnica Ministarstva odbrane i Oružanih snaga BiH u implementaciji prvog Akcionog plana, kao i pri izradi drugog i trećeg Akcionog plana, skupa sa Agencijom za ravnopravnost spolova BiH, reprezentivima drugih državnih institucija, nevladinog sektora i međunarodnih organizacija dodatno je unaprijedilo stanje u oblasti ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini.¹⁸

4. Dostignuća rodne ravnopravnosti u odbrambenom sektoru

Iz sadržaja predstavljenih bosanskohercegovačkoj javnosti kroz medijske istupe zvaničnika Ministarstva odbrane i Zajedničkog štaba Oružanih snaga BiH, dostupne publikacije, internet i društvene mreže, evidentno je da su predstavnici odbrambenog sektora u Bosni i Hercegovini aktivno djelovali na promoviranje rodne ravnopravnosti kroz realiziranje niza aktivnosti. Za

da je društvo to koje više utiče na ono šta je „žensko“ a šta „muško“ nego mi, koji smo rođeni s time“. Šire vidjeti u : Magezis, Joy, Ženske studije, Magistrat, Editio Civitas : knj. 2, Sarajevo, 2001., str.18.

¹⁵ Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, usvojen je 21.maja 2003. godine, a izmjene i dopune Zakona usvojene su 2009. godine.

¹⁶ Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine usvojen je na 129. sjednici Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, 14.09.2006. godine.

¹⁷ Izrada Akcionog plana proistekla je iz direktive generalnog sekretara UN (S/PRST/2008/39) od 29.10.2008. godine.

¹⁸ Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini za period 2014-2017. godine, usvojen je od strane Vijeća ministara BiH na 104. sjednici, održanoj 08.07.2014. godine. Također, na 151. sjednici, održanoj 01.08.2018. godine, Vijeće ministara BiH, na prijedlog Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, donijelo je Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 „Žene, mir i sigurnost“ u Bosni i Hercegovini za period 2018 – 2022. godine u cilju dosljedne, kvalitetne i djelotvorne provedbe Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a. Vidjeti: <https://arsbih.gov.ba/oblasti/1325-u-bih/>, (08.02.2019.).

potrebe ovog rada izdvojene su određene aktivnosti, od kojih su pojedine karakteristične po tome što je bosanskohercegovački odbrambeni sektor bio svojevrsni lider i katalizator procesa u oblasti rodne ravnopravnosti kako u Bosni i Hercegovini, tako i u Regionu:

Neposredno po formiranju Ministarstva odbrane i Oružanih snaga BiH započeo je angažman predstavnika navedenih institucija na implementaciji i promociji rodnih politika i rodne ravnopravnosti, te UNSC Rezolucije 1325 – Žene, mir i sigurnost. Također, ostvarena je produktivna saradnja sa predstavnicama i predstavnicima institucionalnih mehanizmima za rodnu ravnopravnost u Bosni i Hercegovini.

Prvi praktični indikator spremnosti da implementira u praksi odredbe UNSC Rezolucije 1325 – Žene, mir i sigurnost, Ministarstvo odbrane BiH je demonstriralo tokom 2008. godine, prilikom prvog prijema, po novom konceptu prijema vojnika u OS BiH¹⁹. Naime, tada je u Oružane snage primljeno ukupno 313 mladih vojnika, a od tog broja primljena je dvadeset jedna pripadnica u OS BiH, a nakon prijema prve generacije mladih vojnika, prijem žena u OS BiH u svim kategorijama vojnih lica (vojnici, podoficiri i oficiri) je permanentno rastao.²⁰ Prema trenutnim pokazateljima i dalje je evidentan trend povećanog interesa građanki za prijem u Oružane snage Bosne i Hercegovine. Ovakav trend moguće je objasniti i aktivnim pristupom MO BiH i OS BiH na promociji vojnog poziva, koja je za svrhu, pored ostalog, imala i razbijanja postojećih stereotipa prisutnih u bosanskohercegovačkom društvu o vojnoj profesiji kao eminentno muškoj profesiji.

Relevantan pokazatelj spremnosti MO BiH da primjenjuju sadržaje UNSC Rezolucije 1325 – Žene, mir i sigurnosti i realizira svoje obaveze prepoznate u Akcionom planu za implementaciju predmetne rezolucije predstavlja i ugradnja aktivnosti „Implementacija Akcionog plana za realizaciju UNSCR 1325 u BiH u godišnje Planove rada MO BiH, a od 2014. godine ugradnja Programske aktivnosti u Program rada MO BiH: „Praćenje, analiza stanja i provođenje aktivnosti iz oblasti rodne ravnopravnosti“

Usvajanje prvog Akcionog plana rezultiralo je i Odlukom MO BiH iz 2011. godine, kojom su sve organizacione jedinice i Zajednički štab OS BiH zadužene da poduzimaju aktivnosti u cilju realiziranja obaveza MO BiH definiranih u Akcionom planu. Pored ostalog, Odlukom su organizacione jedinice zadužene da prilikom izrade novih zakona i podzakonskih akata, kao i pri ažuriranju postojećih, obavezno uključe definiciju zabrane diskriminacije po osnovu spola; da sve izvještaje i analize prikazuju razvrstane po spolu; da se imenuju kontakt osobe za rodna pitanja u MO BiH i Zajedničkom štabu OS BiH, da se organizuje promocija Akcionog plana za implementaciju Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini, kao i promocija vojnog poziva u cilju motiviranja žena za prijavljivanje za vojni poziv, te da se u nastavne planove i programe uvrste i teme iz oblasti rodne ravnopravnosti.

Tokom 2011. godine imenovane su kontakt osobe za rodna pitanja, te formirana mreža kontakt osoba za rodna pitanja u jedinicama OS BiH, do nivoa bataljona. Potom su OS BiH, prve u regionu, propisale Standardne operativne procedure (SOP) za postupanje po pitanju rodne

¹⁹ „Ministarstva odbrane na Zapadnom Balkanu su posljednjih nekoliko godina aktivno radila na privlačenju žena za vojni poziv. U BiH su aktivnosti sa ciljem da privuku više žena u oružane snage inicirane 2008. godine kada je MO BiH uključeno u proces izrade Akcionog plana (AP) za primjenu Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda 1325 Žene, mir i sigurnost (VS UN 1325), a prema petogodišnjem planu razvoja oružanih snaga planirano je da do 2015. godine broj žena u oružanim snagama dostigne 10 posto.“ Vidjeti u studiji: „Položaj žena u oružanim snagama država Zapadnog Balkana“ UNDP/SEESAC, str.6.

²⁰ U period od 2008. godine do konca 2018. godine, prijavilo se preko 34.000 građanki i građana iz svih dijelova Bosne i Hercegovine. Od ukupnog broja prijavljenih u Oružane snage Bosne i Hercegovine u vojničkoj kategoriji primljeno je oko 5000 muškaraca i preko 460 žena, što znači da su Oružane snage BiH za jednu deceniju u potpunosti zamijenile i podmladile svoj vojnički sastav.

ravnopravnosti. Također, odobrene su i Standardne operativne procedure kojim se propisuje postupanje komandnih struktura po pitanju rodne ravnopravnosti, od nivoa Zajedničkog štaba do nižih nivoa komandovanja i kontrole. U 2018. godini usvojene su Izmjene i dopune Standardnih operativnih procedura za kontakt osobe imenovane za rodna pitanja u OS BiH, te Standardne operativne procedure rodne ravnopravnosti u OS BiH, kao i Instrukcija o primjeni propisa iz oblasti ostvarivanja prava na porodijsko i roditeljsko odsustvo i regulisanje statusa trudnica u OS BiH.

Postignuta je profesionalna saradnja sa Agencijom za ravnopravnost spolova BiH, drugim državnim i entitetskim institucijama, kao i sa nevladinim organizacijama na realiziranju koncepta rodne ravnopravnosti, te na razvoju i implementaciji Akcionih planova za implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini.

Orijentacija Bosne i Hercegovine prema evropskim i evro-atlantskim integracijama potaknula je saradnju i partnerstvo sa predstavnicima štabova (NATO i EUFOR) u Bosni i Hercegovini, kao i sa predstavnicima OSCE i UNDP, te zemljama partnerima na polju obuke, promocije rodne ravnopravnosti u odbrambenom sektoru, kao i promociju sadržaja UNSC rezolucije 1325 Žene, mir i sigurnost u BiH.

Ostvarena je značajna regionalna saradnja ministarstava odbrane (Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Makedonije i Srbije) kroz projekat „Jačanje regionalne saradnje na planu integracije rodne perspektive u reformi sektora sigurnosti na Zapadnom Balkanu“ u razdoblju 2012.2016. godina. Projekat je podržalo Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Norveške, Oružane snaga Švedske i Razvojni program Ujedinjenih naroda/Ured SEESAC (UNDP/SEESAC).

U proces obuke uključeni su relevantni sadržaji vezani za rod. Tako su u svim vidovima osnovne obuke za vojnike, podoficire i oficire) uključeni moduli o rodnoj ravnopravnosti. Razvijeni su i kursevi u Centru za mirovne operacije (PSOTC) na Butmiru koji imaju NATO akreditaciju. Izvršena je obuka trenera za rodnu ravnopravnost, a potom formirana i mreža trenera.

Započeta je aktivnost na usklađivanju podzakonskih akata sa Zakonom o ravnopravnosti spolova i Zakonom o zabrani diskriminacije. Aktivnost je kompleksna, sudeći po brojnosti i obimu podzakonskih dokumenata, frekventnosti ažuriranja i izmjena, te će, stoga zahtijevati daljnju predanost aktera uključenih u njenu realizaciju, kako bi polučila očekivane efekte.

5. Završna razmišljanja

Elaboracija sadržaja u ovom radu, nedvosmisleno implicira da je odbrambeni sektor u Bosni i Hercegovine, kroz proces reforme i tranzicije, dostigao značajan stepen prepoznatljivosti u pogledu implementiranja rodne ravnopravnosti. Pitanje rodne ravnopravnosti, posmatrano u ukupnom kontekstu unaprjeđenja stanja ljudskih prava u BiH, pokazuje da, i pored negativnih i nedovršenih procesa uslijed naslijeđa iz prošlosti, bosanskohercegovačke institucije i civilno društvo svojim aktivnim pristupom doprinose ukupnom razvoju demokratskih procesa. Bosna i Hercegovina je za implementaciju rodne ravnopravnosti u odbrambenom sektoru, od relevantnih međunarodnih organizacija i asocijacija, ocijenjena pozitivnim ocjenama, koje u određenoj mjeri doprinose promjeni imidža Bosne i Hercegovine i na međunarodnoj sceni.

Prezentirani sadržaji potvrđuju da su odbrambene institucije, u protekloj deceniji, kroz afirmiranje vojnog poziva i principa jednakih mogućnosti, postale atraktivan poslodavac građankama i građanima, koji/e su prepoznali mogućnost vlastitog profesionalnog razvoja i perspektivu za vlastitu budućnost. Također, kroz uravnoteženiju spolnu zastupljenost,

odbrambene institucije su unaprijedile i povećale svoje sposobnosti u pogledu ispunjenja svoje misije i zadataka, osiguravši i pretpostavke za ispunjenje međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine.

Dostignuti stepen rodne ravnopravnosti u odbrambenom sektoru pruža solidnu osnovu za daljnje unaprjeđenje i nastavak rada u istraživanju elemenata koji će omogućiti da se rodna ravnopravnost sveobuhvatno posmatra u Bosni i Hercegovini i prepoznaje kao sveukupni društveni i demokratski napredak Bosne i Hercegovine u cjelini.

Literatura:

Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 „Žene, mir i sigurnost“ u Bosni i Hercegovini za period 2010-2013.; 2014-2017.: 2018 – 2022. - <https://arsbih.gov.ba/oblasti/1325-u-bih/>

Bačić, Arsen ... (et al). / uredili Ivan Prpić, Žarko Puhovski, Maja Uzelac, 1994.: Leksikon temeljnih pojmova politike : abeceda demokracije, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Bastick, Megan, 2014.: Integriranje rodne perspektive u unutarnji nadzor nad oružanim snagama, DCAF, OSCE, OSCE/ODIR, Ženeva

Bećirević, Majda, Šulc, Željka, Šoštarić, Maja, 2011.: Rod i reforma sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini, DCAF, Atlantska inicijativa, Žene ženama, Sarajevo

Magzis, Joy, 2001.: Ženske studije, Magistrat, Editio Civitas : knj. 2, Sarajevo

Muratović, Sead, 2017.: Civilno društvo i sigurnost, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Pavlović, Vukašin, 2006.: Društveni pokreti i promene, Beograd

Simić, Olivera, Rod, konflikt i pomirenje: Gde su muškarci? A šta je sa ženama?, <http://www.danas.co.yu/>

Studija „Položaj žena u oružanim snagama država Zapadnog Balkana“ UNDP/SEESAC,

Švob-Đokić, Nada, 2000.: Tranzicija i nove europske države, Barbat, Zagreb

Tatalović, Grizold, Cvrtila, 2008.: Savremene sigurnosne politike: države i nacionalna sigurnost početkom 21. stoljeća, Golden marketing, - Tehnička knjiga, Zagreb

Valasek, Kristin, 2008.: „Reforma sektora bezbjednosti i rodna pitanja“. Set priručnika o rodnim pitanjima i reformi sektora bezbjednosti. Ur. Megan Bastic. Ženeva: DCAF, OEBS/ODIHR, UN-INSTRAW

Zakon o odbrani Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik BiH“ br. 88/05

Zakon o službi u OS BiH, „Službeni glasnik BiH“ br. 88/05

Zakon o ravnopravnosti spolova - <https://arsbih.gov.ba/?project=zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih>

Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik BiH“ br. 23/09

Žilić, Ahmed, (priredio), 1996.: Bosna i Hercegovina – kodeks ljudskih prava, Amadeus, Slavonski Brod

**VANJSKA POLITIKA RUSIJE PREMA DRŽAVAMA EX JUGOSLAVIJE NAKON
RASPADA SOVJETSKOG SAVEZA I SFR JUGOSLAVIJE****Sažetak**

Ovaj naučni rad obuhvata odnos Ruske vanjske politike prema novoformiranim državama, nastalim iz sastava bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Taj odnos, pored ostalog, tretira domaće prilike Rusije i uslove u kojima je njeno rukovodstvo priznalo državni subjektivitet ovih novonastalih država, uspostavu diplomatskih odnosa Rusije sa novim međunarodno priznatim državama, te stavove Rusije prema opredjeljenju ovih država za njihov pristup euroatlantskim asocijacijama. Poseban akcenat ovog naučnog rada posvećen je stavovima Rusije prema ulasku, odnosno, opredjeljenju nekih novonastalih država za pristupanje NATO savezu, poput Crne Gore, Makedonije i entiteta Federacije Bosne i Hercegovine, kao i opredjeljenju Srbije i srpskih predstavnika u Republici Srpskoj za vojnu neutralnost kada je u pitanju pristupanje NATO savezu.

Ovaj rad tretira i interese Rusije na Balkanu, naročito: geostrateške, ekonomske i geopolitičke, gdje Rusija, pored priznanja svih novonastalih država ex Jugoslavije, nastoji održati kontinuitet odnosa sa istim zbog, prije svega, plasmata svojih prirodnih resursa: nafte i gasa i transporta istih na evropsko tržište. Dakle, prostor Balkana, odnosno, zemalja bivše Jugoslavije je čvorište strateških pravaca koje je interes i Istoka i Zapada, gdje Rusija, uporno i svim dozvoljenim političkim sredstvima nastoji imati pritu, saradnju i protok svojih resursa.

Ključne riječi: Rusija, ex Jugoslavija, Vanjska politika, mirovna misija, geopolitika i resursi.

Summary

This scientific paper includes the relationship of the Russian foreign policy towards the newly formed states, formed from the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY).

Among other things, this relationship treats Russia's domestic circumstances and the conditions in which the leadership of Russia recognized the state's subjectivity of these newcomers, the establishment of diplomatic relations with Russia with new internationally recognized states, Russia's views on the commitment of these countries for their access to Euro-Atlantic associations.

A special accent of this scientific paper is dedicated to the views of Russia towards entry, ie, commitment of some new states to join the NATO alliance, such as Montenegro, Macedonia and a larger part of Bosnia and Herzegovina, as well as the commitment of Serbia and Serb representatives in the Republika Srpska for a neutral position in terms of joining NATO.

This paper extensively treats the interests of Russia in the Balkans, in particular: geostrategic, economic and geopolitical, where, in addition to the recognition of all newly emerging ex Yugoslavia countries, Russia trying to maintain continuity of relations with them, primarily, the placement of their natural resources, such as: oil and gas and transportation of the same to the European market.

Therefore, the territory of the Balkans, that is, the countries of the former Yugoslavia, is the crossroads of strategic directions that is of interest both to the East and the West, where Russia, with persistence and all political means, trying to have access, cooperation and flow of its resources.

Key words: Russia, ex Yugoslavia, Foreign Policy, Peace Mission, Geopolitics and Resources.

¹doc. dr. Husejin Omerović, spoljni saradnik na AU BiH.

1. Odnos Ruske vanjske politike prema raspadu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ)

Kada govorimo o odnosu Rusije prema međuetničkim problemima u državama ex Jugoslavije, važno je istaći činjenicu da se isti dešavaju u periodu egzistiranja Sovjetskog Saveza na čelu sa Mihaelom Gorbačevim, a potom uspostavom Ruske Federacije na čelu sa Borisom Jelcinom.

Zvanična politika i prethodnog Sovjetskog Saveza i Rusije je bila pokušaj spašavanja raspada SFRJ i rješavanja spornih pitanja putem pregovora i, eventualnog, kompromisa.

U tom kontekstu neophodno je ukazati na poziv posljednjeg predsjednika Sovjetskog Saveza Mihaela Gorbačeva liderima Srbije i Hrvatske Slobodanu Miloševiću i Franji Tuđmanu da dođu u Moskvu i da trilateralno pokušaju pronaći rješenje za nastalu krizu u SFRJ.

Naime, dana 15. oktobra 1991. godine u Moskvi su predsjednici Srbije i Hrvatske Slobodan Milošević i Franjo Tuđman potpisali, uz posredovanje sovjetskog predsjednika Mihaela Gorbačova, memorandum koji je obuhvatao tri tačke. U prvoj tački potpisnici objavljuju: "nužnim prekinuti sve oružane sukobe" u Jugoslaviji. Prema drugoj tački, srpski i hrvatski predsjednik moraju "unutar roka od mjesec dana, započeti proces pregovora za rješavanje svih svojih nesporazuma". Ti pregovori moraju se voditi "u interesu naroda Jugoslavije, uz veliko poštivanje prava i suverenosti republika kako bi se uspostavili dobrosusjedski i miroljubivi odnosi". U trećoj tački, Milošević i Tuđman "traže od SSSR-a, Sjedinjenih Država i Europske zajednice da pruže svoje dobre usluge za organizaciju procesa pregovora".²

Nažalost, ni ovaj pokušaj posljednjeg sovjetskog predsjednika nije urodio plodom, ubrzo je sukob u Hrvatskoj eskalirao, a Mihael Gorbačev je 25. decembra 1991. godine podnio ostavku, na način da je predao vlast prvom predsjedniku Rusije Borisu Jelciju.

Dok su predsjednici SAD i Sovjetskog Saveza, Džordž Buš i Mihael Gorbačov slali poruke mira i poštivanja ljudskih prava, te osuđujući nasilje, predstavnici ruske opozicije u Kremlju otvoreno su podržavali prijedloge rukovodstva Srbije, vezane za "rješavanje spornih pitanja u bivšoj Jugoslaviji", odnosno, njihov plan da uspostave dominaciju i kontrolu na velikom dijelu ex Jugoslavije na koji su, neutemeljeno, polagali pravo.

Pritisak na zvaničnu vlast Rusije su vršili predstavnici ekstremne desnice i ekstremne ljevice, predvođeni njihovim liderima: Vladimirom Žirinovskim i Genadijem Zjuganovim.³

Nakon što se Sovjetski Savez raspao, novi, odnosno, prvi Ruski predsjednik Boris Jelcin je djelovao u skladu sa politikom koju su vodili njegove zapadne kolege, kada su priznali Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu kao nezavisne države 1992. godine.

Rusija je sudjelovala, i direktno i preko svoje prisutnosti u Ujedinjenim narodima na događanja koja su pratila raspad SFR Jugoslavije. Već je tada rukovodstvo Rusije indirektnim signalima dalo do znanja liderima Srbije da zaštita Srbije nije primarni interes Rusije, već da odluke donosi isključivo vežući svoje interese u odnosu na Zapad.

U to vrijeme Srbija je imala direktnu podršku ruske opozicije, koja je pokušavala dobiti naklonost velikog broja stanovnika Rusije, koji su bili sentimentalno i tradicionalno vezani za, po religiji, "bratski" srpski narod u Srbiji, dok je službena politika oficijelno pratila Zapad, ali je istovremeno nastojala balansirati odnose sa opozicijom.

Da je Rusija izražavala spremnost za rješavanje krize u SFRJ mirnim putem, pa čak i u vrijeme teritorijalnog otcjepljenja Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, potvrđuje i činjenica da je priznala međunarodni subjektivitet ovim državama. Priključila se Međunarodnoj kontakt grupi koju su sačinjevale: SAD, Njemačka, Francuska i Velika Britanija. Prema tom planu,

² Širu elaboraciju vidjeti u: "48 absurdnih susreta Tuđmana i Miloševića". Objavljeno, 4. jula 2012.

<http://www.hkv.hr/vijesti/dokumenti/> (23.01.2019)

³Didem Ekinci. Russia and the Balkans After the Cold War. Libertas, 2013, str. 161.

muslimansko-hrvatskoj federaciji i Srbima se ponudilo procentualno 51:49 posto teritorije Bosne i Hercegovine. Dakle, Federacija BiH je uspostavljena na 51% teritorije, a entitet Republika Srpska na 49% posto teritorije Bosne i Hercegovine. Plan je predstavljen dvijema stranama po principu “uzmi ili ostavi”, bez ikakvih konsultacija ili dodatnih zahtjeva. Kao što je poznato Radovan Karadžić je odbio ponudeni mirovni plan Kontakt grupe, ali je ovaj plan podržao Slobodan Milošević, predsjednik Srbije. Moskva je tada zamrznuła odnose sa predstavnicima bosanskih Srba i najavila da je od tada jedini zvanični predstavnik ispred Srba u Bosni i Hercegovini Slobodan Milošević.

U tom kontekstu može se posmatrati i poziv predsjednika Rusije Borisa Jelcina Slobodanu Miloševiću i Franji Tuđmanu u augustu 1995. godine kako bi razgovarali o ratu u Bosni i Hercegovini i mogućim rješenjima istog. Tom sastanku prisustvovao je samo Milošević, dok je Tuđman odbio poziv, iako je bio obećao da će se odazvati istom.⁴

Pomenuti politički “težak” pristanak Rusije za teritorijelni ustupak (51%:49%), vjerovatno je bio izraz njene ekonomske ovisnosti od razvijenih zemalja Zapada, a posebno SAD-a.

Kada je u pitanju Ruska vanjska politika prema Balkanu tokom trajanja krize u SFRJ-i, možemo izdvojiti tri perioda:

1. “Period neodređenosti u spoljnoj politici Rusije nakon raspada Sovjetskog Saveza.
2. Pokušaj pozicioniranja Rusije na međunarodnoj političkoj sceni u svojstvu demokratske države sa tržišnom ekonomijom koja bi se aktivno uključila u stvaranje evropskog bezbedonosnog sistema, što znači potpunog priklanjanja politici Amerike i izvršavanja postavljenih uslova u cilju “pridobijanja Srbije na saradnju.
3. Period razočarenja Rusije u brzu integraciju u zapadni sistem evropske bezbednosti”.⁵

Koliko je Rusija bila opterećena vlastitim ekonomskim problemima, svjedoči i činjenica da je njeno rukovodstvo, i pored tradicionalno dobrih odnosa sa Srbijom, prihvatila uvođenje sankcija SRJ-i kako bi zauzvrat dobila obećanu ekonomsku pomoć za rješavanje domaćih problema. “Očekujući veliku pomoć sa Zapada, Jelcin se nije hteo previše angažovati na Balkanu, te je nastojao pratiti i podržavati zapadne inicijative”.⁶

2. Odnos Ruske vanjske politike prema priznanju nezavisnosti država ex Jugoslavije

Oficijelno rukovodstvo Sovjetskog Saveza, odnosno, Ruske Federacije bilo je uključeno u politička previranja u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) i pokušavalo je, zajedno sa liderima Zapadnih zemalja, pronaći mirno rješenje. Posljednji predsjednik Sovjetskog Saveza Mihael Gorbačev sastao se sa Slobodanom Miloševićem i Franjom Tuđmanom u oktobru 1991. godine i pokušao ubjediti dvojicu lidera, koji su bili i najvažniji političkih akteri u bivšoj Jugoslaviji, da prevladaju postojeće nesporazume kroz ravnopravan dijalog i kompromis sa predstavnicima drugih Republika. Taj susret Gorbačeva i dvojice lidera biše Jugoslavije nije polučio pozitivan rezultat, tj, nije spriječio njihove namjere da uđu u ratna dejstva u Bosni i Hercegovini. Nakon priznanja međunarodne nezavisnosti republikama bivše Jugoslavije, oficijelno rukovodstvo Rusije, zajedno sa brojnim državama je priznalo međunarodni subjektivitet svim republikama ex Jugoslavije.

⁴Isto, str. 191.

⁵Guskova, Jelena, Evolucija ruske politike na Balkanu u 90-im godinama XX veka, u Kurjak, Jelica (ur.), Ruska politika na Balkanu, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1999, str. 60.

⁶Vukadinović, Radovan, Sigurnost na Jugoistoku Europe, Interland, Varaždin, 1999, str. 96.

- Rusko priznanje nezavisnosti Bosne i Hercegovine i uspostava diplomatskih odnosa između dvije države

Političko rukovodstvo Rusije je priznalo nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine 27. aprila 1992. godine. Diplomatski odnosi između ove dvije države uspostavljeni su 26. decembra 1996. godine. Otvorene su ambasade u Moskvi i Sarajevu i uspostavljen kontinuitet diplomatske saradnje kroz različite oblike djelovanja.

Važno je istaći činjenicu da je Rusija jedan od potpisnika Dejtonskog mirovnog sporazuma, te da je član Vijeća za sprovođenje mira. U tom svojstvu učestvuje u aktivnostima međunarodne zajednice u prevladavanju posljedica rata u BiH, kao i u izgradnji stabilne i demokratske države. Do juna 2003. godine, u Bosni i Hercegovini je bio prisutan ruski vojni kontingent u višenacionalnim snagama radi stabilizovanja stanja u zemlji. Ruski funkcioneri bili su angažovani u Uredu visokog predstavnika (OHR) i misiji OBES-a u BiH.

Pored korektnih diplomatskih odnosa između Rusije i Bosne i Hercegovine, ove dvije države imaju i kontinuiranu privrednu saradnju. Naime, ruski kapital je prisutan na cjelokupnom prostoru Bosne i Hercegovine. Početkom 2014. godine akumulirana ruska ulaganja u BiH iznosila su 877 miliona američkih dolara, dok je na početku 2010. taj iznos bio 541 milion dolara. Većina ovog ulaganja odnosi se na Republiku Srpsku. Kompanija "NeftegazInKor" kupila je napuštenu rafineriju "Bosanski Brod" (65% dionica), Zavod za proizvodnju motornog ulja "Modriča" (62,3% dionica) i mreže benzinskih stanica "Petrol". Također, i na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine instalirane su brojne benzinske pumpe ruske kompanije Gasprom, banke Sberbank idr. Koncentracija pumpi Gasproma najveća je u i oko Sarajeva.⁷

Ovi podaci svjedoče da je Rusija svoj kapital usmjerila na prostor cijele Bosne i Hercegovine, u oba entiteta (Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine), te da je njen, prije svega, ekonomski i strateški interes razvijati uspješnu saradnju sa državom Bosnom i Hercegovinom.

- Diplomatski odnosi Rusije i Slovenije

Slovenija je ostvarila svoju nezavisnot 25. juna 1991. godine, a Rusija je, zajedno sa brojnim državama priznala njen državni subjektivitet. Uspostavljeni su međusobni diplomatski odnosi kroz otvaranje ambasada u Moskvi i Ljubljani. Ove dvije države imaju veoma razvijenu diplomatsku i ekonomsku saradnju.

“Perspektivni pravci saradnje između dvije države su: proširenje mreže gasovoda na teritoriji Slovenije, uključivanje ruskih naftnih i gasnih kompanija u maloprodajnu mrežu prometa naftnim derivatima na teritoriji Slovenije, pomoć u razvoju slovenačkih kapaciteta za prenos nafte i naftinih derivata, kupovina ruske energetske opreme za slovenačke termoelektrane, učešće ruskih kompanija u rekonstrukciji, modernizaciji i izgradnji proizvodnih i prenosnih objekata u Sloveniji, stvaranje transportnog i distributivnog centra, isporuke telekomunikacione opreme slovenačke proizvodnje za potrebe 'Gasproma', saradnja u oblasti komunikacionih i informacionih tehnologija, isporuka Rusiji proizvoda farmaceutske

⁷ Širu elaboraciju vidjeti u: Svjetski mediji: Šta Rusiju interesira u BiH, 22. septembar 2016. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/> (21.01.2019)

industrije Krka, elektronske proizvoda, kao i angažman građevinski firmi Slovenije na protoru Ruske Federacije”.⁸

- Diplomatski odnosi između Hrvatske i Rusije

Ruska Federacija priznala je Hrvatsku 19. februara 1992. godine, a diplomatski odnosi su uspostavljeni 25. maja iste godine. Prvi predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman je 1998. godine posjetio Moskvu i tom prilikom potpisao devet dokumenata o saradnji u vojnoj tehnologiji, trgovini i borbi protiv terorizma. Bilateralni odnosi između ove dvije države su pojačani tokom perioda bivšeg predsjednika Hrvatske Stipe Mesića u kojem je Rusija postala jedan od pet glavnih partnera Hrvatske. Budući da je Hrvatska postala članica Europske Unije 1. jula 2013. godine, saradnja ove dvije države je dobila novi oblik odnosa, prvenstveno u pogledu viznog režima. Učešće Hrvatske u projektu Južnog toka može biti dodatni instrument u unaprijeđenju Rusko-Hrvatskih odnosa.⁹

Hrvatska ima ambasadu u Moskvi i počasne konzulate u Kalinjingradu i Novosibirsku, a Ruska Federacija ima ambasadu u Zagrebu, te počasne konzulate u Puli i Splitu.

Pored saradnje na polju energetike i turizma, Hrvatska i Rusija su razvile i trgovačko-ekonomsku saradnju. Ilustracije radi, godine 2011. izvoz iz Ruske Federacije u Hrvatsku iznosio je 1.502 milijarde dolara, dok je hrvatski izvoz u Rusiju iznosio 243,3 miliona dolara.¹⁰

- Diplomatski odnosi između Rusije i Crne Gore

Rusija je zvanično priznala međunarodni subjektivitet Crne Gore 12. juna 2006. godine. Diplomatski odnosi između dvije države uspostavljeni su 26. juna 2006. godine. Ranije uspostavljen Generalni konzulat Rusije u Podgorici transformisan je u ambasadu Ruske Federacije u Crnoj Gori 01.01.2007. godine.

Pored činjenice da je Crna Gora svoje strateške ciljeve usmjerila na NATO-u i Europskoj uniji, ostala je opredjeljena da zadrži tradicionalno plodonosne odnose sa Rusijom, prije svega, turističke, ekonomske, kulturne i druge oblike saradnje. Ruski ministar vanjskih poslova Sergej Lavrov je prilikom zvanične posjete Crnoj Gori 2011. godine izjavio da Rusija snažno podržava evropske integracije Crne Gore, te da tadašnja namjera i odlučnost Crne Gore za ulazak u NATO ne može uticati na tradicionalo prijateljske odnose između dvije države. Međutim, nakon prijema Crne Gore u NATO savez, Ministarstvo vanjskih poslova Rusije saopštilo je da Moskva ostavlja sebi pravo da odgovori na “neprijateljsku politiku” Podgorice zbog formalnog završetka procedure stupanja Crne Gore u NATO.¹¹

- Zhladenje odnosa između Rusije i Crne Gore

Kada je vlada Crne Gore podržala sankcije EU i SAD protiv Rusije zbog ruskog ulaska na teritoriju Ukrajine 2014. godine, Rusija je proglasila jednogodišnju zabranu uvoza određenih poljoprivrednih proizvoda iz zemalja koje su uvele sankcije Rusiji ili su im se pridružile. Nakon što je Crna Gora 2015. godine zvanično dobila poziv za punopravno

⁸ Širu elaboracije vidjeti u Mladen Obrenović: Vole li se Slovenija i Rusija iza leđa EU, <http://balkans.aljazeera.net>. (05.02.2019).

⁹ Didem Ekinci. Russia and the Balkans After the Cold War. Libertas, 2013., str. 368-369.

¹⁰ Širu elaboraciju vodjeti u: Mihail Vaščenko: Rusija i Hrvatska - dvadeset godina suradnje i partnerstva https://hr.rbth.com/articles/2012/11/15/rusija_i_hrvatska

¹¹ balkans.aljazeera.net/vijesti/crna-gora-postala-clanica-nato. (19.01.2019)

članstvo u NATO, Ruska Duma je usvojila izjavu kojom se usprotivila ulasku Crne Gore u NATO, upozoravajući Crnu Goru da njen ovakav potez može dovesti do prekida dotadašnje prijateljske saradnje u oblasti turizma i ekonomiji.

Jurij Bičkov, glavni savjetnik ministra vanjskih poslova Rusije je, nakon puštanja informacija sa državnih instanci Crne Gore da će ista biti primljena u NATO savez, je izjavio da će Crna Gora izgubiti dio suvereniteta i da je očekuje slučaj gradnje kasarni u Avganistanu kao što to rade i Litvanci. Nakon reakcije Bičkova, stigla je i druga sa više instance od Segeja Šojgua, ministra za vanredne situacije Ruske Federacije, koji je zaprijetio da Rusija više neće biti prijatelj Crnoj Gori ukoliko uđe u NATO savez.¹²

- Slučaj Makedonije

Makedonija je bila jedina članica ex Jugoslavije, koja je stekla međunarodno priznanje, bez eskalacije sukoba i krvoprolića, za razliku od ostalih bivših Jugoslovenskih republika. Uspostavljeni su diplomatski odnosi između dvije zemlje, otvaranjem ambasada u Moskvi i Skoplju. U Makedoniji su bile instalirane međunarodne trupe Ujedinjenih Nacija u čijem sastavu su bili i pripadnici Ruskih mirovnih snaga. Većina Zapadnih zemalja, zajedno sa Rusijom su priznale međunarodni subjektivitet Makedonije i pod njenim starim imenom. Vođena politikom aktuelnog rukovodstva, na čelu sa Zoranom Zaevim, Makedonija je zamijenila stari naziv Makedonija i u dogovoru sa Grčkim rukovodstvom prihvatila novi naziv države: Sjeverna Makedonija, čime je ispunila i posljednji formalni uslov za pristupanje Europskim asocijacijama. Nedavnim potpisivanjem Protokola o pristupanju NATO savezu, Makedonija je već ušla u predvorje ove najjače vojne asocijacije, čime je otvorila proces ratifikacije pristupnog protokola u zemljama članicama, čime će postati 30. članica NATO saveza.

„NATO poštuje, mi poštujemo odluku nezavisnih suverenih država bez obzira da li žele ili ne da se priključe NATO“, rekao je generalni sekretar NATO-a Jens Stoltenberg, u danu kada je novoimenovana Republika Sjeverna Makedonija potpisala pakt koji otvara put zemlji da se pridruži NATO-u. „U Skoplju smo vidjeli da većina u parlamentu, većina političkih partija želi da se pridruži NATO i to pozdravljamo. Ali u Srbiji, na primjer, su jasno stavili do znanja da ne žele da budu u NATO-u i mi to poštujemo. Dakle, Rusija treba da poštuje odluke suverenih država.“¹³

3. Učešće pripadnika Ruskih oružanih snaga u Mirovnoj i Humanitarnoj misiji u Bosni i Hercegovini

Kada je u pitanju rat u Bosni i Hercegovini i mirovne misije u istoj, važno je naglasiti da je Rusija bila koautor Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a br. 770, od 13 augusta 1992. godine, koja je omogućila osnovu za eventualnu međunarodnu intervenciju u BiH. Ovom rezolucijom su, između ostalog, države potpisnice ove Deklaracije ovlaštene da omoguće dostavu humanitarne pomoći u Sarajevo i druga mjesta u BiH, koja su bila pod opsadom.

Glavni motiv za Moskvu, pri potpisivanju ove Rezolucije, bio je da uvjeri međunarodnu zajednicu kako je Rusija spremna da ravnopravno sa ostalim članicama UN-a učestvuje u mirovnim i humanitarnim misijama u BiH-i, pod uslovom da: “1) domaće previranje ugrožava

¹² Podrška građana ulasku Crne Gore u NATO savez, prema: Kentera, Savo, Crna Gora i NATO, u Simić Dragan R. Integracija zapadnog Balkana u mrežu globalne bezbednosti, Čigoja, Beograd, 2012, str. 120.

¹³<https://vijesti.ba/clanak/438346/stoltenberg-rusija-se-mijesa-u-balkanske-zemlje-koje-zele-u-nato> (20.01.2019)

regionalnu ili međunarodnu sigurnost, 2) javljaju se masovna kršenja ljudskih prava, 3) ključna uloga u komandovanju i kontroli takve intervencije je u rukama UN-a, i 4) sve međunarodne i nevladine organizacije koje pružaju isporuke ljudske pomoći, koordiniraju svoje aktivnosti sa UN-om i djelovati u skladu sa rezolucijama Vijeća sigurnosti UN-a”.¹⁴

Nakon potpisivanja pomenute Rezolucije, Rusija je uzela prvo učešće u UNPROFOR-u, a potom u IFOR-u i SFOR-u u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine. Rusija se po prvi put pridružila multinacionalnim mirovnim snagama UNPROFOR jedinica pod komandom UN-a 1992. godine. Na početku je jedan pješadijski bataljon, pod nazivom “Rusbat-1”, poslan u Vukovar i Osijek, u Hrvatsku (sektor UN “istok), uključujući 900 vojnika. Ova pješadijska jedinica je namjenjena za osiguranje mira prilikom razdvajanja Srba i Hrvata 1994. godine, nakon čega je istoj pridodato još 1.500 vojnika i drugog pratećeg osoblja.

Mjesec dana kasnije, dio ove jedinice je bio raspoređen u borbenu zonu Sarajevo. Nakon drugog pojačanja, jedinica je transformisana u “Rusbat-2”. Kada je ratni sukob u Bosni i Hercegovini definisan Dejtonskim mirovnim sporazumom (DPA), Vijeće sigurnosti je usvojilo Rezoluciju br. 1031, prema kojoj su uspostavljene nove multinacionalne mirovne snage, koje su transformisane u IFOR, a brojale su 60.000 vojnika. To je bila najveća poslijeratna vojna operacija u Europi, nakon čega je uslijedila još jedna odluka Vijeća sigurnosti UN-a, kojom se promijenio mandat multinacionalnih mirovnih snaga u Bosni i Hercegovini 20. decembra 1996. godine.¹⁵

IFOR je preimenovan u SFOR, koji je raspolagao sa 34.000 vojnika, od kojih je 1.400 bilo iz sastava ruskih mirovnih snaga.

Više od pet godina, Ruski i NATO vojnici su zajedno radili u mirovnim operacijama pod vodstvom NATO-a na Balkanu, u početku u Bosni i Hercegovini, a kasnije i na Kosovu.

Rusija, kao neutralni subjekt izvan NATO saveza dala je potrebni doprinos u mirovnim snagama na prostoru bivše Jugoslavije, s tim što su njene snage bile pod komandom NATO saveza.

Iako je Rusija bila koautor gore navedene Rezolucije br. 770, koja se odnosi na učešće pripadnika ruskih mirovnih snaga tokom rata u Bosni i Hercegovini u pružanju pomoći stanovništvu u područjima pod opsadom, tadašnje oficijelno rukovodstvo Rusije je moralo znati za slanje Ruskih plaćenika i dobrovoljaca u ratna područja i preduzeti odgovarajuće mjere da spriječi njihovo uključenje u oružane jedinice Vojske Republike Srpske (VRS).

Prema raspoloživim izvorima za angažovanje stranih plaćenika i dobrovoljaca u napadu na Bosnu i Hercegovinu bila je zadužena specijalna agencija u Beogradu, kojom je rukovodio lider Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj.¹⁶ On je imao direktnu komunikaciju i saradnju u pogledu angažovanja dobrovoljaca i plaćenika iz Rusije s političkim istomišljenikom Vladimirom Žirinovskim, liderom Liberalno-demokratske partije (LDPR), koji je zajedno s liderom Narodno-socijalne partije (NSP) Jurijem Belajevim angažovao i slao dobrovoljce u Bosnu i Hercegovinu. Žirinovski je u Novgorodu i Ekaterinburgu uspostavio punktove za prijavljivanje i organizovano slanje dobrovoljaca za pomoć pripadnicima srpskih oružanih snaga u Bosni i Hercegovini.¹⁷

“Prvi Ruski dobrovoljački odred formiran je u Trebinju, u septembru 1992. godine od plaćenika pridošlih iz Sent Petersburga, preko organizacije “Rubikon” i stranačkog lidera Jurija Belajeva, Bakov Vladimira, profesora Maleško Sergeja Vladimiroviča, Čakalin Dimitrija i Vlasenko

¹⁴Didem Ekinci. *Russia and the Balkans After the Cold War*. Libertas, 2013. str. 193.

¹⁵Isto, str. 199

¹⁶Oslobođenje, Sarajevo, 23. mart 1993. I 1. mart 1994; AIIZ, inv. br. 2-793.

¹⁷www.plbih.info/cms/Rusi-i-drugi-strani-plaćenici. (24.01.2019)

Valerija. Komandant ovog odreda bio je bivši marinac Valerij Vlasenko, veteran Pridnjestrovlja. Odred je bio kombinovan od ruskih i srpskih boraca”.¹⁸
“Drugi ruski dobrovoljački odred RDO-2 formiran je 1. novembra 1992. godine u Višegradu. Ovaj odred je bio u sastavu Višegradske brigade Vojske Republike Srpske (VRS). Komandant RDO-2 bio je dvadesetsedmogodišnji Rus Aleksandar Muharev, zvani AS”.¹⁹

Pored odlaska ruskih dobrovoljaca na ratišta u Bosni i Hercegovini, povremeno su dolazile delegacije Dume, zajedno sa pojedinim političkim predstavnicima iz Beograda na bosansko ratište, gdje su pružali određenu podršku snagama Bosanskih Srba.

- Poseban status ruskih pripadnika u mirovnim misijama

Uspostavljanje SFOR-a i KFOR-a

I SFOR i KFOR su pokušavale da izgrade sigurnosno okruženje u kojem bi svi građani, bez obzira na njihovo etničko porijeklo, mogli da žive u miru i uz međunarodnu pomoć. Obje mirovne misije uključivale su kontingente iz NATO i partnerskih zemalja. SFOR je pravni nasljednik IFOR-a, snaga za provedbu mira, koje su raspoređene u Bosni i Hercegovini u decembru 1995. nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, kojim je okončan rat u Bosni i Hercegovini.

Sporazum o odnosima komandovanja i kontrole između ruske brigade i NATO-a u SFOR-u, koji su zajednički razvili visoki američki i ruski zvaničnici, odobren je od strane Sjevernoatlantskog vijeća, vrhovnog tijela za donošenje odluka u NATO-u, u novembru 1995. godine.

Ovim sporazumom, ruski general, sa sjedištem u Vrhovnom štabu savezničkih snaga, Evropa (SHAPE) u Monsu, Belgija, imao je ulogu specijalnog zamjenika Vrhovnog savezničkog komandanta Europe (SACEUR) i bio je odgovoran je za savjetovanje o svim pitanjima u vezi sa učešćem Rusije u SFOR-u. Ruski pripadnici mirovnih snaga u SFOR-ovoj Multinacionalnoj diviziji Sjever primali su naredbe i upute od Vrhovnog savezničkog komandanta Europe preko ruskog zamjenika i pod taktičkom su kontrolom američkog generala zaduženog za Multinacionalnu diviziju Sjever za svakodnevne operacije. Ruski general je radio strateška i operativna pitanja sa osobljem SACEUR-a i SHAPE-a. U međuvremenu, komandant ruske brigade na terenu u Bosni i Hercegovini koordinirao je dnevne operacije sa generalnom komandom MND Sjever.

- Učešće Rusije u SFOR-u

Brigada ruskih pripadnika mirovne misije nalazila se u Bosni i Hercegovini u američkom sektoru, Multinacionalnoj diviziji Sjever od januara 1996. godine. Brojala je oko 1.200 pripadnika trupa, a brigada je imala zonu odgovornosti koja obuhvata 1.750 kilometara, uključujući 75 kilometara interkonekcije, granica entiteta, koja se pružala između Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Oko 30 američkih vojnika stalno je bilo smješteno u štabu ruske brigade u Ugljeviku, gdje su boravili u identičnim uslovima sa svojim ruskim kolegama, a desetak ruskih vojnika stalno je bilo smješteno u sjedištu Multinacionalne divizije Sjever u blizini Tuzle. Ruski i američki vojnici zajedno su patrolirali i obje strane su bile saglasne u ocjeni da je njihova saradnja u SFOR-u bila jedinstveno i pozitivno iskustvo učenja.

¹⁸KORAK, br. 37, ISSN 1512-9411, str. 120

¹⁹ Isto.

Postizanje NATO-Ruske saradnje u SFOR-u priznato je u Osnivačkom aktu NATO-Rusija, sporazumu između Rusije i Atlantskog saveza iz 1997. godine.

IFOR je imao jednogodišnji mandat s obavezom da nadgleda implementaciju vojnih aspekata mirovnog sporazuma - sprovodeći i održavajući kraj neprijateljstava; razdvajanje oružanih snaga dva entiteta Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske; nadgledanje transfera teritorije između dva entiteta, prema Dejtonskom mirovnom sporazumu i premještanje snaga i teškog oružja stranaka u odobrena skladišta.

- Učešće Rusije u KFOR-u

Rusija je učestvovala u mirovnoj misiji na Kosovu sa oko 3.000 – 3.600 pripadnika unutar ukupnog broja od 40.000 pripadnika mirovnih snaga, angažovanih u KFOR-u, koje su bile raspoređene, prema sporazumu iz 1999. godine na istoku Kosova pod vođstvom SAD-a, na sjeveru pod vođstvom Francuske i na jugu na čelu sa Njemačkom. Rusija i NATO su zajednički upravljali operacijama na aerodromu u Prištini u skladu sa Helsinškim sporazumom koji je omogućio kompromis za učešće Rusije u međunarodnim mirovnim snagama (KFOR) u potpunoj saglasnosti sa Rezolucijom 1244 Savjeta bezbjednosti UN-a.

Dva ruska bataljona su bila angažovana u Kosovskoj Kamenici u američkom sektoru prema modelu komandovanja i kontrole. Ruski oficir je služio kao predstavnik komandanta sektora za Ruske snage. Osim toga Ruska strana je obezbjeđivala jedan do dva bataljona KFOR-a u njemačkom sektoru u području blizu Mališeva i jedan bataljon za djelovanje u Francuskom sektoru. Ukupno rusko raspoređivanje na Kosovu nije prelazilo pet bataljona sa ukupnom snagom koja ne prelazi 2.850 vojnika, plus do 750 vojnika za operaciju aerodroma i logističke baze zajedno, plus 16 oficira za vezu.

Nivo učešća Rusije je smanjivan srazmjerno smanjenju ukupne veličine KFOR-a. Uprkos određenim kritikama iznutra i spolja, učešće Rusije u KFOR-u materijalizovalo se onoliko koliko su okolnosti dozvoljavale. Najvažnija činjenica je da nije dolazilo do značajnijeg raskola između kontingenta NATO-a i Ruskih trupa. Nakon četvorogodišnjeg učešća ruskih trupa u ovoj mirovnoj misiji, iste su povučene iz KFOR-a u maju 2003. godine.²⁰

4. Politička i vojna saradnja Rusije i Srbije

Retroaktivnim osvrtom u genezu odnosa Sovjetskog Saveza, odnosno, Rusije i Srbije, može se konstatovati da njihovi odnosi u različitim oblicima egzistiraju od perioda srednjeg vijeka. Intenzivnija saradnja je aktivirana od 17. stoljeća, kada se stvara Rusko carstvo, koje postaje sve važniji faktor evropske politike. Srbija je, posebno, nakon negativnih posljedica srednjevjekovne države, intenzivirala svoje odnose sa Rusijom kao “prirodnom” savezniku zbog, prije svega, religijskih korijena i antagonističkog odnosa prema Turskoj, koja je prekinula srpski kontinuitet autonomnog egzistiranja na prostoru zapadnog Balkana.

Dana 23. februara 1838. godine srpski knez Miloš Obrenović primio je u Kragujevcu prvog ruskog konzula u Srbiji, Gerasima Vaščenka, čime je i ozvaničeno uspostavljanje diplomatskih odnosa između Rusije i Srbije..

Značajno je istaći da je Rusija u 18. stoljeću postala, na određen način, zaštitnik pravoslavnih kršćana na Balkanu, naročito nakon okončanja Rusko-Turskog rata. Takav odnos se nastavlja kroz cijelo 19. stoljeće kroz historijske događaje (Prvi i Drugi srpski ustanak, Krimski rat, Istočna kriza, Berlinski kongres, Aneksijska kriza) koji postaju još intenzivniji u 20. stoljeću u Prvom svjetskom ratu.

²⁰ Didem Ekinci. Russia and the Balkans After the Cold War. Libertas, 2013., str. 289-301.

Do pogoršanja međusobnih odnosa Rusije i Srbije došlo je prekidom odnosa između Josipa Broza Tita i Josifa Visarionoviča *Staljina* zbog dijametralno suprotnih stavova u pogledu međunarodnih stavova i politika. Poboljšanje međusobnih odnosa uslijediće sedamdesetih godina proteklog stoljeća, koji će trajati do raspada i Sovjetskog Saveza i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Nakon raspada komunizma, te SSSR-a i SFRJ, Rusija i Srbija su reaktivirale tradicionalnu saradnju i prijateljske odnose.

Naklonost Rusije prema Srbiji

I pored verbalne podrške Rusije politici europskih zemalja u pogledu rješavanja novonastalih sporova u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na kraju na Kosovu, suštinsku podršku Rusija je, uglavnom, pružala Srbiji.

Naime, prvi ruski predsjednik Rusije Boris Jeljcin, osim participiranja u humanitarnim misijama u nekim novonastalim državama ex Jugoslavije, izrazio je otvorenu podršku Srbiji u UN i osudio napad NATO snaga na Srbiju. Ruski dobrovoljci, kao i u slučaju rata u BiH, također su dolazili u Srbiju kako bi se suprotstavili kosovskim i NATO snagama. Po završetku krize, rusko-srpski odnosi ostali su veoma jaki, s obziromna činjenicu da je Rusija nastavila da bude ključni partner u podršci stavu i odlučnosti Srbije da ne prizna nezavisnost Kosova.

Unaprjeđenje privredne saradnje između Rusije i Srbije konkretizovano je brojnim ruskim investicijama u Srbiji. Godine 2007. ruska državna firma Gazprom kupila je udio od 51% u najvećoj Naftnoj industriji Srbije (NIS). Ovaj sporazum naišao je na mnoge kritike jer je Gazprom platio 400 miliona eura za kompaniju čija je vrijednost procjenjena na preko dvije milijarde eura, sa trenutnim profitom od 400 miliona eura. Nakon ove investicije Srbija je od Rusije dobila i značajne kredite koji su se najviše koristili za popunjavanje budžetskog deficita. Od velike važnosti za zbližavanje dvije zemlje bila je saradnja na području energetske politike.

Vojna saradnja Rusije i Srbije se manifestuje kroz zajedničke vojne vježbe, isporuke Rusije Srbiji aviona i druge vojne opreme u obliku donacija itd.

Marko Radovanović, član **think tank** organizacije Vanjsko-političke inicijative (VPI BH), pojasnio je za Deutsche Welle da Ruska Federacija takav povećani utjecaj ostvaruje jedino u Srbiji. Preko otkupljene Naftne industrije Srbije (NIS), ruski Gazprom indirektno i direktno kontrolira, naime, oko četvrtinu prihoda budžeta Srbije, a ta se ekonomska poluga eventualno može prevesti u političku. "Na osnovu svega toga, a u kontekstu europskog puta zemalja Zapadnog Balkana", ističe Radovanović, "možemo ustvrditi da bi se Rusija prije zadovoljila 'trojanskim konjem' unutar EU-e. U tom svjetlu, dakle, Rusija se ovdje nema namjeru zaustaviti i odsjeći te države od EU-a. Ono što bi joj svakako koristilo jest etabliranje većeg političkog utjecaja radi osiguravanja njezina utjecaja unutar te asocijacije, a ne izvan nje." "Posljedice sankcija i pada cijena nafte mnogo su blaže nego što neki zapadni komentatori tvrde", dodaje Marko Radovanović.

Jelena Jurišić, pročelnica Odjela za komunikologiju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i etablirana analitičarka odnosa s Rusijom, također drži kako ruske firme još uvijek ne figuriraju ozbiljno na zapadnobalkanskom prostoru. Prvenstveni razlog tome ona, pak, nalazi u regionalnoj političkoj, ekonomskoj i investicijskoj nestabilnosti, te odnosu prema ruskom kapitalu u regiji i EU-u.

Prema njezinom uvidu, veći problem u vezi s ruskim plinom pogađa EU čije su se članice učinile ovisnim o ruskom energentu. "Rusija itekako ima izlaz što se toga tiče, jer lako može naći nova tržišta, što je pokazala pod sankcijama. Uostalom, njezina se ekonomija ubrzano

oporavlja, rublja je proglašena najbrže rastućom valutom svijeta, inflacija je zaustavljena, ruske devizne rezerve rastu", iznosi Jurišić. Ona smatra da je posebno uloga ruskog Sberbanka na Zapadnom Balkanu podcijenjena: "Ivici Todoriću dali su kredit od 600 milijuna eura upravo za širenje po regiji, čime su i Todorić i Sberbank ovdje postali jaki igrači."

Vanjsko politička inicijativa BiH stavlja naglasak na činjenicu da se odnos Rusije prema Zapadnom Balkanu razlikuje od onog prema Ukrajini, Gruziji i baltičkim zemljama. To za regiju koja u suštini uključuje države nastale iz bivše Jugoslavije može značiti dobru priliku radi mogućnosti paralelne uspješne saradnje s Rusijom i s Europskom unijom. S druge strane, to može značiti i opasnost ako se preko te regije budu "lomila koplja" zbog neprincipijelnog odmjeravanja dviju suprostavljenih strana. Utoliko zanimljivijim ostaju otvorene dileme na kraju analize gdje se navodi: "U periodu dok je Rusija zaokupljena ekonomskom krizom i konfliktom u Ukrajini, EU nastoji konsolidirati svoj utjecaj na Zapadnom Balkanu. Pitanje je koliko efikasno to čini i u konačnici zašto to čini? Ako je samo zbog toga da bi spriječila ruski ili neki drugi neeuropski utjecaj, onda je ta politika jednako pogrešna kao i svaka druga koja za cilj ima geostrateško nadmudrivanje."²¹

"Rusko-srbijanska robna razmjena je 2017. bila dvije milijarde dolara, a nastavila je rastom i 2018, dok su ruska ulaganja u srpsku privredu premašila četiri milijarde dolara", kazao je predsjednik Rusije Vladimir Putin. Saradnja s energetske koncernom Gazprom Njeftom omogućila je Naftnoj industriji Srbije (NIS) da postane lider na energetskom tržištu Balkana, dodao je predsjednik Rusije. Vladimir Putin je ukazao i na mogućnost da Srbija bude dio plinovoda Turski tok kao korisnik i kao tranzitna država ka Europi, s obzirom na to da Gazprom sada "razmatra različite varijante produženja kopnenog tranzitnog kraka plinovoda do Europe", a jedna od njih je transport na relaciji Bugarska – Srbija – Mađarska, uz spajanje s centrom za distribuciju plina u austrijskom Baumgartenu. On je naglasio da će se pri konačnom utvrđivanju rute isporuka ruskog plina voditi računa "i o stajalištu Europske komisije".²²

5. Ciljevi Rusije na Balkanu

Strateški interesi

Aktuelno rukovodstvo Rusije, na čelu sa predsjednikom Vladimirom Putinom, pokušava zadržati uticaj Rusije na Balkanu kroz ostvarivanje ekonomskih, strateških i geopolitičkih interesa.

Ruski ekonomski uticaj na zapadnom Balkanu koncentriran je u malom broju strateških poslovnih sektora kao što su energetika, bankarstvo, metalurgija i nekretnine. Rusija najviše koristi ovisnost ovih zemalja o gasu koji uvoze iz te zemlje na osnovu čega vrši i politički uticaj, objašnjava direktor Centra za međunarodne odnose Miloš Šolaja.²³

²¹Širu elaboraciju vidjeti u SEEBiz/deutsche welle: Ruski ekonomski interesi i Balkan-gazprom najjači. (20.01.2019).

²²Isto

²³Širu elaboraciju vidjeti u: Mirna Sadiković: Rusija i Zapadni Balkan, preko gasa do političkog uticaja <https://www.slobodnaevropa.org/a> (23.01.2019)

Prema riječima Šolaje, Rusija je, usljed povlačenja SAD i prepuštanja Zapadnog Balkana Evropskoj Uniji, koja se posljednjih godina više bavila sobom, vidjela šansu da na ovom području ojača geopolitički i geostrateški položaj.

Rusija nastoji da održi ovisnost Srbije, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Bugarske o svom energentu gasu i da na taj način politički opstruira njihovu integraciju, osim Bugarske, u europske institucije, navodi Timoti Les, prvi čovjek nevladine organizacije Nova Europa.²⁴ Rusija iz geopolitičkih interesa ne odustaje od stabilne saradnje sa svim državama ex Jugoslavije, koristeći njihove resurse, poput farmaceutske industrije Slovenije, privrednih i turističkih resursa Hrvatske, mesna industrija i voćarstvo iz Bosne i Hercegovine, lijekovi, tekstil, voće i drugi proizvodi iz Srbije, iz Makedonije najviše izvoza za Rusiju su poljoiprivredni proizvodi, dok Crna Gora ima najveći promet sa Rusijom u turizmu i nekretninama.

Prema riječima Slavena Kovačevića, stručnjaka za geopolitiku i euroatlantske integracije, “Rusija koristi jedan metod koji je zapadnog karaktera koji se zove **“soft power”** – “meka moć”, jer na jedan mekši način pokušava da ovlada ovim proastoprom.²⁵”. Na taj način Rusija nastoji da na sofisticiraniji način zadrži države ex Jugoslavije u ovisnosti o ruskim prirodnim resursima koji su ovim državama neophodni

6. Zaključna razmatranja

Oficijelno rukovodstvo Ruske Federacije je priznalo međunarodni subjektivitet svih novonastalih država iz ex Jugoslavije osim Kosova. U tom kontekstu, zbog dosljednosti vlastitog priznanja nezavisnosti ovih država, Rusija je mogla priznati odluke svih ovih suverenih država u pogledu njihove orijentacije prema integrativnim procesima.

Međutim, raspoloživi relevantni izvori svjedoče da aktuelno rukovodstvo Rusije nije ispoljilo neutralan odnos prema opredjeljenju Crne Gore i Makedonije za pristupanje NATO savezu.

S druge strane, Rusija je iskazala zahvalnost i podršku Srbiji i Republici Srpskoj zbog njihovog opredjeljenja za vojnu neutralnost, kada je u pitanju njihov odnos prema ne/pristupanju NATO paktu.

Kroz ovakav odnos Rusije prema državama ex Jugoslavije, može se procijeniti da ih Rusija, pokušava zadržatii u međusobnoj saradnji kroz njihovu ovisnost od vitalnih prirodnih ruskih resursa i zbog bojazni gubljenja primata od Evropske Unije i SAD na ovom važnom geostrateškom prostoru za Rusku Federaciju.

²⁴ Širu elaboraciju vidjeti u: Rat Rusije i Zapada oko Balkana je već u toku, od 16.07.2017.
<https://www.blic.rs/vesti/svet/> (18.01.2019)

²⁵ Širu elaboraciju vidjeti u Esmir Milavić: Kovačević: Neshvatljivo šta RS postiže u odnosima sa Rusijom
<http://ba.n1info.com/Vijesti/> (24.01.2019.)

Smatramo da bi rješenje sudbine Kosova na obostrano zadovoljstvo vlasti u Beogradu i Prištini moglo relaksirati odnose između Europske Unije i SAD, s jedne strane i Rusije s druge strane, i time doprinijeti uspostavi stabilnih odnosa svih država na prostoru ex Jugoslavije.

7. Literatura:

1. Bideleux, Robert, and Ian Jeffries. *The Balkans: A Post-Communist History*, 2007.
2. Didem Ekinci. *Russia and the Balkans After the Cold War*. Libertas, 2013.
3. Reljić Dušan, *Rusija i Zapadni Balkan*, ISAC fond, Beograd, 2009.
4. Vukadinović, Radovan, *Sigurnost na Jugoistoku Europe*, Interland, Varaždin, 1999.
5. Vukadinović, Radovan, *Teorije međunarodnih odnosa, Teorije spoljne politike*, CID, Podgorica, 2009.

6. Podrška građana ulasku Crne Gore u NATO savez, prema: Kentera, Savo, Crna Gora i NATO, u: Simić Dragan R. Integracija zapadnog Balkana u mrežu globalne bezbednosti, Čigoja, Beograd, 2012.
7. KORAK, časopis za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, br. 37, ISSN 1512-9411, Sarajevo, 2019.

Internet stranice

1. <https://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/ekskluzivno-robort-valdec-otkriva-moskva-je-spasila-zagreb-od-unistenja-a-tudman-nije-htio-rat-1138395/>
2. <https://www.vecernji.hr/vijesti/rusija-ima-puno-prijatelja-na-balkanu-a-srbija-joj-je-strateski-partner-1294885>
3. <https://www.dw.com/hr/amerika-i-rusija-na-balkanu-%C4%8Duvaju-isklju%C4%8Divo-svoj-interes/a-39983497>
4. <https://vijesti.ba/clanak/438346/stoltenberg-rusija-se-mijesa-u-balkanske-zemlje-koje-zele-u-nato>
5. <http://www.seebiz.eu/ruski-ekonomski-interesi-i-balkan-gazprom-najjaci-sberbank-u-usponu/ar-114362/>
6. <https://www.dw.com/hr/amerika-i-rusija-na-balkanu-%C4%8Duvaju-isklju%C4%8Divo-svoj-interes/a-39983497>
7. <https://www.dw.com/bs/rezolucija-nije-usvojena-vu%C4%8Di%C4%87-ide-u-srebrenicu/a-18570920>
8. <http://ba.n1info.com/Vijesti/a233374/Ruski-uticaj-na-prostoru-Balkana.html>
9. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/vole-li-se-slovenija-i-rusija-iza-leda-eu>
10. <http://www.hkv.hr/vijesti/dokumenti/12126-q48-apsurdnih-susreta-tumana-i-miloeviaq.html>

ZNAČAJ I ULOGA POLICIJE U PREVENCIJI KRIMINALITETA, S OSVRTOM NA SIGURNOST U TURIZMU

Sažetak

Analizirajući kriminalitet kao društvenu pojavu možemo konstatirati da kriminalitet prati razvoj čovjeka i društva. Kriminalitet se razvija paralelno s društvom, prateći društvene pojave i koristeći nove tehnologije, mobilnost, informatiku itd. U današnje vrijeme istraživanja kretanja kriminaliteta, njegove pojavnosti i strukture, temelji se na modernim spoznajama na kojima se zasnivaju društveni odgovori na kriminalitet, primarno na njegovu prevenciju, suzbijanje i otkrivanje počinitelja. (Cilj rada je sažeti ulogu policije u prevenciji kriminaliteta, a poglavito u vrijeme turističke sezone). U ovom radu prikazati ću okolnosti koje utječu na pojavu kriminaliteta i njegovo kretanje kao i su osnovna obilježja suvremenog kriminaliteta, utjecaj društvene sredine na kriminalitet, ulogu policije u prevenciji kriminaliteta, ostale čimbenike prevencije i organizaciju komunalne prevencije. Kada govorimo o sprječavanju kriminaliteta nedvojbeno se nameće misao da je sprječavanje kriminaliteta zadatak je policije, što nije dovoljno ako se ne promatra uloga cijelog društva u svim njegovim segmentima. Gledajući na lokalnoj razini, a poglavito na razini lokalnih zajednica koje su turističke destinacije većeg broja ljudi, sigurnost građana i turista, zaštita ljudi i imovine važna je kao potpora kvalitete turističke ponude. Imajući u vidu naprijed navedeno, nedvojbeno proizlazi da briga za sigurnost mora biti posebno iskazana u lokalnoj zajednici kroz suradnju između policije i građana, s ciljem podizanja cjelokupnog stanja sigurnosti u zajednici. Stoga program prevencije i planiranja dodatnih mjera za podizanje sigurnosti u zajednici na razini općina i gradova provodi se kroz vijeća za komunalnu prevenciju koja sačinjavaju predstavnici lokalne vlasti, policije i odgovornih osoba iz svih segmenata života.

Ključne riječi: policija, turizam, sigurnost, zajednica, kriminalitet.

Summary

Preventing crime is not just a job for the police, but the whole society. This means that public and private institutions and initiatives, primarily the citizens, must be engaged in joint work on security. Many of the causes of the crime occurrence can be found just at the local level, such as the crime of children and youth, the problem of drug abuse, as well as disturbance of public peace and order, which can undermine a sense of security. Certain offenses, such as homicides, in public can create a sense of insecurity among the citizens, and it is necessary that the crime prevention engage all institutions because it is not enough what the police can do alone. What is the impression of the city or a municipality which are, in the eyes of citizens, business people, tourists, etc., burdened with crime, (for example, during the tourist season, when offense / s happen : rape or attempted rape, robbery, murder, etc.) there is no need to stress, but it is needed to act preventively on crime prevention in these communities. Crime is a problem of the whole community. Efficient and long-term suppression of crime can be carried out only by employing all the resources of the society. Cooperation between the police and citizens is vital for the overall security status of the community. Gaps in solving minor problems, will continue to accrue crushing problems later. Without the development of mutual trust and cooperation between public agencies and institutions, and non-government organizations and citizens, the road to success is much more difficult.

Key words: police, tourism, security, community, crime.

Uvod

Prmatrajući, odnosno analizirajući kriminalitet sa svih aspekata možemo konstatirati da je kriminalitet veliko zlo suvremenog društva, zbog čega svako društvo nastoji što uspješnije organizirati borbu protiv kriminaliteta. Imajući u vidu naprijed navedeno možemo konstatirati da niti jedno društvo ne živi u uvjerenju da se kriminalitet može iskorijeniti, ali isto tako to ne znači da se ne može utjecati na kriminalitet, njegov nivo, njegovu strukturu ili da je nekorisno promicati borbu protiv svih oblika kriminaliteta. Ako napravimo analizu dosadašnjih ugrožavajućih zbivanja u turizmu i prosuđujući ona koja dolaze, lako se može zaključiti da niti jedna zemlja koja se želi baviti turizmom ne može imati koristi od te privredne grane ako paralelno s razvojem turizma ne razvija i sigurnost kao sastavni dio standardne turističke ponude.

Analizirajući turizam kao zasebnu cjelinu možemo konstatirati da se u turizmu javljaju brojne opasnosti koje se ne odnose samo na radnike već i na turiste. Uvažavajući sve okolnosti u kojima se odvija turistička sezona, a poglavito pored uobičajenih teškoća u radnoj sredini (koja se odvija) u okolnostima povišenih temperatura, odnosno velikih vrućina, javljaju se i opasnosti u svezi sigurnosti turista u okruženju objekata i izvan njih, poput epidemija, terorizma, prirodnih katastrofa, požara, eksplozija i slično. Da bi sigurnost bila podignuta na višu razinu važno je napomenuti da osim tehničkih i organizacijskih mjera sigurnosti potrebne su još i edukacije djelatnika i turista, dodatno označavanje prostora i (druge za što se ukaže potreba) ostalih sigurnosnih mjera.

1. Okolnosti koje utječu na pojavu kriminaliteta i njegovo kretanje

Danas kada je Republika Hrvatska članica Europske unije, možemo konstatirati da većina zemalja članica Europske unije, pa tako i Republika Hrvatska, danas su u svijetu poznate turističke destinacije. Budući da je Europska unija najveća i najznačajnija regionalna ekonomska zajednica, ona ima bitan utjecaj na razvoj hrvatskog turizma. S druge strane, Republika Hrvatska kao turistički orijentirana zemlja s dugogodišnjom tradicijom bavljenja turizmom, značajni je partner Europskoj uniji i njezinim članicama. Turizam, kao složen gospodarski sustav koji čini skup određenih komplementarnih djelatnosti, iznimno je značajan za razvoj nacionalnoga gospodarstva Republike Hrvatske. Suvremeni turizam i sigurnost jako su povezani, pogotovo u današnje vrijeme, jer sigurnost predstavlja jedan od najvažnijih elemenata pri odabiru turističke destinacije. Ako analiziramo okolnosti koje dovode do pojave kriminaliteta, možemo konstatirati da postoje brojne okolnosti utječu na kriminalitet, na njegov porast ili pad, na njegovu strukturu i mijenjaju se s društvenim razvojem. Ako promatramo ili analiziramo sve faze ljudskog razvoja i društveno ekonomskih odnosa, za proučavanje kriminaliteta značajno je da se javljaju kaznena djela različita po vrstama i oblicima (kao i u drugim zemljama). Analizirajući uzroke suvremenog kriminaliteta, možemo konstatirati da se kao najčešći uzroci suvremenog kriminaliteta, odnosno okolnosti koje utječu na kriminalitet pojavljuju: negativni utjecaj ulice, prostitucija, skitnja i prosjačenje, uživanje opojnih droga, stupanj socijalne sigurnosti, ekonomska nejednakost, suprotnost između interesa subjekta i općih društvenih interesa, ekonomska nerazvijenost, nezaposlenost, alkoholizam, kocka, nejednake mogućnosti očuvanje kulturnih i prosvjetnih dobara, promjene životnog standarda, osobne karakteristike – neprilagodljivost pojedinca, odnosi u obitelji, utjecaj okoline, urbanizacija i industrijalizacija, porast motorizacije, razvoj tehnologije i dr.

Iz naprijed navedenog može se zaključiti da smo ovdje naveli najčešće uzroke suvremenog kriminaliteta, iako neke od njih predstavljaju i neposredne uzroke kriminaliteta.

2. Suvremeni turizam i sigurnost

Suvremeni turizam i sigurnost su jako povezani, a pogotovo u današnje vrijeme sigurnost predstavlja i jedan od najvažnijih elemenata pri odabiru turističke destinacije. Uvažavajući naprijed navedeno ipak moramo biti svjesni da sigurnost nikada ne može biti stopostotna jer neke situacije su nepredvidive i gotovo je nemoguće obraniti se protiv istih. Kao prilog toj tvrdnji možemo navesti da islamistički ekstremisti predstavljaju najveću opasnost sigurnosti jer već godinama mijenjaju svoju organizaciju, ali je sredstvo njihovog djelovanja uvijek terorizam. Isto tako u Južnoj Americi, gdje su kao najopasnije zemlje Meksiko i Kostarika, prevladava druga vrsta terorizma, a to su otmice i ucjene turista i poslovnih ljudi. Nažalost moramo biti svjesni da terorističke prijetnje postaju sastavni dio života suvremenog doba i vjerojatno će još dugo predstavljati opasnosti. Osim navedenog isto tako neke zemlje, poput Jordana, postaju kolateralne žrtve percepcije nesigurnosti u regiji. Kao primjer ovdje ćemo navesti da iako se u Jordanu u posljednjih jedanaest godina nije dogodio niti jedan nasilnički incident, broj dolazaka turista iz Europe je pao za 70% nakon loših događaja koji su pogodili Sjevernu Afriku. (<http://hrturizam.hr/itb-turizam-i-sigurnost>). Svjetska turistička organizacija definira turističku destinaciju kao mjesto koje turist posjećuje tijekom putovanja, te predstavlja mjesto koje je drugačije od onoga na kojem svakodnevno prebiva. Danas suvremeni turist ne kupuje samo smještaj, robu ili uslugu, nego kupuje iskustvo i doživljaj. Osjećaj nesigurnosti ili nezaštićenosti nije ugodan doživljaj, odnosno proizvod. Prema Maslowu, potreba za sigurnošću se nalazi na drugom mjestu u hijerarhiji ljudskih potreba, odmah nakon fizioloških potreba. Sigurnost je bitan čimbenik u ukupnoj turističkoj ponudi, te ukoliko se sigurnost izostavi, to će rezultirati nenadoknadivim (ljudskim) i marketinškim štetama. Promatrajući sigurnost kroz prizmu povećanja iste možemo konstatirati da, povećana sigurnost ne utječe samo na turiste, nego i na kvalitetu života lokalnog stanovništva, unaprjeđuje se konkurentnost destinacije. (Prizmić, Lučić, 2014.) Turistička destinacija može stvoriti dobru reputaciju i sliku na tržištu koja može nestati u trenu. Najčešće se slika destinacije narušava zbog nekog događaja koje je narušilo sigurnost tog područja. Sigurnost turista u ugostiteljskim objektima je od velike važnosti za poslovanje svakog turističkog objekta (Petar, Laušić, 2010.) Opasnosti u turističkim destinacijama upućuje na negativni događaj koji se može dogoditi u budućnosti te je potrebno biti pripremljen na neku takvu situaciju. Svatko prilikom odabira neke turističke destinacije, turisti se suočava se s mnogim pitanjima vezanim o dotičnoj destinaciji. Osim pitanja što im destinacija može ponuditi, što mogu za vidjeti, gdje se mogu zabavljati, kušati dobru hranu, postavljaju i pitanje što moraju izbjegavati, koji dijelovi grada su opasniji, kakva je stopa kriminala, moraju li se cijepiti protiv nekih bolesti i slično, odnosno što predstavlja opasnosti u destinaciji. Svako kažnjivo djelo bilo da se radi o krađi, otmici, silovanju, ubojstvu, zatim razne bolesti koje oduzimaju živote mnogim ljudima, ali i prirodne katastrofe poput požara, potresa, te nažalost sve rašireniji terorizam donose velike štete razvoju turizma. Naprijed navedene negativne društvene pojave, kao opasnosti mogu biti dobro poznate i statistički određene, no mnoge od njih nitko ne može odrediti hoće li se baš u određenom trenutku dogoditi. Kriminalitet (od lat. crimen „optužba, krivica, zlodjelo“) ili, kršenje zakona, je postupak, čin, djelo kažnjivo po zakonu, zlodjelo.“ (<https://hr.wikipedia.org/wiki/Kriminal>) Turisti moraju biti na oprezu kada je riječ o kriminalitetu kako ne bi postale žrtve istoga. Neke zemlje su poznate po organiziranom kriminalu, spadaju u vrlo opasne destinacije te se ne smiju podcijeniti upozorenja koja izdaju države.

3. Osnovna obilježja suvremenog kriminaliteta

Razvojem društva mijenjali su se oblici kriminaliteta u svim društvenim formacijama, s time da su neki ostali isti, dok su se pojavili i neki novi oblici suvremenog kriminaliteta. Isto tako možemo konstatirati da su neka svojstva kriminaliteta stalna, neka se mijenjaju, a neka se javljaju kao novina. Ako se analiziraju karakteristike kriminaliteta u suvremenom svijetu, nedvojbeno proizlazi da su karakteristike kriminaliteta slijedeće: masovnost i stalan porast kriminaliteta, organiziranost, značaj porasta počinitelja kaznenih djela, sve teže otkrivanje i hvatanje počinitelja kaznenih djela, internacionalizacija kriminaliteta, sve je veći broj maloljetnih počinitelja kaznenih djela, humanizacija kaznenog postupka.

Svako društvo prisiljeno je da se na svoj način bori protiv kriminaliteta, tog opasnog društvenog zla. U pravilu, u sprječavanje nastanka kriminaliteta uključeno je cijelo društvo, kako bi osiguralo i sačuvalo pravni sustav, sigurnost ljudi i njihove imovine, kao i ostale vrijednosti demokratskog društva.

Svako društvo sigurnost osigurava na više načina, a naročito valja istaknuti preventivno i represivno reagiranje društva na kriminalitet. Isto tako valja naglasiti da se u suvremenim uvjetima kriminalitet najuspješnije može suzbijati samo ako se u njegovom suzbijanju istovremeno primjenjuju i preventivne i represivne mjere. Pri tome treba imati na umu da se preventivne mjere i radnje poduzimaju prije nego je došlo do izvršenja kažnjivog djela, a represivne mjere poduzimaju nakon počinjenja kažnjivog djela, te su usmjerene protiv konkretnog počinitelja kažnjivog djela, dok preventivne mjere i radnje poduzimaju se prije nego je došlo do izvršenja kažnjivog djela. Upravo iz navedenog, u prevenciji je poznata krilatica: „Bolje spriječiti kažnjivo djelo, nego otklanjati njegove posljedice“.

4. Utjecaj društvene sredine na kriminalitet

Svako kažnjivo djelo događa se ili odigrava u određenoj društvenoj sredini i samo utječe na promjene u toj sredini. Određene društvene prilike mjerodavno pridonose nastanku kažnjivih delikata. Za razliku od društvenih prilika koje su postojale u vrijeme delikventnog ponašanja ili su mu neposredno prethodile, razlikujemo društvene prilike koje su utjecale na životni tijek i razvoj ličnosti delikvenata.

Pod utjecajem određenih i jako varijabilnih bioloških uvjeta čimbenici sredine dobivaju određeno kriminogeno značenje. Najčešći mikročimbenici socijalne sredine dolaze do izražaja obitelji i škola i (stambene prilike).

Ovdje također valja napomenuti da su struktura i opseg kriminaliteta, u nekoj zemlji konstantni ako se i temeljne gospodarske, socijalne i političke prilike bitno ne mijenjaju. Život čovjeka kao i svih živih bića podlozan je stanovitim prirodnim zakonima, a svako društvo u sebi nosi klicu svih budućih zločina, odnosno korijeni su kriminaliteta u društvenim i ekonomskim uvjetima i obilježjima kulture određenog društva. Isto tako možemo slobodno konstatirati da svako društvo ima zločince koje zaslužuje, odnosno svako društvo ima delikvente i kriminalitet koji odgovara njegovim prirodnim, društvenim, kulturnim, moralnim i religijskim prilikama. Iz naprijed navedenog nedvojbeno proizlazi da je velik utjecaj društvene sredine u razvoju ličnosti osobe, kao i kod izbora oblika i sadržaja ponašanja.

Neki od socijalnih čimbenika koji utječu na delikventno ponašanje, a pretežno se odnose na kriminalitet, kao masovnu društvenu pojavu, njegovu genezu, strukturu i kretanje su: klima i zemljopisni položaj, katastrofe, ratne i poratne prilike, gospodarske prilike, obilježja teritorija, urbanizacija i migracije, obitelj i škola, delikventne skupine. Čovjek odnosno ljudi kao ljudska bića ne mogu živjeti sami, te se stoga udružuju u manje ili veće skupine. Ljudi biraju svoju sredinu, i oni postaju dobrovoljno dio te sredine, koja im nije nametnuta, za

razliku od sredina koje su im nametnute, kao što su vojska, škola i dr. Svaki pojedinac već rođenjem postaje član društvene skupine, a tijekom svog života postaje i pripadnikom raznih skupina. Različit je broj skupina, kojima može pripadati pojedinac, s obzirom na njegovo podrijetlo, obrazovanje, zanimanje, društveni položaj i slično. Skupine, uz ostalo imaju zaštitnu funkciju, pružaju mogućnost stjecanja statusa, posreduju u stjecanju određenih vrijednosnih stavova, i modela ponašanja. Brojne i vrlo različite društvene skupine, s različitim vrijednosnim sustavima, kriterijima i modelom ponašanja, također mogu biti izvor brojnih konflikata i tenzija, što može pogodovati i delikventnim oblicima ponašanja.

5. Društvena prevencija kriminaliteta

Sprječavanjem socijalnih, a posebno kriminogenih i drugih negativnih pojava u životnoj sredini, te potiskivanjem njihovog utjecaja na negativno formiranje ličnosti, kao i u odstranjivanju negativnih životnih uvjeta, a humaniziranjem društvene sredine, postiže se sprječavanje počinjenja kažnjivih radnji, bilo kao individualne ili masovne pojave.

Ovdje se želi naglasiti, da je važno razvijati i stvarati životne uvjete, koji sve više sami eliminiraju mogućnost negativnog utjecaja na karakter osobe, a samim time društveno opasna ponašanja smanjuju se na manji broj počinitelja.

Prevencija je osobito značajna u borbi protiv kriminaliteta, ona ima posebnu težinu u tome procesu, i na njoj leži rješenje problema kriminaliteta i devijacije u budućnosti. Isto tako valja napomenuti, da postoji i opća kazneno-pravna i specijalna prevencija u obliku resocijalizacije počinitelja kaznenih djela, koja je isto tako važna i nezamjenjiva u postupku sprječavanja počinjenja kažnjivih djela. Iz navedenog se vidi da se prevencija ogleda u dva pravca i to: prvi se sastoji u sprječavanju negativnih i kriminogenih utjecaja, koji su povezani za društvenu sredinu ili za ličnost pojedinca i koji bi mogli, ukoliko ne bi došlo do njihovog potiskivanja i sprječavanja, povećati negativno formiranje ličnosti i uvjetovati pojavljivanje kriminaliteta, drugi se pravac odnosi na postojeće delikvente, koje bi trebalo, primjenom odgovarajućih tretmana resocijalizirati i osposobiti za normalan život u društvu. Da bi društvena prevencija imala uspjeha, ona se mora temeljiti na nekim načelima, koji je ujedno čine uspješnijom i efikasnijom u procesu borbe protiv kriminaliteta i delikvencije, među kojima posebno mjesto zauzima načelo zakonitosti, a ne manje važna su i načelo humanosti, načelo šireg angažiranja građana i društvenih organizacija, načelo povezanosti i usklađenosti aktivnosti svih subjekata, načelo naučne zasnovanosti i dr.

6. Strategija prevencije

Posebno valja naglasiti da je najvažnije da se shvati kako je sigurnost u turizmu svačiji posao, a ne samo posao policije, nego i onih koji prodaju turističke usluge, te svih građana i javnosti, imajući u vidu da se turizam smatra i procjenjuje kao najvažnija gospodarska grana u čitavom civiliziranom svijetu. Cilj prevencije je sprječavanje društveno opasnih ponašanja i socijalno devijantnih pojava, koji se posebno planiraju i koordiniraju i koji se moraju vrednovati u procesu (svoga) provođenja u život. Kao strategije pomoću kojih želimo ostvariti postavljene ciljeve, možemo navesti sljedeće: opća korisna strategija, koja se zasniva na suradnji policije i građana u cilju efikasnijeg sprječavanja nastanka kažnjivih djela, strategija sačuvanog prostora, temelji se na spoznaji da se otklone pogodnosti za počinjenje kažnjivih djela, strategija sveobuhvatnog sprječavanja nastanka kriminaliteta na širem području, naselja, grada i sl., ili na području više naselja, gradova i sl., strategija formiranja evidencija podataka o kriminalitetu, koji moraju biti jasni i pouzdani, strategija prevencije kriminaliteta prema vrstama kažnjivih djela, npr. prevenciju je lakše ostvariti kod krađe nego ubojstva. Kada govorimo o strategijama prevencije kriminaliteta, mora se voditi računa o realnim mogućnostima prevencije, ovih ili onih oblika kažnjivih djela, kao i vrstama takvih

ponašanja, jer postoje kažnjiva djela, na koja je teško preventivno djelovati. Različitim strategijama poduzimaju se opće mjere suzbijanja kriminaliteta, kako bi se uklonili negativni utjecaji društvene sredini osigurali normalni uvjeti razvoja ličnosti, što je pogotovo važno za razvoj djece i omladine, i s tim u svezi za suzbijanje maloljetničke delikvencije.

7. Čimbenici prevencije

Valja napomenuti da prostora za prevenciju ima, a sve čimbenike prevencije usmjeriti da uočavaju, prepoznaju i djeluju na uzročnike koji pogoduju ili uvjetuju činjenje kažnjivih djela.

Suradnju s drugim institucijama u praksi treba dignuti na najvišu razinu, u cilju preventivnog djelovanja, a punu razinu suradnje treba ostvariti na najnižim razinama, u lokalnoj zajednici, gradskoj četvrti, policijskim postajama, područnim uredima za socijalnu skrb i dr.

Novi društveni odnosi omogućavaju i zahtijevaju bitne izmjene u sredstvima i metodama borbe protiv kriminaliteta. Aktivnost zajednice i svih društvenih subjekata treba ponajprije usmjeriti sužavanju i uklanjanju uzroka kriminaliteta, kako bi se težište djelovanja prenijelo s represivnog reagiranja na preventivno djelovanje, radi sprječavanja nastanka kažnjivih djela. To zahtijeva da se društvo u borbi protiv kriminaliteta usmjeri na provođenje različitih akcija, kao što su gospodarske, socijalne, odgojne, kulturne, zdravstvene i druge.

Valja naglasiti da jedino multidisciplinarnе socijalnоpreventivne mjere mogu dati potrebne rezultate, te stoga treba koordinirati organizirana i intenzivna nastojanja svih društvenih čimbenika, u prvom redu obitelji, škole, centra za socijalnu skrb, policije, pravosudnih tijela i sredstava masovnog komuniciranja.

Uloga čimbenika javnosti u suzbijanju kriminaliteta manifestira se u raznim oblicima i načinima djelovanja. Ona se očituje u nastojanju zainteresiranih svih državnih službi da u tu svrhu dobiju pomoć i podršku javnog mijenja, građana, raznih društvenih institucija i sredstava masovnog komuniciranja i sl., u cilju Zaštite sebe i svoje imovine od kriminalnih aktivnosti.

Uloga javnosti ogleda se u raznim oblicima borbe protiv kriminaliteta, kao što su: pružanje pomoći pri otkrivanju ili hvatanju počinitelja kaznenih djela, organiziranje i provedba programa i mjera socijalne prevencije, pružanje pomoći u postpenalnoj fazi resocijalizacije.

Angažiranje čimbenika javnosti dolazi najviše do izražaja u pogledu maloljetničke delikvencije. Čimbenik javnosti, unatoč svojoj znatnoj preventivnoj snazi, ne može sam po sebi dovesti do znatnog smanjenja kriminaliteta, jer kriminalitet ima dublje korijene, prije svega u društvenim odnosima, na kojima počivaju pojedina društva, i u položaju čovjeka koji je tim odnosima determiniran u svojim životnim manifestacijama.

Uloga društvenog čimbenika u prevenciji kriminaliteta ogleda se i drugim oblicima, kao što su osnivanje dobrovoljnih organizacija, osnivanje zasebnih sudova, osnivanje raznih komisija i slično, koje sudjeluju u ostvarivanju socijalne prevencije i resocijalizacije osuđenih osoba, odnosno u pružanju postpenalne pomoći.

Sve navedene aktivnosti trebaju biti usmjerene, prije svega, na uklanjanje izvora negativnih društvenih pojava, što se postiže odgovarajućim gospodarskim socijalnim, kulturnim, zdravstvenim i drugim mjerama, te organiziranjem odgovarajućih tijela i ustanova koje će se baviti njihovim proučavanjem i ostvarivanjem.

8. Dolazak turista i njihova sigurnost u Republici Hrvatskoj

U današnje vrijeme svjedoci smo sve turbulentnijih promjena na geopolitičkoj karti Europe kao i emigrantske krize koja je potresala (i još uvijek potresa) europski prostor, a time i Hrvatsku. Ono što ne bi smjeli zaboraviti je da je nestabilna situacija u pojedinim zemljama

(naročito Grčkoj) rezultirala porastom broja noćenja u Hrvatskoj i zato treba u narednom razdoblju izbjeći svaku mogućnost ponavljanja scenarija s Hrvatskom u glavnoj ulozi (Boban, 2016). Uvažavajući naprijed navedeno a sve u cilju kako bi Republika Hrvatska ostala sigurna turistička destinacija, upravljanje sigurnošću treba postaviti u fokus javnog, ali i privatnog sektora. Teroristički napadi koji su se dogodili u okruženju govore o mogućnostima za prevenciju koje su minimalne, shodno čemu sigurnost u turizmu treba predstavljati kompleksan sustav unutar državnih institucija, čiji će procesi imati pozitivan učinak u slučaju neželjenih događaja. Imajući u vidu da je Republika Hrvatska zadnjih godina okrenuta u najvećem djelu turizmu, kao sektoru koji donosi prihod, a u isto se vrijeme slabo se razvijaju druge gospodarske grane, dolazi se do činjenice da je narušavanje sigurnosti za Republiku Hrvatsku puno veći problem nego što bi takva situacija predstavljala krizu drugim, ponajprije razvijenim zemljama, koje ne ovise samo u turizmu. Zato je važno naglasiti da je funkcija planiranja sigurnosti u turizmu jedna je od osnovnih i početnih funkcija u ukupnom sklopu procesnih funkcija suvremenog menadžmenta u turizmu. Proces planiranja, u današnjoj situaciji, uvelike se svodi na krizno upravljanje s ciljem preventivne djelatnosti kao temeljnih sastavnica sigurnosti u turizmu. Posebno valja naglasiti da je itekako važno prepoznati prijetnju i opasnost, a s druge strane turisti moraju imati osjećaj sigurnosti. Kada govorimo o sigurnosti valja naglasiti da je sigurnost komponenta kvalitete na poslovnoj i organizacijskoj razini, dok je na društvenoj razini sigurnost prikaz funkcionalne pouzdanosti infrastrukture i usluge. U današnje vrijeme sve se češće izbor turističke destinacije temelji na informacijama o sigurnosti i sigurnosnoj situaciji. Imajući u vidu međunarodnu praksu, sustav planiranja sigurnosti u turizmu podrazumijeva prilagodbu novim sigurnosnim izazovima uz uporabu novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija koje dolaze iz sigurnosnog okruženja (Boban, 2016). Ako promatramo današnju situaciju, možemo konstatirati da je trenutna je situacija u Republici Hrvatskoj na zadovoljavajućoj razini, kada se govori o sigurnosti među turistima, shodno čemu su svjedočili i dobri rezultati hrvatskog turizma u zadnjih nekoliko godina. Sigurnost prometa u turizmu bitan je čimbenik sigurnosti, a pogotovo ako uzmemo u obzir da oko 95 posto stranih turista, koji posjećuju Republiku Hrvatsku, koriste se sredstvima cestovnoga prijevoza, sigurnost cestovnog prijevoza je važna varijabla izbora turističkih destinacija u Republici Hrvatskoj. Svatko od prometa očekuje brže, sigurnije, pouzdanije, udobnije i jeftinije kretanje. Kretanje je temeljna ljudska svakodnevna aktivnost, a promet je socijalna komponenta koja povezuje neke osnovne ljudske odrednice: prostor i vrijeme.

Iz godine u godinu u Republici Hrvatskoj povećava se broj vozila, a samim time povećava se i broj prometnih nezgoda, što posebno dolazi do izražaja u vrijeme turističke sezone, kada u Republiku Hrvatsku ulazi veliki broj gostiju i vozila. Imajući u vidu da više od devedeset posto stranih turista koji posjete Republiku Hrvatsku koriste se sredstvima cestovnog prijevoza, sigurnost cestovnog prijevoza je važna varijabla izbora turističke destinacije u Republici Hrvatskoj. Turizam i sigurnost u prometu međusobno su uvjetovani. Ulaganje u porast razine sigurnosti u cestovnom prometu, jamči poslovni uspjeh i opstanak na tržištu.

Ono što se logično nameće kao cilj je sprječavanje nastanka prometnih nesreća, a u slučaju kada sve zakaže, cilj je ublažiti posljedice tako da ne dođe do smrti ili teškog ozljeđivanja. Sigurnost u prometu izravno povećava zadovoljstvo putovanja, a samim time smanjuje rizik putovanja i povećava konkurentne prednosti turističkih destinacija. Povećanje sigurnosti odvijanja prometa u Hrvatskoj važno je za jačanje konkurentskih prednosti turizma i ostvarivanje njegovih temeljnih ciljeva.

9. Mediji i njihov utjecaj na donošenje odluka turista za putovanje

U današnje vrijeme pogotovo mediji imaju veliku moć kojom utječu na društvo u cjelini ili pojedinca. Ti utjecaji na donošenje odluka turista za putovanje mogu biti pozitivni, ali i negativni, to ovisi o samim ljudima na koji će način prihvatiti neke informacije i kako će na njih reagirati. Danas mediji, poput televizije, novina, radija i interneta, nas svakodnevno informiraju o aktualnim događanjima kod nas i u svijetu. Putem medija se može dobiti informacija o nekom negativnom događaju u nekoj turističkoj destinaciji koji će na određenu skupinu turista odmah djelovati negativno te će odustati od putovanja u tu destinaciju. Isto tako promatrajući iz vlastite perspektive mali je broj ljudi koji imaju osobni kontakt, tj. informacije iz prve ruke, a i u tim slučajevima, kad se informacije dobivaju iz društvene skupine, one opet dolaze iz medija.

Kada se dogodi neki negativan događaj jako su važna saznanja u prva dvadeset četiri sata, u kojima u pravilu mediji raspolažu s malo činjenica, odnosno informacija te tako javnost nagađa o mogućim uzrocima i posljedicama. Određeni stavovi i slike o nekom događaju u glavama potječu uglavnom od onoga što čujemo i vidimo u masovnim medijima, pri čemu se stvarno postojeći svijet razlikuje od pseudosredine i subjektivnog zapažanja tog svijeta (novinarsko zapažanje). Kada govorimo o jednom od najvažnijih događaja koji sačinjavaju "dobru novinarsku priču" je kriza uzrokovana katastrofom. Medije obično zanima: „Što se dogodilo? Zašto se to dogodilo? Što će se poduzeti? (Perinić, 2014.). Kada izvijeste javnost mediji svojim izvještavanjem oblikuju mišljenje različitih javnosti o sustavu i time sudbonosno utječu na njihov ugled. U današnje vrijeme masovni mediji vrlo su utjecajni za vrijeme trajanja kriznih situacija, filtrirajući i uobličavajući slike mogućih rješenja nastalog stanja, s tendencijom da pojačaju već prisutne pristranosti (stereotipi, predrasude i slično) koje postoje u javnosti. (Perinić, 2014) „Što se utjecaja medija na javnost tiče, možemo doći do zaključka da su mediji odlučujuće važni za formiranje javnog mnijenja, javnost lako pada pod utjecaj medija te uglavnom misle ono što mediji sugeriraju. Mediji ne određuju što ljudi misle, ali stvaraju platformu za diskusiju i mogu pojačati javno mnijenje ako neka tema potakne maštu.“ (Perinić, 2014.) Razlog pada broja gostiju neke destinacije mogu biti upravo mediji koji prenose informacije o nekom negativnom događaju u destinaciji. Tako je na Tajvanu pala potražnja za hotelskim kapacitetima za 50 % jer su različiti novinari iznosili različite neutemeljene podatke nakon pojave SARS-a. Mediji mogu potaknuti eskalaciju krize i da se manji incident pretvori u kriznu situaciju. (npr. senzacionalistička vijest u tisku o pojavi ptičje gripe u Hrvatskoj, kasnije je demantirana, ali je skrenula pozornost stranim gostima koji planiraju odmor RH). Medijskim izvještavanjem o krizi moraju se dati točne informacije javnosti, ono mora biti brzo, točno i dosljedno. Medijsko izvještavanje može pomoći u širenju upozorenja prije nadolazećih katastrofa i pružati neophodne informacije tijekom oporavka, ali isto tako može ometati hitne službe sa širenjem lažnih informacija ili kritiziranjem njihovih akcija, kao i davanjem demantirajućih informacija premda još nisu sanirane sve posljedice kriznog događaja. (npr. objava u medijima kako uragan Andrew nije naštetio hotelima u Floridi 1992. godine i poziv da ih mogu posjetiti, pri čemu se zanemarila činjenica da je ostala infrastruktura u destinaciji još uvijek ostala devastirana). Mediji imaju mogućnost da usmjere veću pozornost javnosti na krizom/katastrofom pogođeno područje, pa tako mogu potaknuti brži opravak . Osim navedenog mediji imaju veliku ulogu u obnavljanju imidža destinacije ili organizacije te vraćanju povjerenja u iste. (npr. nakon erupcije islandskog vulkana Eyjafjallajökull 2010. godine zabilježen je pad broja turističkih dolazaka u svijetu za 1,5% u razdoblju od siječnja do studenog te godine. Ubrzo je pokrenuta medijska kampanja čiji je cilj bio privući što više turista. Ljudska priroda je zanimljiva i postoji jako dobar razlog zašto mediji prikazuju snimke brojnih šumskih požara, erupcija vulkana, poplava i tornada, a to je najviše da privuku pozornost ljudi, jer je ljudska znatiželja jedan od

najjačih turističkih motiva. Premda je Island ostvario pad broja međunarodnih turističkih dolazaka 2010. u odnosu na prethodnu godinu za 0,6%, već sljedeće godine (2011.) zabilježen je rast broja turističkih dolazaka za 12% u odnosu na 2010.).“ (Hendija, 2014/2015.)

10. Organizacija komunalne prevencije

Sama organizacija komunalne prevencije iziskuje uključivanje svih institucija, a posebno lokalne uprave i samouprave. Problematikom javnog reda i sigurnosti, te kvalitetom života građana bavi se više ministarstva, tijela i službi bez kvalitetne međusobne komunikacije i bez osmišljene koordinacije rada, razmjene podataka koje vode, analize tih podataka, određivanja težišta rada, planiranja i provođenja zajedničkih mjera i aktivnosti, radi usmjerenog djelovanja na izvore problema, odnosno kažnjivih djela.

Kriminalitet, javni red i sigurnost ljudi i imovine, problemi su društva u cjelini, te samo angažiranjem svih činitelja društvene zajednice, mogu biti svodljivi na prihvatljivu razinu.

Često smo svjedoci da građani prijavljuju različita protupravna ponašanja unutar pojedinih lokacija, narušavanje javnog reda i mira, prekraćenje radnog vremena, buku i galamu, točenje pića maloljetnim osobama, prosjačenje i skitnju, neadekvatno držanje životinja, pisanje grafita i dr. sve to najčešće prijavljuju policiji jer isti uređuju dvadeset četiri sata dnevno, koji u pravilu podnose različite prijave nadležnim prekršajnim sudovima ili odvjetništvima, i izvješća drugim tijelima i službama, kao i podnositelja zahtjeva za intervenciju. Postavlja se pitanje što je sa problemom? Da bismo postigli zadovoljavajuće rješenje potrebno je izvršiti sveobuhvatnu promjenu na razini društvene zajednice. Iskustva su pokazala da su mali i veliki problemi usko povezani, jer propuštanje rješavanja malih problema dovodi neminovno do velikih problema. Valja istaknuti kako je subjektivni strah građana od kriminaliteta znatno prisutniji u sredinama gdje stupanj javnog reda i mira nije zadovoljavajući. Ovdje posebno valja naglasiti da je jako bitno voditi računa o tome da nije dobro imati puno manjih projekata, a nedovoljno novčanih sredstava jer to može vrlo brzo biti slabo uloženi novac. Oni koji rade na projektima smatraju da im pripada pravo na novčana sredstva za provođenje projekata preventivnih aktivnosti. Osim navedenog valja istaknuti da mnoge druge organizacije vrše pritisak na proračun lokalne samouprave, jer smatraju da imaju pravo i oni na svoj dio financijskih sredstava. Nasuprot tome jedinice lokalne (područne) samouprave ne mogu uspješno poslovati ukoliko se ne pridržavaju svog proračuna i u skladu s njime racionalno ne raspoložuju sredstvima koja su predviđena za određene namjene, zbog čega dolazi do zaduženja, ako se k tome doda i to da prihodi jedinice lokalne samouprave i jedinice područne (regionalne) samouprave moraju biti razmjerni s poslovima koje obavljaju njihova tijela u skladu sa zakonom, nije uvijek moguće uskladiti financije sa stvarnim potrebama, zato je nužno odrediti prioritete i dugoročne planove i dati im određenu prednost, kao takvima, npr. video nadzor javnih površina i dr. Ovdje posebno valja istaknuti da Ustav Republike Hrvatske građanima se jamči pravo na lokalnu i područnu (regionalnu) samoupravu. To njihovo ustavno zajamčeno pravo na samoupravu ostvaruje se preko lokalnih, odnosno područnih (regionalnih) predstavničkih tijela na način da građani mogu neposredno sudjelovati u upravljanju lokalnim poslovima, putem zborova, referendumata i drugih oblika neposrednog odlučivanja u skladu sa zakonom i statutom.

11. Vijeće za komunalnu prevenciju

U sklopu programa prevencije kriminaliteta na razini općina i gradova osnivaju se vijeća za komunalnu prevenciju. Program prevencije kriminaliteta u pravilu obuhvaća suzbijanje

nasilja u obitelji, delikvencije djece, maloljetnih i punoljetnih osoba, suzbijanje zlouporabe droge, te provođenje drugih mjera i radnji radi povećanja razine sigurnosti ljudi i imovine.

Vijeće za komunalnu prevenciju u pravilu sačinjavaju predstavnici lokalne vlasti, policije, odgovornih osoba iz svih segmenata života (obrazovanje, zdravstvo, sudstvo, crkva, volonteri, javna poduzeća i dr.). Važno je istaknuti da rad vijeća mora biti javan s obvezom prisustvovanja medija koji moraju imati afirmativnu ulogu.

Kroz rad vijeća za komunalnu prevenciju poželjno je postići povećani osjećaj sigurnosti, kroz brigu za građane u svakodnevici, brigu za mlade i otvaranje alternative za provođenje slobodnog vremena, poboljšanje uvjeta življenja i sigurnosti kroz intervencije u okolišu, porast povjerenja građana u institucije koje se dokazuju u praksi, promocija prihvatljivog ponašanja i potvrda moralnih vrijednosti društva, dovođenja sve većeg broja počinitelja kažnjivih djela pod udar sankcija, čime se od kriminaliteta odvraćaju potencijalni počinitelji i smanjuje broj ovisnika o drogama, alkoholu i sl.

Zaključak

Sprječavanje kriminaliteta nije samo zadatak policije, nego čitavog društva. To znači da se javne i privatne ustanove i inicijative, a prvenstveno građanke i građani, uključe u zajednički rad na sigurnosti.

Mnoge uzroke pojavljivanja kriminaliteta može se upravo pronaći na lokalnoj razini, kao npr. Kriminalitet djece i mladih, problem narkomanije, ali i narušavanje javnog reda i mira koji mogu narušiti osjećaj sigurnosti.

Pojedina kaznena djela poput ubojstva mogu u javnosti stvoriti osjećaj nesigurnosti kod građana, te je potrebno da se u prevenciju kriminaliteta, uključe sve institucije jer nije dovoljno to što policija može sama napraviti.

Kakav je dojam o gradu ili općini koji su opterećeni kriminalitetom u očima građana, poslovnih ljudi, turista i sl., (npr. u vrijeme turističke sezone kada se dogodi kazneno djelo/la silovanja ili pokušaja silovanja, razbojništva, ubojstva i dr.) nema potrebe posebno naglašavati, već se mora preventivno djelovati na prevenciji kriminaliteta u svojim zajednicama.

Kriminalitet je problem cijele zajednice. Učinkovito i dugoročno suzbijanje kriminaliteta može se provesti samo angažiranjem svih potencijala društva.

Suradnja između policije i građana od vitalne je važnosti, za cjelokupno stanje sigurnosti zajednice. Propusti u rješavanju manjih problema, znači kasnije se suočiti sa velikim problemima.

Bez razvoja uzajamnog povjerenja i suradnje između javnih službi i institucija, te nevladinih organizacija i građana, put uspjeha je puno teži.

Literatura:

- Kriminologija, Mladen Singer, Zgreb, 1994. godine
- Kriminologija delikata nasilja, Mladen Singer i suradnici, Zagreb 2005. Godine
- Kriminalistika, Ciril Žerjav, Zagreb, 1986. Godine
- Kriminalistika, Zvonimir Dujmović i suradnici, Zgreb, 2007, godine
- Zbirka propisa o izvršavanju kazne zatvora, Irma K. Vukadin i dr., Split 2010.godine
- Priručnik strategija djelovanja policija u zajednici, MUP-a RH, Zagreb, 2003.godine
- Kazneni Zakon Republike Hrvatske
- Tretman seksualnih delikvenata i zaštita zajednice, Lana Mužinić i Lj. Vukota, Zagreb, 2010. godine
- Droge i štetne posljedice njihove zloupotrebe, Duško Moldy, Zagreb, 1986. godine
- Javna sigurnost i kriminalitet u lokalnoj zajednici, Antun Novoselović, Zadar, 2006. godine

**RAZVOJ PRAVA PACIJENATA U BOSNI I HERCEGOVINI SA POSEBNIM
OSVRTOM NA PRAVA PACIJENATA U EUROPSKOJ UNIJI I SAD-U****Sažetak**

Naime, prava pacijenata su se razvijala kroz historiju, kao i većina drugih tekovina međunarodnog prava, kroz međunarodne ugovore-konvencije, deklaracije i povelje u svjetskim okvirima i dokumentima Europske unije i Vijeća Europe u Europskom pravu. Pojam prava pacijenata je razvijen iz koncepta ličnosti univerzalne deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija iz 1948. godine koja u odredbi člana 25. priznaje i pravo na zdravlje i zdravstvenu njegu. Deklaracija iz Alme Ate svjetske zdravstvene organizacije iz 1978. godine bila je važna za promociju zdravlja, dok deklaracija o pravima pacijenata svjetske medicinske organizacije iz 1981. godine, se odnosi na prava na povjerljivost informacija i saglasnost pacijenta. Pitanje prava pacijenta i pravni mehanizmi zaštite tog prava inače su veoma kompleksni, a u Bosni i Hercegovini (BiH), zbog ustavnog uređenja, to pitanje je regulisano sa više zakonskih i podzakonskih propisa, što dalje komplikuje i usložnjava ostvarivanje i zaštitu tih prava. Zakonom o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata u Federaciji Bosne i Hercegovine regulisana su navedena prava i postupak za zaštitu tih prava pacijenata, dok je u Republici Srpskoj i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine ova materija regulisana Zakonom o zdravstvenoj zaštiti, i u Republici Srpskoj Zakonom o pravima pacijenata Ovim zakonima, u najvećem dijelu preuzete su odredbe Europske povelje o pravima pacijenata, koja je donesena 2002. godine u Rimu (Rimska povelja).

Ključne riječi: pacijent, odnos pacijent – ljekar, informirani pristanak ,Evropska povelja o pravima pacijenata.

Abstract

The patient rights have evolved throughout the history, as well as through development of various international laws, through international treaties-conventions, declarations and charters, frameworks and documents of the European Union and the Council of Europe in European law. The concept of patients' rights has been developed from the 1948 Universal Declaration of Human Rights of the United Nations, which recognizes, in the provision of Article 25, the right to health and health care. The 1978 Alma-Ata Declaration of the World Health Organization was important for the promotion of health, while the 1981 World Health Organization Declaration on the rights of patients of the World Health Organization refers to the rights to confidentiality of information and the patient's consent. The issue of the rights of the patient and the legal mechanisms for the protection of their rights are, however, very complex, and in Bosnia and Herzegovina (BiH), due to constitutional order, this issue is regulated by several laws and by-laws, which further complicates the realization and protection of these rights. The Law on Rights, Obligations and Responsibilities of Patients in the Federation of Bosnia and Herzegovina regulates the rights and procedure for the protection of these rights of patients, while in Republika Srpska and the Brčko District of Bosnia and Herzegovina this matter is regulated by the Law on Health Care, and in the *Republic of Srpska* by the Law on Rights Patients, where the provisions of the European Charter of Patients' Rights, which were adopted in 2002 in Rome (Roman Charter), were largely incorporated into legislation.

¹Doktor pravnih nauka, Evropski univerzitet „Kallós“ Tuzla, www.eukallos.edu.ba

Keywords: patient, patient-doctor relationship, informed consent, European Charter of Patients' Rights."

• UVOD

Mnogi ljekari u odnosu ljekar - pacijent smatraju da savjest ljekara nikakvi pravni propisi ne mogu zamijeniti, s obzirom da bi u suprotnom ljekar bio prestrašen od zakonske odgovornosti, vrlo malo bi smio učiniti za svoje pacijente, što bi dovelo i do odnosa nepovjerenja između istih. S druge strane pravnici smatraju da pravno regulisanje odnosa ljekar pacijent i savjest ljekara nisu alternative koje se međusobno nadmeću, i koje se ne daju usaglasiti, i to ne zbog nesavjesnog postupanja određenih ljekara prema svojim profesionalnim dužnostima, već naprotiv da svaki ljekar zna šta ima pravo da čini i gdje završavaju njegova prava. Naime, pravo ne stvara nepovjerenje, nego već stvoreno stanje nepovjerenja priziva u pomoć prava.

Pravo olakšava povjerenje s obzirom da pri donošenju odluka koje se tiču pacijenta, ljekar treba biti vezan kako za svoju savjest tako i za pravnu podlogu.² Kontinuirana edukacija pacijenata i ljekara bi dovela do toga da bi i jedni i drugi znali dokle idu granice njihovih postupanja, tako da ne bi bilo nedoumica sta je čija oblast.

• POJAM PACIJENTA

„Pacijent je svaka osoba, bolesna ili zdrava, koja zatraži ili kojoj se pruža određena mjera ili usluga s ciljem očuvanja i unapređenja zdravlja, sprječavanja bolesti, liječenja ili zdravstvene njege i rehabilitacije.“³ Dugo vremena se samo bolesna osoba kojoj je pružana zdravstvena usluga liječenja smatrala pacijentom. Zdrave osobe, bez obzira što su i njima pružane zdravstvene usluge, kao npr. usluge preventivne medicine, nisu se smatrale pacijentom, sve dok nije opšte prihvaćena definicija zdravlja koju je utvrdila svjetska zdravstvena organizacija koja zdravlje definira na slijedeći način „zdravlje nije samo odsustvo bolesti, već psihičko, fizičko, mentalno i socijalno blagostanje, a ne samo odsustvo bolesti ili iznemoglost“⁴. Prava pacijenta i zaštitu tih prava uređuje svaka država bilo zakonom kojim isključivo uređuje prava i zaštitu prava pacijenta, bilo zakonom kojim uređuje zdravstvenu zaštitu uopšte ili ta prava i zaštita tih prava proizilaze iz zakona kojima se štite osnovna ljudska prava.

Zaštita prava pacijenta zaokuplja sve više pažnju, kako pacijenta, tako i stručnih krugova. Kako smo već naveli sama riječ pacijent potiče od latinske riječi "patiens", a što znači strpljenje, patnja i dovoljno je da pojasni u kakvom je položaju osoba koja je bolesna kojoj je potrebno liječenje ili zdravstvena njega ili rehabilitacija. Pravni osnov za donošenje propisa kojima se regulišu pravna zaštita prava pacijenata u Bosni i Hercegovini, kako smo već rekli,

² Jakov Radišić, Odgovornost zbog štete izazvane lekarskom greškom u lečenju i obavještanju pacijenta, Beograd 2007.godina, strana . 34

³ Član 1. stav 3. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenta u Federaciji Bosni i Hercegovini („Sl. novine F BiH“, br.40/10)

⁴ Svjetska zdravstvena organizacija, organizacija Ujedinjenih nacija sa sjedištem u Ženevi, osnovana 07.04.1948.godine

sadržan je u ustavima entiteta i statutu Distrikta Brčko, te u domaćim propisima koji regulišu oblast zdravstvene zaštite, zdravstvenog osiguranja, zaštite ličnih podataka i drugim zakonima.

Zakonom o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata u Federaciji Bosne i Hercegovine regulisana su navedena prava i postupak za zaštitu tih prava pacijenata, dok je u Republici Srpskoj⁵ i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine⁶ ova materija regulisana Zakonom o zdravstvenoj zaštiti, i u Republici Srpskoj Zakonom o pravima pacijenata⁷. Donošenjem navedenih zakona stvoreni su uslovi za ostvarivanje približno jednake, primjerene, kontinuirane, dobre, kvalitetne i bezbjedne zdravstvene zaštite, kao i ostvarivanje i zaštita prava pacijenata. Ovim zakonima, u najvećem dijelu preuzete su odredbe Europske povelje o pravima pacijenata, koja je donesena 2002. godine u Rimu (Rimska povelja). Pored prava utvrđenih Rimskom poveljom u BiH, utvrđena su i sljedeća prava pacijenata: pravo na prehranu u skladu sa svjetonazorom, na obavljanje vjerskih obreda, na održavanje ličnih kontakata i na samovoljno napuštanje zdravstvene ustanove⁸. Pravo na inovacije koje je utvrđeno Rimskom poveljom, kao takvo nije utvrđeno zakonima u BiH⁹.

Neophodno je napomenuti da su zakoni o zdravstvenom osiguranju, zdravstvenoj zaštiti, kao i zakoni koji uređuju oblast prava pacijenta, u najvećoj mjeri usaglašeni sa međunarodnim dokumentima koji regulišu ovu oblast.

Pacijent mora biti aktivni partner u procesu ostvarivanja zdravstvene zaštite i aktivno sudjelovati u svom liječenju, zajedno sa zdravstvenim profesionalcima. Pacijent mora biti informisan o načinu i toku liječenja, eventualnim mogućim komplikacijama i rezultatima liječenja, te dati svoj pristanak na takvo liječenje. Razvojem medicinske nauke i tehnologije, sve je teže pratiti kako da se pacijent, kao neuka stranka, aktivno uključi u tok liječenja, jer je ranjiv zbog same činjenice da je njegovo zdravlje narušeno i ugroženo, te da se teško snalazi u svim opcijama za liječenje određene bolesti. Pacijent je također dužan da se u granicama svojih mogućnosti uključi u društvenu brigu za zdravlje, kao i da povrijeđenom ili bolesnom u hitnom slučaju pruži prvu pomoć i omogući dostupnost do najbliže zdravstvene ustanove. Pacijent je dužan da čuva sopstveno zdravlje, zdravlje drugih ljudi kao i životnu radnu i radnu okolinu¹⁰.

Iz ovoga proizilazi da se radi o dvostranom pravnom poslu, tj. ugovoru za koji nije propisana posebna forma.

Pod pojmom zdravstvene zaštite podrazumijeva se da pacijent ima pravo na dobru i kvalitetnu zdravstvenu zaštitu. Dobra i kvalitetna zdravstvena zaštita obuhvata sprečavanje, prevenciju i liječenje bolesti. Da bi se govorilo o dobroj i kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti treba imati u vidu da usluge zdravstvene zaštite pružaju zdravstvene ustanove koje moraju obezbijediti kadrove (zdravstvene i nezdravstvene), te za njih obezbijediti kontinuiranu edukaciju. Za pružanje zdravstvenih usluga i dobre zdravstvene zaštite potreban je adekvatan prostor (standardi prostora i opreme normativno su regulisani, obavezni su), oprema (koja mora biti kontrolisana i atestirana), informacijski sistemi, tehnologije, lijekovi, potrošni materijali i dr.

• PRAVA I OBAVEZE PACIJENTA

⁵ Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 106/09 i broj 44/15)

⁶ Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj 38/11,09/13,27/14)

⁷ Zakon o pravima pacijenata („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 45/13)

⁸ Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata („Službene novine F BiH“, broj 40/10)

www.pravapacijenata.ba, 28.08.2018.godine

⁹ Dženeta Hadžić, Fondacija Centar za javno pravo, *Javnopravna zaštita pacijenata u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine*, 14.10.2018. godine, strana 3

¹⁰ Član 16. Zakona o zdravstvenoj zaštiti F BiH

Naime, prava pacijenata su se razvijala kroz historiju, kao i većina drugih tekovina međunarodnog prava, kroz međunarodne ugovore-konvencije, deklaracije i povelje u svjetskim okvirima i dokumentima Europske unije i Vijeća Europe u Europskom pravu. Pojam prava pacijenata je razvijen iz koncepta ličnosti univerzalne deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija iz 1948. godine koja u odredbi člana 25. priznaje i pravo na zdravlje i zdravstvenu njegu. Deklaracija iz Alme Ate svjetske zdravstvene organizacije iz 1978. godine bila je važna za promociju zdravlja, dok deklaracija o pravima pacijenata svjetske medicinske organizacije iz 1981. godine, se odnosi na prava na povjerljivost informacija i saglasnost pacijenta. U pogledu razvoja prava pacijenta od naročite važnosti je bila Europska konsultacija o pravima pacijenata održana 1994. godine kojom je definisan princip i strategija za promovisanje prava pacijenata. Ljubljanska povelja iz 1996. godine sadrži nekoliko osnovnih principa kojima se osigurava bolje zdravlje i kvaliteta života pacijenta, dok iz Europske povelje o pravima pacijenta, koja je donesena 2002. godine, prozilazi četrnaest konkretnih prava pacijenta¹¹.

Pitanje prava pacijenta i pravni mehanizmi zaštite tog prava inače su veoma kompleksni, a u Bosni i Hercegovini (BiH), zbog ustavnog uređenja, to pitanje je regulisano sa više zakonskih i podzakonskih propisa, što dalje komplikuje i usložnjava ostvarivanje i zaštitu tih prava. Pravo građana BiH na zdravlje (prava pacijenta) nisu eksplicitno navedena u Ustavu BiH. Naime, u članu 11. – Ljudska prava i osnovne slobode u tački 3. Kataloga prava, pravo na zaštitu zdravlja se ne navodi eksplicitno. Prava na zdravlje/zdravstvenu zaštitu garantovana su Ustavima entiteta - Federacije BiH i Republike Srpske i Statutom Brčko Distrikta BiH. Iz prava na zdravstvenu zaštitu proizilazi niz prava koja ostvaruju pacijenti, te pojam prava pacijenta poprima oblik ličnog prava, kako to smatraju pojedini teoretičari. Pacijent, kao pojedinac u stanju potrebe za liječenjem, upućen je na zdravstvenu ustanovu odnosno zdravstvenog radnika koji su jedini ovlašteni da mu pruže usluge zdravstvene zaštite, te takav odnos (pacijent/davalac usluga zdravstvene zaštite) sadrži pravne elemente, posebno jer je zdravstvena zaštita od posebnog interesa za državu. Pacijenti, pored opšte pravne zaštite koju uživaju kao građani, uživaju i posebnu pravnu zaštitu svojih prava saglasno propisima o zdravstvenoj zaštiti, zdravstvenom osiguranju i propisima kojima se posebno uređuju prava pacijenata, zavisno o kojem se entitetu radi. S ciljem ujednačavanja sistema pravne zaštite pacijenata neophodno bi bilo donošenje zakona na nivou cijele BiH kojim bi bio uređen sistem zaštite prava građana – pacijenata na identičan način. Prvenstveno iz razloga što je saglasno važećim propisima koji regulišu ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu omogućeno pacijentima da koriste zdravstvenu zaštitu u zdravstvenim ustanovama na području cijele BiH, te shodno tome mogu da se javljaju i problemi odnosno nezadovoljstvo prilikom pružanja zdravstvene zaštite u tim ustanovama. Ukoliko bi na području cijele BiH postojao jedan propis kojim bi pravna zaštita bila uređena na jedinstven način, to bi u mnogome olakšalo i pojednostavilo proceduru kontrole primjene ovog vida zaštite pacijenata, te davanje instrukcija i preporuka. Također, formiranjem organa ili tijela koji bi bio u nadležnosti države bi bio ojačan sistem nadzora nad primjenom navedenog propisa i smanjene bi bile mogućnosti da građani sa istim problemima u vezi sa ostvarivanjem zdravstvene zaštite, na različit način budu tretirani-zaštićeni ovisno tome da li žive na području Federacije BiH, Republike Srpske ili Brčko distrikta BiH.

Prava pacijenata u Federaciji BiH su uređena propisima o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju, Zakonom o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenta.

Odredbom člana 6. navedenog Zakona su propisana prava pacijenta, dok su odredbom člana 48. istog Zakona propisane obaveze i odgovornosti pacijenta. U Republici Srpskoj su

¹¹ Prava pacijenta Republika Srbija, Narodna skupština, biblioteka Narodne skupštine 26.04.2013.godine Z-06/13

prava i obaveze pacijenta propisane Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i Zakonom o pravima pacijenata kojim su odredbama članova od 6. do 31. Zakona propisana prava pacijenta a članovima od 32. do 37. obaveze i odgovornosti pacijenta. U Brčko distriktu prava pacijenata su regulisana Zakonom o zdravstvenoj zaštiti Brčko distrikta.¹²

Iako nema zakona na državnom nivou koji reguliše pravnu zaštitu pacijenata, Vijeće ministara BiH 2003. godine je donijelo Odluku o procedurama i postupku usklađivanja zakonodavstva BiH sa ACQUIS COMMUNAUTAIRE¹³ (harmonizacija propisa BiH sa propisima Europske unije), a 2010. godine Odluku o usvajanju dokumenta aktivnosti za integraciju zdravstvenog sektora BiH u Europsku uniju¹⁴. Mnoge europske zemlje su po donošenju Deklaracije o promociji prava pacijenta 1994. godine na nacionalnom nivou regulisale prava pacijenta kroz zakonske akte ili povelje.

Naime, pacijent je odgovoran za svoje zdravlje, on najbolje zna kako se osjeća, šta ga i gdje boli, koje smetnje mu ta bol pričinjava, sto znači da je aktivni sudionik u procesu liječenja i da ni u kom slučaju ne može i ne smije biti pasivan, jer upravo njegova aktivnost i doprinosi njegovom boljem položaju u sistemu zdravstvene zaštite.

U Federaciji Bosne i Hercegovine, odredbom člana 6. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata, pacijentima su garantovana sljedeća prava: na dostupnost zdravstvene zaštite, uključujući pravo na hitnu medicinsku pomoć, na informacije, na obavještenost i učestvovanje u postupku liječenja, na slobodan izbor, na samoodlučivanje i pristanak, uključujući zaštitu prava pacijenta koji nije sposoban dati pristanak, na povjerljivost informacija i privatnost, na tajnost podataka, na lično dostojanstvo, na sprječavanje i olakšavanje patnji i bola, na poštovanje pacijentovog vremena, na uvid u medicinsku dokumentaciju, na samovoljno napuštanje zdravstvene ustanove, na preventivne mjere i informisanje o očuvanju zdravlja, na prigovor, na naknadu štete, na prehranu u skladu sa svjetonazorom, na održavanje ličnih kontakata, na obavljanje vjerskih obreda.

Ova prava pacijent ostvaruje na osnovu savremene medicinske doktrine, stručnih standarda i normih, te u skladu sa mogućnostima zdravstvenog sistema u Federaciji BiH i uz uslov da prethodno ispunjava svoje obaveze.

U Republici Srpskoj, u skladu sa Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i Zakonom o pravima pacijenata utvrđena su prava pacijenata na način kako je to utvrđeno i Zakonom o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata u FBiH, s tim da u Republici Srpskoj postoje i sljedeća prava kako slijedi: **pravo na prevodioca ako ne poznaje službeni jezik, pravo uvida u troškove liječenja, pravo na informisanje o rezultatima naučnih istraživanja i tehnoloških inovacija, pravo na slobodno odlučivanje o svemu sto se tiče njegovog zdravlja, osim u slučajevima kada to direktno ugrožava život i zdravlje drugih lica, i pravo da odbije predloženi medicinski tretman, čak i u slučaju kada se time spašava ili održava njegov život.**

Odredbom člana 48. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenta FBiH su propisane obaveze i odgovornosti pacijenta.

Međutim, iako pacijenti imaju prava i obaveze u medicinskim ustanovama u Tuzlanskom kantonu je utvrđeno da se pacijenti pismenim putem na oglasnim pločama upoznaju samo sa svojim obavezama, dok nisu na isti način upoznati sa svojim pravima. Poznato je da su pacijenti neuke stranke u postupku liječenja, kao i što je poznato da nepoznavanje prava ne opravdava (ignorantia iuris nocet). Zato je svaki ljekar dužan upoznati

¹² Dženeta Hadžić, FCJP, Javna pravna zaštita pacijenata u pravnom sistemu BiH, str. 2 i 3

¹³ Odluka o procedurama i postupku usklađivanja zakonodavstva BiH sa ACQUIS COMMUNAUTAIRE („Službeni glasnik BiH“, broj 44/03)

¹⁴ Odluka o usvajanju dokumenta aktivnosti za integraciju zdravstvenog sektora BiH u Europsku uniju („Službeni glasnik BiH“, broj 18/11)

pacijenta o njegovom zdravstvenom stanju preporučenim pregledima, pogodnostima i rizicima obavljanja preporučenih pregleda, toku postupka prilikom pružanja zdravstvene zaštite, preporučenom načinu života i pravima iz zdravstvenog osiguranja. Oblik informacije koju ljekar daje ne mora biti u pismenom obliku, već u usmenom, s tim da je ljekar dužan suptilno postupati u situaciji kad bi iscrpna informacija mogla dodatno ugroziti ili uznemiriti stanje pacijenta, te prouzročiti pogoršanje njegovog zdravlja. Mnogi pacijenti nisu u stanju prihvatiti istinu, ali uskraćivanjem nelagodnih podataka pacijentu se oduzima mogućnost u pogledu nastavka njegovog liječenja¹⁵.

Pacijenti moraju preuzeti aktivnu ulogu u svom liječenju, te ljekaru saopštiti sve poznato o svom zdravstvenom stanju, te tako ostvariti aktivnu ulogu u odnosu ljekar-pacijent. Naime, u konkretnom slučaju se radi o neformalnom ugovoru, kojeg ne poznaje zakonodavstvo BiH. Također, do nastanka ugovora dolazi bez izričitog sporazuma, već prosta izjava saglasnosti volja dvije strane, za koju vrlo često nije potrebno ni da bude izričita nego je dovoljno učiti putem konkludentnih radnji. Ugovor nastaje čim ljekar pokaže svoju spremnost da pacijenta koji mu se obrati primi ili posjeti, pregleda ga ili jednostavno preduzme medicinsku radnju, ili nakon što se pacijent bez prisile, dobrovoljno prepusti izvjesnom medicinskom postupku. Dok pacijent koji je pristao da u njegovom liječenju učestvuje i drugi ljekar, sklapa s tim ljekarom prećutno samostalni ugovor¹⁶.

Pacijenti se susreću sa nizom problema u toku svog liječenja. Njihovo poznavanje medicine i medicinske tehnologije i procedura je vrlo ograničeno. Kod pacijenta je prisutan razumni strah, jer mu zdravstvenu zaštitu uvijek i samo mogu pružiti zdravstveni djelatnici u sistemu zdravstvene zaštite. Pacijent je primoran da se uvijek vrati po zdravstvenu uslugu kod skoro uvijek istih davalaca. Treba imati na umu da pravo na zdravstvenu zaštitu (najčešće se ostvaruje po osnovu obaveznog zdravstvenog osiguranja), pacijent ostvaruje u zdravstvenoj ustanovi na području u kojem živi, te da ukoliko uloži prigovor, smatra da mu se ubuduće to pravo može uskratiti ili da će dobiti manje kvalitetnu uslugu.

Ponašanje zdravstvenih radnika prema pacijentu vrlo sporo se mijenja. Naime, zdravstveni radnici teško prihvataju činjenicu da je pacijent partner u liječenju, te da ima pravo učestvovati u istom i donositi konačnu odluku o svom liječenju. Stoga su vrlo često informacije koje daju pacijentu vrlo štire a i odgovori na pitanja pacijenta nisu uvijek dovoljno jasni niti se pacijentu predoče svi eventualni problemi i posljedice s kojima se može susresti i u toku liječenja i po završetku liječenja, kako je to propisala Svjetska zdravstvena organizacija deklaracijom iz Alma Ate 1978. godine¹⁷. Londonskom deklaracijom¹⁸ iz 2006. godine proklamovana je transparentnost i konstruktivan dijalog sa pacijentom, a po Salzburškoj izjavi¹⁹ iz 2011. godine od ljekara-kliničara se traži da važne odluke dijele sa pacijentom, da ohrabre pacijenta da postavlja pitanja, opišu svoje zdravstveno stanje izraze svoje želje, da im se pruži dovoljno podataka o mogućnostima liječenja, a sve u svrhu da pacijent stvarno sudjeluje u svom liječenju i donosi odluke o načinu liječenja.

U partnerskom odnosu ljekar-pacijent najbitniji je uspostavljeni odnos povjerenja na osnovu dobro razvijene komunikacije između partnera. Većina zemalja nastoji da u sistemu zdravstva ispoštuje navedene dokumente Svjetske zdravstvene organizacije, a kao primjer se često navode Engleska i Wels, koje posjeduju strategiju jačanja uloge pacijenta u vlastitom liječenju.

¹⁵ Ivica Crnić, Odgovornost ljekara za štetu, organizator Zagreb, 2009. godina, str. 20 i 21

¹⁶ Jakov Radišić, Medicinsko pravo, drugoprerađeno i dopunjeno izdanje, Beograd, 2008. godina, str. 80 i 81

¹⁷ <https://www.yumpu.com>, 30.08.2018. godine

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

Svaki pacijent ima pravo na zdravstvenu uslugu koja odgovara njegovom zdravstvenom stanju. Ta usluga mu mora biti dostupna, i o istoj mora biti razumno informisan, kako bi mogao učestvovati u svom liječenju. Pacijent ima pravo na izbor ljekara i način liječenja. O svemu sam mora donijeti odluku, nakon što mu se pruže sve neophodne informacije. Pacijent mora uživati potpunu privatnost i podaci o njegovom zdravstvenom stanju predstavljaju tajnu koju su dužni čuvati davatelji usluga. Ova prava pacijenta zaštićena su i u Bosni i Hercegovini, ista su utvrđena zakonima entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Naime, najčešće se od pacijenta samo traži da potpiše pristanak na liječenje bez objašnjenja i bez obrazloženja medicinskih procedura koje će biti primijenjene, a koji pacijenti iz straha, bez čitanja potpisuju.

Deklaracijom o promoviranju prava pacijenata u Europi (The declaration on the promotion of patients's rights in Europe) iz Amsterdama (1994. godine), uređena su ljudska prava i vrijednosti u oblasti zdravstvene zaštite. Prema odredbama ove deklaracije, svako ima pravo da ga se poštuje kao ljudsko biće, pravo na očuvanje fizičkog i mentalnog integriteta i zaštitu svoje ličnosti, pravo na poštovanje svojih moralnih i kulturnih vrijednosti, te vjerskih i filozofskih uvjerenja, kao i najveći mogući stepen zaštite svoga zdravlja²⁰.

Navedeni dokument, i veliki broj drugih dokumenata koji se naslanjaju na isti, među kojima je svakako i Europska konvencija o ljudskim pravima, predstavlja validnu osnovu za donošenje propisa iz oblasti zaštite prava pacijenata u mnogim zemljama Europske Unije i zemljama koje nisu članice Europske unije ali su u postupku harmonizacije svojih propisa s propisima Europske Unije, što je slučaj i u Bosni i Hercegovini.

Europskom poveljom o pravima pacijenata, koja je donesena 2002. godine u Rimu, poznata kao Rimska povelja, utvrđena su slijedeća prava koja uživaju pacijenti: pravo na preventivne mjere, pravo na pristup zdravstvenim uslugama, pravo na sve vrste informacija u vezi sa njegovim zdravljem i postupkom izbora liječenja, pravo na pristanak kao aktivno učešće u liječenju, pravo na izbor načina liječenja i dijagnostike, pravo na privatnost i povjerljivost, poštovanje pacijentovog vremena, pravo na praćenje standarda kvaliteta, odnosno pristup visokokvalitetnim standardima usluga, pravo na sigurnost, odnosno da bude pošteđen štete uzrokovane lošim funkcionisanjem zdravstvenog sistema, medicinski loše prakse i grešaka, kao i pravo na pristup zdravstvenim uslugama koje ispunjavaju standarde sigurnosti, pravo na inovaciju, odnosno pristup inovativnim načinima liječenja i dijagnostike, pravo na izbjegavanje nepotrebne patnje i bola, pravo na lični tretman odnosno na liječenje i dijagnostiku prilagođenu njegovim potrebama, na žalbu kad god da je pretrpio štetu ili je tražio informaciju, na kompenzaciju unutar razumnog vremena kad god su pretrpjeli štetu ili su bili izloženi fizičkoj, moralnoj ili psihičkoj povredi uzrokovanoj postupcima pružanja zdravstvene usluge²¹.

U medicini kao i u društvu i životu, stalno smo suočeni s dilemama, nepredvidljivim situacijama i potrebama za racionalnim rješenjima i izbalansiranim solucijama koje uvijek ne moraju biti najbolje rješenje.

Naime, polja napetosti u zdravstvu su brojna: stalne čežnje za napredovanjem i opasnosti koje napredovanje nosi sa sobom, sukob između interesa pojedinca i interesa društva, odlučivanja između prinude i slobode, odlučivanje između autonomije pacijenta i paternaliziranja ljekara, odlučivanje između medicine utemeljene na posljednjoj riječi nauke i tehnike, te vrijednosti onih zahvata koji se temelje na tzv. alternativnim modelima terapije, izbor između državnog i privatiziranog zdravstva. Iznad medicine, prava i etike treba da se nalazi moral ljekara.

Kao što je već rečeno, pravo na pristanak je jedno od osnovnih prava pacijenta, koje se smatra i moralnim pravom i pacijenta i ljekara, pa je s tim u vezi bitno navesti i presudu

²⁰ <http://hrcak.srce.hr/file> , 26.09.2018.g.

²¹ <https://www.pravopacijenta.ba> ›Evropska povelja o pravima pacijenta, 26.09.2018.godine

Kantonalnog suda u Tuzli broj 03 0 U 016754 17 U od 10.10.2017. godine, kojom je tužba tužiteljice uvažena, te rješenje Ministarstva zdravstva Tuzlanskog kantona poništeno i upravna stvar riješena na način da je prigovor pacijentice izjavljen protiv prvostepene odluke JZU UKC Tuzla uvažen, te je prvostepena odluka poništena i upravna stvar riješena na način da se JZU UKC Tuzla obavezuje da pacijentici u roku od 30 dana od dana dostavljanja ove presude omogućiti ostvarivanje zdravstvene zaštite provođenjem operativnog zahvata siksetomije i to bez prethodnog dostavljanja kartice krvne grupe i bez obavljanja transfuzije krvi. Naime, u tužbi se navodi da je tužiteljica završila medicinu, te da je specijalizirala porodičnu medicinu i da su istoj poznati rizici transfuzije krvi, kao i medicinski razvoj bez krvnog liječenja u Bosni i Hercegovini. Dalje se navodi da je na Klinici za ginekologiju i akušerstvo indiciran operativni zahvat, ali da je prije obavljanja ovog zahtjeva od nje traženo da potpiše pismenu saglasnost za transfuziju krvi u slučaju da prilikom obavljanja operativnog zahvata bude ugrožen njen život. Pacijentica je odbila da potpiše saglasnost za transfuziju krvi, ističući da ni pod kojim okolnostima ne želi da se obavi transfuzija krvi da je bolničkom osoblju dostavila ovjerenu medicinsku ispravu na kojoj piše: „ne primam krv“ i da prihvata alternativne transfuzije pa i da na taj način oslobađa od materijalne ili bilo koje druge odgovornosti ustanove i ljekare koji provode medicinski postupak. Tužiteljica je navela da je u dobi od 25 godina krštena kao Jehovin svjedok, od kada je prihvatila religiju koju propovjeda ta vjerska zajednica i koja je na osnovu presude za ljudska prava u Strazburu priznata kao autentična religija, a koja sadrži pravilo prema kojem se čovjek treba uzdržavati od krvi, tako da ista smatra da bi primanjem transfuzije krvi prekršila to pravilo, dok je načelnica pomenute klinike zbog odbijanja tužiteljice da da karticu krvne grupe, kao i da potpiše pismenu saglasnost za transfuziju krvi, zaustavila proceduru primanja tužiteljice u bolnicu i otkazala operaciju koja je bila zakazana. U konkretnom slučaju, tužba je podnesena u skladu sa Zakonom o upravnom sporu, a nakon što je prigovor prvostepenog organa odbijen, drugostepeni organ je žalbu na uloženi prigovor odbio kao neosnovanu.

U odgovoru na tužbu tuženi je predložio da u slučaju da se tužba ne odbaci kao neblagovremena da se ista odbije kao neosnovana.

Kantonalni sud u Tuzli je svojom pravomoćnom presudom od 10.5.2017. godine odlučio da je tužba osnovana. U obrazloženju presude između ostalog je navedeno, da je pacijentica nakon svega gore navedenog, podnijela prigovor JZU UKC Tuzla kao prvostepenom organu, te je isti odbijen kao neosnovan, zbog čega se tužiteljica žalila tuženom kao drugostepenom organu, koji je također žalbu odbio kao neosnovanu. Kantonalni sud je utvrdio da je u konkretnom slučaju nepravilno primijenjeno materijalno pravo, te da su zbog nepravilne primjene materijalnog prava i prvostepeni i drugostepeni organ izveli nepravilan zaključak u pogledu prava tužiteljice na ostvarivanje zdravstvene zaštite. Što se tiče prvog prigovora, blagovremenosti, s obzirom da nije vezano za temu doktorskog rada, samo ćemo napomenuti da je sud utvrdio da je tužba blagovremena, jer je preporučenom pošiljkom predata kod BH pošte dva dana prije isteka roka.

Obrazlažući dalje pravo pacijenta na samoodlučivanje i pristanak, sud je utvrdio da je odredba člana 17. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenta kojim je propisano da pacijent ima pravo da slobodno odlučuje o svemu što se tiče njegovog života i zdravlja, osim u slučajevima kada to direktno ugrožava život i zdravlje ljudi, proturječan odredbi člana 19.stav 1. istog Zakona kojim je propisano da pacijent ima pravo da predloženu medicinsku mjeru odbije izuzev u slučaju kad se njome spašava ili održava njegov život ili bi se nepreuzimanjem iste ugrozio život ili zdravlje ljudi. Sud je utvrdio da su se prilikom primjene materijalnog prava, tužena strana i prvostepeni organ prvenstveno rukovodili odredbama člana 19. istog Zakona, kao i medicinskim procedurama koje su sačinjene u skladu sa tim odredbama a koje uskraćuju prava na odbijanje predložene medicinske mjere u slučaju kada se njome spašava ili održava njegov život, a da u konkretnom slučaju, a prema stanju u

spisu predložena medicinska mjera ne predstavlja medicinsku mjeru kojom se spašava ili održava život tužiteljice, a što proizilazi iz zapisnika komisije za prigovore pacijenata, niti je tužiteljica odbila tu predloženu medicinsku mjeru, naprotiv (tužiteljica traži obavljanje tog operativnog zahvata) zbog čega se odredbe člana 19.stav 1. Zakona u konkretnom slučaju nisu mogle primijeniti kao valjan pravni osnov za otkazivanje već zakazanog operativnog zahvata. Sud smatra da navedenoj odredbi pogotovo nije bilo mjesta, s obzirom da u slučaju da dođe do pretjeranog krvarenja i ako se na drugi način ne bude mogao spasiti njen život, izvrši transfuzija krvi, koja u konkretnom slučaju nije predložena, nego se radi o potencijalnoj mjeri, ista bi bila preduzeta samo u slučaju da dođe do pretjeranog krvarenja i time se dovede u opasnost život tužiteljice, odnosno pacijentice a da se posljedice krvarenja ne mogu sanirati bez transfuzije krvi.

Prema nespornim činjenicama iz konkretnog predmeta sud je utvrdio da do pretjeranog krvarenja pri preduzimanju predmetnog zahvata dolazi u manje od 1 % slučajeva, a da ni odredbe člana 19. Stav 1. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenta se ne odnose na takve (potencijalne) medicinske mjere, tj. mjere čija potreba provođenja se još nije ukazala, ni čija potreba provođenja se i ne ukazuje u gotovo 100 % slučajeva nego isključivo na predložene mjere. Prema tome, sud smatra da su se tužene strane i prvostepeni organ a imajući u vidu sadržaj odredbe člana 19. stava 1. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata na primjenu istih mogli pozvati samo u slučaju da je za liječenje tužiteljice od strane ljekara ili ljekarskog konzilija predložen neki drugi operativni zahvat kojim se spašava ili održava život tužiteljice, ili da je predložena mjera obavezne transfuzije krvi kojim se također spašava ili održava život pacijentice. Sud smatra da što se tiče transfuzije krvi u konkretnom slučaju nije postupljeno ni po odredbama medicinskih procedura naslovljenih kao „politike i procedure“. Naime, sud cijeni da je u prvostepenom postupku odstupljeno od medicinskih procedura naslovljenih kao „politike i procedure-naslov: odlučivanje o primjeni transfuzije krvi i krvnih derivata kod operativnih zahvata“.

Naime, istim aktom pod:

- 4.2.2. je navedeno da će ljekar na osnovu raspoložive medicinske dokumentacije s pacijentom razmotriti sve posljedice bezkrvnog liječenja uključujući i potencijalno po život opasno krvarenje i moguću smrt.
- 4.2.3. ukoliko ordinirajući ljekar ocijeni da se kod operativnog zahvata ne očekuje veće krvarenje i da može preuzeti rizik obavljanja istog pod uslovima koje traži pacijent, dogovara sa pacijentom način pripreme za operaciju. O pripremi obavještava šefa odjeljenja i načelnika klinike. U slučaju neslaganja sa odlukom ordinirajućeg ljekara, odluku donosi načelnik klinike.
- 4.2.4. ukoliko ordinirajući ljekar ne može preuzeti rizik operativnog zahvata pod traženim uslovima, obavještava o tome šefa odjeljenja i načelnika klinike. Nakon toga načelnik klinike donosi odluku da li će pristupiti operativnom zahvatu i pod traženim uslovima. O provedenim aktivnostima napraviti će se zabilješka u medicinskoj dokumentaciji.
- 4.2.5. ako se očekuje veći gubitak krvi, načelnik klinike može obrazovati ljekarski konzilij koji će razmotriti slučaj i donijeti odluku.
- 4.2.6. ako načelnik klinike ili ljekarski konzilij smatra da bi se moglo pristupiti operativnom zahvatu, donosi plan koji ima za cilj da se isključe sva moguća iznenađenja u neočekivanom krvarenju i pacijent pripremi da lakše podnese očekivano krvarenje. Plan obuhvata aktivnost prije operativnog zahvata, u toku i poslije operativnog zahvata.

- 4.2.7. načelnik klinike ili ljekarski konzilij prvo odlučuje i sačinjava plan prije operativnog zahvata. Tek na osnovu realizacije ovog dijela plana, načelnik klinike /ljekarski konzilij donosi odluku o preuzimanju operativnog zahvata. Odluka treba da bude jednoglasna.

- 4.3. ako je donesena odluka o provođenju operativnog zahvata, načelnik/ljekarski konzilij sačinjava drugi dio plana, koji se odnosi na aktivnosti u toku i poslije operativnog zahvata, koji uobičajeno podrazumijevaju:

a) Intervencije za vrijeme operativnog zahvata:

- maksimalno koristiti tehnološka sredstva koja omogućuju rezanje i koagulaciju,
- napraviti izbor procedure koja je najmanje agresivna, a mogući gubici krvi najmanji, po mogućnosti intraoperativno sakupljanje krvi,
- planirati anesteziološke tehnike (položaj bolesnika, dubinu anestezije, regionalna anestezija, kontrolisana hipotenzija, hiperoksična ventilacija, optimalna naknada tečnosti, normotermija),
- razmotriti korištenje farmakoloških alternativa transfuzije krvi.

b) Intervencija za vrijeme operativnog zahvata:

- dijagnosticiranje krvarenja,
- brzo zaustavljanje krvarenja,
- korekcija volemijske kristaloidnim i koloidnim rastvorima, i uspostava stabilnih hemodilanskih parametara koji će osigurati adekvatnu tefuziju tkiva.

- 4.5. Prilikom odlučivanja o provođenju beskrvnog liječenja, potrebno je imati u vidu da pacijent ima pravo da ne prihvati planirani postupak i da pri tome treba da bude omogućeno da zajedno sa ljekarom traži alternativne metode liječenja.

- 4.6. Ljekar, odnosno konzilij, za provođenje beskrvnog liječenja, u pravilu, čini najiskusnije osoblje, obučeno za zajednički rad i osposobljeno za proceduru koju izvodi.

Iz sadržaja navedenih tačaka medicinskih procedura i postupaka, sud zaključuje da je vidljivo da najprije ljekar treba da predloži operativni zahvat na osnovu raspoložive medicinske dokumentacije i sa pacijentom razmotri sve posljedice beskrvnog liječenja, uključujući potencijalno po život opasno krvarenje i moguću smrt, i da nakon toga taj ljekar ocijeni da li se kod operativnog zahvata očekuje veće krvarenje i da li se može preuzeti rizik obavljanja istog pod uslovima koje pacijent traži. Ukoliko se očekuje veći gubitak krvi, načelnik klinike može obrazovati ljekarski konzilij koji će razmotriti slučaj i donijeti odluku, s ciljem da se isključe sva moguća iznenađenja u neočekivanom krvarenju i da se pacijent pripremi da lakše podnese očekivano krvarenje. Sud zaključuje da iz sadržaja činjenica predmeta proizilazi da gotovo ništa od navedenih procedura i postupaka u konkretnom slučaju nije primijenjeno, s obzirom da iz zapisnika komisije za prigovore pacijenata proizilazi da je tužiteljica, tj. pacijentica u razgovoru sa načelnicom predmetne klinike dobila obavještenje da se radi o operativnom zahvatu, za koji se u visokom procentu, gotovo 100 %, ne zahtijeva transfuzija, što znači da se ne očekuje veći gubitak krvi, što po shvatanju suda znači da kod toga zahvata nije bilo ozbiljno očekivanog rizika da se zahvat ne obavi pod uslovima koje traži tužiteljica-pacijentica, tj. izvođenjem zahvata bez transfuzije krvi, zbog čega po ocjeni suda za

otkazivanje obavljanja tog zahvata nije bilo valjanog pravnog osnova ni u medicinskim procedurama.

Vežano za primjenu odredaba člana 19.stav 1. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenta, sud smatra da pored njegove proturječnosti sa odredbama člana 17. stav 1. istog Zakona, postoji još jedan razlog za njegovo neprimjenjivanje u ovakvim i sličnim slučajevima, a to je nesaglasnost sa odredbama Ustava BiH kao i sa odredbama Europske konvencije o ljudskim pravima.

Naime, iz sadržaja odredbe člana 19.stav.1. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenta, vidljivo je da se ljekarima koji provode predložene medicinske mjere po odredbama tog zakona, daje ovlaštenje da se takve mjere primijene i protiv volje punoljetnog i mentalno zdravog pacijenta, u slučaju kada ljekar ocijeni da se tom mjerom spašava ili održava pacijentov život i to bez obzira što nepreduzimanje iste mjere ne bi ugrozilo život ili zdravlje drugih ljudi. Sud smatra da davanje takvih zakonskih ovlaštenja ljekaru nema valjano-pravnog osnova ni u Ustavu BiH a ni Ustavu Federacije BiH, ni u bilo kojem međunarodnom dokumentu koji je prihvatila Bosna i Hercegovina, te da je davanje ovakvih ovlaštenja u nesaglasnosti sa odredbama člana II.1.23.tačka a. i 4. Ustava BiH, kojim je propisano da će BiH i oba entiteta osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, da se prava i slobode predviđene u Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima direktno primjenjuju u BiH i da ti akti imaju prioritet nad svim ostalim licima, da sva lica na teritoriji BiH uživaju prava i slobode iz stava 2.ovog člana što uključuje:

- a) Pravo na život
- b) Pravo na ličnu slobodu i sigurnost
- c) Pravo na privatni porodični život, dom i prijepisku
- d) Slobodu misli savijesti i vjere, te da je uživanje prava i sloboda predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u aneksu I. ovog Ustava, osigurana svim licima u BiH bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Uskraćivanje prava pacijentima da (bog vjerskih ubjeđenja, informisanosti ili saznanja o opasnostima i rizicima predložene medicinske mjere po njihov život ili zdravlje ili pacijentovih saznanja o neefikasnosti, neprimjerenosti ili štetnosti predložene mjere, ili zbog bilo kojih drugih razloga), odbiju neku predloženu medicinsku mjeru (čijim nepreduzimanjem se ne ugrožava život ili zdravlje drugih ljudi), po stanovištu ovog suda ne samo da ne osigurava najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, nego potencijalno može ugroziti ili povrijediti pacijentovo pravo na život, pravo na ličnu slobodu i sigurnost, pravo na privatni i porodični život, pravo na slobodu misli, savjesti i vjere, kao i uživanje prava na poštovanje privatnog i porodičnog života iz člana 8. Europske konvencije o ljudskim pravima, kojima je propisano da svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prijepiske i da se javna vlast ne miješa u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, dobrobiti zemlje, sprečavanja nereda ili sprečavanja zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.

Dalje sud navodi da u konkretnom slučaju pravo na vršenje medicinske mjere protiv volje pacijenta jeste propisano zakonom, tj. odredbama člana 19.stav.1. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata, čime je ispunjen prvi od dva kulmulativna uslova koja su tako zadiranje u privatni život pacijenta predviđena odredbom člana 8. Europske konvencije

o ljudskim pravima a nije ispunjen drugi kumulativni uslov obzirom da u konkretnom slučaju tako zadiranje u pravo pacijenta nije predviđeno ni u jednom cilju, odnosno interesu koji su predviđeni stavom 2. tog člana (tj. u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprečavanje nerada, zaštite zdravlja i morala, zaštite prava i sloboda drugih) zbog čega bi doslovna primjena odredaba člana 19. stav.1. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata bila u izričitoj suprotnosti sa odredbama člana 8. Europske konvencije o ljudskim pravima. **Navedeno shvatanje je sadržano i u presudi Europskog suda za ljudska prava u Strazburu od 10.6.2010. godine**, donesena povodom apelacije broj 302/02 u predmetu „Moskovski Jehovini svjedoci i drugi protiv Rusije“, u kojoj je, u stavu 135. **presude istaknuto da bi nametanje medicinskog postupka bez pristanka mentalnog zdravog i punoljetnog pacijenta, čak i u slučaju da tako odbijanje može dovesti do smrtnog ishoda pacijenta, predstavljalo zadiranje u pacijentov tjelesni integritet i povredu prava zaštićenih članom 8. Europske konvencije o ljudskim pravima** (pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života), **pri čemu se ta presuda poziva na isto stanovište koje je sadržano u dva ranija predmeta („Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva“ broj 2346/02 stav 62 i 63 i „Acmanne i drugi protiv Belgije“ broj 10435/83 odluka komisije od 10.12.1984.godine).** U istoj presudi Europski sud za ljudska prava poziva se i na praksu najviših nacionalnih sudova koji su razmatrali pitanje nametanja medicinskog postupka bez pristanka mentalno zdravog i punoljetnog pacijenta, te u tom kontekstu pomenuto je više presuda. Tako se u stavu 85. ove presude Europski sud za ljudska prava poziva na presudu **Vrhovnog suda Ontario u Kanadi** iz 1990. godine, kojom je taj sud potvrdio presudu nižestepenog suda koji je proglasio odgovornim ljekara za davanje transfuzije krvi pacijentici koja nije bila pri svijesti, a koja je uz sebe imala karticu na kojoj je pisalo da je Jehovin svjedok i da iz vjerskih razloga ni pod kojim okolnostima ne želi primiti transfuziju krvi („Malette protiv Sulhmana „72 . O.R.417), iz koje presude se daje sljedeći citat: „25. ..., načela o samoodređenju i ličnoj autonomiji navode na zaključak da pacijent može odbiti transfuziju krvi, pa čak i onda kad to može dovesti do štetnih posljedica i kada se njegova odluka smatra nepromišljenom ...“, ... 35.4. „jačem interesu pacijentice da upravlja svojim životom se uopšteno mora dati prednost u odnosu na interes države da očuva život i zdravlje pacijenta koje je sposoban donositi odluke...“

Dalje se u stavu 86. pomenute presude Europskog suda za ljudska prava poziva na presudu **Ujedinjenog Kraljevstva iz 1992.godine**, donesenu u predmetu koji se odnosio na punoljetnu kćerku koju je majka nagovorila da iz vjerskih razloga odbije transfuziju krvi i s tim u vezi citira se sljedeće mišljenje jednog od sudija: „1. Svaka punoljetna osoba prima facie ima pravo i sposobnost da odluči da li prihvata liječenje ili ne, pa čak i ako bi takvo odbijanje moglo dovesti do trajnog oštećenja njenog zdravlja, ili prijevremenu smrt. Nadalje nije bitno da li su razlozi za odbijanje bili razumni ili nerazumni, nepoznati ili čak nepostojeći. To je tako uprkos vrlo jakom javnom interesu za očuvanje života i zdravlja svih građana...“ **U stavu 87. Pomenute presude Europski sud za ljudska prava navodi da je u Sjedinjenim Američkim Državama doktrina informisanog pristanka koji je potreban za svako liječenje uvedena još 1914. godine, kada je sudija apelacionog suda Nju Jorka tu doktrinu opisao riječima: „Svaka punoljetna osoba zdravog razuma ima pravo da odredi šta činiti sa svojim tijelom, a hirurg koji obavlja operaciju bez pristanka svog pacijenta vrši napad“**, a sa istim ciljem citira se još jedna presuda Američkog suda u kojoj se ističe „država ima opštepriznati interes da zaštiti živote svojih građana...država će intervenisati kako bi spriječila samoubistvo... a samo odbijanje zdravstvene zaštite, čak i neophodnog liječenja, ne smatra se pokušajem samoubistva, niti pokazateljem nesposobnosti za donošenje odluka“.

U stavu 88. pomenute presude Europski sud za ljudska prava ističe da su prava pojedinca na odbijanje transfuzije krvi zbog vjerskih uvjerenja kao i pravo na naknadu štete ako mu se da transfuzija protiv njegove želje, potvrdili sudovi nekih drugih zemalja (među kojima se između ostalog, navodi i Vrhovni sud Južne Afrike, Ustavni sud Španije

i Vrhovni sud Japana), pa imajući u vidu pravno stanovište koje o tom pitanju ima Europski sud za ljudska prava, kao i pomenuti nacionalni sudovi, na koje se poziva taj sud tako da sud smatra da pacijenta, ni u kom slučaju ne osigurava najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda koji se garantuju Ustavom BiH, te da je tako postupanje u suprotnosti i sa odredbama određenih međunarodnih pravnih dokumenata koje treba imati u vidu, a prije svega:

- Konvencija Evropskog vijeća za zaštitu ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine, u kojoj se navodi : „interesi i dobrobiti ljudskog bića će prevladati nad samim interesom društva ili nauke“, i „ intervencije u području zdravstva mogu se provesti samo nakon što je dotična osoba dala slobodni pristanak. Ovoj osobi će se prije izjašnjenja dati odgovarajuća informacija o svrsi i prirodi intervencije kao i o njenim posljedicama i rizicima. Ta osoba može slobodno opozvati svoj pristanak u bilo kom trenutku“,

- Europska povelja o pravima pacijenata, u kojoj se navodi: „svaki pojedinac ima pravo na slobodan izbor između različitih postupaka liječenja i usluga na temelju odgovarajućih informacija (5- pravo na slobodan izbor) „, te „svaki pojedinac ima pravo da bude slobodan od štete uzrokovane lošim funkcionisanjem zdravstvenih usluga, medicinske nesavjesnosti i pogrešaka, kao i pravo na pristup zdravstvenim uslugama i tretmanom koji zadovoljava visoke standarde sigurnosti (9- pravo na sigurnost).“,

- Povelja o temeljnim pravima Europske unije, u kojoj se navodi: „svako ima pravo na poštivanje svog fizičkog i mentalnog integriteta“, i „, slobodni i informisani pristanak moraju se poštivati sa područja medicine i biologije“.

Nametanje bilo koje medicinske mjere (izuzev u slučaju kad bi se nepreduzimanjem iste ugrozio život ili zdravlje drugih ljudi) koje bi bilo izvršeno protivno volji punoljetnog i mentalno zdravog pacijenta, bilo bi u protivnosti ne samo sa pomenutim najvišim domaćim i međunarodnim pravnim aktima, nego i sa fundamentalnim i prirodnim pravom punoljetnog i mentalno zdravog pacijenta, da sam odlučuje o svemu što se tiče njegovog zdravlja i njegovog tjelesnog integriteta, zbog čega Kantonalni sud u Tuzli u ovoj presudi smatra, da bi čak i da je u konkretnom slučaju došlo do situacije opisane u odredbama člana 19. stav.1. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata, tj. da je od strane ljekara ili ljekarskog konzilija, s ciljem liječenja tužiteljice-pacijentice, predložen neki drugi operativni zahvat koji predstavlja medicinsku mjeru kojom se spašava ili održava život tužiteljice, ili da je od strane ljekara ili ljekarskog konzilija predložena mjera obavezne transfuzije krvi kojom se također spašava ili održava život tužiteljice, obavljanje takvog operativnog zahvata, odnosno transfuzije krvi, protivno volji tužiteljice, bilo bi u protivnosti sa Ustavom Bosne i Hercegovine i drugim naprijed navedenim međunarodnim pravnim dokumentima, te sudskom praksom Evropskog suda za ljudska prava i mnogih najviših nacionalnih sudova, jer se interes države da zaštiti život svojih građana u takvim slučajevima ne može staviti iznad prava pojedinca da slobodno odlučuje o prihvatanju ili neprihvatanju bilo kojih medicinskih mjera koje se nad njim provode.

Pravo država u takvim slučajevima po shvatanju suda treba da se zadrži na pružanju pacijentu svih relevantnih obavještenja iz člana 10. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata, tj. obavještenja neophodnih pacijentu da bi donio informisanu odluku da pristane ili ne pristane na predloženu medicinsku mjeru.

Stoga sud smatra neosnovanim i navode tužene strane iz odgovora na tužbu da, u slučaju kada pacijent prije izvršenja operativnog zahvata odbije da da pristanak na transfuziju krvi ili hitno obavljanje i drugog operativnog zahvata, kako bi se spasio njegov život, ne postoji zakonska mogućnost da se zdravstvena ustanova koja postupa suprotno tome, oslobodi od odgovornosti za štetu prouzrokovanu na osnovu pismene izjave potencijalno oštećenog o

preuzimanju odgovornosti, budući da donošenjem informisane odluke pacijenta da pristane ili ne pristane na predloženu medicinsku mjeru, pacijent preuzima odgovornost za sopstveni izbor (dok na medicinskoj ustanovi ostaje odgovornost da donošenje pacijentove informisane odluke bude zasnovano na obavještenjima iz člana 10. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata, koja su obuhvatna, tačna i blagovremena).

Na kraju, sud je zaključio da ukoliko pacijent potpiše pisanu izjavu o odbijanju medicinske mjere i preuzimanju odgovornosti i u slučaju da do takvog odbijanja dođe, odbijanje ne može biti razlog za otkazivanje operativnog zahvata, s obzirom da je time tužiteljici uskraćeno pravo na liječenje konkretnog oboljenja. Razvojem medicinske nauke, a posebno ubrzanog razvoja medicinske tehnologije, sve se više ukazivala potreba da se utvrdi pravni položaj pacijenta. U tom smislu centar medicine postaje pacijent, a ne samo isključivo dijagnoza.

Glavni dokumenti koji određuju pravni položaj pacijenta i zaštitu njegovih prava u ostvarivanju zdravstvene zaštite su obavezujuća dokumenta Europske unije. U tom smislu Savjet Europe je uspostavio Europski sud za ljudska prava.

S ciljem zaštite prava pacijenata donesena je Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini, koja sadrži odredbe o pravičnom pristupu zdravstvenoj zaštiti, pravo na informaciju i slobodan pristanak, pravo na poštovanje privatnosti i informacije o svom zdravlju. Pored ovih dokumenata Europska unija je donijela više direktiva kojima se štite pojedina prava pacijenata²².

U zemljama Europske unije, veliki značaj pridaje se zaštiti ljudskih prava, te je pod pritiskom pokreta za prava pacijenata širom Europe došlo do promjena u razmišljanju i ponašanju zdravstvenih profesionalaca prema pacijentima, pacijent postaje središte pažnje i njegova se proklamirana prava moraju poštovati.

U Velikoj Britaniji postoje Povelje o pacijentima iz 1991. godine i 1997. godine. Pored standarda zdravstvene zaštite Povelja sadrži prava, obaveze i dužnosti koje pacijenti i zdravstveni radnici imaju jedni prema drugima. Prava pacijenata štite ombudsmeni za zdravstvenu zaštitu koji funkcionišu kao služba u parlamentu, dok na lokalnom nivou funkcionišu službe za savjetovanje pacijenta²³.

U Njemačkoj postoji Kancelarija povjerenika za zaštitu pacijenata. Glavni zadatak povjerenika je da kroz preporuke i prijedloge utiče na rješavanje problema sa kojima se susreću pacijenti²⁴.

Austrija je zaštitu prava pacijenata riješila preko nezavisne institucije pacijentovog zastupnika, koji uzima učešće i u postupku kod zdravstvene ustanove i u vansudskoj nagodbi.

Svako kršenje prava pacijenta posmatra se kao kršenje osnovnih ljudskih prava. Stoga se u zemljama Eurpske unije, položaju pacijenta, njegovim pravima i zaštiti tih prava posvjećuje velika pažnja, te su u sistem zaštite ovih prava, osim države uključene i nevladine organizacije i udruženja, koja se bave položajem i pravima pacijenata.

Upoređujući normirana prava u navedenim međunarodnim dokumentima, sa pravima pacijenata u Bosni i Hercegovini, jasno je da su zakoni Bosne i Hercegovine u vezi sa pravima pacijenata harmonizovani sa istim. Pitanje ostvarivanja prava u punom obimu, ovisno je i o materijalnim mogućnostima naše zemlje, te nije ni za očekivati da pacijenti mogu ili uživaju isti obim prava.

²² <http://hrcak.srce.hr/file>, 26.09.2018.godine;

²³ <https://scindex-slanci-ceon.rs/data/pdf> "Innocence without protection or one perspective on the lav on patients rights" ,26.09.2018.godine;

²⁴ [virgo.pravo.hr<files>Maganić_Split](http://virgo.pravo.hr/files/Maganić_Split), 22.11.2018.godine.

Primjena dokumenata Svjetske zdravstvene organizacije (deklaracije iz Alme Ate i Londona²⁵, Salzburške izjave²⁶), kojima se reguliše položaj pacijenta u sistemu zdravstvene zaštite, odnosa ljekara prema pacijentu, transparentnosti i dostupnosti informacija neophodnih za donošenje odluke o liječenju još uvijek nije na zadovoljavajući način zaživjela u zdravstvenom sistemu Bosne i Hercegovine, a najviše zbog uvriježenog mišljenja kod pacijenata da oni sami nisu dovoljno edukovani da učestvuju u donošenju odluke o svom liječenju.

• ZAKLJUČAK

Naime, “nepoznavanje prava škodi“, što znači da pacijenti ako ne poznaju Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o zdravstvenom osiguranju i Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata, ih ne opravdava za nekorištenje tim zakonima propisanih prava. Nepoznavanje prava od strane pacijenata i nekorištenje istih koja su im pravnim propisima dodijeljena, naravno da dovodi do pravne nesigurnosti, obzirom da isti ne traže zaštitu svojih prava, pa se ne može ni utvrditi šta je ispravno urađeno od strane zdravstvene ustanove ili ljekara, a šta ne.

Pacijente je, potrebno da li putem medija, javnih tribina, brošura, ašifa, upoznati sa njihovim pravima, kako bi ih isti u slučaju potrebe mogli koristiti. Pacijent je svakako u socijalno osjetljivom statusu, kada se obrati za pomoć ljekaru, tako da tada i nije u stanju tražiti bilo koja svoja prava i ako zna za njih obzirom da se radi o ovisnom odnosu pacijenta od ljekara i svaki pacijent tom prilikom tražeći pomoć, vjeruje ljekaru. Međutim, obzirom da ne znaju svoja prava, vrlo često budu nedovoljno informisana o svojoj bolesti, neinformisani da pomoć mogu zatražiti i u drugim ustanovama (neovisno o tome ko će plaćati).

Pacijenti imaju sistem zaštite svojih prava po ugledu na Europske zemlje gdje je svakim danom sve veći broj postupaka u cilju zaštite prava pacijenta. Smatramo da će se sa većom informisanošću pacijenta povećati broj i postupaka u cilju zaštite prava pacijenata, obzirom da ti postupci sami po sebi doprinose i unaprijeđenju rada samih ljekara i kvalitetu usluga.

Poseban problemu BiH predstavlja nepostojanje jedinstvenog državnog tijela koje bi trebalo pružiti pomoć u cilju brže i efikasne zaštite prava pacijenta i na potrebu unapređenja prava.

²⁵ Deklaracija Međunarodne konferencije o primarnoj zdravstvenoj zaštiti, održana 1978. u Alma Ati, verifikovana od strane Svjetske zdravstvene organizacije, www.who.int/hp/NPH/does/declaration_almaata, 15. 06. 2014. godine;

²⁶ www.kardio.hr/uploads/2014/0/20.11.2018.godine.

LITERATURA

Bibliografske jedinice:

1. Beauchamp tl Childredssjf, principles of biomedical ethics , 5.izdanje, Oxford universitum, press 2001, posebno poglavlje II „Respect for Autonomy“
2. Bodnaruk S., Čizmić J., Hrabáč B., Huseinagić S., Komentari zdravstvenih zakona, Privredna štampa Sarajevo
3. Crnić I., Odgovornost ljekara za štetu, organizator Zagreb, 2009. godina
4. Čolaković M., Pravo na tjelesni integritet, Mostar 2015.g
5. Deklaracija Međunarodne konferencije o primarnoj zdravstvenoj zaštiti, održana 1978. u Alma Ati, verifikovana od strane Svjetske zdravstvene organizacije, www.who.int/hp/NPH/does/declaration_almaata, 15. 06. 2014. godine;
6. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda-Međunarodni ugovor 6/99;
7. Hadžić Dž., Zaštita prava pacijenata u Bosni i Hercegovini sa osebnim osvrtom na građansko pravnu zaštitu i krivicu ljekara za počinjenu ljekarsku grešku, Brčko,2018 godina;
8. Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine, Međunarodni ugovor 13/03
9. Modeli zdravstvenog osiguranja, Republički zavod zdravstvenog osiguranja Srbije, Beograd
10. Odluka o procedurama i postupku usklađivanja zakonodavstva BiH sa ACQUIS COMMUNAUTAIRE
11. ¹ Odluka o usvajanju dokumenta aktivnosti za integraciju zdravstvenog sektora BiH u Europsku uniju
12. Prava pacijenta Republika Srbija, Narodna skupština, biblioteka, Narodne skupštine 26.04.2013.godine
13. Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini, Misija OSCE-a u BiH 2012., ISBN 978-92-9234-018-6;
14. Presuda Kantonalnog suda u Tuzli broj 03 0 U 016754 17 U od 10.10.2017 godine
15. Radišić J., Medicinsko pravo, drugoprerađeno i dopunjeno izdanje, Beograd, 2008. godine;
16. Svjetska zdravstvena organizacija, organizacija Ujedinjenih nacija sa sjedištem u Ženevi, osnovana 07.04.1948.godine;
17. Stanković, N., Zdravstveno parvo – Skripta.

Zakoni

1. Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službeni glasnik Repubike Srpske“, broj106/09 i broj 44/15)
2. Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj 38/11,09/13,27/14)
3. Zakon o pravima pacijenata („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 45/13)
4. Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata (“Službene novine F BiH”, broj 40/10)

Internet izvori

1. [http://hrcak.srce.hr/file](http://hrcak.srce.hr/file;);
2. www.kardio.hr/uploads;
3. <https://www.pravopacijenta.ba> ›Evropska povelja o pravima pacijenta;
4. <https://scindex-slanci-ceon.rs/data/pdf> “Innocence without protection or one perspective on the law on patients rights” ;
5. virgo.pravo.hr/files/Maganić_Split;
6. <https://www.yumpu.com>;

MOGUĆNOST PRIMJENE MODERNOG KONCEPTA LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Koncept lokalnog ekonomskog razvoja ističe da prosperitet u lokalnim zajednicama ne stvara središnja država, nego privatni poslovni subjekti, što prvenstveno ovisi od povoljnih poslovnih uvjeta i infrastrukturnih pretpostavki u čijim kreiranjima ključnu ulogu ima lokalna vlast. To je kontinuirani i planirani proces u kojem zajedno sa lokalnom vlašću sudjeluju i drugi akteri sa ciljem stvaranja povoljnijih uvjeta za ekonomski rast i razvoj te poboljšanje kvalitete života stanovništva u lokalnim zajednicama.

U zapadnoj Evropi praksa lokalnog ekonomskog razvoja postala je prisutna ranih sedamdesetih godina XX. stoljeća kao odgovor na udaljavanje od intervencionističke politike u gospodarstvu. U Bosni i Hercegovini promoviranje koncepta lokalnog ekonomskog razvoja počinje 2001. godine kada se u organizaciji Europske Unije počinje sa programima osposobljavanja lokalnih vlasti za proces strateškog planiranja lokalnog razvoja.

U ovom radu istražit će se razvoj koncepta lokalnog ekonomskog razvoja s hipotezom da lokalne vlasti u Bosni i Hercegovini posjeduju institucionalni okvir, zakonska ovlaštenja i odgovornosti za strateško planiranje razvoja prema konceptu modernog lokalnog ekonomskog razvoja.

Ključne riječi: lokalna zajednica, poslovno okružje, održivi razvoj, socijalna uključenost, strateško planiranje.

Željko Josić, PhD²

APPLYING THE CONCEPT OF MODERN LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The concept of local economic development points out that prosperity in local communities is not created by the central government, but by private business sector, which is primarily dependent on convenient business conditions and infrastructural assumptions whose creation plays a key role in local government.

This is continuous and well planned process involving other parties with the local government in order to create more convenient conditions for economic growth and development, also to improve the life quality of the population in local communities.

In Western Europe, local economic development became present in the early seventies of the twentieth century in response to the departure from interventionist politics in the economy. In Bosnia and Herzegovina, promotion of the local economic development begins in 2001 when the European Union organization started with local government training programs for the strategic planning in the local development.

In this paper will explore the development of the concept of modern local economic development with the hypothesis that the local authorities in Bosnia and Herzegovina possess

¹ Parliament Federacije BiH, Dom naroda

² Parliament of The Federation B&H, House of people

the institutional framework and legal authority and responsibilities for the strategic planning of local economic development.

Key words: local community, business environment, sustainable development, social inclusion, strategic planning.

Uvod

Lokalni ekonomski razvoj jedna je od rastućih primijenjenih ekonomskih disciplina. Kao pojam i praksa, lokalni ekonomski razvoj naglašava aktivnu ulogu lokalne zajednice i model razvoja „odozdo“ te se fokusira na odgovornost lokalnih vlasti u kreiranju povoljnog poslovnog okružja koje će u svjetskoj tržišnoj utakmici biti primamljivo za nove poslovne subjekte a isto tako i za zadržavanje postojećih.

U Bosni i Hercegovini do prelaska na tržišno gospodarstvo jedinice lokalne samouprave nisu implementirale lokalni ekonomski razvoj u smislu kako je u to vrijeme bio formuliran u zemljama tržišnog gospodarstva. Naime, u Bosni i Hercegovini kao sastavnici SFR Jugoslavije na državnoj/republičkoj razini donosili su se ekonomski planovi koji su uključivali i lokalnu razinu. Središta političke moći odlučivala su koji će se ekonomski planovi i projekti provoditi u pojedinoj općini i na koji će ih se način financijski realizirati.

S druge strane, načela lokalnog ekonomskog razvoja u zemljama Evropske Unije podrazumijevaju decentralizaciju i podupiranje lokalnih inicijativa i potreba što znači da ekonomski razvoj a time i veća kvaliteta života i ekonomsko-socijalna održivost zajednice u velikoj mjeri ovisi o angažmanu lokalnih vlasti, planiranju razvoja i uključenosti u taj proces šireg kruga aktera iz poslovnog i društvenog sektora lokalne zajednice.

Ta načela usvajaju i zemlje čiji je cilj članstvo u Uniji. Bosna i Hercegovina je pred sebe postavila upravo taj cilj. Kao zemlja u postsocijalističkoj tranziciji, susreće se sa mnogim reformskim zahtjevima iz oblasti politike, ekonomije, socijalnog i kulturnog razvoja. Dosizanju postavljenog cilja značajan doprinos može dati razvijanje i primjena modela ekonomskog razvoja „odozdo“. Ne samo radi ostvarenja političke dimenzije toga cilja, nego u prvom redu radi ekonomske i socijalne održivosti lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini i dizanju standarda života građana. Mogućnost primjene modernog koncepta lokalnog ekonomskog razvoja u transformaciji Bosne i Hercegovine u demokratski i gospodarski razvijeno društvo može odigrati značajnu ulogu.

Iz tog razloga, potrebno je istražiti da li jedinice lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini posjeduju institucionalni okvir, zakonska ovlaštenja i odgovornosti za primjenu modela lokalnog ekonomskog razvoja po konceptu kako se prakticira u zemljama Europske Unije, određenog kao moderni lokalni ekonomski razvoj.

Određenje pojma *lokalni ekonomski razvoj*

U zapadnoj Evropi praksa lokalnog ekonomskog razvoja postala je prisutna ranih sedamdesetih godina XX. stoljeća kao odgovor na udaljavanje od intervencionističke politike u gospodarstvu. Liberalizaciju i globalizaciju tržišta pratili su novi izazovi i promjene postojećih modela ekonomskog razvoja. Javlja se novi pristup koji se fokusira na ulogu lokalne vlasti u poticanju ekonomske konkurentnosti i povećanju ekonomskih kapaciteta lokalne zajednice kako bi brzo i elastično odgovorile na promjene i zahtjeve liberalizacije i globalizacije tržišta.

Oblikuje se koncept lokalnog ekonomskog razvoja koji ističe da prosperitet u lokalnim zajednicama ne stvara središnja država, nego privatni poslovni subjekti, što prvenstveno ovisi

od povoljnih poslovnih uvjeta i infrastrukturnih pretpostavki u čijim kreiranjima ključnu ulogu ima lokalna vlast. Kao glavni elementi povoljnog poslovnog ambijenta smatraju se:

- uspostavljanje partnerstva između javnog i privatnog sektora,
- pojednostavljenje propisa za registriranje, poslovanje i razvoj poslovnih subjekata,
- unaprjeđenje programa podrške poslovanju,
- unaprjeđenje lokalne infrastrukture (ceste, vodoopskrba, plinifikacija) i
- edukacija aktera u lokalnom ekonomskom razvoju

Uzimajući elemente iz prakse, koji su sastavni dio procesa lokalnog ekonomskog razvoja, iskristalizirale su se i njegove definicije. Tako Agencija Ujedinjenih naroda UN-HABITAT³ određuje lokalni ekonomski razvoj kao proces u kojem sudjeluju predstavnici svih sektora na lokalnoj razini kako bi zajedničkim snagama što više unaprijedili gospodarstvo i stvorili čvrstu i održivu ekonomiju. To je proces koji ima cilj privući kapitalne investicije i ostvariti kvalitetna radna mjesta tako što potiče javni, privatni i civilni sektor da uspostave odnose uzajamnog partnerstva i kroz suradnju pronađu rješenja za zajedničke ekonomske izazove. Krajnji rezultat se ogleda u poboljšanju kvalitete života svih ljudi koji žive u toj lokalnoj zajednici, ali i njenom okruženju.

Svjetska banka se deklarira kao institucija koja sa svojim partnerima pruža potporu zemljama čije je vodstvo spremno angažirati se za razvoj. Potpora se temelji na konceptu da su ekonomska vitalnost, socijalna jednakost, kvaliteta okoliša i održivo lokalno financiranje integralni elementi za održivi razvoj zajednice. Kako bi lokalnim zajednicama u tranzicijskim zemljama i zemljama u razvoju pomogla formulirati i implementirati strategije lokalnog razvoja, Svjetska banka razmjenjuje znanja i dobre prakse između lokalnih zajednica. U tom kontekstu, ova institucija definira lokalni ekonomski razvoj kao proces putem kojega lokalna vlast radi zajedno s partnerima iz javnosti, poslovnog i nevladinog sektora sa ciljem stvaranja boljih uvjeta za ekonomski rast i stvaranje radnih mjesta. „Putem ovoga procesa oni uspostavljaju i održavaju dinamičnu poduzetničku kulturu i stvaraju novu zajednicu i poslovno blagostanje u cilju poboljšanja kvalitete života za sve u zajednici“ (Svjetska banka, 2001: 3).

S lokalnog aspekta, krajnji cilj ovoga procesa je održivi razvoj koji uključuje komponente:

- a) ekonomskog razvoja (nova radna mjesta, očuvanje postojećih radnih mjesta i poslova, povećanje gospodarske konkurentnosti lokalne zajednice, unaprjeđenje poslovne infrastrukture, povećanje poslovnih aktivnosti, porast dohotka),
- b) socijalnog razvoja (unaprjeđenje socijalnog okruženja, smanjenje kriminala, pojačan društveni angažman građana, smanjenje siromaštva, zadovoljenje osnovnih ljudskih potreba, uzajamna odgovornost),
- c) političkog razvoja (efikasnija i odgovornija lokalna vlast, politički konsenzus oko ključnih pitanja)
- d) ekološki razvoj,
- e) kulturni razvoj.

U svim definicijama sadržano je poimanje lokalnog ekonomskog razvoja kao kontinuiranog i planiranog procesa u kojem zajedno sa lokalnom vlašću sudjeluju i drugi akteri sa ciljem stvaranja povoljnijih uvjeta za ekonomski rast i razvoj te poboljšanje kvalitete života stanovništva u lokalnim zajednicama koji uključuje i čitav niz aktivnosti koji su indirektno vezani uz ekonomski sektor (ekologija, kultura, socijalni sektor).

³ UN-HABITAT je Agencija Ujedinjenih Naroda za ljudska naselja. Osnovana je 1978. godine.

Faze lokalnog ekonomskog razvoja

Kao strateški pristup lokalni ekonomski razvoj počinje se koncipirati u vremenu kada lokalne vlasti prepoznaju da kapital i biznisi postaju sve mobilniji i da se kreću između lokacija privlačeni njihovim komparativnim prednostima. Od konca šezdesetih do osamdesetih godina XX. stoljeća kao glavni instrumenti za privlačenje biznisa i kapitala u lokalne sredine korišteno je ulaganje u grubu infrastrukturu, porezno rasterećenje, financijske olakšice te ponuda jeftine radne snage u tim područjima koje je inače karakterizirala nedovoljna ekonomska razvijenost.

Koncept lokalnog ekonomskog razvoja 1980-tih godina se proširuje. Kreiraju se strategije usmjerene na očuvanje i rast postojećih poslovnih djelatnosti i privlačenje ulaganja u specifične sektore koje se temelje na izravnim financijskim dotacijama pojedinim sektorima odnosno poslovnim subjektima, potporama za pokretanje biznisa, savjetima i obukama za mala i srednja poduzeća. Javljuju se i poslovni inkubatori čije osnivanje i funkcioniranje potiču lokalne vlasti. U ovom razdoblju lokalne vlasti počinju posvećivati veći interes funkcionalnijem prostornom planiranju kako bi se smanjivale razdaljine između zaposlenika, kao stanovnika lokalne zajednice, i njihovih radnih mjesta, a time i smanjili troškovi putovanja.

Kasnih 1990-tih lokalni ekonomski razvoj postaje jedna od rastućih primijenjenih ekonomskih disciplina. Kroz prvo desetljeće XXI. stoljeća oblikuje se postulat da izgradnja jake, uspješne i održive lokalne ekonomije ovisi od sposobnosti lokalne zajednice i lokalne vlasti da se prilagodi dinamičnoj tržišnoj ekonomiji kako na lokalnoj i nacionalnoj tako i na međunarodnoj razini. Lokalne vlasti počinju razvijati i sprovoditi strategije lokalnog ekonomskog razvoja koje se fokusiraju na komparativne prednosti lokalne zajednice, na postojeća ili potencijalna tržišta, na analizu vlastitih snaga, slabosti, mogućnosti i prijetnje u definiranju ključnih ograničenja i prednosti. Potiče se uspostava javno-privatnih partnerstva i šira društvena suradnja u procesu kreiranja strategija lokalnog ekonomskog razvoja. Sve više se usmjerava na razvoj ljudskih potencijala i u javnom i u poslovnom sektoru.

Tablica broj 1: Faze lokalnog ekonomskog razvoja⁴

Razdoblje i obilježja	
1960-tih do 1980-ih	Instrumenti
<ul style="list-style-type: none">- privlačenje mobilnih industrijskih investicija u područja koja su bilježila ispodprosječne razvojne rezultate,- privlačenje izravnih stranih investicija- investicije u tešku infrastrukturu	<ul style="list-style-type: none">- subvencioniranje ulaganja u tešku infrastrukturu,- zapošljavanje jeftine radne snage- značajna nepovratna sredstva,- oslobađanje od poreza,- subvencioniranje kredita za proizvodne kapacitete,
1980-ih do 1990-ih	Instrumenti
<ul style="list-style-type: none">- zadržavanje i povećavanje postojećih lokalnih poslovnih grana,- privlačenje investicija usmjerenih prema konkretnim	<ul style="list-style-type: none">- izravna plaćanja pojedinim poduzećima odnosno sektorima,- poslovni inkubatori,

⁴ Prema: *Lokalni ekonomski razvoj*, Svjetska banka, Odjel za urbani razvoj, Washington DC, 2001

sektorima ili iz određenih geografskih područja.	<ul style="list-style-type: none"> - savjeti i obuka za mala i srednja poduzeća, - tehnička potpora, - potpora za pokretanje biznisa, - investicije u tešku i laku infrastrukturu.
Moderni lokalni ekonomski razvoj: kasne 1990-te i dalje	<i>Lokalne zajednice potiču</i>
<ul style="list-style-type: none"> - izgradnja povoljnog poslovnog okružja, - razvoj kadrova, - javno-privatna partnerstva, - ciljano privlačenje investicija, - izgradnja konkurentskih prednosti lokalnih područja. 	<ul style="list-style-type: none"> - povoljnu investicijsku klimu, - umrežavanje i suradnju među svim sudionicima lokalnog ekonomskog razvoja, - obrazovanje i treninge radne snage-razvoj ljudskih potencijala, - veću kvalitetu života lokalnog stanovništva.

Vršiti *moderni lokalni ekonomski razvoj* prema dokumentu Governance Accountability Project (2010) znači stvarati povoljno poslovno okružje a ne upravljati i kontrolirati pojedine poslovne subjekte odnosno poduzetnike. Kroz planiranje lokalnog ekonomskog razvoja nastoji se utjecati na oblikovanje budućnosti lokalne zajednice kao samoodržive u ekonomskoj i društvenoj dimenziji, te je to *proaktivan* proces. Nadalje, to je *participativan* proces u koji je uključen vrlo velik broj lokalnih aktera, od lokalne vlasti, poduzetnika, nevladinog sektora, interesnih skupina i istaknutih pojedinaca. Proaktivno i kroz široku društvenu participaciju moguće je, uzimajući u obzir da su lokalni resursi oskudni i manji od potreba zajednice, odrediti prioritete i usredotočiti se na kritična područja, definirati zajedničke ciljeve i odrediti željeni pravac kretanja zajednice.

Mameledžija i Hadžiosmanović ističu da je planiranje u suradnji sa zajednicom sistemski način da se izgradi društvo na osnovama širokog konsenzusa i zajedničke vizije o boljoj ekonomskoj budućnosti. „To je kreativan proces utvrđivanja ključnih oblasti i usaglašavanja oko najvažnijih ciljeva i projekata. Kroz akciono planiranje, lideri lokalne zajednice, javni sektor i predstavnici lokalne samouprave zajedno planiraju kako da unaprijede lokalnu ekonomiju i poslovnu klimu u svojoj zajednici“ (Mameledžija i Hadžiosmanović, 2012: 35).

Lokalni ekonomski razvoj više se ne odnosi samo na ekonomiju i čisto ekonomske projekte, već i na čitav niz aktivnosti koji se dotiču socijalnih i okolišnih pitanja u cilju unaprjeđenja kvalitete života građana u lokalnoj zajednici kroz zajednički rad i građansku participaciju. (Žunić, 2013: 117).

Strateško planiranje lokalnog ekonomskog razvoja

Kao što je izneseno, temeljna obilježja u suvremenom procesu lokalnog ekonomskog razvoja su a) uspješna koordinacija svih sudionika, b) strateško planiranje i provođenje lokalnog ekonomskog razvoja i c) specifični instrumenti odnosno mjere poticanja gospodarstva na lokalnom nivou.

Jedinice lokalne samouprave su temeljna razina na kojoj se događa, planira i upravlja lokalnim razvojem. Lokalne vlasti su odavno prihvatile da neće moći učinkovito provesti svoje politike ako ih njihovi građani ne razumiju i ne podržavaju. Preduvjet uspješnog upravljanja lokalnim zajednicama je izgradnja uzajamnog povjerenja a uspješna koordinacija svih sudionika u procesu lokalnog ekonomskog razvoja podrazumijeva uključenost na osnovu iskazanog povjerenja svih onih čimbenika zainteresiranih za razvoja lokalne zajednice, od lokalne administracije, privatnog sektora, nevladinih organizacija do samih građana.

Ključna odrednica suvremenog upravljanja lokalnim ekonomskim razvojem jest sam proces njegovog planiranja kako bi se kreirala pozitivna, zajednička vizija budućnosti lokalne zajednice, ali koja će biti otvorena za ažuriranje i promjene. Planiranje i provođenje lokalnog ekonomskog razvoja treba osigurati učinkovitu koordinaciju svih sudionika te, u konačnici, i ostvarenje postavljene vizije. To znači da lokalni ekonomski razvoj uvijek treba početi sa formuliranjem strategije.

Strategijom lokalnog ekonomskog razvoja određuje se željeni smjer razvoja lokalne zajednice i utvrđuju specifične akcije kojima se može postići maksimalni učinak uz relativno niske troškove. Njome se daje širok pogled na lokalno gospodarstvo, razmatraju problemi, mogućnosti i naznačava planski pristup ekonomskom razvoju s povećanjem nivoa zaposlenosti u lokalnoj zajednici. Cilj strategije je poboljšanje ukupnog poslovnog okruženja u lokalnoj zajednici tako što stvara optimalne propisne okvire, financijske, infrastrukturne i kadrovske pretpostavke na temelju koji može doći do pokretanja novih poslovnih ideja, rasta postojećih poslovnih subjekata, otvaranja novih radnih mjesta i povećanja prihoda u lokalnoj zajednici.

Strategija lokalnog ekonomskog razvoja fokusira se na komparativne prednosti lokalne zajednice i sadrži⁵: 1) *viziju*, koja opisuje konsenzus zainteresiranih strana o poželjnoj ekonomskoj budućnosti zajednice, 2) *ciljeve*, koji se temelje na cjelokupnoj viziji i specificiraju poželjne ishode procesa lokalnog ekonomskog planiranja, 3) *svrhe*, koje uspostavljaju standarde izvođenja i ciljne aktivnosti za lokalni razvoj, 4) *programe*, kojima se izlažu pristupi za ostvarivanje ciljeva ekonomskog razvoja, 5) vremenski ograničene i mjerljive *projekte i akcione planove*, kojima se implementiraju konkretne komponente programa i kojima moraju biti dodijeljeni prioritet i uspostavljeni troškovi.

Miovčić naglašava da je strateško planiranje „ključni instrument za upravljanje opštinskim razvojem“ (Miovčić, 2005: 9). Na koncu, strategija lokalnog ekonomskog razvoja predstavlja krunu aktivnosti i rezultat lokalne vlasti opredijeljene za dugoročan održiv razvoj sredine i prosperitet svojih građana.

Politička dimenzija procesa lokalnog ekonomskog razvoja

Ključan element strateškog planiranja lokalnog razvoja je politička potpora svim fazama u tom procesu, počevši od inicijative, odluke lokalnog predstavničkog tijela o započinanju cjelokupnog procesa do usvajanja i provedbe strategije razvoja. Odluka o procesu lokalnog ekonomskog razvoja je u rukama političke institucije- lokalnog predstavničkog tijela. Bez jasnog političkog stava, koji zahtijeva predanost i potporu političkih institucija, može se pretpostaviti da će odnos lokalnih političara prema lokalnom razvoju ovisiti tek od prisutnosti određenih pitanja u programima njihovih stranaka (GTZ, EIZ, 2007:59).

Potrebe ljudi za kvalitetnim životom, radnim mjestima i zadovoljenje njihovih potreba u lokalnoj zajednici trebaju biti osnova za koncipiranje lokalnog ekonomskog razvoja. Brunčić navodi da su interesi građana da sustav, bez obzira na političko ustrojstvo, zadovoljava njihove

⁵ Prema priručniku Svjetske banke, Odjel za urbani razvoj, Washington DC, 2001.

interese i potrebe, pri čemu su politički interesi tek dio ukupnosti njihovih interesa. „Iz toga slijedi da je bez obzira na karakter društvenog i političkog sustava lokalna zajednica dužna osigurati zadovoljenje interesa i potreba svih građana na svome području“ (Brunčić, 1998: 73).

Treba uzeti u obzir da se interesi političkih stranaka oblikuju prema ekonomskih i društveno-socijalnim pitanjima i utječu na lokalne vlasti pri donošenju odluka. U vezi s razvojnim pitanjima potrebna je kohezija između lokalnih političkih struktura jer, kako ističe Žunić, faktor donošenja odluka je vrlo bitan za pozitivan smjer lokalnog ekonomskog razvoja, ali on može biti i faktor usporavanja ili nazadovanja ako je politička struktura nezainteresirana za lokalne razvojne projekte ili ako pak ne posjeduje dovoljno kompetencija za podršku projektima (Žunić, 2013: 116-117).

No, treba naglasiti da niti u jednoj fazi planiranja i provedbe lokalnog ekonomskog razvoja ne smije postojati namjera uplitanja lokalne vlasti u poslovanje poduzetnika i ponašanje tržišnih snaga.

Mjere za poticanje lokalnog ekonomskog razvoja

Ovisno o specifičnostima lokalne zajednice, njezinim komparativnim prednostima, mogućnostima i ograničenjima, mjere koje lokalne vlasti mogu primijeniti u poticanju lokalnog ekonomskog razvoja, kako navode Socholovski i Uzelac (2005) podrazumijevaju osiguranje različitih resursa i niz savjetodavnih mjera. Tu spada održavanje redovitih kontakata s lokalnim poduzetnicima, podizanje razine poduzetničke kulture, poticanje formiranja i potpora radu poduzetničkih udruga, pomoć poduzetnicima u ishođenju suglasnosti i dozvola, izrada i provođenje programa za privlačenje investicija, uređivanje lokacija i prostora za poslovne subjekte, poticanje osnivanja novih poduzeća, podrška malim i srednjim poduzećima i, općenito, osiguravanje da lokalna investicijska klima bude poticajna za poduzetništvo.

Uz navedeno, najčešće mjere lokalne vlasti su ulaganje u *fizičku* i *meku* infrastrukturu. U inkorporiranju strategije razvoja u prostornu i infrastrukturnu dimenziju lokalne zajednice, lokalna vlast ima odlučujuću ulogu u investiranju u fizičku infrastrukturu, što se odnosi na projekte poboljšanja i unaprjeđenja cestovne infrastrukture, elektroopskrbe, vodoopskrbnog i kanalizacijskog sustava, informacijskog i komunikacijskog sustava, okoliša te izgradnju i unaprjeđenje poslovnih zona.

Ulaganja u meku infrastrukturu prvenstveno se odnose na:

- programe za povećanje kvalitete radne snage,
- pružanje savjetodavnih usluga o poslovanju,
- potporu razvoju poduzetničkih organiziranja,
- olakšavanje pristupa novčanim sredstvima i
- poticanje obrazovanja orijentiranog prema poduzetništvu.

Koje će se mjere koristiti, ovisi o razvojnom problemu koji je prisutan u lokalnoj zajednici. Veoma bitna mjera za koju lokalne vlasti imaju odgovornost odnosi se na *uspostavu politike jednakih mogućnosti*. Za razvoj i napredak potrebno je da su u lokalnoj zajednici svima dane jednake prilike za ispunjenje svojih potencijala bez ikakvih ograda vezanih za vjersku i nacionalnu pripadnost, spol, životnu dob ili bilo koji drugi faktor.

Općenito, sve mjere u lokalnom ekonomskom razvoju usmjerene su na održivost lokalne zajednice i blagostanje njezinih građana, a mjere usmjerene prema poduzetnicima i investitorima samo su način da se to blagostanje postigne (Domazet, 2016: 35).

Lokalni ekonomski razvoj u Bosni i Hercegovini

Postsocijalistička tranzicija u Bosni i Hercegovini obilježena je propašću velikih industrijskih privrednih subjekata u državnom vlasništvu. Pod utjecajem međunarodne zajednice u razdoblju nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma dolazi do donošenja novih zakonskih regulativa kako bi se stimuliralo malo i srednje poduzetništvo radi apsorpiranja nezaposlenosti i generiranja gospodarskog rasta. Kroz programe i projekte međunarodne zajednice u vidu grantova, povoljnih kreditnih linija, obuke i raznih oblika tehničke pomoći podupirao se mali biznis.

Promoviranje modernog koncepta lokalnog ekonomskog razvoja u Bosni i Hercegovini Europska Unija počinje 2001. godine kada za lokalne razine vlasti organizira niz obuka na kojima se obrađuje koncept lokalnog ekonomskog razvoja koji se predstavlja kao „proces kojega razvijaju lokalne vlasti skupa sa svojim partnerima, drugim državnim i javnim organizacijama, poslovnim poduzećima i nevladinim sektorom u cilju stvaranja boljeg poslovnog okruženja; tj. lokalne vlasti stvaraju uvjete za ekonomski razvoj i otvaranje novih radnih mjesta, pri čemu bi vodeću ulogu imao privatni sektor, a što bi trebalo biti od koristi svim lokalnim zajednicama“ (CARE International, 5).

Među prvim programima kojima se lokalni ekonomski razvoj stavlja u fokus interesa lokalnih vlasti je program Europske Unije Quick Impact Facility pokrenut 2001. godine.

Stupanjem na snagu novih zakona o lokalnoj samoupravi 2004. godine u Federaciji BiH i 2006. godine u Republici Srpskoj, općine, kao jedinice lokalne samouprave, dobile su nadležnost za gospodarski razvoj i zapošljavanje. U članku 8. Zakona o načelima lokalne samouprave Federacije BiH (Službene novine Federacije BiH, broj 49/06) i članku 12. Zakona o lokalnoj samoupravi Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 101/04, 42/05, 118/05 i 98/13) utvrđene su ovlasti i odgovornost jedinica lokalne samouprave u oba bosanskohercegovačka entiteta za donošenje programa i planova razvoja.

Okvir za planiranje lokalnog ekonomskog razvoja 2008. godine dao je Federalni zavod za programiranje razvoja koji je, promovirajući koncept razvoja „odozdo“ pripremio i objavio Osnove za izradu strategija lokalnog ekonomskog razvoja. Osnove su urađene prema konceptu OECD⁶-a koji daje naglasak na općem, dugoročnom strukturalnom i kvalitativnom lokalnom razvoju sposobnom da generira nove aktivnosti uz naglašenu ekonomsku i socijalnu dinamiku. Zbog raznolikosti ekonomskih i povijesnih uvjeta, ovaj proces se promatra kao visokodiferencirani u koji je uključen čitav niz lokalnih aktera koji kreiraju, razvijaju i implementiraju strategiju lokalnog ekonomskog razvoja. Lokalne vlasti treba da osiguraju fokus na razvojni proces na lokalnom području koje sadrži ekonomske potencijale, ali ovakva razvojna politika treba biti i komplementarna sa razvojnim vrijednostima i strateškim opredjeljenjima koja dolaze sa viših razina vlasti (FZZPR, 2008: 7).

Značajne napore za osposobljavanje lokalnih vlasti za kreiranje i vođenje ekonomskih razvojnih procesa pružili su američka (USAID) i švedska (SIDA) razvojna agencija. U zajedničkom projektu Government Accountability Project – GAP općinama u Bosni i Hercegovini pružili su tehničku i finansijsku pomoć u nizu lokalnih projekata. Također, OSCE je u okviru projekta UGOVOR asistirao kako bi bosanskohercegovačke jedinice lokalne samouprave uspostavile timove za razvojno planiranje i time se osposobile za izradu strategija lokalnog ekonomskog razvoja.

⁶ Organisation for Economic Cooperation and Development, Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj uspostavljena je 1961. godine sa sjedištem u Parizu. Okuplja vlade zemalja posvećenih demokraciji i tržišnom gospodarstvu s ciljem pomoći održivom ekonomskom razvoju, povećanju zaposlenosti, podizanju životnog standarda, održanju finansijske stabilnosti kao i pomoći drugim zemljama u njihovom ekonomskom razvoju.

Koncem 2007. godine Razvojni program Ujedinjenih naroda (UNDP) u suradnji sa Švicarskom agencijom za razvoj i suradnju (SDC) pokrenuo je Projekt integriranog lokalnog razvoja (ILD) sa ciljem izrade Metodologije za planiranje lokalnog razvoja u Bosni i Hercegovini (MiPRO). U izradi Metodologije sudjelovao je velik broj aktera sa svih nivoa vlasti, brojni praktičari iz jedinica lokalne samouprave i nevladinog sektora kao i članovi akademske zajednice. U studenom 2009. godine Savez općina i gradova Federacije BiH i Republike Srpske prihvatila su Metodologiju i njenu primjenu preporučili jedinicama lokalne samouprave. Vlade oba bosanskohercegovačka entiteta također su prihatile Metodologiju i preporučile općinama.

Metodologijom MiPRO postavljen je konceptualni pristup lokalnom ekonomskom razvoju na načelima *održivog razvoja* i *socijalne uključenosti*. Koncept održivog razvoja određen je kao razvoj koji ispunjava potrebe sadašnjice bez kompromitiranja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe kroz sveobuhvatan pristup u rješavanju pitanja u lokalnoj zajednici mjerama ekonomskog razvoja, socijalne zaštite, ublažavanja siromaštva i zaštite okoliša. Ovaj princip treba osigurati razumno iskorištavanje raspoloživih lokalnih resursa uzimajući u obzir prava i potrebe budućih generacija, dok princip socijalne uključenosti treba osigurati da oni koji su suočeni s prijetnjom siromaštva i društvene marginalizacije imaju mogućnosti i resurse potrebne za cjelovito učešće u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu kako bi uživali životni standard koji se smatra uobičajenim u društvu u kojem žive.

Domazet naglašava da lokalne zajednice u Bosni i Hercegovini djeluju u uvjetima konkurencije za privlačenje investitora. A upravo je konkurentnost lokalne zajednice osnova za uspješan lokalni ekonomski razvoj- izgradnja konkurentnosti lokalne zajednice je u srži procesa planiranja lokalnog ekonomskog razvoja. Jedinica lokalne samouprave konkurentne prednosti može stvoriti na dva načina:

1. nižim troškovima investiranja ili operativnog poslovanja na području lokalne zajednice i
2. diferenciranjem usluga koje se nude od strane lokalnih zajednica, kao što je ponuda kvalitetnih lokacija u poduzetničkim zonama (Domazet, 2016: 35).

Odgovornost za lokalni razvoj, koja je jedinicama lokalne samouprave potvrđena kroz okvir entitetskih zakona o lokalnoj samoupravi, i usvajanjem Metodologije za planiranje lokalnog razvoja u Bosni i Hercegovini MiPRO, kojom su utvrđeni standardni i principi za strateško planiranje na lokalnom nivou, jedinice lokalne samouprave dobile su okvir za strateško planiranje lokalnog razvoja i izgradnju svoje konkurentnosti. Izrađena u tom okviru strategija lokalnog razvoja postaje ključni strateško-planski dokument jedinice lokalne samouprave čija realizacija osigurava rast i razvoj lokalne zajednice u ekonomskoj, prostornoj, okolišnoj, socijalnoj i kulturnoj dimenziji.

Planiranje lokalnog ekonomskog razvoja- studija slučaja Općina Orašje

Općina Orašje nalazi se na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine. Površinski obuhvata prostor od 125 m². Prema popisu iz 1991. godine općina je imala 28.200 stanovnika, dok prema popisu iz 2013. taj broj iznosi 21.600 Pad broja stanovnika posljedica je administrativne podjele općine na Općinu Orašje u Federaciji BiH i Općinu Donji Žabar u Republici Srpskoj.

Općina Orašje naslonjena je na rijeku Savu i na njenom području lociran je jedan od frekventnijih graničnih prijelaza između Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske. Veličina općine i broj stanovnika odredila je i veličinu internog tržišta, što je u ovom slučaju limitirajući

faktor u smislu razvojnih mogućnosti. Geografski položaj koji općinu Orašje postavlja kao „vrata Bosne“ i komunikacijska povezanost magistralnim pravcem Orašje-Tuzla-Sarajevo-Ploče sa Bosnom i Hercegovinom te udaljenost od samo 12 km od autoceste Zagreb-Beograd značajnije su komparativne prednosti ovoga područja.

Od prirodnih resursa, Općina Orašje posjeduje poljoprivredno zemljište u površini 8000 hektara koje je pogodno za uzgoj velikog broja kultura.

Proces izrade integrirane strategije lokalnog razvitka, iniciran od strane općinskog načelnika i podržan od strane općinskog vijeća Orašje, započeo je u travnju 2009. godine potpisivanjem Memoranduma o razumijevanju između općine Orašje i UNDP-a, te formiranjem radnih tijela: Općinskog razvojnog tima i Partnerske grupe.

Proces je operativno vodio Općinski razvojni tim, a u samom procesu stvoreni su mehanizmi za snažno građansko učešće, dominantno kroz rad Partnerske grupe – konzultativnog tijela kojeg su činili predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora. Poseban naglasak je stavljen na uključivanje i adekvatno prepoznavanje potreba potencijalno ranjivih kategorija stanovništva. U proces je sveukupno bilo uključeno više od stotinu građana.

U izradi strateškog plana razvitka općine Orašje korištena je standardizirana Metodologija za integrirano planiranje lokalnog razvoja (MiPRO), prihvaćena i preporučena od strane entitetskih vlada te saveza općina i gradova oba entiteta. Metodologija MiPRO je u potpunosti usklađena sa postojećim zakonskim okvirom kojim je definirano planiranje razvoja na lokalnom nivou, gdje je općinska uprava nositelj procesa izrade i implementacije Strategije, uz maksimalno uključivanje i svih drugih aktera života u lokalnoj zajednici. Nadalje, Metodologija MiPRO je u potpunosti usuglašena sa vodećim principima i pristupima strateškom planiranju koje promovira Europska unija.

Strategija je usvojena u svibnju 2011. godine pod nazivom *Integrirana strategija lokalnog razvoja općine Orašje 2011-2020. godina*. Noseći i najvažniji dio Strategije predstavlja njen strateški dio određen kao *strateška platforma* koja obuhvata socio-ekonomsku analizu, strateške fokuse, viziju razvoja i strateške ciljeve razvoja. Strateška platforma Strategije dominantno je djelo Općinskog razvojnog tima. Sektorske planove ekonomskog i društvenog razvoja te plana zaštite i unapređenja okoliša izradile su za tu svrhu formirane sektorske radne grupe koje su činili predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora.

Strategija razvoja predstavlja osnovne smjernice za sveukupni razvoj općine Orašje, a obuhvaća ekonomski, društveni i plan zaštite i unapređenja životne sredine, uz poštivanje prostornog aspekta. Vizija razvoja, te strateški ciljevi Općine definirani su na period od deset godina. Polazeći od toga da postavljanje ciljeva podrazumijeva ne samo odgovor na pitanje «što», već i «kako», te da je odgovor na ovo pitanje od ključnog značaja za kvalitetnu implementaciju Strategije, Općinski razvojni tim je izradio sektorske planove i operativni dio Strategije. Sektorski planovi, operativni ciljevi, programi, projekti i mjere, usmjereni ka poboljšanju kvalitete života u Općini, definirani su na period od 5 godina. Okvirni operativni planovi su izrađeni za naredne tri, a detaljni akcijski planovi za godinu dana.

Među identificiranim problemima i razvojnim pitanjima su: 1) racionalnije korištenje postojećih zemljišnih resursa, 2) minirano zemljište, 3) usitnjenost zemljišnih posjeda, 4) male površine koje se navodnjavaju, 5) zaštita od poplava, 6) bolja povezanost sa tržištem i nastup proizvođača na tržištu, 7) potreba preorijentacije sa proizvodnje žitarica na ratarske kulture, 8) razvoj voćarstva, 9) razvoj stočarstva, 10) puštanje u rad klaonice što bi pokrenulo stočarstvo, 11) organiziran pristup i pomoć u razvoju samoodrživih, tržišno orijentiranih poljoprivrednih

gazdinstava, 12) nabava i instaliranje kapaciteta za skladištenje i čuvanje voća i povrća. SWOT analiza ukazuje na sljedeće:

Snage:

- Radna snaga,
- Raspoloživo građevinsko zemljište u poduzetničkoj zoni „Dusine“,
- Kvalitetno poljoprivredno zemljište,
- Povoljan zemljopisni položaj, popularni naziv „Vrata BiH“,
- Povoljna prometna infrastruktura, (cestovna, riječna), blizina autocesta,
- Prirodni resursi (prirodni pijesak i šljunak).

Slabosti:

- Visoka stopa nezaposlenosti (43,9%),
- Nepostojanje adekvatne stručne potpore lokalnom gospodarstvu i MSP – u,
- Nedovoljan angažman i organiziranost privatnog sektora,
- Nedovoljno dobra suradnja između javnog i privatnog sektora,
- Nedovoljno efikasna javna uprava,
- Nedostatak proizvodno – prerađivačkih djelatnosti,
- Nedostatak menadžment vještina kod poduzetnika,
- Otežan pristup MSP – a novim tehnologijama,
- Nepostojanje tradicije MSP – a i poduzetničkog mentaliteta,
- Neuređenost imovinsko – pravnih poslova (katastar, gruntovnica).

Prilike:

- Privlačenje finansijskih sredstava iz pred pristupnih fondova Europske unije,
- Reforma javne uprave - efikasnost,
- Privlačenje domaćih i stranih investicija,
- Uvođenje novih tehnologija u MSP,
- Razvoj proizvodno – prerađivačkih kapaciteta,
- Udruživanje i stvaranje klastera u srodnim proizvodnjama,
- Ekološka proizvodnja hrane.

Prijetnje:

- Nestabilna ekonomska i politička situacija u Bosni i Hercegovini,
- Odgoda ili blokiranje pregovora s Europskom unijom,
- Nedostatak jedinstvenog tržišnog prostora u Bosni i Hercegovini,
- Nedovoljna regulacija tržišta – prekomjeran uvoz,
- Destimulativna zakonska regulativa.

Socio-ekonomska i SWOT analiza ukazali su na sljedeći strateški fokus razvoja općine Orašje: *korištenje povoljnog zemljopisnog položaja i zemljopisno-infrastrukturno-zemljišnih faktora za poticanje razvoja općine*. Unutar ovog strateškog fokusa lokalna vlast usmjerit će aktivnosti na:

- identificiranje potreba potencijalnih investitora u smislu lokacijskih faktora koji su značajni pri donošenju odluke o investiranju;

- pokretanje i implementiranje aktivnosti teritorijalnog marketinga za razvojne potrebe općine Orašje;
- daljnje unaprijeđenje infrastrukturnih faktora koji će kvalitativno unaprijediti postojeće lokacijske faktore značajne pri donošenju odluka za investiranje;
- ulaganje u razvoj ljudskih resursa na tržištu rada;
- uvezivanje sa drugim kanalima (razvojne agencije, gospodarske komore, agencije za promoviranje investicije, itd.) i suradnja na promociji općine i privlačenju investicija;
- institucionalno jačanje lokalnih kapaciteta za privlačenje investicija i koordiniranje transformiranja lokalnog gospodarstva.

Ova studija slučaja pokazuje da se proces strateškog planiranja razvoja Općine Orašje usmjerio je na viziju koja se fokusira na dva glavna elementa razvoja: poduzetništvo i životni standard građana i kvalitetu življenja na prostoru općine Orašje. Stoga je vizija za općinu Orašje postavljena: *Općina Orašje kao poduzetnički centar Posavine s kvalitetnim životnim standardom za sve građane općine*. Vizija je sveobuhvatna jer sa jedne strane daje značaj gospodarskom razvoju oslonjenom na razvoj poduzetništva, istovremeno dajući istovjetan značaj razvoju društvenog sektora, sadržajima koji utječu na kvalitetu življenja i ravnopravnosti građana pri distribuciji koristi koju će osjetiti pri razvitku lokalne zajednice. Strateški ciljevi koji se ostvarivanjem vizije trebaju postići, u prvom redu mjerama ulaganja u fizičku infrastrukturu, su:

1. Izgrađena poduzetnička infrastruktura za razvoj i podršku malim i srednjim poduzećima, te stvaranje pretpostavki za razvoj poljoprivrede.
2. Razvijena društvena infrastruktura, te promicanje radne, obrazovne i zdravstvene svijesti građana općine Orašje.
3. Razvijena komunalna infrastruktura, te promicanje ekološke svijesti građana općine Orašje.

Da se zaključiti da će najteži dio u provođenju strategije razvoja biti osiguravanje finansijskih sredstava. Općinski proračun može financirati sve namjene, odnosno ne postoje formalna ograničenja njegovom uključenju u financiranje projekata od značaja za lokalni razvoj. Ipak, on ne može biti osnovni izvor financiranja, posebno za veće komunalne i infrastrukturne projekte. Pored općinskog proračuna, sredstva za implementaciju projekata se mogu osigurati i iz drugih izvora financiranja, kao što su proračunska sredstva kantona, entiteta i države, sredstva komunalnih poduzeća, privatni sektor koji je važan izvor financiranja lokalnih projekata, krediti, predpristupni fondovi EU, donatori i dr. izvori financiranja (npr. prodaja imovine i prihodi od privatizacije, koncesije, i dr.).

Zaključak

Lokalni ekonomski razvoj ranije se provodio putem državne politike koja je izravno intervenirala u ekonomiju putem dotacija, poreznih olakšica ili subvencioniranjem industrijskih kapaciteta. Moderni koncept lokalnog ekonomskog razvoja fokusira se na ulogu lokalnih vlasti i *participativne* procese preko kojih se potiču gospodarske aktivnosti u lokalnoj zajednici. Njegova svrha je blagostanje građana i dugoročna održivost lokalne zajednice u ekonomskom, socijalnom, kulturnom i okolišnom pogledu.

U takvom kontekstu, vršiti lokalni ekonomski razvoj ne znači kontrolirati poslovne subjekte, poduzetnike ili utjecati na načela slobodnog tržišta, nego stvarati konkurentnost lokalne sredine

za privlačenje novih i ostanak postojećih poslovnih subjekata kroz širok angažman lokalne vlasti u partnerstvu sa privatnim sektorom i organizacijama civilnog društva.

Analiza modernog koncepta lokalnog ekonomskog razvoja pokazuje da je to participativan i *proaktivan* proces koji naglašava partnerstvo lokalne vlasti i aktera izvan vlasti radi kreiranja zajedničke vizije budućnosti lokalne zajednice. Sudjelovanje članova zajednice, kao aktera izvan vlasti, u lokalnom ekonomskom razvoju je izuzetno važno. Njihovim uključivanjem u proces osmišljavanja, planiranja i provedbe lokalnog razvoja osigurava se transparentnost i podrška razvojnoj politici te preuzima odgovornost u zajedničkoj viziji budućnosti zajednice.

Rezultat istraživanja mogućnosti primjene modernog koncepta lokalnog ekonomskog razvoja u Bosni i Hercegovini u okolnostima njezine postsocijalističke tranzicije upućuje na zaključak da bosanskohercegovačke jedinice lokalne samouprave posjeduju zakonska ovlaštenja, odgovornost i institucionalni okvir za strateško planiranje i provedbu koncepta modernog lokalnog ekonomskog razvoja. Zahvaljujući angažmanu Razvojnog programa Ujedinjenih naroda (UNDP) lokalnim vlastima je na raspolaganju Metodologija za integrirano planiranje lokalnog razvoja (MiPRO) u kojoj je objedinjen konceptualni pristup planiranju lokalnog ekonomskog razvoja u Bosni i Hercegovini usuglašen sa načelima *održivog razvoja* i *socijalne uključenosti*.

Studija slučaja planiranja lokalnog ekonomskog razvoja u općini Orašje pokazuje da su kombinacija ljudskih resursa, zemljopisno-infrastrukturno-zemljišnih faktora, povoljnog poslovnog okružja, proaktivne i poslovno orijentirane općinske administracije koja se uvezuje sa postojećim institucijama u promoviranju komparativnih prednosti jedinice lokalne samouprave identificirane pretpostavke za privlačenje investicija u lokalnu sredinu. Strateški pristup lokalnom razvoju zahtijeva adekvatno institucionalno jačanje kapaciteta lokalne zajednice koji će omogućiti da se kroz promoviranje resursa i privlačenje investicija upravlja transformacijom lokalne sredine u ekonomski, socijalno i okolišno dugoročno održivu zajednicu.

Na koncu, treba naglasiti da se pravo na razvoj tretira se kao treća generacija prava koja sadrži mehanizme jačanja demokracije i njezinih načela. Uz prava zaštite (civilna i politička prava) kao prava prve generacije koja brane miješanje države u osobni život pojedinca, te uz društvena, ekonomska i kulturna prava kao prava druge generacije kojima se naglašava sloboda i od države traže da osigura minimum uvjeta, pravo na razvoj, kao treća generacija prava, izuzetno je bitno u tranzicijskim zemljama. U transformaciji Bosne i Hercegovine u zemlju razvijene demokracije i gospodarstva lokalni ekonomski razvoj stoga može imati značajnu ulogu.

Literatura

1. Brunčić, Davor (1998): *Elementi osposobljenosti jedinica lokalne samouprave za upravljanje razvojem*, u Zbornik radova *Primjena Europske povelje o lokalnoj samoupravi u Republici Hrvatskoj*, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, Osijek, str. 70-82.
2. CARE International: *Instrumenti lokalnog razvoja*, Projekt Europske unije Quick Impact Facility.
3. Domazet, Anto (2016): *Lokalni ekonomski razvoj i SDP BiH*, Forum lijeve inicijative, Sarajevo
4. Federalni zavod za programiranje razvoja (2008): *Osnove za izradu strategija lokalnog ekonomskog razvoja u Federaciji Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.
5. Governance Accountability Project GAP (2010): *Planiranje zajednice*
6. GTZ (Deutsche Gesellschaft fuer Technische Zusammenarbeit) i EIZ (Ekonomski institut Zagreb) (2007): *Vodič za izradu strateških razvojnih programa na lokalnoj razini*.
7. Integrirana strategija lokalnog razvoja Općine Orašje 2011-2020.
8. Mameledžija, Ismeta i Hadžiosmanović, Ismar (2012): *Konkurentnost lokalne zajednice kroz razvoj privrede i e-uprave*, Dobra knjiga, Sarajevo.
9. Miović, Zdravko (2005): *Kako da planiramo lokalni razvoj*, EDA, Banja Luka.
10. SDC i UNDP (2009): *Metodologija za integrirano planiranje lokalnog razvoja-MiPRO*, Sarajevo.
11. Socholovschi, Anka i Uzelac, Saša (2005): *Local economic development strategies*, Americas Development Foundation.
12. Svjetska banka (2001): *Lokalni ekonomski razvoj, priručnik*, Odjel za urbani razvoj, Washington DC.
13. www.unhabitat.org
14. Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, broj 101/04, 42/05, 118/05, 98/13.
15. Zakon o načelima lokalne samouprave u FBiH, Službene novine Federacije BiH, broj 49/06.
16. Žunić, Sabina (2013): *Evropska politika lokalne samouprave i Bosna i Hercegovina*, Sabina Žunić, Sarajevo.

NAČELO FORMALNOG LEGALITETA KOD IZVRŠENJA NA IZVRŠENIKOVIM RAČUNIMA KOD BANKE

Sažetak

U radu se razmatra načelo formalnog legaliteta. Analizira se prvenstveno u kojoj mjeri su postojeće izmjene pozitivnog zakonodavstva kod izvršenja na izvršenikovim računima kod banke uticale na ovo načelo, odnosno, kako izmjene zakona te postojeća zakonska rješenja povećavaju ulogu ovog načela, kako sa stanovišta državnih organa, tako i sa procesne pozicije glavnih procesnih subjekata – tražioca izvršenja i izvršenika. Obuhvaćen je ukratko i sadržaj ostalih osnovnih načela izvršnog postupka: **načelo dispozicije i oficijelnosti**, načelo hitnosti i načelo vremenskog prioriteta. Iako postojeći Zakon o izvršnom postupku teži jačoj i efikasnijoj zaštiti interesa tražioca izvršenja, evidentna je intencija zakonodavca da se novim zakonskim rešenjima pokuša zaštititi interes države, a što se prvenstveno ogleda kroz uvođenje određenih ograničenja kod izvršenja na transakcijskim računima izvršenika.

Ključne riječi: Zakon o izvršnom postupku, načelo formalnog legaliteta, načela dispozicije i oficijelnosti, načelo obostranog saslušanja stranaka, načela pismenosti, posrednosti i nejavnog postupanja, načelo formalnog legaliteta, načelo hitnosti, i načelo vremenskog prioriteta, procesni položaj stranaka u izvršnom postupku.

Mr. Draženko Lugonja

THE PRINCIPLE OF FORMAL LEGALITY AT ENFORCEMENT OF CLAIM ON BANK ACCOUNTS

Abstract

The review of basic principles contained in Law on enforcement procedure in BiH. This work deals with difference in comparison with earlier legislative for Principle of Formal legality. The major change is based on article 166 of Law on enforcement procedure: "The bank shall be ordered by a decision on enforcement to transfer the funds maintained in a transaction account of the judgement debtor for the monetary amount under the enforcement to the transaction account of the judgement creditor. With respect to claims for which collection through a direct transfer account kept with a bank has not been ordered, the bank shall be ordered to pay such amount to the judgement creditor in cash".

Key words: Law on enforcement procedure, principles of enforcement procedure, principle of formal legality, principle of social proceedings, principle of disposition and official proceeding, principle of urgency, principle of time priority, position of the parties in enforcement procedure.

1. Uvodne napomene

Zakonsko regulisanje postupka izvršenja, posmatrajući od momenta donošenja važećeg zakona o izvršnom postupku, predmet je stalnih analiza. Zbog toga se slobodno može zaključiti da postoji izražena dinamična zakonodavna aktivnost u materiji postupka izvršenja. Razlozi stalnih zakonskih izmjena pravdaju se time da važeća zakonska rešenja nisu dovoljno efikasna te da su zastarjela. Često se ističe da u izvršnom postupku postoje određene komplikovane

forme koje obezvrjeđuju ovaj oblik pravne zaštite. Mnoge izmjene uticale su na osnovna načela ovog sudskog postupka. U ovom radu će se najviše razmtrati uticaj zakonskih izmjena u odnosu na princip formalnog legaliteta kod izvršenja na izvršenikovim bankarskim računima.

2. O načelima u izvršnom procesnom pravu

Opšta i osnovna načela izvršnog postupka uglavnom odgovaraju opštim načelima parničnog postupka. Kako su ciljevi parničnog i izvršnog prava različiti tako postoje i određene razlike između načela parničnog i izvršnog postupka.

U Zakonu o izvršnom postupku¹ načelo formalnog legaliteta zauzima centralno mjesto izvršnog postupka. U ostala načela izvršnog postupka spadaju načelo dispozicije i oficijelnosti, zatim načelo hitnosti, načelo vremenskog redoljeda, zaštite ličnosti izvršenika, načelo zaštite tražioca izvršenja, načelo kontradiktornosti, raspravno i istražno načelo, načelo usmenosti i pismenosti, načelo javnosti, načelo savjesnog korišćenja procesnih ovlašćenja itd. Međutim, prije analize tog centralnog načela izvršnog procesnog prava neophodno je ukratko osvrnuti se i na ostala načela koja su karakteristična za ovu vrstu procesnog prava. To se prvenstveno odnosi na načelo dispozicije i oficijelnosti, zatim načelo hitnosti, načelo vremenskog redoljeda, zaštite ličnosti izvršenika itd.

Načelo dispozicije i načelo oficijelnosti postoje i u parničnom postupku, stin što je načelo dispozicije dominantno kod parničnog postupka. Kao što se parničnom postupku postupak pokreće po osnovu tužbe, tako se i izvršni postupak pokreće po osnovu prijedloga za izvršenje. Ipak u izvršnom procesnom pravu postoje i određeni postupci koji se pokreću po službenoj dužnosti, a što se prvenstveno odnosi na postupak radi naplate novčanih kazni koje je sud po službenoj dužnosti izrekao strankama ili učesnicima u postupku.

Načelo hitnosti je uz načelo formalnog legaliteta jedno od najbitnijih načela izvršnog procesnog prava. Hitnost postupanja u izvršnom postupku je propisana u mnogim odredbama ovog zakona koje karakterišu kratki rokovi za preduzimanje procesnih radnji. Tako je sud u pravilu dužan da o prijedlogu za izvršenje odluči u roku od osam dana. Stranke mogu izjaviti prigovor u roku od osam dana od dana prijema rješenja o izvršenju. Nakon toga sud dostavlja prigovor drugoj strani na odgovor. Odgovor na prigovor može se podnijeti u roku od tri dana od dana dostavljanja prigovora. Sud o prigovoru odlučuje u roku od 15 dana počev od dana kada su ispunjeni uslovi za odlučivanje po izjavljenom prigovoru.

Načelo vremenskog redosljeda se može posmatrati u sklopu prethodno navedenog principa hitnosti. Naime, ovo načelo se odnosi na to da je sud dužan predmete uzimati u rad redom kako ih je primio, osim ako priroda potraživanja ili posebne okolnosti zahtjevaju da se postupi drugačije. Osim toga, ovo načelo dolazi do izražaja kada više tražilaca izvršenja pokuša da ostvari svoje pravo na istim transakcijskim izvršenikovim računima. Tako je zakonom jasno propisano da banka naplatu obavlja redom, prema vremenu dostave rješenja o izvršenju.

¹ Zakon o izvršnom postupku pred Sudom Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 18/03 u daljem tekstu ZIP BiH); Zakon o izvršnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 59/03, 85/03, 64/05, 118/07, 29/10, 57/12, 67/13, 98/14 i 66/18 – u daljem tekstu ZIP RS); Zakon o izvršnom postupku Federacije BiH („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 32/03, 52/03, 33/06, 39/06, 39/09 i 35/12 – u daljem tekstu ZIP FBiH) Zakon o izvršnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 39/13 i 47/17 – u daljem tekstu ZIP BD BiH)

Načelo zaštite ličnosti izvršenika je jedno od načela koje je karakteristično samo ovu vrstu procesnog prava. Nekada se ovo načelo (u sličnom obliku) nazivalo i načelo socijalnog postupanja. Osnovna karakteristika ovog načela odnosi se na to da se izvršenje sprovede uz što manju upotrebu prinude prema izvršenikovoj imovini, vodeći računa o izvršenikovom dostojanstvu i njegovoj ličnosti. To se odnosi na određeno ograničenje sprovođenja izvršenja, prije svega, na predmetima koja su neophodni izvršeniku i članovima njegove porodice za zadovoljenje svakodnevnih potreba.

3. O principu formalnog legaliteta

Centralnu i dominantnu ulogu ovog procesnog prava ima formalni legalitet. Pojednostavljeno rečeno ovo afirmisano načelo formalnog legaliteta podrazumjeva da je sud u izvršnom postupku vezan sadržajem izvršne isprave. Iz tog principa jasno proizilazi nemogućnost da se u izvršnom postupku na bilo koji način izvršna isprava (kao što je na primjer sudska odluka, donesena u parničnom ili nekom drugom postupku) preispituje, mijenja ili ukida u cjelini ili djelimično.

Ovo načelo je teorijski besprekorno, a svaki oblik ograničenja bi trebalo dozvoliti samo u izuzetnim slučajevima. Ovo načelo, kao najvažnije načlo izvršnog procesnog prava, štiti zakonitost i pravni poredak. Osnovni cilj svakog izvršnog sudije je da sprovede ono što se nalazi u izvršnoj ispravi u interesu tražioca izvršenja, ali i izvršenika i eventualno drugih učesnika u postupku. Osnovno pravilo zasniva se na stavu da se postojanje određenog potraživanja i legitimacija izvršnih stranaka može dokazivati samo kvalifikovanim ispravama na osnovu kojih se može odrediti izvršenje, a to su izvršne ili vjerodostojne isprave.

Dakle, potraživanje tražioca izvršenja mora biti utvrđeno određenom kvalifikovanom ispravom, koje su po pravilu proistekle iz nekog ranije sprovedenog postupka. Osnovna dva elementa ovog principa se odnose na određeno potraživanje iz izvršne isprave, te legitimacija stranaka.

Oba elementa se zasnivaju na istoj ideji, a to je pravilo prema kojem se i postojanje potraživanja tražioca izvršenja i legitimacija stranaka (aktivna i pasivna), mogu dokazivati samo izvršnom ispravom. Možemo slobodno reći da je to osnovna procesna pretpostavka za dopustivost prinudnog izvršenja.

Kada se govori o načelu strogo legaliteta uglavnom se to odnosi na postupak izvršenja koji je pokrenut po osnovu izvršne isprave. Ovo iz razloga jer je za razliku od izvršnih isprava kod vjerodostojnih isprava stepen vjerovatnoće postojanja potraživanja tražioca izvršenja znatno manji. Stoga postoje i različita procesna pravila kod sprovođenja izvršenja po osnovu izvršne ili vjerodostojne isprave naročito po pitanju pravnih lijekova koji se izjavljuju na rješenje o izvršenju, kao i o samim posljedicama izjavljivanja pravnih lijekova. Međutim, ovo načelo se primjenjuje i kod prijedloga za izvršenje po osnovu vjerodostojnih isprava ako su zakonom ispunjene sve procesne pretpostavke.

Da bi sud mogao postupiti po prijedlogu za izvršenje zasnovanom na izvršnoj ispravi, neopodhono je ispitati podobnost te isprave. Izvršna isprava je podobna za izvršenje ako su u njoj tražilac izvršenja (povjerilac), izvršenik (dužnik), kao i predmet, obim i vrsta obaveze itd. Kada je u pitanju sudska odluka kao izvršna isprava, neophodno je da je ista pravosnažna i izvršna, odnosno, da se više ne može pobijati redovnim pravnim ljkovima, te da je proteklo

vrijeme koje je određeno za dobrovoljno ispunjenje obaveze (tzv. paricioni rok). Nakon ispunjavanja ovih kriterijuma pristupa se izvršenju.

Kod određenih vrsta izvršenja neopodhodno je u prijedlogu za izvršenje navesti i posebne elemente, kao što je to kod izvršenja na izvršenikovim računima kod banke, gdje tražilac izvršenja mora u prijedlogu navesti račune izvršenika i tražioca izvršenja. Samo izuzetno se izvršenje može odrediti i protiv lica koja u izvršnoj ispravi nisu označeni kao dužnici, ako povjerilac određenom javnom ili po zakonu ovjerenom privatnom ispravom dokaže da je potraživanje preneseno ili na drugi način prešlo na tu osobu. ”Prema načelu strogog formalnog legaliteta u postupku izvršenja potraživanje čije se izvršenje traži, u njegovom subjektivnom, objektivnom i vremenskom određenju, smije se dokazivati samo izvršnom ispravom, a u pogledu njegovih elemenata, još i javnom ili po zakonu ovjerenom ispravom. Stoga je postojanje izvršne isprave određenog sadržaja nužna pretpostavka za dopustivost izvršenja. Izvršna isprava koja nema zakonom utvrđeni sadržaj nije podobna za izvršenje”². Nedostatak bilo kojeg od zakonom predviđenih elemenata vodi nepodobnosti izvršne isprave za određivanje i sprovođenje izvršenja. Drugim riječima, sud bi primjenom odredbi čl. 336. Zakona o parničnom postupku, a u vezi sa čl. 21. Zakona o izvršnom postupku (čl. 109. ranijeg ZPP-a, a u vezi sa čl. 14. ZIP-a iz 1978. godine), trebao odbaciti prijedlog za izvršenje ako izvršna isprava ne sadrži sve bitne elemente koji čine ispravu podobnom za izvršenje, a sve ukoliko tražilac izvršenja u određenom roku po zaključku suda ne otkloni određene nedostatke.

Aktivna i pasivna legitimacija u izvršnom postupku izvodi se iz izvršne isprave, bez obzira na procesni naziv stranke, odnosno učesnika u postupku u kome je izvršna isprava nastala, i to mogu biti tužilac, tuženi, predlagač, protivnik predlagača, učesnik ili neki drugi procesni subjekti.

3.1. Izuzeci kod primjene formalnog legaliteta

Osnovna karakteristika stogog legaliteta kod izvršenja po osnovu izvršne isprave, odnosi se na to da se izvršenje može odrediti samo po prijedlogu ovlašćenog lica (odnosno, lica označenog u izvršnoj ispravi kao tužioca), a protiv tuženog iz izvršne isprave. Ipak, može se dogoditi da postoji određena disharmonija između faktičkog i pravnog stanja, pa da se izvršna isprava odnosi na jedno lice a da stvarno ovlašćenje ima drugo lice. U ovom dijelu rada ćemo govoriti samo o mogućnostima prelaza potraživanja ili obaveza koja su regulisana zakonom³ prije izmjena iz 2018. godine, a do kojih dolazi zbog određenih faktičkih ili pravnih promjena koje nisu postojale u vrijeme donošenja izvršne isprave.

Tako se izvršenje može odrediti i na prijedlog i u korist lica koje u izvršnoj ispravi nije označen kao tražilac izvršenja ako ono javnom ili ovjerenom privatnom ispravom dokaže da je potraživanje na njega preneseno ili da je na njega na drugi način prešlo. Ako se prenos ne može dokazati na taj način, stranke svoja prava, vezana za prenos potraživanja, mogu dokazivati samo u parničnom postupku. Sa druge strane, izvršenje se može odrediti i protiv trećeg lica koje u izvršnoj ispravi nije označeno kao izvršenik ako tražilac izvršenja javnom ili prema zakonu ovjerenom privatnom ispravom dokaže da je to lice na zakonit način preuzelo dug iz izvršne isprave ili je taj dug prema zakonu obavezno da izmiri. I u ovom slučaju, ukoliko se

² S. Triva, M. Dika, *Sudsko izvršno pravo, Opći dio*, Zagreb, 1984, 140

³ Član 30 Zakona o izvršnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, broj 59/03, 85/03, 64/05, 118/07, 29/10, 57/12, 67/13 i 98/14 – u daljem tekstu ZIP RS) i Zakona o izvršnom postupku Federacije BiH („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 32/03, 52/03, 33/06, 39/06, 39/09 i 35/12 – u daljem tekstu ZIP FBiH)

obaveza tog trećeg lica na ispunjenje duga ospori, stranke to pitanje moraju razriješiti u parničnom postupku.

Do nesklada između pravnog i faktičkog stanja može doći usljed smrti fizičkog lica, bilo da se nalazi na strani tužioca ili tuženog. U toj situaciji dolazi do univerzalne sukcesije, koja se tokom izvršnog postupka mora dokazati pravosnažnim rješenjem o nasljeđivanju iz ostavinskog postupka.

Kada su u pitanju pravna lica, može doći do određenih promjena pravnih i statusnih formi koje se prvenstveno odnose na spajanje, razdvajanje i pripajanje, zatim promjene nastale usljed otvorenog likvidacionog ili stečajnog postupka, kao i usljed posljedica nastalih nakon prestanak pravnog lica. U izvršnom postupku te promjene se moraju dokazati dostavljanjem Aktuelnog izvoda iz registra poslovnih subjekata.

Izuzeci kod primjene ovog načela mogu postojati usljed prenosa potraživanja, odnosno, cesije ili kod preuzimanja duga (tzv. singularne sukcesija), a koje promjene takođe treba dokazati javnom ispravom ili ispravom koja je po zakonu ovjerena (na primjer, ugovor). U svim ovim situacijama tražilac izvršenja je taj koji treba dokazati navedene promjene, odnosno, shodno načelu dispozicije, na njemu je teret dokazivanja.

Jedan od osnovnih problema u ovim slučajevima može postojati kod izvršenja na transakcijskim računima. Transakcijski računi su svi oni računi preko kojih se vrši određeno plaćanje ili na koje se primaju uplate. Pojam transakcijskih računa u ovom radu obuhvata i sve račune koje služe za redovne poslovne i privatne svrhe kao i za evidenciju svih platnih transakcija u svim valutama⁴.

Naime, zakonom je jasno propisano da ukoliko se prenos potraživanja ne može dokazati po osnovu kvalifikovanih isprava, odnosno, ukoliko se obaveza trećeg lica na ispunjenje duga ospori, stranke svoja prava vezana za prenos potraživanja mogu dokazivati samo u parničnom postupku, odnosno, kod osporavanja obaveza trećeg lica, stranke prije izvršenja to pitanje moraju razriješiti u parničnom postupku.

Međutim, kada se radi o izvršenju na transakcijskim računima to rješenje mora sadržavati brojeve transakcijskih računa te nalog banci da se iznos zapljenjenih sredstava prenese na račun tražioca izvršenja (ili u ovom slučaju nekog drugog lica koje je to svoje pravo dokazalo po osnovu kvalifikovanih isprava). Problem je u tome što sud takvo rješenje odmah po donošenju mora dostaviti banci jer je zakonom izričito predviđeno da se rješenje o izvršenju na novčanom potraživanju dostavlja izvršenikovom dužniku, a rješenje o izvršenju na sredstvima na računu izvršenika dostavlja se i banci⁵. U takvim situacijama može se dogoditi da sud već sprovede izvršenje (prenosom novčanih sredstava na ovlašćeno lice) a da izvršenik tek onda dobije rješenje i prijedlog za izvršenje što može dovesti do određenih dilema kod daljeg postupanja u izvršnom postupku. Ovo naročito može dovesti do posebnih postupaka za naknadu štete ili dokazivanja neosnovnog obogaćenja gdje bi oštećeno lice (odnosno osiromašeno lice u slučaju podnošenja kondikcije) bilo neko treće savjesno lice koje uopšte nije označeno u izvršnoj

⁴ Zakoni o izvršnom postupku koji se primjenjuju u BiH nisu precizno definisali pojam transakcijskog računa, stoga se u ovom radu isti pojam može odnositi i na tekuće ili žiro-račune, kao i na devizne račune. Ovo posebno iz razloga što prilikom sprovođenja izvršenja na svim navedenim računima izvršenika provodi isto pravilo tako što se rješenjem o izvršenju nalaže banci da novčani iznos za koji je određeno izvršenje isplati tražiocu izvršenja uz navođenje računa tražioca izvršenja i izvršenika.

⁵ Član 40 ZIP

ispravi, odnosno koje uopšte nije preuzelo dug iz izvršne isprave niti je prema zakonu obavezno da taj dug ispuni. Takođe, ovakvo zakonsko rješenje predstavlja odstupanje od pravila da u izvršnom postupku o svim spornim činjenicama odlučuje izvršni sud, te naročito od pravila da se izvršenje može odgoditi samo po prijedlogu tražioca izvršenja⁶.

Posebni problemi kod odstupanja od ovog osnovnog principa dolaze do izražaja kod sprovođenja izvršenja na računima kod banke, a naročito nakon posljednjih zakonskih izmjena i određenih odluka najviših instanci.

4 Sudska praksa kod izvršenja na računima izvršenika

Načelo formalnog legaliteta predstavlja jedno od glavnih načela izvršnog postupka. Norme izvršnog procesnog prava su prisilne i obezbeđujuće. Međutim, svako primjenjivanje prisile mora biti zakonom strogo regulisano. Ovo naročito iz razloga što primjena prinude protiv izvršenika tokom izvršnog postupka uvijek zadire u imovinsku sferu dužnika. Suština ovog načela izvršnog procesnog prava sastoji se u tome da sud prilikom provođenja izvršenja ne može ponovno ispitivati da li postoji potraživanje koje je već utvrđeno u određenoj izvršnoj ispravi. Svaki izvršni sud je jednostavno vezan za izvršnu ispravu i on ne može da se upušta u ispitavanje zakonitosti i pravilnosti izvršne isprave jer se tome protivi pravilo o zabrani ponovnog suđenja u istoj stvari.

U sudskoj praksi Bosne i Hercegovine prilikom usvajanja predloženog izvršenja u najvećem broju slučajeva rješenja o izvršenju se donose u kratkim formama gdje se u dispozitivu rješenja samo ukratko navodi da sud dozvoljava ili da sud usvaja predloženo izvršenje. Pri tome treba napomenuti da Zakon o izvršnom postupku dozvoljava da sud na dostavljeni prijedlog za izvršenje samo stavi sudski pečat. Stavljanje pečata na prijedlog za izvršenje predstavlja najjednostavniji način da sud usvoji određeni izvršni prijedlog. Međutim, takvo postupanje od strane suda je opravdano samo u situacijama kada prijedlog za izvršenje ispunjava sve zakonom propisane uslove⁷. Kod izvršenja na transakcijskim računima izvršenika neophodno da se u prijedlogu za izvršenje navedu i dodatni elementi, a koji se kako to propisuje odredba iz člana 166 ZIP odnose na navođenje transakcijskih računa izvršenika (sa kojeg treba izvršiti zapljenu novčanih sredstava) kao i računa tražioca izvršenja (na koji račun je neophodno izvršiti prenos ranije zapljenjenih novčanih sredstava).

Navođenje transakcijskih brojeva računa u prijedlogu za izvršenje predstavlja zakonsku obavezu tražioca izvršenja. Sa druge strane, sud je dužan prilikom usvajanja rješenja takvo rješenje dostaviti i banci kao jedinog nadležnoj organizaciji za sprovođenje tog izvršenja.

Međutim, u pojedinim slučajevima punomoćnici tražilaca izvršenja su navodili i svoje brojeve transakcijskih računa na koje je zahtjevan prenos novčanih sredstava kako u odnosu na cjelokupno potraživanje, tako i na dio potraživanja, (na primjer samo u odnosu na troškove parničnog postupka, ili samo u odnosu na zakonske zatezne kamate na iznos glavnog duga). U velikom broju slučajeva u prijedlogu za izvršenje su samo navedeni brojevi računa na koji je neophodno izvršiti prenos novčanih sredstava, a da uopšte nije navedeno ko je vlasnik tih računa. U takvim situacijama moguće je da račun iz prijedloga za izvršenje zaista pripada tražiocu izvršenja, ali moguće je da taj račun pripada nekom drugom licu (najčešće punomoćniku). Kao što je gore navedeno, odredba iz člana 166 ZIP propisuje da se u rješenju

⁶ Član 60 i 61 ZIP

⁷ To se prvenstveno odnosi na formalne uslove propisanim članom 36 Zakona o izvršnom postupku

o izvršenju na računima kod banke navode brojevi transakcijskih računa tražioca izvršenja i izvršenika. Međutim, da li navedeni brojevi zaista pripadaju strankama iz izvršnog postupka sudovi prilikom ispitivanja prijedloga za izvršenje jednostavno ne mogu jednostavno utvrditi. Naime, sudovi niti imaju tehničke mogućnost provjeraviti da li označeni brojevi računa zaista pripadaju tražiocu izvršenja ili nekom drugom licu, niti im zakon nalaže da prije dostavljanja rješenja banci provedu taj vid istražnih radnji. U takvoj situaciji dalja sudbina izvršnog postupka zavisila je isključivo od izvještaja banaka, odnosno, da li će banke nakon što izvrše zapljenu novčanih sredstava obavijestiti sud da li transakcijski račun iz prijedloga za izvršenje pripada tražiocu izvršenja.

Upravo zbog toga su pojedine banke imale praksu da izvrše zapljenu izvršnikovih novčanih sredstava istovremeno obavještavajući sud da je u prijedlogu za izvršenje umjesto računa tražioca izvršenja naveden račun drugog lica ili jednostavno navodeći da transakcijski račun iz prijedloga za izvršenje ne pripada tražiocu izvršenja. Nakon toga, banke su često od sudova tražile instrukcije za dalje postupanje budući da sve dalje radnje banaka (prenos novca ili eventualno deblokiranje izvršnikovog računa) zavise isključivo od sudskih naloga.

U velikom broju slučajeva su jednostavno punomoćnici tražilaca izvršenja navodili svoje transakcijske račune dostavljajući uz prijedlog za izvršenje i punomoć tražioca izvršenja u kojoj se punomoćniku tražioca izvršenja dozvoljava da naplati dug. Upravo u takvim situacijama izvršenici su ulagali prigovore na dostavljeno rješenje o izvršenju kojim je usvojeno predloženo izvršenje. Takvim prigovorima izvršenici su osporavali zakonitost izvršenja pozivajući se na osnovne ideje principa formalnog legaliteta, odnosno, da sud ne može dozvoliti izvršenje na račun punomoćnika tražioca izvršenja već samo povjeriocu iz izvršne isprave. U takvim slučajevima, a naročito ako još i banke obavijeste prvostepeni sud da račun iz prijedloga za izvršenje ne pripada tražiocu izvršenja, prvostepeni sudovi su prilikom odlučivanja po prigovoru usvajali prigovor izvršenika i ukidali rješenje o izvršenju kojim je prethodno dozvoljeno izvršenje.

Nakon ukidanja svojih rješenja predmet se vraćao u fazu ponovnog ispitivanja prijedloga za izvršenje, stim što su ovaj put, postupajuće sudije nesporno znale da računi iz prijedloga za izvršenje ne pripadaju tražiocu izvršenja. U takvim situacijama sudovi su bili dužni da donesu poseban zaključak kojim bi naložili tražiocu izvršenja da u određenom roku uredi prijedlog za izvršenje budući da je već utvrđeno da ranije dostavljeni prijedlozi nisu odgovarali izvršnoj ispravi.

Na prvi pogled proizilazi jasno i nesumnjivo da su prvostepeni sudovi pravilno i zakonito odlučivali kada su braneći princip formalnog legaliteta sprečavali punomoćnike tražilaca izvršenja da izvrše prenos novčanih sredstava na račun punomoćnika. Međutim, postavlja se pitanje da li je takvo postupanje bilo zaista opravdano.

Prije donošenja konačnog zaključka neophodno je u skladu sa rimskom maksimom “*audiatur et altera pars*” pogledati i najčešće navode druge strane (tačnije punomoćnika tražilaca izvršenja) koji su zahtjevali prenos novca na svoje račune. Punomoćnici tražilaca izvršenja (kada su to bili advokati) isticali su da apsolutno imaju pravo da zahtjevaju i da prime nagradu za izvršeni rad kao i nadoknadu svih troškova koji su nastali u vez sa tim radom.⁸

⁸ Član 31 Zakona o advokaturi Federacije Bosne i Hercegovine propisuje sljedeće: “Advokat ima pravo da zahtjeva i da primi nagradu za izvršeni rad i nadoknadu troškova nastalih u vezi sa radom, u skladu sa odredbama Tarife. Sudovi i drugi organi u odluci o troškovima postupka određivaće naknadu za pruženu pravnu pomoć stranci od strane advokata prema odredbama Tarife koja je važila u momentu pružanja pravne pomoći”.

Punomoćnici su često pozivajući se na relevantne odredbe Zakona o advokaturi isticali da imaju zakonito ovlaštenje za korišćenje klijentovih novčanih sredstava, te da novčana sredstva mogu koristiti samo u skladu sa uputstvima stranke ili uz njeno izričito odobrenje. Na taj način su naglašavali da načelo formalnog legaliteta nije ugroženo jer su oni zakonom ovlašćeni da prime novac stranke, za koji su ostalom zakonom dužni voditi i posebno računovodstvo⁹

Pitanje prenosa novčanih sredstava sa izvršenikovog računa na račun punomoćnika tražioca izvršenja je od donošenja novih, danas važećih Zakona o parničnom i izvršnom postupku iz 2003. godine u Bosni i Hercegovini uvijek bilo predmet različitih tumačenja. Čak i prije donošenja pomenutih zakona postojala je potreba za donošenje jasnog stava od strane najviše sudske instance. Vezano za konkretan problem Vrhovni sud Republike Srpske o ovom pitanju tokom 2002. godine, dakle prije donošenja dana važećih Zakona o parničnom i izvršnom postupku, već je zauzeo pravni stav. Taj stav je izražen u odluci Vrhovnog suda broj **GvI-16/02** od 03.01.2003. godine koji je bio pokrenut po osnovu Zahtjeva za zaštitu zakonitosti i isti je glasio : Rješenje o izvršenju mora biti identično izvršnoj ispravi, pa se, shodno tome, ovim rješenjem može odrediti da dužnik svoju obavezu izvrši samo prema povjeriocu označenom u toj ispravi, a ne prema povjeriočevom punomoćniku.

U obrazloženju iste odluke principu formalnog legaliteta je dat najveći mogući značaj jer je jasno rečeno da dužnik može svoju obavezu ispuniti samo povjeriocu koji je označen u izvršnoj ispravi, te da u Zakonu o izvršnom postupku uopšte nije predviđena mogućnost sprovođenja izvršenja prenosom sredstava sa računa dužnika u korist punomoćnika povjerioca.

Prema odredbi tada vežećeg člana 199. stav 1. ZIP, propisano je da se rješenjem o izvršenju na novčanim sredstvima koja se vode na računu dužnika kod organizacije koja obavlja poslove platnog prometa (što se primjenjuje i na banku gdje izvršenik ima otvoren svoj račun), nalaže organizaciji da novčani iznos za koji je određeno izvršenje prenese sa računa dužnika na račun povjerioca. Iz navedene odluke Vrhovnog suda jasno proizilazi da punomoćnik tražioca izvršenja po osnovu generalne punomoći nema pravo potraživati prenos novčanih sredstava na svoj račun. Novi Zakon o izvršnom postupku koji je donesen 2003. godine¹⁰ samo je potvrdio snagu ovog izvršnog načela dajući mu centralnu ulogu u izvršnom procesnom pravu.

Međutim, i pored toga što je stav Vrhovnog suda bio jasan i dalje su postojali pokušaji da se taj stav izmijeni. Tako je nakon donošenja novog Zakona o izvršnom postupku Vrhovni sud Republike Srpske ponovo pozvan da riješi sporno pravno pitanje prenosa novčanih sredstava na račun punomoćnika. U svojoj odluci broj 71 0 I 191886 15 Rev od dana 01.02.2016. godine ponovo je izraženo mišljenje po kojem punomoćnik tražioca izvršenja u

⁹ Član 32 Zakona o advokaturi Federacije BiH glasi: "Novčana sredstva zastupane stranke advokat može koristiti samo u skladu sa uputstvima stranke ili uz njeno izričito odobrenje. Advokati su obavezni voditi posebno računovodstvo za novčana sredstva stranke. Naknadu za pruženu pravnu pomoć, kao i troškove nastale u postupku, advokat može naplatiti iz gotovine koju je zastupana stranka položila kod njega ili iz gotovine koju je za zastupanu stranku primio, u skladu sa opštim aktima Federalne komore.

¹⁰ Zakon o izvršnom postupku („Službeni glasnik RS“, broj 59/03, 85/03, 64/05, 118/07, 29/10, 57/12, 67/13 i 98/14 – u daljem tekstu ZIP RS).

izvršnom postupku nije ovlašten tražiti prenos novčanih sredstava sa izvršenikovog transakcijskog računa na račun punomoćnika. U istoj odluci je zauzet stav da advokat nije ovlašten da na temelju punomoći zahtjevati da se rješenje o izvršenju radi naplate troškova parničnog i izvršnog postupka sprovede sa računa izvršenika na račun punomoćnika tražioca izvršenja. Nesporno je da je takvo tumačenje Vrhovnog suda samo potvrda ranijeg gotovo identičnog stava po tom pravnom pitanju.

Takođe, kao što je već istaknuto, u skoro svim prvostepenim sudovima na području Bosne i Hercegovine postojala je potreba za jasnim regulisanjem te pravne oblasti, te da se po tom pitanju zauzme jasan pravni stav. Međutim, do donošenja izmjena i dopuna zakona o parničnom postupku iz 2003. godine¹¹ niti sam postupak za rješavanja spornog pravnog pitanja kod nas nije bio precizno formalnopravno regulisan. U pravni sistem po kojem bi se procesnim zakonom rješavalo sporno pravno pitanje (u ovom slučaju po osnovu Zakona o parničnom postupku) taj procesni institut je tek kasnije formalnopravno regulisan¹². Procesni institut rješavanja spornog pravnog pitanja kod nas se u velikoj mjeri oslanja na postupak za rešavanje prethodnog spornog pitanja u postupcima koji se vode kod Evrpskog suda pravde u Luksemburgu. Cilj tog instituta je ujednačavanje pravne prakse u sudskim postupcima i jednakog postupanja a sve u cilju primjene člana 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Tu je bitno istaći i Direktivu Komiteta ministara Savjeta Evrope broj R/95/5, glava IV, član 7, po kojoj direktivi bi države članice trebalo da razmotre uvođenje sistema gdje će trećestepeni sud moći direktno da uzme u razmatranje određeni predmet, tako što će mu se proslijediti predmet za rješavanje o nekom prethodnom pravnom pitanju.

Prema važećem Zakonu o parničnom postupku, kada u većem broju predmeta postoji potreba da se zauzme stav prema spornom pravnom pitanju koje je od značaja za odlučivanje o predmetu postupka pred prvostepenim sudovima, prvostepeni sud će, po službenoj dužnosti ili na prijedlog parnične stranke, pokrenuti postupak pred Vrhovnim sudom radi rješavanja spornog pravnog pitanja.¹³ U takvim slučajevima prvostepeni sud koji je inicirao postupak za rješavanje prethodnog spornog pravnog pitanja dužan je da zastane sa parničnim postupkom dok se pred Vrhovnim sudom ne okonča taj spor.

Upravo postupajući po tom institutu Osnovni sud u Banja Luci se tokom 2016. godine obratio Vrhovnom sudu Republike Srpske¹⁴. Pitanje iz zahtjeva glasilo je da li se u izvršnom postupku rješenjem o izvršenju, a na osnovu člana 305. Zakona o parničnom postupku može odrediti da se dosuđeni troškovi parničnog i izvršnog postupka isplate punomoćniku stranke, tj. advokatu, jer ovlaštenja advokata za naplatu istih troškova proizilazi iz punomoći za zastupanje po članu 305. Zakona o parničnom postupku, a koja punomoć nije ovjerena od strane nadležnog organa.

Podnosilac prijedloga je tada smatrao da punomoćnici tražilaca izvršenja (koju je zastupao ranije i u parničnom postupku) mogu bez posebnog ovlašćenja primiti dosuđene troškove i to po osnovu spornog člana 305. Zakona o parničnom postupku. U istom prijedlogu

¹¹ Izmjene i dopune Zakona o parničnom postupku Republike Srpske „Službeni glasnik RS“ br.61/13

¹² U Republici Srpskoj to su bile Izmjene i dopune Zakona o parničnom postupku objavljene u „Službenom glasniku Republike Srpske“ broj 63/13 koje su na osnovu člana 109. tog zakona stupile na snagu dana 27.07.2013.godine, dok su odredabe od člana 61a. do 61đ, stupile na pravnu snagu tek kasnije, tačnije 1. januara 2015.godine.

¹³ Član 61 a Zakona o parničnom postupku

¹⁴ Zahtjev Osnovnog suda u Banja Luci broj 71 0 I 191886 14 I

je iznijeto mišljenje da samo kada je u pitanju isplata glavnog duga da je potrebno da punomoćnik dostavi izričitu punomoć koja je ovjerena od strane nadležnog organa.

Prema važećim odredbama koje regulišu pitanje ovlaštenja punomoćnika¹⁵ propisano je da ako je stranka izdala punomoćje advokatu za vođenje parnice, a da nije bliže odredila ovlaštenja u punomoćju, advokat je na osnovu ovakvog punomoćja ovlašten da, pored preduzimanja radnji u parnici, u ime stranke staviti zahtjev za izvršenje i preduzimati sve potrebne radnje u postupku povodom takvog zahtjeva, te da od protivne strane primi dosuđene troškove.

U odluci Vrhovnog suda Republike Srpske¹⁶ ponovo je naglašena neprikosnovenost načela strogog legaliteta budući da je u obrazloženju svoje odluke Vrhovni sud¹⁷ istakao da rješenje o izvršenju mora biti identično izvršnoj ispravi, odnosno da u izvršnom postupku izvršenik može svoju obavezu ispuniti samo u odnosu na tražioca izvršenja koji je označen u izvršnoj ispravi.

U istoj odluci Vrhovni sud je istakao da su odredbe izvršnog postupka zasnovane na načelu strogog formalnog legaliteta, pa da po osnovu toga proizilazi da advokat nije ovlašten po osnovu te punomoći tražiti da se rješenje o izvršenju čak i radi naplate troškova parničnog i izvršnog postupka sprovede prenosom sa izvršenikovog računa na njegov račun ili da mu se isplate na neki drugi način. Opravdanje za takav stav nalazi se i u spornoj odredbi iz člana

305. Zakona o parničnom postupku koje daju ovlaštenje punomoćniku parnične stranke, da od druge protivne strane primi dosuđene troškove postupka u slučaju dobrovoljnog ispunjenja, van izvršnog postupka.

Takva odluka je u cjelosti opravdana jer prema tada važećim odredbama ZIP nije predviđena mogućnost da punomoćnik u ime tražioca izvršenja naplati troškove postupka prinudnim putem.

5. Tendencija slabljenja strogog legaliteta

Osnovna pravila na osnovu kojih se zasniva izvršenje na transakcijskim računima izvršenika u oba entiteta nalaze se u Glavi XII Zakona o izvršnom postupku RS i FBiH i to u dijelu koji nosi naslov „Izvršenje na potraživanju po računu kod banke”.

Stari Zakon o izvršnom postupku iz 1978. godine je imao samo jedan član koji je bio posvećen ovom vidu pravne zaštite. Prema tom zakonu izvršenje na novčanom potraživanju dužnika pravnog lica, koje se vodi na računu kod organizacije za platni promet, ostvaruje se po posebnim pravilima o izvršenju na novčanim sredstvima pravnih lica, dok je izvršenje na štednom ulogu kod organizacija koje su ovlaštene voditi štedno-kreditno poslovanje, bilo posebno uređeno.

¹⁵ Člana 305. ZPP

¹⁶ Odluka Vrhovnog suda Republike Srpske broj 71 0 I 191886 15 Rev od 01.02.2016. godine

¹⁷ U obrazloženju svoje odluke Vrhovni sud je istakao da to proizilazi i iz odredbe člana 166. stav 4. ZIP prema kojoj će se u rješenju o izvršenju radi ostvarenja novčanog potraživanja, kada se izvršenje sprovodi na novčanim sredstvima izvršenika koja se vode na transakcijskom računu, štednom ulogu, tekućem ili žiro računu, deviznom ili drugim računima izvršenika kod banke, odrediti broj računa izvršenika s kojeg treba obaviti isplatu, te broj računa tražioca izvršenja na koji isplatu treba obaviti ili drugi način obavljanja isplate.

Međutim, promjena tržišnog sistema (iz socijalizma u kapitalizam), moderni životni ritam i razvoj tehnologije uticali su na razvoj bankarskog sistema. Svjedoci smo sve većih institucionalnih, organizacionih i funkcionalnih promjena u bankarskom poslovanju koji zahtjevaju sve veće pravno regulisanje u ovoj bitnoj oblasti. Zbog toga i ne čudi što su novi zakoni o izvršnom postupku u BiH ovom obliku izvršenja posvetili cijeli odjeljak¹⁸.

Izvršenje radi ostvarenja novčanog potraživanja prema izvršeniku može se sprovesti na svim sredstvima na njegovim računima kod banke¹⁹. Dakle, sva izvršnikova novčana sredstva koja se nalaze na njegovim transakcijskim računima mogu biti predmet prinudnog izvršenja. U istoj odredbi navedeno je i to „ako zakonom nije drugačije određeno” čime je ostavljena mogućnost da se drugim odredbama posebno regulišu određena ograničenja kod ovog vida izvršenja.

Za potraživanja za koja nije propisana isplata preko žiro-računa kod banke, isplata se tražiocu izvršenja vrši u gotovom novcu. Kada se radi o izvršenju na štednom ulogu, tekućem ili žiro-računu, deviznom i drugim računima kod banke izvršenje se sprovodi tako što se rešenjem o izvršenju nalaže banci da novčani iznos za koji je određeno izvršenje isplati tražiocu izvršenja, i to nakon izvršenosti rješenja o izvršenju.

Sušтина ovog vida izvršenja nalazi se u članu 166 stav 2 Zakona o izvršnom postupku koji je prije posljednjih zakonskih izmjena glasio „Rješenjem o izvršenju na novčanim sredstvima koja se vode na transakcijskom računu izvršenika nalaže se banci da novčani iznos za koji je izvršenje određeno prenese sa transakcijskog računa izvršenika na transakcijski račun tražioca izvršenja a za potraživanja za koja nije potpisana naplata preko žiro-računa kod banke, da isplati taj iznos tražiocu izvršenja u gotovom novcu”.

Stavom 3 istog člana regulisano je pitanje izvršenja na štednom ulogu, tekućem ili žiro-računu, deviznom računu i drugim računima kod banke (osim transakcijskog računa). Istom odredbom je propisano da izvršenje na novčanom potraživanju, koje po štednom ulogu, tekućem ili žiro-računu, deviznom i drugim računima kod banke izuzev transakcijskog računa, pripada izvršeniku, određuje se tako što se rješenjem o izvršenju nalaže banci da novčani iznos za koji je određeno izvršenje isplati tražiocu izvršenja nakon izvršenosti rješenja o izvršenju. To rješenje ima dejstvo rješenja o izvršenju kojim su određeni zapljena novčanog potraživanja i prenos radi naplate.

U stavu 4 istog člana propisano je da će se u rješenju o izvršenju iz st. 2. i 3. ovog člana odrediti broj računa izvršenika s kojeg treba obaviti isplatu, te broj računa tražioca izvršenja na koji isplatu treba obaviti ili drugi način obavljanja isplate.

Dakle, odredbom iz člana 166 stav 2 ZIP precizno je regulisano da se rješenjem o izvršenju nalaže banci da novčani iznos za koji je izvršenje određeno prenese sa transakcijskog računa izvršenika na račun tražioca izvršenja.

Istim članom je ponovo načelo formalnog legaliteta došlo do izražaja. Naime, osnovna dva elementa ovog principa se odnose na određeno potraživanje iz izvršne isprave, te legitimacija stranaka. Oba elementa se zasnivaju na istoj ideji, a to je pravilo prema kojem se i postojanje potraživanja tražioca izvršenja i legitimacija stranaka (aktivna i pasivna), mogu

¹⁸ U oba entitetska zakona o izvršnom postupku ova oblast je regulisana od člana 166 zaključno sa članom 176 ZIP.

¹⁹ Član 166 stav 1 ZIP

dokazivati samo izvršnom ispravom što predstavlja osnovnu procesnu pretpostavku za dopustivost prinudnog izvršenja.

Kod izvršenja na izvršenikovim računima kod banke sud nalaže banci da izvrši zapljenu novčanog potraživanja u iznosu koji je neophodan za provođenje izvršenja, a zatim banci nalaže da izvrši prenos iznosa zapljenjenih sredstava na račun tražioca izvršenja čime je nedvosmisleno propisano da se zapljenjena sredstva mogu prenijeti samo na račun tražioca izvršenja. U toj odredbi jasno stoji „prenese sa transakcijskog računa izvršenika na transakcijski račun tražioca izvršenja” što govori da se radi o imperativnoj normi koja se ne može voljom stranaka mijenjati.

Iako je ovo načelo decenijama bilo dominantno u zakonima koji regulišu izvršenje, u posljednje vrijeme svjedoci smo velikih promjena po ovom pitanju koji direktno ili indirektno dovode do slabljenja uticaja ovog bitnog principa izvršnog prava. Tako je u Federaciji BiH na sjednici Građanskog odjeljenja Vrhovnog suda Federacije BiH od 20.12.2017. godine, usvojen zahtjev Općinskog suda u Sarajevu za rješavanje spornog pravnog pitanja²⁰. Na istoj sjednici zauzet je stav da je dopušteno da se potraživanje iz izvršne isprave čija se naplata traži u izvršnom postupku prenese na račun punomoćnika tražitelja izvršenja kada je prijedlog za izvršenje podnesen na osnovu punomoći u kojoj je tražitelj izvršenja dao izričito i posebno ovlaštenje punomoćniku da može u izvršnom postupku naplatiti novčano potraživanje i troškove postupka tražitelja izvršenja putem svog računa. U istoj odluci je navedeno da kada je prijedlog za izvršenje podnesen samo na osnovu punomoći za vođenje parnice, a u kojoj nije pobliže određen obim ovlaštenja u punomoći, punomoćnik (advokat ili advokatsko društvo) je ovlašten da u izvršnom postupku od izvršenika primi dosuđene troškove postupka (parničnog i izvršnog) putem svog računa.“

Međutim, isti sud je na sjednici održanoj dana 12.02.2018. godine donio drugačiju odluku kojom je promijenio pravni stav Građanskog odjeljenja od 20.12.2017. godine. Novom odlukom je navedeno da Punomoćnik tražitelja izvršenja (advokat ili advokatsko društvo) ne može u izvršnom postupku naplatiti novčano potraživanje tražitelja izvršenja (glavni dug, kamate i troškove parničnog i izvršnog postupka) putem svog žiro računa, iako je tražitelj izvršenja dao izričito i posebno ovlaštenje punomoćniku za takvu naplatu, shodno odredbi člana 304. i 305. Zakona o parničnom postupku Federacije BiH.“

Osim Vrhovnog suda Federacije BiH i Vrhovnog suda Republike Srpske, ovim pitanjem se bavio i Ustavni sud BiH. Tako je Ustavni sud BiH rješavajući apelaciju tražitelja izvršenja, protiv rješenja Okružnog suda u Banja Luci donio Odluku od 11.10.2017. godine²¹, u kojoj je zauzeo pravni stav da se odredbe Zakona o parničnom postupku primjenjuju na odgovarajući način samo o onim pitanjima koja nisu regulisana Zakonom o izvršnom postupku, kao *lex specialis* propisom, smatrajući da je odredba člana 305. Zakona o parničnom postupku primjenjiva samo u situaciji dobrovoljnog izvršenja obaveze, a ne van toga, te da nije primjenjiva u izvršnom postupku u kojem se obaveza izvršava prinudnim putem. U istoj odluci je posebno naglašeno da bi u suprotnom bilo narušeno načelo formalnog legaliteta.

Međutim, za razliku od Federacije BiH, posljednje izmjene zakona u Republici Srpskoj dozvolile su da se prenos zapljenjenih novčanih sredstava vrši i na račun punomoćnika tražioca izvršenja a ne samo na račun tražioca izvršenja kako je to bilo do sada regulisano.

²⁰ U pitanju je predmet broj 65 0 I 640970 17 Spp

²¹ Odluku Ustavnog suda BiH broj: AP-892/15 dana 11.10.2017. godine

Tako je u članu 5. Zakona o izmjenama i dopunama zakona o izvršnom postupku²² propisano da se u članu 166. u stavu 2. poslije riječi: „račun tražioca izvršenja“ dodaju se riječi: „ili njegovog punomoćnika“ a poslije riječi: „iznos tražiocu izvršenja“ dodaju se riječi: „ili njegovom punomoćniku“. Isto tako je propisano da se u stavu 3. poslije riječi: „tražiocu izvršenja“ dodaju se riječi: „ili njegovom punomoćniku“, dok u u stavu 4. poslije riječi: „tražioca izvršenja“ dodaju se riječi: „ili njegovog punomoćnika“.

Drugim riječima odredbe od stava 2 do stava 4 istog člana sada glase: „Rješenjem o izvršenju na novčanim sredstvima koja se vode na transakcijskom računu izvršenika nalaže se banci da novčani iznos za koji je izvršenje određeno prenese sa transakcijskog računa izvršenika na transakcijski račun tražioca izvršenja „ili njegovog punomoćnika“ a za potraživanja za koja nije potpisana naplata preko žiro-računa kod banke, da isplati taj iznos tražiocu izvršenja „,ili njegovom punomoćniku““ u gotovom novcu (stav 2). Izvršenje na novčanom potraživanju, koje po štednom ulogu, tekućem ili žiro-računu, deviznom i drugim računima kod banke izuzev transakcijskog računa, pripada izvršeniku, određuje se tako što se rješenjem o izvršenju nalaže banci da novčani iznos za koji je određeno izvršenje isplati tražiocu izvršenja „,ili njegovom punomoćniku““ nakon izvršnosti rješenja o izvršenju. To rješenje ima dejstvo rješenja o izvršenju kojim su određeni zapljena novčanog potraživanja i prenos radi naplate (stav 3). U rješenju o izvršenju iz st. 2. i 3. ovog člana određiće se broj računa izvršenika s kojeg treba obaviti isplatu, te broj računa tražioca izvršenja „,ili njegovog punomoćnika““ na koji isplatu treba obaviti ili drugi način obavljanja isplate (stav 4)“.

Na prvi pogled se može odmah primjetiti da je novim izmjenama zakona definitivno prestala potreba za bilo kakvim tumačenjima povodom pitanjima da li tražilac izvršenja može po osnovu punomoći ovlastiti neko treće lice da preuzme novčana sredstva koja je banka ranije zapljeno po osnovu rješenja o izvršenju. Sada jasno stoji da se izvršenje može sprovesti tako što će se iznos zapljenjenih sredstava prenijeti sa računa izvršenika na račun tražioca izvršenja ili na račun njegovog punomoćnika.

Na ovaj način načelo formalnog legaliteta gubi svoj značaj jer se više ne može tvrditi da aktivna ili pasivna legitimacija iz izvršne isprave može biti ima nepromjenljiv značaj. Ovdje ne treba mješati odredbe iz člana 30 ZIP gdje je i ranije bilo propisano da se izvršenje može odrediti i na prijedlog i u korist lica koje u izvršnoj ispravi nije označeno kao tražilac izvršenja ako ono javnom ili ovjerenom privatnom ispravom dokaže da je potraživanje na njega preneseno ili da je na njega na drugi način prešlo. Ako se prenos ne može dokazati na taj način, stranke svoja prava vezana za prenos potraživanja mogu dokazivati samo u parničnom postupku.

Međutim, posljednjim izmjenama omogućeno je da tražilac izvršenja u punomoći (generalnoj ili specijalnoj) ovlasti drugo lice da se na njegov račun prenese zapljena novčana sredstva.

Nakon ovih izmjena može se slobodno reći da se kod izvršenja na računima izvršenika kod banke gubi značaj formalnog legaliteta jer ovu vrstu izvršenja više ne karakteriše identičnost dužnikove obaveze iz izvršne isprave. Sada drugo lice, odnosno, punomoćnik povjerioca može po osnovu punomoći biti aktivno legitimisano kao lice kome bi, umjesto povjeriocu, bilo isplaćeno novčano potraživanje iako taj punomoćnik nije povjerilac.

²² Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izvršnom postupku („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 66/18)

Ovlašćenje tražioca izvršenja koje je dato svom punomoćniku za prijem novčanih sredstava do posljednjih izmjena nije moglo biti osnov za promjenu tražioca izvršenja u izvršnom postupku, stoga bi ovu posljednju izmjenu trebali gledati i u okviru postojećih izuzetaka kod načela formalnog legaliteta propisanim članom 30 ZIP.

6. Moguće posljedice zakonskih izmjena

U Republici Srpskoj sada je jasno da se izvršenje može provesti tako što će se novčana sredstva prenijeti na račun punomoćnika tražioca izvršenja. Ipak, postavlja se pitanje da li će takvo zakonsko rješenje dovesti do određenih problema, naročito kod eventualnog protivizvršenja, te usklađenosti odredbi iz člana 166 ZIP sa odredbama iz Zakona o unutrašnjem platnom prometu.

Dakle, postavlja se pitanje ukoliko se izvršna isprava (kao pravni osnov prenosa) ukinu ili stavi van pravne snage na bilo koji način, a novčana sredstva su već prenesena na račun punomoćnika tražioca izvršenja, koje su to mogućnosti osiromašenog lica kod ovog vida neosnovanog obogaćenja. Drugim riječima da li će osiromašeno lice svoja neosnovano izgubljena sredstva zahtijevati kondikcijom u parničnom postupku ili protivizvršenjem.

Opšte pravilo restitutivne obaveze iz člana 210 ZOO, predstavlja pravni osnov za podnošenje kondikcije i odnosi se na slučajeve kad je neki dio imovine jednog lica neosnovano prešao u imovinu drugog lica, te u slučajevima kad se nešto primi s obzirom na osnov koji se nije ostvario ili koji je kasnije otpao. Restitucija neosnovano izgubljene imovine, u parničnom postupku predstavlja redovnu i osnovnu metodu zaštite subjektivnih građanskih prava. Međutim, ovaj postupak je u odnosu na postupak izvršenja dugotrajniji. Ukoliko stranka uspije u sporu dobiti kondemnatornu presudu. Međutim, ostvarivanje osnovnog cilja zaštite osiromašenog ponovo zavisi od stranaka, tačnije od tuženog, koji ima opciju da dobrovoljno izvrši svoju restitutivnu obavezu koja mu je nametnuta parničnom presudom, ili, ukoliko to ne učini, onda kroz postupak prinudnog izvršenja, ukoliko tužilac podnese prijedlog za izvršenje.

Sa druge strane, protivizvršenje predstavlja alternativu parničnom postupku i kao institut izvršnog procesnog prava, ima za cilj da ukloni ili umanju posljedice sprovedenog postupka izvršenja kada je ono nezakonito ili nepotrebno sprovedeno.²³ U sudskoj praksi i pravnoj teoriji često se kao primjer sticanja bez osnova s obzirom na osnov koji je u početku postojao a docnije otpao, navode slučajevi prinudnog izvršenja sprovedenog na osnovu izvršne ili vjerodostojne isprave koja je naknadno ukinuta. Prema Zakonima o izvršnom postupku Republike Srpske²⁴ i Federacije BiH²⁵, izvršenik može uložiti prigovor ukoliko je izvršna isprava na osnovu koje je doneseno rješenje o izvršenju ukinuta, poništena, preinačena ili na drugi način stavljena van snage, odnosno ako je na drugi način izgubila svoju djelotvornost.²⁶ Međutim, nakon što je izvršenje već sprovedeno, zakonom je propisano da izvršenik može u istom izvršnom postupku zatražiti od suda da naloži tražiocu izvršenja (ali ne i njegovom punomoćniku) da mu vrati ono što je izvršenjem dobio, ukoliko je je izvršna isprava pravosnažno ukinuta, preinačena, stavljena van snage ili je na drugi način utvrđeno da je bez dejstva. Na isti način, kod

²³ R. Račić, *Izvršno procesno pravo*, Pravni fakultet Banja Luka, Banja Luka 2009, 89

²⁴ Zakon o izvršnom postupku („Službeni glasnik RS“, broj 59/03, 85/03, 64/05, 118/07, 29/10, 57/12, 67/13 i 98/14).

²⁵ Zakon o izvršnom postupku („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 32/03, 52/03, 33/06, 39/06, 39/09 i 35/12).

²⁶ Član 47 stav 1 tačka 2 ZIP RS i FBiH

vjerodostojne isprave, sud može naložiti vraćanje koristi stečene na osnovu rješenja o izvršenju koje je u parnici naknadno pravosnažno ukinuto ili preinačeno. Moguće su i situacije, sa identičnom restitutivnom obavezom, u slučajevima kada je tokom izvršnog postupka izvršenik vansudskim putem namirio potraživanje tražioca izvršenja tako da je tražilac izvršenja dvostruko namiren.²⁷

Takođe, bitno je istaći da izvršenik nije vezan rokovima za protivizvršenje, ukoliko tokom izvršnog postupka dođe do neosnovanog prenosa imovine sa izvršenika na račun punomoćnika tražioca izvršenja. Naprotiv, on može tokom izvršnog postupka ostvariti protivizvršenje u propisanim rokovima,²⁸ ali ako to ne učini, propuštanje rokova nema za posljedicu gubitak njegovog prava da, naknadno, tužbom u parnici zahtjeva isplatu potraživanja. Uostalom, rokovi iz izvršnog postupka nisu prekluzivnog karaktera, tako da njihovim protekom izvršenik ne gubi pravo na podnošenje tužbe u parničnom postupku.²⁹

Osnovne prednosti parničnog postupka u odnosu na postupak protivizvršenja su u tome što se kondicija može podići u nizu slučajeva „koje nisu pokriveni“ razlozima za protivizvršenje.³⁰ Osnovni razlozi za protivizvršenje, osim opšteg uslova koji se odnosi na to da je izvršenje već sprovedeno, su takstativno navedeni, a to su: 1) ako je izvršna isprava pravosnažno ukinuta, preinačena, poništena, stavljena van snage ili je na drugi način utvrđeno da je bez dejstva; 2) ako je rješenje o izvršenju pravosnažno ukinuto ili preinačeno; 3) ako je tokom izvršnog postupka namirio tražiocu izvršenja potraživanje mimo suda tako da je tražilac izvršenja dvostruko namiren.³¹ Dakle, u slučaju postojanja nekog od uslova iz prethodnog stava, kada se protivizvršenjem traži vraćanje onog što je tražilac prethodno dobio u izvršnom postupku, izbjeglo bi se nepotrebno vođenje parnice. Međutim, u svim ostalim slučajevima, što se odnosi i na situaciju ukoliko dođe do prenosa novčanih sredstava sa izvršenika na račun punomoćnika tražioca izvršenja, osiromašeni svoju pravnu zaštitu može ostvariti u parnici.

Suštinska prednost postupka protivizvršenja ogleda se u tome što je taj postupak efikasniji. Osim toga što su rokovi u izvršnom postupku znatno kraći nego u parnici, tokom izvršenja, takođe, nisu dozvoljeni ni vanredni pravni lijekovi.³² U odnosi na raniji zakon o izvršnom postupku, u važećim izvršnim postupcima BiH ove prednosti protivizvršenja su još više došle do izražaja. Naime, važeći Zakoni o izvršnom postupku ne dopuštaju mogućnost da se protiv odluka donesenih u izvršnom postupku ulaže revizija i prijedlog za ponavljanje postupka, (koji su inače dopušteni u parničnom postupku), niti zahtjev za zaštitu zakonitosti, (koji se u ranijem zakonu mogao uložiti protiv pravosnažnog rješenja o izvršenju).

²⁷ Član 54. st. 1. ZIP RS i FBiH

²⁸ Član 54 st 3 ZIP RS i FBiH: „(3) Prijedlog za protivizvršenje može se podnijeti u roku od 30 dana od dana kad je izvršenik saznao za razlog za protivizvršenje, a najkasnije u roku od jedne godine od dana okončanja izvršnog postupka. (4) Izvršenik ne može prije isteka roka iz stava 3. ovog člana svoje potraživanje ostvarivati u parničnom postupku”.

²⁹ „Nema mjesta pozivanju revizije na odredbu člana 367. ZOO, jer tužilac nije ispunio prirodnu, već obavezu po izvršnoj ispravi. Pravilno je nižestepenim odlukama utvrđeno da na strani tuženih postoji neosnovano obogaćenje (čl. 214 ZOO), jer je otpao pravni osnov temeljem kog je izvršen prelaz imovine tužioca u imovinu tuženih. Time je pravilno suđeno kada su tuženi obavezani da vrate isplaćene novčane iznose sa zakonskom zateznom kamatom od dana podnesene tužbe.“ Odluka Vrhovnog suda Republike Srpske, 80 0 P 002959 11 Rev od 26.06.2012. godine.

³⁰ R. Račić, (2009), 90

³¹ Član 54 stav 1 ZIP RS i FBiH.

³² R. Račić, (2009), 90

Takođe, u izvršnom postupku, za razliku od parničnog, primjena posebnog pravnog sredstva - povrata u prijašnje stanje (*restitutio in integrum*) je prilično ograničena i može se primijeniti samo zbog propuštanja roka za prigovor i žalbu na izvršno rješenje o izvršenju.³³ I kod ovog pravnog sredstva, u odnosi na raniji zakon, u važećim izvršnim postupcima u BiH ova prednost je došla do izražaja. Naime, po ranijem zakonu, povrat u pređašnje stanje se mogao podnijeti ne samo zbog propuštanja roka za prigovor i žalbu na izvršno rješenje o izvršenju, već protiv svakog rješenja koje je doneseno u izvršnom postupku. Takva izmjena dovela je do ubrzanja postupka izvršenja, a osim toga, umanjena je mogućnost zloupotrebe tog sredstva od strane izvršenika, što je nekada bio čest slučaj. Do ubrzanja je dovela i izmjena po kojoj se izvršavaju i nepravosnažna rješenja o izvršenju (osim rješenja na osnovu vjerodostojne isprave – izuzev mjenice i čeka s protestom i povratnim računom), što je ranije važećim ZIP-om bilo samo u izuzetnim slučajevima.³⁴ Izvršenik, osim kondikcije i protivizvršenja, nema drugih mogućnosti vraćanja one imovine koju je izgubio tokom izvršnog postupka, pa je stoga protivizvršenje bitan institut za zaštitu njegovih imovinskih prava.

Drugi problem se odnosi na pitanje usklađenosti odredbi iz zakona o unutrašnjem platnom prometu. Naime, ukoliko bi se izvršio prenos novčanih sredstava izvršenika na račun njegovog punomoćnika (umjesto na račun tražioca izvršenja) došlo bi do povrede imperativnih normi sadržanih u Zakonu o unutrašnjem platnom prometu. Ova zakonska izmjena može omogućiti tražiocima izvršenja čiji su računi od ranije blokirani da ipak naplate svoja potraživanja, a da pri tom izbjegnu plaćanje dugova svojim povjeriocima, odnosno, povjeriocima koji su ranije blokirali račune istog tražioca izvršenja. Blokiranjem bankarskih računa onemogućava se dužniku koji je u blokadi da vrši plaćanje sa svojih računa sve dok se ne namire povjerenici koji su izdejstvovali blokadu. Oim zabrane plaćanja sa računa, dužniku čiji su računi blokirani, zabranjeno je i da vrši plaćanje zaključenjem ugovora ili preduzimanjem drugih pravih poslova koji su upravljani na promjenu povjerioca ili dužnika (asignacija, cesija, pristupanje dugu, preuzimanje duga, ustupanje duga) prebijanjem (kompenzacija i na drugi način).

Iako Zakon o platnom prometu ne propisuje precizno da je ništav pravni posao koji je preduzet suprotno odredbama tog zakona, to bi u svakom slučaju trebalo da se podrazumijeva jer svaki pravni posao koji je u suprotnosti sa imperativnom normom zakona trebalo bi da bude ništavan.

7. ZAKLJUČAK

Princip formalnog legaliteta zauzima centralno i dominantno mjesto kod izvršnog procesnog prava. Ovo načelo afirmiše pravilo da je sud u izvršnom postupku vezan sadržajem izvršne isprave koja se u izvršnom postupku ne može ponovo preispitati, mijenjati ili ukidati u cjelini ili djelimično. Ovo načelo je u izvršnom postupku besprekorno, a svaki oblik ograničenja bi se trebao dozvoliti samo u izuzetnim slučajevima jer ovaj princip štiti zakonitost i pravni poredak.

Osnovno pravilo zasniva se na stavu da se postojanje određenog potraživanja i legitimacija izvršnih stranaka može dokazivati samo kvalifikovanim ispravama na osnovu kojih se može odrediti izvršenje, a to su izvršne ili vjerodostojne isprave.

³³ Član 14 ZIP RS i FBiH.

³⁴ J. Čizmić, *Komentar zakona o parničnom postupku Federacije BiH*, Privredna štampa Sarajevo 2009, 215

Međutim, u pravnom sistemu BiH, ovaj dominantni princip je pretrpio određene izmjene kako u pogledu primjene u sudskoj praksi tako i u pogledu određenih zakonskih izmjena. Tako su posljednje izmjene i dopune Zakona o izvršnom postupku u Republici Srpskoj dovele do očiglednog slabljenja ovog principa. Iako je entitet Republika Srpska da bi zaštitila svoju makroekonomsku stabilnost i fiskalnu održivost, donijela niz zakonskih i podzakonskih propisa kojim je uređen način isplate sredstava sa računa trezora, pa između ostalog i isplate sredstava po pravosnažnim sudskim rješenjima na teret budžeta, ovim posljednjim zakonskim izmjenama može doći do negativnih promjena.

Moguće je da je zakonska promjena ove vrste prava i u pravnom sistemu BiH izvršena u skladu sa harmonizacijom naših zakona sa zakonodavstvom EU, međutim, u svakom slučaju bi trebalo de lege ferenda riješiti pitanje eventualnog protivizvršenja te postupanje kada su računi tražilaca izvršenja već blokirani, a isti u prijedlogu za izvršenje zahtjevaju prenos novčanih sredstava na račun punomoćnika tražioca izvršenja.

LITERATURA

1. Čizmić Jozo, Komentar zakona o parničnom postupku Federacije BiH, Privredna štampa Sarajevo 2009.
2. Triva Siniša, Dika Mihajlo, Sudsko izvršno pravo, Opći dio, Zagreb 1984,
3. Račić, Ranka, Izvršno procesno pravo, Pravni fakultet Banja Luka, Banja Luka 2009,
4. Zakon o izvršnom postupku pred Sudom Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ broj 18/03),
5. Zakon o izvršnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 59/03, 85/03, 64/05, 118/07, 29/10, 57/12, 67/13, 98/14 i 66/18)
6. Zakon o izvršnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 32/03, 52/03, 33/06, 39/06, 39/09 i 35/12)
7. Zakon o izvršnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj 39/13 i 47/17)
8. Zakona o advokaturi Federacije Bosne i Hercegovine (“Službene novine FBiH” broj 18/05 i 68/05).

KOMUNIKACIJA – POJAM, TEORIJE I FUNKCIJE

Sažetak

Veliki broj različitih autora danas se bavi pitanjem izučavanja komunikacije te postoji veliki broj različitih teorija, definicija i podjela komunikacije. Ona predstavlja temelj svih međuljudskih društvenih odnosa i uopšteno je najveće dostižne u ostvarenju svih sfera života i rada čovjeka. Bez komunikacije koja omogućava protok informacija, saradnju, razmjenu ideja i opšti društveni, civilizacijski i tehnološki napredak ljudskog društva je nezamisliv.

Ključne riječi: Komunikacija, pojam, teorije i funkcije

COMMUNICATION – TERM, THEORIES AND FUNCTIONS

Abstract:

A large number of different authors today deal with the issue of communication studies, and there are many different theories, definitions and the division of communication. It is the basis of all interpersonal social relations and in general is the greatest achievement in the realization of all spheres of life and work of man. Without communication that provides flow of information, collaboration, exchange of ideas and general social progress, civilization and technological progress of human society is unthinkable.

Key words: communication, term, theories and functions

1. Uvod

Istorija komunikacije datira još iz najranijih perioda postanka čovjeka. Najraniji oblici ljudske komunikacije su započeli sa crtežima u pećinama, dimnim znakovima itd.. Ljudska komunikacija se sreća sa govorom prije više od 200 000 godina. Prvi oblici komunikacije javili su se u obliku simbola a kasnije je došlo do „evolucije društva“ i pojave prvih pisanih slova i kodifikacija. Posmatrajući historijski, komunikacija je doživjela radikalne transformacije. Posmatrano iz današnje perspektive komunikacija je doprinjela nevjerovatnom razvoju društva za „kratak“ period. Razvoj novih informacionih i komunikacijskih tehnologija značajno su utjecale na razvijanje komunikacije. Komunikacija zavisi od niza različitih faktora, među kojima se posebno izdvajaju društveni napredak jedne zemlje, vrste demokratskog sistema, karakter zakona, istorije društva, religioznih grupa i etničkih zajednica i kao i sistem političkih partija u izgradnji i funkcionisanju institucija vlasti.

2. Pojam komunikacije

Riječ komunikacija potječe od latinskog pojma *communicatio*, što znači priopćiti. Komunikacija je pojam u društvenim znanostima koji općenito označava sveukupnost različitih oblika veza i dodira između pripadnika društva, a posebno prenošenje poruka s jedne osobe ili skupine na druge. Zbog toga komunikacija je društveno vrlo važna. Jezik je osnovni komunikacijski alat. Komunikacija omogućuje povezano djelovanje ljudi, što je u osnovi svih društvenih pojava.³ Postoji mnogo različitih modela koji opisuju procese komunikacije, od

¹ Mr Senad Alić, diplomirani politikolog, III ciklus studiranja na Evropskom univerzitetu Kallos u Tuzli, Predsjednik Skupštine Tuzlanskog kantona

² Mr Denis Husić, dipl.pravnik iz Tuzle, III ciklus studiranja na Evropskom univerzitetu Kallos u Tuzli, Direktor Javne ustanove Odgojni centar Tuzlanskog kantona

³ Zoran Tomić.: Osnove političkog komuniciranja, 2005., Fram-Ziral, Mostar, str. 25

najjednostavnijih modela prenosa poruka od pošiljaoca do primaoca preko jednog kanala. Za njih je komunikacija akcija čija je svrha prenošenje poruke od jednog pošiljatelja do drugog. Postoje modeli koji gledaju na komunikaciju kao na interakciju s ciljem zajedničkog kreiranja poruke u kojoj je pošiljalac istovremeno i primalac, i obrnuto, što se dešava kroz recipročnu transakciju poruka i povratne veze. Svi ovi pristupi formirali su široko polje različitih teorija koje opisuju komunikaciju i njene fenomene. Claude Shannon i Warren Weaver⁴ opisuje model komunikacije, često naziva "majka svih modela", koji se sastoji od naizgled jednostavne sistem koji povezuje izvor ili pošiljaoca informacije, kanal kroz koji se informacije šalju, primaoca ili odredište i buke koji utiče na informacije tokom procesa prenosa. Prema kibernetičkoj tradiciji, Shannon i Weaver komunikacija se posmatraju kao dio sistema koji ima za cilj pružanje što točnijih i nepromijenjenih informacija, na koje utječu različite smetnje ili "buka u kanalu".

Poznati Hrvatski komunikator Darijo Čerepinko kao najvažnije navodi sljedeće teorije:

1. Teorije koje se bave stvaranjem i prenošenjem značenja (Teorija simboličkog interakcionizma, Koordinirano upravljanje osjetilima ili teorija pravila, konstruktivizam, Narativna paradigma, Teorija simboličkog pristupa, Teorija realnosti društvene stvarnosti, semiotika) **2. Teorija interpersonalne komunikacije** (Dramatična perspektiva, Teorija smanjenja nesigurnosti, Teorija društvene penetracije, Teorija kršenja očekivanja, Interakcijski pogled, Relationship Dialectics, Teorija kognitivne disonance, Model vjerovatnoće objašnjenja) **3. Teorije grupne komunikacije i komunikacije u organizacijama** (Teorija društvenog prosuđivanja, Funkcionalne perspektive grupnog odlučivanja, Teorija adaptivnog strukturiranja, Pristup informacionom sistemu, Kulturni pristup organizacijama, Kritična teorija komunikacije u organizacijama), **4. Retorika** **5. Teorije masovne komunikacije** (Teorija medija (tehnološki determinizam) Maršal Mekluan, Paradigma ograničenog uticaja, Teorija pogodnosti zadovoljstva, Teorija odgovornosti društvenih medija (četiri teorije štampe), Kulturne studije, Teorija kultivacije, Teorija postavljanja prioriteta, Spiralna tišina) **6. Interkulturalna komunikacija i komunikacija između rodova** (Teorija govora govora, Teorija grupe ušutkanih, Teorija gledišta, Rodolekt)⁵

Također, komunikacije se može podijeliti na sljedeće oblike: 1. verbalna komunikacija, 2. neverbalna komunikacija, 3. intrapersonalna komunikacija, 4. interpersonalna komunikacija, 5. grupna komunikacija, 6. javna komunikacija/masovna komunikacija, 7. aktivno slušanje, 8. telekomunikacija, 9. kompjuterski posredovana komunikacija i 10. zdrava komunikacija.

K. K. Reardon svoju studiju „Interpersonalna komunikacija“ započinje navođenjem šest osnovnih značajki ljudske komunikacije⁶:

1. Ljudi komuniciraju iz mnogo različitih razloga.
2. Komuniciranje rezultira namjeravanim, ali i nenamjeranim učincima.
3. Komunikacija je obično obostrana.
4. Komuniciranje uključuje najmanje dvije osobe, koje jedna na drugu utječu u nejednakoj mjeri.
5. Komunikacija se dogodila i onda kada nije bila uspješna.
6. Komuniciranje uključuje upotrebu simbola.
Sredstva komunikacije su:
 1. Forma - predstavlja način na koji se nešto priopćava (govor, pisanje, crtanje itd.),

⁴ Claude E. Shannon and Warren Weaver (1963). *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press

⁵ Čerepinko, Darijo Komunikologija: Kratki pregled najvažnijih teorija, pojmova i principa Varaždin: Veleučilište u Varaždinu, 2012

⁶ Reardon, K.K.: *Interpersonalna komunikacija*, 1998., Alinea, Zagreb, str. 13-14

2. Medij - sredstva komunikacije koja kombiniraju različite forme, npr. knjige jer mogu sadržavati riječi, crteže i grafikone,

3. Mediji - tehnološka sredstva masovne komunikacije, npr. novine, TV, radio, internet.

Zoran Tomić u svojoj knjizi *Osnove političkog komuniciranja* poziva se knjigu A. Bogdanića *Komunikologija* u kojoj je navedeno citiranje knjige *The function of Human Communication: A Theoretical Approach* (1976.). Franka Dancea koji nude 15 kriterija za razvrstavanje definicije komunikacije. To su:

1. *Simbol ili riječi ili govor* (komuniciranje je verbalna razmjena ideja),
2. *Razumijevanje* (proces u kojem razumijemo druge i trudimo se da oni nas razumiju),
3. *Interakcija, odnos* (ove definicije određuju komunikaciju kao odnos ili preciznije kao su-odnos),
4. *Smanjenje neizvjesnosti* (ove definicije stavljaju težište na određenje uzroka i /ili svrhe komunikacije),
5. *Proces* (težište je stavljeno na dinamičku prirodu komunikacije),
6. *Prenošenje, transmisija, razmjena,*
7. *Vezivanje, povezivanje,*
8. *Zajedništvo* (čin objavljivanja neke poruke čime ona postaje zajednička nekoj skupini),
9. *Kanal, sredstvo, način, ruta prijenosnik* (težište je na samim medijima preko kojih se odvija komunikacijski proces),
10. *Replikacija pamćenja* (komunikacija se razumije kao oživljavanje pamćenja),
11. *Diskriminacijsko djelovanje* (komunikacija se razumije kao ciljani proces promjene ponašanja u odnosu na početni poticaj),
12. *Pobuda* (ukazuje na vrijednost i značenje cilja i motiva koji determiniraju izvjesnu komunikacijsku situaciju),
13. *Namjera* (ukazuje na početak svjesne namjere da se utječe na ponašanje i mišljenje primatelja),
14. *Moć* (ideološki trenutak koji strateški različito pozicionira pošiljatelja odnosno primatelja poruke) i
15. *Vrijeme, situacija* (ove definicije ukazuju na element vremena odnosno konteksta u kojem se komunikacija odvija).

3. *Funkcije komunikacije*

Funkcije komunikacije moguće je sagledati kroz funkcije koje se javljaju u odnosu na sadržaj i učinke komunikacije, kao i učinke koje mogu proizvesti s vremenskog aspekta. Najpotpunije sagledavanje funkcija komunikacije jest analizom funkcija masovnih medija.

Najznačajnija medijska funkcija jest informativna funkcija. Ona je središnja funkcija masovnih medija: masovni komunikatori prikupljaju informacije, kreiraju ih u poruke, pomoću komunikacijskih aktivnosti posreduju ih masovnoj publici i omogućavaju razumijevanje zbivanja u društvu i svijetu. Uspješna informativna komunikacija prema T. Kesić (*Integrirana marketinška komunikacija: oglašavanje, unapređenje prodaje, Internet, odnosi s javnošću, publicitet, osobna prodaja*, Opinio, Zagreb, 2003.) zahtijeva uključenost četiri faze:⁷

1. skretanje pozornosti,
2. prihvatanje sadržaja,
3. željenu interpretaciju
4. pohranjivanje prihvaćenog sadržaja za kasnija korištenja.

Slijedeće imanentne funkcije masovnih medija su funkcija mišljenja i orijentacije. Uz pomoć uredničkih i novinarskih interpretacija i komentara masovni mediji omogućavanju

⁷ Kesić, T.: *Integrirana marketinška komunikacija: oglašavanje, unapređenje prodaje, Internet, odnosi s javnošću, publicitet, osobna prodaja*, Opinio, Zagreb, 2003., str. 20

razumijevanje događaja, problema, procesa u društvu i svijetu. Iz čovjekove društvene aktivnosti proizlaze i određene medijske funkcije. To su: političke funkcije (uspostava javnosti, artikulacijska funkcija, politička socijalizacijska funkcija, funkcija kritike i javnog nadzora, legitimacijska i druge funkcije), ekonomske funkcije, kulturna funkcija, znanstvene, obrazovne, sportske, vjerske i druge funkcije.

4. *Interpersonalna komunikacija*

Interpersonalna komunikacija je vrsta komunikacije koja predstavlja interakciju ili međusobno djelovanje dviju ili više osoba licem u lice te podrazumijeva razvoj odnosa između dvoje ljudi i u njega su uključeni osjećaji, misli, percepcija, reakcije i očekivanja od davatelja i primatelja poruke. Ponekad su ti osjećaji različitog karaktera pa se komunikacija može doživljavati na različite načine. Ovo jasno ukazuje da se taj proces ne može jasno odrediti zato što zavisi od mnogih faktora (npr. karakteristikama pojedinca, okolnostima, događaja, sadržaju poruke koju šaljemo itd.).

Interpersonalna komunikacija može biti verbalna i neverbalna. Neverbalna predstavlja primarni i dominantni komunikacijski model. To potvrđuje i istraživanja A. Mehrabiana, koji je utvrdio da se poruka sastoji od verbalnog (govornog) i neverbalnog dijela (pokreti tijela). U tom kontekstu on govori o tri razine poruke. Prva je razina *vizualna* (kako je kandidat obučen, je li adekvatno obučen i uredan za tu situaciju); druga je *glasovna* (vokal, čisti zvuk, boja glasa) i treća je razina *verbalna* (sadržaj poruke). Prof. Mehrabian je utvrdio i postotak važnosti tih oblika komunikacije i njihov utjecaj na poruku.

Prema tome, vrijednost poruke je:

- ✓ 55% vizualno (govor tijela),
- ✓ 38% glasovno (kako kažemo),
- ✓ 7% verbalno (što kažemo).

Za uspješnost komunikacije potrebno je znati prenijeti svoju poruku kao ideju ili sistem ideja. Svaka takva poruka treba imati svoj sadržaj i oblik. Sadržaj poruke obične su neke konstatacije, obećanja, zaključci, obrazloženja i druge ideje. Oblik poruke je vanjski izraz kojim se neki sadržaj prenosi od kandidata do birača. Osim pisanih poruka, najznačajnija je govorna poruka koja se prenosi riječima. Dakle, riječ je o verbalnoj komunikaciji.

5. *Retorika*

Retorici se pripisuje grijeh da je opasna. Retorika je uvijek jedna opasnost jer ona snaži čovjeka. Čovjek je uvijek znao zloupotrijebiti sve što ima, zna i može –bilo riječ o tehnologiji, znanosti ili filozofiji. U savremenoj tehnologiji masovnih komunikacija i u organiziranim prilikama za govor retorika može postati čak opasno jaka. Demokracija daje svima podjednako pravo govora – retorika bi svima trebala osigurati podjednaku moć govora.⁸ Postoji pravilo: što je govornika manje, to su oni slabiji i opasniji. Slabiji su zato što nemaju dobro sistemsko obrazovanje, ni stimulativnu konkurenciju, ni auditorij strogih kriterija, a opasni su jer drugi nemoćno ovise o njihovoj čestitosti koju zapravo ništa unaprijed ne jamči. Gdje god se govori javno, govori se retorički. U njemu je posvećena odgovornost izgovorene riječi u istinitosti i djelotvornosti, u društvenoj korisnosti i opravdanosti, u toleranciji i etici, u esteticu i govorno-jezičnoj ispravnosti te u kulturi uopće. Govornik u javnom govoru često ne govori samo u svoje ime, već zastupa nekog ili govori kao član neke grupe pa je odgovoran i prema kolektivu koji predstavlja. Zbog navedenog retorsko govorenje zahtijeva i opću stručnu govornu spremu i posebnu pripremu pred svaki nastup.

Javnim se govorom želi obavijestiti i poučiti, sporazumjeti i solidarizirati, razjasniti i urazumiti, uvjeriti u dobro i pridobiti za opće korisno, stvarati i navesti na stvaranje, uljuditi ljudske

⁸Škarić, I.: Temeljni suvremenoga govorništva, Školska knjiga Zagreb, 2000., str. 8

odnose i oplemeniti ljudski prostor. Prema Ciceronu retorika je umijeće govorenja prilagođenog za uvjeravanje, a prema Aristotelu to je sposobnost uočavanja bitnog i primarnog svojstva kojim se može uvjeriti, a koje svojstvo krije u sebi svaki predmet ili pojava. U obje tvrdnje stoji da je retorici važan način kako da se neko riječima uvjeri i pridobije za neku ideju ili akciju. To i jeste oduvijek temeljna nakana javnog, tj. retorskog govorenja.

Retorika nas uči kako ljude ispunjavati osjećajima, dobrotom i ljepotom. Dobra riječ može uzbuditi bešćutnosti, probuditi savjesti, raspoložiti tužne, ohrabriti kukavne. Prizivajući argumente poštenja, pravičnosti, ljepote i dobrote, upozorava čovjeka da ta svojstva ima u sebi. Umijeće govorništva najvredniji je alat za postizanje velikih ciljeva. U antičkoj se retorici navode tri vrste govora: pohvalni, politički i sudski. Ova je podjela dobivena kriterijima auditorija, teme, funkcije, ambijenta i argumentacije. U pohvalnom govoru argument je etika, u političkom društveni probitak, a u sudskom istina.⁹ Po stilu se razlikuju tri vrste govora: visoki, srednji i jednostavan. Visoki je stil pun kitnjastih figura i prikladan za pohvalne govore, srednji je pogodan za političare, a jednostavan za sudske govore.

6. Moć uvjeravanja

Moć uvjeravanja je malena „čarobna formula“ koju priželjkujemo da bi nam olakšala život. Mogli bismo je definirati na sljedeći način: svaka poruka koja pokušava utjecati na mišljenja, stavove ili djelovanje ljudi.“¹⁰ Osnovne ljudske vrijednosti nisu se mnogo mijenjale tijekom stoljeća budući da je filozof Aristotel prije više od 2300 godina položio temelje za uspješnu komunikaciju. Za Aristotela je uvjeravanje umjetnost odnosno „umijeće postizanja da ljudi čine nešto što obično ne bi učinili da ih niste zamolili“. Uočio je da su ljudi kao društvena bića pozvani da gotovo svakodnevno uvjeravaju druga ljudska bića. U svim situacijama nagovaranja krajnji cilj je bio da se publika pokrene od polazišta (tačka A) i povede do cilja (tačka B). To mijenjanje gledišta nazvao je uvjeravanjem. U tački A, osoba/publika je nezainteresirana i opire se prijedlozima ili idejama. Treba ih natjerati da razumiju naša gledišta i da vjeruju u poruku. Aristotel je tvrdio da svaki uvjerljivi govor može biti zabavan, izazovan, rječit, no da je prava svrha poruke da pokrene publiku prema tački B (cilju).

Kao dokaz tome navodio je tri različita tipa uvjeravanja kojima su se služili govornici:

- etos (etički – karakter i reputacija) – odnosi se na govornika i njegov karakter koji se otkriva kroz komunikaciju. Da bi poruka bila uvjerljiva mora postojati „izvorno povjerenje“.
- patos (čuvstven, patetičan stil) – odnosi se na emocije publike. Da biste bili uvjerljivi nužno je apelirati na emocije slušatelja, posjedovati empatiju.
- logos (logičan) – odnosi se na riječi kojima se služi govornik. Odabir riječi i priča, citata i činjenica navođenih zbog važnosti prelaženja publike na naš način razmišljanja.

Najuvjerljivije poruke nastoje objediniti sva tri tipa kako bi se postigao cilj pomicanja ljudi od tačke A do B. Za Aristotela je logos bio primarni element dok su etos i patos bili sekundarni. U današnje vrijeme potrebno je da se etos izabere na prvo mjesto, slijedi patos, a tek onda logos.

7. Informacija, Informisanje, Dezinformisanje

Pojam informacija potiče od latinske imenice informatio, koja je nastala od in formo: nešto staviti u određeni oblik, uobličiti, obrazovati, nešto predstaviti. U nekim enciklopedijama i riječnicima informacija se poistovjećuje sa pojmovima „podatak, obavještenje, činjenica,

⁹ Škarić, I.: Temeljci suvremenoga govorništva, Školska knjiga Zagreb, 2000., str. 13

¹⁰ Borg, J.: Moć uvjeravanja, Veble commerce, Zagreb, 2010., str. 12

vijest, novost, i slično. Prema većini autora društvenih i političkih nauka, pojam informacija obuhvata nekoliko bitnih odredbi: a) novostečeno saznanje; b) iskazano u određenoj formi, i c) svrsishodnost. Informacija shvaćena u naprijed navedenom kontekstu je predmet komunikacije između pojedinaca, grupa i kolektiviteta, na određenom prostoru i vremenu. To znači da je informacija osnovni sadržaj komunikacije¹¹. U tom kontekstu, može se postaviti pitanje, na koji način su ljudi u bliskoj i daljoj prošlosti komunicirali, i kako u savremenim uslovima komuniciraju. Razmjena informacija se vrši posredstvom poruka, koje saopštava čovjek, neposredno ili posredno¹². Na osnovu navedenih iskaza, možemo zaključiti da je informacija uslov bez koga nema ni informisanja, niti komuniciranja, kao procesa, pojava i realiteta.

Informisanje¹³ je bitan činilac ljudskih, društvenih i političkih odnosa i procesa odnosno informisanje je početni i završni činilac svakog društvenog (i drugih) procesa. To je u osnovi jednosmjernan proces, koji je s jedne strane stihijski, spontan, u određenoj mjeri organizovan (u zavisnosti od ukupnog društvenog razvoja), a s druge složen, obzirom da je njegov osnovni činilac - čovjek kao svjesno biće i subjekt informisanja.

Informacija sama po sebi ne bi mogla postojati, već ona mora imati određeni smisao, značenje, ona se mora iskazati određenom porukom, jer bez smisla i značenja nema ni poruke. Drugačije rečeno, informacija bez poruke ne može ni da postoji. Informisanje je proces koji se odvija u vremenu, prostoru, određenoj situaciji koja djeluje na informisanje i informisanjem se djeluje na situaciju. Kao proces, za informisanje možemo reći da se radi o jednosmjernom procesu, što mu daje i posebne karakteristike vezane za društveno, političko ili drugo djelovanje. Prenošnje, saopštavanje poruka određenim subjektima je osnovno svojstvo informisanja. Obavješavanje - informisanje se ostvaruje kao stihijski, spontan i na određenom nivou društvenog razvoja, organizovan i kontinuiran proces. Bitna odredba informisanja kao složenog procesa jeste prisustvo svjesnog ljudskog bića – aktera - subjekta informisanja, jer informacija bez tog činioca ne bi mogla ni postojati, niti bi imala određeno značenje niti smisao, jer značenje i smisao su suštinska svojstva svake poruke. Informisanje je u osnovi, jednosmjernan proces - podređen cilju i usmjeren na postizanje određenih rezultata. To znači, da se, kao i kod drugih društvenih i političkih procesa razlikuju uslovi informisanja, subjekti, ciljevi, aktivnosti, metodi i posljedice odnosno rezultati i efekti informisanja, kao i da se utvrdi postojanje i definišu tehnike informisanja, a u okviru njih postupeci i sredstva.

Informisanje - obavještenje u osnovi je prenošenje - saopštavanje obavještenja određenom svjesnom subjektu. Pritom, svjesni subjekt može sam sebe obavještavati pribavljanjem obavještenja na razne načina i različitim sredstvima, može biti izložen obavještanju ili može obavještavati druge korišćenjem raznih znakova, signala i simbola. Obavještanje subjekt - primalac obavještenja ne mora aktivno reagovati na obavještenja kontra obavještenjem, ne mora uzvratiti odašiljaču obavještenja (emitentu) povratnim obavještenjem. Subjekt koji upućuje - šalje obavještenje takođe ne mora očekivati niti primiti povratno obavještenje od primaoca obavještenja. U tome je suština jednosmjernosti obavještanja.

Obavještenje (informacija) je složena smisljena funkcionalna struktura sa nužnim određenim stepenom samostalnosti. Nju nužno čine međusobno smisljeno povezani podaci, parcijalna saznanja o realnim činjenicama (organizovani i izraženi na određen način, korišćenjem odgovarajućih sredstava i, najzad, jedna ili više poruka. Prema tome, obavještenje nužno ima

¹¹ „U domen ljudskog prava na informisanje i komuniciranje spadaju i prava na izvore, prikupljanja i preradu informacija...“. Vidjeti: Nevenka Jeftić, *Pravo na komuniciranje*, Beograd, 2007, str. 106.

¹² Poruka kao osnovni sadržaj informisanja i komuniciranja može biti potpuna ili djelimična, otvorena ili prikrivena, i sl., a prema načinu ostvarivanja moguće su raznovrsne varijacije: poruka o sebi i poruka o drugima, poruka drugima o sebi, poruka drugima o drugima, kao i druge moguće varijacije poruka.

¹³ „Pojam informisanje (information), prema D’Arsiju, sugerise jednosmjernu akciju usmjerenu na određeni objekt. Taj pojam je vremenom povezan sa masovnim medijima i poistovećen sa njihovim jednosmjernim porukama“. Vidjeti: Nevenka Jeftić, *Pravo na komuniciranje*, Beograd, 2007, str.38.

svoj tekst i kontekst kojima iskazuje značenje i smisao sopstvenog sadržaja smještenog u određenu formu (odnosno oblik). Osnova obavještenja je poruka odnosno više poruka, kroz koju(e) su najneposrednije izražene veze sa ciljem i očekivanje (zahtjev) za određenim ponašanjem primaoca obavještenja. Time su pitanja u vezi s porukom samo pokrenuta. U svakodnevnoj društvenoj, političkoj praksi, poruka se može saopštiti na najrazličitije načine - od direktnog do prećutnog, a sama poruka može imati različita svojstva u pogledu opštosti otvorenosti, usmjerenosti, itd.

Mnogobrojna pitanja javljaju se i u vezi sa odnosom namjeravane poruke (njenog značenja, emitovane poruke i primljene poruke). Razlog tome su nužne interpretacije i načini iskazivanja poruka u različitim fazama procesa izrade, emitovanja i prijema poruke. Svaka informacija - obavještenje ima svog tvorca i emitenta, svoj sadržaj i oblik, predmetna je i usmjerena prema primaocu - primaocima. Informacija sadrži uvijek određenu dozu uvjerljivosti, vjerodostojnosti i ona je podsticaj za opštenje, komunikaciju i političko pregovaranje. Informacije - obavještenja možemo klasifikovati na privatne i službene. Službene informacije, obavještenja potiču od lica koja su ovlašćena da daju takve informacije, i one sadrže najmanje dvije obaveze. Prva je obaveza prijema te informacije i obaveza postupanja po zahtjevima date, konkretne informacije. Službene informacije mogu biti usmjerene prema jednom ili više lica ili svim ili djelu građana u raznim oblicima.

Informacije mogu biti: a) naredbodavnog karaktera, počev od zakonskih propisa, pojedinačnih odluka, rješenja; b) upozoravajućeg karaktera (znaci na magistralnim putevima, obavještenja metereologa o vremenu, i dr.); c) instruktivnog karaktera, i to opšteg ili specijalizovanog tipa (npr. rukovanje protivgradnim stanicama, i sl.). Stvaraoci službenih informacija su određene institucije koje su ovlašćene za formulisanje i emitovanje određenih službenih informacija, pri čemu te informacije mogu formulirati kako pojedinci ili radni timovi, radne grupe. Za njihovu uvjerljivost, istinitost, vjerodostojnost određeni stepen odgovornosti snose oni subjekti koji su istovremeno i ovlašćeni za konstruisanje i emitovanje informacija.

8. Zaključak

Komunikacija je bila i ostala jedna od osnovnih ljudskih aktivnosti, a procesi i načini komunikacije određuju život čovjeka-pojedinca, članova države-društvene zajednice pa u nekim slučajevima i cjelokupnog svjetskog poretka. Razvoj tehnologije i telekomunikacija, u društvenoj strukturi uzrokovanoj globalizacijom sveobuhvatnih društvenih kretanja, izmjenile su način komunikacije. Sve više se javlja potreba za kvalitetom društvenih i komunikacijskih vještina nego ranije. Komunikacija je temelj društva i koja uz napredak tehnologije i različite medije upravitelja i „kreira“ sva društvena kretanja, spoznaje, utiče na javno mišljenje ali i doprinosi razvoju cjelokupnog društva.

9. Literatura

Knjige, udžbenici, tekstovi, publikacije, istraživanja, studije, enciklopedije, leksikoni:

- [1] Šešić B.: Osnovi metodologije društvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd, 1982..
- [2] Jeftić N.: Pravo na komuniciranje, Beograd, 2007.
- [3] Stanković N., Tančić D., Jakšić M.: Osnovne kategorije i pojmovi u pravnoj i političkoj teoriji, Evropski univerzitet, Brčko, 2013.
- [4] Tomić Z.: Osnove političkog komuniciranja, Fram-Ziral, Mostar, 2005.
- [5] Reardon, K.K.: Interpersonalna komunikacija, Alinea, Zagreb, 1998.
- [6] Kesić T.: Integrirana marketinška komunikacija: oglašavanje, unapređenje prodaje, Internet, odnosi s javnošću, publicitet, osobna prodaja, Opinio, Zagreb, 2003.
- [7] Škarić I.: Temeljni suvremenoga govornišva, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
- [8] Borg J.: Moć uvjeravanja, Veble commerce, Zagreb, 2010.
- [9] Popović N.: Komunikativne interakcije u pluralizmu, Institut za političke studije, Beograd, 1994.
- [10] Ronnenberger F.: Vorteile und Risiken für die Struktur der demokratischen Gesellschaft und den, 1982.
- [11] Kunzig M., Ziepfel A.: Uvod u znanost o medijima i komunikologiju, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb, 2006.
- [12] Turkalj M.: Istraživanje hrvatskih tiskovina 30 dana nakon napada na wtc, Zagreb, 2013.
- [13] Street J.: Masovni mediji, politika i demokracija, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2003.
- [14] Knežević V.: Spin doktori - medijski manipulatori, Zaklada Friedrich Ebert, Banja luka, 2006.
- [15] McQuail D.: McQuail's Mass Communication Theory. 4th edition. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications. 2000.
- [16] Klingemann, Hans-Dieter/Voltmer, Katrin.: Massenmedien als Brücke zur Welt der Politik. U: Kaase, Max/Klingemann, Hans-Dieter (izd.): Massenkommunikation. Theorien, Methoden, Befunde. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989.
- [17] Burkart, Roland.: Kommunikationswissenschaft. Grundlagen und Problemfelder. Umriss einer interdisziplinären Sozialwissenschaft. Wien/ Köln/Weimar: Böhlau, 1995.
- [18] Hallin, Daniel C./Mancini, Paolo.: Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- [19] Thomaß, Barbara/Tzankoff, Michaela.: Medien und Transformation in den postkommunistischen Staaten Osteuropas. U: Thomaß, Barbara/Tzankoff, Michaela (izd.): Medien und Transformation in Osteuropa. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2001.
- [20] Puppis, Manuel/Jarren, Otfried.: Medienpolitik. U: Bonfadelli, Heinz/ Jarren, Otfried/Siegert, Gabriele (izd.): Einführung in die Publizistikwissenschaft. 2. dopunjeno i prerađeno izdanje, Bern, 2005.
- [21] Voćkić-Avdagić, Jelenka.: Razvoj savremenih komunikacijskih procesa i sistema i bosanskohercegovačko društvo i država, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1997.
- [22] Ivan Šijaković, Tanja Topić, Srđan Puhalo.: Socio-psihološki profil glasača i apstinenata u BiH, Banja Luka, 2007.
- [23] Kurtić N.: Politički marketing – prilog kulturi političkog komuniciranja, Grafid, Banja Luka, 2008.

Web resursi:

1. http://www.utwente.nl/cw/theorieenoverzicht/Theory%20clusters/Mass%20Media/Agenda-Setting_Theory.doc/

2. http://www.utwente.nl/cw/theorieenoverzicht/Theory%20clusters/Media,%20Culture%20and%20Society/spiral_of_silence.doc/
3. <http://www.ipr.org.uk/public-relations-through-time.htm> - IPR/Public Relations
4. <http://www.prsa.org/AboutPRSA/PublicRelationsDefined#.UhohBdJmh8E> - Public Relations Society of America
5. http://www.dtt.ba/hrv/prezentacije/prezentacije_4/Mijatovic_Prelazak%20na%20digitalnu%20televiziju%20u%20BH.pdf
6. <http://www.media.ba/mcsonline/bs/tekst/lokalni-mediji-i-radio-lokalne-zajednice-u-bih>

ULOGA FORENZIČKE REVIZIJE U SPREČAVANJU FINANSIJSKIH PREVARA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Stalne promjene i složeniji uslovi poslovanja preduzeća, praćeni kontinuiranim razvojem informacionih tehnologija u poslovanju, formiraju okruženje u kojem postoji veća vjerovatnoća za nastanak grešaka i prevara. Finansijske prevare dovode do negativnih posljedica, i za preduzeće, i za društvo. Rizik finansijskih prevara se povećava zbog nepostojanje preventivnih mjera kontrole i korporativne kulture koja dosljedno sankcioniše nezakonita djelovanja povećava rizik finansijskih prevara. Značaj forenzičke revizije u BiH se povećava sa činjenicom da su finansijske manipulacije u stalnom porastu. Manipulacije finansijskim izvještajima i veliki rizici od prevara djeluju na usporavanje privrednih aktivnosti države. Spoznajama o kreiranju efikasnih mjera za sprečavanje i otkrivanje finansijskih prevara i nerealnog prikazivanja finansijskih izvještaja, moguće je utvrditi ograničenja izloženosti riziku prevara. Zaključci istraživanja ukazuju da u Bosni i Hercegovini nije stvoreno adekvatno poslovno okruženje, kao i nivo svijesti o potrebi i značaju računovodstva i revizije, a posebno forenzičkog revizora. Edukacija revizora na području interne, eksterne i forenzičke revizije u cilju otkrivanja finansijskih prevara i izgradnja sistema obrazovanja koji će odgovoriti na sve promjene na tržištu rada je najznačajnija mjera za povećanje efikasnosti revizije i očekivanja investitora.

Ključne riječi: prevare, manipulacija finansijskih izvještaja, kreativno računovodstvo, edukacija, Bosna i Hercegovina

THE ROLE OF FORENSIC AUDIT IN THE PREVENTION OF FINANCIAL FRAUD IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Constant changes and more complicated business conditions of the company, followed by continuous development of information technology in business, form a business environment in which there is a greater probability for the occurrence of errors and fraud. Financial scams lead to negative consequences, both for the company and for society. The risk of financial fraud is increasing because of the lack of preventive measures and control corporate culture which consistently sanctions illegal activities, increases the risk of financial fraud. The significance of the forensic audit in BiH increases with the fact that financial manipulations are constantly increasing. Manipulation of financial statements and the great risks of fraud act on slowing economic activities of the country. Knowledge about the creation of effective measures for the prevention and detection of financial fraud and unrealistic presentation of financial statements, it is possible to determine the limits of risk exposure scam. Conclusions of the survey indicate that no adequate business environment has been created in Bosnia and Herzegovina, as well as awareness of the need and importance of accounting and auditing, especially forensic auditors. Auditor education in the field of internal, external and forensic audits in order to detect financial fraud and build a system of education that would respond to any changes in the labor market is the most significant measure to increase auditor efficiency and investor expectations.

¹ SVEUČILIŠTE/UNIVERZITET "VITEZ" u Travniku, Viši asistent, student III ciklusa studija na studijskom programu Finansijske, Računovodstvo i Revizija, email: envera.halilcevic@unvi.edu.ba; enverahalilcevic@gmail.com

Keywords: Scams, manipulation of financial statements, creative accounting, education, Bosnia and Herzegovina.

1. Uvod

Evidentiranjem poslovnih događaja i transakcija u preduzećima dešavaju se računovodstveno-administrativne greške koje nisu namjerne, već su posljedica obimnosti rada, neznanja i sl. Nisu napravljene s namjerom da nanese gubitke preduzeću, iako imaju posljedice na računovodstvene informacije i ispravnost finansijskih izvještaja. Međutim, ako te greške imaju značajan karakter ili se odnose na protivzakonite radnje (prisvajanja imovine, prikazivanja fiktivnih transakcija, falsifikovanja dokumenata i sl.), za rezultat imaju neobjektivno prezentiranje finansijskih izvještaja. Lažno finansijsko izvještavanje i manipulacije finansijskim izvještajima obuhvataju elemente koje čini kreativno računovodstvo i koji iskrivljuju finansijske informacije usmjerene prema zainteresovanim korisnicima finansijskih izvještaja, kako bi donijeli pogrešne odluke.

U savremenom poslovanju sve je veća pojava i prevara, manipulacija finansijskim izvještajima, pa i dobro smišljenih kriminalnih radnji i bankrota, što je ozbiljan problem. To nije problem samo za vlasnike preduzeća, investitore i druge zainteresovane strane, nego i za revizore koji moraju razrađivati postupke i procedure za istraživanje kriminalnih radnji koje se odražavaju i na finansijske izvještaje preduzeća. Da bi opstala na tržištu preduzeća nastoje smanjiti troškove, ne ulažući sredstva u interne kontrole i mehanizme upravljanje rizicima, i samim tim, otvaraju vrata za nove prevare. Zbog naizgled nemogućnosti da se otkriju prevare širokih razmjera, pogođena je časna revizorska profesija. Prevare i manipulacije finansijskim izvještajima su namjerne radnje čija je funkcija protivzakonito prisvajanje imovine i novca, falsifikovanje knjigovodstvenih dokumenata, prikazivanje nepostojećih transakcija, izmjena dokumenata i evidencije, i sl. Finansijske prevare su prijetnja dosadašnjem povjerenju tržišta kapitala, menadžerima korporativnih organizacija i revizijskoj profesiji.

Nastojanja u sprečavanju i otkrivanju prevara i manipulacija finansijskim izvještajima su djelovala na razvoj forenzičke revizije. Posao forenzičkog revizora je bitan za otkrivanje nepravilnosti informacija prezentiranih u finansijskim izvještajima, tj. za istraživanje prevara i otkrivanje izvršioca tih prevara. U svijetu je forenzičko računovodstvo već odavno prisutno u sferi nauke i visokog obrazovanja. Forenzičke računovođe se bave otkrivanjem i sprečavanjem organizovanog kriminala, poput pranja novca, poreskih utaja, prevara u finansijskim izvještajima i sl. Na globalnom nivou forenzičko računovodstvo i forenzička revizija predstavljaju jedan od načina presjecanja veza organizovanog kriminala, kanala ilegalnog sticanja profita i praktično je postalo dio nauke. U Bosni i Hercegovini tema forenzičkog računovodstva i forenzičke revizije nije aktuelizirana, iako je u svijetu već odavno primjenjena praksa i nauka. Ovim radom se žele istražiti učinci forenzičkog računovodstva na otkrivanje i sprečavanje finansijskih prevara, te mogućnost njegove brže implementacije u praksu bosanskohercegovačkih preduzeća. Značaj forenzičke revizije u BiH se povećava sa činjenicom da su finansijske manipulacije u stalnom porastu. Manipulacije finansijskim izvještajima i veliki rizici od prevara djeluju na usporavanje privrednih aktivnosti države.

Finansijske prevare su ozbiljan problem za razvoj privatnog sektora u Bosni i Hercegovini. One dovode do nezakonitih prihoda, koje nanose štetu po budžet države i prepreka su za investiranje i razvoj tržišne privrede. Finansijske prevare dovode do negativnih posljedica, i za preduzeće, i za društvo. Ukupna šteta uključuje i indirektno gubitke koji se ogledaju u

narušavanju ugleda preduzeća, gubitku klijenata, padu cijena dionica i slično. Stalne promjene i složeniji uslovi poslovanja preduzeća, praćeni kontinuiranim razvojem informacionih tehnologija u poslovanju, formiraju okruženje u kojem postoji veća vjerovatnoća za nastanak grešaka i prevara. Rizik finansijskih prevara se povećava zbog nepostojanje preventivnih mjera kontrole i korporativne kulture koje dosljedno sankcionišu nezakonita djelovanja. Svrha rada je ukazati na važnost usavršavanja tehnika i mjera za otkrivanje i sprečavanje manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća, a posebno dosljedne i kontinuirane primjene forenzičke revizije.

2. Teorijska razmatranja

Savremenu ekonomiju obilježava proces globalizacije, ubrzano kretanje dobara, usluga, kapitala i radne snage, kao i sve veći napredak u razvoju informacionih tehnologija. To se odražava i na preduzeća koja imaju sve više poslovnih i finansijskih transakcija i poslovnih događaja koje treba evidentirati. U određenom obračunskom periodu menadžment preduzeća sastavlja i prezentira finansijske izvještaje koju su u skladu sa zakonskom regulativom i računovodstvenim standardima i politikama finansijskog izvještavanja. Nedovoljno razumljivi finansijski izvještaji nisu podloga za donošenje odgovarajućih poslovnih odluka. U svemu tome menadžment preduzeća stvara uslove da može kontrolisati obim, vrste i oscilaciju poslovnih događaja. To je razlog da i revizija kao profesija dobiva sve veći značaj, u funkciji da finansijski izvještaji preduzeća budu objektivno, istinito i pravilno prikazani. Tokom poslovanja preduzeća javljaju se greške, što je i svojstveno svakom čovjeku, da li zbog nedovoljne edukacije ili iz nehata.

Računovodstvene greške nastaju i kao posljedica sve veće brzine i sve većeg broja transakcija koje se dešavaju u savremenom poslovanju. Računovodstvene greške nastaju nenamjerno i puno lakše ih je otkriti, jer cilj i nije bio da se sakriju. Razdvajanjem funkcije vlasništva od upravljanja, vlasnici sredstava preduzeća su nastojali i nastoje, da se zaštite od grešaka i prevara, tj. kriminalnih radnji koje su vezane za upravljanje i poslovanje preduzeća, te nanose ne samo finansijske gubitke preduzeću, nego i gubljenje ugleda u javnosti. U savremenom poslovanju sve je veća pojava i prevara, manipulacija finansijskim izvještajima, pa i dobro smišljenih kriminalnih radnji i bankrota, što je ozbiljan problem. To nije problem samo za vlasnike preduzeća, investitore i druge zainteresovane strane, nego i za revizore koji moraju razrađivati postupke i procedure za istraživanje kriminalnih radnji koje se odražavaju i na finansijske izvještaje preduzeća. Prema navodima autora knjige Pijić, J. [1], „Nije rijedak slučaj da menadžeri preduzeća nastoje da uspješnost poslovanja i finansijski položaj preduzeća u finansijskim izvještajima prikažu tako da korisnike finansijskih izvještaja dovedu u zabludu kako bi ovi donijeli pogrešne odluke.“ Prevarom se nastoje sakriti svi tragovi, te je internim revizorima teško uočiti probleme u poslovanju preduzeća. To je i razlog neprestanog školovanja revizora kako bi postali svjesniji poslovnih događaja koji djeluju na tržištu kao i prepoznati znakove prevara. Tradicionalna revizija finansijskih izvještaja obezbjeđuje, razumno uvjeravanje da su finansijski izvještaji preduzeća u saglasnosti sa opšte prihvaćenim računovodstvenim principima i predstavljaju fer i korektno finansijsku poziciju u svim materijalnim aspektima.

Forenzička revizija obuhvata dublji i detaljniji pregled u cilju otkrivanja manipulacija u finansijskim izvještajima preduzeća, bez obzira na stepen njenog djelovanja na objektivnost finansijskih izvještaja. Forenzičkom računovodstvu i forenzičkoj reviziji se daje prednost po

pitanju manipulacija finansijskim izvještajima, razjašnjavanju činjenica i transakcija, kao i sprečavanje i otkrivanje kriminalnih djela koje mogu biti predmet sudskog postupka. Manipulacije u finansijskim izvještajima su doprinijele da velike svjetske revizorske kompanije pružaju usluge forenzičke revizije. Iz tradicionalne revizije se razvijaju specijalizovane usluge revizora. Svojim tehnikama forenzička revizija povećava stepen zaštite korisnika finansijskih izvještaja od kretivnog računovodstva i manipulacija finansijskim izvještajima.

Prema mišljenju autora rada Buckhoff, A., T., [2], „*Američki institut za certificirane javne računovođe (AICPA) definiše forenzičku reviziju kao oblast, koja primjenjuje računovodstvene principe, teorije i discipline na činjenice ili pretpostavke u pitanjima sudskih sporova, obuhvatajući pri tome svaku granu računovodstvenog znanja. Forenzičku reviziju dijele na dvije vrste usluga: usluge povezane sa sudskim sporom u kojem forenzički revizor učestvuje kao ekspert ili savjetnik i usluge provođenja istrage koje mogu uključivati svjedočenje na sudu.*“ Za revizora su relevantna dva tipa namjernih pogrešnih prikazivanja: pogrešna prikazivanja koja su rezultat prevarnog finansijskog izvještavanja i pogrešna prikazivanja zbog zloupotrebe imovine. Pogrešna prikazivanja koja su rezultat prevarnog finansijskog izvještavanja ne moraju nužno biti dio većeg kriminalnog plana. Ovakvim izvještavanjem menadžeri se mogu poslužiti i da bi izbjegli neke kratkoročne, loše poslovne rezultate i krizne situacije. A kasnije kada se rezultati poprave pristupa se ispravljanju poslovnih grešaka. Pogrešna prikazivanja u cilju zloupotrebe imovine podrazumjevaju krađe od najsitnijih iznosa do visokih suma, koje počinje zaposlenici ali i menadžment preduzeća. Popraćeno je lažnom dokumentacijom koja navodi na pogrešno mišljenje. Protupravno prisvajanje imovine poprima oblike: služeći se imovinom preduzeća u privatne svrhe, plaćanje fiktivne robe ili usluga, krađa robe ili intelektualnog vlasništva, pronevjere i sl.

Domaće privredne subjekte u manipulaciji finansijskih izvještaja najviše motiviše dobivanje kredita od banaka, privlačenje investitora i poslovnih partnera. Prema mišljenju autora knjige Pijić, J. [1], „*Pritisci mogu biti sljedeći: ostvariti što bolju profitabilnost, prikazati što bolje finansijske rezultate (zbog menadžerskih bonusa, dobivanja kredita od banke, privlačenje investitora), ujednačiti prihode i dobit u nizu obračunskih perioda, dobivanje posla na tenderu i izbjegavanje konkurencije, opstanak u kriznim situacijama, ostvarivanje što niže osnovice za porez i sl.*“

Priliku za prevare omogućava slab sistem internih kontrola u preduzeću, djelatnost kojom se preduzeće bavi, neadekvatna kontrola zaposlenih od strane menadžmenta, i sl. Bolja pozicija u preduzeću nosi sa sobom i veću odgovornost kao i povjerenje od strane vlasnika preduzeća ali i mogućnost za prevaru. Otkrivanje i dokazivanje prevara je istraživački posao sa komponentama rada revizora i rada kriminalnog istražioca. Taj posao zahtjeva iskustvo i logičko zaključivanje, znanja o psihologiji čovjeka, poznavanja šema prevare, rutinskim pronalaženjima dokaza, crvene zastavice i sl. Forenzički revizori rade sa velikim skupom informacija i njihovih izvora, te putem eliminisanja neodgovarajućih informacija i sužavanjem izbora, potvrđuju prevaru.

Primarni zadatak istraživanja je istražiti ulogu forenzičke revizije u otkrivanju manipulacija finansijskim izvještajima i kriminalnih radnji u preduzećima. Cilj rada je ukazati da nakon završetka revizije nije prestala odgovornost menadžmenta preduzeća za greške, prevare i manipulacije finansijskim izvještajima. Revizor je odgovoran za adekvatnost procedura i profesionalnost, koja obezbjeđuje uvjerenje da greške i manipulacije finansijskim izvještajima

ne postoje. Istraživački rad na otkrivanju i dokazivanju prevara kombinuje rad revizora i kriminalnih istraživača.

Temeljne referense problema, i predmeta istraživanja definiranih u ovom radu odredili su naučni okvir za postavljanje radne hipoteze:

H1. Uvođenje forenzičke revizije kao profesije efikasna je mjera za sprečavanje i otkrivanje grešaka, prevara i manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća i većeg povjerenja javnosti i korisnika finansijskih izvještaja.

PH1. Bosna i Hercegovina kao tranzicijska država je podložna svim vrstama manipulacija i prevara, što povećava potrebu za forenzičkom revizijom.

Finansijski gubici kompanija prouzrokovani činjenjem nepravilnosti i manipulacijama su povećali potrebu za uvođenjem forenzičke revizije kao instrumenta za istraživanje prevara. U nastavku rada ćemo prikazati komparativnu analizu profesionalnih prevara i pronevjera na slučajevima istraživanim od strane licenciranih istraživača prevara - ACFE u periodu od 2012. godine do 2018. godine. Analizom ćemo pokazati da prevare i pronevjere predstavljaju veliku prijetnju preduzećima svih vrsta djelatnosti i veličine, u svim dijelovima svijeta.

3. Komparativna analiza prevara i pronevjera prema Svjetskoj organizaciji za borbu protiv prevara (ACFE)

Udruženje ovlaštenih istražitelja prevara Association of Certified Fraud Examiners – ACFE je najveća svjetska organizacija koja omogućava edukovanja i obrazovanja za borbu protiv prevara i pronevjera. Cilj izvještaja Asocijacije ovlaštenih istraživača prevara je sastaviti detaljne informacije o radu sa slučajevima prevara u pet kritičnih područja: zbrajanje stavova o metodama i načinima na kojima se temelje i pojavljuju profesionalne prevare i zloupotrebe, analize karakteristika preduzeća koja su žrtve profesionalnih prevara i zloupotrebe, analize karakteristika zaposlenika koji su počinioci profesionalnih prevara i zloupotreba, analize sredstava pomoću kojih su otkrivene profesionalne prevare i zloupotrebe, zbrajanje stavova eksperata o procentualnom iznosu gubitaka preduzeća usljed profesionalnih prevara, te rezultati slučajeva otkrivenih prevra čiji su počinioci identifikovani.

Prema svjetskoj organizaciji za borbu protiv prevara od tri navedene kategorije profesionalnih prevara i zlupotrebe imovine u njihovoj studiji najčešće prevare se odnose na zloupotrebu imovine 89% slučajeva, uzrokujući gubitke od oko 114.000USD. Zatim slijedi korupcija 38% slučajeva u njihovoj studiji sa finansijskim gubicima od oko 250.000USD. Prema studiji ACFE najmanji procenat se odnosi na prevare u finansijskim izvještajima 10%, ali uz najveće finansijske gubitke od oko 800.000USD. Na grafikonu 1. je prikazana učestalost profesionalnih prevara i zloupotrebe imovine prema pojavnim oblicima ACFE u periodu od 2012. do 2018. godine.

Grafikon 1. : Profesionalne prevare prema kategorijama učestalosti u periodu od 2012. do 2018. godine (zaključno sa posljednim izvještajem ACFE) u (%)

Prilagođeno prema ACFE. (2018). Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse., dostupno na ACFE Inc (US) <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>, (pristupljeno 22.01.2019).

Unutar kategorije protivpravnog prisvajanja imovine istraživanja ACFE pokazuju da postoji nekoliko različitih podkategorija šema prevare. Naredni grafikon 2. ilustrira učestalost i trošak svake od tih šema prevare i zloupotrebe imovine. Što duže prevare traju štete su veće, veći su rizici prevara što su slabije kontrole, posebno u malim preduzećima.

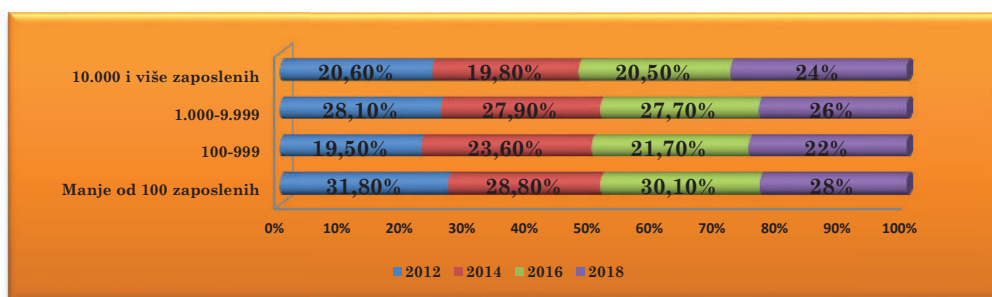
Grafikon 2. : Učestalost protivpravnog prisvajanja imovine i medijani gubitka u periodu 2018. godine (zaključno sa posljednim izvještajem ACFE) u (%)

ACFE. (2018). Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse., dostupno na ACFE Inc (US) <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>, (pristupljeno 22.01.2019).

Veličina preduzeća i broj zaposlenika može djelovati na priliku za profesionalne prevare kao i na mogućnosti uvođenja određenih instrumenata u borbi protiv finansijskih prevara. Naredni grafikon 3. pokazuje da prema ACFE najveći postotak profesionalnih prevara prema istraživanjima se odnosi na mala preduzeća (manje od 100 zaposlenih), 28% i da su pretrpjeli najveće finansijske gubitke 200.000USD u izvještaju 2018. godine.

Grafikon 3. : Učestalost profesionalnih prevara i zloupotrebe imovine u odnosu na veličinu preduzeća u periodu od 2012. do 2018. godine (zaključno sa posljednim izvještajem ACFE) u (%)

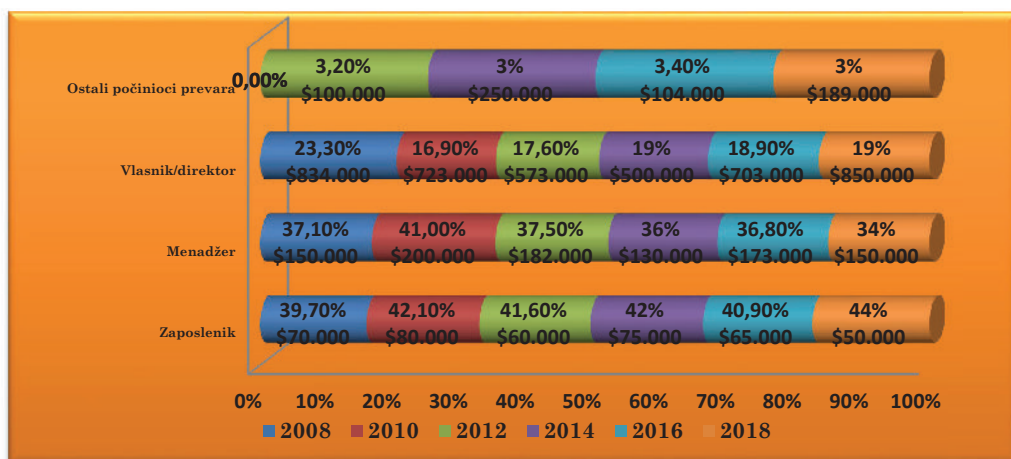
Prilagođeno prema ACFE. (2018). Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse., dostupno na ACFE Inc (US) <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>, (pristupljeno 22.01.2019).

Veća preduzeća obično imaju više sredstava za ulaganja u programe protiv prevare, kao i veću mogućnost razdvajanja dužnosti među zaposlenicima kako bi se spriječile prevare. Mala i srednja preduzeća zbog oskudnosti sa potrebnim resursima sa aspekta troškova, imaju smanjene sklonosti prema reviziji. Sa povećanjem veličine preduzeća dolazi i do povećanja rizika efikasnosti i tu se javljaju problemi u odnosima između uprave i zaposlenih. Rizik prevare se povećava jer kod zaposlenika može izostati trud i želja za radom te pokušavaju potkradati preduzeće koristeći šeme prevare i složenije procese i transakcije. Za izvještaje od 2012. do 2016. godine taj procenat je iznosio približno 30% za mala preduzeća, dok velika preduzeća su imala najmanji broj slučajeva 20,5%. S obzirom, da mala preduzeća zbog oskudnosti resursa manje uvode interne kontrole, a sa povećanjem obima poslova vlasnicima je teže da nadgledaju aktivnosti i vrše naposredan nadzor svojih zaposlenika, putem prevara štete za ova preduzeća su dvostruko više. Prema izvještaju ACFE u poređenju malih i velikih preduzeća:

- prevare uzrokovane nedostatkom internih kontrola kod malih preduzeća iznose 42% u odnosu na velika preduzeća 25%,
- prevare ili zloupotrebe imovine od strane vlasnika ili menadžmenta preduzeća iznose 29% u malim preduzećima u odnosu na velika preduzeća 16%,
- prevare ili zloupotrebe imovine otkrivene prema njihovim vrstama iznose 29% u malim preduzećima u odnosu na velika preduzeća 44%.

Od prvog izdanja izvještaja ACFE 1996. godine počinioc prevara i zloupotrebe imovine je povezan sa veličinom prevare. Ta se povezanost vjerovatno odražava činjenicom da prevaranti čiji je položaj na visokoj funkciji u preduzeću imaju veći pristup imovini preduzeća od osoblja na niskim radnim pozicijama. Takođe, oni mogu koristiti svoje ovlasti za prikrivanje finansijskih prevara i imaju veću mogućnost za izvođenje tehnika prevare što zaposleni na niskim funkcijama u preduzeću to ne mogu. Prilike za počinioca prevare mogu biti npr.: velika finansijska moć i dominantan položaj unutar preduzeća, znatan broj transakcija koje se obavljaju izvan granica međunarodnog zakonodavstva, nepostojanje interne kontrole, neadekvatan nadzor same kontrole u preduzeću, postojanje neučinkovitih računovodstvenih i informacionih sistema i sl. Naredni grafikon 4. ilustrira položaj počinioca prevara i zloupotrebe imovine u preduzeću.

Grafikon 4. : Položaj počinioca profesionalnih prevara – učestalost i prosječni gubitak u periodu od 2008. do 2018. godine (zaključno sa posljednjim izvještajem ACFE) u (%) i (\$)

Prilagođeno prema ACFE. (2018). Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse., dostupno na ACFE Inc (US) <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>, (pristupljeno 22.01.2019).

Većina profesionalnih prevara i zloupotrebe imovine motivisana je bar dijelom nekim finansijskim pritiscima. Pojedinaac koji počinji prevaru će često prikazati određene osobine povezane sa stresom ili strahom. U nastavku rada ćemo samo dati informacije prema posljednjem izvještaju ACFE istraživanja slučajeva profesionalnih prevara i zloupotrebe imovine o odnosu na regionalni fokus za Istočnu Evropu i Zapadnu/Centralnu Aziju. U narednim grafikonima 5. i 6. su dati podaci najčešćih šema prevara i načina otkrivanja istih za region Istočne Evrope i Zapadne/Centralne Azije.

Grafikon 5. Najčešće šeme profesionalnih prevara i zloupotrebe imovine u Istočnoj Evropi i Zapadnoj/Centralnoj Aziji u periodu između 2016. i 2018. godine (zaključno sa posljednjim izvještajem ACFE) u (%)

Prilagođeno prema ACFE. (2018). Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse., dostupno na ACFE Inc (US) <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>, (pristupljeno 22.01.2019).

Grafikon 6. Na koji način je otkrivena profesionalna prevara ili zloupotreba imovine u Istočnoj Evropi i Zapadnoj/Centralnoj Aziji u periodu između 2016. i 2018. godine (zaključno sa posljednim izvještajem ACFE) u (%).

Prilagođeno prema ACFE. (2018). *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse.*, dostupno na ACFE Inc (US) <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>, (pristupljeno 22.01.2019).

Teško je uhvatiti zaposlene u samom činu prevare, ali se često prevare otkriju i promjenama karakteristika ličnog života. Ne postoji sistem interne kontrole u preduzećima koji može eliminisati sve greške, naročito manipulacije finansijskim izvještajima, te otkrivanje tih grešaka može biti teško ali ne i nemoguće.

4. Uloga forenzičke revizije u sprečavanju finansijskih prevara u Bosni i Hercegovini

Prema autorima knjige Rezaee Z. i Rille R. [4], „dugoročni uspjeh bilo kojeg poslovnog poduhvata izvodi se iz tri izvora: istraživanja, prakticanja i obrazovanja. Istraživanje potiče profesionalnu inovaciju. Praktičari podučavaju implementiraju proizvode istraživanja primjenjivanjem, testiranjem i rafiniranjem teorijskih i istraživačkih nalaza u „stvarnom“ svijetu. Obrazovne institucije stvaraju okvire za učenje kroz koje studenti ostvaruju prednosti od kombinovanih napora prakse i istraživanja. Do danas je revizorsko i bihevioralno istraživanje koje se fokusira na pitanja prevara i forenzičkog računovodstva objavljeno u mnogim publikacijama. Forenzički zasnovano ispitivanje je završeno i objavljeno u ekonomiji i finansijama. Takvi se napori trebaju nastaviti tako da osobe zainteresovane i za više obrazovanje i za praksu prevara i forenzike imaju vitalne prilike za karijeru“.

Javni sektor u Bosni i Hercegovini je posljednjih godina u procesu uvođenja sistema internih kontrola, te imamo sve veću potrebu za edukaciju i sticanje sertifikata internog revizora. Domaća preduzeća još uvijek nisu uvidjela sve benefite koje može doprinjeti sistem internih kontrola. Osim uspostavljanja efikasnog sistema mjera za otkrivanje i sprečavanje manipulacija finansijskim izvještajima i kriminalnih radnji zaposlenih ili menadžmenta preduzeća, taj sistem je neophodno kontinuirano unapređivati.

U Bosni i Hercegovini ne postoji zakonska obaveza objavljivanja finansijskih informacija za mala i srednja preduzeća, jer se smatra da je ograničen broj korisnika finansijskih izvještaja

malih i srednjih preduzeća. Kod privatnih preduzeća potražnja za eksternom revizijom proizilazi zbog uzimanja kredita kod banaka i drugih privatnih kreditora. Mala i srednja preduzeća rade u znatno siromašnijem informacionom okruženju jer otkrivaju manje nefinansijskih informacija. Finansijski izvještaji malih i srednjih preduzeća su manje pod lupom učesnika na tržištu kapitala, te nisu izložena pritisku zapošljavanja visoko kvalitetnih revizora. Mala i srednja preduzeća zbog ograničenosti tržišta i uskog kruga potencijalnih korisnika finansijskih izvještaja nemaju potrebu izrade revizorskih izvještaja. Ako posmatramo mala i srednja preduzeća u Bosni i Hercegovini, gdje skoro da ne postoji razdvojena vlasnička od menadžerske uloge, te zanemarimo interes vanjskih korskoinika u prvi plan je istaknuta cijena provođenja revizije. Zbog ograničenih finansijskih resursa, vlasnik nije u mogućnosti da izdvoji određena sredstva s ciljem uspostavljanja dodatnih kontrolnih mehanizama, kao što je eksterna revizija. Jedan od ograničavajućih faktora i argumenata vlasnika za odbijanje provođenja revizije je visoka cijena revizije u odnosu na ostvarene prihode preduzeća.

Prema mišljenju autora rada Vukoja, B. [5], „*Pozicija samog računovodstva u BiH je nezahvalna, prije svega zbog uslova i okruženja u kojima bosanskohercegovačke računovođe obavljaju svoj posao. Razlozi za to su: nedovoljno uređena računovodstvena legislativa sa pratećim propisima, neredovno obnavljanje informacija o izmjenama MRS/MSFI, neadekvatno valorizovanje računovodstva kao profesije i njenih pripadnika, nedovoljan razvoj svijesti o potrebi, odnosno navici cjeloživotnog učenja, ostali subjektivni i objektivni razlozi*“.

Preventivne mjere zloupotrebe kreativnog računovodstva obuhvataju procjenu rizika prevara, testiranje kontrola koje su u funkciji sprečavanja manipulacija i provođenje revizije. Uvođenjem vlastitog kodeksa etike preduzeća mogu djelovati na smanjenje motiva za manipulacije i kriminalne radnje. Da bi se menadžment efikasno suprostavljao greškama i manipulacijama koje se mogu pojaviti u finansijskim izvještajima neophodan je: efikasan sistem interne kontrole, adekvatan ljudski potencijal, kvalitetan etički kodeks, kontinuirana obuka zaposlenih u preduzeću u vezi detekcije grešaka i manipulacija, postaviti jasno pisana pravila ponašanja, i sl. Uspostavljanje mjera za sprečavanje i otkrivanje prevara i manipulacija je bitno za stabilnost privrede u državi. Nije dovoljno samo usvojiti kodeks etike u preduzeću nego ga provoditi i u praksi. Do prevare može doći i ako preduzeće ima efikasan sistem interne kontrole. Sistem internih kontrola u preduzećima je neophodno kontinuirano unapređivati i štiti od potencijalnih prevaranata. Iako je nemoguće upotpunosti eliminisati rizik pojave grešaka, prevara i manipulacija u preduzećima, pravovremenim poduzimanjem mjera za sprečavanje i otkrivanje prevara, rizik prevare se može umanjiti.

Uvođenje forenzičke revizije kao profesije efikasna je mjera za sprečavanje i otkrivanje grešaka, prevara i manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća i većeg povjerenja javnosti i korisnika finansijskih izvještaja. Kako je u razvijenim državama svijeta već uvidena korist od informacija koje pruža forenzička revizija, realno je očekivati da će i na našim prostorima se razviti potreba za ovom djelatnošću. Povezivanje znanosti, sektora naprednih tehnologija, visokoškolskih ustanova i javne uprave bi trebao biti jedan od prioriteta onih koji kreiraju ekonomsku strategiju u BiH. Mali broj riješenih slučajeva privrednog kriminala, daje sve veće mogućnosti prevarantima. Forenzički revizori primjenjujući računovodstvena načela, vještine i istraživačke postupke, istražuju, prikupljaju dokaze i dokumentuju prevare i manipulacije finansijskim izvještajima. Greške, kriminalne radnje, manipulacije finansijskim izvještajima su negativne pojave, kojima će države kao i računovodstvena a posebno revizijska profesija u budućnosti posvetiti značajnu pažnju. Budućnost revizorskih usluga se karakteriše u održavanju koraka sa očekivanjima javnosti i poslovnog okruženja.

5. Zaključci

Pored uobičajenih problema sa kojima se susreću bosanskohercegovačka preduzeća kao što je opstanak na tržištu, neizvjesnost poslovanja, ubrzana privredna kretanja, treba da daju i veliku pažnju na sprečavanje finansijskih prevara i manipulacija finansijskim izvještajima. Prevare, manipulacije finansijskim izvještajima koje se dese i koje nisu spriječene potrebno je istražiti i dokazati. Uvođenjem sistema interne kontrole u preduzeće je moguće smanjiti ali ne i eliminisati procenat prevara i manipulacija zaposlenih ili menadžmenta preduzeća. Da bi se menadžment preduzeća suprostavljao greškama i prevarama koje se mogu pojaviti u finansijskim izvještajima uveliko pomaže: pouzdan računovodstveni sistem, odgovarajući kontrolni postupci, kao i jasno definisanje politike računovodstva i finansijskih izvještaja. Neophodan je i adekvatan ljudski potencijal, razumljiv etički kodeks kao i obezbjeđenje kontinuirane obuke za zaposlene u vezi računovodstvenih grešaka i manipulacija finansijskim izvještajima. Mali broj riješenih slučajeva privrednog kriminala, daje sve veće mogućnosti prevarantima. Greške, kriminalne radnje, manipulacije finansijskim izvještajima su negativne pojave, kojima će države kao i računovodstvena a posebno revizijska profesija u budućnosti posvetiti značajnu pažnju. Privredni subjekti su podložni, i prevarama zaposlenih, i menadžmenta. Kontinuirano praćenje novčanih tokova doprinosi slabljenju organizovanih grupa u finansijskim prevarama, koje u sprezi s korupcijom, predstavljaju prijetnju poslovnom okruženju i cjelokupnoj privredi države.

Revizor prilikom revizije finansijskih izvještaja preduzeća ne može i nema za cilj otkrivanje prevara. To je posao posebno osposobljenog istražioca prevara, forenzičkog revizora. Budućnost revizorskih usluga se karakteriše u održavanju koraka sa očekivanjima javnosti i poslovnog okruženja. Forenzički revizori primjenjujući računovodstvena načela, vještine i istraživačke postupke, istražuju, prikupljaju dokaze i dokumentuju prevare i manipulacije finansijskim izvještajima.

Potreba za dodatnom edukacijom revizora u cilju sprečavanja i otkrivanja prevara i manipulacija finansijskim izvještajima, kao i otkrivanje primjene kreativnog računovodstva u Bosni i Hercegovini je velika, u očuvanju reputacije države, kao i u mogućnosti za privlačenje investicija koje su nam neophodne.

Objedinjujući sve navedene argumente i dokaze u ovom radu, u potpunosti su dokazane hipoteze: Uvođenje forenzičke revizije kao profesije efikasna je mjera za sprečavanje i otkrivanje grešaka, prevara i manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća i većeg povjerenja javnosti i korisnika finansijskih izvještaja. Bosna i Hercegovina kao tranzicijska država je podložna svim vrstama manipulacija i prevara, što povećava potrebu za forenzičkom revizijom. U svijetu, ali i u državama regiona već su prepoznali svrhu forenzičkog računovodstva. U Bosni i Hercegovini se ovoj profesiji „stidljivo“ pristupa. Izgradnja sistema obrazovanja sposobnog odgovoriti na sve promjene koje se dogode na tržištu rada, i promovisanje koncepta cjeloživotnog učenja, kao i edukacija revizora u cilju otkrivanja prevara je najznačajnija mjera za povećanje efikasnosti revizije i očekivanja investitora. Forenzička revizija kao profesija može izmjeniti pogled na računovodstvenu i revizijsku profesiju. Efikasna je mjera za otkrivanje i sprečavanje grešaka i finansijskih prevara, kao i manipulacija finansijskim izvještajima preduzeća. Budućnost revizorske profesije je u interakciji sa poslovnim okruženjem koje se stalno razvija i adekvatnosti odgovora revizijske profesije na očekivanja javnosti.

Reference

- [1] Piljić, J., (2012): Analiza finansijskih izvještaja – Utjecaj izbora i primjene računovodstvenih politika na finansijski položaj i uspješnost poslovanja gospodarskog društva, „Off-set“, Tuzla.
- [2] Buckhoff, A., T., (2008), Forensic Audit vs. Financial Statements Audits, Current accounts, Georgia Society of CPAs, September/October 2008.
- [3] ACFE. (2018). Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse., dostupno na ACFE Inc (US) <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>, pristupano (22.01.2019).
- [4] Rezaee, Z., Riley, R., (2014): Prijevara u finansijskim izvještajima sprečavanje i otkrivanje, MATE d.o.o.Zagreb, 2014.
- [5] Vukoja, B., (2012): Značaj forenzičkog računovodstva i revizije za pouzdanost finansijskih izvještaja u BiH, „Financing“, Finrar d.o.o.Banja Luka i Financing d.o.o. Brčko, broj 2, godina III, juni 2012.

KRITERIJI KONVERGENCIJE EU, ANALIZA ISPUNJENOSTI KRITERIJA SLUČAJ CRNA GORA

Sažetak

U ovom radu je izvršena analiza dostignutih ekonomskih uslova u procesu integracije Crne Gore u Evropsku Uniju i Evropsku monetarnu uniju. Ti uslovi su postavljeni u Kopenhagenu i Mاستrihtu. Detaljnija analiza je urađena za nominalne kriterije konvergencije iz Mاستrihta.

Ključne riječi: Evropska Unija, kriteriji konvergencije, tranzicijski indikatori, Evropska Monetarna Unija.

Abstract

This paper the analysis the achieved economic conditions in the process of integration into the EU and EMU. Those conditions are set in Copenhagen and Mاستrihtu. Thorough analysis was performed for the nominal convergence criteria of the Mاستriicht Treaty.

Keywords: European Union, convergence criteria, the transition indicators, the European Monetary Union.

UVOD

Od 2008. godine Crna Gora intenzivno radi na priključenju evropskoj porodici. Osim države, važnu ulogu u tom procesu imaju mediji koji su u saradnji sa državnim institucijama dužni da objasne građanima proces pristupanja, uslove koje je neophodno ispuniti, benefite za državu od ulaska u EU itd. Članstvo u Evropskoj Uniji predstavlja strateški cilj zemalja zapadnog Balkana, pa tako i Crne Gore. To je jedan od rijetkih ciljeva gdje postoji sveopšti konsenzus, kako javnosti, tako i relevantnih društvenih subjekata. Međutim, jasan cilj nije dovoljan sam za sebe, već zahtijeva izuzetne napore za njegovo ostvarenje u predviđenom roku. Čini se da već tu nastaju problemi za skoro sve zemlje Zapadnog Balkana, istini za volju nejednako svim zemljama, primarno zbog nedovoljnog angažmana u pravcu ostvarenja uslova za članstvo. To je posebno prisutno u oblasti ekonomije, područja koje će sigurno predstavljati determinantu od koje će zavisiti koliko će de facto trajati ovaj proces.

Ispuniti ekonomske uslove za članstvo u Uniji, za razliku od mnogih drugih, nije moguće preko noći, niti u kratkom roku. Potreban je dugoročni angažman kako bi postavljeni kriteriji u

određenom periodu bili zadovoljeni. Jedno je sigurno, relevantne vladine institucije moraju čim

prije uzeti u ozbiljno razmatranje ekonomski aspekt integracija, kako bi se i sama dinamika ovog

procesa u budućnosti ubrzala. Samim tim, u Crnoj Gori kao prioritetan zadatak se postavlja pitanje razmatranja ekonomskih aspekata evropskih integracija.

¹ Malik Ikanović, Magistar menadžmenta, Ministarstvo obrazovanja i nauke TK

² Asim Bojić, Magistar pravnih nauka, Ministarstvo obrazovanja i nauke TK

Ekonomski izazovi integracija obuhvataju ispunjavanje Kriterija iz Kopenhagena kao uslov za članstvo u Evropskoj uniji. Nakon toga slijedi ispunjenje kriterija iz Maastrichta, kao naredni neizbježan korak za članstvo u Evropskoj monetarnoj uniji.

1. Značaj i pojmovno određivanje kriterija konvergencije, uslovi EU i EMU realna ili nerealna prepreka

Ekonomski kriteriji iz Kopenhagena podrazumijevaju "postojanje funkcionalne tržišne ekonomije kao i kapacitete da se ekonomija nosi sa pritiscima konkurencije i tržišnim snagama u

Uniji". Nakon što zemlja postane punopravnom članicom Evropske Unije, neophodno je da ispuni i drugi set ekonomskih kriterija za pristup Evropskoj Monetarnoj Uniji definisanih Maastrichtskim ugovorom, uz napomenu da je to obaveza svih budućih novih članica EU, a što nije bio slučaj ranije.

Nominalni i realni kriteriji konvergencije iz Maastrichta su, za razliku od Kopenhagenskih kriterija, mnogo jasnije definisani i preciznije određeni. Imajući u vidu ovu činjenicu, nije rijetkost u literaturi sresti da su Maastrichtski kriteriji postali "sinonim za spremnost zemalja kandidatkinja za pristup EU".

Ekonomski kriteriji za članstvo u Evropskoj Uniji i Evropskoj Monetarnoj Uniji su statični, ne govore mnogo o kvalitetu ekonomije, a takođe može se izreći primjedba da im nedostaje akademsko objašnjenje. Pored toga, kriteriji ne razmatraju efekat ispunjavanja na različite zemlje, imajući u vidu da niti jedna zemlja nema isto ekonomsko okruženje. Ipak, neophodno je da svaka zemlja preispita svoju poziciju u odnosu na ove kriterije te da u skladu sa upustvima koja dolaze od strane EU ispuni iste.

Ekonomski kriteriji određeni u Kopenhagenu obuhvataju više podkriterija:

- da je ravnoteža između ponude i tražnje ustanovljena tržišnim snagama; kao i liberalizovane cijene i spoljna trgovina;
- da ne postoje značajne prepreke za ulazak na tržište (prilikom osnivanja novih preduzeća) i prilikom izlaska sa tržišta (bankrot);
- postojanje pravnog sistema uključujući i regulaciju vlasničkih prava; mogućnost nametanja zakona i ugovornih obaveza;
- ostvarena makroekonomska stabilnost uključujući odgovarajuću stabilnost cijena i održive javne finansije i platni bilans;
- široki konsenzus o ključnoj ekonomskoj politici;
- dovoljno razvijen finansijski sektor koji je u stanju da usmjerava štednju prema produktivnim investicijama;
- postojanje funkcionalne tržišne ekonomije na zadovoljavajućom nivou makroekonomske stabilnosti za ekonomske subjekte koji mogu da donose odluke u stabilnom i predvidivom okruženju;
- odgovarajući nivo ljudskog i fizičkog kapitala dostupan uz razumne troškove, uključujući
- infrastrukturu, obrazovanje i istraživanje kao i buduću razvoj ove oblasti;

- obim do kojeg vladina politika i zakon utiču na konkurenciju posmatrano kroz spoljnotrgovinsku politiku, politiku konkurencije, državnu pomoć, podršku sektoru malih i srednjih preduzeća;
- stepen i brzina integracija zemlje u spoljnoj trgovini ostvarena sa Unijom prije proširenja (Ovaj kriterij se odnosi kako na obim tako i na strukturu dobara koja se već razmjenjuju sa zemljama članicama);
- udio malih firmi na tržištu, jednim dijelom iz razloga što male firme ostvaruju više koristi zbog olakšanog pristupa na tržište, a dijelom što dominacija velikih firmi može indicirati veća protivljenja prilagođavanju.

Sve zemlje budući kandidati EU moraju pristupiti u drugoj fazi i u Evropsku Monetarnu Uniju i prihvatiti zajedničku valutu – Euro (€), odnosno nominalne i realne kriterije konvergencije. Nominalni kriteriji konvergencije su sledeći:

1. stopa inflacije u toku posmatrane godine ne smije preći 1,5 % prosječne stope inflacije u tri cjenovno najstabilnije zemlje;
2. dugoročna kamatna stopa ne smije biti viša od 2 % u odnosu na prosjek kamata tri cjenovno najstabilnije zemlje;
3. deficit državnog budžeta kao i budžeta regiona te lokalni budžetski deficiti ne smiju preći 3 % vrijednosti GDP-a;
4. odnos javnog duga i GDP-a ne smije biti veći od 60 %;
5. nacionalna Centralna banka mora imati punu političku nezavisnost.

S druge strane, realna konvergencija predstavlja smanjivanje postojećeg jaza u indikatorima ekonomskog razvoja zemlje u odnosu na prosjek Unije, uključujući dohodak po glavi stanovnika i njegovu strukturu, zatim konvergenciju nadnica i cijena, ravnotežu deviznog kursa. Očigledno je da su ekonomski uslovi u procesu integracije u EU brojni i raznovrsni. Postoje brojne sistematizacije i grupisanja navedenih kriterija, međutim, mi ćemo se u ovom radu

opredjeliti na analizu dvije grupacije pomenutih kriterija, i to:

1. Kriterije funkcionalnosti i tržišne usmjerenosti ekonomije,
2. Kriterije makroekonomske stabilnosti, koji uključuju:
3. Kriterije realne konvergencije,
4. Kriterije nominalne konvergencije.

2. Odnos i značaj odnosa nominalne i realne konvergencije u kontekstu ostvarenja propisanih EU uslova

Ekonomska konvergencija može se definirati sa dva koncepta: nominalne konvergencije i realne konvergencije. Iako su oba pojma dobili veliku pozornost u stručnoj literaturi u prošlosti, većina publikacije su i dalje usmjerena na nominalnu konvergenciju. Na primjer, kriteriji iz Maastrichta jednostrano su usmjereni na to. Realna se može nazvati konvergencijom produktivnosti i povećanja životnog standarda mjerene smanjenjem razlika u BDP-u per capita između bogatijih i siromašnijih zemalja članica.

Koncept realne konvergencije uobičajeno podrazumijeva proces sustizanja razine privrednog razvoja prosjeka EU-a (konvergencija dohodaka) ili završetak procesa tranzicije i povezanih strukturalnih reformi. Iako za realnu konvergenciju ne postoji dobro definiran skup pokazatelja. Jačanje integracije očituje se u smanjenju razlika nivoa razvijenosti, odnosno u približavanju siromašnijih zemalja bogatijima, što i je najveći problem savremenog svijeta, pa tako i EU. Realna konvergencija, dakle, predstavlja složen i dugoročan proces, a svaki pokušaj novih zemalja članica da što prije ispune sve značajne kriterije može negativno utjecati na rast njihovih privreda, te ugroziti „catching up“ proces (Kersan-Škabić i Mihaljević, 2010)³.

Realna konvergencija se može postići samo s dugoročno postignutim visokim stopama rasta, odnosno ako su u pratnji makroekonomska stabilnost i učinkovita institucionalna infrastruktura. Drugim riječima, ispunjavanje kriterija za pristupanje EU i EMU je nužan, ali ne i dovoljan uvjet za dugoročnu uspješnost zemlje.

U ugovoru iz Maastirchta, koji je poznat i kao ugovor stvaranja Evropske unije, se navodi: “Postizanje visokog stepena stabilnosti cijena bit će dominantno vidljivo iz stope inflacije koja je bliska onoj koju postižu tri zemlje s najstabilnijim cijenama u eurozoni.”U praksi, stopa inflacije određene zemlje članice ne smije biti veća od 1,5 postotnih poena prosječne stope inflacije za tri zemlje EU s najnižom inflacijom u godini koja prethodi preispitivanju stanja u zemlji članici kandidatkinji za EMU. Stopa inflacije mjeri se indeksom potrošačkih cijena.

Tabela 1: Rezultati rada Vlade Crne –Gore za period 2012-2018

Poglavlja	EU ocjenjuje na startu skrining	Počeo skrining	Završen skrining	Poglavlje otvoreno	Poglavlje zatvoreno
1. Sloboda kretanja roba	Znatni naponi	17-01-2013	06-03-2013	20-06-2017	-
2. Sloboda kretanja radnika	Znatno potrebno napora	07-06-2013	07-06-2013	-	-
3. Pravo osnivanja i sloboda pružanja usluga	Znatno potrebno napora	23-10-2012	11-30-2012	-	-
4. Slobodno kretanje kapitala	Znatno potrebno napora	18-01-2013	21-02-2013	24-06-2014	-
5. Javne nabavke	Znatno potrebno	20-09-	19-11-	18-12-	-

³ Drastichova, M.(2012) „The relations of real and nominal convergence in the EU with impacts on the euro area participation“, Ekonomická revue – Central European Review of Economic Issues 15, Str. 108.

	napora	2012	2012	2013	
6. Zakon o privrednim društvima	Znatno potrebno napora	02-10-2012	22-11-2012	18-12-2013	-
7. Zakon o intelektualnoj svojini	Znatni napori	11-10-2012	21-11-2012	31-03-2014	-
8. Antimonopolijska politika	Znatno potrebno napora	05-10-2012	04-12-2012	-	-
9. Finansijske usluge	Znatno potrebno napora	17-04-2013	11-06-2013	22-06-2015	-
10. Informacijsko društvo i mediji	Znatno potrebno napora	21-01-2013	22-01-2013	31-03-2014	-
11. Poljeprivreda i ruralni razvoj	Znatni napori	06-11-2012	13-12-2012	13-12-2016	-
12. Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika	Znatni napori	16-10-2012	01-02-2013	30-06-2016	-
13. Ribarstvo	Znatni napori	04-03-2013	06-06-2013	30-06-2016	-
14. Saobraćajna politika	Znatno potrebno napora	17-04-2013	30-05-2013	21-12-2015	-
15. Energetika	Znatno napora potrebno	27-02-2013	11-04-2013	21-12-2015	kraj 2017. ili početak 2018.

16. Oporezivanje	Nema većih poteškoća	08-04-2013	30-04-2013	30-03-2015	-
17. Ekonomska i monetarna politika	Znatno napora potreno	25-02-2013	25-02-2013	-	-
18. Statistike	Znatni napori	03-06-2013	25-06-2013	16-12-2014	-
19. Socijalna politika i zapošljavanje	Znatni napori	23-01-2013	13-03-2013	13-12-2016	-
20. Preduzeća i industrijska politika	Nema većih poteškoća	25-10-2012	28-11-2012	18-12-2013	-
21. Trans-Evropske mreže	Znatno potrebno napora	22-04-2013	30-05-2013	22-06-2015	-
22. Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata	Znatni napori	14-11-2012	18-12-2012	20-06-2017	-
23. Pravosuđe i osnovna prava	Znatni napori	26-03-2012	31-05-2012	18-12-2013	kraj 2017. ili početak 2018.
24. Pravda, sloboda i bezbjednost	Znatni napori	28-03-2012	25-05-2012	18-12-2013	kraj 2017. ili početak 2018.
25. Nauka i istraživanje	Nema većih poteškoća	25-09-2012	25-09-2012	18-12-2012	18-12-2012
26. Obrazovanje i	Nema većih	26-09-	16-11-	15-04-	15-04-

kultura	poteškoća	2012	2012	2013	2013
27. Životna sredina	Potpuno nekompatibilna sa pravnim tekovinama	04-02-2013	22-03-2013	-	-
28. Potrošači i zaštita zdravlja	Znatno potrebno napora	19-02-2013	16-04-2013	16-12-2014	-
29. Carinska unija	Nema većih poteškoća	24-05-2013	21-06-2013	16-12-2014	-
30. Vanjski odnosi	Nema većih poteškoća	14-05-2013	12-06-2013	30-03-2015	20-06-2017
31. Spoljna, bezbjednosna i odbrambena politika	Nema većih poteškoća	17-05-2013	27-06-2013	24-06-2014	-
32. Finansijska kontrola	Znatni napori	16-05-2013	19-06-2013	24-06-2014	-
33. Finansijske i budžetske odredbe	Nema većih poteškoća	15-05-2013	27-06-2013	16-12-2014	-
34. Institutucije	Ništa za usvajanje	-	-	-	-
35. Ostala pitanja	Ništa za usvajanje	-	-	-	-
Napredak		33 od 33	33 od 33	28 od 33	03 od 33

Izvor: obrada autor

Delrosov izvještaj (1989.) poslužio je kao idejni predložak za Ugovor iz Maastrichta potpisan 7. februara 1992. godine kojim je formalno stvorena ekonomska i monetarna unija i koji je doveo do stvaranja eura. Konvergencijski kriteriji dizajnirani su kako bi se osiguralo da je gospodarstvo zemalja članica spremno za uvođenje eura. Predstavljaju standard za ocjenu stabilnosti, zdravlja i održivosti javnih financija kandidata koji ulaze u euro područje. Kriteriji se koriste i nakon što je država usvojila euro. Svrha je osiguranje stabilnosti i privreda euro područja.

2.3. Specifičnosti odnosa kriterija konvergencije u kontekstu Crne Gore

Ispunjenje kriterija nominalne konvergencije, može pozitivno utjecati i na ispunjenje kriterija realne konvergencije, ali može biti i u suprotnosti s njima. Međutim, treba naglasiti da postojanje pozitivne korelacije između realne i nominalne konvergencije, ne treba uzeti kao isključivo pravilo, već treba sistemski raditi na ispunjenju kriterija nominalne konvergencije, ali isto tako i realne. Ugovorom je određeno: “Pokazatelj održivosti državnih financija definiran je umjerenim budžetskim deficitom.”

U praksi, Komisija Europske unije pri izradi godišnjih preporuka koje upućuje Vijeću ministara financija ispituje budžetsku disciplinu na temelju sljedećih dva kriterija.

1. Deficit proračuna opće države: udio proračunskog deficita opće države u bruto domaćem proizvodu (BDP) ne smije prelaziti 3% na kraju prethodne financijske godine. Ako nije tako, dopušta se da deficit privremeno bude iznad (ali još uvijek blizu) razine od 3%.
2. Državni dug: udio bruto duga opće države u BDP-u ne smije prijeći 60% na kraju prethodne financijske godine. Ako nije tako, udio mora pokazivati tendenciju značajnog smanjivanja i mora se zadovoljavajućom dinamikom približavati referentnoj vrijednosti.

Ugovorom iz Maastrichta je određeno: “Održavanje normalnih fluktuacija u granicama određenim Tečajnim mehanizmom Europskog monetarnog sustava, tokom najmanje dvije godine, bez devalvacije u odnosu na bilo koju valutu zemlje članice⁴.”

Zemlja članica mora sudjelovati u tzv. Tečajnom (kursnom) mehanizmu (*Exchange-rate mechanism*, ERM) Europskoga monetarnog sistema (*European Monetary System*, EMS) neprekidno tokom dvije godine prije godine u kojoj se preispituje stanje. To znači da se fluktuacije kursa između eura i valuta članica moraju kretati u dogovorenim granicama. Osim toga, u istom razdoblju zemlja članica ne smije devalvirati svoju valutu. Nakon prelaska u treću fazu EMU-a i nakon prihvatanja eura, Europski monetarni sistem zamjenjuje se novim tečajnim (kursnim) mehanizmom (ERM II).

Evropski monetarni sistem utvrđen je 1979. godine kao dogovor kojim su zemlje članice vezale svoje valute kako bi spriječile njihove velike fluktuacije, ostvarile monetarnu stabilnost te se pripremile za uvođenje zajedničke valute. Godine 1999. Europski monetarni sistem zamijenjen je s ERM II, a euro postaje sidro za zemlje koje u njemu sudjeluju⁵. To su zemlje članice EU koje još nisu prihvatile euro, te dvije godine prije pristupanja eurozoni moraju sudjelovati u ERM II.

⁴ Bilas, V. (2005) „Konvergencija tranzicijskih zemalja prema Europskoj uniji“, Ekonomski pregled, str. 225

⁵ Deborah Owen – Peter Cole, *EMU in perspective*, FT Prentice Hall, London, 1999., str. 38.

Nominalna dugoročna kamatna stopa (na državne obveznice ili slične vrijednosnice) u praksi ne smije za više od dva postotna poena prijeći odgovarajuću kamatnu stopu u (najviše) tri zemlje članice s najnižom inflacijom (riječ je o istim zemljama koje su navedene i u kriteriju o stabilnosti cijena). Razdoblje razmatranja je godina prije početka preispitivanja stanja u određenoj zemlji članici kandidatkinji za EMU.

Kako bi se olakšala i održala ekonomska i monetarna unija u dijelu vođenja fiskalne politike, od 1. januara 1999. godine primjenjuje se Pakt za stabilnost i rast (*Stability and Growth Pact*). Cilj Pakta je održavanje budžetske discipline u zemljama članicama nakon uvođenja eura. Njegovo glavno načelo koje obvezuje sve zemlje članice jest održavanje uravnoteženog budžeta. Dvostruko sidro kojim se provodi to načelo odnosi se na dva kriterija konvergencije vezana za državne financije: budžetski deficit ne smije prijeći 3% BDP-a, a udio državnog duga u BDP-u ne smije biti veći od 60%. Ako se utvrdi postojanje prekomjernog deficita, Komisija i Vijeće Europske unije upućuju zemlju članicu da poduzme odgovarajuće mjere suzbijanja prevelikog deficita. Na temelju Pakta prema zemlji članici koja nije stabilizirala svoje javne financije mogu se poduzeti i određene sankcije. One se kreću od beskamatnog depozita koji zemlja članica polaže u Uniju, pa do njegova pretvaranja u nepovratnu kaznu ako deficit nije korigiran u razdoblju od dvije godine. No, ne postoje konačna pravila o primjeni tih kazni – one su predmet ocjene Vijeća Evrope koja se temelji na procjeni okolnosti u kojima se našla pojedina zemlja članica.

ZAKLJUČAK

Postizanje nominalne i realne ekonomske konvergencije nužno je za zemlje kandidatkinje prije ulaska u članstvo EU-a. Ugovorom iz Maastrichta definirani su nominalni kriteriji konvergencije čije ispunjavanje jamči „spremnost“ zemlje za ulazak u eurozonu, nakon ulaska u EU. Administrativno ispunjavanje kriterija nominalne konvergencije onemogućava ispunjavanje realne konvergencije. Predmet ovoga rada jest ukazati na ekonomske nelogičnosti pokazatelja nominalne konvergencije, kao i komparativnom analizom objasniti konflikt između nastojanja za administrativnim ispunjavanjem kriterija nominalne konvergencije i veće realne ekonomske divergencije.

Reforma i dopuna kriterija nominalne konvergencije je potrebna iz razloga što su mnogo puta do sada pokazali brojne manjkavosti, neadekvatnost i brojna ograničenja da bi ih se primijenilo na sve zemlje i zahtijevalo da ih one sve isto tako uspješno primjene. Kriteriji na koje većina autora iz oblasti ekonomski integracija stavlja naglasak, kad je u pitanju adekvatnost kriterija, su fiskalni kriteriji i kriterij inflacije. Postavlja se stoga opravdano pitanje: je li rješenje u odobravanju veće fleksibilnosti za zemlje, revidiranje kriterija ili pak pooštavanje postojećih mjera pri neispunjavanju kriterija.

Pooštavanje mjera u slučaju neispunjenja, primjena dvostrukih pravila za zemlje članice rezultirala je netransparentnošću prilikom provođenja potrebnih sankcija, te pridonijela još većem kršenjem pravila za pojedine članice. Naglasak je, dakle, na donošenju novih mjera sankcija, a tek onda razmišljanju o uvođenju sankcija i to, naravno, bez iznimki među zemljama.

Ulaskom u EMU zemlje gube određeni dio ekonomske politike, tj. monetarnu politiku, kojom su u procesu konvergencije mogle manipulirati kako bi ostvarile kriterije nominalne konvergencije. Dakle, prije ispunjavanja samih nominalnih kriterija nužna je strukturna stabilnost i adekvatna institucionalna infrastruktura u zemlji.

LITERATURA:

ČLANCI:

1. Brnčić, A. [et al.], 2005. *Mali leksikon Europskih integracija* [online]. Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija. Dostupno na: [http://www.mvpei.hr/ei/download/2005/06/15/Mali_leksikon.pdf].
2. Aurel, I.(2008) „Nominal Convergence“, Review of Economic and Business Studies, Alexandru Ioan Cuza University, Faculty of Economics and Business Administration, issue 2, pages 53-73
3. Afxentiou, P. C. (2000) „Convergence, the Maastricht criteria, and their benefits“, Brown J. World Aff., 7, 245.
4. Bajo, A. (2015) „Pogled na rezultate fiskalnih konsolidacija u Europskoj uniji“ , Aktualni osvrti, Institut za javne financije, Zagreb, br.79
5. Bajo, A., Primorac, M., (2015), „Treba li redefinirati fiskalne kriterije iz Maastrichta?“, Institut za javne financije, Zagreb
6. Bilas, V.(2005) „Proširenje Europske unije i sudjelovanje novih članica u tečajnom mehanizmu, Pregledni rad, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu, Vol. 23 No.1

Internet stranice:

1. www.European_kommision.eu
2. www.Maastricht_criteria_and_EU.eu
3. <http://www.fipa.gov.ba/informacije/>
4. <http://www.fipa.>
5. <https://home.kpmg.com/xx/en/home/services/tax/international-tax.html>
6. Agencija za rad i zapošljavanje Crne Gore
7. Centralna banka Crne Gore
http://statistics.cbcbg.ba:4444/Panorama/novaview/SimpleLogin_cr.aspx
8. <http://www.mft.gov.ba/hrv/index.php?option=com>
9. <http://statistics.cbcbg.cg>

UTICAJ PORESKIH UTAJA I PRANJA NOVCA NA DRUŠTVENO-EKONOMSKI RAZVOJ BIH

Rezime

Poreske utaje i pranje nelegalno stečenog novca u kombinaciji sa različitim tehnikama finansijskih zloupotreba predstavljaju ozbiljnu prepreku u društveno-ekonomskom razvoju svakog modernog demokratskog društva. Ove nelegalne aktivnosti uništavaju sva nastojanja da jedna država napreduje, dok velike količine novca sumnjivog porijekla kruže ilegalnim tokovima bez ikakve kontrole nadležnih državnih institucija. Mnogo je praktičnih metoda koje se koriste u svrhu nelegalnih aktivnosti koje za cilj imaju da izvršioци na štetu države ostvaruju veliku nelegalnu dobit. Ipak, praksa je pokazala da su najčešća djela koja proizilaze iz poreskih utaja kao metode ostvarivanja nelegalne dobiti i pranja novca kao pokušaja legalizovanja takve dobiti. Ovaj rad će dati osvrt na ovu problematiku u Bosni i Hercegovini uz prezentovanje vlastitih iskustava autora koji su se u praksi, u svome djelokrugu ovlaštenja susretali sa ovim pojavama i nelegalnim aktivnostima.

Ključne riječi: poreske utaje, pranje novca, društveno-ekonomski razvoj, nelegalne aktivnosti, utajivači poreza, perači novca

Abstract

Tax evasion and laundering of illegally acquired money combined with various techniques of financial abuse constitute a serious impediment to the socio-economic development of any modern democratic society. These illegal activities destroy all efforts to advance one country, while large amounts of money of suspected origin circulate illegal flows without any control of the competent state institutions. There are many practical methods that are used for the purpose of illegal activities aimed at the perpetrators of grossly illegal profits at the expense of the state. Nevertheless, practice has shown that in our judiciary there are very frequent acts arising from tax evasion as a method of achieving illegal profit and money laundering as an attempt to legalize such profits. This work will give an overview of this issue in Bosnia and Herzegovina with the presentation of one's own experiences of authors who in practice, in their scope of authority, met these occurrence and illegal activities.

Key words: tax evasion, money laundering, socio-economic development, illegal activities, tax evaders, money launderers

1. UVOD

Utaja poreza je izbjegavanje plaćanja zakonski utvrđenih poreskih obaveza koje propisuju pravni okviri jedne države. Prije nekoliko godina na našim prostorima su najzastupljenije bile utaje poreza na promet roba i usluga jer zakonodavstvo nije bilo spremno da odgovori na ove izazove, i država nakon ratnih godina nije imala kapacitete da se bavi ovom problematikom. Dolaskom u prvi plan poreza na dodatu vrijednost i novih propisa u oblasti poreza i doprinosa na lični dohodak kao i zakona o akcizama, poreske utaje dobijaju novu dimenziju. Takođe je

¹Autori: Mr. Slaviša Kovačević, sudski vještak u oblasti ekonomije, finansija, tržišnih odnosa i privrednog kriminala. Doktorant na Univerzitetu za poslovne i finansijske studije u Banjoj Luci

² Mr. Srđan Stajić, policijski službenik u Mup-u Republike Srpske. Predavač na Visokoj školi Union u Mostaru.

sve češće lažiranje finansijskih izvještaja prilikom čega se umanjuje osnovica za obračun poreza na dobit prilikom čega državni budžet ostaje uskraćen za milionska sredstva. U novije vrijeme, dolaskom inostranih firmi na naše tržište primjećen je još jedan trend ilegalnih radnji koji se dešava između povezanih lica preko smišljenog i dirigovanog određivanja transfernih cijena između sestrinskih kompanija.

Zbog svih ovih nelagalnih aktivnosti određeni pravni i fizički subjekti pribavljaju novčana sredstva koja ne mogu koristiti jer bi privukli pažnju istražnih organa. Dio nelagalnog i utajenog novca putem poreskih prevara uvijek ostaje van zvaničnih novčanih tokova i služi za koruptivne radnje, podmićivanja, trgovinu uticajem, nelegalno lobiranje, ciljane pritiske na određene subjekte i slično. Međutim, veći dio tog novca se nastoji ubaciti u legalne novčane tokove, pomješati sa legalnim novcem i onda ga kroz zakonite poslove višestruko uvećavati. Tako nastaje pranje novca. Iz prakse i iskustva u radu naših istražno-pravosudnih institucija je vidljivo da su ova dva krivična dijela i nezakonite radnje uglavnom povezani i nepisano je pravilo da nakon poreske utaje i nezakonitog sticanja određenih novčanih sredstava, slijedi pokušaj da se taj novac opere i prikaže kao legalan.

U ovom radu ćemo nastojati približiti ovu problematiku koja svake godine mnogo košta budžet Bosne i Hercegovine i budžete entiteta uskraćujući ih za ogromna novčana sredstva.

2. PORESKA UTAJA KAO KRIVIČNO DJELO

Poreska utaja predstavlja najčešće učinjeno fiskalno krivično djelo koje je u našem krivičnom zakonu sistematizovano kao krivično djelo protiv privrede i jedinstva tržišta te krivična djela iz oblasti carina. Utaja poreza regulisana je članom 210. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, dok je u entitetskim krivičnim zakonima regulisana članom 264. KZ Republike Srpske, članom 273. KZ Federacije BiH i članom 267. KZ Brčko Distrikta.

Članom 210. KZ BiH je definisano da³:

Ko izbjegne da plati davanja propisana poreznim zakonodavstvom Bosne i Hercegovine nepružanjem zahtjevanih podataka ili pružanjem lažnih podataka o svojim stečenim oporezivim prihodima ili o drugim činjenicama koje su od uticaja na utvrđivanje iznosa obaveza, a iznos poreza čije se plaćanje izbjegava prelazi iznos od 10.000 KM, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Kaznom iz stava (1) ovog člana kaznit će se i onaj ko, u namjeri da ostvari pravo na povrat ili kredit po osnovu indirektnih poreza propisanih poreznim zakonodavstvom Bosne i Hercegovine, podnese poreznu prijavu neistinitog sadržaja sa iskazanim iznosom za povrat ili kredit indirektnih poreza koji prelazi 10.000 KM.

Ko počini krivično djelo iz stava (1) ovog člana, a iznos obaveze čije se plaćanje izbjegava prelazi 50.000 KM, ili ko počini krivično djelo iz stava (2) ovog člana, a iskazani iznos povrata ili kredita po osnovu indirektnih poreza prelazi 50.000 KM, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.

³ Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH,, broj 32/03)

Ko počini krivično djelo iz stava (1) ovog člana, a iznos obaveze čije se plaćanje izbjegava prelazi 200.000 KM, ili ko počini krivično djelo iz stava (2) ovog člana, a iskazani iznos povrata ili kredita po osnovu indirektnih poreza prelazi 200.000 KM, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje tri godine.

3. OSNOVNI ČINIOCI I FAZE IZVRŠENJA PORESKIH UTAJA

Osnovni činioci poreske utaje su objekat zaštite, radnja izvršioca i izvršilac utaje. Objektom zaštite kod krivičnog djela utaje poreza se smatra društvena zajednica i sama država. Budžet je taj koji trpi gubitke prilikom ovih nezakonitih aktivnosti. Sredstva koja se nepovratno gube na ovaj način bi mogla biti iskorištena za društveno-ekonomski razvoj države u cjelini. Ti prihodi koje država treba ostvariti moraju biti zaštićeni od čitavog javnog aparata uključujući poreske uprave, istražno-policijske organe, nadležne inspekcije, tužilaštva i sudove. Zbog toga je ogovornost na ovim organima da u potpunosti isprate cijeli ciklus u svakoj fazi pokušaja da se izvrši prevara ili nelegalna radnja.

Radnja izvršenja utaje poreza predstavlja aktivnosti koje izvršitelj obavlja kako bi nesmetano, ne poštujući zakonske okvire izvršio krivično djelo poreske utaje i time oštetio društvenu zajednicu, a sebi pribavio nezakonitu materijalnu dobit. Sama radnja izvršenja se može podijeliti u tri faze:

1) **Prva** se odnosi na davanje lažnih podataka o vlastitim poslovnim aktivnostima (prikazivanje lažnih uvoznih ili izvoznih deklaracija i ostale prateće dokumentacije, sklapanje fiktivnih ugovora sa nepostojećim firmama ili firmama iz offshore zona...). Ova faza se može nazvati eksternom fazom utaje poreza jer se uglavnom dešava izvan same kompanije i uz učešće drugih pravnih ili fizičkih lica. Ova pojava je karakteristična prilikom izvozno-uvoznih poslova. U ovoj fazi nije lako dokaziva sama pronevjera jer potpis nekog ugovora ne znači da neće biti realizovan. U ovoj fazi su do sada najbolje rezultate dale aktivnosti policijsko-obavještajne strukture iz razloga što su jedini validni dokazi u ovoj fazi zaustavljanje samih učinilaca krivičnog djela u momentu kada obavljaju radnju koja nije u skladu sa ugovorom koji je potpisan. Tako se više puta desilo da učesnici u prometu bli kontrolisani od strane pripadnika službi bezbjednosti na terenu i da je ustanovljeno da sadržaj pošiljki ne odgovara stvarnom stanju iz prateće dokumentacije.

2) **Druga** faza se odnosi na ne prijavljivanje finansijskih činjenica od značaja za utvrđivanje poreza i iznosa koji je potrebno uplatiti u državnu kasu (npr. o stečenim prihodima, rashodima, dobiti kao osnovici za plaćanja poreza, lažnim prikazivanjem rashoda, prihoda i zaliha, fiktivnih faktura, nezakonitim formiranjima transfernih cijena, lažnim prikazivanjima kreditnog PDV-a...). Ovo je interna faza kada policijsko-obavještajne strukture nisu u mogućnosti u potpunosti sami otkriti nelegalne radnje jer ova faza zahtjeva uže stručno znanje i primjenu propisa iz oblasti finansijskog poslovanja, poreskog sistema, platnog prometa, deviznog poslovanja i drugo. U ovoj fazi suzbijanja poreskih utaja i pranja novca najveći značaj imaju nadležne poreske i finansijske inspekcije.

3) **Treća** faza se sastoji od prikrivanja podataka za utvrđivanje poreza. Ukoliko nadležni organi ne uspiju u prethodne dvije faze da otkriju i dokumentuju poresku utaju, teško će to biti dokazivo u ovoj fazi. Naime kada se nelegalne aktivnosti dese učesnici prevare na sve načine pokušavaju prikriti djelo. To podrazumjeva da oni prvo izdaju lažnu dokumentaciju koju pokušavaju prikazati kao pravu ili određenu radnju privremeno kroz zvaničnu dokumentaciju prikazati kao legalnu radnju a kasnije je izbrisati ili uništiti dokumentaciju. Ova faza je teška

za dokazivanje djela upravo iz razloga što su dokazi fizički sklonjeni ili potpuno uništeni. Ipak, razvoj novih tehnologija je učinio to da se danas, kada se čini da su svi dokazi uništeni, ove utaje mogu otkrivati uz pomoć novih tehnoloških znanja i savremenih metoda za otkrivanje. Zbog toga veliki značaj imaju vještačenja elektronske dokumentacije, ekonomsko-financijska forenzika, digitalna vještačenja i ostali postupci koje su zakonski dozvoljeni.

Izvršilac krivičnog djela poreske utaje može biti fizičko ili pravno lice koje vršenjem nezakonitih radnji i izbjegavanjem plaćanja poreskih obaveza obezbjeđuje sebi ili drugome ostvarivanje nelegalne dobiti. Ukoliko je u pitanju manji iznos izbjegavanja plaćanja poreza, koji ne prelazi zakonski minimum kojim se ovo smatra krivičnim djelom, onda se ovo djelo smatra prekršajem. Pošto je u praksi poreska utaja kao krivično djelo povezana sa krivičnim djelom pranja novca, s tim u vezi se i izvršioци dijele na one koji vrše utaju poreza (utajivači) i one koji utajeni novac vraćaju u legalne tokove (perači).

4. IZBJEGAVANJE I OTPOR PLAĆANJA POREZA

Kada se govori o izbjegavanju plaćanja poreza, osnovna je percepcija poreskih obveznika da se plaćanjem poreza smanjuje njegova likvidnost i ekonomski potencijal. Ta negativno shvatanje dovodi do otpora plaćanja poreza i traganje za načinima kojim bi se izbjegle ove obaveze. Izbjegavanje plaćanja poreza može dovesti do nepovoljnih promjena u društveno-ekonomskom pogledu gdje uzorni građani koji plaćaju svoje obaveze bivaju ismijavani dok oni koji čine poreske presteupe uvećavaju svoje lično bogatstvo. Izbjegavanje plaćanja poreza može da bude aktivno i pasivno.

Aktivno je ono koje je rezultat namjere poreskog obveznika da netačnim prikazivanjem stvarnog stanja izbjegne plaćanje poreza ili dag a plati u mnogo manjem iznosu od zakonske obaveze.

Pasivno izbjegavanje je rezultat neznanja poreskog obveznika o poreskoj obavezi ili nedovoljna stručnost osoba koja su kod pravnog lica zadužena za sastavljanje finansijskih izvještaja i obračuna poreza.

Kada je izbjegavanje plaćanja poreza i poreske zloupotrebe u pitanju kod nas najzastupljeniji su sljedeći slučajevi:

- Isplata ličnih dohodaka na crno i ne plaćanje ili djelimično plaćanje doprinosa za PIO, zdravstveno osiguranje, poreza na dohodak i drugih davanja koji proizilaze iz plate;
- Nelegalna isplata menadžerskih naknada, nagrada i provizija gdje se „izvlači” dobit iz kompanije čime se umanjuje osnovica za naplatu poreza na dobit;
- Prenos prihoda u naredni obračunski period, umanjivanje dobiti ili knjiženje poslovnog gubitka;
- Netačno utvrđivanje poreske osnovice za plaćanje poreza na imovinu, i poreza prilikom kupovine nekretnina kojima mogu prethoditi procjeniteljske zloupotrebe;
- Beskamatno kreditiranje između pravnih lica na duži period koji često dovodi do cesijskih poravnana a u čestim slučajevima i do otpisa dugova;
- Umanjivanje vrijednosti robe prilikom uvoza ili izvoza prilikom čega se plaća višestruko manji iznos poreza i uvoznih/izvoznih obaveza i stvaraju se uslovi da se na takvoj robi višestruko zaradi;
- Netačno prikazivanje ulaznog i izlaznog PDV-a i nelegalno iskorišćavanje kreditnog PDV-a.

Kod većine poreskih obveznika nezavisno od njihove materijalne situacije postoji otpor plaćanja poreza. Porezi su se, kako kroz historiju tako i danas uglavnom smatrali prisilnim aktom od strane vlasti i kao takvi nisu popularna mjera. Država od poreskog obveznika oduzima jedan dio njegove ekonomske snage a istovremeno poreskom obvezniku ne odaje utisak da je takav postupak dobar za ukupni prosperitet zajednice. Otpor plaćanju poreskih obaveza postoji u svim državama bez obzira na razvijenost poreskog sistema. Razni su uzroci ovoj pojavi koja može izazvati nezadovoljstvo u društvu, a državni budžet uskratiti za finansijska sredstva:

- Ukoliko poreski obveznici smatraju da poreske obaveze nisu ravnomjerno raspoređene to dovodi do pokušaja da se ta nepravda ispravi na nelegalan način;
- Otpor se može javiti i zavisno od svrsi trošenja poreskih sredstava. Ako se država neodgovorno odnosi prema prikupljenim sredstvima to će sigurno izazvati revolt poreskih obveznika;
- Otpor je manji ako je svrha trošenja poreskih prihoda bliža interesima poreskih obveznika. Kod nas u BiH veliko nezadovoljstvo izaziva povećanje administracije državnih službenika i njihovih plata;
- Otpor plaćanju poreza može zavisiti i o načinu i tehnikama oporezivanja;
- Otpor plaćanju poreza zavisi i od poreskog morala obveznika, njihovoj spremnosti i motivaciji da se porezi plate. Spremnost je uslovljena različitim faktorima kao što su visina iznosa za plaćanje, mogućnost olakšica, svrhe trošenja i vrsti sankcija za neplaćanje.
- Otpor može zavisiti i o stručnosti poreskih organa i njihovog odnosa prema poreskim obveznicima.

5. PRANJE NOVCA KAO KRIVIČNO DJELO

Termin “**pranje novca**” je nastao u SAD-u u vrijeme prohibicije⁴, kada su kriminalci zarađeni novac od ilegalne proizvodnje i krijumčarenja alkoholnih pića prikazivali kao zaradu koju su ostvarili u lancu svojih praonica za pranje rublja i automobila. Povodom te pojave počelo je da se upotrebljava termin “pranje novca”, odakle ga je preuzela kriminološka nauka. U suštini pranje novca predstavlja legalizaciju kapitala stečenog kriminalnim aktivnostima, odnosno finansijske transakcije radi prikrivanja stvarnog porijekla novca i drugih oblika kapitala na tržištu. Radi se o procesu prikrivanja ilegalnih izvora prihoda ostvarenih putem izvršenja krivičnih djela, s ciljem uključivanja tih prihoda u tokove legalnog finansijskog poslovanja.

Pod sadržajem pojma “pranje novca” podrazumjeva se djelatnost subjekta, najčešće iz oblasti sive ekonomije i organizovanog kriminaliteta, kojima se ostvaruju uslovi za legalizaciju protivpravno stečene dobiti, čime se pokriva njeno kriminalno porijeklo i stvara predstavu o zakonitoj djelatnosti.⁵

⁴ Prohibicija (od latinskog *prohibere* = zabraniti) je zakonska zabrana proizvodnje, prodaje i transporta alkoholnih pića sa ciljem djelomičnog ili potpunog iskorjenjivanja alkoholizma

⁵ M. Bošković, Organizovani kriminalitet i korupcija, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2004. godine, str. 180.

Način pranja novca se mijenja iz godine u godinu, tako da se u današnje vrijeme dosta osavremenio u odnosu na raniji period. Kao što su sve sfere društva doživjele ekonomski i tehnološki napredak⁶ tako se prilikom pranja novca primjenjuju sofisticirane tehnike i metode.

Pranje novca, kao i ostale nezakonite aktivnosti, uslovljavaju regresivnu distribuciju dohotka i stvaranje velike potrošačke moći pojedinca u uslovima opšte recesije. Time se iskrivljuje struktura potrošnje, pogotovo među bogatima, i preobražava se postojeća socijalna stratifikacija nastajanjem društvenih grupa novih bogataša. Velika sredstva koja se zarađuju pranjem novca utiču na porast potražnje za luksuznim proizvodima, povećanje cijena nekretnina i nekih potrošnih dobara, a sve naprijed navedeno između ostalog podstiče i inflaciju⁷.

Da bi novac koji su stečen različitim kriminalnim radnjama (neovlašćena proizvodnja i promet opojnih droga, nedozvoljena trgovina oružjem, trgovina ljudima, organizovanje prostitucije, trgovina ljudskim organima, krijumčarenje alkohola i duvana, ucjena, finansijske prevare, poreske utaje i dr.) mogle da koriste na legalan način, organizovane kriminalne grupe i pojedinci prikrivaju njegovo porijeklo na taj način što osnivaju tzv. "Offshore" pravna lica preko kojih se nizom finansijskih operacija ilegalna sredstva legalizuju.

U toku postupka pranja novca koristi se:

- Banke, štedionice, mjenjačnice, druge organizacije koje obavljaju platni promet,
- Investicioni fondovi investicionih udruženja i drugih finansijskih organizacija, berze bi ostale organizacije koje se bave prometom vrijednosnih papira,
- Organizacije koje se bave postupkom privatizacije i osiguravajuća društva,
- Udruženja za zapošljavanje,
- Pravna i fizička lica koja se bave raznim poslovima (organizovanje putovanja, kupovina i prodaja nekretnina, prodaja i naplata potraživanja) i dr.

Pranje novca se u uglavnom u praksi obavlja u tri faze. To su faze stavljanja (plasmana), polaganja (uslojavanja) i integracije.

Faza stavljanja (plasmana) podrazumijeva razmjenu ilegalno stečenog novca, najčešće u hartije od vrijednosti, sa kojima je lakše rukovati a potom se vrši njegovo ubacivanje u legalne finansijske tokove. Ova faza podrazumijeva fizički ulazak gotovog novca stečenog kriminalnom aktivnošću u finansijski sistem putem bankarskih pologa, novčanih naloga ili elektronskim transferom preko državnih granica ili fizičkim transportom gotovine izvan zemlje. Postoji čitav niz "stavljanja". Na primjer, depoziti se ulažu zbog nekog legalnog posla, uplaćuje novac i prikazuje da se do njega došlo uslijed dobrog poslovanja (uz osnivanje lažnih preduzeća). Postoje i slučajevi kada se vrši raspodjela većih suma novca na više lica koja ga polažu na račune i na taj način ne izazivaju sumnju. Kao jedan od čestih metoda stavljanja javlja se i kockanje, gdje lice kupuje žetone u većim količinama, da bi ih kasnije zamjenilo za gotov novac istovremeno dobijajući potvrdu o dobitku na kocki.

⁶ S.Kovačević, Ž.Kovačević, Savremeni tehnološki trendovi i ekonomski razvoj, Zbornik radova ISBN 978-99955-95-12-8 ISSN 2566-3178, 2018. godina, str.313-323

⁷ www.informator.co.yu

Faza polaganja se sastoji u daljem kretanju prljavog novca kroz domaće i međunarodne tokove u cilju prikrivanja njegovog pravog izvora, pa nije rijedak slučaj da se kroz te tokove ovaj novac kreće zajedno sa legalnim novcem⁸. Ova faza se najčešće odvija prebacivanjem sredstava sa jednog računa na račune raznih banaka u svijetu, privrednih subjekata kao i drugih finansijskih institucija, a sve radi prikrivanja pravog izvora i mjesta polaganja početnog kapitala ostvarenog kriminalnim radnjama. Novac kruži po svijetu, i za njih se ne može pronaći nikakvo pokriće poslovanja, ali jedini cilj kriminalnih organizacija i pojedinaca je da prikrivaju tragove kretanja novca i da otežaju posao svakome ko pokuša da istraži odakle novac potiče. Koliko je teško ući u porijeklo ovakvog novca govori podatak da „perači novca,, izvrše prebacivanje sa računa na račun u 10-15 različitih banaka u različitim državama u veoma kratkom vremenu (za nekih 2 sata). Kao načini legalizovanja kriminalom zarađenog novca predstavlja kupovina raznih polisa osiguranja, davanje pozajmica, kupovina skupocijene robe, umjetničkih djela, akcija, investicionih fondova i upotreba mnogih drugih finansijskih metoda i instrumenata.

Posljednja faza u pranju novca je **faza integracije**, koja se javlja nakon faze polaganja, i sastoji se u uvođenju prljavog novca u legalne finansijske tokove i na taj način se ilegalan novac prikazuje kao novac zarađen na neki od legalnih načina, te se može nesmetano koristiti. Novac se ulaže u zakonite poslove ili se investira, posle čega se javlja kao novac koji potiče od zakonom dozvoljene djelatnosti. Jedan od aktuelnih načina integracije prljavog novca je i kupovina nekretnina, kao što su poslovne zgrade, skladišta, kuće ili stanovi, pa prihod koji se ostvaruje izdavanjem nekretnina u zakup neće biti sumljiv, jer je rezultat zakonom dozvoljena radnja. Privredni subjekti veoma često prljavi novac ulažu u preduzeća koja su u finansijskoj krizi, a uz ulaganje veće količine novca preduzeća kreću sa normalnim poslovanjem. Važno je napomenuti da prljavi novac ne mora proći sve navedene faze, jer navedene faze ponekad mogu biti skoro iste, a veoma se često i preklapaju. Da li će novac prolaziti kroz sve faze, da li će se pojedine faze poklapati i koja će se metoda koristiti, zavisi od raspoloživih mehanizama za pranje novca i od zahtjeva kriminalnih organizacija i pojedinaca, koje se ujedno naručiocu tog posla i koje žele zadržati kontrolu nad samim postupkom i po potrebi ostvariti njegovu promjenu.

Da bi kriminalna organizacija, pravno ili fizičko lice prikrili nelegalno stečena sredstva oni traži finansijske usluge sa manje strogim bankarskim i finansijskim zakonima i regulativima. Sredstva se usmjeravaju prema zemljama koje imaju slabe zakone i regulative u odnosu na pranje novca, slabe bankarske sisteme, zakone o tajnosti podataka i male restrikcije na protok kapitala.

Postoji čitav niz načina pranja novca i ima ih onoliko koliko mašta može da zamisli, a načini koji se koriste postaju sve sofisticiraniji i komplikovaniji kao i tehološki napredniji. Kao neki od uobičajnih načina pranja novca, u nacionalnim i međunarodnim okvirima javljaju se:

1) Off-shore bankarstvo, koje se sastoji u postojanju liberalnijeg bankarskog sistema koji nisu pod neposrednom kontrolom državnih organa. Izvorno značenje engleske riječi off-shore je

⁸ M. Bošković, Organizovani kriminalitet i korupcija, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2004. godine, str. 182.

izvan obale, udaljen od granice, a u trgovinskom smislu predstavlja posao zaključen van granica i zakona određene zemlje. Javlja se kroz privatno bankarstvo, udruženo bankarstvo i međunarodne kredite,

2) Off-shore fondovi i trustovi,

3) Off-shore preduzeća i osiguravajuće kompanije,

4) razne druge finansijske usluge (Off-shore trgovina, platforme kripto valuta, dionice, usluge transporta i sl.)

Za pranje novca se koristi i neki od slijedećih načina:

- Korišćenje usluga drugih lica koja neće privući pažnju;
- Uzimanje kredita od banaka i kupovina/prodaja valute;
- Kupovina kapitala i nekretnina;
- Kockanje.

Kao najčešći relevantni pokazatelji pranja novca su:

- Gotovinske transakcije velikog obima i u malim apoenima;
- Transferi sredstava prema ili iz stranih država bez validnog poslovnog objašnjenja;
- Kretanje sredstava koje ima za rezultat gubitak ili nisku stopu povrata bez ikakve vidljive kompezacione koristi;
- “usvojeno” kretanje sredstava bez obzira na povećanje administrativnih i bankarskih troškova;
- obavljanje zajedničkih transakcija od strane klijenata koji imaju skroman finansijski kapacitet;⁹
- veliki prihodi i mala dobit ili čak gubitak u kompanijama koje su na tržištu kratko vrijeme i obično imaju nesrazmjerno mali broj zaposlenih u odnosu na promete (zaposlen samo direktor)
- odbrambeni stav klijenata u slučajevima ispitivanja porijekla njegove imovine i drugih sredstava, kao i izbjegavanje saradnje sa nadležnim organima.

6. PRANJE NOVCA U BOSNI I HERCEGOVINI

Pranje novca prema članu 2. Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti¹⁰ usvojeno je na nivou Bosne i Hercegovine, te podrazumjeva:

⁹ M. Barjaktarević, Sheme pranja novca, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, juni 2004. godine.

¹⁰ Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 47/14) i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 67/16) .

1. zamjenu ili prenos imovine, ako je ta imovina stečena kriminalnim radnjama, a u cilju prikrivanja ili zataškavanja nezakonitog porijekla imovine ili pružanja pomoći nekom licu koje je umješano u takve aktivnosti u cilju izbjegavanja zakonskih posljedica počinjenih radnji;
2. prikrivanje ili zataškavanje prave prirode, mjesta, porijekla, raspolaganja, kretanja, prava na ili vlasništva nad imovinom ako je ta imovina stečena kriminalnim radnjama ili činom učešća u takvim radnjama;
3. sticanje, posjedovanje ili korišćenje imovine stečene kriminalnim radnjama ili činom učešća u takvim radnjama;
4. učestvovanje ili udruživanje radi izvršenja, pokušaja izvršenja, odnosno pomaganja, podsticanja, olakšavanja ili davanja savjeta pri izvršenju bilo koje od navedenih radnji.
5. Svrha, znanje, namjera potrebni kao elementi radnje pranja novca mogu se zaključiti na osnovu objektivnih i činjeničnih okolnosti.

Poslove koje se odnose na sprečavanje, istraživanje i otkrivanje operacija pranja novca, kao i promovisanje saradnje između nadležnih ograna BiH, Republike Srpske, Federacije BiH i Distrikta Brčko obavlja Finansijsko-obavještajna odjeljenje (FOO) Agencije za istrage i zaštitu BiH(SIPA).

Krivični zakon Bosne i Hercegovine u članu 209. sadrži krivično djelo pranja novca koje čini lice koje novac ili imovinu za koju zna da su pribavljeni krivičnim djelom primi, zamjeni, drži, njom raspoláže, upotrebi u privrednom ili drugom poslovanju, ili na drugi način pokrije ili pokuša prikriti, a takav novac ili imovina veća vrijednosti ili to djelo ugrožava zajednički ekonomski prostor Bosne i Hercegovine ili ima štetne posljedice za djelatnost ili finansiranje institucija Bosne i Hercegovine. Teži oblik djela će postojati ukoliko vrijednost prljavog novca i imovine prelazi iznos od 50.000 konvertibilnih maraka.

Propisivanje ovog krivičnog djela rezultat je, prije svega, preuzetih obaveza Bosne i Hercegovine na osnovu međunarodnih konvencija, kao činjenice da su aktivnosti pranja novca, kao sastavnog djela organizovanog kriminaliteta, našle pogodno tlo na području Bosne i Hercegovine, zbog transakcijskog karaktera države, poslijeratnog stanja, postupka privatizacije i sl.

U domaćem zakonodavstvu, osim inkriminacije predviđene u navedenim zakonima, odredbe o pranju novca nalaze se i u entitetskim krivičnim zakonima.

U BiH se godišnje "opere" i iz legalnih finansijskih tokova nestane oko pola milijarde evra. Ovo se navodi u analizi tokova međunarodnog pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, koju je objavila specijalizovana finansijska agencija SAD Global financial integrity (GFI).¹¹ S obzirom da je u cijelom svijetu pojačana borba protiv pranja novca, a u sklopu borbe protiv terorizma, BiH je od Europske unije dobila dva miliona eura kako bi bila efikasnija u zaustavljanju ubacivanja novca u legalne tokove. U realizaciju ambicioznog projekta pod nazivom „Podrška borbi protiv pranja novca“ angažovani su eksperti iz ministarstava unutrašnjih poslova Austrije i Slovenije.

¹¹ <http://mondo.ba>

Kako se i sam kriminal svaki dan razvija i postaje savremeniji, istovremeno se odvija i saradnja između kriminalnih organizacija tako su i kriminalci usavršili metode pranja novca, a neke su i prepisali od "kolega" iz drugih zemalja. Ranije su novac najviše prali kupovinom stanova i poslovnih prostora, a u posljednje vrijeme prljavi novac ubacuju u legalne tokove preko investiranja u biznis i to im, kako stvari stoje, lako polazi za rukom.

Novac se takođe pere i preko offshore kompanija koje, prema nekim izvorima, postaju sve moćniji investitori u BiH koristeći se prljavim novcem. Stvarni vlasnici takvih kompanija uglavnom su sakriveni i prema nekim izvorima u velikom broju slučajeva radi se o državljanima BiH koji su se na sumnjiv i nelegalan način obogatili.

Prema nekim neslužbenim informacijama, naši državljani sve češće otvaraju kompanije u poreskim rajevima kao što su Gibraltar, Kipar, Kajmanska ostrva, Luxemburg, Lihtenštajn, Djevičanska ostrva, Belize... Takođe se u ovim državama nalazi veliki broj investicionih fondova koji posluju u BiH.

7. EU CRNA LISTA I IMPLEMENTACIJA EVROPSKOG SISTEMA ZA SUZBIJANJE PRANJA NOVCA

Evropska Unija je tokom godina usvojila strožija pravila protiv pranja novca u nastojanju da prekine finansiranje terorista poslije napada na redakciju francuskog lista Charlie Hebdo u januaru 2015. Takođe je predložena takozvana "crna lista" na kojoj bi se nalazile države u kojima je pojačano prisustvo pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti. Među deset država koje su se nalazile na "crnoj listi" našla se i BiH. Međutim 20.01.2017. godine parlamentarci Evropske unije odbacili su predloženu „crnu listu“ EU, uz obrazloženje kako je lista prekratka te da je treba proširiti i na poreske rajeve.

Svoje mjesto na navedenoj listi našle su sljedeće države: BiH, Sjeverna Koreja, Iran, Afganistan, Irak, Laos, Sirija, Uganda, Vanuatu i Jemen. U slučaju usvajanja navedene liste svakako bi se navedene države našle pod lupom EU, uz stalno prisustvo strožijih kontrola i niza obaveza koje bi se morale preduzimati.

Posljednje glasanje u Parlamentu poništava posljednji spisak država usvojen u novembru, ali ne utiče na prethodnu „crnu listu“ koja je obuhvatila sve navedene države i Gvajanu. Ova latinoamerička država je bila izbrisana iz novog prijedloga, jer je „zapušila rupe u zakonu“ koje su omogućavale pranje novca, dodaje britanska agencija¹². U martu 2018. godine je Bosna i Hercegovina upozorena od strane EU da do kraja godine mora poboljšati kontrolu i naplatu poreza kako se nebi našla na crnoj listi. U ovom momentu nam ostaju nada da će naše institucije ovaj problem riješiti.

Na pranje novca možemo gledati kao na jedan nerazdvojni dio organizovanog kriminaliteta, jer da bi postojalo pranje novca moraju biti ispunjeni i određeni elementi koji sačinjavaju srž organizovanog kriminaliteta. Ovaj fenomen predstavlja jedan međunarodni problem koji najčešće pogađa zemlje u tranziciji kakva je i Bosna i Hercegovina, i ima veoma negativan učinak na političku i ekonomsku stabilnost zemlje, a istovremeno i obeshrabruje zakonita i

¹²[http:// www.balkans.aljazeera.net](http://www.balkans.aljazeera.net)

dugoročna strana ulaganja. Ovaj globalni fenomen je ozbiljno shvaćen od strane međunarode zajednice, pa su tako preduzete mnogobrojne aktivnosti usmjerene na suzbijanje navedenog problema.

Tako je uz saradnju sa Ambasadom Švajcarske i švajcarske Agencije za razvoj u kancelariji Visokog predstavnika u BiH organizovana posjeta svjetskih renomiranih eksperata iz oblasti pranja novca. Pomenutom sastanku su prisustvovali predstavnici BiH iz nekoliko ministarstava, pravosudnih agencija i agencija za sprovođenje zakona iz oba entiteta, kao i sa članovima Međunarodne zajednice. Teme razgovora su bile nedostaci nedavno donesenih federalnih zakonskih regulativa o pranju novca kao i daljnji koraci za potpuno stavljanje van zakona, spriječavanje i sankcioniranje pranja novca u oba entiteta

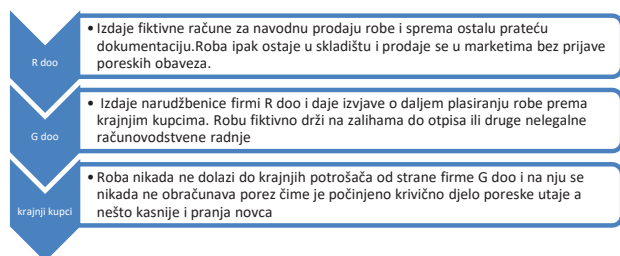
U okviru implementacije Twinning projekta nazvanog “Podrška borbi protiv pranja novca” koji će provoditi Ministarstva unutrašnjih poslova Austrije i Slovenije, a sve s ciljem da Bosna i Hercegovina dobije efikasnije mehanizme za borbu protiv pranja novca te unaprijedi pravni okvir u ovoj oblasti Evropska unija, je polovinom 2017.godine putem Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA 2013), osigurala dva miliona eura. Korisnici ovog projekta su Ministarstvo sigurnosti i sve agencije za provođenje zakona u BiH koje bi uz saradnju sa ekspertima iz ove dvije zemlje radili na uspostavljanju institucionalnih kapaciteta i pravnog okvira za kvalitetniju borbu protiv ovog pitanja. Sredstva će biti usmjerena na strateške prioritete i mjere protiv pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti kao i jačanje aktivnosti u pogledu jačanja sistema protiv pranja novca od relevantnih učesnika u BiH na adekvatan i blagovremen način¹³

8. PORESKE UTAJE I PRANJE NOVCA U PRAKSI

Primjer br.1.

Prije usvajanja Zakona o porezu na dodatu vrijednost u BiH je najznačajniji porez bio onaj koji je obračunavan na promet roba i usluga. Tako je u našoj pravosudnoj praksi ostao primjer velike kompanije koja se bavila prodajom robe raznim trgovinama i maloprodajom u sopstvenim marketima. Male firme kojima je navodno prodavala robu su im služile kao perači utajenog novca od poreskih prevara.

Slika 1.

Ova poreska utaja se dogodila tako što je kompanija R d.o.o. kojoj je osnovna djelatnost bila maloprodaja robe široke potrošnje

¹³ <https://vijesti.ba/>

u vlastitim marketima, izdala fiktivne račune i otpremnice u vrijednosti od cca. 500.000 konvertibilnih maraka za robu koju je navodno isporučila kompaniji G d.o.o. Međutim stvarni promet se nikada nije desio i ova roba je ipak ostala u posjedu kompanije R d.o.o. Kompanija G d.o.o. je izdala kompaniji R narudžbenice u iznosu navodno isporučene robe. Takođe su dali i izjave da roba služi za dalju prodaju čime je kompanija R bila oslobođena plaćanja poreza jer se promet robe navodno nije desio u njihovom maloprodajnim objektima. Sada kompanija R daje ranije utajeni novac u gotovini firmi G koja ga polaže na svoj račun, a koji ona odmah prema fiktivno ispostavljenih faktura plaća firmi R. U ovom slučaju se kompanija R pojavljuje kao **utajivač poreza**. Oni su ostvarili nelegalnu dobit jer su prodali neoporezovanu robu u svojim objektima iako je ta roba trebalo biti isporučena firmi G za dalju prodaju.

Prema Zakonu o porezu na promet proizvoda i usluga koji je bio na snazi, krajnji prodavač (u ovom slučaju firma G je bila dužna platiti ovaj porez. Firma G dalje ovu robu koju je kupila a nije u njenom posjedu pokušava uvesti u nenaplativi dio svog bilansa gdje ga vodi pod stavkom zaliha i na jedno određeno vrijeme odlaže svoje finansijske obaveze jer se roba vodi na zalihama. Poslije izvjesnog vremena se ova roba otpisuje ili se drugim načinima nepravilnog knjiženja ova roba nastoji skloniti. Na ovaj način je firma G postala **perač novca** za firmu R.

U slučaju koji je opisan u prethodnom primjeru firma R je imala ovaj sistem razrađen sa više desetina malih firmi u BiH. Te firme su bile samo sredstvo za izvršenje poreske utaje i pomoć utajivaču da utajeni novac privremeno skloni i kasnije vrati u legalne tokove.

Na slici 2. je prikazan slijed događaja koji se dešava u prethodnom primjeru utaje poreza i pranja novca.¹⁴

Slika 2.

Primjer 2

Agencija A se bavi posredovanjem u zapošljavanju i sklapa ugovore sa raznim kompanijama B, C, D itd. kojima obezbjeđuje radnu snagu i za to uzima ugovoreni procenat u novcu. Za

¹⁴ <https://www.cin.ba>

izvršene poslove kompanije B, C, D ugovorene iznose uplaćuju direktno na račun Agencije A, koja dalje prema važećem ugovoru o angažovanju fizičkim licima prosljeđuje iznose naknade umanjene za dogovorenu proviziju Agencije A. Nedozvoljene radnje počinju kada Agencija A počinje praviti fiktivne ugovore za fizičkim licima vršeći krivično djelo falsifikovanja njihovog potpisa. Zatim u dogovoru sa kompanijama B, C, D itd. njima ispostavljaju fiktivne fakture za navodno obavljeni posao za koji je Agencija A angažovala fizička lica. Tako kompanije B, C, D i ostale u namjeri da umanje svoje poreske obaveze i utaje porez plaćaju velike iznose Agenciji A na osnovu ispostavljenih fiktivnih faktura. Agencija A uzima uplaćeni novac u gotovini i preko blagajne ga prikazuje kao da je isplaćen fizičkim licima sa kojima imaju fiktivni ugovor o angažovanju. Dio podignutog novca zadržavaju za sebe kao provizu za izvršeno pranje novca dok veći dio vraćaju kompanijama B, C, D. Agencija A je stekla nezakonitu korist kao perač novca, dok su kompanije B, C, D lažno namjerno izbjegavajući svoje poreske obaveze ostvarile nezakonitu korist kao utajivači poreza.

9. ZAKLJUČAK

Skoro svakog dana iz medija dobijamo informacije o raznim afroma poreskih utaja i pranja novca prilikom čega glavni akteri znaju biti vlasnici velikih kompanija, direktori, predsjednici uprava ali i političari i javne ličnosti. U ovom radu smo vidjeli da na ove negativne pojave najviše ipak uticaja ima državni aparat od kojega najviše sve zavisi. Ako država uspije napraviti atmosferu da se porezi u javnosti ne smatraju neprijateljski aktom i ako ubijedi poreske obveznike da ta sredstva jesu namjenjena za opšte dobro, onda će poreske zloupotrebe biti daleko manje. Ako je manje takvih zloupotreba onda se i nelegalne radnje pranja novca mogu znatno smanjiti.

Međutim, treba naglasiti da je ova problematika daleko šira od onoga što možemo napisati u ovom radu. Ovo je samo jedan segment gdje je govori o pranju novca koji je utajen nekom od poreskih prevara i to jeste u našem pravosuđu veoma često procesuirano krivično djelo. Stavljanje u promet nelegalno stečenog novca je daleko ozbiljnija priča i postoji još mnogo načina kojima se vrše ove nelegalne aktivnosti. Tako današnji tehnološki napredak donosi i naprednije načine finansijskih prevara, dok su izvršioci ovih djela izuzetno edukovani i obučeni.

Zbog svoje specifičnosti koje se ogledaju u prularitetu pojava oblika ovog vida kriminaliteta, zbog specifičnosti izvršilaca i njihovih osobina kao i drugih karakteristika koje su svojstvene za privredni kriminalitet, otežano je otkrivanje i procesuiranje krivičnih djela koje se javljaju u privredno-finansijskim oblastima.

Da bi se moglo uspješno suprotstaviti ovoj vrsti finansijskog kriminala u uslovima koji su aktuelni u našem društveno-političkom i ekonomskom životu, potrebno je uraditi sljedeće:

- Donošenje zakonskih regulativa koje adekvatno propisuju pomenutu materiju;
- Ostvariti adekvatnu saradnju sa drugim državama koje se već duži period adekvatno suprotstavljaju navedenom problemu;
- Preduzeti sveobuhvatnu akciju svih nadležnih organa kao i na nacionalnim tako i na međunarodnom nivou;

- Organizovati strategiju izgradnje privrednog sistema donošenjem konzistentnih ekonomskih mjera i odgovarajućih pravnih propisa, gdje u pravom planu mora da bude prisutna adekvatna uloga države.
- Uspostavljanje stabilnog finansijskog sistema, koji će omogućiti otkrivanje, sprečavanje i kontrolisanje prljavog novca, zbog toga što se poslovanjem na našem tržištu uglavnom obavlja gotovinom, pa se većina nezakonitih aktivnosti vrši izvan finansijskog sistema, tako da je organima vlasti otežan rad na istraživanju i krivičnom gonjenju takvih radnji.

Kako bi se sistem usmjeren na suzbijanje poreskih utaja i pranja novca u potpunosti realizovao pored otkrivanja i hvatanja lica koja obavljaju ove nezakonite radnje, neophodno je i oduzeti nezakonito stečenu imovinu, jer će se jedino na taj način postići pravi efekat i smanjiti ekonomska, a veoma često i politička moć koju subjekti stiču nelegalnim putem. Ove mjere se svakako ne mogu realizovati bez pomoći samog vrha države, tj. zakonodavne vlasti koja bi donijela propise koji adekvatno regulišu navedenu materiju.

Suprotstavljanje savremenim oblicima kriminaliteta koji se javlja u privredno-finansijskoj oblasti, moguće je riješiti jedino sistemskom primjenom adekvatnih preventivnih i represivnih mjera, uz korišćenje naučnih i tehničkih dostignuća i njihovom primjenom u svim segmentima javne uprave, poreskih uprava, policijsko-obavještajnih agencija i pravosudnih institucija.

10. LITERATURA

1. Agencija za istrage izaštitu, Pranje novca i finansiranje terorističkih aktivnosti- Statistički podaci i pojavni oblici(2017), Istočno Sarajevo
2. Bijelić, S., Čurovac, S.,(2016), Pojavni oblici privrednog kriminala i način njihovog dokazivanja-Edukativni modul, Sarajevo, Visoki sudski i tužilački savjet
3. Bošković, M., Jovičić, D., Kriminalistika metodika(2002), Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
4. Bošković, M., Organizovani kriminalitet i korupcija (2004), Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
5. Ignjatović, Đ., Škuljić, M., Organizovani kriminalite (2012), Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
6. Kovačević, S., Kovačević, Ž., (2018), Savremeni tehnološki trendovi i ekonomski razvoj: Banja Luka: Univerzitet za poslovne studije, Zbornik radova str.313-323
7. Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH., broj 32/03)
8. Radonjić, S., Pranje novca (2016), Beograd: Aletea,
9. Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 47/14),
10. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 67/16).

Internet stranice:

1. www.danas.htm pristupljeno dana 01.12.2017.
2. www.informator.co.yu pristupljeno dana 01.12.2017.
3. www.glas-javnosti.co.yu pristupljeno dana 03.12.2017.
4. www.pranjenovca.htm pristupljeno dana 29.12.2018.
5. www.capital.ba pristupljeno dana 29.12.2018.
6. www.balkans.aljazeera.net pristupljeno dana 01.12.2017.
7. <http://www.dnevno.ba> pristupljeno dana 03.12.2017.
8. <https://www.cin.ba> pristupljeno dana 04.02.2019.
9. <https://sh.wikipedia.org> pristupljeno dana 10.02.2019.
10. <https://vijesti.ba> pristupljeno dana 11.02.2019
11. <http://mondo.ba> pristupljeno dana 11.02.2019.

**KOMPARATIVNA ANALIZA I STUPANJ DEMOKRATIJE U CRNOJ GORI,
BOSNI I HERCEGOVINI I SRBIJI****Rezime**

U radu će se nastojati napraviti komparativna analiza demokratskih principa i vladavine koje se primjenjuju u tri države Jugoistočne Europe. Jugoistočna Europa je zapadni dio Euroazije i predstavlja zasebni kontinent. Euroazija predstavlja najveću kopnenu cjelinu svijeta, koja se sastoji od dva kontinenta: Azije i Europe. Jugoistočna Europa je geografski i geopolitički dio Europe. Jedna od specifičnosti zemalja Jugoistočne Europe čini i njena vjersko etnička komponenta, gdje preovladavaju slovenski narodi i pravoslavna religija. Treba istaći da je Islam izrazito prisutan u nekim od zemalja Jugoistočne Europe, koji svoje korjene vuče još od vlasti Osmanlijskog carstva. Drugi vrlo bitan faktor u razmatranju demokratije u zemljama Jugoistočne Europe ogleda se u preobražaju, odnosno promjeni političkih sistema unazad nekoliko decenija. Kao zemlje Jugoistočne Europe koje će obuhvatiti komparativna analiza su: Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora.

Ključne riječi: komparativna analiza, BiH, Srbija, Crna Gora, demokratija, promjene političkih sistema.

Zlatan Lukic²

**COMPARATIVE ANALYSIS AND THE END OF DEMOCRACY IN
MONTENEGRO, BOSNIA AND HERZEGOVINA AND SERBIA****Summary**

This work will attempt to make a comparative analysis of democratic principles and governance that are applied in the three countries of Southeast Europe. Southeast Europe is a western part of Eurasia and represents a separate continent. Eurasia is the largest land-mass of the world, which consists of two continents: Asia and Europe. Southeast Europe is a geographical and geopolitical part of Europe. One of the specificities of the countries of South Eastern Europe is its religious ethnic component, where the peoples Slavic Nation and Orthodox religion prevail. It should be emphasized that Islam is distinctly present in some of the countries of Southeastern Europe, which has drawn its roots from the rule of the Ottoman Empire. Another very important factor in the consideration of democracy in the countries of Southeastern Europe is reflected in the transformation, or change of political systems, for several decades. As the countries of Southeastern Europe, which will include a comparative analysis, are: Bosnia and Herzegovina, Serbia and Montenegro.

Key words: comparative analysis, BiH, Serbia, Montenegro, democracy, changes in political systems

¹Doktorand Univerziteta u Sarajevu, Fakultet političkih nauka – sigurnosnih i mirovnih studija, e-mail: zlatan.lukictz@gmail.com

²PhD and the University of Sarajevo, Faculty of Political Science - Security and Peace Studies, e-mail: zlatan.lukictz@gmail.com

Uvodna razmatranja

Još od drevnih vremena ljudi su bili zamislili politički sistem u kome članovi društva jedni druge smatraju političkim jednakim, u kome su kao kolektiv suvereni, i u kome kao pojedinci raspoložu svim mogućnostima, izvorima i institucijama potrebnim da sobom upravljaju. Od nastojanja pojedinih sistema da uvedu odgovorajući demokratski normativ, poznato je da mnogi u tom naumu nisu uspjeli. Dal ističe da su jedni od rijetkih Grci koji su: „pružili svijetu ono što bih nazvao prvi demokratski preobražaj: od ideje i prakse vladavine malog broja do ideje i prakse vladavine velikog broja“³. Upravo za Grke jedino mjesto gdje je mogla postojati demokratija jeste *polis*, tj. grad-država. Mnoge svjetske države nastojale su koncepte vladavine mnogih kao primarnog demokratskog principa uvesti unutar svojih vlastitih sistema, od kojih je mala nekolicina zastala samo na pokušaju, a još manji broj je uspio takav koncept dovesti do kraja. Geneza kretanja demokratije polazi upravo od *polisa* kojeg u određenom razvoju društva mijenja nacionalna država. Del kao i mnogi drugi strani i domaći politički eksperti ispravno postavlja pitanje: da li je svijet sada na prekretnici demokratije, odnosno da li dolazi do treće faze? Na ovakav način uslijedili su preobražaji demokratije iz:

polis - nacionalna država - nadnacionalne države

Pišući o medelima demokratije Held ima na umu i zahtjev za pravednom državom i zahtjev za pravednim društvom⁴. Ovakvo stajalište polazi od osnovnih koncepcija da je osnovna funkcija demokratske države da bude formalno pravno garancija slobodnoga civilnog društva, u kojoj će politička demokratija regulirati politički sistem i razgraničiti državu i društvo. Razgraničavanje države i društva, istovremeno dovodi do njihovog još većeg objedinjavanja jer društvo predstavlja mjesto slobode u demokratiji i zato se uvijek moraju promatrati kao komplementarna cjelina. Lejphart ukazuje da postoji više načina na koje se demokratija može organizovati i voditi jer je u praksi za moderne demokratije karakterističan širok dijapazon formalnih institucionalnih vlasti, kao što su zakonodavna tijela i sudovi, kao i stranački sistem i sistem interesnih grupa. Upravo Lejphart ukazuje na osnovne razlike između većinskog i konsenzualnog modela demokratije koji izvire iz osnovne definicije demokratije-vladavina naroda ili, u slučaju predstavničke demokratije vladavina narodnih predstavnika, kao i iz čuvene odredbe predsjednika Abrahama Linkolna da demokratija ne znači samo vladavinu naroda, već i za narod, to jest, vladavinu u skladu sa željama naroda⁵.

Metodološki nacrt istraživanja

U radu će se nastojati napraviti komparativna analiza demokratskih principa i vladavine koje se primjenjuju u tri države Jugoistočne Europe. Jugoistočna Europa je zapadni dio Euroazije i predstavlja zasebni kontinent. Euroazija predstavlja najveću kopnenu cjelinu svijeta, koja se sastoji od dva kontinenta: Azije i Europe. Jugoistočna Europa je geografski i geopolitički dio Europe. Obuhvata zemlje poput: Rumunjske, Bugarske, Makedonije, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i druge. Jedna od specifičnosti zemalja Jugositočne Europe čini i njena vjersko etnička komponenta, gdje preovladavaju slovenski narodi i pravoslavna religija. Treba istaći da je Islam izrazito prisutan u nekim od zemalja Jugoistočne Europe, koji

³ Dal, R. (1999). Demokratska i njeni kritičari, Podgorica, str. 57.

⁴ Held, D. (1990). Modeli Demokracije, Zagreb, str. 9.

⁵ Lejphart, A. (2003). Modeli demokratije, Podgorica, str.75.

svoje korjene vuče još od vlasti Osmanlijskog carstva. Drugi vrlo bitan faktor u razmatranju demokratije u zemljama Jugoistočne Europe ogleda se u preobražaju, odnosno promjeni političkih sistema unazad nekoliko decenija. Naime, neke od zemalja razvijale su se u okviru socijalističko društvenom uređenju i tu u periodu od 1945-1990. godine da bi nakon 90 tih godina prešle u kapitalizam. Kao zemlje Jugoistočne Europe koje će obuhvatiti komparativna analiza su:

- ✓ Bosna i Hercegovina
- ✓ Srbija
- ✓ Crna Gora

Razlog ovakvog obuhvata, proizilazi iz jedinstvenog razloga jer se radi o zemljama koje su u bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (*u daljem tekstu SFRJ*) imale status Republika, koje su se razvijale u okviru socijalističkog društvenog uređenja i koje su raspadom ostvarile status države. Komparativna analiza obuhvatit će dvije ključne paradigme:

- ✓ teorijsku, u okviru koje će se razmatrati dosadašnji razvoj demokratije unutar svake države ponaosob, vrsta vladavine, kao i sistem njihovog razvoja,
- ✓ u okviru empirijskog dijela komparativnog istraživanja koristi će se istovrsni indeksi demokracije za sve tri zemlje koje su fokus istraživanja.

Osnovne metode koje će se koristiti u radu su:

- ✓ metod analize sadržaja na osnovu kojeg će se primarno analizirati sadržaj različitih definicijskih stajališta autoriteta unutar materije koja se bavi izučavanjem modela demokratije,
- ✓ metod komparacije korist će se kako u teorijskom tako i u empirijskom dijelu istraživanja. U teorijskom dijelu biće usmjeren na analizu različitih teorijskih opusa, dok će u empirijskom biti korišten kroz tabelarnu komparaciju različitih indeksa demokracije za zemlje koje su obuhvaćene istraživanjem.

Sam istaživački rad ne predstavlja sveobuhvatno istraživanje koji može imati ključne i značajne odlike. Radi se o istraživačkom radu koji ima skromni naučni i društveni doprinos. Osnovni cilj rada ogleda se u dolasku do razlika između demokratije kompariranih političkih odnosno demokratskih sistema zemalja koje su prethodno određene.

Modeli demokratije

Jedan od modela demokratije definisan je kao Konsensualni model. Prema osnovnoj definicije demokratija znači „vladavina većine naroda“. Osnovni koncept ovakvog modela jeste da većina treba da vlada manjinom, odnosno da manjina bude u opoziciji. Lajphart ističe da se ovakvom modelu suprotstavlja konsensualni model demokratije. Artur Luis isticao je da vladavina većine i politički model vlada-naspram-opozicije što ona podrazumjeva i mogu se protumačiti kao nedemokratski jer oba predstavljaju principe isključivanja. Osnovno značenje demokratije je da „svi na koje odluka ima neki uticaj treba da imaju priliku da učestvuju u njenom donošenju, bilo neposredno bilo preko izabranog predstavnika“⁶. Lajphar ukazuje da

⁶ Lejphart, A. (2003). Modeli demokratije, Podgorica, str. 95.

postoji više različitih modifikacija konsenzualnog modela demokratije i pri tome ističe model konsenzusa u Švicarskoj i Belgiji, s posebnim osvrtom na model konsenzusa u Europskoj uniji.

Da bi se u savremenim uvjetima jedan sistem mogao nazvati demokratskim potrebno je da zadovoljava barem četiri osnovna uvijeta:

1. Mora imati demokratski donesene zakone koji se primjenjuju i obavezuju sve građane.
2. Mora postojati separacija između sudske, zakonodavne i izvršne vlasti.
3. Mora imati političku vlast izabranu na demokratskim izborima i,
4. Mora imati osigurane konale kontrole i utjecaja građana u međuizbornim razdobljima na izabrane političke predstavnike i procese političkog odlučivanja.

Temeljem postavljenih uvijeta demokratije u istraživačkom radu postavlja se i niz istraživačkih pitanja:

1. Kakvo je stanje demokratije u BiH, Srbiji i Crnoj Gori?
2. Koji su najslabiji elementi demokratskog poretka?
3. Da li se u BiH, Srbiji i Crnoj Gori radi o opštoj slabosti vlasti ili zapravo postoji autoritarne tendencije?
4. Da li ove tri zemlje Jugoistočne Evrope idu u smjeru demokratske konsolidacije?

Jedno od ključnih pitanja svakog demokratskog sistema, pa tako i ovog istraživačkog rada jeste ko čuva demokraciju u demokratiji, vlast ili opozicija? Izabrani politički predstavnici čija je partija ili grupa koja je dobila većinu na izborima i pri tom, stječu pravo da formiraju i imenuju izvršne organe vlasti, kao što su vlada, premijer, ministri. Held pravilno zaključuje da je zadatak opozicije u međuizbornim razdobljima čuvanje dinamičkog aspekta demokracije i brinuti se za demokratski život društva. Ovakav zadatak ostavlja ogromnu odgovornost na opoziciji koji se sastoji u dva vrlo bitna faktora:

- ✓ Omogućava javnosti da drži vlast permanentno na oku,
- ✓ Istovremeno ne zahtjeva stalnu masovnu participaciju građana u politici i time politizaciju svakodnevnog života

Jedan od fundamentalnih elemenata demokratije jeste „jednake mogućnosti“. To znači da građani ili demos treba da imaju podjednake mogućnosti da djeluju na način koji im odgovara. Već pri samom postavljanju ovog fundamentalnog koncepta u teoriji i praksi pojavili su se određeni protesti. Dal ističe dva ključna protesta:

- ✓ Formalno pravnički uslovi, prema kojima dva građanina imaju podjednake mogućnosti da utiču na formiranje jedne odluke koja se tiče obojice. Međutim, protest u odnosu na ovakav model odnosio se prevashodno temeljen na aspektu da siromašni u odnosu na bogate koji raspolažu sa novcem, informacijama i sl. ne mogu imati isti uticaj na formiranje odluka. Dal ističe da se upravo u samom statusu vide demokratske nejednakosti, a osnovni cilj demokratije je jednakost. Upravo iz tog razloga, ključni element jesu jednake mogućnosti.
- ✓ Drugi uslov odnosi se na mogućnost da se nešto preduzme, a time i mogućnost da se ne preduzme. Također i ovaj uslov se vezuje za formalno pravni.

Stranački sistemi unutar demokratije

Jedna od prvih varijabli koja karakteriše kontrast između većinskog i modela konsenzusa jeste razlika između većinskih jednostranačkih vlada i široko višestranačkih koalicija. Dvostranački sistemi oličavaju većinski model a višestranački sistemi model konsenzusa. Većina politološke literature daje prednost dvostranačkim sistemima. Dvostranački sistemi imaju jednu indirektnu prednost, oni su neophodni za formiranje jednostranačkih kabineta koji će biti stabilni i efikasni stvaraoci politike. Danas su dosta rijedi dvostranački sistemi, u kojima dvije stranke formiraju vlast, već je daleko prisutniji višestranački model. Međutim, kako ističe Lajphart daleko je i puno značajniji negativni uticaj na demokratiju ukoliko postoji frakcionalizovani dijelovi unutar jedne stranke.

Odnosi između izvršne i zakonodavne vlasti

Lajphart ističe i treću razliku između većinskog i konsensualnog modela demokratije a ista se vezuje za odnos između izvršne i zakonodavne vlasti. U većinskom modelu prevladava izvršna vlast, dok konsensualni model demokratije preferira veću ravnotežu u tom odnosu. Kod razlika između ova dva modela primarno dolazi u opstojnosti kroz dva odnosa:

- ✓ Parlamentarni i predstavnički oblik vladavine

U parlamentarnom sistemu glavna ličnost u vladi može biti predsjednik vlade, premijer, kancelar i sl. Prvi čovjek vlade, u našem slučaju premijer odgovoran je jer je u direktnoj zavisnosti od povjerenja zakonodavnog tijela, koje može smjeniti čitavu vladu izglasavanjem nepovjerenja.

U predsjedničkom sistemu vladavine glavna ličnost je predsjednik, koji se bira na ustavom predviđeni vremenski period i ne može se smijeniti nepovjerenjem od strane zakonodavnog tijela. Druga razlika odnosi se na sam način izbora predsjednika, u smislu da li se isti bira neposredno od strane građana dok premijera bira zakonodavno tijelo. Treća osnovna razlika sastoji se u tome što parlamentarni sistemi imaju kolektivna ili kolegijalna izvršna tijela dok su u predsjedničkim sistemima izvršna tijela inokosna i nekolegijalna.

Definicije razvrstavanja

Potpune demokratije su zemlje u kojima se građanske slobode i temeljne političke slobode poštuju. Međutim, pored poštovanja nužno je i pojačavanje političke kulture koja pogoduje napredovanju demokratskih načela. Te nacije imaju važeći:

- ✓ sistem državnih provjera i ravnoteže,
- ✓ nezavisno sudstvo čije se odluke provode,
- ✓ vlade koje funkcioniraju na odgovarajući način i,
- ✓ medijima koji su raznoliki i neovisni.

Nepotpune demokracije su zemlje u kojima izbori budu pravedni i slobodni, a osnovne građanske slobode poštovane su, ali mogu imati pitanja (npr. Kršenje slobode medija). Te

zemlje imaju značajne pogreške u drugim demokratskim aspektima, uključujući nerazvijenu političku kulturu, nizak nivo sudjelovanja u politici i pitanjima u funkcioniranju vladavine.

Hibridni režimi su zemlje u kojima su nepravilnosti evidentni i postoje na izborima redovito sprečavajući ih da budu poštenu i slobodni. Ti narodi obično imaju vlade koje primjenjuju pritisak na političke protivnike, neovisno pravosuđe, imaju široku rasprostranjenu korupciju, uznemiravanje i pritisak na medije, anemična vladavina zakona i izraženije greške od manjkavih demokracija u područjima nerazvijenih političkih kultura, niskih razina sudjelovanja u politici i pitanja u funkcioniranju upravljanja.

Autoritarni režimi su države u kojima je politički pluralizam nestao ili je izuzetno ograničen. Te su nacije često apsolutne monarhije ili diktature, mogu imati neke konvencionalne institucije demokracije, ali s malim značenjem, kršenja i zloupotrebe građanskih sloboda su uobičajena, izbori (ako se dogode) nisu fer i slobodni, mediji su često državni ili pod kontrolom skupina povezanih s vladajućim režimom, pravosuđe nije neovisno i karakterizira prisutnost sveprisutne cenzure i suzbijanje vladinih kritika.

PRIKAZ REZULTATA

Crna Gora i demokratija

Crna Gora predstavlja jednu od zemalja nastalih raspadom SFRJ. Crna Gora je jedna od posljednjih u niz republika bivše SFRJ koja je proglasila svoju nezavisnost. Dugo vremena je nakon završetka rata 91-95 vođenim na područjima bivše SFRJ ostala u sastavu Savezne Republike Jugoslavije (*u daljem tekstu SRJ*). Svoju nezavisnost proglasila je 3. juna 2006. godine, dok su sve države članice EU priznale 2007. godine. Upravo u oktobru 2007. godine potpisala je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Politički sistem Crne Gore zasniva se na višestranačkom modelu, iako prema informacijama dostupnim kroz izvještaje još uvijek se nalazi u velikom tranzicijskom procesu. U tom smislu, jasno je ukazano da Crna Gora mora uložiti značajne napore kako bi uspostavila efikasniju državnu upravu, koja je još uvijek pod velikim uticajem politizacije. U pogledu zakonskih propisa, također je ukazano da Crna Gora veliki dio svojih propisa mora prilagoditi Evropskim mehanizmima i normativima. U pogledu drugog vrlo bitnog stuba demokratije, nezavisnog pravosuđa, Crna Gora se nalazi također u jednoj vrlo turbulentnom tranzicijskom procesu, kako u pogledu administrativnih kapaciteta, tako i u pogledu prilagodljivosti evropskim standardima.

Američka organizacija Freedom House koja nadzire-analizira stanje demokratije i ljudskih prava u svijetu, iznijela svoje analize u pogledu zastupljenosti demokratije i ljudskih sloboda u Crnoj Gori u periodu od 2008-2017godine.

	2008	2009	2010
Izborni proces	3.25	3.25	3.25
Civilnog društva	2.75	2.75	2.75
Nezavisni mediji	3.75	3.75	4.00
Nacionalno demokratsko upravljanje	4.25	4.25	4.25
Lokalno demokratsko upravljanje	3.25	3.25	3.25

Pravosudni okvir i nezavisnost	4.00	4.25	4.00
Korupcija	5.25	5.00	5.00
Demokratska ocena	3.79	3.79	3.79

NAPOMENA: Ocjene odražavaju konsenzus Freedom Housea, njegovih akademskih savjetnika i autora ovog izvještaja. Ako se konsenzus ne može postići, Freedom House je odgovoran za konačne ocjene. Ocjene su zasnovane na skali od 1 do 7, pri čemu 1 predstavlja najviši nivo demokratskog napretka, a 7 najniže. Ocjena demokratije je prosek ocjena za kategorije koje su praćene u određenoj godini.⁷

Bosna i Hercegovina i demokratija

Bosna i Hercegovina (*u daljem tekstu BiH*) je jedna od zemalja nastalih raspadom SFRJ. Izborima iz 1990. godine proglašava svoju nezavisnost, ali ubrzo nakon toga slijedi vrlo agresivan i krvav rat na području BiH. Potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma prestaju ratna dejstva i dolazi do uspostave osnovnih organizacijskih djelova države BiH. Ovakav način predstavljao je i svojevrsan prelaz iz jednog socijalističkog društvenog uređenja u kapitalistički odnosno demokratski sistem po višestranačkom modelu. Veoma složeno ustrojstvo BiH, na četiri nivoa djelovanja ogleda se:

- ✓ Državni nivo djelovanja
- ✓ Entitetski nivo djelovanja
- ✓ Kantonalni nivo djelovanja
- ✓ Lokalni općinski nivo djelovanja

BiH, dejtonskim ustavom za BiH uspostavljena je sa kombinovanim političkim sistemom u kojem egzistira tročlano predsjedništvo, i parlamentarnom skuopštinom. Demokratski preduvjet BiH ostvaruje kroz kontinuirano jačanje svojih osnovnih elemenata, ali se taj proces još više usložnjava zbog ratnog naslijeđa kao i u različitim političkim blokovima sa pogledima prema zapadu i istoku.

Kako navodi Američka organizacija Freedom House u svom izvješću, zastupljenost demokratije u BiH analizirajući period od 2008-2017godine, može se zaključiti da je BiH zadržala status „režima u tranziciji“ ili hibridne demokracije.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Nacionalno demokratsko upravljanje	5.00	5.00	5.25	5.25	5.50	5.50	5.75	5.75	5.75	6.00
Izborni proces	3.00	3.00	3.25	3.25	3.25	3.25	3.25	3.25	3.25	3.25
Civilnog društva	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50
Nezavisni mediji	4.25	4.50	4.50	4.75	4.75	4.75	4.75	4.75	4.75	4.75

⁷ <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/montenegro> posjećena: 03.12.2018.

Lokalno demokratsko upravljanje		4.75	4.75	4.75	4.75	4.75	4.75	4.75	4.75	4.75	4.75	4.75
Pravosudni nezavisnost	okvir i	4.00	4.00	4.00	4.25	4.25	4.25	4.25	4.50	4.50	4.50	4.50
Korupcija		4.25	4.50	4.50	4.50	4.50	4.75	4.75	4.75	5.00	5.00	5.00
Demokratska ocena		4.11	4.18	4.25	4.32	4.36	4.39	4.43	4.46	4.50	4.54	4.54

NAPOMENA: Ocjene odražavaju konsenzus Freedom Housea, njegovih akademskih savjetnika i autora ovog izvještaja. Ako se konsenzus ne može postići, Freedom House je odgovoran za konačne ocjene. Ocjene su zasnovane na skali od 1 do 7, pri čemu 1 predstavlja najviši nivo demokratskog napretka, a 7 najniže. Ocjena demokratije je prosek ocjena za kategorije koje su praćene u određenoj godini⁸.

Srbija i demokratija

Politička turbulentnost Republike Srbije može se promatrati kroz SFRJ pa do danas. Danas, Republika Srbija predstavlja državu srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive. Politički sistem Republike Srbije prema ustavu temelji se na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima. Funkcionisanje Republike Srbije temelji se na parlamentarnoj demokratiji, čija vlast je tripartidna odnosno koja se dijeli na izvršnu, sudsku i zakonodavnu. Model demokratije, u Republici Srbiji čini se kao višestranački sistem. Predsjednik Republike Srbije predstavlja vrlo bitnu političku polugu, ali ne i predsjednički sistem.

Izvještaj koji je napravila Američka organizacija Freedom House kada je u pitanju demokratski put Srbije, navodi kako je Srbija zadržala status na ranije godine (2008-2017) isti, polurazvijeni, odnosno, polukonsolidovane demokratije.

		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Nacionalno demokratsko upravljanje		4.00	4.00	3.75	3.75	3.75	3.75	3.75	3.75	4.00	4.25
Izborni proces		3.25	3.25	3.25	3.25	3.25	3.25	3.25	3.25	3.25	3.50
Civilnog društva		2.75	2.75	2.50	2.25	2.25	2.25	2.25	2.25	2.25	2.25
Nezavisni mediji		3.75	3.75	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.25	4.50	4.50
Lokalno demokratsko upravljanje		3.75	3.75	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50
Pravosudni nezavisnost	okvir i	4.50	4.50	4.50	4.50	4.50	4.50	4.50	4.50	4.50	4.50
Korupcija		4.50	4.50	4.50	4.25	4.25	4.25	4.25	4.25	4.25	4.25
Demokratska ocena		3.79	3.79	3.71	3.64	3.64	3.64	3.64	3.68	3.75	3.82

⁸ <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/bosnia-and-herzegovina> posjećeno:03.12.2018.

NAPOMENA: Ocjene odražavaju konsenzus Freedom Housea, njegovih akademskih savjetnika i autora ovog izvještaja. Ako se konsenzus ne može postići, Freedom House je odgovoran za konačne ocjene. Ocjene su zasnovane na skali od 1 do 7, pri čemu 1 predstavlja najviši nivo demokratskog napretka, a 7 najniže. Ocjena demokratije je prosjek ocjena za kategorije koje su praćene u određenoj godini⁹.

Prema navodima drugog indeksa u pogledu komparacije zastupljenosti demokratije i ljudskih sloboda zemalja u ovom istraživanju, možemo vidjeti u tabelarnom prikazu Komparacija pet indeksa demokratije.

Tabela br. 1. Komparacija pet indeksa demokratije

r/b	Zemlja	Rezultat	Izborni proces	Funkc. vlade	Polit. sudjelovanje	Polit. Kultura	Građ. Slobode	Kategorija
1	BiH	4,87	6,50	2,93	5,00	3,75	6,18	Hibridna Tranzicija
2	Srbija	6,41	8,25	5,36	6,67	5,00	7,35	Manjkava demokratija
3	Crna Gora	5,69	6,08	5,36	5,56	4,38	7,06	Hibridna Tranzicija

Izvor: www.eiu.com/democracy Index 2017. Economist Intelligence Unit

Tabela br. 2. Komparacija pet indeksa demokratije

r/b	Zemlja	Rezultat	Izborni proces	Funkc. vlade	Polit. sudjelovanje	Polit. Kultura	Građ. Slobode	Kategorija
1	BiH	5,78	8,25	3,29	4,44	5,00	7,94	Hibridna Tranzicija
2	Srbija	6,62	9,17	5,36	5,00	5,63	7,94	Manjkava demokratija
3	Crna Gora	6,57	9,17	5,71	5,00	5,63	7,35	Hibridna Tranzicija

Izvor: The Economist Intelligence Unit s indey of democracy, The wourld in 2007/www.eiu.com

Tabela br. 3. Komparacija zbirnog indeksa za period od 2007-2017 godina

r/b	Zemlja/2007	Rezultat	Rezultat	Zemlja/2017
1	BiH	5,78	4,87	BiH
2	Srbija	6,62	6,41	Srbija

⁹ <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/serbia> posjećeno: 30.11.2018.

3	Crna Gora	6,57	5,69	Crna Gora
---	-----------	------	------	-----------

Tabela br. 4. Komparacija indeksa –izborni proce za 2007/2017

r/b	Izborni proces/2007	Izborni proces/2017
1	8,25	6,50
2	9,17	8,25
3	9,17	6,08

Tabela br. 5. Komparacija indeksa –funkcija vlade za 2007/2017

r/b	Funkc. Vlade/2007	Funkc. Vlade/2017
1	3,29	2,93
2	5,36	5,36
3	5,71	5,36

Tabela br. 6. Komparacija indeksa –političko sudjelovanje za 2007/2017

r/b	Polit. Sudjelovanje/2007	Polit. Sudjelovanje/2017
1	4,44	5,00
2	5,00	6,67
3	5,00	5,56

Tabala br. 7. Komparacija indeksa-politička kultura za 2007/2017

r/b	Polit. Kultura/2007	Polit. Kultura/2017
1	5,00	3,75
2	5,63	5,00
3	5,63	4,38

Tabela br. 8. Komparacija indeksa-građanske slobode za 2007/2017

r/b	Građ. Slobode/2007	Građ. Slobode/2017
1	7,94	6,18
2	7,94	7,35
3	7,35	7,06

Zaključna razmatranja

Analizirajući demokratiju nedvojbeno se ukazuje na postojanje različitih modela demokratskog djelovanja. Takvi modeli opstojni su u mnogim zemljama Jugoistočne Evrope, sa određenim manjim ili većim razlikama. Takve razlike utemeljene su kroz metodološku osnovu različitih međunarodnih asocijacija ili udruženja koja se bave praćenjem i izučavanjem demokratije. Tako, Freedom House indeks bilježi podatak koji je u 2017. godini iznio kao činjenicu da u dvanaest posljednjih godina uzastopno opadaju slobode i demokratske vrijednosti u svijetu, tj., pravo na slobodne izbore, prava manjina, sloboda medija i vladavine prava. Metodološka osnova takvih organizacija pruža jedinstvenu mogućnost za dugoročno praćenje napretka ili stagnacije svake zemlje Jugoistočne Evrope. Unutar metodološke osnove jasno su definisani ponderi koji se prate razvrstane u pet osnovnih indeksa. Svaki od navedenih indeksa obuhvata niz varijabli koje se prate unutar država, i u krajnjem ishodu tako dobijeni zbir bodova se dijeli, čime se dobija indeks vrijednosti odnosno demokratije koji kreće od 1 do 10. Vrijednovanje postojećeg sistema demokratije u kontekstu kategorizacije demokratije kreće se:

- ✓ Potpuna demokratija postoji ukoliko je indeks vrijednosti za pet osnovnih pondera veći od 8.
- ✓ Pogrešna ili nepotpuna demokratija postoji ukoliko je indeks vrijednost za pet osnovnih pondera veći od 6 a manji od 8.
- ✓ Hibridna ili pogrešna demokratija u kojoj su vidljivi nedostaci i problemi primarno kod izbornog procesa jer je praćen brojnim problemima postoji u onim zemljama u kojima je indeks vrijednosti veći od 4 a manji od 6.
- ✓ Totalitarni ili auto režimi čine zemlje u kojima je dobijeni indeks vrijednosti/demokratije manji od 4.

U teorijskom dijelu istraživanja prikazani su osnovni modeli demokratije i njihove značajne razlike između pojedinih modela. Dva su vrlo značajna modela političkog sistema koji dolaze do izražaja i to su višestranački sistem i dvostranački sistem, dok u političkom sistemu moguće je razlikovati predsjednički i parlamentarni sistem. Promatrajući teorijsku paradigmu u kontekstu država koje su predmet komparacije u radu, može se zaključiti da sve tri zemlje, imaju približno jednak politički sistem, odnosno:

- ✓ Najviši pravni akt sve tri zemlje čini ustav
- ✓ Sve tri zemlje imaju parlamentarno značajne odrednice političkog djelovanja
- ✓ Sve tri zemlje teže na jačanju izvršnog sistema vladavine u kojim predsjednik ima ili treba da ima fundamentalnu ulogu
- ✓ Kod svih zemalja koje su predmet istraživanja postoji tripartidna podjela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku.

Jedna od vrlo značajnih vrijednosti koje se moraju uzeti u promatranju i komparaciji političkih sistema i indeksa demokratije ove tri zemlje jeste činjenica da su sve nastale raspadom SFRJ,

i da su sve tri nedvojbeno učestvovalе u ratnim dejstvima, te da su sve tri prešle iz jednog socijalističkog u kapitalistički sistem, a time iz jednostranačkog sistema ušle u višestranački sistem političkog djelovanja.

Komparativna analiza pet indeksa demokracije: izborni proces, funkcija vlade, političko djelovanje, politička kultura i građanske slobode, tri države nastale raspadom SFRJ nedvojbeno ukazuju na sljedeće zaključke:

- ✓ Promatrajući indeks demokracije za 2017 godinu izborni proces najlošiji je u Crnoj Gori, dok je funkcija vlade kao i ostali indeksi najslabiji u Bosni i Hercegovini. U odnosu na BiH i Crnu Goru, tokom 2017 godine Republika Srbija nedvojbeno prednjači u svim indeksima.
- ✓ Posmatrajući indeks demokracije za 2007 godinu svi indeksi osim građanskih sloboda nedvojbeno su najlošiji u Bosni i Hercegovini.
- ✓ Primatrajući zbirni indeks demokracije za sve tri zemlje u vremenskoj razlici od 10 godina može se zaključiti da sve zemlje imaju znatno lošiji indeks u 2017 godini nego li u 2007 godini, gdje posebno dolazi do izražaja BiH koja je za skoro čitav jedan podiok lošija.
- ✓ Izborni proces između tri zemlje Jugoistočne Europe promatran u kontekstu od deset godina nedvojbeno ukazuje da je kod sve tri zemlje taj proces u smislu demokratije znatno lošiji u toku 2017 godine.
- ✓ Promatrajući rezultate komparacije za indeks funkcija vlade za vremenski period od 10 godina može se zaključiti da je BiH kao i Crna Gora imala daleko bolji rezultat u 2007 godini a da prema ocjeni indeksa u 2017 godini nedvojbeno se smanjuje funkcija vlade. Republika Srbija u oba mjerenja ima identičan dobijeni rezultat/indeks.
- ✓ U pogledu indeksa političke kulture nedvojbeno se može zaključiti da su sve tri zemlje napravile znatan pomak 2017 godine u odnosu na 2007 godinu., ali da je i tokom 2017 godine taj indeks znatno loš.
- ✓ Promatrani indeks politička kultura ukazuje da je tokom 2017 godine kod sve tri zemlje kultura znatno opala, s tim što daleko najlošiji indeks ima BiH.
- ✓ Promatrajući indeks građanskih sloboda ponovo se uviđa pad indeksa tokom 2017 godine kod sve tri zemlje, s tim što kao i kod prethodnih indeksa BiH, ima najlošije mjerene vrijednosti.

Na kraju istraživanja nedvojbeno se može zaključiti temeljem provedene komparativne analize da je stanje demokratije daleko najlošije u Bosni i Hercegovini, a potom u Crnoj Gori. Prema zbirnom promatranju (sve) BiH i Crna Gora imaju status zemlje u tranziciji, sa oznakom Hibridne što znači da postoje značajni problemi u svim indeksima demokratije, s posebnim akcentom na izborni proces. Najslabiji element demokratskog poretka u BiH i Crnoj Gori prema dobijenim rezultatima odnose se na izborne procese, funkcionisanje vlade, i vrlo bitan indeks sa niskim dobijenim rezultatom jesu građanske slobode. Kod svih zemalja koje su bile predmet komparativne analize može se zaključiti da su rezultati demokratije bili znatno veći tokom 2007 godine, što znači da su kod svih zemalja vidljivi znaci, odnosno, autoritarne tendencije. Jedini indeks koji je imao pozitivne tendencije odnosi se na političku kulturu što je nedostavno u odnosu na ostale indekse. Na kraju se može zaključiti da je pred sve tri zemlje vrlo značajan put ukoliko žele da njihovi sistemi uistinu budu demokratski.

Literatura:

1. Dal, R. (1999). Demokratija i njeni kritičari, Podgorica
2. Lajphart, A. (2003). Modeli demokratije, Podgorica
3. Held, D. (1990). Modeli demokracije, Zagreb
4. The Economist Intelligence Unit s indey of democracy, The wourld in 2007

Internet izvori:

1. [www.wikipedia.org/Europa/Jugoistočna Europa/](http://www.wikipedia.org/Europa/Jugoistočna_Europa/) posjećeno: 25.11.2018.
2. www.wikipedia.org/Srbija/ posjećeno: 25.11.2018.
3. www.eiu.com/ posjećeno: 26.11.2018.
4. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/bosnia-and-herzegovina> posjećeno: 03.12.2018.
5. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/serbia> posjećeno: 30.11.2018.
6. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/montenegro> posjećena: 03.12.2018.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

3(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Модели развоја - искуства других и
наше могућности (2019 ; Брчко [Дистрикт])

Modeli razvoja - iskustva drugih i naše mogućnosti : zbornik
radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 5. aprila 2019.
godine / priredila Albina Abidović. - Brčko [Distrikt] : Evropski
univerzitet, 2019 (Banja Luka : Markos). - 595 str. : ilustr. ; 25 cm

Lat. i ćir. - Radovi na više jezika. - Tiraž 200. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija uz svako poglavlje. - Abstract.

ISBN 978-99955-99-46-1

COBISS.RS-ID 8038936